ภัฏพัฒน์

วิศวกรสังคม

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด

2569

ภัฏพัฒน์วิศวกรสังคม

ผู้เขียน: รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด

สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2539 โดย รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด ห้ามมิให้บุคคลใดคัดลอกหรือดัดแปลงข้อความหนังสือเล่มนี้หากผู้ใดละเมิด ไม่ว่าการลอกเลียนหรือนำส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ไปใช้ดัดแปลงโดยไม่ได้รับอนุญาตเป็น ลายลักษณ์อักษรจะถูกดำเนินคดีตามกฎหมายบัญญัติไว้สูงสุด

พิมพ์ครั้งที่1 สิงหาคม 2569 จำนวน 300 เล่ม
ISBN : 978-616-637-315-8
จำนวนหน้า : 980 หน้า

จัดทำโดย รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด
81/7 หมู่ 4 Icondo SALAYA ซอยตั้งสิน ถนนศาลายา ตำบลศาลายา
อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม 73170
โทร. 08-3177-5973
E-mail: phusit.ph@ssru.ac.th

พิมพ์ที่

ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
เลขที่ 1 ถนนอู่ทองนอก แขวงดุสิต เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 10300
โทร. 0 2160 1470 โทรสาร. 0 2160 1309

สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

คำนำ

หนังสือ “ภัฏพัฒน์วิศวกรสังคม” เป็นการเก็บปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริงในการนำองค์ความรู้จากการเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม นำนักศึกษา นำคณาจารย์ นำนักวิจัยลงทำงานร่วมกับชุมชนเมืองและชุมชนชนบท รวบรวมประเด็น วิเคราะห์และสังเคราะห์ในเชิงวิชาการ บูรณาการการเขียนขึ้นใหม่ภายใต้ร่มราชภัฏคนของพระราชาข้าของแผ่นดิน ด้วยตั้งปณิธานว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏมิได้ผลิตบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัยเท่านั้น แต่ยังพัฒนาชาวบ้านให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย จากองค์ความรู้สู่การพัฒนาท้องถิ่นกลายเป็น “ภัฏพัฒน์” ผลิตบัณฑิตสู่การสร้างชาวบ้านจนกลายเป็นบัณฑิตให้เกิด “วิศวกรสังคม” เพื่อรับใช้สังคม

หนังสือจึงได้สร้างกรอบการเขียนในงานเขียนเรียบเรียงและมีบทวิเคราะห์เชื่อมโยงเรื่องราว วรรณกรรม งานวิจัย การลงพื้นที่ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ที่บูรณาการวิชาการทำงานรับใช้สังคมท้องถิ่นโดยถูกออกแบบในเข้าใจถึงความรู้ในการพัฒนาสังคมให้เข้าถึงวิศวกรสังคมที่ครอบคลุม 6 บท ได้แก่ บทที่ 1 ราชภัฏ บทที่ 2 แนวคิดวิศวกรสังคม บทที่ 3 วิถีวิจัยกลไกสร้างวิศวกรสังคมราชภัฏ บทที่ 4 กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา บทที่ 5 ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์ บทที่ 6 การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคม และบทส่งท้าย ชี้ให้เห็นถึงความเหมาะสมในเนื้อหาที่สามารถให้ความรู้กับนักเรียน นักศึกษาปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก ประชาชนทั่วไป นักพัฒนาสังคม ครูอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ

ท้ายสุดนี้ ผู้เขียนขอมอบความสำเร็จแก่ทีมงานผู้ขับเคลื่อนองค์ความรู้สู่ชุมชนท้องถิ่น ผู้ร่วมทำวิจัย ผู้ช่วยนักวิจัยท้องถิ่นและผู้ทรงคุณวุฒิที่อ่านพร้อมให้แนวทางการเชื่อมโยงองค์ความรู้อย่างเป็นระบบแบบแผน พร้อมทั้ง“ครอบครัวภูคำชะโนด” ที่ให้ขวัญกำลังใจอยู่เบื้องหลังความสำเร็จอย่างดียิ่ง แม้หากส่วนใดในหนังสือมีความผิดพลาดและบกพร่องอักขระวิธีหรืออาจใช้คำบางคำที่ไม่เหมาะสม ผู้เขียนขอน้อมรับไว้เพื่อการปรับปรุงแก้ไขในโอกาสต่อไป

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด

2569

กิตติกรรมประกาศ

หนังสือ “ภัฏพัฒน์วิศวกรสังคม” ถ่ายทอดและเรียบเรียงขึ้นจากองค์ความรู้ทางด้านพัฒนาสังคม ทั้งที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการสู่การปฏิบัติจริง โดยมุ่งเน้นการเปลี่ยนชุมชนให้เป็นห้องเรียน สำหรับนักศึกษา เพื่อลงมือพัฒนาพื้นที่จริงอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ทั้งนี้เพื่อขับเคลื่อนเป้าหมายสำคัญของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ในการนำหลักวิชามาพัฒนาท้องถิ่น มุ่งใช้วิชาการรับใช้สังคมเพื่อให้องค์ความรู้ที่ถ่ายทอดแก่นักศึกษาให้สามารถเป็นที่พึ่งพิงแก่สังคมได้อย่างแท้จริง

ผู้เขียนขอขอบพระคุณคณาจารย์ทีมนักวิจัย และนักวิจัยท้องถิ่นในชุมชนเมือง เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร เจ้าหน้าที่ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต ผู้ถ่ายองค์ความรู้ที่ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม และผู้นำชุมชนเมืองในเขตดุสิต และนักศึกษาวิศวกรสังคม สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาทุกคน ซึ่งหนังสือเล่มนี้เกิดจากการประมวลและร้อยเรียงองค์ความรู้ ทั้งจากงานวิจัยและปฏิบัติการบริการวิชาการรับใช้สังคมในพื้นที่บริการวิชาการทั้ง 5 เขต เพื่อสะท้อนภาพพันธกิจของชาวราชภัฏในการนำศาสตร์วิชามาถ่ายทอดและแก้ปัญหาให้แก่ท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ สังเคราะห์เอกสารวรรณกรรม การสัมภาษณ์ และการบันทึกเหตุการณ์จริง เพื่อย้ำเตือนให้เห็นถึงผลสำเร็จเมื่อหลักวิชาการถูกนำมาปฏิบัติจริงจนเกิดการเปลี่ยนแปลง จนกระทั่งได้ร้อยเรียงเป็นเนื้อหา 6 บท ได้แก่ ราชภัฏ แนวคิดวิศวกรสังคม วิถีวิจัยกลไกสร้างวิศวกรสังคมราชภัฏ กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์ การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคม และบทส่งท้าย

สุดท้ายนี้ผู้เขียนขอขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิ (peer reviews) ที่ให้คำแนะนำอย่างละเอียดลึกในความเป็นวิชาการและขอมอบความสำเร็จทั้งหมดครอบครัว “ภูคำชะโนด” ผู้ซึ่งเป็นกำลังใจและเสริมสร้างกำลังขวัญในการทำผลงานวิชาการให้กับผู้เขียนอย่างดียิ่งมาตลอด

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด

2569

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ก
กิตติกรรมประกาศ	ข
สารบัญ	ค
สารบัญตาราง	ฉ
สารบัญภาพ	ซ
บทที่ 1 ราชภัฏ	1
นิยาม “ราชภัฏ” และพัฒนาการของราชภัฏ	3
คติราชภัฏ วันราชภัฏและความเป็นราชภัฏ	15
กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ	21
ยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อพัฒนาท้องถิ่น	50
ราชภัฏพัฒนศาสตร์	56
อนาคตราชภัฏ	83
บทสรุป	87
บทที่ 2 แนวคิดวิศวกรสังคม	101
ที่มาและพัฒนาการวิศวกรสังคมแบบองค์รวม	103
นักคิดวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม	116
นิยาม “วิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม”	139
บุคคลต้นแบบตามแนวคิดวิศวกรสังคมบริบทไทย	148
การประยุกต์ใช้เครื่องมือและทักษะวิศวกรสังคมไทย	173
ความสำคัญ องค์ประกอบ คุณลักษณะและคุณธรรมจริยธรรมวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ	224
บทสรุป	237

หน้า

บทที่ 3 วิถีวิจัยกลไกสร้างวิศวกรสังคมราชภัฏ 265

บริบทและนิยามการพัฒนาสังคม ชุมชนเมือง และชุมชนท้องถิ่น 267

บทบาทการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 283

กลไกการบ่มเพาะวิศวกรสังคมด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน 294

กระบวนวิธีวิจัย ปัญญาประดิษฐ์ (AI) เครื่องมือช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 302

การสกัดขุมความรู้จากการวิจัยชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น 350

ผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่วิจัยและทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ 369

บทสรุป 385

บทที่ 4 กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา 405

นิยามกระบวนทัศน์ การพัฒนาชุมชน ความรู้ (วิทยา) 407

ความรู้ในบริบทสังคมชุมชนท้องถิ่น 423

ความรู้ในวิธีการพัฒนาชุมชน 448

ความรู้ในวิถีพัฒนาคนภายในชุมชน 485

นวัตวิธีวิถีพอเพียง 522

การยึดหลักปฏิบัติ 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียง 538

บทสรุป 562

บทที่ 5 ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์ 595

แนวคิดเกี่ยวกับวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม 597

การจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างนักพัฒนาฐานราก 604

พลังการวิจัยเชิงพื้นที่โดยเครือข่ายนักศึกษา 619

การบริการวิชาการเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตชุมชน 631

ดุสิตระบือธรรม: องค์ความรู้บูรณาการวิชาการรับใช้สังคมเมือง 666

ประยุกต์วิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพชุมชนเมืองสู่กรอบวิชาการรับใช้สังคม 699

บทสรุป 733

หน้า

บทที่ 6 การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคม 743
หลักวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ 745
การวิเคราะห์วิศวกรสังคมเชิงพุทธทรรศน์ 748
กระบวนทัศน์วิศวกรสังคมราชภัฏสู่การพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 754
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการเรียนการสอน 769
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมกับผู้นำนักศึกษาเชื่อมโยงค่ายอาสาพัฒนา 782
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการวิจัยเชิงพื้นที่ 812
วิถีวิศวกรสังคมกับการทำงานรับใช้ชุมชนท้องถิ่น 822
บทสรุป 853
บทส่งท้าย: ก้าวถัดไปของวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน 867
บรรณานุกรม 875
ดรรชนี 957
ประวัติผู้เขียน 963

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
2.1	สรุปข้อมูลสำคัญของนักคิดเกี่ยวกับวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม	117
2.2	เปรียบเทียบแนวคิดนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (Sociological Jurisprudence)	122
2.3	กลไกลดความเหลื่อมล้ำ	201
2.4	ผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบ	206
2.5	ประเด็นสำคัญและรูปแบบของการเล่าเรื่องในการทำกิจกรรม	208
3.1	ตารางเปรียบเทียบระหว่างชุมชนชนบทในอดีตและปัจจุบัน	270
3.2	การเปรียบเทียบประเด็นสำคัญของชุมชนเมืองและชุมชนชนบท	282
3.3	ตารางเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC) กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)	290
3.4	วิธีแบบง่ายที่ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น	348
3.5	การเปรียบเทียบประเด็นสำคัญของชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น	375
3.6	สมรรถนะวิศวกรรมสังคม	382
4.1	Maslow’s Hierarchy of Needs	492
4.2	Maslow’s Hierarchy of Needs – 1970 Expression	493
4.3	8 level Hierarchy of Needs diagram, based on Maslow’s theory (1990)	493
4.4	Improving Maslow’s Hierarchy of Needs: New Approach to needs hierarchy	494
4.5	ระดับการปฏิบัติและการประยุกต์ใช้ประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ระดับบุคคลและครัวเรือนในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว	534

ตารางที่		หน้า
4.6	ข้อคำถามประเมินความพอเพียงของตนเอง 3 ด้าน คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตนเอง	544
4.7	การเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงจากชีวิตเดิมไปสู่ชีวิตใหม่แบบพอเพียง	559
5.1	วิเคราะห์สภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม	676
5.2	การวิเคราะห์บทบาทผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Analysis)	702
6.1	แผนการสอน	771

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1.1	สีและตราประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏ	14
1.2	ผังภาพเชิงตรรกะที่เป็นระบบ (logic model) ของ 7 ราชภัฏอัตลักษณ์เด่นร่วมภาคเหนือ	27
1.3	แผนที่วิสัยทัศน์ร่วมของราชภัฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	34
1.4	ผังสาระเชิงแก่นของอัตลักษณ์ร่วม 5 ราชภัฏภาคกลาง	39
1.5	ผังระบบการพัฒนาเชิงบูรณาการของอัตลักษณ์ร่วม 4 ราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์	43
1.6	ผังการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาท้องถิ่นตามยุทธศาสตร์ราชภัฏ	55
1.7	กาลานุกรมต้นไม้แห่งศาสตร์พระราชา และชิงช้าชีวิตแห่งศาสตร์พระราชา	60
1.8	ภาพการสังเคราะห์เพื่อออกแบบการเขียน “ศาสตร์พระราชา”	61
1.9	เส้นทางของราชภัฏพัฒนศาสตร์	66
1.10	การบ่มเพาะความคิดแบบภัฏพัฒน์	69
1.11	บูรณาการ 3 ห่วงเพื่อพัฒนาวิชาการรับใช้สังคม	72
1.12	ตะแกรงกรองความรู้	76
1.13	ผลลัพธ์จากการพัฒนาเชิงพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม: มะพร้าว น้ำมผึ้ง ส้มโอ	78
1.14	ผลลัพธ์จากการพัฒนาเชิงพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร นวดไทย และผลิตภัณฑ์สมุนไพร (ยาหม่อง)	78
1.15	ผลลัพธ์จากการพัฒนาเชิงพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ผ้าขาวม้าย้อมสีธรรมชาติ ตัวแบบเสื้อผ้าจากอัตลักษณ์คำชะโนด	79
1.16	ภัฏพัฒน์	81
1.17	อนาคตราชภัฏ (Future of Rajabhat Universities)	86
2.1	หลักอริยสัจ 4 กลไกแก้ปัญหาแท้ของอารยชน	106
2.2	ฉากทัศน์ศาสตร์พระราชา	111

ภาพที่ **หน้า**

2.3	ประยุกต์จากแบบจำลอง “ทฤษฎีใหม่” พื้นที่ 15 ไร่ สูตร 30 - 10 - 30 - 30	157
2.4	ประยุกต์จากกรอบแนวคิดสรุปหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	164
2.5	การพัฒนาจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำแนวคิด “จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที”	170
2.6	การจัดให้ 23 หลักการทรงงานออกเป็นหลักครองตน หลักวิธี หลักส่วนรวม	172
2.7	แผนที่เดินดิน: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	179
2.8	ตารางบันทึกข้อมูลไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์	181
2.9	ผังประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีศึกษาชุมชนบ้านโนนเมือง (คำชะโนด)	181
2.10	การเปลี่ยนแปลงรอบเกาะคำชะโนดตามช่วงเวลา	182
2.11	ช่วงเวลาประวัติศาสตร์ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	183
2.12	ตัวอย่างผังปฏิทินชุมชนหมู่บ้านโนนเมือง (คำชะโนด)	184
2.13	แบบบันทึกข้อมูลกิจกรรมเพื่อลงข้อมูลในตารางปฏิทินชุมชน	185
2.14	ปฏิทินชุมชนคำชะโนด	185
2.15	โครงสร้างทั่วไปผังภาพต้นไม้ปัญหา	187
2.16	โครงสร้างผังการวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา	187
2.17	ต้นไม้ปัญหา (problem tree) ชุมชนวัดประชาระบือธรรม	190
2.18	ตัวอย่างโครงสร้างทั่วไปของผังภาพอิชิกาวะ	193
2.19	การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัญหาและสาเหตุ (fishbone diagram) ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม	194
2.20	ขั้นตอนของการคิดเชิงออกแบบ (Steps of Design Thinking)	199
2.21	ปรับสูตรต้นแบบยาหม่องน้ำมันเขียวพญาญอ	204
2.22	กิจกรรมพิสูจน์กลิ่นของน้ำมันเขียวพญาญอและกลุ่มอาชีพ “ดุสิตระบือธรรม”	205
2.23	การผสมผสานข้อมูลและอารมณ์ของเรื่องเล่าที่ดี	210
2.24	Storytelling Canvas	210
2.25	การเล่าเรื่องไอติมลุงชวน 1996	211

ภาพที่ **หน้า**

2.26 ผลกระทบภาคีหุ้นส่วนชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น 217

2.27 ระบบ 3 ห่วงองค์ความรู้กงล้อหมุนความรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน 218

2.28 Students require 16 skills for the 21st century 219

2.29 Ten 21st-century skills every student needs 220

2.30 ระบบนิเวศทักษะการพัฒนาชีวิต 224

2.31 กระบวนการพัฒนาวิศวกรสังคมเชิงองค์ประกอบ 228

2.32 คุณลักษณะเด่นนักวิศวกรสังคมราชภัฏ 234

2.33 สมรรถนะนักวิศวกรสังคมราชภัฏ 234

3.1 ผังกระบวนการวิจัยเชิงบูรณาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นโดยวิศวกรสังคม 292

3.2 แนวทางการวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และชุมชนโดยมีวิศวกรสังคม เป็นผู้ขับเคลื่อน 293

3.3 ตัวอย่างแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม 307

3.4 ตัวอย่างบางส่วนของแบบสอบถาม (Questionnaire) 315

3.5 ลักษณะคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์ 317

3.6 รูปแบบของแบบสัมภาษณ์ 317

3.7 รูปแบบของแบบสัมภาษณ์ (1) 320

3.8 รูปแบบของแบบสัมภาษณ์ (2) 322

3.9 การสนทนากลุ่ม 325

3.10 กิจกรรม CBR ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 327

3.11 กิจกรรมร่วมชุมชนในการทำผลิตภัณฑ์ใหม่เสน่หานางคำ 328

3.12 กิจกรรมพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม 336

3.13 ภาพกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่การพัฒนาท้องถิ่น 336

3.14 ผลลัพธ์ข้อมูลตามคำสั่งพร้อม (prompt) 346

3.15 ไทม์ไลน์ประวัติชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 354

3.16 ไทม์ไลน์ประวัติความเป็นมาภูมิสถานคำชะโนด 362

ภาพที่ **หน้า**

3.17	กิจกรรมพิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนด ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 งาน	365
3.18	การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	373
3.19	กรอบการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ	383
3.20	A development framework for Rajabhat Social Engineers	384
4.1	ขบวนการ 4 มุมมองของการพัฒนาชุมชน	417
4.2	เปรียบเทียบด้านพุทธิพิสัยใน 6 ระดับความรู้ ตามแนวคิด Bloom's Taxonomy	419
4.3	การเกิดความรู้จากวิจัยที่เป็นชุมชนวิทยา (Community Knowledge)	422
4.4	กระบวนการเกิดขึ้นของผลิตภัณฑ์ชุมชน	439
4.5	การเกิดกลุ่มอาชีพในชุมชน	443
4.6	ลักษณะภาคีหุ้นส่วนชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น	447
4.7	หลักการพัฒนาชุมชนคิดจากล่างขึ้นบนทำจากประชาชนสู่หน่วยงานรัฐ	453
4.8	วิธีการพัฒนาชุมชนเชิงระบบ	455
4.9	การเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของประชาชน	464
4.10	องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว	466
4.11	บันไดการมีส่วนร่วมของประชาชน	467
4.12	การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นปฏิสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงร่วมกัน	468
4.13	พลังชุมชนและศักยภาพชุมชน 4 ตำบล: ตำบลโพนสูง ตำบลนาคำ ตำบลบ้านดุง และตำบลศรีสุทโธ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	470
4.14	บันไดคุณภาพชีวิตความเหลื่อมล้ำทางสังคมของชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4	477
4.15	กรอบแนวคิดเชิงตรรกะ (logical framework) ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม	480

ภาพที่		หน้า
4.16	ระบบนิเวศการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเมือง	481
4.17	สรุปปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	509
4.18	การวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงเชิงระบบ	510
4.19	การดำรงชีวิตให้อยู่เย็นเป็นสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง “บ้านโมเดล”	511
4.20	รูปแบบการวิเคราะห์เชิงระบบการสร้างความรู้จากการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่น	518
4.21	ขั้นตอนก้าวพ้นจากความยากจน “ทำมาหากินสู่ทำก่อนจึงสอนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”	525
4.22	ภาพสรุป “วิถี-วิธีพอเพียง”	527
4.23	โมเดลชาวบ้าน “พาข้าวฮักแพง-สะบายดีอีสาน”	528
4.24	ภาพสรุปความเป็นมาหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	531
4.25	ตุ่มวิธีพอเพียงระดับบุคคลและครัวเรือน	538
4.26	กรอบแนวคิดหลัก 7 ป. ไปสู่หลัก 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพ่อเพียง	539
4.27	กรอบองค์ประกอบการปฏิบัติ	552
4.28	ผังภาพชีวิตการปรับปรุงตนให้พ้นจากความยากจนด้วยความพอเพียงในชีวิตผู้เขียน	555
4.29	ผังภาพวงจรความเชื่อมโยงหลัก 9 ป. วิถีพอเพียง	561
5.1	วิถีนักศึกษาพัฒนาสังคม	605
5.2	กระบวนทัศน์การจัดการเรียนรู้ห้องเรียนเล็กสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่	610
5.3	กิจกรรมเชื่อมคนในค่ายอาสา	612
5.4	กิจกรรมค่ายผู้นำอาสาพัฒนาท้องถิ่นในหลากหลายพื้นที่ทั่วไปประเทศ	613
5.5	กิจกรรมถอดบทเรียนภายหลังจบไปในแต่ละค่ายอาสา กรณีศึกษา ค่ายผู้นำศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดสมุทรสงคราม	615
5.6	กรอบแนวคิดห้องเรียนชุมชน (social lab)	620

ภาพที่ **หน้า**

5.7	กระบวนการลงพื้นที่ศึกษาชุมชน	621
5.8	แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตามกรอบแนวคิดในการวิจัย	623
5.9	การปฏิสัมพันธ์การวิจัยการมีส่วนร่วมของผู้นำในการพัฒนาชุมชนเมือง	627
5.10	ห่วงโซ่กระบวนการวิจัยฐานชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	629
5.11	วิถีวิธีการบริการวิชาการแก่สังคม	635
5.12	ระดับความหลุดพ้นจากความยากจน	648
5.13	ไทม์ไลน์การเกิดขึ้นของศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม	652
5.14	ระบบการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม	653
5.15	รูปแบบราชภัฏพัฒนาท้องถิ่น	656
5.16	พื้นที่การดำเนินงานโครงการราชภัฏพัฒน์ท้องถิ่น	658
5.17	การเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนเชิงประจักษ์	660
5.18	การลงพื้นที่ชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมารามและชุมชนพระยาประสิทธิ์ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	662
5.19	กระบวนการนักศึกษาลงพื้นที่ดำเนินกิจกรรมพัฒนาครัวเรือน	663
5.20	ภาพกิจกรรมกระบวนการนักศึกษาลงพื้นที่ดำเนินกิจกรรมพัฒนาครัวเรือน	664
5.21	กระบวนการสร้างพัฒนวิทยาการพัฒนาครัวเรือนในชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	665
5.22	บริบทชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 ปี พ.ศ.2552	674
5.23	บันได 7 ขั้นความสำเร็จของการทำงานชุมชน 13 ปี	677
5.24	บันได 10 หลักการยึดในการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ชุมชนเมือง	680
5.25	บูรณาการหลัก 7 in One	683
5.26	ความร่วมมือในการก่อตั้งศูนย์การเรียน วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม	686
5.27	ผู้สูงอายุที่มีพลังสร้างอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าชุมชนวัดประชาระบือธรรม	687

ภาพที่ **หน้า**

5.28	ผลิตภัณฑ์สมุนไพร “ดุสิตระบือธรรม”	688
5.29	กิจกรรมผลิตภัณฑ์สมุนไพร “ดุสิตระบือธรรม”	690
5.30	ต้นแบบห้องเรียนชุมชนกลางเมือง สร้างอาชีพ รายได้ด้วยตัวเอง	691
5.31	เอกสารและกิจกรรมเพื่อตั้งกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม	692
5.32	ตำรับผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม (ต้นแบบ)	694
5.33	ภาพสะท้อนเชิงประจักษ์การพัฒนาที่ยั่งยืน	695
5.34	ดุสิตระบือธรรม	696
5.35	การทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)	700
5.36	ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง (หรือชาวบ้านเรียกว่า ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม)	709
5.37	กระบวนการเรียนรู้ 7 ขั้นตอนของชุมชนเมือง	714
5.38	ระบบนิเวศการใช้ความรู้ (knowledge ecosystem)	716
5.39	ผังภาพกลไกทางสังคมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนวัดประชาระบือธรรม	721
5.40	แผนที่ผลกระทบทางสังคมการวิจัยการออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	723
5.41	แบบร่างตัวแบบร้านแบบรถเข็นขายของ “ผลิตภัณฑ์สมุนไพร”	724
5.42	ใยแมงมุมหุ้มชุมชน (Community Spiderweb)	727
5.43	ห่วงโซ่คุณค่าดุสิตระบือธรรม	728
5.44	กลไกวิศวกรสังคมในการลงพื้นที่พัฒนาชุมชนเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ	732
6.1	ภาพ 4 ขั้นการบ่มเพาะต้นชะโนด	768
6.2	การจัดการเรียนการสอนแบบออนไลน์รายวิชาวิศวกรสังคมตั้งแต่ปี พ.ศ.2564	770
6.3	รวมภาพบรรยากาศการเรียนรายวิชาวิศวกรสังคม	776
6.4	ตัวอย่างผลการตรวจประเมินคุณภาพ IOC ข้อสอบรายวิชาวิศวกรสังคม	777
6.5	ตัวอย่างข้อสอบใหม่ด้วยการทำบัตรข้อสอบ	778

ภาพที่ **หน้า**

6.6	สรุปข้อมูลเอกสารการสอนวิชาวิศวกรสังคมหน้าเดียว (one-page visual summary)	779
6.7	ตัวอย่างรายงานการประเมินผู้สอน	780
6.8	ผังภาพการสังเคราะห์กระบวนการเกิดการเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนในรายวิชาวิศวกรสังคมตามทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง (Theory of Change)	781
6.9	ผังภาพการออกแบบเส้นทางการบ่มเพาะวิศวกรสังคมสู่การปฏิบัติจริงร่วมกับชุมชน	784
6.10	ผังภาพเครื่องมือที่ใช้ฝึกทักษะวิศวกรสังคม	784
6.11	รูปแบบป่าปัญหาของ 1 ชุมชน	786
6.12	ที่ปรึกษา (coaching) ต้องให้คอยแนะนำ ตั้งคำถามและตอบคำถามที่เหมาะสม	787
6.13	ที่ปรึกษา (coaching) ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น	788
6.14	ที่ปรึกษา (Coaching) เชี่ยวชาญเฉพาะต้องให้คอยแนะนำตามความเหมาะสม	788
6.15	กระบวนการร่วมพัฒนาชุมชนท้องถิ่นด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม	791
6.16	ผลลัพธ์จาก M-I-C โมเดลของทีมขนมไทยใบตอง	792
6.17	นำเสนอความเข้าใจในการลงข้อมูลตามผังภาพ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคม (กลุ่มนักศึกษาต้นแบบวิศวกรสังคม)	793
6.18	นำเสนอความเข้าใจในการลงข้อมูลตามผังภาพ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคม (กลุ่มผู้นำนักศึกษา)	793
6.19	นำเสนอความเข้าใจในการลงข้อมูลตามผังภาพ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคมส่วนหนึ่งในการเรียนการสอนกลุ่มนักศึกษาภาคสังคมศาสตร์	794
6.20	กิจกรรมก่อนเดินทางไปค่ายอาสานั่งรถไฟไปพัฒนาครั้งที่ 7 (พ.ศ.2568)	799
6.21	เอกลักษณ์ของชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา คือ การนั่งรถไฟ	799
6.22	พิธีเปิดโครงการค่ายอาสานั่งรถไฟไปพัฒนา	800
6.23	กิจกรรม 5 ฐาน	801

ภาพที่		หน้า
6.24	ทำงานกลางคืน	802
6.25	กิจกรรมสันทนาการของนักศึกษาและกิจกรรมจิตอาสาร่วมกับชุมชนท้องถิ่น	802
6.26	เพื่อนพ้องน้องพี่ซองนี้จากใจ	803
6.27	ปิดค่ายอาสาพัฒนา	803
6.28	นั่งรถไฟกลับอ่านความในใจจากเพื่อนพ้องน้องพี่	804
6.29	งานสร้างสรรค์	806
6.30	ภาพเส้นทางการเปลี่ยนแปลงด้วยพลังความรู้สู่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม	843
6.31	การทำบัญชีและโบนัส	846
6.32	ทำผลิตภัณฑ์ใหม่ยาหม่องพญาว่าน	847
6.33	รูปแบบ อริสัจจ์ 4, CBR, Design Thinking, เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ในการวิเคราะห์ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	849
6.34	กลไกความสำเร็จในการพัฒนาสังคมเมืองกรณีชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	852
7	ภัฏพัฒน์พลังปัญญาแห่งราชภัฏสู่การเป็นวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น	873

บทที่ 1
ราชภัฏ

เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ราชภัฏ” คนส่วนใหญ่จะสื่อความถึงราชภัฏแห่งพระราชา ซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏที่ถือกำเนิดจากพระมหากรุณาธิคุณของพระมหากษัตริย์ และมีภารกิจสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นและรับใช้แผ่นดิน เชื่อมโยงไปถึงคนที่ทำงานในราชภัฏจึงเป็นคนของพระราชาไปพร้อมด้วยภาระที่สำคัญต้องเป็นคนทำงานเพื่อแผ่นดิน เพื่อประชาชน เช่นเดียวกัน หากเป็นบัณฑิตของพระราชาต้องเป็นผู้มีความรู้พร้อมต่อการพัฒนาประชาชน ชุมชนท้องถิ่นเสมอ ดังนั้นการที่จะปฏิบัติภารกิจสำคัญ คนและบัณฑิตของราชาต้องรู้จักตัวเราในเข้าถึงความเข้มแข็งทางวิชาการของราชภัฏที่ต้องฉายภาพแห่งอัตลักษณ์อันแหลมคมว่า ราชภัฏ เก่งเชี่ยวชาญและชำนาญในศาสตร์วิชาใดที่สุด ถนัดสอนให้ความรู้หรือสร้างสรรค์สรรพวิชาใดพัฒนานักศึกษาเก่งที่สุด เสริมพลังปัญญาพัฒนาท้องถิ่นด้วยทักษะอาชีพใดมากที่สุด การเป็นราชภัฏพิจารณาจากร่องรอยประวัติศาสตร์ของราชภัฏได้ชี้ให้เห็นเด่นชัดว่า ราชภัฏมีความเก่งด้านการสอน เชี่ยวชาญวิชาครูเป็นภูมิความรู้เริ่มต้น ภายหลังได้มีการขยายขอบเขตของความรู้ไปในสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ทำให้ศาสตร์วิชากว้างขวางมากขึ้น จนปัจจุบันกฎหมายได้ประกาศความเด่นชัดไว้ในพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ.2538 มาตรา 7 (พระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ.2538, 24 มกราคม 2538) ระบุว่า

> “...ให้สถาบันราชภัฏเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษาวิชาการและวิชาชีพชั้นสูง ทำการวิจัยให้บริการวิชาการแก่สังคม ปรับปรุง ถ่ายทอดและพัฒนาเทคโนโลยี ทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ผลิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู...”

อีก 10 ปีผ่านมาได้พิสูจน์การบูรณาการศาสตร์ด้านวิชาครูและการพัฒนาท้องถิ่นจนได้รับการยกฐานะเป็นมหาวิทยาลัยยังเป็นการยืนยันอย่างเด่นชัดว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏมีศาสตร์ที่โดดเด่นคือศาสตร์การพัฒนา ตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ.2547 มาตรา 7 (พระราชบัญญัติ มหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547, 14 มิถุนายน 2547) ระบุว่า

> “ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน ฟื้นฟูพลังการเรียนรู้ เชิดชูภูมิปัญญาของท้องถิ่น สร้างสรรค์ศิลปวิทยา เพื่อความเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงและยั่งยืนของปวงชน มีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์ให้การศึกษา ส่งเสริมวิชาการและวิชาชีพชั้นสูง ทำการสอน วิจัย ให้บริการทางวิชาการแก่สังคม ปรับปรุง ถ่ายทอด และพัฒนาเทคโนโลยี ทะนุบำรุงศิลปะและวัฒนธรรม ผลิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู”

นับจากปี พ.ศ.2538 มหาวิทยาลัยราชภัฏได้มุ่งเป้าหมายที่เป็นอัตลักษณ์เดียวกัน คือ การเป็น “สถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น” องค์ความรู้ของสรรพศาสตร์ในมหาวิทยาลัยราชภัฏจำเป็นต้องมุ่งสู่การพัฒนาคน ชุมชน สังคมท้องถิ่นตามภูมิสังคม ภูมิภาคที่มหาวิทยาลัยราชภัฏตั้งอยู่และขยายการพัฒนาสู่พื้นที่เขตบริการวิชาการในจังหวัดใกล้เคียง บนพื้นฐานศาสตร์ราชภัฏใช้เป็นที่พึ่งพาและนำทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับประชาชนในชุมชนท้องถิ่นตรงเป้าหมายตามปณิธานราชภัฏ 38 แห่งทั่วประเทศ ซึ่งในบทนี้จึงกำหนดประเด็นในการอธิบายไว้ดังนี้

- นิยาม “ราชภัฏ” และพัฒนาการของราชภัฏ
- คติราชภัฏ วันราชภัฏและความเป็นราชภัฏ
- กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ
- ยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
- ราชภัฏพัฒนศาสตร์
- อนาคตราชภัฏ

นิยาม “ราชภัฏ” และพัฒนาการของราชภัฏ

1. นิยามของคำว่า “ราชภัฏ”

เมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2535 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ทรงพระราชทานชื่อ “สถาบันราชภัฏ” ให้กับวิทยาลัยครูทั่วประเทศ จนเกิดนิยามคำว่า “ราชภัฏ ที่แปลว่า คนของพระราชา” ขึ้นเป็นครั้งแรก (นิเชต สุนทรพิทักษ์, 2550) ต่อมาปรากฏความหมายเพิ่มเติมในการจัดกิจกรรมสำคัญของชาวราชภัฏโดยใช้ชื่อว่า “วันราชภัฏ” (14 กุมภาพันธ์ 2535) เกิดคำว่า "คนราชภัฏคือคนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน" อย่างเต็มภาคภูมิ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; คณะอาจารย์ผู้สอนรายวิชาคนราชภัฏ, 2565; มหาวิทยาลัยราชภัฏ, 2568, เมษายน 21) นอกจากนี้คำที่กล่าวว่า “ราชภัฏ” หมายถึง “คนของพระราชา” นั่นหมายถึงชาวราชภัฏทุกคนต้องมีจิตสำนึกที่จะอุทิศตนทำงานเพื่อเป็นการถวายความจงรักภักดีและเทิดทูนอย่างหาที่สุดมิได้ ซึ่งจะกระทำสิ่งใดต้องคำนึงถึงประชาชนท้องถิ่นเป็นที่ตั้ง และปฏิบัติภารกิจของมหาวิทยาลัย จึงเปรียบเสมือนได้กระทำงานเพื่อถวายพระองค์ท่านทุกกรณีไป จึงมีคำที่เรียกกันว่า คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน”

จึงสรุปได้ว่า “ราชภัฏ” หมายถึง ผู้ปฏิบัติงานรับใช้พระเจ้าแผ่นดิน โดยผู้ที่ลงพื้นที่ทำงานในนามราชภัฏย่อมเสมือนปฏิบัติหน้าที่ต่างพระเนตรพระกรรณของพระราชา จึงต้องทำงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มุ่งมั่นทุ่มเท เพื่อพัฒนาประชาชนและชุมชนท้องถิ่นให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีและเจริญก้าวหน้าตามภูมิสังคมของพื้นที่ตั้งมหาวิทยาลัยราชภัฏ

2. ความเป็นมาของราชภัฏ

ฉันใดที่ผลได้ปรากฏในปัจจุบันย่อมมีเหตุมาจากอดีตฉันนั้น เมื่อมีเหตุต้องมีผล ถ้าอยากรู้ผลลัพธ์ต้องสืบสาวไปให้เห็นต้นเหตุที่เป็นเหตุการณ์เกิดขึ้นตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมา เหตุระหว่างทางสร้างไทม์ไลน์พัฒนาการในการเกิดขึ้นของราชภัฏพร้อมยังหวนระลึกถึงรากเหง้าของชาวราชภัฏในวันวานที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ พัฒนาต่อยอด มีความยั่งยืนต่อไปในอนาคตเรื่องราวเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มีไทม์ไลน์สำคัญดังนี้

2.1 ยุคเริ่มต้นพระราชประสงค์ของพระราชา

จุดเริ่มต้นเกิดเมื่อ 1 ศตวรรษที่ผ่านมา เหตุเกิดตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453) กรุงรัตนโกสินทร์ นับเป็นวาระแห่งการปฏิรูปการศึกษาของประเทศไทยทันสมัยดังแนวทางชาติตะวันตกและให้ทุกชนชั้นทั้งเจ้า ขุนนาง ไพร่ฟ้าให้ได้รับการศึกษาอย่างทั่วถึง ดังพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการ เนื่องในโอกาสเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ พ.ศ.2427 (จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.) ใจความว่า

> "เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้น ลงไปตลอดจนถึงราษฎรต่ำสุด จะได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้า ว่าขุนนาง ว่าไพร่ เพราะฉะนั้น จึงขอบอกได้ว่าการเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานี้ จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง ซึ่งฉันจะอุตส่าห์จัดให้เจริญขึ้นจงได้"

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาที่พระองค์มีโอกาสให้กับพระราชโอรสและพระราชธิดาเหล่าเจ้านาย ขุนนางได้มีการศึกษาแล้ว พระองค์ยังมีพระเมตตาปรารถนาให้ราษฎรนอกพระราชวังของพระองค์ได้รับการศึกษาอย่างเท่าเทียมกับคนในพระราชวัง จึงชัดเจนว่าโอกาสทางการศึกษาเริ่มจากพระราชา

2.2 ยุคตั้งโรงเรียนฝึกหัด

การก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดเกิดขึ้นในยุคสมัยการปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ.2412-2475) (พงศ์อินทร์ ศุขขจร, 2517; ประไพ เอกอุ่น, 2542; ครูบ้านนอก.คอม, 2551; มหาวิทยาลัยราชภัฏ, 2568, เมษายน 21) มีไทม์ไลน์สำคัญดังนี้

- เริ่มจาก พ.ศ.2414 จัดตั้งโรงเรียนหลวง ภายในพระบรมมหาราชวัง มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจาริยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่ มีการสอนหนังสือไทย การคิดเลขขนบธรรมเนียมราชการ และสอนภาษาอังกฤษเพื่อฝึกคนให้เข้ารับราชการ
- พ.ศ.2423 จัดตั้งโรงเรียนสุนันทาลัยในพระบรมมหาราชวังเป็นโรงเรียนสตรี
- พ.ศ.2424 ปรับให้โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นโรงเรียนนายทหารมหาดเล็ก
- พ.ศ.2425 จัดตั้งโรงเรียนแผนที่

- พ.ศ.2427 จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นตามวัดในกรุงเทพมหานครแห่งแรกที่ตั้งขึ้นชื่อโรงเรียนมหรรณพาราม

- พ.ศ.2432 ตั้งโรงเรียนแพทยากรเปิดสอนวิชาแพทย์แผนปัจจุบัน

- พ.ศ.2435 จัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดทั่วไปทั้งในกรุงเทพมหานครและหัวเมือง โดยในวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2435 จัดตั้ง “โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์” นับเป็นจุดเริ่มต้นของการฝึกหัดครูในประเทศไทยเป็นพระดำริของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เมื่อครั้งที่ยังทรงบัญชาการกรมศึกษาธิการ โดยเปิดสอนวิชาพิเศษเฉพาะทางเช่นเดียวกับโรงเรียนนายทหารและโรงเรียนแผนที่ ในครั้งแรกมีนักเรียนอยู่ 3 คน คือนายนกยูง วิเศษกุล (พระยาสุรินทราชา) นายบุญรอด เศรษฐบุตร (พระยาภิรมย์ภักดี) และนายสุ่ม ในปีเดียวกันนั้นเองนายบุญรอดและนายสุ่มได้ลาออก คงเหลือเพียงนายนกยูงเรียนต่อไป ต่อมาปี พ.ศ.2436 มีนักเรียนเพิ่ม 3 คน ได้แก่ นายสนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา (เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี) นายสด ผลพันธิน (หลวงสังขวิทย์วิสุทธิ์) และนายเหม ผลพันธิน (พระยาโอวาทวรกิจ) โดยยุคเริ่มแรกมีอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เป็นชาวอังกฤษ ได้แก่นายกรีนรอด (พ.ศ. 2435–2438) นายอี.ยัง (พ.ศ.2438) นายดับเบิลยู. ยี. ยอห์นสัน (พ.ศ.2439–2440) และนายเอฟ. ยี. เทรส์ (พ.ศ.2440–2460) (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2549)

- พ.ศ.2437 ทั้ง 3 คน โดยนายสนั่นและนายสดสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรเป็นครูสอนภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ส่วนนายเหมสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรเป็นครูสอนภาษาไทยนับเป็นรุ่นแรก ส่วนนายนกยูงได้ลาออกไปรับราชการเป็นครูโรงเรียนราชกุมารตั้งแต่พ.ศ.2436 ยังพบว่าปลายปี พ.ศ. 2436 ได้มีนายเหลี่ยม วินทุพราหมณกุล (หลวงวิลาศปริวัตร) ที่สำเร็จประโยค 2 จากโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแผนกภาษาอังกฤษมาเข้าเรียนด้วย ซึ่งคาดว่าพร้อมกับนายให้ กาฬดิษฐ์ (พระยาเทพศาสตร์) ที่สำเร็จได้ประกาศนียบัตรครูสอนภาษาอังกฤษไปเข้ารับราชการเป็นครูที่โรงเรียนราชกุมารในปี พ.ศ.2438 (วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร, 2549; กระทรวงศึกษาธิการ, 2507)

- พ.ศ.2445 โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ที่บริเวณโรงเลี้ยงเด็ก ตำบลสวนมะลิ ถนนบำรุงเมือง จังหวัดพระนครย้ายไปอยู่ที่ตึกแม้นนฤมิตร วัดเทพศิรินทราวาส เรียกว่า โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์

- พ.ศ.2446 จัดตั้งโรงเรียนอีกแห่งหนึ่งทางฝั่งธนบุรี โดยใช้คำเรียกว่า โรงเรียนฝึกหัดครู ตั้งอยู่ที่โรงเรียนราชวิทยาลัยเก่า (บ้านสมเด็จเจ้าพระยา) เรียกว่า โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก ซึ่งโรงเรียนฝึกหัดครูที่ตั้งขึ้นในช่วงแรกนี้เป็นโรงเรียนประเภทเช้าไปเย็นกลับ ครั้นต่อเมื่อมีนักเรียนจากต่างจังหวัดมาสมัครเป็นนักเรียนฝึกหัดครู จึงได้เปิดรับให้เป็นโรงเรียนอยู่ประจำพร้อมมีเบี้ยเลี้ยง ซึ่งโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกเปิดสอนครูชั้นมูลศึกษา ภายหลังจบการศึกษาแล้วสามารถออกไปรับราชการในต่างจังหวัดได้ นอกจากนี้ในปีเดียวกันโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ ได้มีการปรับปรุงขยายการสอนให้สูงขึ้นเปิดแผนกฝึกหัดครูมัธยม โดยเปิดรับนักเรียนที่สอบได้ประกาศนียบัตรอาจารย์ประถมแล้วมาเรียนต่อแผนกฝึกหัดครูมัธยม

- พ.ศ.2449 ได้ย้ายโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ไปรวมเป็นโรงเรียนเดียวกับโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก และเปลี่ยนเป็นโรงเรียนประจำกินอยู่หลับนอน โดยมีหลักสูตรการเรียน 2 ปีเพื่อรับนักเรียนที่สำเร็จมัธยมศึกษา

- พ.ศ.2450 ได้เริ่มเปิดสอนนักเรียนฝึกหัดครูหญิงขึ้นเป็นแผนกหนึ่งในโรงเรียนมัธยมสตรีวิทยา ซึ่งเป็นโรงเรียนสตรีที่รัฐจัดตั้งขึ้นเพียงโรงเรียนเดียวโดยรับนักเรียนที่มีความรู้เพียงชั้นสองของประโยคมัธยมศึกษา มาเรียนทั้งวิชาสามัญและวิชาครูรวมกันไป ความจริงต้องการรับนักเรียนสตรีที่สำเร็จชั้นมัธยมศึกษามาเรียน แต่หาผู้สำเร็จการศึกษาในชั้นที่ต้องการไม่ได้ จึงต้องรับชั้นที่ระดับต่ำลงมา โดยรัฐบาลให้ทุนอุดหนุนเดือนละ 10 บาทและ 8 บาทตามประเภทของนักเรียนฝึกหัดครูที่จบชั้นมัธยมศึกษาหรือจบชั้นสองของประโยคมัธยมศึกษา

- พ.ศ.2456 จัดตั้งโรงเรียนสตรีฝึกหัดครูเป็นครั้งแรกที่โรงเรียนเบญจมราชาลัย

- พ.ศ.2457 จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นในมณฑลนครราชสีมา มีชื่อว่าโรงเรียนตัวอย่างประจำมณฑลนครราชสีมาต่อมาก็ได้เปลี่ยนชื่อเป็น "โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมมณฑลนครราชสีมา"

- พ.ศ.2461 โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ได้เปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนฝึกหัดครู” เมื่อวันที่ 15 พฤษภาคม พ.ศ.2461 เปิดสอนหลักสูตรประโยคครูประถม (ป.ป.) หลักสูตร 2 ปี รับนักเรียนจบ มัธยมศึกษาปีที่ 6 และประกาศนียบัตรครูมูล ส่วนครูมัธยมนั้นส่งไปสมทบกับโรงเรียนมัธยมเบื้องปลายที่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ และโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา

- พ.ศ.2462 จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูมณฑลเพื่อผลิตครูที่สอนในระดับประถมศึกษา ผู้สำเร็จการศึกษา เรียกว่า "ครูประกาศนียบัตรมณฑล"

- พ.ศ.2466 เมื่อวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ.2466 ซึ่งก่อตั้ง "โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมมณฑลอุดร" ขึ้นบริเวณสโมสรเสือป่ามณฑลอุดร อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี และมีการตั้ง "โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมประจำมณฑลพายัพ" ณ บ้านเวียงบัว ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

- พ.ศ.2468 ธรรมการมณฑลได้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูประจำมณฑลขึ้นโดยเฉพาะ เรียกว่า “โรงเรียนฝึกหัดครูมูลประจำมณฑลนครศรีธรรมราช”

- พ.ศ.2469 เมื่อวันที่ 1 เมษายน พ.ศ.2469 เปิดเรียนครั้งแรกของโรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรม ตั้งอยู่ตำบลอู่เรือ อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

- พ.ศ.2475 เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ.2475 ก่อตั้ง โรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ โดยมีสมเด็จพระราชปิตุจฉาเจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร ประทานอาคารพร้อมที่ดินประมาณ 4 ไร่ ที่ถนนเพชรบุรี แขวงทุ่งพญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีการการยุบเลิกมณฑลเทศาภิบาลในเดือนธันวาคม พ.ศ.2476 ทำให้โรงเรียนฝึกหัดครูกสิกรรมประจำมณฑลเปลี่ยนชื่อเป็น “โรงเรียนฝึกหัดครูประกาศนียบัตรจังหวัด” และเปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “โรงเรียนฝึกหัดครู (ต่อท้ายด้วยจังหวัดที่ตั้ง)”

- พ.ศ.2477 ได้การเปลี่ยนชื่อโรงเรียนฝึกหัดครู (พระนคร) เป็น “โรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนคร”

- พ.ศ.2480 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล คณะผู้สำเร็จราชการแทน พระองค์ดำริที่จะให้เป็นที่พักอาศัยของนายกรัฐมนตรี คณะรัฐมนตรี และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแต่คณะรัฐมนตรีลงมติให้ใช้สถานที่แห่งนี้ให้เป็นประโยชน์ทางการศึกษาของรัฐกระทรวงธรรมการ จึงได้จัดตั้งให้เป็นสถานศึกษาสำหรับกุลสตรี ชื่อ “โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย” เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม พ.ศ.2480 โดยเริ่มจัดการศึกษา 2 แผน คือ แผนกสามัญและแผนกวิสามัญ แผนกสามัญ เปิดสอนตั้งแต่ชั้นประถมปีที่ 1 ถึงมัธยมปีที่ 6 สำหรับนักเรียนชั้นมัธยมปีที่ 7-8 นั้นได้รับโอนจากโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์

โรงเรียนเบญจมราชาลัย โรงเรียนสตรีวิทยา และโรงเรียนสตรีโชตเวช แผนกเลขานุการสำหรับนักเรียนประถมที่ 1 เท่านั้นที่จัดเป็นสหศึกษา ส่วนแผนกวิสามัญรับโอนนักเรียนฝึกหัดครูประถมหญิง จากโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์และรับนักเรียนที่จบชั้นมัธยมปีที่ 8 มาศึกษาหลักสูตรประโยคครูประถม (ป.ป.) 1 ปี มีทั้งประเภทนักเรียนนอกบำรุง คือ ผู้เรียนโดยทุนส่วนตัวและนักเรียนในบำรุง คือผู้สอบได้ทุนกระทรวงธรรมการ ซึ่งปัจจุบันคือ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

- พ.ศ.2483 เมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ.2483 ก่อตั้ง “โรงเรียนฝึกหัดครูมัธยม” เป็นโรงเรียนที่เปิดสอนในระดับฝึกหัดครูมัธยม รับนักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูประถม (ป.ป.) และนักเรียนที่สำเร็จชั้นมัธยมปีที่ 8 มาศึกษาต่อเพื่อเลื่อนฐานะจากครูประถม (ป.ป.) ให้สูงขึ้นไปสู่ครูมัธยม (ป.ม.) ซึ่งปัจจุบัน คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2490 ได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนฝึกหัดครูประถมพระนครเป็น “โรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร” ผลิตครูตามหลักสูตรประกาศนียบัตรประโยคครูประถม (ป.ป.) เรียน 3 ปีจบการศึกษา

อนึ่งได้มีการจัดแบ่งนักเรียนฝึกหัดครู เป็น 6 ประเภท (พงศ์อินทร์ ศุขขจร, 2517) ดังนี้

1. ประเภทนักเรียนสอนประถม ผู้สอบไล่ได้ชั้นประถมศึกษาเห็นว่ามีนิสัยพอจะเป็นครูได้กรมศึกษาธิการจะส่งไปฝึกการเป็นครูหาความชำนาญและความรู้ด้วยตนเอง ได้เงินช่วยเหลือเดือนละ 10 บาท ถ้ามีความรู้ความสามารถดีจะได้รับการสนับสนุนส่งเข้าเป็นนักเรียนฝึกหัดครูชั้นประถม เรียกว่า “นักเรียนสอน” ยังไม่ใช่ “นักเรียนครู”

2. ประเภทนักเรียนสอนภาษาต่างประเทศ ผู้สอบไล่ได้ครบตามหลักสูตรของโรงเรียนมัธยมศึกษาพิเศษอังกฤษ ถ้าเห็นว่ามีวิสัยพอที่จะเป็นครูได้ กรมศึกษาธิการยกให้เป็นนักเรียนสอน ให้ฝึกสอนหาความชำนาญและความรู้ทางวิชาการให้แตกฉานจะได้เงินทุนเล่าเรียนเดือนละ 30 บาท ถ้าแสดงความสามารถให้เห็นเป็นที่ประจักษ์จะมีโอกาสได้รับทุนเล่าเรียนหลวงไปศึกษาวิชาครูหรือวิชาความรู้แขนงอื่นในต่างประเทศ

3. ประเภทนักเรียนครูชั้นมูล เป็นนักเรียนฝึกหัดครูที่เรียน ณ โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มนักเรียนที่เจ้าคณะมณฑลส่งเข้ามาเรียน ถ้าเป็นพระได้ค่าบำรุงเดือนละ 8 บาท คฤหัสถ์ได้เดือนละ 10 บาท เรียนเสร็จแล้วออกไปเป็นครูสอนใน

ต่างจังหวัด อีกกลุ่มคือกลุ่มที่ได้เป็นครูแล้วแต่ยังไม่มีวุฒิทางครู เข้ามาเรียนเพื่อให้ได้วุฒิมีเวลาเรียน 1 ปีเท่านั้น

4. ประเภทนักเรียนครูชั้นประถม มีอยู่ 2 กลุ่มซึ่งกลุ่มหนึ่งเจ้าคณะมณฑลส่งเข้ามาเรียนต่อ เมื่อเรียนจบนักเรียนครูชั้นมูลสามารถสมัครเข้าเรียนต่อในชั้นครูประถมที่โรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตก เมื่อจบสามารถไปรับราชการเป็นครูในต่างจังหวัด อีกกลุ่มหนึ่งเป็นนักเรียนสอนประถมมีความรู้ดี กรมศึกษาธิการส่งต่อเข้าศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ ได้ค่าบำรุงคนละ 15 บาทต่อเดือน หรือจะเข้ามาศึกษาในโรงเรียนฝึกหัดครูฝั่งตะวันตกได้รับค่าบำรุงเพียงเดือนละ 10 บาท เท่ากับกลุ่มหัวเมืองซึ่งจะเรียน 1 ปีเช่นเดียวกัน

5. ประเภทนักเรียนครูชั้นมัธยม เป็นนักเรียนที่มีพื้นความรู้สามัญจบชั้นมัธยมศึกษาและเรียนจบหลักสูตรนักเรียนครูชั้นประถมแล้ว โดยสมัครเข้าศึกษาต่อในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์เทพศิรินทร์ กำหนดเวลาเรียนไม่เกิน 2 ปี ถ้าสำเร็จไปเป็นครูสอนชั้นมัธยม ถ้าไม่สำเร็จต้องออกไปเป็นครูประถม กลุ่มนี้ได้รับค่าบำรุงเดือนละ 25 บาท

6. ประเภทนักเรียนครูต่างประเทศ เป็นนักเรียนสอนภาษาต่างประเทศที่มีความรู้ดี กรมศึกษาธิการส่งออกไปศึกษาวิชาครูหรือวิชาสาขาอื่นในต่างประเทศด้วยทุนเล่าเรียนหลวง มีระยะเวลาศึกษาตามหลักสูตรในวิชาที่ไปศึกษาในประเทศต่างๆ เมื่อสำเร็จจะได้กลับมารับการแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์สอนภาษาต่างประเทศหรือตามรายวิชาที่ได้ศึกษาเล่าเรียน

จากร่องรอยในอดีตชี้ให้เห็นว่าไทม์ไลน์ “ราชภัฏ” เกิดจากแนวคิดการฝึกหัดครู โดยเริ่มจากก่อตั้ง “โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์” เมื่อวันที่ 12 ตุลาคม พ.ศ.2435 ขยายพื้นที่การจัดตั้งโรงเรียนทั้งในเมืองหลวงและหัวเมืองต่างๆ จนกระทั่งปี พ.ศ.2446 จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ขึ้นทางฝั่งธนบุรี โดยใช้คำเรียกว่า “ฝึกหัดครู” แทนโดยเป็นชื่อแรกที่เหมือนกันทั่วประเทศ ดังเช่นว่า โรงเรียนฝึกหัดครู เป็นคำขึ้นต้นของสถาบันนั้นตามด้วยชื่อพื้นที่ตั้ง จนสังคมเชื่อมั่นว่าผู้ที่จบการศึกษาจากโรงเรียนฝึกหัดครูจะมีวิชาชีพด้านครูที่เก่งเชี่ยวชาญด้านการสอน การถ่ายทอดความรู้เป็น “ครู” ที่สมบูรณ์ ต่อมายุคของการยกฐานะจากโรงเรียนฝึกหัดครูขึ้นเป็น “วิทยาลัยครู” โดยกระทรวงศึกษาธิการปี พ.ศ.2503 รวมไทม์ไลน์พัฒนาการโรงเรียนฝึกหัดครูเป็นเวลา 68 ปีนั่นเอง

2.3 ยุควิทยาลัยครูสู่สถาบันราชภัฏ

เมื่อปี พ.ศ.2503 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศยกฐานะจากโรงเรียนฝึกหัดครูหลายแห่งให้เป็น “วิทยาลัยครู” โดยการเปิดสอนหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง (ป.กศ.สูง) และหลักสูตรปริญญาตรีของสภาการฝึกหัดครู ต่อมามีพระบรมราชโอกาสโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศว่า โดยที่เป็นการสมควรยกฐานะสถาบันฝึกหัดครู สังกัดกรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ เป็นวิทยาลัยครูตามกฎหมายโดยการตราพระราชกฤษฎีกายกฐานะสถาบันฝึกหัดครูเป็นวิทยาลัยครูตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ.2518 ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูเป็น “วิทยาลัยครู” มี 17 แห่ง (พระราชกฤษฎีกายกฐานะสถาบันฝึกหัดครูเป็นวิทยาลัยครูตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ.2518, 29 สิงหาคม 2518) ดังนี้

1. วิทยาลัยครูจันทรเกษม กรุงเทพมหานคร
2. วิทยาลัยครูเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่
3. วิทยาลัยครูเทพสตรี จังหวัดลพบุรี
4. วิทยาลัยครูนครราชสีมา จังหวัดนครราชสีมา
5. วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช
6. วิทยาลัยครูนครสวรรค์ จังหวัดนครสวรรค์
7. วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา กรุงเทพมหานคร
8. วิทยาลัยครูพระนคร กรุงเทพมหานคร
9. วิทยาลัยครูพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา
10. วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม จังหวัดพิษณุโลก
11. วิทยาลัยครูมหาสารคาม จังหวัดมหาสารคาม
12. วิทยาลัยครูยะลา จังหวัดยะลา
13. วิทยาลัยครูสงขลา จังหวัดสงขลา
14. วิทยาลัยครูสวนดุสิต กรุงเทพมหานคร
15. วิทยาลัยครูสวนสุนันทา กรุงเทพมหานคร
16. วิทยาลัยครูอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี
17. วิทยาลัยครูอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี

ชี้ให้เห็นการพัฒนาการนับจากกระทรวงธรรมการจัดตั้งโรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัยในปี พ.ศ.2480 ฝึกหัดครูประถมหญิงล้วน ต่อมาเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางตั้งแต่ปี พ.ศ.2501 ซึ่งเริ่มจากกระทรวงศึกษาธิการได้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา เป็น "วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา" ต่อมาในปี พ.ศ.2503 ได้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูอุดรธานีเป็น “วิทยาลัยครูอุดรธานี” อีก 6 ปีต่อมา พ.ศ.2509 ได้ยกฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูพระนคร ขึ้นเป็น "วิทยาลัยครูพระนคร" ซึ่งภายในปี พ.ศ.2518 กระทรวงศึกษาธิการอนุมัติให้โรงเรียนฝึกหัดครูเป็น “วิทยาลัยครู” ทั้งประเทศซึ่ง มี 1 ในนั้นคือโรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย ให้เป็น “วิทยาลัยครูสวนสุนันทา” โดยทำการจัดการศึกษาในระดับอุดมศึกษาตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ.2518 นั่นเอง ซึ่งในครั้งนั้นมีวิทยาลัยครูทั่วประเทศ 17 แห่งมุ่งหมายให้ยกฐานะความรู้ให้สูงขึ้นตามมาตรา 5 (พระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ.2518, 27 กุมภาพันธ์ 2518) ระบุไว้ชัดเจนว่า

> “ให้วิทยาลัยครูเป็นสถาบันการศึกษาและการวิจัย มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษาวิชาการและผลิตครูถึงระดับปริญญาตรี ทำการวิจัย ส่งเสริมวิชาชีพและวิทยฐานะของครูอาจารย์และเจ้าหน้าที่ผู้บริหารการศึกษา ทำนุบำรุงวัฒนธรรมและให้บริการทางวิชาการแก่สังคม”

เมื่อเมล็ดพันธุ์แห่งราชภัฏได้แตกรากสร้างหน่อกลายเป็นต้นกล้าในฐานะโรงเรียนฝึกหัดครูมาสู่การเป็นวิทยาลัยครูที่มุ่งผลิตครูระดับอุดมศึกษามาอย่างต่อเนื่องอย่างยาวนาน ซึ่งนับแต่พระราชบัญญัติวิทยาลัยครูเกิดขึ้นไม่ได้ผลิตครูเพียงอย่างเดียวยังมีการผลิตบัณฑิตในสาขาวิชาที่หลากหลายมากขึ้นด้านวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์มากขึ้นและออกไปทำงานที่หลากหลายแขนงวิชาชีพทำให้สังคมเกิดการลักลั่นกับค่านิยมในชื่อวิทยาลัยครู ต้องเป็นการผลิตครูถ่ายเดียวเป็นที่ยอมรับจากสังคม จนได้ชื่อว่า “แม่พิมพ์ของชาติ” สืบมาจนปัจจุบันคำว่าแม่พิมพ์ของชาติยังไม่สิ้นมนต์ขลังลงแม้ว่าภูมินามจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรโรงเรียนฝึกหัดครู วิทยาลัยครู ราชภัฏยังคงสืบความชำนาญในการสร้างคน ผลิตบัณฑิตที่เป็นแสงสว่างนำทางปัญญาให้คนทั่วไป

อย่างไรก็ตามกระแสสังคมได้โถมกระหน่ำสู่วิทยาลัยครู ดังที่ว่าครั้นเมื่อผลิตบัณฑิตในสาขาวิชาวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ออกไปสู่สายตาประชาชนกับสร้างความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนเกิดค่านิยมที่ด้อยค่าในบัณฑิตที่จบการศึกษาในสายวิทยาศาสตรบัณฑิต (วท.บ.)

และศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) ขาดโอกาสในการได้งานทำ ก่อให้เกิดความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจ ปัญหานับวันยิ่งถาโถมเข้าสู่วิทยาลัยครู ทำให้ถึงทางตัน กรมการฝึกหัดครูจึงได้ดำริที่จะขอพึ่งพระบารมีเพื่อขอพระราชทานนามใหม่แก่วิทยาลัยครู ในการระดมความคิดเห็นนามใหม่นั้น คณะกรรมการถูกใจมากที่สุดกับคำว่า “สถาบันราชพัฒนา” กรมการฝึกหัดครูจึงได้ทำหนังสือถึงสำนักราชเลขาธิการ เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาความเดือดร้อนของวิทยาลัยครู และขอพระราชทานนามใหม่ว่า สถาบันราชพัฒนา หรือชื่ออื่นใด จนกระทั่งในที่สุดวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2535 พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนาม “สถาบันราชภัฏ” แก่วิทยาลัยครูทั่วประเทศนับเป็นสิริมงคลอย่างยิ่งนับแต่นั้นมาวันที่ 14 กุมภาพันธ์ของทุกปีเป็น “วันราชภัฏ” (รวีโรจน์ สิงห์ลำพอง, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2566) ต่อมาในวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ.2538 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดกล้าฯ พระราชทานพระราชลัญจกรประจำพระองค์ให้เป็น “สัญลักษณ์ประจำสถาบันราชภัฏ” นับเป็นมหาสิริมงคลอันควรที่ชาวราชภัฏจักได้ภาคภูมิใจและในวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2538 มีพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ.2538 ตราขึ้นเป็นกฎหมายอย่างเป็นทางการและได้ระบุบทบาทหน้าที่ไว้ชัดเจนในมาตรา 7 ว่า สถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มีวัตถุประสงค์ให้การศึกษาวิชาการและวิชาชีพชั้นสูง ทำการวิจัย ให้บริการทางวิชาการแก่สังคม ปรับปรุง ถ่ายทอดและพัฒนาเทคโนโลยี ทะนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ผลิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู (พระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ.2538, 24 มกราราคม 2538) มาถึงจุดนี้แล้วราชภัฏนับเป็นยุคทองของชาวราชภัฏถือเป็นช่วงแห่งการบำรุงให้ต้นไม้ราชภัฏนี้เติบใหญ่ได้เต็มที่กำลังจะแผ่กิ่งก้านสาขาเป็นร่มไม้ใหญ่ที่สง่าเท่าเทียบชั้นมหาวิทยาลัยหลักของประเทศได้อย่างสง่างาม

2.4 มหาวิทยาลัยแห่งการพัฒนาท้องถิ่น

วันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2547 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงลงพระปรมาภิไธยพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547 เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ.2547 ได้ส่งผลให้สถาบันราชภัฏทั่วประเทศ ได้รับการยกฐานะและปรับเปลี่ยนสถานภาพเป็น “มหาวิทยาลัยราชภัฏ” มีภารกิจและปณิธานตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ.2547 ในมาตรา 7 กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการ

พัฒนาท้องถิ่นที่เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน ฟื้นฟูพลังการเรียนรู้ เชิดชูภูมิปัญญาของท้องถิ่น สร้างสรรค์ ศิลปวิทยา เพื่อความเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงและยั่งยืนของปวงชน มีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์ให้การศึกษา ส่งเสริมวิชาการและวิชาชีพชั้นสูง ทำการสอน วิจัย ให้บริการทางวิชาการแก่สังคม ปรับปรุง ถ่ายทอดและพัฒนาเทคโนโลยี ทะนุบำรุง ศิลปะ และวัฒนธรรม ผลิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู” (ราชกิจจานุเบกษา, 2547, 14 มิถุนายน) จากภารกิจและปณิธานนี้จึงขอยืนยันอย่างชัดเจนถึงอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เป็นกลไกพัฒนาประเทศอย่างแท้จริง 38 ราชภัฏเป็นหนึ่งเดียวด้วยการนำดวงตราพระราชลัญจกรอันเป็นเครื่องหมายประกอบพระราชอิสริยยศในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ใช้เป็นตราสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากดวงตราพระราชลัญจกร มีรายละเอียดสำคัญดังนี้ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 2563)

1. เป็นรูปแบบที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ผู้ให้กำเนิดสถาบัน

2. เป็นรูปแบบที่เป็นกลาง เกี่ยวข้องกับท้องถิ่นที่ตั้ง ธรรมชาติ และความสอดคล้องกับชื่อมหาวิทยาลัยราชภัฏที่ได้รับพระราชทาน

3. สีของตราประจำมหาวิทยาลัย มี 5 สี โดยมีความหมายสำคัญ ดังนี้

- สีน้ำเงิน คือสถาบันพระมหากษัตริย์ผู้ให้กำเนิด และพระราชทานนาม “มหาวิทยาลัยราชภัฏ”
- สีเขียว คือแหล่งที่ตั้งในแหล่งธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่สวยงาม
- สีทอง คือความเจริญรุ่งเรืองทางภูมิปัญญา
- สีส้ม คือความรุ่งเรืองทางศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น
- สีขาว คือความคิดอันบริสุทธิ์ของนักปราชญ์แห่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

ภาพที่ 1.1 สีและตราประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏ

ที่มา: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ (2563)

ดังนั้นหากเปรียบเทียบให้ราชภัฏเป็นดั่งต้นไม้ที่มีอายุกว่า 1 ศตวรรษ ต้นไม้ราชภัฏต้นนี้ย่อมเป็นเสมือนรุกขชาติแห่งแผ่นดินไทยใต้ร่มพระบารมีของพระราชาทรงปลูกไว้ในแผ่นดินของพระองค์ การได้รับพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ในการทรงดูแล รดน้ำพรวนดิน จากต้นกล้า ค่อยๆ เจริญเติบโต ขยายพันธุ์ไปทั่วแผ่นดินไทยทำให้ต้นไม้ใหญ่ใต้ชื่อราชภัฏย่อมหยั่งรากลึก ฝั่งแน่น แผ่ขยายกิ่งก้านสาขาเพื่อสนองพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดินให้ราษฎรของพระองค์อยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข เป็นเงาต้นไม้ใหญ่ปกคลุมแผ่ไพศาลทั่วเขตแคว้นแดนสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวันนี้การเป็นต้นไม้ใหญ่ภายใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร (รัชกาลที่ 10) ยิ่งหยั่งรากลึกแห่งความจงรักภักดีหาที่สุดมิได้ตราบชั่วกัลปาวสานแห่งชีวิตยิ่งนัก ซึ่งตรงกับคำกล่าวขององคมนตรี พลเอกดาว์พงษ์ รัตนสุวรรณ เมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ.2561 ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งที่มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาว่า “ในหลวงรักราชภัฏนะ ทรงห่วงใยราชภัฏ ต้องทำงานให้เข้าเป้าเกาให้ถูกที่คัน” ได้สะท้อนคำล่าวสำคัญที่ว่า “ราชภัฏ” หมายถึง “คนของพระราชา” ผู้ทำงานถวายเพื่อสนองพระราชกรณียกิจของพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยความสำนึกของ “คนราชภัฏ” จึงชัดเจนว่า “ทุกคนจักต้องมีจิตสำนึกที่จะต้องอุทิศตนทำงานเพื่อเป็นการถวายความจงรักภักดีและเทิดทูนอย่างหาที่สุดมิได้ จะกระทำสิ่งใดต้องคำนึงถึงประชาชนท้องถิ่นเป็นที่ตั้งและ ปฏิบัติภารกิจของ

มหาวิทยาลัย จึงเปรียบเสมือนได้กระทำงานเพื่อถวายพระองค์ท่านทุกกรณีไป จึงมีคำที่เรียกกันว่า คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) จากค่านิยมและมุมมองทางสังคมต่อราชภัฏว่าเป็นโรงเรียนฝึกหัดครู วิทยาลัยครู สถาบันราชภัฏ น้ำหนักค่านิยมและมุมมองของคนในสังคมจะเชิงบวกหรือลบ อาทิ จบมาต้องเป็นครู เก่งด้านการสอน มีความอดทนสูง ทำงานในที่ยากลำบากด้านดี มีฝีมือการพัฒนาคน ชุมชนท้องถิ่น เก่งปฏิบัติ ไม่เชี่ยวชาญด้านวิทยาการสูงเฉพาะทาง อาทิ แพทย์ วิศวกรรม เทคโนโลยีคอมพิวเตอร์ อาจเป็นเพราะงบประมาณที่จะลงทุนในวิทยาการสมัยใหม่มีต้นทุนสูง การได้รับงบประมาณสนับสนุนน้อยและต้องกระจายไปให้กับราชภัฏทั้งประเทศ ซึ่งย่อมส่งผลต่อการผลิตบัณฑิตราชภัฏให้เท่าเทียมทุกสาขาวิชาได้ ดังนั้นบัณฑิตราชภัฏที่จบไปเข้าสู่การแข่งขันทางสังคมที่หลายองค์ยังติดกับชื่อเสียงสถาบัน ชนชั้นทางสังคม ยิ่งต้องมุ่งมั่นตั้งใจ ดิ้นรนจากระดับปฏิบัติการนานกว่าปกติที่จะได้มีโอกาสไประดับบริหาร แม้กระนั่นเส้นทางจะยากลำบากไม่เคยทำให้ “คนราชภัฏ” เปลี่ยนเจตนารมย์ที่จะทำงานให้ตนเองสมบูรณ์ยังแบ่งปันไปสู่สังคมได้ ยิ่งตอกย้ำว่าเหล่าคน หรือบัณฑิตจากราชภัฏทั้งหลายคงตระหนักในตนเสมอว่า ตนเป็นคนราชภัฏ เป็นคนของพระราชา เป็นข้าของแผ่นดิน เป็นแม่พิมพ์ของชาติ เป็นพลังปัญญาของประชาชน เป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏแห่งการพัฒนาท้องถิ่น จงยืนอย่างมั่นคง ดำรงความภาคภูมิใจอย่างยั่งยืน

คติราชภัฏ วันราชภัฏ และความเป็นราชภัฏ

คติราชภัฏเป็นแนวคิดสำคัญที่สะท้อนอุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏในฐานะสถาบันอุดมศึกษาที่ถือกำเนิดจากพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ผู้ทรงพระราชทานนาม “ราชภัฏ” ซึ่งมีความหมายถึงผู้ทำงานรับใช้แผ่นดินและประชาชน จนชาวราชภัฏมีวันที่รำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณร่วมกันจนยึดวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ของทุกปีเป็นวันราชภัฏ แนวคิดดังกล่าวมิได้เป็นเพียงถ้อยคำเชิงสัญลักษณ์ หากแต่เป็นหลักคิดที่กำหนดบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบของบุคลากรและบัณฑิตราชภัฏในการปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มุ่งมั่นพัฒนาท้องถิ่นและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้สอดคล้องกับบริบทภูมิสังคมของแต่ละพื้นที่ ดังนั้นจึงควรทำความ

เข้าใจความหมายและคุณค่าของความเป็นราชภัฏ อันเป็นรากฐานทางความคิดที่หล่อหลอมภารกิจของมหาวิทยาลัยราชภัฏในการรับใช้สังคมและประเทศชาติ

1. คติราชภัฏ

คำว่า “คติราชภัฏ” หมายถึง แนวทางที่เป็นแบบอย่างที่ดีของคนราชภัฏ สะท้อนให้สังคมเห็นภาพลักษณ์ที่ดีของวิถีวิธีราชภัฏ ซึ่งผู้เขียนกำหนดขึ้นเพื่ออธิบายให้เห็นภาพจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ที่ชี้ให้เห็นว่า คติราชภัฏจากอดีตจนปัจจุบันคือ “**แบบอย่างที่ดีของแผ่นดินเป็นแม่พิมพ์ของชาติ**” สร้างคนให้เป็นครู ผลิตครูให้เป็นแบบอย่างที่ดี “แม่พิมพ์ของชาติ” ด้วยจุดเริ่มต้นจากการฝึกหัดครูตามระบบการศึกษาแบบชาติตะวันตกด้วยแนวพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) และพระดำริของพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพซึ่งในอดีตกรมฝึกหัดครูสามารถผลิตครูสำหรับสอนชั้นประถมศึกษาใช้เวลา 2 ปีหลังจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 หรือ ม.ศ.3 ได้รับคุณวุฒิ “ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา” (ป.กศ.) ที่ผู้จบการศึกษามีอายุประมาณ 18 ปี สามารถบรรจุเข้ารับราชการเป็นครูได้และสามารถสอนในระดับประชุมศึกษาถึงมัธยมศึกษาตอนต้นได้ ชี้ให้เห็นว่า ความเป็นแม่พิมพ์ของชาติเริ่มนับตั้งแต่วัยรุ่น การออกไปทำงานที่เป็นผู้รับผิดชอบสูงตั้งแต่อายุน้อยๆ จึงสะท้อนความเป็นผู้ใหญ่เป็นตัวอย่างให้เด็กนักเรียนได้เป็นอย่างดี จากโรงเรียนฝึกหัดครูสู่วิทยาลัยครู ยิ่งตอกย้ำความเป็นสถาบันการผลิตครูอย่างชัดเจน ซึ่งเป็นแบบอย่างที่ดีในการสอนคนให้เป็นครูมาตั้งแต่ พ.ศ.2435-2535 เป็นระยะเวลา 100 ปี

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 ได้เกิดคติราชภัฏที่หนักแน่นสำหรับการสะท้อนภาพแนวทางใหม่ คือ **“นักพัฒนาท้องถิ่นผู้เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน”** การสร้างอัตลักษณ์ใหม่ใต้ร่มพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงพระกรุณาโปรดกล้าฯ พระราชทานนามใหม่ให้วิทยาลัยครู เป็น “สถาบันราชภัฏ” ดังนั้นคำว่า “ราชภัฏ” จึงเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกของประเทศไทยเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2535 และปรากฏสัญลักษณ์ประจำสถาบันราชภัฏขึ้นพร้อมด้วย ทำให้สถาบันราชภัฏมิใช่จำกัดเฉพาะภาพลักษณ์ในการผลิตครูเพียงเท่านั้นแต่ยังฉายภาพลักษณ์ที่เด่นชัดในการเป็นสถาบันเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ที่ปรากฏตามมาตรา 7 ของพระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ.2538 ต่อมาอีก 9 ปี ได้ยกระดับศักยภาพขึ้นเป็น “มหาวิทยาลัยราชภัฏ” อย่างเต็มภาคภูมิ ในฐานะผู้เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดินตาม

พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ.2547 ว่า “...ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน...” ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตความรู้จากวิชาชีพครูสู่วิชาชีพนักพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง ถือว่าเป็นช่วงเวลาของการเดินทางของราชภัฏกว่า 31 ปี หากเปรียบเทียบกับคนที่อายุ 31 ปีถือวัยผู้ใหญ่ที่มีพลังกำลังทำงานอย่างมีพลังกาย พลังใจ พลังสติปัญญาพร้อมกับการสร้างความมั่นคงให้ตนเอง มองเห็นแนวทางความเจริญเติบโตในสายอาชีพไปสู่การเป็นหัวหน้าที่มีศักยภาพสูงและสร้างเนื้อสร้างตัวของคนวัยทำงาน เมื่อเขียนมาถึงจุดนี้ยิ่งทำให้ผู้เขียนเกิดความรู้สึกว่ายิ่งเขียนยิ่งมีความภาคภูมิใจกับพระมหากรุณาธิคุณของพระเจ้าแผ่นดินที่พระราชทานให้กับคนราชภัฏ ดังนั้นคนราชภัฏต้องถือคติเดียวกันว่า จงทำงานเพื่อประชาชนและแผ่นดินด้วยความทุ่มเทแรงกาย แรงใจ และแรงสติปัญญาอย่างเต็มความสามารถให้เกิดบรรลุผลในการเสริมสร้างพลังปัญญาให้คนทั่วแผ่นดินอย่างสมภาคภูมิ การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้สมฐานะคนของพระราชาข้าของแผ่นดิน จงบ่มเพาะความรู้ ทักษะและความสามารถของคนราชภัฏ จนฉายภาพลักษณ์ของคนราชภัฏว่า เป็นผู้มีความหนักแน่น (ครุ) มีวินัย เชี่ยวชาญการพัฒนา อ่อนน้อมถ่อมตน มีเมตตาเป็นที่พึ่งของชุมชนท้องถิ่น ผู้นำต้องทำก่อน นึกถึงประชาชนส่วนรวมเป็นเป้าหมายหลัก

2. วันราชภัฏ

จากร่องรอยในอดีตจากการยกฐานะจากโรงเรียนฝึกหัดครู เป็น “วิทยาลัยครู” ที่มีการสอนในระดับอุดมศึกษาตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ.2518 โดยวิทยาลัยครูมิได้ผลิตครูภาษาไทย ภาษาอังกฤษอย่างเดียวยังมีสาขาวิชาที่ชำนาญด้วย อาทิ วิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ช่าง การเรือน อุตสาหกรรม ศิลปกรรม วิทยาการจัดการ เป็นต้น ทำให้บัณฑิตที่จบจากวิทยาลัยครูมักถูกกีดกันการทำงานในสังคมของศาสตร์วิชาสาขาอื่นที่มิใช่ “ครู” กรมการฝึกหัดครูจึงได้ทำหนังสือถึงสำนักราชเลขาธิการ เพื่อนำความขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบถึงปัญหาความเดือดร้อนของวิทยาลัยครู จนในที่สุดวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2535 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนาม “สถาบันราชภัฏ” แก่วิทยาลัยครูทั่วประเทศ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้ เป็นสิ่งที่นำความภาคภูมิใจสูงสุดมาสู่ชาวมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 2563; คณะอาจารย์ผู้สอนรายวิชาคนราชภัฏ; 2565; รวีโรจน์ สิงห์ลำพอง,

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2566มหาวิทยาลัยราชภัฏ, 2568, เมษายน 21) นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 ผู้ที่ทำงานในมหาวิทยาลัยราชภัฏ นิยมเรียกตนเองว่า คนราชภัฏ จึงยึดมั่นในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ของทุกปีเป็น “วันราชภัฏ”

ดังนั้นคำว่า “ราชภัฏ” เกิดขึ้นในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ของทุกปีจึงเป็นวันแห่งความเมตตา ความรักและภักดีให้คงอยู่ด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นเกล้าล้นกระหม่อมต่อพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ สืบสานต่อยอดมาสู่แผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ยิ่งได้สร้างให้เหล่าคนราชภัฏบนแผ่นดิน 2 รัชกาลยิ่งต้องสำนึกในพระเมตตามหากรุณาธิคุณพระราชทานนามพระราชทานดวงตราพระราชลัญจกรส่วนพระองค์ให้เป็นตราประจำมหาวิทยาลัยราชภัฏ และพระราชทานปริญญาบัตรให้กับบัณฑิตราชภัฏมาอย่างยาวนานกว่า 30 ปี ความรักภักดีนี้จนหาที่สุดมิได้ ซึ่งมีพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ในวันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2560 ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน (ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.), 2562) ดังใจความว่า

> “...ข้าพเจ้าได้ไปพระราชทานปริญญาบัตรแก่บัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏต่อเนื่องมาเป็นเวลากว่า 30 ปีแล้ว ทำให้รู้สึกมีความสุขและผูกพันกับมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้งหลายอย่างมากไปทุกครั้งก็มีความสุข
>
> อยากให้ทุกคนมีกำลังใจที่จะทำาให้มหาวิทยาลัยราชภัฏของเรา เป็นประโยชน์กับประชาชน เป็นประโยชน์ต่อภูมิภาคและท้องถิ่นจริงๆ จังๆ ในเรื่องการดำารงชีวิต ในเรื่องความรู้ทั่วไป และข้อสำคัญคือผลิตคนดี ผลิตคนดีที่เห็นประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์และสังคม คิดว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นสถาบันที่เป็นประโยชน์และเป็นกลไกที่พัฒนาประเทศได้อย่างยิ่ง ถ้าหากตั้งใจ ร่วมกัน และคุยกันมากๆ จะเป็นสถาบันหลักที่พัฒนาประเทศและประชาชนได้อย่างมาก...”

3. ความเป็นราชภัฏ

“ความเป็นราชภัฏ” จำเป็นต้องพิจารณาอย่างครอบคลุมใน 6 ประเด็นหลักเชิงแนวคิดที่สะท้อนทั้งมิติทางประวัติศาสตร์ ปรัชญา ภารกิจ และอัตลักษณ์ของราชภัฏ โดยสรุปสาระสำคัญดังนี้

3.1 ประวัติศาสตร์ของราชภัฏ

- พัฒนามาจากโรงเรียนฝึกหัดครู – วิทยาลัยครู – สถาบันราชภัฏ – มหาวิทยาลัยราชภัฏ มีรากเหง้าอย่างยาวนานกว่า 1 ศตวรรษ

- ปี พ.ศ.2535 ได้รับพระราชทานนาม “ราชภัฏ” โดยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9)

- ราชภัฏตั้งอยู่ในทุกภูมิภาค 38 แห่งทั่วประเทศ

- นิยามร่วมกันของคำว่า ราชภัฏ ว่า คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน

3.2 ปรัชญาและอุดมการณ์ราชภัฏ

- สถาบันการศึกษาแห่งการผลิตครูคู่การพัฒนาท้องถิ่น

- แนวคิดสำคัญเป็นสถาบันอุดมศึกษาต้องทำหน้าที่รับใช้สังคม และเป็น “มหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น”

- มุ่งพัฒนาทุนมนุษย์เป็นศูนย์กลาง โดยต้องสร้างคนดี คนเก่ง และคนที่มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม

- ราชภัฏต้องยึดถือหลักการทำงานเพื่อประโยชน์ของประชาชนและประเทศชาติ

3.3 พันธกิจหลักของมหาวิทยาลัยราชภัฏ

- การผลิตบัณฑิต

- การวิจัยและสร้างองค์ความรู้

- การบริการวิชาการแก่สังคม

- การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม

ภารกิจทั้ง 4 เชื่อมโยงภูมิสังคมของมหาวิทยาลัยเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงวิชาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่น อันจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น สังคม และประเทศอย่างยั่งยืน

3.4 อัตลักษณ์และคุณลักษณะบัณฑิตราชภัฏ

- บัณฑิตของพระราชา

- มีความรู้วิชาชีพด้านครู และนักพัฒนา

- เข้าใจ เข้าถึง พัฒนาโดยฐานชุมชนและวัฒนธรรมท้องถิ่น

- มีจิตอาสา สำนึกสาธารณะ

- เป็นกำลังคนในฐานะ “วิศวกรสังคม” ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

3.5 บทบาทของราชภัฏต่อสังคม

- ศูนย์กลางองค์ความรู้ของท้องถิ่น

- สะพานเชื่อมวิชาการระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชน

- กลไกการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมฐานรากของประเทศ

- ยึดแนวคิดการพัฒนาโดยฐานชุมชน การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม นวัตกรรมสังคมวิศวกรรมสังคม หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาทุนมนุษย์ และการพัฒนาที่ยั่งยืน

3.6 วิสัยทัศน์ราชภัฏในอนาคต

- มุ่งเน้นการพัฒนาทุนมนุษย์ในท้องถิ่น

- ราชภัฏต้องเป็นห้องแล็ปการสร้างเครื่องมือพัฒนาระบบเศรษฐกิจ สังคม เทคโนโลยี พลังงาน สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรในระบบชุมชนท้องถิ่นแบบครอบวงจร

- ราชภัฏต้องทำหน้าที่เป็น ศูนย์กลางการพัฒนาท้องถิ่น ที่บูรณาการองค์ความรู้สมัยใหม่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น

- ราชภัฏต้องสร้างนวัตกรรมสังคมบนทุนทางวัฒนธรรม

- ราชภัฏต้องเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ชี้ให้เห็นว่า “ความเป็นราชภัฏ” ต้องทำความเข้าใจตั้งแต่เริ่มต้นจากประวัติศาสตร์ที่มีพัฒนาการยาวนานจากโรงเรียนฝึกหัดครูสู่มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ และเป็นมหาวิทยาลัยแห่งพระราชาโดยได้รับพระราชทานนาม “ราชภัฏ” จากพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ซึ่งมุ่งเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและการพัฒนาทุนมนุษย์ทั้งการผลิตบัณฑิต การวิจัย การบริการวิชาการ และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับภูมิสังคม สามารถสร้างอัตลักษณ์บัณฑิตราชภัฏที่เป็น “บัณฑิตของพระราชา” มีความรู้วิชาชีพและจิตสำนึกสาธารณะในการพัฒนาชุมชน และมุ่งสู่อนาคตที่มุ่งให้ราชภัฏเป็นศูนย์กลางองค์ความรู้และกลไกพัฒนาชุมชนบนฐานการมีส่วนร่วมและนวัตกรรมสังคม

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ

ปัจจุบันอาศัยกฎกระทรวงการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา พ.ศ.2564 (25 มีนาคม 2564) โดยกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ออกกฎกระทรวงการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษาตามข้อ 3 ให้จัดสถาบันอุดมศึกษาเป็นกลุ่มไว้ดังต่อไปนี้

1) กลุ่มพัฒนาการวิจัยระดับแนวหน้าของโลก

2) กลุ่มพัฒนาเทคโนโลยีและส่งเสริมการสร้างนวัตกรรม

3) กลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนอื่น

4) กลุ่มพัฒนาปัญญาและคุณธรรมด้วยหลักศาสนา

5) กลุ่มผลิตและพัฒนาบุคลากรวิชาชีพและสาขาจำเพาะ

6) กลุ่มอื่นตามที่รัฐมนตรีประกาศกำหนด

โดยกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏส่วนใหญ่จัดอยู่ในข้อ 3 (3) กลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและชุมชนอื่น อย่างไรก็ตามในข้อ 9 มีพันธกิจหลักและยุทธศาสตร์ที่มุ่งสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและชุมชนที่มีวัตถุประสงค์หรือประโยชน์ร่วมกัน การเป็นแหล่งเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน และการให้ประชาชนมีโอกาสเรียนรู้ ตลอดชีวิต อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยต้อง (1) เน้นการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและการสร้างศักยภาพให้สถานศึกษา องค์กรในชุมชน และประชาชนมีความเข้มแข็งในการพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจและสังคมในชุมชน (2) ผลิตบัณฑิตและเป็นแหล่งพัฒนาศักยภาพบุคลากรในพื้นที่ให้มีจิตสำนึกและความรู้ ความสามารถเพื่อเป็นหลักในการขับเคลื่อน พัฒนา และเปลี่ยนแปลงในระดับพื้นที่ (3) ดำเนินการวิจัยและสร้างนวัตกรรมเพื่อนำความรู้ที่ได้ไปใช้ในการพัฒนาชุมชน (4) สืบสานและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ประยุกต์และพัฒนา ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เข้ากับยุคสมัยเพื่อเพิ่มคุณค่าและมูลค่า (5) ส่งเสริมการสืบทอดและพัฒนาความรู้จากผู้มีภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น

นอกจากนี้ยังพบว่ามีมหาวิทยาลัยราชภัฏบางแห่งถูกจัดอยู่ในข้อ 3 (5) กลุ่มผลิตและพัฒนาบุคลากรวิชาชีพและสาขาจำเพาะ ซึ่งมีพันธกิจระบุไว้ในข้อ 11 กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาตามข้อ 3 (5) มีพันธกิจหลักและยุทธศาสตร์ที่มุ่งสู่ การผลิตและพัฒนาบัณฑิตที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง มีความสามารถทางวิชาชีพระดับสูง หรือ บัณฑิตสาขาจำเพาะตามความ

ต้องการของประเทศในแต่ละคณะ พัฒนาความรู้และนวัตกรรม รวมทั้งถ่ายทอดความรู้เชิงทฤษฎีสู่การปฏิบัติ โดยต้องเน้นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ทักษะ และทัศนคติที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศ หรือจรรโลงศิลปะและวัฒนธรรม มีความสามารถในการเรียนรู้และยกระดับสมรรถนะทางวิชาชีพอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต อีกทั้งยังพบว่ามีมหาวิทยาลัยราชภัฏอีกแห่งมีพันธกิจตามข้อ 8 กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาตามข้อ 3 (2) มีพันธกิจหลักและยุทธศาสตร์ที่มุ่งสู่การจัดการการศึกษาเพื่อเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีและส่งเสริมการสร้างนวัตกรรมเพื่อตอบโจทย์ของประเทศในการพัฒนาเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบริการ โดยต้อง (1) สร้างและพัฒนาศักยภาพผู้เรียนที่มีความรู้และความเชี่ยวชาญด้านเทคโนโลยีให้สามารถนำองค์ความรู้ไปประยุกต์เพื่อสร้างผลงานและพัฒนาผลิตภัณฑ์ (2) สร้างนวัตกรรมเพื่อนำไปใช้ในเชิงพาณิชย์หรือสาธารณประโยชน์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มตลอดห่วงโซ่มูลค่าในภาคการผลิตและบริการ (3) ส่งเสริมบทบาทความร่วมมือกับภาคเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศเพื่อสนับสนุนและพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรม (4) เน้นการเรียนการสอนควบคู่กับการปฏิบัติการจริงเพื่อพัฒนาสมรรถนะและทักษะในการทำงาน

นอกจากนี้ประกาศกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (29 พฤศจิกายน 2564) การกำหนดให้สถาบันอุดมศึกษาสังกัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา โดยการจัดกลุ่มต้องคำนึงถึงจุดมุ่งหมาย พันธกิจ ยุทธศาสตร์ ศักยภาพ และผลการดำเนินการที่ผ่านมาของสถาบันอุดมศึกษาแต่ละกลุ่ม โดยต้องกำหนดมาตรการส่งเสริม สนับสนุน ประเมินคุณภาพ กำกับดูแล และจัดสรรงบประมาณให้สอดคล้องกับการจัดกลุ่มดังกล่าว ต่อไปนี้เป็นการฉายภาพสาระสำคัญจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ และคุณลักษณะบัณฑิตที่พึงประสงค์ซึ่งจะทำให้สามารถเห็นถึงศักยภาพและเป้าหมายที่เป็นเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งได้อย่างชัดเจนมากขึ้น ดังนี้

1. กลุ่มพัฒนาเทคโนโลยีและส่งเสริมการสร้างนวัตกรรม

มหาวิทยาลัยราชภัฏที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มนี้ คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ซึ่งตามพันธกิจ มหาวิทยาลัยราชภัฏนี้ต้องมี “ศาสตร์” มุ่งเน้นการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และบริการให้เป็นที่ประจักษ์ โดยพัฒนาผู้เรียนให้สร้างผลงาน พัฒนาผลิตภัณฑ์ สร้างมูลค่าเพิ่มตลอดห่วงโซ่มูลค่าในภาคการผลิตและบริการ ร่วมมือกับ

ภาคเอกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศ ที่สำคัญต้องเน้นการเรียนการสอนควบคู่กับการปฏิบัติการจริงเพื่อพัฒนาสมรรถนะและทักษะในการทำงาน ซึ่งมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามมีศาสตร์วิชาที่เป็นเอตทัคคะตามปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ และอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม จังหวัดพิษณุโลก (มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, 2568) สรุปได้สาระสำคัญใจความว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามมุ่งพัฒนาคนให้เป็น “บัณฑิตนักปฏิบัติ” ที่มีปัญญา คุณธรรม และทักษะแห่งศตวรรษดิจิทัล มีความสามารถในการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อประโยชน์ของสังคม มุ่งผลิตบัณฑิตที่มีสมรรถนะสูงพร้อมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนด้วยการบูรณาการการเรียนการสอน การวิจัย และบริการวิชาการ โดยยึดอัตลักษณ์ของบัณฑิตให้มีความซื่อสัตย์ อดทน มีทักษะปฏิบัติจริง และพร้อมพัฒนาตนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งชี้ให้เห็นว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงครามมีให้ความสำคัญกับการเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการสร้างสรรค์เทคโนโลยีและนวัตกรรมในการพัฒนาบัณฑิต ผู้ประกอบการและคุณภาพชีวิตของประชาชนเพื่อเป็นศูนย์กลางนวัตกรรมสีเขียวในท้องถิ่น

2. กลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนอื่น

มหาวิทยาลัยราชภัฏจำนวน 34 แห่งที่ตั้งอยู่ในแต่ละภูมิภาคและท้องถิ่นที่มีภูมิสังคมแตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่ตั้งอยู่ มีปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและ อัตลักษณ์ที่มุ่งไปสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

2.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภาคเหนือ

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคเหนือ มีอยู่ 7 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ (ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.), 2562) โดยปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนอื่น ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

2.1.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชรมุ่งทำหน้าที่ให้เป็นมหาวิทยาลัยเพื่อท้องถิ่นในการสร้างโอกาส

ทางการศึกษาและพัฒนาประชาชนให้เป็นพลังปัญญาที่มีคุณธรรม ผลิตบัณฑิตให้เป็นกำลังคนของชาติ พัฒนาครูให้มีคุณภาพตามมาตรฐานชาติและสากล พร้อมทักษะคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหา สร้างสรรค์ และสื่อสาร พัฒนาบัณฑิตจิตอาสาสำนึกการรับใช้ท้องถิ่นและประเทศชาติเป็นแกนหลัก ประกอบกับการเสริมความเข้มแข็งของชุมชน การแก้ปัญหาสังคมอย่างยั่งยืน

2.1.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย, 2564) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงรายมุ่งจัดการศึกษาที่ขับเคลื่อนด้วยผลลัพธ์การเรียนรู้ เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นนวัตกรมืออาชีพที่สามารถสร้างคุณค่าและการเปลี่ยนแปลงให้กับท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยบูรณาการองค์ความรู้ การวิจัย นวัตกรรม และการถ่ายทอดเทคโนโลยี ควบคู่กับการบริการวิชาการ การต่อยอดผลงานเชิงพาณิชย์ และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยยึดหลักธรรมาภิบาลและความเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของสังคมและการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.1.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, 2564) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ยึดการศึกษาเป็นกลไกในการพัฒนาท้องถิ่น มุ่งผลิตครูและบัณฑิตที่มีคุณภาพตามมาตรฐานวิชาชีพและตอบสนองตลาดแรงงาน สร้างองค์ความรู้ การวิจัย นวัตกรรม และถ่ายทอดสู่การพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนตามแนวพระราชดำริ ปลูกฝังคุณค่าและความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมไทยโดยยึดหลักธรรมาภิบาล สร้างบัณฑิตในอัตลักษณ์ด้านทักษะชีวิตรอบด้าน จิตสาธารณะ และความมุ่งมั่นสู้งาน สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลง มีความรับผิดชอบต่อสังคมและการดำรงชีวิต พัฒนาอาชีพอย่างมีคุณภาพในอนาคต

2.1.4 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 2564) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์มุ่งทำหน้าที่เป็นขุมพลังของแผ่นดินในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นสู่ระดับสากล มุ่งยกระดับการเป็นมหาวิทยาลัยแห่งนวัตกรรมที่สร้างพลังชุมชนและเศรษฐกิจคุณค่าอย่างยั่งยืน โดยผลิตบัณฑิตและกำลังคนที่มีสมรรถนะสูงรองรับการทำงานและการพัฒนาเชิงพื้นที่ในอนาคต พัฒนางานวิจัยและนวัตกรรมที่ตอบโจทย์เศรษฐกิจฐานคุณค่า

ควบคู่กับการยกระดับคุณภาพครูและการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยการบริหารจัดการเชิงธรรมาภิบาลและการสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นคือเป็นคนดีมีวินัย ใฝ่เรียนรู้สู้งาน เชี่ยวชาญเทคโนโลยีดิจิทัล และมีจิตอาสา พร้อมเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นสู่สากลตามแนวคิดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

2.1.5 มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ ยึดมั่น “ปัญญาเป็นสิ่งประเสริฐสุด” ในการพัฒนารากฐานของคนและสังคม มุ่งเพิ่มมูลค่าองค์ความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นยกระดับสู่สากล โดยใช้กลไกการพัฒนาชุมชน การวิจัยและบริการสังคม การผลิตบัณฑิตผ่านกระบวนการคุณภาพ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยยึดหลักธรรมาภิบาลและมุ่งสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นด้านคุณธรรม ความรู้ และสู้งาน พร้อมเป็นกำลังสำคัญที่มีองค์ความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.1.6 มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง, 2563) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มุ่งผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพ มีอัตลักษณ์ จิตอาสา และสมรรถนะตรงตามความต้องการของสังคม ใช้องค์ความรู้บูรณาการกับภูมิปัญญาท้องถิ่น งานวิจัย เทคโนโลยี และนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรมเกิดความยั่งยืน ควบคู่การสร้างเครือข่ายความร่วมมือทุกภาคส่วน ที่สำคัญเน้นการน้อมนำแนวพระราชดำริสู่การปฏิบัติ และการบริหารจัดการทรัพยากรด้วยหลักธรรมาภิบาลเพื่อเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งและมุ่งผลิตบัณฑิตให้มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อบ้านเมือง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง มีคุณธรรม มีงานทำ มีอาชีพ และเป็นพลเมืองดี

2.1.7 มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์, 2566) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์เป็นปัญญาของชุมชน (wisdom of community) มุ่งดำเนินบทบาทเพื่อการศึกษาและการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยขับเคลื่อนพันธกิจสัมพันธ์เพื่อสร้างคุณค่าให้สังคม มุ่งการผลิตบัณฑิตและครูที่มีคุณภาพ เป็นพลเมืองดี มีสมรรถนะตรงความ

ต้องการของสังคม ด้วยการบรูรณาการการวิจัย บริการวิชาการ ถ่ายทอดเทคโนโลยี และสร้างนวัตกรรมที่สามารถนำไปใช้พัฒนาท้องถิ่นได้อย่างเป็นรูปธรรม ควบคู่การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและการน้อมนำแนวพระราชดำริสู่การปฏิบัติพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงโดยยึดหลักธรรมาภิบาล ทั้งนี้มุ่งสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นเป็นนักคิด นักจัดการ สร้างงานด้วยความรู้คู่คุณธรรม

ชี้ให้เห็นว่า ทั้ง 7 มหาวิทยาลัยราชภัฏ ที่ตั้งอยู่ใน 7 จังหวัดภาคเหนือเป็นเสมือนสถาบันการศึกษาประจำจังหวัดที่ปักหมุดพัฒนาคน ชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดนั้นๆ เป็นสำคัญ โดยใช้ภูมิสถานที่ตั้งอยู่อันมีลักษณะภูมิประเทศ ภูมิสังคมในเชิงพื้นที่มากำหนดแนวทางการแก้ปัญหาให้ตรงจุดตรงกับความต้องการของคนในพื้นที่ ดังนั้นจำเป็นต้องมีศาสตร์วิชาที่เหมาะสมต่อการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยจะมีศาสตร์วิชาที่เป็นรากราชภัฏดั้งเดิมคือ ผลิตครู ไว้ทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏ โดยขยายขอบเขตของศาสตร์วิชาที่เน้นไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นทั้งมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาการจัดการ เกษตรศาสตร์ เทคโนโลยีอุตสาหกรรม เทคโนโลยีการเกษตร พยาบาลศาสตร์ มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาคนในพื้นที่ ผลิตบัณฑิตในพื้นที่เฉพาะและจังหวัดใกล้เคียง เมื่อจบการศึกษาแล้วบัณฑิตเหล่านั้นย่อมมีความสามารถเข้าใจ เข้าถึง และมีองค์ความรู้ในการพัฒนาบ้านเกิด ชุมชนท้องถิ่นของตนเองได้อย่างประสบความสำเร็จแบบรวดเร็วได้สอดคล้องวิธีการพัฒนาเชิงพื้นที่ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทั้งนี้สามารถเชื่อมโยงเชิงระบบให้เห็นเป็นอัตลักษณ์เดียวกันได้ซึ่งเริ่มต้นจากปัญญาคู่กับคุณธรรม เชื่อมโยงในการจัดการศึกษาด้วยการผลิตบัณฑิตคุณภาพและครูมืออาชีพ โดยใช้กลไกการวิจัย บริการวิชาการแก่สังคม การสร้างนวัตกรรมท้องถิ่น และพัฒนาเทคโนโลยีเชิงพื้นที่ ด้วยการใช้พันธกิจสัมพันธ์กับชุมชน เครือข่ายทุกภาคส่วน บริหารจัดการด้วยหลักธรรมาภิบาล ความเข้มแข็งขององค์กร และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้มีเป้าหมายร่วมกัน คือ การพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรมก้าวสู่สากลอย่างยั่งยืน ซึ่งผู้เขียนได้สังเคราะห์อัตลักษณ์เด่นร่วมกันด้วยการใช้รูปแบบเชิงตรรกะที่เป็นระบบ (logic model) ดังผังภาพต่อไปนี้

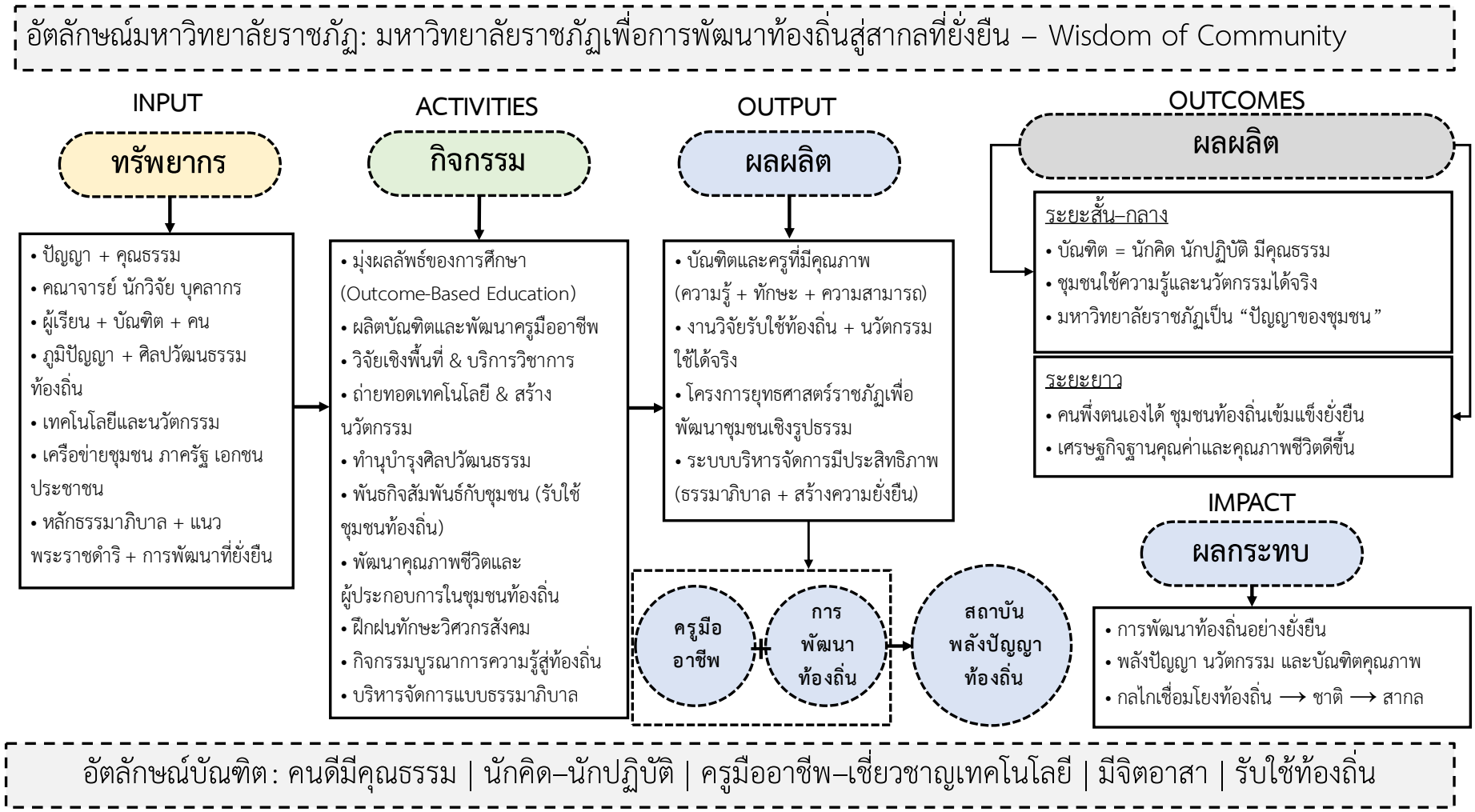

ภาพที่ 1.2 ผังภาพเชิงตรรกะที่เป็นระบบ (logic model) ของ 7 ราชภัฏอัตลักษณ์เด่นร่วมภาคเหนือ

2.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีอยู่ 11 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี และมหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของแต่ละมหาวิทยาลัยราชภัฏ ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

2.2.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ, 2568) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิมุ่งเป็นแหล่งองค์ความรู้ และนวัตกรรม เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน โดยผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพตรงความต้องการของตลาดแรงงาน ควบคู่การวิจัย การบริการวิชาการ และการถ่ายทอดเทคโนโลยีตามแนวพระราชดำริ เสริมสร้างความเข้มแข็งของวิชาชีพครูและบุคลากร พร้อมอนุรักษ์ สืบสานและต่อยอดศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ภายใต้การบริหารจัดการที่ยึดหลักธรรมาภิบาล กอปรกับสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นด้านความรู้ คุณธรรม และสร้างผู้นำในการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน

2.2.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา, 2568) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมามุ่งทำหน้าที่เป็นแหล่งความรู้วิชาการให้เป็นที่พึ่งพิงของชุมชนท้องถิ่น พัฒนาคนดีมีคุณธรรมและสมรรถนะศตวรรษที่ 21 เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยผลิตบัณฑิตและพัฒนาคนภายใต้บริบทวิถีใหม่ควบคู่การวิจัย การบริการวิชาการและนวัตกรรมที่สร้างผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม และถ่ายทอดเทคโนโลยีตามแนวพระราชดำริ การทำนุบำรุงและต่อยอดศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น พร้อมทั้งเสริมสร้างความเข้มแข็งของวิชาชีพครูและบุคลากร ภายใต้การบริหารจัดการที่ยึดหลักธรรมาภิบาล สร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นด้านสำนึกดี มีความรู้ และพร้อมสู้งาน เป็นกำลังสำคัญของการพัฒนาท้องถิ่นและสังคม

2.2.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, 2565) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์มุ่งยกระดับสู่การเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศที่ขับเคลื่อนความยั่งยืนของท้องถิ่นมุ่งสู่ระดับสากล ผลิตบัณฑิตให้เป็นครูมืออาชีพพร้อมกับการสร้างโอกาสทางการศึกษาที่มีคุณภาพตามมาตรฐานวิชาการและวิชาชีพ ควบคู่การวิจัย การถ่ายทอดนวัตกรรมและเทคโนโลยี พร้อมกับการอนุรักษ์และต่อยอดศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการน้อมนำแนวพระราชดำริ ประกอบกับการสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นด้านทัศนคติที่ถูกต้อง สำนึกดี ความรู้คู่คุณธรรม และสามารถประยุกต์หลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนบนฐานชุมชนท้องถิ่น

2.2.4 มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคามมุ่งผลิตบัณฑิตให้มีความรู้คู่คุณธรรม เป็นพลเมืองดี มีสมรรถนะตรงตามความต้องการของสังคม โดยการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาท้องถิ่นให้เข้มแข็งและยั่งยืน ผ่านการบูรณาการการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการ มุ่งเน้นการสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมที่นำไปใช้ประโยชน์ได้จริงภายใต้การพัฒนาท้องถิ่นตามศักยภาพและความต้องการของชุมชน ทั้งต้องเน้นการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม การสร้างเครือข่ายความร่วมมือทุกภาคส่วน และการบริหารจัดการด้วยหลักธรรมาภิบาล ต้องสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นด้านความพร้อมทำงาน จิตบริการ ความสามัคคี และความรับผิดชอบ ทั้งนี้ให้มหาวิทยาลัยทำหน้าที่เป็นแหล่งเสริมสร้างภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน

2.2.5 มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ดมุ่งกระจายโอกาสทางการศึกษาและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นตามศาสตร์พระราชา โดยใช้นวัตกรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการยกระดับคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน พร้อมกับการใช้กลไกการผลิตบัณฑิตที่มีความรู้ คุณธรรม จริยธรรม และจิตอาสา การวิจัยบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยนำสู่สากล การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม การบริการวิชาการเพื่อเสริมพลังผู้นำชุมชนและการปกครองท้องถิ่นตามหลักธรรมาภิบาล การสืบสาน

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สร้างสมดุลภาพในการพัฒนาวิชาชีพครู และการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตและทรัพยากรในท้องถิ่น ประกอบกับการสร้างบัณฑิตให้มีอัตลักษณ์เด่นด้านความรอบรู้ กล้าคิด และจิตอาสา มุ่งสู่การเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่โดดเด่นด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตและท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.2.6 มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ และอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเลยมุ่งพัฒนาท้องถิ่นเป็นฐานด้วยการผลิตและพัฒนาบัณฑิตให้มีความเชี่ยวชาญในศาสตร์และวิชาชีพที่ถนัด มีทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ควบคู่กับความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ที่มีคุณธรรม โดยการทำหน้าที่เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิต พร้อมขับเคลื่อนการวิจัยและนวัตกรรมผ่านการบูรณาการพันธกิจสัมพันธ์ในการสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนให้แก่ชุมชนท้องถิ่นด้วยการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ การผลิตครูมืออาชีพ การพัฒนาท้องถิ่น การบริหารจัดการเทคโนโลยีดิจิทัล และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยสร้างอัตลักษณ์บัณฑิตใฝ่เรียนรู้ สู้งาน เชี่ยวชาญทักษะ และมีจิตสาธารณะ สร้างกำลังคนพร้อมต่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.2.7 มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษมีบทบาทเป็นแหล่งองค์ความรู้และภูมิปัญญาไทยขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนบนฐาน “ความรู้คู่คุณธรรม” มุ่งผลิตกำลังคนและบัณฑิตครูมืออาชีพที่มีสมรรถนะสอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่โดยเน้นการเรียนรู้ตลอดชีวิต ควบคู่กับการพัฒนางานวิจัยนวัตกรรม และการบริการวิชาการที่ตอบโจทย์ความต้องการของชุมชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน พร้อมกับการอนุรักษ์และต่อยอดศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นพัฒนาบนฐานเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ภายใต้การบริหารจัดการที่ยึดหลักธรรมาภิบาล โดยสร้างอัตลักษณ์บัณฑิต “จิตสาธารณะ” และสร้างสรรค์เอกลักษณ์ให้เป็น “มหาวิทยาลัยสีเขียว” ที่เกื้อกูลสังคม สิ่งแวดล้อม และการเรียนรู้อย่างสมดุล

2.2.8 มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2568) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนครมุ่งพัฒนาท้องถิ่นสู่ความเป็นเลิศทางวิชาการบนพื้นฐานคุณธรรม

มุ่งสร้าง “ครูของแผ่นดิน” ด้วยการขับเคลื่อนนวัตกรรมการพัฒนาท้องถิ่นสู่สากล โดยมุ่งผลิตครูและบัณฑิตที่มีคุณภาพ คุณธรรม และทักษะวิชาชีพเพื่อรับใช้สังคม ควบคู่กับการสร้างสรรค์งานวิจัย การบริการวิชาการ และการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ตอบโจทย์การพัฒนาชุมชน พร้อมทั้งสร้างคุณค่าและมูลค่าผ่านการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมในการพัฒนาท้องถิ่น ภายใต้การบริหารจัดการที่ยึดหลักธรรมาภิบาล โปร่งใส และมีจริยธรรม ทั้งนี้ต้องสร้างอัตลักษณ์ให้บัณฑิตเป็น “คนดี มีจิตสาธารณะ และทักษะวิชาชีพ” สร้างโอกาสทางการศึกษาและการพัฒนาให้ชุมชนท้องถิ่น

2.2.9 มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์มุ่งเน้นการพัฒนาท้องถิ่นสู่สากล สร้างบทบาท “เสาหลักทางวิชาการ” ผลิตบัณฑิตให้มีสมรรถนะสูงและสร้างนวัตกรรมที่ก่อให้เกิดคุณค่าและมูลค่าแก่ท้องถิ่น ภายใต้แนวคิด Rajabhat Surin 4.0 โดยขับเคลื่อนการพัฒนาผ่าน 4 ยุทธศาสตร์หลัก ได้แก่ การพัฒนาท้องถิ่นด้วยงานวิจัย นวัตกรรม และศิลปวัฒนธรรม การผลิตและพัฒนาครูนวัตกรสู่มาตรฐานระดับโลก การยกระดับคุณภาพการจัดการศึกษาและการเรียนรู้เชิงนวัตกรรม และการบริหารจัดการองค์กรด้วยเทคโนโลยีและหลักธรรมาภิบาลเพื่อความยั่งยืน มุ่งผลิตบัณฑิตและพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ แก้ไขปัญหาท้องถิ่นอย่างตรงจุด ควบคู่กับการอนุรักษ์ สืบสาน และต่อยอดศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยมีอัตลักษณ์บัณฑิต “รอบรู้ เป็นผู้นำ เปี่ยมคุณธรรม และประกอบสัมมาชีพ” และมีเอกลักษณ์โดดเด่นด้วยการยกระดับศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นสู่เวทีสากล และสร้างความภาคภูมิใจของจังหวัดสุรินทร์และภูมิภาค

2.2.10 มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานีทำหน้าที่เป็นกลไกในการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและการผลิตผู้นำทางวิชาการที่สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น ประเทศ และสากล มุ่งสร้างงานวิจัย นวัตกรรม และบริการวิชาการที่ตอบโจทย์การพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างแท้จริง ควบคู่กับการสืบสาน สร้างสรรค์ และยกระดับคุณค่าและมูลค่าของศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากร และสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น บนฐานองค์ความรู้และแนวพระราชดำริ ควบคู่การผลิตและพัฒนาครู

บุคลากรทางการศึกษาให้มีจิตวิญญาณความเป็นครู มีคุณภาพและมาตรฐานในระดับวิชาชีพชั้นสูง โดยสร้างอัตลักษณ์เด่นในการเป็น “ผู้นำทางปัญญาและที่พึ่งพาของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน”

2.2.11 มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี, 2568) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี ยึด “ปัญญา” เป็นรากฐานของชีวิตและการพัฒนา สร้างความสุขให้คนและสร้างปัญญาเพื่อเป็นกลไกการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคมไทยอย่างยั่งยืน พร้อมเป็นต้นแบบการพัฒนาในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง บทบาทหลักคือการผลิตบัณฑิตและครูที่มีความรู้คู่คุณธรรม มีจิตอาสา และมีความรักผูกพันกับท้องถิ่น มุ่งสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ผ่านการวิจัยบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและสากล ควบคู่กับการสืบสานศิลปวัฒนธรรม การพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อการดำรงชีวิต การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล รวมถึงการน้อมนำแนวพระราชดำริสู่การปฏิบัติด้วยความร่วมมือกับชุมชน ภาคีเครือข่าย องค์กรทั้งในและต่างประเทศ โดยมีเอกลักษณ์เด่นในการ “สร้างสรรค์ภูมิปัญญานำพาการพัฒนาท้องถิ่น” อย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน

ชี้ให้เห็นว่า 11 มหาวิทยาลัยราชภัฏบนพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเสมือนมหาวิทยาลัยประจำจังหวัดที่ตั้งอยู่อย่างมั่นคงด้วยการทำหน้าที่พัฒนาทุนมนุษย์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเฉพาะโดยต้องอาศัยศาสตร์วิชาหลักคือ ผลิตครูอย่างมืออาชีพ ด้วยการมีคณะครุศาสตร์ในทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการผลิตบัณฑิตครูให้แก่ชุมชนท้องถิ่นนั่นเอง และมีการขยายขอบเขตความรู้ไปสู่ศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่นอีกหลากหลายศาสตร์ อาทิ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เทคโนโลยีอุตสาหกรรม วิทยาการจัดการ เทคโนโลยีการเกษตร สาธารณสุขศาสตร์ รัฐศาสตร์ รัฐประศาสนศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ นิติศาสตร์ บริหารธุรกิจและการบัญชี คณะแพทย์แผนไทยและแพทย์ทางเลือก เกษตรศาสตร์ พัฒนามนุษย์ ศิลปะศาสตร์และวิทยาศาสตร์ และพยาบาลศาสตร์ นอกจากนี้ผู้เขียนได้สกัดขุมความรู้ร่วมที่ฉายภาพอนาคตว่าเป็นสถาบันการศึกษาที่เป็นเสาหลักทางปัญญาของภูมิภาคเป็นมหาวิทยาลัยแห่งความสุขด้วยการผลิตคนดี คนเก่ง และผู้นำการเปลี่ยนแปลง ควบคู่การสร้างงานวิจัยและนวัตกรรมที่ยกระดับชีวิตผู้คนเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากลและขับเคลื่อนการ

พัฒนาลุ่มน้ำโขงและสังคมไทยอย่างยั่งยืน ทั้งนี้มี 5 แก่นที่เป็นอัตลักษณ์ราชภัฏอีสานร่วมกัน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) แก่นปัญญา (wisdom core) “ปัญญาคือรากฐานของชีวิตและการพัฒนา” ราชภัฏอีสานยึดปัญญาเป็นฐานคิดหลักในการพัฒนาคน ชุมชน และสังคม เชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และองค์ความรู้สากล เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน ไม่ใช่เพียงการถ่ายทอดความรู้ แต่เป็นการ “สร้างปัญญาเพื่อการดำรงชีวิตและอนาคต” ชี้ให้เห็นว่า ปัญญา = เครื่องมือพัฒนา + คุณค่าชีวิต + พลังเปลี่ยนท้องถิ่น

2) แก่นคน (human transformation core) “สร้างคนดี มีความรู้ มีจิตอาสา เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง” ราชภัฏอีสานมุ่งผลิตบัณฑิตและครูที่มีความรู้คู่คุณธรรม มีจิตสาธารณะและความผูกพันกับท้องถิ่น โดยสร้างสมรรถนะศตวรรษที่ 21 และทักษะวิชาชีพ พร้อมทำงาน สู้งาน และเรียนรู้ตลอดชีวิต ชี้ให้ชัดว่า บัณฑิตไม่ได้เป็นเพียงแรงงานคุณภาพ แต่เป็น “ผู้นำทางปัญญา” และ “พลังของชุมชน”

3) แก่นพื้นที่ (area-based development core) “ท้องถิ่นเป็นห้องเรียน ชุมชนเป็นหุ้นส่วนการพัฒนา” ราชภัฏอีสานทำหน้าที่เป็นกลไกหลักของการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่บูรณาการการเรียนการสอน งานวิจัยและนวัตกรรมที่ตอบโจทย์ปัญหาจริงของชุมชนท้องถิ่น บริการวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ใช้ได้จริง สร้างเครือข่ายกับประชาชน ชุมชน การปกครองท้องถิ่น ภาคเอกชน และนานาชาติ มุ่งเน้นให้มหาวิทยาลัยเป็นที่พึ่งทางปัญญาของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

4) แก่นวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ (cultural & identity core) “ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา คือทุนสินทรัพย์การพัฒนา” ราชภัฏอีสานสืบสาน อนุรักษ์ ต่อยอดศิลปวัฒนธรรม ทรัพยากร และวิถีชีวิตท้องถิ่น ด้วยการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงคุณค่าเชิงวัฒนธรรมสู่มูลค่าทางเศรษฐกิจสร้างสรรค์ ด้วยการสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นสู่ระดับชาติและสากลเชื่อมโยงกับการพัฒนาคน สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

5. แก่นการขับเคลื่อน (Governance & Sustainability Core) “พัฒนาอย่างยั่งยืนด้วยหลักธรรมาภิบาลบนฐานศาสตร์พระราชา” ในการดำเนินงานของราชภัฏอีสานมีการยึดหลักธรรมาภิบาล โปร่งใส มีคุณธรรม แนวพระราชดำริและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วยการใช้

เทคโนโลยีและนวัตกรรมอย่างเหมาะสมกับบริบทพื้นที่เพื่อสร้างสรรค์ให้ชุมชนท้องถิ่นมีความมั่นคงยั่งยืนทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม

ชี้ให้เห็นว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นกลไกทางปัญญาของสังคมที่มุ่งสร้างคน สร้างองค์ความรู้ และสร้างนวัตกรรมจากฐานชุมชนท้องถิ่นเพื่อยกระดับการพัฒนาท้องถิ่นสู่สากลอย่างยั่งยืน

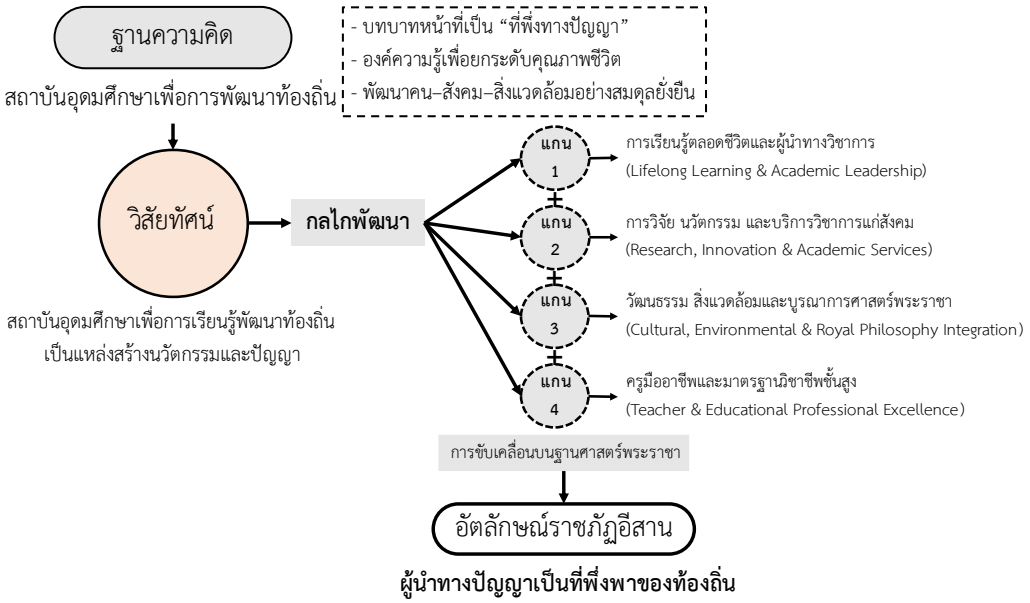

ภาพที่ 1.3 แผนที่วิสัยทัศน์ร่วมของราชภัฏภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

2.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภาคกลาง

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคกลาง มีอยู่ 5 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี และมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของแต่ละมหาวิทยาลัยราชภัฏ ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

2.3.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี, 2565) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรียึดมั่นปรัชญา “ปัญญาเป็นแสงสว่างสูงสุด” มุ่งสร้างความเป็นเลิศด้านนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยบูรณาการการวิจัย ภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรมร่วมกับ

นวัตกรรมท้องถิ่น ผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพทางวิชาชีพครู ขยายโอกาสการเรียนรู้ สร้างเครือข่ายความร่วมมือ สืบสานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และสร้างอัตลักษณ์ของบัณฑิตและองค์กรที่เป็นมืออาชีพ รักท้องถิ่น และทันสมัย บูรณาการศาสตร์และนวัตกรรมต่อยอดภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.3.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2566) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยามุ่งขับเคลื่อนการพัฒนาบนฐานปรัชญา “คุณธรรมนำความรู้” ผสานทุนทางศิลปวัฒนธรรมแห่งเมืองมรดกโลก เพื่อมุ่งสู่ความเป็นเลิศด้านนวัตกรรมการศึกษาและการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนภายในปี พ.ศ.2570 มุ่งเน้นการผลิตบัณฑิตและการพัฒนากำลังคนคุณภาพสูงทุกช่วงวัยให้มีสมรรถนะระดับสากลสู่การเป็นพลเมืองโลกในศตวรรษที่ 21 ควบคู่การสร้างงานวิจัยและนวัตกรรมที่บูรณาการศาสตร์กับทุนวัฒนธรรม “อยุธยาภูมิ” สร้างผลกระทบเชิงเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการยกระดับท้องถิ่นในทุกมิติเพื่อให้มหาวิทยาลัยทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้และนวัตกรรมชุมชน พร้อมพัฒนาระบบบริหารจัดการสู่มหาวิทยาลัยดิจิทัลและมหาวิทยาลัยสีเขียว ภายใต้หลักธรรมาภิบาล และการพัฒนาบุคลากรสู่ผู้นำอนาคต สะท้อนอัตลักษณ์ H–L–A–W (H: Human, L: Local wisdom, A: Arts and culture, W: World heritage) ที่หล่อหลอมการพัฒนากำลังคนด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม และคุณค่ามรดกโลกสู่การสร้างคุณค่าให้สังคมอย่างยั่งยืน

2.3.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์มุ่งขับเคลื่อนการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นภาคตะวันออก ยึดหลักการรับใช้สังคมและการสร้างนวัตกรรมบนฐานศาสตร์พระราชา โดยมุ่งผลิตบัณฑิตที่มีความรู้คู่คุณธรรม เชี่ยวชาญทั้งศาสตร์สมัยใหม่และภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อตอบโจทย์การพัฒนาประเทศตามแนวทางประเทศไทย 4.0 กอปรกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของวิชาชีพครู มหาวิทยาลัยทำหน้าที่สร้างงานวิจัย นวัตกรรม และถ่ายทอดเทคโนโลยีจากทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตชุมชนอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ภายใต้ความร่วมมือกับเครือข่ายทั้งในและต่างประเทศ ควบคู่การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและพัฒนาผู้นำท้องถิ่นให้

เข้มแข็ง สร้างอัตลักษณ์บัณฑิตจิตอาสา ใฝ่รู้ สู้งาน นำไปสู่เอกลักษณ์ความเป็นสถาบันอุดมศึกษาหลักของการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น

2.3.4 มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี, 2568) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณีมุ่งทำหน้าที่เป็นสถาบันอุดมศึกษาภูมิปัญญาและการสร้างนวัตกรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมุ่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบบูรณาการเชิงพื้นที่ ผลิตบัณฑิตและบัณฑิตครูที่มีคุณภาพ ด้วยการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดในอนาคต ควบคู่การพัฒนางานวิจัยและนวัตกรรมด้วยความร่วมมือภาครัฐและเอกชน โดยการนำผลงานวิชาการไปสู่การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์และการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา เพื่อสร้างมูลค่าและความเจริญแก่ท้องถิ่น มหาวิทยาลัยยังทำหน้าที่บริการวิชาการ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ สืบสานภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม เพื่อแก้ไขปัญหาและยกระดับชุมชนอย่างยั่งยืน ภายใต้การบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล โดยมุ่งสู่ความเป็นเลิศ เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และสร้างบุคลากรมืออาชีพที่มีความสุขและผูกพันต่อองค์กร สร้างอัตลักษณ์บัณฑิตที่ฉลาดในการจัดการ นำองค์กรสู่ความเป็น “มหาวิทยาลัยในวัง คลังแห่งความรู้ เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน”

2.3.5 มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2568) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์มุ่งเป็นแหล่งคลังปัญญาในการพัฒนาการศึกษา ชุมชน และสังคมอย่างยั่งยืน โดยยึดหลักวิชาการที่เข้มแข็งควบคู่คุณธรรมน้อมนำศาสตร์พระราชาเป็นกรอบคิดหลักในการพัฒนาท้องถิ่นและประเทศ ขับเคลื่อนการจัดการศึกษาสำหรับคนทุกช่วงวัยอย่างมีมาตรฐาน ผลิตบัณฑิตที่มีคุณค่าต่อสังคม มีจิตอาสา ความเชี่ยวชาญในศาสตร์พร้อมในการประกอบอาชีพอย่างสุจริต ควบคู่กับการพัฒนางานวิจัย นวัตกรรม และงานวิชาการรับใช้สังคมที่ตอบโจทย์ชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม กอปรกับความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วน เพื่อเสริมพลังการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา ศิลปวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล มุ่งเน้นในการพัฒนาองค์กรสู่การเป็นมหาวิทยาลัยแห่งคความอยู่ดีมีสุข ภายใต้หลักธรรมาภิบาล

ก้าวสู่ Smart-Green University ทั้งนี้สร้างอัตลักษณ์บัณฑิตที่มีทัศนคติดี มีคุณธรรม มีงานทำ และเป็นพลเมืองดี นำสู่การเป็นมหาวิทยาลัยแห่งคลังปัญญาที่ขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างยั่งยืน ด้วยศาสตร์พระราชาอย่างแท้จริง

ชี้ให้เห็นว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏที่ตั้งอยู่ในภาคกลางทั้ง 5 แห่งย่อมเป็นเสมือนมหาวิทยาลัยประจำจังหวัดนั้นๆ และจังหวัดใกล้เคียงเช่นเดียวกันกับมหาวิทยาลัยราชภัฏประจำจังหวัดในภาคอื่นๆ เช่นกัน โดยทุกมหาวิทยาลัยต้องมีศาสตร์วิชาที่มุ่งเน้นการผลิตครู ซึ่งมีคณะครุศาสตร์ เป็นคณะแกนหลัก พร้อมกันนั้นยังได้มีการขยายขอบเขตขององค์ความรู้ในการพัฒนาคนที่อาศัยอยู่ท้องถิ่น ยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับคนในชุมชนท้องถิ่นด้วย อาทิ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาการจัดการ เทคโนโลยีอุตสาหกรรม เทคโนโลยีการเกษตรพยาบาลศาสตร์ สาธารณสุขศาสตร์ นิติศาสตร์ นิเทศศาสตร์ ทั้งนี้เมื่อนำอัตลักษณ์ร่วมกันจากปรัชญา วิสัยทัศน์ และพันธกิจมาวิเคราะห์ตามกรอบทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เห็น “เหตุ–ผล–การเปลี่ยนแปลง” ร่วมกันอย่างเป็นระบบว่า ถ้าราชภัฏทั้ง 5 แห่งนำแนวทางการพัฒนามาสร้างกรอบเชิงยุทธศาสตร์แบบร่วมกันจะมีทิศทางเชิงตรรกะดังต่อไปนี้

1) การเปลี่ยนแปลงระยะยาวร่วมกัน (long-term Impact) ชี้ให้เห็นภาพสะท้อนที่ว่าท้องถิ่นเข้มแข็ง สังคมยั่งยืน ประเทศก้าวหน้า มุ่งเน้นการพัฒนาคน ชุมชนและท้องถิ่นให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเกิดการพัฒนาอย่างสมดุล บนฐานศาสตร์พระราชา ปัญญา คุณธรรม และนวัตกรรม โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏต้องทำหน้าที่เป็น “คลังปัญญาและเสาหลักทางวิชาการของชุมชนท้องถิ่น”

2) ผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงระดับต้น-กลาง (outcomes) ประกอบด้วย 3 ระดับดังนี้

- ระดับคน (people) มุ่งเน้นที่บัณฑิตและครูมืออาชีพที่มีความรู้คู่คุณธรรม จิตอาสา ทักษะสมรรถนะในศตวรรษที่ 21 สร้างคนให้เป็นพลเมืองดีและผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เข้าใจโลกเข้าถึงท้องถิ่น

- ระดับชุมชน (community) พัฒนาให้ชุมชนมีศักยภาพ จัดการตนเองได้ ด้วยองค์ความรู้ นวัตกรรม และเทคโนโลยีที่เหมาะสม บูรณาการภูมิปัญญา ศิลปวัฒนธรรม และทุน

วัฒนธรรมเพื่อยกระดับเป็นคุณค่าและมูลค่านำไปสู่การสร้างเศรษฐกิจฐานรากและคุณภาพชีวิตชุมชนดีมีความยั่งยืน

- ระดับสถาบัน (institution) ยกระดับองค์กรก้าวสู่ Smart University / Green University / Digital University มุ่งเน้นการบริหารจัดการองค์กรแห่งการเรียนรู้และความอยู่ดีมีสุขภายใต้หลักธรรมาภิบาล เทคโนโลยีดิจิทัล ความร่วมมือเครือข่ายและศาสตร์พระราชา

3) ผลผลิตร่วม (outputs) ชี้ประเด็นสำคัญ ดังนี้

- คนที่มีการเรียนการสอนในการพัฒนาบัณฑิตคุณภาพและบัณฑิตครูมืออาชีพ
- มุ่งเน้นงานวิจัย นวัตกรรม และผลงานวิชาการรับใช้สังคมได้อย่างแท้จริง
- เกิดนวัตกรรมชุมชน ต้นแบบเทคโนโลยีท้องถิ่น และโมเดลพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน
- เกิดระบบกลไกบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาลและดิจิทัลชุมชน
- มีเครือข่ายความร่วมมือมหาวิทยาลัย–ชุมชน–รัฐ–เอกชน–นานาชาติ

4) กิจกรรมหลักที่เชื่อมโยงกัน (key activities) ประกอบด้วยการจัดการศึกษาที่เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตแบบบูรณาการเชิงพื้นที่ ผลิตบัณฑิตพัฒนาครูและกำลังคนขั้นสูง มุ่งเน้นการวิจัยและนวัตกรรมบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานศาสตร์สมัยใหม่ การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมและสืบสานแนวพระราชดำริ โดยการถ่ายทอดเทคโนโลยี บริการวิชาการ และยกระดับชุมชนนำไปสู่การพัฒนาองค์กรด้วยดิจิทัล ธรรมาภิบาล และการพัฒนาที่ยั่งยืน

5) ทุนตั้งต้นร่วม (inputs) ประกอบด้วย (1) คน ได้แก่ บุคลากร อาจารย์ นักวิจัย และเครือข่ายภาคี (2) ศาสตร์วิชา ที่เป็นความรู้ ปัญญา คุณธรรม และศาสตร์พระราชา (3) ทุนชุมชน ในมิติสินทรัพย์ที่เป็นทรัพยากรพื้นที่ ทุนวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น และ (4) เครื่องมือพัฒนา ที่เป็นโครงสร้างพื้นฐานการเรียนรู้ นวัตกรรมสังคมและเทคโนโลยีดิจิทัล

6) เงื่อนไขความสำเร็จร่วม (assumptions & enablers) ต้องยึดมั่นปณิธานการพัฒนาท้องถิ่นอย่างครบวงจรและยั่งยืน สร้างศาสตร์วิชาที่แก้ไขปัญหาของท้องถิ่นแบบตรงจุด อาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังกับชุมชนและภาคีทุกภาคส่วน ออกแบบทิศทางการบริหารที่ยึดพื้นที่เป็นฐาน (area-based development) และตระหนักในการรักษาสมดุลระหว่างอัตลักษณ์ท้องถิ่นกับความเป็นสากลประหนึ่งว่าจุดยืนในพื้นที่แต่สร้างองค์ความรู้สู่สากล

ชี้ให้เห็นอย่างเด่นชัดว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 5 แห่งต้องเน้นการใช้ปัญญา คุณธรรม และศาสตร์พระราชานำมาบูรณาการกับการศึกษา วิจัย นวัตกรรม และวัฒนธรรมเข้ากับพื้นที่ ภายใต้พันธกิจสัมพันธ์กับเครือข่ายที่ยึดหลักธรรมาภิบาล จนก่อให้เกิดพลังสร้างกำลังคนคุณภาพ ชุมชนเข้มแข็ง และท้องถิ่นพัฒนาที่ยั่งยืนแบบครบวงจร สรุปกรอบวิเคราะห์ 5 ราชภัฏ ผ่านปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ร่วมกัน โดยใช้แนวคิดการเปลี่ยนแปลงมาวิเคราะห์ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 1.4 ผังสาระเชิงแก่นของอัตลักษณ์ร่วม 5 ราชภัฏภาคกลาง

2.4 มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภาคตะวันตก

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคตะวันตก มีอยู่ 2 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี และมหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏแต่ละแห่ง ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

2.4.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, 2565) ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1) มหาวิทยาลัยชั้นนำเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและเสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน

2) พันธกิจ (1) ผลิตบัณฑิตและพัฒนาทักษะกำลังคนทุกช่วงวัย ให้เอื้อต่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ตลอดชีวิต และการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน (2) ผลิตงานวิจัยและพัฒนานวัตกรรม เพื่อใช้ในการเพิ่มมูลค่าและพัฒนาเชิงพื้นที่ สู่ความยั่งยืน (3) บูรณาการวิชาการและการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมเชื่อมโยงกับการพัฒนาท้องถิ่นให้เกิดความเข้มแข็งและยั่งยืน (4) บริหารจัดการองค์กรให้มีประสิทธิภาพโดยยึดหลักธรรมาภิบาล

3) อัตลักษณ์ คือ มีวินัย ใฝ่เรียนรู้ คู่จิตสาธารณะ และเอกลักษณ์ คือ แหล่งเรียนรู้ สู่การพัฒนาท้องถิ่น

2.4.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ ตามยุทธศาสตร์พัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2563–2582) (มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง, 2562) ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1) สร้างคนให้มีคุณค่าเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

2) มหาวิทยาลัยคุณภาพชั้นนำของชุมชนในการสร้างสรรค์คุณค่าสู่สังคมอย่างมีนวัตกรรมและความยั่งยืน

3) ผลิตผลงานคุณภาพตามภารกิจหลักของมหาวิทยาลัยทุกด้านอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

4) อัตลักษณ์ คือใฝ่ดี ใฝ่รู้ สู้งาน และเอกลักษณ์ คือแหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญา ตะวันออกบนพื้นที่ภาคตะวันตก

ทั้ง 2 มหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคตะวันตกมีศาสตร์วิชาในการพัฒนาทุนมนุษย์เฉพาะในพื้นที่ตั้งมหาวิทยาลัยและจังหวัดใกล้เคียงเป็นสำคัญโดยมีการผลิตครูจากครุศาสตร์เป็นศาสตร์ดั้งเดิมและมีศาสตร์วิชาที่มุ่งการพัฒนาท้องถิ่นอีก 4 ศาสตร์สำคัญ ได้แก่ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาการจัดการ และเทคโนโลยีอุตสาหกรรม ซึ่งชี้ให้เห็นอัตลักษณ์ร่วมว่า ปัญญาสร้างคน คุณค่าสร้างท้องถิ่น โดยมีหลักร่วมกัน ได้แก่ สร้างคนคุณภาพ มีวินัย คุณธรรม ใฝ่เรียนรู้ และจิตสาธารณะ นำไปสู่การเป็นแหล่งเรียนรู้และคลัง

ปัญญาของพื้นที่ด้วยการเชื่อมโยงวิชาการ ภูมิปัญญาและนวัตกรรม ภายใต้การการพัฒนาท้องถิ่นในรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตผสานงานวิจัยบริหารตามหลักธรรมาภิบาล

2.5 มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในเขตกรุงเทพมหานคร

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในเขตกรุงเทพมหานครหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์ มีอยู่ 4 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและคุณลักษณะบัณฑิตที่พึงประสงค์ของแต่ละมหาวิทยาลัยราชภัฏ ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

2.5.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม, 2565) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษมมุ่งขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นบนฐาน ความรู้คู่คุณธรรม อย่างยั่งยืนเน้นความเป็นเลิศด้านการผลิตและพัฒนาครู ยกระดับศักยภาพของบัณฑิตให้มีสมรรถนะที่สามารถปฏิบัติงานได้จริง บูรณาการองค์ความรู้ทุกศาสตร์เข้ากับศิลปะ วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ด้วยการจัดการเรียนรู้ การวิจัย นวัตกรรม และบริการวิชาการตามแนวพระราชดำริ ควบคู่การสืบสาน ต่อยอดและยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อสร้างบัณฑิตเป็นนักปฏิบัติที่มีจิตอาสา สมรรถนะสูง และเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชน ภายใต้การบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล ประกอบกับการเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตของสังคมแท้จริง

2.5.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรีมุ่งทำหน้าที่เป็นมหาวิทยาลัยแห่งการเรียนรู้คู่คุณธรรม ได้บูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นกับภูมิปัญญาสากลเพื่อสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมในการพัฒนาท้องถิ่นและเสริมสร้างความมั่นคงยั่งยืนของประเทศ มุ่งเน้นการผลิตบัณฑิตและครูให้มีอัตลักษณ์ในฐานะที่เป็นพลเมืองดี มีจิตอาสา และทักษะสากล ควบคู่กับการวิจัย การถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี และการน้อมนำแนวพระราชดำริสู่การปฏิบัติสอดคล้องกับความต้องการสังคม โดยอาศัยความร่วมมือกับทุกภาคส่วนเครือข่าย และการบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาล

2.5.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา โดยประมวลจาก ปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา, 2565) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยามุ่งการขับเคลื่อนในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างสร้างสรรค์ ทันสมัยและยั่งยืน โดยบูรณาการองค์ความรู้ นวัตกรรมและภูมิปัญญาสร้างสรรค์ เพื่อพัฒนาและผลิตบัณฑิตที่มีจิตสาธารณะ การเป็นพลเมืองโลกที่รับผิดชอบ มีภาวะผู้นำ สมรรถนะรอบด้านทั้งทักษะวิชาชีพ ดิจิทัล ชีวิต และผู้ประกอบการด้วยการเรียนรู้ตลอดชีวิต ควบคู่กับการสร้างสรรค์งานวิจัยและนวัตกรรมเพื่อเสริมความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานรากและชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ทั้งนี้ต้องอาศัยความร่วมมือกับภาครัฐ เอกชน และนานาชาติ มีการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรมอย่างมีส่วนร่วมและมีหลักธรรมาภิบาลนำไปสู่การสร้างองค์กรที่มีคุณค่า สมดุลการทำงาน คุณภาพชีวิต ยกฐานะการพัฒนาจากท้องถิ่นสู่ระดับประเทศและสากล

2.5.4 มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร, 2565) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่ขับเคลื่อน พลังปัญญา การเรียนรู้สู่การปฏิบัติ และภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยสู่สากล ทำหน้าที่พัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยมุ่งผลิตบัณฑิตและพัฒนาครูชั้นนำสอดคล้องกับความต้องการของสังคม ด้วยการบูรณาการการศึกษา วิจัย บริการวิชาการ และการทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ใช้ความรู้คู่คุณธรรม และทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 ควบคู่กับการสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาและยกระดับคุณภาพชีวิตของท้องถิ่น กอปรกับความร่วมมือกับชุมชนและภาคส่วนต่างๆ โดยให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการด้วยหลักธรรมาภิบาลผ่านการฝึกหัดครูเป็นรากฐานและสร้างเป็นอัตลักษณ์สำคัญของมหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยราชภัฏในเขตกรุงเทพมหานครถือเป็นศูนย์กลางการผลิตครู มาตั้งแต่อดีตจากโรงเรียนฝึกหัดครู วิทยาลัยครูที่มีคณะครุศาสตร์เป็นแกนหลักในการกำกับหลักสูตร ทั้งนี้ยังมีการขยายขอบเขตความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นในศาสตร์วิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาการจัดการ เกษตรและชีวภาพ พยาบาลศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ วิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยีอุตสาหกรรม ทั้งนี้ผู้เขียนได้สังเคราะห์อัตลักษณ์ของ

มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์ในฐานะ “ระบบการพัฒนาเชิงบูรณาการ (integrated development system)” ด้วยการเชื่อมโยงปัจจัยต่างๆ อย่างเป็นพลวัตอยู่บนฐานความรู้คู่คุณธรรมเพื่อสร้างกลไกการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาท้องถิ่น สังคมอย่างยั่งยืน ดังผังภาพต่อไปนี้

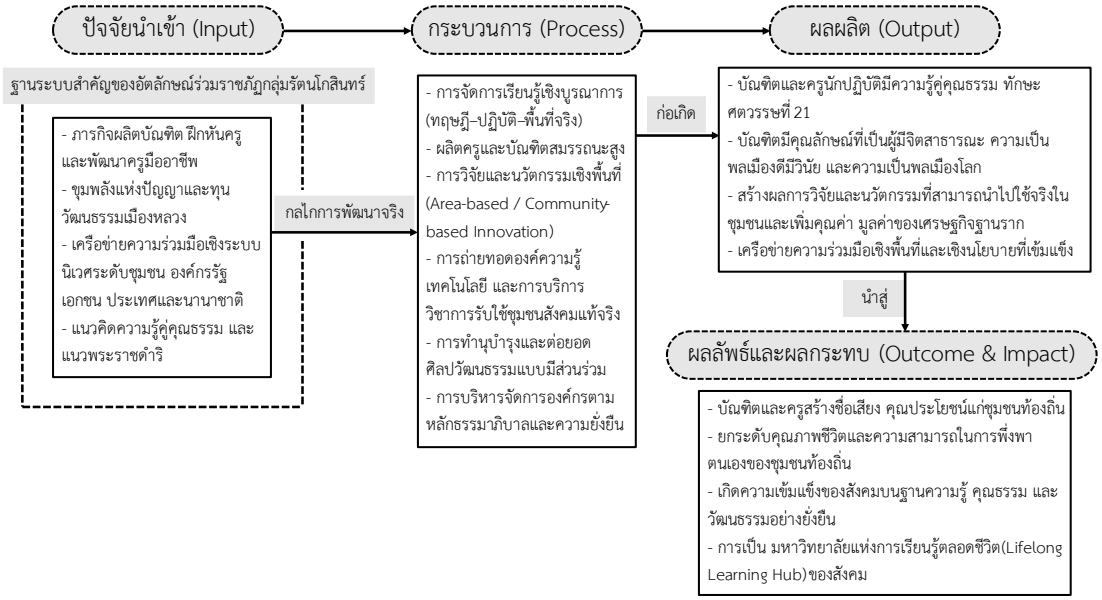

ภาพที่ 1.5 ผังระบบการพัฒนาเชิงบูรณาการของอัตลักษณ์ร่วม 4 ราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์

2.6 มหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นภาคใต้

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏภาคใต้ มีอยู่ 5 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา และมหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎ์ธานี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์และเอกลักษณ์ของแต่ละมหาวิทยาลัยราชภัฏ ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

2.6.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช, 2565) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราชมุ่งเป้าหมายเป็นสถาบันอุดมศึกษาอัจฉริยะเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นสู่สากล ใช้พลังปัญญาหลักของพื้นที่ในการผลิตบัณฑิตนักคิด นักปฏิบัติที่มีคุณภาพ มีสมรรถนะ จิตสาธารณะ และเป็นพลเมืองดี สร้างการวิจัยและนวัตกรรมที่นำไปใช้ได้จริงในพื้นที่ ยังให้ความสำคัญกับการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีตามแนวพระราชดำริ พร้อมกับการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีทุกภาคส่วน ภายใต้การบริหาร

จัดการด้วยหลักธรรมาภิบาล เพื่อสืบสานศิลปะและวัฒนธรรม ขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนและก้าวไกลสู่เวทีสากล

2.6.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นในจังหวัดภูเก็ต พังงา กระบี่ (มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ตมุ่งทำหน้าที่เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างรับผิดชอบต่อสังคมสู่การขับเคลื่อนประเทศ โดยการถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และนวัตกรรม เพื่อเสริมพลังชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งและสามารถแข่งขันได้ ผลิตครูพร้อมกับพัฒนาบัณฑิตให้มีสมรรถนะสอดคล้องกับบริบทพื้นที่และความต้องการประเทศ สร้างนวัตกรชุมชนที่มีจิตอาสา สู้งาน เรียนรู้ตลอดชีวิต ควบคู่กับการใช้เทคโนโลยีและหลักธรรมาภิบาลเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอันดามันและประเทศอย่างยั่งยืน

2.6.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา, 2564) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลามุ่งทำหน้าที่เป็นคลังปัญญาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นชายแดนใต้ สร้างพลังปัญญาด้วยการผลิตบัณฑิตนักปฏิบัติที่มีสมรรถนะศตวรรษที่ 21 เป็นที่พึ่งของชุมชน มีจิตอาสา ทักษะดิจิทัลและการสื่อสารภาษามลายูกลาง ควบคู่กับการวิจัย นวัตกรรม การบริการวิชาการที่บูรณาการองค์ความรู้กับภูมิปัญญา ทุนวัฒนธรรมในพื้นที่เพื่อแก้ปัญหาความยากจน ลดความเหลื่อมล้ำและยกระดับคุณภาพชีวิตอย่างยั่งยืน ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการที่ทันสมัย มีหลักธรรมาภิบาล สามารถทำงานร่วมกับทุกภาคีเครือข่ายในพื้นที่ชายแดนใต้

2.6.4 มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, 2567) สามารถสรุปสาระสำคัญได้ว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลามุ่งขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยบูรณาการการวิจัย นวัตกรรม และการบริการวิชาการที่ถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีสู่พื้นที่ใช้งานได้จริง มุ่งผลิตบัณฑิตและพัฒนาครูที่มีคุณภาพ เป็นคนดี มีทักษะชีวิต และจิตสาธารณะ กอปรกับการสืบสาน ต่อยอดศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นพร้อมกับการพัฒนาและการบริหารจัดการองค์กรให้มีขีดความสามารถแข่งขันได้ในระดับสากล

2.6.5 มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎ์ธานี โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎ์ธานี, 2562) สามารถสรุปสาระสำคัญว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานีมุ่งทำหน้าที่เป็น มหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นบนฐานภูมิปัญญาและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่น ไทย และสากล สร้างปัญญาพัฒนาบัณฑิต ผลิตครูที่มีความรู้คู่คุณธรรม รักถิ่นฐานบ้านเกิด เป็น “วิศวกรสังคม” ที่คิดเป็น สื่อสารได้ ทำงานร่วมกันและสร้างนวัตกรรมเพื่อสังคม มุ่งมั่นพัฒนาครู ผู้นำชุมชน และการขับเคลื่อนศาสตร์พระราชา ผสมผสานงานวิจัยร่วมกับเครือข่ายความร่วมมือเพื่อเสริมพลังชุมชนให้เข้มแข็ง สมดุลและยั่งยืน

ชี้ให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏในภาคใต้ทั้ง 5 แห่งมีศาสตร์วิชาหลักที่เปิดสอนมาตั้งแต่อดีตคือศาสตร์วิชาครุศาสตร์ มุ่งมั่นในการการผลิตครู ทั้งนี้มหาวิทยาลัยราชภัฏยังได้ขยายขอบเขตของความรู้สู่การพัฒนาท้องถิ่นที่เป็นพัฒนศาสตร์เพื่อผลิตทุนมนุษย์ให้กับชุมชนท้องถิ่นเป็นเสมือนมหาวิทยาลัยประจำจังหวัดนั้นๆ โดยมีศาสตร์ที่เป็นหลักได้แก่ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เทคโนโลยีอุตสาหกรรม วิทยาการจัดการ นอกจากนี้ได้ขยายขอบเขตความรู้ในตามเอกลักษณ์ของพื้นที่ อาทิ เทคโนโลยีการเกษตร การท่องเที่ยว พยาบาลศาสตร์ สาธารณสุขศาสตร์และสหเวชศาสตร์ รวมถึงศิลปกรรมศาสตร์และนิติศาสตร์ ทั้งนี้มีมหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎ์ธานีที่มุ่งสร้างอัตลักษณ์ให้กับบัณฑิตเป็น “วิศวกรสังคม” ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมทั้ง 38 ราชภัฏ ทั้งนี้ในปัจจุบันแนวคิดวิศวกรสังคมเป็นรายวิชาที่ใช้ในการเรียนการสอนให้กับนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ

ทั้งนี้ผู้เขียนได้ประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจและอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มพัฒนาชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนอื่น พบว่า ฉากทัศน์ราชภัฏในอนาคตจะเกิดการสร้างองค์ความรู้ผ่านพื้นที่ (platform) หรือสาขาวิชาเชี่ยวชาญเฉพาะมิใช่เป็นรูปแบบคณะหรือวิทยาลัย (campus) ซึ่งสถาบันการศึกษาจะถูกย่อยเป็น “ระบบการขับเคลื่อนการพัฒนาจากฐานรากประเทศ” ซึ่งจะถูกสร้างเป็นโครงสร้างพื้นฐานทางปัญญา โดยจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจนว่า งานวิจัยจะกลายเป็นเครื่องมือเปลี่ยนชีวิต บัณฑิตจะกลายเป็นนักเปลี่ยนแปลงสังคม ชุมชนจะกลายเป็นหุ้นส่วนการพัฒนาเชิงนโยบายและยุทธศาสตร์ ดังนั้นราชภัฏจะกลายเป็น “เสาหลักความมั่นคงเชิงปัญญาพัฒนาท้องถิ่น” เกิดกลไกการพัฒนาเชิงพื้นที่

สร้างอัตลักษณ์ใหม่ให้บัณฑิตเป็นคนดี ทำงานได้จริง จิตสาธารณะ ผูกพันท้องถิ่น และทักษะวิศวกรสังคมแห่งอนาคต

3. กลุ่มผลิตและพัฒนาบุคลากรวิชาชีพและสาขาจำเพาะ

มหาวิทยาลัยราชภัฏที่จัดอยู่ในกลุ่มผลิตและพัฒนาบุคลกรวิชาชีพและสาขาจำเพาะมีอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ ของมหาวิทยาลัยราชภัฏแต่ละแห่ง ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

3.1 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม, 2568) ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1) การศึกษาสร้างคน คิดค้นภูมิปัญญา พัฒนาท้องถิ่น

2) ผลิตบัณฑิตนักปฏิบัติ เสริมสร้างสมรรถนะวิชาชีพ สร้างนวัตกรรมที่มีคุณค่าเป็นพลังปัญญาของสังคมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

3) พันธกิจของมหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐมไว้เป็น 6 ประการ คือ (1) ผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพคู่คุณธรรมและขยายโอกาสทางการศึกษา (2) ผลิตบัณฑิตครูและส่งเสริมวิทยฐานะครู (3) ทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่นอย่างต่อเนื่อง (4) วิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นสู่มาตรฐานสากลและสืบสานพัฒนาโครงการพระราชดำริ (5) พัฒนาระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล (6) บริการวิชาการเพื่อพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น

4) อัตลักษณ์ คือความพอเพียง มีวินัย สุจริต จิตอาสา และเอกลักษณ์ คือบูรณาการความรู้เพื่อพัฒนาท้องถิ่น

ทั้งนี้หากพิจารณาจากศาสตร์วิชาที่ผลิตบัณฑิตพบว่า ครุศาสตร์ ยังเป็นศาสตร์วิชาชีพที่มีสอนอยู่ในทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏมาตั้งแต่เป็นโรงเรียนฝึกหัดครู นับว่าเป็นอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศที่เปิดสอนและผลิตบัณฑิตมาจนถึงปัจจุบันและมีการขยายขอบเขตของความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นในด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาการจัดการ และพยาบาลศาสตร์ ซึ่งศาสตร์วิชาที่มีความแหลมคมทางในการผลิตและพัฒนาบุคลากรวิชาชีพและสาขาจำเพาะจะเป็นครุศาสตร์และพยาบาลศาสตร์

3.2 มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี โดยประมวลจากปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี, 2568) ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1) คุณธรรม นำความรู้ ค้ำชูสังคม

2) ภายในปี 2570 เป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำด้านอาหาร การท่องเที่ยว และวิทยาการสุขภาพ ภายใต้ความเป็นมหาวิทยาลัยดิจิทัล ด้วยการบูรณาการศาสตร์ เพื่อพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

3) พันธกิจ (1) ผลิตบัณฑิต ตามอัตลักษณ์ของมหาวิทยาลัย มีคุณภาพ มีทัศนคติที่ดี มีคุณธรรมนำความรู้ เป็นพลเมืองดีในสังคม มีความรักและผูกพันต่อท้องถิ่น ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยคำนึงถึงหลักกระจายโอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียม (2) เสริมสร้างความเข้มแข็งของวิชาชีพครู ผลิตและพัฒนาครูและบุคลากรทางการศึกษาให้มีคุณภาพและมาตรฐานที่เหมาะสม กับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง (3) วิจัยสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรม มุ่งเน้นการบูรณาการเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาท้องถิ่นและประเทศอย่างแท้จริง เป็นรูปธรรม แก้ปัญหาเชิงพื้นที่ (4) น้อมนำแนวพระราชดำริเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี นวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและให้บริการวิชาการ โดยร่วมมือกับทุกภาคส่วนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน สังคม ประเทศชาติ และเผยแพร่สู่สากล (5) เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการร่วมสมัยตามหลักธรรมาภิบาลด้วยการน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

4) อัตลักษณ์ คือ ซื่อสัตย์ มีวินัย ใฝ่เรียนรู้ คู่จิตสาธารณะ และเอกลักษณ์ คือ มหาวิทยาลัยที่ได้รับการยอมรับด้านอาหาร ท่องเที่ยว วิทยาการสุขภาพ และเป็นมหาวิทยาลัยดิจิทัล

ทั้งนี้หากพิจารณาจากศาสตร์วิชาที่ผลิตบัณฑิตพบว่า ครุศาสตร์ ยังเป็นศาสตร์หลักในการผลิตครูถือเป็นศาสตร์ต้นตำรับของมหาวิทยาลัยราชภัฏที่สะท้อนถึงความเชี่ยวชาญและชำนาญการสอน นอกจากนี้ยังมีศาสตร์ด้านการพัฒนาท้องถิ่นที่มีความเป็นศาสตร์ทางวิชาชีพ อาทิ พยาบาลศาสตร์และวิทยาการสุขภาพ วิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์เทคโนโลยี วิทยาการจัดการ เทคโนโลยีการเกษตร เทคโนโลยีสารสนเทศ อาหารและบริการ

3.3 มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา โดยประมวลปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์ และเอกลักษณ์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2568) ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จัดการศึกษาเพื่อสร้างบัณฑิตมืออาชีพให้มีสมรรถนะด้านความรู้ ความสามารถทักษะในศาสตร์มีคุณธรรม จริยธรรม และการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อสร้างสังคมที่ยั่งยืน

2) ผู้นำการสร้างมืออาชีพ

3) พันธกิจ (1) ผลิตบัณฑิตและพัฒนาบุคลากรให้มีความเชี่ยวชาญเป็นมืออาชีพมีคุณธรรมและจริยธรรม เป็นที่ยอมรับของสังคม (2) พัฒนาระบบการจัดการศึกษา สร้างนวัตกรรม การเรียนรู้ ยกระดับการบริหารงานมาตรฐานสากล สร้างให้เกิดมูลค่าและคุณค่า (3) วิจัยและสร้างนวัตกรรม ผลงานสร้างสรรค์ระดับชาติและระดับนานาชาติเพื่อนำไปใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ (4) สร้างเครือข่ายและบริการวิชาการเพื่อสร้างความแข็งแกร่งในวิชาชีพนำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้

4) อัตลักษณ์ คือ เชี่ยวชาญวิชาการ ชำนาญวิชาชีพ เป็นดวงประทีปให้สังคม และเอกลักษณ์ คือ ผลิตบุคลากรมืออาชีพ

5) ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประกอบด้วย 6 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ (1) ยกระดับการจัดประสบการณ์การเรียนรู้สู่มืออาชีพ (2) สร้างผลงานวิจัยนวัตกรรม และบริการวิชาการระดับสากลอย่างมืออาชีพสู่การพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน (3) พัฒนาบุคลากรเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของบริบทโลก (4) พัฒนาพื้นที่สร้างสรรค์การเรียนรู้เพื่อรองรับการเป็นมหาวิทยาลัยมืออาชีพ (5) ยกระดับระบบนิเวศดิจิทัล (6) บริหารจัดการระบบเครือข่ายเพื่อสร้างพันธมิตรทางการศึกษาและโอกาสทางการตลาด

นอกจากนี้มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทายังได้จัดทำแผนยุทธศาสตร์ ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570) โดยกำหนดจุดเน้นไว้ 3 ประการสำคัญ ได้แก่ (1) มหาวิทยาลัยดิจิทัล (2) ความเป็นมืออาชีพ และ (3) การจัดหารายได้และการวิจัย

ทั้งนี้หากพิจารณาจากศาสตร์วิชาที่ผลิตบัณฑิตพบว่า ศาสตร์ที่สะท้อนวิชาชีพเฉพาะคือ ครุศาสตร์ เป็นศาสตร์ต้นตำรับของโรงเรียนฝึกหัดครูสวนสุนันทา ทำหน้าที่ผลิตบัณฑิตครูเช่นเดียวกับมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ นอกจากนี้ยังมีศาสตร์ด้านการพัฒนาท้องถิ่นที่เป็น

ศาสตร์ทางวิชาชีพอีกจำนวนมาก ได้แก่ พยาบาลและสุขภาพ นิติศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ สหเวชศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์และเทคโนโลยีอุตสาหกรรม มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี วิทยาการจัดการ ศิลปกรรมศาสตร์ นวัตกรรมและการจัดการอุตสาหกรรมบริการ นิเทศศาสตร์ โลจิสติกส์และซัพพลายเชน และการเมืองการปกครอง นอกจากนี้มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้ขยายวิทยาเขตและศูนย์การศึกษาไปสู่ต่างจังหวัด เพื่อพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในแต่ละชุมชนท้องถิ่นใน 4 จังหวัด ได้แก่ วิทยาเขตนครปฐม วิทยาเขตสมุทรสงคราม ศูนย์การศึกษาจังหวัดระนอง และศูนย์การศึกษาจังหวัดอุดรธานี

ผู้เขียนจึงสรุปได้ว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏ 38 แห่งแม้ว่าจะแบ่งกลุ่มสถาบันออกตามศักยภาพหรือภูมิภาคก็ตามแต่ยังมี “จุดร่วมราชภัฏ” อยู่ 4 จุดเชื่อมโยงกัน ดังนี้

1) พันธกิจหลักร่วมกัน คือ “การพัฒนาท้องถิ่น” ที่มุ่งเป้าหมายหลักคือ การส่งเสริมและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น ด้วยวิธีให้การศึกษา วิจัย บริการวิชาการและทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งมีความมุ่งมั่นในการผลิตบัณฑิตที่เข้าใจบริบทท้องถิ่นและสามารถกลับไปพัฒนาชุมชนของตนเองได้

2) ความเป็น “มหาวิทยาลัยเพื่อท้องถิ่น” ซึ่งแต่ละแห่งมีวิสัยทัศน์และปรัชญาโดยรวมสะท้อนว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏมุ่งเน้นบทบาทในการพัฒนาเชิงพื้นที่ ตอบโจทย์ปัญหาในระดับชุมชนมากกว่าระดับประเทศ

3) หลักสูตรที่สอดคล้องกับรากเหง้าและภูมิปัญญาท้องถิ่น

- ทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏได้มีการสอดแทรกศาสตร์พระราชา หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

- มหาวิทยาลัยราชภัฏอีกหลายแห่งได้มีการวิจัยและสร้างนวัตกรรมจาก “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” เพื่อสร้างเพิ่มมูลค่าและความยั่งยืน

4) ศาสตร์วิชา “ผลิตครู” (ครุศาสตร์) เป็นบทบาทในการผลิตครูที่ “ทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏ” คงรักษา “รากราชภัฏ” โดยมีคณะครุศาสตร์เป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบการผลิตบัณฑิตครู ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของราชภัฏในอดีตที่สร้างความภาคภูมิใจให้กับคนราชภัฏ

อนึ่งสิ่งที่เชื่อมเสมือนสะพานเชื่อมโยงระหว่างราชภัฏทั้งประเทศ ได้แก่ (1) สะพานเชื่อมโยงยุทธศาสตร์ชาติและแนวพระราชดำริ โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏได้สะท้อนเจตนารมณ์

ของพระราชดำริในการพัฒนาคนในชุมชนท้องถิ่น พัฒนาท้องถิ่นที่มหาวิทยาลัยราชภัฏตั้งอยู่ในฐานะเขตบริการวิชาการ และยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน โดยใช้แนวทางแบบพอเพียงและยั่งยืน (2) สะพานเชื่อมโยงการพัฒนาบัณฑิตแบบมีคุณภาพและคุณธรรม ซึ่งมหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งให้ความสำคัญกับ “คุณธรรม จริยธรรม จิตสาธารณะ สู้งานรับผิดชอบต่อสังคม” ควบคู่ไปกับทักษะในศตวรรษที่ 21 มีจุดร่วมคือ “ทักษะวิศวกรสังคม” และ (3) สะพานเชื่อมโยงเป้าหมายร่วมในการเป็น “ที่พึ่งของท้องถิ่น” โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏมีบทบาทมากกว่าสถาบันการศึกษาทั่วไปในฐานะที่เป็นกลไกขับเคลื่อนท้องถิ่นอย่างแท้จริงในด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากฐานราก

ยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.) (2562) ได้ประกาศให้มีการการทบทวนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) โดยการมีส่วนร่วมของมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่ง และได้เป็นผู้นำเสนอแผนยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เมื่อวันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ.2561 ภายใต้พระมหากรุณาธิคุณของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร (รัชกาลที่ 10) ดังมีสาระสำคัญ ดังนี้

1. สาระสำคัญเชิงเนื้อหา

สายพระเนตรอันยาวไกลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร (รัชกาลที่ 10) ทรงมุ่งหมายให้การศึกษาสร้างคนไทยให้มีคุณลักษณะ 4 ประการได้แก่ มีทัศนคติที่ดี และถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคงเข้มแข็ง มีอาชีพ มีงานทำ และเป็นพลเมืองดีมีระเบียบวินัย ตลอดกว่า 30 ปีของการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานปริญญาบัตรให้กับบัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏ ได้สร้างฉากทัศน์ของราชภัฏ 20 ปี ด้วยวิสัยทัศน์ว่า “มหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นสถาบันที่ผลิตบัณฑิตที่มีอัตลักษณ์ มีคุณภาพ มีสมรรถนะ และเป็นสถาบันหลักที่บูรณาการองค์ความรู้สู่นวัตกรรมในการพัฒนาท้องถิ่น เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับประเทศ” ยึดพันธกิจร่วมกันดังนี้

1) ผลิตบัณฑิตให้มีคุณภาพ มีทัศนคติที่ดี เป็นพลเมืองดีและมีสมรรถนะตามความต้องการของผู้ใช้บัณฑิต

2) วิจัยสร้างองค์ความรู้และนวัตกรรมที่มีคุณภาพและได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับมุ่งเน้นการบูรณาการเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ได้อย่างเป็นรูปธรรม

3) พัฒนาท้องถิ่นตามศักยภาพ สภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน โดยการถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยี และน้อมนำแนวพระราชดำริสู่การปฏิบัติ

4) สร้างเครือข่ายความร่วมมือกับทุกภาคส่วนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น และเสริมสร้าง ความเข้มแข็งของผู้นำชุมชนให้มีคุณธรรมและความสามารถในการบริหารงาน เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม

5) บริหารจัดการทรัพยากรภายในมหาวิทยาลัยอย่างมีประสิทธิภาพด้วยหลักธรรมาภิบาลพร้อมรองรับบริบทการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ยังมี 3 คำสำคัญที่ต้องยึดเป็นบรรทัดฐานร่วมกัน ประกอบด้วย

1) สถาบันหลัก มีคำอธิบายว่า มหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นสถาบันการศึกษาที่เป็นที่พึ่งของท้องถิ่น ในการให้ความรู้ ให้ความจริง มีความเป็นกลางทางการเมือง ประสานความร่วมมือกับองค์กรต่างๆ ในการพัฒนาท้องถิ่นให้บรรลุเป้าหมาย

2) อัตลักษณ์บัณฑิต มีความหมายว่า บัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏมีความรู้ความสามารถเชิงวิชาการ วิชาชีพ มีคุณลักษณะบุคคลตามพระราโชบายด้านการศึกษา 4 ประการ ประกอบด้วย (1) มีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง คือ มีความรู้ ความเข้าใจต่อชาติบ้านเมือง ยึดมั่นในศาสนา มั่นคงในสถาบันพระมหากษัตริย์และมีความเอื้ออาทรต่อครอบครัวและชุมชนของตน (2) มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคงเข้มแข็ง คือ รู้จักแยกแยะสิ่งที่ผิด-ชอบ สิ่งที่ชั่ว-ดี ปฏิบัติแต่สิ่งที่ชอบ สิ่งที่งาม ปฏิเสธสิ่งที่ผิดสิ่งที่ชั่ว และช่วยกันสร้างคนให้แก่บ้านเมือง (3) มีงานทำ มีอาชีพ คือ ความรักในงานทำจนงานสำเร็จ มีงานทำ ประกอบอาชีพสุจริต สามารถลี้ยงตนเองและครอบครัว และ (4) เป็นพลเมืองดี มีระเบียบวินัย คือ สำนึกในหน้าที่ของทุกคนในการเป็นพลเมืองดี ส่งเสริมให้ทุกคนมีโอกาสทำหน้าที่พลเมืองดี คือ “เห็นอะไรที่จะทำเพื่อบ้านเมืองได้ก็ต้องทำ” ด้วยความมีน้ำใจและความเอื้ออาทร

3) สมรรถนะบัณฑิต บัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏมีสมรรถนะตามมาตรฐานวิชาการ วิชาชีพ มีทักษะการเรียนรู้แห่งศตวรรษที่ 21 มีความเป็นมืออาชีพ

ทั้งนี้ยังมี 4 ยุทธศาสตร์ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) ดังนี้

1) ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาท้องถิ่น มีเป้าหมาย (1) ด้านเศรษฐกิจ (2) ด้านสังคม (3) ด้านสิ่งแวดล้อม และ (4) ด้านการศึกษา

2) ยุทธศาสตร์ที่ 2 การผลิตและพัฒนาครู มีเป้าหมาย (1) บัณฑิตครูมหาวิทยาลัยราชภัฏ มีอัตลักษณ์ และสมรรถนะเป็นเลิศ เป็นที่ต้องการของผู้ใช้บัณฑิต (2) บัณฑิตครูของมหาวิทยาลัยราชภัฏ สมบูรณ์ด้วยคุณลักษณะบุคคลตามพระราโชบายด้านการศึกษา 4 ประการและถ่ายทอดและบ่มเพาะให้ศิษย์แต่ละช่วงวัย (3) บัณฑิตครูมหาวิทยาลัยราชภัฏที่เข้าสู่วิชาชีพได้รับการเสริมสมรรถนะเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลง

3) ยุทธศาสตร์ที่ 3 การยกระดับคุณภาพการศึกษา มีเป้าหมาย (1) มหาวิทยาลัยราชภัฏ มีความเป็นเลิศ ในการสร้างความมั่นคงให้กับประเทศ ด้วยการบูรณาการองค์ความรู้สู่นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ (2) ยกระดับคุณภาพบัณฑิตให้เป็นที่ต้องการของผู้ใช้บัณฑิตด้วยอัตลักษณ์ ด้านสมรรถนะและคุณลักษณะบุคคลตามพระราโชบายด้านการศึกษา 4 ประการ พร้อมกับการรองรับบริบทที่เปลี่ยนแปลง (3) อาจารย์และบุคลากร ทางการศึกษาทุกสาขาวิชา เป็นมืออาชีพ มีสมรรถนะเป็นที่ยอมรับในระดับชาติและนานาชาติ

4) ยุทธศาสตร์ที่ 4 การพัฒนาระบบบริหารจัดการ มีเป้าหมาย (1) มหาวิทยาลัยราชภัฏ ได้รับการยอมรับระดับชาติและนานาชาติด้านการเป็นสถาบันการศึกษาเพื่อท้องถิ่น ที่สร้างความมั่นคงให้กับประเทศ (2) มหาวิทยาลัยราชภัฏ มีระบบบริหารที่มีประสิทธิภาพและคล่องตัว มุ่งเน้นการสร้างธรรมาภิบาล ความพร้อม ความสามารถปรับตัวอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลกับสถานะมหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ

2. สาระเชิงแนวคิดในการพัฒนาทุนมนุษย์

เมื่อพิจารณาจากยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น สามารถสังเคราะห์เชิงแนวคิดเพื่อสะท้อนบทบาทของมหาวิทยาลัยราชภัฏในฐานะสถาบันการศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาประเทศ โดยการพัฒนาทุนมนุษย์ถือเป็นหัวใจหลักของมหาวิทยาลัยราชภัฏ โดยมุ่งสร้างและพัฒนามนุษย์ให้มีความรู้ ทักษะ คุณธรรม และความรับผิดชอบต่อสังคม เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตและประกอบอาชีพได้อย่างมั่นคง การพัฒนาทุนมนุษย์ไม่ได้จำกัดเพียงการผลิตบัณฑิต แต่รวมถึงการเสริมสร้างศักยภาพของ

ประชาชนในพื้นที่ให้มีคุณลักษณะสำคัญ ได้แก่ (1) มีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง (2) มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง (3) มีอาชีพและรายได้ และ (4) เป็นพลเมืองดีของสังคม

ชี้ให้เห็นฐานคติว่าการพัฒนาทุนมนุษย์ต้องเป็นกระบวนการสร้าง คนที่มีความสามารถในการพัฒนาตนเอง พึ่งตนเอง พร้อมกับการเป็นที่พึ่งของสังคม และยังเตรียมพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในอนาคต

3. สาระที่สะท้อนความชำนาญด้านการพัฒนาท้องถิ่น

มุมมองจากยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นได้สะท้อนให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏต้องมีบทบาทสำคัญในการเป็น “ศูนย์กลางองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น” โดยใช้กระบวนการศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพ ปัญหา และความต้องการของพื้นที่ผ่านกระบวนการวิจัยโดยชุมชนเป็นฐานเพื่อออกแบบโครงการพัฒนา สร้างนวัตกรรมสังคมที่เหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชนท้องถิ่น ให้ครอบคลุม 5 มิติสำคัญ ได้แก่ (1) การพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน (2) การพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิต (3) ส่งเสริมความสุขระดับชุมชน และการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม (4) การสร้างสรรค์ทุนวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่า คุณค่า และอัตลักษณ์ชุมชนท้องถิ่น และ (5) การพัฒนาระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

แนวทางการพัฒนาทั้ง 5 มิติเป็นระบบนิเวศการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่ทำให้มหาวิทยาลัยราชภัฏสามารถเป็น “ผู้เชี่ยวชาญในการพัฒนาเชิงพื้นที่แบบครบวงจร” ที่สามารถเชื่อมโยงองค์ความรู้ทางวิชาการกับปัญหาจริงของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4. สาระเชิงเป้าหมายการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน

การกำหนดยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ได้สะท้อนผลลัพธ์คือการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในทุกมิติทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สุขภาพ การศึกษาและสิ่งแวดล้อม โดยมุ่งสร้างสุขภาวะชุมชน (Community Well-being) ได้แก่ (1) การเพิ่มรายได้ของครัวเรือน (2) การพัฒนาการศึกษาและการรู้หนังสือ (3) การเสริมสร้างสุขภาวะทางกายและจิตใจ และ (4) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

ชี้ให้เห็นถึงผู้ได้ประโยชน์อย่างแท้จริงของยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น คือ ประชาชนในชุมชนท้องถิ่นทุกภูมิภาคของประเทศไทยย่อมมีโอกาสได้รับการยกระดับการพัฒนาคุณภาพชีวิตอย่างเท่าเทียม

5. สาระเชิงแนวคิดการสร้างนวัตกรรมสังคม

แนวคิดการสร้างนวัตกรรมสังคมที่ซ่อนอยู่ในยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น เป็นกระบวนการ วิธีการ หรือเครื่องมือใหม่ๆ ที่นำไปใช้ในการแก้ปัญหาสังคมและยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ซึ่งสอดคล้องโดยตรงกับบทบาทหน้าที่ของมหาวิทยาลัยราชภัฏที่ต้องพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ นวัตกรรมสังคม เทคโนโลยีชาวบ้านที่นำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่ได้จริง โดยมุ่งเน้นมุ่งเน้นให้ประชาชนพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ซึ่งครอบคลุมเรื่องต่างๆ ได้แก่ (1) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน (2) การสร้างวิสาหกิจชุมชน (3) การสร้างระบบตลาดการเงินชุมชน (4) การพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชน (5) การสร้างห้องเรียนนวัตกรรมทางภูมิปัญญาชุมชน และ (6) การสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างภาคส่วนระบบนิเวศการพัฒนา

ทั้งนี้นวัตกรรมสังคมที่มหาวิทยาลัยราชภัฏต้องเป็นผู้นำพาปฏิบัติ สอนตามบริบทสังคม ประยุกต์ตามภูมิสังคมที่ใช้วิทยาการไม่สูง การลงทุนที่ไม่แพง หาได้ในพื้นที่ ชาวบ้านต้องลงมือทำตลอดการถ่ายทอดนวัตกรรมสังคมจนเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้น จึงสามารถถอนการทำงานเชิงพื้นที่ออกมาเป็น “ที่ปรึกษาชุมชน” นั่นเอง

6. สาระเชิงกลไกวิศวกรสังคม

“คน” เป็นกลไกวิศวกรสังคมที่จะนำความสามารถในการใช้ความรู้ ทักษะ กระบวนการทางสังคมไปแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนอย่างเป็นระบบ คนที่เป็น “วิศวกรสังคม” ที่เป็นผู้ขับเคลื่อนอยู่ในยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ประกอบด้วย นักศึกษาบัณฑิต นักวิจัย คณาจารย์ ผู้นำชุมชน และผู้บริหารสถาบัน โดยทุกฝ่ายต้องทำงานประสานความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยั่งยืน

ผู้เขียนได้สรุปมุมมองใหม่เพื่อให้เกิดแบบจำลองการเปลี่ยนแปลงในการพัฒนาท้องถิ่นของราชภัฏโดยวิเคราะห์จากเหตุปัจจัย กลไก การเปลี่ยนแปลงนำไปสู่ผลลัพธ์ทางสังคมผ่านยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) การพัฒนาทุนมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และกลไกวิศวกรสังคม มีรายละเอียดดังผังภาพต่อไปนี้

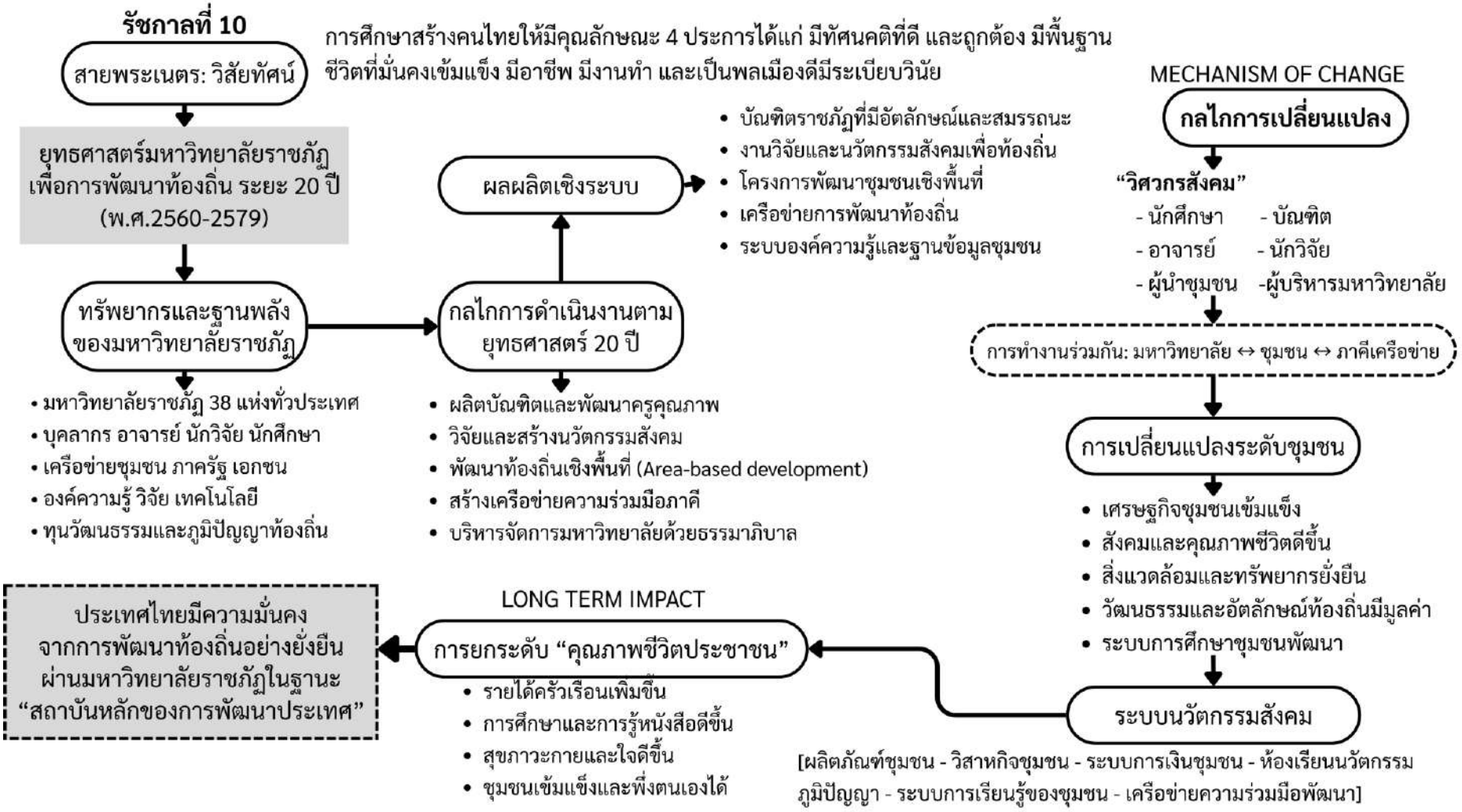

ภาพที่ 1.6 ผังการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาท้องถิ่นตามยุทธศาสตร์ราชภัฏ

ราชภัฏพัฒนศาสตร์

คำว่า ราชภัฏพัฒนศาสตร์ เป็นการรวม 2 คำสำคัญคือ ราชภัฏ ที่หมายถึง คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน อีกคำหนึ่งคือ พัฒนศาสตร์ หมายถึงสรรพวิชาความรู้ สหวิทยาการที่บูรณาการข้ามศาสตร์มุ่งศึกษากระบวนวิธีการพัฒนาแบบองค์รวมเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งคุณภาพชีวิตระดับบุคคล ความสมดุลยั่งยืนในระบบนิเวศการพัฒนาชุมชน สังคม และประเทศชาติ โดยสามารถอธิบายเชิงแนวคิดไว้ 3 ประการ ประกอบด้วย ศาสตร์พระราชา พัฒนศาสตร์และภัฏพัฒน์ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1. ศาสตร์พระราชา

กาลครั้งหนึ่งที่เคยมีการวิพากษ์หลักสูตรในมหาวิทยาลัยราชภัฏว่าจะขอปรับเปลี่ยนรายวิชา “เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ” ซึ่งผู้เขียนอยู่ในเหตุการณ์ด้วย ได้มีผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกยืนยันและข้อเสนอแนะว่า ราชภัฏจะตัดรายวิชาลักษณะนี้ออกไม่ได้เลยเพราะราชภัฏยึดโยง ผูกพัน การจุดกำเนิดขึ้นจากพระราชา นี้คือเอกลักษณ์ของราชภัฏ ดังนั้นแก้ไขใดๆ ต้องมีความหมายเชื่อมโยงถึงพระราชาด้วย อาทิ รายวิชาใหม่ คือ นวัตกรรมการพัฒนาสังคมตามแนวพระราชดำริ เป็นต้น ชี้ให้เห็นว่าหลักวิชาที่อยู่ใต้ร่มราชภัฏไม่ว่ายุคสมัยจะเปลี่ยนไปในทิศทางใดก็ตาม คนราชภัฏ บัณฑิตราชภัฏจำเป็นต้องมีหลักที่เป็นอัตลักษณ์และแก่นแกนของราชภัฏไว้ และเชื่อมั่นว่า “ศาสตร์พระราชาคือกลไกพัฒนาราชภัฏพัฒนาประเทศชาติ” ซึ่งที่สามารถนำมาใช้เรียนรู้ สร้างความเข้าใจร่วมกันเบื้องต้นกับคำว่า ศาสตร์พระราชา ดังนี้

1.1 ศาสตร์พระราชา คืออะไร?

ศาสตร์พระราชา คืออะไร? จากบทสัมภาษณ์ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล กรรมการและเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนาในหัวข้อ “ศาสตร์แห่งกษัตริย์นักพัฒนา” สิ่งที่พระองค์พระราชทานให้กับคนไทยยังอยู่ นั่นคือ “ความรู้” เป็นองค์ความรู้เกี่ยวกับ ดิน น้ำ ลม ไฟ ยังมีอยู่ครบ เพราะฉะนั้นพระองค์จึงไม่ได้ทรงจากไปไหน (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) แหล่งรวมศาสตร์ต่างๆ ของพระราชาที่พระราชทานแก่ปวงชนชาวไทยผ่านโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั่วประเทศและมีรวมไว้ที่ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่อยู่ทุกภูมิภาค โดยทรงให้ “หลักในการพัฒนา” ไว้ 3 ขั้นตอน

ประกอบด้วย (1) หลักคิด คือ เป้าหมายในการทรงงานเพื่อประโยชน์สุขของประชาชน หลักทฤษฎี คือ แนวคิดและทฤษฎีที่ได้มีการทดสอบและพิสูจน์แล้วและได้พระราชทานสู่การปฏิบัติจริง และหลักปฏิบัติ คือ ขั้นตอนของการดำเนินงานโครงการอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล (คณะกรรมการโครงการเฉลิมพระเกียรติของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ รวบรวมกฎหมายที่สนับสนุนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ, 2560) ชี้ให้เห็นว่า ศาสตร์พระราชา คือ องค์ความรู้ที่พระราชทานแก่ประชาชนให้สามารถนำไปใช้เลี้ยงชีพมีกิน มีใช้ มีอยู่พอเพียง ประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตในปัจจุบันอย่างมีคุณภาพไม่ประมาท และพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีให้มีหลักคิด หลักทฤษฎีและหลักปฏิบัติอย่างมั่นคงในอนาคต

1.2 นิยามคำว่า “ศาสตร์พระราชา”

ศาสตร์พระราชา หมายถึงอะไร? จากการนำคำค้นตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถานพบว่า มี 3 คำ คือ คำว่า “ศาสตร์” “พระ” และ “ราชา” มีความหมายเมื่อรวมคำทั้ง 3 คำ “ศาสตร์พระราชา หมายถึง ระบบวิชาความรู้แห่งพระมหากษัตริย์” (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568) ยังพบว่ามีนิยามที่น่าสนใจ ดังนี้

1) เกษม วัฒนชัย (2558) ได้นิยามว่า ศาสตร์พระราชา หมายถึง ศาสตร์แห่งการพัฒนาในสังคมไทย ซึ่งมีสามศาสตร์ คือ ศาสตร์ชาวบ้าน ศาสตร์สากล และศาสตร์พระราชา ศาสตร์อันที่สามประเทศอื่นไม่มี ซึ่งศาสตร์พระราชา คือ โครงการตามพระราชดำริสี่พันกว่าโครงการ ทั้งการจัดการดิน การจัดการน้ำ การเกษตรกรแปรรูป พลังงานทางเลือก สิ่งแวดล้อมชุมชน การปลูกป่า ปลูกต้นไม้ ปลูกพืชผักสวนครัว โครงการพระราชดำริมีทุกอย่าง

2) คณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ (2560) ได้นิยามว่า ศาสตร์พระราชา หมายถึง บรรดาองค์ความรู้และภูมิปัญญาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ที่ได้พระราชทานผ่านวิธีการต่างๆ ด้วยความมุ่งหมายที่จะป้องกันหรือแก้ไขปัญหาเพื่อสร้างวิถีชีวิตสังคมที่มีความปกติสุขให้แก่เหล่าพสกนิกรและมนุษยชาติทั้งปวง ให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างมั่นคงสันติสุขและยั่งยืน

3) วิษณุ เครืองาม (2560) ได้อธิบายว่า ศาสตร์พระราชาของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า องค์ความรู้สำคัญที่ทรงศึกษา สั่งสม พัฒนา เพื่อการพัฒนาประเทศให้ประชาชนอยู่ดีกินดี มีความสงบสุข ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกิจที่ทรงทำตามคำที่ทรงแนะและสอนจากพระประสบการณ์ 3 มิติ คือ มิติที่ 1 ศาสตร์แห่งการพัฒนา มิติที่ 2 ศาสตร์แห่งความประพฤติ การครองตนในสังคมอย่างสงบสุข มิติที่ 3 ศาสตร์แห่งการอยู่ร่วมกัน ปรองดองและสงบสุข ซึ่งมีพื้นฐานมากจาก 3 ป. ได้แก่ปฏิบัติ ปริยัติ และปฏิเวธ

4) ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565) ได้สรุปนิยามคำว่า “ศาสตร์พระราชา” หมายถึง “ความรู้วิชาภูมิปัญญาของพระเจ้าแผ่นดิน: พระปรีชาญาณ” ที่เกิดจากการประมวลสรรพสิ่งของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ประกอบด้วย 7 หลักศาสตร์พระราชา (1) หลักคิดปณิธานเพื่อปวงชนชาวไทย (2) หลักครองราชย์ (3) หลักการทรงงาน (4) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (5) หลักทฤษฎีใหม่ (6) หลักวิธีการปฏิบัติ และ (7) หลักวิถีแบบอย่าง ผ่านกระบวนวิธีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย ทดลองด้วยกระบวนวิธีทางวิทยาศาสตร์นำองค์ความรู้ไปสู่การพัฒนา แก้ปัญหา อุ้มชู เกื้อกูล แบ่งปันของประชาชนในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศ บูรณาการทั้งสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี ให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ชีวิตมั่นคง สังคมยั่งยืน

นอกจากนี้ยังพบนิยามเกี่ยวกับศาสตร์พระราชาว่า “ศาสตร์พระราชา” เน้นความเป็นธรรมชาติที่ก่อเกิดระบบความสมดุลและยั่งยืน การบูรณาการแบบองค์รวมระหว่าง “ศาสตร์ชาวบ้าน” ที่พระเจ้าแผ่นดินทรงลงไปศึกษาสอบถามกับชาวบ้านรวมเข้ากับศาสตร์สมัยใหม่ที่เรียกว่าเป็น “ศาสตร์สากล” ที่เป็นการศึกษา ค้นคว้า ทดลองทางวิธีวิทยาศาสตร์ รวมทั้งองค์ความรู้ที่เกิดจากความฉลาดรู้ ในด้านวิทยาศาสตร์ ศิลปศาสตร์ ชีวิตวัฒนธรรม และนวัตกรรมต่างๆ ซึ่งหัวใจของศาสตร์พระราชา คือ ศาสตร์แห่งการพัฒนา ศาสตร์แห่งการครองตนและศาสตร์แห่งการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข (เดชา ปุญญบาล, 2560; ห้องสมุดมั่นพัฒนา, 2561; ชูสิทธิ์ ชูชาติ, 2559; 2563; มนัส สุวรรณ, 2563) หรือระบุอย่างชัดเจนว่า ศาสตร์พระราชา เป็นศาสตร์ที่ประกอบด้วยองค์ความรู้หลายอย่างสำคัญที่สุดคือ ประกอบด้วยหลักปรัชญาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง (พระครูสุนทรเขมาภินันท์ และคณะ, 2562) ชี้ให้เห็นว่า ศาสตร์

พระราชา หมายถึง ระบบพระปรีชาญาณของพระเจ้าแผ่นดินที่ได้จากศึกษา สั่งสม ค้นคว้า วิจัย ทดลอง ปฏิบัติ ถ่ายทอดความรู้ไปสู่ประชาชนทั่วแผ่นดินเพื่อช่วยเหลือ แก้ปัญหา สร้างสมดุล และยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนอย่างจริงจังและยั่งยืน

1.3 ความสำคัญและองค์ประกอบของศาสตร์พระราชา

ศาสตร์พระราชามีมีความสำคัญในฐานะเป็นศาสตร์แห่งความจริงที่มีพลังต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ให้สามารถพัฒนาตนเองเป็นผู้นำได้ โดยต้องยึดหลักการทำงานตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีใหม่ และวิธีการ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ซึ่งเป็นแนวทางที่ไม่ล้าสมัย สามารถก้าวพ้นความยากจนโดยต้องมุ่งเน้นการลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังและต่อเนื่อง

ความสำคัญยิ่งขึ้นเมื่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร (รัชกาลที่ 10) มีพระราชหฤทัยมุ่งมั่นที่จะสืบสานพระราชปณิธานของพระราชบิดา โดยการ “สืบสาน รักษา ต่อยอด สร้างสุขปวงประชา” โดยคำว่า “สืบสาน” นำองค์ความรู้ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มาสืบสานใน การทรงงาน เช่น โครงการที่เกิดจากฎีกา โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ เป็นต้น “ รักษา” พระราชทานพระราชดำริแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแลรักษาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 ให้เกิดความยั่งยืน และ “ต่อยอด” สานต่อโครงการตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ อาทิ โครงการอ่างเก็บน้ำนฤบดินทรจินดา โครงการพัฒนาแหล่งเก็บน้ำเหนือเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์ โครงการเพิ่มปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่กวงอุดมธารา และโครงการบริหารจัดการน้ำชุมชนตามแนวพระราชดำริ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ศาสตร์พระราชายังสามารถอธิบายออกมาเป็น กาลานุกรม” รูป “ต้นไม้แห่งศาสตร์พระราชา” ของคุณนิกร จำนง (23 มกราคม 2560) ได้อธิบายส่วนยอดต้นไม้แห่งศาสตร์พระราชาคือความยั่งยืน ส่วนยอดของต้นไม้เป็นกิ่งที่ออกมาจากส่วนบนของลำต้น คือ ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่พระราชทานใน พ.ศ.2540 โดยประกอบด้วย 3 กิ่งหลัก คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน เพื่อสร้างความมั่นคงในการดำรงชีพของพสกนิกรและมีอานิสงส์ไปยังคนทั่วโลกที่สามารถพัฒนาอย่างยั่งยืนและมีภูมิคุ้มกันภายนอกไม่ให้เกิดผลกระทบในการดำรงชีพ

(คณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ, 2560) นอกจากนี้ยังพบว่ามีการสรุปองค์ประกอบของศาสตร์พระราชา ประกอบด้วย 7 หลักศาสตร์พระราชา (1) หลักคิดปณิธานเพื่อปวงชนชาวไทย (2) หลักครองราชย์ (3) หลักการทรงงาน (4) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (5) หลักทฤษฎีใหม่ (6) หลักวิธีการปฏิบัติ และ (7) หลักวิถีแบบอย่าง ซึ่งเสมือนเป็นชิงช้าชีวิตแห่งศาสตร์พระราชา (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) และภาพกาลานุกรมต้นไม้แห่งศาสตร์พระราชา ดังต่อไปนี้

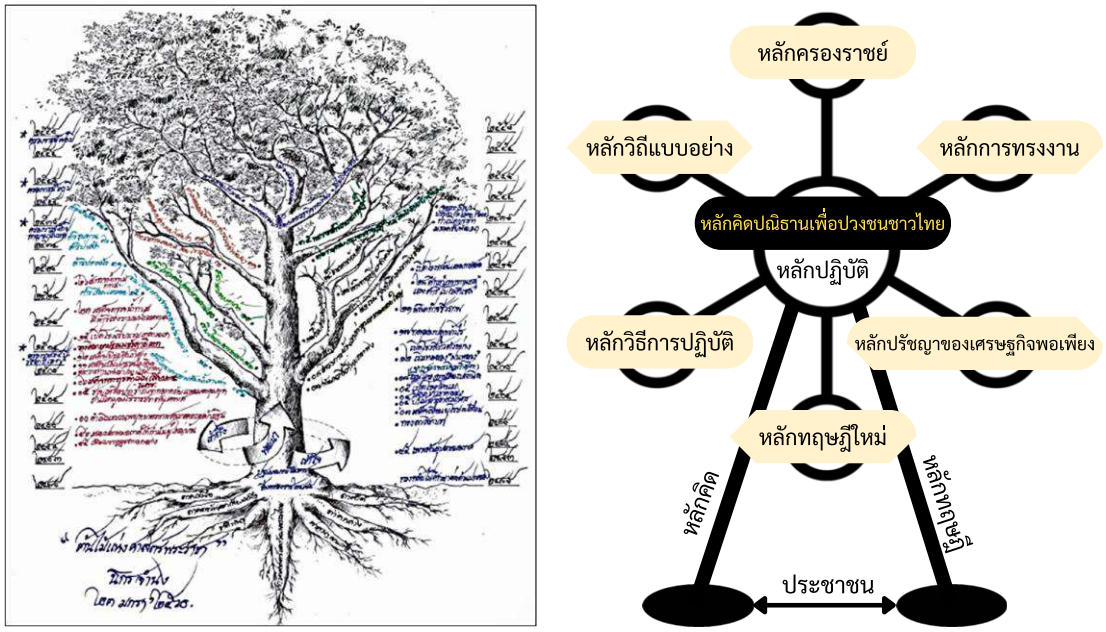

ภาพที่ 1.7 กาลานุกรมต้นไม้แห่งศาสตร์พระราชา และชิงช้าชีวิตแห่งศาสตร์พระราชา

ที่มา: คณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ (2560); ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

ก่อนเริ่มวิเคราะห์ศาสตร์พระราชาผู้เขียนได้ร่างแนวทางที่จะเข้าใจ เข้าถึงเรื่องราวของศาสตร์พระราชาไว้เป็นหลักคิดในการเขียนสะท้อนออกมาเป็นผังภาพดังนี้

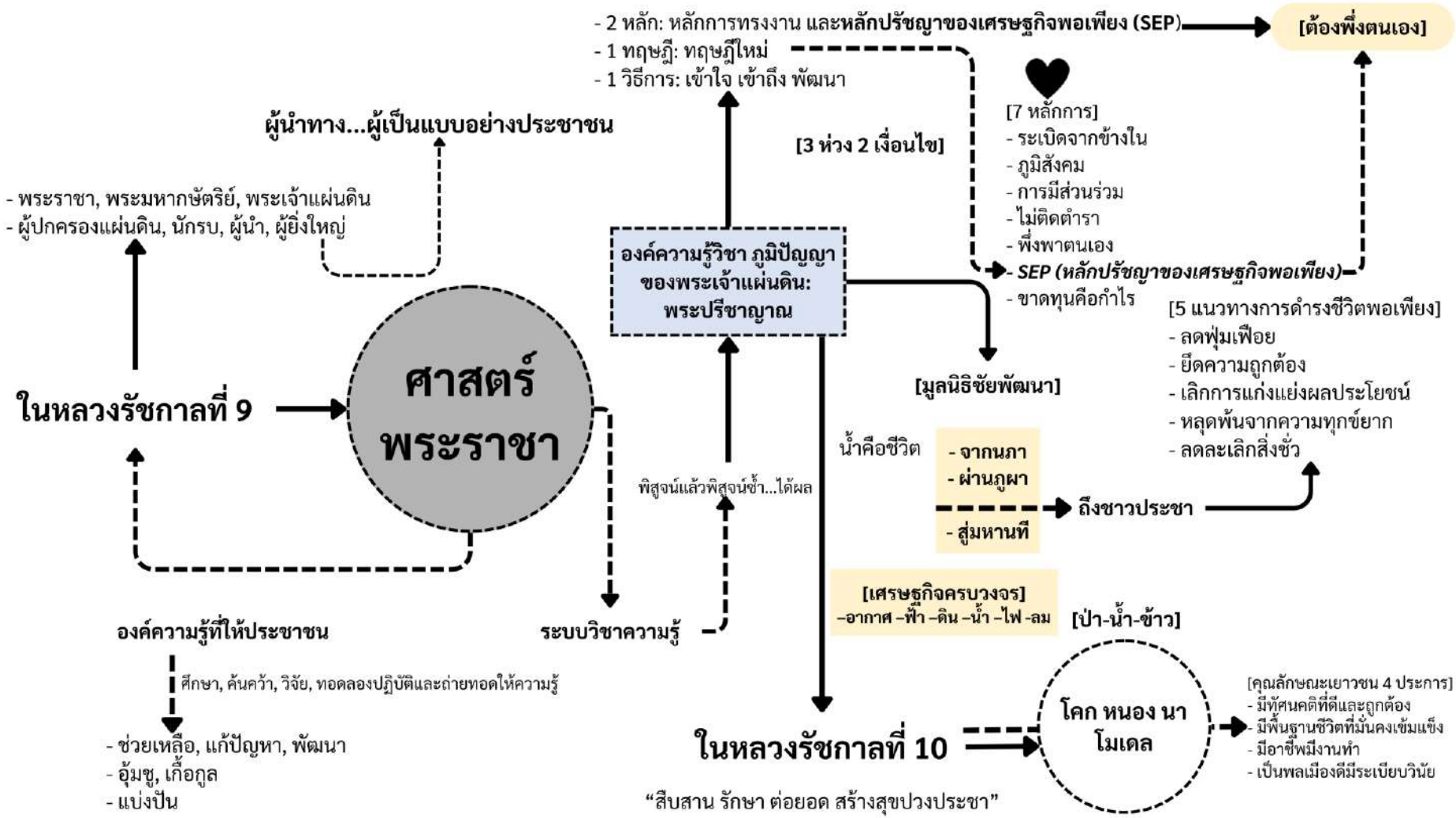

ภาพที่ 1.8 ภาพการสังเคราะห์เพื่อออกแบบการเขียน "ศาสตร์พระราชา"

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

2. พัฒนศาสตร์

การศึกษาในมิติการพัฒนา (development studies) เป็นสาขาวิชาสังคมศาสตร์ที่ครอบคลุมหลายสาขาวิชา (interdisciplinary branch of social science) ซึ่งจุดเริ่มสำคัญของการศึกษาการพัฒนา (development studies) อยู่ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 ภายใต้ภายใต้ศาสตร์ที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์การพัฒนา” (Development Economics) ที่มุ่งเน้นทางด้านเศรษฐกิจโดยให้ความสำคัญกับสิ่งที่วัดผลได้เชิงประจักษ์หรือเป็นกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม (positivism) (Kothari, 2005; 2019; Bernstein, 2006; Harriss, 2005; พัฒนภาณุ ทูลธรรม, 2564) ซึ่งสาขาวิชาการศึกษาด้านการพัฒนามีหลากหลายประเด็นที่เกี่ยวกับการพัฒนา ได้แก่ การศึกษาด้านพื้นที่ มานุษยวิทยา การพัฒนาชุมชน ประชากรศาสตร์ ความช่วยเหลือด้านการพัฒนา การสื่อสารเพื่อการพัฒนา ทฤษฎีการพัฒนา การศึกษากลุ่มคนพลัดถิ่น นิเวศวิทยา การพัฒนาเศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์ สิทธิมนุษยชน ความมั่นคงของมนุษย์ สิทธิของชนพื้นเมือง การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาระหว่างประเทศ การศึกษาด้านการย้ายถิ่นฐาน ความร่วมมือ การศึกษาด้านสันติภาพและความขัดแย้ง การบริหารรัฐกิจ การพัฒนาชนบท การศึกษากลุ่มเพศหลากหลาย สังคมวิทยา นโยบายสังคม การพัฒนาสังคม งานสังคมสงเคราะห์ การพัฒนาอย่างยั่งยืน (Development studies, 2024, December 5) เมื่อพิจารณาแล้วเป็นวิชาที่มีการศึกษาอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้มีสอดความสอดคล้องกับงานวิจัยที่เกี่ยวกับกลุ่มวิจัยเอกสารเพื่อจัดทำพจนานุกรม ส่งเสริมการศึกษาและค้นคว้าด้านพัฒนศาสตร์ (การพัฒนาร่วมสมัย) ของวิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สุภาวดี ขุนทองจันทร์, อรศรี งามวิทยาพงศ์, นภาพร อติวาณิชยพงศ์ และณัฐธเดชน์ ชุ่มปลั่ง, 2566) ซึ่งมีคำศัพท์พัฒนศาสตร์ (การพัฒนาร่วมสมัย) จำนวน 24 คำศัพท์ ได้แก่ (1) กระบวนทัศน์ (paradigm) และการเปลี่ยนย้ายกระบวนทัศน์ (paradigm shift) (2) กระบวนทัศน์แบบกลไก แยกส่วน ลดทอน (mechanism reductionism paradigm) (3) กระบวนทัศน์แบบองค์รวม (holistic paradigm) (4) ศาสตร์แห่งความซับซ้อน (complexity science) (5) เศรษฐกิจสีเขียว (green economy) (6) เศรษฐกิจสร้างสรรค์ (creative economy) (7) เศรษฐกิจหมุนเวียน (circular economy) (8) โลกาเทศาภิวัตน์ (glocalization) (9) การเปลี่ยนผ่านที่เป็นธรรม (just transition) (10) ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (social movement) (11)

โครงสร้างส่วนล่าง (base) และโครงสร้างส่วนบน (superstructure) (12) ชนชั้น (class) และการต่อสู้ทางชนชั้น (class struggle) (13) ประชาสังคม (civil society) และการเมืองภาคประชาชน (people's politics) (14) ทุนนิยม (capitalism) (15) ธรรมาภิบาล (good governance) (16) เศรษฐกิจชุมชน (community economy) (17) สวัสดิการชุมชน (community security) (18) จิตวิญญาณ (spirit) (19) เศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) (20) บูรณาการ (integration) (21) โลกาภิวัตน์ (globalization) (22) จิตสาธารณะ (public spirit) (23) อาสาสมัคร (volunteering) (24) งานอาสาสมัครกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (volunteering and sustainable development) ซึ่งทั้ง 24 คำศัพท์จัดอยู่ใน 3 กลุ่มที่เป็น 1) กลุ่มศัพท์กระบวนทัศน์ 2) กลุ่มศัพท์ปฏิบัติการของกระบวนทัศน์แบบองค์รวมเพื่อการพัฒนาร่วมสมัย และ3) กลุ่มศัพท์พื้นฐานพัฒนศาสตร์อื่นๆ เพื่อการพัฒนาร่วมสมัย ซึ่งมีฐานการคิดจากเศรษฐศาสตร์การพัฒนาในระดับโลกมาสู่เศรษฐกิจพอเพียงจากไทยไปสู่ระดับโลกเช่นกันดังนั้นคำศัพท์เหล่านี้เป็นคำสำคัญที่ให้ผู้ศึกษาการพัฒนาได้มีแนวทางในการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมที่จะสืบหานิยามของคำว่า "พัฒนศาสตร์" แนวคิดทฤษฎีที่ชัดเจนในการเข้าใจคำว่า พัฒนาศาสตร์ มากขึ้น

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันนี้ยังไม่สามารถนิยามศัพท์คำว่า "พัฒนศาสตร์" อย่างชัดเจน แต่มีความเห็นเกี่ยวกับ "พัฒนศาสตร์" ไว้ว่า พัฒนศาสตร์เป็นการบูรณาการวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ ไม่ยึดติดกับศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งเพื่อวิเคราะห์และแก้ปัญหาสังคมอย่างเป็นองค์รวม โดยเน้นดุลยภาพระหว่างการพัฒนาระดับมหภาคและจุลภาค แทนการพัฒนาแบบแยกส่วนที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำและความเปราะบางในสังคมทั้งคนรวย คนจน คนเมือง คนชนบท (พีรสิทธิ์ คำนวณศิลป์, 2543) ทั้งนี้การพัฒนศาสตร์ส่วนใหญ่เป็นเพียงการอธิบายถึงทฤษฎีการพัฒนา อาทิ ทฤษฎีความทันสมัย (modernization theory) ทฤษฎีการพึ่งพา (dependency theory) นอกจากนี้ยังมีคำอื่นที่เกี่ยวข้อง อาทิ ศาสตร์แห่งการพัฒนา พัฒนศึกษา เศรษฐศาสตร์การพัฒนา การพัฒนาอย่างยั่งยืนขององค์กรสหประชาชาติ ศาสตร์พระราชา นอกจากนี้ยังกล่าวถึง "เป้าหมายการพัฒนา อาทิ ความทันสมัย การพัฒนาอุตสาหกรรม ความก้าวหน้า ก้าวล้ำ การอยู่ดีมีสุข พัฒนาทุนมนุษย์ให้มีความรู้ที่สูงขึ้น สร้างความเสมอภาคและศักดิ์ ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ มุ่งเน้นการเข้าใจเข้าถึงปัญหา แก้ไขปัญหา

อย่างมีกระบวนการวิธีการที่หลากหลาย ซึ่งการพัฒนาจะเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสิ่งเดิมไปสู่สิ่งใหม่ที่ไม่เหมือนเดิม หรือมีสิ่งเดิมแต่มีความทันสมัยมากขึ้น ให้ชีวิตมีความสุขสมดุลอยู่อย่างพอเพียง ซึ่งมีความหลากหลายขององค์ความรู้แบบบูรณาการณ์ หรือเป็นสหวิทยาที่มุ่งพัฒนาคนให้มีความรู้ที่สูงขึ้น และคนที่มีความรู้จะไปพัฒนาสังคมแล้วสร้างศาสตร์แห่งการพัฒนาสังคมไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตของปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมตลอด ซึ่งความไม่แน่นอนของนิยามพัฒนศาสตร์นี้มีความสอดคล้องกับพัฒนภาณุ ทูลธรรม (2564) ที่สรุปว่า การนิยามคำว่า “การพัฒนา” และ “ศาสตร์ด้านการพัฒนา” มีความซับซ้อนเป็นพลวัตขึ้นอยู่กับคำอธิบายทางทฤษฎีของแต่ละสำนัก รวมทั้งแนวทางการปฏิบัติเมื่อนำความรู้ด้านการพัฒนานั้นไปใช้ในสถานการณ์ปัญหาของสังคมแต่ละระดับ ด้วยเหตุนี้ ความหมายของพัฒนศาสตร์จึงมีมิติเชิงซ้อนหลายชั้นการเดินทางของพัฒนศาสตร์ก็ยังคงดำเนินต่อไปด้วยความท้าทายมากขึ้นเมื่อสถานการณ์ปัญหาของสังคมเปลี่ยนแปลง โดยพัฒนศาสตร์จึงเป็นมากกว่าวิธีการ กระบวนการในการวิเคราะห์ การแสวงหาคำตอบ หรือเทคนิค แต่พัฒนศาสตร์เป็นการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบบนฐานคุณค่า จริยธรรม และเป้าหมายบางประการ นอกจากนี้ บัวพันธ์ พรหมพักพิง (2560) ได้อธิบายถึงความรู้ของศาสตร์ด้านการพัฒนา หรือพัฒนศาสตร์ มีขอบเขตที่กว้างไกลขึ้นทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองสิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยีอันจะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์อย่างสลับซับซ้อนได้ และจะนำพาสังคมไปสู่เป้าหมายแห่งความอยู่ดีมีสุข ซึ่งสอดล้องกับแนวคิดของ ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563) ได้อธิบายคำว่า “พัฒนศาสตร์” หมายถึงองค์ความรู้ที่พหุวิทยาสามารถบูรณาการณ์ความรู้หลากหลายข้ามพรมแดนของความรู้ที่มีอยู่สู่การผสมผสานแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน ทฤษฎีความทันสมัย การพัฒนาที่ยั่งยืน หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีใหม่นำสู่การบูรณาการพัฒนามนุษย์ (คน) และแก้ปัญหาสังคมที่มีความสลับซับซ้อนให้ดีขึ้นบนเงื่อนไขของการมีทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต (long-life learning) และทักษะวิศวกรสังคม (social engineers) สร้างสรรค์บนความต้องการพื้นฐานชีวิต สุขภาวะทางกาย สติปัญญา จิตใจคุณธรรม จริยธรรม วัฒนธรรม ที่อยู่อาศัยบ้านเรือนชุมชนท้องถิ่น สังคมเมือง การประกอบอาชีพ สภาวะสิ่งแวดล้อมจนนำไปสู่ความอยู่ดีมีสุขของชีวิตพอเพียงที่ยั่งยืนในอนาคต

ชี้ให้เห็นว่า พัฒนศาสตร์ มิใช่ศาสตร์เดียวแต่เป็นระบบความรู้ที่เป็นชุดพัฒนวิทยาที่ร่วมศาสตร์หลากหลายที่จะต้องนำมาช่วยแก้ปัญหา ยกระดับคุณภาพชีวิต ส่งเสริมอาชีพ พัฒนาชีวิต พัฒนาทุนมนุษย์ให้มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสมดุลให้ชีวิตมีความอยู่ดีมีสุข มีชีวิตที่ยืนยาว มีคุณค่าศักดิ์ศรีในชีวิตมนุษย์ โดยแนวคิดทฤษฎีที่น่าสนใจพื้นฐานของพัฒนศาสตร์เกี่ยวข้องกับทฤษฎีการพัฒนา และทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคมซึ่งผู้เขียนได้หยิบยกจากที่นักวิชาการไทยได้นำมาเรียบเรียงไว้มีความน่าสนใจที่สามารถเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำมาสรุปฐานรากของพัฒนศาสตร์ได้แก่ ทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคมมีทฤษฎีศักยภาพและการแพร่กระจาย (development potential diffusion theory) ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร (communication theory of modernization) ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (the diffusion theory of innovation) และทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอนสมิงเงอร์ ซึ่งชัดเจนว่า เป้าหมายการพัฒนาสูงสุดคือ คนและสถาบัน ด้วยการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมผสมผสาน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547) นอกจากนี้ยังมีทฤษฎีวิวัฒนาการ (evolutionary theory) ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก (classic evolutionary theory) ทฤษฎีการพึ่งพา (dependency theory) ทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (globalization theory) ทฤษฎีเครือข่ายทางสังคม (social network theory) แนวคิดผู้แสดงทางสังคม (actor-oriented approach) แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (sustainable development approach) แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชน (people’s participation approach) แนวคิดทฤษฎีใหม่ (new theory) แนวคิดประชาสังคม (civil society approach) และแนวคิดเรื่องภูมิปัญญา (local wisdom approach) (พัชรินทร์ สิรสุนทร, 2547) รวมถึงทฤษฎีความทันสมัย (modernization theory) ทฤษฎีการพึ่งพา (dependency theory) การพัฒนาแบบยั่งยืน (sustainable development) ประชาสังคม (civil society) และเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy) (สุมิตร สุวรรณ, 2554) อย่างไรก็ตามผู้เขียนยังได้วิเคราะห์ความสัมพันธ์ทฤษฎีด้านการพัฒนาของตะวันตกที่มุ่งเน้นการพัฒนาที่มีการวัดได้เป็นรูปธรรมชัดเจนเกี่ยวกับบริบทการพัฒนาเพื่อให้สังคมมีความทันสมัย ให้คนได้รับความสะดวกสบาย ทั้งพัฒนาอุตสาหกรรม เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี นวัตกรรมวิทยาการ การสื่อสาร การพึ่งพาวิทยาการพัฒนาของประเทศด้อยพัฒนา เมื่อสรุปจุดมุ่งหมายของทฤษฎีอยู่ที่คน สถาบันทางสังคม ความรู้วิทยาการ นวัตกรรม การมี

ส่วนร่วม ประชาสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งเป็นพื้นฐานแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา ซึ่งในประเทศไทยส่วนใหญ่ยึดแนวคิด แนวทาง แนวปฏิบัติ ทฤษฎีของหลักปรัชญาของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) พระผู้เป็นต้นแบบของนักพัฒนาสังคมอย่างแท้จริงของสังคมไทย “ธ ผู้พลิกแผ่นดิน ฟื้นแผ่นฟ้า พัฒนาปวงประชา ทุกตารางเมตรประเทศไทย” และในมิติการพัฒนาท้องถิ่นที่มหาวิทยาลัยมีความถนัดและเชี่ยวชาญ ผู้เขียนคิดว่า การที่ได้ยึดแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แนวทางหลักการทรงงาน แนวปฏิบัติเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา และทฤษฎีใหม่มาประยุกต์ให้ประโยชน์ในการพัฒนาคน กลุ่มอาชีพ ผลิตภัณฑ์ชุมชน การสร้างรายได้ การบริหารจัดการกลุ่มอาชีพและเครือข่าย พึ่งตนเองได้มีชีวิตที่เป็นสุขด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนแบบครบวงจรในชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น เป็นการพิสูจน์ความสำเร็จจากพระราชา (รัชกาลที่ 9) แล้วว่า เป็นองค์ความรู้ที่มาจากหลักวิชา เป็นศาสตร์ที่พิสูจน์ได้ เป็นวิชาการที่สัมผัสได้ซึ่งสามารถประมวลความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นพหุวิทยาผสานก่อรูปให้เป็น “ราชพัฒนศาสตร์” ได้อย่างสมบูรณ์หรือเรียกว่า “ศาสตร์พระราชา” ที่ชาวไทยเข้าใจให้เป็นแก่นแกนในการพัฒนาสังคมไทยสืบไปได้อย่างมั่นคงยั่งยืน ทั้งนี้ผู้เขียนได้สรุปเป็นผังภาพเส้นทางของราชภัฏพัฒนศาสตร์ ดังนี้

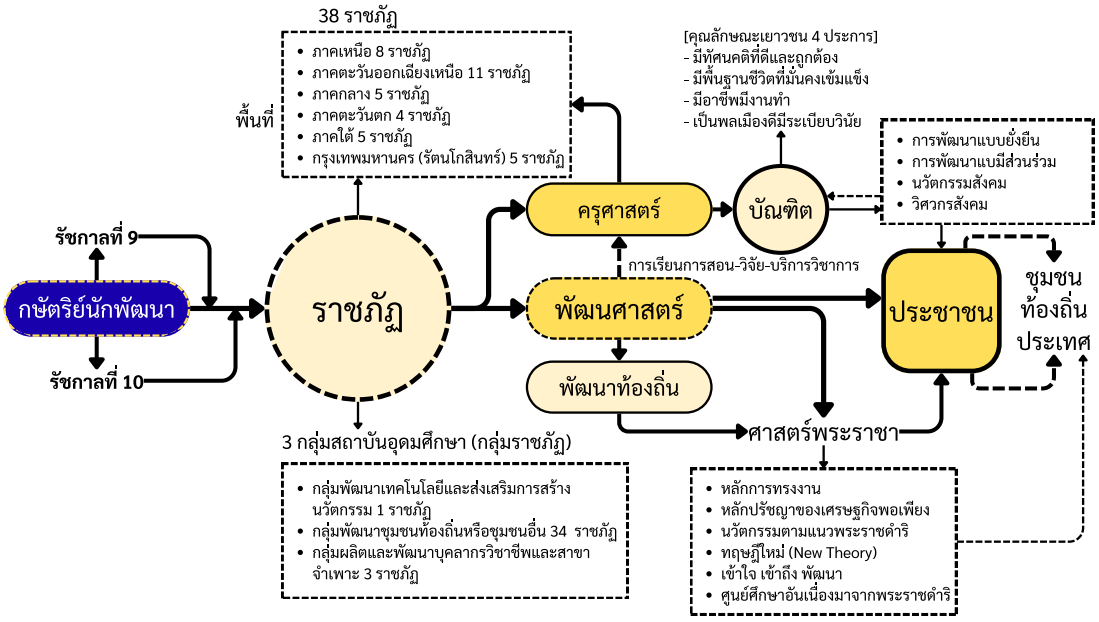

ภาพที่ 1.9 เส้นทางของราชภัฏพัฒนศาสตร์

3. ภัฏพัฒน์

คำว่า “ภัฏพัฒน์” เป็นคำประดิษฐ์ใหม่โดยผู้เขียนซึ่งในขณะนั้นดำรงตำแหน่งเป็นผู้บริหารของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นการใช้สถานการณ์จริงของการทำงานบริหาร วิชาการ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม โดยกำหนดคำถามว่า “จะทำให้องค์ความรู้ของราชภัฏเกิดผลที่จริงกับประชาชนได้อย่างไร?” ซึ่งในขณะที่ได้ออกแบบแนวคิดภัฏพัฒน์นั้นได้บูรณาการในการสร้างความหมาย วิถีวิธีการพัฒนาด้วยการขับเคลื่อนจากงานวิชาการที่เป็นการเรียนการสอน บูรณการงานวิจัย เชื่อมโยงการบริการวิชาการผสานการบริการวิชาชีพลงสู่พื้นที่แบบผลิตซ้ำให้ต่อเนื่องจนสร้างให้เห็นการเปลี่ยนแปลงของคน การเรียนรู้ อาชีพ รายได้ พื้นที่ ความหวังและความยั่งยืน ทำให้บนเส้นทางแห่งความท้าทายของความเป็นราชภัฏอันดับที่หนึ่งมิใช่เพียงผลการประเมินตามตัวชี้วัดหรืออันดับของสถาบันระดับชาติหรือนานาชาติเท่านั้นจำเป็นต้องทำงานให้เป็นที่ประจักษ์ของสายตาประชาชนเพื่อให้บรรลุผลว่า **“ราชภัฏเป็นที่พึ่งของประชาชน”** ให้ได้ ดังนั้นวิถีวิธีแบบภัฏพัฒน์จึงเกิดขึ้นด้วยการบูรณาการหลักวิชากับหลักปฏิบัติอย่างจริงจังกับบริบทที่เป็นจริงของพื้นที่ ตั้งแต่การค้นหาโจทย์ให้ตรงปัญหาแท้ของคนในชุมชนท้องถิ่น วินิจฉัยชุมชน สร้างโครงการเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาให้ตรงจุด และลงมือขับเคลื่อนและมอบหมายให้กระจายเป็นธรรมร่วมกันกับผู้นำ นวัตกรชุมชนอย่างจริงจัง ต่อเนื่องและยั่งยืน ทั้งนี้การองค์ความรู้ที่ในการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยยังเป็นการเชิดชูให้เกียรติองค์ความรู้ศาสตร์นั้นของคณะและหน่วยงานของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา สร้างความเชื่อมั่นในศาสตร์ที่นักศึกษาราชภัฏที่ได้เข้ามาศึกษาเรียนรู้จนกลายเป็นบัณฑิตที่มีคุณภาพให้สังคม ต้องก่อฐานอาชีพด้วยฐานวิชาการที่นำไปรับใช้สังคม ชุมชนท้องถิ่นจนพัฒนาประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดิน จนเกิดคำกล่าวที่เห็นเป็นรูปธรรมว่า **“ราชภัฏไม่เพียงผลิตบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัยเท่านั้นแต่ยังสร้างคนชาวบ้านให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย”** ผู้เขียนสามารถอธิบายสาระสำคัญคำว่า “ภัฏพัฒน์” ไว้ดังนี้

3.1 กำเนิดคำว่า “ภัฏพัฒน์”

กรอบความคิดแบบ “ภัฏพัฒน์” เริ่มพัฒนาครั้งแรกในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2551 ก้าวแรกใต้ร่มเงาราชภัฏในกรอบการเรียนการสอนโดยเริ่มผลิตองค์ความรู้ผ่านการสอนกระบวนทัศน์การพัฒนาและการวิจัยเศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ “เศรษฐกิจ

พอเพียง” นำไปใช้บ่มเพาะนักศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นการพัฒนาคนที่ใช้ปัญญาฐานสูง ค้นคว้าวรรณกรรมเกี่ยวกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจเพียง ทฤษฎีใหม่ การประยุกต์ใช้สำหรับประชาชน และเรียนรู้กับวิถีนักศึกษา ลงพื้นที่ทำงานวิจัยการมีส่วนร่วมของประชาชนในการลงพื้นที่ชุมชนเมืองกับพื้นที่ชุมชนชนบท ทำวิจัยร่วมกับเครือข่ายมหาวิทยาลัยชั้นนำของประเทศเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม เศรษฐกิจของชุมชนเมือง เขตดุสิต กรุงเทพมหานครเชื่อมโยงทั้งความรู้และวิธีการจากการค้นคว้าวิจัย การเรียนการสอน การบริการวิชาการในการลงพื้นไปค้นหาโจทย์วิจัย สร้างการเรียนรู้ร่วมกับกระบวนวิธีของชาวบ้านทำให้เป็นประสบการณ์สร้างองค์ความรู้ใหม่แล้วนำมาสอน ทั้งนี้ยังเกิดเป็นการบ่มเพาะตนเองให้พลังสติปัญญาตลอดระยะเวลา 5 ปี (2552-2556) เป็น “การร้อยรัดมัดตึงความรู้ใต้ร่มเงาราชภัฏนำลงสู่นักศึกษาประชาชนในชุมชนท้องถิ่น” นั่นหมายความว่าองค์ความรู้จะต้องเกิดขึ้นจาก “อาจารย์ผู้สอน” ก่อนต้องมีความถนัดเชี่ยวชาญของตนส่งผ่านการพิสูจน์ซ้ำแล้วซ้ำเล่าบ่มเพาะองค์ความรู้ใช้ได้จริงกับการพัฒนาคน ชุมชนท้องถิ่น จนอาจารย์ผู้สอนมีสติปัญญาฐานสูงนำองค์ความรู้ที่ผ่านการเรียนการสอน ประสบการณ์ การวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม บริการวิชาชีพ ไปสู่การแก้ไขปัญหาเฉพาะเป้าหมาย เฉพาะโจทย์ปัญหาทำพื้นที่เล็กแต่ให้สง่างามตามบริบทที่เหมาะสม (small but beautiful) เหตุผลสำคัญอย่างยิ่งที่ต้องบ่มเพาะความถนัดเชี่ยวชาญเฉพาะตน เพราะองค์ความรู้สอนได้เฉพาะนักศึกษาเท่านั้น แต่เมื่อลงพื้นที่ไม่สามารถใช้ประโยชน์กับชาวบ้านได้เลยเพราะภูมิปัญญาบางอย่างเหนือความองค์ความรู้วิชาการของมหาวิทยาลัย และคำพูดที่ได้จากการลงพื้นที่จัดเวทีชาวบ้านจะมีคำบางคำหลุดออกมาว่า “ขนาดนักพัฒนาของรัฐนักการเมืองยังแก้ปัญหาให้ไม่ได้ อาจารย์มีสิ่งใดที่จะมาแก้ไขปัญหาให้พวกเราชาวบ้าน” ความเชื่อและศรัทธาของชาวบ้าน “หวังพึ่งสติปัญญามหาวิทยาลัย หวังว่าราชภัฏจะเป็นที่พึ่งพาให้กับสังคมได้” จึงเป็นหมุดหมายสำคัญปักหลักวิชาการให้อาจารย์ผู้สอนหนักแน่นวิชาการ ต้องเก่งคิด เก่งออกแบบ ถนัดสอน วิจัย บริการวิชาการ เชี่ยวชาญบริการวิชาชีพ เป็นที่ปรึกษาเข้าใจเข้าถึงแล้วนำไปสู่การพัฒนาเชิงพื้นที่ให้องค์ความรู้ไปคู่กับภูมิปัญญาให้เข้าถึงใจชาวประชาอย่างยั่งยืน ซึ่งผู้เขียนได้สรุปผังภาพการบ่มเพาะความคิดแบบภัฏพัฒน์ ดังภาพต่อไปนี้

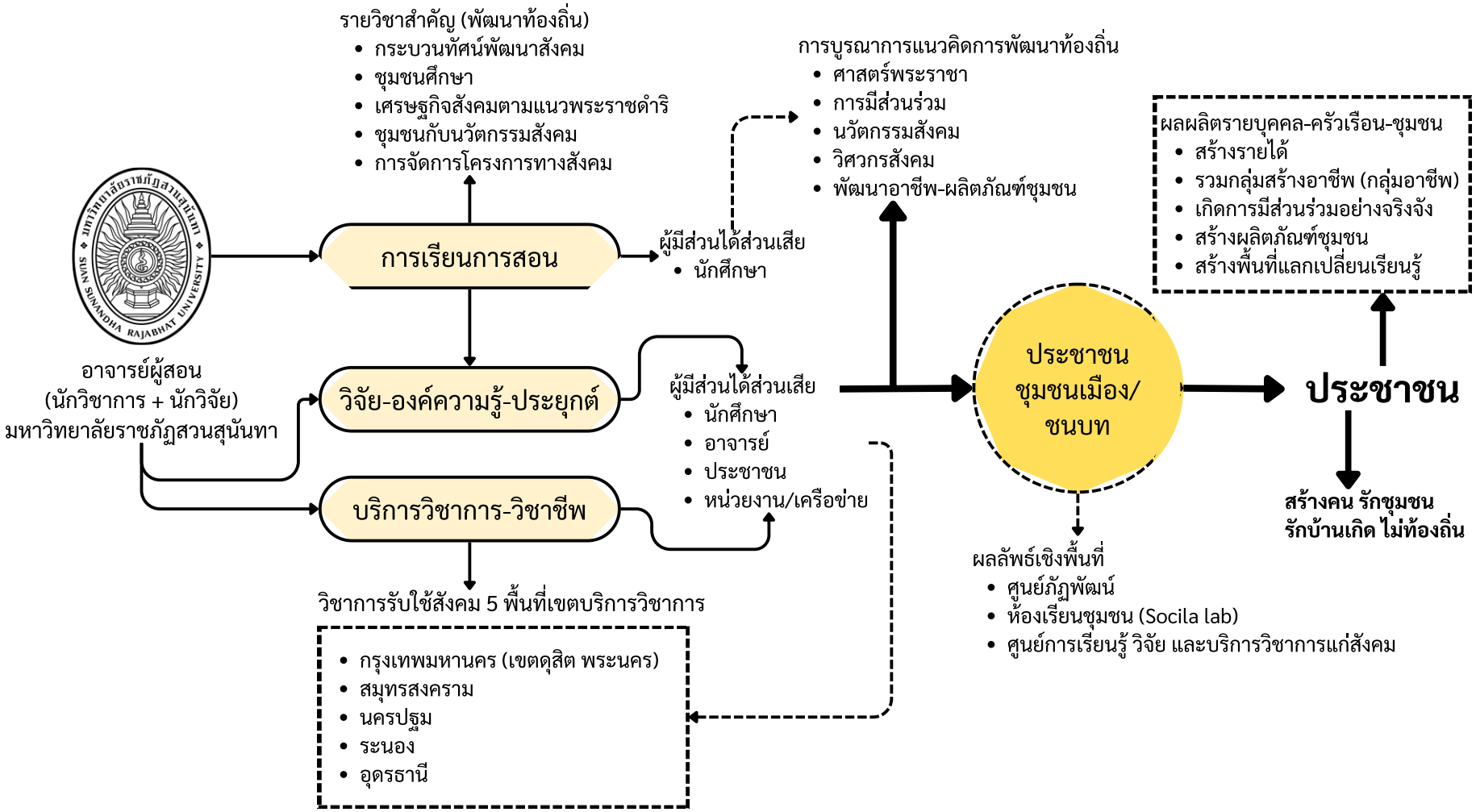

ภาพที่ 1.10 การบ่มเพาะความคิดแบบภัฏพัฒน์

3.2 กรอบการทำงานแบบ “ภัฏพัฒน์”

ต่อยอดเชื่อมโยงครั้งที่สองเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2557 ก้าวที่สองในฐานะนักบริหารงานบริการวิชาการแก่สังคมเต็มศักยภาพด้วยความเชี่ยวชาญด้านศาสตร์สังคมวิทยาพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น และพัฒนศาสตร์ เริ่มวิเคราะห์องค์ความรู้ที่มีอยู่ในมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเพื่อ “สร้างคนที่มีองค์ความรู้จริง” ของแต่ละศาสตร์ที่หลากหลายลงไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นใน 5 พื้นที่สำคัญ ได้แก่ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร นครปฐม สมุทรสงคราม อุดรธานี และระนอง นี้คือพื้นที่ของการ “สร้างทีมทำงาน” ค้นหาคนเก่ง เชี่ยวชาญเฉพาะศาสตร์ที่สอดคล้องกับความต้องการและปัญหาของชาวบ้านตลอดระยะเวลา 5 ปี (พ.ศ. 2557-2561) การเป็นผู้นำพาทีมทำงานใน 5 พื้นที่เราต้อง “ทำเองก่อน” เมื่อทำสำเร็จจึงสอนทีมทำงานให้เป็นไปตามองค์ความรู้ของสวนสุนันทาคู่ภูมิปัญญาของชาวบ้านให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กว่า 1,000 กว่าโครงการคณาจารย์ นักศึกษากว่า 5,000 คน ที่ร่วมกันขับเคลื่อนศาสตร์ของราชภัฏเป็น “คาดงัด” การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนในบริบทท้องถิ่นให้ค่อย ๆ ดีขึ้นทีละระดับ ช่วง 5 ปีในการบริหารงานบริการวิชาการสิ่งที่ต้องบ่มเพาะให้ทีมเล็กแต่ศักยภาพสูงมีความสง่างาม (Small but Beautiful) โดยการบ่มเพาะ “อาจารย์” เท่านั้นกับการสร้างเครื่องมือพัฒนาศักยภาพสูงด้วยอาศัยบทบาทที่คณาจารย์ดำเนินการอยู่แล้วให้มีการผสมผสานบูรณาการ 3 ห่วง ประโยชน์ 4 อย่าง ประกอบด้วย 3 ห่วง ได้แก่ การเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม

ทั้งนี้นอกจากประโยชน์ทั้ง 3 อย่างจาก 3 ห่วงที่เกิดขึ้นยังได้เกิดประโยชน์ที่ 4 คือ บริการวิชาชีพสร้างรายได้เป็นที่พึ่งพาให้สังคม จนกลายเป็นการบูรณาการ 3 ห่วงแห่งการสร้างองค์ความรู้ตามศาสตร์พระราชา เหตุผลของการสร้างรายได้หรือสร้างอาชีพ เพราะว่าจากการลงพื้นที่ในชุมชนท้องถิ่นพบมีหน่วยงานที่เข้าไปพัฒนา แก้ไขช่วยเหลือชาวบ้านในหลากหลายปัญหา เข้าไปตามบทบาทหน้าที่ ตามตัวชี้วัดที่องค์กรหน่วยงานเหล่านั้นกำหนดให้ลงไปพัฒนา แก้ไขปัญหาช่วยเหลือชาวบ้าน ยังมีนักศึกษาที่เรียนระดับปริญญาตรี-โท-เอกเข้าไปทำวิจัยพอสำเร็จแล้วไม่ได้ย้อนข้อมูลหรือแนวทางการแก้ไขกลับคืนสู่ชาวบ้านหรือผู้ใช้ประโยชน์อย่างแท้จริง ทำให้มีเหตุการณ์หลายครั้งที่การเข้าถึงชุมชนเพื่อค้นหาปัญหาและความต้องการจะพบว่าการทำงานจบไปตามตัวชี้วัดแต่ละปีของหน่วยงานเหล่านั้น ในปีถัดไปจะถูกสร้าง

ตัวชี้วัดใหม่ขึ้นมาโดยไม่ซ้ำ ทำให้งานก่อนหน้าไม่สำเร็จเห็นผลประโยชน์ งานเดิมขาดตอนแต่เริ่มงานใหม่เข้ามาแทนทำให้เกิดการทำงานเชิงพื้นที่แบบไม่ครบวงจร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2565) และยังพบว่ามีการย้ายองค์ความรู้ วิธีการ บุคคลและงบประมาณไปตามพื้นที่ใหม่อีกด้วยทำให้พื้นที่เดิมยังไม่เข้มแข็ง ประชาชนยังไม่เข้าใจ เข้าถึงและมีทักษะความสามารถที่จะทำงาน หรือยังไม่สามารถทำงานแบบพึ่งตนเองได้ตามความตั้งใจของชาวบ้านที่คาดหวังการช่วยเหลือพึ่งพาจากองค์กรหน่วยงานเหล่านั้นจริง กลับไม่สามารถทำได้จนเกิดเป็นลักษระ “อีเว้นท์งานตามตัวชี้วัด” ของหน่วยงาน ขาดการมุ่งมั่นและตั้งใจทุ่มเทอย่างแท้จริงว่าจะทำให้ชาวบ้านหรือชุมชนนั้นพ้นจากปัญหาหรือความทุกข์ยาก จากกรอบการทำงานที่เป็นการบูรณาการ 3 ห่วงการสร้างองค์ความรู้ตามศาสตร์พระราชานั้น การพัฒนาต้องดึงทั้งหลักวิชา หลักการปฏิบัติมาบูรณาการเพื่อพัฒนศาสตร์ 3 ห่วงการพัฒนาวิชาการรับใช้สังคมให้เกิดขึ้นจริงในพื้นที่เป้าหมาย

ด้วยความเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏตั้งอยู่ในเมืองหลวง มีบริบทแวดล้อมเป็นพหุสังคมวัฒนธรรม เป็นความหลากหลายของเศรษฐกิจ เป็นความคิดเห็นทางการเมืองที่แตกต่าง เป็นพื้นที่แห่งความหลากหลายของช่วงชั้นอายุ หลายรุ่น ในพื้นที่ชุมชนเมืองหนึ่งจะมีปัญหาที่ฝังรากลึกของผู้คนที่อยู่อาศัยที่แตกต่างรวย จน ขอทาน ไม่มีที่ซุกหัวนอน มีความสลับซ้อนของโครงสร้างปัญหาที่ยากแก่การแก้ไขด้วยองค์ความรู้เดียว ศาสตร์เดียว หน่วยงานเดียวจำเป็นต้องมีหลากหลายวิธีการ มีหลายกระบวนการขั้นตอน มีหลากหลายหลักวิชาการแต่มีเป้าหมายเดียวกันคือการพัฒนาคน ชุมชน แก้ปัญหาสังคม ให้คนมีคุณภาพชีวิตที่ดี ให้ชุมชนอยู่ได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข ให้สังคมอยู่อย่างปรองดีสามัคคีกันที่ได้อย่างยั่งยืน ซึ่งศาสตร์การจัดการพัฒนาสังคมที่ผู้เขียนได้พากเพียรให้นักศึกษาได้ลงพื้นที่ไปเผชิญปัญหาจริงในชุมชนทำให้เกิดห้องเรียนชุมชนในเมืองขึ้นเป็นเสมือนห้องทดลองทางสังคม (social lab)

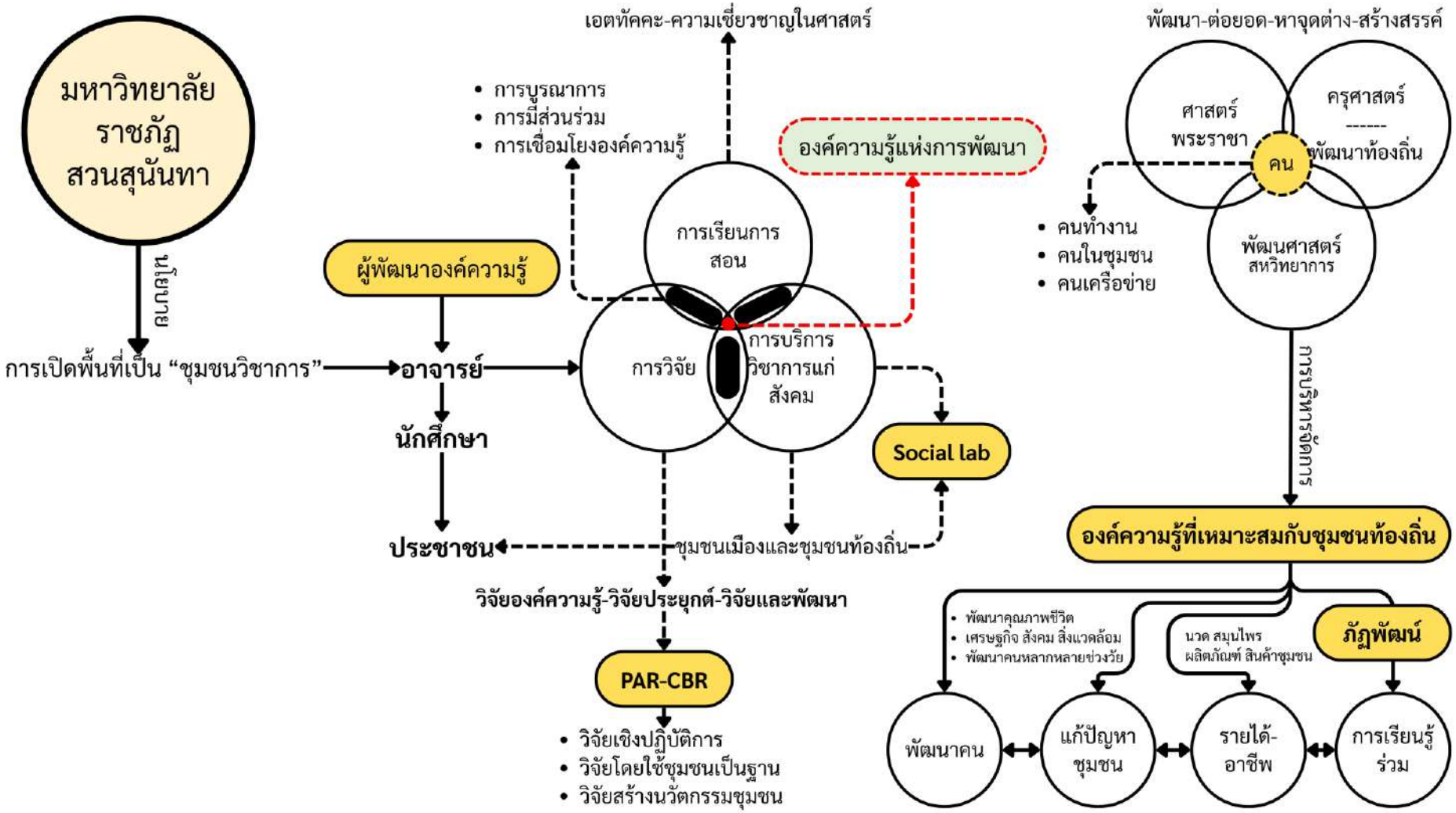

ภาพที่ 1.11 บูรณาการ 3 ห่วงเพื่อพัฒนาวิชาการรับใช้สังคม

ที่มา: พัฒนามาจากผังภาพการบูรณาการ 3 ห่วงแห่งการสร้างองค์ความรู้ตามศาสตร์พระราชา (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561, 2566)

การผลิตซ้ำด้วยการเรียนการสอน การวิจัย และการพัฒนาชุมชนทำให้เกิดความหลากหลายองค์ความรู้ที่ลงสู่ชุมชนเมืองกลายเป็นสร้างโอกาสและทางเลือกใหม่ให้กับคนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ตามบริบทที่เหมาะสมของตนเองกลายเป็น “พัฒนศาสตร์” ในการเป็นองค์ความรู้ใหม่รวบรวมบูรณาการศาสตร์ สหวิทยาทางสังคมศาสตร์ ศาสตร์พระราชา การข้ามศาสตร์มาผสมศาสตร์ในการแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อน พัฒนาคน ชุมชน องค์กร สังคมให้ดีขึ้น เจริญขึ้นตามบริบทสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์และเป็นพลวัต ซึ่งพื้นที่ความรู้ของศาสตร์ด้านการพัฒนา หรือที่เรียกกันว่า พัฒนศาสตร์ มีขอบเขตกว้างทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และเทคโนโลยีอันจะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์อย่าง สลับซับซ้อนได้ และจะนำพาสังคมไปสู่เป้าหมายแห่งความอยู่ดีมีสุข (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2560) ทำให้พัฒนศาสตร์เกิดเป็นความท้าทายมากขึ้นเมื่อสถานการณ์ปัญหาของสังคมเปลี่ยนแปลงไป พื้นที่ความรู้ของศาสตร์ วิธีวิทยาในการเป็นเครื่องมือของการค้นหาคำตอบย่อมถูกพัฒนาให้ก้าวข้ามจากแนวคิดเดิม วิธีการเดิม หรือสิ่งเดิมต่อไป (พัฒนภาณุ ทูลธรรม, 2564) ชี้ให้เห็นว่า พัฒนศาสตร์ มิใช่ศาสตร์ใหม่เป็นศาสตร์แห่งการบูรณาการเพื่อการพัฒนาที่นำสรรพสิ่งไปสู่ความอยู่ดีมีสุข อยู่เย็นเป็นสุข มั่นคงมั่งคั่งยั่งยืน สงบสุขสันติภาพ อิสระเสรีภาพทำให้พัฒนศาสตร์เป็นเครื่องมือของนักพัฒนาสังคมยุคสมัยใหม่มากกว่าแนวคิดเดิม วิธีการรูปแบบเดิม ความเป็นนวัตกรรมทางความคิดและการคิดอย่างนวัตกรรมจึงเริ่มต้นจากวิถีทางของพัฒนศาสตร์นั่นเอง

3.3 วิถีวิธีภัฏพัฒน์

ผู้เขียนเริ่มใช้คำว่า “ภัฏพัฒน์” เป็นรูปธรรมมากขึ้นโดยเฉพาะในปี พ.ศ.2561 ด้วยการออกแบบมโนทัศน์เพื่อการแก้ปัญหาความยากจน โดยวิถีวิธีภัฏพัฒน์มีบันได 5 ขั้น ดังนี้

3.3.1 บันไดขั้นแรก: เปิดพื้นที่ความคิดเห็น ปัญหาและความต้องการ

การได้ข้อมูลจากประชาชนในพื้นที่โดยการรับรู้ด้วยอายตนะทั้ง 6 เป็นสิ่งที่จำเป็นที่สุดในการเริ่มต้นบันไดขั้นแรก นั่นคือโจทย์ปัญหาที่ปรารถนาจะแก้ไขต้องเกิดขึ้นจากความต้องการของคนในชุมชนอย่างแท้จริง สอดคล้องตามศาสตร์พระราชาว่าด้วยหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ว่า “ระเบิดจากข้างใน” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ซึ่งอธิบายไว้ว่า

> “พระองค์ทรงมุ่งเน้น เรื่องการพัฒนาคน โดยตรัสว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” หมายความว่าต้องสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนที่เราเข้าไปพัฒนาให้มีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนาเสียก่อนแล้วจึงค่อยออกมาสู่สังคมภายนอก มิใช่การนำเอาความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหาชุมชนหรือหมู่บ้านที่ยังไม่ทันได้มีโอกาสเตรียมตัวหรือตั้งตัว”

ต้องมีการบูรณาการหลักการมีส่วนร่วมเข้าไปใช้ด้วย โดยการร่วมคิดเป็นสิ่งที่จำเป็นที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ด้วยความเป็นนักประชาธิปไตย ทรงนำมาใช้เพื่อให้เกิดการประชาพิจารณ์คือการรับฟังยังต้องเปิดโอกาสให้สาธารณชน ประชาชนหรือเจ้าหน้าที่ทุกระดับได้แสดงความคิดเห็นและความต้องการของประชาชน และสาธารณชนซึ่งมีพระราชดำรัสการมีส่วนร่วม (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ตอนหนึ่งไว้ว่า

> “...สำคัญที่สุดจะต้องหัดทำใจให้กว้างขวางหนักแน่น รู้จักรับฟังความคิดเห็นแม้กระทั่งความวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อื่นอย่างฉลาดเพราะการรู้จักรับฟังอย่างฉลาดนั้นแท้จริงคือ การระดมสติปัญญาและประสบการณ์อันหลากหลายมาอำนวยการปฏิบัติบริหารงานให้ประสบความสำเร็จที่สมบูรณ์นั่นเอง...”

3.3.2 บันไดขั้นที่สอง: วิเคราะห์คนทำงานและศาสตร์ที่เหมาะสม

ก้าวขึ้นบันไดขั้นที่สองต้องชี้ให้ชัดถึงศักยภาพของทีมทำงานที่จะต้องลงพื้นที่ไปพัฒนา แก้ไขปัญหา วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม ต้องวิเคราะห์ศาสตร์ที่เหมาะสมและมีอยู่ในมหาวิทยาลัยให้เด่นชัด เหมาะสมกับบริบทปัญหา ตรงกับความต้องการในของประชาชน รู้จักประยุกต์และบูรณาการองค์ความรู้ร่วมกัน เข้าถึงวิธีการ “ข้ามศาสตร์และต้องผสมศาสตร์” ให้เป็น หนึ่งเดียวกันเพราะปัญหาอย่างหนึ่งมีความสลับซับซ้อนไม่สามารถแก้ไขด้วยศาสตร์เดียวได้ถึงจะสำเร็จ จึงจำเป็นต้องนำศาสตร์และคนมาสร้างทีมงานที่เกี่ยวข้องถ้าปัญหาด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีต้องนำคณะวิทยาศาสตร์เข้ามาร่วมทำงาน ถ้าเป็นด้านสมุนไพร การผลิตภัณฑ์สมุนไพร ต้องนำวิทยาศาสตร์กายภาพ แพทย์แผนไทยประยุกต์ พยาบาลศาสตร์ชุมชนเข้ามาร่วม รวมถึงการที่ต้องการพัฒนาอาชีพ สร้างรายได้ให้มั่นคง บริหารจัดการกลุ่มต้องนำการพัฒนาสังคม สังคมศาสตร์เข้ามาร่วมทำงาน กระทั่งบัญชีครัวเรือน การตลาด การเงินและการประชาสัมพันธ์ต้องนำวิทยาการจัดการมาร่วมทำงานด้วย เป็นอาทิ ทำให้เกิดเป็นเครื่องมือพัฒนศาสตร์ลงพื้นที่ไปช่วยแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านในชุมชนเมือง หรือชุมชนท้องถิ่น

ในเขตบริการวิชาการนั่นเอง ข้อดีการผสมศาสตร์ให้เป็นหนึ่งเดียวกันให้ได้ในการลงพื้นที่คือ ลดความบอบช้ำของผู้เข้าร่วมกิจกรรมบ่อยๆ ในกิจกรรมการพัฒนาถ้าหากการลงพื้นที่ไปพบผู้คนที่เป็นเป้าหมายซ้ำๆ ครั้งและหลายกหลายทีมที่แตกต่างแม้จะอยู่ในร่มใหญ่การทำงานเดียวกันก็ตามจะทำให้เป็นการสร้างความกังวลใจ ความวุ่นวายใจ ความบอบช้ำของกลุ่มผู้คนเหล่านั้น จะทำให้ผู้คนไม่อยากเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานร่วมกันกับนักวิชาการ จึงต้องใช้วิธีการ “ไป 1 ครั้งได้ 10 อย่าง” เพราะการไปแต่ละครั้งต้องเห็น “การเปลี่ยนแปลง” นั่นเอง

3.3.3 บันไดขั้นที่สาม: สัมผัสวิชาการ

การสัมผัสวิชาการเกิดขึ้นขณะที่นักวิชาการนำทีมทำงาน เพื่อนคณาจารย์ นักศึกษา เจ้าหน้าที่และองค์ความรู้หลักวิชา การวิจัยลงพื้นที่บริการวิชาการ “เข้าถึงพื้นที่” และร่วม “แลกเปลี่ยนเรียนรู้” หรือเรียกอีกอย่างว่า “ระดมสมองกลั่นกรองความคิด” กับชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา พัฒนาเชิงพื้นที่ โดยให้ความคิดความเห็นของทุกคนเป็นอิสระต่อกัน ไม่ต้องแบ่งชั้นทางวิชาการ ฐานะทางสังคม ไม่ว่าในเวทีแลกเปลี่ยนหรือพื้นที่กิจกรรมจะมีผู้นำชุมชน เจ้าหน้าที่รัฐ ผู้รู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พ่อค้าแม่ค้า ชาวไร่ชาวนา ชาวบ้านทั่วไปให้ทุกคนได้สัมผัสกระบวนการสร้างความรู้ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบมีส่วนร่วนอย่างแท้จริง ซึ่งคำว่า “โอกาส” ควรให้กับทุกคนได้สัมผัสแบบเดียวกัน ดังนั้นทุกความคิดเห็นมีข้อมูล ทุกข้อมูลต้องถูกร่อนผ่านตระแกรงกรองข้อมูล ผ่านวิธีการถกเถียงแลกเปลี่ยนคำถามซึ่งกันและกันจนตกผลึกเป็นความรู้ที่เข้าใจตรงกัน ซึ่งชาวบ้านมักเกิดคำว่า “อ๋อเป็นเช่นนี้เอง” ซึ่งเกิดทางความรู้สึกเข้าใจในความคิด เข้าถึงซึ่งความรู้ พอนำไปขับเคลื่อนการทำงานในชุมชนจะได้คนที่มีความเป็นผู้นำอาสา ผู้เป็นนวัตกรชุมชน ผู้เป็นพลังของชุมชนเข้ามาทำงานที่ก่อฉากทัศน์ใหม่ เกิดแนวทางใหม่ โอกาสใหม่ นวัตกรรมใหม่ในการนำไปใช้แก้ไขปัญหาหรือไปพัฒนาต่อยอดได้ตามบริบทที่เหมาะสม ผู้คนในพื้นที่พูดคุยจะเกิดการสัมผัสวิชาการไปพร้อมกันอย่างไม่รู้สึกตัวว่านั่นเป็นการใช้ตะแกรงกรองความรู้นำไปสู่การเกิดปัญญาในการพัฒนา ดังภาพต่อไปนี้

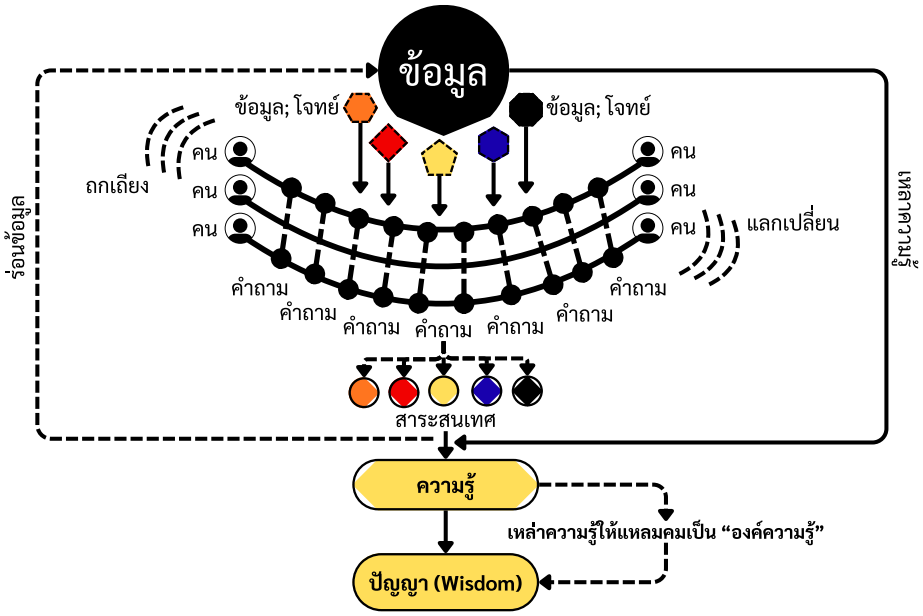

ภาพที่ 1.12 ตะแกรงกรองความรู้

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

3.3.4 บันไดขั้นที่สี่: นวัตกรรม

การเกิดขึ้นของนวัตกรรมเป็นผลผลิตทางวิชาการสู่วิชาชีพให้เห็นเป็นรูปธรรม และนำไปสู่การทดสอบในการแก้ไขปัญหาทดลองใช้กับสถานการณ์จริงได้โดยนวัตกรรมเป็นได้ทั้งกระบวนการใหม่ วิธีการใหม่ รูปแบบต่อยอดจากของเดิม และผลิตภัณฑ์ใหม่ สินค้าตัวใหม่ เครื่องยนต์ใหม่ แต่นวัตกรรมใดที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหา หรือพัฒนาสิ่งเหล่านั้นให้อยู่บนความร่วมมือกันของทีมงานและชาวบ้าน หรือให้อยู่ในมือชาวบ้านที่สามารถขับเคลื่อนนวัตกรรมนั้นด้วยตนเองต่อไป สิ่งหนึ่งที่จำเป็นต้องให้รู้สึกว่า สิ่งที่ทำเป็นของชาวบ้าน มิใช่สร้างความรู้สึกว่า เราต้องมาเอาของชาวบ้านไปเป็นของตนเอง เหมือนที่ชาวบ้านรู้มาเนิ่นนานว่านักวิชาการมาแล้วได้ข้อมูลแล้วสำเร็จแล้วก็หายหน้าไปเลยไม่เคยนำข้อมูลหรือพัฒนาลงมาในพื้นอย่างจริงจังอีกเลย ไปแล้วไปลับนั่นเอง ทั้งนี้คำว่า นวัตกรรมที่ชาวบ้านต้องการนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาอาจเป็นเพียงสิ่งง่ายๆ เข้าถึงได้งานที่หลากหลายเป็นตัวแบบที่สามารถเป็นตัวอย่างให้กับชาวบ้านได้ ซึ่งในการคิดเชิงออกแบบ (design thinking) อยู่ในขั้นที่ 4 เรียนกว่า ต้นแบบ (prototype) (Brown,2008; 2009; Dam, & Siang, 2021; Stanford d. school, 2021) ซึ่งในความเป็นนิยามของคำว่า “นวัตกรรม” หมายถึง สิ่งใหม่จากความคิด กระบวนวิธี

ความรู้ เครื่องมือ ระเบียบวิธี องค์ความรู้ สิ่งสร้างสรรค์ ผลิตภัณฑ์เพิ่มคุณค่าและมูลค่าที่ตอบโจทย์สังคม เศรษฐกิจ ชุมชนท้องถิ่น สุขภาพ สิ่งแวดล้อม การเมือง เทคโนโลยี ข้อมูลที่เชื่อมโยงไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้และใช้ประโยชน์ได้จริง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) ไม่ต่างจากนิยามที่ว่า นวัตกรรม หมายถึง สิ่งที่ทำใหม่หรือแปลกจากเดิม ซึ่งอาจจะเป็นความคิด วิธีการ หรืออุปกรณ์ เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) และสำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (2548) ได้ให้ความหมายของ นวัตกรรมไว้ว่า “นวัตกรรม” คือ “สิ่งใหม่ที่เกิดจากการใช้ ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ ที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ และสังคม” ซึ่งมีนิยามใกล้เคียงกันดังนั้นจึงสรุปสั้นว่า สิ่งสร้างใหม่เอาไปใช้ให้เกิดประโยชน์นี้เป็นนวัตกรรมแล้ว

3.3.5 บันไดขั้นที่ห้า: ชุมชนวิชาการ

ขั้นสุดท้ายเป็นการนำเสนอผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นสู่สาธารณะ เรียกว่า “ชุมชนวิชาการ” เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นหลังจากการสร้างนวัตกรรมให้ชาวบ้านได้ใช้ในการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาผลิตภัณฑ์ ผลิตผลของชุมชนให้สามารถมีขึ้น มีอยู่และยังมีดำเนินการอยู่ต่อไป นับเป็นช่วงเวลาที่สำคัญในการใช้ศาสตร์การบริหารที่สร้างศูนย์กลางองค์ความรู้ไว้ที่มหาวิทยาลัยดึงนวัตกรรมชุมชนมาสร้างมูลค่าของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นจากการที่ทีมงานเหล่าคณาจารย์ลงไปวิจัย บริการวิชาการสู่บริการวิชาชีพและคุณค่าที่เกิดขึ้นกับการพัฒนาคนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา สังคมวัฒนธรรมในชุมชนถูกยกคุณค่าสูงขึ้นจนนำมาสร้างสรรค์ต่อยอดและเผยแพร่ให้คนในชุมชนและสังคมวงกว้างนักศึกษา คณาจารย์ ผู้บริหาร ประชาชนทั่วไปได้รับรู้ เรียนรู้ แลกเปลี่ยน ถ่ายทอดประสบการณ์ทำงานร่วมกันขององค์ความรู้คู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นวิธีคิด วิถีปฏิบัติเหล่านี้เป็นจุดเริ่มใช้คำว่า “ภัฏพัฒน์” ที่จะเข้าไปปักหมุดเป็นร้านรวมผลิตภัณฑ์ให้กับประชาชนคู่ขนานกับการยกระดับเป็นศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งมีต้นแบบอยู่ที่บ้านลุงสุชล จังหวัดสมุทรสงคราม และศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 1.13 ผลลัพธ์จากการพัฒนาเชิงพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม: มะพร้าว น้ำมผึ้ง ส้มโอ

ภาพที่ 1.14 ผลลัพธ์จากการพัฒนาเชิงพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร นวดไทย และผลิตภัณฑ์สมุนไพร (ยาหม่อง)

ภาพที่ 1.15 ผลลัพธ์จากการพัฒนาเชิงพื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ผ้าขาวม้าย้อมสีธรรมชาติ ตัวแบบเสื้อผ้าจากอัตลักษณ์คำชะโนด

3.4 การออกแบบโลโก้ภัฏพัฒน์

รูแบบปฏิบัติการภัฏพัฒน์อาศัยแนวคิดหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ผู้เขียนยังได้อาศัยแนวคิดการออกแบบเครื่องหมายโลโก้ “ภัฏพัฒน์” ไว้โดยอาศัยวิธีคิดต้นแบบและตัวแบบจากโครงการ “ภัทรพัฒน์” เป็นตราสัญลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นตามแนวคิดของสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี พระราชทานชื่อ “ภัทรพัฒน์” เพื่อให้เป็นตราผลิตภัณฑ์จากโครงการของมูลนิธิชัยพัฒนา เกษตรกรและชุมชน เพื่อสร้างโอกาสทางการตลาดและสร้างความภาคภูมิใจโดยการยกระดับผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากขึ้น โดยคำว่า ภัทร (ภัด) แปลว่า ดี, เจริญ

งาม, เป็นมงคล ส่วนคำว่า พัฒน์ (พัด) แปลว่า ทำให้เจริญ เมื่อรวมคำว่า ภัทรพัฒน์ (patpat) หมายถึง การทำให้เจริญที่ดีงาม โดยคำว่า ภัทรพัฒน์ ยังเป็นการน้อมนำแนวทางพระราชดำริด้านการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน และเกิดการพึ่งตนเองถือเป็น “ชัยชนะของการพัฒนา” ตามพระราชปณิธานอย่างแท้จริง และยังมีตราสัญลักษณ์ที่เป็นรูป “ไข่” ในวงรี แสดงถึงจุดกำเนิดของสรรพสิ่งในโลก “เลข ๙” หมายถึงรัชกาลที่ 9 พระผู้ทรงก่อตั้งมูลนิธิชัยพัฒนา เมื่อพิจารณาให้ดีจะเห็นรูป “ช้าง” หรือ “พลาย ภัทรพัฒน์” หมอบรับสินค้าจากชุมชนนำไปจำหน่าย เป็นการสร้างโอกาส สร้างรอยยิ้ม สร้างรายได้ นำไปสู่ความยั่งยืน (ภัทรพัฒน์ผลิตภัณฑ์จากมูลนิธิชัยพัฒนา, 2569; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2569) ชี้ให้เห็นถึงการทำงานแบบครบวงจรจากการพัฒนาประชาชน มีผลผลิต สร้างคุณภาพ มีแบรนด์ มีตลาดเพื่อสร้างรายได้ให้กับประชาชนที่ได้รับการพัฒนานั้นเอง ทำให้ผู้เขียนได้นำวิธีคิดของทั้งสองพระองค์มาเป็นแบบอย่างด้วยประมวลผลลัพธ์จากการทำงานตลอดระยะ 5 ปี (2556-2561) สังเคราะห์คำนี้ขึ้นและใช้ในปี พ.ศ.2561 โดยเริ่มต้นได้อธิบายคำว่า “ภัฏพัฒน์” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563) ไว้ว่า

> **ที่มา คำว่า “ภัฏพัฒน์”**
>
> การจุดประกายที่อาศัยฐานคติจากพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ด้วยพระวิริยะอุตสาหะในพระราชกรณียกิจที่เป็นต้นแบบการพัฒนาคน เศรษฐกิจและสังคมให้พสกนิกรของพระองค์ท่านมีความอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขจนเกิดคำว่า “ภัทรพัฒน์” ขึ้นในการเป็นพื้นที่เรียนรู้ รังสรรค์ผลิตภัณฑ์จากท้องถิ่นนั้นให้มีคุณภาพที่ดีส่งผลให้คุณภาพชีวิตของประชาชนดีขึ้นด้วยจนสิ้นรัชสมัยของพระองค์ท่าน ยังสืบแนวคิดการพัฒนาท้องถิ่นที่เด่นชัดผ่านคำว่า “ราชภัฏ” ส่งทอดต่อมายังยุทธศาสตร์ใหม่มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นตามพระราโชบายระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560-2579) ใต้ร่มพระบารมีของในหลวงรัชกาลที่ 10 ที่มีการบูรณาการพันธกิจสัมพันธ์เพื่อยกระดับเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมที่เป็นไปตามบริบทและความต้องการในการพัฒนาท้องถิ่น กระทั่งในปี 2561 ได้รับงบประมาณเพื่อการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ราชภัฏ ภายใต้โครงการบูรณาการพันธกิจสัมพันธ์เพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประชาชนในท้องถิ่น โดยมีโครงกายย่อยที่สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยลัยราชภัฏสวนสุนันทาจัดทำ คือ โครงการแก่ปัญหาความยากจนระดับครัวเรือนด่วยการใช่ศาสตรพระราชาพัฒนาชุมชนท่องถิ่น 5 พื้นที่ ได้แก่ กรุงเทพมหานคร (เขตดุสิต)

จังหวัดนครปฐม จังหวัดสมุทรสงคราม จังหวัดระนอง และจังหวัดอุดรธานี เป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเพื่อยกระดับให้ครัวเรือนมีรายได้เกิดขึ้นเพื่อเข้าสู่กระบวนการแรกของการแก้ไขปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ด้วยแนวทางที่ยากจะสำเร็จได้ที่นักวิชาการทั่วไปจะสร้างคน ครอบครัวหนึ่งใดให้มีรายได้เกิดขึ้นมาในระยะเวลาอันสั้น จึงนำวิธีคิด แนวทาง ต้นแบบของร้านค้าภัทรพัฒน์มาช่วยต่อยอดให้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม ให้มีการสร้างรายได้จากผลผลิตของครอบครัวสู่ผลิตภัณฑ์ของชุมชนท้องถิ่น เพื่อให้นักท่องเที่ยวและประชาชนที่เข้ามาเรียนรู้ได้ซื้อสินค้าผลิตภัณฑ์นำกลับไปด้วย ในมิติของความเป็นราชภัฏ คือ คนของพระราชาข้าของแผ่นดิน กับความบทบาทหน้าที่หลัก คือ มหาวิทยาลัยแห่งการพัฒนาท้องถิ่น จนเกิดอัตลักษณ์แนวคิดต่อยอดศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคมประจำท้องถิ่นสู่ การเป็นร้านค้าขายสร้างรายได้เสริม ภายใต้ชื่อว่า **“ภัฏพัฒน์”**

ข้อความดังกล่าวนี้เป็นรากวิธีคิดของคำว่า ภัฏพัฒน์ นับจากการเกิดขึ้นมาของภัฏพัฒน์ ได้สร้างโลโก้ (logo) ไว้เพื่อนำไปติดไว้ที่ร้านภัฏพัฒน์ไว้ใน 6 พื้นที่ ได้แก่ (1) ร้านภัฏพัฒน์สารภี สมุทรสงคราม (2) ร้านภัฏพัฒน์คำชะโนด อุดรธานี (3) ร้านภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม กรุงเทพมหานคร (4) จุดภัฏพัฒน์ตลาดน้ำบางน้อย สมุทรสงคราม (5) จุดภัฏพัฒน์ระนอง (6) จุดภัฏพัฒน์ทะเลบัวแดง อุดรธานี เป็นจุดเริ่มต้นมาตลอดระยะเวลา 5 ปีนับแต่ พ.ศ.2561-2566 คงเหลือ 3 แห่งได้แก่ (1) ร้านภัฏพัฒน์สารภี สมุทรสงคราม (2) ร้านภัฏพัฒน์คำชะโนด อุดรธานี (3) ร้านภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม กรุงเทพมหานคร ทั้ง 3 พื้นที่ชาวบ้านยังคงสานงานต่อไป แต่จะสามารถขับเคลื่อนไปได้ไกลเพียงใดอาจต้องอาศัยการพัฒนาองค์ความรู้จากภาครัฐยกระดับความรู้ให้สูงขึ้นต่อไปด้วยเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 1.16 ภัฏพัฒน์

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563)

3.5 ความหมาย “ภัฏพัฒน์”

คำว่า ภัฏพัฒน์ ยังมีการนิยามความหมายไว้เพื่อไม่ให้เกิดความสับสน และกำหนดแนวทางดำเนินการความเป็นภัฏพัฒน์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ไว้ว่า

นิยาม คำว่า “ภัฏพัฒน์”

คำว่า “ภัฏ” มาจาก ราชภัฏ ส่วนคำว่า พัฒน์ มาจาก พัฒนาท้องถิ่น เมื่อนำมารวมกันจึงให้นิยามไว้ว่า “คนของพระราชาพัฒนาท้องถิ่น” ที่ต้องปลูกฝังให้คนมีวินัยที่ดี มีรายได้ อาชีพที่มั่นคง รักถิ่นเกิด จึงกำเนิดร้านค้าเพื่อพัฒนาท้องถิ่นว่า “ร้านภัฏพัฒน์” เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นที่เดียวเฉพาะของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเท่านั้น

ชี้ให้เห็นว่า ภัฏพัฒน์ เริ่มต้นจากนิยามเฉพาะในการทำงานในเชิงพื้นที่และมีเป้าหมายชัดเจน แต่เมื่อประมวลร่องรอยการเกิดขึ้นด้วยการจุดประกายจากวิธีคิด วิจัยองค์ความรู้ วิถีการทำงาน ชุมชนวิทยา วิศวกรสังคมโดยมีเป้าหมายเดียวกัน คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนที่ยากจนให้พอเพียง พัฒนาคนให้เป็นนวัตกรชุมชนที่เข้มแข็ง ยกระดับเศรษฐกิจฐานรากให้ประชาชนมีรายได้และสร้างมโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจนให้เกิดความยั่งยืน ผู้เขียนจึงให้คำนิยามเพิ่มเติมไว้ในรูปแบบวิถีวิธีภัฏพัฒน์ ดังต่อไปนี้

1) ภัฏพัฒน์ หมายถึง วิธีคิดแบบภัฏพัฒน์ เป็นการคิดจากการสัมผัสอายตนะทั้ง 6 จากพื้นที่จริงจากบริบทที่ต้องเข้าไปให้เข้าใจ เข้าถึงชุมชนท้องถิ่น อย่าคิดจากห้องแอร์หรือห้องทำงานตนเองจงคิดจากห้องทำงานใหญ่ (เทือก สวน ไร่นา ป่าเขา ลำเนา ไพร ชุมชนเมือง ชุมชนชนบท) ของชาวบ้าน ยึดมั่นในหัวใจนักปราชญ์ (สุ จิ ปุ ลิ) คือ สุ ย่อมาจาก สุตะ คือ การฟัง จิ ย่อมาจาก จินตะ คือ การคิด ปุ ย่อมาจาก ปุจฉา คือ การถาม และ ลิ ย่อมาจาก ลิขิต คือ การเขียน ให้ปฏิบัติในพื้นที่จริง ซึ่งวิธีคิดแบบภัฏพัฒน์สอดคล้องกับหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ว่า “ระเบิดจากข้างใน” และ “การมีส่วนร่วม”

2. ภัฏพัฒน์ หมายถึง วิจัยองค์ความรู้เกิดด้วยการบวนการแบบมีส่วนร่วมของประชาชนมีความเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research; PAR) และวิจัยฐานชุมชน (community base research; CBR) ให้คนได้เรียนรู้วิจัย ทำวิจัย รับผลของการวิจัย ได้ข้อมูลการวิจัยกลับคืนสู่ชุมชนเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

3. ภัฏพัฒน์ หมายถึง วิถีการทำงานแบบภัฏพัฒน์ เป็นการบูรณาการศาสตร์จากความรู้ที่เกิดขึ้นในกระบวนการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการ ด้วยการ

ผสมศาสตร์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันให้ทุกคนมีโอกาสสัมผัสวิชาการ ระดมสมองกลั่นกรองความคิด” และสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน พัฒนาคน พัฒนาคุณภาพชีวิต ยกระดับเศรษฐกิจ สร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนให้มีมูลค่าและคุณค่า จงตระหนักในการสร้างคนให้รู้จักชุมชนท้องถิ่นตนเอง ทุนชุมชน และรู้จักพึ่งตนเองเป็นหลัก แล้วจงทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวมและความผาสุกของทุกคน

4. ภัฏพัฒน์ หมายถึง วิถีวิธีภัฏพัฒน์ ที่สะท้อนจุดยืนที่มั่นคงบนเส้นทางของการเป็นคนของพระราชาข้าของแผ่นดิน หรือคนราชภัฏที่มีวิถีการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอันเป็นฐานรากที่ยิ่งใหญ่ของแผ่นดินไทย คนที่อยู่บนรากวิถีสังคม วัฒนธรรม สรรพทุนชุมชนกระจายอยู่ในแผ่นดินไทยตั้งแต่ภูผา ทุ่งนา สู่มหานทียังมีผู้คนดำรงมั่นในวิถีชีวิตของตนเอง การมีวิธีแบบภัฏพัฒน์ต้องนึกถึงรากเหง้าภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ไว้ให้คงเดิมแล้วค้นหา วิจัย ชุมชนวิทยาต่อยอดให้กับภูมิปัญญาด้วยองค์ความรู้วิชาที่ทันสมัยสร้างคนในชุมชนท้องถิ่นเรียนรู้เอง รังสรรค์เอง รักษาไว้ใช้ให้เกิดประโยชน์บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองก่อนพึ่งพารัฐ ดังนั้นวิถีวิธีภัฏพัฒน์จึงเป็นการคิดร่วม รวมคน ทำร่วม แบ่งปันส่วนรวม เกาให้ถูกที่คัน ทำให้ตรงจุด แก้ให้ถูกปัญหา พัฒนาตามราษฎรประสงค์

อนาคตราชภัฏ

การทำนายอนาคตสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นสามารถบอกได้เพียงการคาดการ บอกถึงแนวโน้มและโอกาสที่จะเกิดขึ้นได้จากการวิเคราะห์ข้อมูลปัจจุบันเท่านั้น ในหัวข้อ “อนาคตราชภัฏ” จึงเป็นการกำหนดทิศทางการพัฒนาและบทบาทใหม่ของมหาวิทยาลัยราชภัฏภายใต้บริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยและสังคมโลก ทั้งนี้อาศัยรากฐานมาจากยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นระยะ 20 ปี (พ.ศ.2560–2579) นโยบายการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษาของรัฐ และพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ.2547 โดยกำหนดให้มหาวิทยาลัยราชภัฏมีบทบาทสำคัญในฐานะสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ต้องทำหน้าที่สร้างองค์ความรู้ พัฒนาทุนมนุษย์ และขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนและสังคมอย่างยั่งยืน ทั้งนี้จุดแข็งระบบราชภัฏที่สามารถพัฒนาไปสู่บทบาทใหม่ในอนาคตได้ ได้แก่ (1) เครือข่าย 38 มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ มี

ศักยภาพเข้าถึงชุมชนท้องถิ่นได้มากที่สุดในระบบอุดมศึกษา (2) ภารกิจชัดเจนในการเป็น “มหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น” (3) ฐานข้อมูลทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมากที่สุด (4) รากฐานความเป็นครู แสดงความเชี่ยวชาญด้านครุศาสตร์สามารถต่อยอดสู่การเป็น "นักจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิต" (5) ฐานความเชื่อมั่นที่มีสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นกับปราชญ์ชาวบ้าน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และวิสาหกิจชุมชนทั่วประเทศ จากจุดแข็งสามารถสร้างฉากทัศน์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตของราชภัฏ ดังนี้

1) ฉากทัศน์ที่ 1 “คลังองค์ความรู้เชิงพื้นที่” (area-based knowledge hub)

การพัฒนาให้มหาวิทยาลัยราชภัฏพัฒนาสู่การเป็น คลังองค์ความรู้เชิงพื้นที่ (area-based knowledge hub) ที่เข้มแข็งสามารถบูรณาการการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคมเข้ากับการแก้ไขปัญหา ความต้องการและการพัฒนาท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมที่จริงจังอย่างเป็นรูปธรรมที่ยั่งยืน จริงจังกับบทบาทที่ต้องทำให้ราชภัฏกลายเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาทุนมนุษย์ของประเทศ โดยมุ่งผลิตบัณฑิตคุณภาพแบบรายพื้นที่ให้มีความชัดเจนในอัตลักษณ์ มีสมรรถนะทางวิชาการและวิชาชีพ พร้อมทั้งมีคุณลักษณะของพลเมืองที่มีคุณภาพตามพระราโชบายด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร (รัชกาลที่ 10) ได้แก่ การมีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง มีอาชีพที่สุจริต และมีความเป็นพลเมืองดีของสังคม

2) ฉากทัศน์ที่ 2 “พื้นที่สร้างนวัตกรรมสังคม” (social innovation lab)

บริบทโลกยุคใหม่ต้องขับเคลื่อนด้วยเศรษฐกิจฐานความรู้ วิจัยและนวัตกรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏต้องสร้างบทบาทเพิ่มขึ้นในฐานะการเป็น พื้นที่สร้างนวัตกรรมสังคม (social innovation lab) ที่นำองค์ความรู้ทางวิชาการ เทคโนโลยี และภูมิปัญญาท้องถิ่นมาบูรณาการเพื่อสร้างแนวทางใหม่ในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ยกระดับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก การสร้างวิสาหกิจชุมชน การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นและการพัฒนาระบบการเรียนรู้ของชุมชน รวมถึงการสร้างให้ราชภัฏเป็น ศูนย์กลางเศรษฐกิจวัฒนธรรม (cultural economy hub) ทั้งการท่องเที่ยวชุมชน อุตสาหกรรมสร้างสรรค์ และซอฟต์พาวเวอร์ชุมชน โดยทุกกระบวนการช่วยให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่องบนฐานทรัพยากรและอัตลักษณ์ของพื้นที่ตามภูมิสังคม

3) ฉากทัศน์ที่ 3 “ศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิต” (lifelong learning university)

มหาวิทยาลัยราชภัฏยังมีแนวโน้มที่จะพัฒนาไปสู่การเป็น ศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning university) โดยต้องมีหลักสูตรระยะสั้น มีการเรียนรู้ในการพัฒนาทักษะอนาคตของชุมชน และเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกช่วงวัยสามารถเข้าถึงการศึกษาเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางการศึกษา ทั้งนี้ครูต้อง Teacher 5.0 (แม่พิมพ์นักนวัตกรรม) โดยครุศาสตร์ต้องผลิต "ครูนักจัดการ" ที่มีความสามารถออกแบบระบบการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับศักยภาพของเด็กในพื้นที่ นอกจากนี้ยังต้องมีพื้นที่ในการพัฒนาทักษะเชิงปฏิบัติการเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของโลกในศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะการพัฒนาทักษะดิจิทัล ทักษะด้านการเงิน ทักษะการประกอบอาชีพ และทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อเพิ่มขีดความสามารถให้กับกำลังคนระดับภูมิภาค

4) ฉากทัศน์ที่ 4 “กลไกวิศวกรสังคม” (social engineering mechanism)

ภาพอนาคตที่สะท้อนอีก 1 บทบาทสำคัญในฐานะการทำงานที่เป็น กลไกวิศวกรสังคม (social engineering mechanism) โดยการสร้าง สนับสนุน ยกระดับ พัฒนาศักยภาพให้กับนักศึกษา บัณฑิต อาจารย์ นักวิจัย ผู้บริหารและผู้นำชุมชนให้มีความสามารถในการวินิจฉัยชุมชน ทั้งการวิเคราะห์ปัญหา ออกแบบแนวทางการพัฒนา และขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นระบบ กลไกวิศวกรสังคม หรือกลไกวิศวกรรมสังคมจะสร้างมุมมองใหม่ให้มหาวิทยาลัยราชภัฏที่ไม่เพียงเป็นสถาบันการศึกษา แต่เป็นศูนย์กลางการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงของชุมชนท้องถิ่น และสังคมประเทศ

5) ฉากทัศน์สุดท้ายเป็นภาพรวม “มหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาพื้นที่อย่างครบวงจร” (integrated area-based development university)

การเตรียมพร้อมกับการเป็น มหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาพื้นที่อย่างครบวงจร (integrated area-based development university) ที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ วิจัย นวัตกรรม ระบบดิจิทัลชุมชนและเครือข่ายความร่วมมือจากทุกภาคส่วนในระดับพื้นที่ และระดับประเทศ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยฉากทัศน์นี้ไม่เพียงช่วยสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น แต่ยังเป็นพลังเป็น พลังทางปัญญาของสังคม (intellectual power of society)

ที่ทำหน้าที่สร้างคน สร้างความรู้ และสร้างการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและประเทศอย่างสมดุลและยั่งยืน นอจากนี้ต้องปรับตัวให้เป็นศูนย์รับมือภัยพิบัติและวิกฤต (resilience center) และมหาวิทยาลัยราชภัฏต้อเปลี่ยนพื้นที่ให้เป็นศูนย์การอบรมเชิงปฏิบัติการ (on-site workshop) และพื้นที่สร้างสรรค์ (co-working space) ของชุมชนในรูปแบบวิทยาเขตไร้พรมแดน (hybrid campus) ถ้าวิเคราะห์ตามระบบนิเวศการพัฒนาท้องถิ่นที่เชื่อมโยง ทุนมนุษย์ นวัตกรรมสังคม และการพัฒนาพื้นที่ อาจมองเห็น “ราชภัฏในอนาคต” ตามมุมมองของผู้เขียนคิดว่าเป้าหมายสุดท้าย การพัฒนาคน หรือพัฒนาทุนมนุษย์แบบทีมพัฒนาท้องถิ่น เป็นเป้าหมายหลักของราชภัฏจากอดีต ปัจจุบัน และอนาคตเช่นเดิม โดยออกแบบผังภาพไว้ดังนี้

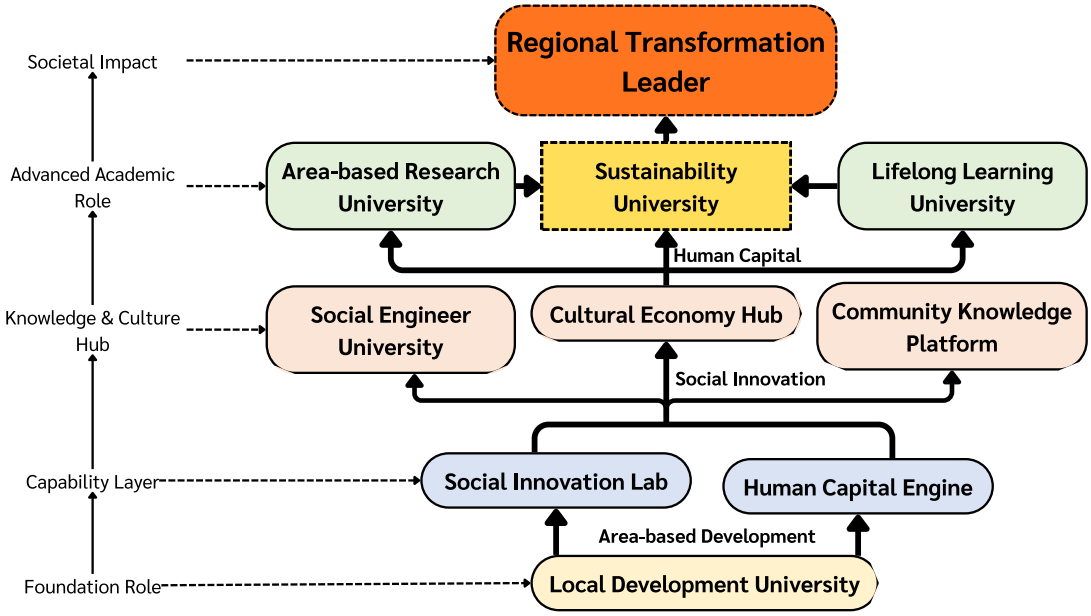

ภาพที่ 1.17 อนาคตราชภัฏ (Future of Rajabhat Universities)

บทสรุป

การเข้าใจเข้าถึงความเป็นราชภัฏ ได้ถูกประมวลและประดิษฐ์เป็นคำสำคัญ (keyword) คือคำว่า “ภัฏพัฒน์” เพื่อนำมาอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นผลลัพธ์ในมิติราชภัฏ โดยคำว่าภัฏพัฒน์ถูกรวมมาจาก 2 คำที่มีความหมายต่างกัน คือคำแรกว่า ภัฏ หมายถึง ราชภัฏ เป็นชื่อของสถาบันการศึกษาที่บ่งบอกอัตลักษณ์และคำที่สองว่า พัฒน์ หมายถึง การทำให้ดีงาม เจริญขึ้น ที่บ่งบอกองค์ความรู้เด่นในการพัฒนาท้องถิ่น เมื่อรวมคำว่า ภัฏพัฒน์ จึงหมายถึง คนของพระราชาไปพัฒนาท้องถิ่นให้เจริญดีงามขึ้น อนึ่งเมื่อกล่าวถึงคำว่า ราชภัฏ ได้มีความหมายที่ลึกซึ้งว่า คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน ดังนั้นไม่ว่ามหาวิทยาลัย หน่วยงาน สำนัก ศูนย์ สรรพศาสตร์ บุคลากรทั้งผู้บริหาร อาจารย์ ครู บัณฑิต นักศึกษา นักเรียน และคนที่ทำงานภายใต้มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศที่ได้ทำงานและเรียน หรือได้พึ่งพาชื่อ “ราชภัฏ” เสมือนอยู่ใต้ร่มพระมหากรุณาธิคุณแห่งพระบรมโพธิสมภารณ์ของพระมหากษัตริย์ 6 รัชกาลมาแล้ว ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 มาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 10 (องค์ปัจจุบัน) ได้เห็นเป็นประจักษ์ว่า ราชภัฏคงมั่นคงรากฐานที่งดงาม “จากราชาสู่ราษฎร” และราชภัฏได้ขยายอยู่ทั่วประเทศ 38 แห่งเป็นตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ปรารถนาให้เจ้า ขุนนาง ไพร่ ได้เรียนหนังสืออย่างเท่าเทียม รู้หนังสืออ่านออกเขียนได้ให้ทัดเทียมชาติตะวันตก พระองค์จึงต้องเริ่มต้น “ผลิตครู” ด้วยการตั้งโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ หรือฝึกหัดครู ให้คนมีวิชาชีพครูเพียงวัย 18 ปีกระจายไปอยู่ทั่วประเทศ ด้วยวัยเพียง 18 ปีคือ จบคุณวุฒิ “ประกาศนียบัตรวิชาการศึกษา” (ป.กศ.) ถูกบ่มเพาะเป็นครู ซึ่งต้องแบกภาระรับผิดชอบสอนหนังสือและถ่ายทอดวิชาความรู้ให้กับนักเรียนประถมศึกษาจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ได้แล้วนั้น “ครูจึงถูกฝึกฝนอย่างเข้มข้น” แม้วัยยังเด็กแต่ต้องรับผิดชอบที่ยิ่งใหญ่ทำให้ “ครูเป็นแบบอย่างที่ดี และเรียกว่า ครูเป็นแม่พิมพ์ของชาติ” คงเชื่อมั่นว่า “ครูดีเก่ง ลูกศิษย์ย่อมดีเก่งด้วย” การทำหน้าที่ประสิทธิ์ประสาทวิชามาอย่างยาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษด้วยรากเหง้าที่แข็งแกร่งในศาสตร์วิชาครู การรักษาความเป็นแม่พิมพ์ของชาติ การได้รับรองว่า ครูราชภัฏมีเอตทัคคะด้านการสอน และนี้คือรากแห่งปัญญาแรกที่มั่นคงบ่มเพาะผลิตบัณฑิตครูจากรั้วโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ รั้วโรงเรียนฝึกหัดครู รั้ววิทยาลัยครู สู่กำแพงสถาบันราชภัฏ เป็นกำแพงปราการที่แข็งแกร่งในนามว่า “มหาวิทยาลัยราชภัฏ” ในปัจจุบันโดยยึดมั่นการผลิตครูคุณภาพ

ผ่านคณะครุศาสตร์เป็นศาสตร์หลักได้สร้างความภาคภูมิใจมาอย่างยาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษ ส่วนคำว่า พัฒน์ มีความหมายที่สะท้อนความชำนาญในองค์ความรู้การพัฒนาท้องถิ่น เป็นอีก 1 ภูมิความรู้ที่โดดเด่นที่สุดของราชภัฏ ซึ่งการมีมหาวิทยาลัยราชภัฏตั้งอยู่ทุกท้องถิ่นแล้วนอกจากผลิตบัณฑิตครูที่เข้าไปสอนในโรงเรียนตามพื้นที่ท้องถิ่นแล้วนั้น จำเป็นต้องผลิตบัณฑิตที่มีศาสตร์ด้านการพัฒนาท้องถิ่นไปช่วยกันพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนั้นด้วย ซึ่งการพัฒนาท้องถิ่นจะมีหลากหลายศาสตร์ อาทิ มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีอุตสาหกรรม เทคโนโลยีการเกษตร วิทยาการจัดการและศิลปศาสตร์ ที่เชื่อมโยงไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย ดังนั้นในปัจจุบันมีการขยายขอบเขตความเชี่ยวชาญจากการผลิตครูไปสู่ “การพัฒนาท้องถิ่น” ครอบคลุมพื้นที่ตั้งของราชภัฏทั้ง 38 แห่งทั่วประเทศเป็นเครือข่ายที่เหนี่ยวแน่นมั่นคง ซึ่งในวันนี้ราชภัฏเหมือนได้ติดปีกแห่งปัญญาของแผ่นดินมาสร้างและประกาศความเป็นเอตทัคคะด้านการพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างสมภาคภูมิ

ในอนาคตราชภัฏอาจต้องจำเป็นปรับบทบาทและสร้างให้ราชภัฏเป็นสถาบันที่เป็นที่พึ่งในทุกภัยพิบัติและวิกฤตการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมไทยและโลกได้ โดยมุ่งสร้างมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาพื้นที่อย่างครบวงจร ที่เป็นทั้งระบบคลังองค์ความรู้เชิงพื้นที่ เป็นพื้นที่สร้างนวัตกรรมสังคม เป็นกลไกวิศวกรสังคม และเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยมีเป้าหมายเดียวกัน “พัฒนาทุนมนุษย์แบบทีมพัฒนาท้องถิ่น” นั่นหมายความถึง ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันทั้งเมืองและชนบทมีความสลับซับซ้อน ช่วงการสร้างคนจากวัยเด็กจนถึงวัยทำงานมักสร้างได้คนเก่งเพียงศาสตร์ละคนเท่านั้น ดังนั้นคนที่มีความเก่งในศาสตร์หรือองค์ความรู้เดียวแก้ได้เฉพาะปัญหาตนและครอบครัว แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อนของชุมชนท้องถิ่นได้ จำเป็นต้องอาศัยคนที่มีหลากหลายศาสตร์ องค์ความรู้และมีศักยภาพมาทำงานเป็นทีม ร่วมคิดจากหลากหลายศาสตร์มาช่วยเหลือ แลกเปลี่ยนและแบ่งปันสร้างแนวทางแก้ปัญหา นวัตกรรมหรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมให้ยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กฎกระทรวงการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา พ.ศ. 2564. (25 มีนาคม 2564). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 138 ตอนที่ 21 ก หน้า 1-11. https://www.ops.go.th/th/aboutus/legal-ops/138-m-regulation/5882-2022-02-27-03-02-10

กระทรวงศึกษาธิการ. (2507). **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507**. องค์การค้าของคุรุสภา.

เกษม วัฒนชัย. (2558). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับความเข้มแข็งของโรงเรียน**. ศูนย์สถานศึกษาพอเพียง มูลนิธิยุวสถิรคุณ. ธนิธการพิมพ์

คณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ. (2560). **การขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชาเพื่อการปฏิรูปประเทศ**. สำนักกรรมาธิการ 1 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ปฏิบัติหน้าที่สำนักงานเลขาธิการสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ.

คณะกรรมการโครงการเฉลิมพระเกียรติของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ รวบรวมกฎหมายที่สนับสนุนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (2560). **ศาสตร์ของพระราชา: ผู้นำโลกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนรวมกฎหมายสนับสนุนโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

คณะอาจารย์ผู้สอนรายวิชาคนราชภัฏ. (2565). **เอกสารประกอบการสอน รายวิชาคนราชภัฏ รหัสวิชา 000401**. หลักสูตรหมวดการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

ครูบ้านนอกดอทคอม. (2551). **ประวัติความเป็นมาของการศึกษาไทย**. https://www.kroobannok.com/createpdf.php?article_id=3345

จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). นิทรรศการ “๑๐๐ เรื่องจามจุรี ๑๐๐ ปีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” ร้อยเรื่องราวจากรั้วจามจุรี, **๑ พระราชปณิธาน**. http://www.cu100.chula.ac.th/story/30/

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2559). **7 ทศวรรษ แห่งการครอบสิริราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับการ สืบสานศิลปวัฒนธรรม**. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2563). **ศาสตร์พระราชา ในเอกสารทางวิชาการ สืบสานศาสตร์พระราชา ฉบับที่ 6 ศูนย์ศึกษาศาสตร์พระราชาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่**. วนิดาการพิมพ์.

เดชา ปุญญบาล. (2560). 9 ตามรอยบาท ศาสตร์พระราชา. **วารสารสมาคมนักวิจัย**, 22(2); 13-20.

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.). (2562). **ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579)**. https://plan.dru.ac.th/dataupload/Plan_1390874699_2022-10-30.pdf

นิเชต สุนทรพิทักษ์. (2550). **เส้นทาง...ราชภัฏ**. เพชรเกษมพริ้นติ้ง.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2560). **แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา : จากความมั่นคั่งทาง วัตถุสู่ความอยู่ดีมีสุขประชาชาติ**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ประกาศกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. (29 พฤศจิกายน 2564). **การกำหนดให้สถาบันอุดมศึกษาสังกัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา ประจำปีงบประมาณ 2565**, หน้า 1-3. https://pub.nstda.or.th/gov-dx/wp-content/uploads/2021/11/educational-group.pdf

ประไพ เอกอุ่น. (2542). **การศึกษาไทย**. ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา.

พงศ์อินทร์ ศุขขจร. (2517). **ประวัติการศึกษาไทย**. สมเจตน์การพิมพ์.

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั้นส์.

พระครูสุนทรเขมาภินันท์, พระครูสุจิตติวัฒน์ และพระปลัดเวชยันต์ ฐิตะสุทโธ. (2562). ศาสตร์พระราชา : พุทธบูรณาการแห่งนวัตกรรมศาสตร์สมัยใหม่เพื่อสังคมไทยทุกระดับ. **กระแสวัฒนธรรม**, 20(37); 87-101. https://culturalapproach.siam.edu/images/magazine/w20ch37/10.academic-article1.pdf

พระราชกฤษฎีกายกฐานะสถาบันฝึกหัดครูเป็นวิทยาลัยครูตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ. 2518. (29 สิงหาคม 2518). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 92 ตอนที่ 174 ก ฉบับพิเศษ หน้า 5-8. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2518/A/174/5.PDF

พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547. (14 มิถุนายน 2547). **ราชกิจจานุเบกษา.** เล่ม 121 ตอนพิเศษ 23 ก หน้า 1-24. https://www.mhesi.go.th/images/2563/pusit/legal-all/6p2547.pdf

พระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ. 2518. (27 กุมภาพันธ์ 2518). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 92 ตอนที่ 48 ก ฉบับพิเศษ หน้า 23-43. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2518/A/048/23.PDF

พระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538. (24 มกราคม 2538). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 112 ตอนที่ 4 ก หน้า 1-21. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2538/A/004/1.PDF

พัชรินทร์ สิรสุนทร. (2547). **แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.

พัฒนภาณุ ทูลธรรม. (2564). พัฒนศาสตร์: จากการแสวงหาความหมายสู่การสร้างพื้นที่ความรู้ใหม่ในกระแสการเปลี่ยนผ่าน. **มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์**, 38(3); 231-252. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/248719

พีรสิทธิ์ คำนวณศิลป์. (2543). พัฒนศาสตร์: ระบบความรู้ใหม่ ยุคหลังภาวะทันสมัย. **วารสารคณะมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, 17.

ภัทรพัฒน์ ผลิตภัณฑ์จากมูลนิธิชัยพัฒนา. (2569). **รู้จักภัทรพัฒน์**. https://www.patpat9.com/aboutus

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจน จากพอยู่พอกินสู่มีอยู่มีกิน มีชีวิตที่พอเพียงอย่างยั่งยืน จากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่ศาสตร์พระราชาพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **นวัตกรรมการบริหารจัดการการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนเมืองกรุงเทพมหานคร เพื่อการท่องเที่ยวระดับโลก** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **กรอบแนวคิดห้องเรียนชุมชน (Social Lab)**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **ศาสตร์พระราชา**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 133-202). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2566). **พญานาคบรรพกาล ตำนานภูมิคำชะโนด มัดหมี่ผ้าซิ่น วิถีพัฒนาถิ่นศรีสุทโธ**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

มหาวิทยาลัยราชภัฏ. (2568, เมษายน 21). In **Wikipedia**. https://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยราชภัฏ

มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี. (2566). **แผนพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ระยะ 5 ปี (แผนปฏิบัติราชการ พ.ศ.2566-2570) ฉบับทบทวนประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567**. https://www.kru.ac.th/kru/plan.php

มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร. (2567). **แผนกลยุทธ์ ประจำปี พ.ศ. 2566-2570 (ฉบับปรับปรุงปี 2568) มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร**. https://mua.kpru.ac.th/FrontEnd_Plan/public/uploads/strategic_plan/1745810527282804042525303010.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. (2565). **แผนปฏิบัติราชการระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570)**. https://op.chandra.ac.th/plan/images/pdf/Action%20plan%20CRU%202566-2570.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ. (2568). **ข้อมูลมหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ**. https://www.cpru.ac.th/about/

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. (2564). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ระยะ 5 ป (พ.ศ. 2565 – 2569)**. https://crru.ac.th/strategic_plan/

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. (2564). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ระยะ 6 ปี (พ.ศ. 2565 - 2570)**. https://plan1.cmru.ac.th/documents/univ/PLAN_2565-2570.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี. (2565). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี พ.ศ. 2566 – 2570**. https://www.tru.ac.th/files/page/filepage_1619580554.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี. (2567). **แผนปฏิบัติการมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566-2570**. https://plan.dru.ac.th/dataupload/Plan_1251838529_2024-04-04.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม. (2568). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม พ.ศ. 2566 - 2570 (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3 พ.ศ. 2568)**. https://dept.npru.ac.th/plan/index.php?act=6a992d5529f459a44fee58c733255e86&lntype=attach_file_left&slm_id=4617

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา. (2568). **ปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์**. https://www.nrru.ac.th/th/university/1d67e003e4d972836365d011f113a096

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. (2567). **แผนปฏิบัติราชการ ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570) มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช (ฉบับปรับปรุง กันยายน 2567)**. https://drive.google.com/file/d/1hzfXHV_dY6zBV4BLkjS7tIvDXTxQbK_A/view

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์. (2564). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ระยะที่ 2 (ปี พ.ศ. 2566 - 2570) ฉบับทบทวน ปี พ.ศ. 2565**. https://www.nsru.ac.th/th/vision

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. (2565). **แผนปฏิบัติการเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Action Plan) มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570)**. https://plan.bsru.ac.th/th/strategic-action-plan-2566-2570/

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. (2563). **ความเป็นมา วันราชภัฏ 14 กุมภาพันธ์ "คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน"** (โลโก้). https://www.bru.ac.th/วันราชภัฏ/

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. (2565). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ระยะ 5 ปี (พ.ศ.2566 – 2570)**. https://www.bru.ac.th/wp-content/uploads/2025/04/O5.2.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. (2564). **ประวัติมหาวิทยาลัย**. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. (2565). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ระยะ 5 ปี (พ.ศ.2566-2570)**. https://mplan.pnru.ac.th/files/NewUploadPlan/StrategicActionPlan/Planpnru5Year/Planpnru5Year.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. (2566). **ประวัติมหาวิทยาลัย**. https://www.pnru.ac.th/article/1

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. (2566). **แผนยุทธศาสตร์ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570) ของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1 พ.ศ. 2566**. https://www.aru.ac.th/myadmin/uploads/plan/download/20240625-e7e488a8.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม. (2568). **แผนปฏิบัติราชการและแผนปฏิบัติการประจำปี 2568**. https://psru.ac.th/files/action_plan2568.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี. (2568). **ปรัชญา/วิสัยทัศน์/พันธกิจ**. https://www.pbru.ac.th/pbru/resolution

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์. (2567). **แผนปฏิบัติราชการระยะ 5 ปี(พ.ศ. 2566 – 2570) มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2567)**. https://www.pcru.ac.th/main/

มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต. (2567). **แผนยุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต พ.ศ.2566 – 2570 ฉบบทบทวน เพื่อใช้ปี พ.ศ.2568**. https://www.pkru.ac.th/images/arit/ita/2568/stragitic_pkru_2566-2570-2568.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. (2567). **แผนปฏิบัติราชการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568 มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม**. https://plan.rmu.ac.th/th/wp-content/uploads/2025/04/แผนปฏิบัติราชการ-มรม-2568-Edit.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา. (2564). **แผนการพลิกโฉมมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566-2570 (ฉบับแก้ไข)**. https://drive.google.com/file/d/1qHIwiEdSltGYaL3X5M8hSj6NYUYMInIR/view

มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด. (2567). **แผนกลยุทธมหาวิทยาลัยราชภัฏรอยเอ็ด ระยะ 5 ป (พ.ศ. 2566 – 2570) ฉบับทบทวน ประจำปงบประมาณ พ.ศ. 2567**. https://plan.reru.ac.th/uploads/1730945987.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. (2567). **แผนปฏิบัติการ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2568**. https://plan1.rru.ac.th/plan1/

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. (2568). **ปรัชญาการศึกษา, ปรัชญา, วิสัยทัศน์ และ พันธกิจ**. https://www.rbru.ac.th/vision

มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. (2563). **แผนการพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง 2563-2580**. https://plan.lpru.ac.th/web2015/plan63_80.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย. (2567). **แผนปฏิบัติราชการ ระยะ 5 ป (พ.ศ. 2566 – 2570) สำนักงานอธิการบดี ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2567**. https://lru.ac.th/

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2566). **แผนกลยุทธ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. 2566 -2570**. https://plan.vru.ac.th/wp-content/uploads/2023/09/แผนกลยุทธ์-66-70-ปรับปรุง-66-9-7-66.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ. (2568). **ข้อมูลเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ**. https://www.sskru.ac.th/philosophy/

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. (2568). **ข้อมูลเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร**. https://www.snru.ac.th/

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2567). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 (ฉบับปรับปรุงระยะครึ่งแผน) และฉบับ ทบทวนประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568**. https://plan.skru.ac.th/admin/attach_file/news/1000395/1000395.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2568). **มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา**. https://ssru.ac.th/about_vision-and-strategy.php

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2568). **รายงานประจำปีและสารสนเทศ 2568**. กองนโยบายและแผน สำนักงานอธิการบดี. https://plan.ssru.ac.th/attachment/1298/2026061578b96e701a4b1975ca6f5e4e7c769c8144c83ff7235

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎ์ธานี. (2562). **ยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ระยะ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580**. https://plan.sru.ac.th/wp-content/uploads/sites/7/2020/07/sru-development-plan-2561-2580-20year.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์. (2567). **แผนยุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566-2570 ฉบับทบทวนปีงบประมาณ พ.ศ.2568**. https://www3.srru.ac.th/storage/uploads/2568/O5SRRU_STRATEGY_2025.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง. (2562). **ยุทธศาสตร์พัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึงระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2563–2582)**. https://plan.mcru.ac.th/download/Plan/PS20y63-82.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. (2567). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566 – 2570 (ฉบับปรับปรุง 2567)**. https://www.udru.ac.th/planUDRU6670/o5StrategicPlanUDRU2566-2570Edit2567_v3.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์. (2566). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565-2569 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2566)**. https://plan.lpru.ac.th/web2015/plan63_80.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. (2568). **แผนปฏิบัติราชการรายปี ปีงบประมาณ พ.ศ. 2568**. https://drive.google.com/file/d/1uuAQzDYUFh5nVOcdWaLgKAvHi-CFNBg6/view

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2569). **เรื่อง "ภัทรพัฒน์" สร้างความยั่งยืน**. https://www.chaipat.or.th/30thanniversary/item/10373-2019-10-22-11-31-38.html

รวีโรจน์ สิงห์ลำพอง, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2566). **14 กุมภาพันธ์ วันมหาวิทยาลัยราชภัฏ**. https://ssru.ac.th/news-detail.php?id=265

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. (2549). พระยาโอวาทวรกิจ ครูรุ่นแรกของสยาม จากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และนักโต้วาทีไร้เทียมทาน. ใน **ศิลปวัฒนธรรม ฉบับกันยายน 2549** (2 มกราคม 2565). https://www.silpa-mag.com/history/article_56097

วิษณุ เครืองาม. (2560). **ปาฐกถาพิเศษ "ศาสตร์พระราชา ศาสตร์แห่งแผ่นดิน"**. ณ ห้องประชาธิปก สถาบันพระปกเกล้า วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2560.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 5). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ. (2548). **สุดยอดนวัตกรรมไทย.** สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ กระทรวง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 9). **ศาสตร์, พระ, ราชา**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์**. สศช. http://www.nesdb.go.th/.

สุภาวดี ขุนทองจันทร์, อรศรี งามวิทยาพงศ์, นภาพร อติวาณิชยพงศ์ และณัฐธเดชน์ ชุ่มปลั่ง. (2566). **โครงการ กลุ่มวิจัยเอกสารเพื่อจัดทำพจนานุกรม ส่งเสริมการศึกษาและค้นคว้า ด้านพัฒนศาสตร์ (การพัฒนาร่วมสมัย)** (รายงานการวิจัย). วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. https://researchmap.jp/nattadech0221/published_papers/41944643/attachment_file.pdf

สุมิตร สุวรรณ. (2554). **รัฐกับแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา**. ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน. https://pirun.ku.ac.th/~fedusmsw/publication/p10.pdf

ห้องสมุดมั่นพัฒนา. (2561). **ศาสตร์พระราชา...ศาสตร์เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**. http://www.manpatanalibrary.com/newsdetail.phpMid=23

Bernstein, H. (2006). Studying development/development studies. **African Studies**, 65(1); 45-62.

Brown, T. (2008). Design thinking. **Harvard business review**, 86(6); 84.

Brown, T. (2009). **Change by Design**. Harper Collins Publisher.

Dam, R. F., & Siang, T. Y. (2021). **5 Stages in the Design Thinking Process**. Retrieved from https://www.interaction-design.org/literature/article/5-stages-in-the-design-thinking-process

Development studies. (2024, December 5). In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Development_studies

Harriss, J. (2005). Great promise, hubris and recovery: a participant's history of development studies. A radical history of development studies: Individuals, **institutions and ideologies**, 17.

Kothari, U. (2005). From colonial administration to development studies: a post-colonial critique of the history of development studies. A radical history of development studies: Individuals, **institutions and ideologies**, 47-66.

Kothari, U. (Ed.). (2019). **A radical history of development studies: Individuals, institutions and ideologies**. Bloomsbury Publishing.

Stanford d. school. (2021). **Steps of Design Thinking Stanford University**. http://dschool.stanford.edu/dgift/

“...คำว่า *‘ภัฏพัฒน์’* คือหัวใจของระบบกลไกในการพัฒนาสังคมท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ‘ภัฏ’ มาจาก ‘ราชภัฏ’ ที่หมายถึงคนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน — ผู้ที่ได้รับภารกิจในการรับใช้ประชาชนตามพระราชปณิธาน *จากราชาสู่ราษฎร* สืบสานจากรัชกาลที่ 5 ด้วยจุดเริ่มต้นของราชภัฏคือ ‘ครู’ — แม่พิมพ์ของชาติ ที่ผ่านการบ่มเพาะให้กลายเป็นผู้นำทางปัญญา กระจายแสงแห่งความรู้ไปยังทุกพื้นที่ห่างไกล ด้วยการผลิตครูจึงเป็นรากฐานของการสร้างประเทศ สร้างสังคม และสร้างคน

คำว่า *‘พัฒน์’* คือ ‘การพัฒนาท้องถิ่น’ โดยมิใช่ให้ราชภัฏผลิตครูเพียงอย่างเดียว แต่ต้องเป็นมีการผลิตบัณฑิตที่เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาท้องถิ่นเป็นกลไกในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเพื่อเชื่อมโยงความรู้ผสานกับภูมิปัญญาตามภูมิสังคม

ชี้ให้เห็นว่า *‘ภัฏพัฒน์’* คือแนวคิดจากฐานรากที่ราชภัฏต้องลงมือทำงานกับชุมชน ไม่ใช่เพื่อชุมชน แต่ *ไปพร้อมกับชุมชน* ต้องเข้าใจชุมชน เข้าถึงความคิดของชุมชน และต่อยอดสู่การวิจัย การเรียนรู้ และการสร้างนวัตกรรมที่ตอบโจทย์ท้องถิ่น และที่สำคัญที่สุด คือการปลุกพลังให้คนในแผ่นดินนี้รู้จักชุมชนตนเอง พึ่งพาตนเอง — *ภัฏพัฒน์* จึงไม่ใช่แค่คำธรรมดา แต่เป็น *‘ระบบคิด ระบบทำ ระบบสร้างและระบบพัฒนา’* ที่มีพลังผลักดันท้องถิ่นให้เติบโตอย่างมีราก มีแรง และมีอนาคต...”

บทที่ 2
แนวคิดวิศวกรสังคม

เมื่อกล่าวถึงคำว่า วิศวกรสังคม บางครั้งย้อนให้นึกถึงนายช่างใหญ่ที่มีความสามารถในการสร้างตึก อาคาร และสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ แต่ในที่นี้จะหมายถึงนายช่างใหญ่สามารถในการใช้เครื่องมือและกลไกในการแก้ปัญหาสังคม และพัฒนาคนที่อยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขในสังคม ซึ่งกลไกในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมนั้นย่อมเป็นกระบวนการวิศวกรรมสังคม แต่ในความเป็นจริงสังคมโลกกำลังเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบอย่างรวดเร็วต่อมนุษย์ทั้งด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี นวัตกรรม ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ภัยพิบัติและโครงสร้างทางสังคม การพัฒนามนุษย์และชุมชนไม่สามารถอาศัยเพียงองค์ความรู้เชิงวิชาการแบบดั้งเดิมได้ จำเป็นต้องอาศัยผู้ที่มีความสามารถในการประยุกต์ความรู้หลากหลายศาสตร์เพื่อวิเคราะห์ปัญหา ออกแบบแนวทางแก้ไข และขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นระบบ แนวคิดนี้จึงนำไปสู่การพัฒนาเรื่อง “วิศวกรสังคม” (Social Engineer) และ “วิศวกรรมสังคม” (Social Engineering) ซึ่งเป็นแนวคิดที่มุ่งใช้ความรู้ กระบวนการ และเครื่องมือทางสังคมศาสตร์ผสานกับการจัดการเชิงระบบ เพื่อพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นและคุณภาพชีวิตของมนุษย์อย่างมีทิศทางและยั่งยืน ซึ่งรากของแนวความคิดนี้ส่วนใหญ่มาจากนักคิดด้านสังคมและการพัฒนา ยังมีนักคิดด้านวิศวกรอุตสาหกรรมที่มองว่าในองค์กรหรือสังคมมีระบบและกลไกรที่สามารถออกแบบและปรับเปลี่ยนได้ผ่านการวางแผน การทดลอง และการเรียนรู้ร่วมกันของผู้คนในสังคม ดังนั้นการตีความวิศวกรสังคมจากนิยามในอดีตเพื่อให้เข้าใจวิศวกรสังคมในปัจจุบันอย่างแท้จริงจะทำให้เห็นทั้งทักษะทางเทคนิค (hard skills) ร่องรอยพัฒนาการของแนวคิด สืบค้นหาแนวคิดของวิศวกรสังคม เพื่อให้เกิดความรู้ที่สามารถเข้าถึงความเป็นวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม ที่เหมาะสมนำมาสู่การออกแบบความหมาย เครื่องมือและหลักปรัชญาของวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏสู่การเป็นทักษะทางสังคม (social skills) ดังที่ถูกกล่าวถึงในสังคมไทยในช่วงครึ่งทศวรรษที่ผ่านมาในการหยิบคำว่า วิศวกรสังคม มาออกแบบในการสร้างทักษะวิศวกรสังคมให้กับกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่ง โดยความตั้งใจและมุ่งมั่นของผู้บริหารมหาวิทยาลัยราชภัฏและทีมงานขององคมนตรีที่กำกับดูแลติดตามผลการดำเนินงานของทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏโดยตรง เป็นการนำ

วิศวกรสังคมมาสร้างให้เกิดทักษะทางสังคม (soft skills) ถือเป็นแนวทางในการสร้างอัตลักษณ์ให้กับนักศึกษาราชภัฏที่ดีมาก ซึ่งสอดคล้องกับศักยภาพที่เด่นชัดในเรื่อง “การพัฒนาท้องถิ่น” จนกระทั่งปัจจุบันทุกมหาวิทยาลัยราชภัฏได้ออกแบบรายวิชาวิศวกรสังคมเพื่อใช้สอนนักศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่จัดอยู่ในหมวดรายวิชาศึกษาทั่วไปที่ให้โอกาสกับนักศึกษาทุกคนได้เรียนรู้ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมโครงการเกี่ยวกับการฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคมใช้บ่มเพาะให้ผู้นำนักศึกษาที่แต่ละคณะได้จัดให้นักศึกษาเข้าร่วมอย่างสม่ำเสมอ นับเป็นความมุ่งหมายที่สำคัญในการสร้างอัตลักษณ์นักศึกษาราชภัฏให้มีทักษะวิศวกรสังคมที่โดดเด่น จบการศึกษาอย่างสง่างามในนาม “บัณฑิตราชภัฏ” ที่ได้รับการบ่มเพาะ ปลูกฝังทักษะวิศวกรสังคม และระบบวิชาความรู้ที่เป็นแก่นแท้ของมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง ณ ราชภัฏทุกแห่งในแผ่นดินนี้จะเป็นพื้นที่ฝึกฝนทักษะ “วิศวกรสังคม” อย่างภาคภูมิ วันนี้คือ “นักศึกษา” วันหน้าเป็น “บัณฑิตวิศวกรสังคม” ที่สามารถพัฒนาวุฒิภาวะความเป็นนักวิศวกรสังคมพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตามปณิธานของราชภัฏได้อย่างสมภูมิ โดยในบทนี้มีสาระสำคัญดังนี้

- ที่มาและพัฒนาการวิศวกรสังคมแบบองค์รวม
- นักคิดวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม
- นิยาม “วิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม”
- บุคคลต้นแบบตามแนวคิดวิศวกรสังคมบริบทไทย
- การประยุกต์ใช้เครื่องมือและทักษะวิศวกรสังคมไทย
- ความสำคัญ องค์ประกอบ คุณลักษณะและคุณธรรมจริยธรรมวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ

ที่มาและพัฒนาการวิศวกรสังคมแบบองค์รวม

เมื่อกล่าวถึงวิศวกรสังคมแบบองค์รวม ผู้เขียนได้ทำการสืบหา และวิเคราะห์ข้อมูลที่มีการปฏิสัมพันธ์เชื่อมโยงโดยตรงและเกี่ยวข้องกับแนวคิดวิศวกรสังคมเป็นภาพรวม โดยเริ่มจากจุดเชื่อมโยงด้วยการแยกคำศัพท์ออกเป็น 2 คำ คือคำว่า วิศวกร ซึ่งเมื่อกล่าวถึงคนส่วนใหญ่จะนึกถึงผู้ที่คอยดูแล กำกับ ซ่อมแซม แก้ไขเป็นนายช่างใหญ่ในการก่อสร้างสิ่งใหญ่ อาทิ ตึกสูง วิหาร อาคาร บ้านเรือน ถนนหนทาง เขื่อน เหมืองแร่ ไฟฟ้า เครื่องกลและอีกมากมายที่ต้องใช้วิศวกรผู้ปกระกอบวิชาชีพวิศวกรรม ซึ่งวิศวกรส่วนใหญ่นับถือพระวิศวกรรม พระวิสสุกรรมหรือพระวิษณุกรรม (vishwakarma) ซึ่งเป็นเทวดานายช่างใหญ่ของพระอินทร์ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูที่ซ่อนอยู่ในคัมภีร์พระเวท (ความรู้) ซึ่งมีอายุราวพันปีก่อนคริสตกาล และมีมาก่อนพุทธศาสนาซึ่งเมื่อวิเคราะห์ตามหลักธรรมสำคัญของศาสนาฮินดูจะไม่พบทักษะ ศาสตร์ วิชา (hard skills) โดยตรงกับวิศวกรหรือวิศวกรรมแต่มีปรากฏเป็นความเชื่อต่อพระวิศวกรรมที่รับเทวโองการจากพระอินทร์ เพื่อสร้างอุปกรณ์ สิ่งของ อาคารต่างๆ มากมาย เป็นผู้นำวิชาช่างมาสอนแก่มนุษย์ เป็นปรัชญาและคุณธรรมในการดำเนินชีวิต (soft skills) สำหรับผู้เรียนวิศวกรรมเชื่อมั่นว่าต้องยึดความแม่นยำ เที่ยงตรง ไม่เอนเอียงในทางปฏิบัติเป็นที่มาของช่างที่ดี

คัมภีร์ทางพุทธศาสนาในเรื่อง ทศบารมี ในส่วนของพระเวสสันดร ผู้บำเพ็ญทานบารมี ซึ่งคำว่าบารมี หรือ ปารมี แปลว่า ความเป็นเลิศ และธรรมเครื่องถึงฝั่ง (เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ, 2543) ซึ่งเมื่อแปลคำว่า ทานบารมี จึงแปลว่า ความเป็นเลิศในการบริจาคทาน ซึ่งในเรื่องพระเวสสันดรชาดกนี้ได้กล่าวถึงพระวิสสุกรรมเทพบุตรในช่วงที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี พระชาลีและพระกัณหาเข้าป่าหิมพานต์ พระอินทร์ทรงบัญชาให้พระวิสสุกรรมเทพบุตรมาเนรมิตอาศรม หรือบรรณศาลาไว้ให้ 2 หลังพร้อมเครื่องใช้สำหรับทั้ง 4 ฤษี (พระวินัย วิสุทฺธสาโร (เกษมสุข), 2561) ชี้ให้เห็นว่า พระวิสสุกรรม เป็นเทวดาผู้มีความรู้ในการสร้างอาคารบ้านเรือน หรืออาศรม เรือนพักอาศัย ซึ่งยังไม่พบว่ามีรายละเอียดใดๆ ที่เป็นทักษะวิชา (hard skills) ในการก่อสร้างนั้น ๆ แต่จะพบหลักธรรมที่เป็นทักษะสังคม (soft skills) ที่เป็นปรัชญาสำหรับผู้ที่เป็นวิศวกร หรือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความเป็นวิทยาศาสตร์มากที่สุดมาประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหา อุปสรรคและบริหารงานวิศวกรรมเกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ได้แก่ (1) หลักการพัฒนาตน (2) หลักการ

พัฒนาคน (3) หลักการพัฒนางาน (4) หลักการสังคม และ (5) หลักการพัฒนาสิ่งแวดล้อม หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่จะนำมาใช้ คือ หลักไตรสิกขา (ทาน ศีล ภาวนา) หลักสังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยะวาจา อัตถจริยา และสมานัตตตา) หลักพรหมวิหาร 4 (เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา) หลักอิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา) หลักอคติ 4 (ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ และภยาคติ) (สุทิน ยลทรัพย์ศิริ, พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโฉม, 2018) แต่ถ้าพิจารณาอย่างถี่ถ้วนกับภาวะความเป็นวิศวกรสังคม พบว่า พระพุทธเจ้าเป็นมนุษย์ที่มีความเป็นวิศวกรสังคมคนแรกซ่อม สร้าง พัฒนา แก้ปัญหาของมนุษย์และสังคมด้วยหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ 84000 พระธรรมขันธ์เป็นกลไกในการแก้ปัญหาพัฒนามนุษย์และสังคมมนุษย์ให้มีความสุขและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งหลักอริยสัจ 4 มีความเป็นหลักการแก้ปัญหาที่ประเสริฐหรือวิเศษที่สุดของมนุษย์ โดยแปลคำว่า อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริญ ความจริงที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ มี 4 อย่าง คือ ทุกข์ (ความทุกข์) สมุทัย (สาเหตุแห่งทุกข์) นิโรธ (ความดับทุกข์) และมรรค (หนทางแห่งความดับทุกข์) ถือเป็นศาสตร์ วิชาความรู้สูงสูดเพื่อให้มนุษย์ห่างไกลจากกิเลสกลายเป็น “อารยชน” ซึ่งแปลว่า บุคคลที่ห่างไกลจากกิเลส โดยเป็นผู้ที่เข้าใจความจริงและดำรงชีวิตอยู่ตามความจริงของชีวิต หลักอริยสัจเป็นระบบแห่งการฝึกฝนตนเอง กระตุ้นเตือนเร่งเร้าให้ฝึกอบรมแก้ไขปรับปรุงตนให้ก้าวหน้าขึ้นสู่ความดีงาม จนกลไกนำชีวิตให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากความมืดบอด ให้ตนรู้แจ้งเห็นจริงจนเกิดดวงตาเห็นธรรม เข้าใจตามกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย “ว่าสิ่งใดมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งทั้งหมดนั้นย่อมมีความดับไปเป็นธรรมดา” เป็นพระอริยบุคคลเรียกว่า โสดาบัน ซึ่งในพุทธศาสนาผู้รู้แจ้งองค์แรกคือ พระโกณฑัญญะ นั่นเอง (พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), 2548); สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2567) ซึ่งผู้เขียนออกแบบหลักอริยสัจ 4 ให้เป็นกระบวนการที่เป็นกลไกแก้ไขปัญหาของชีวิตมนุษย์แบบครบวงจร โดยคิดตามความจริงแบบธรรมชาติ ที่มนุษย์เกิดขึ้นมาแล้วเผชิญกับปรากฏการณ์ในปัจจุบัน ซึ่งมนุษย์จะพบกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเป็นปรากฏการณ์กับสิ่งที่ขัดแย้งกับความรู้ที่ตนเองมี จนเกิดคำถามกับตนเองที่หาคำตอบได้ยากไม่ชัดแจ้ง ทำให้กลายเป็นปัญหาที่ต้องการออกแสวงหาคำตอบให้กระจ่างชัดหรือแสวงหาความรู้แจ้งในปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อให้ตนมีความรู้ หรือเป็นการค้นหาปัญญาในปัญหาที่สำคัญในการออกแสวงหาความรู้นั้นจะพบกับกระบวนการ วิธีการ แนวทางหรือขั้นตอน ซึ่ง

เรียกว่า มรรควิธี เป็นหนทางในการแก้ปัญหา เกิดผลสุดท้าย คือ การดับสิ้นจะไม่เกิดปัญหานั้นกับตนเองอีกต่อไป นี้คือเส้นทางของอารยชน ซึ่งเมื่อนำมาใช้กับการดำรงชีวิตต้องยึดทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งเป็นหลักธรรมจากการตรัสรู้ หรือพระปรีชาญาน เป็นปัญญาสูงสุด สามารถใช้เป็นแก้ปัญหาให้กับมนุษย์ได้ ทั้งนี้ผู้เขียนได้สังเคราะห์กลไกการแก้ปัญหาที่ยึดหลักอริยสัจ 4 ประกอบด้วยทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งเป็นแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถเป็นหลักปฏิบัติในการพัฒนามนุษย์ให้เป็นผู้เป็นอารยชนอย่างเป็นเหตุเป็นผลเป็นธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้ ดังภาพต่อไปนี้

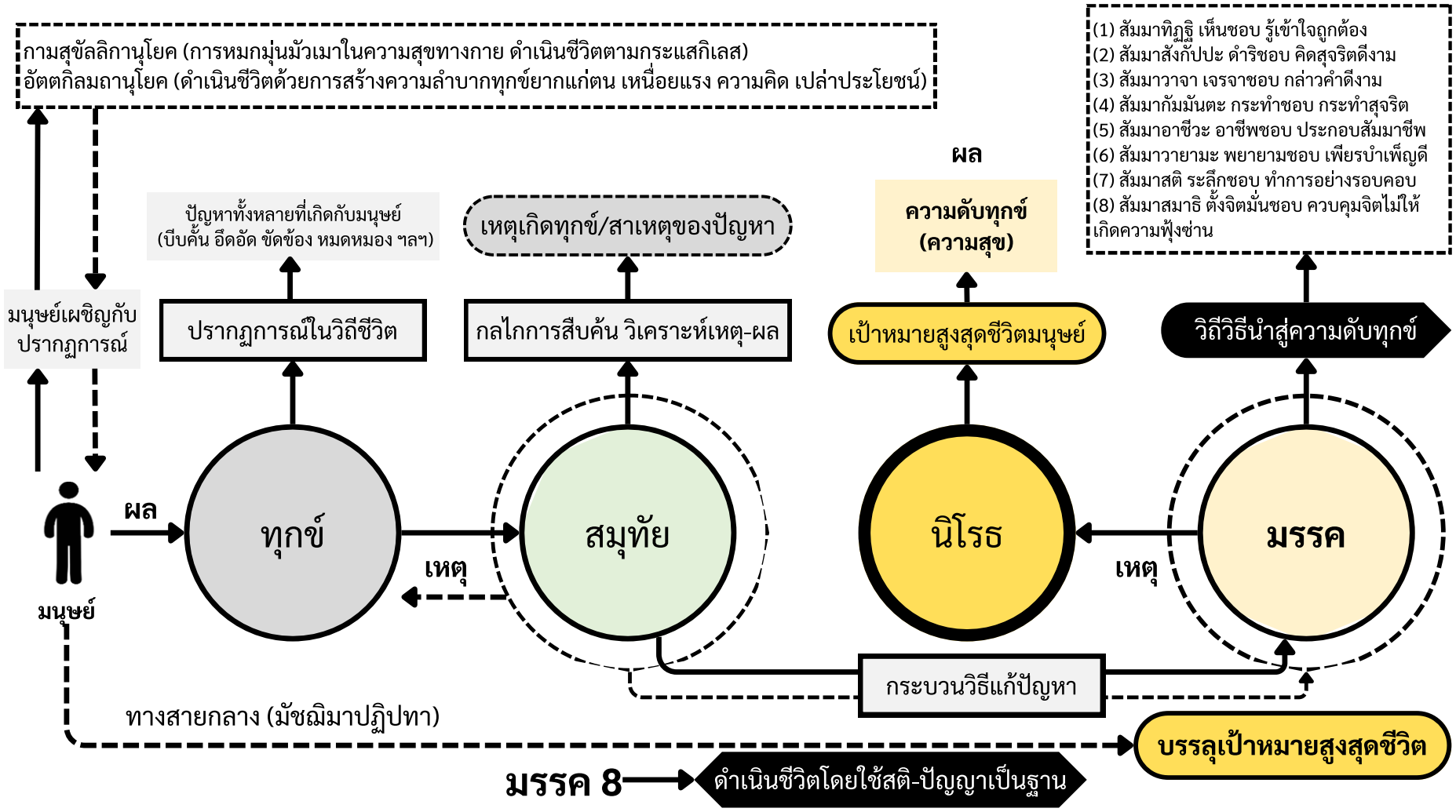

ภาพที่ 2.1 หลักอริยสัจ 4 กลไกแก้ปัญหาแท้ของอารยชน

นอกจากนี้ยังพบว่ามีแนวคิดหนึ่งที่สะท้อนภาวะความเป็นวิศวกรรมสังคมโดยเกิดขึ้นช่วง 384–322 ปีก่อนคริสตกาลเชื่อมโยงไปสู่ช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรมทุนนิยมครั้งที่สองของยุโรป คือ อริสโตเติล (Aristotle) นักปรัชญาและนักวิทยาศาสตร์ชาวกรีกโบราณ ซึ่งเป็นนักคิดที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ มีผลงานที่โดดเด่นในหลายสาขาทั้งตรรกศาสตร์ ฟิสิกส์ ชีววิทยา และ จริยธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของความสุขและความดีงาม ผู้เป็นอาจารย์ผู้สอนอเล็กซานเดอร์มหาราชให้เข้าสู่วิศวกรรมบริสุทธิ์และประยุกต์ของการพิชิตที่ประสบความสำเร็จและการปฏิรูปสังคมรัฐอุดมคติเข้าสู่ระบบการเมืองการปกครองแบบโรมันกรีกตามอุดมการณ์ของอียิปต์ที่รัฐที่ดีเลิศต้องเป็นรัฐที่ส่งเสริมชีวิตที่ดีให้กับพลเมืองในรัฐต้องมีการแบ่งส รรปันส่วนที่ยุติธรรมซึ่งแนวคิดนี้มีคนรู้จักมาจนปัจจุบัน (Reggiani, 2007) จนกระทั่งได้เกิดคำว่า วิศวกรรมสังคม (social engineering) ขึ้นที่ถูกใช้ในช่วงการปฏิวัติอุตสาหกรรมทุนนิยมครั้งที่สอง โดยช่วงปลายศตวรรษที่ 19 มีประเด็นหลักที่กล่าวถึงว่า ทุกครั้งที่มีการนำระบบการผลิตแบบเทย์เลอร์ (taylorist manufacturing) เข้ามาใช้ในระบบอุตสาหกรรมย่อมจะมีการนำแนวคิดวิศวกรรมสังคมมาใช้ควบคู่กันเสมอเพื่อสร้างมนุษย์สังคมนิยมใหม่ในโซเวียต “ new soviet man” และเพื่อสร้างลัทธิฟาสซิสต์ในอิตาลี “ new italy” รวมถึงเพื่อสร้างให้ประชาชนที่มีความสุขในสแกนดิเนเวียภายใต้สังคมประชาธิปไตย ซึ่งแนวคิดวิศวกรรมสังคมใช้คู่ขนานกับการผลิตอุตสาหกรรมครั้งใหญ่ในโลกตะวันตก และโซเวียต โดยแนวคิดนี้เริ่มเสื่อมถอยลงในช่วงทศวรรษ ค.ศ.1960 เมื่อโลกตะวันตกเริ่มเข้าสู่ยุคหลังอุตสาหกรรม และละทิ้งแบบจำลองพฤติกรรมนิยม (behaviouralist models) ซึ่งแนวคิดวิศวกรรมสังคมมีจุดเริ่มต้นจากบทความ “sociale ingenieur” โดยนักอุตสาหกรรมชาวดัตช์ Jacques Van Marken หรือ J.C. (Jacob Cornelis) van Marken นักอุตสาหกรรมชาวดัตช์ (1845-1906) ผู้ผลิตแอลกอฮอล์เมเทิลเลต ซึ่งได้ระบุว่า "วิศวกรสังคม" (sociale ingenieurs) ในบทความของขาตามแนวคิดเกี่ยวกับนักประดิษฐ์ทางสังคมที่ระบุถึงนายจ้างสมัยใหม่ต้องการความช่วยเหลือจากผู้เชี่ยวชาญ "วิศวกรสังคม " ในการจัดการปัญหาของมนุษย์เช่นเดียวกันกับวิศวกรอุตสาหกรรมแบบพวกเขาต้องการความเชี่ยวชาญด้านเทคนิคเพื่อจัดการกับความท้าทายที่ไม่ใช่มนุษย์ (อาทิ วัสดุ เครื่องจักร กระบวนการ) มีบทบาทมากในประเทศเนเธอร์แลนด์ซึ่งคล้ายกับแนวคิดของ Robert Owen หรือ Joseph และ Seebohm Rowntree ในสหราชอาณาจักรในฐานะนักธุรกิจใจบุญและนัก

เคลื่อนไหวทางสังคม ในปี ค.ศ.1899 แนวคิดวิศกรรมสังคมได้รับการสานต่อโดยชาวอเมริกันชื่อว่า William H. Tolman ซึ่งได้ก่อตั้งวารสารด้านวิศวกรรมสังคม และปี ค.ศ.1900 มีการเปลี่ยนชื่อเป็น "บริการสังคม" และตีพิมพ์หนังสือในหัวข้อนี้ในปี ค.ศ.1909 ต่อมาในปี ค.ศ.1911 ได้ตีพิมพ์หนังสือขายดีชื่อ The Social Engineer ของ Edwin L. Earp ในปีเดียวกันมีการตีพิมพ์ The Principles of Scientific Management ของ Frederick Taylor ซึ่งแนวคิดวิศวกรรมสังคมมีพลังผลักดันการปฏิวัติด้านการจัดการในสหรัฐอเมริกา ที่เป็นการจัดการแบบวิทยาศาสตร์ (scientific management) อย่างมีเหตุผล ผสานกับแนวคิดทางศาสนาแบบ “Social Gospel” ในสมัยนั้นศาสนาคริสต์สามารถผสานเป็นทั้ง “คริสต์สังคม” และลัทธิเสรีนิยม ทุนนิยมไปในเวลาเดียวกัน จึงสอดรับอย่างเหมาะเจาะกับแนวคิดการเมืองก้าวหน้า (progressivism) และศาสนาแบบช่วยเหลือตนเองของชาวอเมริกัน ซึ่งในสหรัฐอเมริกามีการใช้หลากหลายคำแต่คำที่กลายเป็นมาตรฐาน คือ คำว่า "วิศวกรรมสังคม" ด้วยการอาศัยวิธีการปฏิบัติต่อความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นเครื่องจักรในการขับเคลื่อนสังคม (Östlund, 2007) ต่อมาในปี ค.ศ.1924 มีการเผยแพร่แนวคิดจากสหรัฐฯ ไปยังสวีเดนเกิดขึ้นโดย Gøsta Bagge โดยให้สถาบันร็อกกี้เฟลเลอร์ (Rockefeller Institute) ทำการวิจัยเศรษฐศาสตร์ของเขาในสวีเดนที่กล่าวว่าเป็น ห้องทดลองทางสังคม (social laboratory) เพราะมีขนาดที่เหมาะสมและประชากรที่มีความเป็นเนื้อเดียวกัน (homogeneity) (Larsson, Letell, & Thorn, 2012; Cadogan, 2013) อย่างไรก็ตามแนวคิดวิศวกรรมสังคมยังโดดเด่นอยู่ในสหรัฐอเมริกา ได้มีการขยายขอบเขตความรู้ไปในศาสตร์ วิชากฎหมาย โดยแนวคิดนี้เป็นของ Roscoe Pound (1870-1964) ซึ่งเป็นนักปรัชญากฎหมายชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียง เป็นบุคคลสำคัญของคณะนิติศาสตร์สังคมวิทยา มีการสร้างทฤษฎีวิศวกรรมสังคม (Theory of Social Engineering) โดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อที่ว่ากฎหมายสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการออกแบบและจัดโครงสร้างสังคมเพื่อให้สมาชิกดีขึ้น ทฤษฎีนี้เสนอว่านักกฎหมายและผู้สนับสนุนเป็นวิศวกรทางสังคมที่ใช้ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับกฎหมายเพื่อสร้างกรอบการทำงานสำหรับสังคมที่ดีขึ้น ซึ่ง Pound กล่าวว่า กฎหมายคือวิศวกรรมทางสังคม ที่สร้างความสมดุลระหว่างผลประโยชน์ที่แข่งขันกันในสังคม ซึ่งวิทยาศาสตร์ประยุกต์ถูกนำมาใช้ในการแก้ปัญหาส่วนบุคคลและสังคม และชี้ชัดว่ากฎหมายควรใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคมเพื่อให้บรรลุเป้าหมายแห่งความสุขสูงสุดและ

ความขัดแย้งในสังคมน้อยที่สุด โดยมีการแยกแยะไว้ว่าสังคมมนุษย์มีผลประโยชน์ทางกฎหมาย 3 ประเภทได้แก่ กลุ่มที่ 1 ผลประโยชน์ที่เกิดจากปัจเจกชน (individual interest) กลุ่มที่ 2 ผลประโยชน์สาธารณะ (public interest) และกลุ่มที่ 3 ผลประโยชน์ทางสังคม (social interest) โดยจัดระบบผลประโยชน์ให้สมดุลด้วยกฎหมาย เพื่อให้ทุกคนมีความพึงพอใจในช่วงเวลา สถานการณ์ ด้วยกระบวนการวิศวกรรมทางสังคม (social engineering) เพื่อรักษาสมดุลของกลุ่มผลประโยชน์ทั้ง 3 กลุ่มให้สูญเสียขัดแย้งของคนในชุมชนน้อยที่สุด (McManaman, 1958; Gochhayat, 2010; นงรัตน์ อิสโร, 2562) ซึ่งกรอบทฤษฎีวิศวกรรมสังคมของ Pound เป็นกรอบสำหรับกฎหมายเพื่อปกป้องผลประโยชน์ที่หลากหลาย สร้างความมั่นใจในความเป็นอยู่ที่ดีและความก้าวหน้าของสังคม แม้ว่าทฤษฎี social engineering ของ Pound จะถูกเสนอในสังคมสหรัฐอเมริกา แต่ปัจจุบันทฤษฎีนี้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางทั่วโลกสำหรับการระงับข้อพิพาทนั่นเอง ทั้งนี้ในประเทศอินเดียใช้แนวคิดวิศวกรรมสังคมเพื่อรับรองการจัดการสวัสดิการสังคม และยังขยายขอบเขตไปสู่พื้นที่อื่นๆ ทั้งการคุ้มครองสิ่งแวดล้อม การปกป้องผู้บริโภค สิทธิของแรงงาน สาธารณสุข และสวัสดิการสังคม (Maurya, 2023; Tiwari, 2023) ต่อมาในปี ค.ศ.1945 แนวคิดของ Karl Popper นักปรัชญาที่เสนอรูปแบบวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (piecemeal social engineering) ซึ่งในหนังสือรัฐศาสตร์คลาสสิกของเขาชื่อ The Open Society and Its Enemies, Volume I, The Spell of Plato (1945) โดย Popper ได้ตรวจสอบการประยุกต์ใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์เชิงวิพากษ์และเหตุผลกับปัญหาของสังคมเปิด ในแง่นี้ที่ว่าเขาสร้างความแตกต่างที่สำคัญระหว่างหลักการของวิศวกรรมสังคมแบบประชาธิปไตย หรือที่เรียกว่าวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน และวิศวกรรมสังคมแบบยูโทเปีย ซึ่งระบุว่า วิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน จะใช้วิธีค้นหาและต่อสู้กับความชั่วร้ายที่ยิ่งใหญ่ที่สุดและเร่งด่วนที่สุดของสังคม แทนที่จะค้นหาและต่อสู้เพื่อความดีสูงสุดที่ยิ่งใหญ่ที่สุด (Popper, 1971; Wikipedia, 2023) ถ้าหากคำว่า วิศวกรรมสังคม คือการกระทำเพื่อแก้ไขปัญหา ซ่อมแซมบ้านเมือง ออกแบบสร้างสรรค์สังคมให้ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ในการดำรงชีพดีขึ้นมีสภาพสังคมที่มีคุณภาพมากขึ้นฉันใด คำว่า วิศวกรสังคม ย่อมแสดงว่าเป็นผู้ที่ลงมือกระทำการแก้ปัญหาสังคมให้คนมีความสุขครบทุกอย่างในการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั่นเอง ในประเทศไทยถ้าหากนำแนวคิดวิศวกรรมสังคมที่กล่าวว่า ถ้าโรงงาน

อุตสาหกรรมมีวิศวกรของแก้ปัญหาเครื่องจักรต่างๆ ในสังคมย่อมมีวิศวกรสังคมคอยแก้ปัญหาให้กับคนในสังคมที่หลากหลายเช่นกัน (แนวคิดยุโรป) การบริการสังคม การจัดการด้วยวิทยาศาสตร์แบบมีเหตุผล การช่วยเหลือตนเอง คริสตสังคม การใช้กฎหมายแก้ไขปัญหาให้คนมีผลประโยชน์ที่เป็นธรรม ลดความขัดแย้งของคนในสังคม การสร้างความเป็นอยู่ที่ดีและความก้าวหน้าของสังคม (แนวคิดทางสหรัฐอเมริกา) การคุ้มครองสิ่งแวดล้อม การปกป้องผู้บริโภค สิทธิของแรงงาน สาธารณสุข และสวัสดิการสังคม (แนวคิดเอเชีย) ซึ่งแนวคิดเหล่านี้เป็นแนวคิดของวิศวกรรมสังคม เช่นนั้นบุคคลที่ปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาสังคมและสร้างให้คนมีความเป็นอยู่ที่ดีด้วยศาสตร์ วิชาของตนเองแต่เป้าหมายอยู่ที่สังคมส่วนรวมพัฒนาขึ้น เจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้น ผู้คนอยู่มีสุข มีความขัดแย้งกันน้อยลง มีความสันติสุขมากขึ้น ถ้าทำสำเร็จหรือบรรลุเป้าหมายแสดงว่าผู้นั้นคือ วิศวกรสังคม ดังนั้นจะเห็นว่า ผู้ที่จะเป็นวิศวกรสังคมจะต้องมีศาสตร์ วิชาเฉพาะของตนเองที่เชี่ยวชาญชำนาญ หรือมีความรู้ ทักษะและความสามารถแล้วนำศาสตร์ วิชานั้นไปช่วยเหลือหรือแก้ไขปัญหาหรือขับเคลื่อนสังคมชุมชนท้องถิ่นจนประสบความสำเร็จให้คนหรือองค์กรสถาบันมีความเจริญก้าวหน้าขึ้น จึงจะเรียกว่าเป็นวิศวกรสังคมได้อย่างสมบูรณ์

ในประเทศไทยผู้ที่มีภาวะความเป็นวิศวกรสังคมตามศาสตร์ในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นจะพบคือ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ผู้เป็นพระมหากษัตริย์นักพัฒนาด้วยศาสตร์พระราชาที่พระองค์ทรงใช้พระปรีชาญาณเป็นองค์ความรู้ที่ใช้ในการแก้ปัญหาให้แก่ปวงชนชาวไทย ไม่เพียงการแก้ปัญหายังเป็นความรู้หลักการ ข้อคิด ทรงสอน คำแนะนำ คำปรึกษาให้ประชาชนผ่านพระราชจริยาวัตร พระราชกรณียกิจ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท ซึ่งศาสตร์พระราชามีทั้งทักษะความรู้วิชา (hard skills) ที่ผสมผสานสหวิทยา หลักวิชาการต่างๆ ที่สะท้อนออกมาเป็นนวัตกรรมใหม่ๆ อาทิ กังหันน้ำชัยพัฒนา ทฤษฎีใหม่ ฝนหลวง แกล้งดิน การจัดการน้ำ การสร้างเขื่อน เป็นต้น และทักษะสังคม (soft skills) ที่สะท้อนในหลักการทรงงาน หลักธรรมปกครองทศพิธราชธรรม หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นต้น ผู้เขียนได้นำกรอบศาสตร์พระราชา คือองค์ความรู้วิชาภูมิปัญญาของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นพระปรีชาญาณ โดยกำหนดฉากทัศน์จากศาสตร์พระราชาแนวคิดเชื่อมโยงวิศวกรสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) เพื่อสรุปให้เข้าใจง่ายดังนี้

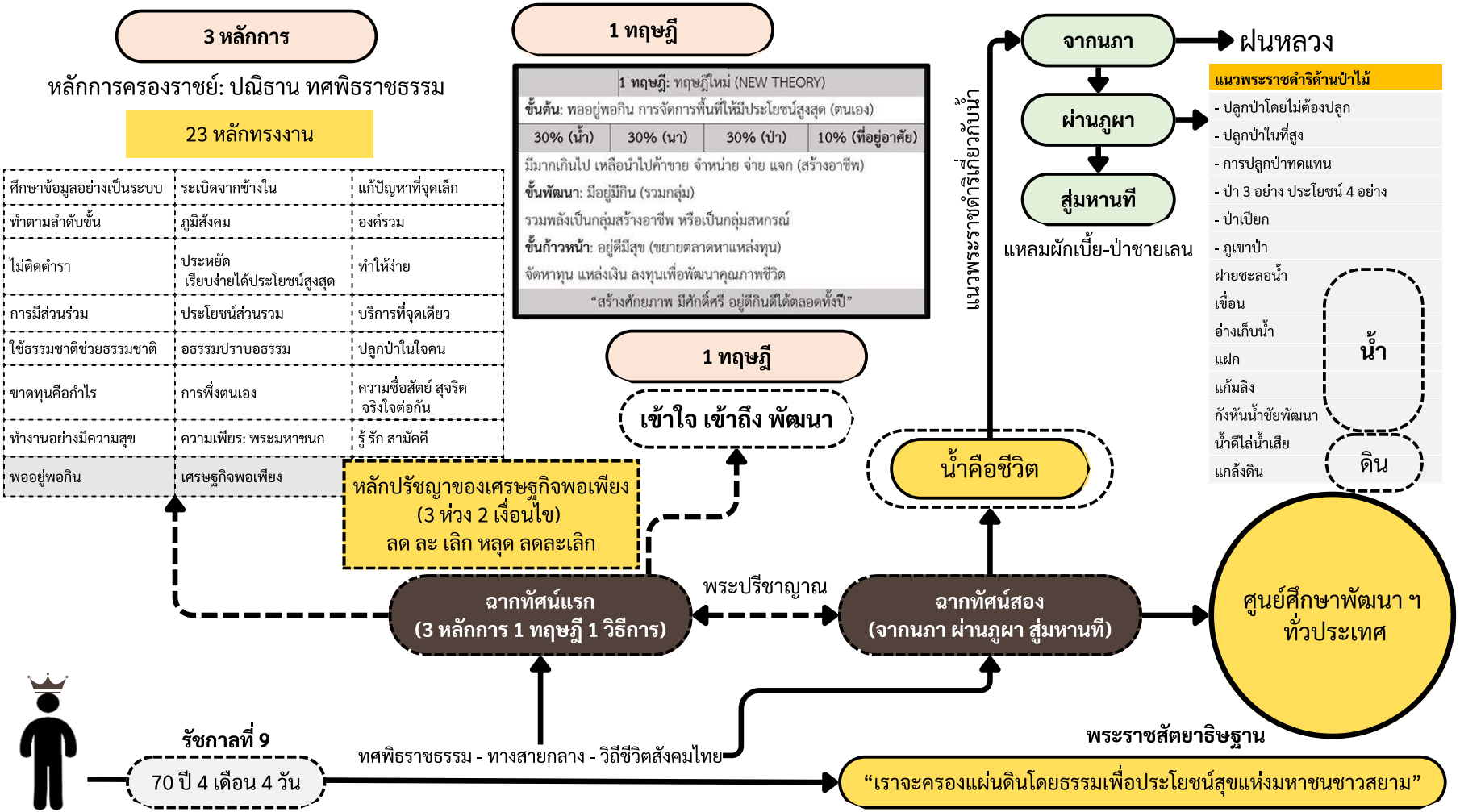

ภาพที่ 2.2 ฉากทัศน์ศาสตร์พระราชา

ที่มา: ภูมิพลอดุลยเดช,พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, (2552); สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, (2554); มูลนิธิชัยพัฒนา, (2557; 2564); ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

ประเทศไทยเริ่มมีการใช้คำว่า วิศวกรสังคม จากการนำแนวคิดวิศวกรสังคมมาใช้ปลายปี พ.ศ.2562 กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งได้สร้างรูปแบบการพัฒนานักศึกษาภายใต้ชื่อโครงการว่า “วิศวกรสังคม” โดยใช้ชุมชนท้องถิ่นเป็นห้องเรียนสำหรับการทำกิจกรรมนักศึกษาระหว่างเรียนปกติในรั้วมหาวิทยาลัยเพื่อสร้างทักษะทางสังคม (Soft Skills) ที่จำเป็นสำหรับการใช้ชีวิตและการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ทักษะแห่งอนาคต ปรับวิธีคิดเปลี่ยนวิธีสอน ปรับห้องเรียนสี่เหลี่ยมเป็นห้องเรียนชุมชน ให้ “ทักษะวิศวกรสังคม” ติดตัวนักศึกษาไปประยุกต์ใช้ในชีวิตและทำงานในอนาคต (นงรัตน์ อิสโร, 2562) ซึ่งโครงการวิศวกรสังคมเป็นกระบวนการพัฒนานักศึกษาเพื่อการเป็นบัณฑิตที่มีคุณลักษณะและทักษะในศตวรรษที่ 21 ที่ตอบสนองต่อบทบาทการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ภายใต้กรอบแนวคิดของการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน การยกระดับองค์ความรู้ของชุมชน การสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาชุมชน และการสร้างความยั่งยืนในการแก้ปัญหาเชิงพื้นที่บนฐานข้อมูลชุมชน พัฒนานักศึกษาต้องนำไปใช้ในการจัดการกับปัญหาหรือความท้าทายในชีวิตที่มีความซับซ้อนมากขึ้น ได้แก่ การคิดอย่างมีวิจารณญาณเพื่อแก้ปัญหาให้ถูกจุด (critical thinking/problem-solving) การสร้างวิธีการแก้ปัญหาหรือตอบโจทย์การพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ (creativity thinking) การสื่อสาร (communication) และการทำงานร่วมกับผู้อื่น (collaboration) ซึ่งสอดคล้องกับพระบรมราโชบายด้านการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ใจความว่า “การศึกษาต้องสร้างให้คนมีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคงเข้มแข็ง มีอาชีพมีงานทำ และเป็นพลเมืองดีมีระเบียบวินัย” โดยมีกระบวนการพัฒนานักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏให้เป็นวิศวกรสังคมอยู่บนหลักการพื้นฐานด้านการศึกษาเพื่อจัดการเรียนรู้ 3 ประการ ได้แก่ จิตตปัญญาศึกษา (contemplative education) (ประเวศ วะสี, 2554) การทบทวนอย่างเป็นระบบ (systematic review) (Cook et al, 1997; Mulrow et al, 1997) และการคิดเชิงระบบ (system thinking) (Senge, 1990; มนตรี แย้มกสิกร, 2546; เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2549; นงรัตน์ อิสโร, 2564) ชี้ให้เห็นว่า วิศวกรสังคม เป็นบุคคลผู้กระทำบทบาทวิศวกรรมทางสังคมตามแนวคิดของนักปรัชญา นักวิศวกรอุตสาหกรรม นักกฎหมาย และนักรัฐศาสตร์มีเป้าหมายสำคัญจะอยู่ที่การสร้างเครื่องมือในวิชาชีพนั้นเพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาสังคมให้เกิดความสุขสูงสุด มีความขัดแย้งร้าวฉานกันน้อยที่สุด มีความปรองดองกันมากที่สุดของคนในสังคม ชุมชน

ท้องถิ่น ทำให้ในทุกสังคมอุดมคติย่อมต้องการนักวิศวกรสังคมมาช่วยออกแบบสร้างสรรค์ทักษะกับผู้คนได้สร้างความสุขของสังคมร่วมกัน และผู้เขียนเห็นว่าวิศวกรสังคมตามแนวคิดเกี่ยวกับพัฒนศาสตร์ นักพัฒนาสังคมเป็นทักษะวิชาชีพที่มีฐานความรู้เป็นเครื่องมือในการสร้างทุนมนุษย์ให้สมบูรณ์ อยู่ร่วมกันอย่างสันติ แก้ปัญหาชุมชน พัฒนาสังคมที่อยู่รวมกันในประเทศและสังคมโลกเกิดความสุขยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ดังนั้นที่มาและพัฒนาการโดยทั่วไปของวิศวกรสังคมเริ่มจากในการใช้ศาสตร์วิชาช่างในการสร้างบ้านแปงเมือง อาคาร อาศรม ตึกบ้านเรือน ซ่อมแซม ปรับปรุง และออกแบบสร้างสรรค์ตามความเชื่อทางศาสนาในการสร้างสรรค์สิ่งเหล่านี้ล้วนอยู่ในบริบทของมนุษย์และสังคมทั้งสิ้น ยุคโบราณเริ่มต้นความเชื่อในพระวิศวกรรม พระวิสสุกรรมหรือพระวิษณุกรรมเป็นเทวดานายช่างใหญ่ที่ช่วยสร้างบ้านแปงเมืองและสิ่งก่อสร้างใหญ่ๆ ต่อมามีการใช้ทักษะ ศาสตร์วิชาเฉพาะของตนเองที่เชื่อมโยงกับสังคม อาทิ อุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ กฎหมาย สาธารณสุข การพัฒนาสังคม สวัสดิการสังคม และศาสตร์พระราชาที่เป็นทักษะวิชาความรู้ (hard skills) ยังมีการนำศาสตร์ วิชาของตนเองผสมผสานทักษะทางสังคม (soft skills) ไปแก้ไขปัญหาให้กับคนในสังคมเพื่อให้เกิดความอยู่ดีกินดี คนขัดแย้งกันน้อยลงสังคมสงบสุขมากขึ้น หากสังเคราะห์จากคำว่าวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคมโดยตรงจะพบที่มาและพัฒนาการแบบองค์รวมสามารถสรุปสาระสำคัญ ดังนี้

1) ยุคก่อกำเนิดแนวคิด (1890s) เป็นแนวคิดของ Jacques van Marken (1894) ที่บัญญัติคำว่า “Social Engineers” ที่มุ่งเน้นการบริหารจัดการคนในระบบอุตสาหกรรม ส่วนแนวคิดการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ (scientific management) ของ Frederick Taylor (1911) โดยมุ่งการวิเคราะห์องค์กรเพื่อจัดการองค์กรด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพแรงงานทั้งผู้บริหารและคนทำงานให้ได้ผลกำไรสูงสุด

2) ยุคกฎหมายเป็นเครื่องมือสังคม (1905–1912) เป็นแนวคิดของ Roscoe Pound (1912) ที่นำเสนอว่า กฎหมายในฐานะวิศวกรรมสังคม (law as social engineering) ที่มุ่งเน้นการสร้างสมดุลผลประโยชน์ของมนุษย์ในสังคม

3) ยุควางแผนสังคม (1940) เป็นแนวคิดของ Karl Mannheim (1940) ที่เสนอในยุคที่สังคมโลกเกิดวิกฤติต้องการให้สังคมมีเสรีภาพในการวางแผนทางสังคมขึ้น ซึ่งโครงสร้างสังคมต้องมีการวางแผนสังคมแบบประชาธิปไตยและและการบูรณาการความรู้ สังคมจึงต้อง

ออกแบบเพื่อแก้ปัญหาวิกฤติระดับมหาภาค ซึ่ง Mannheim ได้พัฒนาแนวคิดการวางแผนทางสังคม (social planning) และมองว่าการวางแผนทางสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของวิศวกรรมสังคม (social engineering) ซึ่งเป็นวิศวกรรมสังคมแบบองค์รวม (holistic social engineering)

4) ยุคปฏิรูปแบบค่อยเป็นค่อยไป (1945–1960s) เป็นแนวคิดของ Karl Popper (1961) ได้นำเสนอแนวคิดวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (piecemeal social engineering) เป็นแนวทางการแก้ปัญหาทีละเล็กทีละน้อยค่อยเป็นค่อยไป ปรับปรุงทีละส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบเพิ่มขึ้นทีละเล็กทีละน้อยไปจนสำเร็จ โดย Popper ใช้คำว่าวิศวกรรมสังคม ที่ไม่ได้หมายถึงการมองมนุษย์เป็นวัตถุหรือชิ้นส่วนในเครื่องจักร แต่หมายถึงการนำหลักการและการลองผิดลองถูกอย่างมีระบบ มาใช้กับการปฏิรูปสังคมและการออกแบบสถาบันทางสังคมพร้อมกับการสร้างสถาบันที่มีอยู่แล้วขึ้นมาใหม่นั่นเอง ซึ่งในลักษณะเดียวกับวิธีการทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเปรียบกับวิศวกรเครื่องกลที่มีหน้าที่การออกแบบเครื่องจักรและปรับปรุงซ่อมบำรุงขึ้นมาพัฒนาระบบอุตสาหกรรมเช่นเดียวกัน

5) ยุคพัฒนามนุษย์และชุมชน (1970s–2000s) เป็นช่วงเวลาที่เกิดแนวคิดของ Paulo Freire (1970) ขึ้น โดยมีเป้าหมายในการพัฒนามนุษย์ผ่านการศึกษาที่ครูและผู้เรียนร่วมกันสร้างความรู้เพื่อใช้การศึกษาพัฒนาทุนมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์มากขึ้น มีพลัง (empowerment) เป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนแปลงปลดปล่อยทางสังคม ส่วนแนวคิดของ Robert Chambers (1983) โดยมุ่งเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักวางแผน นักบริหาร นักพัฒนาชุมชน และผู้ปฏิบัติงานภาคสนาม ต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ของคนยากจนในชนบทซึ่งเป็นกลุ่มที่ถูกละเลยมากที่สุดเป็นอันดับแรก ซึ่งถือเป็นผู้บุกเบิกแนวทางการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมขึ้น ทั้นนี้ยังมองบทบาทของวิศวกรสังคมที่ไม่ใช่ผู้เชี่ยวชาญที่ออกแบบสังคมจากบนล่างแต่เป็นผู้ออกแบบสังคมจากล่างขึ้นบน พร้อมกับการเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้คนจนได้เป็นวิศวกรของชีวิตตนเอง และมองว่า คนในท้องถิ่นคือผู้เชี่ยวชาญ (local people are the experts) ส่วนแนวคิดของ Amartya Sen (1999) ได้นำเสนอแนวคิดแนวทางศักยภาพ (capability approach) ที่มีมุมมองถึงการเปลี่ยนจุดเน้นจากการมีทรัพยากรไปสู่การทำได้และเป็นได้ หรือการสร้างเสรีภาพที่แท้จริงของมนุษย์ มุมมองในฐานะวิศวกรสังคมเป็นผู้ออกแบบนโยบายสาธารณะให้ขยายขีดความสามารถ และเสรีภาพที่แท้จริง (substantive

freedoms) ของปัจเจกบุคคล โดยให้บุคคลเป็นผู้เลือกทางเลือกต่างๆ ด้วยตนเองว่าจะใช้เสรีภาพเหล่านั้นอย่างไร ดังนั้นวิศวกรสังคมจึงมิใช่ผู้ออกแบบ (designer) ของสังคม แต่เป็นผู้ขยาย (expander) ทางเลือกที่มีอยู่ให้กับมนุษย์

6) ยุคนวัตกรรมสังคม (2000s–ปัจจุบัน) เป็นแนวคิดของ Peter Drucker (2002) ถือเป็นคนแรกที่เสนอแนวคิด นวัตกรรมสังคม (social innovation) อย่างเป็นระบบ ซึ่งมองว่านวัตรรมทางสังคมเป็นกุญแจสำคัญในการแก้ไขปัญหาเรื่องรังของสังคม ที่ทั้งการเมืองและนักเศรษฐศาสตร์ไม่สามารแก้ไขจัดการได้ ซึ่งทุกปัญหาสังคมคือโอกาสทางธุรกิจที่ซ่อนอยู่ Drucker มีมุมมองว่า ผู้ประกอบการทางสังคม (social entrepreneur) คือวิศวกรสังคมหลักที่นำหลักการจัดการและนวัตกรรมมาประยุกต์ใช้ธุรกิจเข้ากับภารกิจภาคสังคม และยังมองว่าองค์กรไม่แสวงหากำไรคือห้องทดลองของนวัตกรรมทางสังคม ส่วนผู้บริหารองค์กรคือวิศวกรสังคมที่ออกแบบวิธีใหม่ในการแก้ปัญหา ส่วนแนวคิดของ Mulgan et al. (2007) มิได้ใช้คำว่าวิศวกรสังคม โดยตรงแต่ผลงานที่นำเสนอทฤษฎีนวัตกรรมสังคม (Social Innovation Theory) สามารถตีความได้ว่าเป็นรูปแบบของวิศวกรรมสังคมมีลักษณะเฉพาะ โดยการออกแบบโครงสร้าง กฎเกณฑ์ ทักษะ เครื่องมือ และมาตรฐานที่ช่วยเปลี่ยนกลุ่มคนที่แตกแยกและขัดแย้งให้กลายเป็นปัญญาร่วมที่สถาบันสาธารณะและเครือข่ายมีบทบาทสำคัญที่จะสร้างวิศวกรรมแบบองค์กรสู่วิศวกรรมแบบระบบนิเวศ (ecosystem engineering) นั่นเอง ส่วนแนวคิดขององค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (OECD, 2018) ได้มุ่งเน้นแนวคิดนโยบายนวัตกรรมแบบกว้าง (broad-based innovation policy) ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดนโยบายนวัตกรรมสังคมในเวลาต่อมา ซึ่ง OECD สนับสนุนให้รัฐบาลต้องสร้างระบบนิเวศ (ecosystem) ที่เอื้อต่อการเกิดนวัตกรรมทางสังคมในทางการเงิน ปรับกฎระเบียบ ความร่วมมือและการวัดผลกระทบทางสังคม หากมองในฐานะวิศวกรสังคมจะอยู่ในรูปแบบผู้ออกแบบระบบและวิศวกรสังคมเชิงละมุน (meta-engineer / soft social engineer) ซึ่งเป็นการออกแบบกรอบความคิด ตัวชี้วัด และแนวปฏิบัติที่ดี เพื่อให้รัฐบาลสมาชิกในองค์กรนำไปปรับใช้ผ่านกลไกผู้ทรงคุณวุฒิและการเรียนรู้เชิงนโบบายซึ่งต้องไม่เข้าไปแทรกแซงโดยตรง ซึ่งทั้ง 3 แนวคิดหลักนับเป็นแนวคิดในการสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาสังคม

7) ยุคบูรณาการ (ปัจจุบัน) ซึ่งเป็นการบูรณาการองค์ความรู้วิศวกรรมสังคม การพัฒนามนุษย์ การพัฒนาแบบมีส่วนรวม ชุมชนท้องถิ่น และนวัตกรรมสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปแบบวิศวกรสังคมราชภัฏเป็นการบูรณาการเข้าการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการรับใช้สังคมที่เป็นการพัฒนาทักษะทางสังคม (soft skills) การวิจัย การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนท้องถิ่น การทำงานร่วมกับท้องถิ่น และการสร้างนวัตกรรมสังคมท้องถิ่นเป็นการพัฒนาทักษะทางวิชาการ (hard skills) อย่างเป็นระบบ เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบองค์รวมมุ่งสู่เป้าหมายที่เป็นผลลัพธ์เดียวกันคือ การพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

นักคิดวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม

การสรุปที่มาและพัฒนาการแบบองค์รวมจะชี้ให้เห็นถึงองค์ความรู้ของวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคมนั้นเป็นศาสตร์ที่มีรากแนวความคิดสังคมศาสตร์แต่โดดเด่นที่เป็นศาสตร์เชิงประยุกต์ที่ต้องมองเห็นปัญหาสังคมมนุษย์แล้วหาองค์ความรู้มาแก้ไข ดังเช่นการประยุกต์ใช้ศาสตร์วิศวกรรมอุตสาหกรรมมาแก้ไขปัญหาของคน แรงงาน สวัสดิการสังคมซึ่งถือเป็นบริชทางมนุษย์และสังคม มีการนำแนวคิดกฎหมายมาใช้แก้ปัญหาทางสังคม การพัฒนาสังคมแบบมีส่วนร่วม การวางแผนทางสังคม การใช้นวัตกรรมสังคม จนนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งแนวคิดหลักของวิศวกรสังคม ประกอบด้วย (1) งานสังคมสงเคราะห์อุตสาหกรรม (2) การจัดระเบียบสังคมในสังคมในที่ทำงานเพื่อลดความขัดแย้ง และ (3) ความรับผิดชอบของสังคม โดยกระบวนการวิศวกรรมสังคมนั้นกลายเป็นประยุกต์ใช้หลากหลายศาสตร์มาร่วมกันศึกษาค้นคว้า วิจัยโดยสังคมหรือชุมชนเป็นฐานในการตั้งโจทย์การวิจัย การใช้ความรู้สหวิทยาการในการแก้ปัญหาของสังคม ซึ่งมีการศึกษามาอย่างยาวนานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้มีเหล่านักคิดนักวิจัยที่นำเสนอแนวคิด ผลงานต่างๆ มาเผยแพร่เพื่อให้นักวิชาการรุ่นต่อมาได้นำไปเป็นแนวทางแก้ปัญหาสังคมและศึกษาค้นคว้าต่อไป โดยผลงานส่วนใหญ่จะใช้คำว่า วิศวกรรมสังคม (social engineeing) และมีหลายแนวคิดที่เป็นการตีความจากผลการทำวิจัยและผลงานศึกษาค้นคว้าที่สำคัญด้วยวิเคราะห์ว่าลักษณะเป็นวิศวกรรมสังคม นับตั้งแต่ปี ค.ศ.1890–2024 เพียงพอที่จะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าองค์ความรู้ด้านวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคมดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 สรุปข้อมูลสำคัญของนักคิดเกี่ยวกับวิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม

ลำดับ	นักคิด-ผู้วิจัย/ปี	แนวคิด/ทฤษฎี	รูปแบบการศึกษา	ผลการศึกษาที่สำคัญ
1	Jacques van Marken (1894)	Industrial Social Engineering	แนวคิดเชิงทฤษฎี	เสนอแนวคิด “Social Engineer” เพื่อจัดการปัญหาสังคมในองค์กร
2	Frederick Taylor (1911)	Scientific Management	การวิเคราะห์องค์กร	การจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพแรงงาน
3	Roscoe Pound (1912)	Legal Social Engineering	การวิเคราะห์เชิงบรรทัดฐานและเชิงทฤษฎี ผสมกับการวิเคราะห์หลักกฎหมายเชิงหลักการ	- เปรียบกฎหมายเหมือน “วิศวกรรมสังคม” - เน้นการจัดสมดุลผลประโยชน์ในสังคม - เสนอให้กฎหมายทำหน้าที่ออกแบบสังคมอย่างมีเหตุผล
4	Karl Mannheim (1940)	Social Planning	วิเคราะห์เชิงสังคม	การวางแผนสังคมช่วยแก้ปัญหาโครงสร้างสังคม
5	Karl Popper (1961)	Piecemeal Social Engineering	ปรัชญาสังคม	การปรับปรุงสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป แก้ปัญหาสังคมมุ่งการปฏิรูปไปทีละเล็กทีละน้อย
6	Paulo Freire (1970)	Empowerment & Critical Pedagogy	การวิจัยเชิงปฏิบัติการ	การศึกษาเป็นเครื่องมือปลดปล่อยทางสังคม
7	Robert Chambers (1983)	Participatory Development	การวิจัยพัฒนาชนบท	การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหัวใจของการพัฒนาชนบท
8	Amartya Sen (1999)	Capability Approach	การวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์สังคม	การพัฒนาควรเน้นศักยภาพของมนุษย์
9	Peter Drucker (2002)	Social Innovation	การวิเคราะห์องค์กร	นวัตกรรมสังคมช่วยแก้ปัญหาสังคมยุคใหม่
10	Mulgan et al. (2007)	Social Innovation Theory	การวิจัยเชิงนโยบาย	การพัฒนานวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาสังคม

ลำดับ	นักคิด-ผู้วิจัย/ปี	แนวคิด/ทฤษฎี	รูปแบบการศึกษา	ผลการศึกษาที่สำคัญ
11	Boyer (1996)	Community Engagement	การศึกษาระดับอุดมศึกษา	มหาวิทยาลัยควรทำงานร่วมกับชุมชน
12	Eyler & Giles (1999)	Service Learning	การวิจัยการศึกษา	การเรียนรู้ผ่านการบริการชุมชนพัฒนาทักษะนักศึกษา
13	Castells (2010)	Network Society	การวิเคราะห์สังคมดิจิทัล	เทคโนโลยีเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาสังคม
14	Stanford Social Innovation Review (2015)	Collective Impact	การวิจัยนโยบายสังคม	ความร่วมมือหลายภาคส่วนช่วยแก้ปัญหาสังคม
15	OECD (2018)	Social Innovation Policy	การวิจัยเชิงนโยบาย	นวัตกรรมสังคมช่วยพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน
16	UNESCO (2021)	Higher Education for Sustainable Development	การวิจัยเชิงนโยบายการศึกษา	มหาวิทยาลัยมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม

จากตารางที่ 2.1 จะพบว่ามีการเกิดขึ้นของแนวคิดเกี่ยวกับวิศวกรรมสังคมเป็นช่วงเวลาของการพัฒนาการวิศวกรรมสังคมเป็น 6 ช่วงแนวคิดสำคัญ ได้แก่ ยุคการควบคุมทางสังคม ประกอบด้วย (1) ช่วงเวลา ค.ศ.1890–1920 ยุคกำเนิดคำว่าเรียกว่าวิศวกรสังคม ตามแนวคิดเกี่ยวกับวิศวกรรมสังคมอุตสาหกรรม (industrial social engineering) (2) ช่วงเวลา ค.ศ.1920–1950 เกิดแนวคิดเกี่ยวกับวิศวกรรมสังคมทางกฎหมายและการวางแผนสังคม (legal social engineering & social planning) ยุคการพัฒนาสังคมแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย (3) ช่วงเวลา ค.ศ.1950–1970 เกิดแนวคิดหลักเกี่ยวกับวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (piecemeal social engineering) (4) ช่วงเวลา ค.ศ.1970–1990 เกิดแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participatory development) ยุคนวัตกรรมสังคมและการพัฒนาที่ยั่งยืน ประกอบด้วย (5) ช่วงเวลา ค.ศ.1990–2010 เป็นแนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมสังคม (social innovation) และ (6) ช่วงเวลา ค.ศ.2010–2024 เป็นยุคปัจจุบันอยู่ในช่วงแนวคิดเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยทำงานร่วมกับชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน (community engagement & sustainability) ซึ่งสามารถสรุปเป็นนักคิดคนสำคัญแต่ละยุคสมัยดังต่อไปนี้

1. วิศวกรรมสังคมเกี่ยวกับอุตสาหกรรม (industrial social engineering)

1.1 สรุปแนวคิดของ Jacques van Marken (1845-1906)

Jacques (J.C., Jacob Cornelis) van Marken (1845-1906) นักอุตสาหกรรมชาวดัตช์และผู้ประกอบการที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้เริ่มแรกในการบัญญัติศัพท์ว่า “วิศวกรสังคม” (social engineers/sociale ingenieurs) (Wolff, 1897; Hofstede, 1979; Wang, Li, & Wang, 2018) โดย Jacques van Marken (1894) เสนอแนวคิดสำคัญว่า องค์กรสมัยใหม่ไม่ได้ต้องการเพียงวิศวกรด้านเทคนิค แต่ต้องมี “ผู้เชี่ยวชาญด้านสังคม” เพื่อจัดการปัญหามนุษย์ในองค์กรควบคู่กันไปด้วย ซึ่งแนวคิดหลักที่ Jacques van Marken ได้นำเสนอเชิงเปรียบเทียบว่า เมื่อเกิดปัญหาในโรงงานอุตสาหกรรมมีวิศวกรทั่วไป (engineers) ที่แก้ปัญหาวัสดุอุปกรณ์ที่เป็นระบบของเครื่องจักร ระบบการผลิตได้ เช่นเดียวกันในโรงงานอุตสาหกรรมจะมีระบบสังคมที่เป็นแรงงาน สวัสดิการสังคม ความสัมพันธ์มนุษย์เมื่อระบบสังคมเหล่านี้มีปัญหาต้องมีวิศวกรสังคมมาแก้ปัญหาของมนุษย์ หรือการจัดการมนุษย์อย่างเป็นระบบ แนวคิดนี้ได้นำสู่การปฏิบัติจริงด้วย ในฐานะที่เขาเป็นผู้ประกอบการได้ตั้ง N.V. Nederlandsche Gist- & Spiritusfabriek (Gist-Brocades) ขึ้นมาและได้ไปปรับใช้ในองค์กร อาทิ ประกันอุบัติเหตุให้พนักงาน สนับสนุนให้การศึกษาบุตรของแรงงาน ระบบแบ่งปันผลกำไร รวมถึงการก่อตั้งสภาคนงานแห่งแรกของเนเธอร์แลนด์ในปี ค.ศ.1878 ด้วย ถือเป็นการเกิดขึ้นของแนวคิดการบริหารทรัพยากรมนุษย์ (Delft University of Technology, 2026; Looise, 2017) ทั้งนี้แนวคิดวิศวกรสังคมของ Jacques van Marken ยังได้มีอิทธิพลต่อนักวิชาการรุ่นต่อมา ซึ่ง Wolff (1897) นักเศรษฐศาสตร์ชาวอังกฤษ ได้อภิปรายและสรุปแนวคิดของ Jacques van Marken ที่ได้เสนอคำว่า วิศวกรสังคม ขึ้นเนื่องจากมองเห็นปัญหาทางสังคมจำนวนมากที่ต้องได้รับการแก้ไข แต่ปัญหาเหล่านี้มีความซับซ้อนเกินกว่าที่บุคคลคนเดียวจะจัดการได้ จึงต้องมีวิศวกรรมสังคมให้เป็นวิชาชีพใหม่ในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบที่ปฏิบัติร่วมกันและมีการจัดระเบียบ ซึ่ง Wolff มองว่ากระบวนการวิศวกรรมสังคมนี้เป็นบริบทของการปฏิรูปสังคมนั่นเอง แนวคิดวิศวกรรมสังคมได้มีอิทธิพลต่อรากฐานการคิดของนักวิชาการยุคต่อมาเกี่ยวกับการบริหารทรัพยากรมนุษย์ สังคมวิทยาอุตสาหกรรม การวางแผนทางสังคมและความรับผิดชอบต่อสังคม

เมื่อประมวลแนวคิดของ Jacques van Marken ชี้ให้เห็นว่า วิศวกรสังคมถูกบัญญัติขึ้นครั้งแรกเป็นแนวคิดของ Jacques van Marken ซึ่งวิศวกรสังคมนั้นถูกมองว่า เป็นผู้ที่มีความรู้ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ที่อยู่รวมกันในองค์กร ชุมชน สังคมได้ โดยมีวิธีการแก้ปัญหาที่ประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ หลักการจัดการ และความรับผิดชอบทางจริยธรรมอย่างเป็นระบบ เพื่อแก้ไขปัญหาของมนุษย์สามารถจัดการความสัมพันธ์ในองค์กร พัฒนาคุณภาพแรงงาน สวัสดิการของคนงาน และสร้างความปรองดองทางสังคมจนทำให้ผู้คนมีความเป็นอยู่ที่ดีทางสังคม ลดความขัดแย้ง และส่งเสริมความร่วมมือภายในระบบองค์กร ชุมชน และสังคม ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เรียกว่า วิศวกรรมสังคม นั่นเอง

1.2 สรุปแนวคิดของ Frederick Winslow Taylor (1856–1915)

Frederick Winslow Taylor (1856–1915) เป็นวิศวกรชาวอเมริกัน ผู้ได้รับการยกย่องว่าเป็น “บิดาแห่งการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์” (scientific management) ซึ่งเริ่มจากการเป็นเด็กฝึกงานในโรงงานเครื่องจักรจนเลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้าวิศวกรในบริษัท Midvale Steel Works จนกระทั่ง Taylor ได้เห็นปัญหาการทำงานแบบ "การอู้งาน" (soldiering) ทำให้ประสิทธิภาพการผลิตต่ำลงด้วยวิธีการทำงานแบบเดิม ไม่มีมาตรฐานที่ชัดเจน ทำให้เขาทุ่มเทวิจัยเพื่อหาวิธีที่ดีที่สุดเพียงวิธีเดียว (the one best way) ด้วยการพัฒนาหลักการจัดการโดยใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการออกแบบงานจนสำเร็จและได้เขียนผลงานที่มีอิทธิพลที่สุด เป็นรากฐานสำคัญของการบริหารจัดการอุตสาหกรรมในยุคปัจจุบันคือหนังสือ The Principles of Scientific Management (Taylor, 1911; The New York Times, 1915; Wrege & Greenwood, 1991)

แนวคิดสำคัญจากผลงาน The Principles of Scientific Management เป็นการเปลี่ยนการบริหารจัดการด้วยใช้สัญชาตญาณไปสู่การใช้วิธีทางวิทยาศาสตร์ มี 4 หลักการสำคัญ (Taylor, 1911) ดังนี้

1) พัฒนาวิธีการทำงานแบบวิทยาศาสตร์ (science, not rule of thumb) เป็นการพัฒนาวิธีการทำงานใช้การสังเกต การวัดเวลา (time study) และการวิเคราะห์เพื่อหาวิธีทำงานที่ดีที่สุดแทนการใช้สัญชาตญาณหรือการเดาสุ่มเอง

2) การคัดเลือกและพัฒนาคนงาน (scientific selection and training) คัดเลือกคนงานที่มีความสามารถเหมาะสมกับงาน (first-class man) และทำการฝึกอบรม (Training) ให้มีความเชี่ยวชาญตามหลักวิทยาศาสตร์ ไม่ใช่ปล่อยให้ฝึกฝนเรียนรู้กันเอง

3) การร่วมมือกัน (hearty cooperation) เป็นความร่วมมือระหว่างผู้บริหารงานและคนงาน โดยการแบ่งงานระหว่างฝ่ายวางแผน (ผู้บริหาร) และฝ่ายปฏิบัติ (คนงาน) โดยผู้บริหารมีหน้าที่ออกแบบงาน จัดหาเครื่องมือ และให้คำแนะนำ ส่วนคนงานทำตามขั้นตอนที่กำหนดไว้และมีระบบค่าตอบแทนจูงใจ (piece-rate system)

4) แบ่งงานและความรับผิดชอบอย่างเหมาะสม (division of responsibility) แบ่งความรับผิดชอบอย่างชัดเจนระหว่าง "ฝ่ายจัดการ" (ผู้วางแผน/คิดวิธี) และ "คนงาน" (ผู้ปฏิบัติ) มีระบบค่าจ้างตามผลงาน (differential piece rate) เพื่อจูงใจให้คนงานผลิตสูงสุด นำไปสู่กำไรที่มากขึ้น เป็นประโยชน์ทั้งผู้บริหารและคนงาน

ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดของ Taylor (1911) ได้เปลี่ยนการจัดการแรงงานจากศิลปะให้กลายเป็นวิทยาศาสตร์ โดยเน้นประสิทธิภาพการทำงาน มาตรฐานผลงาน และการควบคุมกระบวนการทำงาน ถือเป็นรากฐานแนวคิดวิศวกรรมอุตสาหกรรม (industrial engineering) และวิทยาการจัดการ (management science) ในมิติการจัดการอุตสาหกรรม การบริหารทรัพยากรมนุษย์ และการเพิ่มผลิตภาพ ที่สำคัญแนวคิดนี้ยังเชื่อมโยงกับวิศวกรรมสังคม (social engineering) ในมิติที่เป็นวิศวกรรมสังคมอุตสาหกรรม (industrial social engineering) ที่ระบุว่า Taylor ได้มุ่งเน้นในมิติการออกแบบระบบการทำงาน แต่ขณะที่ Jacques van Marken มุ่งเน้นในมิติการจัดการมนุษย์นั่นเอง

2. วิศวกรรมสังคมทางกฎหมาย (legal social engineering) และการวางแผนสังคม (social planning)

2.1 สรุปแนวคิดของ Roscoe Pound (1870–1964)

Roscoe Pound (Nathan Roscoe Pound) (1870–1964) เป็นนักนิติศาสตร์ชาวอเมริกันผู้ทรงอิทธิพลที่สุดคนหนึ่งในศตวรรษที่ 20 เป็นผู้นำแนวคิดนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (sociological jurisprudence) โดยเชื่อว่านักกฎหมายไม่ควรหมกมุ่นอยู่แต่ในตำรา แต่ต้องให้กฎหมายเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาสังคมที่มีผลต่อชีวิตจริงของมนุษย์ โดย Pound ได้เป็น

ผู้พัฒนาแนวคิด “Law as Social Engineering” ที่สะท้อนจากบทความที่มีชื่อเสียงเรื่อง "The Scope and Purpose of Sociological Jurisprudence" (Pound, 1912) ซึ่งถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของนิติศาสตร์สมัยใหม่ จากการมองกฎหมายเป็นเพียงตรรกะบนแผ่นกระดาษนำไปสู่การเป็นเครื่องมือพัฒนาสังคม โดยตำแหน่งล่าสุดคือ ดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard Law School) (1916-1936) ตลอดช่วงชีวิตของเขาได้รับการยอมรับและยกย่องให้เป็นหนึ่งในนักนิติศาสตร์ที่ถูกอ้างอิงมากที่สุดแห่งศตวรรษที่ 20 ได้รับปริญญากิตติมศักดิ์มากกว่า 200 ใบจากมหาวิทยาลัยทั่วโลก (Pound, 1905; 1911; 1912; Ellis, 2011; Britannica Editors, 2025; Wikipedia contributors, 2026)

หลักการสำคัญที่ปรากฏในแนวคิดนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (Sociological Jurisprudence) ซึ่งงานของ Pound (1905) ได้พัฒนาจากการวิพากษ์วิจารณ์กฎหมายแบบยึดติดกับรูปแบบ (ติดตำรา) และ Pound (1911) พัฒนาไปสู่การเน้นกฎหมายในทางปฏิบัติมากขึ้น จนกระทั่ง Pound (1912) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับกฎหมายในฐานะวิศวกรรมสังคมในการวางแผนทางสังคมที่สร้างความสมดุลระหว่างผลประโยชน์ทางสังคมที่ขัดแย้งกัน ซึ่งเขาได้กล่าวว่า กฎหมายต้องมั่นคง แต่ต้องไม่หยุดนิ่ง “The law must be stable, but it must not stand still” โดยเปรียบเทียบดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.2 เปรียบเทียบแนวคิดนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (Sociological Jurisprudence)

ประเด็น	Pound (1905)	Pound (1911)	Pound (1912; 1922)
หลักคิด	Sociological Jurisprudence	Law in action	Social Engineering (Balancing of interests)
จุดเน้นหลัก	วิจารณ์กฎหมายแบบนามธรรม (formalism)	พัฒนากฎหมายให้ตอบสนองสังคมจริง	กฎหมายเป็น “วิศวกรรมสังคม”
มุมมองกฎหมาย	กฎหมายควรสะท้อนความเป็นจริงของสังคม	กฎหมายเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาสังคม	กฎหมายเป็นเครื่องมือ “ออกแบบสังคม”
วิธีการ	วิเคราะห์บทบาทกฎหมายในสังคม	เน้นผลลัพธ์ของกฎหมายในชีวิตจริง	จัดสมดุลผลประโยชน์ (individual–public–social)
เป้าหมาย	ปฏิรูปแนวคิดทางกฎหมาย	เพิ่มประสิทธิภาพและความยุติธรรม	สร้างความยุติธรรมและความสมดุลในสังคม
ระดับการพัฒนา	วางรากฐานแนวคิด	ขยายแนวคิดสู่การปฏิบัติ	สร้างกรอบทฤษฎีวิศวกรรมสังคม (Social Engineering)

ที่มา: Pound (1905; 1911; 1912; 1922)

Pound (1912; 1922) ได้กล่าวว่า ผู้บัญญัติกฎหมายทำหน้าที่เสมือนวิศวกรสังคมที่พยายามแก้ไขปัญหาในสังคมโดยใช้กฎหมายเป็นเครื่องมือ ดังนั้นกฎหมายจึงเป็นเครื่องมือวิศวกรรมสังคม" (law as social engineering) โดยมองว่า สังคมเสมือนกลไกที่ซับซ้อน ซึ่งจำเป็นต้องมีการออกแบบ ปรับแต่ง และซ่อมแซมอย่างเป็นระบบในฐานะผู้บัญญัติกฎหมายหรือผู้พิพากษาเป็นวิศวกรสังคม ต้องตรากฎหมายที่เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการออกแบบสังคมเพื่อให้สังคมที่เป็นระบบโครงสร้างหรือกลไกต้องดูแลรักษาให้ขับเคลื่อนไปได้อย่างราบรื่น นับเป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดวิศวกรรมสังคมทางกฎหมาย (Legal Social Engineering) ซึ่งในสังคมจะใช้กฎหมายจัดระเบียบผลประโยชน์ (Theory of Interests) ประกอบด้วย (1) ผลประโยชน์ส่วนบุคคล (individual interests) อาทิ เสรีภาพ ความเป็นส่วนตัว พื้นที่ส่วนบุคคล (2) ผลประโยชน์สาธารณะ (public interests) อาทิ ความมั่นคงของรัฐ ความมั่นคงของชาติ การรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐธรรมนูญ ทรัพย์สินของแผ่นดิน ป่าไม้ รวมถึงแม่น้ำลำคลอง (3) ผลประโยชน์ทางสังคม (social interests) อาทิ ความสงบเรียบร้อย การคุ้มครองทรัพยากร การควบคุมโรคติดต่อ ความปลอดภัยในทรัพย์สิน การคุ้มครองเด็ก การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา และการรักษามาตรฐานทางจริยธรรม ศีลธรรมอันดี เช่น กฎหมายควบคุมการพนัน การค้าประเวณี หรือสื่อลามก ดังนั้นวิศวกรรมสังคมตามแนวคิดของเขาเป็นการใช้กฎหมายเพื่อสร้างความพึงพอใจที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในสังคมให้ได้มากที่สุดโดยก่อให้เกิดความขัดแย้งน้อยที่สุด

2.2 สรุปแนวคิดของ Karl Mannheim (1893–1947)

Karl Mannheim (1893–1947) ชื่อเดิม Károly Manheim เป็นนักสังคมวิทยาชาวฮังการี-เยอรมัน-อังกฤษ ผู้มีบทบาทสำคัญในแนวคิด "สังคมวิทยาแห่งความรู้" (sociology of knowledge) และ การวางแผนสังคมแบบประชาธิปไตย (democratic social planning) ที่ทรงอิทธิพลที่สุดในศตวรรษที่ 20 โดยผลงานสำคัญของ Mannheim คือ Man and Society in an Age of Reconstruction (Manheim, 1940) เป็นการพัฒนาแนวคิดการวางแผนสังคม (social planning) เพื่อตอบโจทย์สังคมยุควิกฤตในช่วงเวลาที่โลกกำลังเผชิญสงคราม ความเหลื่อมล้ำ ความไม่เป็นระเบียบทางสังคม ซึ่งเสรีนิยมที่กำลังล่มสลายกับเผด็จการที่กำลังรุ่งเรือง ซึ่งเขาได้เสนอว่า สังคมยุคใหม่ไม่สามารถปล่อยให้ดำเนินไปตามยถากรรม

(laissez-faire) ได้ ต้องมีการวางแผนเพื่อรักษาประชาธิปไตยไว้ (Mannheim, 1940; Rantanen, 2024; Britannica Editors, 2026; Wikipedia contributors, 2026) ดังนั้นยุคสมัยใหม่การพัฒนาต้องอาศัยการวางแผนทางสังคมอย่างมีเหตุผล (rational social planning) ซึ่งสังคมต้องถูกออกแบบและวางแผนอย่างเป็นระบบเพื่อลดความไร้ระเบียบ ควบคุมการเปลี่ยนแปลง และสามารถป้องกันวิกฤติทางสังคมได้ การวางแผนทางสังคมต้องอยู่บนพื้นฐานประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมของประชาชน ทั้งนี้ต้องรู้จักใช้เทคนิคควบคุมทางสังคมและอาศัยปัญญาชนช่วยในการวิเคราะห์สังคม ออกแบบนโยบาย ชี้นำทิศทางสังคม ซึ่งถือเป็นแนวคิดการวางแผนเพื่อเสรีภาพ (planning for freedom) สิ่งเหล่านี้เป็นรูปแบบหนึ่งของวิศวกรรมสังคม นอกจากนี้เขายังเห็นว่าการวางแผนทางสังคมเป็นรูปแบบหนึ่งของวิศวกรรมสังคมในระดับมหภาคซึ่งเป็นโครงสร้างสังคมใหญ่ดังนั้นต้องมีการวางแผนอย่างมีเหตุผลและเป็นประชาธิปไตย (Mannheim, 1940) ชี้ให้เห็นว่าการเป็นวิศวกรรมสังคมในแนวคิดการวางแผนสังคม (social planning)เพราะว่าการวางแผนทางสังคมอยู่บนแก่นแนวคิดและเป้าหมายเดียวกันคือการใช้ความรู้แก้ปัญหาสังคมและการออกแบบสังคมอย่างเป็นระบบแบบแผน

3. วิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (piecemeal social engineering)

ผู้ริเริ่มแนวคิดของวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (piecemeal social engineering) นั้น Karl Raimund Popper (1902–1994) ซึ่งในวงวิชาการส่วนใหญ่เรียกว่า Karl Popper เป็นนักปรัชญาชาวออสเตรีย–อังกฤษ ซึ่งเติบโตในครอบครัวที่รักการอ่านหนังสืออย่างมาก โดยเข้าศึกษามหาวิทยาลัยเวียนนามุ่งมั่นเรียนวิชาเอกคณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ และจิตวิทยา ผู้มีอิทธิพลสูงในปรัชญาวิทยาศาสตร์และการเมือง ผู้ได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวางว่าเป็นหนึ่งในนักปรัชญาวิทยาศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดแห่งศตวรรษที่ 20 ซึ่งเป็นผู้เสนอแนวคิดวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน ซึ่งปรากฏโดดเด่นในหนังสือ The Open Society and Its Enemies (Popper, 1945) The Poverty of Historicism (Popper, 1957) โดยเฉพาะได้อธิบายแนวคิดนี้ไว้อย่างสมบูรณ์ในหนังสือ The Poverty of Historicism (Popper, 1961) ปรับแก้ไขครั้งที่ 2 จนได้รับการอภิปรายอย่างกว้างขวาง (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2022; Britannica Editors, 2026; Wikipedia contributors, 2026) ซึ่งได้ตอบโตแนวคิด วิศวกรรมสังคมแบบองค์รวมหรือยูโทเปีย (holistic/utopian social engineering) ซึ่งเป็นรากเหง้าของระบอบ

ฟาสซิสต์และคอมมิวนิสต์ โดย Popper เชื่อว่าความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสังคมทั้งระบบโครงสร้างในคราวเดียวนั้นอันตรายอย่างยิ่งเพราะมนุษย์ไม่มีความรู้มากพอที่จะคาดการณ์ผลกระทบทั้งหมดได้นั่นเอง จึงได้นำเสนอว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมควรทำแบบค่อยเป็นค่อยไปและตรวจสอบได้ แทนการปฏิรูปครั้งใหญ่แบบอุดมคติ ดังนั้นวิศวกรรมสังคมที่ดีต้องเป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป (piecemeal) (Popper, 1961) โดยแนวคิดวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วนนั้นเป็นแนวทางในการปฏิรูปสังคม โดยเน้นเชิงนโยบาย แบบทำการลองผิดลองถูก (trial and error) ที่เป็นแบบวิทยศาสตร์ คือสร้างสมมติฐานที่เป็นการคาดการณ์ (conjectures) เพื่อแก้ปัญหาและพยายามอย่างเต็มที่เพื่อพิสูจญ์ด้วยการหักล้าง (refutations) (Popper, 1963) พร้อมทั้งเมื่อได้ข้อมูลต้องกล้าที่จะแทรกแซงแก้ปัญหาไปทีส่วนเป็นขั้นเป็นตอน ยึดหลักเหตุผลและหลักฐานเชิงประจักษ์ ปรับเปลี่ยนได้ตลอดและควบคุมโดยประชาธิปไตย เพื่อแก้ไขปัญหาทางสังคมเฉพาะด้านที่มีปัญหาซึ่งจะลดความเสี่ยงจากนโยบายขนาดใหญ่ นอกจากนี้กระบวนการทำงานของวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (Popper, 1961) ดังนี้

1) ระบุปัญหา (identify the problem) เริ่มจากปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในสังคม

2) รวบรวมข้อมูล (collect data) เก็บข้อมูลในทุกมิติของปัญหาที่มีผลกระทบ

3) วิเคราะห์ปัญหา (analyze) ทำความเข้าใจสาเหตุและผลกระทบให้ชัดเจน

4) พัฒนาแผน (develop a plan) สร้างแผนเฉพาะเพื่อแก้ไขปัญหาตรงจุด

5) ดำเนินการ (implement) ดำเนินการตามแผนและเสนอให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการด้วยการตรวจสอบอย่างเข้มงวด

ทั้งนี้ลักษณะสำคัญต้องยอมรับว่าสังคมซับซ้อนและเชื่อมโยงกัน การเปลี่ยนแปลงส่วนใดส่วนหนึ่งอาจส่งผลกระทบต่อส่วนอื่นๆ ได้ ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องทำการเปลี่ยนแปลงทุกส่วนไปพร้อมกัน

4. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participatory development)

4.1 สรุปแนวคิดของ Paulo Freire (1921–1997)

Paulo Reglus Neves Freire/Paulo Freire (1921–1997) เป็นนักการศึกษาชาวบราซิล ด้วยการที่ Freire เติบโตในครอบครัวชนชั้นกลาง แต่ต้องเผชิญกับความยากจนและความหิวโหยระหว่างภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ ในทศวรรษที่ 1930 ต่อมาครอบครัวต้อง

ย้ายไปเมืองจาโบาตังดุชการาปารีส ซึ่งมีค่าครองชีพถูกกว่า ทำให้ภายหลัง Freire ได้เล่าว่า ความหิวโหยส่งผลต่อความสามารถในการเรียนรู้ของเขาอย่างรุนแรง และเป็นแรงผลักดันให้เขาทุ่มเทชีวิตเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนยากจน เขาเป็นผู้บุกเบิกแนวคิดวาทศาสตร์เชิงวิพากษ์ (critical pedagogy) และการเสริมพลัง (empowerment) ซึ่งมีอิทธิพลระดับโลกด้านการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม โดยมีผลงานสำคัญ คือ Pedagogy of the Oppressed (Freire, 1970) ทั้งนี้เขาได้เสนอแนวคิดว่า การศึกษาไม่ใช่แค่การถ่ายทอดความรู้ แต่เป็นเครื่องมือในการปลดปล่อย (liberation) และเสริมพลัง (empowerment) ให้ผู้คนเปลี่ยนแปลงสังคม (Freire, 1970, as cited in Kirylo, 2011; IEP Editors, n.d.; Wikipedia contributors, 2016) โดยมีการวิจารณ์ระบบการศึกษาแบบดั้งเดิมว่าเป็นรูปแบบการศึกษาแบบฝากเงิน (banking concept of education) ซึ่งเปรียบเสมือนนักเรียนเป็นบัญชีธนาคารที่ว่างเปล่าที่รอให้ครูนำความรู้มาฝากไว้ เขาจึงได้เสนอแนวคิดที่เป็นทางเลือกใหม่ในรูปแบบการศึกษาแบบตั้งคำถามปัญหา (problem-posing education) เป็นแนวทางที่ครูและนักเรียนร่วมกันสร้างความรู้และทำงานร่วมกัน (co-intentional education) เพื่อเปิดเผยความจริงของความเป็นจริง โดยนักเรียนไม่ได้เป็นแค่ผู้รับ แต่เป็น "ผู้ร่วมสร้าง" (co-creator) ความรู้ เกิดการสนทนาแบบสองทาง (dialogue) แทนการบรรยายทางเดียว ซึ่งผู้เรียนจะได้เรียนรู้ผ่านปัญหาจริง เกิดการคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking) รูปแบบเหล่านี้จึงเป็นแนวคิดวาทศาสตร์เชิงวิพากษ์ (critical pedagogy) ซึ่งเป็นการจัดการศึกษาที่เน้นให้ผู้เรียนเกิดการตระหนักรู้ทางปัญญาเพื่อให้มองเห็นโครงสร้างสังคมที่กดขี่ และนำไปสู่การตั้งคำถามและเปลี่ยนแปลงสังคม ได้สร้างความตระหนักรู้ว่ามนุษย์ที่ยังไม่สมบูรณ์เป็นผู้ที่ถูกกดขี่มีภาวะการสูญเสียความเป็นมนุษย์ แต่มนุษย์ทุกคนมีเส้นทางอาชีพที่สร้างให้ตนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มากขึ้น ซึ่งแนวคิดของเขาเป็นรากฐานของแนวคิดการพัฒนาชุมชน (community development) การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม (participatory learning) ทฤษฎีการเสริมพลังศักยภาพ (empowerment theory) และการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลง (transformative education) ทั้งนี้แนวคิดวาทศาสตร์เชิงวิพากษ์ (critical pedagogy) และการเสริมพลัง (empowerment) (Freire, 1970; Oh, & DeVylder, 2013) ในฐานะวิศวกรรมสังคม พบว่า Freire ไม่ใช้คำว่า วิศวกรรมสังคม (Social Engineering) โดยตรง แต่แนวคิดของเขาเป็นวิศวกรรมสังคมในมิติ “มนุษย์และชุมชน”

(human-centered) ซึ่งเน้นที่โครงการทางการศึกษาในระดับชุมชนและรากหญ้า มุ่งเป้าหมายที่ครูในฐานะวิศวกรสังคมไม่ใช่ผู้กำหนดชะตาของผู้เรียน แต่เป็นผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) ที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนค้นพบและปลดปล่อยตนเองผ่านการสนทนาแบบสองทาง ทำให้เห็นว่า วิศวกรรมสังคมจากล่างขึ้นบน (bottom-up social engineering) ดังนั้นเมื่อพิจารณาอย่างละเอียดวิศวกรรมสังคมตามแนวคิดของ Freire อยู่ที่ (1) การเปลี่ยนความคิด (Mindset) ที่ตัวมนุษย์จะสร้างวิศวกรรมสังคมให้ดีขึ้นได้ (2) การใช้บทสนทนา (dialogue) เป็นเครื่องมือในการปรับโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคม และ(3) เสรีภาพเป็นเป้าหมายที่วิศวกรรมทำเพื่อการปลดปล่อย (libertarian engineering) ทำลายโครงสร้างสังคมที่กดขี่ไม่เป็นธรรม

4.2 สรุปแนวคิดของ Robert Chambers (เกิดในปี ค.ศ.1932)

Robert John Haylock Chambers/Robert Chambers เป็นนักพัฒนาชุมชนและนักวิชาการชาวอังกฤษ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งบุคคลที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อแนวคิดและแนวปฏิบัติด้านการพัฒนา ซึ่ง Chambers มีบทบาทสูงในสถาบันศึกษาระหว่างประเทศ (Institute of Development Studies) (IDS) มหาวิทยาลัยซัสเซกซ์ โดยในช่วงทศวรรษ ค.ศ. 1960-1970 Chambers ได้เริ่มทำงานพัฒนาชุมชนในแอฟริกาและเอเชีย ซึ่งทำให้เขาเห็นความล้มเหลวของการโครงการพัฒนาที่ออกแบบโดยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกที่ไม่เข้าใจบริบทพื้นที่จริง จนได้เขียนผลงานชิ้นเอกในการปฏิวัติแนวคิดการพัฒนาชนบทอย่างสิ้นเชิงคือหนังสือ Rural Development: Putting the Last First (Chambers, 1983) เป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่สุดในฐานะผู้บุกเบิกแนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participatory development) ซึ่งได้เสนอให้มีการเปลี่ยนมุมมองการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับคนฐานรากที่เป็นคนยากจนและคนชายของเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา (Chambers, 2004; Cornwall & Scoones, 2022) สาระสำคัญตามแนวคิดหลักจากหนังสือ Rural Development: Putting the Last First (Chambers, 1983) พบว่า มีการวิพากษ์ ความลำเอียงของคนเมือง (urban bias) ในการพัฒนาเมืองและการเติบโตทางเศรษฐกิจจะไหลลง (trickle-down fallacy) สู่ชนบทโดยอัตโนมัติทำให้คนจนในชนบทถูกมองข้ามอย่างเป็นระบบ คนจนในชนบทกลายเป็นเพียง ผู้รับของความช่วยเหลือ ไม่ใช่ ผู้กระทำ ทำให้เขาได้เสนอการให้คนสุดท้ายมาก่อน (Putting the Last First) เป็นการพลิกมุมมองจากเดิมที่เน้นผู้เชี่ยวชาญเมือง มาเป็นการให้ความสำคัญกับ

ความรู้และประสบการณ์ของคนท้องถิ่น ซึ่งเป็นการกลับด้านทั้งในเรื่องผู้เชี่ยวชาญ (professional reversals) โดยต้องลดตัวเองลงมาเป็นผู้เรียนรู้และยอมรับภูมิปัญญาชาวบ้าน ต้องมีการกลับด้านของผู้มีอำนาจสั่งการ (authority reversals) ให้เป็นผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) และต้องกลับด้านในเชิงคุณค่า (value reversals) เป็นการให้ห้คุณค่ากับสิ่งที่อยู่นอกกระแสหลัก อาทิ เกษตรรายย่อย พื้นที่ห่างไกล และวิถีชีวิตดั้งเดิม นอกจากนี้เขายังมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาและเผยแพร่การประเมินชนบทแบบมีส่วนร่วม (participatory rural appraisal; PRA) และสร้างชุดเครื่องมือของระเบียบวิธีแบบมีส่วนร่วม (participatory methodologies) ซึ่งเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนด้วยตนเอง อาทิ การทำแผนที่ปฏิทินตามฤดูกาล การจัดลำดับปัญหาและความมั่งคั่ง ซึ่งต้องถูกออกแบบคนจนให้เป็นผู้ผลิตข้อมูล (Chambers, 1983; 2005; Chambers, Saxena, & Shah, 1990) หากมองในมิติวิศวกรสังคมจะเป็นผู้อำนวยความสะดวกให้คนจนในชุมชนได้เป็นวิศวกรสังคมด้วยตนเอง ส่วนผู้เชี่ยวชาญ ข้าราชการ นักวิชาการในการพัฒนาต้องเรียนรู้ที่จะปล่อยวางและเปลี่ยนทัศนคติของตนเองด้วยการพยายามเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคนจนและตั้งคำถามว่า คนจนต้องการทำสิ่งใด ดังนั้นได้เปลี่ยนมุมมองวิศวกรรมสังคมจากผู้เชี่ยชาญเป็นผู้ออกแบบสังคมมาเป็นชุมชนเป็นผู้ร่วมออกแบบสังคม ชี้ให้เห็นว่าลักษณะวิศวกรรมสังคมนั้นต้องเน้นแนวทางการพัฒนาจากล่างขึ้นบน (bottom-up approach) ด้วยการใช้วิธีการแบบมีส่วนร่วมให้ชุมชนเป็นผู้ร่วมออกแบบชุมชน (co-designer) และมุ่งเน้นความยั่งยืนจากภายในชุมชน (Chambers, 1994) แนวคิดของเขามุ่งเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมโดยให้ความสำคัญกับความคิด ข้อมูล เสียงและความรู้ของชุมชนชายขอบ ซึ่งเปลี่ยนวิศวกรรมสังคมให้เป็นกระบวนการพัฒนาจากล่างขึ้นบนโดยขับเคลื่อนด้วยการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ซึ่งแนวคิดนี้เป็นรากฐานของแนวคิดการพัฒนาชุมชน (community development) การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research; PAR) การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) และนวัตกรรมระดับรากหญ้า (grassroots innovation)

4.3 สรุปแนวคิดของ Amartya Sen (เกิดในปี ค.ศ.1933)

Amartya Kumar Sen/Amartya Sen เป็นนักเศรษฐศาสตร์และนักปรัชญาชาวอินเดีย มีจุดเปลี่ยนสำคัญในชีวิตเมื่ออายุ 9 ขวบ Sen ได้เห็นเหตุการณ์ความอดอยาก

ใหญ่เบงกอล (Bengal famine of 1943) มีผู้เสียชีวิตมากกว่า 3 ล้านคน ได้เห็นชาวมุสลิม ถูกแทงเสียชีวิตที่หน้าบ้านเนื่องจากถูกบังคับให้ออกไปหางานทำในช่วงจลาจลทางศาสนาด้วยความยากจนข้นแค้น ซึ่งประสบการณ์เหล่านี้ได้หล่อหลอมให้เขาสนใจเรื่องความไม่เท่าเทียมและการกีดกันทางสังคม ผลงานที่เกิดขึ้นของเขาได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวางในฐานะมโนธรรมของวงการวิชาชีพเศรษฐศาสตร์ (conscience of his profession) ด้วยผลงานที่ปฏิวัติแนวคิดเกี่ยวกับความยากจน ความไม่เท่าเทียม และความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์ ซึ่งเขาเป็นผู้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับแนวทางขีดความสามารถ (capability approach) ซึ่งได้นำเสนออย่างเต็มรูปแบบในหนังสือเรื่อง Development as Freedom (Sen, 1999) ได้เปลี่ยนมุมมองของการพัฒนาจากทรัพยากรที่เน้นการสร้างรายได้ไปสู่การขยายเสรีภาพและศักยภาพของมนุษย์ที่แท้จริงของมนุษย์ จนปี ค.ศ.1998 ได้รับรางวัลโนเบลสาขาเศรษฐศาสตร์ และปี ค.ศ.1999 ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ภารัตรัตนะ (bharat ratna) ซึ่งเป็นเกียรติยศสูงสุดของอินเดีย (Sen, 1999; Bernstein, 1999; Britannica Editors, 2025) สาระสำคัญตามแนวคิดหลักจากเรื่อง Development as Freedom (Sen, 1999) ได้ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางการพัฒนา (human-centered development) และคำนึงถึงความเป็นธรรมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในสังคม มุ่งเน้นการขยายเสรีภาพที่มนุษย์ได้รับเป็นการพัฒนาการดำรงชีวิตจริงที่ทำได้และเป็นได้และความสามารถที่เป็นโอกาสทางเลือกสิทธิของบุคคลที่จะเลือกใช้ชีวิตแบบมีเหตุผลและมีคุณค่า โดยขีดความสามารถต้องอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพ 5 ด้านเกื้อหนุนกัน ได้แก่ (1) เสรีภาพทางเมือง (political freedoms) (2) โอกาสทางเศรษฐกิจ (economic facilities) (3) โอกาสทางสังคม (social opportunities) (4) การรับรองความโปร่งใส (transparency guarantees) และ (5) การคุ้มครองความมั่นคง (protective security) ซึ่งเป็นตาข่ายรองรับทางสังคมเมื่อเกิดวิกฤตนั่นเอง (Sen, 1981; 1985; 1992; 1999; 2005; Alkire, Comim, & Qizilbash, 2010) ซึ่งในปัจจุบันแนวทางขีดความสามารถ (Capability Approach) ได้ถูกประยุกต์ใช้ในเชิงนโยบายระหว่างประเทศ โดยเฉพาะดัชนีการพัฒนามนุษย์ (Human Development Index; HDI) ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme; UNDP) ซึ่งเปลี่ยนการวัดความก้าวหน้าของประเทศจากผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (Gross Domestic Product; GDP) มาเป็นอายุคาดเฉลี่ย

การศึกษา และรายได้ เป็นต้น ในมิติวิศวกรรมสังคมนั้น Sen ไม่ได้ใช้คำว่าวิศวกรรมสังคม (social engineering) โดยตรง แต่แนวคิดแนวทางขีดความสามารถ (capability approach) สามารถตีความได้ว่าเป็นรูปแบบของวิศวกรรมสังคมที่มีลักษณะเฉพาะตัว โดยมองว่า วิศวกรสังคมไม่ใช่ออกแบบนโยบาย แต่ผู้กำหนดนโยบายจะต้องเป็นผู้ขยายขอบเขตขีดความสามารถ (expander of capabilities) และให้โอกาสในเสรีภาพที่แท้จริง (substantive freedoms) ของปัจเจก โดยให้บุคคลเป็นผู้เลือกใช้เสรีภาพด้วยตัวเอง ดังนั้นในบริบทวิศวกรรมสังคมกับแนวทางขีดความสามารถมีนัยสำคัญ คือ (1) วิศวกรรมที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human-centric engineering) เป็นการปฏิรูปจากโครงสร้างพื้นฐานและตัวเงินมาเป็นการออกแบบสถาบันทางสังคมเพื่อเพิ่มศักยภาพมนุษย์ (2) เน้นที่หน่วยงาน (agency-oriented) โดยเปลี่ยนจากคนเป็นผู้รับ ให้คนเป็นผู้กระทำการ (agent) การออกแบบสังคมต้องเอื้อให้คนสามารถกำหนดชีวิตตัวเองได้ ที่ไม่ใช่การวางแผนแบบกำกับจากส่วนกลาง และ (3) การเปลี่ยนวิธีวิศวกรรมสังคมที่เน้นประสิทธิภาพเชิงเทคนิค (technical efficiency) เป็นการขยายขีดความสามารถไปครอบคลุมมิติทางจริยธรรมและความเป็นธรรม ซึ่งทำให้เห็นว่าแนวคิดของ Sen เป็นรากฐานสำคัญของแนวคิดดัชนีการพัฒนามนุษย์ (human development index; HDI) การพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) ทฤษฎีความยุติธรรมทางสังคม (social justice theory) และเศรษฐศาสตร์สวัสดิการ (welfare economics) สรุปได้ว่าการพัฒนาเป็นการขยายขีดความสามารถและเสรีภาพของมนุษย์ โดยมองว่าวิศวกรรมสังคมคือการออกแบบนโยบายที่ช่วยเพิ่มโอกาสให้แก่บุคคลในการบรรลุวิถีชีวิตที่พึงปรารถนาอย่างเสรีภาพ

5. แนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมสังคม (social innovation)

5.1 สรุปแนวคิดของ Peter Drucker (1909–2005)

Peter Ferdinand Drucker หรือ Peter Drucker (1909–2005) เป็นนักคิด นักเขียน และที่ปรึกษาด้านการจัดการชาวออสเตรีย-อเมริกัน การเติบโตในครอบครัวชนชั้นกลางทางปัญญาของเวียนนาจึงมีโอกาสในการพบปะสังสรรค์ของนักคิดชั้นนำในยุคสมัยนั้น เมื่อนาซีขึ้นสู่อำนาจในปี ค.ศ.1933 ถูกบังคับให้ออกจากเยอรมนีภายใน 48 ชั่วโมงเนื่องจากเป็นชาวยิว ได้ย้ายไปลอนดอนก่อนอพยพไปสหรัฐอเมริกาในปี ค.ศ.1937 และได้รับสัญชาติอเมริกันในปี ค.ศ.1943 การลี้ภัยไปยังสหรัฐอเมริกาได้เริ่มอาชีพจากการเป็นนักข่าวและที่ปรึกษาด้าน

การจัดการอย่างจริงจัง ซึ่งสิ่งที่ทำให้โดดเด่นในการทำงานบริหารคือการบริหารเป็นเครื่องมือทางสังคมที่ช่วยให้มนุษย์ทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ Drucker ได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวางในฐานะบิดาแห่งการจัดการสมัยใหม่ (father of modern management) ซึ่งยังเป็นคนแรกที่นำเสนอแนวคิดนวัตกรรมสังคม (social innovation) อย่างเป็นระบบ โดยมองว่านวัตกรรมทางสังคมเป็นกุญแจสำคัญในการแก้ไขปัญหาเรื้อรังของสังคมที่การเมืองและเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถจัดการได้ ซึ่งมีผลงานหลักหนังสือเรื่อง Leading for innovation and organizing for results (Drucker Foundation for Nonprofit Management et al., 2002) และหนังสือเรื่อง Managing in the Next Society (Drucker, 2002) ได้เน้นว่า นวัตกรรมไม่ใช่แค่เศรษฐกิจแต่เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาสังคม ยังได้เน้นย้ำอีกว่านวัตกรรมทางสังคมคือการประยุกต์ใช้การจัดการและความรู้เพื่อสร้างผลกระทบทางสังคมที่สามารถวัดผลได้ ซึ่งแนวคิดนวัตกรรมสังคมทำให้เขาได้มีอิทธิพลต่อสังคมสูงสุดคนหนึ่งแห่งศตวรรษที่ 20 (Britannica Editors, n.d.; Wikipedia contributors, n.d.; CBC News, 2005) ทั้งนี้เขาได้นิยามคำว่า นวัตกรรมสังคม เป็นการสร้างรูปแบบใหม่ขององค์กร สถาบัน หรือวิธีการดำเนินงานทางสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาที่ระบบเดิมที่การเมืองและการตลาดไม่สามารถจัดการได้ ซึ่งแตกต่างจากนวัตกรรมทางเทคโนโลยีที่มุ่งพัฒนาสิ่งประดิษฐ์ สิ่งของต่างๆ แต่นวัตกรรมสังคมมุ่งพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และโครงสร้างทางสังคม ซึ่งเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ความคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์และยังมองอีกว่าทุกปัญหาสังคมคือโอกาสทางธุรกิจที่ซ่อนอยู่เสมอ ซึ่งบทบาทที่เป็นตัวขับเคลื่อนนวัตกรรมสังคมไม่ได้มาจากภาครัฐและภาคธุรกิจแต่จะมาจากองค์กรไม่แสวงกำไรและภาคประชาสังคม โดยอาศัยการเปลี่ยนผ่านสังคมยุคใหม่ไปสู่สังคมแห่งความรู้ (knowledge society) เขาเชื่อว่านวัตกรรมสังคมจะเป็นตัวแปรสำคัญในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและความสัมพันธ์ของคนในสังคมเพื่อแก้ปัญหาใหม่ (Drucker, 2002) ทั้งนี้ได้มองแนวคิดนวัตกรรมสังคมของเขา ในมิติวิศวกรรมสังคมที่ไม่ได้ปรากฏชัดเจนในคำว่าวิศวกรสังคม (social engineer) แต่วิเคราะห์จากแนวคิดนวัตกรรมสังคม สามารถตีความอย่างเป็นรูปธรรมในรูปแบบของวิศวกรรมสังคมเฉพาะตัว ซึ่งมองว่า วิศวกรสังคม คือ ผู้ประกอบการทางสังคม (social entrepreneur) ที่นำหลักการจัดการและนวัตกรรมมาประยุกต์ใช้ในการออกแบบองค์กรทางสังคม (social sector organizations) ที่มีประสิทธิภาพ

เป็นต้นว่า (1) วิศวกรรมทางสังคมในฐานะวิธีการแก้ปัญหา ซึ่งมองว่าสังคมคือระบบที่ต้องมีการจัดการ และออกแบบเพื่อให้ตอบรับกับวิกฤต เพื่อสร้างโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้คนทำงานได้อย่างมีความหมาย (2) วิศวกรรมแบบกระจายศูนย์ ดั้งเดิมวิศวกรรมสังคมแบบเดิมที่มักจะมาจากรัฐบาล ผู้บริหาร ผู้เชี่ยวชาญฝ่ายเดียว แต่นวัตกรรมสังคมจะมาจากการที่ปัจเจกชนและองค์กรอิสระเข้าไป ออกแบบวิธีการเพื่อแก้ปัญหาสังคมด้วยตนเองโดยใช้หลักการจัดการและ (3) การเปลี่ยนแปลงที่เป้าหมาย คือการเปลี่ยนแปลงสังคมต้องมีเป้าหมายชัดเจน (purposeful) และวัดผลได้ ซึ่งเป็นแนวคิดแบบวิศวกรรมที่เน้นประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยสรุปได้ว่าลักษณะวิศวกรรมสังคมตามแนวคิดนวัตกรรมสังคมมีการใช้นวัตกรรมเป็นเครื่องมือ ใช้การจัดการ ใช้เป็นกลไกเน้นผลลัพธ์ที่วัดได้และมุ่งสร้างผลกระทบทางสังคม (social impact) ซึ่งเป็นรากฐานของแนวคิดนวัตกรรมทางสังคม (social innovation) การเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม (social entrepreneurship) การจัดการผลกระทบ (impact management) และการจัดการที่ไม่แสวงหาผลกำไร (nonprofit management)

5.2 สรุปแนวคิดของ Geoff Mulgan (เกิดในปี ค.ศ.1961)

Geoffrey (Geoff) John Mulgan/Geoff Mulgan (เกิดในปี ค.ศ.1961) เป็นนักวิชาการ นักนโยบายและนักคิดด้านนวัตกรรมสังคมชาวอังกฤษ เขาเคยทำงานในภาครัฐ ภาคประชาสังคม องค์กรการกุศล การลงทุน และสถาบันการศึกษา ในปัจจุบันดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ที่มหาวิทยาลัยยูนิเวอร์ซิตี้ คอลเลจ ลอนดอน (UCL) Mulgan นับเป็นหนึ่งในนักคิดชั้นนำด้านนวัตกรรมสังคมและเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาทฤษฎีและแนวปฏิบัตินวัตกรรมสังคมในระดับโลก ซึ่งผลงานสำคัญชื่อว่า "Social Innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated" (2007) ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้แนวคิดนี้ได้รับการยอมรับในฐานะทฤษฎีที่มีระบบระเบียบ (Mulgan et al., 2007; Mulgan, n.d.; Noveck, 2017) ซึ่งได้มีการนิยามคำว่า นวัตกรรมทางสังคม คือ แนวคิด วิธีการ หรือรูปแบบใหม่ ที่มุ่งตอบสนองความต้องการเร่งด่วนที่ยังไม่ได้รับการแก้ไข และยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คน พร้อมกับสร้างความสามารถใหม่ให้กับสังคม ซึ่งมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ความคิดใหม่ (new ideas) ทำให้ได้ผลมีประสิทธิภาพ (that work) และตอบสนองความต้องการเร่งด่วนที่ยังไม่ได้รับการตอบสนองมุ่งแก้ปัญหาที่ระบบเดิมเข้าไม่ถึงต้องเป็นการสร้าง

คุณค่าให้สังคม ซึ่งนวัตกรรมไม่ได้เกิดมาแบบสุ่มแต่มีกระบวนนวัตกรรมที่เกิดขึ้นแบบมีวงจรแห่งนวัตกรรมทางสังคม ได้แก่ (1) แรงกระตุ้น (prompts) ต้องระบุปัญหาหรือวิกฤษที่ระบบเดิมแก้ไขไม่ได้ (2) ข้อเสนอ (proposals/idea) ต้องระดมสมองและสร้างความคิดใหม่ๆ (3) การทำต้นแบบ (prototyping) มีการทดลองใช้แนวคิดในระบบเล็กเพื่อพิจารณาข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้น (4) การทำให้ยั่งยืน (sustaining) การหาแนวทางสร้างรายได้และการสนับสนุนเพื่อให้โครงการอยู่รอดในระยะยาวได้ (5) การขยายผล (scaling) นำไปใช้ในพื้นที่อื่นๆ หรือใช้ในเชิงนโยบายได้ (6) การเปลี่ยนเชิงระบบ (systemic change) การเปลี่ยนโครงสร้างเดิมของสังคมเป็นเป้าหมายสูงสุด ดังนั้นการเกิดขึ้นของนวัตกรรมสังคมต้องมีระบบนิเวศ (innovation ecosystem) ที่เป็นนโยบายสนับสนุน เครือข่าย แหล่งทุนและวัฒนธรรมองค์กรเข้ามาช่วยเป็นตัวขับเคลื่อนในการสนับสนุนด้วย นอกจากนี้ Mulgan ยังชี้ให้เห็นถึงการเชื่อมต่อผู้คนและเครื่องจักรนั้นไม่ได้สร้างปัญญาความรู้ขึ้นอย่างอัตโนมัติ แต่กำลังเปลี่ยนกลุ่มที่กระจัดกระจายและขัดแย้งกันให้กลายเป็น "ปัญญารวม" (collective intelligence) ซึ่งนับว่าเป็นหัวใจสำคัญของนวัตกรรมสังคมพร้อมกับต้องออกแบบโครงสร้าง กฎ ทักษะ เครื่องมือ และมาตรฐานให้เป็นอย่างดี (Mulgan et al., 2007; Mulgan, 2017; 2019) ส่วนมิติมุมมองของการเป็นวิศวกรสังคมนั้นไม่ได้ใช้คำว่า วิศวกรสังคม (social engineer) โดยตรง แต่แนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรมสังคม (social innovation) ถูกตีความในรูปแบบของวิศวกรรมสังคม (social engineering) ในสถานะของ สถาบันสาธารณะ (public institutions) ที่มีบทบาทออกแบบโครงสร้าง กฎเกณฑ์ ทักษะ เครื่องมือ และมาตรฐานที่ช่วยกลุ่มคนที่แตกต่างหรือขัดแย้งให้กลายเป็นปัญญารวม (collective intelligence) ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงระบบด้วยการการออกแบบกลไกใหม่ (re-engineering systems) ที่มีระบบทดลองและขยายผลได้โดยทำการเชื่อมโยงเครือข่ายของคนตัวเล็กที่มีไอเดีย (the bees) และองค์กรใหญ่ที่มีทรัพยากร (the trees) เพื่อสร้างผลลัพธ์ใหม่อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งแนวคิดนวัตกรรมสังคม (Mulgan et al., 2007) ได้เป็นรากฐานให้กับแนวคิดระบบนิเวศนวัตกรรมทางสังคม (social innovation ecosystem) การเป็นผู้ประกอบการเพื่อสังคม (social entrepreneurship) นวัตกรรมนโยบายสาธารณะ (public policy innovation) และการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development)

6. แนวคิดเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยทำงานร่วมกับชุมชนและการพัฒนาที่ยั่งยืน (community engagement & sustainability)

ปัจจุบันมีหลากหลายแนวคิดที่น่าสนใจเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยที่ทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อมุ่งเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนนับว่าเป็นมิติการนำความรู้วิชาการไปร่วมแก้ไขปัญหาของสังคมไปเป็นองค์ความรู้ใหม่ในการพัฒนามนุษย์ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม สร้างสมดุลของการดำรงชีวิตในการเปลี่ยนแปลงสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งผู้เขียนนำแนวคิดที่น่าสนใจ ดังนี้

6.1 สรุปแนวคิดของ Ernest L. Boyer (1928 – 1995)

Ernest L. Boyer/Ernest Boyer (1928 – 1995) เป็นนักการศึกษาชาวอเมริกัน นักบริหารการศึกษา และประธานมูลนิธิคาร์เนกีเพื่อความก้าวหน้าทางการสอน (carnegie foundation for the advancement of teaching) นับเป็นผู้ทรงอิทธิพลที่สุดคนหนึ่งวงการการศึกษาอเมริกัน ในปี ค.ศ.1995 เขาได้รับการวินิจฉัยว่าเป็นมะเร็งต่อมน้ำเหลือง (lymphoma) และเสียชีวิตในเดือนธันวาคมของปีเดียวกัน แต่มีบทความเรื่อง "The Scholarship of Engagement" ได้รับการตีพิมพ์หลังเสียชีวิตในปี ค.ศ.1996 (Bradley, 1995; Brandt, 1995; Vives, n.d.; Boyer, 1996) ซึ่งสร้างปรากฏการณ์สำคัญในฐานะผู้ผลักดันวิชาการรับใช้สังคม (scholarship of engagement) ซึ่งมิใช่การสอนและการวิจัยเท่านั้น ซึ่ง Boyer มองว่ามหาวิทยาลัยในยุคใหม่ต้องกลับไปเชื่อมโยงและรับใช้สังคมด้วยความรู้ซึ่งจะมีคุณค่าที่สุดเมื่อถูกนำไปประยุกต์ใช้เพื่อส่วนรวม นับเป็นการปฏิวัติบทบาทของมหาวิทยาลัยให้หลุดพ้นจาก "หอคอยงาช้าง" และหันมามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของสังคมอย่างแข็งขัน ซึ่งเขาได้ขยายความหมายของทุนทางปัญญา (scholarship) ที่เป็นรากฐานของการทำงานร่วมกับชุมชนทั้งในการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ การบูรณาการความรู้ข้ามศาสตร์ การนำความรู้ไปประยุกต์ใช้แก้ปัญหาจริงในสังคม และการถ่ายทอดความรู้ที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งชี้ให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยขยายขอบเขตจากการสอน การวิจัยไปสู่การมีส่วนร่วมกับสังคม (engagement) มหาวิทยาลัยต้องทำงานร่วมกับชุมชน (university–community partnership) ความรู้ต้องถูกใช้เพื่อประโยชน์สาธารณะ เพื่อพัฒนาท้องถิ่นและแก้ไขปัญหาสังคมได้จริง (knowledge for public good) รวมถึงบูรณาการการสอน การวิจัยและบริการวิชาการให้เป็นระบบเดียวกัน (integration of teaching, research, and service) (Boyer, 1996) Boyer ได้รับการยอมรับ

ว่าเป็นหนึ่งในนักการศึกษาชาวอเมริกันที่มีอิทธิพลสูงสุดในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ถ้านำแนวคิด The Scholarship of Engagement (1996) มาวิเคราะห์ตามแนวทางความเป็นวิศวกรสังคม หรือเป็นวิศวกรรมสังคม พบว่า Boyer ผลักดันให้มหาวิทยาลัยทำหน้าที่เป็นวิศวกรทางสังคมในความหมายของการวางโครงสร้างและกลไกเพื่อพัฒนาชุมชน ในบทบาท (1) การสร้างหุ้นส่วนการทำงานร่วมกันแบบสองทาง โดยที่ชุมชนและมหาวิทยาลัยต่างได้เรียนรู้ซึ่งกันและกัน มิใช่การเข้าไปในฐานะสงเคราะห์ชุมชน (2) การแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ โดยมหาวิทยาลัยควรใช้ทรัพยากรที่มีทั้งผู้เชี่ยวชาญ ห้องปฏิบัติการ นักศึกษา และงบประมาณ เข้าไปจัดการกับปัญหาความยากจน สาธารณสุข และการศึกษาในพื้นที่ได้ (3) การปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมองค์กร ซึ่งการทำงานร่วมกับชุมชนต้องถูกนับเป็น "ผลงานวิชาการ" เทียบเท่ากับการตีพิมพ์วารสาร เพื่อจูงใจให้อาจารย์และนักศึกษาร่วมขับเคลื่อนสังคมได้ จึงสรุปได้ว่า สถาบันการศึกษาเป็นวิศวกรรมสังคม ในมิติการออกแบบสะพานเชื่อม (bridge-building) โดยมีลักษณะที่ว่ามหาวิทยาลัยเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนโดยเชื่อมความรู้ไปสู่การแก้ปัญหาสังคม เชื่อมความร่วมมือระหว่างนักวิชาการกับชุมชนโดยมุ่งสร้างผลกระทบต่อสังคม (social impact) ร่วมกันซึ่งเป็นการทำแบบครบวงจรซึ่งถือเป็นรูปแบบหนึ่งของวิศวกรรมสังคมในเชิงสถาบัน นอกจากนี้มุมมองวิศวกรรมสังคมของนักคิดคนอื่นๆ อาจมุ่งเน้นที่ประสิทธิภาพ การวางแผน เสรีภาพ หรือการมีส่วนร่วม แต่ Boyer ได้เพิ่มมิติความรับผิดชอบทางศีลธรรม (moral responsibility) ของผู้มีความรู้ที่ต้องรับผิดชอบในการนำความรู้ไปใช้เพื่อจุดจบที่เป็นมนุษยธรรม

6.2 สรุปแนวคิดของ Eyler & Giles (1999): Service-Learning

Janet Eyler เป็นศาสตราจารย์ที่วิทยาลัยพีบอดี้ มหาวิทยาลัยแวนเดอร์บิลท์ (Peabody College of Education and Human Development, Vanderbilt University) ซึ่ง Eyler มีบทบาทสำคัญในการทำให้การเรียนรู้ผ่านการบริการสังคม (service-learning) ซึ่งได้กลายเป็นแนวคิดที่ความสำคัญระดับต้นของมหาวิทยาลัยแวนเดอร์บิลท์ ส่วน Dwight Giles Jr. เป็นศาสตราจารย์ด้านการบริหารการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่มหาวิทยาลัยแมสซาชูเซตส์บอสตัน (University of Massachusetts Boston) ซึ่งถือว่าทั้งสองท่านเป็นนักวิจัยชั้นนำที่บุกเบิกงานวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical research) เกี่ยวกับด้านการเรียนรู้ผ่านการบริการสังคม โดยมีผลงานที่ทรงอิทธิพลด้านการศึกษาชื่อหนังสือว่า Where's the Learning in

Service-Learning? (1999) เป็นผลงานวิจัยเชิงประจักษ์ที่เปลี่ยนวิธีคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ผ่านการบริการจากวาทกรรมเชิงคุณค่าไปสู่หลักฐานที่พิสูจน์ได้ ซึ่งการเรียนรู้แบบนี้จะมีคุณภาพได้ก็ต่อเมื่อเชื่อมโยงกับประสบการณ์จริงในชุมชน (Campus Compact, 2003; Eyler & Giles, 1994; Giles, 2008) โดย Eyler และ Giles (1999) ได้นำเสนอองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้การเรียนรู้ผ่านการบริการสังคม (service-learning) ประสบความสำเร็จ เรียกว่า 5 Cs ได้แก่ (1) การเชื่อมโยง (connection) ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างประสบการณ์ในพื้นที่กับเนื้อหาในบทเรียนต้องมีความสอดคล้องกันอย่างมีนัยสำคัญ (2) ความต่อเนื่อง (continuity) การเรียนรู้ต้องเกิดขึ้นตลอดเวลา ทั้งก่อนลงพื้นที่ ระหว่างทำกิจกรรม และหลังจบกิจกรรม (3) บริบท (context) การเรียนรู้จะดีที่สุดเมื่ออยู่ในสถานการณ์จริง (real-world context) ซึ่งมีความซับซ้อนกว่าในหนังสือ ตำราและบทเรียน (4) ความท้าทาย (challenge) การเผชิญกับปัญหาที่ไม่มีคำตอบตายตัวในชุมชนช่วยกระตุ้นการคิดวิเคราะห์ (critical thinking) และ (5) การชี้แนะ (coaching) บทบาทของอาจารย์ที่เปลี่ยนจากผู้สอนเป็นโค้ชเพื่อสนับสนุนให้ผู้ฝึกฝน (coach) และนักศึกษาทำงานร่วมกันได้อย่างสบายใจมากขึ้น หากพิจารณาจากสาระสำคัญของแนวคิดการเรียนรู้ผ่านการบริการสังคม (service-learning) จะเป็นรูปแบบการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง (experiential learning) ซึ่งมีหัวใจสำคัญของการเรียนรู้คือ การสะท้อนความคิด (reflection) เพื่อสร้างความสัมพันธ์แบบสองทาง (reciprocity) ระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชนให้ได้ประโยชน์ร่วมกัน ช่วยให้เกิดการพัฒนานักศึกษามีความรับผิดชอบต่อสังคม จิตสาธารณะมีความเป็นพลเมือง ซึ่งสร้างทักษะสำคัญคือ การคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking) การแก้ปัญหา (problem-solving) และการตระหนักรู้ทางสังคม (social awareness) เมื่อพิจารณาในมิติวิศวกรสังคม Eyler และ Giles ไม่ได้ใช้คำว่า วิศวกรสังคมโดยตรงแต่อธิบายผ่านแนวคิดการเรียนรู้ผ่านการบริการสังคม (service-learning) ที่ตีความเป็นรูปแบบของวิศวกรรมสังคม (social engineering) ที่มีลักษณะเฉพาะตัวเป็น "กลไก" (mechanism) ที่ออกแบบมาเพื่อผลิตตัวพลเมืองที่มีคุณสมบัติเฉพาะ ซึ่งสามารถมองกลไกลวิศวกรรมสังคมผ่านการเรียนรู้ผ่านการบริการสังคมด้วยการอาศัยองค์ประกอบด้วย (1) ระยะเวลา (duration) การออกแบบประสบการณ์ต้องอาศัยระยะเวลาที่ยาวพอที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ (2) การบูรณาการ (integration) การออกแบบการเรียนรู้ด้วยการเชื่อมต่อระหว่างห้องเรียนกับชุมชนต้องมาจาก

การวางแผนที่ดี (3) การสะท้อนความคิด (reflection) การออกแบบการคิดเชิงวิเคราะห์ที่มีระบบโครงสร้างโดยใช้การไต่ถามเพื่อแนวทางที่อิงตามหลักฐานในประสบการณ์จริง ซึ่งทำให้การเรียนรู้ผ่านการบริการสังคมมีบทบาทในฐานะวิศวกรรมสังคมที่เป็นเครื่องมือสร้างสมรรถนะพลเมืองผ่านนักศึกษาให้มีค่านิยม (values) ที่สนับสนุนการมีส่วนร่วม เกิดความรู้ (knowledge) เกี่ยวกับปัญหาสังคมและวิธีการแก้ไข พัฒนาทักษะ (skills) ที่จำเป็นในการสร้างพลังการเปลี่ยนแปลงสังคม สร้างความเชื่อมั่นในตนเองและมีความมุ่งมั่น (commitment) ในการทำประโยชน์เพื่อสังคม นี้จึงเป็นรูปแบบการสร้างวิศวกรรมมนุษย์ (human engineering) มากกว่าการออกแบบกฎหมายและโครงสร้างสถาบันนั่นเอง

6.3 แนวคิดของ UNESCO (2021) อุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (higher education for sustainable development)

แนวคิดเกี่ยวกับอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ปรากฏชัดเจนในกรอบการดำเนินงานที่เชื่อมโยงกันระหว่างการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (education for sustainable development; ESD) และการร่วมกันสร้างอนาคตใหม่ สัญญาทางสังคมฉบับใหม่สำหรับการศึกษา (Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education) ซึ่งร่วมกันกำหนดทิศทางใหม่ให้การอุดมศึกษา (higher education) เป็นกลไกหลักในการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้ง 17 เป้าหมาย (17 SDGs) โดย องค์การเพื่อการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) หรือเรียกว่า ยูเนสโก (UNESCO, 2021) มองว่า การศึกษาในระดับอุดมศึกษาต้องมีการปฏิรูปขนานใหญ่เพื่อตอบโจทย์วิกฤตการณ์โลก การศึกษาต้องก้าวข้ามการเป็นเพียงหัวข้อ หรือ รายวิชาไปสู่การเป็นเครื่องมือเชิงระบบในการขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีสาระสำคัญ ได้แก่ (1) แนวทางการดำเนินงานแบบองค์รวมของสถาบัน (whole-institution approach) โดยการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องเกิดทั้งองค์กรตั้งแต่การบริหารจัดการมหาวิทยาลัย, หลักสูตรการสอน การวิจัย วัฒนธรรมองค์กร ไปจนถึงการปฏิสัมพันธ์กับชุมชนโดยการเชื่อมโยงประเด็นสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสังคมอย่างเป็นองค์รวม (2) การเรียนรู้เชิงเปลี่ยนแปลง (transformative learning) ซึ่งการเรียนรู้ต้องเปลี่ยนวิธีคิดและพฤติกรรมของผู้เรียนเพื่อให้เขากลายเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agents) และ (3) การศึกษาตาม

สมรรถนะ (competency-based education) เน้นการสร้างสมรรถนะแห่งอนาคต เช่น การคิดอย่างเป็นระบบ การมองอนาคต ความสามารถเชิงจริยธรรมหรือคุณค่า ความสามารถเชิงกลยุทธ์ ความสามารถในการทำงานร่วมกัน เป็นต้น ถ้ามองในมิติของวิศวกรสังคมสำหรับแนวคิดเกี่ยวกับอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของยูเนสโก (UNESCO) พบว่า การผลักดันให้อุดมศึกษาทำหน้าที่เป็นวิศวกรรมทางสังคมอย่างเป็นระบบ ผ่านกลไกห้องปฏิบัติการที่มีชีวิต (living labs) นั่นหมายความถึงว่ามหาวิทยาลัยควรใช้พื้นที่ของตนเองและชุมชนโดยรอบเป็นพื้นที่ทดลองแก้ปัญหาสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังเพื่อเป็นการออกแบบการแก้ไขปัญหาโครงสร้างสังคมขนาดเล็กให้เป็นต้นแบบแก่ระดับนโยบายต่อไป การเข้าถึงและเป็นหุ้นส่วนทางสังคม (societal outreach & partnership) สถาบันทางสังคมและมหาวิทยาลัยต้องก้าวข้ามกำแพงสถาบันแล้วจับมือกันไปทำหน้าที่วิศวกรสังคมเข้าไปร่วมเรียนรู้ จัดระเบียบและวางรากฐานความรู้ให้กับชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน สุดท้ายเป็นการใช้อิทธิพลเชิงนโยบาย การใช้ผลงานวิจัยเชิงประจักษ์ (empirical research) เข้าไปผลักดันนโยบายสาธารณะ เพื่อปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมในระดับมหภาค ซึ่งชี้ให้เห็นภาพรวมว่าแนวคิดของยูเนสโกคือการใช้ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือออกแบบสังคมที่ต้องการ อย่างมีวิจารณาญาณและหลักฐานเชิงประจักษ์ (evidence-based) ไม่ใช่ปล่อยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมขึ้นตามธรรมชาติ จำเป็นต้องตั้งใจและจงใจสร้างมนุษย์ที่มีคุณสมบัติเฉพาะ อาทิ ทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี คิดอย่างเป็นระบบ เข้าอกเข้าใจผู้อื่นเพื่อความอยู่รอดของมนุษยชาติ ซึ่งเรียกว่า วิศวกรรมสังคมเพื่อความอยู่รอดร่วมกัน

กล่าวโดยสรุปเริ่มต้นเกิดขึ้นของคำว่า วิศวกรสังคม (social engineer) ก่อนซึ่งเป็นบุคคลผู้มีความเชี่ยวชาญในการจัดการคนในอุตสาหกรรม หน่วยงาน และองค์กรต่างๆ ด้วยวิศวกรรมสังคม (social engineering) ซึ่งภายหลังไม่ค่อยปรากฏคำว่าวิศวกรสังคม แต่จะปรากฏแนวคิดหรือองค์ความรู้ที่มีการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสังคม ซึ่งนับตั้งแต่วิศวกรรมสังคมได้พัฒนาการเปลี่ยนผ่านจากการมุ่งเน้นประสิทธิภาพเชิงอุตสาหกรรมและการวางรากฐานระบบระเบียบจากบนลงล่าง ไปสู่การออกแบบสังคมที่ยึดโยงกับความเป็นมนุษย์และความยั่งยืนในระดับสากลมากขึ้นซึ่งเริ่มจากการสร้างมาตรฐานงานเชิงวิทยาศาสตร์และการใช้กฎหมายเพื่อจัดสรรประโยชน์ในสังคม ต่อยอดสู่การวางแผนเชิงระบบมหภาคและการแก้ไขปัญหาแบบค่อย

เป็นค่อยไปที่สามารถตรวจสอบได้ จนกระทั่งขยายขอบเขตสู่การเสริมพลังให้แก่คนยากจนที่อยู่สุดท้ายผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่มีส่วนร่วมอย่างมีเสรีภาพให้กับบุคคลในการพัฒนาสังคม จนกระทั่งในปัจจุบันแนวคิดวิศวกรสังคม และวิศวกรรมสังคมได้หลอมรวมเข้ากับนวัตกรรมสังคมและบทบาทของสถาบันอุดมศึกษาที่ต้องปรับตัวเข้าหาชุมชนท้องถิ่น สังคมประเทศชาติ เพื่อร่วมกันขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนผ่านการลงมือปฏิบัติจริงโดยเรียนรู้แบบการสะท้อนคิด ส่งผลให้วิศวกรรมสังคมในยุคใหม่ไม่ใช่เพียงการควบคุมเชิงเทคนิค ต้องมีการบูรณาการเครื่องมือเชิงระบบที่หมายความถึงวิธีการ เทคนิค หรือกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิเคราะห์ การจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาที่มีความซับซ้อน โดยไม่มองปัญหาเป็นส่วนเสี้ยวแยกขาดจากกัน แต่ต้องพิจารณาถึงความสัมพันธ์ และการเชื่อมโยงของทุกองค์ประกอบที่ประกอบกันเป็นระบบใหญ่ ผสานเข้ากับการสร้างความร่วมมือจากทุกภาคส่วนสู่เปลี่ยนแปลงมนุษย์และสังคมให้ดีขึ้นอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน

นิยาม “วิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม”

คำว่า วิศวกรสังคม (social engineer) และวิศวกรรมสังคม (social engineering) ซึ่งจะแยกออกเพื่อให้ความหมายเฉพาะคำศัพท์มีความชัดเจน ดังต่อไปนี้

1. วิศวกร (Engineer)

ผู้ที่เรียนวิศวกรรมศาสตร์จะมีความเชื่อว่าพระวิศวกรรมหรือพระวิษณุกรรมเป็นเทพแห่งการช่าง ผู้สร้างสรรค์ดลบันดาลสิ่งประดิษฐ์ต่างๆ ขึ้นในโลก ซึ่งคนไทยได้รับอิทธิพลทางแนวคิดมาจากอารยธรรมอินเดียโดยนับถือกันสืบมายาวนาน ซึ่งได้สรุปคำนิยาม วิศวกร (Engineer) ไว้ว่า บุคคลที่มีหน้าที่ออกแบบ สร้าง ซ่อม ควบคุมเครื่องจักร เครื่องยนต์ หรืออุปกรณ์ไฟฟ้า หรือสิ่งต่างๆ อาทิ ถนน ทางรถไฟ โรงงานอุตสาหกรรม สะพาน โดยใช้หลักวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้วิศวกรถือเป็นผู้ประกอบอาชีพงานด้านวิศวกรรมโดยมีบทบาทหน้าที่การสำรวจ ศึกษา วิเคราะห์ คำนวณ ออกแบบ ตรวจแก้ไข รวมถึงการควบคุมการผลิต การก่อสร้างในกิจการงานขนาดใหญ่ถือเป็นคนที่มีความชำนาญในการช่างทั้งปวง ในประเทศไทยมีสภาวิศวกรมากำกับดูแลวิศวกร ซึ่งผู้ที่จะเป็นวิศวกรได้ต้องมีใบอนุญาตประกอบวิชาชีพวิศวกรรม นอกจากนี้วิศวกรยังมีอยู่หลายแขนงวิชา อาทิ โยธา เหมืองแร่ เครื่องกล ไฟฟ้า อุตสาหกรรม

คอมพิวเตอร์ อากาศยาน โทรคมนาคมและอีกหลายศาสตร์ วิชา (Merriam-Webster, 1983; ชนินทร์ วิศวินธานนท์, 2548; Cambridge Dictionary, 2021; พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554, 2564) และในพระราชบัญญัติวิศวกร พ.ศ.2542 ได้ระบุถึงคำว่า “วิชาชีพวิศวกรรม” หมายความว่า วิชาชีพวิศวกรรมในสาขาวิศวกรรมโยธา วิศวกรรมเหมืองแร่ วิศวกรรมเครื่องกล วิศวกรรมไฟฟ้า วิศวกรรมอุตสาหการ และสาขาวิศวกรรมอื่นๆ ที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง (พระราชบัญญัติวิศวกร พ.ศ.2542, 2542) โดยในกฎกระทรวงกำหนดสาขาวิชาชีพวิศวกรรมและวิชาชีพวิศวกรรมควบคุม พ.ศ.2565 ได้ระบุวิชาชีพวิศวกรรมเพิ่มไว้ถึง 19 สาขาวิชาชีพ ได้แก่ วิศวกรรมเกษตร วิศวกรรมคอมพิวเตอร์ วิศวกรรมเคมี วิศวกรรมชายฝั่ง วิศวกรรมชีวการแพทย์ วิศวกรรมต่อเรือ วิศวกรรมบำรุงรักษาอาคาร วิศวกรรมป้องกันอัคคีภัย วิศวกรรมปิโตรเลียม วิศวกรรมพลังงาน วิศวกรรมเมคคาทรอนิกส์ วิศวกรรมยานยนต์ วิศวกรรมระบบราง วิศวกรรมสารสนเทศ วิศวกรรมสำรวจ วิศวกรรมสิ่งแวดล้อม วิศวกรรมแหล่งน้ำ วิศวกรรมอากาศยาน และวิศวกรรมอาหาร (กฎกระทรวงกำหนดสาขาวิชาชีพวิศวกรรมและวิชาชีพวิศวกรรมควบคุม พ.ศ.2565, 2565) ชี้ให้เห็นถึงวิศวกรมีอยู่หลากหลายวิชาชีพวิศวกรรม แต่หากพิจารณาจากคนทั่วไปเมื่อกล่าวถึงวิศวกร มักมีมุมมองว่าผู้ใดที่เป็นวิศวกรจะเป็นผู้มีความชำนาญวิชาด้านการช่างที่เป็นวิชาชีพช่างชั้นสูงกว่าช่างทั่วๆ ไป ซึ่งมักจะมองเห็นความเป็นวิศวกรในภาพของการก่อสร้างตึกขนาดใหญ่ อุสาหกรรมขนาดใหญ่ เหมืองแร่ การก่อสร้างถนนหนทาง รางรถไฟ สะพาน เขื่อน ท่าเรือ เป็นต้น โดยต้องใช้หลักการทางวิทยาศาสตร์ หลักวิชาการเข้าไปร่วมในการก่อสร้างด้วยความชำนาญ ทั้งนี้เมื่อวิศวกรสร้างสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ย่อมมีผลต่อคน สังคม สิ่งแวดล้อมมากเช่นกัน คนที่เป็นวิศวกรจึงต้องมีทักษะทางสังคมและยึดมั่นคุณธรรมจริยธรรมหรือจรรยาวิชาชีพด้วย ดังนั้นผู้เขียนจึงสรุปไว้ว่า วิศวกร หมายถึง บุคคลผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ มีความรู้วิชาการ ถนัดการช่างวิชาชีพชั้นสูงทั้งการออกแบบ ซ่อม สร้าง ผลิต ควบคุมสิ่งประดิษฐ์โดยมีใบประกอบอาชีพด้านวิศวกรรมเป็นการรับรองความสามารถ โดยต้องซื่อสัตย์ ซื่อตรงต่อวิชาชีพของตนหรือมีจรรยาบรรณวิชาชีพอย่างมั่นคง มิเช่นนั้นจะส่งผลเสียหายต่อทรัพย์สิน คน สังคมและสิ่งแวดล้อมในวงกว้างยากที่จะเยียวยาแก้ปัญหาได้

2. สังคม (Social)

เมื่อกล่าวถึงคำว่า สังคม คนทั่วไปจะมีฐานนิยามง่ายคือ คนรวมกันอยู่ตั้งแต่สองคนขึ้นไปในพื้นที่หนึ่งใดที่มีปฏิสัมพันธ์ อาณาเขต กิจกรรม วัฒนธรรม สถาบันทางสังคมและวิถีชีวิตที่ต้องดำเนินไปร่วมกัน ยังต้องเกิดการตั้งคำถามเพื่อสื่อความหมายความถึงสังคมมนุษย์ที่อยู่ร่วมกันแล้วเกิดพฤติกรรมร่วมกันอย่างไร มีบทบาทหน้าที่ในโครงสร้างสังคมเป็นเช่นไร กฎกติการะเบียบวิธีการอยู่ร่วมกันให้สันติอย่างไร วัฒนธรรมประเพณี ขบบธรรมเนียมเป็นอย่างไร การเรียนรู้ทางด้านสังคมเกิดขึ้นมาทั้งแต่อดีตมาอย่างยาวานานมีศาสตร์ทั้ง ปรัชญา สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง ภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา อีกมากมายที่เป็นการศึกษาเรียนรู้ด้านสังคมมนุษย์ อย่างเช่นในสมัยพุทธกาลสังคมอินเดียมีการจัดแบ่งกลุ่มเป็นวรรณะ หรือชนชั้น มีจำนวน 4 ชนชั้นหลัก ได้แก่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร นอกจากนี้ยังมีชนชั้นพิเศษที่จัดเป็นชนชั้นแทบไม่มีอภิสิทธิ์ในสังคมอินเดีย เรียกว่า จัณฑาล (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2557) สมัยกรีกโบราณได้มีคำกล่าวว่า มนุษย์เป็นสัตว์สังคม เพราะมนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม เป็นหมู่คณะในรูปแบบสังคม—*Human being is social animal*—เป็นคำกล่าวของอริสโตเติล (Aristotle, 384–322 ปีก่อนคริสตกาล) เป็นการสะท้อนว่ามนุษย์อยู่เพียงลำพังไม่ได้ การดำรงชีวิตต้องมีกลุ่มสังคม นอกจากนี้ยังจำแนกคำว่า “สังคม” ในภาษาบาลี สามารถจำแนกเป็นสองคำ คือ “สัง” กับ “คม” โดยคำว่า “สัง” แปลว่าด้วยกัน พร้อมกัน ส่วนคำว่า “คม” แปลว่า ไป ดำเนินไป เมื่อรวมกับ “สังคม” หลายคนจะเข้าใจตรงกันว่า “การอยู่รวมกัน” “ไปพร้อมกัน” “ไปด้วยกัน” นั่นหมายความว่าบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมาอยู่อาศัยร่วมกัน ภายใต้อาณาเขตเดียวกันอย่างชัดเจน มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยมีวัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อ เหมือนกัน พึ่งพาอาศัยกัน และอยู่ภายใต้กฎระเบียบเดียวกัน บางทีอาจแสดงออกมาในเชิงรูปธรรม เป็นกลุ่มคน เผ่า หมู่บ้าน ชุมชน สมาคม ภาค ประเทศ โลก เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ในทิศทางเดียวกันว่า สังคม หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันนับตั้งแต่สองคนขึ้นไป มีขอบเขตที่กำหนดไว้อย่างชัดเจน มีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ทั้งการทำกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี การยึดถือระเบียบแบบแผนอย่างเดียวกัน การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันแก้ไขปัญหารับผิดชอบกิจกรรมที่เกิดขึ้นในกลุ่มไปให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างพร้อมเพียงกัน ซึ่งสังคมจะมีลักษณะเด่นชัดตาม

แบบแผนเฉพาะทั้งสังคมเมือง สังคมชนบท ย่อมมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกันไปแต่สิ่งที่สำคัญที่สุดมักจะมีการปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน (พัทยา สายหู, 2526; จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์และคณะ, 2552; พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542, 2546; พิชัย ผกาทอง, 2547; คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550; สุดา ภิรมย์แก้ว, 2544; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ทำให้คนทั่วไปรู้และเข้าใจกันว่า สังคม หมายถึง “สังคมมนุษย์” (สถาบันการศึกษาทางไกล. สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน, 2548; คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550; พิชัย ผกาทอง, 2547) ผู้เขียนได้เคยสะท้อนความคิดไว้ในเอกสารประกอบการเรียนวิชาเศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ โดยนิยามคำว่า “สังคม” หมายถึง พื้นที่ชีวิตและกิจกรรมร่วมกันของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป เริ่มตั้งแต่สามีภรรยา ไปสู่การสร้างครอบครัว หลายครอบครัวเป็นคุ้ม หมู่ ชุมชน เผ่าและหมู่บ้าน มีกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน มีพื้นที่รวมใจของคน จนหลายกิจกรรมที่ทำแล้วเป็นที่ยอมรับกันในหมู่บ้านชุมชนเกิดเป็นวัฒนธรรม ประเพณีที่ดีงามมีวิถีประชา กฎกติกา จารีต บรรทัดฐาน กฎหมาย ซึ่งกลไกสำคัญคือ “การสื่อสารการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน” เพราะการสื่อสารเป็นหัวใจสำคัญของการอยู่ร่วมกันในสังคม คนต้องเชื่อมโยงระหว่างกันและกัน คนร่วมกิจกรรมกับหลายคน ต้องมีจุดร่วม คือ การพูดคุยกัน การสนทนาสื่อสารกันเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันของผู้คนในสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการได้ทราบถึงนิยามคำว่า “สังคม” หมายถึง คน ได้ปรากฏในหลักการทรงงานของภูมิสังคม ซึ่งมีการเล่าจากหนังสือที่เป็นประสบการณ์สนองพระราชดำริเรียนรู้หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) จึงชี้ให้เห็นได้ว่า สังคม คือ การรวมกลุ่มของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปอยู่ร่วมกันในพื้นที่อาณาเขตเดียวกันอย่างชัดเจน มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในการดำรงชีวิต มีวิถีปฏิบัติ มีวัฒนธรรมประเพณี กฎกติกาจารีตในการคอยดูแลซึ่งกันและกัน มีโครงสร้างอำนาจในการปกครอง เพื่อปกป้องให้สมาชิกอยู่ด้วยการแบ่งหน้าที่ตามบทบาทที่เหมาะสมอยู่ร่วมกันดำเนินไปพร้อมกันอย่างมีความสุข

3. วิศวกรสังคม (Social Engineers)

เริ่มการปรากฏคำว่า วิศวกรสังคม (sociale ingenieurs) ในเรียงความเมื่อ ปี ค.ศ. 1894 โดย Jacques van Marken ไม่ได้นิยามไว้ในเชิงพจานุกรมแต่ถือเป็นการนิยามตรงคำศัพท์ที่ชัดเจนที่สุดถือนับเป็นผู้บัญญัติคำว่า วิศวกรสังคม นั่นเอง โดยอธิบายไว้ในเชิงบทบาทว่า เป็นบุคคลผู้มีความเชี่ยวชาญและมีหน้าที่จัดการแก้ไขปัญหาและความท้าทายของมนุษย์และสังคมอย่างเป็นระบบ โดยวิศวกรสังคม เปรียบเสมือนผู้เชี่ยวชาญที่ทำหน้าที่เชื่อมระหว่างนายจ้างกับแรงงานเพื่อออกแบบระบบสังคมที่ดีขึ้นอย่างมีเหตุผลและมีมนุษยธรรม โดยถือเป็นจุดเริ่มต้นให้กับแนวคิดวิศวกรรมสังคมในมิติการจัดการมนุษย์ในยุคอุตสาหกรรมในยุคตต่อมา (van Marken, 1894; Wolff, 1897; Wikipedia Contributors, 2024) ในยุคสมัยถัดมาเรื่อยๆ ไม่ปรากฏนิยามคำว่า วิศวกรสังคม ขึ้นอีกเลยที่เกิดขึ้นจะเป็นการตีความในองค์ความรู้ที่ที่ศึกษาค้นคว้าเสนอแนวคิดที่เกี่ยวกับการจัดการ แก้ปัญหา พัฒนาคนและสังคมถือเป็นรูปแบบหนึ่งของวิศวกรรมสังคม (social engineering) อาทิ แนวคิดการจัดการเชิงวิทยาศาสตร์ (scientific management) (Taylor, 1911; Wrege, & Greenwood, 1991) พร้อมกันนั้นยังถูกตีความเหมือนวิศวกรรมมนุษย์ (humam engineering) (Redactie, 2017) ยังมีแนวคิดกฎหมายในฐานะวิศวกรรมสังคม (law as social engineering) (Pound, 1912; Szpojankowski, 2019) และแนวคิดวิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน (piecemeal social engineering) (Popper, 1961) ซึ่งแม้ว่า Popper (1945) ไม่ได้นิยามโดยตรงแต่ได้อธิบายถึงบทบาทและวิธีการวิศวกรรมสังคม ทำให้สามารถสรุปเชิงนิยามโดยนัย (interpretive definition) ได้ว่า วิศวกรสังคม คือ ผู้ที่พยายามแก้ไขปัญหาสังคมอย่างเป็นเหตุเป็นผลด้วยการปรับเปลี่ยนทีละส่วน (piecemeal) แบบค่อยเป็นค่อยไปโดยอาศัยวิธีการทดลองและตรวจสอบได้ (trial and error) อิงหลักฐานเชิงประจักษ์ และเปิดให้วิพากษ์วิจารณ์ภายใต้กรอบประชาธิปไตย

ครั้นต่อมาในประเทศไทยช่วงก่อนปี พ.ศ.2564 ยังไม่พบนิยามคำว่า วิศวกรสังคมไว้อย่างชัดเจน แต่มักจะเห็นภาพของการสังเคราะห์สังคม ช่วยเหลือสังคม การรับผิดชอบต่อสังคมของคนที่มีฐานะสังคมและองค์กรภาคเอกชน โดยถ้ามองในฐานะผู้เป็นวิศวกรสังคมอย่างแท้จริง ในประเทศไทยจะฉายภาพไปถึงพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พระองค์ทรงทำหน้าที่เป็นเสมือน “นักออกแบบระบบบริหารรัฐ”

ด้วยออกแบบระบบสังคมด้วยโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริแกปัญหาเชิงระบบดิน น้ำ ป่า อาชีพอย่างบูรณาการ ทรงใช้หลักการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงประจักษ์อิงหลักฐาน ทรงขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในการออกแบบพฤติกรรมและความยืดหยุ่นของสังคมกับความเสี่ยงของโลกาภิวัฒน์ เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนโดยให้ประชาชนร่วมออกแบบสะท้อนความต้องการที่จะเกิดประโยชน์ส่วนรวมต่อตน ชุมชนท้องถิ่น และพระองค์ดำเนินการแบบเป็นขั้นตอนอย่างองค์รวมทั้งทดลอง ปรับปรุง ขยายผลเพื่อสร้างความยั่งยืนเชิงโครงสร้างและคุณภาพชีวิตมนุษย์ระยะยาว นี้คือภาพสะท้อนภาวะความเป็นวิศวกรสังคมในฐานะเป็นผู้ที่มีศาสตร์ วิชาความรู้เฉพาะตนแล้วเมื่อใดที่เกิดปัญหาในวิชาชีพ สามารถแก้ไขปัญหาด้วยหลักวิชาความรู้เฉพาะตนได้แล้วยังสามารถนำความรู้ไปแก้ปัญหาให้กับคนที่อยู่ในองค์กร ชุมชน สังคมนั้นๆ ให้คนอยู่ร่วมกันภายใต้บริบทสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ กฎหมาย และสิ่งแวดล้อมเพื่อบรรลุเป้าหมายความอยู่ดีกินดี มีความสุข เจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืน ซึ่งเปรียบได้แบบง่ายๆ ว่าถ้าหากในระบบอุตสาหกรรม การก่อสร้าง เหมืองแร่ เขื่อน ถนน โรงไฟฟ้ามีระบบ กลไก มีการใช้ศาสตร์ วิชาวิศวกรรมเฉพาะตน มีเครื่องมือใช้ให้กับวิศวกรในการนำไปสร้าง ซ่อมแซม ดูแลแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอาชีพได้ฉันใด ย่อมไม่แตกต่างในระบบสังคมที่มีคนรวมกันอยู่ มีองค์การ หน่วยงาน สถาบัน กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ระบบกลไกสวัสดิการสังคม หากเกิดปัญหาขึ้นจำเป็นต้องมีศาสตร์ วิชา เครื่องมือเฉพาะให้วิศวกรสังคมไว้คอยแก้ปัญหา ออกแบบสร้างสรรค์ให้คน องค์กร หน่วยงาน ระบบกลไกทางสังคมต่างๆ ได้ขับเคลื่อน แก้ปัยหาอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ลดความขัดแย้งให้น้อยที่สุดเกิดประโยชน์สุขส่วนรวมมากที่สุดฉันนั้น

จนกระทั่งวันที่ 18 ตุลาคม พ.ศ.2564 ได้มีการจัดประชุมสำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ (GE) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทากับคณาจารย์ที่สอนรายวิชา “วิศวกรสังคม” โดยมีผู้ทรงคุณวุฒิด้านยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นเป็นวิทยากร ได้อธิบายคำว่า “ทักษะของวิศวกรสังคม” เป็นกระบวนการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมให้กับนักศึกษาโดยการจัดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์แบบลงมือปฏิบัติจริงที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐานผ่านการฝึกฝนชี้แนะจากคณาจารย์ต่างคณะต่างสาขา และปราชญ์ชาวบ้านเพื่อให้นักศึกษาต่างคณะต่างสาขาร่วมดำเนินกิจกรรมแก้โจทย์ปัญหาเชิงพื้นที่ ด้วยตัว

นักศึกษาเองตลอดกระบวนการ โดยมุ่งเป้าที่การสร้างนักศึกษาให้กลายเป็นบัณฑิตนักคิด นักสื่อสาร นักประสาน และนักนวัตกรรม (นงรัตน์ อิสโร, 2564) ชี้ให้เห็นว่า “วิศวกรสังคม” ไม่มีนิยามตรงตัว แต่มีการอธิบายองค์ประกอบของวิศวกรสังคมไว้ว่า เป็นผู้มีทักษะความสามารถและความชำนาญการสังเกต การตั้งคำถาม การฟังอย่างไตร่ตรอง การสร้างกัลยาณมิตรที่สะท้อนลักษณะบุคคลออกมาเป็นคนที่มีความสามารถด้านการคิด การสื่อสาร การประสานและการสร้างนวัตกรรม แต่ผู้เขียนได้นำแนวคิดดังกล่าวมาสรุปเป็นคำนิยามไว้ว่า วิศวกรสังคม หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการคิดวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ เป็นเหตุเป็นผล เชื่อมโยงอย่างบูรณาการแบบข้ามศาสตร์ คละศาสตร์ ผสมศาสตร์มีความรู้การใช้เครื่องมือ เทคนิควิธี กระบวนการ ขั้นตอนในการพัฒนาคนในชุมชนท้องถิ่น มีความสามารถในการสื่อสาร ประสานงานกับกลุ่มคน ภาคีเครือข่าย หุ้นส่วนทางสังคมได้อย่างมีกัลยาณมิตร ถนัดชำนาญในการสร้างนวัตกรรมทางสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน สังคมประเทศไทย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) และในงานเขียนนี้จึงยืนยันนิยามคำว่า วิศวกรสังคม คือ ผู้ที่มีภูมิความรู้ในศาสตร์วิชาที่เป็นทักษะวิชา (hard skills) เฉพาะตนมีความเชี่ยวชาญในวิชาการวิชาชีพ ต้องพึ่งตนเองได้ก่อน รู้จักแสวงหาความรู้เพิ่มพูนไปจนประสบความสำเร็จในองค์ความรู้นั้น และนำความรู้ศาสตร์ วิชาเฉพาะตนไปช่วยเหลือ แก้ปัญหา แบ่งปัน สร้างสรรค์ให้คนอื่นๆ ในสังคมที่มีปัญหาและต้องการองค์ความรู้เฉพาะไปใช้แก้ปัญหาหรือช่วยเหลือตามความต้องการอย่างสม่ำเสมอในรูปแบบวิชาการรับใช้สังคม จนเกิดความเข้าใจเข้าถึงความเป็นทักษะสังคม (soft skills) ที่จำเป็นและประสานเข้ากับทักษะวิชาให้มีพลังอำนาจในศาสตร์ วิชานั้นมากขึ้น เมื่อปฏิบัติเป็นกิจวัตรจากทักษะวิชาชีพสู่สังคม ย้อนกลับสังคมสู่วิชาชีพ จนเกิดการบ่มเพาะผสานระหว่างทักษะสังคมกับทักษะวิชาชีพ จะเกิดเป็นศาสตร์ วิชาชาชีพของตนที่ใช้ในการแก้ปัญหาช่วยเหลือ สร้างสรรค์สังคมให้เจริญก้าวหน้าจนกลายเป็นกระบวนการวิศวกรรมสังคม ทำให้วิศวกรสังคมมีทักษะวิศวกรสังคม มีกระบวนการวิศวกรรมสังคมเป็นอาภรณ์ภูมิความรู้

ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำคำว่า วิศวกรสังคม สอบถามโปรแกรปัญญาประดิษฐ์ (artificial intelligence; AI) พบว่า วิศวกรสังคม” (social engineer) หมายถึง บุคคลหรือกลไกที่ใช้ความรู้ วิธีการเชิงระบบ และหลักฐานเชิงประจักษ์ในการออกแบบ ปรับเปลี่ยน หรือแก้ไขโครงสร้าง ความสัมพันธ์ และพฤติกรรมในสังคม เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ เช่น ความ

ยุติธรรม ประสิทธิภาพ คุณภาพชีวิต หรือความยั่งยืน (OpenAI, 2026) ส่วนนิยามคำว่า วิศวกรสังคมในเชิงการพัฒนาบริบททางการศึกษาไทย เป็นแนวคิดที่แพร่หลายในมหาวิทยาลัยกลุ่มราชภัฏ หมายถึงกระบวนการสร้างนักศึกษาให้เป็นผู้ที่สามารถลงไปแก้ไขปัญหาของชุมชนและท้องถิ่น โดยอาศัยทักษะ 4 ด้านหลัก ได้แก่ นักคิด มีความสามารถวิเคราะห์ปัญหาเชิงเหตุและผล นักสื่อสารมีความสามารถรับฟังและถ่ายทอดข้อมูลเพื่อสร้างความเข้าใจในชุมชน นักประสานมีความสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นและเชื่อมโยงภาคส่วนต่างๆ ได้ และนวัตกรมีความสามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมหรือวิธีการใหม่ๆ มาแก้ปัญหาในพื้นที่ได้ ส่วนนิยามในเชิงรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา หมายถึง การปรับเปลี่ยนโครงสร้างสังคมหรือพฤติกรรมของคนในระดับมหภาค โดยรัฐหรือองค์กรใช้นโยบาย การโฆษณาชวนเชื่อ หรือกฎหมาย เพื่อออกแบบและควบคุมทิศทางของสังคมให้เป็นไปตามเป้าหมายที่ผู้ออกแบบต้องการ (Google, 2026) รวมถึงนิยามคำว่าวิศวกรสังคมที่มีความหมายเชิงบวกที่หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มที่ใช้การออกแบบอย่างเป็นระบบเพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม โดยใช้เครื่องมือ เช่น กฎหมาย การศึกษา หรือนโยบาย ส่วนนิยามเชิงลบหมายถึงอาชญากรไซเบอร์ที่ใช้จิตวิทยาหลอกลวงให้มนุษย์เปิดเผยข้อมูลหรือดำเนินการบางอย่าง เพื่อจุดประสงค์ที่ผิดกฎหมาย (DeepSeek, 2026) เมื่อประมวลทั้ง 3 แหล่งข้อมูลชี้ให้เห็นว่า วิศวกรสังคม หมายถึง บุคคลหรือกลไกที่ใช้ความรู้เชิงระบบหลักฐานเชิงประจักษ์ และเครื่องมือทางสังคม อาทิ นโยบาย กฎหมาย การศึกษา หรือเทคโนโลยี ในการออกแบบ ปรับเปลี่ยน และแก้ไขโครงสร้าง ความสัมพันธ์และพฤติกรรมของคนในสังคม เพื่อให้บรรลุผลลัพธ์ที่พึงประสงค์ อาทิ ความยุติธรรม ประสิทธิภาพ คุณภาพชีวิต และความยั่งยืน ทั้งในระดับจุลภาคอย่างการพัฒนาศักยภาพบุคคล อาทิ บัณฑิตที่มีทักษะคิดวิเคราะห์ สื่อสาร ประสาน และสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาชุมชน และระดับมหภาคที่รัฐหรือองค์กรกำหนดทิศทางสังคม ซึ่งวิศวกรสังคมอยู่ในฐานะเครื่องมือพัฒนาสังคมอย่างเป็นระบบ

4. วิศวกรรมสังคม (Social Engineering)

แม้ว่าในยุคแรกจะใช้คำว่า วิศวกรสังคม โดย Jacques van Marken (van Marken, 1894) แต่ไม่ปรากฏคำว่าวิศวกรรมสังคมไว้ในครั้งแรกแบบชัดเจน กลับสามารถเห็นถึงบทบาทหรือแนวคิดวิศวกรรมสังคมในนิยามวิศวกรสังคม โดยอธิบายว่า เป็นการจัดการและแก้ไขปัญหาของคน (แรงงาน) ในโรงงานอุตสาหกรรม หรือในระบบสังคมโดยผู้เชี่ยวชาญ ต่อมาได้รับการ

พัฒนาแนวคิดวิศวกรรมสังคมในเชิงทฤษฎีโดย Popper (1961) ซึ่งถือว่าเป็นการนิยามกึ่งแนวคิดที่ชัดเจนที่สุดในทางทฤษฎีโดยอธิบายวิศวกรรมสังคม (social engineering) อย่างเป็นระบบว่า เป็นการแก้ปัญหาสังคมด้วยวิธีเชิงเหตุผล แบบแยกส่วน ค่อยเป็นค่อยไป ทดลองได้และตรวจสอบได้ นิยามนี้จึงถือเป็นนิยามเชิงทฤษฎีที่ถูกอ้างถึงมากที่สุด ต่อมาได้ปรากฏนิยามคำว่าวิศวกรรมสังคมในยุคสมัยใหม่ที่ปรากฏในพจนานุกรมและสารานุกรมต่างๆ อาทิ วิศวกรรมสังคม (social engineering) คือ การจัดการหรือบริหารมนุษย์ให้สอดคล้องกับบทบาทและหน้าที่ของแต่ละคนในสังคม โดยอาศัยความรู้ทางสังคมศาสตร์ประยุกต์ ซึ่งผู้ที่ทำหน้าที่นี้เรียกว่าวิศวกรสังคม (Merriam-Webster, 1983) ซึ่งพบว่านิยามในเชิงสารานุกรม (Encyclopaedia Britannica) ว่า วิศวกรรมสังคม หมายถึง ความพยายามในการใช้การวางแผนอย่างมีระบบเพื่อกำหนดหรือปรับเปลี่ยนสังคม (The Editors of Encyclopaedia Britannica, 2024) มีนิยามเชิงภาษาศาสตร์ ที่ระบุว่าวิศวกรรมสังคม หมายถึง การใช้การวางแผนและวิธีการเชิงระบบเพื่อมีอิทธิพลในการกำหนดพฤติกรรมของสังคม (Oxford University Press, 2023) ครั้นต่อมาเป็นการนิยามของ Merriam-Webster (2024) เป็นนิยามสมัยใหม่ที่กล่าวถึง 2 มิติกับคำว่า วิศวกรรมสังคม โดยมิติแรกเป็นเชิงบวกว่า การจัดการพฤติกรรมของคนจำนวนมาก ส่วนมิติที่สองเป็นเชิงลบว่า การหลอกลวงทางจิตวิทยาอาชญากรไซเบอร์ นั่นเอง

ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำคำว่า วิศวกรรมสังคม สอบถามโปรแกรมปัญญาประดิษฐ์ (artificial intelligence; AI) พบว่า วิศวกรรมสังคม” (social engineering) หมายถึง กระบวนการใช้ความรู้เชิงระบบและหลักฐานเชิงประจักษ์ในการออกแบบ ปรับเปลี่ยน หรือกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์และพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ต้องการ อาทิ ความยุติธรรม การเพิ่มประสิทธิภาพ การลดความเหลื่อมล้ำ คุณภาพชีวิต หรือความยั่งยืน โดยอาศัยเครื่องมือที่หลากหลาย เช่น นโยบาย กฎหมาย การศึกษา เทคโนโลยี หรือการมีส่วนร่วมของชุมชน ทั้งนี้ยังสื่อถึงสองนัยสำคัญ คือ (1) ด้านสังคมวิทยา (sociology) หมายถึงการพัฒนาสังคมอย่างเป็นระบบ และ (2) ด้านความมั่นคงปลอดภัยสารสนเทศ (cybersecurity) หมายถึงศิลปะการหลอกล่อหรือการใช้จิตวิทยาชักจูงเพื่อให้มนุษย์มีพฤติกรรมเปิดข้อมูลที่เป็นความลับของบุคคลโดยเฉพาะในบริบทความปลอดภัยสังคมไซเบอร์ (Google, 2026; OpenAI, 2026;

DeepSeek, 2026) สามารถสรุปอย่างง่ายทั้งสองคำที่เชื่อมโยงกันทั้งคำว่า วิศวกรสังคม เป็นบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญในการแก้ไขปัญหาของคนในสังคมอย่างเป็นระบบให้คนและสังคมเปลี่ยนแปลงดีขึ้น (ตัวบุคคล รัฐ ตำแหน่ง) ส่วนวิศวกรรมสังคม เป็นกระบวนการในการใช้ความรู้ไปจัดการ สร้าง ออกแบบ ซ่อมแซม แก้ไขปัญหาคนที่อยู่ร่วมกันในสังคมมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม เปลี่ยนแปลงชีวิตให้ดีขึ้น มั่นคงและยั่งยืน (วิธีการ กระบวนการที่กระทำ)

บุคคลต้นแบบตามแนวคิดวิศวกรสังคมบริบทไทย

การตามหาบุคคลต้นแบบวิศวกรสังคมบริบทไทย ต้องย้อนตามแนวคิดวิศวกรสังคมของ Jacques Van Marken (1845-1906) ถือเป็นผู้บัญญัติศัพท์ "วิศวกรสังคม" (sociale ingenieurs) ขึ้น ด้วยฐานะวิศวกรโรงงานอุตสาหกรรมเมื่อระบบอุตสาหกรรมเกิดปัญหาทางเทคนิคเครื่องจักร เครื่องกล วัสดุอุปกรณ์การผลิตจะมีวิศวกรอุตสาหกรรมคอยดูแลแก้ปัญหาได้ ในทางกลับกันคน (แรงงาน) อยู่ร่วมกันเป็นสังคมโรงงานเมื่อเกิดปัญหาขึ้นย่อมต้องมีวิศวกรสังคมทำหน้าที่การจัดการปัญหาของมนุษย์เช่นเดียวกัน ชี้ชัดว่าวิศวกรสังคมเป็นบุคคลที่มีความรู้หรือสติปัญญาในการจัดการแก้ไขปัญหาของมนุษย์นระบบไกกลสังคมขณะนั้นให้จบสิ้นปัญหาไป ถ้าหากเป็นเช่นนั้น “บุคคลต้นแบบวิศวกรสังคม” จะต้องเป็นมนุษย์ผู้หนึ่งผู้ใดซึ่งมิใช่สิ่งศักด์สิทธิ์เหนือธรรมชาติที่สัมผัสมิได้ บุคคลนั้นต้องมีความรู้ มองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ในสังคมที่อยู่ร่วมเดียวกันพร้อมที่จะเสาะแสวงหา ศึกษา ค้นหา วิจัย องค์ความรู้ใหม่ นวัตกรรมสังคม หรือการต่อยอดภูมิความรู้ดั้งเดิมมาออกแบบ ซ่อมแซมชีวิต ช่วยเหลือผู้คนแก้ปัญหาสังคม พัฒนาคนให้พบแนวทางใหม่ เส้นทางใหม่ วิถีชีวิตใหม่ หลักธรรมคำสอนรูปแบบ นวัตกรรมหรือองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาทันที มีความต่อเนื่องและยั่งยืน โดยในบริบทสังคมไทยผู้เขียนได้วิเคราะห์จากเอกสาร เว็ปไซต์ ผลงานวิจัยที่นักวิจัยจำนวนมากได้นำแนวคิดของพระองค์ท่านไปประยุกต์ใช้ในบริบทต่างๆ การได้รับการยอมรับแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจากนักวิชาการระดับนานาชาติจนได้รับการยอมรับในระดับสากล บุคคลต้นแบบวิศวกรสังคมบริบทไทย คือ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ผู้เป็นปิยะราชาของคนไทยทั้งแผ่นดิน ดังปรากฏคำว่า “ที่ของข้าพเจ้าในโลกนี้คือ การที่ได้อยู่

ท่ามกลางประชาชนของข้าพเจ้า นั่นคือคนไทยทั้งปวง” ที่ตรงกลางของเอกสารแผ่นพับที่แจกในนิทรรศการงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง วันที่ 1 - 30 พฤศจิกายน พ.ศ.2560 แม้เป็นเพียงคำสั้นของเรื่องเล็กๆ แต่อยู่ท่ามกลางรัชสมัยอันยิ่งใหญ่ (วินทร์ เลียววาริณ, 2560) แต่กลับสร้างความปิติในใจให้กับข้าพเจ้ายิ่งนักเมื่ออ่านคำสั้นๆ อิ่มใจ อิ่มอุ่นในชีวิตที่ได้มีโอกาสเกิดและเติบโตใต้ร่มพระบรมโพธิสมภาร และยังได้มีโอกาสทำงานภายใต้ราชภัฏ ที่แปลว่า “คนของพระราชา” ทำให้ผู้เขียนพยายามค้นหาคำว่า “ท่ามกลางประชาชน” คืออะไร? พบคำตอบส่วนตัวว่า ท่ามกลางประชาชนคือประชาชนอยู่ท่ามกลางพระทัย ยิ่งก้าวพระบาทเสด็จเยี่ยมประชาชนทั่วทุกถิ่น ยิ่งต้องคิด ทำ เพื่อประชาชนส่วนรวมแม้พระวรกายของพระองค์อยู่ช่วงประชวรหนักเพียงใด พระองค์ยังทรงงานที่ทำได้เพื่อแก้ไขปัญหาให้กับประชาชนตลอดรัชสมัยของพระองค์ท่าน สมดังที่เป็นพระราชาเพื่อประชาชน

1. ความตั้งมั่นในพระราชปณิธาน

เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ.2493 เป็นการตั้งมั่นในพระราชปณิธานที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงส่งผ่านพระปฐมบรมราชโองการที่ได้พระราชทานในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกความว่า เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม เสมือนคำมั่นสัญญาประชาคมที่ทรงตั้งมั่นแน่วแน่ที่ส่งผ่านการทรงงานของพระองค์โดยปรารถนาความผาสุกอันเป็นประโยชน์สุขของประชาชนทั้งแผ่นดิน ด้วยการยึดหลักการพัฒนาคนเป็นเป้าหมายสำคัญ กอปรกับการใช้วิธีการพัฒนาแบบเข้าใจ เข้าถึง พัฒนาและรู้ รัก สามัคคีเพื่อความสงบสุขของพสกนิกรทุกหมู่เหล่า นอกจากนี้พระองค์ทรงใช้ธรรมะเป็นแนวทางการทรงงานที่ยึดมั่นในความดี ความงาม ความถูกต้อง และความยุติธรรมตลอดระยะเวลาที่พระองค์ทรงครองราชย์ได้กำหนดเป้าหมายในการครองแผ่นดินเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม โดยแน่วแน่ในพระราชปณิธานในการพัฒนาประเทศเพื่อช่วยเหลือประชาชน ผลของการดำเนินการพัฒนาจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขอย่างแท้จริงตลอดการครองราชสมบัติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554; กระทรวงวัฒนธรรม, 2560) ยังมีมุมมองด้านความมั่นคงที่เห็นว่าพระองค์ทรงปรารถนาให้คนไทยมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ผ่อนคลายจากความทุกข์ ความเดือดร้อน มีความสามัคคีกลมเกลียวเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน และให้บ้านเมืองมี

ความเจริญก้าวหน้ามีความมั่นคงปลอดภัยและมีความร่วมเย็นเป็นสุขอย่างแท้จริง (ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, 2563) นับเป็นการดำรงในฐานะพระมหากษัตริย์นักพัฒนาตามพระราชปณิธานที่ทรงประกาศไว้แล้วจึงเริ่มต้นปี พ.ศ.2495 เสด็จเยี่ยมประชาชนทั่วทุกภูมิภาคและได้สร้างโครงการตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ไว้มากว่า 4,741 โครงการ ผู้เขียนนำประเด็นที่เป็นพระปรีชาญาณของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ซึ่งสามารถยกเป็นคติภูมิปัญญาของประเทศไทย ที่เรียกว่า “1 ปรัชญา 23 หลักการ 1 ทฤษฎี 1 วิธีการ 1 สายธารจากนภา ผ่านภูผาสู่มหานที” ผู้เขียนมองว่า ผู้นำที่ยิ่งใหญ่ย่อมมีปณิธานที่ใหญ่ยิ่ง ทรงเป็นผู้นำการพัฒนาทุนมนุษย์ที่สังคมโลกได้หันมาศึกษา ถอดบทเรียนนำมาเป็นต้นแบบในการขจัดความยากจนให้คนพอเพียงยั่งยืน

2. หลักการสอน “คนทำงาน”

การได้เกิดผืนแผ่นดินใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ และเติบใหญ่ในแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งราชวงศ์จักรี การได้ฟังพระบรมราโชวาท พระราชดำรัสต่างๆ ในวันสำคัญของพระองค์ การได้เห็นพระราชกรณียกิจที่เดินทางผ่านข่าวสารในพระราชสำนักในสถานีวิทยุและโทรทัศน์ การได้อ่านเรื่องราวพระราชกรณียกิจผ่านหน้าหนังสือพิมพ์ในวันสำคัญต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระองค์ หนังสือที่หน่วยงานราชการได้นำเสนอเรียบเรียงเขียนขึ้นเพื่อเผยแพร่ให้ประชาชนได้น้อมนำหลักการทรงงาน หลักวิชาความรู้ หลักประพฤติปฏิบัติ หลักธรรมคำสอน หลักปณิธาน หลักการครองตน ครองคน ครองงานไปประยุกต์ใช้ในการทำงาน การดำรงชีวิตของประชาชนและประโยชน์สาธารณะ สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) สำนักนักนายกรัฐมนตรี สำนักราชเลขาธิการ สำนักพระราชวัง เว็ปไซต์มูลนิธิชัยพัฒนา การฟังปาฐกถาของบุคคลสำคัญที่เคยได้ถวายงานในพระองค์และอีกมากมายหลายช่องทาง เมื่อประมวลผลพบว่า พระองค์มีมรรคราชาในการพัฒนาอย่างสมบูรณ์ เป็นพระมหากษัตริย์นักพัฒนาที่มีปณิธานยิ่งใหญ่ให้คนพ้นทุกข์และดำรงชีวิตแบบความสุขสมบูรณ์บนทางสายกลาง เมื่อเจอปัญหาของประชาชน พระองค์ทรงคิด วิเคราะห์ ไตร่ตรอง หาทางแก้ไข ทดลอง ทำซ้ำๆ จนมั่นใจ ทำสิ่งนั้นให้สำเร็จและนำไปขยายผลการพัฒนาในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ ผลลัพธ์จึงเกิดบนผืนแผ่นดินไทยดังก้อง

ไกลไปยังชาวโลก พระองค์ทรงมีรูปแบบ แนวคิด หลักการในการช่วยประชาชนของพระองค์ให้แก้ปัญหาความยากจนแบบครบวงจร โดยมีทฤษฎีใหม่เป็นตัวแบบในการแก้ปัญหาความยากจนสำหรับภาคเกษตรกรซึ่งพระองค์ทรงปรารถนาให้ประชาชนในภาคเกษตรได้พ้นจากความอดอยากให้มีอยู่มีกิน มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น มีเศรษฐกิจพอเพียงกับชีวิตครอบครัวจนก้าวข้ามความยากจนเป็นลำดับอย่างยั่งยืน ซึ่งความสำเร็จที่เกิดขึ้นมาจากการทรงงานอย่างทุ่มเทพระวรกายและมุ่งมั่นอย่างหนักตลอดรัชสมัยของพระองค์ จึงสรุปเป็นหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ด้วยการสะท้อนเรื่องราว “ศาสตร์แห่งกษัตริย์นักพัฒนา” (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) เป็นการนำปรากฏการณ์ เหตุการณ์จริง สิ่งที่เห็น บทเรียนจากการเรียนรู้ในพื้นที่จริง ตามบทสัมภาษณ์ของเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ได้อธิบายไว้ว่า

> “...ซึ่งในปีหนึ่งๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 จะเสด็จฯ ไปทรงงานและประทับในภูมิภาคต่างๆ ภูมิภาคละประมาณ 2 เดือน 4 ภาค 8 เดือน พระองค์ทรงมีพระเมตตามาก ทรงเริ่มสอนเกือบเรียกว่าตั้งแต่วันแรกที่เข้าไปถวายงาน อย่างที่ ผมกล่าวแล้วว่าเมื่อเริ่มแรกถวายงานนั้นผมไม่มีพื้นฐานความรู้เรื่องการเกษตร พระองค์ทรงสอนด้วยวิธี ที่แยบยลมาก รับสั่งให้ทำ 3 ข้อ คือ “มองทุกอย่างที่ฉันทำ จดทุกอย่างที่ฉันพูด สรุปสิ่งที่ฉันคิด”
>
> ประการแรก ทรงรับสั่งว่า “มองทุกอย่างที่ฉันทำ” ต้องตั้งข้อสังเกตดีๆ ว่า ทรงใช้คำว่ามอง ไม่ใช่ แค่เห็น ไม่ใช่แค่ดู ให้มองเพื่อหาความเข้าใจ หาความรู้ต้นเหตุปลายเหตุอย่างไร ให้มองทุกอย่างที่ฉันทำ
>
> ประการที่สอง “จดทุกอย่างที่ฉันพูด” จะเห็นว่าผมเดินตามเสด็จนั้น ตอนแรกๆ มีสมุดจด ตอนหลังจดไม่ไหว จึงใช้เทปตามอัดพระสุรเสียง มีคนเดียวที่ทำอย่างนั้น แล้วกลับมาประมวล จดทุกอย่างที่ฉันทำ จะได้เป็นหลักฐาน เหมือนเราไปเรียนหนังสือจดเล็คเชอร์
>
> ประการที่สาม “สรุปสิ่งที่ฉันคิด” คำว่าสรุปสิ่งที่ฉันคิดคืออะไร ในการทรงงานของพระองค์คือ ทรงให้จดบันทึกไว้เพื่อกันลืมอดีต จดแล้วมองไปในอนาคต จะเรียกว่าวิสัยทัศน์หรือพันธกิจในอนาคต ซึ่งต้องเตรียมตัวรับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นด้วย ต้องสรุปบันทึกแล้วทูลเกล้าฯ ถวายพระองค์เป็นทางการทุกวัน ทรงตรวจเหมือน

ตรวจข้อสอบ วันไหนไม่มีแก้คือสอบผ่าน โดยแนวทางการสรุป 3 ประการ คือ กิจกรรมพระราชกรณียกิจ พระราชกระแส มีอะไรบ้าง และแนวพระราชดำริของพระองค์ที่มีต่อพื้นที่ หรือกิจกรรมนั้นๆ จะดำเนินการในทิศทางใด มีผลกระทบต่อประชาชนอย่างไร ต้องสรุปให้ครบถ้วน ถ้าไม่มีอะไรแก้ไข พระองค์จะพระราชทานกลับมา ถือเป็นคัมภีร์นำมาใช้เป็นแนวทางในการทำงานต่อไป ใครจะมากล่าวอ้างเป็นอย่างอื่นไม่ได้ รวมทั้งต้องทำบันทึกให้ทีมงานนำไปประสาน ถ้าหากจำเป็นจะตั้งเป็นคณะทำงานหรือเป็นกรรมการในระดับโครงการในพื้นที่ ก็ทำเป็นโครงการเล็กๆ และประสานการจัดสรรงบประมาณจนครบถ้วนกระบวนการตามพระราชดำริโครงการฯ ที่พระองค์พระราชทานพระราชดำริที่มีมากกว่า 4,741 โครงการ จะได้รับความรู้ที่ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายและสอดคล้องกับวิถีชีวิตไทยและภูมิประเทศในบ้านเรา... “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” ท่องจำกันเป็นสูตร เศรษฐกิจดีเป็นอย่างไร วางแผนไว้ให้คนร่ำรวย เราต้องเอาสังคมและสิ่งแวดล้อมไปแลก คุ้มหรือไม่ ได้อย่างเสียสองอย่าง ผลการพัฒนา ที่ผ่านมาได้สอนเรา เพราะเราอยากรวย อยากได้การเจริญเติบโต อยากให้เศรษฐกิจขยายตัวสูง เราได้มาแต่คุ้มไหมกับสิ่งที่เราต้องเสียไป ฉะนั้น ความยั่งยืนที่พูดๆ กันไม่เกิด เพราะทุกคนอยากรวย แต่เราต้องรวยอย่างยั่งยืนด้วย รวยถึงลูกหลาน ไม่ใช่แค่ชั่วชีวิตเรา ต้องคิดให้ดี

พระองค์มักจะทรงให้พรที่จบลงด้วยงาน หรือการทำเพื่อคนอื่นว่า “ขอให้มีพละกำลังกายที่แข็งแรง เพื่อที่ จะทำประโยชน์ให้คนอื่นได้” หรือ “ขอให้มีความสุขในการทำประโยชน์เพื่อคนอื่น...”

ชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงมีหลักการสอนคนทำงานจากที่ไม่เป็นงาน สอนให้คนทำงานเป็น สอนด้วยการลงมือทำให้ดู จำ คิด ทำ โดยการใช้พระราชกรณียกิจจริงๆ เป็นห้องเรียนการพัฒนาสอนให้ “คนทำงาน” ซึ่งแตกต่างจากการสอนในชั้นเรียนทั่วไปที่ถูกควบคุมด้วยสภาพแวดล้อม บทเรียนตำรา เทคนิควิธี สื่อการสอน และผู้เรียนมีศักยภาพเท่าเทียมกัน ถือเป็นการสอนที่ไม่ยากนักถ้าอยู่ในชั้นเรียน แต่ห้องเรียนการพัฒนาสังคมในเชิงพื้นที่เป็นห้องเรียนชีวิตจริงเพราะการพัฒนาสังคมมีความสำคัญอย่างยิ่งที่ส่งผลต่อคนในสังคมโดยตรง เป็นเครื่องมือที่จะมาช่วยหาทางออกจากวิกฤติปัญหาต่างๆ ของคน ให้เกิดสิ่งที่น่าพึงพอใจ มีความสุข มีความมั่นคงในชีวิต โดยมีเป้าหมายสูงสุดที่ “คน สังคม วัฒนธรรม นวัตกรรมเทคโนโลยีกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม” สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกื้อกูลประโยชน์ให้แก่กัน ช่วยเป็นเกราะปกป้อง รักษาความสมบูรณ์ของกันและกันไว้ มี

เป็นลักษณะแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่างระหว่างคน สังคม วัฒนธรรม นวัตกรรม และธรรมชาติ เจริญขึ้นผาสุกขึ้น และคนมีอยู่มีกิน ไม่ให้คนทุกข์ยากลำบาก จนกลายเป็นความสุขที่เกิดขึ้นแบบอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล เกิดการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืน มั่นคง และสงบร่มเย็นในที่สุด (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558; 2562; 2563) การได้เห็นกลวิธีการสอนของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ จากบทสัมภาษณ์ของเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา ซึ่งเป็นวิธีการเรียนรู้จากผู้มีความเชี่ยวชาญในสถานการณ์จริง เป็นการทดลองในห้องปฏิบัติการสังคมใหญ่ที่ดูทุกอย่างที่พระองค์ทรงปฏิบัติ (การต้องติดตามไปในทุกพื้นที่จริง) จดทุกอย่างที่พระองค์ตรัสออกมา (แสดงว่าต้องอยู่ต่อหน้าพระพักตร์อย่างใกล้ชิดถึงจะได้ยินในสิ่งที่พระองค์ตรัส) สรุปทุกสิ่งที่ฉันคิด (ต้องสรุปความคิดรวบยอดกันลืมอดีต และมองไปในอนาคตเพื่อให้คิดแบบครบถ้วนกระบวนการ) เป็นวิธีการสอนที่ดีมาก ซึ่งผู้เขียนได้นำกลวิธีการสอนทีมทำงานตามที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ไปประยุกต์ใช้กับทีมวิจัยในครั้งแรกด้วยการนำคณาจารย์และนักศึกษาลงพื้นที่ทำกิจกรรมวิจัยให้กับชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ให้ “มองให้ชัดในสิ่งที่ทำเป็นการให้ลงพื้นที่ไปดูปฏิบัติการพร้อมกันในการพูดเคยสนทนาเก็บข้อมูลในภาคสนามจริง โดยทุกคนต้องจดทุกคำสำคัญที่พูดเป็นประเด็นวิเคราะห์ในพื้นที่จริงเมื่อไม่เข้าใจสามารถถามได้ในทันที และเมื่อสิ้นสุดการลงพื้นที่แต่ละครั้งต้องสรุปความคิดกันลืมให้อดีตที่ตนได้ทำไว้และอธิบายให้เห็นภาพอนาคตได้อย่างชัดเจน” ดังนั้นเมื่อผู้เขียนได้เจอหลักการสำคัญในการทรงงานของพระองค์หรือข้อคิดสำคัญจากพระราชดำรัสพระราชกรณียกิจที่สามารถนำไปสอนให้กับนักศึกษาได้ จะนำมาสรุปเป็นข้อมูลเพื่อประยุกต์ใช้ในการสอนศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคมเสมอ

3. ยอดแห่งความรู้แก้จนสอนคนพอเพียง

ความยากจนเป็นเรื่องความน่ากลัวของมนุษย์ที่ต้องเผชิญเพราะความยากจนนำมาซึ่งความอดอยาก ความหิวโหย ความทุกข์กายใจ สุขภาพย่ำแย่ ความไม่รู้ ความเหลื่อมล้ำ การถูกเอารัดเอาเปรียบ ถูกดูหมิ่นดูแคลน ความไม่มีอนาคต เป็นรากของความทุกข์ของมนุษย์ แต่เป็นความท้าทายของรัฐบาลทั่วโลกที่ต้องช่วยกันขจัดจนกลายเป็นเป้าหมายเดียวกันอันดับหนึ่งของทุกประเทศ ที่สำคัญในองค์การสหประชาชาติได้ระบุไว้เป็นเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนลำดับแรกเกี่ยวกับการขจัดความยากจน (no poverty) (United Nations Department of

Economic and Social Affairs, 2025) ที่สำคัญยังเป็นเป้าหมายเดียวกันกับพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ที่พระองค์ทรงพระราชดำริและพระราชทานหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการขจัดสิ้นวงจรของความยากจน นั่นก็เพราะพระองค์ทรงเข้าใจถึงความทุกข์ยากของประชาชนอย่างแท้จริงๆ ภายหลังจากการเสด็จพระราชดำเนินไปทุกภูมิภาคของแผ่นดินไทย และสิ่งหนึ่งที่พระองค์ได้เผชิญคือสภาวะความเป็นอยู่ในภูมิสังคมนั้นๆ สภาวะความยากจน ความยากลำบากในการดำเนินชีวิต ความเดือดร้อนในการทำกิน วิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ นี้คือสิ่งที่พระองค์เสด็จลงพื้นที่ไปสัมผัสเข้าถึงปัญหาเองทั้งปัญหาที่เกิดจากภัยธรรมชาติ ภัยจากมนุษย์ ผลกระทบจากความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ส่วนปัญหาในบริบทเมืองจะเห็นวิกฤติความเห็นต่างในระบบชนชั้นทางสังคมและการแสดงออกทางการเมืองอย่างรุนแรง การฉ้อราษฎร์บังหลวง การทุจริตในแวดวงต่างๆ มีการแก่งแย่งแข่งขัดอย่างสุดโต่ง เอารัดเอาเปรียบในทรัพยากรของผู้ที่มีโอกาสทางสังคม ผู้มีอำนาจ ผู้มีอิทธิพล ผู้มีเงินตรา ผู้มีความรู้จะเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นได้มากกว่าคนที่มีความยากจน คนด้อยโอกาสต่างๆ คนที่มีฐานะทางสังคมต่ำ ส่วนใหญ่จะเห็นในอาชีพเกษตรกรรม แรงงาน ลูกจ้างที่มักจะถูกเอาเปรียบมักเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ของประเทศ สภาวะการล้มละลายของสถาบันการเงินและระบบเศรษฐกิจ กระแสการลงทุนแบบบริโภคนิยมได้นำพาประเทศไทยเข้าสู่วัฏจักรของการพัฒนาที่เป็นรูปแบบเศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหาและการพัฒนาไม่ยั่งยืน (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557; ณัฏฐพงศ์ ทองภักดี, 2550; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาเกษตรกรรมที่ประกอบอาชีพหลักของประเทศมีความยากจนมากที่สุด ซึ่งพระองค์เข้าใจเข้าถึงลึกซึ้งถึงความทุกข์ของประชาชนเหล่านั้นเสมือนเป็นความทุกข์ของพระองค์ ความทุกข์ในที่ใดๆ อยู่ในสายพระเนตรเสมอประหนึ่งว่าทุกข์ของประชาชนคือทุกข์ของพระองค์ จึงทรงวางฐานรากฝังเสาเข็มพัฒนาบ้านเมืองให้ยั่งยืนด้วยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยแก้ปัญหาความยากจนให้กลุ่มอาชีพเกษตรกรรมด้วย “ทฤษฎีใหม่” (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) โดยทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เป็น 1 ทฤษฎีการพัฒนาสังคมที่ผู้เขียนหยิบยกมาบูรณาการกับการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคมได้แบบองค์รวมเพื่อให้เข้าใจแนวทางออกแบบพื้นที่การเกษตรจำนวน

15 ไร่ ให้เป็นเครื่องมือแก้ไขความยากจนให้ประชาชนมีวิธีการบริหารจัดการพื้นที่ด้วยการใช้ธรรมชาติเป็นพื้นที่ชีวิตในรอบวงแห่งฤดูกาลเพื่อให้ตนและครอบครัวพ้นจากความยากจนอย่างเป็นขั้นตอนแบบเดินทีละก้าวอย่างมั่นคงตามศักยภาพตนไปสู่ความพออยู่ พอกิน พอมี พอใช้ ให้คนที่พอมีแล้ว ได้รู้จักเผื่อแผ่แบ่งปัน ฝึกฝนตนให้ระมัดระวังตื่นรู้การใช้ชีวิตอย่างมีภูมิคุ้มกัน สร้างความเข้มแข็งจากความกลัวกลายเป็นความกล้าที่ปรารถนาก้าวข้ามความจนออกจากครอบครัวที่เป็นพื้นที่ปลอดภัยไปสู่การรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นอย่างระมัดระวัง เมื่อสำเร็จให้รู้จักแบ่งปันสังคมเพื่อให้ภาวะสังคมที่แวดล้อมตนและครอบครัวน่าอยู่ปลอดภัย เมื่อคนอยู่ได้ ครอบครัวอยู่ได้ สังคมร่มเย็น ประเทศย่อมร่มเย็นเป็นสุขได้เช่นเดียวกัน เมื่อใช้ทฤษฎีใหม่เป็นเครื่องมือในการบริหารจัดการพื้นที่ชีวิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติเกิดการตั้งมั่นอยู่รวมกันได้อย่างสมบูรณ์แล้วคนจะพบกับความสุขแบบยั่งยืนนั่นเอง

กาลครั้งหนึ่งผู้เขียนได้ลงพื้นที่ไปพูดคุยกับผู้ปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในมิติการประยุกต์ใช้ทฤษฎีใหม่กับพื้นที่ที่มีอยู่ ณ ปัจจุบันที่จังหวัดสมุทรสงครามมีพื้นที่ 1 ไร่และจังหวัดอุดรธานีมีพื้นที่มากกว่า 15 ไร่ จึงได้สะท้อนแนวคิดทฤษฎีใหม่ไว้เป็นการสรุปเฉพาะตนว่า คนที่รู้จักคุณค่าในแผ่นดินของตนเอง แม้เพียงเล็กน้อยหรือมากเพียงใดก็ตามจะรู้จักจัดการพื้นที่ให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิต ซึ่งเมื่อเกินปัญหาจะนึกถึงโมเดลการแก้ไขปัญหาด้านการเกษตรกร ชาวนา ชาวไร่ ชาวสวนที่มีผืนแผ่นดินของตนที่มีไว้เพื่อทำมาหากินเลี้ยงดูครอบครัวได้ คือ ทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ หรือเจ้าบ้านจะเรียกว่า “ในหลวงรัชกาลที่ 9” โดยปราชญ์ชาวบ้านทั้งสองท่านเล่าว่า ทฤษฎีใหม่เป็นแนวคิดต้นแบบการบริหารจัดการพื้นที่ให้เกษตรกรที่มีพื้นที่จำกัดนำมาออกแบบ สร้างสรรค์ ปรับใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการดำรงชีพแบบพอเพียง ให้เรารู้จักออกแบบ จัดสรรที่ดินให้เกิดความคุ้มค่า ด้วยการเริ่มต้นให้ตนและครอบครัวพอกิน พอมี พอใช้ พออยู่ตามศักยภาพ ซึ่งปัจจัยสำคัญต้องนำมาพิจารณาตามสภาพแวดล้อมและภูมิประเทศ นั่นคือทุกพื้นที่สิ่งจำเป็นที่สุด คือต้องมี “น้ำ” เพราะน้ำเอาไปหล่อเลี้ยงทุกสรรพชีวิตในพื้นที่ หากขาดน้ำทุกสิ่งอย่างตายหมด ต่อมาต้องมีแหล่งอาหารสามารถออกแบบได้ตามสัดส่วนของครอบครัว คือต้องมีทั้งข้าว ผลไม้ ไม้ยืนต้น สมุนไพร พืชใต้ บนดิน พืชในป่า ตามคูนา บนบกและในน้ำต้องเลี้ยงสัตว์ที่ประทังชีวิตและใช้งาน พร้อมต้องมีที่อยู่อาศัยที่มั่นคงทนต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เมื่อการดำรงชีวิต

ตามทฤษฎีใหม่นี้ หากประชาชนสามารถปฏิบัติได้แล้วจะทำให้ชีวิตและครอบครัวห่างไกล “ความยากจน” หรือเรียกว่า “พ้นจากความยากจน” อย่างแน่นอน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ดังนั้นทฤษฎีใหม่ (New Theory) จึงเป็นตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมอย่างดีในการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อยังประโยชน์ให้แก่เกษตรกรมีความมั่นคงในชีวิต มีความมั่นคงในอาหาร มีความมั่นคงอนาคต เริ่มแบบง่ายจากพออยู่พอกิน มีความประหยัด ไม่อดอยาก และเลี้ยงตนเองได้อย่างมั่นคง มีหลักสำคัญดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2552; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557; อำพล เสนาณรงค์, 2557)

1. ต้องมี “แผ่นดิน” หรือ “ที่ดินของตนเอง” เช่าไม่ได้เนื่องจากการบริหารจัดการพื้นที่ “ต้องมีการจัดแบ่งที่ดินแปลงเล็กออกเป็นสัดส่วน”

2. ต้องมีวิธีคำนวณปริมาณน้ำเพื่อสามารถใช้ในการเกษตรได้ตลอดปี โดยทฤษฎีใหม่กำหนดไว้ 3 ไร่ (4,800 ตารางเมตร) และลึกลงไป 4 เมตร จะมีปริมาณน้ำใช้ถึง 19,000 ลูกบาศก์เมตร ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานพระราชดำริเป็นแนวทางว่า ต้อมีน้ำ 1,000 ลูกบาศก์เมตร ต่อการเพราะปลูก 1 ไร่ โดยประมาณ ฉะนั้น เมื่อทำนา 5 ไร่ ทำพืชไร่ หรือไม้ผลอีก 5 ไร่ (รวมเป็น 10 ไร่) จะต้องมีน้ำ 10,000 ลูกบาศก์เมตรต่อปี

3. ต้องมี “การวางแผน 3 ขั้นทฤษฎี” ดังนี้

3.1 ทฤษฎีขั้นต้น ต้องแบ่งพื้นที่ออกเป็น 4 อัตราส่วน 30:30:30:10 หมายถึง พื้นที่ส่วนที่หนึ่ง ประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ ใช้ขุดสระเก็บกักน้ำเพื่อใช้เก็บกักน้ำในฤดูฝน พื้นที่ส่วนที่สอง ประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ ให้ปลูกข้าว พื้นที่ส่วนที่สาม ประมาณ 30 เปอร์เซ็นต์ ให้ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก พืชไร่ พืช สมุนไพรต่างๆ และพื้นที่ส่วนที่สี่ ประมาณ 10 เปอร์เซ็นต์ เป็นที่อยู่อาศัย เลี้ยงสัตว์ ถนนหนทาง และโรงเรือน

3.2 ทฤษฎีขั้นพัฒนา ต้องรวมพลังกันของกลุ่มเกษตรกร ให้ทำงานด้านการผลิต การตลาด การเป็นอยู่ สวัสดิการ การศึกษา สังคมและศาสนา ขั้นนี้ต้องใช้เวลานานจนกว่าจะเกิดความมั่นคง

3.3 ทฤษฎีขั้นก้าวหน้า ต้องให้กลุ่มเกษตรก้าวข้ามขอบเขตพื้นที่ชุมชน สังคมขนาดเล็กไปสู่การประสานงานหาแหล่งทุนเพื่อนำมาลงทุนและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ทุกคนทุกฝ่ายได้ประโยชน์ร่วมกัน

4. ต้องสร้าง “แบบจำลอง “ทฤษฎีใหม่” พื้นที่ 15 ไร่” พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคำนวณเพื่อสร้างตัวแบบทฤษฎีใหม่ (New Theory) อย่างเหมาะสมกับ

เกษตรกรโดยจำลองพื้นที่ 15 ไร่ ได้แก่ ร้อยละ 30 ส่วนแรก ขุดสระน้ำ ร้อยละ 30 ส่วนที่สอง ทำนา ร้อยละ 30 ส่วนที่สาม ปลูกพืชไร่ พืชสวน และร้อยละ 10 เป็นที่อยู่อาศัยและอื่นๆ

5. ต้องมีปัจจัยการดำเนินการตามทฤษฎีใหม่ ยึดสภาพภูมิประเทศ สภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น มีส่วนราชการ มูลนิธิ เอกชนให้คำปรึกษา โดยเฉพาะในส่วนของการลงทุนสูง อาทิ การขุดสระ สร้างโรงเรือน

6. ต้องคำนึงถึงสิ่งเป็นประโยชน์ ในการปรับพื้นที่ อาทิ การขุดสระน้ำ จะมีดินที่ถูกขัดขึ้นมาจำนวนมาก หน้าดินซึ่งเป็นดินดี สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกพืชต่าง ๆ

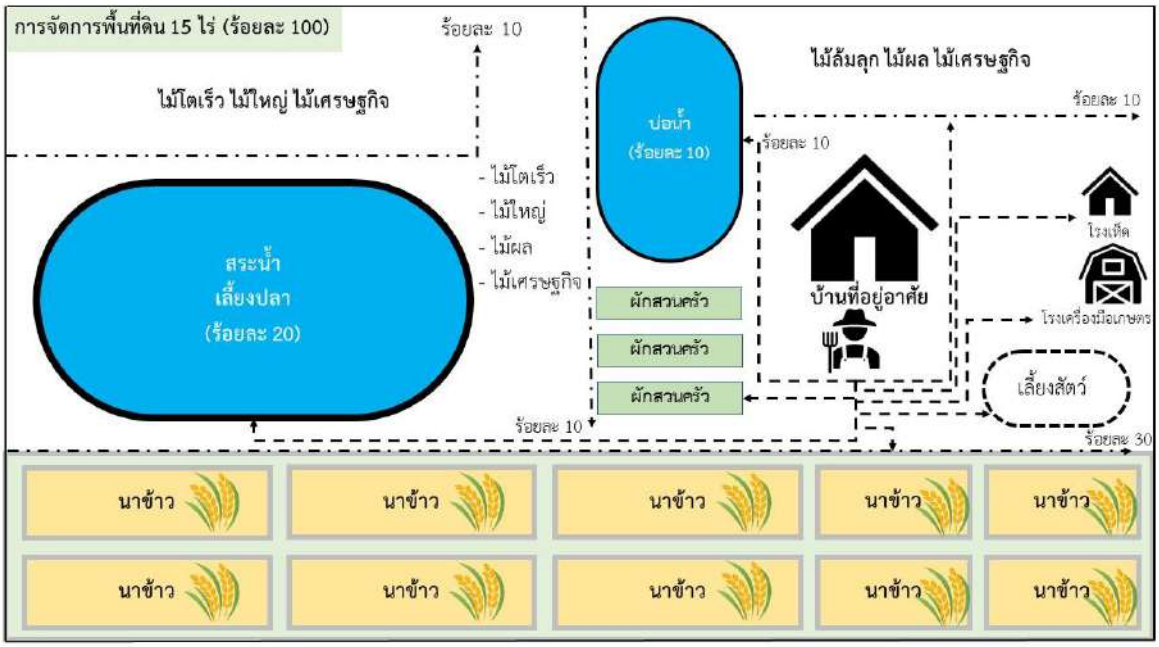

ภาพที่ 2.3 ประยุกต์จากแบบจำลอง “ทฤษฎีใหม่” พื้นที่ 15 ไร่ สูตร 30 - 10 - 30 - 30
ที่มา: มูลนิธิชัยพัฒนา (2557)

ผู้เขียนคิดว่า ทฤษฎีใหม่ เป็นโมเดลต้นแบบในการจัดการและพัฒนาพื้นที่ต่อการใช้ประโยชน์ทุกตารางนิ้ว เป็นคู่มือสำหรับนักพัฒนาและประชาชนที่ชัดเจนที่สุดจนสามารถนำไปอ่านและทำความเข้าใจอย่างง่าย มีความเหมาะสมกับเกษตรกรที่มีพื้นที่ดินทำกิน ในขณะเดียวกันสามารถนำ 3 ขั้นเริ่มต้นทฤษฎีใหม่ไปออกแบบปฏิทินเชิงพื้นที่และฤดูกาลให้มีสัดส่วนที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ประจำเดือน ประจำปี (ฤดูกาล) โดยพิจารณาเกณฑ์ทฤษฎีใหม่ตามบริบทเกษตรกรรมคือ 30: น้ำ, 30: นา, 30:ป่า และ10: ที่อยู่อาศัย เหมาะกับคน

ที่มีเนื้อที่ทำกิน 15 ไร่ แต่หากมีบริบทที่อยู่ใกล้ชิดเมืองอาจปรับให้เหมาะสมกับตนเองมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่เล็กสร้างประโยชน์สูงได้ อาจปรับเป็นรูปแบบ 1 ไร่ที่คนมักจะมีฐานะความเป็นเจ้าของที่ได้ โดยพื้นที่ให้มีบ่อน้ำล่องน้ำคิดเป็นร้อยละ 20 พื้นที่ให้สร้างที่อยู่อาศัย โรงเรือน พื้นที่ถ่ายทอดความรู้ สร้างมูลค่าเพิ่มคิดเป็นร้อยละ 40 พื้นที่สามารถปลูกไม้ผล ไม้ดอก ไม้ใหญ่ สมุนไพรที่จำเป็นคิดเป็นร้อยละ 20 พื้นที่ปลูกพืชใต้ดิน บนดิน ผักสวนครัวคิดเป็นร้อยละ 10 และพื้นที่สามารถทำร้านค้าขายผลผลิตจากพื้นที่คิดเป็นร้อยละ 10 นอกจากนี้ผู้เขียนยังได้ลงพื้นที่ไปศึกษาทฤษฎีใหม่สัดส่วน 20-20-50-10 ตามการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ ณ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดฉะเชิงเทราซึ่งเป็นการปรับปรุงหลักการเกษตรทฤษฎีใหม่พื้นฐาน 30-30-30-10 เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพดินและพื้นที่จริงที่อาศัยน้ำฝน การเพิ่มพื้นที่ป่าและพืชผสมผสานเพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยมีการแบ่งพื้นที่ 10 ไร่ (ตามแบบเขาหินซ้อน 20:20:50:10) ประกอบด้วย แหล่งน้ำ (20% = 2 ไร่) ขุดสระเก็บกักน้ำฝนเพื่อใช้ตลอดปี ทั้งการเกษตร ประมง และปศุสัตว์ นาข้าว (20% = 2 ไร่) ปลูกข้าวพันธุ์ข้าวขาวดอกมะลิ 105 ในฤดูฝน เพื่อบริโภคในครัวเรือน พืชผสมผสาน (50% = 5 ไร่) ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผัก สมุนไพร หรือป่าไม้ เพื่อสร้างรายได้และเป็นแหล่งอาหาร รวมถึงที่อยู่อาศัยและอื่นๆ (10% = 1 ไร่) เป็นที่ตั้งบ้านเรือน ยุ้งฉาง โรงเรือนเลี้ยงสัตว์และถนน ที่สำคัญต้องให้เกษตรกรรู้จักการพึ่งตนเอง ต่อมาเมื่อคนเราพอมีมากขึ้นจึงได้ยกระดับขึ้นสู่ขั้นการพัฒนา เป็นการแสวงหาการรวมกลุ่มค้าขาย หรือกลุ่มอาชีพ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ ซึ่งอาจต้องใช้เวลาหลายปีที่จะเกิดความมั่นคงในกลุ่มที่แสวงหาจุดร่วมสงวนจุดต่างเพื่อยกระดับสู่ความก้าวหน้าเป็นการแสวงหาทุนภายนอกมาสร้างฐานอาชีพและเพิ่มคุณค่าและมูลค่าของผลผลิตได้ ซึ่งทั้งหมดจะสามารถประสบผลสำเร็จได้อาจต้องใช้ระยะเวลาที่นานหลายปี จึงต้องมีความมั่นคงในการประกอบอาชีพแบบก้าวที่ละก้าวอย่างมั่นคงเช่นเดียวกันแม้กระทั่งวิธีคิดแบบทฤษฎีใหม่สามารถไปใช้กับอาชีพต่างๆ ได้ให้เหมาะสมกับบริบทของตน ครอบครัว หรือชุมชนให้คนก้าวไปทีละขั้นจนเกิดความมั่นคงและยั่งยืน ซึ่งสามารถประยุกต์กับผู้ที่มีเพียงเงินเดือนแต่รู้จักตนเองรู้จักประมาณตนเองด้วยการออกแบบให้สอดคล้องกับทฤษฎีใหม่ ได้เช่นกัน อาทิ คนจบปริญญาตรีมีเงินเดือน 15,000 บาท เริ่มต้นออกแบบการแบ่งเงินออกให้เป็น 4 ส่วน ได้แก่ ร้อยละ 10: เก็บออม/ฝากประจำ ห้ามนำมาใช้เด็ดขาด (ต้องมีวินัย) ร้อยละ 30: ใช้จ่ายประจำเดือน ร้อยละ 40:

ใช้จ่ายระหว่างเดือน ร้อยละ 15: ให้พ่อแม่ หรือทำบุญ และร้อยละ 5: เก็บออมทรัพย์ ซึ่งจะเป็น “ทุนสำรอง” ในการไว้ใช้จ่ายระหว่างเดือน ดังนั้นสิ่งที่ต้องยึดมั่นเพื่อความสำเร็จ คือ การมีวินัยในตนเองและตระหนักในการดำรงชีวิตแบบพอเพียงอยู่เสมอนั่นเอง

4. ยอดแห่งคำสอน “หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

การปรากฏขึ้นของเส้นทางการเกิดขึ้นของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้เริ่มขึ้นจากคำว่า “พอมี พอกิน พอใช้” ซึ่งเป็น “พระบรมราโชวาท” เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2517 ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552) ดังใจความว่า

> “...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐานคือ **ความพอมีพอกินพอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน** โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป...”

นับแต่ปี พ.ศ.2517 ยังไม่ปรากฏอย่างชัดเจนว่า มีบุคคลใด หน่วยงานใด องค์กรใด หรือรัฐบาลชุดใดได้ตระหนักรู้ เข้าใจ นำไปปฏิบัติใช้อย่างจริงจัง จนกระทั่งปรากฏคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ หรือเรียกโดยย่อว่า "กปร." ในปี พ.ศ.2524 เริ่มปฏิบัติการระดับชาติในความรับผิดชอบต่อการดำเนินงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยการริเริ่มของ ฯพณฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ถัดมาในปี พ.ศ.2531 ได้จัดตั้งมูลนิธิชัยพัฒนาขึ้นตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ต่อมาในปี พ.ศ.2536 ได้จัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เป็นหน่วยงานระดับกรม สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรีขึ้นแต่อยู่สำนักนายกรัฐมนตรี ต่อมาในปี พ.ศ.2545 เป็นส่วนราชการไม่สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี มีฐานะเป็นกรม อยู่ในสายการบังคับบัญชาของนายกรัฐมนตรี ผู้เขียนยังเชื่อว่าหน่วยงานราชการทั้งระดับชาติและท้องถิ่นยังไม่เข้าใจอย่างแท้จริงในพระบรมราโชวาทครั้งนั้น ความไม่เข้าใจและไม่นำไปประยุกต์ใช้อย่างจริงๆ จังๆ ภูมิคุ้มกันจึงเปราะบางจนประเทศได้เกิดวิกฤตเศรษฐกิจขึ้นในปี พ.ศ.2540 ด้วยเหตุที่ประเทศไทยปล่อยเงินบาทลอยตัวสร้างหนี้ให้คนไทยเพิ่มขึ้นกว่า 2 เท่าในทันตาเห็น จากอัตราแลกเปลี่ยน 25 บาทต่อดอลลาห์ เป็น 50 บาทต่อดอลลาห์ ผลกระทบเป็นลูกโซ่ไปยังธุรกิจที่กู้ยืมเงินธนาคารเกิดการลดคน เลิก

จ้าง เลิกกิจการ ทำให้คนตกงานมากมายต้องหนีกลับไปบ้านเกิดเพื่อรักษาชีวิตทางเกษตรของตนเองไว้ ก่อนเกิดวิกฤติต้มยำกุ้ง 1 ปี วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2539 และวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ได้ปรากฏคำว่า “อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอเพียงกับตนเอง” ซึ่งเป็น “พระราชดำรัส” ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิตดาลัย (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ความตอนหนึ่งว่า

> “...การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมี พอกิน แบบพอมีพอกินนั้น หมายความว่า **อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตนเอง**...”

ภายหลังการเกิดวกฤติเศรษฐกิจ 1 ปี ได้ปรากฏคำว่าแปลของพอมีพอกินพอใช้ว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เมื่อปี พ.ศ.2541 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงมีพระราชดำรัส ย้ำเตือนถึงการดำรงชีวิตแบบพอเพียงอีกครั้ง ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาไว้ดังนี้ (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552)

> “...คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้นแต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี้ในศาลานี้ เมื่อเท่าไหร่ 20 24 ปี เมื่อปี 2517 2517 ถึง 2541 นี้ก็ 24 ปีใช่ไหม วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะปฏิบัติให้พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่า **เศรษฐกิจพอเพียง** นั่นเอง...
>
> ...อันนี้ก็ความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจ หรือระบบพอเพียง เมื่อปีที่แล้ว ตอนที่พูดพอเพียง แปลในใจ แล้วก็ได้พูดออกมาด้วยว่าจะแปลเป็น Self-sufficiency (พึ่งตนเอง) ถึงได้บอกว่าพอเพียงแก่ตนเอง แต่ความจริง **เศรษฐกิจพอเพียง**นี้กว้างขวางกว่า Self-sufficiency คือ Self-sufficiency นั้นหมายความว่า ผลิตอะไร มีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง (พึ่งตนเอง)...
>
> ...มีความคิดว่า ทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง...”

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2541 ได้สร้างความตระหนักรู้และตื่นตัวขององค์กรหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชนและประชาชน จนปรากฏคำนิยามเศรษฐกิจพอเพียงที่ชัดเจนให้เข้าใจตรงกันของประชาชนทั้งหลาย โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้สรุปนิยาม “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” (Sufficiency Economy Philosophy) แล้วนำขึ้นทูลกล้าฯ ซึ่งพระองค์ทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไขและโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ในปี พ.ศ.2542 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544, 2550, มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ดังมีใจความว่า

> “**เศรษฐกิจพอเพียง**” เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบครอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการ ทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี”

จนกระทั่งในปี พ.ศ.2545 หน่วยงานรัฐและรัฐบาลไทยได้นำแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปกำหนดในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ระบุไว้อย่างชัดเจนในวิสัยทัศน์และวัตถุประสงค์ของแผนว่า การพัฒนาประเทศไทยในอนาคต 20 ปีมีจุดมุ่งหมายมุ่งเน้นการแก้ปัญหาความยากจนและยกระดับคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ของประเทศ ให้เกิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย” โดยยึด “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญานำทางให้เอื้อต่อการเปลี่ยนแปลงระบบบริหารจัดการประเทศแนวใหม่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10

(พ.ศ. 2550-2554) โดยระบุว่า การพัฒนาประเทศไทยสู่ “สังคมอยู่เย็นเป็นสุข ร่วมกัน” ภายใต้แนวปฏิบัติของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ระบุว่า การสร้างภูมิคุ้มกันให้กับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศ โดยใช้แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยการใช้ทุนของประเทศที่มีศักยภาพจาก 3 ทุน ทั้งทุนสังคม ทุนเศรษฐกิจ และทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ขยายเป็น 6 ทุน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรมมาใช้ประโยชน์อย่างบูรณาการและเกื้อกูลกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ.2560-2564) โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสืบต่อแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 เพื่อให้เกิดบูรณาการการพัฒนาในทุกมิติอย่างสมเหตุสมผล มีความพอประมาณ และมีระบบภูมิคุ้มกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2559) จน ณ ปัจจุบันอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) เข้าสู่สภาวะการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของสังคมโลก โดยมีการกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศในระยะของ แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 13 จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ พลิกโฉมประเทศไทยสู่สังคมก้าวหน้า เศรษฐกิจสร้างมูลค่า อย่างยั่งยืน (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13, 2565) แต่อยู่ภายใต้กรอบของยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561-2580) เป็นการกำหนดวิสัยทัศน์ประเทศไทย ที่พัฒนาด้วยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ชัดเจน (ยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561-2580, 2561) ดังระบุว่า

> “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” หรือเป็นคติพจน์ประจำชาติว่า “มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” เพื่อสนองตอบ ต่อผลประโยชน์แห่งชาติ อันได้แก่ การมีเอกราช อธิปไตย การดำรงอยู่อย่างมั่นคง และยั่งยืนของสถาบันหลัก ของชาติและประชาชนจากภัยคุกคามทุกรูปแบบ การอยู่ร่วมกันในชาติอย่างสันติสุขเป็นปึกแผ่น มีความมั่นคง ทางสังคมท่ามกลางพหุสังคมและการมีเกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ ความเจริญเติบโตของชาติ ความเป็นธรรมและความอยู่ดีมีสุขของประชาชน ความยั่งยืนของฐานทรัพยากรธรรมชาติ

สิ่งแวดล้อม ความมั่นคงทางพลังงานและอาหาร ความสามารถในการรักษาผลประโยชน์ของชาติภายใต้การเปลี่ยนแปลง ของสภาวะแวดล้อมระหว่างประเทศ และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติประสานสอดคล้องกันด้านความมั่นคง ในประชาคมอาเซียนและประชาคมโลกอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี...”

ผู้เขียนเห็นว่านับจากการปรากฏนิยามของคำว่า พอมี พอกิน พอใช้ พอเพียงที่กลายเป็นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ได้ปรากฏขึ้นอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2517-2569 (ปัจจุบัน) เป็นเวลากว่า 52 ปีแล้ว ประเทศไทยมีหลักยึดที่มั่นคง อันเป็นแรกแก้วของประชาชนในประเทศ โดยมีหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นอีกระบบเศรษฐกิจแบบคู่ขนานกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอาจเรียกว่า 1 ประเทศ 2 ระบบเศรษฐกิจก็ได้ และการที่ผู้คนได้รู้จักนำไปประยุกต์ใช้ในทุกระดับ สาขา อาชีพกระจายไปทั้งในเมืองและชนบททั่วประเทศจนทำให้รู้จักคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง ในรูปแบบ “สามห่วงสองเงื่อนไขนำไปสู่ความสมดุลยั่งยืน” ดังองค์ประกอบของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามนิยามเมื่อปี พ.ศ.2542 ที่กล่าวถึงคำว่า ความพอเพียง (sufficiency) หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวซึ่งอยู่ภายใต้ 2 เงื่อนไขสำคัญ คือ ความรู้คู่คุณธรรม มีรายละเอียดคุณลักษณะต่างๆ ได้แก่ (1) ความพอประมาณ (moderation) หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (2) ความมีเหตุผล (reasonableness) หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล (3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดี (self-immunity) หมายถึง การเตรียมความพร้อมให้กับตนเองเพื่อต่อสู้กับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในเวลาอันใกล้และอนาคต (4) เงื่อนไขความรู้ (set of knowledge) เป็นความรอบรู้อย่างรอบด้าน ความรอบคอบ และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ (5) เงื่อนไขคุณธรรม (ethical qualifications) ต้องมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่โลภ และไม่ตระหนี่ (กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2546; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549; 2550; 2560; อุดมพร อมรธรรม, 2549; คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติ, 2550; จิรายุ อิศรากูร ณ อยุธยาและปรียานุช พิบูลสราวุธ, 2552; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) โดยผู้เขียนได้สรุปและประยุกต์จากภาพรวมของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังภาพต่อไปนี้

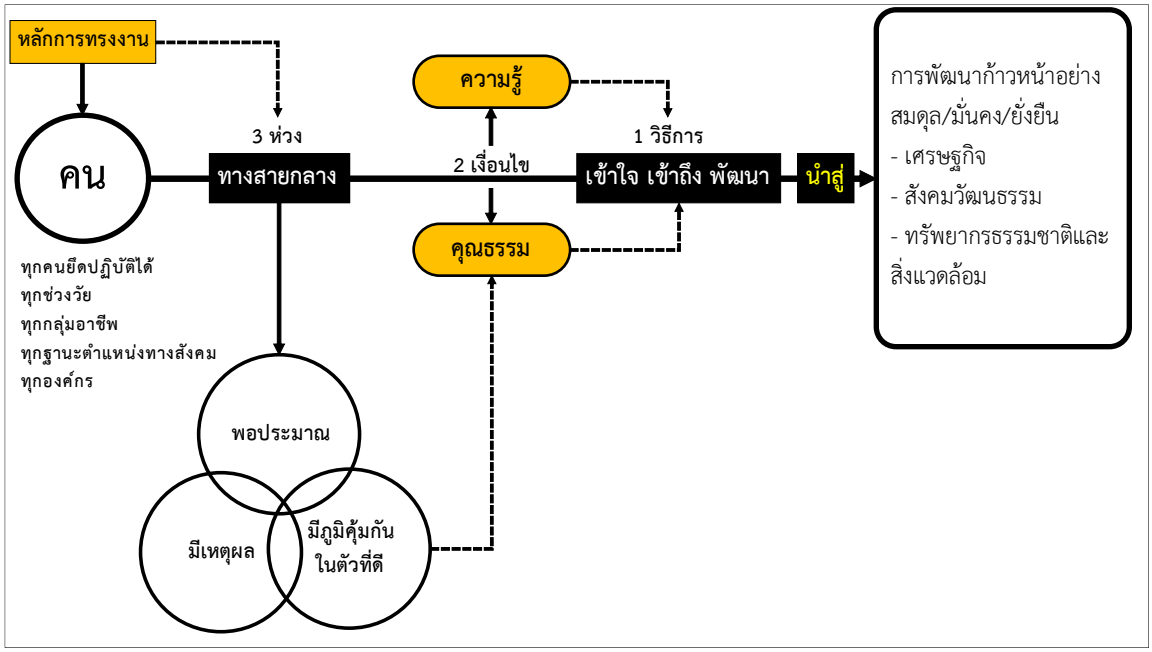

ภาพที่ 2.4 ประยุกต์จากกรอบแนวคิดสรุปหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ครั้งหนึ่งช่วงปี พ.ศ.2542-2544 ได้เกิดความสับสันในคำว่าเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีการตีความไปต่างๆ จนเกิดความสับสนของเหล่าพสกนิกรทั่วไปเป็นอย่างมากว่าจะต้องใช้อย่างไรให้เหมาะสม จะเริ่มอย่างไร ใช้กับคนจน เกษตร ต่างจังหวัดหรือคนในเมือง คนรวยใช้ได้ไหมเพราะพ้นจากความพอเพียงไปแล้ว คำถามหลากหลายเกิดขึ้นในความไม่เข้าใจของคำว่า พอเพียง จนกระทั่งปี พ.ศ.2544 ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ทรงมีพระราชดำรัสตอนหนึ่งว่า

> “...ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียงความหมาย คือ ทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง คือ ทำจากรายได้ 200-300 บาท ขึ้นไปเป็น 20,000-30,000 บาท คนชอบเอาคำพูดของฉัน เศรษฐกิจพอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ เศรษฐกิจพอเพียง คือ ทำเป็น Self-Sufficiency มันไม่ใช่ความหมายไม่ใช่แบบที่ฉันคิด ที่ฉันคิดคือเป็น **Self-Sufficiency of Economy** เช่น ถ้าเขาต้องการดูทีวี ก็ควรให้เขามีดู ไม่ใช่ไปจำกัดเขาไม่ให้ซื้อทีวีดู เขาต้องการดูเพื่อความสนุกสนาน ในหมู่บ้านไกลๆ ที่ฉันไป เขามีทีวีดูแต่ใช้แบตเตอรี่ เขา

ไม่มีไฟฟ้า แต่ถ้า Sufficiency นั้น มีทีวีเขาฟุ่มเฟือย เปรียบเสมือนคนไม่มีสตางค์ไปตัดสูทใส่ และยังใส่เนคไทเวอร์ซาเช่ อันนี้ก็เกินไป...”

ทั้งนี้พระองค์ทรงชี้แนวการดำเนินชีวิตตามพระราชดำริพอเพียง เพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งกันในทางปฏิบัติจึงกำหนด 5 แนวทางปฏิบัติ ไว้ดังนี้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

1) ลดละความฟุ่มเฟือยในการใช้ชีวิต ยึดความประหยัดตัดค่าใช้จ่ายไม่จำเป็นทุกด้าน

2) ยึดถือความถูกต้อง ความซื่อสัตย์สุจริตในการประกอบอาชีพ

3) ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรง

4) แสวงหาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ด้วยการขวนขวายใฝ่หาความรู้ให้มีรายได้เพิ่มพูนขึ้นอย่างไม่หยุดนิ่งจนถึงชั้นพอเพียง

5) ลดละสิ่งชั่ว ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ประพฤติตนตามหลักศาสนา

5. วิถีวิธีแห่งการพัฒนา

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงใช้หลักวิธี “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” เป็นแนวทางในการพัฒนาเชิงพื้นที่ในทุกแห่งที่พระองค์เสด็จไป ซึ่งการปรากฏขึ้นของคำว่า “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” กลายเป็นรูปแบบวิธีการทรงงานแบบองค์รวมที่พระองค์ทรงใช้ในทุกพื้นที่ที่เป็นเป้าหมายการพัฒนาตามความต้องการของประชาชน โดยคำคุ้นชินนี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2522 กับปรากฏการณ์ในการพัฒนาพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ที่มีการเข้าไปในพื้นที่ในการจัดหาน้ำเพื่อแก้ปัญหาเรื่องดินเปรี้ยว ซึ่งเกิด “อ่างเก็บน้ำใกล้บ้าน” ขึ้นที่ตำบลกะลุวอเหนือ อำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส ต่อมาในปี พ.ศ.2524 ได้มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย ทดลอง และพัฒนาดินอินทรีย์และดินที่มีปัญหาอื่นๆ ในพื้นที่พรุขึ้น จนในที่สุดต้นปี พ.ศ.2525 ได้จัดตั้ง “ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ” ขึ้นเสมือนศูนย์บริการจุดเดียวสร้างผลลัพธ์ที่เป็นอัตลักษณ์ในการพัฒนางานว่า “ป่าพรุเสื่อมโทรม สะสมดินเปรี้ยว แกล้งดินอย่างเดียว พัฒนาได้ยั่งยืน” ภายในศูนย์มีองค์ความรู้สำคัญทั้งโครงการแกล้งดิน พันธุ์ข้าวทนเปรี้ยว เกษตรทฤษฎีใหม่ การปลูกปาล์มน้ำมันในพื้นที่พรุ โรงงานสกัดและแปรรูปน้ำมันปาล์ม การปลูกพืชแซมยาง การใช้ประโยชน์ไม้เสม็ดขาว การพัฒนาป่าพรุ 3 เขต ได้แก่ เขตสงวน เขตอนุรักษ์ และเขตพัฒนา จนในที่สุดเบื้องต้นมี

การพัฒนาหมู่บ้านรอบศูนย์ฯ ทั้งหมด 13 หมู่บ้าน จำนวนประชากรทั้งสิ้น 114,258 คน 1,782 ครัวเรือน พื้นที่ทั้งหมด 23,068 ไร่ ประชาชนมีการประกอบอาชีพที่หลากหลายทั้งทำนาปลูกไม้ผล ปลูกมะพร้าว ปลูกพืชไร่ พืชผัก เลี้ยงปลา และอาชีพหัตถกรรม นี้คงเป็นผลสะท้อนย้อนกลับไปสู่รากแก้วอันเป็นที่มาของศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่ระบุไว้อย่างชัดเจนและนี้คือจุดเริ่มต้นการเกิดขึ้นของหลักวิธี “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.), 2566) ดังพระราชดำรัส ความตอนหนึ่งว่า

> "...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา ภูมิประเทศตามสังคมวิทยา คือนิสัยใจคอของคนเรา จะไปบังคับให้คนคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้ว ก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง ..."

สอดคล้องกับข้อมูลที่สัมภาษณ์เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา ซึ่งเป็นผู้ถวายงานใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทตั้งแต่ปี พ.ศ.2524 ที่กล่าวว่า พระองค์ทรงมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาคน ทรงตรัสว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” นั่นคือ ต้องสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนที่เราเข้าไปพัฒนาให้มีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนาเสียก่อน มิใช่การนำความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหาชุมชนหมู่บ้านที่ยังไม่ทันได้มีโอกาสเตรียมตัว และยังปรากฏคำว่า “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ที่ระบุไว้ในหนังสือ “การทรงงานพัฒนาประเทศ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ความตอนหนึ่งว่า

> “...ทรงใช้หลัก “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” นั่นคือ ก่อนจะทำอะไร ต้องมีความเข้าใจเสียก่อน เข้าใจภูมิประเทศ เข้าใจผู้คนในหลากหลายปัญหาทั้งทางด้านกายภาพ ด้านจารีตประเพณีและวัฒนธรรม เป็นต้น และระหว่างการดำเนินการนั้น จะต้องทำให้ผู้ที่เราจะไปทำงานกับเขาหรือทำงานให้เขานั้น “เข้าใจ” เราด้วย เพราะถ้าเราเข้าใจเขาแต่ฝ่ายเดียว โดยที่เขาไม่เข้าใจเราประโยชน์คงจะไม่เกิดขึ้นตามที่เรามุ่งหวังไว้ “เข้าถึง” ก็เช่นกัน เมื่อรู้ปัญหาแล้ว เข้าใจแล้ว ก็ต้องเข้าถึง เพื่อให้นำไปสู่การปฏิบัติให้ได้ เมื่อเข้าถึงแล้วจะต้องทำอย่างไรก็ตามให้เขาอยากเข้าถึงเราด้วย...”

ตรงกับหนังสือ ศาสตร์กษัตริย์ ที่ได้ระบุไว้เกี่ยวกับ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงให้คำนึงถึงสภาพภูมิประเทศและสังคมวิทยา หรือที่

ทรงเรียกว่าภูมิสังคม พร้อมกับมุ่งพัฒนาคน ที่ต้องอาศัยระเบิดจากข้างใน การสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนมีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนา หรือปรับตัวได้ทันกับการเปลี่ยนแปลง เน้นการมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วน ทรงให้ถือประโยชน์ส่วนรวมเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน พัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) การหยั่งรากของแนวพระราชดำริ เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ด้วยการบูรณาการเพื่อจัดการความขัดแย้งในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ส่งผ่านการบรรยายพิเศษของเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา “ยุทธศาสตร์พระราชทาน เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา กับการแก้ไขปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้” ในการประชุมเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามกลไกประชารัฐ ครั้งที่ 9 (1/2562) เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 24 มกราคม พ.ศ.2562 ที่จังหวัดนราธิวาส ณ มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ โดยมีประชาชนทั่วไป เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐ และเอกชน เข้าร่วมงาน จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาจังหวัดชายแดนภาคใต้ส่วนหน้า (สำนักงาน คปต. ส่วนหน้า) (นิตยสาร ดิ อะลามี่, 2562) ได้อธิบายไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

> “...เข้าใจ: เข้าใจเขา เข้าใจเรา ซึ่งคำว่า “เข้าใจเขา” คือ เข้าใจความหลากหลายของสังคมให้พื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยการเข้าใจเกี่ยวกับสถานการณ์ภูมิประเทศ การเคารพ การให้เกียรติทั้งทางกายภาพ จารีตประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคน นอกจากนี้ต้อง “เข้าใจเรา” คือ การทำงานต้องทำให้ผู้ที่จะไปทำงานกับเขาให้เขาต้องเข้าใจเราด้วย เพราะถ้าเราเข้าใจเขาแต่ฝ่ายเดียว โดยที่เขาไม่เข้าใจเราประโยชน์ย่อมไม่เกิดขึ้นตามที่มุ่งหวัง
>
> เข้าถึง: ภูมิสังคม ซึ่งคำว่า “เข้าถึง” คือ เมื่อรู้ปัญหาแล้ว เข้าใจแล้ว ก็ต้องเข้าถึงเพื่อให้นำไปสู่การปฏิบัติให้ได้ และเมื่อเข้าถึงแล้วจะต้องทำอย่างไร ให้เขาอยากเข้าถึงเราด้วย ดังนั้นต้องได้รับความร่วมมือจากผู้นำศาสนา ผู้นำชุมชน และคนในพื้นที่ ชี้ให้เห็นว่าการเข้าถึง ต้องคำนึงถึง “ภูมิสังคม” ซึ่งหมายถึง ภูมิศาสตร์ที่เป็นธรรมชาติ ภูมิประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่อง “ดิน - น้ำ - ลม - ไฟ” และสังคมวิทยา
>
> พัฒนา: หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งคำว่า “พัฒนา” ต้องใช้เวลานานเมื่อต่างฝ่ายต่างเข้าใจกัน ต่างฝ่ายเข้าถึงกันแล้ว การพัฒนาจึงเริ่มต้นขึ้นร่วมกันตามที่ได้ตกลงกันเพื่อเป้าหมายปลายทางร่วมกันให้สังคมดีขึ้น เจริญขึ้น และมีความสงบ สันติสุขเกิดขึ้น

> โดยเน้นการมีส่วนร่วม ประชาพิจารณ์ รู้ รัก สามัคคี ทำงานแบบองค์รวม มุ่งประโยชน์คนส่วนใหญ่เป็นหลัก ไม่ติดตำรา ทำให้ง่าย เพื่อมุ่งพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน และต้องน้อมนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินงาน ย่อมส่งผลให้ประเทศชาติดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนตลอดไป...”

อนึ่งหลักวิธีเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ผู้เขียนได้นำไปใช้เป็น 1 วิธีการของการฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคม เป็นเสาหลักที่ 4 วิศวกรสังคมโดยเป้าหมายชัดเจนว่า ต้องการให้นักศึกษาที่จะเป็นวิศวกรสังคม ยึดองค์ความรู้ในเรื่องวิธีการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา เป็น 1 วิธีการในการไปพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะนักศึกษาราชภัฏทุกคนต้องยึดหลักวิธีการนี้ไปพัฒนาตนเอง พัฒนาคน และพัฒนาสังคมด้วย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและเพ็ญนภา ปาละปิน, 2565) ดังนั้นต้องจักเรียนรู้ให้ “เข้าใจเรา เข้าใจเขา” ต้อง “เข้าถึงภูมิสังคม” อย่างรอบด้านแล้วนำสู่การเริ่มต้นพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้น วิศวกรสังคม หากปรารถนาจะลงมือทำสิ่งใด โครงการใด ในพื้นที่ใด จำเป็นต้องอาศัยกระบวนวิธีการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา โดยเข้าใจในภูมิสังคมของคน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม ทุนทั้งปวงในพื้นที่ ส่วนเข้าถึงเป็นการเข้าถึงรูปแบบวิถีชีวิตของคน ปัญหาของชุมชนท้องถิ่น ความต้องการอย่างแท้จริงของประชาชน องค์ความรู้ที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา และสุดท้ายเป็นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนท้องถิ่น ประชาชนอยู่ดีกินดีมีความสุข สังคมมีความร่มเย็น ประเทศมีความสันติสุข มีอนาคตใหม่ให้กับลูกหลานสืบสาน รักษา ต่อยอดสืบไป

นอกจากนี้พบว่า มีอีก 1 วิธีการทำงานเป็นระบบครบวงจร คือ น้ำ ซึ่งพระองค์ทรงมุ่งมั่นกับเรื่องสำคัญที่สุดของชีวิตมนุษย์ กล่าวได้ว่า น้ำคือชีวิต หากพื้นที่ใดที่ไม่มีน้ำ พื้นที่นั้นจะตาย คำกล่าวนี้เป็นเรื่องจริงเพราะน้ำย่อมนำมาซึ่งความอุดมสมบูรณ์ ความมีชีวิตชีวาของดิน พืช สัตว์ ต้นไม้ อากาศ คน ในทางกลับกันถ้าหากพื้นที่ใดไร้ซึ่งน้ำย่อมเกิดความแห้งแล้ง พืช สัตว์ ต้นไม้ตาย อากาศร้อน คนอพยพหนีจากพื้นที่เหล่านี้เพื่อไปหาพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำ เป็นแบบนี้มาตั้งแต่ยุคโบราณที่มนุษย์เริ่มจากเก็บของป่าล่าสัตว์มาเป็นเพาะปลูก มนุษย์เพียรพยายามอพยพทั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้แหล่งน้ำที่ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างยาวนานจนบ่มเพาะรูปแบบการดำรงชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีจนกลายเป็นอารยธรรมแห่งลุ่มน้ำนับแต่อารยธรรมลุ่มแม่น้ำไทกริสยูเฟรติส (เมโสโปเตเมีย) อารยธรรมลุ่มแม่น้ำไนล์ (อียิปต์) อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ (อินเดีย) และอารยธรรมลุ่มแม่น้ำฮวงโห (จีน) (หน่วยผลิตสื่อสอนเสริม ศูนย์โสตทัศนศึกษา สำนักเทคโนโลยี

การศึกษา, 2559) และประเทศไทยมีผู้คนอาศัยอยู่ใน 22 ลุ่มแม่น้ำอันอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ ลุ่มน้ำสาละวิน ลุ่มน้ำโขงเหนือ ลุ่มน้ำโขงตะวันออกเฉียงเหนือ ลุ่มน้ำชี ลุ่มน้ำมูล ลุ่มน้ำปิง ลุ่มน้ำวัง ลุ่มน้ำยม ลุ่มน้ำน่าน ลุ่มน้ำเจ้าพระยา ลุ่มน้ำสะแกกรัง ลุ่มน้ำป่าสัก ลุ่มน้ำท่าจีน ลุ่มน้ำแม่กลอง ลุ่มน้ำบางปะกง ลุ่มน้ำโตนเลสาบ ลุ่มน้ำชายฝั่งทะเลตะวันออก ลุ่มน้ำเพชรบุรี-ประจวบคีรีขันธ์ ลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันออกตอนบน ลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันออกตอนล่าง และลุ่มน้ำภาคใต้ฝั่งตะวันตก (สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ, 2564) นอกจากนี้ในหนังสือจอมปราชญ์แห่งการพัฒนา “น้ำคือชีวิต” ชี้ชัดว่า หากที่ใดไม่มีน้ำที่นั้นก็ไร้ชีวิต ในความหมายที่ว่า น้ำแล้ง น้ำท่วม น้ำเสีย เป็นห่วงโซ่ปัญหาที่ส่งผลแก่ทุกชีวิต แม้ว่าในแต่ละปีประเทศไทยจะมีฝนตกเฉลี่ย 723,258 ล้านลูกบาศก์เมตรเป็นปริมาณน้ำท่า 212,500 ล้านลูกบาศก์เมตรที่ไหลลงสู่ห้วย หนอง คลอง บึง แม่น้ำ ลำธาร ในลุ่มน้ำต่างๆ เพื่ออุปโภค ทำเกษตร ธุรกิจอุตสาหกรรม พอถึงฤดูแล้งน้ำในลำห้วย หนอง คลอง บึงต่างแห้งไป หากปีใดฝนตกน้อย ทิ้งช่วงยาวนานยิ่งไม่มีแหล่งเก็บน้ำ ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำ ความแห้งแล้ง ความร้อนเกิดภาวะที่เรียกว่า แล้งซ้ำซาก (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2555) ถ้าที่ใดไม่มีน้ำ คนย่อมอยู่ไม่ได้ด้วยเช่นกัน ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เมื่อวันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2529 ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ความตอนหนึ่งว่า

> “...ต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูก เพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้า ไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้...”

ฝนเทียม ได้เริ่มปฏิบัติการนับแต่วันที่ 19 มีนาคม พ.ศ.2529 น้ำจากนภาจึงได้โปรยสู่แผ่นดินไหลรินสู่สายธารทั่วประเทศ จนกลายเป็นบทสรุปที่ว่า “จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที” การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติเกี่ยวเอื้อเกื้อกูลกันด้วย “น้ำ” ซึ่งคำว่า “จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที: องค์ความรู้ด้านการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ นับตั้งแต่ทรงขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ในปี พ.ศ.2489 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงให้ความสนพระราชหฤทัยในงานด้านการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะงานด้านเกษตรกรรมอาชีพหลักของคนไทย ตลอด 70 ปี แห่งรัชสมัยที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยือนประชาชนในพื้นที่ถิ่นทุรกันดารทั่วประเทศไทยอย่างต่อเนื่อง ได้ช่วยแก้ปัญหาการทำกิน ให้คนยากไร้ได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ก่อให้เกิด

องค์ความรู้ด้านการพัฒนาตามแนวพระราชดำริที่หลากหลาย เป็นมรดกอันล้ำค่าต่อลูกหลานไทยอย่างหาที่เปรียบมิได้ ภายในเล่มมีเนื้อหาโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริเกี่ยวกับฝนหลวง ป่าไม้ ฝายชะลอความชุ่มชื้น อ่างเก็บน้ำ หญ้าแฝก เขื่อน เกษตรทฤษฎีใหม่ แก้มลิง คันกั้นน้ำ ทางผ่านน้ำ กังหันน้ำชัยพัฒนา คลองลัดโพธิ์ ป่าชายเลน” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร), 2560; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2564) ผู้เขียนได้สรุปการพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ จากต้นน้ำสู่ปลายน้ำดังผังภาพแนวคิด “จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที”

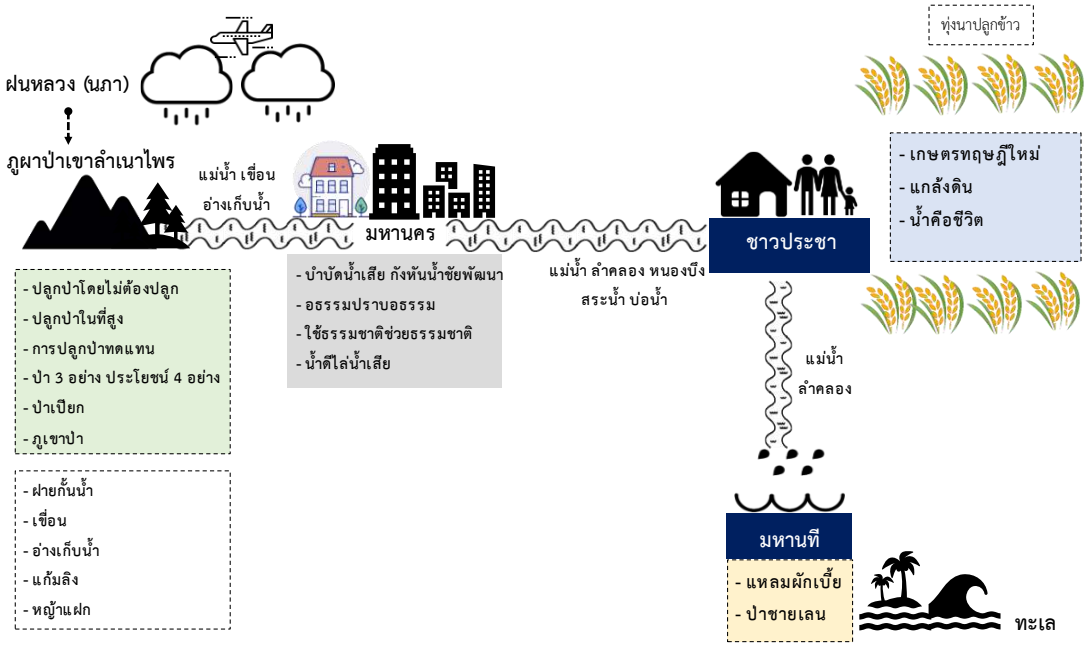

ภาพที่ 2.5 การพัฒนาจากต้นน้ำสู่ปลายน้ำแนวคิด “จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที”

จากภาพที่สะท้อนคำว่า “จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที” ดังกล่าวข้างต้นเป็นการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำจากแหล่งกำเนิดที่เป็นต้นน้ำจากนภา ผ่านภูผา นครา ชาวประชา สู่มหานทีอย่างเป็นระบบการสร้างประโยชน์ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ ระบบการไหลของน้ำจากที่สูงสู่ที่ต่ำเสมอ และระบบการใช้ประโยชน์จากน้ำ ซึ่งจุดเชื่อมโยงกัน คือ น้ำ ดังนั้นน้ำจึงเป็นพื้นที่ชีวิตที่สร้างระบบกลไกในกิจกรรมของสิ่งมีชีวิตทั้งปวงได้อาศัย บำรุง รักษา แก้ปัญหา ให้ความเจริญเติบโตอย่างเป็นระบบสายน้ำแห่งชีวิตที่เป็นการบริหารจัดการน้ำอย่างเป็นระบบที่ครบวงจรสอดคล้องกับธรรมชาติและการดำรงชีวิตที่สุด

สังคมได้เห็นพระบรมฉายาลักษณ์ตลอดการครองราชสมบัติ 70 ปี 4 เดือน 4 วัน พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปทั่วผืนแผ่นดินไทยเพื่อทรงงานในพื้นที่จริงแก้ปัญหาด้วยองค์ความรู้ที่หลากหลายแตกต่างไปตามภูมิศาสตร์เป็นการค้นคว้า วิจัยในท้องที่ที่ต่างกันเป็นลักษณะรวมศูนย์เพื่อให้เกิดการสาธิตการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ หรือที่เรียกว่าระบบการบริการเบ็ดเสร็จที่จุดเดียว เกิดตั้งเป็นศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ใน 6 ศูนย์ตามภูมิภาคละ 1 แห่ง (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2565) ดังนี้

1) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำาริ อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา ก่อตั้งเมื่อวันที่ 8 สิงหาคม พ.ศ.2522 ต้นแบบความสำเร็จในเรื่อง ป่าหาย น้ำแห้ง ดินเลว ก็พัฒนาได้

2) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริอำเภอเมือง จังหวัดนราธิวาส ก่อตั้งเมื่อวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2524 ต้นแบบความสำเร็จในเรื่อง ป่าพรุเสื่อมโทรม สะสมดินเปรี้ยว แกล้งดินอย่างเดียว พัฒนาได้อย่างยั่งยืน

3) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอท่าใหม่ จังหวัดจันทบุรี ก่อตั้งเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2524 ต้นแบบความสำเร็จในเรื่อง การพัฒนาจากยอดเขาสู่ท้องทะเล

4) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร ก่อตั้งเมื่อ วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ.2525 ต้นแบบความสำเร็จในเรื่อง สร้างน้ำ เพิ่มป่า พัฒนาชีวิตที่พอเพียง

5) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด เชียงใหม่ ก่อตั้งเมื่อวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ.2525 ต้นแบบความสำเร็จในเรื่อง ต้นทางเป็นป่าไม้ ปลายทางเป็นประมง ระหว่างทางเป็นเกษตรกรรม

6) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อำเภอชะอำ จังหวัดเพชรบุรีก่อตั้งเมื่อ วันที่ 5 เมษายน พ.ศ.2526 ต้นแบบความสำเร็จในเรื่อง ฟื้นดินคืนป่าเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต

ความสำเร็จที่หน่วยงานราชการตามเสด็จที่ได้ทำงานในพื้นที่ถอดบทเรียนกลายเป็นหลักการทรงงานของพระองค์ 23 หลักทรงงานสำคัญตลอดรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เมื่อไตร่ตรองแล้วพบว่า ก่อนที่พระองค์จะมีพระราชดำริออกไปจะมีรายละเอียดของขั้นตอนในการวางแผนและจัดทำโครงการด้วยวิธีการ (1) การศึกษาข้อมูล (2) การหาข้อมูลในพื้นที่ (3) การศึกษาข้อมูลและการจัดทำโครงการ (4) การดำเนินงานตามโครงการ และ (5) การติดตามผลงาน (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2569) ถ้าหากผู้นำและนักพัฒนาได้นำแนววิถีการทรงงานพร้อกับยึดหลักการทรงงานของพระองค์ท่าน ผู้เขียนเชื่อมั่นได้ว่าผู้นำและนักพัฒนาย่อมนำพาคน องค์กร ชุมชน สังคม ประเทศไปสู่ความสำเร็จและเจริญรุ่งเรืองอย่างยั่งยืนแน่นอน ซึ่งทั้ง 23 หลักการทรงงานถูกวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นผู้เขียนจึงได้จัดไว้เป็น 3 หมวด ดังภาพต่อไปนี้

หลักครองตน	หลักวิธี	หลักส่วนรวม
1. การพึ่งตนเอง	6. ศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ	15. ภูมิสังคม
2. ความเพียร: พระมหาชนก	7. ระเบิดจากข้างใน	16. เศรษฐกิจพอเพียง
3. ทำงานอย่างมีความสุข	8. แก้ปัญหาที่จุดเล็ก	17. ขาดทุนคือกำไร
4. พออยู่พอกิน	9. ทำตามลำดับขั้น	18. การมีส่วนร่วม
5. ความซื่อสัตย์ สุจริต จริงใจต่อกัน	10. ไม่ติดตำรา	19. ประโยชน์ส่วนรวม
	11. องค์รวม	20. ปลูกป่าในใจคน
	12. ประหยัดเรียบง่ายได้ประโยชน์สูงสุด	21. ใช้อธรรมปราบอธรรม
		22. ใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ
	13. ทำให้ง่าย	
	14. บริการรวมที่จุดเดียว	23. รู้ รัก สามัคคี

ภาพที่ 2.6 การจัดให้ 23 หลักการทรงงานออกเป็นหลักครองตน หลักวิธี หลักส่วนรวม

การประยุกต์ใช้เครื่องมือและทักษะวิศวกรสังคมไทย

การหยิบมุมมองของ Jacques Van Marken (1845-1906) ผู้บุกเบิกแนวคิดวิศวกรสังคม (social engineer) ในช่วงยุคปฏิวัติอุสาหกรรมในยุโรปเป็นการให้แนวคิดของนักวิศวกรอุตสาหกรรมชาวดัตซ์เพื่อใช้ในแก้ปัญหา จัดการและพัฒนาคุณภาพชีวิตแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรม แต่เมื่อพิจารณาในบริบทไทยมองว่า “วิศวกรสังคม” (Social Engineer) ผู้ใช้องค์ความรู้ ศาสตร์ วิชาในการแก้ไขปัญหาความยากจน แก้ปัญหาของคนในชุมชนเพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งมีต้นแบบคือ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร แม้ว่าไม่ได้ระบุว่า พระองค์เป็นวิศวกรสังคมโดยตรงแต่หลักการทรงงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทั่วประเทศ นวัตกรรมที่ได้รับการจดสิทธิบัตร พระปรีชาญาณที่พระองค์สอน สั่ง สร้างไว้ให้บนผืนแผ่นดินไทยสิ่งทั้งปวงเป็นยิ่งกว่าวิศวกรสังคมด้วยซ้ำ เสมือนพระองค์ทรงสร้างบ้านแปงเมืองใหม่ให้กับประเทศไทย จึงสามารถยกให้พระองค์ท่านเป็นดั่ง “ผู้นำวิศวกรสังคมไทย” การนำแนวคิดวิศวกรสังคมมาประยุกต์ใช้ในประเทศไทย ณ ปัจจุบันส่วนใหญ่จะถูกใช้ในโครงการ “พัฒนาท้องถิ่น” ของกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ เพื่อสร้าง “ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์” โดยวิศวกรสังคมไทยต้องยึดข้อมูลเชิงประจักษ์และวิเคราะห์ให้แม่นยำเพื่อหาทุกสาเหตุปัญหาในชุมชนท้องถิ่นแทนการใช้ความรู้สึกและคาดเดา ฝึกคนพึ่งตนเองเป็นสำคัญและใช้หลักการวิศวกรรมเพื่อมนุษยธรรม ด้วยการประยุกต์ใช้ทักษะการสังเกต การคิดวิเคราะห์เหตุ-ผล การสื่อสารและการประสานงาน

ในฐานะผู้เขียนมีความถนัดในศาสตร์การพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่น ซึ่งวิถีวิธีการพัฒนาของการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นนี้จะมีธรรมชาติเกี่ยวกับคนหมู่มากที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ชุมชน และสังคมที่มีความหลากหลาย ซึ่งสอดล้องกับแนวคิดวิศวกรสังคมที่ต้องนำองค์ความรู้ที่ตนมีความถนัดเชี่ยวชาญไปช่วยเหลือ แก้ปัญหา แบ่งปัน สร้างสรรค์ให้กับคนในสังคมมีความเป็นอยู่ที่ดี บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ชีวิตมีก้าวหน้าขึ้นอย่างยั่งยืน จึงได้สรุปสั้นๆ ว่า “วิถีนักพัฒนา วิธีวิศวกรสังคม” ซึ่งในประเด็นการประยุกต์ใช้เครื่องมือและทักษะวิศวกรสังคมไทยนี้ผู้เขียนได้นำข้อมูลที่เกี่ยวกับเครื่องมือการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น การทำวิจัยเครื่องมือที่ใช้พัฒนาทักษะวิศวกรสังคมที่บูรณาการกันขึ้นเพื่อให้เห็นว่าทุกเครื่องมือสามารถ

ประยุกต์ใช้ทั้งการเรียนการสอน การวิจัย และการนำไปพัฒนาสังคมทั้งทุกบริบทของชุมชน เมืองและชนบทได้อย่างสมบูรณ์

1. เครื่องมือวิศวกรสังคมตามศาสตร์การพัฒนาสังคม

1.1 เครื่องมือ องค์รวมการวิจัย ถ่ายทอดและพัฒนาต่อยอดเชิงพื้นที่

ส่วนใหญ่นักวิชาการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นจะสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อนำมาใช้สอนก็ดี ใช้การพัฒนาเชิงพื้นที่ก็ตาม รวมถึงการใช้เพื่อเผยแพร่ผลงานทางวิชาการก็ได้ จำเป็นต้องทำและใช้ผลการวิจัยและผลลัพธ์พัฒนาในเชิงพื้นที่ผ่านกระบวนวิธีวิจัยที่เป็นมาตรฐานสากลจะถือว่ามีความน่าเชื่อถือที่สุด ยิ่งโดยเฉพาะในรูปแบบการวิจัยแบบผสมผสาน (mixed method) ที่ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งมีเครื่องมือการสำรวจพื้นที่ การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มย่อย การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การวิเคราะห์เอกสาร เป็นต้น และผสมผสานกับการวิจัยเชิงปริมาณที่มุ่งจำนวนตัวเลขเป็นสำคัญซึ่งมีเครื่องมือแบบสอบถามเป็นสำคัญในการเก็บข้อมูล ส่วนการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่มุ่งวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research: PAR) การใช้เครื่องมือการจัดประชุมชี้แจง การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ การถอดบทเรียน การถ่ายทอดองค์ความรู้และบริการวิชาการวิชาการสู่วิชาชีพ ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ถูกใช้ตามที่ได้ออกแบบเพื่อเก็บข้อมูลจนอิ่มตัว หรือครบถ้วนตามที่กำหนดไว้เป็นปกติวิสัยของนักวิจัยในการเก็บข้อมูลในพื้นที่วิจัยอยู่แล้ว แต่มีเครื่องมือที่ต้องการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์เพราะถือเป็นกลไกของวิศวกรสังคมในศาสตร์พัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น จึงต้องลงพื้นที่เก็บข้อมูลเชิงประจักษ์แล้ววิเคราะห์ลงในผังภาพให้ปรากฏข้อมูลขึ้นมาอย่างเป็นระเบียบแบบแผ่นดังเครื่องมือต่อไปนี้

1.1.1 แผนที่เดินดิน ไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์และปฏิทินชุมชน

1.1.1.1 แผนที่เดินดิน

การจัดทำแผนที่มีมาตั้งแต่ยุคโบราณแล้วนับตั้งแต่ชาวบาบิโลนทำแผนที่ดินเหนียว กรีกทำแผนที่โลกด้วยหลักการทางคณิตศาสตร์ ส่วนในประเทศไทยเริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการปรากฏของ “แผนที่เมืองไทย” ในปี พ.ศ.2418 พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหน่วยทหารช่างขึ้น ซึ่งแผนที่ที่ได้จัดทำไปคือ การทำแผนที่บริเวณถนนเจริญกรุง บริเวณใกล้พระราชวัง และบริเวณ ปากอ่าวเพื่อการเดินเรือ และใช้เป็นแนวทาง

ป้องกันทางทะเลด้านอ่าวไทย ต่อมาปี พ.ศ.2423 สถาบันการแผนที่อินเดียทำการวางโครงข่ายสามเหลี่ยม สายเขตแดนตะวันออก สำหรับใช้สำรวจแผนที่ทางทะเล ซึ่งมีนายร้อยเอก เอช ฮิลล์ (H. Hill) เป็นหัวหน้ากองแผนที่ นายเจมส์ แมคคาร์ธี (James McCARTHY) เป็นผู้ช่วยและถือเป็นเป็นพื้นฐานการทำแผนที่ของประเทศไทย จนกระทั่งปี พ.ศ.2425 พระองค์ตั้งกรมแผนที่ขึ้นโดยมีเจ้ากรมคนแรกคือ พระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาร์ธี) ได้จัดทำแผนที่ประเทศไทยฉบับแรกขึ้นเป็นแผนที่พระราชอาณาจักรสยาม “Map of The Kingdom of Siam and its Dependencies” หรือเรียกตามชื่อเจ้ากรมแผนที่ ว่า “แผนที่แมคคาร์ธี” ส่งไปพิมพ์ที่อังกฤษเมื่อปี พ.ศ.2430 ซึ่งสิ่งที่ปรากฏภายในแผนที่มีส่วนแทรกเป็นแผนที่ผังเมืองขนาดย่อ 3 เมือง ได้แก่ เมืองกรุงเทพมหานคร เมืองเชียงใหม่ และเมืองหลวงพระบาง (มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ, ม.ป.ป.; วรชาติ มีชูบท, 2560; กรมศิลปากร, 2564; กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2566) ซึ่งการจัดทำแผนที่เป็นการสำรวจ ทำความเข้าใจ เขตแดนแผ่นดิน ศึกษาเรียนรู้โลก วางแผนพัฒนา จัดการทรัพยากร รวมถึงไว้เพื่อนำทางและเดินทาง ซึ่งเป้าหมายในการจัดทำแผนที่เดินดินเช่นเดียวกันกับการจัดทำแผนที่โลก แผนที่ประเทศไทย เพื่อศึกษาความหมายและหน้าที่แต่ละส่วนของชุมชนให้เข้าใจบริบทโดยรวมของชุมชนที่ต้องการศึกษาให้ครบถ้วนที่สุด มีข้อมูลที่สัมผัสได้ด้วยการเดินสังเกตของตนเอง สร้างความคุ้นเคยกับสภาพพื้นที่ชุมชน ประชาชนและมีความน่าเชื่อถือให้มากที่สุด

ทั้งนี้เครื่องมือแรกที่สำคัญในการศึกษาเรียนรู้ชุมชน คือ แผนที่เดินดิน (geo-social mapping) (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ, 2545) แผนที่เดินดินมีความแตกต่างจากแผนที่ทั่วไปที่ระบุเพียงสถานที่ ตำแหน่ง เส้นทาง ระวางต่างๆ แต่แผนที่ดินดินบอกทั้งรายละเอียดสถานที่ ตำแหน่ง ความสัมพันธ์ทางสังคม เครือญาติ ระบบสุขภาพ ภาวะทางเศรษฐกิจ รวมถึงสถานะทางสังคมด้วย ชี้ให้เห็นว่าแผนที่เดินดิน ไม่ใช่มีไว้เพื่อหาบ้านเรือน ถนน สถานที่สำคัญของคนในชุมชนให้เจอเท่านั้น แต่บอกได้ว่า บ้านหลังไหนเป็นเครือญาติกัน มีคนยากจน ติดหนี้ บ่อโยกน้ำกลางหมู่บ้าน อาชีพ การเป็นภูมิปัญญา จุดรวมตัวของเยาวชน พื้นที่เสี่ยง ข้อมูลแผนที่เดินดินจึงเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนนั้นๆ สามารถสังเกตเห็นปรากฏการณ์พื้นที่ทางสังคม (social space) และเข้าใจหน้าที่ทางสังคม (social function) ที่อยู่บนลักษณะทางกายภาพ (physical space) (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ, 2545; ศูนย์

มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2564) ซึ่งวิธีการเป็นรูปแบบการจดบันทึกภาคสนาม (fieldnote) เป็นหลัก โดยสามารถใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลประกอบทั้งแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ การสังเกต การสำรวจ การถ่ายภาพและการสนทนากลุ่มย่อยได้ทั้งหมด โดยกระบวนวิธีการจัดบันทึกภาคสนาม คือ การบันทึกลายลักษณ์อักษรเชิงคุณภาพ ที่นักวิจัยเชิงคุณภาพใช้บันทึกสิ่งที่สังเกตได้จากภาคสนาม ตั้งแต่เริ่มต้น ระหว่างและหลังการสังเกตทันทีที่กำลังศึกษาเก็บข้อมูลโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นหลักฐานในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่ต้องการในขณะนั้น โดยไม่รบกวนสิ่งที่สังเกต ทั้งนี้มีความสำคัญต่อการตีความข้อมูลภาคสนามอย่างมีนัยสำคัญ ความหมาย ข้อกังวลเกี่ยวกับการจัดบันทึกภาคสนามคือ ผู้สังเกตการณ์เป็นผู้บันทึกอาจมีผลกับความจำและอคติของผู้สังเกตการณ์ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว ดังนั้นต้องทำการจดบันทึกภาคสนามขณะสังเกตการณ์ภาคสนามทันที หรือหลังจากออกจากพื้นที่จริงทันทีเป็นวิธีที่ดีที่สุดเพื่อหลีกเลี่ยงการลืมรายละเอียดสำคัญ (Phillippi, & Lauderdale, 2017; Asplund, Welle, 2018; Wikipedia, 2025; Delabrer, 2017) ดังนั้นการบันทึกภาคสนามในการจัดทำแผนที่เดินดินจึงเป็นกระบวนที่ต้องการอาศัยการสังเกตผู้บันทึกเป็นหลัก และเพื่อให้เกิดความแน่นอนน่าเชื่อถือจึงต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชนทั้งการสัมภาษณ์ สอบถาม สนทนากลุ่มย่อยไปพร้อมกันเพื่อให้ได้แผนที่เดินดินอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน ชี้ให้เห็นว่าแผนที่เดินดินมีวิธีการทำแบบมีส่วนร่วมระหว่างนักวิจัย นักพัฒนา หรือผู้สำรวจกับประชาชนในพื้นที่ศึกษา (น้ำเงิน จันทรมณี, 2551; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ, 2545; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2564; สถาบันพระปกเกล้า, 2563; เอนก รักเงินและสุธี โกสิทธิ์, 2564) ดังมีขั้นตอนสำคัญดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 ตรวจสอบแผนที่เดิมของชุมชน เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการนำมาตรวจสอบข้อมูลเดิมที่มีอยู่เดิม และพื้นที่การเปลี่ยนแปลงไปของชุมชน ซึ่งสามารถนำไปสู่การเชื่อมโยงประวัติศาสตร์ของชุมชนได้อย่างมีนัยสำคัญในการทำแผนที่เดินดิน

2) ขั้นตอนที่ 2 สืบค้นแผนที่นั่งโต๊ะ และแผนที่จากระบบจีไอเอสซึ่งเป็นแผนที่ทางราชการที่มีอยู่แล้วโดยแผนที่จากระบบจีไอเอส (geographic information system; GIS) หรือระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ ซึ่งรวบรวม จัดการ วิเคราะห์ และแสดงผลข้อมูลเชิงพื้นที่ นำมาใช้เป็นข้อมูลตั้งต้นในการทำแผนที่เดินดินเพราะจะมีข้อมูลระบุ

รายละเอียดทั้งถนน เส้นทาง ที่ตั้งบ้านเรือน พื้นที่สิ่งแวดล้อม สถานที่สำคัญ ร้านค้า เป็นต้น หรืออาจใช้โปรแกรมจีพีเอส (GPS) หรือกูเกิลแมพ (google map) ที่ใช้งานง่ายมาประยุกต์ใช้อย่างสะดวกรวดเร็วและแม่นยำมีมาตรฐานสากล

3) ขั้นตอนที่ 3 ตรวจสอบข้อมูลพื้นฐานครัวเรือน จากข้อมูล จปฐ. (ข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน) ที่มีการสำรวจข้อมูลครัวเรือนในชุมชน หมู่บ้านอยู่ทุกปีเพื่อเป็นข้อมูลพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมีอยู่ 5 หมวด ได้แก่ สุขภาพดี มีบ้านอาศัย ฝักใฝ่การศึกษา รายได้ก้าวหน้า และปลูกฝังค่านิยมไทย นอกจากนี้ยังเป็นข้อมูลยืนยันที่เป็นทางการจากกระทรวงมหาดไทย และตรวจสอบข้อมูลสุขภาพชุมชนจากอาสาสมัครประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นรายบุคคลและครัวเรือนเป็นข้อมูลจากกระทรวงสาธารณสุข

4) ขั้นตอนที่ 4 จดบันทึกและลงข้อมูล ที่ต้องระบุให้เป็นปัจจุบันทั้งเลขที่บ้าน ชื่อสกุล สถานที่สำคัญ อาทิ วัด โรงเรียน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน สถานีอนามัย ศาลากลางบ้าน ศาลเจ้า ศาลหลักเมือง ที่ตั้งกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ยังมีสถานที่ทางความเชื่อ พื้นที่นันทนาการ สวนสาธารณะในหมู่บ้านหรือชุมชน

5) ขั้นตอนที่ 5 สำรวจพื้นที่เก็บข้อมูลจากประชาชนโดยตรงด้วยการสัมภาษณ์ สอบถาม สนทนาพูดคุยแบบกันเอง เสมือนกันการไปเยี่ยมเยือนชาวบ้าน สังเกตพฤติกรรม ปราฏการณ์ทางสังคม กิจกรรมทางวัฒนธรรม สภาพแวดล้อม วิถีชีวิต ซึ่งต้องเก็บข้อมูลให้ได้มากที่สุดวิธีการนี้สามารถบันทึกภาคสนาม บันทึกภาพและบันทึกเสียงไปด้วยแต่ต้องขออนุญาตก่อนเสมอ ควรใช้วิธีการเดิน จักรยานและสามล้อเครื่อง (รถตุ๊กตุ๊ก) เพื่อให้ใกล้ชิดพื้นที่และประชาชนให้มากที่สุด

6) ขั้นตอนที่ 6 ต้องบันทึกการสังเกต ให้ลงรายละเอียดข้อมูลทางกายภาพ อาทิ ลักษณะบ้านเรือน บริบทแวดล้อมที่ตั้ง แหล่งทรัพยากร สาธารณูปโภค สภาพความคงทนถาวร ขนาดของสถานที่ ต้องระบุรายละเอียดจากสายตาที่สังเกตเห็นได้ให้มากที่สุด

7) ขั้นตอนที่ 7 สังเกตแบบมีส่วนร่วมกับกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของชุมชน พื้นที่รวมกลุ่มทำกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม อาทิ ศาลากลาง บริเวณวัด พื้นที่โรงเรียน สนามเด็กเล่นมีกิจกรรมกีฬา สวนสาธารณะ และพื้นที่ทางเศรษฐกิจทั้งร้านสภากาแฟ บริเวณสี่แยก ตลาดเช้าตลาดเย็น ตลาดนัด หรือพื้นที่ว่างหน้าโรงงาน

8) ขั้นตอนที่ 8 ลากเส้นปฏิสัมพันธ์ทางสังคม เชื่อมโยงความสัมพันธ์ทางตรงที่เป็นเครือญาติสายตระกูล เชื่อมโยงความสัมพันธ์โดยอ้อมที่เป็นบทบาทหน้าที่ที่ได้รับผิดชอบจากชุมชน การเป็นสมาชิกกลุ่มอาชีพ การได้รับความช่วยเหลือโดยตรงจากรัฐ การเป็นเจ้าหนี้ลูกหนี้ ความขัดแย้งทางผลประโยชน์ในครอบครัว ชุมชน พื้นการจัดสรรจากภาครัฐ โครงสร้างอำนาจชุมชน ระบุความสัมพันธ์ให้ชัดเจน แต่อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์มีโอกาสเปลี่ยนแปลงได้ และแก้ไขได้ตามการเปลี่ยนแปลงของแต่ละคน แต่ละครอบครัว และแต่ละบทบาทหน้าที่

9) ขั้นตอนที่ 9 เขียนสัญลักษณ์ลงบนแผนที่ให้ชัดเจน และให้ความหมายสัญลักษณ์นั้นไว้เป็นหมายเหตุและอธิบายสัญลักษณ์กำกับไว้ด้วย อาทิ สี เส้น ธง กากบาท ติดดาว หรือสัญลักษณ์อารมณ์ของคนในรูปการยิ้ม หัวเราะ โกรธ สงสัย เศร้าตามความสนใจพิเศษขึ้นอยู่กับการออกแบบของผู้ทำแผนที่เดินดิน

10) ขั้นตอนที่ 10 การยืนยันข้อมูลและเผยแพร่ เมื่อเขียนแผนที่เดินดินแล้วให้นำมาตรวจข้อมูลเพื่อยืนยันหรือแก้ไขข้อมูลร่วมกับชุมชน ควรติดประกาศไว้ให้ประชาชนได้ตรวจสอบ แก้ไขได้ทันทีอย่างน้อย 7 วันแล้วค่อยนำไปเผยแพร่อย่างเป็นทางการ

ชี้ให้เห็นว่า แผนที่เดินดินเป็นเครื่องมือเริ่มต้นที่เหมาะสมกับนักพัฒนาสังคม นักพัฒนาชุมชน นักวิจัย นักวิศวกรสังคมที่จะนำติดตัวไปลงพื้นที่เก็บข้อมูลด้วยการเข้าถึงบริบททางกายภาพพื้นที่ เข้าใจภูมิสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ธรรมชาติสิ่งแวดล้อม โดยการทำแผนที่ต้องอาศัยการส่วนร่วมทำงานของผู้คนในพื้นที่เป้าหมาย ถือเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงการทำงานที่มองเห็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์และลักษณะการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คนแต่ละจุดสามารถเข้าถึงพื้นที่รวดเร็ว แก้ปัญหาทันที เห็นระบบการปฏิสัมพันธ์สถานที่ คนและกิจกรรมพร้อมกับหลีกเลี่ยงกลุ่มเสี่ยงในพื้นที่ได้

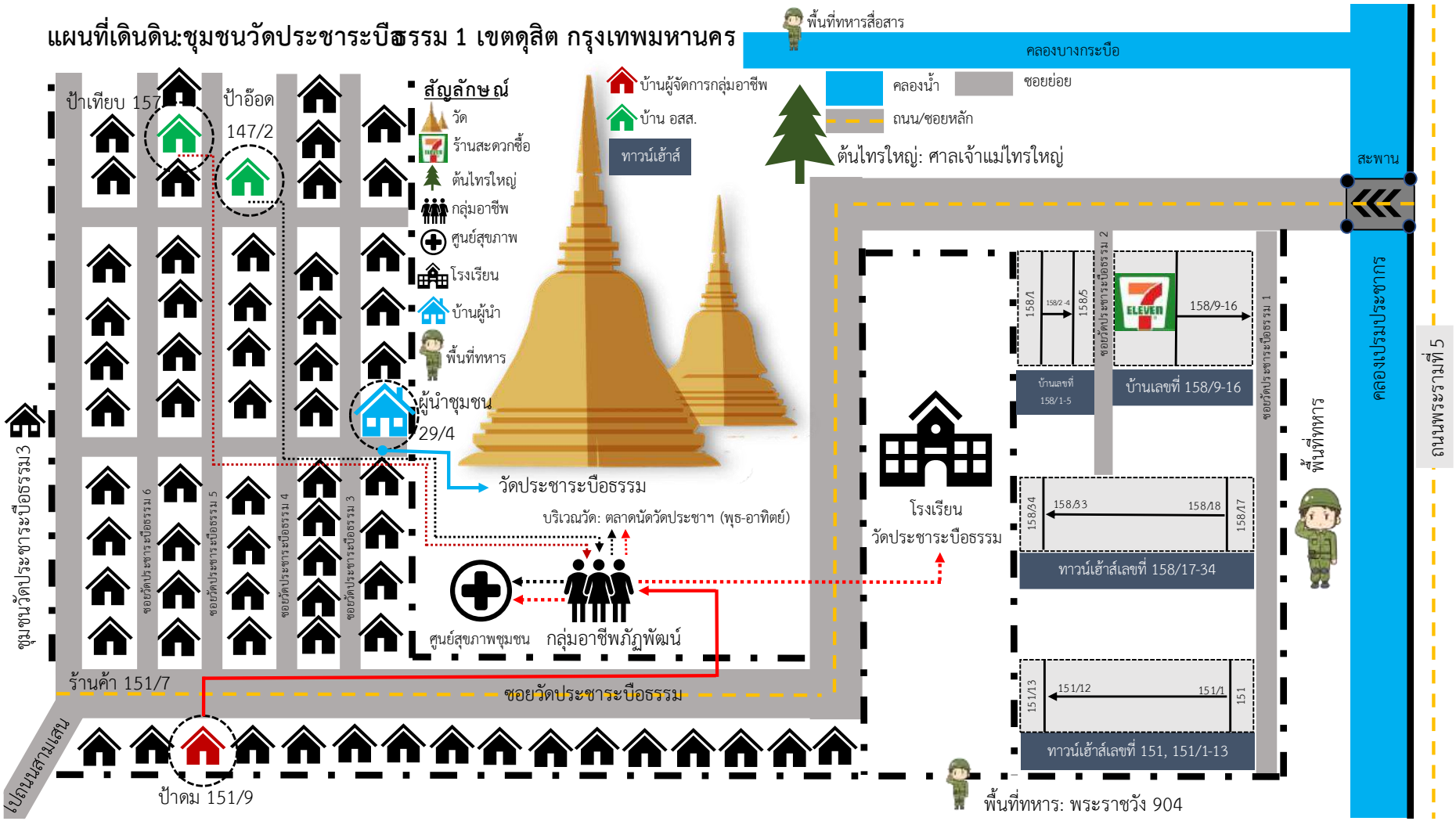

ภาพที่ 2.7 แผนที่เดินดิน: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

1.1.1.2 ไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์

การลงพื้นที่ในการศึกษาชุมชนหรือพัฒนาชุมชนเครื่องมือหนึ่งที่ต้องนำไปใช้ในการเก็บข้อมูล คือ ไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์ (history timeline) เป็นการอธิบายเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ การพัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงหรือประวัติศาสตร์ของพื้นที่หรือชุมชนเป้าหมายนั้นที่ระบุให้เห็นถึงปีที่เกิดขึ้น ระยะเวลาที่เกิดขึ้นหรือเปลี่ยนแปลงไป คนที่เป็นผู้กำเนิดเหตุการณ์หรือสถานการณ์นั้นๆ โดยสามารถระบุได้ว่า เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว หรือมีระยะเวลาสิ้นสุด หรือยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเรื่องราวความเป็นมาจะบอกเล่าประวัติศาสตร์ของคน สถานที่ เหตุการณ์ และเวลา ยังสามารถอธิบายในมิติสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมสาธารณสุขและภูมิปัญญา ความรู้ที่เกิดขึ้นตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

การศึกษาประวัติศาสตร์ของชุมชน คือการสืบค้นถึงเรื่องราวความเป็นมาของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนทั้งด้านการเกิดขึ้น เปลี่ยนแปลงกิจกรรมคน เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมทรัพยากรธรรมชาติซึ่งมีความสำคัญมากในการทำงานชุมชนเพื่อจะทำให้เข้าใจถึงที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เกิดความรู้สึกร่วมกับชุมชน สามารถลดอคติส่วนตัวในการตัดสินเรื่องราวที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ โดยมีเป้าหมายในการศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนเป็นวิธีการศึกษาชุมชนแบบมานุษยวิทยา (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์และคณะ, 2545; ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553) ได้แก่ (1) ทราบถึงที่มาที่ไปของปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน (2) ทราบถึงประสบการร่วมกันของชุมชน (3) เข้าใจถึงความสัมพันธ์ของคนและสิ่งต่างๆ ในชุมชน (4) สามารถตีความปรากฏการณ์ของชุมชนบนพื้นฐานข้อเท็จจริง (5) ทราบประเด็นที่สำคัญที่ต้องใส่ใจเพื่อตัดสินใจแก้ไขหรือหาวิธีการแก้ไขใหม่ ซึ่งการลงพื้นที่เก็บข้อมูลไทม์ไลน์ความเป็นมาหรือประวัติศาสตร์ชุมชนนั้นจะต้องสืบค้นหาข้อมูลประวัติดั้งเดิมจากเอกสารจากรัฐ หรือสมุดบันทึกจากชุมชน หรือข้อมูลตามป้ายที่ติดไว้ในชุมชนเป็นลำดับแรก เมื่อมีช่องว่างของความรู้ที่ขาดหายไป หรือต้องการยืนยันข้อมูลจะต้องทำการสัมภาษณ์ สอบถาม สนทนากับผู้อาวุโส ผู้สูงอายุในชุมชน หรือผู้ที่เกี่ยวกับชุมชนโดยมีสมุดบันทึกตามภาพดังนี้

ปี พศ. (วัน / เดือน/ ปี) ที่เกิดเหตุการณ์	รายละเอียดของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น	ผู้มีส่วนร่วมในเหตุการณ์ (คนสำคัญ)	สัญลักษณ์ ข้อความสำคัญ	หมายเหตุ ช่วงเวลาที่เกิดขึ้น

บันทึกข้อมูล: .... (ชื่อชุมชน) แหล่งที่มาข้อมูล.....(คน/หน่วยงาน/สถานที่)
วันเวลาที่เก็บข้อมูล..... ผู้เก็บข้อมูล.....

ภาพที่ 2.8 ตารางบันทึกข้อมูลไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ยังมีการจัดทำผังประวัติศาสตร์ชุมชนที่ประกอบด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น 2 ลักษณะ ได้แก่ เหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดหรือความเปลี่ยนแปลงในชุมชน และเหตุการณ์โดยรวมที่ส่งผลกระทบต่อคนในชุมชน สามารถเขียนสัญลักษณ์ในผังประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านโนนเมือง (คำชะโนด) ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ดังนี้

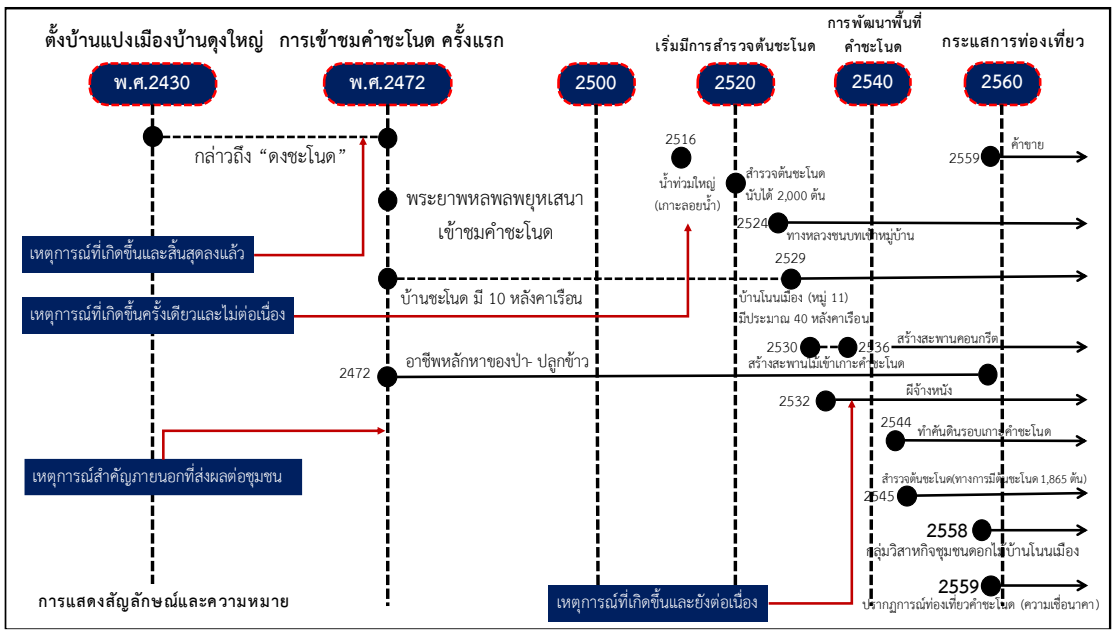

ภาพที่ 2.9 ผังประวัติศาสตร์ชุมชนกรณีศึกษาชุมชนบ้านโนนเมือง (คำชะโนด)

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2568)

อย่างไรก็ตาม ผังช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่มีปรากฏไว้ในการวิจัยเรื่อง การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430-2560 (130 ปี) ดังภาพต่อไปนี้

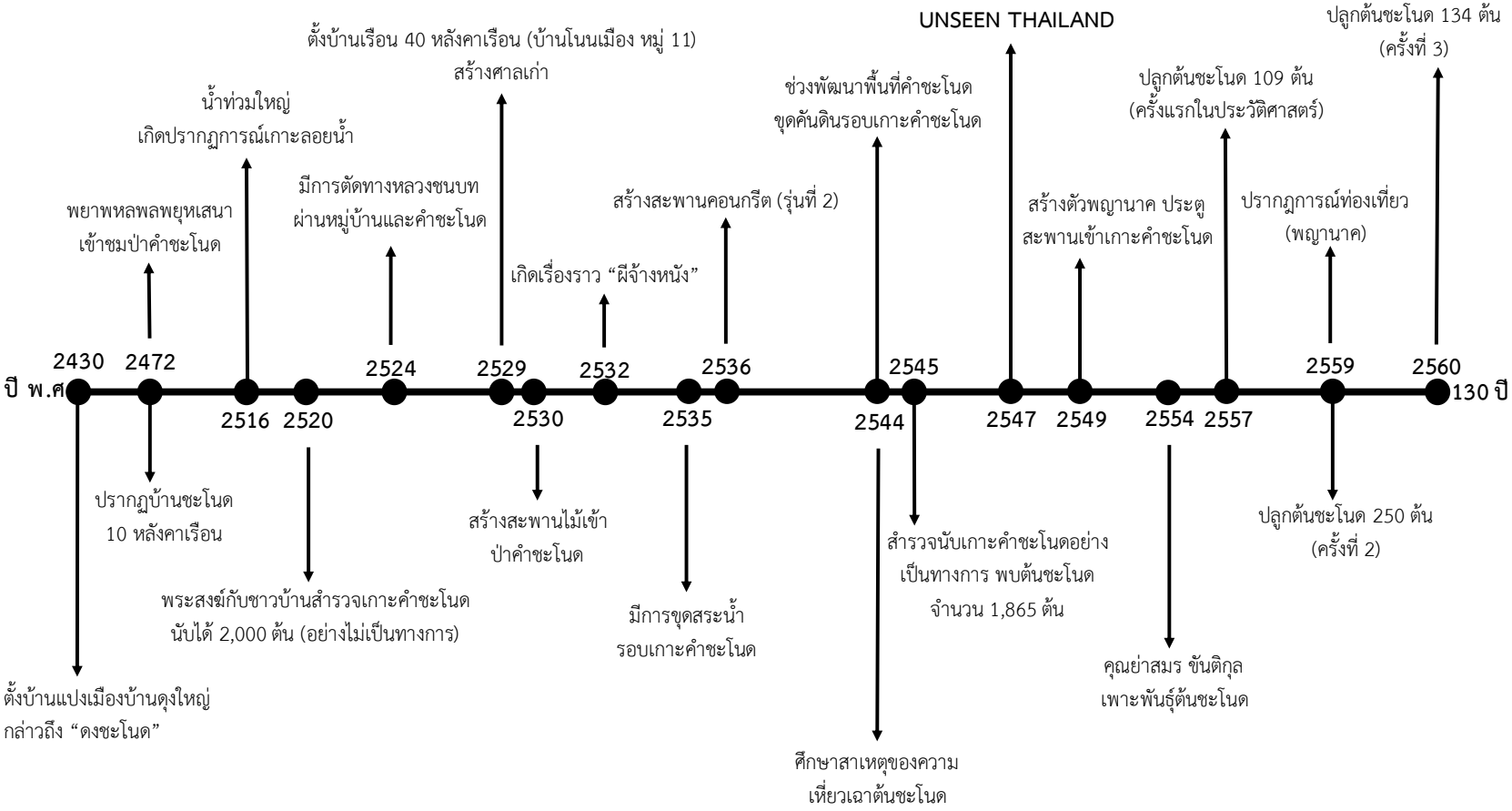

ภาพที่ 2.10 การเปลี่ยนแปลงรอบเกาะคำชะโนดตามช่วงเวลา

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2561)

ทั้งนี้ยังมีรูปแบบการเสนอผังช่วงเวลาประวัติศาสตร์ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เป็นชุมชนเมืองเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ก่อนที่มีความเจริญก้าวหน้าเข้ามาพัฒนาเชิงพื้นที่โดยมีร่องรอยประวัติความเป็นมาดังช่วงเวลาสำคัญ (Phukamchanoad, 2023) ดังนี้

พุทธศักราช (ปี)	เหตุการณ์
ก่อน พ.ศ. 2440	พื้นที่ราบลุ่มและเป็นทุ่งหญ้า มีลำคลอง 1 ลำคลองเรียกว่า “คลองบางกระบือ” และยังมีหมู่บ้านเล็กๆ อีก 1 หมู่บ้าน มีอาชีพทำนา ทำสวนผลไม้ เช่น ทุเรียน มะพร้าว และเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว กระบือ สัตว์เลี้ยงประเภทวัวและกระบือมีพันธุ์ดีและแข็งแรง มีชื่อเสียงมาก ชื่อว่า “หมู่บ้านบางกระบือ”
พ.ศ. 2440	สร้างวัดขึ้นแล้วขนานนามว่า “วัดบางกระบือ” ครั้งแรกและต่อมาเปลี่ยนมาเป็นชื่อ “วัดประชาระบือธรรม”
พ.ศ. 2475	ตั้งโรงเรียนประชาบาล ถนนนครไชยศรี
พ.ศ. 2496	เปลี่ยนชื่อว่า โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม เป็นโรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร
พ.ศ. 2516	สร้างสะพานคอนกรีตถนนทางเข้าวัดประชาระบือธรรม ทดแทนสะพานไม้ข้ามคลองเปรมประชากร
พ.ศ. 2530	ชุมชนมีผู้อพยพมามากยิ่งขึ้นทำให้เกิดปัญหาและไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง ผู้นำชุมชนจึงทำการวางแผนจัดตั้งเป็น “ชุมชนวัดประชาระบือธรรม”
พ.ศ. 2538	แบ่งชุมชนเป็น 3 ชุมชน คือ ประชาระบือธรรม 1 - 2 - 3
พ.ศ. 2540	แบ่งเพิ่มเป็นอีก 1 ชุมชน เป็นพื้นที่ตั้งของอาคารพาณิชย์ จึงจัดตั้งเป็นชุมชนในรูปแบบแฟลต เป็นส่วนหนึ่งในชุมชนเมืองชื่อว่า ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 4

ภาพที่ 2.11 ช่วงเวลาประวัติศาสตร์ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ที่มา: Phukamchanoad (2023)

1.1.1.3 ปฏิทินชุมชน

เครื่องมือพื้นฐานอีกชนิดหนึ่งที่ใช้ประจำในการลงพื้นที่เรียกว่า ปฏิทินชุมชน ซึ่งหมายถึงเครื่องมือสำหรับบ่งบอกเหตุการณ์ ปรากฏการณ์ กิจกรรมในการเรียนรู้วิถีชีวิตและใช้เป็นแบบตารางบันทึกกิจกรรมที่เกิดขึ้นของชาวบ้านในชุมชนแต่ละช่วงเวลาหนึ่งๆ มีทั้งบันทึกรายปี รายเดือน รายสัปดาห์ หรือรายวัน เป็นการบ่งบอกว่าชุมชนมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมเป็นอย่างไร เกิดในช่วงเวลาใด หรือเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นในชีวิตประจำวันของประชาชนในชุมชนที่เป็น “วิถีชีวิต” ที่เกิดขึ้นโดยเก็บบันทึกข้อมูลให้ละเอียดมากที่สุดเพื่อง่ายต่อการวิเคราะห์ข้อมูลในการนำไปวางแผนการทำงานชุมชนเข้าใจจังหวะชีวิตของคนเป็นอย่างดีมีความเหมาะสมกับสถานการณ์ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, 2545; ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2564) โดยมีรูปแบบตารางปฏิทินชุมชน ดังภาพต่อไปนี้

กิจกรรม	เดือน												หมายเหตุ
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.	
ปฏิทินวัฒนธรรม													
บุญปีใหม่													ใส่บาตร ลูกหลานกลับบ้านรับพรปีใหม่
บุญหมู่บ้าน (บุญเดือนสาม)													ผู้นำชุมชนและประชาชนร่วมกัน
รดน้ำดำหัว ขอพรผู้สูงอายุ วันปีใหม่ไทย (สงกรานต์)													ผู้นำชุมชน วัดและประชาชนร่วมกัน
- ประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ (สรวงใหญ่คำชะโนด / บุญบั้งไฟ) - 14 หมู่บ้านจัดนางรำและบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา													ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 (ทุกปี) มีชื่อเสียงระดับประเทศ(เทศกาลประจำปี) ศูนย์อำนวยการคำชะโนดเป็นผู้จัดงาน ซึ่งมีการเปลี่ยนเครื่องทรงปู่ย่า
ตักบาตรเทโว (ออกพรรษา)													พระสงฆ์รับบิณฑบาตจากป่าคำชะโนด หมู่บ้าน วัด และศูนย์อำนวยการคำชะโนดร่วมกันจัดกิจกรรมทำบุญตักบาตร
ปฏิทินเศรษฐกิจ/ประกอบอาชีพ													
จัดการท่องเที่ยวคำชะโนด													แหล่งท่องเที่ยวโดยชุมชน
ขายดอกไม้ บายศรี ธูปเทียน													กลุ่มวิสาหกิจชุมชน (ดอกไม้ บายศรี)
ค้าขาย-ทำนา													ชาวบ้านบางครอบครัวทำนา-ค้าขาย

ภาพที่ 2.12 ตัวอย่างผังปฏิทินชุมชนหมู่บ้านโนนเมือง (คำชะโนด)
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2568)

ทั้งนี้ก่อนการลงบันทึกในตารางกิจกรรมได้ต้องลงพื้นที่เก็บข้อมูลสัมภาษณ์ สอบถาม สนทนากลุ่ม หรือศึกษาข้อมูลเอกสารแล้วต้องบันทึกกิจกรรมลงในตารางปฏิทินชุมชนเป็นเบื้องต้นก่อนดังภาพต่อไปนี้

เดือน (ช่วงเวลาที่เกิดขึ้น)	รายละเอียดของกิจกรรมที่เกิดขึ้น ทำอะไร / ที่ไหน / อย่างไร / กับใคร - กลุ่มใด	กิจกรรม เศรษฐกิจ/ สังคมวัฒนธรรม	หมายเหตุ (ประโยชน์สำคัญ)
1 มกราคม	ตักบาตรถนนบุญปีใหม่ ศาลากลางหมู่บ้านโนนเมือง (คำชะโนด) ชาวบ้านตักบาตรข้าวสาร อาหารแห้ง โดยมีผู้ใหญ่บ้านและกลุ่มวิสาสหกิจชุมชนร่วมกันจัดทำบุญ	สืบสานวัฒนธรรมทำบุญปีใหม่	ลูกหลานกลับบ้านทำบุญรับพรปีใหม่โชคดีร่วมกัน

บันทึกข้อมูล: .....หมู่บ้านโนนเมือง (คำชะโนด).....(ชื่อชุมชน) สถานที่เก็บข้อมูล.....ศาลากลางหมู่บ้าน (หมู่ 11) ....
วันเวลาที่เก็บข้อมูล.....1 มกราคม 2560..... ผู้เก็บข้อมูล.....ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด.....

ภาพที่ 2.13 แบบบันทึกข้อมูลกิจกรรมเพื่อลงข้อมูลในตารางปฏิทินชุมชน

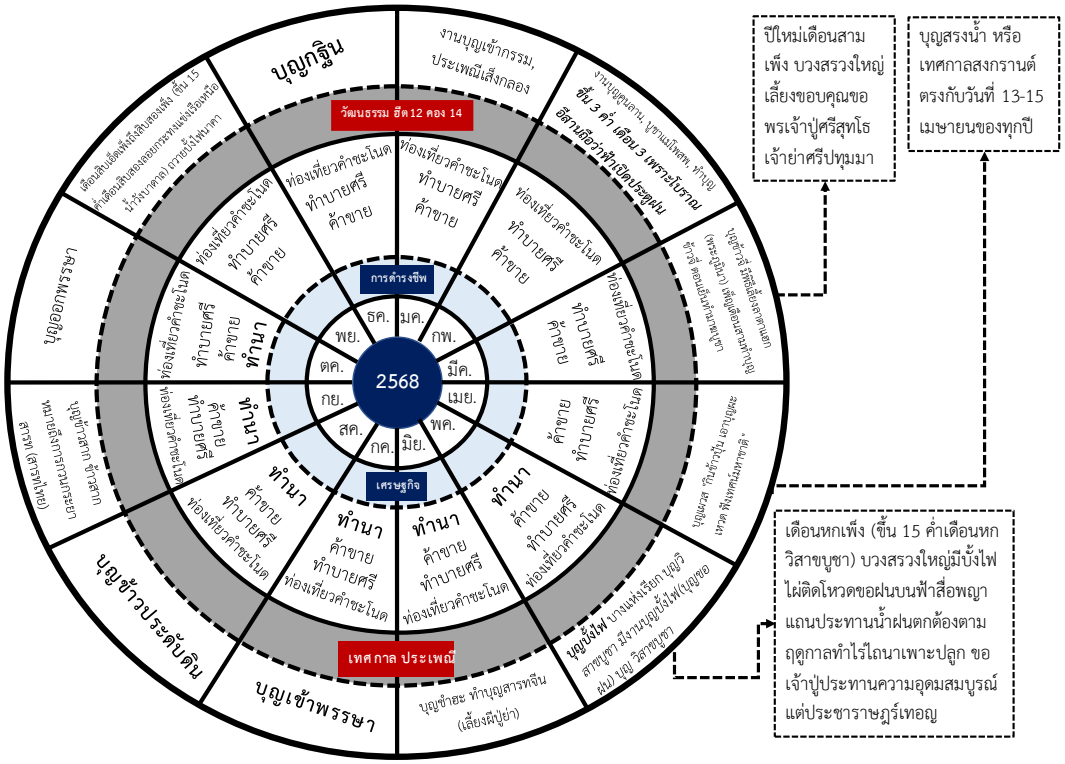

ภาพที่ 2.14 ปฏิทินชุมชนคำชะโนด

1.1.2 ผังต้นไม้ปัญหา (Problem tree diagram)

เครื่องมือสำหรับการวิเคราะห์ปัญหาของพื้นที่ ชุมชน หรือผลิตผลที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาขึ้นโดยวิเคราะห์สืบสาวค้นสาเหตุ (root cause analysis) เพื่อค้นหาวิธีการแก้ไขให้ตรงจุด ดังนั้นการวิเคราะห์ปัญหาเชิงพื้นที่สามารถใช้เครื่องมือการวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา (proble tree analysis) โดยเชื่อมโยงรูปแบบการวิเคราะห์สาเหตุรากเหง้าปัญหาที่สลับซับซ้อนหลากหลาย ซึ่งมีทั้งผังการวิเคราะห์เหตุและผล (cause and effect diagram) หรือ ผังก้างปลา (fishbone diagram), เทคนิคการถามทำไม 5 ครั้ง (5Whys technique) รวมถึงผังภาพต้นไม้ (tree diagram) นั้นเอง ซึ่งผู้เขียนได้นำเครื่องมือไปใช้ในการเคราะห์ปัญหาในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นที่ใช้บ่อยที่สุด 2 เครื่องมือ ได้แก่ ผังต้นไม้ปัญหา (problem tree diagram) และผังก้างปลา (fishbone diagram) มีสาระสำคัญ ดังนี้

1) ผังต้นไม้ปัญหา (problem tree diagram) หรือมีการวิเคราะห์สาเหตุรากเหง้าของปัญหา (root cause analysis) มีวัตถุประสงค์เพื่อระบุปัจจัยพื้นที่ที่นำไปสู่ปัญหา ซึ่งเป็นความท้าทายที่หน่วยงาน องค์กรหรือชุมชนเผชิญอยู่เป็นประจำในการทำงาน สิ่งใด กระบวนการใด ระบบใดที่มีปัญหาต้องหาสาเหตุให้เจอ โดยการวิเคราะห์เป็นการเปิดโอกาสให้ตั้งคำว่า “ทำไม” ซึ่งต้องมองให้ครอบคลุมปัญหาทั้งสถานการณ์ ปรากฏการณ์ที่เด่นชัด เวลา สถานที่ และบุคคลตั้งพิจารณาวิเคราะห์ทั้งหมดโดยไม่ต้องเร่งรัดหรือด่วนตัดสินใจหาทางแก้ไขอย่างไม่เข้าใจปัญหาที่แท้จริง ทั้งนี้กระบวนการวิเคราะห์สาเหตุรากเหง้าของปัญหาจะทำให้สร้างโอกาสที่มีความแม่นยำในการมุ่งเน้นสิ่งที่ต้องปัญหาอย่างแท้จริง ซึ่งมีเครื่องมือที่ช่วยในการเคราะห์ที่หลากหลาย อาทิ ผังก้างปลา (fishbone diagram), เทคนิค 5 Whys (5Whys technique), การวิเคราะห์แรงเสริม-แรงต้าน (force field analysis), ผังต้นไม้ (tree diagram) และผังต้นไม้ปัญหา (problem tree diagram) (MPHI, 2023) ซึ่งผู้เขียนนิยมใช้ผังต้นไม้ปัญหา (Problem tree diagram) เป็นเครื่องมือที่ใช้วิเคราะห์ปัญหาของชุมชนมากที่สุด โดยแสดงความสัมพันธ์ระหว่าง "ปัญหาหลัก" (ลำต้น), "สาเหตุของปัญหา" (ราก) และ "ผลกระทบที่เกิดขึ้น" (กิ่งก้าน) เพื่อให้เห็นภาพรวมของสถานการณ์เชิงลบอย่างเป็นระบบและชัดเจนมีตรรกะที่ดี ต้องไม่สลับซับซ้อนและต้องอาศัยการมีส่วนรวมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือในการคิดเชิงระบบ การคิดวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ อย่างมีประสิทธิภาพสำหรับ

การวางแผนและการพัฒนา (World Neighbors, 2000; Schiefer, & Döbel, 2001; Vesely, 2008; ODI Global, 2009; MPHI, 2023) โดยมีโครงสร้างของผังต้นไม้ปัญหาที่เป็นระบบขั้นตอนในการสร้างผังต้นไม้ปัญหา มี 3 องค์ประกอบหลัก ได้แก่ ปัญหาแท้ สาเหตุของปัญหา และผลกระทบที่เกิดขึ้น ดังภาพต่อไปนี้

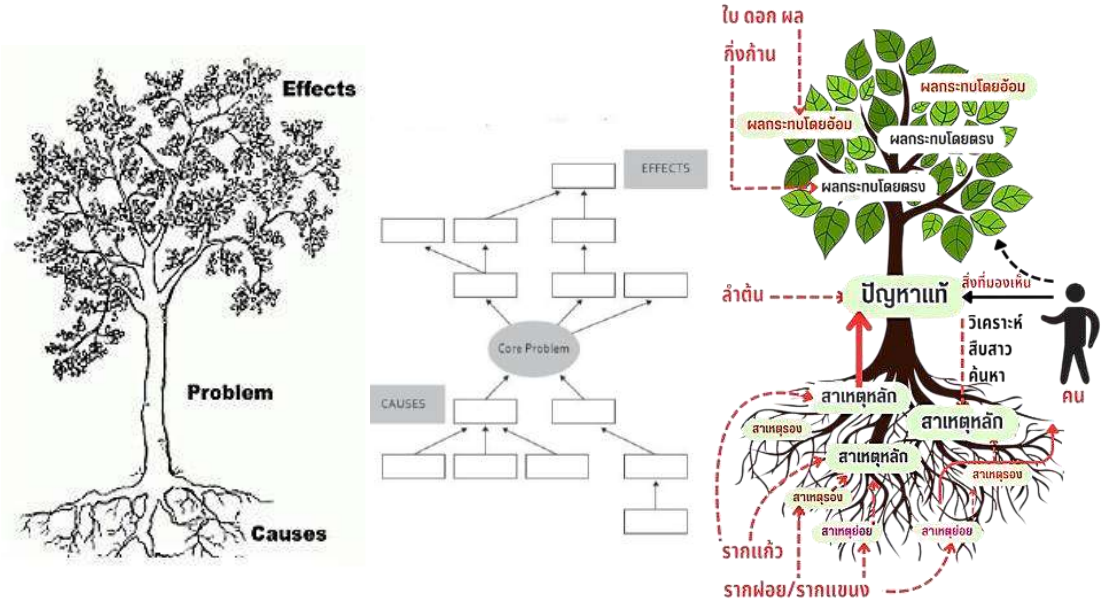

ภาพที่ 2.15 โครงสร้างทั่วไปผังภาพต้นไม้ปัญหา

ที่มา: World Neighbors (2000); Schiefer, & Döbel (2001); Vesely (2008); MPHI (2023); ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2567)

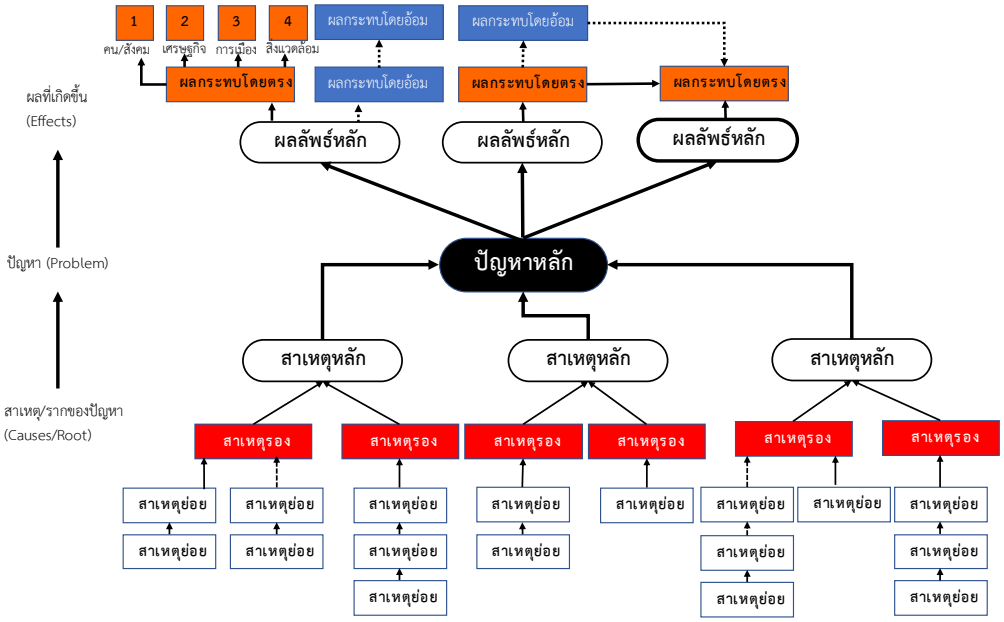

ภาพที่ 2.16 โครงสร้างผังการวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา

ชี้ให้เห็นว่าถ้าวิเคราะห์โครงสร้างและองค์ประกอบสามารถสร้างผังภาพต้นไม้ปัญหาใหม่จะเป็นรูปแบบของทางลัดที่มีหลักวิธีการในการแก้ปัญหาอาศัยประสบการณ์เพื่อหาทางเลือกที่น่าสนใจที่สุดด้วยวิธีการที่ง่ายและรวดเร็วที่สุด หรือเรียกว่า ฮิวริสติก (Heuristic) ซึ่งต้องระบุให้ชัดเจนกับโครงสร้างของต้นไม้และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจริง โดยบ่งชี้ถึงขั้นตอนสำคัญ 11 ขั้นตอน (Weiss, Bolton, & Shakar, 2000; Schiefer, & Döbel, 2001; Start, & Hovland, 2004; Vesely, 2008) ดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 กำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน

2) ขั้นตอนที่ 2 อธิบายวัตถุประสงค์ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกคนเข้าใจตรงกัน

3) ขั้นตอนที่ 3 กำหนดประเด็นปัญหาหรือสถานการณ์ปัญหา (รอบที่ 1)

4) ขั้นตอนที่ 4 เผยแพร่ข้อความและจัดกลุ่มข้อความ

5) ขั้นตอนที่ 5 อภิปรายสาเหตุและผลกระทบโดยย่อ

6) ขั้นตอนที่ 6 กำหนดการกลั่นกรองประเด็นปัญหา (รอบที่ 2)

7) ขั้นตอนที่ 7 เผยแพร่ข้อความและจัดกลุ่มข้อความ ขจัดความซ้ำซ้อน

8) ขั้นตอนที่ 8 แยกแยะสาเหตุออกจากผลกระทบ เผยแพร่ข้อความรอบโต๊ะหรือเขียนลงในกระดานและขจัดข้อความที่ไม่ชัดเจน

9) ขั้นตอนที่ 9 ระบุปัญหาหลัก หรือปัญหาแท้ หรือสถานการณ์ปัญหาจริง

10) ขั้นตอนที่ 10 จัดระเบียบสาเหตุและผลกระทบ ปรับปรุงตรรกะ เหตุและผล โดยรวมของแผนผังปัญหา

11) ขั้นตอนที่ 11 ร่างแผนผังปัญหาใหม่บนกระดาษหรือในโปรแกรมแก้ไขบนคอมพิวเตอร์โดยการวาดภาพเป็นต้นไม้ที่มีราก ลำต้น และกิ่งก้านพุ่มใบ

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาแล้วโดยภาพรวมที่เน้นเฉพาะกระบวนการหลักผังภาพต้นไม้ปัญหามีอยู่ 4 ขั้นตอนที่ต้องระบุและขาดไม่ได้ (MPHI, 2023) ดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 Truck (ลำต้น) ระบุปัญหาหรือสถานการณ์ของปัญหาให้ชัดเจน (problem statement) ซึ่งเป็นคำชี้แจงปัญหาที่ชัดเจนและกระชับ ซึ่งอธิบายถึงปัญหา ความท้าทาย หรือโอกาสในการปรับปรุงที่ทีมต้องการแก้ไข เพื่อช่วยให้ทีมเลือกปัญหาเฉพาะเจาะจง

2) ขั้นตอนที่ 2 Root (ราก) ระบุสาเหตุของปัญหา (Identify the causes of the problem) เป็นการตั้งคำถามถามสาเหตุหลักว่า ทำไมปัญหานี้จึงเกิดขึ้น? “Why does

this problem exist? (roots) แล้วตั้งคำถามอีกครั้งว่ากับสาเหตุหลักที่เกิดขึ้นของปัญหา (Why does this happen?) แล้วถามหาสาเหตุย่อยลงไปอีกครั้งว่า “ทำไม” (Why)

3) ขั้นตอนที่ 3 Leaves and branches (ใบและกิ่งก้าน) ระดมความคิดเกี่ยวกับผลกระทบและผลลัพธ์ที่เกิดจากปัญหา (ใบและกิ่งก้าน) เจาะลึกผลกระทบหลายชั้นโดยตั้งคำถามว่า "แล้วเกิดอะไรขึ้น" (then what happens?)

4) ขั้นตอนที่ 4 ทบทวนและระบุสาเหตุหลัก เป็นการประชุมทบทวนเกี่ยวกับผังต้นไม้ปัญหาเป็นทีมเพื่อความครบถ้วนและระบุสาเหตุหลักให้ชัดเจน ซึ่งจะเป็นการค้นหาแนวทางแก้ไขอย่างต่อเนื่อง

ทั้งนี้ในช่วงปี พ.ศ.2564 ผู้เขียนได้นำเครื่องมือผังต้นไม้ปัญหาเพื่อสืบค้นหาสาเหตุปัญหา วิเคราะห์ปัญหาของชุมชนเพื่อนำมาพัฒนาเป็นโจทย์วิจัยพบว่า ปัญหาของชุมชนอยู่ที่ภาระการพัฒนาชุมชนตกอยู่กับบุคคลที่มีส่วนร่วมพัฒนาชุมชนอย่างจริงจัง คือ ผู้สูงอายุ แต่ผู้สูงอายุที่เข้ามารวมตัวกันพัฒนาชุมชนกลับไม่มีรายได้มาช่วยกันแบบ “จิตอาสา” เมื่อสืบค้นสาเหตุลงไปแล้ว ซึ่งพบว่าผู้สูงอายุหลายคนยังมีพลังทำงานต่อได้อยู่แต่ไม่รู้จะทำอะไร? ซึ่งรายได้หลักมาจากลูกและสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุจากรัฐบาล ทำให้ผลกระทบ คือ ระยะเวลาในการเข้ามามีส่วนร่วมการพัฒนาชุมชนแบบต่อเนื่องในระยะยาวได้เกิดขึ้นได้ยาก ซึ่งการวิเคราะห์ผังต้นไม้ปัญหาปรากฏอยู่ในกิจกรรมมีกระบวนการระดมสมองในการวิจัยเรื่องการยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมืองกรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) ดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 แจ้งกำหนดการ

2) ขั้นตอนที่ 2 ลงทะเบียนเข้าร่วมกิจกรรม

3) ขั้นตอนที่ 3 ชี้แจงกิจกรรม 5 ขั้น ได้แก่ เข้าใจปัญหา (empathize) กำหนดปัญหา (define) รวบรวมความคิด (ideate) ทำต้นแบบ (prototype) และ ทดสอบ (test)

4) ขั้นตอนที่ 4 ดำเนินกิจกรรม CBR ค้นหาปัญหาและสาเหตุปัญหาด้วยตนเอง

5) ขั้นตอนที่ 5 ผลที่ได้รับ (1) ต้นไม้ปัญหา (problem tree) (2) ข้อมูลพื้นฐานชุมชน (baseline data) และ (3) กิจกรรมพัฒนาที่เป็นตัวชี้วัดการลดความเหลื่อมล้ำ

6) ขั้นตอนที่ 6 ถอดบทเรียนภาพสรุปจากกิจกรรม

อนึ่งในสาระสำคัญขั้นตอนที่ 5 ที่เป็นการวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา (problem tree) ชุมชนวัดประชาระบือธรรม ซึ่งพบว่าความเหลื่อมล้ำที่เป็นปัญหาแท้ใน 3 ประเด็น ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ ความเหลื่อมล้ำด้านองค์ความรู้สมุนไพร ความเหลื่อมล้ำจากการเข้าถึงรัฐ (ลดช่องว่าง) ซึ่งประเด็นที่ได้จากการวิเคราะห์น้ำหนักมากที่สุดอยู่ที่ 2 ประเด็นในชุมชน คือ ต้องการรายได้เสริม สามารถอธิบายเป็นผังภาพต้นไม้ปัญหา (problem tree) ดังต่อไปนี้

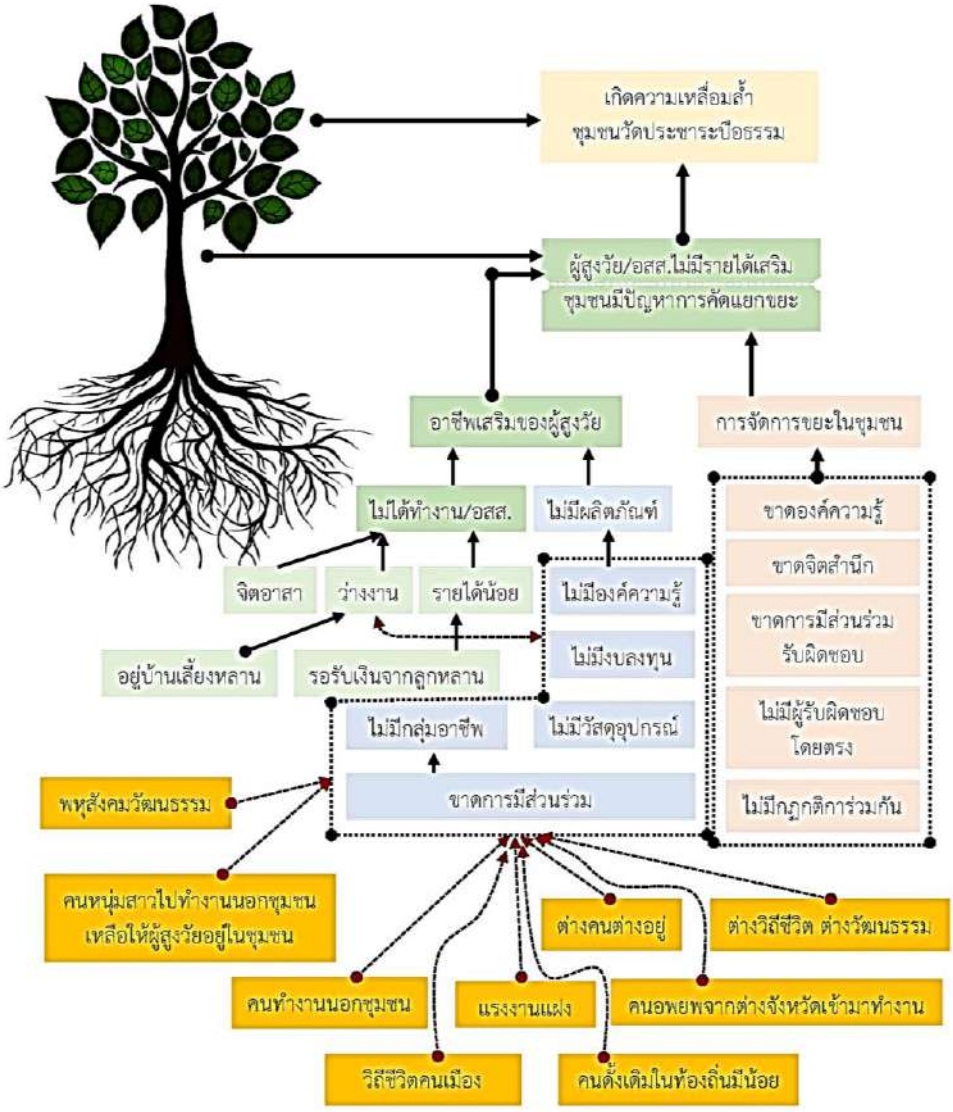

ภาพที่ 2.17 ต้นไม้ปัญหา (problem tree) ชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

นอกจากนี้ในการลงพื้นที่ร่วมพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นในสังคมเมืองเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ผู้เขียนได้ใช้เครื่องมือวิเคราะห์ปัญหาแบบง่ายและสามารถเขียนผังไปพร้อมกับการพูดคุยสนทนากลุ่มได้ในประเด็นปัญหาหรือประเด็นที่อยากพัฒนาสินค้า ผลิตภัณฑ์ชุมชน

ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น คือ ผังก้างปลา (fishbone diagram) หรือ ผังภาพอิชิกาวะ (Ishikawa diagram) เป็นผังภาพการวิเคราะห์สาเหตุและผลของปัญหา คล้ายกับก้างปลา จึงเรียกผังก้างปลา บางคนเรียกผังภาพสาเหตุและผล (cause and effect diagram) ซึ่งเป็นการระบุเฉพาะเชิงสาเหตุที่สร้างขึ้นโดยคาโอรุ อิชิกาวะ เริ่มวางกรอบแนวคิดในช่วงทศวรรษ ค.ศ.1920 ต่อมาพัฒนาขึ้นในช่วงทศวรรษที่ ค.ศ.1940 และได้รับความนิยมที่สุดในช่วงทศวรรษ ค.ศ.1960 ได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในผู้บุกเบิกด้านการจัดการคุณภาพสมัยใหม่ ได้สร้างสรรค์เครื่องมือนี้ขึ้นเพื่อช่วยให้ทีมงานเห็นภาพสาเหตุต่างๆ ของปัญหาได้อย่างชัดเจน และเห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างกันโดยผังภาพนี้เป็นหนึ่งในเครื่องมือการจัดการด้านคุณภาพ ผังก้างปลามักใช้ในการออกแบบผลิตภัณฑ์และการป้องกันข้อบกพร่องด้านคุณภาพเพื่อระบุปัจจัยที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบโดยรวม สาเหตุหรือเหตุผลของความไม่สมบูรณ์แต่ละอย่างล้วนมีที่มาของความไม่แน่นอนหรือความแปรปรวนของผลผลิตนั้นในหลายองค์กร มักมุ่งเน้นแก้ปัญหาเฉพาะที่อาการที่เกิดขึ้นมากกว่าแก้ไขที่ต้นตอของปัญหา และที่มาของผังก้างปลาหรือผังภาพอิชิกาวะซึ่งเป็นเครื่องมือทางภาพที่ช่วยในการวิเคราะห์สาเหตุที่อาจเกิดขึ้นของปัญหา โดยแบบจำลองของอิชิกาวะที่เป็นที่รู้จักมากที่สุด ได้แก่ 4M, 5M, 6M ได้แก่ วัสดุ (materials), วิธีการ (methods) มนุษย์ (man) เครื่องจักร (machines) ธรรมชาติ (mother nature) และการวัด (measurement) (Ishikawa, 1968, 1976, 1990; Kaizen institute,n.d; Botezatu, Condrea, Oroian, Hrituc, Etcu, & Slătineanu, 2019; Liliana, 2016) ปัจจุบันมีการใช้ผังอิชิกาวะ (Ishikawa diagram) โดยนิยมเรียกผังก้างปลา ซึ่งประยุกต์ใช้ในหลายศาสตร์ วิชาทั้งเรื่องการศึกษาเชิงโครงการ (Ciesla, Nodzynska, Baprowska, & Bílek, 2017) ความเข้าใจการรับรู้ของพนักงานต่อระบบอุปถัมภ์ในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการบริการ (Elsayed, and Daif, 2019) กระบวนการทางอุตสาหกรรม กระบวนการแกะสลักทางเคมี กระบวนการกัดเหล็กหล่อ กระบวนการพิมพ์ 3 มิติ และความน่าเชื่อถือของระบบย่อยคอมพิวเตอร์ การเปรียบเทียบวิธีผังก้างปลากับวิธีการวิเคราะห์เชิงระบบ (Meyer, Cannon, & Kent, 1996) ประยุกต์ใช้ในทางคลินิกสุขภาพจิตและพฤติกรรมเชิงรุกได้ (Wong, Woo, Woo, 2016) โดยมีโครงสร้างของผังก้างปลาถูกนิยามให้เป็นภาพกราฟิกที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผลลัพธ์เฉพาะและสาเหตุ ผลกระทบหรือปัญหาเชิงลบที่ศึกษา เป็น “หัวปลา” และสาเหตุที่

อาจเกิดขึ้นและสาเหตุย่อยจะกำหนดเป็น “โครงสร้างกระดูกปลา” ซึ่งมีลักษณะการใช้แบบเดียวกันกับผังภาพสาเหตุและผล (cause and effect diagram) ที่อธิบายหน้าที่ในการจัดทำแผนที่ความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาและสาเหตุที่อาจเกิดขึ้น โดยมีขั้นตอนในการจัดทำผังก้างปลาและผังภาพอิชิกาวะ (Ishikawa, 1990; Liliana, 2016; Kaizen institute. (n.d)) ดังนี้

1) กำหนดประเด็นปัญหาที่ต้องวิเคราะห์ ตรงตำแหน่ง “หัวปลา” โดยมีการตรวจสอบสถานการณ์ ตำแหน่ง เวลา ผลกระทบระบุให้ชัดเจน

2) วาดแกนกลาง เป็นกระดูกปลาจากปัญหา (หัวปลา) ไปซ้ายมือ (หางปลา)

3) ระบุปัจจัยหลักที่เกี่ยวข้อง ซึ่งปัจจัยหลักที่วิเคราะห์แหล่งความแปรปรวนมี วัสดุ (materials), วิธีการ (methods) มนุษย์ (man) เครื่องจักร (machines) ธรรมชาติ (mother nature) และการวัด (measurement)

4) ระบุสาเหตุหลัก สร้างเป็นสาขาหลักหรือก้างปลาขยายออกจากแกนกลาง

5) ระดมสมองสาเหตุ เพื่อระบุสาเหตุที่เป็นไปได้ภายในแต่ละหมวดหมู่ปัจจัยหลักร่วมกัน บันทึกสาเหตุแต่ละอย่างเป็นสาขารองที่เกิดขึ้น

6) สำรวจสาเหตุรอง ให้ประเมินว่ามีสาเหตุพื้นฐานหรือไม่ โดยเพิ่มแขนงย่อยเพิ่มเติมตามความจำเป็น

7) วิเคราะห์และจัดลำดับความสำคัญ โดยให้ทีมร่วมกันการทบทวนสาเหตุเหล่านั้นและจัดลำดับความสำคัญของสาเหตุที่น่าจะส่งผลต่อปัญหามากที่สุด

8) ตรวจสอบความถูกต้องของผังภาพทั้งหมด โดยทบทวนร่วมกันเพื่อให้แน่ใจว่าได้สำรวจสาเหตุที่เกี่ยวข้องครบทั้งหมดแล้ว และไม่มีสาเหตุใดที่ถูกมองข้าม

ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการในการวิเคราะห์สาเหตุจากปัจจัยหลักที่เชื่อมโยงไปยังปัญหาที่เป็นหัวปลาตามโครงสร้างผังก้างปลา ซึ่งจะต้องเป็นระบบแบบแผนที่เป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงต่อกันได้ ทำให้วิธีการวิเคราะห์แบบผังก้างปลาต้องมองให้เห็น “ปัญหา” ก่อนแล้วค่อยย้อนไปสืบค้นหา “ปัจจัยหลัก” ที่เกิดเกี่ยวกับปัญหาและวิเคราะห์สืบค้น “สาเหตุหลักและสาเหตุย่อย” ในปัจจัยหลัก โดยปัจจัยที่เกิดขึ้นอาจจะมีหลายสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาเหล่านั้นโดยใช้เทคนิคการตั้งคำถาม “ทำไม” หรือเรียกว่า เทคนิค 5 Whys ได้เช่นกันเนื่องจากเป็นวิธีง่ายๆ แต่มี

กลไกที่ทรงพลังในการแก้ไขปัญหาด้วยการสำรวจความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผล (Serrat, 2017) การวิเคราะห์ปัญหาจะทำให้เห็นโครงสร้างผังก้างปลามีโครงสร้างทั่วไปดังภาพต่อไปนี้

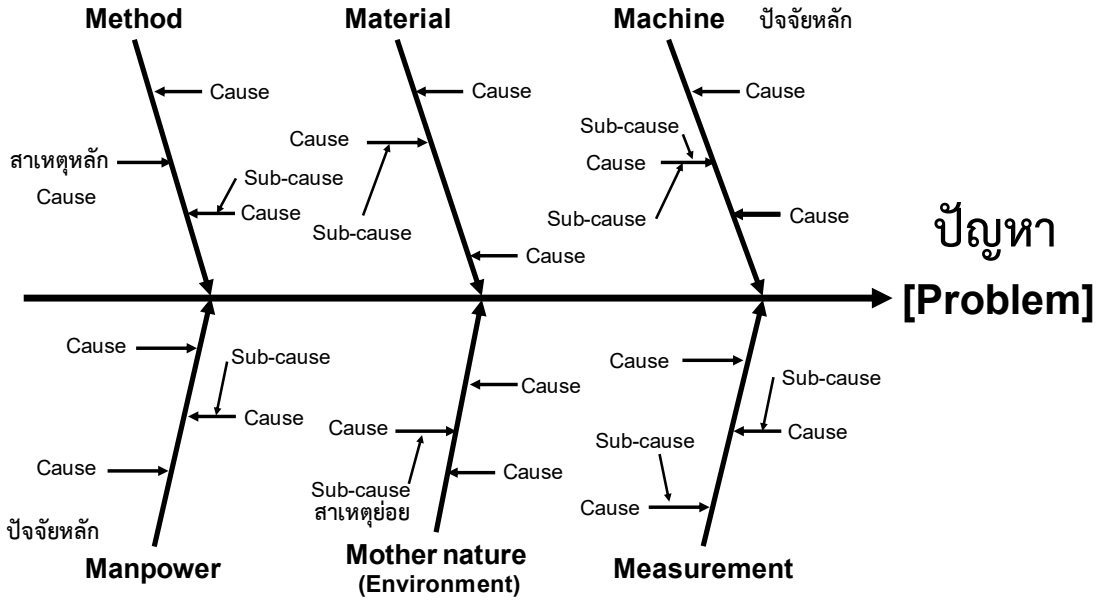

ภาพที่ 2.18 ตัวอย่างโครงสร้างทั่วไปของผังภาพอิชิกาวะ

ที่มา: Ishikawa (1990); Liliana (2016); Wong, Woo,Woo (2016); Kaizen institute (n.d)

ทั้งนี้มีตัวอย่างการวิเคราะห์ผังก้างปลาซึ่งเหมาะสมกับการนำมาวิเคราะห์สินค้าและบริการ หรือผลิตภัณฑ์ที่จะร่วมปฏิบัติการกับชุมชน ในผลการวิจัยเรื่อง การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ได้วิเคราะห์ไว้ดังภาพต่อไปนี้

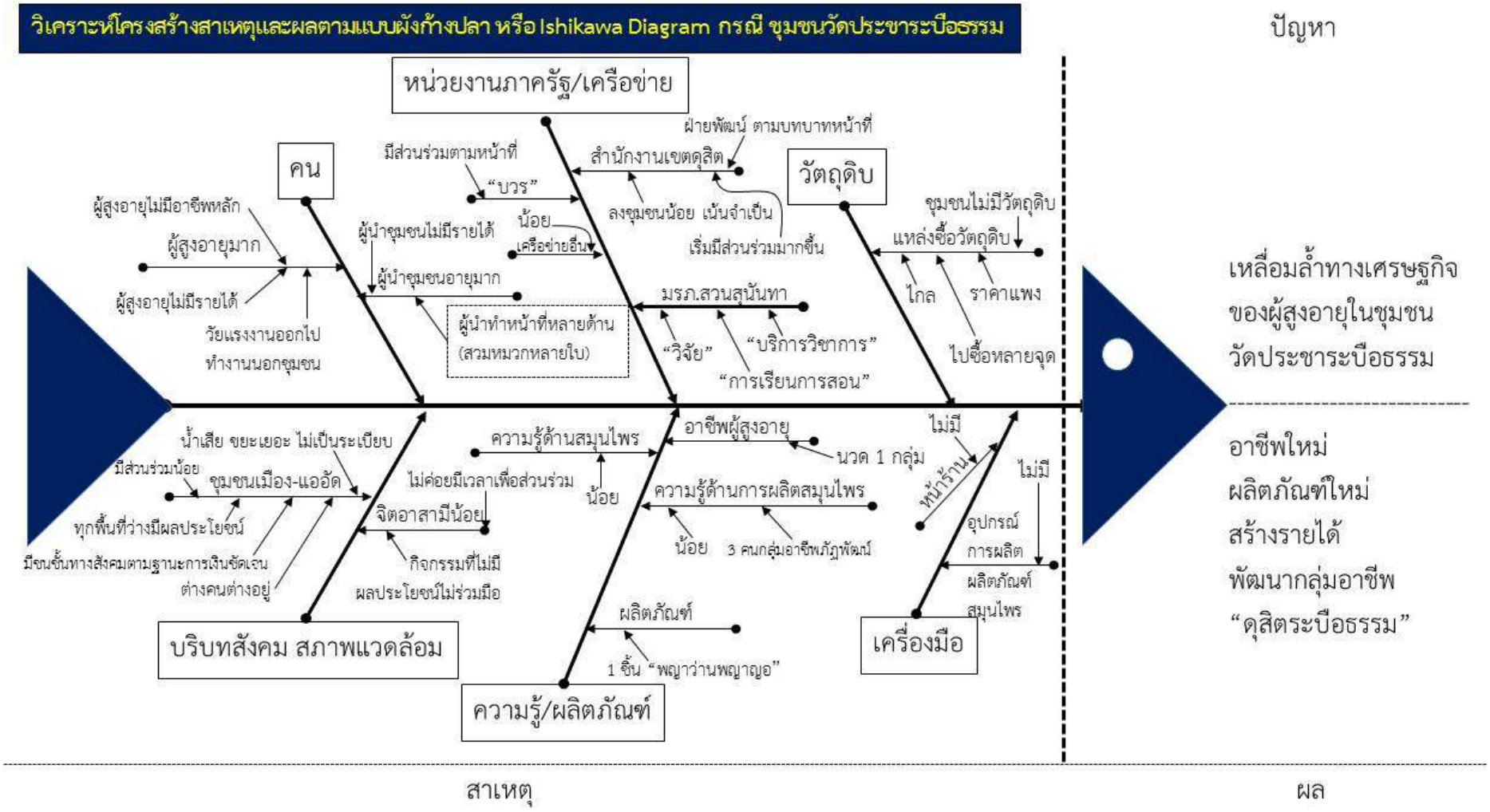

ภาพที่ 2.19 การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของปัญหาและสาเหตุ (fishbone diagram) ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

1.1.3 การคิดเชิงออกแบบ (design thinking)

ต้นแบบของแนวคิดที่มีร่องรอยเริ่มจากนักประดิษฐ์และนักธุรกิจชาวอเมริกัน ชื่อว่า Thomas Alva Edison หรือที่คนทั่วไปเรียกว่า “Thomas Edison (1847–1931) (Sproule, 2000) คนทั่วโลกรู้จักว่า Edison เป็นผู้ประดิษฐ์หลอดไฟฟ้าขึ้นมาและนำมันมาประยุกต์ใช้กับอุตสาหกรรมทั้งหมด ในความจริงอัจฉริยภาพของเขาจึงอยู่ที่ความสามารถในการคิดค้นตลาดที่พัฒนาอย่างเต็มที่ ไม่ใช่แค่อุปกรณ์ที่แยกส่วน โดยแนวทางของ Edison เป็นตัวอย่างเริ่มแรกของแนวคิด “การคิดเชิงออกแบบ” (design thinking) ซึ่งเป็นระเบียบวิธีที่ปลูกฝังจริยธรรมการออกแบบที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางให้กับกิจกรรมนวัตกรรมทุกรูปแบบ เพราะว่าทุกกระบวนการของการลองผิดลองถูกไม่รู้จบ ซึ่งเป็น “หยาดเหงื่อ 99%” เป็นอัจฉริยะของเขา ซึ่งวิธีการไม่ได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อยืนยันสมมติฐาน แต่เพื่อช่วยให้นักทดลองเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ จากการลองผิดลองถูกในแต่ละครั้งนั่นเอง โดยนวัตกรรมคืองานหนักที่เขาได้สร้างอาชีพที่ผสมผสานศิลปะ งานฝีมือ วิทยาศาสตร์ ความรอบรู้ทางธุรกิจ และความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับลูกค้าและตลาด ทำให้การคิดเชิงออกแบบเป็นทายาทโดยตรงของกระบวนการสร้างนวัตกรรมจากแนวคิดของเขาซึ่งล้วนมีผู้คนเป็นศูนย์กลาง การสร้างสรรค์ทำซ้ำ และปฏิบัติได้จริง เพื่อค้นหาแนวคิดและวิธีแก้ปัญหาที่ดีที่สุด กระบวนการคิดเชิงออกแบบจึงกลายเป็นแนวทางหนึ่งในการสร้างนวัตกรรม (Brown, 2008) ส่วนจุดเริ่มต้นของการคิดเชิงออกแบบ (design thinking) ได้เริ่มจริงจังตั้งแต่ปี ค.ศ.1990 ซึ่ง Tim Brown (CEO-IDEO) ผู้ซึ่งอธิบายถึงการคิดเชิงออกแบบที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง มีการทำงานร่วมกันของคนต่างศาสตร์ที่เกิดด้วยการคิดสร้างสรรค์ร่วมกัน ต่อมาได้เริ่มสนใจศึกษาอย่างจริงในรั้วมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด (Stanford University) มีการขยายขอบเขตของความรู้ไปสู่นักจิตวิทยาที่สอนอยู่ที่สถาบันเทคโนโลยีแมสซาชูเซตส์ (Massachusetts Institute of Technology-MIT) คือ John Arnold สอนให้เรียนรู้วิธีคิดสร้างสรรค์ กระตุ้นการคิดและมองมุมที่แตกต่างจากวิถีเดิม มีการเชื่อมองค์ความรู้การคิดเชิงออกแบบนำไปสู่การออกแบบผลิตภัณฑ์และวิศวกรรมศาสตร์ด้วยแนวคิดของ Robert McKim โดยให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการเสาะแสวงหาความต้องการของตน จนกระทั่งในยุคปัจจุบัน David Kelly เป็นศาสตราจารย์สอนที่มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ดได้มุ่งเน้นการทำงานร่วมกันในทีมที่มีความชำนาญในแต่ละ

ศาสตร์ที่แตกต่างหลากหลาย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนขอบเขตจากการออกแบบผลิตภัณฑ์สู่การคิดเชิงออกแบบที่ใช้แก้ปัญหาที่ซับซ้อนนอกขอบเขตการออกแบบผลิตภัณฑ์ จนมีการสรุปคำว่าการคิดเชิงออกแบบ คือวิธีสร้างความคิดใหม่อย่างก้าวกระโดดนอกกรอบเดิมด้วยการให้นักออกแบบสามารถใช้เครื่องมือคิดสร้างสรรค์เพื่อแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนนั้นและยังเป็นพื้นที่เปิดโอกาสให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการสนทนา (Rowe, 1991; Brown, 2008; Vianna, Vianna, Adler, Lucena, & Russo, 2012; Curedale, 2013; Interaction Design Foundation, Dam, & Siang, 2021, December; ไปรมา อิศรเสนา ณ อยุธยา และชูจิต ตรีรัตนพันธ์, 2560)

นอกจากนี้การคิดเชิงออกแบบยังเป็นวิธีที่นักออกแบบคิดใช้รูปแบบการให้เหตุผลที่ไม่ธรรมดาในโลกธุรกิจ หรือที่เรียกว่าการคิดแบบลักพาตัว (จารนัย) คือการอนุมานเชิงตรรกะเพื่ออธิบายข้อสังเกตเป็นพื้นฐาน หรือการคาดเดาอย่างมีการศึกษา หรือ “การอนุมานเพื่อหาคำอธิบายที่ดีที่สุด” โดยอิงจากหลักฐานที่มีอยู่ที่สมเหตุสมผลเพื่อทำความเข้าใจสถานการณ์หรือแก้ปัญหา ทำให้นักออกแบบตระหนักดีว่า การระบุปัญหาที่แท้จริงและแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดจำเป็นต้องพิจารณาจากมุมมองที่หลากหลาย การสนับสนุนความร่วมมือจากสหสาขาวิชาชีพ และการตีความที่หลากหลายอย่างสมเหตุสมผลจะนำไปสู่แนวทางแก้ไขที่สร้างสรรค์ ซึ่งเป็นความสามารถของนักออกแบบที่จะหลุดพ้นจากการคิดเชิงตรรกะแบบสงสัยระเบียบวิธี (cartesian logical thinking) รูปแบบให้นักออกแบบมีวิถีการคิด “นอกกรอบ” (outside the box) เสมอ (Vianna, Vianna, Adler, Lucena, & Russo, 2012) ทั้งนี้ยังพบว่าการคิดเชิงออกแบบ คือ กระบวนการแบบวนซ้ำในการค้นหากลยุทธ์และวิธีการแก้ปัญหาทางเลือกใหม่ๆ เพื่อนำเสนอแนวทางการแก้ปัญหาที่เน้นการแก้ปัญหาทั้งวิธีคิดและการทำงานรวมถึงวิธีการปฏิบัติจริง โดยคำนึงถึงมนุษย์เป็นศูนย์กลาง สร้างสรรค์แนวคิดมากมายในการระดมความคิด และนำวิธีการลงมือปฏิบัติจริงมาใช้ในการสร้างต้นแบบและการทดสอบ การคิดเชิงออกแบบยังเกี่ยวข้องกับการทดลองอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ การร่างภาพ การสร้างต้นแบบ การทดสอบ และการลองใช้แนวคิดและไอเดียต่างๆ (Interaction Design Foundation, Dam, & Siang, 2021) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิด Murray Cox ที่อธิบายไว้ว่า การคิดเชิงออกแบบเป็นวิธีที่เน้นคนเป็นศูนย์กลาง การทำงานร่วมกันและการกระทำที่มุ่งวิธีการทำความเข้าใจ ปรับโครงสร้างใหม่ แก้ปัญหาที่ไม่เกี่ยวกับรูปลักษณ์ของสินค้าและเน้นหนักกับความต้องการใน

ผลิตภัณฑ์หรือบริการสอดคล้องกับความต้องการของลูกค้า (Cox, 2016) และไปรมา อิศรเสนา ณ อยุธยา และชูจิต ตรีรัตนพันธ์ (2560) ได้อธิบายว่า การคิดเชิงออกแบบเป็นการคิดแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง เน้นการลงมือปฏิบัติและการเรียนรู้จากการทดลองกระบวนการทำงานที่ทำซ้ำๆ จากการสร้างความเข้าใจมนุษย์ การคิดสร้างสรรค์ โดยมีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (human centered design) รวมถึง นุชจรี กิจวรรณ (2561) ได้อธิบายไว้ว่า การคิดเชิงออกแบบ หมายถึงกระบวนการแก้ปัญหาเชิงสร้างสรรค์โดยเน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง นำสู่การสร้างนวัตกรรมอย่างเป็นระบบที่ใช้จินตนาการหลากหลาย จากกลุ่มคนต่างสาขา ต้นแบบของนวัตกรรมที่สร้างขึ้นจะถูกนำไปทดสอบอย่างรวดเร็วเพื่อนำผลลัพธ์ไปปรับแก้จนกระทั่งได้นวัตกรรมที่สมบูรณ์ และณฤทธิ์ วรพงษ์ดี (2562) สะท้อนแนวคิดการคิดเชิงออกแบบเป็นกระบวนการคิดเชิงออกแบบ ที่เน้นทำความเข้าใจ ปัญหาอย่างลึกซึ้ง ช่วยให้กระตุ้นความคิดไอเดียในการแก้ปัญหาที่หลากหลาย นำมาสู่การทดสอบสมมติฐานที่หลากหลายเพื่อปรับปรุงให้ได้สินค้าบริการ โดยการตั้งต้นด้วยหลักคิดที่สามารถตอบโจทย์ความต้องการและปัญหาหลักของลูกค้าเป้าหมายได้อย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตามการออกแบบตามแนวคิดนวัตกรรมของวิศวกรสังคม มีการสรุปนิยาม “การคิดเชิงออกแบบ” (design thinking) หมายถึง กระบวนวิธีคิดแก้ปัญหาเชิงสร้างสรรค์โดยมนุษย์เป็นศูนย์กลางในการวาดผังภาพความคิดเชิงเหตุผลอย่างเป็นระบบด้วยความเข้าใจอย่างถ่องแท้ในปัญหาหรือเป้าหมาย กำหนดความหมาย ออกแบบโดยมีความหลากหลายศาสตร์ วิชาความรู้จนก้าวข้ามกรอบแนวคิดเดิมไปสู่การคิดนอกกรอบจนนำไปสู่การใช้ประโยชน์นวัตกรรมที่มีความสมบูรณ์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ผู้เขียนจึงสรุปว่า การคิดเชิงออกแบบ (design thinking) คือ กระบวนการสร้างนวัตกรรมที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางโดยอยู่บนเงื่อนไขการคิดเพื่อแก้ไขปัญหาใหม่ๆ ด้วยการใช้การระดมความคิดที่หลากหลายจากพหุศาสตร์ สหวิทยาการ และการคิดนอกกรอบ จนเกิดการสร้างความคิดเป็นกระบวนนวัตกรรม (process innovation) ให้เป็นตัวแบบ (prototype) และต้นแบบนวัตกรรม (product innovation) แล้วนำไปทดลองใช้จริงจนเกิดผลลัพธ์ที่สมบูรณ์ซึ่งกระบวนการคิดออกแบบสามารถวนซ้ำในตัวของมันเองได้จนจะค้นพบผลลัพธ์ที่ดีที่สุด

เมื่อกล่าวถึงนักออกแบบจะต้องมีคุณลักษณะสำคัญที่ประกอบด้วยความเข้าอกเข้าใจ (empathy) การคิดเชิงบูรณาการ (integrative thinking) การมองโลกในแง่ดี (optimism) การทดลอง (experimentalism) และการทำงานร่วมกัน (collaboration) (Brown, 2008) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าวิธีทำให้การคิดเชิงออกแบบเป็นส่วนหนึ่งของการฝึกฝนด้านนวัตกรรม เริ่มจากการรู้จักคิดให้เป็นกระบวนการแบบคิดเชิงสร้างสรรค์ไปสู่การคิดเชิงนวัตกรรมที่ต้องมุ่งเน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ทดลองและสร้างต้นแบบให้รวดเร็วและบ่อยๆ ครั้ง ใช้ความรู้ความช่วยเหลือจากภายนอก ผสมผสานโครงการขนาดใหญ่และขนาดเล็กรวมกัน มีการจัดงบประมาณให้เหมาะสมกับการสร้างนวัตกรรม ค้นหาวิธีการใหม่ๆ ที่สามารถทำได้และการออกแบบต้องเป็นวงจร แม้ว่ากระบวนการคิดเชิงออกแบบโดยทั่วไปกระบวนการคิดเชิงออกแบบทุกรูปแบบมีความคล้ายคลึงกันมากแต่มีหลักการเดียวกัน ซึ่ง Herbert Simon ผู้ได้รับรางวัลโนเบล ได้อธิบายไว้เป็นครั้งแรกในหนังสือ The Sciences of the Artificial ในปี ค.ศ.1969 มีแบบจำลอง 5 ขั้นตอนโดยสถาบันการออกแบบ Hasso-Plattner Institute แห่งมหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด หรือที่รู้จักกันในชื่อ d.school (ดี.สคูล) ที่ได้เป็นแนวหน้าในการประยุกต์และสอนการคิดเชิงออกแบบ ในแนวทาง 5 ขั้นตอนที่มุ่งการสร้างนวัตกรรมตามแบบแนวคิด d.school (ดี.สคูล) ได้สะท้อนวิธีการแบบวนซ้ำเป็นเชิงระบบเชิงเส้นและไม่ใช่เชิงเส้น (linear or non-linear way) มีอยู่ 5 ขั้นตอน (Brown, 2008; Vianna, Vianna, Adler, Lucena, & Russo, 2012; Curedale, 2013; Cox, 2015; Interaction Design Foundation, Dam, & Siang, 2021, December; ไปรมา อิศรเสนา ณ อยุธยา และชูจิต ตรีรัตนพันธ์, 2560) มีดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 การทำความเข้าใจกลุ่มเป้าหมายอย่างลึกซึ้ง (empathize)

2) ขั้นตอนที่ 2 การตั้งกรอบโจทย์ หรือกำหนดนิยาม (define)

3) ขั้นตอนที่ 3 การสร้างความคิด (ideate) เป็นขั้นตอนการใช้ความคิดสร้างสรรค์หลากหลายมุมมอง ใช้พหุปัญญา ข้ามศาสตร์ บูรณาการวิชาความรู้ให้เกิดทางเลือกใหม่ๆ ที่หลากหลายและสามารถนำไปใช้กับกลุ่มเป้าหมายได้อย่างชัดเจน

4) ขั้นตอนที่ 4 การสร้างต้นแบบ (prototype)

5) ขั้นตอนที่ 5 การทดสอบ (test)

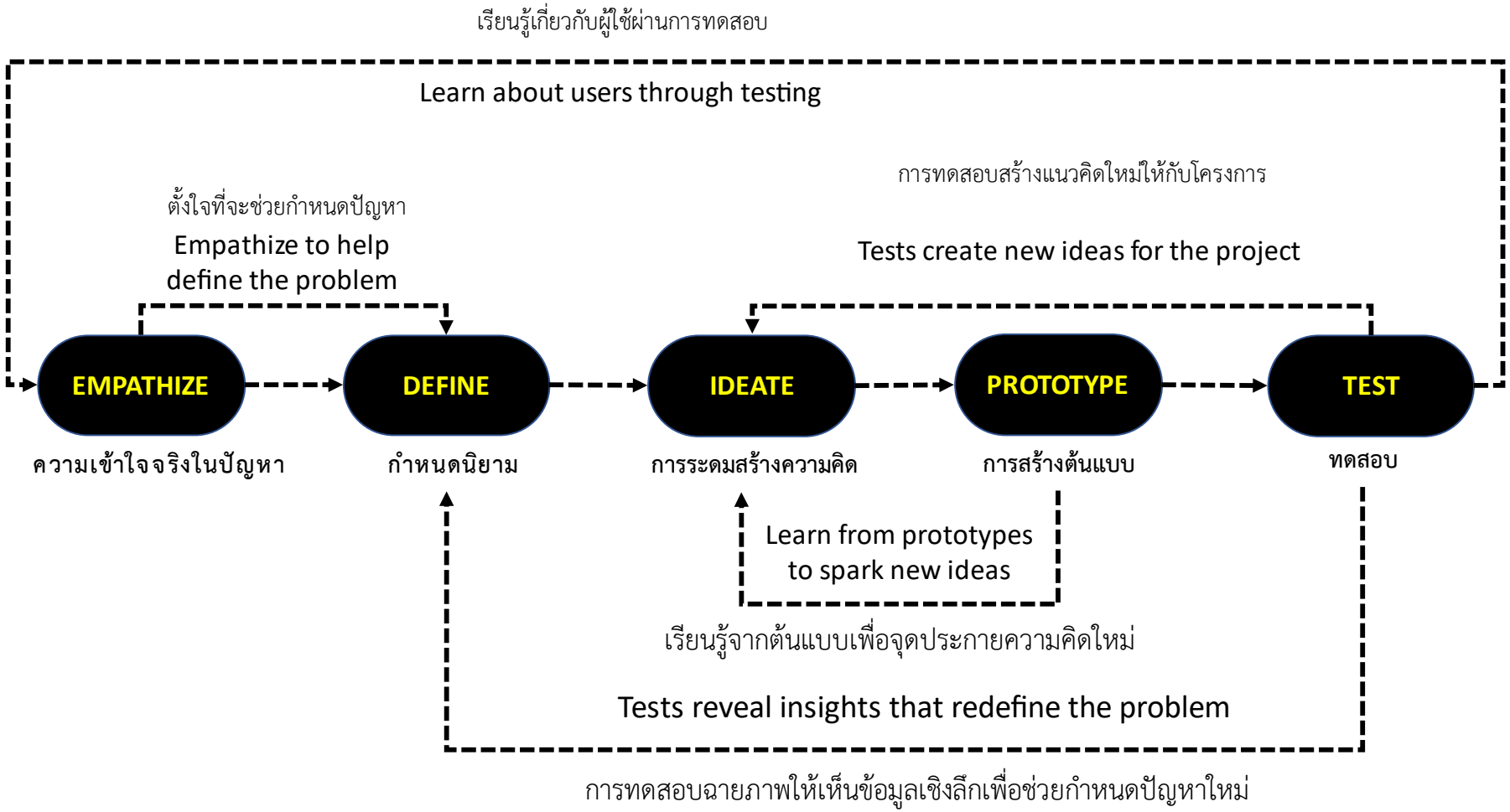

ภาพที่ 2.20 ขั้นตอนของการคิดเชิงออกแบบ (Steps of Design Thinking)

ที่มา: Brown (2009), Vianna, Vianna, Adler, Lucena, & Russo (2012); Stanford d.school (2021), Interaction Design Foundation, Dam, & Siang (2021, December)

พิจารณาจากภาพข้างต้นชี้ให้เห็นว่า กระบวนการคิดเชิงออกแบบอยู่ที่จุดศูนย์กลางของขั้นตอนที่ 3 การสร้างความคิด (Ideate) เป็นกระบวนการสร้างศักยภาพโดยการใช้ความคิดสร้างสรรค์ การรวบรวมองค์ความรู้สรรพวิชาต่าง ๆ มาบูรณาการสร้างสรรค์นวัตกรรมให้เกิดเป็นตัวแบบ ภาพผังตัวแบบความคิดทั้งปวง ก่อนนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมที่เป็นต้นแบบในการทดลองใช้ของกลุ่มเป้าหมายจนสมบูรณ์สามารถรับใช้สังคมที่เป็นประโยชน์อย่างกว้างขวางต่อไปโดยทุกขั้นตอนมีความเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบความคิดอย่างชัดเจน

อนึ่งในการวิจัยเรื่อง การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564; 2565) ได้อธิบายข้อมูลสรุปการศึกษาชุมชนด้วยแนวคิดเกี่ยวกับการคิดเชิงออกแบบ (design thinking) มี 5 ขั้นตอนเป็นกระบวนการที่มีการประยุกต์ใช้ในกระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่ซึ่งเป็นกิจกรรมการคิดเชิงออกแบบในการลดความเหลื่อมล้ำของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ดังต่อไปนี้

1) ความเข้าใจจริงในปัญหา (Empathize)

แม้ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนวัดประชาระบือธรรมในปัจจุบันจะเป็น “ชุมชนเมือง” เต็มตัวแต่เมื่อสืบค้นพบว่ารากเหง้าของชาวบ้านวิถีเกษตรกร และวิถีชาวสวนผลไม้ทั้งทุเรียน มังคุด ละมุด มะปราง กล้วย มะม่วง ที่อาศัยพื้นที่ธรรมชาติที่เรียกว่า “ทุ่งสามเสน” โดยมีสายน้ำสำคัญไหลผ่านพื้นที่ คือ คลองบางกระบือ และคลองเปรมประชากร ที่ประชาชนได้พึ่งพาอาศัยทั้งการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการใช้เรือสัญจร จากชาวสวนที่อยู่กันแบบญาติพี่น้องที่ใกล้ชิดกัน ครอบครัวพระภิกษุคงได้มอบพื้นที่บางส่วนของสวนให้ตั้งวัดประชาระบือธรรมเมื่อปี พ.ศ.2440 ในยุคสมัยรัชกาลที่ 5 ต่อมาในปี พ.ศ.2480 มีการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลขึ้น ต่อมาปี พ.ศ.2516 มีสร้างสะพานเข้ามาในชุมชน ถนนเข้ามาแทนการสัญจรทางน้ำ การอพยพของผู้คนที่เป็นญาติพี่น้อง หรือผู้คนที่มาแสวงหาความเจริญ ในกรุงเทพมหานครเริ่มเข้ามาอยู่อาศัยอยู่ในพื้นที่จำนวนมากขึ้น เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นปัญหาย่อมเพิ่มขึ้นตามมามากมายพื้นที่เริ่มแออัด ปัญหาขยะ ปัญหายาเสพติด อาญชญากรรม สุขภาพ มลภาวะ ค่าครองชีพที่สูงขึ้นทุกวัน จากครอบครัวขยายทุกคนที่มีศักยภาพในวัยแรงงานต้องออกไปทำงานนอกชุมชน การทำงานในชุมชนจึงกลายเป็นหน้าที่หลักของผู้สูงวัยเป็นผู้ดูแลชุมชนแทนเพราะพ่อแม่ลูกหลานต้องไปทำงาน ไปเรียนหนังสือ วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงขึ้น ผู้คนต้องดิ้นรนทำมาหากิน

ประกอบอาชีพที่หลากหลายมากขึ้น หลายครอบครัวจากที่เคยอยู่ทานข้าวพร้อมกัน ปัจจุบันยากที่จะอยู่ร่วมทานข้าวพร้อมหน้าครอบครัวได้ พ่อแม่ พี่ๆ ผู้ใหญ่วัยแรงงานต้องออกไปทำงานแต่เช้า ปู่ย่าตายายดูแลหลานทำหน้าที่ไปส่งลูกหลานไปเรียนหนังสือ พ่อแม่พอกลับบ้านดึกดื่นเพราะหน้าที่การงาน พอจะเจอหน้าลูกหรือปู่ย่าตายายก็นอนหลับกันหมดแล้ว ไม่เพียงโครงสร้างครอบครัวที่เปลี่ยนแปลงกลายเป็นวิถีปกติของคนในชุมชนทำให้วิถีชีวิตกลายเป็นเมืองไปโดยไม่รู้ตัว ในพื้นที่ชุมชนประชาชนเริ่มสร้างอาชีพใหม่ให้ตนเองที่อยู่บ้าน ธุรกิจส่วนตัวชุมชนได้เกิดขึ้นมากมายเกิดปัญหาแรงงานแฝงเข้ามาเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดหอพัก บ้านพัก ห้องเช่ามากขึ้น เมื่อประชากรมากขึ้นทำให้เกิดการแบ่งเขตการปกครองกันออกเป็น 4 ชุมชนเพื่อให้สะดวกต่อการดูแลประชาชนได้อย่างทั่วถึง ประชาชนยึดโยงกับการประกอบอาชีพใช้เวลาทั้งหมดไปกับการทำมาหากินส่วนหนึ่งเพราะค่าครองชีพสูงและต้องใช้จ่ายทุกวัน จนกระทั่งคนส่วนใหญ่ในชุมชน “ละเลยปัญหา” ของชุมชนที่ได้ซ่อนอยู่และทับถมอยู่ในชุมชนที่ตนเองอาศัยมาอย่างยาวนาน

2) นิยามกำหนดปัญหาให้ชัดเจน (Define)

กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลเพื่อกำหนดโจทย์ปัญหาเป็นกระบวนการดำดิ่งลงพื้นที่สำรวจชุมชน พูดคุยกับผู้นำชุมชน กลุ่มผู้สูงวัย อาสาสมัครสาธารณสุข ได้คุยกับครูและนักเรียนเยาวชนโรงเรียนวัดประชาระบือธรรมผ่านทั้งการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในชุมชนโดยการค้นพบว่าประชาชนในชุมชนได้รับผลกระทบมากที่สุดเป็นมิติความเหลื่อมล้ำสูงสุดใน 3 ประเด็นที่เป็นข้อมูลพื้นฐานชุมชน (baseline data) ของชุมชนได้ปรากฏตามกรอบกลไกในการลดความเหลื่อมล้ำ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2.3 กลไกลดความเหลื่อมล้ำ

กลไกลดความเหลื่อมล้ำ	สิ่งที่วัด	ข้อมูลก่อนลดความเหลื่อมล้ำ
1. กระบวนการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรแบบครบวงจร	1.1 ความรู้และทักษะการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรแบบครบวงจร	- ความรู้ด้านสมุนไพรอยู่ในระดับน้อย - ทักษะกระบวนการผลิตสมุนไพรน้อย - สามารถทำการผลิตเองได้เพียง 3 คน (อสส. 2 คน ผู้สูงวัย 1 คน)

กลไกลดความเหลื่อมล้ำ	สิ่งที่วัด	ข้อมูลก่อนลดความเหลื่อมล้ำ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตั้งกลุ่มอาชีพในชุมชน	2.1 กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชน ผู้สูงวัย ในการตั้งกลุ่มอาชีพ 2.2 รายชื่อสมาชิกกลุ่ม 2.3 ระบบบัญชีและการเงินของกลุ่มอาชีพ	- การมีส่วนร่วมในชุมชนวัดประชาระบือธรรมมีน้อย - ผู้สูงวัยมีกิจกรรมร่วมกันในการพัฒนาและกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรมเป็นหลัก - มีทะเบียนกลุ่มนวด (ปัจจุบัน) ไม่มีทะเบียนกลุ่มอาชีพผลิตภัณฑ์สมุนไพร - ไม่มีระบบบัญชีของกลุ่มอาชีพผลิตภัณฑ์สมุนไพร
3. ความร่วมมือภาคีหน่วยงานรัฐ (สำนักงานเขตดุสิต) มรภ. สวนสุนันทาและอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.)	3.1 บทบาทความร่วมมือภาคีหน่วยงานรัฐ (สำนักงานเขตดุสิตในการพัฒนาชุมชนร่วมกับผู้นำและอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) 3.2 พื้นที่บริการวิชาการแก่สังคม มรภ. สวนสุนันทา	- ไม่มีข้อตกลงร่วมมือกันอย่างเป็นทางการ - ผู้นำกับ อสส.ต่างคนต่างทำงานหน้าที่ของตนเอง (มีหน่วยทำงานเฉพาะ เช่น ศูนย์สุขภาพชุมชน) - กลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

3) สร้างสรรค์–รวบรวมความคิด (Ideate)

ขั้นตอนนี้เป็นการนำเสนอข้อมูลเพื่อสร้างแนวคิด (immersion) จากการวิจัยเบื้องต้นสู่การวิจัยเชิงลึกจะถูกรวบรวมข้อสรุปหลักๆ จะถูกสรุปและแปลงเป็นเครื่องมือต่างๆ เช่น ผังบุคคล (personas) พิมพ์เขียว (blueprints) ผังความคิด (conceptual maps) เป็นต้น ซึ่งจะนำไปใช้ในการสร้างแนวทางแก้ไขปัญหา ดังนั้นในการวิจัยเชิงพื้นที่ (community base research; CBR) ได้รวบรวมความคิดที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์จากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม ผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 อาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) เครือข่ายชุมชนเขตดุสิต ทีมยุวชนภัฏพัฒน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา และกลุ่มอาชีพ

ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม โดยมีกิจกรรมที่เกิดขึ้นหลากหลายจนได้ข้อมูลปัญหาพื้นฐานชุมชนวัดประชาระบือธรรม (baseline data) ที่เป็นการรวบรวมความคิด ได้แก่ standing meeting เวทีการคิดเชิงออกแบบ (design thinking) ประชุมกลุ่มย่อย (small-focus groups) ประชุมออนไลน์ (online meeting) สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์กับผู้นำชุมชน แลกเปลี่ยนความรู้กลุ่มเล็ก พูดคุยไม่เป็นทางการกับผู้นำเครือข่ายชุมชนเมือง โดยได้ความคิดเชิงสร้างสรรค์ที่สำคัญดังนี้

- ชาวบ้านไม่รู้จักคำว่าเหลื่อมล้ำ แต่รู้จักคำว่า “ไม่เท่าเทียม ไม่เสมอภาค ไม่เป็นธรรม ขาดโอกาส”

- สิ่งที่เห็นและเกิดขึ้นจริงในชุมชนเมือง เป็นภาพของการรวมกลุ่มของคนรู้จักกัน พรรคพวก การรวมกลุ่มแบบหลวม มีการจัดตั้งกลุ่มอย่างเป็นทางการรองรับกิจกรรมอย่างเป็นทางการของภาครัฐ การมีส่วนร่วมเฉพาะกิจ

- การทำงานกับชุมชนเมืองต้องทำงานกับคนที่มีศักยภาพแม้จะเป็นกลุ่มเล็ก จะได้งานมากกว่าได้คน เมื่อสร้างองค์ความรู้ตั้งมั่นในชุมชนได้แล้ว จะได้คนที่เห็นผลสำเร็จมาเพิ่มขึ้นจากกลุ่มเล็กเป็นกลุ่มใหญ่ (small but beautiful)

- สร้างผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ชุมชนเมืองแบบต่อยอดกันจากอาชีพสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักให้ครอบครัวกับประชาชนในชุมชนเมือง

- เสริมแนวคิด “ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์” ให้กับผลิตภัณฑ์หรืออาชีพนวดจนมีเอกลักษณ์เฉพาะทั้งชื่อผลิตภัณฑ์และพื้นที่ตั้งของแหล่งผลิต

- ต้องสร้างคนรุ่นใหม่รองรับชุมชนดิจิทัล

- การเพิ่มความรู้ให้อยู่ในมือชาวบ้าน

- การมีส่วนร่วมต้องครบองค์ประกอบ คือ “คน ความรู้ พื้นที่ ภาคี มีผลิตภัณฑ์ขายได้ สร้างกลุ่ม เกื้อกูลชุมชน สร้างคนสืบสาน” เนื่องจากกลุ่มอาชีพต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง พอตั้งขึ้นมาจะมีผลประโยชน์ในระดับหนึ่งแล้วจะถูกทิ้งไปไม่มีคนสืบสานแนวทางการทำงานเพื่อชุมชนต่อไป

- อาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) ในชุมชนเมืองมีจิตอาสาสูงมาก ได้รับค่าตอบแทนน้อย ต้องคอยดูแลทุกคนจึงควรสร้างรายได้เสริมจากความรู้พื้นที่ด้านสุขภาพ

- กำลังสำคัญในการพัฒนาชุมชนในระหว่างวันคือ กลุ่มผู้สูงอายุ ที่ต้องรับผิดชอบหลายหน้าที่ เช่น คณะกรรมการบริหารชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) กรรมการกองทุนชุมชนเมือง สมาชิกกลุ่มอาชีพ ซึ่งกลุ่มเหล่านี้เป็น “ผู้สูงวัยที่มีกำลัง” ในการพัฒนาสร้างศักยภาพให้เกิดขึ้นในชุมชนเพราะบางคนเป็นผู้เกษียณอายุจากราชการ มีศักยภาพที่จะมาช่วยเหลือสังคมได้ บางคนเป็นนักธุรกิจ บางคนเคยเป็นผู้นำ เคยเป็น ผู้สร้างสรรค์อาชีพดั้งเดิมมีศักยภาพในด้านอาชีพต้องการสร้างรายได้เสริมช่วยเหลือลูกหลาน ไม่อยากอยู่เฉยๆ ในระหว่างหน้าที่การเป็นแม่บ้าน พ่อบ้าน ไม่อยากเป็นคนแก่ที่ไม่มีศักดิ์ศรีในชุมชน มีอยู่จำนวนมากที่สะท้อนสังคมผู้สูงอายุ (aging society)

4) แบบจำลอง–สร้างต้นแบบ (Prototype)

ต้นแบบตามแนวคิดของชาวบ้านจะต้องจับต้องได้เห็นเป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นจากการร่วมกันคิดโดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านให้ขับเคลื่อนเป็นกลุ่มเล็กเพื่อขยายองค์ความรู้ กิจกรรม แนวทางการลดความเหลื่อมล้ำให้ 30 คนกลุ่มเป้าหมายได้รับรู้ใช้ข้อมูลจากข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์วิเคราะห์ข้อมูลเชิงอุปนัย โดยมีคนที่เป็นต้นแบบของกลุ่มที่มีความรู้พื้นฐานสมุนไพรมากที่สุด มีการเข้าร่วมกิจกรรมเต็มเวลา ได้ 12 คนต้นแบบวัดประชาระบือธรรมที่สามารถมีความรู้และบทบาทสำคัญ จนกระทั่งเหลือเพียงป้าดม ป้าเทียบ และป้าอ๊อด ที่ร่วมกันทำสูตรยาหม่องน้ำเขียวแบบครบวงจรมีการปรับแล้วใช้สูตรที่คิดสร้างสรรค์จากสมุนไพรให้มีสีเขียวมรกตเป็นอัตลักษณ์ให้กับกลุ่มอาชีพและชุมชน เรียกว่า “น้ำมันเขียวพญาญอ”

ภาพที่ 2.21 ปรับสูตรต้นแบบยาหม่องน้ำมันเขียวพญาญอ
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

5. ทดสอบ–ทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่าง (Test)

การทดสอบสูตรผลิตภัณฑ์สมุนไพร “ยาหม่องน้ำ” หรือ “น้ำมันเขียวพญาญอ” กับกลุ่มเล็กๆ เพื่อทดสอบการผลิตและการควบคุมขั้นตอนการผลิตในกลุ่มขนาดเล็กที่มีกลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรม กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) กลุ่มยุวชนภัฏพัฒน์ กลุ่มนักเรียนและครูกิจกรรมลดเวลาเรียนเพิ่มเวลารู้ นักศึกษาสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ภาพที่ 2.22 กิจกรรมพิสูจน์กลิ่นของน้ำมันเขียวพญาญอและกลุ่มอาชีพ “ดุสิตระบือธรรม”
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

ผลลัพธ์ของการวิจัยระบุเป้าหมายให้เกิดอย่างชัดเจนในมิติ “การสร้างรายได้ พึ่งพาตนเอง มีชีวิตที่พอดี” ซึ่งได้แนวทางการลดความเหลื่อมล้ำ 3 ประการ ได้แก่ (1) ลดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ โดยการเพิ่มรายได้เสริม (2) ลดความเหลื่อมล้ำด้านความรู้ โดยการสอนอบรม ให้ประชาชนพึ่งตนเองด้านการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรแบบครบวงจร มี 8 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 พูดคุยอบรมสูตรการผลิต ผลิตภัณฑ์สมุนไพร ขั้นตอนที่ 2 ทำบัญชีรายกายและการไปซื้อวัตถุดิบ ขั้นตอนที่ 3 การเตรียมวัตถุดิบ ขั้นตอนที่ 4 การผลิต ขั้นตอนที่ 5 การบรรจุภัณฑ์ (บรรจุใส่ขวด) ขั้นตอนที่ 6 การออกแบบฉลากติด (ใช้องค์ความรู้ของอาจารย์สร้างไฟล์ต้นแบบให้ไว้ที่กลุ่มอาชีพ) ขั้นตอนที่ 7 การจัดจำหน่ายและตลาด (ในวัดเป็นพื้นที่ตลาดนัดวัดประชาวันพุธ และอาทิตย์) และ ขั้นตอนที่ 8 การทำบัญชีครัวเรือน รายรับจ่ายแบบง่าย ๆ (3) ลดช่องว่างการเข้าถึงระหว่างรัฐและประชาชนในชุมชน โดยการสร้างการเข้าถึงให้กับประชาชนกับรัฐ การดึงรัฐเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน ด้วยการร่วมกันพัฒนาอาชีพ “ทำกลุ่มอาชีพร่วมกัน” (รัฐเอาผลิตภัณฑ์ไปขายให้ประชาชนได้ด้วยความพึ่งพาอาศัยเป็นหุ้นส่วนกัน) ดังผลสรุปต่อไปนี้

ตารางที่ 2.4 ผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบ

ผลที่	ผลผลิต (Output)	ผลลัพธ์ (Outcome)	ผลกระทบ (Impact)
1	1 รูปแบบกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มอาชีพอย่างครบวงจร	ผู้นำชุมชน ผู้สูงวัย และอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) ได้มีส่วนร่วมดำเนินการตามรูปแบบกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มอาชีพอย่างครบวงจรด้วยชุมชนเอง 8 ขั้นตอน	- โรงเรียนได้นำรูปแบบกระบวนการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มอาชีพอย่างครบวงจรไปสอนให้กับนักเรียนที่เป็นเยาวชนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม - เป็นต้นแบบการพัฒนากลุ่มอาชีพให้กับอีก 39 ชุมชนในเขตดุสิต
2	1 ผลิตภัณฑ์สมุนไพร	ผลิตภัณฑ์มีความเป็นอัตลักษณ์และสามารถเชื่อมต่อกับกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรมได้	พัฒนาสู่การเป็นสินค้าอัตลักษณ์ของเขตดุสิต และเป็นชุมชนเดียวที่สามารถสร้างรายได้จากผลิตภัณฑ์สมุนไพรให้เกิดความสร้างสรรค์ได้
3	1 กลุ่มอาชีพที่เสริมสร้างรายได้	เกิดรายได้ขึ้นจริงกับประชาชนที่เข้ามาดำเนินการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ “ดุสิตระบือธรรม” ในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4	มีการจัดระบบบริหารจัดการกลุ่มอาชีพให้อยู่อย่างยั่งยืนและสามารถมีเงินบริหารจัดการกลุ่มได้ สร้างโบนัสให้ประชาชนในกลุ่มอาชีพ สร้างโอกาสในการขอทุนสนับสนุนกับหน่วยงานภาครัฐได้

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

กระบวนการคิดเชิงออกแบบมิใช่เน้นที่ผลิตภัณฑ์ในการแก้ไขปัญหาให้ดีขึ้นแต่สามารถเข้าไปเป็นส่วนสำคัญของกระบวนการเข้าใจอย่างลึกซึ้งกับผู้คนที่เผชิญปัญหาที่แท้จริงได้ทุกมิติ แล้วเลือกปัญหาที่เป็นจริงตั้งกรอบโจทย์ให้ชัดเจน แล้วร่วมกันทำงานให้เป็นทีมมาจากหลากหลายความรู้ ความชำนาญ สรรพวิชามาร่วมกันทำงานคิด เขียน วาดภาพ ร้อยเรียงเป็นภาพผังผลจากการคิดรวบยอดที่เกิดขึ้นเป็นตัวแบบ นำไปสู่การถอดจากตัวแบบสู่การสร้างต้นแบบให้มีความชัดเจนสอดคล้องกับที่กำหนดและนำมาทดลองใช้ประโยชน์ ต้นแบบที่ดีนำไปใช้ต่อขยายผลออกสู่สังคม ต้นแบบที่ไม่ดีจะกลับไปสู่ขั้นการคิดออกแบบสร้างสรรค์ต่อไปแล้วปรับปรุงต้นแบบพร้อมกับทดลองใช้อีกครั้งที่เรียกกันว่า “ผลิตซ้ำจากตัวแบบสู่ต้นแบบ” ที่สมบูรณ์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) การวิจัยเชิงพื้นที่เป็นรูปแบบการวิจัยเชื่อมโยงกับการ

พัฒนาจึงมีความเหมาะสมอย่างยิ่งในการใช้กระบวนการคิดเชิงออกแบบเพื่อสร้างนวัตกรรมการพัฒนาให้กับประชาชนในชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมายที่มุ่ง “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” นั่นเอง

1.1.4 การเล่าเรื่อง (storytelling) กลุ่มอาชีพและเครือข่าย

เครื่องมือการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นอย่างหนึ่งที่สำคัญ คือ การเล่าเรื่อง (storytelling) การจัดตั้งกลุ่มอาชีพและเครือข่าย ถือเป็นการปลูกฝังกระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม โดยเริ่มจากการออกแบบสร้างสรรค์ผลิต (co-creative) ให้มีมูลค่าและคุณค่าจากทรัพยากรธรรมชาติหรือผลิตผลที่ชุมชนมี ไปสู่การสร้างรายได้แบบรวมกลุ่มเป็นอาชีพ และสร้างเครือข่ายให้กับชุมชนมีพื้นที่ขยายให้ผลิตภัณฑ์รู้จักในวงกว้างขึ้นอย่างมีแบบแผน

การเล่าเรื่อง (storytelling) ในช่วงทศวรรษ ค.ศ.1980 นักวิชาการทางสังคมวิทยาได้ศึกษาเรื่องเล่าที่มีบริบทเชิงปฏิสัมพันธ์ สถาบันและการเมืองที่มีมุมมองชัดเจนว่า “การเล่าเรื่องมีพลัง” ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือที่มีรากฐานมาจากการวิเคราะห์เชิงสนทนา ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ การวิเคราะห์เครือข่าย และสังคมวิทยาเชิงวัฒนธรรมเชิงโครงสร้างนิยม (Polletta, Chen, Gardner, & Motes, 2011) การเล่าเรื่อง (storytelling) หมายถึง การบรรยายความคิด ความเชื่อ ประสบการณ์ส่วนตัว และบทเรียนชีวิตอย่างชัดเจน ผ่านเรื่องเล่าหรือบทบรรยายที่กระตุ้นอารมณ์และความเข้าใจอันทรงพลังเป็นเครื่องมือสื่อสารเพื่อให้คุณค่าแบ่งปัน และใช้ประโยชน์จากความรู้ของแต่ละคน (Serrat, 2008) การเล่าเรื่องจึงเป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสำหรับการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยการนำเรื่องราวของสมาชิกชุมชนท้องถิ่นที่สังเกตเห็นเรื่องราวเหล่านั้นทุกวันเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมของตนเองตามสถานที่ต่างๆ มาแบ่งปัน ทำให้ “การแบ่งปัน” เรื่องราวเหล่านี้ช่วยเสริมสร้างพลังให้กับสมาชิกชุมชนที่สามารถแสดงให้เห็นถึงความรู้ ความใส่ใจและคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่พวกเขาอาศัยอยู่ทุกวัน ความรู้ท้องถิ่นที่ชุมชนมีเกี่ยวกับระบบนิเวศโดยรอบสามารถส่องประกายอดีตและกำหนดอนาคตได้ (Plieninger, Hui, Gaertner, & Huntsinger, 2014; Polfus, Manseau, Simmons, Neyelle, Bayha, Andrew, & Wilson, 2016; Bayer, & Hettinger, 2019) นอกจากนี้การเล่าเรื่องยังสร้างแรงจูงใจจากการใช้เรื่องเล่าสามารถช่วยสร้างทัศนคติเชิงบวก ช่วยพัฒนาทัศนคติของความร่วมมือระหว่างผู้เรียน และช่วยให้รู้สึกมั่นใจ โดยเฉพาะผู้เรียนการใช้ภาษาต่างประเทศ (Zaro, & Salaberri, 1995) การเล่าเรื่องในกระบวนการออกแบบเป็นการเชื่อมโยงการ

วิเคราะห์และการสังเคราะห์เรื่องราวมักถูกดึงมาจากชีวิตจริงที่ต้องได้จากการสังเกตอย่างละเอียด ทำให้นักออกแบบต้องนำองค์ประกอบต่างๆ ของโลกมารวมกันสร้างจินตนาการเพื่อค้นพบศักยภาพของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นวิธีการสืบเสาะหาความรู้เป็นคุณสมบัติสำคัญของการออกแบบเรื่องเล่า (Parrish, 2006) ในมิติการวิจัยนั้นการวิจัยจะไม่แผ่ขยายตัวเองออกไปแต่จะรักษาและรวมพลังของมันไว้ เช่นเดียวกับเรื่องเล่า (storytelling) ที่เป็นหัวใจสำคัญที่สะท้อนความหมายของมนุษย์ เรื่องเล่ามีความแตกต่างกัน ซึ่งมันจะรักษาและรวมพลังไว้แล้วปลดปล่อยพลังนั้นออกมาได้แม้ว่าจะผ่านกาลเวลานานเพียงใดก็ตาม (Benjamin, 1973; Lewis, 2011) ดังนั้นการเล่าเรื่อง คือ กระบวนการแบ่งปันเรื่องราวที่ผู้เล่าปรารถนาจะถ่ายทอดความคิด ความเชื่อ ประสบการณ์ บทเรียนชีวิต ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิตที่แวดล้อมตัวเราส่งผ่านเรื่องราว บรรยายเล่าเรื่องที่มีพลังกระตุ้นอารมณ์ สร้างความเชื่อมโยงและสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน สร้างความเข้าใจให้เกิดประโยชน์ทางการสื่อสาร การแบ่งปันคุณค่า ความรู้ตามแต่ละสถานการณ์และเป้าหมายของแต่ละบุคคล นั่นหมายความว่าการเล่าเรื่องของแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกันออกไปตามความเชื่อ ประสบการณ์ และความรู้แต่ละคนที่มีอยู่และผ่านพบเจอมาในช่วงชีวิตซึ่งเป็นได้ทั้งความสำเร็จหรือความล้มเหลวทุกอย่างล้วนมีนัยสำคัญ

การประยุกต์ใช้ของการเล่าเรื่องขึ้นอยู่กับเป้าหมายในการแลกเปลี่ยนช่วงเวลาแห่งการเรียนรู้ สำรวจคุณค่า และสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้คนเห็นถึงความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนแปลง โดยการประยุกต์ใช้เรื่องเล่าที่มีศักยภาพ ได้แก่ ประวัติโดยปากเปล่า แบบฝึกหัดสร้างทีมหรือชุมชน การเตรียมความพร้อมทำกิจกรรม การรายงานหลังเลิกงาน การทบทวนกิจกรรมหรือโครงการ ระบบการติดตามและประเมินผล และ กิจกรรมนันทนาการ ดังนั้นการเล่าเรื่องต้องมีรายละเอียดรายการแต่ละเรื่องเล่าให้ชัดเจน

ตารางที่ 2.5 ประเด็นสำคัญและรูปแบบของการเล่าเรื่องในการทำกิจกรรม

เป้าหมาย	เรื่องราวต้องมี	ในการเล่าจะต้อง	เรื่องราวสร้างการตอบสนอง
แบ่งปันความรู้	เน้นที่ข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นและแสดงรายละเอียดวิธีการแก้ไข พร้อมคำอธิบายว่าทำไมวิธีแก้ปัญหาจึงได้ผล	ขอทางเลือกอื่น และอาจเป็นทางเลือกที่ดีกว่า	“ว้าว! เราควรเฝ้าดูเรื่องนี้ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป”

เป้าหมาย	เรื่องราวต้องมี	ในการเล่าจะต้อง	เรื่องราวสร้างการตอบสนอง
ส่งเสริมความร่วมมือ	เล่าถึงสถานการณ์ที่ผู้ฟังเคยประสบมาอย่างน่าประทับใจ และกระตุ้นให้พวกเขาแบ่งปันเรื่องราวของตนเองเกี่ยวกับหัวข้อนั้น	ตรวจสอบให้แน่ใจว่าสิ่งที่กำหนดไว้ไม่ขัดขวางการแลกเปลี่ยนเรื่องราว และคุณมีแผนปฏิบัติการที่พร้อมจะดึงพลังที่ปลดปล่อยออกมาจากปฏิกิริยาลูกโซ่ของการเล่าเรื่องนี้	“เฮ้ ฉันมีเรื่องราวแบบนั้น”
ชื่อเรื่อง:			
ชื่อผู้เล่าเดิม:			
ชื่อผู้ฟัง:			
ภูมิทัศน์: ช่วงเวลาและสถานที่			
ที่อยู่อาศัย: สถานที่เกิดเหตุการณ์			
ตัวละคร: รายชื่อนักแสดง ลักษณะเฉพาะ และบทบาทในเรื่อง			
ความท้าทาย: ปัญหาหรือภารกิจที่กระตุ้นให้เกิดเหตุการณ์			
การกระทำ: ลำดับเหตุการณ์ก่อน ระหว่าง และหลังจุดเปลี่ยน			
จุดเปลี่ยน: ช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง			
การแก้ปัญหา: ตอนจบ ข้อคิด บทเรียนที่ได้รับ หรือข้อความ			
จุดดึงดูดสายตาหลัก: สิ่งช่วยจำเพื่อให้คู่สนทนาเล่าเรื่องอีกครั้ง			

ที่มา: Serrat (2008)

ในปัจจุบันมีการออกแบบการเล่าเรื่องไว้เป็นกอบแนวคิดภาพที่เรียกว่า Storytelling Canvas เป็นการพัฒนาและนำเสนอเรื่องราวที่สะท้อนความรู้สึกถูกจัดแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนที่เกี่ยวข้องกับทุกเรื่องทั้งจุดเริ่มต้น จุดกึ่งกลาง และจุดจบ ซึ่งมีการจัดแสดงไว้ในงาน Artifact Week at Hasso Plattner Institute of Design มหาวิทยาลัยสแตนฟอร์ด ในปี ค.ศ.2018 ซึ่งสะท้อนองค์ประกอบของการเล่าเรื่องที่ดีต้องมีการผสมผสานระหว่างอารมณ์และข้อมูลได้อย่างลงตัว (Kernbach, 2018, July) ดังภาพต่อไปนี้

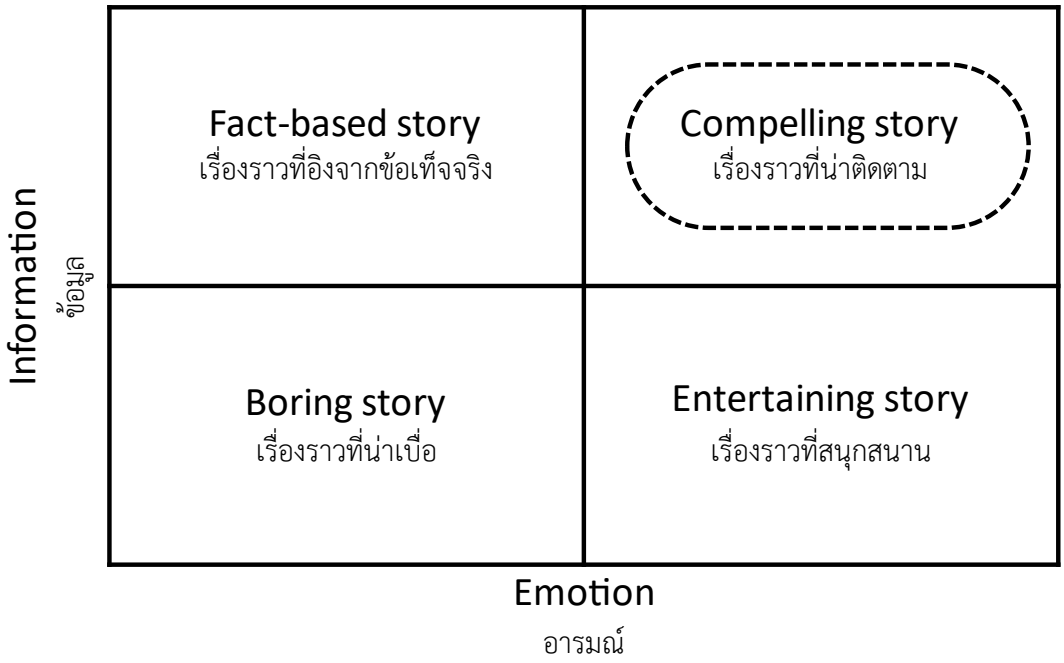

ภาพที่ 2.23 การผสมผสานข้อมูลและอารมณ์ของเรื่องเล่าที่ดี

ที่มา: Kernbach (2018, July)

Topic: เรื่องเล่าเกี่ยวกับอะไร?				
Audience: ผู้ฟังเรื่องเล่าคือใคร? ความต้องการของผู้ฟัง?		**Goal:** ต้องการบรรลุผลอะไรในเรื่องเล่า?		
Before: ผู้ฟังคิด รู้สึก มีความรู้ ต้องการ มีประสบการณ์ ก่อนที่จะเล่าเรื่องเพียงใด?	**Beginning**	**Middle**	**End**	**After:** ผู้ฟังคิด รู้สึก มีความรู้ ต้องการ มีประสบการณ์ หลังจากการเล่าเรื่องเพียงใด?
	Start with Why: ทำไมเรื่องนี้จึงมีประโยชน์ มีคุณค่าน่าตื่นเต้น?	**Simplicity:** อะไรคือจุดสำคัญ? การสนับสนุนจุดสำคัญเป็นอย่างไร? ทำไมต้องสนใจ?	**Call to action:** ต้องการให้ผู้ฟังทำอะไร? อะไรคือสิ่งที่ตัดสินใจให้ผู้ฟังต้องทำ?	
	Common ground: เรื่องทั่วไป ความจำ ประวัติ ความสนใจในอดีต, จุดมุ่งหมายในอนาคต, ผลลัพธ์มีกี่ประเภทจากความต้องการที่หลากหลาย? เคยมีประสบการณ์เดียวกันและมีผลลัพธ์เชิงบวกอย่างไร?	**Unexpectedness:** ความประหลาดใจ ความอยากรู้ การตั้งคำถาม สร้างช่องว่างและเติมเต็มในภายหลัง?		
		Concreteness: ตัวอย่างจริง ภาพที่เป็นรูปธรรม อุปมา การเปรียบเทียบ		
		Credibility/Truth: ความจริง 4 ประการ (ผู้บอกเล่า ผู้ฟัง ช่วงเวลา ภารกิจ) หลักฐานทางสังคม สถิติ เรื่องราวส่วนตัว	**Reward:** จะได้รับประโยชน์อย่างไรจากการนำเอาแนวคิดนี้ไปใช้? จะช่วยให้มีอิทธิพลต่อเพื่อน กลุ่มเพื่อนและผู้ได้บังคับบัญชาอย่างไร?	
		Emotions: ภาพ ภาพเสมือน ภาพบุคคล ฉลาก ความรู้สึกเชิงลบ และเชิงบวก		
		Storylines: คำอธิบาย (ทีละขั้นตอน), การนำเสนอ (การเอาชนะความท้าทาย), ละคร (จากล่างขึ้นบน)		
	One big idea: มุมมองความคิดหลักที่เป็นเอกลักษณ์เป็นอย่างไร	**S.T.A.R. moment:** การแสดงละครที่น่าจดจำ		

ภาพที่ 2.24 Storytelling Canvas

ที่มา: Kernbach (2018, July)

ทั้งนี้ผู้เขียนเคยการสร้างเรื่องเล่า (storytelling) เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าน่าสนใจมากขึ้นในตลาดน้ำคลองลัดมะยมเกี่ยวกับไอศกรีมลุงชวน 1996 มีผังภาพเรื่องเล่า (storytelling) ดังนี้

<table>
<tr><td colspan="5">Topic: ไอติมลุงชวน 1996 ในตลาดน้ำคลองลัดมะยม</td></tr>
<tr><td colspan="2">Audience: นักท่องเที่ยวเพื่อให้รู้จักเรื่องราวสินค้าอัตลักษณ์ของคลองลัดมะยม</td><td colspan="3">Goal: เรื่องราวและความพิเศษของ “ไอติมลุงชวน 1996”</td></tr>
<tr><td>Before:
นักท่องเที่ยวรู้ว่ามีไอติมของลุงชวนมาพร้อมกับการเปิดตลาดน้ำคลองลัดมะยม แต่ไม่ทราบว่ามีที่มาและมีความพิเศษอย่างไรบ้าง?</td><td>Beginning
Start with Why:
- ลุงชวนเป็นผู้เริ่มรวมชาวบ้านทำตลาดน้ำคลองลัดมะยม
- ไอติมลุงชวนเป็นสินค้าแรกที่นำเสนอของนักท่องเที่ยว
- ไอติมน้ำมะพร้าว

Common ground:
พื้นที่เดิมเป็นสวนมะพร้าว ขายลูกมะพร้าว มะพร้าวเผา วุ้นมะพร้าว ต่อมามะพร้าวถูกลง จึงหา “วิธีการใหม่” มาเพิ่มมูลค่า จนเป็น “ไอติมน้ำมะพร้าว”

One big idea: ไอติมโบราณลุงชวน 1996 สินค้าเพื่อการท่องเที่ยว</td><td>Middle
Simplicity: ไอติมน้ำมะพร้าวมาทำเป็นไอติม หรือไอศกรีม ซึ่งจะทำให้รสชาติไม่เปลี่ยนเหมือนได้ทานน้ำมะพร้าว เสมือนสัมผัสความรู้สึกกับธรรมชาติในแหล่งท่องเที่ยว

Unexpectedness: ยังคงมี “วิธีการใหม่” สร้างไอติมจากผลไม้ตามฤดูกาล และมีการรวมผลไม้ทุกชนิดมาเป็นหนึ่งเดียวกันเรียกว่า “ไอติมรวมมิตร”

Concreteness: การมีรสชาติที่หอม หวาน เย็น มัน มีความกรุบกรอบของส่วนผสมเนื้อผลไม้ได้อย่างลงตัว และมีความสดชื่นเย็นสบาย

Credibility/Truth: ส่วนใหญ่ชาวต่างชาติจะชอบไอติมที่มีรสชาติเปรี้ยวหวาน แต่รสชาติที่ขายดีที่สุดคือ ไอติมกะทิที่ทำมาจากมะพร้าว มีรสชาติ ที่หอม หวาน มันกลมกล่อมกำลังดี ...มีจำหน่ายที่ “ตลาดน้ำคลองลัดมะยม ”

Emotions: เมื่อได้กินไอติมแล้ว นักท่องเที่ยวจะต้องซื้อซ้ำและยิ้มอย่างมีความสุข นั่ง ถือเดินกินได้อย่างสบายใจ

Storylines: จากอดีต (พื้นที่สวนมะพร้าว) เจอวิกฤติด้านราคาผลิตผลตกต่ำ เปลี่ยนวิธีการให้สร้างมูลค่าเพิ่ม เป็นสินค้าประจำแหล่งท่องเที่ยวในปัจจุบัน

S.T.A.R. moment: ลุงชวนและป้าสายบัว และแหล่งท่องเที่ยว “ตลาดน้ำคลองลัดมะยม”</td><td>End
Call to action:
- ต้องการให้ผู้ฟังหยุดอ่านเรื่องราวของไอติมลุงชว
- ซื้อไอติม
- ประชาสัมพันธ์ให้ไอติมเป็นสินค้าอัตลักษณ์ตลาดน้ำคลองลัดมะยม
- ให้นักท่องเที่ยวกลับมาเที่ยวอีกครั้ง

Reward: เป็นการสนับสนุนการท่องเที่ยวของชุมชนคลองลัดมะยม และช่วยแนะนำเพื่อนไปเที่ยวและชิมไอติมโบราณของลุงชวน 1996</td><td>After:
นักท่องเที่ยวได้รู้จักตลาน้ำคลองลัดมะยมมากขึ้น รู้จักไอติมลุงชวน 1996 มากขึ้น อยากให้ “กลับมาเที่ยวและมาซื้อไอติมอีกครั้ง”</td></tr>
</table>

ภาพที่ 2.25 การเล่าเรื่องไอติมลุงชวน 1996

ที่มา: Phukamchanoad (2022)

1.1.5 กลุ่มอาชีพและเครือข่าย

กลุ่มอาชีพและเครือข่าย ถือเป็นเครื่องมือสำคัญหนึ่งในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น โดยต้องได้อาชีพหรือผลิตภัณฑ์ของชุมชนท้องถิ่นโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่ ดังนั้นคำว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” ได้รับความนิยมอย่างมากในนโยบายของรัฐที่เรียกว่า “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” โดยมีหลักการพื้นฐาน 3 ประการ ได้แก่ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (local yet global : think globally, act locally) หรือคิดระดับโลก แต่ทำระดับท้องถิ่น (2) การพึ่งพาตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (self – reliance and creativity) คือการปลูกจิต สำนึกในการพึ่งพาตนเอง ให้ประชาชนในท้องถิ่นเป็น ผู้ตัดสินใจเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเองกิจกรรมต่างๆ ต้องมาจากความต้องการของคนในชุมชน (3) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (human resource development) คือการส่งเสริมพัฒนาบุคลากร ในท้องถิ่นให้สามารถเรียนรู้ค้นคว้า พัฒนาได้ด้วยตนเองกระตุ้นและส่งเสริมให้ทำในสิ่งใหม่ๆ ที่ท้าทายความสามารถ และมีความคิดสร้างสรรค์ ซึ่งคำว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” ณ ที่นี้ให้ชื่อว่า โอท็อป (OTOP) โดยมีกระบวนการขับเคลื่อนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ มีจุดเริ่มต้นเมื่อ ปี พ.ศ.2544 โดยมีแนวคิดเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน สร้างงาน สร้างรายได้ในชุมชนและ ท้องถิ่น โดยได้แนวคิดนี้มาจาก Morihiko Hiramatsu ผู้ว่าราชการจังหวัดโออิตะ (Oita) ประเทศญี่ปุ่น นับเป็นผู้ริเริ่มโครงการ One Village One Product หรือ OVOP ได้ให้แนวคิดและหลักการของ OVOP ของจังหวัดโออิตะ ประเทศญี่ปุ่น (สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2558) แสดงว่า “ผลิตภัณฑ์” ไม่ได้หมายถึงตัวสินค้าเพียงอย่างเดียว แต่ยังเป็นกระบวนการทางความคิด รวมถึงการบริการ การดูแลการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เพื่อให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีจุดเด่น จุดขายที่รู้จักกันแพร่หลายไปทั่วประเทศและทั่วโลก (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC), 2556) ส่วนคำว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” มีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคำว่า หนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล ซึ่งมีนัยสำคัญว่า ผลิตผลของคนในชุมชนท้องถิ่นนำมาสร้างสรรค์ให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้นสามารถเป็นสินค้าประจำของชุมชนไว้ให้กับผู้มาเยือนได้ซื้อหาได้ โดยเป็นสิ่งของ อาหาร เสื้อผ้า ที่เกิดจากวิถีชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ

ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นในชุมชนท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์และอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, เพ็ญนภา ปาละปินและอเสข ขันธวิชัย, 2563) ทั้งนี้ผลิตภัณฑ์ยังต้องใช้แนวคิดผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์เกิดจากองค์ความรู้ด้านการออกแบบ เทคโนโลยีที่ก้าวหน้า การประยุกต์ และพัฒนาผลิตภัณฑ์ นับว่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญา (Sangaimsak, 2018) สอดคล้องกับแนวคิดผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์เชิงพื้นที่ที่จะสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์เกิดจากทุนทรัพยากร ทุนปัญญา ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคมของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนได้คิดใหม่ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง และสร้างสรรค์จนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างสรรค์ของชุมชนสามารถสร้างคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจไปพร้อมกันด้วย ซึ่งตลาดคลองลัดมะยมจึงเกิดการเพิ่มค่าด้วยการสร้างเรื่องเล่า (storytelling) ให้สอดคล้องกับผลิตภัณฑ์ของชุมชนและความต้องการของประชาชนให้เกิดขึ้นประจำแหล่งท่องเที่ยวตลาดน้ำคลองลัดมะยมนั่นเอง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุวรีย์ ยอดฉิม และเพ็ญนภา ปาละปิน, 2563) เมื่อได้ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่มีศักยภาพ เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้รับการยอมรับจากประชาชน สร้างรายได้ สร้างงานทำให้กับประชาชน จึงนำไปสู่การรวมกลุ่มอาชีพและเครือข่าย

คำว่า กลุ่ม หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกลุ่ม โดยมีการติดต่อสัมพันธ์กันหรือปฏิสัมพันธ์กัน และมีจุดมุ่งหมายที่จะกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และความสัมพันธ์นี้จะช่วยให้สมาชิกลุ่มอยู่ร่วมกันได้ในระดับที่พอดี การที่บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่ม จะต้องมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือหลายลักษณะต่อไปนี้เกิดขึ้น คือ (1) จะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันเสมอ (2) แต่ละคนจะถือว่าคนเองเป็นสมาชิกกลุ่ม (3) แต่ละคนในกลุ่มจะยอมรับกันเป็นสมาชิกกลุ่ม (4) มีปทัสถานร่วมกัน (5) แต่ละคนจะมีบทบาทที่ชัดเจน (6) มีการเลียนแบบลักษณะบางอย่างที่ตนเองคิดว่าเหมาะสมจากสมาชิกในกลุ่ม (7) สมาชิกมีความคิดว่ากลุ่มจะต้องให้ผลประโยชนต่อสมาชิก (8) สมาชิกจะแสวงหาเป้าหมายร่วมกัน (9) มีการรับรู้ความเป็นเอกภาพของกลุ่มร่วมกัน และ (10) สมาชิกกลุ่มจะปฏิบัติตนให้เหมาะสมสภาพแวดล้อมของกลุ่ม ซึ่งคำว่า “กลุ่มอาชีพ” หมายถึง การรวมตัวของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเดียวกัน ดำเนินกิจกรรมด้านอาชีพ กิจกรรมผลิต และจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง โดยมีคณะกรรมการดำเนินงานของกลุ่ม มีระเบียบข้อบังคับ (กรมการพัฒนาชุมชน, 2560) ในการวิจัยเรื่อง การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง

กรุงเทพมหานคร ได้อธิบายกลุ่มอาชีพไว้ว่าการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต้องเริ่มจากแนวคิดของภาคีหุ้นส่วนร่วมกันในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เพื่อให้เกิดพื้นที่รวมกลุ่มกันทำอาชีพที่เป็นเอกลักษณ์กับชุมชนและให้เกิดความยั่งยืนของชุมชนจึงมีกระบวนการรวมกลุ่มอาชีพขึ้นจากผู้สูงวัย อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) ซึ่งการตั้งกลุ่มอาชีพในชุมชนเมือง เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ได้ใช้รูปแบบ การตั้งกลุ่มอาชีพที่เป็นกลไกภาครัฐที่เป็นสำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร อาศัยคำสั่งกรุงเทพมหานครที่ 3808/2541 เรื่องการจัดตั้งกลุ่มอาชีพของกรุงเทพมหานคร สั่ง ณ วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2541 โดยผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการประกอบอาชีพเพื่อส่งเสริมให้เกิดการประกอบอาชีพตามความรู้ ความสามารถและความถนัด ต้องประกอบด้วยกระบวนการกลุ่มอาชีพ ดังนี้

1) ผู้อำนวยการเขตสนับสนุนให้ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการประกอบชีพตั้งกลุ่มมีสมาชิกไม่ต่ำกว่ากลุ่มละ 10 คน และกำหนดให้มีหัวหน้ากลุ่ม 1 คน ซึ่งได้รับมอบอำนาจจากสมาชิกกลุ่มให้เป็นตัวแทนในการทำนิติกรรมสัญญา หรือทำการอื่นใดกับกรุงเทพมหานคร

2) การยื่นขอจดทะเบียนการจัดต้งกลุ่มอาชีพให้ยื่น ณ สำนักงานเขตที่หัวหน้ากลุ่มมีภูมิลำเนาอยู่ตามแบบ กอ. 1 โดยแนบเอกสารหลักฐานและรายละเอียดประกอบการพิจารณา ได้แก่ (1) รายชื่อสมาชิกกลุ่มอาชีพ (2) วัตถุประสงค์การประกอบอาชีพของกลุ่ม (3) สำเนาทะเบียนบ้านและบัตรประจำตัวประชาชนของสมาชิกกลุ่มอาชีพ (4) ข้อมูลการประกอบอาชีพหรือประสบการณ์ด้านอาชีพ (5) หนังสือมอบอำนาจจากสมาชิกกลุ่มอาชีพ ให้หัวหน้ากลุ่มอาชีพเป็นตัวแทนในการทำนิติกรรม สัญญา หรือทำการอื่นใดกับกรุงเทพมหานคร

3) ใบทะเบียนการจัดตั้งกลุ่มอาชีพมีอายุ 1 ปีนับแต่วันจดทะเบียน

นอกจากนี้ต้องยกระดับจากกลุ่มอาชีพสู่การสร้างเครือข่ายและ ภาคีหุ้นส่วน โดยคำว่า “เครือข่ายชุมชน” มีความสำคัญมากในฐานะพันธมิตรที่มีเป้าหมายความสำเร็จในการพัฒนาพื้นที่ให้กว้างขวางและมีผลกระทบมากขึ้นจำเป็นต้องมีเครือข่ายเป็นเพื่อนร่วมทำงาน ซึ่งเครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรม มองเห็นได้มี

โครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ สาระของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครกระทำอะไรได้ แต่ละคน แต่ละกลุ่มองค์กรต่างเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้เช่นกัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม และองค์กรมาก (Boissevain, & Mitchell, 1973) ในการวิจัยเรื่อง การพัฒนาหรือยกระดับเส้นทางการท่องเที่ยวทางอาหาร (สตรีทฟู้ด) ใน 3 เส้นทางอาหารของมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์ ได้อธิบายคำว่า “เครือข่ายชุมชน” หมายถึง ขบวนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากชุมชน หรือกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างกลุ่มทางสังคมที่สะท้อนภาคส่วนที่หลากหลายทั้งภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมและภาควิชาการร่วมกันในการสร้างแนวทางการบริหารจัดการในการมีส่วนร่วมที่เป็นนวัตกรรม แนวคิด รูปแบบ กระบวนวิธี ขั้นตอนที่เอื้อต่อการสร้างเครือข่ายในชุมชนเมืองการท่องเที่ยวทางอาหาร (สตรีทฟู้ด) (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) มีคำที่ใกล้เคียงกัน คือคำว่า “ภาคีหุ้นส่วน” ได้สะท้อนแนวคิดของ “แผนที่ผลลัพธ์” จัดแบ่งประเภทของภาคีเอาไว้ 2 ประเภทคือ (1) ภาคีหุ้นส่วนเชิงกลยุทธ์ (strategic partner; SP) เป็นบุคคล กลุ่ม หน่วยงาน หรือองค์กรที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จำเป็นต้องทำงานด้วย (2) ภาคีหุ้นส่วนที่หวังผล (boundary partner; BP) ได้แก่ บุคคล กลุ่ม หน่วยงานหรือองค์กรที่งานในรูปแบบวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จะทำงานร่วมกันโดยตรง ส่วนเหตุผลที่มีภาคีเครือข่าย มี 3 เหตุผลที่มีความจำเป็นที่ต้องทำงานร่วมกับภาคีหุ้นส่วน ได้แก่ (1) เหตุผลเชิงปฏิบัติ (practical reason) (2) เหตุผลเชิงความยั่งยืน โดยก่อนที่คนทำงานเช่น พี่เลี้ยงวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จะถอนตัวออกมา หากมีการถ่ายโอน “วิธีคิด-วิธีการทำงานแบบ CBR” ให้กับภาคีเหมือนได้ติดตั้ง “กลไกการจัดการกับปัญหาเป็นอีกส่วนหนึ่งของชุมชน” และ(3) เหตุผลเชิงทฤษฎี (theoretical reason) ตามหลักแนวคิดทางสังคมศาสตร์ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนนั้น มักจะมีสาเหตุ “เกินกว่าระดับชุมชน”หรือมาจากภายนอกชุมชน ด้วยเหตุนี้ ในการจัดการเพื่อแก้ไขปัญหาต้อง

อาศัยกำลังของชุมชนหรือจัดการเพียงในขอบเขตเฉพาะชุมชนไม่เพียงพอ จึงจำเป็นต้องทำงาน “เกินกว่าระดับชุมชน” ซึ่งหมายถึงการทำงานร่วมกับภาคี เช่น หน่วยงานกลไกรัฐ สถาบันวิชาการท้องถิ่น วัด โรงเรียน องค์กรท้องถิ่น (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) นอกจากนี้คำว่า “ภาคีหุ้นส่วน” (partnership) หมายถึง ความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างๆ เพื่อนำไปสู่การเกิดพลังทวีคูณ เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานขององค์การที่มาร่วมกันให้มากที่สุด โดยผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมีค่ามากกว่าผลรวมที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จของแต่ละองค์การแยกกันทำในการดำเนินการโครงการ ลักษณะที่สำคัญของภาคีหุ้นส่วนจึงมีพันธกิจที่เหมือนกัน มีหน้าที่เหมือนกัน มีความรับผิดชอบเหมือนกัน ร่วมกันบูรณาการงานให้เกิดประโยชน์สูงสุด ที่มีขอบเขตชัดเจนว่ามีหน่วยงานใดร่วมเป็นสมาชิกอย่างเป็นทางการ (ประสิทธิ์ ตาตินิจ และลำปาง แม่นมาตย์, 2556) ในการวิจัยในชุมชนวัดประชาระบือธรรมได้อธิบายภาคีหุ้นส่วนไว้ว่าเป็นกระบวนการทำงานร่วมกันที่มีลักษณะของการมีส่วนร่วมแบบสัดส่วนในรูปแบบผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ได้แก่ ผู้นำชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม กลุ่มผู้สูงอายุ โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม และฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) นอกจากนี้ในแนวคิดวิศวกรสังคมที่อธิบายในประเด็นการประยุกต์ความรู้ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมชุมชนภาคีหุ้นส่วน ได้สรุปว่าองค์ประกอบของภาคีหุ้นส่วนของชุมชน เมื่อพิจารณาตามบทบาทหน้าที่ส่วนใหญ่พบว่า มีภาคีด้านครอบครัว ด้านสังคมและวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา ด้านสาธารณสุข ด้านการปกครอง ด้านความเชื่อศาสนา ด้านสิ่งแวดล้อม เครือข่ายเยาวชน ซึ่งภาคีเหล่านี้มีลักษณะเหมือนกันคือ ต้องเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับคน ชุมชนท้องถิ่น สังคมที่ดำรงอยู่ ทั้งเป็นภาคีในชุมชนและนอกชุมชนก็ได้โดยมีเป้าหมายคือ การพัฒนา สร้างความเจริญขึ้นในเป้าหมายนั้นๆ ภาคีหุ้นส่วนต้องได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อผลกระทบจากการพัฒนา ต้องได้รับทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดีด้วยเช่นกัน ร่วมรับผิดรับชอบไปพร้อมกันกับคนในชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น ดังนั้นการทำงานแบบ “ภาคีหุ้นส่วนของชุมชน” จะต้องการทำงาน “แบบมีส่วนร่วม” ของทุกคนร่วมคิด วางแผน ลงมือทำ รับประโยชน์ แก้ไขปัญหาร่วมกันทั้งนี้อาจร่วมงบประมาณ ร่วมคน ร่วมเครื่องมืออุปกรณ์ ร่วมองค์ความรู้ ร่วมแบ่งปันสถานที่จนให้งานสำเร็จบรรลุเป้าหมายร่วมกันอย่างสมบูรณ์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ดังภาพตัวอย่างต่อไปนี้

ภาพที่ 2.26 ผลกระทบภาคีหุ้นส่วนชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

2. ทักษะทางสังคมและเครื่องมือวิศวกรสังคม

2.1 ทักษะ 3 ห่วงองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาสังคม

การฝึกฝนตนเองภายใต้ศาสตร์การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นนั้นผู้เขียนได้ฝึกฝนทักษะการบูรณาการองค์ความรู้แบบผสมผสานด้วยการเรียนการสอน การวิจัยและการบริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งเรียกว่า 3 ห่วงองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาสังคม ซึ่งในการวิจัยเรื่องการคิดเชิงออกแบบบนฐานทุนชุมชนเมืองเพื่อการพัฒนาสัมมาชีพที่ยั่งยืน ได้อธิบาย การออกแบบสัมมาชีพชุมชนด้วยกิจกรรมบูรณาการ 3 ห่วงความรู้เพื่อการพัฒนาสังคม ได้แก่การเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม โดยการการบูรณาการ 3 ห่วงองค์ความรู้ด้วยห่วงการเรียนการสอน ห่วงการวิจัยและห่วงการบริการวิชาการแก่สังคมเป็นกลไกในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืนได้อย่างมีระบบห่วงกงล้อหมุนไปจนกลายเป็นห่วงเดียวกันซึ่งประกอบด้วย (1) ห่วงการเรียนการสอน ห้องเรียนชุมชน (social lab) โดยการออกแบบเครื่องมือในการเรียนรู้กับการปฏิบัติจริงในพื้นที่จริงกับนักพัฒนาชุมชน (2) ห่วงการวิจัย เป็นการให้นักศึกษาลงพื้นที่ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพในภาคสนาม การสำรวจทุนชุมชนการสัมภาษณ์กลุ่มปฏิบัติการวิจัย และครัวเรือนต้นแบบ การสนทนากลุ่มย่อยกับกลุ่มผู้นำ

อาสาสมัครสาธารณสุข ปฏิบัติการจัดเวทีชาวบ้าน และจัดกิจกรรมอบรมผลิตภัณฑ์ในชุมชน (3) ห่วงการบริการวิชาการแก่สังคม มุ่งเป้าหมายไปพัฒนาครัวเรือนพัฒนาที่มีรายได้น้อยเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับเศรษฐกิจฐานรากจัดกิจกรรมอบรมการผลิตผลิตภัณฑ์ โดยมีระบบ 3 ห่วงกงล้อหมุนความรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2566) ดังภาพต่อไปนี้

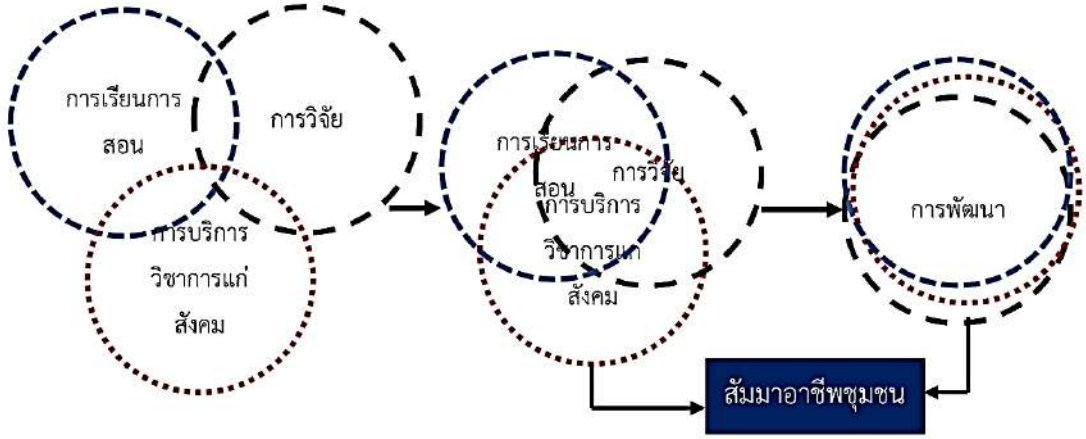

ภาพที่ 2.27 ระบบ 3 ห่วงองค์ความรู้กงล้อหมุนความรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2566)

2.2 ทักษะวิศวกรสังคม

ทักษะวิศวกรสังคมภายใต้การฝึกฝนของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งเป็นทักษะทางสังคม (soft skills) (นงรัตน์ อิสโร, 2564) โดยผู้เขียนได้สรุปไว้ในเอกสารประกอบการสอนรายวิชาวิศวกรสังคม สำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาในรูปแบบการศึกษาทั่วไป (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ซึ่งสรุปสาระสำคัญไว้ในมิติมทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ซึ่งทักษะวิศวกรสังคมตั้งอยู่บนพื้นฐานของทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เมื่อปี พ.ศ.2559 มีการสำรวจและวิเคราะห์ความต้องการของตลาดแรงงานขององค์กรเทคโนโลยีในองค์กรใหญ่ทั่วโลก และได้สรุปทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 (21st-Century Skill) ออกมาเป็น 16 ทักษะ นอกจากนี้ยังพบช่องว่างระหว่างทักษะที่ผู้คนที่เรียนรู้และทักษะที่ผู้คนที่มีต้องการทำงานชัดเจนมากขึ้น โดยรายงานของสภาเศรษฐกิจโลก (World Economic Forum) ได้เพิ่มวิสัยทัศน์ใหม่สำหรับการศึกษาส่งเสริมการเรียนรู้ทางสังคมและอารมณ์ (social and emotional learning: SEL) ผ่านการใช้เทคโนโลยีซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นมากขึ้นในยุคแห่งการ

เปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันด้วยดิจิทัล (disruption) เมื่อพัฒนาความสามารถทางสังคมและอารมณ์ให้มากขึ้นจะช่วยให้ผู้เรียนประสบความสำเร็จในเศรษฐกิจดิจิทัลมากขึ้นด้วยและชี้ชัดว่าทักษะทางสังคมและอารมณ์มีความสำคัญต่อบุคลากรในอนาคต โดยเริ่มต้นด้วยทักษะจำเป็นในศตวรรษที่ 21 จำแนกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ (World Economic Forum, 2016; นงรัตน์ อิสโร, 2564) ดังต่อไปนี้

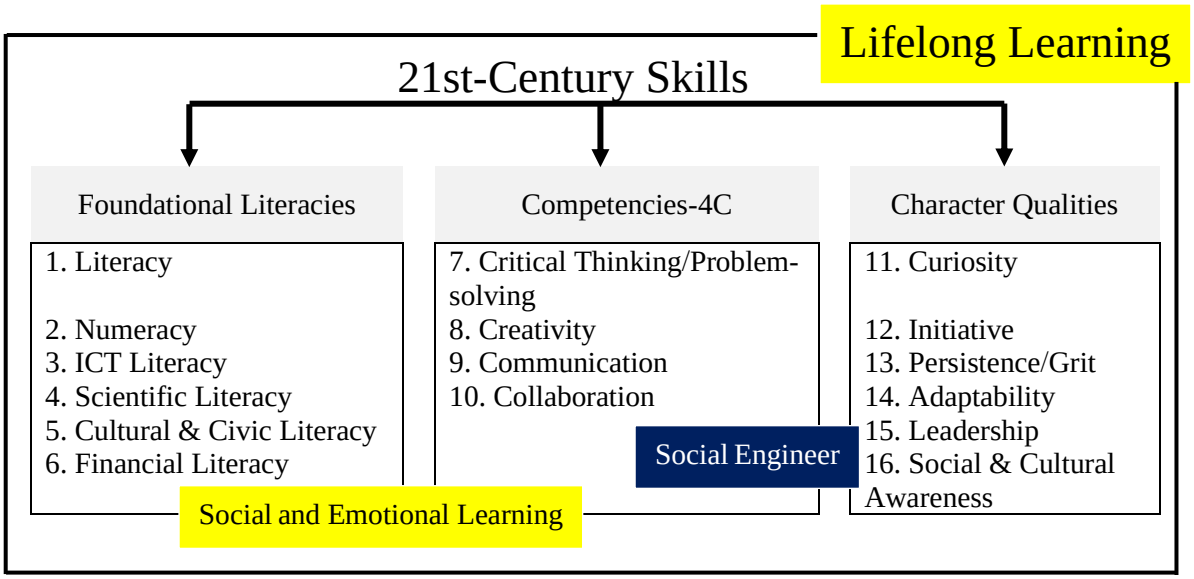

ภาพที่ 2.28 Students require 16 skills for the 21st century

ที่มา: World Economic Forum (2016); Maytwin (2018)

เพิ่มเติม: ทักษะการเรียนรู้ทางสังคมและอารมณ์ (SEL) และทักษะวิศวกรสังคม (SE)

1) กลุ่มทักษะพื้นฐานที่จำเป็น ต้องใช้ในการปฏิสัมพันธ์กับบริบทที่แตกต่างกัน ประกอบด้วย การใช้ภาษา (literacy) การคำนวณ (numeracy) การใช้เทคโนโลยี (ICT literacy) การใช้วิทยาศาสตร์กับสิ่งรอบตัว (scientific literacy) การเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม (cultural & civic literacy) และการจัดการด้านการเงิน (financial literacy)

2) กลุ่มทักษะสมรรถนะ ซึ่งเป็นความสามารถในทำให้งานและการดำเนินชีวิตประสบความสำเร็จต้องนำมาใช้ในการจัดการกับปัญหาหรือความท้าทายที่ต้องเจอในชีวิต เป็นทักษะสำคัญที่ใช้ร่วมกันในการวิเคราะห์ปัญหาให้ถูกจุด (critical thinking) สร้างวิธีการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ (creativity) สื่อสารและทำงานร่วมกับผู้อื่น (communication & collaboration) เรียกว่า “4C”

3) กลุ่มทักษะคุณภาพของตัวบุคคล เป็นทักษะเฉพาะตัวที่ใช้ในการจัดการตัวเองกับสภาพสังคม ได้แก่ ความอยากรู้อยากเห็น (curiosity) การริเริ่มสร้างสรรค์ (initiative) ความพยายามเพื่อบรรลุเป้าหมาย (persistence/Grit) ความสามารถในการปรับตัวในสังคมและสภาพแวดล้อม (adaptability) ความเป็นผู้นำ (leadership) และ ความตระหนักถึงสังคมและวัฒนธรรม (social & cultural awareness)

นอกจากนี้ World Economic Forum (2016) ได้วิเคราะห์ 10 อันดับทักษะที่ต้องการในการทำงานสำหรับผู้เรียนในศตวรรษที่ 21 ต้องฝึกฝนให้ชำนาญมากที่สุด ดังภาพต่อไปนี้

Top 10 skills

	In 2020			In 2015	
1	Complex Problem Solving	การแก้ปัญหาที่ซับซ้อน	1	Complex Problem Solving	การแก้ปัญหาที่ซับซ้อน
2	Critical Thinking	การคิดเชิงวิพากษ์	2	Coordinating with Others	การประสานงานกับผู้อื่น
3	Creativity	ความคิดสร้างสรรค์	3	People Management	การบริหารจัดการคน
4	People Management	การบริหารจัดการคน	4	Critical Thinking	การคิดเชิงวิพากษ์
5	Coordinating with Others	การประสานงานกับผู้อื่น	5	Negotiation	การเจรจาต่อรอง
6	Emotional Intelligence	ความฉลาดทางอารมณ์	6	Quality Control	การควบคุมคุณภาพ
7	Judgment and Decision Making	การตัดสินใจและวิจารณญาณ	7	Service Orientation	การมุ่งเน้นการบริการ
8	Service Orientation	การมุ่งเน้นการบริการ	8	Judgment and Decision Making	การตัดสินใจและวิจารณญาณ
9	Negotiation	การเจรจาต่อรอง	9	Active Listening	การฟังอย่างมีส่วนร่วม
10	Cognitive Flexibility	ความยืดหยุ่นทางความคิด	10	Creativity	ความคิดสร้างสรรค์

ภาพที่ 2.29 Ten 21st-century skills every student needs

ที่มา: World Economic Forum (2016)

สำหรับประเทศไทยมีการศึกษาเปรียบเทียบทักษะการเรียนรู้กับจิตลักษณะในพฤติกรรมของผู้เรียน จนมีงานวิจัยและบทความที่ได้กล่าวถึงการพัฒนาทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับนักศึกษา ได้แก่ (1) ทักษะด้านการเรียนรู้ และนวัตกรรม (2) ทักษะสารสนเทศ สื่อ และเทคโนโลยี (3) ทักษะชีวิตและอาชีพ นอกจากนี้ตระหนักในทักษะในจิตห้าลักษณะสำหรับอนาคต ได้แก่ จิตเชี่ยวชาญ จิตรู้สังเคราะห์ จิตสร้างสรรค์ จิตเคารพ และจิตรู้จริยธรรม (เบญจวรรณ ถนอมชยธวัชและคณะ, 2559) เมื่อกล่าวถึงทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ทักษะหนึ่งที่ถูกกล่าวถึงเสมอ คือ “ทักษะชีวิต” เป็นทักษะที่มีความจำเป็นและสำคัญในการสร้างพฤติกรรมนักศึกษาให้เกิดขึ้น 3 ด้าน (Bloom, Engelhart, Furst, Hill, Krathwohl, 1956; ยงยุทธ์ วงศ์ภิรมย์ศานติ์และสุวรรณา เรืองกาญจนเศรษฐ์, 2553; วรรณภา พิพัฒน์ธนวงศ์, 2557) ดังนี้

1) ด้านพุทธิพิสัย (cognitive domain) เป็นทักษะการสร้างองค์ความรู้ ประกอบด้วย ทักษะด้านความคิด วิเคราะห์ วิจารณ์ (critical thinking) ทักษะด้านความคิดสร้างสรรค์ (creative thinking)

2) ด้านจิตพิสัย (affective domain) เป็นทักษะการเรียนรู้ทางด้านจิตใจเกี่ยวกับค่านิยม ความรู้สึก ความซาบซึ้ง ทัศนคติ ความเชื่อ ความสนใจ และคุณธรรม ประกอบด้วย ทักษะด้านความตระหนักรู้ในตนเอง (self-awareness) ทักษะด้านความเห็นใจผู้อื่น (empathy) ทักษะด้านความภูมิใจในตนเอง (self-esteem) ทักษะด้านความมีน้ำใจ (caring & sharing) ทักษะด้านความรับผิดชอบต่อสังคม (social responsibility)

3) ด้านทักษะพิสัย (psychomotor domain) เป็นทักษะความสามารถในแสดงออกของร่างกายมนุษย์ ประกอบด้วย ทักษะในการสร้างสัมพันธภาพและการสื่อสาร (interpersonal relationship & communication skill) ทักษะการตัดสินใจและการแก้ไขปัญหา (decision making & problem solving) ทักษะการจัดการกับอารมณ์และความเครียด (coping with emotion & coping with stress)

ทั้งนี้ด้านพุทธิพิสัย (cognitive domain) มุ่งเน้นให้มีการวัดผลลัพธ์การเรียนรู้ของผู้เรียนให้เป็นรูปธรรมด้วยการใช้แนวคิดอนุกรมวิธานของบลูม (Bloom's Taxonomy) เป็นการจัดจำแนกให้ชัดเจนของความรู้ ความเข้าใจ ความฉลาด ความสามารถของผู้เรียนหรือเรียกรวมว่า สติปัญญา โดยวัดจากความรู้ (knowledge) ความเข้าใจ (comprehension) การนำไปใช้ (application) การวิเคราะห์ (analysis) การสังเคราะห์ (systhesis) และการประเมิน (evaluation) และมีการปรับปรุงแก้ไขใหม่ให้สมบูรณ์มากขึ้นจากแนวคิดอนุกรมวิธานของบลูม (Revised Bloom's Taxonomy) โดยด้วยความจำ (remembering) ความเข้าใจ (understanding) การประยุกต์ใช้ (applying) การวิเคราะห์ (analysing) การประเมินผล (evaluating) และการสร้างสรรค์ (creating) (Bloom, Engelhart, Furst, Hill, Krathwohl, 1956; Anderson, Krathwohl, Airasian, Cruikshank, Mayer, Pintrich, Raths, Wittrock, 2001; Saideeg, 2016) นอกจากนี้ยังมีแนวคิดของวิจารณ์ พานิช (2555; 2556) ได้เสนอทักษะที่เรียกว่า "3Rs 8Cs 2Ls" ตามแนวคิดทักษะการเรียนรู้ (learning skills) ตามทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 โดยมี 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกเรียกว่า 3Rs ประกอบด้วย การอ่านออก (reading)

การเขียนได้ (writing) การคิดเลขเป็น (arithmetics) ส่วนที่สองเรียกว่า 8Cs ประกอบด้วย ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณและทักษะในการแก้ปัญหา (critical thinking & problem solving) ทักษะด้านการสร้างสรรค์ และการสร้างนวัตกรรม (creativity & Innovation) ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรม ต่างกระบวนทัศน์ (cross-cultural understanding) ทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีมและภาวะผู้นำ (collaboration, teamwork & leadership) ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศและการรู้เท่าทันสื่อ (communications, information & media literacy) ทักษะด้านคอมพิวเตอร์ การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสื่อสาร (computing & ICT literacy) ทักษะด้านอาชีพ และทักษะการเรียนรู้ (career & learning skills) และ ทักษะการเรียนรู้อยู่กับการเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้สร้างการเปลี่ยนแปลง (Change) และส่วนสุดท้ายเรียกว่า 2Ls ได้แก่ ทักษะการเรียนรู้ (learning) ภาวะผู้นำและความรับผิดชอบ (leadership) ทั้งนี้ผู้เขียนได้สรุปไว้ในหนังสือนวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์ ได้ประมวลกระบวนการคิดที่น่าสนใจของผู้คนที่เกิดในยุคปัจจุบัน พบว่า กระบวนวิธีคิดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เป็นฉากทัศน์แรกที่เมื่อผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์ คือ ความทันสมัยตามกาลเวลา กระบวนวิธีคิดที่เกิดขึ้น ย่อมมีความทันสมัยมากขึ้น ในอดีตเกิดวิธีคิดและวิธีทำแบบลองผิดลองถูก เกิดการแสวงหาความรู้ในเชิงปรัชญาความรู้ที่หลากหลายดังที่วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการของพุทธศาสนา คิดเชิงกลยุทธ์ในทหารโบราณ วิธีคิดในอดีตที่หลากหลายมักอยู่ในคำสอนของศาสดาแต่ละศาสนา และในการสร้างบ้านสร้างเมือง ทางการทหาร จนปัจจุบันมีวิธีคิดแบบวิจัย วิธีคิดเชิงวิเคราะห์ สังเคราะห์ บูรณาการ คิดเชิงอนาคต คิดเชิงมโนทัศน์ คิดเชิงประยุกต์ คิดเชิงสร้างสรรค์ คิดนอกกรอบ และคิดแบบคนจน เมื่อคิดออกแล้ว คิดได้แล้ว คิดเป็นระบบแล้วย่อมเกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่และหลากหลาย เช่นเดียวกัน อาทิ การเรียนรู้แบบผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง การเรียนรู้แบบเก็บข้อมูลวิจัย การเรียนรู้แบบคนจน แนวคิด3Rs — 8Cs — 2Ls PBL (project-based learning) PLC (professional learning community) IBL (inquiry-based learning) การเรียนรู้ที่เน้นทักษะชีวิต การประยุกต์ใช้เทคโนโลยี เศรษฐกิจพอเพียงและหลักทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ซึ่งหลักการเรียนรู้ในปัจจุบันที่เรียนรู้ให้มากขึ้นย่อมสร้างฐานกระบวนวิธีคิดใหม่ให้กับอนาคตต่อไป (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) เมื่อพิจารณาจากทักษะต่างๆ ดังได้กล่าว

มาแล้วประมวลร่วมกับทักษะวิศวกรสังคมย่อมเกิดจากการผสานองค์ความรู้ ความเชี่ยวชาญ ความถนัด ความหลากหลายทางสังคม วัฒนธรรม ภูมิสังคม ภูมิปัญญาไทย ให้เยาวชน วัยรุ่น นักเรียน นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเกิดเป็นผู้ที่มีทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุและผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการประสาน และทักษะการสร้างนวัตกรรม เป็นทักษะชีวิตที่จำเป็นแห่งศตวรรษที่ 21 (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) เมื่อประมวลทักษะการเรียนรู้ ทักษะชีวิต และ 3 ทักษะพื้นฐานและสร้างพฤติกรรม โดยทักษะวิศวกรสังคมที่ถูกเสนอไว้ในศตวรรษที่ 21 จะมีองค์ประกอบที่สะท้อน 3 ประเด็นทักษะพื้นฐานใหญ่ คือ ด้านสติปัญญา ความรู้ที่เกิดขึ้นเป็นทักษะพื้นฐานที่ต้องเรียนรู้ตลอดชีวิต ด้านจิตใจที่สะท้อนออกมาเป็นพฤติกรรม ความรู้สึกนึกคิด จิตวิทยา ทัศนคติ ความเชื่อ คุณธรรมที่เกิดขึ้นกับตนเอง และด้านทักษะทางสังคมที่ใช้ปฏิสัมพันธ์กับคนอื่นที่อยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน การใช้ชีวิตร่วมกัน ทั้งนี้ผู้เขียนเพิ่มทักษะการพัฒนา (development skills) ซึ่งเป็นทักษะการปฏิบัติแบบก้าวหน้า โดยแนวคิดคือการเดินออกมาจากสภาพเดิมที่เป็นอยู่ด้วยการเริ่มต้นตั้งแต่วิธีการคิด วิเคราะห์ ค้นคว้า แก้ปัญหา นำไปพัฒนา ซึ่งจะไม่หยุดนิ่งอยู่ในสภาพเดิมได้นานนัก ซึ่งทักษะการพัฒนานี้ต้องฝึกฝนทักษะการแก้ปัญหาที่ซับซ้อน (complex problem solving) ไปพร้อมกับการบูรณาการทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุและผล (cause-effect analysis) ผสานร่วมกับการคิดเชิงระบบ (system thinking) เมื่อพบปัญหาต้องสืบค้นคว้าหาเหตุของปัญหาที่เชื่อมโยงไปหาผลให้เจอ เมื่อเจอแล้วต้องเริ่มทักษะการสื่อสาร (communication) ที่มีประสิทธิภาพเชื่อมโยงไปสู่การสร้างทักษะการประสานร่วมมือ (collaboration) ร่วมกับผู้มีความรู้อื่นๆ นำไปสู่การสร้างต้นแบบ รูปแบบกระบวนการ หรือแนวทางที่เป็น “นวัตกรรม” หรือ “การสร้างสรรค์” ให้เกิดขึ้นเพื่อแก้ปัญหาที่เป็นรูปธรรม ซึ่งเป็นการใช้ทักษะการสร้างนวัตกรรมและการสร้างสรรค์ (creativity & innovation) จนเกิดการใช้ประโยชน์จริงในการแก้ปัญหาหรือการพัฒนา โดยต้องใช้ทักษะการบูรณาการความรู้ อาชีพและการเรียนรู้ตลอดชีวิต (knowledge integration & career & long live learning skills) ชี้ให้เห็นว่าทักษะการพัฒนาเป็นทักษะที่เมื่อได้รับการฝึกฝนที่ดีจะเกิดขึ้นในการพัฒนาตนเอง ขยายวงกว้างออกเป็นสู่การพัฒนาผู้อื่น และพัฒนาสังคม ชุมชน ท้องถิ่นและประเทศชาติตามลำดับ เสมือนเป็นระบบนิเวศทักษะการพัฒนาชีวิต ซึ่งผู้เขียนได้ออกแบบไว้ดังภาพต่อไปนี้

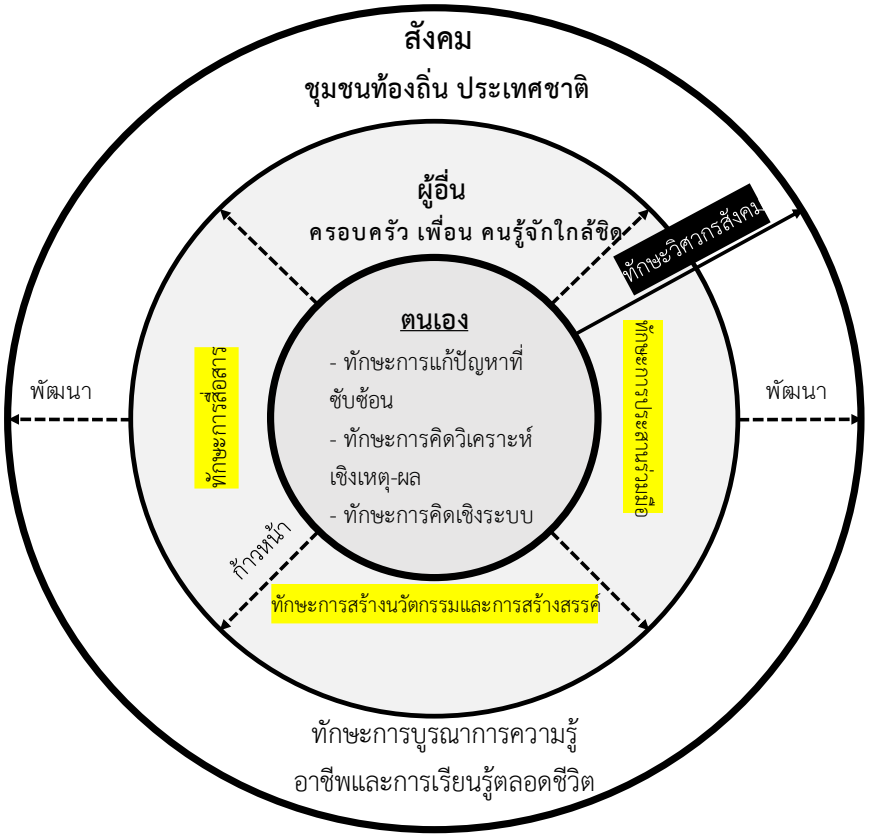

ภาพที่ 2.30 ระบบนิเวศทักษะการพัฒนาชีวิต

ความสำคัญ องค์ประกอบ คุณลักษณะและคุณธรรมจริยธรรมวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ

กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งได้นำแนวคิดวิศวกรสังคมมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนโดยมุ่งเน้นการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมให้กับนักศึกษาเพื่อเป็นทักษะทางสังคม (soft skills) ให้เชี่ยวชาญในการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในความเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏ ทำให้นักศึกษาที่ฝึกฝนมีอัตลักษณ์และคุณลักษณะพิเศษโดยเป็นผู้มีความชำนาญในการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุและผล การสื่อสาร การประสานทำงานร่วมกับผู้อื่นและการสร้างนวัตกรรม เมื่อการใช้วิศวกรสังคมตามบริบทราชภัฏซึ่งต้องเกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาของคนในชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ จึงต้องมีคุณธรรมจริยธรรมยึดมั่นในการประกอบอาชีพที่จะมีผลกระทบต่อคน สังคม ชุมชนท้องถิ่นเช่นเดียวกัน

1. ความสำคัญของวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ

เมื่อทักษะวิศวกรสังคมเป็นทักษะจำเป็นในศตวรรษที่ 21 ซึ่งเป็นทักษะทางสังคม (soft skills) โดยอาศัยหลักการคิด สื่อสาร ประสาน และสร้างสรรค์เพื่อสังคม จึงต้องออกแบบฝึกฝนบ่มเพาะให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนทักษะสังคมใช้ได้จริงของมนุษย์ ซึ่งในปัจจุบันนี้ทักษะวิศวกรสังคม (social engineering skills) ได้มีการนำมาใช้การจัดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์แบบลงมือปฏิบัติจริงที่ใช้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐานของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งทั่วประเทศ จึงได้สรุปความสำคัญของวิศวกรสังคม ไว้ดังนี้

1.1 วิศวกรสังคมถูกเชื่อมโยงคำว่า วิศวกรจากความเชื่อและเป็นการประยุกต์จากพระวิษณุกรรมที่เชื่อว่าเป็นเทวดานายช่างใหญ่ตามความเชื่อของศาสนาฮินดู และปรากฏในพระเวสสันดรชาดกทางพุทธศาสนาเช่นกันจึงถูกเชื่อมโยงจากความเชื่อของศาสนา แนวคิดของเหล่านักปรัชญา นักวิศวกรรมอุตสาหกรรม นักวิทยาศาสตร์ นักนิติรัฐศาสตร์ นักสังคมศาสตร์ นักกฎหมายและนักพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่น โดยแนวคิดหลักของวิศวกรสังคมมี 2 ที่มาสำคัญ ได้แก่ คำว่า วิศวกรสังคม เกิดจากแนวคิดของนักอุตสาหกรรมชาวดัตช์ Jacques Van Marken (1845-1906) ซึ่งผู้บัญญัติศัพท์ “วิศวกรสังคม” โดยนำแนวคิดจากวิศวกรอุตสาหกรรมไปช่วยเหลือนายจ้างที่เกี่ยวกับการจัดการปัญหาของมนุษย์ซึ่งเรียกว่า วิศวกรสังคมนั่นเอง ต่อมาเกิดคำว่า วิศวกรรมสังคมจากแนวคิดของ Roscoe Pound (1870-1964) นักปรัชญากฎหมายชาวอเมริกันที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า กฎหมายคือวิศวกรรมสังคม (Law as Social Engineering) ซึ่งใช้กฎหมายในฐานะเป็นวิศวกรรมทางสังคมด้วยการสร้างสมดุลของผลประโยชน์ระหว่างปัจเจกบุคคล สาธารณะ และสังคมเพื่อให้เกิดความสูญเสียร้าวฉานน้อยที่สุด ซึ่งชี้ให้เห็นว่าวิศวกรสังคมต้องเป็นผู้ชำนาญการบริหารจัดการผลประโยชน์เพื่อรักษาสมดุลให้คนมีความพอใจและขัดแย้งน้อยที่สุด

1.2 เมื่อปี พ.ศ.2562 กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 ได้นำแนวคิดวิศวกรสังคม มาประยุกต์ใช้เป็นรูปแบบของทักษะทางสังคม (soft skills) ใช้อย่างจริงจังกับการพัฒนานักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏ เพื่อสร้าง “soft skills” ที่จำเป็นสำหรับการใช้ชีวิตในปัจจุบันทักษะแห่งอนาคต การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ปรับวิธีคิดเปลี่ยนวิธีสอน ปรับห้องเรียนสี่เหลี่ยมเป็นห้องเรียนชุมชน ให้ “ทักษะวิศวกรสังคม” ติดตัวนักศึกษาไปประยุกต์ใช้ในชีวิตและทำงาน

ในอนาคต ดังนั้นวิศวกรสังคมเมื่อเป็นทักษะทางสังคมที่ประกอบด้วย 4 ทักษะสำคัญ ได้แก่ ทักษะการคิดเชิงเหตุผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น (ทักษะการประสาน) และทักษะการสร้างนวัตกรรม (นงรัตน์ อิสโร, 2562) ถือเป็นทักษะของนักศึกษาราชภัฏต้องฝึกฝนบ่มเพาะให้ชำชาญและเป็นทักษะติดตัวตลอดชีวิต

1.3 จุดเริ่มต้นแนวคิดวิศวกรสังคมมีอัตลักษณ์ความเป็นทักษะวิชาการ (hard skills) ที่ได้ประยุกต์ใช้ร่วมทักษะทางสังคม (soft skills) ที่เกี่ยวข้องกับคน ชุมชนและสังคมเป็นพื้นฐานสำคัญอยู่แล้ว แต่เมื่อมหาวิทยาลัยราชภัฏนำแนวคิดวิศวกรสังคมมาใช้พัฒนาศักยภาพของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งร่วมกัน จึงได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า วิศวกรสังคมเป็นทักษะทางสังคม (soft skills) ซึ่งสอดคล้องกับการเป็นบัณฑิตที่มีคุณลักษณะและทักษะในศตวรรษที่ 21 ที่ตอบสนองต่อบทบาทการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยราชภัฏ ภายใต้กรอบแนวคิดของการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน การยกระดับองค์ความรู้ของชุมชน การสร้างนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหาชุมชน และการสร้างความยั่งยืนในการแก้ปัญหาเชิงพื้นที่บนฐานข้อมูลชุมชน พัฒนานักศึกษาต้องนำไปใช้ในการจัดการกับปัญหาหรือความท้าทายในชีวิตที่มีความซับซ้อนมากขึ้น โดยการขับเคลื่อนวิศวกรสังคมต้องมุ่งเป้าหมายให้สอดคล้องกับพระบรมราโชบายด้านการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยการศึกษาต้องสร้างให้คนมีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคงเข้มแข็ง มีอาชีพมีงานทำและเป็นพลเมืองดีมีระเบียบวินัย

ผู้เขียนจึงสรุปว่า “วิศวกรสังคม” เป็นได้ทั้งทักษะวิชาการและทักษะทางสังคม แต่ในบริบทราชภัฏได้มุ่งหมายให้ความสำคัญในฐานะการเป็นทักษะทางสังคมแห่งการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และเป็นทักษะที่นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏได้รับการฝึกฝนร่วมกันทั้ง 38 ราชภัฏ โดยได้รับการปลูกฝังอบรม บ่มเพาะให้ความรู้ ผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล ค้นหาปัญหาที่แท้จริง คิดอย่างเป็นระบบ คิดเชิงสร้างสรรค์ คิดเชิงออกแบบ การลงมือทำอย่างมีระบบแบบแผนขั้นตอนตามหลักวิชา ไม่ติดตำรา พิจารณาจากข้อมูลปัญหาเชิงประจักษ์ มีเทคนิคการสื่อสาร การประสานงานกับเป้าหมาย ทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายและหุ้นส่วนทางสังคมอย่างเข้าใจ เข้าถึง พึ่งพา พัฒนาอย่างยั่งยืน รู้จักสร้างเครื่องมือ ใช้เทคนิควิธีให้สอดคล้องกับวิถีวิธีภูมิสังคมที่ประชาชนอยู่อาศัยในชุมชนท้องถิ่น ผลิตนวัตกรรมทางสังคมไปแก้ปัญหาของสังคมได้ ในแนวทางที่ถูกต้องดีงามจนสร้างตนเป็นที่พึ่งแห่งตน สร้างตนเป็นที่พึ่งของสังคม

ได้อย่างสง่างามสมภูมิกับเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏ การกระทำทั้งหมดได้ฉายแววทักษะติดตัวไว้กับนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏที่สำคัญไว้ 1 ทักษะพิเศษ คือ ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ (empirical problem-solving skills) นั่นเอง

2. องค์ประกอบของวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ

มุมมองว่าวิศวกรสังคมเป็นทักษะทางสังคมชี้ให้เห็นว่า บุคคลต้องมีภูมิความรู้หรือศาสตร์ วิชาเป็นฐานหลักที่มีความชำนาญ หรือเชี่ยวชาญในศาสตร์ของตนเองก่อนนำไปบูรณาการให้เกิดองค์ความรู้ในการช่วยแก้ไขปัญหา จัดการปัญหาของคน องค์กร ชุมชนท้องถิ่น และสังคมส่วนรวมให้เป็นวงกว้างมากขึ้น ทำให้เห็นว่า ทักษะวิศวกรสังคมจะเป็นอาภรณ์ที่สวมใส่ให้องค์ความรู้มีความสามารถนำไปใช้ประโยชน์แก่สังคมได้อย่างดี เป็นศักยภาพวิชาการรับใช้สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธผลมากขึ้น ทั้งเป็นกลไกสำคัญในการช่วยให้การกระทำกิจกรรม หรือโครงการเกี่ยวกับคน ชุมชนและสังคมประสบความสำเร็จมากขึ้น รวมถึงมีความสามารถในการประกอบอาชีพหรือการดำเนินงานต่างๆ จนนำไปสู่ความสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์และมีความยั่งยืน ดังนั้นองค์ประกอบของวิศวกรสังคมที่ต้องนำไปฝึกฝนให้นักศึกษาหรือบุคคลให้เกิดศักยภาพ ความชำนาญ ความเชี่ยวชาญ ความถนัดในการคิด เครื่องมือ เทคนิค วิธี กระบวนการขั้นตอน และนวัตกรรมในการแก้ปัญหาของชุมชนท้องถิ่น มีอยู่ 5 องค์ประกอบที่เรียกว่า 1 นโยบาย 4 มี, 1 วิธีการ, 3 หลักการ, 4 ทักษะ และ 5 เครื่องมือนำไปสู่ทักษะวิศวกรสังคม ซึ่งผู้เขียนจึงสรุปเป็นผังภาพกระบวนการพัฒนาวิศวกรสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ตามองค์ประกอบพร้อมอธิบายเพิ่มเติมไว้ดังต่อไปนี้

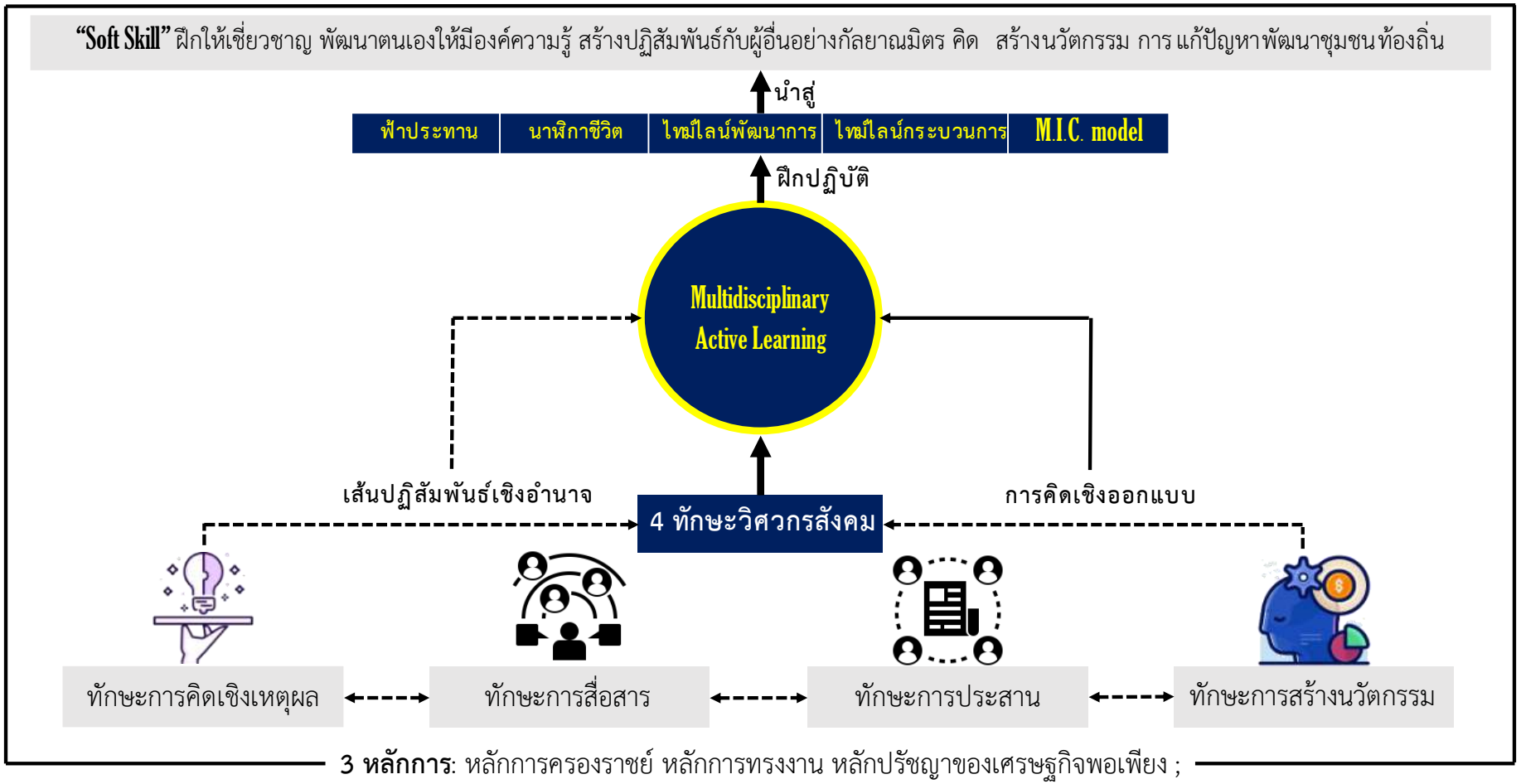

ภาพที่ 2.31 กระบวนการพัฒนาวิศวกรสังคมเชิงองค์ประกอบ

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

พิจารณาจากภาพดังกล่าว พบรายละเอียดสำคัญดังนี้

1) ฐานการคิดแบบวิศวกรสังคมคือ หลักการ ซึ่งเป็นหลักวิชา หลักคิด หลักปฏิบัติซึ่งประกอบด้วย “3 หลักการ 1 นโยบาย 1 วิธีการ” ที่นำมาเป็นฐานการฝึกฝนให้กับวิศวกรสังคม หมายความว่า นักศึกษาที่เรียนรู้ทักษะการเป็นวิศวกรสังคมต้องมีกรอบในการยึดเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเอง ซึ่ง “3 หลักการ” หมายถึง (1) หลักการครองราชย์ (2) หลักการทรงงาน 23 หลักการเป็นแนวทางของการพัฒนาตนเองไปสู่การพัฒนาผู้อื่นและสังคม (3) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ยึด 3 ห่วง 2 เงื่อนไข นำไปสู่ความสมดุลย์ยั่งยืน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

ต่อมา “1 นโยบาย 4 มี” ซึ่งองคมนตรีได้อัญเชิญพระบรมราโชบายด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัววชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร กล่าวว่า การศึกษาต้องมุ่งสร้างพื้นฐานให้แก่ผู้เรียนมี 4 ด้าน ได้แก่ (1) มีทัศนคติที่ถูกต้องต่อบ้านเมือง (2) มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง มีคุณธรรม (3) มีงานทำ มีอาชีพ และ(4) มีความเป็นพลเมืองดี ซึ่งหมายถึง การมีน้ำใจ มีความเอื้ออาทร ต้องทำงานอาสาสมัคร งานบำเพ็ญประโยชน์ “เห็นอะไรที่จะทำเพื่อบ้านเมืองได้ก็ต้องทำ” (สมาคมครูภาษาไทยแห่งประเทศไทย, 2560)

ส่วนคำว่า “1 วิธีการ” เป็นกระบวนการบูรณาการด้วยวิธีการ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ได้ถูกอธิบายไว้ในประเด็น ประสบการณ์สนองพระราชดำริ เรียนรู้หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ตามที่เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า “พระองค์ทรงมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนาคน ทรงตรัสว่า “ต้องระเบิดจากข้างใน” นั่นคือ ต้องสร้างความเข้มแข็งให้คนในชุมชนที่เราเข้าไปพัฒนาให้มีสภาพพร้อมที่จะรับการพัฒนาเสียก่อน มิใช่การนำความเจริญหรือบุคคลจากสังคมภายนอกเข้าไปหาชุมชนหมู่บ้านที่ยังไม่ทันได้มีโอกาสเตรียมตัว และทรงใช้หลัก “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” หมายความว่า ก่อนจะทำอะไร ต้องมีความเข้าใจเสียก่อน เข้าใจภูมิประเทศ เข้าใจผู้คนในหลากหลายปัญหาทั้งทางด้านกายภาพ ด้านจารีตประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อเข้าใจเขา ต้องเข้าใจเราไปพร้อมในระหว่างการดำเนินการถ้าเข้าใจเขาแต่ฝ่ายเดียว โดยที่เขาไม่เข้าใจเรา ประโยชน์จะไม่เกิดขึ้นตามที่ทุกคนมุ่งหวังไว้ คำว่า “เข้าถึง” เมื่อรู้ เข้าใจปัญหาแล้ว ต้องเข้าถึง เพื่อให้นำไปสู่การปฏิบัติให้ได้ ต้องเข้าถึงซึ่งกันและกันด้วยการสื่อสารสองทางเมื่อทำได้สำเร็จแล้ว จึงจะมี “การพัฒนา” ร่วมกันได้เป็นอย่างดี

เพราะการพัฒนาจะเป็นการตกลงร่วมกันทั้งสองฝ่ายทั้งผู้ให้และผู้รับ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ชี้ให้เห็นว่า การคิดหากมีรากฐานความคิดที่มั่นคงเป็นแบบครบวงจรตั้งแต่หลักการที่นำมาใช้เป็นตัวแบบ นโนบายที่เป็นการกำหนดทิศทางให้วิศวกรสังคมลงมือปฏิบัติ วิธีการที่เป็นองค์รวมทั้งระบบในการพัฒนาวิศวกรสังคมย่อมชัดเจน

2) ทักษะการฝึกปฏิบัติ คือ 4 ทักษะวิศวกรสังคม (นงรัตน์ อิสโร, 2562; 2564) ประกอบด้วย ทักษะการคิดเชิงเหตุผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่น (ทักษะการประสาน) และทักษะการสร้างนวัตกรรม โดยวิศวกรสังคมมุ่งเน้นการบ่มเพาะนักศึกษาให้กลายเป็นบัณฑิตนักคิด นักสื่อสาร นักประสานและนักสร้างนวัตกรรม ด้วยความคิดสร้างสรรค์และทักศนคติที่ดีและถูกต้องต่อสังคม โดยการเชื่อมโยงไปสู่กระบวนการจัดการเรียนการสอนที่ต้องฝึกในชั้นเรียนในมหาวิทยาลัยและห้องเรียนชุมชน (social lab)

3) รูปแบบกระบวนการเรียนการสอน คือ การจัดการเรียนการสอนแบบข้ามศาสตร์ ที่ต้องลงมือปฏิบัติจริง (multidisciplinary active learning) ที่ใช้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐาน (social lab based) (นงรัตน์ อิสโร, 2564) ชี้ให้เห็นว่ามีนัยสำคัญในการจัดการเรียนการสอนแบบข้ามศาสตร์เนื่องจากโจทย์ปัญหามาจากชุมชนและโจทย์ปัญหาในมิติทางสังคมมีความสลับซับซ้อนยากที่จะแก้ปัญหานั้นด้วยองค์ความรู้เดียวหรือศาสตร์ วิชาเดียวต้องอาศัยองค์ความรู้ที่มาจากหลากหลายศาสตร์มาร่วมระดมสมองความคิดและวิธีการในการออกแบบเครื่องมือช่วยแก้ปัญหาให้กับคนในชุมชนปิดจบปัญหาที่กำลังเผชิญ ดังนั้นการแก้ปัญหาชุมชนต้องอาศัย “พหุศาสตร์” การทำงานเป็นทีมเป็นกลุ่มที่มาจากหลายศาสตร์ อาทิ พัฒนศาสตร์ สังคมศาสตร์ ครุศาสตร์ วิทยาศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ นิติศาสตร์ เศรษฐกิจ รวมถึงวิศวกรรมศาสตร์นั่นเอง

4) เครื่องมือฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคม มีเครื่องมือพื้นฐาน 5 เครื่องมือที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน (นงรัตน์ อิสโร, 2562; 2564; เพ็ญนภา ปาละปิน, 2565) ดังนี้

4.1) เครื่องมือ “ฟ้าประทาน” เป็นการฝึกการสังเกต การเก็บข้อมูลสรรพสิ่ง และตีความหมายข้อมูลทุกมิติให้ตรงกับความเป็นจริงที่สุดของชุมชน ที่ใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหา อาทิ อริยสัจ 4, ผังต้นไม้ปัญหา (problem tree diagram), ผังก้างปลา

(fishbone diagram), เทคนิค 5 whys (5Whys Technique), การวิเคราะห์แรงเสริม-แรงต้าน (Force Field Analysis), และผังต้นไม้ (tree diagram) เป็นต้น

4.2) เครื่องมือ “นาฬิกาชีวิต” เป็นการฝึกความคุ้นชินกับการตั้งคำถามหลัก ได้แก่ ทำอะไร (what) ทำที่ไหน (where) ทำอย่างไร (how) ทำไมต้องทำ (why) ศึกษาใคร (who) และเก็บข้อมูลเมื่อไหร่ (when) มีการบันทึกข้อมูล วิเคราะห์ สรุปผลให้เกิดความชัดเจน ซึ่งคำถามเพื่อตอบโจทย์ในกระบวนการฝึก “นาฬิกาชีวิต” จะมีรูปแบบการวิเคราะห์ปัญหาเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาอย่างเชี่ยวชาญและเชิงปฏิบัตินำไปสู่การแก้ปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพที่เรียกว่า 5W-1H โดยมีกฎว่า “ถ้าไม่ถาม ก็จะไม่ค้นพบ” ("if you don't ask, you won't findout") ดังนั้นการเป็นคำถามเปิดจะไม่สามารถตอบเพียงว่า “ใช่” หรือ “ไม่” แต่จะสร้างแง่มุมใดแง่มุมหนึ่งของปัญหาที่กำหนดได้ เผยให้เห็น "ด้านที่แตกต่างของเหรียญ" วิธี 5W1H เพียงอย่างเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาได้ แต่จะสร้างเงื่อนไขสำหรับการระบุปัญหาที่อยู่ระหว่างการวิเคราะห์อย่างถูกต้อง (Starzy**ń**ska, & Hamrol, 2013; Knop, & Mielczarek, 2018 ; Hikam, Ramadhani, Azis, Nst, Kurniawan, & Prastyo, 2024)

4.3) เครื่องมือ “ไทม์ไลน์พัฒนาการ” เป็นกระบวนการฝึกการลำดับเหตุการณ์ผ่านเรื่องเล่า โดยใช้ทักษะการตั้งคำถามเพื่อรวบรวมข้อมูลตามลำดับเวลาและลำดับเหตุการณ์อย่างเป็นระบบ เพื่อให้สามารถวิเคราะห์ศักยภาพและทุนทางสังคมหรือทุนชุมชนที่จะช่วยให้เข้าใจวิถีแห่งสรรพสิ่ง

4.4) เครื่องมือ “ไทม์ไลน์กระบวนการ” เป็นกระบวนการฝึกถอดรหัสขั้นตอนหรือกระบวนการด้วยการตั้งคำถามอย่างสงสัยใคร่รู้ และบันทึกข้อมูล เรียงลำดับอย่างเป็นระบบ เพื่อให้เข้าใจวิธีการได้มาของสิ่งที่ศึกษาอย่างถ่องแท้แบบหยั่งรากลึกและครบถ้วนจนสามารถนำไปสู่การคิดวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเพื่อการพัฒนากระบวนการ

4.5) เครื่องมือ “M.I.C. model” เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น” เป็นกระบวนการฝึกคิดเชิงสร้างสรรค์เพื่อสร้างนวัตกรรม ซึ่งสามารถนำเอาผลลัพธ์จากเครื่องมือ “ไทม์ไลน์กระบวนการ” มาพัฒนาต่อยอด เพิ่มประสิทธิภาพ คุณภาพ มูลค่า หรือคุณค่าให้สูงขึ้นโดยยุบรวมขั้นตอน (modification) ปรับปรุงขั้นตอนกระบวนการ (improvement) หรือเพิ่มเติมขั้นตอนใหม่ในกระบวนการ (creation) ตามลำดับ

นอกจากนี้ยังมีอีก 2 เครื่องมือของนักพัฒนาท้องถิ่น นับเป็นเครื่องมือการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยอาศัยการมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการของประชาชนในการร่วมกิจกรรมหรือโครงการไปพร้อมกันในฐานะเป็นภาคีเครือข่ายหุ้นส่วนทางสังคม คือ เครื่องมือที่เรียกว่า “เส้นปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจ” เป็นการใช้การสัมภาษณ์กลุ่มภาคีเครือข่ายหุ้นส่วนสังคม เก็บข้อมูลวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในกลุ่มที่เชื่อมโยงกันซึ่งจะเป็นความขัดแย้งหรือร่วมมือ มีพลังอำนาจในโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของแต่ละกลุ่มเพื่อคัดเลือกตัวจริงให้เข้ามามีบทบาท ในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และอีกเครื่องมือที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาร่วมกัน คือ การคิดเชิงออกแบบ (design thinking) ที่เป็นการอธิบายข้อมูลชุมชนอย่างเป็นกระบวนการเชิงปฏิบัติการแบบครบวงจรที่สามารถอธิบายสิ่งที่เป็นปัญหาแท้จริงของชุมชนนำไปสู่การสร้างเครื่องมือนวัตกรรม และนำไปทดสอบการใช้เครื่องมือซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการวิจัยเชิงพื้นที่ได้อย่างดีมาก ประกอบด้วย 5 กระบวนการ ได้แก่ เข้าใจปัญหา (empathize) นิยาม–กำหนดปัญหาใช้ชัดเจน (define) สร้างสรรค์–รวบรวมความคิด (ideate) แบบจำลอง–สร้างต้นแบบ (prototype) และ ทดสอบ–ทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่าง (test) (Brown, 2008; 2009; Vianna, Vianna, Adler, Lucena, & Russo, 2012; Cox, 2016; Dam, & Siang, 2021; Stanford d.school, 2021) โดยมีการนำกระบวนการคิดเชิงระบบไปประยุกต์ใช้กับการวิจัยชุมชนเมือง กรณีศึกษา การพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (Phukamchanoad, 2023; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) ซึ่งเครื่องมือ M.I.C model จะเป็นกระบวนการสร้างนวัตกรรม (innovation) ให้กับชุมชนซึ่งผลิตภัณฑ์ชุมชนจะเป็นเป้าหมายแรกในการสร้างนวัตกรรมได้ง่ายและเห็นผลกับการสร้างมูลค่าได้มากที่สุด

5) ผลลัพธ์การนำไปใช้ประโยชน์ของทักษะวิศวกรสังคม เริ่มจากสร้าง “soft skill” ให้เชี่ยวชาญ พัฒนาตนเองให้มีองค์ความรู้ สร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นอย่างกัลยาณมิตร คิดสร้างนวัตกรรมแก้ปัญหาพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ชี้ให้เห็นว่าการเป็นวิศวกรสังคมต้องมีความรู้ มีการฝึกฝนทักษะที่ครบวงจรทั้งคิด–พูด–ทำ–สร้างใหม่ โดยต้องฝึกฝนด้วยเครื่องมือพื้นฐานเป็นประจำจนชำนาญในการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า เข้าใจเข้าถึงในการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับผู้อื่น และสามารถสร้างแนวคิดใหม่ แนวทาง

ใหม่เพื่อขจัดสาเหตุแห่งปัญหาเหล่านั้นจนเชี่ยวชาญ จะทำให้วิศวกรสังคมเป็นอาภรณ์ทางปัญญาในการพัฒนาสังคมที่ติดตัวเป็นทั้งทักษะวิชาและทักษะทางสังคม

3. คุณลักษณะวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ

เมื่อบุคคลมีคุณสมบัติเป็นผู้เรียนในมหาวิทยาลัยราชภัฏที่เน้นการเรียนรู้จากปัญหาจริงของคน ชุมชนท้องถิ่นและสังคม มีการฝึกฝนทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุและผล การสื่อสาร การประสานงานสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้ดี ตลอดจนความสามารถในการสร้างนวัตกรรมร่วมกับการใช้การออกแบบเชิงความคิดที่เป็นระบบแบบแผน และการฝึกปฏิบัติการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ย่อมสร้างคุณลักษณะของวิศวกรสังคมที่มีความสามารถในการปลูกฝักให้เกิดเป็น “นักวิเคราะห์ปัญหาชุมชนอย่างเป็นระบบ” ซึ่งนักศึกษาจะไม่ได้ใช้เพียงความรู้ในเชิงทฤษฎีอย่างเป็นระบบแบบแผนวิชาการเท่านั้นแต่นักศึกษาจะเปลี่ยนจากผู้เรียนที่เป็น “นักปฏิบัติ” ที่สามารถแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ในพื้นที่จริงได้ โดยกระบวนการนี้จะหล่อหลอมให้นักศึกษามีคุณลักษณะที่เป็น “นักจิตอาสา” เข้าใจบริบทท้องถิ่น และสามารถสร้างให้นักศึกษาเป็น “นักสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน” ผ่านการทำงานร่วมกับผู้อื่นได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งการสร้างคุณลักษณะให้กับวิศวกรสังคมย่อมอยู่บนพื้นฐานของการเป็นนักคิด นักสื่อสาร นักนวัตกร และนักปฏิบัติ (Empirical Problem Solving) ทั้งนี้ผู้เขียนได้สรุปคุณลักษณะของวิศวกรสังคมราชภัฏซึ่งเป็นผู้ที่เมื่อพบเจอปัญหาทางสังคมไม่ควรถูกปล่อยให้ถูกแก้ไขอย่างไร้ระบบ แบบแผน แต่จำเป็นต้องใช้ความรู้ใช้ความ คิดเชิงระบบ ใช้ทักษะ ใช้ความสามารถ ใช้เครื่องมือที่มีความรับผิดชอบทางจริยธรรมเช่นเดียวกับการ แก้ปัญหาทางวิศวกรรม ซึ่งนักวิศวกรสังคมราชภัฏมีความสามารถในการพัฒนาชุมชน จิตอาสา - สาธารณะ – แบ่งปันสังคม ทักษะคิด - สื่อ - ออกแบบร่วม - สร้าง - ใช้ – วัดผล และมีความรู้จริงในศาสตร์ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.32 คุณลักษณะเด่นนักวิศวกรสังคมราชภัฏ

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2568)

ทั้งนี้วิศวกรสังคมต้องมีสมรรถนะในมิติความเข้าใจสังคมและชุมชน (Social Understanding) การสร้างนวัตกรรมเพื่อสังคม (Social Innovation) การทำงานร่วมกับชุมชน (Community Engagement) และภาวะผู้นำเพื่อสังคม (Social Leadership) ซึ่งสอดคล้องกับผังภาพการสรุปการสอนนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ดังนี้

ภาพที่ 2.33 สมรรถนะนักวิศวกรสังคมราชภัฏ

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2568)

4. คุณธรรมจริยธรรมวิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ

วิศวกรสังคมบริบทราชภัฏต้องยึดคุณธรรมอันดีงามในจิตใจที่เป็นพื้นฐานสามารถยึดหลักธรรมทางพุทธศาสนา “อิทธิบาท” คือคุณเครื่องให้สำเร็จสมประสงค์ หรือทางแห่งความสำเร็จ 4 ประการ ได้แก่ (1) ฉันทะ คือความพอใจรักใคร่ในสิ่งที่กระทำ (2) วิริยะ คือความเพียรพยายามทำสิ่งที่กระทำ (3) จิตตะ คือความเอาใจฝักใฝ่ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และ (4) วิมังสา คือความไตร่ตรองพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งที่กระทำ รวมถึงหลักธรรม “สังคหวัตถุ” เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้ด้วยกัน มี 4 ประการ ได้แก่ (1) ทาน การแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ (2) ปิยวาจา พูดจาน่ารักน่านิยมนับ (3) อัตถจริยา บำเพ็ญประโยชน์ และ (4) สมานัตตตา ความมีตนเสมอต้นเสมอปลาย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564; 2567) ส่วนจริยธรรมเป็นการประพฤติปฏิบัติที่ดีงาม การกระทำดีบนฐานมคุณธรรมที่มีอยู่ในจิตใจซึ่งสามารถปรากฏเป็นความดีงาม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจออกมาให้สามารถเห็นได้ โดยคุณธรรมจริยธรรมที่วิศวกรสังคมต้องยึดไว้เป็นหลักสำคัญ คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งความสุจริตเป็นความประพฤติดี ประพฤติถูกต้องตามคลองธรรมประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564; 2567) ทั้งใน 1 ใน 23 หลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ คือ ความซื่อสัตย์ สุจริต จริงใจต่อกัน เพราะเห็นว่าหากคนไทยทุกคนร่วมมือกันช่วยชาติ พัฒนาชาติด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต จริงใจต่อกันย่อมทำให้ประเทศไทยเจริญก้าวหน้าอย่างมาก ดังพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2522 (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550) ใจความว่า

> “...คนที่ไม่มีความสุจริต คนที่ไม่มีความมั่นคง ชอบแต่มักง่าย ไม่มีวันจะสร้างสรรค์ประโยชน์ส่วนรวมที่สำคัญอันใดได้ ผู้ที่มีความสุจริตและความมุ่งมั่นเท่านั้น จึงจะทำงานสำคัญยิ่งใหญ่ที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แท้จริงได้สำเร็จ...”

ทั้งในพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2533 (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550) ใจความว่า

> “...ผู้ที่มีความสุจริตและบริสุทธิ์ใจ แม้จะมีความรู้น้อยก็ย่อมทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวมได้มากกว่าผู้มีความรู้มากแต่ไม่มีความสุจริต ไม่มีความบริสุทธิ์ใจ...”

นอกจากนี้มีอีกคุณธรรมจริยธรรมที่ทำให้วิศวกรสังคมบริบทราชภัฏ ได้แก่ หลักธรรม “วิริยะ” คือ ความเพียร, ความบากบั่น, ความเพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี, ความพยายามทำกิจ ไม่ท้อถอย (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2567) ทั้งนี้ยังต้องคำนึงถึงการเป็นผู้ที่มีจิตอาสาซึ่งนับว่าเป็นผู้มีจิตใจเป็นผู้ให้ คิดี คิดทางบวก เต็มใจ ตั้งใจ ปรารถนาช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อสาธารณประโยชน์ (เพ็ญนภา ปาละปิน, 2565) สรุปได้ว่า วิศวกรสังคมบริบทราชภัฏต้องมีคุณธรรม ได้แก่ อิทธิบาท 4 (ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา) สังคหวัตถุ 4 (ทาน ปิยะวาจา อัตถจริยา สมานัตตตา) สุจริต (กาย วาจา ใจ) โดยมีการประพฤติดีตามจริยธรรม ได้แก่ วิริยะ (ความเพียร) ความซื่อสัตย์สุจริต และจิตอาสา

ผู้เขียนคิดว่า วิศวกรสังคมเป็นบุคคลที่มีศาสตร์วิชาใด ศาสตร์วิชาหนึ่งที่เป็นมีทักษะวิชา (hard skills) ที่ตนมีภูมิความรู้และแข็งแกร่งในวิชาความรู้นั้น ได้มีการนำวิชาความรู้ไปช่วยแก้ปัญหาให้กับประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และสังคมประเทศชาติอย่างมีกระบวนการที่ถูกต้องตามหลักวิชา ทำให้ปัญหาถูกแก้ไขให้ลดลงและหมดไปในที่สุดถือว่า ท่านเหล่านั้นเป็น “วิศวกรสังคม” ส่วนผู้ที่มีองค์ความรู้ศาสตร์ วิชาการพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น หรือศาสตร์ วิชาที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหา พัฒนาคน สังคมส่วนร่วมอยู่แล้วผู้นั้นเป็น “วิศวกรสังคม” ด้วยธรรมชาติของศาสตร์ วิชาอยู่แล้ว แต่ท่านใดที่มีศาสตร์ วิชาไม่สอดคล้องหรือตรงไปสู่การแก้ปัญหาประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และสังคมส่วนรวม แต่มีการฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคมรวมกันกับศาสตร์ วิชาที่หลากหลายเป็นการข้ามศาสตร์ วิชา คละศาสตร์ บูรณาการศาสตร์ หรือสหวิทยาการที่หลากหลาย ผู้คนเหล่านั้นมีทักษะทางสังคมที่เป็นทักษะวิศวกรสังคม ดังนั้นเมื่อประมวลสาระสำคัญของวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏจะต้องเป็นผู้ที่มีความดี คุณธรรมที่ดีงาม การประพฤติปฏิบัติอย่างมีจริยธรรมที่ดีเป็นพื้นฐาน พัฒนาศักยภาพตนเองให้คิดอย่างเป็นเหตุเป็นผล การสื่อสารเข้าใจตนและผู้อื่น เข้าถึงการทำงานประสานร่วมมือกันเป็นทีม พัฒนาความรู้เป็นนวัตกรรมเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน ชุมชนท้องถิ่นและสังคมประเทศชาติ ในความเป็นราชภัฏยิ่งต้องยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางกลไกการพัฒนาประชาชน ชุมชนท้องถิ่นและสังคมประเทศตามแนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ และพระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างมั่นคงต่อเนื่อง และยั่งยืน

บทสรุป

การปรากฏขึ้นของคำว่า วิศวกรสังคม ย่อมชี้ให้เห็นถึงที่มาว่า มาจากคำว่า วิศวกร ผู้ซึ่งเป็นเทวดานายช่างใหญ่นามว่า พระวิศวกรรม พระวิสสุกรรมหรือพระวิษณุกรรม มีความสามารถในการก่อสร้างอาศรม บ้านเรือน สร้างบ้านแปงเมืองตามความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ฮินดู และพุทธศาสนา ทำให้ผู้ที่เรียนศาสตร์ด้านวิศวกรรม เมื่อจบศาสตร์จะเป็นวิศวกรที่มีความเชี่ยวชาญต่างๆ ตามที่ได้ร่ำเรียนมา ต่อมาเกิดคำว่า “วิศวกรสังคม” เต็มคำซึ่งมีการบัญญัติศัพท์นี้มาตั้งแต่ช่วงปฏิวัติอุตสาหกรรมครั้งที่ 2 เมื่อนักวิศวกรรมอุตสาหกรรมชาวดัตส์ (Jacques Van Marken, 1845-1906) โดยกล่าวว่า “วิศวกรสังคม” (sociale ingenieurs) ที่นายจ้างสมัยใหม่ต้องการความช่วยเหลือในการจัดการปัญหาของมนุษย์เช่นเดียวกันกับวิศวกรอุตสาหกรรมแบบพวกเขาต้องการความเชี่ยวชาญด้านเทคนิค ต่อมาแนวคิดของ Roscoe Pound (1870-1964) นักปรัชญากฎหมายชาวอเมริกันได้สร้างทฤษฎีวิศวกรรมสังคม (Theory of Social Engineering) โดยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อที่ว่ากฎหมายสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการออกแบบและจัดโครงสร้างสังคมเพื่อให้สมาชิกดีขึ้น หรือกฎหมายคือวิศวกรรมทางสังคม ที่สร้างความสมดุลระหว่างผลประโยชน์ที่แข่งขันกันในสังคม ในบริบทประเทศไทยมีต้นแบบวิศวกรสังคมที่เห็นอย่างเด่นชัดเป็นเชิงปฏิบัติการ คือ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 นั่นเอง ทั้งนี้ได้มีการเริ่มใช้คำว่า วิศวกรสังคม ช่วงปลายปี พ.ศ.2562 กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏได้สร้างรูปแบบการพัฒนานักศึกษาให้มีต้นแบบ “วิศวกรสังคม” โดยใช้ชุมชนท้องถิ่นเป็นห้องเรียนสำหรับการทำกิจกรรมนักศึกษาระหว่างเรียนปกติในรั้วมหาวิทยาลัยราชภัฏโดยสร้างทักษะทางสังคม (soft skills) ที่จำเป็นสำหรับการใช้ชีวิตในศตวรรษที่ 21 สร้าง “ทักษะวิศวกรสังคม” ให้ติดตัวนักศึกษาไปประยุกต์ใช้ในชีวิตและทำงานในอนาคต ชี้ให้เห็นว่า วิศวกรสังคม ตามแนวคิดดั้งเดิมเป็น “เครื่องมือที่ใช้รักษาสมดุลของคนกับสาธารณะเป็นเครื่องจักรและกลไกในการขับเคลื่อนสังคมให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุข” ดังนั้นศาสตร์ วิชาชีพใดที่เกี่ยวกับข้องกับคน สาธารณะและสังคมย่อมต้องอาศัย “นักวิศวกรสังคม” เข้าไปช่วยเหลือ แก้ปัญหา จัดการปัญหาของคน สังคม ชุมชนท้องถิ่นทั้งสิ้น

ประเด็นที่น่าสนใจในการใช้ทักษะวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏอยู่ที่บริบทความเป็นราชภัฏ ซึ่งเป็นสถาบันการศึกษาเสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดินซึ่งมูลฐานของการเกิดราชภัฏมีบริบทของความเป็นวิศวกรสังคมอยู่ในตัวเอง ยิ่งมีการบูรณาการการเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมมาใช้ร่วมกับการปลูกฝังทักษะในการผลิตบัณฑิต ให้เข้าใจแนวคิดวิศวกรสังคม ได้ซ่อนอยู่ในทุกศาสตร์ของสาขาวิชาอาชีพที่เกี่ยวกับการพัฒนาคน การแก้ปัญหาสาธารณะและสังคม การฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคมให้กับนักศึกษามิได้หวังผลเพียงระยะเวลาอันสั้น จบโครงการไปเพียงชั่วครั้งชั่วคราว แต่มหาวิทยาลัยราชภัฏได้สร้างวิธีฝึกทักษะแบบองค์รวม เริ่มจากการสร้างต้นแบบผู้นำวิศวกรสังคม สร้างหลักสูตรที่นักศึกษาทุกคนต้องได้เรียนหลักวิชา สร้างโครงการไว้ในแผนปฏิบัติการของฝ่ายกิจการนักศึกษาและศิลปวัฒนธรรมของทุกหน่วยงาน และสร้างค่ายผู้นำที่เป็นพื้นที่ให้นักศึกษาได้ใช้ทักษะวิศวกรสังคมอย่างเต็มศักยภาพ ดังนั้นการสร้างวิศวกรสังคมตั้งแต่ชั้นเรียน กิจกรรมสัมพันธ์ทางสังคมนอกชั้นเรียน กิจกรรมอาสาพัฒนาฝังแนวคิดวิศวกรสังคมเพาะปลูกไว้ติดตัวนักศึกษาเป็นซอฟต์สกิล (soft skills) นำไปใช้พัฒนาตนเป็นเบื้องต้น พัฒนาสังคมเป็นเบื้องหน้าในอนาคต สร้างความตระหนักรู้ในการปรับวิธีคิดเปลี่ยนวิธีถ่ายทอด บูรณาการการสอน ปรับห้องเรียนสี่เหลี่ยมเป็นห้องเรียนชุมชน รู้จักการประยุกต์ใช้ทันสถานการณ์ รู้จักวิธีนำหลักการทรงงานและพระบรมราโชบายการศึกษาต้องสร้างให้คนมีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคงเข้มแข็ง มีอาชีพมีงานทำ และเป็นพลเมืองดีมีระเบียบวินัย รู้จักการเรียนรู้ข้ามศาสตร์เพื่อแก้ไขปัญหาที่สลับซับซ้อนในปัจจุบันได้โดยไม่อาศัยเพียงศาสตร์เดียว รู้จักบูรณาการศาสตร์อย่างเป็นระบบตั้งแต่การคิดอย่างเป็นระบบคิดเชิงสร้างสรรค์ คิดเชิงออกแบบ การลงมือทำอย่างมีระบบ แบบแผนขั้นตอนตามหลักวิชา ไม่ติดตำรา สร้างพฤติกรรมของนักวิศวกรสังคมให้รู้จักการเชื่อมโยงองค์ความรู้ไปสู่การพัฒนาวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นแต่ละภูมิภาค ตามบริบทที่แตกต่างของภูมิสังคมที่เป็นทั้งชุมชนเมืองและชุมชนชนบท โดยการฝึกฝนอบรม บ่มเพาะนักศึกษาราชภัฏมีทักษะวิศวกรสังคม ยึดคุณธรรมและจริยธรรมที่มีความเพียรพยายาม ความซื่อสัตย์สุจริต มีจิตอาสาสร้างให้มีพื้นฐานเป็นคนดีมีความรู้ ฝึกฝนตน สร้างสรรค์ชุมชนท้องถิ่นให้อยู่ดีมีความเข้มแข็ง นำไปสู่การปรับวิถีการดำรงชีวิตเพื่อให้เข้าใจ เข้าถึง พัฒนาจากตนเองไปสู่สังคมอย่างมีดุลยภาพและไม่ทิ้งถิ่นยืนหยัดให้อย่างสง่างามสมภาคภูมิราชภัฏคนของพระราชา ข้าของแผ่นดินตามเจตนารมณ์ที่แน่วแน่

เอกสารอ้างอิง

กฎกระทรวงกำหนดสาขาวิชาชีพวิศวกรรมและวิชาชีพวิศวกรรมควบคุม พ.ศ.2565 (2565, 6 กรกฎาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 139 ตอนที่ 42 ก. หน้า 17-33.

กรมศิลปากร. (2564). **แผนที่แมคคาร์ธี**. https://www.finearts.go.th/main/view/30470-แผนที่แมคคาร์ธี

กระทรวงวัฒนธรรม. (2560). **พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**. กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.

กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. (2546). **กรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=9211

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2566). **เบื้องหลังการทำแผนที่เมืองไทย "ฉบับแรก" ในสมัยรัชกาลที่ 5**. https://www.silpa-mag.com/history/article_64436

กาญจนา แก้วเทพ. (2563). **คู่มือความรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม**. วนิดาการพิมพ์.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2549). **ผู้ชนะ 10 คิด** (พิมพ์ครั้งที่ 5). ซัคเซส มีเดีย.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, คณิศร เต็งรัง, ราตรี ปิ่นแก้ว และวรัญญา เพ็ชรคง. (2545). **วิถีชุมชน: เครื่องมือ 7 ชิ้นที่ทำให้งานชุมชนง่ายได้ผลและสนุก**. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

ขจัดภัย บุรุษพัฒน์. (2563). สืบสานพระราชปณิธานตามรอยพระยุคลบาทชาติเข้มแข็งมั่นคง. **วารสารมุมมองความมั่นคง**, (5); 5-10. https://www.nsc.go.th/wp-content/uploads/Journal/article-00501.pdf

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=2619

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. สศช. https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/03/article_20150728110210.pdf

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). **มนุษย์กับสังคม**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, เสาวคนธ์ สุดสวาท, เฉลียว ฤกษ์รุจิพิมล, ประพีร์ วิริยะสมบูรณ์, สุดา ภิรมแก้ว และสุรพันธ์ เพชราภา. (2552). **สังคมวิทยา** (พิมพ์ครั้งที่ 14). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

จิรายุ อิศรากูร ณ อยุธยา และปรียานุช พิบูลสราวุธ. (2552). **ตามรอยพ่อ ชีวิตพอเพียง...สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**. สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โครงการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง.

ชนินทร์ วิศวินธานนท์. (2548). ความ (มัก) เข้าใจผิดเกี่ยวกับ"เทพแห่งวิศวกรรม". **วารสารช่างพูด**, ฉบับที่ 4/48, วารสารข่าวรายเดือน, คณะวิศวกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณัฏฐพงศ์ ทองภักดี. (2550). ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: ความเป็นมาและความหมาย. **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์,** 47 (1); 1-25. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NDJ/article/view/2695/2068

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.). (2562). **ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579)** (ฉบับปรับปรุง 11 ตุลาคม 2561). http://plan.nrru.ac.th/wp-content/uploads/2020/02/004.pdf

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2543). **ทศบารมี ในพระพุทธศาสนาเถรวาท** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มหามกุฏราชวิทยาลัย. https://dhammayut.org/wp-content/uploads/2019/10/ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.pdf

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2553). **ชุมชนศึกษา (Community Study)**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นงรัตน์ อิสโร. (2562). **วิศวกรสังคม (Social Engineer)**. เอกสารสรุปผลการอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาประเทศ.

นงรัตน์ อิสโร. (2564). **คู่มือพัฒนานักศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ**. อมรินทร์.

นงรัตน์ อิสโร. (2564). พระบรมราโชบายด้านการศึกษากับภารกิจของกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในการเป็นสถาบันอุมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. **วารสารทหารพัฒนา,** 45 (2); 53-63. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/AFDCJournal/article/view/248325

น้ำเงิน จันทรมณี. (2551). แผนที่เดินดิน : เครื่องมือสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน. **วารสารความปลอดภัยและสุขภาพ**, 2(5), 39-42.

นิตยสาร ดิ อะลามี่. (2562). **ถอดบทเรียน ยุทธศาสตร์พระราชทาน: เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา**. การบรรยายพิเศษของ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล กรรมการและเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา, การประชุมเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามกลไกประชารัฐ ครั้งที่ 9 (1/2562) มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ จังหวัดนราธิวาส, ประเทศไทย. http://www.thealami.com/main/content.php?page=sub&category=5&id=2157

เบญจวรรณ ถนอมชยธวัช, ผ่องศรี วาณิชย์ศุภวงศ์, วุฒิชัย เนียมเทศ และณัฐวิทย์ พจนตันติ. (2559). ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21: ความท้าทายในการพัฒนานักศึกษา. **วารสารเครือข่ายวิทยาลัยพยาบาลและการสาธารณสุขภาคใต้**, 3(2); 208-222. https://he01.tci-thaijo.org/index.php/scnet/article/view/58038/47990

ประเวศ วะสี. (2554). **ระบบการศึกษาที่แก้ความทุกข์ยากของคนทั้งแผ่นดิน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศูนย์จิตตปัญญาศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล.

ประสิทธิ์ ตาตินิจ และลำปาง แม่นมาตย์. (2556). การสร้างภาคีหุ้นส่วนในการบริหารเทศบาลตำบลท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. **วารสารวิจัย มข. มส. (บศ.)**, 1(2); 73-84.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2564). **“วิศวกร”**. https://dictionary.orst.go.th/

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2564). **“วิศวกรรม”**. https://dictionary.orst.go.th/

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั้นส์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). **วันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2557). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย**. เอกพิมพ์ไท.

พระราชบัญญัติวิศวกร พ.ศ. 2542. (2542, 29 พฤศจิกายน). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 116 ตอนที่ 120 ก. หน้า 77-96.

พระวินัย วิสุทฺธสาโร (เกษมสุข). (2561). **การวิเคราะห์คุณค่าของหลักธรรมที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก** (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พัทยา สายหู. (2526). **ความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกของสังคม**. พิฆเณศ.

พิชัย ผกาทอง. (2547). **มนุษย์กับสังคม**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

เพ็ญนภา ปาละปิน. (2565). **เครื่องมือวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 31-54). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญนภา ปาละปิน. (2565). **บทบาทหน้าที่และจริยธรรมของวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 103-130). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูมิพลอดุลยเดช,พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา. (2552). **คำพ่อสอน: ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง/มูลนิธิพระดาบส** (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพ.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน. (2564). **วิศวกรสังคม**. สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน. (2565). **วิศวกรสังคม** (ปรับปรุง). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, เพ็ญนภา ปาละปิน และอเสธ ขันธวิชัย. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุวรีย์ ยอดฉิม และเพ็ญนภา ปาละปิน. (2563). **การพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนตลาดน้ำคลองลัดมะยม** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **ตามรอยพ่อ...อยู่อย่างพอเพียง**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **SDM1201 กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน (Basic Social Development Paradigm)** (เอกสารคำสอน). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าวนวัตวิถีสู่ทะเลอีสาน อาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิธีบ้านดุง”** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **แนวทางการพัฒนาสังคมแห่งความสุข “สะบายดีอีสาน” สานพลังประชารัฐ 2 นาคู่ขนานวิถีอีสานไม่ทิ้งกัน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การประยุกต์ความรู้ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมชุมชนภาคีหุ้นส่วน**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอนวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 233-266). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมของวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 55-105). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **แนวคิดของวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 1-30). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2566). การคิดเชิงออกแบบบนฐานทุนชุมชนเมืองเพื่อการพัฒนา สัมมาชีพที่ยั่งยืน. **วารสารวิจัยราชภัฏธนบุรี รับใช้สังคม**, 9(2); 42–58. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/DRURDI/article/view/264808

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2567). **ผังภาพวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา**, ในรายวิชา การจัดการโครงการทางสังคม. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568). **ประมวลสรุปสาระสำคัญของ วิศวกรสังคม (GEZ0111)**. สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.https://ssrudlp.ssru.ac.th/data-file/teacher_work/file/165fe661c91a48bbba242e20d52aeb0c.pdf

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568). **ภูมิพัฒน์คำชะโนด**. สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

มนตรี แย้มกสิกร. (2546). **การพัฒนารูปแบบการสอนเพื่อพัฒนาการคิดเชิงระบบของนิสิตระดับปริญญาตรี สาขาเทคโนโลยีการศึกษา** (ปริญญานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต). สาขาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. (ม.ป.ป.). **ประวัติการทำแผนที่ประเทศไทย. แผนที่ เล่มที่ 12**. https://saranukromthai.or.th/oldchild/1079

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). **เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2564). **จากนภาผ่านภูผาสู่มหานที**. https://www.chaipat.or.th/30thanniversary/from-the-mountain-to-the-sea.html

ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์ และสุวรรณา เรืองกาญจนเศรษฐ์. (2553). **ทักษะชีวิต**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580). (2561, 13 ตุลาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก. หน้า 1-71.

วรชาติ มีชูบท. (2560). **ย้อนอดีตล้านนา ตอน รวมเรื่องน่ารู้จากแผนที่เมืองนครเชียงใหม่** (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรรณภา พิพัฒน์ธนวงศ์. (2557). ทักษะชีวิตวัยรุ่นไทยในศตวรรษที่21. **วารสารมหาวิทยาลัยพายัพ**, 24(2); 39-. 63. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/pyu/article/view/133726

วิจารณ์ พานิช. (2555). **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษ ที่ 21**. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

วิจารณ์ พานิช. (2556). **การสร้างการเรียนรู้สู่ศตวรรษที่ 21**. โรงพิมพ์มูลนิธิ.

วินทร์ เลียววาริณ. (2560). **ท่ามกลางประชาชน: เรื่องเล็กๆในรัชสมัยอันยิ่งใหญ่** (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท 113 จำกัด.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2564). **ปฏิทินชุมชน, โครงการคลังข้อมูลชุมชนและเครือข่ายข้อมูล**. https://communityarchive.sac.or.th/content-document/tools_70e40c31e9bf765382d7acd06bb608ee1623838763

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2564). **แผนที่ชุมชน, โครงการคลังข้อมูลชุมชนและเครือข่ายข้อมูล.** https://communityarchive.sac.or.th/content-document/tools_eff080347b0363fd63caa984542939221623834717

ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC). (2556). **คู่มือการใช้งานตราสัญลักษณ์ OTOP (OTOP Manual & Guideline)**. http://resource.tcdc.or.th/ebook/OTOP-Manual.pdf

สถาบันการศึกษาทางไกล, สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. (2548). **ชุดการเรียนทางไกล หมวดวิชาพัฒนาสังคมและชุมชน (เล่ม 2) รหัส พช 30 (CO 30) ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย**. โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).

สถาบันพระปกเกล้า. (2563). **แผนที่เดินดิน**. สถาบันพระปกเกล้า.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2567). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 65). วัดญาณเวศกวัน. https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/268

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2564). **พจนานกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 43). วัดญาณเวศกวัน, นายสนิท ตันติวัฒนพานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhaama.pdf

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2567). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 65). วัดญาณเวศกวัน. https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/268

สมาคมครูภาษาไทยแห่งประเทศไทย. (2560). **พระบรมราโชบายด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10**. https://www.attth.org/พระบรมราโชบายการศึกษา/

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid=3784

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112418.pdf

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. โรงพิมพ์ ๒๑ เซ็นจูรี่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). **เรียนรู้หลักการทรงงาน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ๒๑ เซ็นจูรี่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการประยุกต์ใช้**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=9103

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2552). **ทฤษฎีใหม่: หลักการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน**. สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2555). **จอมปราชญ์แห่งการพัฒนา "น้ำคือชีวิต"**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2560). **จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที**. พงษ์วรินการพิมพ์.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2565). **แผนแม่บทศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2566–2570**. สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2569). **ขั้นตอนการทรงงาน**. สำนักงาน กปร. https://www.rdpb.go.th/th/king/working-process

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). **22 ลุ่มน้ำในประเทศไทย และพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564**. กองวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์น้ำ กรมทรัพยากรน้ำ. http://sonwr.onwr.go.th/wp-content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์**. สศช. http://www.nesdb.go.th/.

สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2558). **คู่มือการดำเนินงาน ผู้ผลิต ผู้ประกอบการ OTOP รายใหม่ พ.ศ. 2558**. บีที เอส เพรส.

สุดา ภิรมย์แก้ว. (2544). **มนุษย์กับสังคม**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สุทิน ยลทรัพย์ศิริ, พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. (2018). รูปแบบการบริหารงานวิศวกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา. **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, 5(3); 551–567. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/143535

อำพล เสนาณรงค์. (2557). **เกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ**. สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.

อุดมพร อมรธรรม. (2549). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว**. สำนักพิมพ์แสงดาว

เอนก รักเงิน และสุธี โกสิทธิ์. (2564). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการสำรวจแผนที่เดินดิน: ชุมชนมอญ บ้านเสากระโดง อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, 8 (3); 113-128. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/download/251155/168506

Alkire, S., Comim, F., & Qizilbash, M. (Eds.). (2010). **The capability approach: Concepts, measures and applications**. Cambridge University Press.

Anderson, L.W., Krathwohl, D.R., Airasian, P.W., Cruikshank, K.A., Mayer, R.E., Pintrich, P.R., Raths, J., Wittrock, M.C. (2001). **A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives**. Pearson, Allyn & Bacon.

Asplund, M., & Welle, C. G. (2018). "Advancing Science: How Bias Holds Us Back". **Neuron.** 99(4); 635–639. doi:10.1016/j.neuron.2018.07.045

Bayer, S., & Hettinger, A. (2019). Storytelling: A Natural Tool to Weave the Threads of Science and Community Together. **Bulletin of the Ecological Society of America**, 100(2); 1–6. https://www.jstor.org/stable/26607530

Benjamin, W. (1973). The storyteller. In H. Arendt (Ed.), (Harry Zohn, Trans.), **Illuminations** (pp.83-109) London, UK: Fontana/ Collins.

Bernstein, R. (1999, September 20). 'Development as Freedom': How freedom pays off in economic well-being. **The New York Times**. https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/99/09/19/daily/092099sen-book-review.html

Bloom, B. S. (Ed.). Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., Krathwohl, D. R. (1956). Taxonomy Of Educational Objectives, **Handbook I: The Cognitive Domain**. David McKay Co Inc.

Boissevain, J., & Mitchell, C, J. (1973). **Network analysis: Studies in human interaction**. Mouton and Company.

Botezatu, C., Condrea, I., Oroian, B., Hrituc, A., Etcu, M., & Slătineanu, L. (2019, November). **Use of the Ishikawa diagram in the investigation of some industrial processes**. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (682(1); 012012). IOP Publishing. DOI 10.1088/1757-899X/682/1/012012

Boyer, E. L. (1996). The scholarship of engagement. **Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences**, 49(7), 18–33. https://doi.org/10.2307/3824459

Boyer, E. L. (1996). The scholarship of engagement. **Journal of Public Service and Outreach**, 1(1); 11–20.

Bradley, A. (1995, May 24). The importance of being Ernest. **Education Week**. https://www.edweek.org/education/the-importance-of-being-ernest/1995/05

Brandt, R. (1995, February 1). A portrait of Ernest Boyer. **ASCD Educational Leadership**. https://ascd.org/el/articles/a-portrait-of-ernest-boyer

Britannica Editors. (2025, November 3). Amartya Sen. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/money/Amartya-Sen

Britannica Editors. (2025, October 23). Roscoe Pound. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/biography/Roscoe-Pound

Britannica Editors. (2026, April 3). Karl Popper. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/biography/Karl-Popper

Britannica Editors. (2026, March 23). Karl Mannheim. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/biography/Karl-Mannheim

Britannica Editors. (n.d.). Peter F. Drucker. In **Encyclopedia Britannica**. Retrieved April 25, 2026, from https://www.britannica.com/money/Peter-F-Drucker

Brown, T. (2008). Design thinking. **Harvard business review**, 86(6); 84.

Brown, T. (2009). **Change by Design**. Harper Collins Publisher.

Cadogan, B. (2013). **Welfare policy: Governance history and political philosophy**. Background Paper for the 2013 Statement on the Long-Term Fiscal Position. New Zealand Treasury.

Cambridge Dictionary. (2021). **Engineer**. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/engineer

Castells, M. (2010). **The rise of the network society** (2nd ed.). Wiley-Blackwell.

CBC News. (2005, November 11). Management guru Peter Drucker dies. **CBC News**. https://www.cbc.ca/news/world/management-guru-peter-drucker-dies-1.525829

Chambers, R. (1983). **Rural development: Putting the last first**. Longman.

Chambers, R. (1994). The origins and practice of participatory rural appraisal. **World Development**, 22(7); 953-969. https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)90141-4

Chambers, R. (2004). **Ideas for development: Reflecting forwards** (IDS Working Paper 238). Institute of Development Studies. https://opendocs.ids.ac.uk/articles/report/Ideas_for_development_reflecting_forwards/26480617

Chambers, R. (2005). **Ideas for development**. Earthscan.

Chambers, R., Saxena, N. C., & Shah, T. (1990). **To the hands of the poor: Water and trees**. Westview Press.

Ciesla, P., Nodzynska, M., Baprowska, A., & Bílek, M. (2017). Implementation of Ishikawa diagram into project-based education. **Project-Based Education in Science Education: Empirical Text XV**, 44-60.

Cook D. J., & Mulrow C. D., & Haynes R. B. (1997). Systematic reviews: synthesis of the best evidence for clinical decisions. **Ann Intern Med**; 126(5); 376-80.

Cornwall, A., & Scoones, I. (Eds.). (2022). **Revolutionizing development: Reflections on the work of Robert Chambers** (1st ed.). Routledge.

Cox, M. (2016). **The role of design thinking in innovation**. Retrieved from https://medium.com/pancentric-people/the-role-of-design-thinking-in-innovation-ba68a3d91683

Curedale, R. (2013). **Design thinking. Process and Methods Manual**. Design Community College Inc.

Dam, R. F., & Siang, T. Y. (2021). **5 Stages in the Design Thinking Process**. Retrieved from https://www.interaction-design.org/literature/article/5-stages-in-the-design-thinking-process

DeepSeek. (2026). **DeepSeek-V3** [Large language model]. https://www.deepseek.com/

Delabrer, N. (2017). **Field notes and participant observation in ethnographic studies: a skill summary**. Media Ethnography. https://medium.com/media-ethnography/field-notes-and-participant-observation-in-ethnographic-studies-a-skill-summary-bb74e3881258

Delft University of Technology. (2026). **Jacob Cornelis (Jacques) van Marken**. Retrieved April 21, 2026, from https://www.tudelft.nl/en/community/alumni/inspiring-alumni/historical-alumni/jacob-cornelis-jacques-van-marken

Drucker Foundation for Nonprofit Management, Hesselbein, F., Goldsmith, M., & Somerville, I. (2002). **Leading for innovation and organizing for results**. Jossey-Bass.

Drucker, P. F. (1973). **Management: Tasks, responsibilities, practices**. Harper & Row.

Drucker, P. F. (1985). **Innovation and entrepreneurship: Practice and principles**. Harper & Row.

Drucker, P. F. (2002). **Managing in the next society**. St. Martin's Press.

Ellis, M. R. (2011). Pound, Roscoe (1870-1964). In **Encyclopedia of the Great Plains**. University of Nebraska–Lincoln. http://plainshumanities.unl.edu/encyclopedia/doc/egp.law.043

Elsayed, K., & Daif, R. (2019). Use of the Ishikawa Diagram to Understand the Employees' Perceptions Towards Nepotism in Tourism and Hospitality Industry (November 12, 2019). **Journal of Tourism and Hospitality Management**, 7(2) (June 2019), SSRN: https://ssrn.com/abstract=3485816

Eyler, J., & Giles, D. E., Jr. (1999). **Where's the learning in service-learning?** Jossey-Bass.

Fieldnotes. (2025, July 20). **In Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Fieldnotes

Freire, P. (1970). **Pedagogy of the oppressed** (M. B. Ramos, Trans.). Herder and Herder.

Gochhayat, S. A. (2010). 'Social Engineering by Roscoe Pound': Issues in **Legal and Political Philosophy** (November 15, 2010). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1742165 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1742165

Google. (2026). **Gemini** (Gemini 3 Flash) [Large language model]. https://gemini.google.com/

Hikam, A. S., Ramadhani, M. N., Azis, A., Nst, M. F. R., Kurniawan, V. P. P., & Prastyo, Y. (2024). Analysis of the performance of operators who do not work according to the Standard Operating Procedure which causes Not Good products to be delivered to customers using the 5W+ 1H method. **Review: Journal of Multidisciplinary in Social Sciences**, 1(10); 421-431.

Hofstede, G. (1979). The history of a social invention. In **Futures for work: A book of original readings** (pp. 11-29). Dordrecht: Springer Netherlands.

IEP Editors. (n.d.). Paulo Freire (1921—1997). In **Internet Encyclopedia of Philosophy**. Retrieved April 25, 2026, from https://iep.utm.edu/freire/

Interaction Design Foundation, Dam, R. F., & Siang, T. Y. (2021, December). **What is design thinking and why is it so popular?**. https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/MISC418/Lecture3_Reading-Design_Thinking.pdf

Ishikawa, K. (1968). **Guide to Quality Control**. JUSE.

Ishikawa, K. (1976). **Guide to Quality Control**. Asian Productivity Organization.

Ishikawa, K. (1990). **Introduction to Quality Control**. J. H. Loftus (trans.). 3A Corporation.

Kaizen institute. (n.d). **Understanding the Ishikawa Diagram: A Key Tool for Root Cause Analysis**. https://kaizen.com/insights/ishikawa-diagram-root-cause-analysis/#:~:text=The%20Ishikawa%20diagram%20was%20developed,in%20production%20and%20operations%20processes.

Kernbach, S. (2018, July). Storytelling Canvas: A visual framework for developing and delivering resonating stories. In 2018 22nd **International Conference Information Visualisation** (IV) (pp. 390-395). IEEE.https://doi.org/10.1109/iV.2018.00073.

Kirylo, J. D. (2011). **Paulo Freire: The man from Recife** (Counterpoints: Studies in the Postmodern Theory of Education, Vol. 385). Peter Lang.

Knop, K., & Mielczarek, K. (2018). Using 5W-1H and 4M Methods to Analyse and Solve the Problem with the Visual Inspection Process-case study. **In MATEC Web of Conferences** (183; 03006). EDP Sciences. DOI: 10.1051/matecconf/201818303006

Larsson, B., Letell, M., & Thorn, H. (2012). Transformations of the Swedish Welfare State: From social engineering to governance? Palgrave Macmillan, **Basingstoke**, p.281.

Lewis, P. J. (2011). Storytelling as Research/Research as Storytelling. **Qualitative Inquiry**, 17(6); 505-510. https://doi.org/10.1177/1077800411409883 (Original work published 2011)

Liliana, L. (2016, November). A new model of Ishikawa diagram for quality assessment. In **Iop conference series: Materials science and engineering** (161(1); 012099). IOP Publishing. DOI 10.1088/1757-899X/161/1/012099

Looise, J. K. (2017). Tussen paternalisme en human resource management: De personele innovaties van Van Marken en de Nederlandse Gist-en Spiritusfabriek (1870-1900). **Tijdschrift voor HRM**, 1-21.

Mannheim, K. (1940). **Man and society in an age of reconstruction: Studies in modern social structure** (E. Shils, Trans.). Harcourt, Brace and Co.

Maurya, A. (2023). **Social Engineering**. https://www.legalserviceindia.com/legal/article-10706-social-engineering.html

Maytwin, P. (2561). **21st-Century Skill: ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21**. https://medium.com/base-the-business-playhouse/21st-century-skill-ทักษะแห่งศตวรรษที่-21-898985d417ce

McManaman, J. S. (1958). Social Engineering: The Legal Philosophy of Roscoe Pound, **St. John's Law Review**, 33 (1); 1-47.

Merriam-Webster. (1983). Engineer. In **Webster's ninth new collegiate dictionary** (9th ed., p. 412). Merriam-Webster.

Merriam-Webster. (1983). Social engineering. In **Webster's ninth new collegiate dictionary** (9th ed., p. 1119). Merriam-Webster.

Merriam-Webster. (2024). **Social engineering**. https://www.merriam-webster.com

Meyer, R. A., Cannon, D. F., & Kent, W. E. (1996). The Fishbone (Ishikawa) Diagram: A Dynamic Learning Tool. **Hospitality & Tourism Educator**, 8(1); 45–47. https://doi.org/10.1080/23298758.1996.10685711

MPHI. (2023). **Problem tree diagram guide**. https://miophi.org/wp-content/uploads/2023/07/Problem-Tree-Guide_Final_7.24.2023_Fillable.pdf

Mulgan, G. (2017). **Big mind: How collective intelligence can change our world**. Princeton University Press.

Mulgan, G. (2017, December 22). Cognitive economics: How self-organization and collective intelligence works. **Evonomics**. https://www.evonomics.com/cognitive-economics-self-organization-collective-intelligence/

Mulgan, G. (2019). **Social innovation: How societies find the power to change**. Policy Press.

Mulgan, G. (n.d.). **About**. Geoff Mulgan. Retrieved April 25, 2026, from https://www.geoffmulgan.com/about

Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., & Sanders, B. (2007). **Social innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated**. The Young Foundation. https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/Social-Innovation-what-it-is-why-it-matters-how-it-can-be-accelerated-Full-report.pdf

Noveck, B. S. (2017, November 30). How to mobilize group intelligence. **Nature**, 551; 157-158. (Reposted on Medium) https://bethnoveck.medium.com/how-to-mobilize-group-intelligence-5a1b6513dd70

ODI Global. (2009). **Planning tools: Problem Tree Analysis**. https://www.odi.org/publications/5258-problem-tree-analysis

OECD. (2018). **Social innovation: Policy perspectives**. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264291364-en

Oh, H., & DeVylder, J. (2013). The pedagogy of recovery. **Psychiatric Services**, 64(10), 1059. https://doi.org/10.1176/appi.ps.201300250

OpenAI. (2026). **ChatGPT (GPT-4o)** [Large language model]. https://chat.openai.com/

Östlund, D. (2007). "A knower and friend of human beings, not machines: The business career of the terminology of social engineering, 1894–1910". **Ideas in History**. 2 (2); 43–82. ISSN 1890-1832. Retrieved 2016-09-05.

Oxford University Press. (2023). **Social engineering**. In Oxford English Dictionary.

Parrish, P. (2006). Design as Storytelling. **TECHTRENDS TECH TRENDS,** 50; 72–82. https://doi.org/10.1007/s11528-006-0072-7

Phillippi, J., & Lauderdale, J. (2017). A Guide to Field Notes for Qualitative Research: Context and Conversation. **Qualitative Health Research**, 28(3); 381-388. https://doi.org/10.1177/1049732317697102

Phukamchanoad, P. (2022). Community-based tourism product development based on the community identity of Klong-Lad-Ma-Yom floating market Bangkok, Thailand. **Turyzm/Tourism**, 32(1); 59–76. https://doi.org/10.18778/0867-5856.32.1.03

Phukamchanoad, P. (2023). Urban community study on design thinking: A case study of product development in Wat Pracharabuedham community 1–4, Dusit District, Bangkok, Thailand. **Kasetsart Journal of Social Sciences**, 44(1); 61–72. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/kjss/article/view/264448

Plieninger, T., Hui, C., Gaertner, M., & Huntsinger, L. (2014). The impact of land abandonment on species richness and abundance in the Mediterranean Basin: a meta-analysis. **PloS one**, 9(5); e98355.

Polfus, J. L., Manseau, M., Simmons, D., Neyelle, M., Bayha, W., Andrew, F., ... & Wilson, P. (2016). Łeghágots' enetę (learning together) the importance of indigenous perspectives in the identification of biological variation. **Ecology and Society**, 21(2).

Polletta, F., Chen, P. C. B., Gardner, B. G., & Motes, A. (2011). The sociology of storytelling. **Annual review of sociology**, 37(1); 109-130. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150106

Popper, K. R. (1945). **The open society and its enemies** (Vols. 1–2). Routledge.

Popper, K. R. (1959). **The logic of scientific discovery.** Hutchinson.

Popper, K. R. (1961). **The poverty of historicism** (2nd ed.). Routledge & Kegan Paul.

Popper, K. R. (1963). **Conjectures and refutations: The growth of scientific knowledge**. Routledge.

Popper, K. (1971). **The Open Society and Its Enemies Princeton**. Princeton University Press

Pound, R. (1905). The scope and purpose of sociological jurisprudence. **Harvard Law Review**, 19(1); 1–24.

Pound, R. (1911). The scope and purpose of sociological jurisprudence [Part 1]. **Harvard Law Review**, 24(8); 591–619. https://doi.org/10.2307/1324345

Pound, R. (1912). Social engineering. **Proceedings of the American Sociological Society**, 6; 23–48.

Pound, R. (1912). The scope and purpose of sociological jurisprudence [Part 2]. **Harvard Law Review**, 25(6); 489–516. https://doi.org/10.2307/1324775

Pound, R. (1922). **An introduction to the philosophy of law**. Yale University Press.

Rantanen, T. (2024, June 5). Karl Mannheim (1893–1947): A cosmopolitan outsider at LSE. **LSE History**. https://blogs.lse.ac.uk/lsehistory/2024/06/05/karl-mannheim-1893-1947-a-cosmopolitan-outsider-at-lse/

Redactie, E. (2017). Human engineering. In **Management** begrippenlijst. https://www.ensie.nl/management-begrippenlijst/human-engineering

Reggiani, A. H. (2007). **God's Eugenicist: Alexis Carrel and the Sociobiology of Decline**. Berghahn Books.

Rowe, P. G. (1991). **Design thinking**. MIT press.

Saideeg, A. (2016). Bloom's Taxonomy, Backward Design, and Vygotsky's Zone of Proximal Development in Crafting Learning Outcomes. **International Journal of Linguistics**. 8(2); 158-186. https://dx.doi.org/10.5296/ijl.v8i2.9252

Sangaimsak, P. (2018). Customer's Purchasing Requirements of Creative Products from Thai Wisdom. **Journal of Rangsit Graduate Studies in Business and Social Sciences**. 4 (2). July-December 2018; 157-173. https://doi.org/10.14456/jrgbsrangsit.2018.28

Schiefer, U., & Döbel, R. (2001). **MAPA—PROJECT**. A Practical Guide to Integrated ProjectPlanning and Evaluation. OSI.

Sen, A. (1981). **Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation**. Oxford University Press.

Sen, A. (1985). **Commodities and capabilities**. North-Holland.

Sen, A. (1992). **Inequality reexamined**. Harvard University Press.

Sen, A. (1999). **Development as freedom**. Oxford University Press.

Sen, A. (2005). Human rights and capabilities. **Journal of Human Development**, 6(2); 151-166. https://doi.org/10.1080/14649880500120491

Senge, P. M. (1990). **The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization**. Doubleday Currency.

Serrat, O. (2008). **Storytelling**. https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/b1c64774-8222-47c8-b630-fdb11d9f61b7/content

Serrat, O. (2017). The Five Whys Technique. In: Knowledge Solutions. **Springer**, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-0983-9_32

Sproule, A. (2000). **Thomas Alva Edison: The World's Greatest Inventor** (1st U.S. ed.). Woodbridge, Blackbirch Press.

Stanford d. school. (2021). **Steps of Design Thinking Stanford University**. http://dschool.stanford.edu/dgift/

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2022). Karl Popper. In E. N. Zalta (Ed.), **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Winter 2022 ed.). https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/popper/

Stanford Social Innovation Review. (2015). Collective impact. **Stanford Social Innovation Review**. https://ssir.org/articles/entry/collective_impact

Start, D., & Hovland, I. (2004). **Tools for Policy Impact: A Handbook for Researchers**. Overseas Development Institute. http://www.odi.org.uk/RAPID/Publications/Documents/Tools_handbook_final_web.pdf

Starzyńska, B., & Hamrol, A. (2013). Excellence toolbox: Decision support system for quality tools and techniques selection and application. **Total Quality Management & Business Excellence**, 24(5-6); 577-595.

Szpojankowski, A. O. (2019). Law as a Social Engineering Tool in the Legal Philosophy of Roscoe Pound. **Studies in the Philosophy of Law**, 19(1); 94-107.

Taylor, F. W. (1911). **The principles of scientific management**. Harper & Brothers.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024). **Social engineering**. Encyclopaedia Britannica. https://www.britannica.com

The New York Times. (1915, March 22). **F. W. Taylor, expert in efficiency, dies**. The New York Times.

Tiwari, K. S. (2023). **Roscoe Pound Theory of Social Engineering**. https://www.legalserviceindia.com/legal/article-10837-roscoe-pound-theory-of-social-engineering.html#:~:text=According%20to%20Pound%2C%20%22Law%20is,resolving%20individual%20and%20social%20problems.%22

UNESCO. (2021). **Education for sustainable development: A roadmap**. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802

UNESCO. (2021). **Reimagining our futures together: A new social contract for education**. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/

United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2025). **The Sustainable Development Goals Report 2025**. New York.

van Marken, J. C. (1894). **Sociale ingenieurs**. Delft: Van Marken.

Vesely, A. (2008) Problem tree: a problem structuring heuristic. **Central European Journal of Public Policy**, 2(2); 68–81.

Vianna, M., Vianna, Y., Adler, I. K., Lucena, B., & Russo, B. (2012). **Design thinking: business innovation**. MJV Press.

Vianna, M., Vianna, Y., Adler, I. K., Lucena, B., & Russo, B. (2012). **Design thinking**. Inova6o em neg6cios.

Vives, J. R. (n.d.). Ernest L. Boyer, 1928-1995. **Yale-New Haven Teachers Institute**. https://teachersinstitute.yale.edu/pubs/A19/boyer6.html

Wang, H., Li, S., & Wang, Q. (2018). **Introduction to social systems engineering** (pp. 580-710). Springer.

Weiss, W., Bolton, P., & Shakar, A. (2000). **Rapid Assessment Procedures (RAP): Addressingthe Perceived Needs of Refugees and Internally Displaced Persons through ParticipatoryLearning and Action**. Baltimore: CERTI and USAID. http://www.certi.org/publications/Manuals/rap-16_section3.pdf

Wikipedia contributors. (2002, May 4). Amartya Sen. In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Amartya_Sen

Wikipedia contributors. (2016, May 1). **Paulo Freire**. Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Paulo_Freire

Wikipedia Contributors. (2024). Social engineering (political science). In **Wikipedia, The Free Encyclopedia**. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Social_engineering_(political_science)

Wikipedia contributors. (2026, April 23). Karl Mannheim. In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Mannheim

Wikipedia contributors. (2026, April 23). Karl Popper. In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Popper

Wikipedia contributors. (2026, April 23). Roscoe Pound. In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Roscoe_Pound

Wikipedia contributors. (n.d.). Peter Drucker. In **Wikipedia**. Retrieved April 25, 2026, from https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Drucker

Wikipedia. (2023). **Social engineering (political science)**. https://en.wikipedia.org/wiki/Social_engineering_%28political_science%29

Wolff, H. W. (1897). **People's banks: A record of social and economic success** (2nd ed.). P. S. King & Son.

Wolff, H. W. (1897). The co-operative movement in the Netherlands. T**he Economic Review**, 7; 120–136.

Wong, K. C., Woo, K. Z., & Woo, K. H. (2016). Ishikawa Diagram. In: O'Donohue, W., Maragakis, A. (eds) Quality Improvement in Behavioral Health. **Springer**, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-26209-3_9

World Economic Forum. (2016). **New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology**. https://www3.weforum.org/docs/WEF_New_Vision_for_Education.pdf

World Economic Forum. (2016). **Ten 21st-century skills every student needs**. In Jobs and the Future of Work. https://www.weforum.org/stories/2016/03/21st-century-skills-future-jobs-students/

World Neighbors. (2000). **World Neighbors Field Guide: From the Roots Up**, World Neighbors Inc. Prepared by Oliver Ferguson and Kathryn Heinz, July 2014. https://meas.illinois.edu/wp-content/uploads/2017/02/MEAS-Participatory-Methods-Tip-Sheet-Problem-Tree-Analysis.pdf

Wrege, C. D., & Greenwood, R. G. (1991). Frederick W. Taylor: The father of scientific management myth and reality. **Journal of Management History**, 1(2), 6–18.

Wrege, C. D., & Greenwood, R. G. (1991). **Frederick W. Taylor, the father of scientific management: Myth and reality**. Business One Irwin.

Zaro, J. J., & Salaberri, S. (1995). **Storytelling**. Heinemann.

บทที่ 3
วิถีวิจัยกลไกสร้างวิศวกรสังคมราชภัฏ

การเข้าใจอย่างลึกซึ้งในบริบทความเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏในฐานะสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น จำเป็นต้องผลิตบัณฑิตให้เป็นวิศวกรสังคมเพื่อเป็นแกนนำในการพัฒนาเชิงพื้นที่โดยใช้วิถีวิจัยเป็นกลไกสำคัญในการบ่มเพาะหล่อหลอมสมรรถนะด้านวิศวกรรมสังคมเป็นเครื่องมือในการขัดเกลาอัตลักษณ์ของนักศึกษาราชภัฏให้มีทักษะการคิดเชิงเหตุและผล ให้รู้ลึกถึงรากเหง้าของปัญหาและลงมือปฏิบัติจริงด้วยการใช้ทักษะ การแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ เปลี่ยนห้องเรียนทฤษฎีให้กลายเป็นพื้นที่การเก็บข้อมูลและพิสูจน์ความจริงร่วมกับชุมชนท้องถิ่นจนเข้าใจอย่างถ่องแท้และสร้างนวัตกรรมในการแก้ไข ขับเคลื่อน พัฒนา เปลี่ยนแปลงและพลิกโฉมสังคมชุมชนท้องถิ่นได้ ดังนั้นในการนำวิชาการเข้าไปพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นไม่ว่าเป็นสังคมเมืองและชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้ได้ข้อมูลและองค์ความรู้ที่เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ต้องเข้าไปพื้นที่เพื่อทำการวิจัยหรือบริการวิชาการแก่สังคม นี้คือบทบาทสำคัญของอาจารย์ นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ ทั้งนี้เมื่อกล่าวถึงการวิจัยร่วมกับชุมชนต้องเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับปัญหาหรือความต้องที่ชุมชนยอมรับได้ร่วมกัน หากขาดการยอมรับจากชุมชนจะเป็นเรื่องที่เก็บข้อมูลยากและข้อมูลมีโอกาสคาดเคลื่อนสูง จากการสังเกตพฤติกรรมประชาชนในการลงพื้นที่วิจัยกับชุมชนทุกครั้งถ้ามีบุคคลที่มีองค์ความรู้มากกว่าชาวบ้านมักจะได้รับการยินยอมในการร่วมทำวิจัยได้ง่ายขึ้นก็จริง แต่ไม่ใช่การยินยอมที่ต้องการมีส่วนร่วมวิจัยอย่างแท้จริง จึงต้องอาศัยกระบวนการวิจัยที่มีแนวทางการนำความรู้จากการวิจัยไปสู่การพัฒนาเชิงพื้นที่ที่มี “นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ” เป็นกลไกการวิจัยร่วมด้วยจะทำให้มีความหนักแน่น น่าเชื่อถือและมีพลังจากชาวบ้านมากขึ้น ซึ่งการวิจัยที่ร่วมเรียนรู้กับชุมชนนี้ต้องออกแบบการวิจัยให้มีการทำงานที่ไม่ยุ่งยาก ไม่ซ้ำซ้อนเพื่อจะไม่ทำให้ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ชาวบ้านมีความเบื่อหน่ายและบอบช้ำกับการเก็บข้อมูลซ้ำๆ จนก่อให้เกิดอาการไม่อยากร่วมมือด้วย ดังนั้นนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏต้องเรียนรู้ ฝึกฝน สร้างสรรค์และประยุกต์ใช้เครื่องมือการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพเพื่อนำไปใช้ในการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนเพราะสอดคล้องกับวิถีวิจัยของราชภัฏที่มี

ความเชี่ยวชาญการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและเชิงพื้นที่ ดังนั้นในบทนี้มุ่งหวังให้เกิดบ่มเพาะเรียนรู้วิถีวิจัยเป็นพื้นฐานสร้างวิศวกรสังคมที่มีศักยภาพ โดยมีการสกัดข้อมูลในกระบวนวิธีการวิจัยและผลวิเคราะห์การวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาในมิติชุมชนเมืองกรณีศึกษา ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร และการวิจัยในมิติชุมชนชนบทกรณีศึกษาชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เพราะทั้งสองชุมชนเป็นพื้นที่วิจัยในระยะเวลากว่า 8 ปี (พ.ศ.2557-2564) มาเป็นแนวทางเบื้องต้น ซึ่งผู้เขียนได้ลงพื้นที่วิจัยและฝังตัวอยู่ในชุมชนจนเสมือนบ้านหลังที่สองทำให้ชุมชนเสมือนเป็นแล็ปทางสังคม (social lab) ให้นักวิจัยได้พิสูจน์หลักวิธีการ “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้เป็นอย่างดียิ่ง อีกทั้งในการวิจัยและพัฒนาจำเป็นต้องใช้เวลานานจึงจะสามารถเห็นผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ได้

อนึ่งวิศวกรสังคมต้องใส่ใจเสียงจากชุมชน (community voice) และต้องรู้จักข่มใจก้าวข้ามเสียงสะท้อนเชิงตำหนิที่เป็นจริงจากชาวบ้านด้วยที่พบเจอว่า นักศึกษา นักวิจัย นักวิชาการส่วนใหญ่ที่ลงมาวิจัย มาขอข้อมูล พอทำงานวิจัยเสร็จไม่เคยนำข้อมูลกลับมาพัฒนาหรือคืนข้อมูลกลับสู่ชุมชนเลย หายไปเลยไม่เคยกลับมาชุมชนอีกเลย ซึ่งสร้างความลำบากในการเข้าถึงข้อมูลของชุมชนให้กับนักวิจัยรุ่นต่อไปในอนาคตได้ ดังนั้นการวิจัยและพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นนั้นต้องทำตัว “ไปวิจัยเหมือนกลับไปบ้านเยี่ยมญาติพี่น้อง” นั่นเอง โดยสาระสำคัญจะครอบคลุมแนวคิดในการเข้าใจพื้นที่ รู้จักใช้เครื่องมือวิจัย บ่มเพาะคน ประยุกต์ใช้เทคโนโลยี ให้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเป็นกลไกการวิจัยเพื่อเรียนรู้ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ซึ่งอยู่ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

- บริบทและนิยามการพัฒนาสังคม ชุมชนเมือง และชุมชนท้องถิ่น
- บทบาทการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
- กลไกการบ่มเพาะวิศวกรสังคมด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน
- กระบวนวิธีวิจัย ปัญญาประดิษฐ์ (AI) เครื่องมือช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
- การสกัดขุมความรู้จากการวิจัยชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น
- ผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่วิจัยและทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

บริบทและนิยามการพัฒนาสังคม ชุมชนเมือง และชุมชนท้องถิ่น

การเป็นนักศึกษาที่เรียนในมหาวิทยาลัยราชภัฏคนส่วนใหญ่ต้องรับรู้และเข้าใจอย่างถ่องแท้แล้วว่า ราชภัฏเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น แสดงให้เห็นว่าราชภัฏได้ตั้งอยู่ทั่วทุกภูมิภาคทั่วประเทศ มีจำนวน 38 ราชภัฏทั้งอยู่ในบริบทเมืองหลวงและต่างจังหวัดที่เป็นบริบทชุมชนท้องถิ่นทั้งภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตกและภาคใต้ ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏยิ่งต้องทำความเข้าใจบริบทและนิยามคำสำคัญเชิงพื้นที่เพื่อให้เห็นภาพอย่างชัดเจนกับพื้นที่เป้าหมายของการวิจัยและพัฒนา ทั้งนี้ผู้เขียนได้นิยามปฏิบัติการของคำว่า “นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ” หมายถึง นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏที่ได้พัฒนากระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนและการวิจัยเชิงปฏิบัติการบนฐานพื้นที่จริง จนเกิดสมรรถนะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุและผล การสื่อสาร การประสานงาน การสร้างนวัตกรรมชุมชน และภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลง โดยการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์และการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อวิเคราะห์ ออกแบบ และขับเคลื่อนการแก้ไขปัญหาสังคม อันนำไปสู่การเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีจิตสาธารณะและสามารถพัฒนาท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน จากนิยามนักศึกษาต้องเข้าใจพื้นที่แต่ละบริบทอย่างถ่องแท้ ดังมีสาระสำคัญดังนี้

1. บริบทเชิงพื้นที่ชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น

1.1 พื้นที่ชุมชนเมือง (urban community)

ชุมชนเมืองเป็นพื้นที่มีบริเวณการอยู่อาศัยของประชากรหนาแน่นสูง การตั้งบ้านเรือนแออัด มีความเจริญทางวัตถุ มีความซับซ้อนและหลากหลายเชิงโครงสร้างพื้นฐานทั้งระบบคมนาคม ไฟฟ้า ประปา การสื่อสาร การศึกษา เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม มักเป็น “สังคมพหุวัฒนธรรม” โดยประชาชนประกอบอาชีพที่หลากหลาย เช่น การค้า อุตสาหกรรม การบริการ และงานวิชาชีพ ความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชนมักมีลักษณะเป็นทางการ (formal relationship) มีความเป็นปัจเจกสูง มีวิถีชีวิตที่เร่งรีบ ประชาชนในเมืองมักพึ่งพาระบบองค์กรและสถาบันต่างๆ ในการจัดการรูปแบบดำเนินชีวิต เช่น ระบบราชการ เทคโนโลยีการคมนาคม และเศรษฐกิจตลาด ทั้งนี้เศรษฐกิจของชุมชนเมืองต้องพึ่งพาภาคอุตสาหกรรม การบริการ การค้า และเทคโนโลยีเป็นหลัก ซึ่งบริบทเมืองส่วนใหญ่เป็นศูนย์กลางของเศรษฐกิจ การปกครองและวัฒนธรรม โดยมีผลต่อการเกิดนวัตกรรมและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

ประชาชนในชุมชนเมืองมักมีความสัมพันธ์แบบทุติยภูมิ (secondary relations) และการพัฒนาเมืองมักเผชิญความท้าทายด้านคุณภาพชีวิต สิ่งแวดล้อม ความเหลื่อมล้ำทางสังคม ความยากจนเมือง ชุมชนแออัด ปัญหาสิ่งแวดล้อม (ขยะ, มลพิษทางอากาศ) และอาชญากรรม โดยชุมชนเมืองมีความต้องการองค์ความรู้ในการบริหารจัดการเมือง การมีส่วนร่วมของประชาชนและนโยบายสาธารณะเพื่อสร้างเมืองน่าอยู่และเมืองยั่งยืน (Wirth, 1938; Weber, 1966; Macionis, & Plummer, 2012; Phillips, & Pittman, 2014; Ferrante, 2015; UN-Habitat, 2020; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ซึ่งสะท้อนลักษณะและวิถีของชุมชนเมือง ดังนี้

1) ขนาดและความหนาแน่นสูง

2) ที่อยู่อาศัยแออัด ประชากรมีความหนาแน่นและหลากหลาย

3) ความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม

4) โครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรมมีความสลับซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

5) มีโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยีทันสมัย

6) การพึ่งพากฎหมาย เทคโนโลยี การแบ่งงานเฉพาะทางและระบบราชการ

7) มีโครงสร้างปัญหาที่สลับซับซ้อนทั้งคุณภาพชีวิต ความยากจนเมือง ความเหลื่อมล้ำทางสังคม และมลพิษสิ่งแวดล้อม

1.2 พื้นที่ชุมชนชนบท (rural community)

ชุมชนชนบท หรือหลายคนเรียก ชุมชนท้องถิ่น (local community) เป็นพื้นที่ของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ร่วมกันในพื้นที่เฉพาะทางภูมิศาสตร์ มีความหนาแน่นต่ำ ประชากรน้อย การตั้งบ้านเรือนห่างกัน มีวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความสัมพันธ์ใกล้ชิด ซึ่งความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ (primary relationships) การมีผลประโยชน์ร่วมกันในชุมชน มีความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่มีอัตลักษณ์ร่วมกัน แต่จะเห็นภาพปัญหาที่ซ่อนอยู่ในบริบทชุมชนทั้งโอกาสทางเศรษฐกิจและการศึกษาน้อย ขาดบริการสาธารณสุขที่ทันสมัย มีการกีดกันต่อผู้คนที่มีฐานะชนชั้นแตกต่างทางสังคม หนี้สินภาคเกษตร และการย้ายถิ่นฐานของแรงงานคนรุ่นใหม่เข้าสู่เมือง นอกจากนี้ในมิติการพัฒนาได้มีการใช้ทุนทางสังคม ความรู้ ภูมิปัญญา การมีส่วนร่วมและศักยภาพของตนเอง

ในการพัฒนาชุมชนซึ่งประชาชนเป็นผู้กำหนดอนาคต ซึ่งมีแนวคิดสำคัญในการพัฒนาจากล่างขึ้นบน (bottom-up development) ที่มีการเสริมพลังชุมชนและการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืน ซึ่งถือเป็นการมุ่งเน้นการพึ่งพาตนเองที่สัมพันธ์กับธรรมชาติเป็นสำคัญ ส่วนใหญ่ชุมชนท้องถิ่นอาจอยู่ในรูปแบบหมู่บ้าน ชุมชนชาติพันธุ์ ชุมชนเมืองขนาดเล็ก (Freire, 1970; Wilkinson, 1991; Kretzmann, & McKnight, 1993; Chambers, 1997; Chaskin, 2013 Phillips, & Pittman, 2014; อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547; สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2550; สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) ซึ่งสะท้อนลักษณะและวิถีของชุมชนชนบทหรือชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

1) ขนาดและความหนาแน่นต่ำ

2) การตั้งบ้านเรือนห่างไกล ปลูกบ้านเน้นปรับตามธรรมชาติและภูมิประเทศ ประชากรมีความหนาแน่นและมีแบบแผนในการประกอบอาชีพเดียวกัน

3) ยึดมั่นวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความสัมพันธ์ใกล้ชิดและพึ่งพาอาศัยกัน

4) เศรษฐกิจแบบยังชีพหรือเกษตรกรรม มีการควบคุมทางสังคมด้วยการใช้ขนบธรรมเนียมและผู้นำทางธรรมชาติ

5) มีโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยีไม่ค่อยทันสมัย มีภูมิปัญญาท้องถิ่นและทุนทางสังคม มีการมีส่วนร่วมที่ดีในการจัดการทรัพยากรและปัญหาชุมชน

6) การพึ่งพากฎหมาย จารีตประเพณีในการควบคุมคนในชุมชนร่วมกัน

7) มีโครงสร้างปัญหาที่ไม่สลับซับซ้อนนัก มีปัญหาที่เด่นชัดที่เกี่ยวกับการศึกษา สาธารณสุข และเกษตรธรรมชาติ อาทิ การศึกษาน้อย หนี้เกษตรกร การเพาะปลูก ราคาสินค้าต่ำ ยังไม่แปรรูป น้ำแล้ง น้ำท่วม รวมถึงเส้นทางการคมนาคมขนส่งที่ไม่สะดวกสบาย เป็นต้น

เมื่อทำการเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างบริบทชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่นจะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงความหนาแน่นของประชาชน ความสัมพันธ์ของบุคคล วิถีชีวิต โครงสร้างสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม สภาพแวดล้อม ปัญหา การพัฒนา และความยากง่ายการเข้าถึงในมิติการวิจัย ดังนี้

ตารางที่ 3.1 ความแตกต่างระหว่างชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น

ประเด็นเปรียบเทียบ	ชุมชนเมือง	ชุมชนท้องถิ่น
ความหนาแน่นประชากร	สูงมาก (มีพื้นที่จำกัด แออัด)	ต่ำ (กระจายตัวตามพื้นที่เกษตร)
ลักษณะความสัมพันธ์	ต่างคนต่างอยู่ เน้นผลประโยชน์และมีหน้าที่แบบทางการ ทุติยภูมิ	ใกล้ชิดแบบเครือญาติ เน้นน้ำใจและประเพณี ปฐมภูมิ
วิถีชีวิต	เร่งรีบ แข่งขันสูง	พึ่งพาอาศัยกัน
โครงสร้างเศรษฐกิจ (อาชีพ)	อุตสาหกรรม การค้า บริการ การเงิน อาชีพหลากลหลาย	เกษตรกรรม เศรษฐกิจชุมชน อาชีพระนาบเดียวกัน
วัฒนธรรม	พหุสังคมวัฒนธรรมหลากหลาย	อนุรักษนิยม
ระบบการควบคุมสังคม	ใช้กฎหมาย กฎระเบียบ และตำรวจ	ใช้จารีตประเพณี แรงกดดันทางสังคม
สภาพแวดล้อม	ส่วนใหญ่มนุษย์ออกแบบสร้างขึ้น	มีรูปแบบดั้งเดิมตามธรรมชาติ
ปัญหาหลัก	การจราจรติดขัด มลพิษ ความเหลื่อมล้ำ ความแออัด อาชญากรรม ชนชั้นทางสังคมสูง	การเกษตร การขาดแคลนน้ำ น้ำท่วม ความยากจน การย้ายถิ่น การเข้าถึงทรัพยากร
การพัฒนา	การศึกษา การคมนาคมขนส่ง การแพทย์ การเงิน เทคโนโลยีและนวัตกรรมสูง	เน้นทุนชุมชน การมีส่วนร่วมและทรัพยากรธรรมชาติ
การเข้าถึงปัญหาของนักวิจัย	เข้าถึงยาก ต้องเข้าถึงผู้นำจัดตั้ง หรือกรรมการชุมชน	เข้าถึงง่ายด้วยกลไกผู้ใหญ่บ้าน หรือการจับเข่าคุย ร่วมกิจกรรมชุมชนตามเทศกาลประเพณี

2. นิยามคำว่า พัฒนาสังคม

ตามข้อมูลจากเอกสารประกอบการสอนวิชาวิศวกรสังคม ได้ประมวลนิยามคำว่า สังคม ไว้ว่า การรวมกลุ่มของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปอยู่ร่วมกันในพื้นที่อาณาเขตเดียวกันอย่างชัดเจน มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในการดำรงชีวิต มีวิถีปฏิบัติ มีวัฒนธรรมประเพณี กฎกติกาจารีตในการคอยดูแลซึ่งกันและกัน มีโครงสร้างอำนาจในการปกครอง เพื่อปกป้องให้สมาชิกอยู่ด้วยการแบ่งหน้าที่ตามบทบาทที่เหมาะสมอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ส่วนคำว่า “พัฒนาสังคม” ผู้เขียนได้รวบรวมแนวคิดของนักวิชาการในทางสังคมศาสตร์ที่ได้ให้คำนิยามของคำว่าพัฒนาสังคมเป็นการประมวลให้เห็นถึงขุมความรู้มีใจความสำคัญว่า การพัฒนาสังคม

(social development) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงระบบโครงสร้างสังคมตามแบบแผนการพัฒนาที่มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ และยกฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย สุขภาพอนามัย การศึกษา การมีงานทำ และมีรายได้เพียงพอในการครองชีพของคนในหลายมิติทั้งด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การมีงานทำ ที่อยู่อาศัย สวัสดิการทางสังคม ค่านิยม การแสดงออกทางวัฒนธรรม การควบคุมสิ่งแวดล้อม ประชาชนต้องได้รับ ความเสมอภาค ความยุติธรรม และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น นอกจากนี้การพัฒนาสังคมยังหมายรวมถึงการพัฒนาชุมชน หรือพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งเป็นฐานรากของสังคม โดยมีกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน ด้วยการใช้พลังของชุมชนเองและการสนับสนุนจากภายนอก เพื่อให้ชุมชนมีความเจริญ มั่นคงและยั่งยืน สร้างชุมชนให้มีความเข้มแข็งด้วยการรวมตัวกัน ได้ร่วมกันคิด ร่วมกันทำของประชาชนโดยต้องพิจารณาให้รอบด้านและต้องเป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์และภูมิสังคม โดยประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทุกขั้นตอนอย่างมีระบบ ทั้งนี้ในประเทศไทยมีการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นโดยอาศัยปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงด้วย 3 เสาหลัก คือ ความดี การเรียนรู้ และการจัดการโดยมุ่งสร้างสังคมให้อยู่เย็นเป็นสุขตามที่พึงปรารถนาของสังคมที่ไม่ทอดทิ้งกัน สังคมจึงเกิดความเข้มแข็ง สังคมจึงมีคุณธรรม และสังคมจึงเป็นประชาธิปไตย ฝึกให้ประชาชนรู้จักและตระหนักการใช้ชีวิตด้วยการพึ่งตนเอง สอนคนในสังคมอยู่ร่วมกันด้วยความรู้รักสามัคคี รู้จักถนอม ให้อภัยกันย่อมทำให้ประชาชนมีความสุขไปตลอดชีวิต (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2527; สนธยา พลศรี, 2547; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2547; ศรีนิตย์ บุญทอง, 2548; ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2550; ประเวศ วะสี, 2551; กระทรวงศึกษาธิการ, 2554; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) จากนิยามดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นถึงมิติการพัฒนาในการทำร่วมกัน การสร้างสรรค์เพื่อประโยชน์ส่วนรวมให้ผลลัพธ์การพัฒนาให้คน ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศ เจริญขึ้นผาสุกขึ้น และคนมีอยู่มีกิน ไม่ให้คนทุกข์ยากลำบาก ซึ่งการพัฒนาสังคมจึงมีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่ความผาสุก สันติสุข การอยู่ร่วมกันแบบรู้รักสามัคคีตามหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ “รู้ รัก สามัคคี” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562; 2563) อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่สำคัญที่สุดของการพัฒนาสังคมอยู่ที่การสร้างผลกระทบที่ดีต่อคนในสังคมโดยตรง

การพัฒนามองเป็นเครื่องมือที่จะมาช่วยหาทางออกจากวิกฤติ หรือปัญหาต่างๆ ของคนและชุมชน ให้เกิดสิ่งที่น่าพึงพอใจ มีความสุข มีความมั่นคงในชีวิต โดยมีเป้าหมายสูงสุดที่คน สังคม วัฒนธรรมนวัตกรรมเทคโนโลยีกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เกื้อกูลประโยชน์ให้แก่กันช่วยเป็นเกราะปกป้อง รักษาความสมบูรณ์ของกันและกันไว้ มีเป็นลักษณะแสวงหาจุดร่วม สงวนจุดต่างระหว่างคน สังคม วัฒนธรรม นวัตกรรม และธรรมชาติ จนกลายเป็นความสุขที่เกิดขึ้นอย่างสมดุลอยู่ร่วมกัน เกื้อกูลกัน เพื่อเกิดความมั่นคงของชีวิตและการพัฒนาสังคมอย่างยั่งยืนในท้ายที่สุด (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ทั้งนี้ผู้เขียนได้ลงพื้นที่บริการวิชาการแก่สังคมโดยมุ่งหวังให้วิชาการไปรับใช้สังคม โดยการพัฒนาเชิงพื้นที่มีคาดหวังต่อความสำเร็จและมีความยั่งยืนในการพัฒนาคนเมือง กรณีพื้นที่ชุมชนเมือง เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ด้วยการใช้รูปแบบวิธีคิดแบบปักหมุดพัฒนา ไม่ได้กระจายในทุกครอบครัวแต่จะเน้นเฉพาะครัวเรือนที่มีพลัง ศักยภาพและความต้องการสูง ซึ่งมุ่งให้เป็นต้นแบบครัวเรือนเพื่อให้เกิดความสำเร็จก่อนจะได้เป็นตัวอย่างให้คนที่มี “พลังน้อย หรือศักยภาพน้อย” รู้สึกมี “พลังใจเพิ่มขึ้น” โดยแนวทางนี้ได้นำนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเข้ามามีบทบาทในการร่วมการบริการวิชาการโดยกระบวนการร่วมคิด ออกแบบ ทำ แก้ปัญหา พัฒนาขยายผล 7 ขั้นตอน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ดังนี้

1) ขั้นที่ 1 อาจารย์ลงพื้นที่ - ทำ ผู้นำพา (participation)
2) ขั้นที่ 2 นักศึกษาคิด - ทำ ชาวบ้านร่วมมือ
3) ขั้นที่ 3 นักศึกษาลงทำ อาจารย์แนะนำให้คำปรึกษา
4) ขั้นที่ 4 นักศึกษาทำ อาจารย์นำ ชาวบ้านร่วมใจ
5) ขั้นที่ 5 ชาวบ้านได้ ผู้นำร่วม อาจารย์ร่วม นักศึกษาได้
6) ขั้นที่ 6 สร้างเครือข่าย พันธมิตรเชิงพื้นที่ ปักหมุดพัฒนา
7) ขั้นที่ 7 ขยายผลกับคนที่ใช่ สร้างคนคุณภาพ

ท้ายที่สุดผู้เขียนคิดว่า การพัฒนาสังคม เป็นรูปแบบของเครื่องมือที่มี “กลไกมีชีวิต” ที่ช่วยขับเคลื่อนและเชื่อมต่อระหว่างหน่วยงานต่อหน่วยงาน คนเชื่อมโยงถึงคน ความรู้ถ่ายโอนถึงคน คนพัฒนาคนและพื้นที่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี พัฒนา เจริญรุ่งเรือง มั่นคง ยั่งยืนขึ้นให้มีความต่อเนื่องไปจนกว่าจะเห็นการเปลี่ยนแปลงในสิ่งที่ทุกคนยอมรับและปรารถนา

จึงชี้ให้เห็นกลไกการพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่น โดยอาศัยบทบาทของผู้ขับเคลื่อนที่มีฐานะเป็นอาจารย์ นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏและประชาชน โดยสรุปองค์ประกอบและขั้นตอนการขับเคลื่อนกลไกการพัฒนาสังคม ดังนี้

1) การเข้าใจสภาพพื้นที่และผู้คน โดยต้องเริ่มต้นจากผู้ขับเคลื่อน (อาจารย์หรือนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ) ด้วยการลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจ สภาพภูมิศาสตร์ ภูมิสังคม วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป้าหมายและให้ทำหน้าที่เป็น “ผู้นำพา” เข้าสู่กระบวนการพัฒนา

2) การกระตุ้นเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญในกระบวนการพัฒนา โดยให้ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างมีระบบในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทุกขั้นตอน ต้องร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมมือกับชาวบ้าน ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวของคนเป็นที่มาของความเข้มแข็งในชุมชน

3) การพัฒนาศักยภาพและสร้างแรงบันดาลใจ โดยมุ่งเน้นการพัฒนาคน กลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอ ต้องเริ่มต้นจาก ผู้นำ หัวหน้ากลุ่ม ครัวเรือนที่มีพลัง เพื่อเป็นต้นแบบให้คนที่มีพลังน้อยหรือศักยภาพน้อย ให้มีพลังใจเพิ่มขึ้น ซึ่งผู้ขับเคลื่อน ทำหน้าที่แนะนำให้คำปรึกษาและช่วยเหลือชาวบ้านให้เรียนรู้ลงมือทำ

4) การวางแผนและลงมือปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งกระบวนการพัฒนาย่อมมีแผนโครงการ กิจกรรมที่กำหนดร่วมกันสิ่งที่ต้องการและปัญหาที่จะแก้ไขระหว่างผู้ขับเคลื่อนกลไกและชาวบ้านโดยเน้นการใช้พลังของชุมชนเป็นหลัก รู้จักพึ่งตนเอง และสิ่งที่เกินกำลังที่ชุมชนจะทำได้สามารถขอการสนับสนุนจากภายนอกตามเหมาะสมใช้หลักการที่ว่า “พึ่งพาตนเองให้มาก พึ่งพารัฐให้น้อย”

5) การใช้หลักการ แนวคิดและปรัชญาที่เหมาะสม ในการพัฒนานั้นต้องสอดคล้องกับสภาพพื้นที่ วิถีชีวิต โดยส่วนรวมของประชาชนด้วยการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้เป็นพื้นฐานในการสร้างออกแบบพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน พร้อมกับการปลูกฝังเรื่อง การพึ่งตนเองและการอยู่ร่วมกันแบบรู้ รัก สามัคคี

6) การสร้างเครือข่ายและขยายผล เมื่อกระบวนการพัฒนาขับเคลื่อนไปได้ในระดับหนึ่งเริ่มเห็นผล จำเป็นต้องมีการสร้างเครือข่ายและพันธมิตรเชิงพื้นที่ เพื่อให้เกิดปักหมุด

พัฒนา และขยายผลไปสู่กลุ่มคนอื่นๆ ในชุมชนหรือพื้นที่ใกล้เคียง โดยมุ่งเน้นการสร้างคนคุณภาพ

7) การมุ่งสู่เป้าหมายที่ยั่งยืน โดยผลลัพธ์ของการพัฒนาคือการที่ประชาชนมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นในทุกมิติเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง วัฒนธรรม มีคุณภาพชีวิตที่ดี ได้รับความเสมอภาค ความยุติธรรม ชุมชนมีความ เจริญ มั่นคง และยั่งยืน โดยวัดได้จาก “การเปลี่ยนแปลง” ของประชาชนในชุมชนท้องถิ่น

3. นิยามคำว่า ชุมชนเมือง

คำว่า “ชุมชนเมือง” (urban community) มาจากรากศัพท์ภาษาละตินว่า Urbnus หมายถึง เมือง โดยคำว่า ชุมชนเมือง หมายถึง ระบบที่ซับซ้อนภายในเมืองซึ่งประกอบไปด้วย อาคาร พื้นที่เส้นทาง พื้นที่สีเขียว แหล่งน้ำ และที่อยู่อาศัยต่างๆ ซึ่งทั้งหมดล้วนสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ที่ดีของมนุษย์และระบบนิเวศ ทั้งนี้ชุมชนเมืองจึงมีลักษณะทั่วไป ประกอบด้วย การมีความหนาแน่นของประชากรสูง โครงสร้างพื้นฐานที่ทันสมัย ทั้งระบบการขนส่ง การดูแลสุขภาพ และการศึกษา การมีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย อาทิ ธุรกิจส่วนตัว อุตสาหกรรม และบริการ การมีความสามารถเข้าถึงงาน บริการ และความบันเทิงได้สะดวกมากขึ้น และการมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสังคม อย่างไรก็ตาม ชุมชนในเมืองจะมีโอกาสและความสะดวกสบายมากกว่าพื้นที่ชนบท แต่อาจต้องเผชิญกับความท้าทายและปัญหาด้านมลพิษ ปัญหาที่อยู่อาศัยที่ไม่เหมาะสม ปัญหาการจราจรติดขัด และปัญหาสุขภาพที่เกี่ยวข้องกับความเครียด (Douglas, 2018; Fischer, 1975; Herbert, & Raine, 1976) ในประเทศไทยมีการระบุนิยามชัดเจนในระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและคณะกรรมการชุมชน พ.ศ.2555 (2566, 11 มกราคม) และ พ.ศ. 2564 (2564, 27 พฤษภาคม) ได้นิยามไว้อย่างชัดเจนว่า ชุมชนเมือง หมายถึง ชุมชนที่มีลักษณะของบ้านเรือนอยู่รวมกันค่อนข้างหนาแน่นแต่ไม่แออัดมีสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และการคมนาคมสะดวก ทั้งนี้ยังรวมชุมชนในเมืองลักษณะอื่นด้วย อาทิ ชุมชนแออัด ชุมชนชานเมือง เคหะชุมชน ชุมชนอาคารสูง ชุมชนหมู่บ้านจัดสรรด้วย โดยได้นิยามชุมชนที่อยู่ในเมืองไว้ ประกอบด้วย (1) ชุมชนแออัด หมายความว่า ชุมชนที่มีลักษณะบ้านเรือนหนาแน่น ประชาชนอยู่อย่างแออัด (2) ชุมชน

เมือง หมายความว่า ชุมชนที่มีลักษณะของบ้านเรือนอยู่รวมกันค่อนข้างหนาแน่นแต่ไม่แออัด มีสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และการคมนาคมสะดวก (3) ชุมชนชานเมือง หมายความว่า ชุมชนที่มีพื้นที่ด้านเกษตรกรรม และชุมชนที่มีบ้านเรือนที่อยู่รวมกัน (4) ชุมชนอาคารสูง หมายความว่า ชุมชนที่มีสภาพเป็นแฟลต คอนโดมิเนียม อะพาร์ตเมนต์ หรืออาคารอย่างอื่นที่มีลักษณะเดียวกัน และ (5) ชุมชนรูปแบบพิเศษ” หมายความว่า ชุมชนที่นอกเหนือจากสี่ประเภทดังกล่าวข้างต้นและปลัดกรุงเทพมหานครให้ความเห็นชอบตามที่สานักพัฒนาสังคมกาหนดหลักเกณฑ์ เพื่อประโยชน์ในการจัดตั้งชุมชนได้ครอบคลุม แต่ชุมชนดังกล่าวมิได้รับการสนับสนุนเงินสนับสนุนการพัฒนาชุมชน อย่างไรก็ตามในการลงพื้นที่ศึกษาวิจัยในชุมชนเมืองจะพบว่า มีกระบวนการหลายขั้นตอนและยากมากในการเข้าถึงข้อมูลเหตุเพราะว่า ชุมชนเมืองมีความสลับซับซ้อนของโครงสร้างผู้คน อำนาจ กิจกรรมและแนวทางการดำรงชีวิตที่ต้องดิ้นรนไม่มีเวลาว่างที่จะให้ข้อมูล ชี้ให้เห็นว่า ชุมชนเมืองจึงมีความหลากหลายสลับซับซ้อนเป็นพหุสังคมวัฒนธรรม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) นอกจากนี้ได้มีการจัดแบ่งชุมชนไว้อย่างกว้างๆ ที่อธิบายเชิงเปรียบเทียบระหว่างบริบทชุมชนชนบท (rural community) เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชนบท ซึ่งมีความหนาแน่นของประชากรน้อย ผู้อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี มีอาชีพเกษตรกรรม กับบริบทชุมชนเมือง (urban community) เป็นชุมชนที่มีความหนาแน่นของประชากรมาก อาคารบ้านเรือนหนาแน่น มีความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมากกว่าสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ อาชีพมีมากมายหลายอาชีพ ส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรม การค้าขายและการบริการ สมาชิกมีความเป็นอิสระ หรือปัจเจกบุคคลสูง ทำให้ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบตัวใครตัวมัน คือเป็นทางการมากกว่าส่วนตัว สมาชิกมีความแตกต่างกันและขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่อยู่ร่วมกันได้เพราะผลประโยชน์ที่แต่ละคนจะได้รับ เป็นต้น (สนธยา พลศรี, 2547) อย่างไรก็ตามในการเกิดขึ้นของชุมชนเมืองมีการเกิดขึ้นได้ในหลากหลายลักษณะและมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาทั้งที่เจริญก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็วและค่อยๆ เสื่อมโทรมลงไป บางชุมชนเมืองถูกแทนที่โดยผู้คนที่ประกอบกิจกรรมต่างๆ หรือถูกเวนคืนจากภาครัฐ ได้แก่ (1) การแบ่งแยก (Segregation) เช่น ย่านค้าปลีก ย่านค้าเครื่องเหล็ก (2) การบุกรุก (Invasion) เช่น การบุกรุกของคนร่ำรวยเข้าไป

แทนที่คนยากจน การบุกรุกของผู้คนเข้าไปตั้งร้านค้า โรงงานอุตสาหกรรมย่านที่พักอาศัย การรื้อถอนแหล่งเสื่อมโทรมเพื่อใช้เป็นสถานที่ราชการ (3) การกระจายออกจากศูนย์กลางของเมือง (decentralization) เนื่องจากความหนาแน่นของประชากรสูง ที่ดินราคาแพง ผู้คนไปอาศัยอยู่ชานเมืองมากกขึ้น (4) การเดินทางเข้าออกประจำ (routinization) การเคลื่อนย้ายของผู้คนแบบเดินทางไปกลับเป็นประจำ ระหว่างบ้านพักอาศัยกับสถานที่ทำงาน ปัจจุบันมีปริมาณสูงมากขึ้น (ณรงค์ เส็งประชา, 2528) ยังพบว่า “วิถีชีวิตแบบเมือง” จะมีลักษณะของผู้ที่แตกต่างในลักษณะการดำรงชีวิตกันอย่างมาก ซึ่งจะสามารถเห็นได้ในตลอดเวลาว่า ในชุมชนหนึ่งจะมีทั้งคนรวย คนจน คนมีกินทุกมื้อ คนอดอยาก คนมีที่หลับนอนสบาย คนไร้ที่พักพิง (นอนข้างถนน ตามป้ายรถเมล์) มีความหลากหลาย ความแปลกแยกแตกต่างทางสังคมจำนวนมากมาย ลักษณะที่เห็นได้อย่างชัดเจน ความต่างคนต่างอยู่จะมากในชุมเมือง ความเห็นแก่ตัว ความเร่งรีบ วิถีการกินแบบรวดเร็ว อยู่กับการทำมาหากินเป็นหลัก มีเงินตัวกลางในการกระทำต่างๆ ของการดำรงชีพ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555) โดยลักษณะของชุมชนวิถีเมืองใหญ่ๆ จะมีลักษณะเป็นความหลากหลายทางสังคม วัฒนธรรม ศิลปะ วิถีชีวิต วิธีคิด ความเจริญก้าวหน้าทางสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เป็นทั้งแบบทางการและไม่เป็นทางการ ชุมชนเป็นทั้งแนวตั้งและแนวราบ รวมถึงไม่มีระบบด้วยสิ่งที่พบในชุมชนเมืองจะพบทั้งชุมชนสลัม เคหะชุมชนชุมชนคอนโด ชุมชนห้องแถวหอพัก ชุมชนทหาร ชุมชนรอบวัด ชุมชนตลาด ชุมชนบ้านจัดสรร ชุมชนราชการ ชุมชนธุรกิจ ชุมชนเร่ร่อน ชุมชนกลางคืน ซึ่งมีอีกมากมายซ่อนตัวอยู่ในเมืองใหญ่ๆ และมีความหลากทางชีวิตภาพ สังคม วัฒนธรรม ดังนั้นชุมชนเมืองจึงมีสลับซับซ้อนมากกว่าชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ชนบทหรือพื้นที่ต่างจังหวัด สิ่งที่เห็นได้ชัดคือ ชุมชนเมืองเจริญวัตถุ ติดกระแสบริโภคนิยม ทุนนิยม วัตถุนิยม ส่วนชุมชนชนบทมีความเจริญทางจิตใจมากกว่านั่นเอง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555; 2560; 2561; 2562) ในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญาเพื่อยกระดับผลิตผลชุมชนเมืองเชิงคุณค่าสู่การสร้างมูลค่าผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ดุสิตแบรนด์ ได้สรุปภาวะความเป็นเมืองไว้ 11 ตัวชี้วัด ได้แก่ (1) บ้านเรือนอยู่รวมกันค่อนข้างหนาแน่น (2) มีสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การคมนาคมสะดวกสบาย (3) วิถีแฟชั่น ความทันสมัย (4) พหุอาชีพ (5) พหุสังคม วัฒนธรรม องค์ความรู้ (6) วิถีชีวิตแบบเร่งรีบ (7) ลักษณะครอบครัวเดี่ยว (8) ปัจเจกบุคคลสูง ต่างคนต่างอยู่ (9) โครงสร้างอำนาจ

สลับซับซ้อน (10) ติดยึดกับระบบ รูปแบบอย่างเป็นทางการ และ(11) เงินกับงานอาชีพ คือ อำนาจ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2565) การเป็นชุมชนเมืองต้องให้เข้าใจ เข้าถึง “วิถีชีวิตชุมชนเมือง” ความเป็นวิถีชีวิตแบบเมืองทำให้เกิดเป็นจุดอ่อนบางประการในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในเศรษฐกิจนอกภาคทางการที่ผู้อยู่อาศัยมีความแปลกแยกกันสูง ต่างคนต่างอยู่ รู้จักกันน้อยมากจากเงื่อนไขของสภาพที่อยู่อาศัย และวิถีชีวิต ทำให้บุคคลมีพื้นที่ของความสัมพันธ์เชิงสังคมที่จะช่วยลดความเครื่องเครียดจากความแปลกแยก แตกต่าง อย่างจำกัด (นฤมล นิราทร และคณะ, 2550) นอกจากนี้ลักษณะชุมชนในเมืองจะมีลักษณะที่สะท้อนของการอยู่อาศัยของคนจนในเมืองเป็นจำนวนมาก อาทิ การไม่มีความมั่นคงในที่อยู่อาศัย การไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่อยู่อาศัยของคนจนเมือง ต้องซื้อสาธารณูปโภคราคาแพง คนจนมีรายได้น้อยและไม่แน่นอนคนจนเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชนแออัดเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพที่มีรายได้น้อยและมีรายได้ไม่แน่นอน (สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555) ลักษณะของสังคมเมืองโดยทั่วไปยังสะท้อน (1) มีความสัมพันธ์กันในลักษณะทุติยภูมิ (2) ความผูกพันกันในครอบครัวมีน้อย (3) อาชีพของชาวเมืองมีมากมาย (4) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็วเนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการต่างๆ (5) เป็นศูนย์รวมของการศึกษา การปกครอง ธุรกิจการค้า (6) ชาวเมืองส่วนใหญ่อยู่ภายใต้ระบบการแบ่งงานกันทำ (7) เป็นสังคมที่มีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว (8) คนในเมืองไม่ค่อยมีความเห็นใจและไม่ค่อยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน (9) ค่านิยมบางประการที่สังเกตเห็นได้ เช่น ความโอ่อ่า วัตถุนิยม เป็นต้น (วรวุธ สุวรรณฤทธิ์และคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ 41 สถาบัน, 2549) ดังนั้นจึงมีการสรุปวิถีชุมชนเมืองหลวงในเขตดุสิต กรุงเทพมหานครตามบริบทของ 43 ชุมชนออกไว้ 6 ลักษณะชุมชน 4 วิถีชีวิตเมืองหลวง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2565) ดังต่อไปนี้

1) แบ่งออกได้ 6 ลักษณะชุมชน ดังนี้

1.1) ชุมชนแบบบวร มีลักษณะเป็นชื่อชุมชน วัด โรงเรียนเป็นชื่อเดียวกัน อาทิ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 ชุมชนวัดน้อยนพคุณ ชุมชนวัดเทวราชกุญชร ชุมชนวัดโบสถ์สามเสน ชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม ชุมชนชาววัดราชา ชุมชนราชผาทับทิมร่วมใจ ชุมชนข้างวัดสุคันธาราม

1.2) ชุมชนแบบถนน ตรอก ซอย ยึดเอาชื่อถนน ตรอก ซอยนั้นและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นชื่อชุมชน ซึ่งจะมีลักษณะเป็นชุมชนเมืองและแออัด อาทิ ชุมชนซอยสันติสุข ชุมชนซอยสีคาม ชุมชนตรอกต้นโพธิ์ ชุมชนพัฒนาซอยสินทรัพย์ ชุมชนซอยเสริมสุข ชุมชนซอยราชพัสดุ ชุมชนซอยมิตรอนันต์ ชุมชนศรีย่านซอย 3 ชุมชนซอยโซดา ชุมชนถนนสุคันธาราม ชุมชนพัฒนาซอยระนองกลาง ชุมชนสุโขทัยซอย 1

1.3) ชุมชนลักษณะชุมชนเมืองทั่วไป อาทิ ชุมชนสวนอ้อย ชุมชนท่าน้ำสามเสน ชุมชนนครไชยศรี ชุมชนพระยาประสิทธิ์ ชุมชนบ้านพักองค์การทอผ้า ชุมชนพิชัย

1.4) ชุมชนแนวตั้ง เป็นชุมชนทหาร แฟลตเคหะชุมชน อาทิ ชุมชน พล.ปตอ. พื้นที่เกียกกาย ชุมชนม้าหนึ่ง ชุมชนสรรพวุธนิเวศน์ ชุมชน ม.พัน 3 รอ. ชุมชน ม.พัน 4 รอ. ชุมชนปื่นหนึ่ง ชุมชนกรมสรรพาวุธทหารบก ชุมชนบ้านพัก ขส.ทบ.สะพานแดง ชุมชนสื่อสารสะพานแดง ชุมชนแฟลตสิริสาสน์ เคหะศรีย่าน

1.5) ชุมชนแบบตลาด พื้นที่ชุมชนเป็นตลาดร่วมอยู่ด้วย อาทิ ชุมชนชาวคลองบางกระบือ 14

1.6) ชุมชนแออัด เป็นพื้นที่ชุมชนที่มีโครงสร้างบ้านเรือนไม่เป็นระเบียบอยู่ปะปนกันตามที่ตนเองสามารถสร้างได้อยู่กันในพื้นที่แออัด อาทิ ชุมชนริมทางรถไฟสายแปดริ้ว ชุมชนหลังบ้านมนังคศิลา และชุมชนวัดญวน-คลองลำปัก

2) รูปแบบ 4 วิถีชีวิตเมืองหลวง ได้แก่ (1) วิถีชีวิตแบบเร่งรีบตื่นเช้า กลับมืด (2) วิถีชีวิตคนหลายอาชีพหาเช้าสาย บ่ายกินค่ำ (3) วิถีคนทำงานนอกชุมชน ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการและพนักงานบริษัทเอกชน และ (4) วิถีชีวิตคนหางาน คนหาเงิน

ลักษณะวิถีชีวิตชุมชนเมืองได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของชุมชนเมืองเป็นกลุ่มประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เมืองซึ่งมีที่มาจากความหลากหลายทางสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิต โดยมีลักษณะเฉพาะในเรื่องความหนาแน่นของที่อยู่อาศัย ความซับซ้อนของโครงสร้างพื้นที่และอาชีพประชาชนส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตโดยเน้นงานกับเงินเป็นเป้าหมายหลัก ไม่มีงานไม่มีเงินอยู่ดำรงชีวิตในเมืองยากลำบากมาก การมีวิถีชีวิตที่เร่งรีบ การแข่งขันกันสูง การพึ่งพาอาศัยจะเป็นทางการและมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลค่อนข้างน้อย ชุมชนเมืองจึงมีรูปแบบของที่อยู่อาศัยมีความหลากหลาย อาทิ ชุมชนวัด ชุมชนแออัด บ้านจัดสรร คอนโด หอพัก หรืออาคาร

พาณิชย์ ทั้งนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงภาวะการเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวตามสภาพเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เป็นพลวัตอยู่เสมอ

4. นิยามคำว่า ชุมชนท้องถิ่น

คำว่า ชุมชนท้องถิ่น (local community) หรือบางหน่วยงานเรียกว่า ชุมชนชนบท (rural community) ได้เช่นเดียวกันและยังพบว่ามีคำจำกัดความที่องค์กรระหว่างประเทศใช้กันมากที่สุดโดยเฉพาะองค์กรเพื่อความร่วมมือและการพัฒนาทางเศรษฐกิจ (OECD) มุ่งให้คำจำกัดความคำว่า ชุมชนชนบทด้วยการแบ่งหน่วยพื้นที่ออกเป็นสองระดับตามลำดับชั้น ได้แก่ ระดับท้องถิ่นและระดับภูมิภาค โดยในระดับท้องถิ่น กำหนดให้พื้นที่ชนบทเป็นชุมชนที่มีความหนาแน่นของประชากรต่ำกว่า 150 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วนในระดับภูมิภาค แบ่งโดยขึ้นอยู่กับสัดส่วนของประชากรในภูมิภาคที่อาศัยอยู่ในชุมชนชนบท (OECD, 2006) แสดงว่าชนบทโดยทั่วไปสะท้อนพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ว่าพื้นที่นั้นได้ตั้งในเมืองหรือนอกเมือง พิจารณาที่ขนาดของพื้นที่ กิจกรรมการประกอบอาชีพด้วย อาทิ การเกษตรและพื้นที่ป่าไม้ นอกจากนี้พื้นที่ชนบทยังมีพลวัตทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นเอกลักษณ์ (Rural area, 2025, May 7) นอกจากนี้ยังมีมุมมองต่อชุมชนชนบทในมิติเป็นสิ่งตรงข้ามกัน โดยชนบทเป็นตัวแทนของชีวิตที่ดีและเป็นสิ่งตรงข้ามกับการเปลี่ยนแปลง หรือตรงข้ามกับความทันสมัย (Woods, 2004) ในปัจจุบัน นักวิชาการมักจะปฏิเสธแนวคิดเรื่องความแตกต่างที่สำคัญระหว่างพื้นที่ชนบทและเขตเมือง การมองชนบทเป็นเพียงจินตนาการที่มีความหมายต่างกันสำหรับคนต่างกลุ่ม ยังคงมีความหมายและสัญลักษณ์ที่อาจถูกบิดเบือนและโต้แย้งได้ในฐานะส่วนหนึ่งของการต่อสู้ทางสังคม (Shucksmith, 1994) คณะกรรมาธิการสหภาพยุโรปได้กล่าวไว้ว่า การเกษตรและป่าไม้ไม่ได้เป็นกระดูกสันหลังของเศรษฐกิจในชนบทอีกต่อไป เนื่องจากชนบทเป็นส่วนใหญ่ในสหภาพยุโรป การจ้างงานและมูลค่าเพิ่มมักมาจากกิจกรรมที่ไม่ใช่เกษตรกรรม ในปี ค.ศ.2009 ความสำคัญของการเกษตรถูกชดเชยด้วยการเติบโตของบริการมากขึ้นและในพื้นที่ชนบทของสหภาพยุโรปยังประสบกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากร สังคม และวัฒนธรรม การอพยพย้ายถิ่นฐานมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม และในขณะที่บางพื้นที่ยังคงสูญเสียประชากรไปในหลายพื้นที่ผู้คนย้ายเข้าไปในพื้นที่ชนบทเนื่องจากค่านิยมใหม่ที่

กำหนดให้กับพื้นที่ชนบท (Shucksmith, & Thompson, 2012) หากย้อนไป 50 ปีที่แล้วของประเทศไทยได้มีนิยามของคำว่า ชุมชนชนบท หมายถึง กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์เชิงปฐมภูมิที่ใกล้ชิดของสมาชิกในครอบครัว เครือญาติและเพื่อนบ้าน ซึ่งมีลักษณะทั่วไปเป็นการอยู่ร่วมกันแบบรู้จักกันที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ ความรักถิ่นฐานมีมาก มีครอบครัวที่เป็นหน่วยทางเศรษฐกิจแบบครบวงจร อัตราการเกิดสูง ขนาดครอบครัวใหญ่ เฉลี่ยความยาวนานของชีวิตน้อย มีทัศนคติเป็นคนหัวโบราณ ชอบเก็บเงินไว้เฉยๆ เชื่อโชคลาง มีระดับการศึกษาและทักษะในอาชีพชีวิตทั่วไปต่ำ มีความสัมพันธ์ในหมู่บ้านแน่นแฟ้นแบบพวกเรา ชอบใช้เงินส่วนใหญ่ไปกับพิธีการทางศาสนา อาทิ ทำบุญ บวช แต่งงาน เป็นต้น มีทัศนคติยึดติดตามประเพณี มีค่านิยมยังยกย่องเจ้านาย มีใจเมตตากรุณา การนับถือผู้ใหญ่ การเอื้อเฟื้อใจบุญ เป็นต้น (ไพฑูรย์ เครือแก้ว, 2518) ซึ่งในการวิจัยเรื่องประเทศไทยในอนาคต Future Thailand: มิติที่ 2 สังคม ชนบทท้องถิ่น โดยสถาบันพระปกเกล้า ได้นิยามว่า สังคมชนบทท้องถิ่น หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ของคนในชนบทที่อยู่ภายใต้ระบบของสถาบันทางเศรษฐกิจ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ยังชี้ให้เห็นว่าชุมชนชนบทในอดีตมีการตั้งครัวเรือนอยู่ในสภาพแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ที่เหมาะแก่การประกอบอาชีพเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ สภาพแวดล้อมรอบชุมชนมีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีแหล่งน้ำที่เพียงพอต่อการอุปโภคบริโภคและยังอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นแหล่งอาหารเลี้ยงครัวเรือน โดยมีลักษณะชุมชนชนบททั่วไป ได้แก่ สังคมชนบทในอดีตเป็นสังคมที่หมู่บ้านจะตั้งอยู่กระจัดกระจาย มีการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน รักหมู่คณะ มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี อยู่รวมกันเป็นเครือญาติ มีโครงสร้างครอบครัวขนาดใหญ่ หรือที่เรียกว่าครอบครัวขยาย มีแรงงานในภาคเกษตรกรรมส่วนใหญ่มีอาชีพทางการเกษตร อาทิ อาชีพปลูกข้าว ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ การประมง อาชีพที่ขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อมและเป็นเศรษฐกิจแบบครัวเรือน (ณรงค์ เส็งประชา, 2544; สนธยา พลศรี, 2547; ทัศนา พฤติการกิจ, 2558; สถาบันพระปกเกล้า, 2564) นอกจากนี้ในอีก 20 ปีข้างหน้าสังคมชนบทอาจจะต้องกลายเป็นสังคมอมทุกข์ (unhappy society) โดยสังคมอมทุกข์เป็นลักษณะของสังคมที่ขาดความสมดุล มีความเหลื่อมล้ำรุนแรง ประชาชนมีหนี้สิน ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ขณะเดียวกันสังคมมีความแตกแยกและความขัดแย้งที่ร้าวลึก ผู้คนเห็นแก่

ผลประโยชน์ส่วนตนและแสวงหาวัตถุและเงิน ระบบอุปถัมน์มีบทบาทเพิ่มสูง ส่วนสังคมปนสุขปนทุกข์ (mixed society) เป็นสังคมที่ยังคงมีความเหลื่อมล้ำทางรายได้ การเข้าถึงบริการสาธารณะ การเข้าถึงโอกาสทางการศึกษา การมีงานทำ นอกจากนี้การพัฒนาระหว่างเมืองกับชนบทยังไม่สมดุลและคนในชนบทประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำ มีรายได้น้อย และมีหนี้สิน ทั้งนี้สถาบันทางสังคมที่เป็นสถาบันศาสนา สถาบันการศึกษา สถาบันครอบครัวทำหน้าที่ได้ไม่สมบูรณ์เต็มที่ส่งผลให้การกล่อมเกลาทางสังคมลดลง (สถาบันพระปกเกล้า, 2564) ทั้งนี้คำว่าพื้นที่ชนบทนั้นมีความกว้างใหญ่ไพศาลและแตกต่างกันโดยพื้นที่ที่เรียกกันว่าเป็นพื้นที่ชนบทมี 2 ลักษณะ ได้แก่ ชนบทเป็นพื้นที่รอบนอกที่อยู่ห่างไกลกับชนบทเป็นพื้นที่ชายขอบ โดยจำกัดความที่ขอบเขต ซึ่งเป็นพื้นที่ชนบทของประเทศไทยจะเป็นพื้นที่อยู่นอกเขตเทศบาลทุกแห่ง (ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์, 2531) อย่างไรก็ตามในชนบทจะพบปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุดคือ ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ปัญหาการขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์การสอนที่ทันสมัย ปัญหาการขาดแคลนที่ดินเพื่อใช้ทำมาหากิน ปัญหาความยากจน (ทัศนีย์ ทองสว่าง, 2537) โดยในประเทศไทย ได้มีการเก็บข้อมูลพื้นฐานระดับหมู่บ้าน (กชช. 2ค) มีการจัดเก็บข้อมูลจากหมู่บ้านในเขตชนบท ทุก 2 ปี จำนวน 70,492 หมู่บ้าน 7,225 ตำบล 878 อำเภอ 76 จังหวัด ซึ่งมีอยู่ 3 อำเภอที่ไม่มีหมู่บ้านในเขตชนบท คือ อำเภอเกาะสมัย จังหวัดสุราษฎรณ์ธานี อำเภอเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี และอำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี ซึ่งครัวเรือนในชนบททั้งหมดจำนวน 10,709,220 ครัวเรือน โดยมีการทำนาทั้งหมดจำนวน 4,287,426 ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ 40.03 ในพื้นที่ทำนาทั้งหมด จำนวน 50,111,251 ไร่ ซึ่งมีการทำนามากที่สุดจำนวน 30,905,452 ไร่ อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2566) ผู้เขียนจึงสรุปได้ว่า ชุมชนท้องถิ่น เรียกแทนกันได้กับชุมชนชนบท ซึ่งมีลักษณะของพื้นที่ไม่แตกต่างกันเพราะเป็นพื้นที่ที่มีธรรมชาติขนาดกว้างใหญ่ไพศาล สภาพแวดล้อมอิงธรรมชาติ ประชาชนยังพึ่งพาเศรษฐกิจเกษตรกรรม มีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้น ความหนาแน่นของประชากรต่ำ แต่ในปัจจุบันเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมสูง ได้เกิดการหลอมรวมกับระบบเมืองมากขึ้น เริ่มเป็นพื้นที่ที่มีความหมายทางสังคมหลากหลายและถูกตีความแตกต่างกันไปตามบริบทโดยมีนัยสำคัญเชิงการเปรียบเทียบเป็นสิ่งตรงกันข้าม ซึ่งชุมชนชนบทในอดีตกับปัจจุบันชี้ให้เห็นความแตกต่างกัน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3.2 ตารางเปรียบเทียบระหว่างชุมชนชนบทในอดีตและปัจจุบัน

ข้อมูล	อดีต	ปัจจุบัน
ลักษณะประชากร	ครอบครัวขยาย ขนาดใหญ่ อัตราการเกิดสูง	ครัวเรือนเล็กลง ครอบครัวเดี่ยวอัตราการเกิดลดลง
โครงสร้างทางสังคม	ความสัมพันธ์แน่นแฟ้น รู้จักกันทั้งหมู่บ้าน	ความสัมพันธ์ห่างเหินมากขึ้น ปัจเจกนิยมเพิ่มขึ้น
สถาบันทางสังคม	ครอบครัว ศาสนา ทำหน้าที่ชัดเจน	สถาบันอ่อนแอ การกล่อมเกลาทางสังคมลดลง
รูปแบบเศรษฐกิจ	พึ่งพาเกษตรกรรม เลี้ยงสัตว์ ประมง	รายได้หลักมาจากนอกภาคเกษตร กิจกรรมบริการมากขึ้น
ทัศนคติและค่านิยม	ยึดมั่นคำสอน ความเชื่อมั่นคงทางศาสนา หัวโบราณ ยึดประเพณี เคารพผู้อาวุโส	เปิดรับความทันสมัย ขัดแย้งเรื่องคุณค่า ยอมรับนวัตกรรมมากขึ้น
การศึกษาและทักษะ	การศึกษาต่ำ ทักษะอาชีพต่ำ	เข้าถึงการศึกษามากขึ้น แต่ยังมีความเหลื่อมล้ำ
สภาพแวดล้อม	มีความอุดมสมบูรณ์ พึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติ พึ่งพาฤดูกาล	ทรัพยากรน้อยลง มีการนำไปใช้ทางเศรษฐกิจมากขึ้น คุณภาพสิ่งแวดล้อมลดลง
การโยกย้ายถิ่น	ประชากรตั้งมั่นในถิ่นฐาน (มีการโยกย้ายน้อย)	การอพยพถิ่นฐานทั้งเข้า ออกชุมชนมากทั้งจากชนบทสู่เมือง และเมืองสู่ชนบท
ภาพลักษณ์	เป็นแหล่งของวัฒนธรรมดั้งเดิม มีชีวิตเรียบง่าย	เป็นพื้นที่แห่งจินตนาการ ความขัดแย้งทางสังคม บางส่วนทันสมัยขึ้น
ปัญหาหลัก	ขาดแคลนการศึกษา สาธารณสุข แต่ยังพึ่งตนเองได้	หนี้สิน ความเหลื่อมล้ำ พึ่งพิงรัฐสูง ความไม่สมดุลเมือง ชนบท

บทบาทการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

เมื่อกล่าวถึงบทบาทการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นทำให้นึกถึงการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ อาจเรียกว่า การวิจัยเชิงพื้นที่ (area-based research) หรือเรียกว่า การศึกษาพื้นที่ (area study) บางบริบทเรียกว่าการวิจัยเชิงบูรณาการพื้นที่ เป็นแนวคิดการวิจัยที่ไม่ได้ตั้งต้นจากทฤษฎีแต่ตั้งต้นจากพื้นที่ (area) และบริบท (context) ซึ่งมุ่งเน้นการศึกษาทำความเข้าใจปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทเฉพาะของพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งอย่างเป็นองค์รวม โดยไม่ได้มองพื้นที่เป็นเพียงสถานที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ในฐานะหน่วยวิเคราะห์สำคัญเท่านั้น แต่ต้องกำหนดให้เป็นพื้นที่เวทีสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติ การทำงานร่วมกับคนในพื้นที่ ลักษณะเฉพาะตัวและโครงสร้างอำนาจที่เชื่อมโยงกันอย่างซับซ้อน (Massey, 1994) การแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ที่ต้องอาศัยข้อมูลเชิงลึกจากการลงพื้นที่ด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสำคัญ (Creswell & Creswell, 2018) โดยในประเทศไทยงานวิจัยลักษณะนี้ว่า งานวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (area based collaborative research; ABC) (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2014) แนวคิดนี้เป็นการก้าวพ้นข้อจำกัดในรูปแบบการวิจัยทั่วไปที่ติดกับทฤษฎี ตำรา ปัญหานามธรรมและตัวแปรมาตรฐานจนไม่คำนึงถึงบริบทเฉพาะของพื้นที่ หรือชุมชน ซึ่งเมื่อผลวิจัยออกมาไม่สามารถแก้ไขปัญหาจริงได้อย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้นการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่มีจุดเน้นที่บริบทเฉพาะชุมชนท้องถิ่น เป็นตัวแปรหลักและความรู้จากพื้นที่เพื่อนำองค์ความรู้เชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตจริงของประชาชน (Reason & Bradbury, 2008) โดยมุ่งการแก้ปัญหาที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์ สลับซ้อนทางสังคม เศรษฐกิจ ภูมิศาสตร์และภูมิสังคมที่แตกต่างกันเพื่อนำไปสู่การแก้ไขที่ได้ผลจริงและยั่งยืนต้องเข้าใจเชิงลึกในพื้นที่ ทำให้เห็นได้ว่าการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่จึงไม่ใช่เพียงการลงพื้นที่เก็บข้อมูล แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจปัญหาเชิงโครงสร้างพร้อมกับกำหนดเพื่อสร้างแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกับบริบทจริงของชุมชน หากวิเคราะห์ลักษณะวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่จะมีความสำคัญกับแนวคิดหลายประการ อาทิ แนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ (spatial development) แนวคิดชุมชนฐานราก (community-based approach) แนวคิดการมีส่วนร่วม (participatory research) แนวคิดระบบนิเวศทางสังคม (socio-ecological system) แนวคิดภูมิสังคม (geo-social context)

และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research; PAR) เป็นต้น ซึ่งองค์ประกอบสำคัญอยู่ที่ (1) พื้นที่เป็นหน่วยวิเคราะห์หลักของการวิจัย (area as unit of analysis) ที่มีประวัติศาสตร์ชุมชน โครงสร้างประชากร วิถีชีวิต วัฒนธรรม ระบบเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางสังคม เครือข่ายอำนาจ ความรู้ของชุมชน และทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างกันแม้ว่าจะทำการศึกษาเรื่องเดียวกันก็ตาม อาทิ ปัญหาความยากจนในชุมชนเมืองและชนบทย่อมมีสาเหตุ วิธีการ ผู้คน กลไกและแนวทางในการแก้ไขที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่นั่นเอง (2) การมีส่วนร่วมของคนในพื้นที่ (participatory engagement) นี้คือหัวใจหลักของการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ ซึ่งต้องให้ประชาชนในชุมชนท้องถิ่น หรือพื้นที่เป้าหมายวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนตั้งแต่ร่วมกำหนดปัญหาวิจัย การร่วมคิดวางแผน การกำหนดผู้ให้ข้อมูลสำคัญ การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การออกแบบแนวทางในแก้ไขปัญหา การนำข้อมูลไปสู่การปฏิบัติและการประเมินผล ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องการปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วมซึ่งเชื่อว่าชุมชนมิใช่ผู้ถูกศึกษาแต่เป็น “หุ้นส่วนทางปัญญา” (Freire, 1970) นอกจากนี้ต้องรู้จัก (3) การบูรณาการข้อมูลหลากหลายมิติ (multi-dimensional integration) โดยไม่มองเพียงอาการของปัญหาที่เกิดขึ้นต้องใช้ข้อมูลทั้งบริบททางกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองโครงสร้างอำนาจและผู้มีส่วนร่วมได้ส่วนเสียในปัญหานั้นร่วมกันเพื่อจะได้เห็นถึงรากเหง้าของปัญหา ซึ่งสามารถนำไปใช้ในการวิจัยเพื่อหาวิธีการ และแนวทางแก้ไขปัญหาตรงกับสาเหตุที่เกิดขึ้นได้ชัดเจน

ในช่วงปี พ.ศ.2541 ประเทศไทยได้มีแนวคิดการพัฒนาเชิงพื้นที่ด้วยการหนุนเสริมพลังให้ประชาชนระดับชุมชนได้ทำงานวิจัยท้องถิ่น (community based research; CBR) (ปิยะวัติ บุญ-หลง, 2544) ต่อมาช่วงปี พ.ศ.2548-2555 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) พยายามนำร่องรูปแบบงานวิจัยใหม่ในการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่ด้วยข้อมูลและความรู้เพื่อสร้างชุมชนเข้มแข็งจากฐานรากเรียกว่า งานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC) ซึ่งมุ่งเน้นการวิจัยสร้างตัวแบบเพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาในพื้นที่จริง โดยมีหลักคิดและกรอบการทำงานวิจัยเชิงพื้นที่ (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2551; กิตติ สัจจาวัฒนา, 2017) 3 หลักคิด ได้แก่ (1) มุ่งเน้นพื้นที่ที่สามารถบูรณาการงานพัฒนาได้จริง คือ จังหวัดและกลุ่มจังหวัด เนื่องจากมีโครงสร้างและกลไกการพัฒนาที่สำคัญชัดเจน (2) โจทย์วิจัยต้องมีผลกระทบต่อคนจำนวนมากซึ่งมาจากปัญหาและ

โอกาสที่สำคัญของพื้นที่ระดับจังหวัดและกลุ่มจังหวัด (3) ต้องมีกระบวนการวิจัยที่สร้างการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายในการพัฒนาพื้นที่นำไปสู่กลไกการพัฒนาพื้นที่อย่างแท้จริง ในประเด็นการมีส่วนร่วมนี้มีแนวคิดใกล้เคียงกับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เช่นกันที่เน้นวัฏจักรต่อเนื่องคือ "ดู-คิด-ทำ" (look, think, act) เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันสำรวจปัญหา วิเคราะห์สะท้อนคิด และลงมือแก้ไขปัญหาจริงในบริบทท้องถิ่น นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาทางสังคมที่ยั่งยืนจากฐานราก หรือที่เรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) (Lewin, 1946; Stringer, 2014) เมื่อย้อนกลับไปยังแนวคิดการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ในประเทศไทยมีหน่วยงานของรัฐที่เรียกว่า สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้เริ่มต้นทำงานการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่อย่างจริงจัง นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2550 โดยเรียกงานวิจัยนี้ว่า Area Based Collaborative Research for Development (ABC) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ โดยมีแนวคิดหลักของงานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC) ประกอบด้วย (1) ยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง (area-based approach) เน้นการตั้งโจทย์วิจัยจากปัญหาความต้องการที่แท้จริงของพื้นที่ (2) แนวคิดความร่วมมือ (collaboration) เน้นการสร้างปฏิสัมพันธ์ความร่วมมือระหว่างภาคีต่างๆ ที่เป็นหุ้นส่วนการพัฒนาในพื้นที่ เพื่อใช้จุดแข็งที่แตกต่างกันให้เป็นพลังในการแก้ปัญหาร่วมกัน โดยมีการสรุปงานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ตามแนวคิดสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2014) ไว้ดังนี้

1) โจทย์วิจัยมาจากปัญหาจริงของพื้นที่ ที่มีผลกระทบต่อผู้คนจำนวนมาก

2) ต้องทำความเข้าใจ การวิเคราะห์และการบริหารจัดการข้อมูลเบื้องต้นสกัดออกมาเป็นโจทย์วิจัย ซึ่งไม่ใช่โจทย์การพัฒนา

3) กระบวนการวิจัยต้องออกแบบเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับผู้ที่ขับเคลื่อนในการแก้ปัญหาต่อไปได้แม้โครงการสิ้นสุดลง

4) มีความร่วมมือระหว่างนักวิชาการกับชุมชนและภาคีพัฒนาหลายฝ่ายในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาของพื้นที่นั้น

5) ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมีรูปธรรม อาทิ กติกา แผน การจัดสรรงบประมาณ การปรับปรุงอาคารสถานที่ ส่วนนามธรรม อาทิ การปรับระบบคิด และการเกิด

ปัญญารวมหมู่ของคนในพื้นที่ ความสัมพันธภาพระหว่างภาคีเครือข่ายในพื้นที่ โดยการเปลี่ยนแปลงที่เป็นนามธรรมจะส่งผลที่ยั่งยืนกว่าการเปลี่ยนแปลงรูปธรรม

สรุปได้ว่าการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ต้องเกิดขึ้นด้วยโจทย์ปัญหาที่มีผลกระทบต่อคนในพื้นที่อย่างแท้จริง มีโครงสร้างและกลไกการพัฒนาที่ชัดเจนระดับจังหวัดหรือกลุ่มจังหวัด กระบวนการวิจัยต้องเป็นการเรียนรู้ร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรงในการขับเคลื่อนการแก้ปัญหาพื้นที่ ต้องมีภาคีเครือข่ายในการช่วยเหลือในการแก้ปัญหาที่มีความสัมพันธ์กับปัญหาทั้งในฐานะให้ความรู้ ที่ปรึกษา และสนับสนุนเครื่องมือในการแก้ปัญหา การวิจัยต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นทั้งผลผลิตที่เป็นรูปธรรมเด่นชัดหรือปัญญาร่วมชุมชน ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างภาคีเครือข่าย และความร่วมมือที่ดีต่อกันในระยะยาว ดังนั้นบทบาทการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่มีความชัดเจนที่สุด คือ การใช้วิธีวิจัยที่เป็นกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เข้าไปเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาเชิงพื้นที่ด้วยการเรียนรู้ร่วมกันกับคนในพื้นที่และภาคีเครือข่ายในการขับเคลื่อนเพื่อพัฒนาจนให้เกิดการบรรลุผลคือการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน โดยมีแนวทาง 4 มิติหลัก ได้แก่ (1) บทบาทในการ "ชี้เป้า" ปัญหาและโอกาส (targeting role) ค้นหาทุนเดิมและความจริงเชิงประจักษ์ (2) บทบาทเรียนรู้ร่วมกันในการ "สร้างคน" และหนุนเสริมพลัง (empowerment role) ให้โอกาสในการสร้างนักคิด นักปฏิบัติ และนักวิจัยชาวบ้าน (3) บทบาทในการ "ถักทอ" ภาคีเครือข่าย (bridging & collaboration role) ใช้โจทย์วิจัยของพื้นที่เป็นตัวตั้งและเป็นตัวเชื่อมภาคีเข้ามาร่วมมือกัน และ (4) บทบาทในการ "สร้างการเปลี่ยนแปลง" (changing role) ให้เกิดขึ้นในระยะยาว

โดยบทบาทการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ต่อการสร้างนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏในฐานะที่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เผชิญกับปัญหาจริงในสังคม ฝึกการทำงานร่วมกับชุมชน ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ในการวิเคราะห์ปัญหาและออกแบบนวัตกรรมที่เป็นตัวแบบหรือแนวทางแก้ไขที่เหมาะสมกับบริบทเชิงพื้นที่ ซึ่งกระบวนการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏให้มีการคิดเชิงระบบ การสื่อสารชุมชน ทำงานแบบทีมมีส่วนร่วม ออกแบบนวัตกรรมสังคม มีจิตอาสาและสร้างนักการเปลี่ยนแปลงท้องถิ่น ถือว่าการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่เป็นฐานสำคัญในการผลิตนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏให้มีความสามารถเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงได้

นอกจากนี้ยังพบว่ามีงานวิจัยที่มีลักษณะเช่นเดียวกับการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (area based collaborative research, ABC) นั่นก็คืองานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community-based research; CBR) เป็นงานวิจัยที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน เป็นศูนย์กลางการสร้างองค์ความรู้ ซึ่งมุ่งให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดปัญหาการวิจัย วิเคราะห์สถานการณ์ สร้างแนวทางแก้ไข และใช้ผลการวิจัยไปแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ความยากจน เสริมพลังชุมชน พัฒนาคุณภาพชีวิต สร้างความเข้มแข็ง สร้างการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน การวิจัยเพื่อท้องถิ่นเชื่อว่า “คนในชุมชน” คือผู้ที่เข้าใจปัญหาและบริบทของพื้นที่ได้ดีที่สุด (Minkler & Wallerstein, 2008) ซึ่งการวิจัยเพื่อท้องถิ่นมุ่งเน้นระบวนการวิจัยที่ดำเนินงานร่วมกันระหว่างนักวิจัยและชุมชน การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ให้นักวิจัยและคนในชุมชนมีฐานะเป็นหุ้นส่วนที่เท่าเทียมกันในการสร้างองค์ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์จริงของคนในพื้นที่ (Strand et al., 2003) ซึ่งลักษณะของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) นั้นมีรากฐานมาจากแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research; PAR) ที่มองว่าการวิจัยไม่ควรเป็นเพียงการผลิตองค์ความรู้เชิงวิชาการอย่างเดียวต้องเป็นกระบวนการแก้ไข สร้างพลัง และพัฒนาความสามารถของชุมชนในการจัดการปัญหาของตนเองด้วย (Freire, 1970; Fals Borda, 1987) ในปี พ.ศ.2541 ประเทศไทยเริ่มมีปรากฏกล่าวถึงคำว่า การพัฒนาเพื่อท้องถิ่น (community-based research; CBR) โดยเป็นแนวคิดที่มุ่งให้ “คน” ในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ร่วมปฏิบัติการวิจัยทุกขั้นตอนตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อกำหนดโจทย์ คำถามวิจัย การทบทวนทุนเดิมในพื้นที่ การออกแบบการวิจัย การวางแผนปฏิบัติการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล การทดลองปฏิบัติจริงเพื่อสร้างรูปธรรมในการตอบโจทย์วิจัยหรือแก้ปัญหาในพื้นที่วิจัย การประเมินและสรุปบทเรียน เน้นหนักที่กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักวิจัยชาวบ้าน คนในชุมชน นักวิชาการ นักพัฒนา ข้าราชการ ผู้บริหารท้องถิ่นและผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อสร้างความรู้และกลไกในการจัดการปัญหาของตนเอง (จิตติ มงคลชัยอรัญญา และคณะ, 2563) ซึ่งการวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นการวิจัยประเภทหนึ่งที่เป็นการผสมผสานกระบวนการศึกษาและทำงานจาก 3 แหล่ง ได้แก่ งานวิจัยวิชาการ งานพัฒนา และวิถีชาวบ้าน โดยรักษาแก่นของการศึกษาวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไว้ ทั้งนี้ยังมีรูปลักษณ์ที่เด่นชัดว่า โจทย์วิจัยต้องเป็นความต้องการของชุมชน กระบวนการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนเจ้าของปัญหา

และมีการลงมือทำกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง (action for change) ทั้งนี้ต้องมีการสร้างนักวิจัยชาวบ้าน พร้อมกับการมีพี่เลี้ยง (node) ด้วย (กาญจนา แก้วเทพ, 2556; 2563; 2564) ซึ่งกลไกนี้จะช่วยเสริมพลังให้ชุมชนฐานรากสามารถพึ่งตนเองและบริหารจัดการตนเองได้ทั้นี้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างนักวิจัยชาวบ้านให้มีศักยภาพที่เท่าเทียมกับนักวิจัยหลักเช่นกัน (จิตติ มงคลชัยอรัญญา และคณะ, 2563) ซึ่งมีทิศทางใกล้เคียงกันกับแนวคิดของ Minkler และ Wallerstein (2008) ที่ระบุไว้ชัดเจนว่า CBR ไม่ใช่ระเบียบวิธีวิจัย (method) แต่เป็นแนวทางหรือกระบวนทัศน์ (approach) ในการทำวิจัยที่เน้นการสร้างหุ้นส่วนแห่งความเท่าเทียมกันระหว่างนักวิชาการและชุมชน โดยดึงจุดแข็งของทุกฝ่ายมาร่วมกันเปลี่ยนความรู้ (co-learning) ให้กลายเป็นการลงมือทำ เพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงทางสังคมร่วมกัน ซึ่งในประเทศไทยมีการสะท้อน 7 ขั้นตอนของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2559; กาญจนา แก้วเทพ, 2564) ดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 การแสวงหาคนทำาวิจัย

2) ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาโจทย์

3) ขั้นตอนที่ 3 การออกแบบงานวิจัย

4) ขั้นตอนที่ 4 การทำาความเข้าใจร่วมกันทุกขั้นตอน

5) ขั้นตอนที่ 5 การจัดข้อมูล (กาญจนา แก้วเทพ, 2564) การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2559)

6) ขั้นตอนที่ 6 การใช้ประโยชน์จากข้อมูล (กาญจนา แก้วเทพ, 2564) การขยายผลนำผลการวิจัยไปขับเคลื่อนต่อ (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2559)

7) ขั้นตอนที่ 7 การถอดบทเรียนหรือการสรุปบทเรียน

ดังนั้นสรุปหลักการสำคัญที่ยึดเป็นพื้นฐานของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) มีอยู่ 3 มิติ 7 หลักการ ดังนี้

1. มิติต้นน้ำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.1 ชุมชนเป็นฐานการวิจัย การตั้งโจทย์วิจัยต้องมาจากประชาชนในชุมชนร่วมกัน เป็นปัญหาที่คนส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อนอย่างแท้จริง

1.2 นักวิจัยอยู่ในฐานะเป็นผู้อำนวยการความรู้ คอยกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน

2. มิติกลางน้ำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

2.1 ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และให้ชุมชนมีเป็นบทบาทเป็นนักวิจัยร่วมเรียนรู้ทุกขั้นตอนการวิจัยตั้งแต่พัฒนาโจทย์วิจัย ออกแบบการวิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ปฏิบัติการกิจกรรมแก้ไขปัญหา สรุปผลและถอดบทเรียน

2.2 ใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ ทุนชุมชน ทุนมนุษย์ ทุนสังคมเครือข่าย และทุนภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนมาเป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาเพื่อสร้างความรู้เป็นเจ้าของร่วมในการแก้ไขปัญหา พึ่งพาตนเอง และรู้จักสร้างความรู้ท้องถิ่นขึ้นมาเป็นปัญญารวมหมู่ของชุมชนท้องถิ่น

2.3 มุ่งสร้างคน (ทุนมนุษย์) ก่อนสร้างความรู้ โดยมุ่งที่นักวิจัยชาวบ้านให้มีหลักคิด หลักปฏิบัติในการทำงานวิจัยใช้ชุมชนเป็นฐาน ฝึกฝนชาวบ้านให้รู้วิธีการได้มาซึ้งข้อมูลวิจัยของชุมชน โดยยึดเป้าหมายที่ “คน” ในชุมชนเป็นที่ตั้ง

3. มิติปลายน้ำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

3.1 การเสริมพลังชุมชน ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนในการทำวิจัยเพื่อชุมชมท้องถิ่นของตนเองทุกกระบวนการเพื่อให้รู้จักตนเอง เข้าใจคนอื่น เข้าถึงชุมชน มีเครือข่ายพี่เลี้ยง ร่วมกันพัฒนาจนนำไปสู่การความเข้มแข็งจากภายในของชุมชนเอง

3.2 การสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเริ่มต้นที่พึ่งพาตนเองได้ คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจนนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่ทุกคนมีร่วมกัน อาทิ ลดความเหลื่อมล้ำ แก้ไขความยากจน สร้างความเป็นธรรม การจัดทรัพยากรในชุมชนร่วมกัน การแก้ไขปัญหายาเสพติด รวมถึงการพัฒนาประชาธิปไตยจากฐานราก

เมื่อพิจารณาในฐานะนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเชื่อว่า การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏอย่างยิ่งเพราะเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ฝึกคิดเชิงวิเคราะห์เชิงเหตุและผล การสื่อสาร การทำงานร่วมกับผู้อื่น

การใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ในการวิเคราะห์ปัญหา และการออกแบบแนวทางพัฒนาที่สอดคล้องกับบริบทท้องถิ่น ซึ่งเป็นการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนเป็นห้องเรียนชุมชน (social lab) มากกว่าการเรียนรู้จากทฤษฎีในชั้นเรียนเพียงอย่างเดียว โดยจะทำให้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้เข้าไปนั่งกลางใจของชาวบ้าน ชวนคิด พาทำ จับมือร่วมกัน ดึงศักยภาพมาแก้ปัญหาของตนเอง ทำด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชนเอง

ผู้วิจัยได้ทำการเปรียบเทียบประเด็นสำคัญที่เป็นจุดร่วมและจุดเฉพาะตัวที่เป็นการเกื้อหนุนระหว่างการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC) กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3.3 ตารางเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างของการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC) กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)

มิติเปรียบเทียบ	การวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABR)	การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
ความเหมือนกัน	- ยึดพื้นที่เป็นฐานการวิจัย ไม่ยึดทฤษฎีบนหิ้ง ยึดความจริงทางภูมิสังคม เป็นโจทย์วิจัย - กระบวนการวิจัยเป็นรูปแบบ “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม” และเน้นการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ (Empirical Problem Solving) ที่จับต้องได้ - มุ่งให้คนในพื้นที่เป็นผู้ร่วมวิจัยในฐานะ “นักวิจัยชาวบ้าน” - นักวิจัยเป็นผู้อำนวยการความรู้ - ใช้ความรู้ที่เป็นสหวิทยาการที่ต้องบูรณาการความรู้หลากหลายศาสตร์เพื่อตอบโจทย์ชุมชน - ผลลัพธ์เป็นการสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่วิจัยทั้งรูปธรรมและนามธรรม ให้คนรู้จักพึ่งตนเองและเกิดความยั่งยืน	
จุดเน้นเฉพาะตัว	- เน้นโครงสร้างเชิงระบบ ซึ่งเป็นการมองภาพกว้างระดับกึ่งมหภาค (ตำบล อำเภอ จังหวัด)	- เน้นคนและชุมชน เป็นการมองภาพเชิงลึกระดับจุลภาค (กลุ่มอาชีพ หมู่บ้าน ชุมชนย่อย)
	- เน้นกลไกภาคีเครือข่าย ดึงกลไกภาครัฐ เอกชน และมหาวิทยาลัยมาร่วมขับเคลื่อน	- เน้นการปรับสมดุลอำนาจ ให้ชาวบ้านเปลี่ยนบทบาทเป็น "นักวิจัยร่วม" ที่เท่าเทียม และมีภาคีภายในที่มีผลกระทบต่อปัญหาร่วมกัน

มิติเปรียบเทียบ	การวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABR)	การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)
	- เน้นนโยบายและนวัตกรรม มุ่งสร้างโมเดลต้นแบบขยายผลเชิงนโยบาย	- เน้นการพึ่งตนเอง มุ่งสกัดทุนทางสังคมและเสริมพลังชุมชน (empowerment)
	- เน้นความร่วมมือ (collaboration)	- เน้นการเรียนรู้ร่วม (co-learning)
	- แต่ละผู้มีส่วนร่วมวิจัยจัดแบ่งตามบทบาทหน้าที่เข้ามาร่วมวิจัยตามหน้าที่ของหน่วยงานเครือข่าย	- ให้นักวิจัยชาวบ้านและประชาชนเข้าร่วมวิจัยทุกกระบวนการตั้งแต่เริ่มต้นไปสิ้นสุดโครงการ และมีพี่เลี้ยง
การบริหารจัดการ	- จากใหญ่ไปเล็ก จากภาคีเครือข่ายจังหวัดลงไปสู่การแก้ไขปัญหาพื้นที่ มองที่กลไกการแก้ไขปัญหาเชิงโครงสร้างอย่างเป็นระบบ	- ปักหมุดแก้ปัญหาเชิงเชิงพื้นที่ ชุมชนท้องถิ่น เน้นการสร้างคนมากกว่าความรู้ “เน้นทุนมนุษย์” ที่แก้ปัญหาแบบพึ่งตนเอง สร้างการเปลี่ยนแปลงด้วยพลังชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง
การบูรณาการ	- การตั้งโจทย์วิจัยไว้ที่ “พื้นที่/ชุมชน” แล้วใช้คนในพื้นที ข้อมูลทั้งหมดพื้นที่และภาคีเครือข่ายพื้นที่ “ร่วมกันแก้ไขปัญหาพื้นที่” ทำให้พื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงตามบริบทชุมชนท้องถิ่นที่สมบูรณ์	

เมื่อพิจารณาจากมุมมองของนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏกับการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ (ABC) กับการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) มีเป้าหมายเดียวกันคือต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ โดยตั้งสมการวิจัยที่มีนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเข้าไปมีบทบาทจะต้องเกิดการบูรณาการวิจัยด้วย ผู้เขียนคิดว่าเป็น “การวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และชุมชน” (area–community transformative research; ACT) ที่มีกระบวนการวิจัยและพัฒนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่อย่างเป็นหนึ่งเดียวกัน ซึ่งมิใช่การวิจัยที่ดำเนินการในชุมชน หรือเกี่ยวกับพื้นที่ทางภูมิศาสตร์เท่านั้น แต่ต้องเป็นการทำงานร่วมกับชุมชนที่มีข้อมูลตามบริบทที่เป็นจริง มีพลวัตเชิงพื้นที่ จึงต้องเชื่อมโยงข้อมูลทั้งหมดมาวินิจฉัยชุมชนด้วยเข้าใจชุมชนตรงบริบท การวิเคราะห์เชิงพื้นที่ สร้างสรรค์การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม การใช้ข้อมูลหลากหลายในชุมชน การแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ การปฏิบัติวิศวกรรมสังคม และการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และชุมชน โดยนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏจะอยู่ในฐานะเป็นนักวิจัยที่ต้องรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์ เป็นนักสื่อสารที่สื่อความหมายในการ

เชื่อมโยงการทำงานระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชน เป็นผู้ประสานงานมีความสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างนักศึกษา ชุมชน เครือข่ายและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้ เป็นผู้จัดการข้อมูลสามารถใช้เครื่องมือวิศวกรสังคมมาวิเคราะห์ข้อมูลให้เห็นเป็นทัศนียภาพได้ เป็นนักวิเคราะห์ข้อมูลสามารถนำข้อมูลมาจัดระบบ จำแนก ตีความได้อย่างถูกต้อง และนักนวัตกรรมทางสังคมมีความสามารถในการออกแบบนวัตกรรมต้นแบบที่สร้างสรรค์ให้กับชุมชนท้องถิ่นโดยการออกแบบการแก้ไขปัญหาต้องเกิดขึ้นแบบมีส่วนร่วมและมีเป้าหมายที่ยั่งยืนซึ่งมีรากฐานมาจากบริบทชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ขั้นตอนที่เป็นกรอบการวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และชุมชน (ACT) โดยมีนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเป็นกลไกวิจัยสำคัญ และได้นำแนวคิดนี้ไปให้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI Generative) ร่วมออกแบบพบว่า วิศวกรสังคมต้องเป็นทักษะการเชื่อมโยง การสื่อสาร การวิเคราะห์ การออกแบบนวัตกรรม การอำนวยการและการขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลง เมื่อเข้าสู่กระบวนการวิจัยต้องเริ่มจากเข้าพื้นที่สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน วิเคราะห์ปัญหาและศักภาพร่วมกัน ออกแบบการวิจัยร่วมกัน เก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม วิเคราะห์ข้อมูลและสังเคราะห์ร่วมกัน ออกแบบและทดลองแนวทางพัฒนาร่วมกัน และประเมินผล สรุปบทเรียนและขยายผล ดังภาพต่อไปนี้

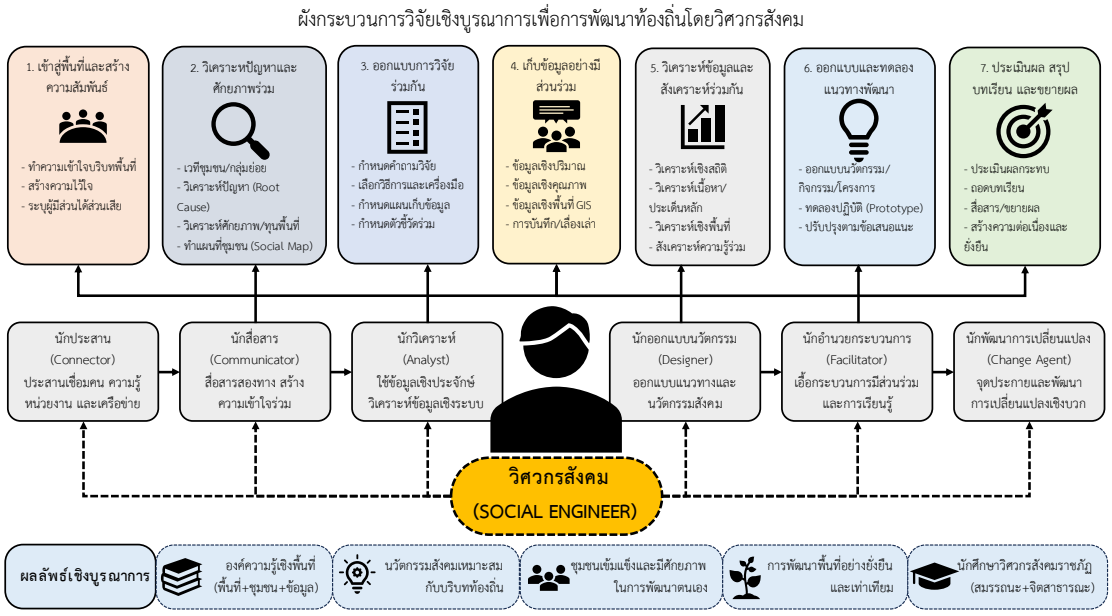

ภาพที่ 3.1 ผังกระบวนการวิจัยเชิงบูรณาการเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นโดยวิศวกรสังคม

ที่มา: OpenAI (2026)

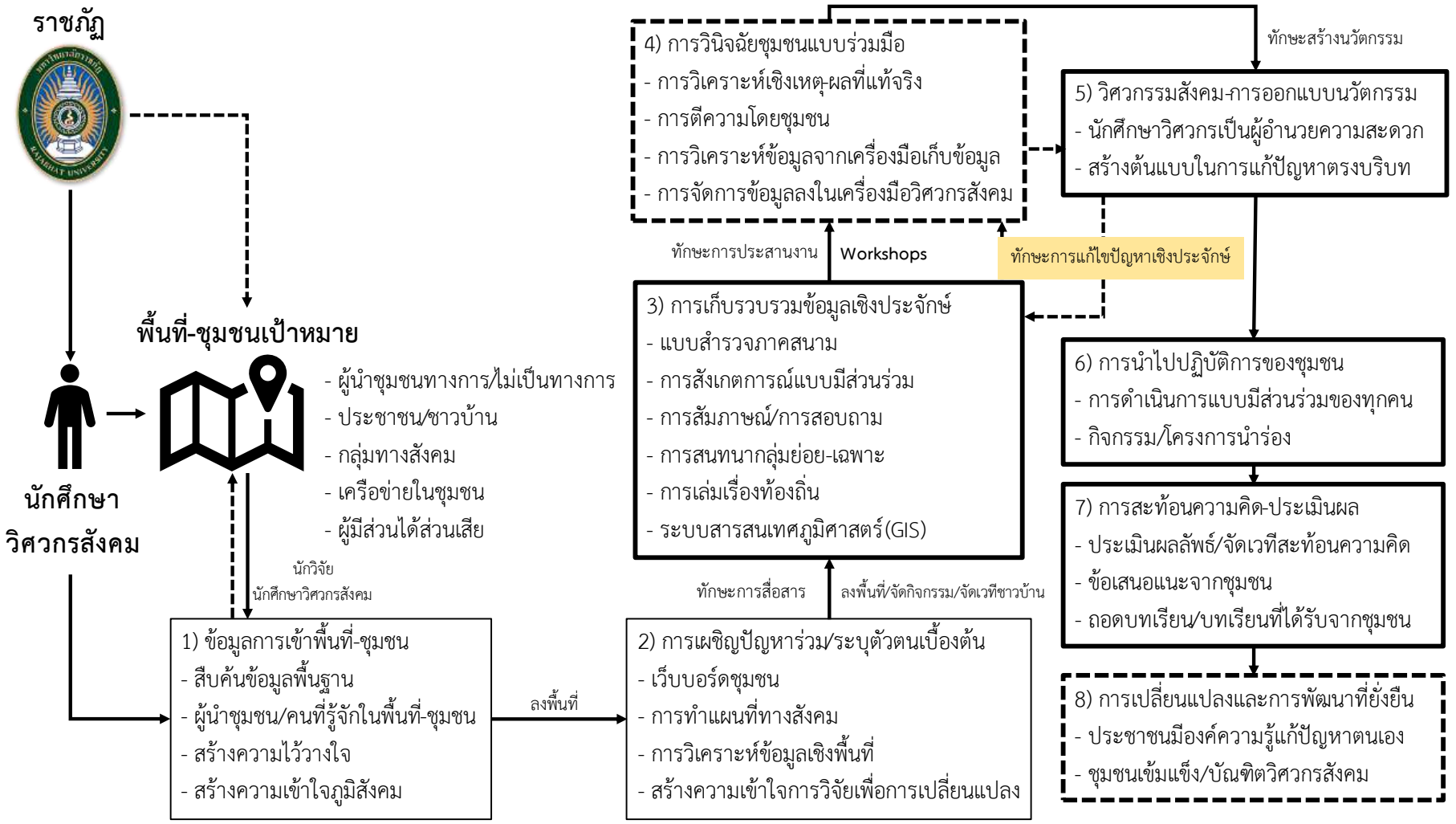

ภาพที่ 3.2 แนวทางการวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และชุมชนโดยมีวิศวกรสังคมเป็นผู้ขับเคลื่อน

กลไกการบ่มเพาะวิศวกรสังคมด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน

การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน (community-based learning) เป็นแนวคิดในการทำงานร่วมกับชุมชนจริง ที่เน้นให้ผู้เรียน นักวิจัย ผู้ปฏิบัติงานภาคสนามหรือนักพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนได้ใช้ปัญหา สถานการณ์ ข้อมูลชุมชน ทุนชุมชน และวิถีชีวิตของประชาชนเป็นฐานในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมองว่า ชุมชนเป็นหุ้นส่วนทางการเรียนรู้ในการร่วมสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ สร้างสรรค์ประสบการณ์ ร่วมกันวิเคราะห์ วางแผน แก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ การเปลี่ยนแปลงร่วมกันบนพื้นฐานการเคารพในภูมิปัญญาและวิถีวัฒนธรรมท้องถิ่น (Bringle & Hatcher, 2002; Reason & Bradbury, 2008) จากแนวคิด กระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน พบว่ามีลักษณะคล้ายกับงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ซึ่งหากย้อนไปในอดีตจะพบร่องรอยการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้อย่างน่าสนใจ ดังนี้

- เริ่มจาก Kurt Lewin (1946) นักจิตวิทยาชาวเยอรมัน-อเมริกัน เป็นคนแรกที่เสนอคำว่า "Action Research" (การวิจัยเชิงปฏิบัติการ) ในปี ค.ศ.1946 โดยวางรากฐานของวงจรการวิจัยแบบต่อเนื่องตั้งแต่การวางแผน ปฏิบัติ สังเกตการณ์ และการสะท้อนความคิดยุคนี้เป็นการวิจัยแก้ไขปัญหาในระดับองค์กรและโรงงานเป็นหลักไม่เน้นความเท่าเทียมทางสังคม

- ต่อมา Paulo Freire (1970) เป็นนักศึกษาชาวบราซิล ผู้เขียนหนังสือชื่อดัง Pedagogy of the Oppressed ซึ่งเป็นผู้วางรากฐานทางปรัชญาให้กับ PAR ที่กล่าวว่า กลุ่มคนที่ถูกกดขี่หรือผู้เดือดร้อน ไม่ใช่ผู้ถูกเก็บข้อมูล (object) แต่ต้องเป็นผู้กุมชะตาชีวิตและเป็นผู้ร่วมวิจัย (subject) เพื่อแก้ปัญหาของตนเองด้วยกระบวนการตระหนักรู้ร่วมกัน

- Orlando Fals Borda (1987) นักสังคมวิทยาชาวโคลอมเบีย ผู้นำคำว่า PAR ไปจัดการประชุมวิชาการระดับโลกเป็นครั้งแรกที่เมืองการ์ตาเฮนา ประเทศโคลอมเบีย ในปี ค.ศ.1977 จนได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่ทำให้ PAR กลายเป็นระเบียบวิธีวิจัยสากลที่เน้นการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อช่วยเหลือกลุ่มเกษตรกรและผู้ยากไร้

- Marja-Liisa Swantz (1970; 2008) นักมานุษยวิทยาชาวฟินแลนด์ เป็นผู้บัญญัติคำว่า "Participatory Action Research" และเป็นบุคคลแรกๆ ที่นำกระบวนการนี้ไปใช้ปฏิบัติจริงในพื้นที่วิจัยช่วยเหลือเยาวชนในหมู่บ้านชายฝั่งของประเทศแทนซาเนีย

- Stephen Kemmis & Robin McTaggart (1982) นักวิชาการชาวออสเตรเลีย ได้ผู้พัฒนากระบวนการต้นแบบของวงจร "วางแผน-ปฏิบัติ-สังเกตการณ์-สะท้อนคิด" (plan-act-observe-reflect) ซึ่งเป็นโมเดลแบบก้นหอย หัวใจสำคัญคือ ความต่อเนื่องและไม่หยุดนิ่ง เมื่อทำเสร็จสิ้นรอบที่ 1ผลลัพธ์ที่ได้จะถูกนำไปพัฒนาเพื่อปรับปรุงในรอบที่ 2 ต่อไปเรื่อยๆ จนกว่าจะแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ โดยใน 1 รอบวงจร (cycle) ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

1) การวางแผน (plan) โดยนักวิจัยและชุมชนเรียนรู้ร่วมกันวิเคราะห์จนพบรากเหง้าของปัญหาแล้วนำปัญหามาออกแบบนวัตกรรม และแผนงานเพื่อแก้ไขร่วมกัน

2) การปฏิบัติ (act) การนำแผนงาน นวัตกรรมที่ร่วมกันคิด นำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่อย่างเป็นระบบ โดยจุดเด่นของขั้นปฏิบัติการนี้ต้องมีความยืดหยุ่น (flexible) ถ้าสถานการณ์จริงในพื้นที่เปลี่ยนไปสามารถปรับเปลี่ยนหน้างานได้ทันที

3) การสังเกตการณ์ (observe) เป็นการบันทึกข้อมูลจากการปฏิบัติการทั้งหมดที่เกิดขึ้นจริงในขั้นที่สองด้วยการใช้การสังเกต การจดบันทึกภาคสนาม การสัมภาษณ์ชาวบ้าน รวมถึงการเก็บสถิติเชิงประจักษ์ พฤติกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกิจกรรม

4) การสะท้อนคิด (reflect) เป็นการล้มวงคุยกันระหว่างนักวิจัย และคนในชุมชนมาประเมินผลสัมฤทธิ์ด้วยกระบวนการถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการ (AAR) เพื่อวิเคราะห์ว่าอะไรคือสิ่งที่ทำได้ดี ข้อผิดพลาด และสรุปว่าปัญหาถูกแก้ไขไปได้มากน้อยเพียงใด

ทั้งนี้ถ้าหาก "ปัญหาทางสังคมไม่สามารถแก้ได้จบในครั้งเดียว" เมื่อสิ้นสุดขั้นสะท้อนคิด (reflect) ของรอบที่ 1 แล้ว กระบวนการจะถูกยกระดับเข้าสู่รอบที่ 2 เสมอ เริ่มจากการสะท้อนคิด รอบที่ 1 ส่งต่อไปสู่ขั้นการปรับปรุงแผนใหม่ (revised plan) รอบที่ 2 ต่อไปขั้นปฏิบัติ รอบที่ 2 นำไปขั้นสังเกตการณ์ รอบที่ 2 สู่การสะท้อนคิด รอบที่ 2 ซึ่งวงจรนี้จะหมุนเป็นเกลียวก้นหอยขึ้นไปเรื่อยๆ จนกว่าจะแก้ไขปัญหาได้ต้องปฏิบัติการอย่างต่อเนื่องและไม่หยุดนิ่ง

ชี้ให้เห็นว่าการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชน โดยชุมชนมีโอกาสได้รับแนวทางการพัฒนา ความรู้แบบสหวิทยากร นวัตกรรมที่ตอบโจทย์ปัญหาของชุมชน ทั้งนี้ต้องอาศัยการประสานประโยชน์และความรับผิดชอบร่วมกันระหว่างสถาบันอุดมศึกษาและชุมชนฐานราก (Bringle & Hatcher, 2002) ซึ่งแนวคิดการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนได้สะท้อนลักษณะของการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนไว้ด้วย ซึ่งพบว่า (1) ลักษณะที่ใช้ชุมชน

เป็นฐานการเรียนรู้ในมิติห้องเรียนมีชีวิตเรียนรู้ความจริงของชุมชน อาทิ วิถีชีวิต ทุนสังคม ภูมิสังคม ระบบเศรษฐกิจ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปัญหาชุมชน รวมถึงวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นปฏิทินของชุมชน (2) ลักษณะการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับชุมชนในรูปแบบการวิเคราะห์ปัญหา แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ลงมือปฏิบัติ ร่วมกันแก้ไขปัญหา ปรับปรุง ประเมินผล ติดตามผลลัพธ์ สร้างแนวทางพัฒนาและถอดบทเรียนร่วมกัน (3) ลักษณะการสร้างองค์ความรู้ร่วมกันซึ่งเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ประสบการณ์ชีวิต ความรู้ชุมชน ความรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน รวมถึงนวัตกรรมสังคมตามบริบทชุมชนท้องถิ่น และ (4) ลักษณะการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาจริง อาทิ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน การสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน การแก้ปัญหาครัวเรือนรายได้น้อย แนวทางการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม การจัดการป่าชุมชน การจัดการขยะ รวมถึงการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ เป็นต้น ทั้งนี้ในการเข้าถึงชุมชนต้องมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน 5 ขั้นตอนสำคัญดังนี้

1) ขั้นที่ 1 เตรียมความพร้อมข้อมูลและสร้างความไว้วางใจ นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏต้องสืบค้นข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่เป็นข้อมูลทุติยภูมิ จากหน่วยงานรัฐ เว็ปไซต์ของชุมชนต่อไปเป็นการลงพื้นที่เยี่ยมชม พูดคุยกับผู้นำชุมชน ประชาชนอย่างไม่เป็นทางการ เป็นการสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีและสร้างความคุ้นเคยกับคนในชุมชน ถ้ามีกิจกรรมของชุมชนสามารถเข้าร่วมและฟังเรื่องราวของชุมชนเพื่อลดความแปลกแยกกับคนในชุมชน

2) ขั้นที่ 2 ร่วมค้นหาโจทย์ ทุนชุมชน และกำหนดประเด็นร่วมเรียนรู้ เป็นการลงพื้นที่ที่มีเครื่องมือพร้อมกับการสำรวจข้อมูล บริบทกายภาพ ปัญหาความต้องการที่แท้จริง ศักยภาพชุมชน ทุนชุมชน ทุนสังคมและวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง ทรัพยากรในพื้นที่ ซึ่งเป็นกระบวนรับฟังเสียงชุมชนให้มากที่สุดแล้วนำไปสู่กระบวนการวินิจฉัยชุมชน วิเคราะห์เชิงเหตุและผล เข้าเครื่องมือวิศวกรสังคมที่เตรียมการเพื่อจะได้กำหนดประเด็นร่วมกันว่า ปัญหาและความต้องการที่แท้จริงคืออะไร ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับปัญหาคือใคร จะเรียนรู้อะไร มีแนวทางแก้ไขอย่างไร และมีเป้าหมายคืออะไร ต้องระบุให้ชัดเจนในขั้นนี้

3) ขั้นที่ 3 การร่วมออกแบบและวางแผนแก้ไขปัญหา โดยจัดเวทีให้มีผู้นำชุมชน ประชาชนภาคีเครือข่าย และผู้มีส่วนได้ส่วนร่วมร่วมกันคิดวิเคราะห์เชิงเหตุและผล สามารถประยุกต์ใช้การออกแบบเชิงความคิดเพื่อสร้างสรรค์โครงการ กิจกรรม นวัตกรรม

ต้นแบบที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเป็นผู้อำนวยความสะดวกและในฐานะผู้ประสานงานร่วมให้เกิดการร่วมแสดงความคิด (Ideas) ให้มากที่สุดเพื่อเกิดการร่างความคิดนำไปสู่การสร้างต้นแบบได้

4) ขั้นที่ 4 ร่วมลงมือปฏิบัติและทดลองเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการจัดทำกิจกรรมปฏิบัติการ (workshops) โดยอาจารย์และนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏทำหน้าที่หนุนเสริมทางวิชาการและเทคโนโลยีสารสนเทศ ชุมชนหนุนเสริมด้านพื้นที่ คนทำงานและภูมิปัญญาท้องถิ่น เครือข่ายและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียมีการร่วมสนับสนุนองค์ความรู้ คำปรึกษา วิทยากร และกิจกรรมเสริมพลัง ซึ่งกิจกรรมสามารถดำเนินการตามที่กำหนดประเด็นและต้นแบบที่ออกแบบไว้ อาทิ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน การเพิ่มคุณค่าและมูลค่าของสินค้าชุมชน กิจกรรมพัฒนาเยาวชน การหาช่องทางการตลาด การสร้างเรื่องเล่า การทำโลโก้ หรือแบรนด์ชุมชน การจัดตั้งกลุ่มอาชีพ การพัฒนาสื่อของชุมชน การฟื้นฟูทรัพยากร รวมถึงการจัดทำฐานข้อมูลชุมชน ซึ่งขั้นนี้จะก่อให้เกิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (learning by doing) นั่นเอง

5) ขั้นที่ 5 ร่วมประเมินผล สะท้อนคิด ถอดบทเรียนและคืนข้อมูล ซึ่งขั้นนี้กระบวนการสะท้อนคิด (reflection) เป็นหัวใจสำคัญของการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน เพราะช่วยเปลี่ยนประสบการณ์ให้กลายเป็นองค์ความรู้ ทั้งนี้การเรียนรู้ปลายทางสำคัญนี้จะเป็นการถอดบทเรียนทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหาอุปสรรค แนวทางแก้ไข และสิ่งที่ได้เรียนรู้ในอนาคตโดยสร้างให้เกิดการประเมินผลลัพธ์เชิงประจักษ์ และได้คืนชุดความรู้สู่ชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ภายหลังนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏปรับบทบาทเป็นที่ปรึกษาชุมชนต่อไป

เมื่อต้องการให้กลไกการบ่มเพาะวิศวกรสังคมด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนเกิดประสิทธิภาพสูงสุดจำเป็นต้องออกแบบกระบวนการเรียนรู้เชิงบูรณาการผสานการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมกับการวิจัยภาคสนามที่ได้ข้อมูลเชิงประจักษ์ การลงมือร่วมวิเคราะห์เชิงเหตุและผล การฝึกใช้เครื่องมือช่วยวิเคราะห์ปัญหาชุมชน การลงมือปฏิบัติร่วมพัฒนานวัตกรรมทางสังคม การฝึกฝนการสะท้อนคิด และการปรับบทบาทจากผู้เรียนแบบรับฟังให้เป็น “ตัวแทนการเปลี่ยนแปลงที่มีส่วนร่วมในชุมชน”(community-engaged change agents) ซึ่งสามารถวิเคราะห์ปัญหา อำนวยความสะดวกในการมีส่วนร่วม ออกแบบวิธีแก้ปัญหา และระดมการ

ดำเนินการร่วมกันในบริบททางสังคมที่เป็นจริง โดยกรอบกระบวนการเรียนรู้กลไกวิศวกรสังคมที่มีประสิทธิภาพ 8 กระบวนการซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ดังต่อไปนี้

1) กลไกการเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนและสร้างความไว้วางใจในชุมชน โดยการเยี่ยมชม มีส่วนร่วมกิจกรรมของชุมชน สังเกตการณ์ สนทนาแบบไม่เป็นทางการและไปรับฟังปัญหาของชุมชน

2) กลไกการเปิดเวทีระบุปัญหาแบบมีส่วนร่วม ซึ่งการเปิดเวทีจะเป็นการฟังเสียงชุมชนซึ่งมีโอกาสสูงสุดได้พบกับผู้นำชุมชน ชาวบ้าน เครือข่าย และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับชุมชนที่จะสามารถระดมความคิดเห็นถึงปัญหาและความต้องที่เกิดขึ้นผ่านการพูดคุยสนทนาแบบกลุ่มใหญ่ และกลุ่มย่อยตามที่ออกแบบไว้ ซึ่งจะได้เก็บข้อมูลเชิงศักยภาพของชุมชนและสามารถใช้เครื่องมือวิเคราะห์ปัญหาเชิงเหตุและผล อาทิ ผังต้นไม้ปัญหา ผังก้างปลา นาฬิกาชีวิต และไทม์ไลน์พัฒนาการที่เกิดขึ้นของชุมชนได้ รวมถึงเครื่องมือวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง (SWOT analysis) ซึ่งจะทำให้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้มีโอกาสฝึกฝนเรียนรู้การคิดเชิงระบบ การสื่อสารแบบร่วมมือ และการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตย

3) กลไกวินิจฉัยชุมชน เป็นขั้นตอนสำคัญในการเจาะลึกข้อมูลพร้อมกับได้ข้อมูลสรุปเป็นชุดความรู้ มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

3.1) เตรียมความพร้อม สำหรับทีมทำงาน คนในชุมชนและเครื่องมือเก็บข้อมูล

3.2) การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์ในชุมชน ซึ่งกระบวนการนี้เป็นขั้นตอนของการวิจัยภาคสนามที่สามารถนำวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณเพื่อทำความเข้าใจกับข้อมูลที่เป็นปัญหาที่แท้จริงของชุมชน วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์ โครงสร้างอำนาจ ทุนชุมชน ภูมิปัญญาของชุมชน ภูมิสังคม วัฒนธรรมประเพณี เศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทั้งหมด ด้วยเครื่องมือแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสังเกต การสนทนากลุ่ม การใช้เครื่องมือทางภูมิศาสตร์วิเคราะห์เชิงพื้นที่ และการรวบรวมเรื่องเล่าในชุมชนท้องถิ่น ทุกข้อมูลที่ได้รับจะอยู่บนหลักฐานข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ไม่ใช่การคาดเดาซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏจะมีโอกาสได้พัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

3.3) การวิเคราะห์ข้อมูลและจัดลำดับความสำคัญของปัญหา คัดเลือกประเด็นปัญหาแท้ของชุมชนออกมาเพื่อทำการวิเคราะห์สาเหตุ ผลกระทบ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และจัดลำดับปัญหาว่ามีความต้องการของชุมชนเพียงใด ขนาดของปัญหามีผลกระทบมากน้อยแค่ไหน ความรุนแรงและความยากง่ายในการแก้ไขปัญหา ซึ่งต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมด้วย

3.4) การวินิจฉัยชุมชนและสรุปผล เป็นการเขียนข้อวินิจฉัยเบื้องต้นว่าขณะนี้ประชาชน ชุมชนกำลังเผชิญปัญหาที่มีความรุนแรง มีสาเหตุและจะมีแนวโน้มส่งผลกระทบอย่างไร ต้องระบุไว้ให้ชัดเจน

3.5) การส่งคืนข้อมูลและวางแผนร่วมกับชุมชน ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏต้องนำข้อมูลที่ได้รับการวินิจฉัยและสรุปผลแล้วนำส่งคืนชุมชนผ่านเวทีชาวบ้าน ประชุมหมู่บ้าน และการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้กับชุมชน เพื่อนำข้อมูลมาร่วมกันวางแผนออกแบบโครงการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

4) กลไกการเรียนรู้การวิเคราะห์ข้อมูล การสะท้อนคิดและการพูดคุยสนทนาการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพื้นที่ในมิติอื่นๆ ทั้งกายภาพ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง ทั้งที่เป็นทุนชุมชน-สังคม-วัฒนธรรม-ภูมิปัญญา-ทรัพยากรที่มิใช่ปัญหาแต่เป็นข้อมูลเชิงประจักษ์เพื่อพิจารณาศักยภาพของชุมชน พร้อมกับเปิดเวทีเพื่อการยืนยันข้อมูล สะท้อนคิดร่วมกันให้เรียนรู้รู้ปรากฏการณ์จริงที่เกิดขึ้น ปัญหาอุปสรรค ประการณ์ในการแก้ไขปัญหา ความสำเร็จ ปัจจัยที่สนับสนุนจนเกิดความรู้ชุมชนขึ้นถือเป็นการถอดบทเรียนรายประเด็นพร้อมกับได้พูดคุยสนทนาแลกเปลี่ยนความรู้โดยเปลี่ยนประสบการณ์ให้เป็นความเข้าใจเชิงวิพากษ์เปลี่ยนจากทฤษฎีเชื่อมโยงสู่ภาคการปฏิบัติได้อย่างชัดเจนขึ้น (Kemmis, McTaggart, & Nixon, 2014)

5) การออกแบบนวัตกรรมทางสังคมเพื่อเป็นต้นแบบในการแก้ปัญหาและพัฒนาร่วมกัน เป็นการร่วมกันออกแบบและสร้างสรรค์ต้นแบบการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ให้เหมาะสมกับบริบทชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกเกิดขึ้นด้วยนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏกับชุมชนให้นักศึกษาเป็นผู้ประสานงานและร่วมออกแบบกับชุมชน โดยการร่างกฎ กติกา ระเบียบข้อบังคับ การจัดทำกลุ่มอาชีพ การออกแบบวิสาหกิจชุมชน การทำนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น การทำสื่อสารดิจิทัล การแปรรูปสินค้าผลผลิตของชุมชนหรือ

การรณรงค์ทางสังคม ซึ่งกระบวนการนั้นช่วยเสริมสร้างศักยภาพด้านนวัตกรรม ความเป็นผู้นำ และความคิดสร้างสรรค์ในการทำงานร่วมกันเป็นทีมได้อย่างดี

6) กลไกการลงมือปฏิบัติแบบมีส่วนร่วม ขั้นตอนนี้เป็นการนำต้นแบบกิจกรรมโครงการที่วางแผนไว้มาปฏิบัติอย่างจริงจังร่วมกันในชุมชน โดยให้นักศึกษาและประชาชนมีอำนาจในการตัดสินใจอย่างแข็งขันเพื่อให้เกิดผลผลิตที่ชัดเจนตามที่กำหนดไว้ ซึ่งขั้นตอนนี้จะสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงความรู้ที่เป็นรูปธรรม อาทิ ผลิตภัณฑ์ชุมชน สินค้าแปรรูป กฎกติกาชุมชน เป็นต้นส่วนนามธรรมแสดงออกมาเป็นความรู้ ความเข้าใจ ความสัมพันธ์ที่ได้สร้างความเป็นเจ้าของในสิ่งที่ปฏิบัติการ่วมกันให้กับคนในชุมชนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันพร้อมกับยังช่วยเสริมการเรียนรู้จากประสบการณ์ การทำงานเป็นทีมและความรับผิดชอบต่อสังคมให้เกิดขึ้นกับนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้

7) กลไกการประเมิน ถอดบทเรียนและสังเคราะห์ความรู้ ภายหลังการปฏิบัติการตามกิจกรรมที่กำหนดต้องมีการประเมินผลลัพธ์ร่วมกัน ความท้าทาย ผลกระทบและบทเรียนที่ได้รับ ซึ่งเน้นการการเสริมสร้างศักยภาพของชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเปลี่ยนแปลงของผู้มีส่วนร่วมทั้งหมด และความยั่งยืน การถอดบทเรียนทั้งระบบของกลไกตั้งแต่บทบาทของชุมชน นักศึกษาวิศวกรสังคม เครือข่ายและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียว่ามีความสำเร็จเพียงใด มีปัญหาอุปสรรคมากน้อยแค่ไหน อะไรเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาอุปสรรค์เหล่านั้น การกำหนดแนวทางอนาคตเป็นเช่นไร จะต้องสังเคราะห์ออกมาให้เป็นความรู้ที่จะใช้เป็นแนวทางการพัฒนาและเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนต่อไปในอนาคต

8) กลไกการพัฒนาสู่การเป็นวิศวกรสังคม เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไปอย่างมีระบบขั้นตอนตั้งแต่การพัฒนาทักษะ สมรรถนะและเครื่องมือหลักของวิศวกรสังคม ฝึกฝนการคิดเชิงระบบ ความเข้าใจปัญหาสังคมที่ซับซ้อน มีทักษะการสื่อสารปรับตัวในการทำงานร่วมกับกลุ่มที่มีความหลากหลาย การรู้จักเก็บและใช้หลักฐานเชิงประจักษ์ในการตัดสินใจ มีทักษะการคิดเชิงสร้างสรรค์และนวัตกรรม มีแนวคิดในการสร้างนวัตกรรมทางสังคม การออกแบบวิธีแก้ปัญหาในระดับท้องถิ่น มีจิตสำนึกพลเมือง ความมุ่งมั่นเพื่อประโยชน์สาธารณะ และมีพลังขับเคลื่อนภายในตนต่อการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน

นอกจากนี้ในระบบชั้นเรียนผู้เขียนคิดว่ารูปแบบการจัดการเรียนรู้เชิงรุก (active learning) สามารถหล่อหลอมนักศึกษาให้เป็นวิศวกรสังคมได้อย่างดียิ่ง ซึ่งเป็นกระบวนทัศน์ทางการจัดการเรียนรู้ที่เปลี่ยนบทบาทของผู้เรียนจากผู้รับความรู้ เป็นผู้สร้างองค์ความรู้ด้วยการลงมือปฏิบัติ การคิดวิเคราะห์และการสะท้อนคิด โดยผู้สอนทำหน้าที่เป็นผู้อำนวยการเรียนรู้ (Bonwell & Eison, 1991) ทั้งนี้ยังช่วยให้ผู้เรียนมีความจำเพิ่มขึ้น มีความเข้าใจในเนื้อหาอย่างมีนัยสำคัญเมื่อเทียบกับการบรรยายแบบดั้งเดิม (Prince, 2004) นอกจากนี้การเลือกรูปแบบการสอนที่สอดคล้องกับธรรมชาติของรายวิชาและบริบทชุมชนท้องถิ่นจะช่วยเสริมสร้างทักษะชีวิตให้แก่ผู้เรียนได้ดีที่สุด (ทิศนา แขมมณี, 2560) และได้อธิบายประสิทธิภาพของการเรียนรู้เชิงรุกต้องอยู่บนพื้นฐานสำคัญ (1) การคิดและการปฏิบัติ (2) การมีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ และ (3) การสะท้อนคิด ซึ่งการเรียนรู้เชิงรุกนี้ ผู้เขียนนำไปให้โปรแกรมปัญญาประดิษฐ์ร่วมช่วยออกแบบกลไกให้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏว่าถ้าประยุกต์ใช้เพื่อสร้างทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์จะพบว่ามี 4 กลไกสำคัญดังนี้ (Bonwell & Eison, 1991; Prince, 2004; Google, 2026; ทิศนา แขมมณี, 2560)

1) การเรียนรู้โดยใช้โครงงานเป็นฐาน (project-based learning) การใช้ "โจทย์หรือปัญหาจริงในพื้นที่" เป็นตัวตั้ง แล้วให้นักศึกษาฟอร์มทีมวิจัยเพื่อวางแผน ค้นคว้าข้อมูล และลงมือสร้างนวัตกรรมมาแก้ปัญหา ทำให้นักศึกษาได้ฝึกทักษะการคิดเชิงออกแบบ

2) การเรียนรู้ผ่านการบริการสังคม (service learning) การผสมผสานวัตถุประสงค์ทางวิชาการเข้ากับการตอบสนองความต้องการของชุมชน โดยมีกลไกภาคบังคับคือ "การสะท้อนคิด (reflection)" เพื่อให้นักศึกษาเข้าใจประเด็นความเหลื่อมล้ำและบทบาทหน้าที่พลเมือง

3) การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน (community-engagement learning) การปรับดุลอำนาจให้ชุมชนและมหาวิทยาลัยเป็น "หุ้นส่วนร่วมกัน" ทำให้นักศึกษาได้ฝึกฝนทักษะการสื่อสาร การประสานงาน และการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ด้วยเครื่องมือทางสังคมศาสตร์ (เช่น แผนที่เดินดิน ปฏิทินชุมชน เรื่องเล่าท้องถิ่น ไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์)

4) การประเมินผลตามสภาพจริง (authentic assessment) เปลี่ยนกลไกการวัดผลจากการสอบปรนัย ความจำ มาเป็นการวัดผลจากพฤติกรรมการทำงาน ทักษะการแก้ไขปัญหา และคุณภาพของผลงานหรือนวัตกรรมที่ชุมชนนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

สรุปได้ว่าการจัดการเรียนรู้เชิงรุก (active learning) ประยุกต์ใช้กับแนวคิดวิศวกรสังคมได้โดยมุ่งให้นักศึกษา “ลงมือปฏิบัติจริง” ด้วยการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนและการแก้ปัญหาสังคมจากสถานการณ์จริง ซึ่งมีฐานะบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการร่วมคิด การวิเคราะห์เชิงเหตุและผล การสื่อสาร การทำงานและออกแบบพัฒนาร่วมกับชุมชนมากกว่าการรับความรู้จากอาจารย์ผู้สอนและศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองเพียงอย่างเดียว ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่ใช้ร่วมกับการจัดการเรียนรู้เชิงรุกเพื่อสร้างนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏให้มี “ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์” ด้วยการใช้กิจกรรมเรียนรู้โดยใช้ปัญหาเป็นฐาน (problem-based learning) การเรียนรู้ผ่านโครงการ (project-based learning) การวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น (CBR) การเรียนรู้บริการสังคม (service learning) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เพื่อพัฒนาทักษะสำคัญของวิศวกรสังคม ได้แก่ การคิดเชิงระบบ การทำงานเป็นทีม การสื่อสาร การวิเคราะห์ข้อมูล และการสร้างนวัตกรรมสังคม ทั้งนี้เป็นการปลูกฝังจิตสาธารณะ ความรับผิดชอบต่อสังคม และความสามารถในการเป็น “ผู้นำการเปลี่ยนแปลง” ที่สามารถใช้ความรู้เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืนด้วยการเชื่อมโยงความรู้จากมหาวิทยาลัยคู่กับบริบทสังคมที่เป็นจริง

กระบวนวิธีวิจัย ปัญญาประดิษฐ์ (AI) เครื่องมือช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ผู้ที่เป็นจะเป็นนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้อย่างสมบูรณ์ต้องรู้จักการใช้กระบวนวิธีวิจัยที่ถูกต้องแม่นยำ เพราะว่าการวิธีวิจัยที่ถูกต้อง แม่นยำ มีพลังเป็นหัวใจที่จะหาคำตอบได้อย่างถูกต้องแม่นยำ (สิน พันธุ์พินิจ, 2568) ซึ่งต้องรู้จักนำกระบวนวิธีวิจัยมาใช้ให้เป็นส่วนหนึ่งในการแก้ปัญหาคน พัฒนาชุมชนท้องถิ่นโดยเรียนรู้ สร้าง และใช้เครื่องมือวิจัยในการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ในชุมชน พร้อมกับการเรียนรู้ในการนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (artificial intelligence, AI) ในการช่วยสืบค้นข้อมูล ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ออกแบบการตั้งคำถาม เครื่องมือวิจัย แนวโน้มการพัฒนารูปแบบใหม่ๆ ใช้เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์

สรุปผลและร่างต้นแบบที่เหมาะสมเป็นอีกมุมมองหนึ่งในการช่วยเหลือให้นักวิจัย นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้สร้างความเชี่ยวชาญในการสร้างคำสั่งพร้อม (prompt) ที่ต้องการคำตอบตรงตามเป้าหมายของตนได้เช่นเดียวกัน

1. ความรู้จากกระบวนวิธีวิจัยในการเก็บข้อมูลชุมชนท้องถิ่น

การใช้เครื่องมือในงานวิจัยของผู้เขียนตั้งแต่ปี พ.ศ.2552-2566 เกิดเป็นความรู้ (วิทยา) ที่ต้องใช้เครื่องมือเก็บข้อมูลนำมาวิเคราะห์ผลเพื่อให้เกิดความรู้ที่เป็นผลลัพธ์การวิจัย วิธีวิจัยเป็นความรู้หนึ่งที่นักวิจัยจะต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้องและรู้จักใช้เครื่องมือให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อจะได้ข้อมูลที่ตรง ครบและสมบูรณ์ ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำเครื่องมือวิจัยที่นิยมใช้เก็บข้อมูลในการศึกษาชุมชนทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ดังต่อไปนี้

1.1 เครื่องมือวิจัย “การสังเกตแบบมีส่วนร่วม” (participate observation)

แนวคิด "การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม" ถือกำเนิดขึ้นครั้งแรกในปี 1924 โดย Eduard C. Lindeman (1885-1953) ผู้บุกเบิกการศึกษาผู้ใหญ่ชาวอเมริกันที่ได้รับอิทธิพลจาก John Dewey และนักการศึกษาปรัชญาชาวเดนมาร์ก N.F.S. Grundtvig ในหนังสือของเขา "social discovery: an approach to the study of functional groups" (Wikipedia, 2023) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพที่เป็นธรรมชาติที่สุดและท้าทายที่สุด เชื่อมโยงผู้วิจัยเข้ากับประสบการณ์พื้นฐานของมนุษย์ ค้นพบวิธีการและเหตุผลของพฤติกรรมมนุษย์ในบริบทหนึ่งๆ ด้วยการฝังตัวหรือจดจ่อและการมีส่วนร่วมในพื้นที่นั้น โดยสังเกตในสิ่งที่เป็นปรากฏการณ์รูปร่าง พฤติกรรมทางวาจาและการโต้ตอบ พฤติกรรมทางร่างกายและท่าทาง พื้นที่ส่วนบุคคล การจราจรของมนุษย์ คนที่โดดเด่น ด้วยการใช้เครื่องมือประเภทการบันทึกการสังเกต เสียง วิดีโอ การสนทนาแบบสบายๆ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างหรือแบบมีโครงสร้าง การสังเกตเฉพาะ การดำเนินของกระบวนการที่เป็นรายการและหมวดหมู่ (SAGE Publication, 2023) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการวิจัยที่ผู้วิจัยจดจ่อใส่ใจอยู่กับกิจกรรมประจำวันของผู้เข้าร่วม โดยปกติแล้ววัตถุประสงค์คือเพื่อบันทึกพฤติกรรมภายใต้การกำหนดทิศทางหลากหลายที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ด้วยวิธีการนี้ การสังเกตแบบมีส่วนร่วมจึงแตกต่างจากการสังเกตตามธรรมชาติเนื่องจากไม่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยและผู้เข้าร่วม ในอดีตการสังเกตแบบมีส่วนร่วมมีความเกี่ยวข้องกับ

รูปแบบการวิจัยที่ผู้วิจัยอาศัยอยู่ในชุมชนเล็กๆ เป็นระยะเวลานาน แต่ปัจจุบันการสังเกตแบบมีส่วนร่วมใช้กำหนดลักษณะที่มีความหลากหลายในช่วงเวลาตั้งแต่มีการปฏิสัมพันธ์ร่วมกับชุมชนเพียงครั้งเดียวไปจนมีปฏิสัมพันธ์ในการดำรงอยู่ระยะหลายปี (University of Toronto, 2023) การสังเกตเป็นการเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างใส่ใจและมีระเบียบวิธี เพื่อวิเคราะห์หรือหาความสัมพันธ์ของสิ่งที่เกิดขึ้นนั้นกับสิ่งอื่น การสังเกตที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพมี 2 รูปแบบ คือ (1) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) คือการสังเกตที่ผู้สังเกตเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ถูกศึกษา มีการทำกิจกรรมร่วมกัน เข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชนเป็นเวลานาน จนคนในชุมชนรู้สึกว่าเป็นคนชุมชน (2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) คือการสังเกตที่ผู้วิจัยเฝ้าสังเกตอยู่วงนอก ไม่เข้าไปร่วมในกิจกรรมที่ทำอยู่ (สุภางค์ จันทวานิช, 2549) นอกจากนี้การสังเกตและแบบบันทึกการสังเกต (observation) ซึ่งประกอบด้วย (1) การสังเกตในฐานะเครื่องมือเก็บข้อมูลซึ่งเป็นเทคนิควิธีการหนึ่งของการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก “แหล่งผู้ให้ข้อมูลโดยตรง” ทำให้ข้อมูลที่ได้มาเป็น “ข้อมูลปฐมภูมิ” เป็นการใช้ประสาท 5 สัมผัส (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) ในการที่จะรวบรวมข้อมูล โดยการเฝ้าดูปรากฏการณ์ เหตุการณ์ หรือพฤติกรรมของคน กลุ่มคนที่เกิดขึ้นอย่างตั้งใจ ใกล้ชิดและต่อเนื่องภายในระยะเวลาที่กำหนดอย่างมีเป้าหมายที่แน่นอน (2) การสังเกตในชีวิตประจำวันกับในงานวิจัย ในฐานะเครื่องมือเก็บข้อมูลในการวิจัยจะมี “ลักษณะบางอย่างร่วม” กับการสังเกตที่เราทำอยู่อย่างเป็นประจำในชีวิตประจำวัน ซึ่งการสังเกตในฐานะเครื่องมือเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยมี “ลักษณะพิเศษ” เป็นการสังเกตที่ใช้ “ตาดู หูฟัง มือจด” (3) ประเภทของการสังเกต ทำได้หลายวิธี อาทิ การสังเกตแบบปิดลับ การสังเกตแบบเปิดเผย หรือการสังเกตแบบเข้าไปมีส่วนร่วมกับเหตุการณ์ หรือว่าสังเกตเฉยๆ โดยไม่เข้าไปมีส่วนร่วม โดยการที่จะเลือกใช้แต่ละประเภทย่อยอาจจะขึ้นกับสถานการณ์ที่เป็นจริง (4) การใช้เครื่องมือการสังเกตในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เป็นการใช้เครื่องมือการสังเกตแบบโดยตรงตามโครงการวิจัยวิจัยเพื่อท้องถิ่น การเก็บข้อมูลที่เกี่ยวกับการประกอบประเพณีพิธีกรรม ประเพณี เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) เป็นเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพมีลักษณะการเฝ้าดูอย่างใส่ใจในมิติชุมชนศึกษาที่ต้องอธิบายปรากฏการณ์ที่ใช้อายตนะทั้ง 6 ได้แก่ การมองเห็น (ตา) การได้ยิน (หู) การได้กลิ่น (จมูก) การลิ้มรส (ลิ้น) การสัมผัส (กาย) และ

การรับรู้สึกทางใจ หรือการนึกคิด (ใจ) เก็บข้อมูลตามสิ่งที่สังเกตเห็นได้ในเชิงรูปธรรมกับนามธรรมโดยการตีความสิ่งที่ซ่อนอยู่ในพฤติกรรมที่แสดงออกทั้งความรู้สึกและความคิดเห็นของประชาชน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) แบบการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์และนาฬิกาชีวิตของผู้คนในชุมชนที่ต้องการไปเก็บข้อมูลการสังเกต สิ่งที่ปรากฏเห็นอย่างจดจ่อใส่ใจอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามผู้เขียนได้อธิบายตัวชี้วัดและองค์ประกอบของเครื่องมือการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ดังต่อไปนี้

1) ตัวชี้วัดการสังเกตแบบมีส่วนร่วม

1.1) ระดับการมีส่วนร่วมของผู้สังเกต เป็นบทบาทและความต่อเนื่องในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มเป้าหมายในการวิจัย รวมถึงการเข้าไปฝังตัวและใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มเป้าหมายในพื้นที่จริง

1.2) ความจดจ่อใส่ใจกับพฤติกรรมและบริบท โดยต้องสังเกตพฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย วาจา การโต้ตอบ ท่วงท่าและท่าทีที่ปรากฏเห็นในกิจกรรมวิจัย ทั้งนี้ยังต้องจับสังเกตให้เห็นถึงพฤติกรรมโดดเด่นและกิจวัตรในชีวิตของกลุ่มเป้าหมายวิจัย

1.3) ความลุ่มลึกของข้อมูลที่เกิดจากตีความ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพฤติกรรมและบริบทเพื่อให้เข้าใจมิติวิถีชีวิต มิติทางสังคม วัฒนธรรม และจิตใจ โดยการใช้ตาดู หูฟัง จมูกดมกลิ่น ลิ้นชิมรส กายรับรู้สัมผัสและจิตสำนึกเพื่อเก็บข้อมูลกลุ่มเป้าหมายวิจัยเชิงลึก

1.4) ความลึกในการตีความข้อมูล เป็นรูปแบบของการวิเคราะห์ การประเมินค่าและการใช้ประโยชน์ของข้อมูล

1.5) ความต่อเนื่องและระยะเวลาในการสังเกต โดยการสังเกตต้องอาศัยเวลานานต้องให้สัมพันธ์กับนาฬิกาชีวิตของกลุ่มเป้าหมายวิจัย พร้อมกับถ้าเก็บข้อมูลไม่เพียงพอต้องสามารถกลับไปสังเกตซ้ำในช่วงเวลาที่แตกต่างกันได้

1.6) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล ซึ่งต้องให้รู้สึกยอมรับและไว้วางใจซึ่งกันด้วยความกลมกลืนของผู้สังเกตกับกลุ่มเป้าหมายวิจัย

2) การสังเกตมี 7 องค์ประกอบสำคัญในการเก็บข้อมูล ดังต่อไปนี้

2.1) สถานการณ์และบริบทในการสังเกต ต้องพิจารณาพื้นที่เชิงกายภาพ อาทิ บ้านชุมชน วัด โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล แหล่งท่องเที่ยว หรือในสถานการณ์เฉพาะเจาะจง อาทิ ประเพณี พิธีกรรม เทศกาลวัฒนธรรม และกิจกรรมชุมชน

2.2) ผู้สังเกต (นักวิจัย) มีหน้าที่เฝ้ามองและปฏิสัมพันธ์ สิ่งที่ต้องฝึกให้มีอยู่ในตนคือการมีทักษะการฟังที่ดี ช่างสังเกต วิเคราะห์ และการจัดบันทึกอย่างเป็นระบบ

2.3) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญหรือผู้ถูกสังเกต (กลุ่มเป้าหมาย) ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในบริบทจริง มีวิถีชีวิตตามธรรมชาติเป็นผู้ให้ข้อมูลด้วยทางพฤติกรรมและคำสื่อสาร

2.4) กิจกรรมที่พึงสังเกต เป็นพฤติกรรมในชีวิตประจำวัน และพิธีกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเฉพาะ อาทิ เทศกาล ประเพณีวัฒนธรรม งานบุญชุมชนหรือหมู่บ้าน

2.5) เครื่องมือในการเก็บข้อมูล เป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากที่ต้องบันทึกข้อมูลไว้เผื่อลืมหรือตกหล่นของข้อมูลจึงต้องมีเครื่องมือบันทึกไว้ อาทิ บันทึกภาคสนาม การบันทึกเสียง วิดีโอ ภาพถ่าย การสนทนาแบบไม่เป็นทางการหรือกึ่งโครงสร้าง และแบบบันทึกการสังเกตที่มีรายการและหมวดหมู่

2.6) มิติของข้อมูลที่รวบรวม จัดอยู่ในรูปแบบเชิงรูปธรรมที่สามารถสังเกตเห็นได้อย่างชัดจน อาทิ การกระทำ คำพูด พื้นที่ และข้อมูลอยู่ในรูปแบบเชิงนามธรรม ซึ่งเป็นความรู้สึกนึกคิด ทัศนคติ เจตคติ ค่านิยม ความเชื่อโดยอาศัยการตีความข้อมูลนั้น

2.7) จริยธรรมในการสังเกต ต้องรู้จักการเคารพความเป็นส่วนตัว การขอความยินยอมในการให้ข้อมูล ความโปร่งใสในการมีส่วนร่วม การมีกิริยามารยาท การซื่อสัตย์ต่อผู้ให้ข้อมูลและการใช้ข้อมูลที่ถูกต้อง การตรวจสอบยืนยันข้อมูลย้อนคืนข้อมูลกับสู่ชุมชน การเก็บข้อมูลเป็นความลับ

สามารถออกแบบไว้กับเครื่องมือการสังเกตแบบมีส่วนร่วมมีรายละเอียดดังภาพต่อไปนี้

แบบการสังเกตแบบการมีสวนร่วม

เหตุการณ์.....ชุมชน.....

ตำบล.....อำเภอ.....จังหวัด.....

ผู้สังเกตการณ์.....(ชื่อ-สกุล).....วัน/เวลาที่ลงพื้นที่.....

แผนที่สถานที่สังเกตเหตุการณ์

Social map

การสังเกตด้วย อายตนะทั้ง 6 ที่สะท้อนอย่างชัดเจน

(1) ปรากฏการณ์ รูปแบบ โครงสร้าง กิจกรรม เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น.....

(2) พฤติกรรมของคน กลุ่มคนที่แสดงออกมาให้เห็น.....

(3) การปฏิสัมพันธ์ สื่อสารโต้ตอบ ท่าทางของผู้คนในกิจกรรม/เหตุการณ์ที่ปรากฏ.....

(4) การมีส่วนร่วมของคนกับคน คนกับกิจกรรม คนกับสถานที่ คนสำคัญ คนโดดเด่นในเหตุการณ์.....

(5) สังเกตความเชื่อมโยงวัตถุ พิธี พฤติกรรม คน กลุ่มคน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น.....

(6) ประเมินผลการสังเกตทันทีที่ออกจากพื้นที่เหตุการณ์/กิจกรรม.....

(7) สังเกตมุ่งไปที่ผู้นำทางการและไม่เป็นทางการ (เพิ่มเติม).....

ภาพที่ 3.3 ตัวอย่างแบบสังเกตแบบมีส่วนร่วม

ทั้งนี้ส่วนประกอบการสังเกตที่น่าสนใจ คือ บทบาทของผู้สังเกตในการเข้าไปสังเกตแบบมีส่วนร่วมว่า จะเป็นรูปแบบสมบูรณ์เสมือนเป็นสมาชิกในกลุ่มนั้น หรือการให้กลุ่มรู้ตัวว่ามีผู้สังเกตอยู่ร่วมในกลุ่ม หรือเป็นเพียงสังเกตอย่างเดียว ซึ่งถ้าต้องการข้อมูลที่ดีและได้จำนวนมากที่สุดต้องเป็นการสังเกตเพียงอย่างเดียวซึ่งกลุ่มไม่รู้ตัว หรือที่ผู้เขียนเรียกว่า “นักแฝงตัว” ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญกับความตั้งใจของผู้สังเกต ประสาทสัมผัสต้องปกติ การรับรู้ต้องไวต่อสิ่งที่สังเกต โดยต้องรู้ตัวว่าอยู่ในสถานการณ์จริง หรือสถานการณ์ที่สร้างขึ้น มีเครื่องมือในการใช้สังเกตแบบมีโครงสร้างที่เป็นแบบตรวจสอบรายได้ (check-list) หรือแบบประเมินค่า (rating

scale) อาจใช้เครื่องมือที่ไม่มีโครงสร้างซึ่งอาศัยประสบการณ์ของผู้สังเกต ซึ่งต้องทำการบันทึกข้อมูลที่รอบคอบและมีรายละเอียดที่มีแบบแผนตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลการสังเกตได้ (สุวิมล ติรกานันท์, 2556) การสังเกตแบบมีส่วนร่วมนั้นเป็นพฤติกรรมของบุคคลที่เข้าไปคลุกคลีให้เป็นส่วนหนึ่งกับกลุ่มตัวอย่าง โดยมีหลักการว่า หาข้อมูล ดูความสอดคล้องในประเด็น ข้อมูลถูกต้องไม่บิดเบือน บันทึก แยกประเด็นก่อนประมวลและวิเคราะห์ข้อมูล (วรัญญา ภัทรสุข, 2545) นอกจากนี้ยังนำเครื่องมือสำคัญไปลงพื้นที่สังเกตการณ์ด้วย คือ การบันทึกภาคสนาม เป็นการบันทึกระหว่างการลงพื้นที่ตามที่ได้สังเกตสิ่งที่ต้องการศึกษาโดยไม่สร้างความกังวลใจ ไม่สร้างความรำคาญให้กับสิ่งเป้าหมายที่กำลังค้นหาศึกษา โดยบันทึกได้ทั้งข้อความและการเขียนภาพตามที่สังเกตเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้นๆ

2.2 เครื่องมือวิจัย “แบบสอบถาม” (questionnaire)

แบบสอบถาม หมายถึง ชุดของคำถามที่ถูกสร้างขึ้นอย่างมีระบบและกฎเกณฑ์ เพื่อใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มบุคคลโดยมีวัตถุประสงค์ที่เฉพาะเจาะจง โดยมีรูปแบบของแบบสอบถามที่ใช้กันทั่วไป 2 รูปแบบ คือ การนำข้อคำถามแต่ละข้อมาเรียงต่อกันเป็นชุด และการนำข้อคำถามมาจัดในรูปตาราง (สุวิมล ติรกานันท์, 2556) หลักการเลือกใช้เครื่องมือในการเก็บข้อมูลเป็นไปตามบริบทพื้นที่และข้อมูลที่ต้องการ ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบเครื่องมือแต่ละประเภทจะเหมือน “อุปกรณ์ตกปลา เช่น เบ็ด อวน แห ที่ใช้จับปลาประเภทที่แตกต่างกัน” (ปลาเปรียบเสมือน “ประเภทข้อมูล”) คือแต่ละเครื่องมือจะเหมาะสมกับการเก็บข้อมูลแต่ละประเภทที่แตกต่างกัน แบบสอบถามเป็นเครื่องมือเก็บข้อมูลที่นิยมใช้กันมากในการวิจัยแวดวงวิชาการ ธุรกิจการค้า เศรษฐกิจ การแพทย์ การศึกษา สังคมวัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี พฤติกรรมและพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งแบบสอบถามเป็นชุดของคำถามที่ต้องการข้อมูลคำตอบที่เกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้ตอบในด้านความคิดเห็น ความเชื่อ ความคาดหวังอีกมากมายแต่จะไม่ใช้กับการวัดความรู้ความเข้าใจเพราะจะเหมาะกับการใช้แบบทดสอบ (test) มากกว่า ซึ่งคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดของแบบสอบถาม คือ “ข้อคำถาม” (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) แบบสอบถามเป็นชุดของคำถามที่ผู้วิจัยกำหนดขึ้นเพื่อใช้วัดคุณลักษณะ เจตคติหรือความคิดเห็นของบุคคล โดยใช้ข้อคำถามเป็นตัวกระตุ้น หรือสิ่งเร้าผู้ให้ข้อมูลได้แสดงการตอบสนองตามความรู้สึกของตนเอง (สมชาย วรกิจเกษมสกุล, 2554) ซึ่งคำนิยามไม่มีความแตกต่างกัน

ของนัทนิชา โชติพิทยานนท์ (2564) ได้ให้นิยามว่า แบบสอบถาม ยังหมายถึง ชุดของคำถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเพื่อเก็บข้อมูลในเรื่องที่ต้องการหาคำตอบ ซึ่งประกอบไปด้วยข้อคำถามจำนวนหนึ่งเป็นเครื่องมือที่ใช้วัดพฤติกรรมภายในของบุคคลเกี่ยวกับความรู้สึก พฤติกรรม ความคิดเห็น ความเชื่อ ความสนใจ คุณลักษณะ เป็นต้น ซึ่งรวบรวมไว้อย่างมีหลักเกณฑ์และเป็นระบบเพื่อให้กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ตอบ เพื่อใช้ศึกษาหาข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนั้นผู้เขียนจึงสรุปว่า แบบสอบถามจึงหมายถึงเครื่องมือสำหรับรวบรวมข้อมูลจากความคิดเห็น พฤติกรรม ความหวัง ความเชื่อ ความพึงพอใจ การปฏิบัติอย่างมีระบบแบบแผน มีหลักเกณฑ์ที่เชื่อถือได้ โดยการออกแบบให้เป็นชุดคำถามที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์และตรงกับกลุ่มเป้าหมาย

การสร้างแบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บทั่วไปนิยมทำเป็น 2 ประเภท คือ แบบสอบถามปลายเปิด (open-ended question) เป็นแบบสอบถามที่มีข้อคำถามให้ผู้ตอบอิสระในการให้ความเห็น มักมีคำว่า ทำไม อย่างไร อะไร เพียงใด อยู่ในคำถามซึ่งการตอบต้องใช้เวลานานพอสมควรในการได้ข้อมูล ส่วนแบบสอบถามปลายปิด (closed-ended question) (นาถ พันธุมนาวิน, 2548) เป็นการแปลงข้อมูลจากรูปธรรมเป็นนามธรรม ซึ่งนำข้อมูลมาวิเคราะห์ได้ง่าย ถูกต้องแม่นยำมากขึ้น มีอยู่ 5 รูปแบบที่ใช้กันอย่างกว้างขวาง ได้แก่ (1) แบบตรวจสอบรายการ (checklist) ให้เลือกคำตอบเดียว (2) แบบตรวจสอบรายการให้เลือกหลายคำตอบ (3) แบบให้จัดอันดับ (ranking) (4) แบบมาตราส่วนประมาณค่า (rating scale) (5) การใช้รูบิคสกอร์ (scoring rubric) (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) อย่างไรก็ตามคุณลักษณะสำคัญที่เป็นหัวใจที่สุดของแบบสอบถาม คือ “ข้อคำถาม” เพื่อสร้างหลักประกันความมั่นใจ ผู้วิจัยควรมีการทดสอบแบบสอบถามกับกลุ่มตัวอย่างที่มีคุณลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มเป้าหมายจริงเพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงแบบสอบถามให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ดังนั้นการสร้างแบบสอบถามต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ของการวิจัย นิยามศัพท์ปฏิบัติการ ใช้ภาษาที่ง่าย สั้น กระชับได้ใจความ มีเพียงประเด็นเดียว หลีกเลี่ยงประโยคเชิงปฏิเสธ นามธรรม ชี้นำ สองแง่สองง่าม ไม่สุภาพ ลำบากใจ เปรียบเทียบด้อยค่า ซ้ำซ้อนต่อการตอบแบบสอบถาม หรือมีจำนวนข้อคำถามยาวจำนวนข้อที่มากเกินไป ซึ่งในปัจจุบันมีการใช้แบบสอบถามเป็นที่นิยมกันก็เพราะมีข้อดีในเรื่องการไม่ต้องฝึกอบรมผู้ช่วยนักวิจัยในการลงพื้นที่เก็บข้อมูล ยังเป็นข้อมูลปฐมภูมิที่ดีมาก ประหยัดเวลา แรงงาน งบประมาณ ใช้กับกลุ่มตัวอย่างขนาดใหญ่ นำข้อมูลมาสรุปผลได้ทันที

แต่อย่างไรก็ตามพบว่ามีข้อด้อยทั้งการได้คืนน้อย พิสูจน์ยากกับข้อมูลที่ได้มาว่ามีความตรงกับสภาพจริงของผู้ตอบ มีแรงจูงใจต่ำในการตอบแบบสอบถาม (บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์, 2534; สิน พันธุ์พินิจ, 2547) หากพิจารณาอย่างถี่ถ้วนในแบบสอบถามแต่ละชุดจะมีโครงสร้างสำคัญอยู่ 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนแรกเป็นคำชี้แจงของแบบสอบถาม ส่วนที่สองเป็นข้อมูลพื้นฐานบุคคล ส่วนที่สามเป็นข้อคำถามที่มุ่งเป้าหมายของการวิจัยที่เป็นส่วนสำคัญ ส่วนที่สี่เป็นข้อเสนอแนะ ทั้งนี้ยังมีวิธีการประเมินค่าของแบบสอบถามด้วยวิธีที่นิยมเป็นการวัดความคิดเห็น ทัศนคติ พฤติกรรมทางสังคมศาสตร์ โดยมีพื้นฐานทางเชาว์ปัญญาของมนุษย์จะมีการแจกแจงแบบโค้งปกติ ของค่ารวมตามแนวคิดของ ลิเคริท์ หรือที่เรียกค่าวัดว่า ลิเคริท สเกล (likert scale) ที่มีอยู่ 5 ระดับทั่วไป ได้แก่ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง (strongly disagree) ไม่เห็นด้วย (disagree) เห็นด้วยบ้างไม่เห็นด้วยบ้าง (neither agree nor disagree) เห็นด้วย (agree) เห็นด้วยอย่างยิ่ง (strongly agree) (Likert, 1932) โดยการใช้หน่วยเบี่ยงเบนมาตรฐานเป็นเกณฑ์ในการวัดที่มีความสัมพันธ์กับการวัดที่ใช้ 0 1 2 3 4 หรือ 1 2 3 4 5 เป็นเกณฑ์ เท่ากับ 0.99 (Neuman,1997) และมีการแสดงค่ารวมแทนค่าด้วยตัวเลขแบ่งเป็นเชิงบวก ได้แก่ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง (1) ไม่เห็นด้วย (2) เห็นด้วยบ้างไม่เห็นด้วยบ้าง (3) เห็นด้วย (4) เห็นด้วยอย่างยิ่ง (5) และเชิงลบ แทนค่า ได้แก่ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง (5) ไม่เห็นด้วย (4) เห็นด้วยบ้างไม่เห็นด้วยบ้าง (3) เห็นด้วย (2) เห็นด้วยอย่างยิ่ง (1) (Noll, 1989) ซึ่งได้นำตัวอย่างแบบสอบถามในการทำวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสานภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) ได้อธิบายเกี่ยวกับรายละเอียดในแต่ละประเด็นของการทำแบบสอบถามไว้ในระเบียบวิธีวิจัยซึ่งเป็นการสร้างเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีรายละเอียดของแบบสอบถามผู้นำ สรุปสาระมีสำคัญไว้ 8 ส่วน ได้แก่

1) ส่วนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคล มีข้อคำถาม 12 ข้อคำถาม เป็นลักษณะข้อคำถามปิดแบบตรวจสอบรายการ (check-list) และข้อคำถามสำคัญ 3 ข้อคำถาม เกี่ยวกับ “วิถีพอเพียง” “วิธีพอเพียง” “นวัตวิธีวิถีพอเพียง” เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

2) ส่วนที่ 2 ทัศนคติเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง และศาสตร์พระราชา มีข้อคำถาม 8 ข้อสำคัญ เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

3) ส่วนที่ 3 การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของหมู่บ้านและชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง (6 ด้าน 15 ตัวชี้วัด) มีข้อคำถาม 15 ข้อสำคัญ เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

4) ส่วนที่ 4 ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า (4 ด้าน 15 ตัวชี้วัด) มีข้อคำถาม 15 ข้อสำคัญ เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

5) ส่วนที่ 5 การวัดความสุขมวลรวมของหมู่บ้านและชุมชน (gross village happiness, GVH) ซึ่งเป็นไปตามวิสัยทัศน์การพัฒนาประเทศ และหลักการของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 มีทั้งหมด 6 องค์ประกอบ เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

6) ส่วนที่ 6 ความคิดเห็นเกี่ยวกับใหลักธรรมาภิบาลในการพัฒนาหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 20 ข้อคำถาม แบ่งเป็น 2 ประเด็นสำคัญคือ หลักธรรมาภิบาลด้านความโปร่งใส (transparency) จำนวน 10 ข้อคำถาม และ หลักธรรมาภิบาลด้านการมีส่วนร่วม (participation) จำนวน 10 ข้อคำถาม

7) ส่วนที่ 7 แบบวัดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาพื้นที่และกิจกรรมส่วนรวมของหน่วยงานรัฐที่จัดให้กับประชาชนในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จำนวน 7 ด้าน ได้แก่ ด้านการร่วมรับรู้และเข้าใจ ด้านการร่วมคิดค้นหาปัญหา ด้านการร่วมวิเคราะห์วางแผน ด้านการร่วมทำลงมือปฏิบัติ ด้านการร่วมกันรับผลประโยชน์ ด้านการร่วมรับผิดชอบ ด้านการร่วมติดตาม ตรวจสอบและประเมินผล โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีทั้งหมด 35 ข้อคำถาม

8) ส่วนที่ 8 เป็นแบบสอบถามแบบปลายเปิดเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการพัฒนาหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

ส่วนแบบสอบถามสำหรับประชาชนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงทั้ง 54 หมู่บ้าน มีสาระสำคัญ ดังนี้

1) ส่วนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยส่วนบุคคล มีข้อคำถาม 12 ข้อคำถาม เป็นลักษณะข้อคำถามปิดแบบตรวจสอบรายการ (check-list) โดยประกอบด้วย เพศ อายุ สถานภาพ การศึกษา อาชีพ รายได้ต่อเดือน การเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม การมีเพื่อนบ้านที่สนิทสนมคุ้นเคยกันภายในหมู่บ้านชุมชน การพบปะพูดคุย สนทนาปรึกษาและขอความช่วยเหลือกับเพื่อนบ้านที่สนิทสนมคุ้ยเคยกันภายในหมู่บ้าน-ชุมชน บทบาทหน้าที่ในครอบครัว ความเป็นเจ้าของบ้านที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน และความเป็นเจ้าของที่ดินทำกินในปัจจุบัน และข้อคำถามสำคัญ 3 ข้อคำถาม เกี่ยวกับ “วิถีพอเพียง” “วิธีพอเพียง” “นวัตวิธีวิถีพอเพียง” เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

2) ส่วนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับทัศนคติของผู้นำครอบครัวต่อหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีจำนวน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ความเข้าใจต่อหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ด้านความรู้สึกต่อหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ด้านความตั้งใจปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 30 ข้อคำถาม

3) ส่วนที่ 3 แบบสอบถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว มีจำนวน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อความทันสมัยของครอบครัว ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ ด้านการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนครัวเรือนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 20 ข้อคำถาม

4) ส่วนที่ 4 แบบสอบถามเกี่ยวกับการน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในระดับครอบครัว มีจำนวน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการปลูกพืชผสมผสานทำการเกษตร ด้านการออมทรัพย์ ด้านการทำอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ของครอบครัว ด้านการเอื้ออาทรเกื้อกูลต่อกัน ด้านการดำรงมั่นในภูมิปัญญาความเชื่อของท้องถิ่น โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 25 ข้อคำถาม

5) ส่วนที่ 5 แบบสอบถามเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตของครอบครัว มีจำนวน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการมีสุขภาพดี เป็นลักษณะข้อคำถามปิดแบบตรวจสอบรายการ (check-list) จำนวน 5 ข้อ ส่วนอีก 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความพึงพอใจต่อครอบครัว ด้านความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว ด้านความผูกพันกับชุมชนของสมาชิกในครอบครัว โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 15 ข้อคำถาม รวมทั้งหมด 20 ข้อคำถาม

ทั้งนี้มีส่วนที่เก็บข้อมูลเกี่ยวกับการนำแนวคิดเชิงประยุกต์ใช้ “นวัตวิธี วิถีพอเพียง” ดังนี้

6) ส่วนที่ 6 แบบวัดการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของหมู่บ้านและชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง (6 ด้าน 15 ตัวชี้วัด) แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่

6.1) ส่วนที่ 1 แบบสอบถามเกี่ยวกับวิถีพอเพียง (ประเมินเป็นภาพรวมในการดำรงชีวิต) มีจำนวน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านจิตใจ ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 20 ข้อคำถาม

6.2) ส่วนที่ 2 แบบสอบถามเกี่ยวกับวิธีพอเพียง (ประเมินเป็นภาพรวมในการดำรงชีวิต) มีจำนวน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านความประหยัดมัธยัสถ์ ด้านการลดรายจ่าย ด้านการเพิ่มรายได้ ด้านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้านการเอื้ออารีต่อกัน โดยข้อคำถามเป็นแบบวัดมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) มีจำนวน 25 ข้อคำถาม

7) ส่วนที่ 7 เป็นแบบสอบถามแบบปลายเปิดเกี่ยวกับปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการพัฒนาหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นลักษณะปลายเปิดให้เขียนอย่างอิสระตามข้อเท็จจริง

การวิจัยครั้งนี้กำหนดเกณฑ์ในการวัดแบบสอบถามสำหรับประชาชนที่อาศัยอยู่หมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีรายละเอียดดังนี้

1) เกณฑ์ในการวัดของแบบวัดส่วนที่ 1 จะใช้วิธีการวัด 3 ประเภท ได้แก่ ข้อคำถามปิดแบบตรวจสอบรายการ (check-list) สำหรับข้อคำถามที่มีตัวเลือกคำตอบตั้งแต่ 2 ตัวเลือกขึ้นไป หรือตอบได้มากกว่า 1 ข้อ ข้อคำถามเปิดโดยการเติมคำลงในช่องว่างให้ผู้ตอบเขียนคำตอบลงในช่องว่างด้วยตนเอง

2) เกณฑ์ในการวัดของแบบวัดส่วนที่ 2 ใช้วิธีการวัดแบบมาตราส่วนประเมินค่า (rating scale) โดยกำหนดวัดเกี่ยวกับทัศนคติของผู้นำครอบครัวต่อหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ใช้เกณฑ์การวัด 6 ระดับ ได้แก่ เห็นด้วยมากที่สุด เห็นด้วยมาก เห็นด้วย เห็นด้วยน้อย เห็นด้วยน้อยที่สุด และไม่เห็นด้วย โดยมีการให้ระดับคะแนน ดังนี้

เห็นด้วยมากที่สุด	เท่ากับ	6	คะแนน
เห็นด้วยมาก	เท่ากับ	5	คะแนน
เห็นด้วย	เท่ากับ	4	คะแนน
เห็นด้วยน้อย	เท่ากับ	3	คะแนน
เห็นด้วยน้อยที่สุด	เท่ากับ	2	คะแนน
ไม่เห็นด้วย	เท่ากับ	1	คะแนน

โดยการคำนวณค่าคะแนนเฉลี่ยใช้สถิติในการหาอัตราภาคชั้น ซึ่งมีวิธีการดังนี้

$$\text{อัตรภาคชั้น} = \frac{\text{คะแนนสูงสุด} - \text{คะแนนต่ำสุด}}{\text{จำนวนชั้น}}$$

$$\text{อัตรภาคชั้น} = \frac{6 - 1}{6} = 0.83$$

เกณฑ์ในการแปลผลค่าเฉลี่ยของคะแนน ผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์โดยแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 5 ระดับ ดังนี้

คะแนน		**ระดับคุณภาพ**
ค่าเฉลี่ยระหว่าง 5.20 - 6.00	หมายถึง	เห็นด้วยมากที่สุด
ค่าเฉลี่ยระหว่าง 4.36 - 5.19	หมายถึง	เห็นด้วยมาก
ค่าเฉลี่ยระหว่าง 3.52 - 4.35	หมายถึง	เห็นด้วย
ค่าเฉลี่ยระหว่าง 2.68 - 3.51	หมายถึง	เห็นด้วยน้อย
ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.84 - 2.67	หมายถึง	เห็นด้วยน้อยที่สุด
ค่าเฉลี่ยระหว่าง 1.00 - 1.83	หมายถึง	ไม่เห็นด้วย

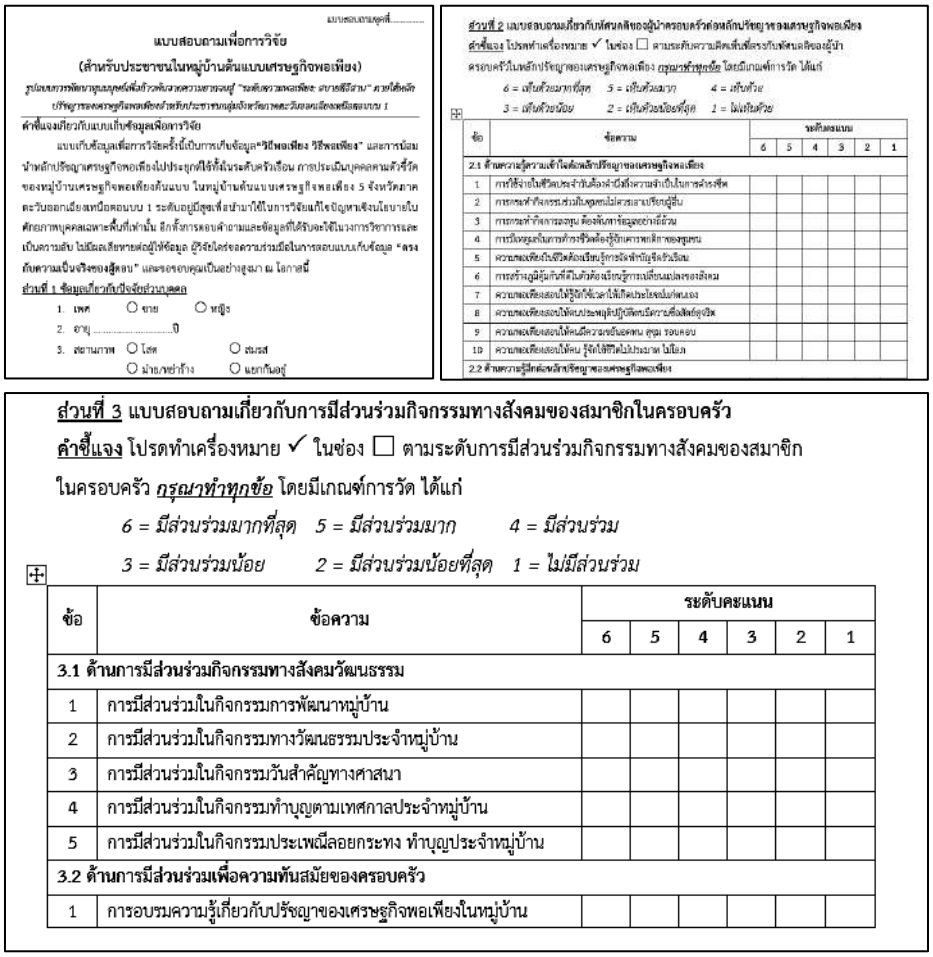

ส่วนที่ 3 แบบสอบถามเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่อง ☐ ตามระดับการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว *กรุณาทำทุกข้อ* โดยมีเกณฑ์การวัด ได้แก่

6 = มีส่วนร่วมมากที่สุด 5 = มีส่วนร่วมมาก 4 = มีส่วนร่วม

3 = มีส่วนร่วมน้อย 2 = มีส่วนร่วมน้อยที่สุด 1 = ไม่มีส่วนร่วม

ข้อ	ข้อความ	ระดับคะแนน					
		6	5	4	3	2	1
3.1 ด้านการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม							
1	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน						
2	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางวัฒนธรรมประจำหมู่บ้าน						
3	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมวันสำคัญทางศาสนา						
4	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทำบุญตามเทศกาลประจำหมู่บ้าน						
5	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมประเพณีลอยกระทง ทำบุญประจำหมู่บ้าน						
3.2 ด้านการมีส่วนร่วมเพื่อความทันสมัยของครอบครัว							
1	การอบรมความรู้เกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในหมู่บ้าน						

ภาพที่ 3.4 ตัวอย่างบางส่วนของแบบสอบถาม (questionnaire)

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2562)

2.3 เครื่องมือวิจัย “แบบสัมภาษณ์” (interview)

แบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพที่สำคัญในการเก็บข้อมูลที่เป็น “ข้อมูลปฐมภูมิ” ด้วยวิธีการสื่อสารโต้ตอบกันระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้ข้อมูล (key informant) แบบสองทาง (two-way communication) หรือโดยอาศัยการเห็นหน้าเห็นตากันจริงๆ (face-to-face) หรือเห็นหน้ากันผ่านสื่อออนไลน์ หรือเห็นพฤติกรรม อากัปกริยา ท่าทาง แวดล้อมเป็นการได้ข้อมูลที่ชัดเจน ตรงประเด็น ตรงเป้าหมาย ตรงวัตถุประสงค์ที่ต้องการความรู้ความจริงเกี่ยวกับพฤติกรรม ความคิดเห็น ความเข้าใจ ทัศนคติ ความเชื่อ ปฏิภาณไหวพริบในการให้คำตอบ การปฏิบัติต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระหว่างการสัมภาษณ์ทั้งนี้หากมีข้อสงสัยใดไม่ชัดเจนก็สามารถถามซ้ำให้เกิดความชัดเจนได้ทันที โดยการสัมภาษณ์นั้นต้องมีกระบวนการ

เก็บรวบรวมข้อมูลที่ประกอบด้วยการเตรียมสัมภาษณ์ ช่วงขณะการสัมภาษณ์ และการติดตามการสัมภาษณ์ (นิภา ศรีไพโรจน์, 2531; นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2543; สิน พันธุ์พินิจ, 2547; สุภางค์ จันทวานิช, 2549; สุวิมล ติรกานันท์, 2556; สมชาย วรกิจเกษมสกุล, 2554; ณรงค์ กุลนิเทศ (พลตำรวจโท), สุดาวรรณ สมใจ, 2558; กาญจนา แก้วเทพ, 2563) สรุปได้ว่า การสัมภาษณ์เป็นรูปแบบการสนทนาระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ หรือกลุ่มบุคคลด้วยวิธีการพูดคุยกันตัวต่อตัวแบบเผชิญหน้าร่วมกัน ซึ่งให้ได้ข้อมูลสำคัญที่ต้องการตรงกับวัตถุประสงค์ของผู้สัมภาษณ์ซึ่งมีการบันทึกข้อมูลในแบบสัมภาษณ์ หรือไม่มีโครงสร้างแบบสัมภาษณ์ก็ได้ และต้องมีการบันทึกในการสัมภาษณ์ทุกครั้งเพื่อให้ได้ข้อมูลตรงประเด็น หรือสอบถามทวนคำตอบได้จนกว่าจะได้ข้อมูลมีความชัดเจน

ทั้งนี้ในการสัมภาษณ์จะมีลักษณะคล้ายกับการพูดคุยสนทนาโดยทั่วไปในชีวิตประจำวัน แต่การสัมภาษณ์ยังมี “ข้อแตกต่าง” จากการพูดคุยแบบทั่วไปใน 4 แง่มุม ได้แก่ (1) เป้าหมายการสัมภาษณ์มีเป้าหมายและจุดเน้นที่ชัดเจนกว่า (2) ประเด็นการสัมภาษณ์มีขอบเขตที่เฉพาะเจาะจงเนื้อหามากกว่าและมีการคิดคำถามล่วงหน้าได้ (3) การแบ่งบทบาทการสัมภาษณ์จะแบ่งบทบาทชัดเจนว่า ใครเป็นผู้สัมภาษณ์ ใครเป็นผู้ให้สัมภาษณ์ และ (4) การบันทึกการสัมภาษณ์ในการวิจัยต้องมีการบันทึกข้อมูล (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) นอกจากนี้ยังมีลักษณะการสัมภาษณ์ที่ถูกแบ่งตามโครงสร้างคำถาม มี 2 ประเภท ได้แก่ (1) การสัมภาษณ์โดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่มีโครงสร้าง (structured interview) (2) การสัมภาษณ์แบบใช้แบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีโครงสร้าง (non-structured interview) แบ่งตามจำนวนผู้ให้สัมภาษณ์ 2 ประเภทย่อย คือ การสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล และการสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม (collective interview) และมีการใช้เกณฑ์ความลุ่มลึกของข้อมูล แบ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบทั่วไป กับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (depth interview) (Van Dalen,1979; Kerlinger,1986; Merriam,1998; นิภา ศรีไพโรจน์, 2531; ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกูล, 2543; ณรงค์ กุลนิเทศ (พลตำรวจโท), สุดาวรรณ สมใจ, 2558; กาญจนา แก้วเทพ, 2563) การใช้คำถามที่ดีในการสัมภาษณ์มีลักษณะสำคัญ ได้แก่ (1) คำถามสร้างความคุ้นเคย (2) คำถามหลักที่เฉพาะเจาะจง (3) คำถามสร้างผ่อนคลายเป็นคำถามเพิ่มเติม ซึ่งมีภาพลักษณะของคำถามที่น่าสนใจชัดเจนดังนี้ (โยธิน แสวงดี, 2541)

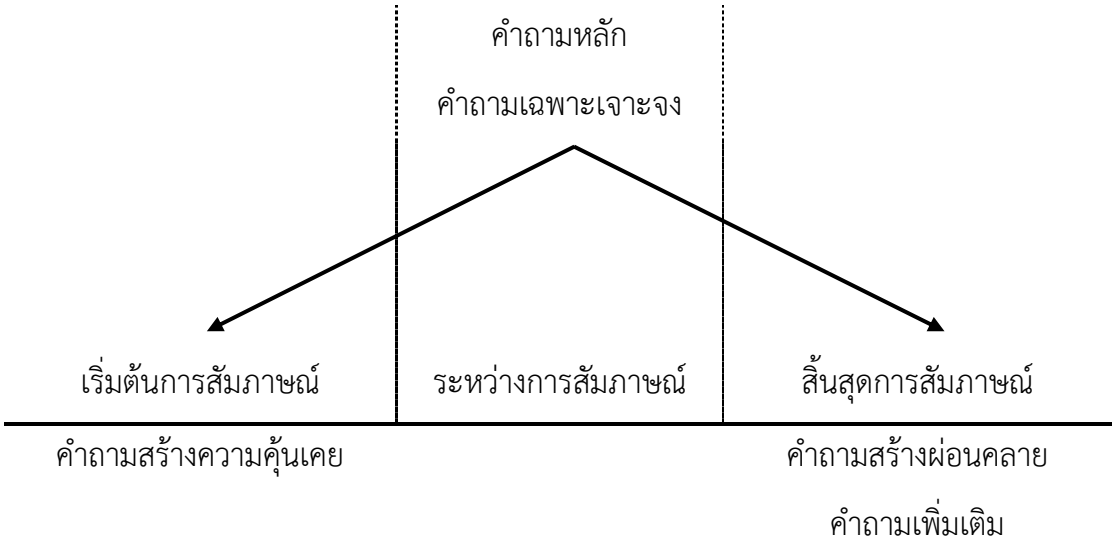

ภาพที่ 3.5 ลักษณะคำถามที่ใช้ในการสัมภาษณ์

ที่มา: โยธิน แสวงดี (2541; 2549)

ทั้งนี้ในการวิจัยแต่ละเรื่อง “ข้อมูลการสัมภาษณ์” มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะในการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ การวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การวิจัยในชุมชนทางสังคมวิทยา การวิจัยและการพัฒนาสังคม จำเป็นต้องใช้เครื่องมือการสัมภาษณ์หรือแบบสัมภาษณ์ช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งผู้เขียนได้นำรูปแบบการทำแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างที่ในการวิจัยมาเป็นกรณีศึกษา ดังต่อไปนี้

1) การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีรูปแบบการทำเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังข้อมูลต่อไปนี้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552)

แบบสัมภาษณ์
(ประธานชุมชน หรือผู้นำทางภูมิปัญญาหรือผู้สูงอายุในชุมชน)
ชื่อโครงการวิจัย การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเขตดุสิต
ชื่อ-สกุลผู้สัมภาษณ์.....วันเดือนปีที่สัมภาษณ์.....
เวลา.....สถานที่.....

สถานภาพทั่วไปของผู้ถูกสัมภาษณ์

ชื่อ-สกุลผู้ถูกสัมภาษณ์.....เพศ.....
อายุ.....ปี สถานภาพสมรส.....ศาสนา.....อาชีพ.....
ระดับการศึกษา.....รายได้ต่อเดือน.....บาท

บทสัมภาษณ์ตามโครงสร้างของงานวิจัย

1. ประวัติชุมชนในอดีต(ก่อนการจดทะเบียนตั้งเป็นชุมชน) มีความเป็นมาอย่างไร ?
2. ชุมชนในปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงจากอดีตอย่างไร ?
3. สภาพความเป็นอยู่หรือสภาพแวดล้อมในอดีต เป็นอย่างไร?
4. คนส่วนใหญ่เป็นลูกหลานของคนที่นี้หรือมาจากต่างจังหวัด? (ถ้ามี-มาจากภาคไหน?)
5. คำถามตามรายด้าน 6 ด้าน ดังต่อไปนี้

5.1 ด้านขนบธรรมเนียมประเพณี

1. คนในชุมชนส่วนใหญ่มีเชื้อสายอะไร? นับถือศาสนาอะไร?
2. ชุมชนมีความเชื่อ พิธีกรรมอะไร? และแนวทางปฏิบัติอย่างไร?
3. ชุมชนมีศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของตนหรือไม่ (ถ้ามีคืออะไร?)
4. ชุมชนถ่ายทอดความรู้ ขนบธรรมเนียมประเพณีให้กับลูกหลานอย่างไร?
5. ชุมชนยังคงยึดถือประเพณีการเกิด การตั้งชื่อ การบวช การแต่งงาน การทำศพ หรือไม่ (ถ้ามีคือประเพณีอะไร? และมีขั้นตอนอย่างไร?
6. ในอดีตชุมชนยึดถือประเพณีหลักที่ร่วมกันจัดขึ้นในชุมชนคือประเพณีอะไร? และประเพณีที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันคือประเพณีอะไร และมีขั้นตอนอย่างไร ?

5.2 ด้านภาษาและวรรณกรรม

1. ภาษาพูดที่ใช้การสื่อสารระหว่างกันในชุมชน คืออะไร? (ภาษากลางหรือภาษาถิ่นหรือภาษาอังกฤษ หรือภาษาจีน) และภายในครอบครัวใช้ภาษาอะไร? (ภาษากลางหรือภาษาถิ่นหรือภาษาอังกฤษ หรือภาษาจีน)
2. ในชุมชนมีวรรณกรรม เช่น นิทาน ชาดก บทประพันธ์ อะไรบ้าง? ส่วนใหญ่เกี่ยวกับเรื่องอะไร ?
3. ในชุมชนมีการรวบรวมวรรณกรรม หรือวรรณคดี (นิทาน ชาดก กลอน โครง ฉันท์ กาพย์) หรือไม่? (ถ้ามี อยู่สถานที่ใดหรือใครเป็นคนเก็บรวบรวม)
4. ในชุมชนมีสุภาษิต คำพังเพย คำสอนที่สั่งสอนลูกหลาน สืบทอดกันมาหรือไม่ (ถ้ามีอะไรบ้าง?)

5.3 ด้านศิลปกรรมและโบราณคดี

1. ในชุมชนมีโบราณสถาน (อายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป) ที่ตั้งอยู่ในชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี อะไรบ้าง?)

1.1 มีวัด หรือวังในชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี...ประวัติความเป็นมา)

1.2 มีสถานที่ราชการในชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี...ประวัติความเป็นมา)

1.3 มีสถานศึกษาในชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี...ประวัติความเป็นมา)

2. ในชุมชนมีการเขียนภาพ(จิตรกรรม) เช่นตามผนังพระอุโบสถ หรือพระวิหาร ผืนผ้า หรือไม่ (ถ้ามีเป็นภาพเกี่ยวกับอะไรบ้าง? เพราะอะไร?)
3. ในชุมชนมีงานปั้น หรืองานแกะสลัก(ประติมากรรม) ที่สืบทอดกันมาแต่ในอดีตหรือไม่? (ถ้ามีเป็นงานเกี่ยวกับอะไร? เพราะอะไร?)
4. ในชุมชนมีสถาปัตยกรรม เช่นอาคาร บ้านเรือน ที่คงสภาพแต่ในอดีต หรือไม่? (ถ้ามี สถานที่นั้นอยู่ที่ไหน เป็นของใคร? เกี่ยวกับเรื่องอะไร?)

5. ในชุมชนมีงานที่ผลิตด้วยมือ เช่นเครื่องจักสาน การทอผ้า (ศิลปหัตถกรรม) หรือไม่? (ถ้ามีตั้งอยู่ที่ไหน? เกี่ยวกับอะไร?)

6. ในชุมชนมีการเก็บรวบรวมวัตถุทางวัฒนธรรม เช่น ของละเล่นต่าง ๆ เครื่องใช้สมัยอดีตของชุมชน อุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมของคนในชุมชน เป็นต้น มีหรือไม่? (ถ้ามี ตั้งอยู่ที่ไหน เกี่ยวกับอะไรบ้าง?)

5.4 ด้านการละเล่นดนตรีและการพักผ่อนหย่อนใจ

1. ในชุมชนมีการละเล่นดนตรี การขับร้อง การระบำ รำฟ้อนที่เป็นของชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี ใช้ในพิธีอะไร? หรือเกี่ยวกับเรื่องอะไร?)

2. ในชุมชนมีมหรสพ เช่น ลิเก หมอลำ งิ้ว หนังตะลุง เป็นต้น หรือไม่ (ถ้ามี คืออะไร? จะจัดขึ้นเมื่อไร? เกี่ยวกับเรื่องอะไร?)

3. ในชุมชนมีการใช้บทเพลงเพื่อกล่อมเด็ก บทเพลงปฏิพากย์ (ร้องโต้ตอบกัน เช่นเพลงฉ่อย ลำตัด) หรือบทเพลงในการประกอบการเล่นกิจกรรมของชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี เพลงอะไร? ใช้เมื่อไร เกี่ยวกับเรื่องอะไร?)

4. ในชุมชนมีการละเล่นพื้นบ้านหรือการละเล่นที่ชุมชนยังคงสืบทอดมาแต่ในอดีต หรือไม่ (ถ้ามี จัดกิจกรรมในเทศกาลอะไร? มีขั้นตอนอย่างไร?)

5. ในชุมชนมีการจัดแข่งขันกีฬานันทนาการของคนในชุมชน หรือไม่ (ถ้ามี คือกีฬาอะไร? จัดเมื่อไหร่? เป็นลักษณะแบบไหน)

5.5 ด้านชีวิตความเป็นอยู่และวิทยากร(ภูมิปัญญาท้องถิ่น)

1. ในชุมชนมีการเก็บเครื่องมือเครื่องใช้ในครัวเรือน แต่ในอดีตไว้หรือไม่? (ถ้ามี อะไรบ้าง?)

2. ในชุมชนมีการเก็บเครื่องมือในการประกอบพิธีกรรมของชุมชน (ท้องถิ่น) เช่น ขัดหมาก การทำขวัญ การโกนจุก การบวชของลูกหลาน เป็นต้น ไว้หรือไม่ (ถ้ามี อะไรบ้าง?)

3. ในชุมชนมีการเก็บเครื่องประดับตกแต่ง เช่น กำไล ปิ่นปักผม เครื่องทรง แต่ในอดีตไว้หรือไม่? (ถ้ามี อะไรบ้าง?)

4. ในชุมชนมีอาหารที่สืบทอดกันในแต่ในอดีต หรือไม่ (ถ้ามี คืออะไร? มีขั้นตอนอย่างไร?)

5. ในชุมชนมีการประดิษฐ์ เย็บ ปัก ถัก ร้อย ทอ อันเป็นการสืบทอดมา หรือไม่ (ถ้ามี คืออะไร? เกี่ยวกับเรื่องอะไร?)

6. ในชุมชนมีหมอชาวบ้านหรือไม่? (ถ้ามี ท่านอยู่ที่ไหน รักษาเกี่ยวกับโรคอะไร?)

7. ในชุมชนมีการใช้ยาสมุนไพรรักษาโรค หรือไม่?

8. ในชุมชนมีภูมิปัญญาด้านอื่น ๆ หรือไม่? (อย่างไรบ้าง?)

5.6 ด้านการท่องเที่ยวและธุรกิจการจัดกิจกรรม

1. ในชุมชนมีสถานที่ท่องเที่ยว อะไรบ้าง? เกี่ยวข้องกับอะไร? ตั้งอยู่ที่ไหน?

2. มีการจัดกิจกรรมในสถานที่ท่องเที่ยวของชุมชน หรือไม่? กิจกรรมอะไร?

6. ผู้นำชุมชนหรือหัวหน้าชุมชนมีบทบาทหน้าที่ในอดีตกับปัจจุบันแตกต่างกันอย่างไร?

7. ผู้นำชุมชนมีวิธีการในการคัดเลือกในอดีตและปัจจุบันเป็นอย่างไร?
8. ผู้นำชุมชนมีการดูแลและพัฒนาพื้นที่และดูแล320คนในชุมชนอย่างไร?
9. การประกอบอาชีพ คนในชุมชนประกอบอาชีพอะไรบ้าง? (ส่วนใหญ่ คือ ?)
10.การปกครอง ภายในชุมชนมีลักษณะเป็นอย่างไร? เช่นทางการ(ประธานชุมชน) ไม่เป็นทางการ(ผู้นำที่คนให้ความเคารพนับถือ)
11. คนส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาอะไรบ้าง? (ระดับใดมากที่สุด)?
12. ภายในชุมชนส่วนใหญ่เป็นโรคประเภทใด หรือ เป็นโรคเกี่ยวกับอะไรบ่อยที่สุด?

ขอบพระคุณท่านที่ได้ให้ข้อมูลในการทำวิจัยเป็นอย่างสูง

ภาพที่ 3.6 รูปแบบของแบบสัมภาษณ์

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2552)

2. แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (การประหยัดมัธยัสถ์ พอกินพอใช้) ของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2560) มีรูปแบบการทำเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังมีรูปแบบต่อไปนี้

แบบสัมภาษณ์ชุดที่.....

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย

แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวงเวียงจันทร์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

(สำหรับพนักงานรัฐ)

วันเดือนปีที่สัมภาษณ์...../...../.....เวลา.....สถานที่(ชุมชน).....

สถานภาพทั่วไปของผู้ถูกสัมภาษณ์

ชื่อ-สกุลผู้ถูกสัมภาษณ์.....เพศ.....

อายุ.....ปี สถานภาพสมรส.....ศาสนา.....อาชีพ.....

ระดับการศึกษา.....รายได้ต่อเดือน.....บาท

ส่วนที่ 1 กิจกรรมในระดับบุคคลและครัวเรือนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Interview) จำนวน 6 ข้อคำถาม รายละเอียดมีดังนี้

1) ท่านมีวิธีการการลดรายจ่ายในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการการลดรายจ่ายในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง?

2) ท่านมีวิธีการเพิ่มรายได้ในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง? ท่านมีการประกอบอาชีพเสริมหรือสร้างรายได้เสริมอย่างไร? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการเพิ่มรายได้ในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง?

3) ท่านมีวิธีการออมอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการออมอย่างไรบ้าง?

4) ท่านมีวิธีการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง?

5) ท่านมีวิธีการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง?

6) ท่านมีวิธีการเอื้ออาทร เกื้อกูล (การช่วยเหลือ) ต่อกันในครอบครัว/ญาติพี่น้องอย่างไรบ้าง? ท่านมีวิธีการเอื้ออาทร เกื้อกูล (การช่วยเหลือ) ต่อกันในชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการเอื้ออาทร เกื้อกูล (การช่วยเหลือ) ต่อกันในชุมชนอย่างไรบ้าง?

ท่านมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอย่างไรเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง?

ส่วนที่ 2 สภาพปัญหาของการดำเนินชีวิต และพฤติกรรมการน้อมนำ (การประยุกต์ใช้) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ในชีวิตประจำวัน

ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Interview) จำนวน 8 ข้อคำถาม รายละเอียดมีดังนี้

1) สภาพปัญหาของการดำเนินชีวิตในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไรบ้าง?

2) ปัจจุบันสภาวการณ์ในวิถีเมือง ผลกระทบที่การนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันอย่างไรบ้าง?

3) ท่านมีวิธีการการลดรายจ่ายในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการการลดรายจ่ายในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง?

4) ท่านมีวิธีการเพิ่มรายได้ในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง? ท่านมีการประกอบอาชีพเสริมหรือสร้างรายได้เสริมอย่างไร? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการเพิ่มรายได้ในแต่ละวัน/แต่ละเดือนอย่างไรบ้าง?

5) ท่านมีวิธีการออมอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการออมอย่างไร?

6) ท่านมีวิธีการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง?

7) ท่านมีวิธีการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง? สมาชิกในครอบครัวของท่านมีวิธีการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียงอย่างไรบ้าง?

8) ท่านมีวิธีการการเอื้ออาทร เกื้อกูลต่อกันในครอบครัว/ญาติพี่น้องอย่างไรบ้าง? ท่านและสมาชิกในครอบครัวมีวิธีการเอื้ออาทร เกื้อกูลต่อกันในชุมชนที่อาศัยอยู่อย่างไรบ้าง?

ส่วนที่ 3 ลักษณะของการดำรงชีวิตอย่างมีสุขตามดัชนีชี้วัดความสุขในระดับพื้นที่ชุมชน <u>ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Interview)</u> จำนวน 7 ข้อคำถาม รายละเอียดมีดังนี้

1) สุขภาพอนามัยของท่านและประชาชนในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง? การเข้าถึงระบบสาธารณสุขของชุมชน หรือรัฐเป็นอย่างไรบ้าง?

2) คุณภาพการศึกษาที่ท่านและประชาชนในชุมชนได้รับจากรัฐในปัจจุบันนี้เป็นอย่างไรบ้าง?

3) ชีวิตการทำงานของท่านและประชาชนในชุมชนปัจจุบันเป็นอย่างไรบ้าง? มีความมั่นคงในการทำงานเพียงใด?

4) รายได้ของท่านและประชาชนส่วนใหญ่เป็นอย่างไรบ้าง?

5) สภาพแวดล้อมในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง? ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเป็นอย่างไรบ้าง?

6) ความสัมพันธภาพของสมาชิกในครอบครัวของท่านเป็นอย่างไร? สัมพันธภาพของคนในชุมชนเป็นอย่างไรบ้าง?

7) ท่านมีการบริหารจัดการที่ดีในหลักของคุณธรรม การมีส่วนร่วม ความคุ้มค่าและความโปร่งใสเป็นอย่างไรบ้าง?

ขอขอบคุณท่านที่ได้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ครั้งนี้

ภาพที่ 3.7 รูปแบบของแบบสัมภาษณ์ (1)
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2560)

3. การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) มีรูปแบบการทำเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังมีรูปแบบต่อไปนี้

แบบเก็บข้อมูลวิจัยเชิงพื้นที่ แบบสัมภาษณ์ชุดที่.....
(สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญพื้นที่: ทะเลบัวแดง อุดรธานี)

แผนบูรณาการวิจัย: การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญาประชารัฐมีส่วนร่วมผสานนวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน

นักวิจัย: ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและทีมนักวิจัย
มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา **(ขอความอนุเคราะห์ตอบตามความจริงทุกประการ)**

<u>พื้นที่วิจัย</u> คือ ชุมชนท้องถิ่นอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และแหล่งท่องเที่ยวต้นแบบวัฒนธรรมชาติ คือ ***คำชะโนดและทะเลบัวแดง จังหวัดอุดรธานี***

นักวิจัย	ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
ชื่อ-สกุลผู้สัมภาษณ์.....	ชื่อ-สกุลผู้ถูกสัมภาษณ์.....
วันเดือนปีที่สัมภาษณ์...../...../.....	เพศ..... อายุ.....ปี
เวลา.....น.	สถานภาพสมรส..... อาชีพ.....
สถานที่(ชุมชน).....	การศึกษาสูงสุด..... รายได้ต่อเดือน.....บาท
	ระยะเวลาอาศัยอยู่ในพื้นที่.....ปี

***นักวิจัย (เขียนและประเมินสรุปตามข้อเท็จจริง)**

ปูมบ้านปูมเมือง: เอกสารเล่มจากท้องถิ่น และสัมภาษณ์กับผู้เฒ่าผู้แก่

ข้อมูลในการสัมภาษณ์ (Interview) จำนวน 7 ข้อคำถาม รายละเอียดมีดังนี้

1) ในชีวิตประจำวันท่าน***อาศัยทะเลบัวแดงในเรื่องอะไรบ้าง***?

2) ท่านมี***ส่วนร่วมในการรักษาทะเลบัวแดง***อย่างไรในปัจจุบัน?

3) ท่าน***เล่าเรื่องอะไรบ้างเกี่ยวกับทะเลบัวแดงให้ลูกหลานฟัง***?

4) ในฐานะ ***"ประชาชน"*** ที่อาศัยอยู่ใกล้ทะเลบัวแดง ***ท่านตั้งใจจะทำอะไรเพื่อทะเลบัวแดงให้อยู่ยั่งยืน***?

5) ท่านคิดว่า ทะเลบัวแดงมีปัญหาเรื่องอะไรที่ต้องการแก้ไข **"แบบเร่งด่วน"**?

6) ท่านคิดว่า "ผลิตภัณฑ์ทะเลบัวแดง จำเป็นต้องมีในแหล่งท่องเที่ยว 10 ชนิดอะไร?

①	❶
②	❷
③	❸
④	❹
⑤	❺

ขอบพระคุณทุกท่าน

ภาพที่ 3.8 รูปแบบของแบบสัมภาษณ์ (2)

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563)

2.4 เครื่องมือวิจัย "การสนทนากลุ่มเฉพาะ" (focus group)

กระบวนวิธีการสนทนากลุ่มไม่ใช่เรื่องใหม่ แต่เริ่มปรากฏมาตั้งแต่ปี ค.ศ.1926 เมื่อ Emory Bogardus ได้บรรยายถึงการสนทนากลุ่มในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ วิธีการนี้ยังมีใช้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สองเมื่อ Paul Lazarfeld และ Robert Merton ใช้วิธีการตรวจสอบปฏิกิริยาของผู้คนต่อการโฆษณาชวนเชื่อในช่วงสงครามและประสิทธิผลของสื่อการฝึกอบรมสำหรับทหาร ยังประยุกต์ใช้ในการวิจัยทางการตลาด และการวิจัยทางนโยบายและการเมือง จนการสนทนากลุ่มได้รับความนิยมและใช้กันอย่างแพร่หลายในสังคมศาสตร์ประยุกต์ (Puchta & Potter, 2004; Liamputtong, 2011; เก็จกนก เอื้อวงศ์, 2562) การสนทนากลุ่มเฉพาะ (focus group discussion) เป็นวิธีการหนึ่งในการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับจิตใจและพฤติกรรมของมนุษย์ การสนทนากลุ่มเฉพาะนั้นมีลักษณะเป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอย่างกว้างขวางของนักวิจัยกับกลุ่มคนที่เป็นผู้รู้

(key informants) ที่มีลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคม อาชีพ หรือคุณลักษณะภูมิหลังต่างๆ ที่ใกล้เคียงกันที่สุด (homogenious) กลุ่มของวงสนทนาประกอบด้วยผู้เข้าร่วมสนทนา 7–8 คน ซึ่งนับว่าเป็นขนาดที่กำลังเหมาะที่จะก่อให้เกิดการถกประเด็นปัญหาและการเสวนา ถ้าหากกลุ่มมีขนาดใหญเป็น 9–12 คน จะลำบากในการนั่งสนทนาเป็นกลุ่ม และยากต่อการสรุปประเด็นปัญหาและวิเคราะห์ข้อมูล สิ่งสำคัญในการทำวิจัยในเชิงคุณภาพทั้งการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่มย่อยและกลุ่มเฉพาะ รวมถึงการสังเกตแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยจะต้องจัดเตรียมแนวข้อคำถามเพื่อกันลืมไว้และเรียบเรียงข้อคำถามให้เป็นรายข้อคำถามที่ต่อเนื่องง่ายต่อการถาม การวิเคราะห์ซึ่งช่วยให้การสนทนาดำเนินไปได้ราบรื่น ไม่วกวน อยู่ในประเด็นปัญหา อยู่ในกรอบของการวิจัย ไม่สะเปะสะปะ โดยสิ่งแรกที่ต้องทำในเรื่องของการสนทนากลุ่ม คือ การกำหนดเรื่องที่จะทำการศึกษาการกำหนดหัวข้อเรื่องนี้อาจจะเกิดมาจากแนวคิด ทฤษฎี หรือเรื่องที่สนใจศึกษา ทำให้ปรากฏเห็นบุคลากรในการจัดสนทนากลุ่มแต่ละครั้งควรจะประกอบด้วย พิธีกร (moderator) ผู้จดบันทึกคำสนทนา และเจ้าหน้าที่บริการทั่วไป โดยระยะเวลาของการดำเนินการจัดสนทนากลุ่ม ผู้เป็นพิธีกรควรจะใช้เวลาในการสนทนาไม่เกิน 2 ชั่วโมง 15 นาที เพราะถ้าช้าหรือนานกว่านี้สมาชิกร่วมสนทนาจะเกิดความล้ากับคำตอบที่จะได้จะทำให้คำตอบที่ผู้ตอบจะตอบเพื่อให้เสร็จสิ้นการสนทนาซึ่งทำให้การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นน้อยลง ทั้งนี้การสนทนากลุ่มมีทั้งการสนทนากลุ่มย่อย (small group discussion) และสนทนากลุ่มเฉพาะ (focus group discussion) (โยธิน แสวงดี, 2541; 2549) การสนทนากลุ่มมีหลายประเภท ได้แก่ การสนทนากลุ่มแบบกลุ่มเดี่ยว (single focus group) การสนทนากลุ่มแบบสองทาง (two-way focus group) การสนทนากลุ่มแบบผู้ดำเนินการกลุ่ม 2 คน (dual moderator focus group) การสนทนากลุ่มแบบผู้ดำเนินการกลุ่ม 2 คนมีประเด็นโต้แย้งกัน (duelling moderator focus group) การสนทนากลุ่มแบบผู้ดำเนินการกลุ่มมาจากผู้เข้าร่วมกลุ่ม (respondent moderator focus group) การสนทนากลุ่มแบบกลุ่มขนาดเล็ก (mini focus group) การสนทนากลุ่มแบบออนไลน์ (online focus groups) (Nyumba et al., 2018; เก็จกนก เอื้อวงศ์, 2562) โดยทั่วไปรูปแบบในการจัดสนทนากลุ่มจะมีลักษณะดังภาพต่อไปนี้

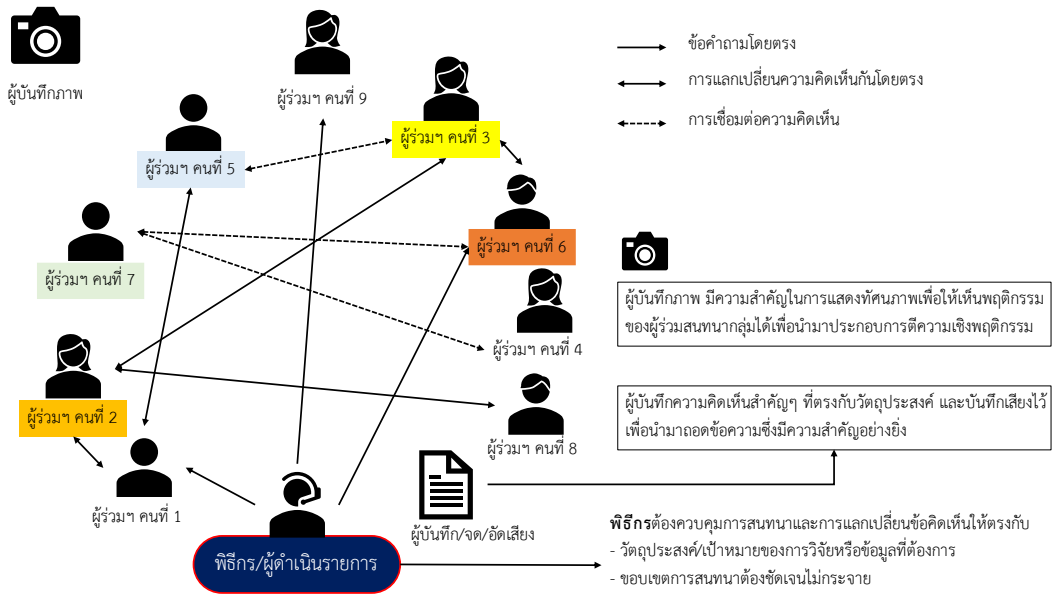

ภาพที่ 3.9 การสนทนากลุ่ม

ที่มา: ปรับปรุงจาก ทวีศักดิ์ นพเกสร (2548) กาญจนา แก้วเทพ (2563)

นอกจากนี้ในการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) วิธีการสนทนากลุ่มจะเรียกว่า “การจัดเวที” โดยมีโหนดพี่เลี้ยงและนักวิจัยชุมชนรู้จักและคุ้นเคยกันอย่างดี ซึ่งเป็นเครื่องมือหลักในการจัดกิจกรรมหลักเพื่อเป้าหมายที่หลากหลาย อาทิ การจัดเวทีเพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของโครงการ จัดเวทีเพื่อพัฒนาโจทย์ จัดเวทีออกแบบกิจกรรมผลิตสินค้า จัดเวทีเพื่อสร้างเครื่องมือ จัดเวทีเพื่อจัดระบบข้อมูล จัดเวทีเพื่อคืนข้อมูล จัดเวทีถ่ายทอดความรู้ ซึ่งการสนทนากลุ่มเป็นเทคนิควิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิที่ผู้ร่วมวงสนทนากันมีบรรยากาศเป็นธรรมชาติคล้ายกับการนั่งคุยกันในชีวิตประจำวัน ซึ่งจะมีสมาชิกอยู่ระหว่าง 6-12 คน ทำให้ทุกคนมีโอกาสได้ร่วมพูดคุยกันอย่างเต็มที่ ไม่มีการผูกขาดความคิด ซึ่งมีความแตกต่างจากการสัมภาษณ์กลุ่มตรงที่ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีการเชื่อมต่อคำถามคำตอบระหว่างกันจนเกิด “การปะทะสังสรรค์กัน” (interaction) หรือการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างคำตอบ ข้อคิดเห็นของผู้ร่วมสนทนาทั้งกลุ่ม ที่เรียกว่า “มีการไต่ระดับทางความคิดเห็นของกันและกัน” (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) ผู้เขียนจึงมีความเห็นว่า การสนทนากลุ่ม หรือการจัดเวทีผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เป็นเครื่องมือเชิงคุณภาพที่มีคุณค่าในการได้มาซึ่งข้อมูลปฐมภูมิที่ดีในการวิจัยและพัฒนาการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ เมื่อใดที่นักวิจัยทำงานในการพัฒนาชุมชน พัฒนาสังคมในพื้นที่ที่มีผู้มีส่วนร่วมได้ส่วน

เสียจำนวนมากต้องใช้เทคนิควิธี “การสนทนากลุ่มหรือการจัดเวทีแลกเปลี่ยน” ที่มีคนร่วมสนทนาพูดคุยกันของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (keys informant) จำนวน 7-12 เหมาะสมในการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดเห็นกันอย่างทั่วถึงไม่ปิดกั้นหรือผูกขาด

2.5 เครื่องมือวิจัย “การจัดกิจกรรมร่วมชุมชน” (community participatory activities)

การใช้เครื่องมือวิจัย “การจัดกิจกรรมร่วมชุมชน” เป็นการปฏิบัติการร่วมกิจกรรมอย่างแท้จริงของการวิจัยที่ได้ออกแบบไว้ตามที่กำหนดไว้ในแผนวิจัยว่าต้องพัฒนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งร่วมกับประชาชนเพื่อให้เกิดผลผลิตตามวัตถุประสงค์ที่การวิจัยกำหนดไว้ เมื่อดำเนินการวิเคราะห์แนวทางการจัดกิจกรรมร่วมกับชุมชน ซึ่งเป็น “ภาคปฏิบัติการของการวิจัย” ซึ่งในการวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ โดยผู้เขียนได้จัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการร่วมกับชุมชนเพื่อค้นหากลไกความเหลื่อมล้ำในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหมนคร ซึ่งได้จัดกิจกรรมทั้งการเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน นำมาร่วมกันวิเคราะห์ และสังเคราะห์ให้เห็นถึง “ห่วงโซ่แห่งผลลัพธ์” (Outcome chain) ด้วยการเริ่มกำหนดเป้าหมาย ลงมือปฏิบัติกิจกรรม เกิดผลผลิตสร้างผลลัพธ์ต่อเนื่อง ซึ่งจากการสะท้อนคิดได้พบว่าความคาดหวังจากการทำกิจกรรมต้องเกิดระดับแรกของผลจากชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนต้องมากมากที่สุดก็คือ“ผลผลิต” (output) ที่เป็นรูปธรรมชุมชนจำต้องได้สัมผัสได้อย่างเข้าใจแบบชาวบ้านซึ่งเป็นก้าวแรกที่จำเป็น (necessary) ทั้งนี้ยังต้องมีการต่อยอดถึง “ผลลัพธ์” (outcome) และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นต้องไม่เป็นแบบ“ม้วนเดียวจบ” แต่ต้องเป็น “หนังหลายๆ ม้วน” หรือเป็น “สายโซ่ หรือห่วงโซ่แห่งผลลัพธ์” หรือแผนที่ผลลัพธ์ (outcome mapping) (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำตัวอย่างการจัดกิจกรรมทั้งย่อนและหลักที่ได้ร่วมกับชุมชนที่ปรากฏในวิจัยการยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) โดยวิธีการวิจัยได้ออกแบบไว้กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพกลุ่มอาชีพชุมชนเมืองอย่างครบวงจร ดังนี้

1) ประชุมผู้เข้าร่วมกิจกรรมจาก 30 คน จาก 4 ชุมชน เริ่มกระบวนการใช้องค์ความรู้ในการสร้างอาชีพใหม่ซึ่งเป็นการพัฒนาอาชีพให้กับผู้สูงอายุ อาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) และเยาวชนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม

2) จัดอบรมออกแบบผลิตภัณฑ์ต่อยอดผลิตภัณฑ์จากกลุ่มนวดที่เป็นยาหม่องที่สามารถนำไปสู่การสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นโดยให้มีศักยภาพเพิ่มขึ้นอย่างมีกระบวนการผลิตแบบครบวงจร

3) ทดลองตลาดที่ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม (ผลิตภัณฑ์สมุนไพร) จำหน่ายผลิตภัณฑ์สมุนไพรไทย (1 เดือน)

4) จัดตั้งเป็นกลุ่มอาชีพใหม่เพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมกลุ่มอาชีพให้เกิดความยั่งยืน “ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้” เป็นสำคัญ โดยมีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพต่อสำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ดังภาพต่อไปนี้นี้

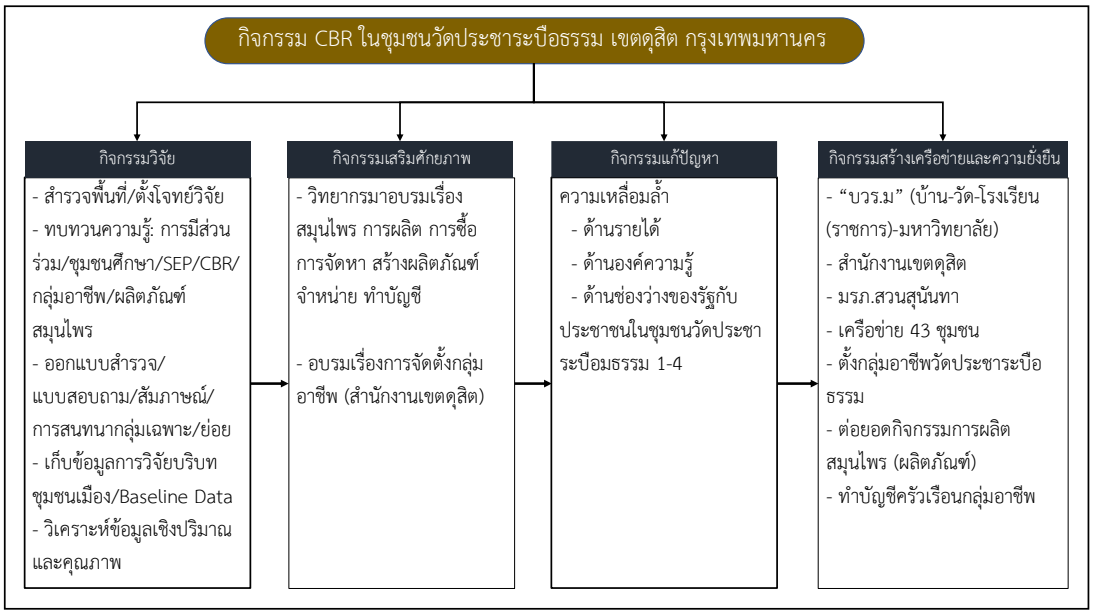

ภาพที่ 3.10 กิจกรรม CBR ชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

นอกจากนี้ในการวิจัยเรื่อง การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ได้อธิบายกิจกรรมร่วมชุมชนในการปฏิบัติเพิ่มผลิตภัณฑ์ใหม่ให้กับกลุ่มอาชีพ “ดุสิตระบือธรรม” เมื่อวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ.2565 กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม โดยผู้วิจัยนำองค์ความรู้ในผลการวิจัยที่ได้รับการเผยแพร่แล้วนำมาถ่ายทอดให้กับประชาชนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เริ่มจากกระบวนการดังนี้

1) การประชุม “ตกลงเพิ่มผลิตภัณฑ์ใหม่” โดยชุมชนซึ่งในการกำหนดกิจกรรมร่วมกันว่าจะใช้ผลิตภัณฑ์ที่เหมาะสมใดเพิ่มขึ้นให้เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน ปรากฏว่า 3 ป้า 1 ผู้นำชุมชน 5 ผู้สูงอายุและอาสาสมัครสาธารณสุข ได้ลงความเห็นว่าให้นำผลิตภัณฑ์ 1 ใน 5 ของการวิจัยดุสิตแบรนด์ชนิดแบบหมัก เข้ามาเป็นผลิตภัณฑ์เพิ่มใหม่ ใช้เป็นสเปร์ฉีดพ่นชื่อ “เสน่หานางคำ”

2) ประชาชนเป็นผู้กำหนดวันเวลาและสถานที่ คือ วันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ. 2565 เวลา 13.00-17.00 น. ซึ่งผู้สูงอายุ “ว่าง” พร้อมกันกับผู้นำชุมชน สถานที่เป็นกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม

3) ป้าดม (อุดม) และป้าอ็อด (เพชรปวีณ์) ได้รับมอบหมายจากกลุ่มให้เป็นผู้ประสานชุมชน และนักวิจัย กลุ่มเยาชนภัฏพัฒน์ให้ประสานวิทยากรกับวัสดุอุปกรณ์ พร้อมสูตรการผลิตเบื้องต้น

4) ป้าอ็อด (เพชรปวีณ์) ได้รับมอบหมายจากกลุ่มและอาจารย์ให้เป็นผู้จดบันทึกสูตร และขั้นตอนทั้งหมดในการผลิต พร้อมกับในการปรับปรุงกลิ่นด้วย

5) การปฏิบัติอบรมความรู้ที่ทุกคน “มีส่วนร่วมลงมือทำและทดลองกลิ่น”

ภาพที่ 3.11 กิจกรรมร่วมชุมชนในการทำผลิตภัณฑ์ใหม่เสน่หานางคำ

6) ประชุม “ตกลงราคาขาดต่อ 1 ขวด” โดยสอบถามวิทยากรที่มีประสบการณ์และให้โหวตกันซึ่งพิจารณาต้นทุนทั้งวัตถุดิบ ขวด การเดินทาง ความยากของกระบวนการผลิต จึงได้ในราคาขายขวดละ 100 บาท (ถ้ายังไม่ติดสติ๊กเกอร์ ให้ขายลดราคาลงมา 20 บาท เหลือ 80 บาท)

2.6 เครื่องมือวิจัย “การถอดบทเรียน” (lesson learned)

เครื่องมือสำคัญในการเก็บข้อมูลในการวิจัยเชิงพื้นที่ หรือการวิจัยที่เน้นฐานชุมชน แบบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เป็นเครื่องมือที่สะท้อนข้อมูลกลับภายหลังในการจัดกิจกรรมในการวิจัยเสร็จทันทีกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและทีมงานวิจัย เป็นเครื่องมือที่เรียกว่า การถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการ (AAR) การสะท้อนคิด (reflection) ถึง กิจกรรมที่ได้ดำเนินการผ่านไปแล้ว หรือ ถอดและสรุปบทเรียน (lesson learned) จากกิจกรรมที่ได้ทำไปในแต่ละวัน หรือภายหลังของการประชุมทั้งหมดหรือกระบวนการกิจกรรมในการวิจัยเสร็จ โดยมีการมุ่งถอดบทเรียนที่กว้างๆ ไม่ระบุประเด็น เปิดอิสระในคำถาม (non-focused topic) และมุ่งถอดบทเรียนอย่างมีเป้าหมายชัดเจนในหัวข้อที่เฉพาะเจาะจง (focused topic) (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) การถอดบทเรียน (lesson learned) เป็นการแบ่งปันความรู้ (knowledge sharing) โดยผู้ร่วมกิจกรรมมีผลประโยชน์ร่วมกัน (mutual benefit) มีความไว้วางใจทั้งตนเองและผู้อื่น (trust) มีการเรียนรู้ (learning) จากการร่วมกิจกรรม ในการถอดบทเรียนต้องใช้กระบวนการเชิงระบบ (system approach) คือ (1) กำหนดวัตถุประสงค์ (2) ออกแบบและวางแผน (3) ดำเนินการถอดบทเรียน (4) สื่อสาร เผยแพร่ผล องค์ความรู้จากบทเรียน (5) ติดตามผลการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์ อาศัยปัจจัยเสริมการเรียนรู้ คือ สิ่งเร้า แรงขับ การตอบสนอง แรงเสริม ผ่านกิจกรรมการประชุมที่ระดมความคิดอย่างเป็นระบบมีการใช้ทักษะที่หลากหลาย ทักษะการตั้งคำถามทรงพลัง ทักษะการฟังอย่างลึกซึ้ง ความสามารถในการคิดเชิงระบบ ทักษะการสุนทรีย์สนทนา ทักษะการทำบทบาทผู้อำนวย (facilitator) ที่ดี ทั้งนี้วิธีวิทยาการถอดบทเรียนประกอบด้วย (1) การถอดบทเรียนด้วยการเรียนรู้จากเพื่อน (2) การถอดบทเรียนแบบเล่าเรื่อง และ (3) การถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการ (AAR) ดังนั้นการถอดบทเรียน คือ กระบวนการทบทวน สรุปประสบการณ์ สกัดความรู้จากการทำงาน ที่อยู่ในตัวคน (tacit knowledge) จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ด้วยกระบวนการที่หลากหลายทั้งที่สำเร็จหรือล้มเหลว เพื่อสืบค้นความรู้จาก

การปฏิบัติงาน ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แสดงความคิดเห็นอย่างมีส่วนร่วม และสร้างสรรค์แล้วนำมาเขียนรายงาน เกิดเป็นองค์ความรู้หรือชุดความรู้ที่ชัดแจ้ง (explicit knowledge) พร้อมทั้งบันทึกรายละเอียดขั้นตอนการปฏิบัติงาน ผลการปฏิบัติงานที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงานเพื่อเป็นแนวทางในการปรับปรุง การปฏิบัติงานให้บรรลุเป้าหมาย และสามารถเผยแพร่เพื่อศึกษาเรียนรู้ได้ (นิคม สุวพงษ์, 2565) ซึ่งมีแนวคิดไม่ต่างจากนิยามของนักวิชาการโดยส่วนใหญ่ที่กล่าวว่า การถอดบทเรียนเป็นกระบวนสกัด “ข้อค้นพบใหม่” ความรู้ กระบวนการเรียนรู้ การทำงานจริงและประสบการณ์ทำงานถึงความสำเร็จหรือล้มเหลว จากกลุ่มเป้าหมายที่ได้ร่วมการปฏิบัติงาน โดยระบุถึงรายละเอียดของปัจจัยที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอก ซึ่งต้องสืบค้นหาความรู้ที่มีอยู่ในตัวคนออกมาเป็นบทเรียน ให้เกิดความรู้ที่ชัดแจ้ง หัวใจหลักของการถอดบทเรียนต้องมีการแบ่งปันความรู้โดยมีผลประโยชน์ร่วมกัน มีความไว้วางใจตนเอง เพื่อนร่วมงาน และมีการเรียนรู้ร่วมกัน จะนำผลการถอดบทเรียนไปสู่การต่อยอดความรู้ที่มีอยู่ให้ลึกซึ้งหรือกว้างขวาง ยังสามารถปรับวิธีคิดและเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานที่สร้างสรรค์และมีคุณภาพยิ่งขึ้น และยังเป็นการแบ่งปันความรู้ที่ได้จากชีวิตการทำงาน ประสบการณ์ ความรู้เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นที่อยู่ร่วมกันในสังคม (วิจารณ์ พานิช, 2549ต; วาสนา จักรแก้ว, 2557; วรางคณา จันทร์คง, 2557; อัจฉรา สุขสำราญ, 2558; มงคลชัย วิริยะพินิจ, 2560) ผู้เขียนสรุปสั้นๆ ว่า การถอดบทเรียนมีความสำคัญต่อกิจกรรมในการวิจัยเชิงคุณภาพอย่างยิ่งเนื่องจากการดำเนินกิจกรรมหนึ่งใดระหว่างทางการวิจัยจะเห็นปัจจัยความสำเร็จหรือล้มเหลวได้อย่างชัดเจน และสิ่งเหล่านั้นต้องอธิบายไว้ในการวิจัยทั้งสิ้นเพื่อให้คนอื่นที่ศึกษาเรื่องเดียวกันนำไปใช้ความรู้หรือบทเรียนเหล่านี้ต่อไปได้ ซึ่งในการถอดบทเรียนมีการสะท้อนคิด (reflection) ที่เป็นการทบทวนประสบการณ์อย่างเป็นระบบอย่างมีวิจารณญาณด้วยการสกัดบทเรียนใหม่ โดยถือเป็นกลไกสำคัญที่เชื่อมโยงประสบการณ์ (experience) ให้กลายเป็นการเรียนรู้ (learning) และเชื่อมโยงการเรียนรู้ไปสู่การเปลี่ยนแปลง (transformation) ซึ่งเป็นหัวใจของการเรียนรู้เชิงรุก การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน และการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ ดังนั้นคำว่า การถอดบทเรียน หมายถึง กระบวนสะท้อนคิดเป็นวิธีสกัดข้อมูลที่เกิดจากความรู้ ประสบการณ์ การเรียนรู้ร่วมกันในการทำงานจริงเพื่อสืบหาปัจจัย เงื่อนไข หัวใจแห่งความสำเร็จหรือล้มเหลว จน

สามารถนำไปสู่การกำหนดทิศทางใหม่ กระบวนการใหม่ที่จะใช้ในการพัฒนาการทำงานให้ดีมีคุณภาพยิ่งขึ้น

2.7 เครื่องมือวิจัย “บริการวิชาการถ่ายทอดความรู้” (academic service)

เงื่อนไขสำคัญในการทำการวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่เป็นวิธีการทำวิจัยร่วมกับชุมชนซึ่งมีลักษณะการปิดรอยร้าวจากเสียงสะท้อนของชาวบ้านว่า “ทำวิจัยแล้วไม่นำกลับมาคืนความรู้ให้กับชุมชน ทำไปแล้วได้วิจัยแล้ว เรียนจบได้วุฒิแล้ว ประชาชนไม่ได้อะไรจากการวิจัยเลย” เสียงสะท้อนชุมชนเหล่านี้มักเกิดขึ้นเสมอกับนักวิจัย นักศึกษาปริญญาตรี โท เอก ที่ต้องลงพื้นที่ไปเก็บข้อมูลการวิจัยในชุมชนเป้าหมายวิจัยทั่วประเทศ ดังนั้นการบริการวิชาการเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้นับจากการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลไปสู่การให้ข้อมูลคืนกับประชาชนถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายที่เป็นผลลัพธ์ (outcome) ที่ต้องเกิดขึ้นจากการวิจัยเสมอ ซึ่งมีลักษณะสำคัญ ได้แก่ (1) กำหนดคัดเลือกกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมปฏิบัติการวิจัยให้ชัดเจน (2) นัดหมายเชิญร่วมกิจกรรมบริการวิชาการถ่ายทอดความรู้ (3) ชี้แจงประเด็นการถ่ายทอดความรู้สร้างความเข้าใจตรงกัน (4) ลงมือปฏิบัติการถ่ายทอดความรู้แบบเรียนรู้ร่วมกัน โดยแบ่งกลุ่มย่อยได้ อาทิ กลุ่มผู้นำ กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย หรือกลุ่มผสมผสาน (5) ประเมินผลความรู้ที่ได้รับการถ่ายทอดในทันที (5) สะท้อนคิดและถอดบทเรียนจากผู้เข้าร่วมปฏิบัติการ (6) สะท้อนคิดจากผู้ถ่ายทอดความรู้ (นักวิจัย) และจากผู้สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม (ผู้ช่วยนักวิจัย) (7) นำผลการปฏิบัติการสรุปรายงานผลในการวิจัย

นอกจากนี้การบริการวิชาการถ่ายทอดความรู้เป็นเสมือนสะพานเชื่อมโยงองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยกับภูมิปัญญาท้องถิ่นของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นด้วยการนำส่งองค์ความรู้ใหม่จากการวิจัย วิทยาการใหม่จากการคิดค้น เครื่องมือใหม่ นวัตกรรมและเทคโนโลยีที่ทันสมัย รวมถึงผู้รู้ที่หลากหลายศาสตร์ ซึ่งมหาวิทยาลัยโดยทั่วไปเรียกว่า การบริการวิชาการแก่สังคม หมายถึง กิจกรรมหรือโครงการการให้บริการทางวิชาการแก่สังคมในรูปแบบการถ่ายทอดองค์ความรู้ภาคบรรยายและเชิงปฏิบัติการทั้งภายนอกและภายในสถานศึกษา โดยมีผู้รับบริการเป็นนักเรียน นักศึกษา ตลอดจนบุคคลภายนอกเข้ามารับบริการ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้เกิดการพัฒนาของพื้นที่เป้าหมายในดำเนินการบริการวิชาการ ทักษะวิชาชีพ ทักษะชีวิต ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการเสริมสร้างให้เกิดความเข็มแข็งของชุมชน และมีผล

ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นแก่ชุมชนในด้านต่างๆ และทำให้ชุมชนหรือผู้รับบริการมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ และพึ่งพาตนเองได้ตามศักยภาพ ทั้งนี้การบริการวิชาการแก่สังคมต้องเป็น การให้บริการแบบให้เปล่า ซึ่งเป็นการดำเนินการกับผู้รับบริการที่เป็นนักเรียน นักศึกษา ชาวบ้าน ชุมชน ผู้ด้อยโอกาสที่มีความต้องการรับบริการจากมหาวิทยาลัย โดยผู้รับบริการไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ ทั้งสิ้น (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2561) โดยผู้เขียนได้ลงพื้นที่ปฏิบัติการในฐานะผู้กำหนดแนวทางปฏิบัติการงานบริการวิชาการแก่สังคมในช่วงปี พ.ศ. 2556-2564 ของสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้นำสาระสำคัญบางประการมาเป็นแนวทางในงานการบริการวิชาการแก่สังคม ดังต่อไปนี้

2.7.1 กำหนดพื้นที่บริการวิชาการแก่สังคม

การกำหนดพื้นที่ที่เป็น “เป้าหมายให้บริการวิชาการ” ต้องชัดเจนว่า เป็นชุมชน หมู่บ้าน องค์กร และหน่วยงาน โดยต้องอยู่ในเขตพื้นที่บริการวิชาการที่สถาบันรับผิดชอบเท่านั้นเพื่อไม่ให้เกิดการทับซ้อนกับมหาวิทยาลัยราชภัฏในพื้นที่นั้นๆ โดยกรณีศึกษาพื้นที่ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จำนวน 5 พื้นที่ ได้แก่ (1) พื้นที่เขตดุสิต-พระนคร คือ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม ชุมชนวัดใหม่อมตรส ชุมชนวัดสวัสดิวารีสีมาราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร (2) พื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม คือ ชุมชนตำบลสวนหลวง ชุมชนตำบลบางแค อำเภออัมพวา และชุมชนบ้านสารภี อำเภอบางคนที (3) พื้นที่จังหวัดระนอง เริ่มต้นที่ตำบลหงาว อำเภอเมือง และขยายขอบเขตทั้งจังหวัดระนอง (4) พื้นที่จังหวัดนครปฐม คือ ชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล (5) พื้นที่จังหวัดอุดรธานี เฉพาะ ชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2559) ต่อมาในปี พ.ศ.2561 มีการกำหนดเป้าหมายในเชิงพื้นที่ในการให้บริการวิชาการแก่สังคม นอกจากกำหนดพื้นที่เป้าหมายทั้ง 5 พื้นที่เดิมต้องมีพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายที่มีศักยภาพสอดคล้องกับสาขาวิชาที่มหาวิทยาลัยเน้นความเป็นเลิศ และชุมชนท้องถิ่นตามจุดเน้นของมหาวิทยาลัย

2.7.2 กำหนดลักษณะโครงการและกิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม การบริการวิชาการแก่สังคมต้องมีลักษณะสำคัญดังนี้ (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2561; 2565)

1) การบูรณาการ โครงการและกิจกรรมต้องมี 3 ห่วงการบริการวิชาการ ได้แก่ (1) บูรณาการการเรียนการสอนและงานวิจัยเพื่อให้การบริการวิชาการมีความ

เชื่อมโยงกับการเรียน การสอนและการวิจัยโดยเกิดโจทย์วิจัยจากการบริการวิชาการ สามารถนำผลการวิจัยพัฒนาการให้บริการทางวิชาการแก่ชุมชนและสังคม (2) บูรณาการงานวิจัย เพื่อนำผลที่ได้จากงานวิจัยมาต่อยอดเป็นงานบริการวิชาการหรือเกิดโจทย์วิจัยจากงานบริการวิชาการ และ (3) บูรณาการการเรียนการสอน เพื่อนำองค์ความรู้จากรายวิชาและประสบการณ์จริงถ่ายทอดให้แก่นักเรียน นักศึกษา ชุมชน และประชาชน

2) การจัดทำโครงการ หรือกิจกรรม ต้องศึกษาความต้องการของกลุ่มเป้าหมายก่อนเพื่อให้การดำเนินงานโครงการบริการวิชาการ สามารถตอบสนองความต้องการของกลุ่มเป้าหมายในฐานะผู้รับบริการของมหาวิทยาลัย ได้แก่ นักเรียน นักศึกษา ครู บุคลากรทางการศึกษา หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน โรงเรียน สถาบันการศึกษาอื่นๆ ศิษย์เก่า ตลาดแรงงาน ชุมชน ประชาชนในพื้นที่เขตรับผิดชอบของมหาวิทยาลัย หรือพื้นที่อื่นๆ ที่มีการร้องขอ รวมถึงบุคคลทั่วไปที่ประสงค์พัฒนาคุณภาพชีวิต

3) โครงการสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งยั่งยืน สร้างอาชีพและเกิดรายได้ให้แก่ชุมชน

4) ส่งเสริมความร่วมมือด้านการบริการวิชาการระหว่างหน่วยงานภาคีเครือข่าย 5 ภาคส่วน ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาควิชาการ ภาคประชาสังคม และภาคประชาชน หรือเกิดการสร้างเครือข่ายด้านการบริการวิชาการ เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนและมีเป้าหมายโครงการ ทั้งนี้การบริการวิชาการแก่สังคมที่ชัดเจนที่สุด คือ การนำผลการบริการวิชาการไปใช้ประโยชน์ และมีการแสดงหลักฐานความร่วมมือของผู้รับบริการวิชาการถ่ายทอดความรู้กับหน่วยงานในพื้นที่หรือหน่วยงานใช้ประโยชน์อย่างชัดเจน

5) เป็นโครงการที่ปรับใช้และขยายผลให้สอดคล้องกับภูมิสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาของครอบครัว ชุมชน องค์กรและสังคมได้

6) โครงการต้องที่มีการบูรณาการกับการวิจัยและการเรียนการสอน

7) โครงการเน้นเสริมสร้าง ส่งเสริม สนับสนุนโรงเรียน วิสาหกิจชุมชน กลุ่มอาชีพ ผู้ประกอบการใหม่และท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน อาทิ สร้างองค์ความรู้แก่ประชาชนให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีอันเป็นผลมาจากงานบริการวิชาการแก่สังคม

8) โครงการบริการวิชาการจะมีลักษณะส่งเสริม สนับสนุน พัฒนาศูนย์การเรียนรู้ อาทิ ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีรายละเอียดความต้องการเน้นการพัฒนา ดังนี้ (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2565)

8.1) การสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนในชุมชนแบบ บวร.ม. (บ้าน วัด โรงเรียน และมหาวิทยาลัย)

8.2) การสนับสนุนและขับเคลื่อนการสร้างกลุ่มอาชีพในการสร้างรายได้เสริมและพัฒนาเป็นรายได้หลัก

8.3) การพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับศาสตร์แพทย์แผนไทยประยุกต์ที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มอาชีพนวดกดจุดเฝ่าเท้า วัดประชาระบือธรรม

8.4) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ ของกลุ่มอาชีพให้ได้รับมาตรฐาน

8.5) การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นของครัวเรือนที่มีศักยภาพให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นได้

2.7.3 ต้องมีผลการสำรวจปัญหา ความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย หรือชุมชน โดยมีสาระสำคัญดังนี้

1) ผลการสำรวจปัญหาและความต้องการจะมาจากสถาบันวิจัยและพัฒนาได้มีการสำรวจความต้องการในพื้นที่เขตรับผิดชอบของมหาวิทยาลัยทั้ง 5 พื้นที่ได้แก่ เขตดุสิต-พระนคร กรุงเทพมหานคร จังหวัดสมุทรสงคราม อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม จังหวัดระนอง และจังหวัดอุดรธานี

2) ผลสำรวจความต้องการจากชุมชนในเขตพื้นที่มาจากหน่วยงานที่อยู่ดูแลรับผิดชอบด้วยตนเอง

3) คณาจารย์สามารถสำรวจปัญหาและความต้องการของพื้นที่ที่อยู่นอกเหนือจากพื้นที่รับผิดชอบของมหาวิทยาลัยได้ โดยที่มีหลักฐานผลการสำรวจปัญหาและความต้องการแสดง หรือมีหนังสือขอความอนุเคราะห์จากพื้นที่นั้นๆ ให้จัดการบริการวิชาการองค์ความรู้

4) คณาจารย์ในมหาวิทยาลัยนำปัญหาและความต้องการเขียนข้อเสนอโครงการบริการวิชาการแก่สังคมเพื่อของบประมาณไปจัดกิจกรรม โดยการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมต้องมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

4.1) ผู้รับผิดชอบโครงการต้องดำเนินการตามขั้นตอนและแผนการปฏิบัติงานที่กำหนดไว้ในโครงการ

4.2) การใช้งบประมาณตามโครงการให้เบิกจ่ายเป็นไปตามระเบียบกระทรวงการคลัง

4.3) ผู้รับผิดชอบโครงการต้องจัดให้มีการประเมินความสำเร็จของโครงการ จำนวน 3 ด้าน ประกอบด้วย (1) ด้านความพึงพอใจ (2) ด้านความรู้ความเข้าใจ และ (3) ด้านการนำองค์ความรู้ไปใช้ประโยชน์

4.4) ต้องจัดทำรายงานผลการดำเนินโครงการบริการวิชาการตามแบบฟอร์มที่หน่วยงานกำหนดไว้เพื่อให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

4.5) ต้องสามารถแสดงผลผลิตและผลลัพธ์ตามที่ได้ระบุไว้ในโครงการสำหรับการประเมินโครงการได้

4.6) การดำเนินการให้บริการวิชาการให้คำนึงถึงประโยชน์ชื่อเสียงของหน่วยงานเป็นหลัก

4.7) ต้องมีการจัดเก็บหลักฐานร่องรอยการดำเนินงานโครงการอย่างเป็นระบบสามารถตรวจสอบได้

4.8) การดำเนินการใดๆ ในโครงการให้เป็นไปตามระเบียบของทางราชการและตามที่หน่วยงานกำหนด

ทั้งนี้ตัวอย่างผลการประเมินความสำเร็จและภาพกิจกรรมในโครงการบริการวิชาการแก่สังคมในชื่อว่า การพัฒนาและออกแบบบรรจุภัณฑ์เพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ด้วยลวดลายผ้าไทยผสมทุนวัฒนธรรมชุมชนเมืองวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) มีดังภาพต่อไปนี้

ตัวชี้วัด	เป้าหมาย (ร้อยละ)		ผลการประเมิน (ร้อยละ)	การบรรลุ		จำนวนผู้ตอบแบบประเมิน
	ครู/อาจารย์/นักศึกษา	ชุมชน/ชาวบ้าน		บรรลุ	ไม่บรรลุ	
1. ด้านความพึงพอใจ	85*	85**	90	✓		66
2. ด้านความรู้ความเข้าใจ	85*	85**	90	✓		66
3. ด้านการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์	85*	85**	90	✓		66

ภาพที่ 3.12 กิจกรรมพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม

นอกจากนี้ได้พบแนวทางการบริการวิชาการแก่สังคมในรูปแบบจัดทำโครงการยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น กรณีศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ช่วงปี พ.ศ.2561 ซึ่งได้ออกแบบผังภาพในการบูรณาการเพื่อให้หน่วยงานลงสู่ภาคปฏิบัติการได้ ดังภาพต่อไปนี้

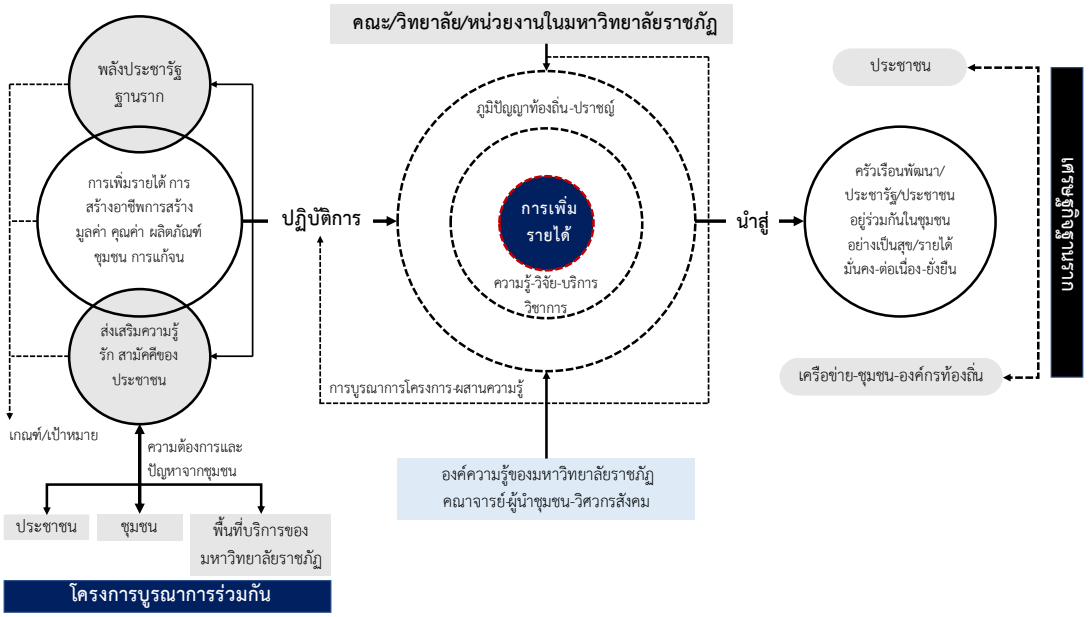

ภาพที่ 3.13 ภาพกระบวนการถ่ายทอดความรู้สู่การพัฒนาท้องถิ่น

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2561)

ตลอดกระบวนการบริการวิชาการแก่สังคมที่เป็น “การถ่ายทอดความรู้” ลงสู่ชุมชนท้องถิ่นได้ถอดบทเรียนในการทำงานพัฒนาชุมชน 5 ทั้งพื้นที่ตลอดระยะเวลา 5 ปี (พ.ศ.2556-2561) พบบทสรุปสำคัญว่า มโนทัศน์การแก้ไขปัญหาความยากจนในความเป็นนักวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา จำเป็นอย่างที่ต้องปฏิบัติตามภารกิจหน้าที่ทั้งในความเป็น “คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน” ยังหมายเอาบทบาทในกฎหมายที่ระบุเป็นเจตนารมย์ยิ่งนักว่า “มหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นมหาวิทยาลัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น” จึงต้องมุ่งมั่นในการคิดค้นวิธีการองค์ความรู้ใหม่ๆ การเชื่อมต่อองค์ความรู้เดิมในกระบวนวิธีใหม่ๆ เพื่อช่วยเหลือประชาชนที่ยังยากจน เกือบยากจน ให้พ้นจากความยากเข็ญในชีวิตสู่การเป็นผู้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีอยู่มีกิน อุ้มชูตัวเองได้ มีความมั่นคงในชีวิตยามสูงวัย ซึ่งมโนทัศน์การแก้ไขปัญหาความยากจนที่ยั่งยืน หนีไม่พ้นฐานคติของหลักปรัชญของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นฐานรากแห่งการสร้างชีวิตให้แข็งแกร่งก่อน และค่อยยกระดับชีวิตขึ้นไปแบบค่อยเป็นค่อยไป “ทำตัวแบบคนจน คิดแบบคนรวย อยู่ด้วยความพอเพียง” ให้กับชาวบ้านที่ยากจนเพื่อเป็นแรงบันดาลใจเริ่มจากมโนทัศน์ในการพัฒนาตนเอง อาชีพและชีวิตของตนเองให้มั่นคงได้ อาทิ (1) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (2) ทฤษฎีใหม่ (3) ศาสตร์พระราชา (ทัศนคติที่ดี มีอาชีพ รายได้มั่นคง ดำรงตนเป็นพลเมืองดี) (4) สร้างคนที่มีพื้นที่ 1 ไร่ให้ได้ 1 แสน (ผสมผสาน บูรณาการอาชีพ) (5) เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา (6) บริการวิชาการสู่บริการวิชาชีพ (7) สร้างรายได้ รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน รายปี รายชีวิต (8) วิจัยสร้างอาชีพ วิชาการสัมผัสได้ (9) สร้างสังคมให้มีคุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจ (10) บัตรคนจน บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ นวัตกรรมใหม่แก้ไขปัญหาความยากจน (11) สร้างผู้นำต้นแบบจิตอาสาส่วนรวม (12) กระบวนทัศน์ยิงให้ตรงเป้าเกาให้ถูกที่คัน (13) วิจัยชาวบ้าน และ (14) ปรับวิถีชีวิตให้มีวิธีสร้างรายได้เสริมเปลี่ยนสู่รายได้หลักอย่างยั่งยืน

คุณสมบัติของผู้นำต้นแบบราชภัฏพัฒน์ท้องถิ่นที่คาดหวังในการแก้ปัญหาความยากจนหรือผู้มีรายได้น้อนในระยะเวลา 1 ปี 1 คณะ 1 จังหวัด 1 หมู่บ้าน 8 ครัวเรือน ต้องมี “ปัจจัยบุคคล ปรัชญาชีวิต ปัญญาชี้นำ” ดังนี้

1) ทรงภูมินักคิด นักวิเคราะห์ นักค้นคว้า นักวิจัย

2) ยึดหลักทรงงาน 23 หลักของรัชกาลที่ 9 มาใช้ให้เหมาะกับตนเอง ทีมและพื้นที่

3) ยึดหลักวิถีชีวิตเรียบง่าย วิธีสุจิปุลิ (หัวใจนักปราชญ์)

4) ลงมือทำเอง ตามงานต่อเนื่อง ใช้คนเป็น ทำงานถูกต้อง

5) อดทน เสียสละ มีเหตุผลสูง

6) เมตตากรุณาสูง

7) ยึดประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้งก่อนเสมอ

นอกจากนี้วิธีเข้าไปทำการศึกษาและพัฒนาชุมชนยังมีมีเครื่องมือที่หลากหลายเพื่อให้นักวิจัย นักพัฒนา รวมถึงนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้ลงไปทำความเข้าใจ เข้าถึง และพัฒนาร่วมกับชุมชนได้ตามความต้องการแก้ไขปัญหาที่แท้จริงของชุมชนนั้น จำเป็นต้องปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาหรือการทำงานชุมชนจากบนลงล่าง (top-down) มาเป็นจากล่างขึ้นบน (bottom-up) ซึ่งในปัจจุบันจำเป็นต้องเกิดกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง 2 กระบวนการด้วยการผนึกพลังจากสองกระแสให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เกิดผลในการเริ่มสร้างกระบวนการตาข่ายสังคมจากฐานรากโดยเครือข่ายภาคประชาชน เกิดการเคลื่อนไหวการปฏิรูปจากฐานชุมชน (เอนก นาคะบุตร, 2545) โดยทั่วไปในการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาเชิงพื้นที่ทั้งในเมืองและชนบทมักนิยมใช้การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นเทคนิคที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเข้าศึกษาหาสาเหตุปัญหาของชุมชน เกิดการร่วมคิดวิเคราะห์ วางแผน ดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเทคนิคนี้มิใช่นิยมเฉพาะนักวิจัย เท่านั้นยังขยายขอบเขตไปสู่การออกแบบเชิงนโยบายในการพัฒนาประเทศ นักพัฒนาชุมชน นักวิชาการซึ่งต้องการข้อมูลในการพัฒนาประเทศจากฐานรากที่เป็นประชาชนในชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง นอกจากนี้ยังพบว่ามีกระบวนการวางแผนเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (เทคนิค Appreciation-Influence-Control; AIC) เป็นเทคนิคที่ปรากฏอยู่ในกระบวนการระดมสมองและการจัดทำแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อดึงศักยภาพและความคิดสร้างสรรค์ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่มมาร่วมกันคิดวิเคราะห์ปัญหา กำหนดวิสัยทัศน์ ค้นหาแนวทางแก้ไขและวางแผนการทำงานให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน เทคนิคแบบ AIC ได้ริเริ่มและพัฒนาขึ้นโดย ดร.วิลเลียม อี. สมิธ (William E. Smith) อดีตที่ปรึกษาของธนาคารโลก (World Bank) ในปี ค.ศ.1980 ประกอบด้วย (1) A (Appreciationเป็นขั้นการยอมรับคุณค่าและการชื่นชม) (2) I (Influence เป็นขั้นการใช้อิทธิพลเสนอแนะและการผสมผสานความคิด) (3) C (Control เป็นขั้นการ

ควบคุมสถานการณ์และการลงมือทำร่วมกัน) ซึ่งมีจุดเด่นคือสามารถทำงานกำแพงชนชั้นได้ ลดความขัดแย้งและแผนปฏิบัติที่คิดร่วมกันมีโอกาสสำเร็จสูง (Smith, 2019) ซึ่งถือว่าเป็นเทคนิคที่มีศักยภาพในการเสริมพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้ร่วมพัฒนาชุมชน และขยายผลได้ซึ่งเป็นกระบวนการยอมรับคุณค่า การใช้อิทธิพลเสนอแนะ การควบคุมสถานการณ์ ที่มีหัวใจสำคัญคือ ความเสมอภาคยึดคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา มี 3 ขั้นตอน คือ สร้างความรู้ สร้างแนวทางการพัฒนาและการสร้างแนวปฏิบัติ (อรพินท์ สพโชคชัย, 2537) ถึงอย่างไรก็ตาม แม้จะมีเทคนิคที่ดีแต่ต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับความพร้อมของชุมชน วัตถุประสงค์ ต้องมีความหลากหลายและมีเวลาเพียงพอในการศึกษาชุมชน (ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553)

ดังนั้นผู้เขียนจึงได้ประมวลสรุปได้ว่า ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการใช้เครื่องมือวิจัยจะเริ่มเกิดขึ้นที่ตัวนักวิจัยเองก่อน เพราะว่านักวิจัยเป็นเครื่องมือวิจัยแบบครบวงจรที่สุด ต่อมาความรู้จะเกิดในช่วงระหว่างการออกแบบและจัดการเครื่องมือวิจัยจะเกิดความรู้จากตรรกะและโครงสร้างที่มองเห็นเป็นความสัมพันธ์เชิงระบบ การจัดการความเสี่ยง การจัดการข้อมูลจริยธรรมและความรู้ในการเป็นผู้สร้างองค์ความรู้ใหม่ ความรู้จากพื้นที่ที่ลงไปเก็บข้อมูลเป็นความรู้ชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่น ภูมิปัญญาที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล ความรู้จากการเลือกใช้เครื่องมือวิจัยให้ถูกต้อง เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมาย ใช้เวลาสั้นแต่ได้เนื้อหาครอบคลุมประเด็นไม่ทำให้กลุ่มเป้าหมายวิจัยซ้ำ จำเป็นต้องใช้เครื่องมือวิจัยแบบบูรณาการผสมผสานร่วมกัน ความรู้จากการวิเคราะห์ข้อมูล การตีความและสรุปผลการวิจัย ทั้งนี้เมื่อไหร่ก็ตามที่นักวิจัยใช้เครื่องมือวิจัยจนชำนาญในการเก็บข้อมูล โดยการใช้เครื่องมือวิจัยบ่อยๆ จะมีประสบการณ์ เทคนิควิธีต่างๆ ใช้จนเคยชินจะเกิดความรู้จนทำให้การเลือกใช้เครื่องมือมีความเหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายและเวลาที่ดี ทั้งนี้ยังมีความรู้ที่ฝังลึกในตัวบุคคลเป็นความรู้ที่วัดยากแต่อธิบายได้ อาทิ การรู้ว่าเครื่องมือวิจัยนี้ไม่เหมาะสมกับสถานการณ์นี้ต้องเปลี่ยนทันทีเพราะไม่ได้คำตอบที่เป็นจริง ซึ่งดูจากผู้ตอบเร่งรีบ มีสีหน้าเปลี่ยนไป ตอบไปนึกไป คิดนานเกินไป เป็นต้น ทำให้ต้องอาศัยความรู้เชิงประจักษ์ในการปรับเปลี่ยนข้อจำกัดที่แท้จริงของเครื่องมือวิจัย จึงเกิดความรู้เชิงกลยุทธ์และการประยุกต์ใช้ รู้ว่าต้องปรับแต่งและประยุกต์ใช้เครื่องมือนี้กับสถานการณ์ในแก้ไขข้อจำกัดให้บรรลุผล จนเกิดความรู้ในการเชื่อมโยงทฤษฎีให้ลุ่มลึกได้นี้จะเป็นการเปลี่ยนสถานะจากผู้ทำตามขั้นตอน (operator)ไปสู่ผู้ควบคุมสถานการณ์ (master) ซึ่งความรู้ฝังลึก (tacit

knowledge) เป็นสิ่งที่มีมูลค่าสูงสุดในตัวนักวิจัยยากที่เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) จะสามารถทำได้นั่นเอง

เมื่อมองในฐานะเครื่องมือวิจัยเป็นกลไกพัฒนาสมรรถนะนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏแล้วย่อมจะสร้างสรรค์ให้เกิดความสามารถทั้งเป็นนักคิดเชิงระบบ นักสื่อสารสังคม นักประสานเครือข่าย นักสร้างนวัตกรรมสังคมและผู้นำการเปลี่ยนแปลง ทำให้การวิจัยจึงมิใช่เป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้แต่เป็นเครื่องมือพัฒนาคนด้วยการเรียนรู้สถานการณ์จริง การทำงานร่วมกับชุมชนและการสะท้อนคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งการเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาหัว (การคิดเชิงระบบ) มือ (การลงมือปฏิบัติ) และหัวใจ (จิตสาธารณะ) ให้เป็น วิศวกรสังคมผู้สามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชน ท้องถิ่น และสังคมได้อย่างยั่งยืน ต้องอาศัยการพัฒนา 7 กระบวนการสำคัญ ได้แก่ (1) การเรียนรู้ชุมชน (2) การสำรวจและค้นหาปัญหา (3) การวิจัยเชิงประจักษ์ (4) การวิเคราะห์และสังเคราะห์ (5) การออกแบบนวัตกรรมสังคม (6) การปฏิบัติการทางสังคม และ (7) การสะท้อนคิดและถอดบทเรียน เมื่อหลอมรวมการพัฒนาทั้ง 7 กระบวนการจะนำไปสู่การสร้างแนวคิดใหม่ขึ้นที่เรียกว่า นักวิศวกรสังคมผู้สร้างสรรค์ (SE-CREATOR) โดยให้นิยามความหมายแต่ละพยางค์ ดังนี้

S = Social Immersion (การเรียนรู้สังคมจริง)

E = Empirical Inquiry (การวิจัยเชิงประจักษ์)

C = Community Engagement (การทำงานร่วมชุมชน)

R = Reflection (การสะท้อนคิด)

E = Empowerment (การเสริมพลังชุมชน)

A = Action (การลงมือปฏิบัติ)

T = Transformation (สร้างการเปลี่ยนแปลง)

O = Observation (การสังเกตและเรียนรู้)

R = Reinvention (สร้างนวัตกรรม)

2. เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เครื่องมือช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ปัจจุบันนี้แนวคิดปัญญาประดิษฐ์ (Artificial intelligence, AI) สามารถนำไปใช้ในทุกองค์กรและหน่วยงานโดยเฉพาะอย่างยิ่งแวดวงการศึกษาทั้งในการเรียนการสอน การวิจัย การอบรม การจัดทำหนังสือ คู่มือ การใช้เหตุผล การแก้ไขปัญหา การนำเสนอความรู้ การวางแผน การตัดสินใจ สติปัญญาทางสังคม จนวันนี้มีคำกล่าวว่า คิดอะไรไม่ออกไปบอกเอไอ (AI) ทำอะไรไม่ได้ให้ไปถามเอไอ (AI) ซึ่งทุกวันนี้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการคิดร่วมกับมนุษย์เรียบร้อยแล้ว ซึ่งนับตั้งแต่มีการพัฒนาคอมพิวเตอร์ดิจิทัลในช่วงทศวรรษปี ค.ศ.1940 คอมพิวเตอร์ดิจิทัลได้รับการตั้งโปรแกรมให้ทำงานที่ซับซ้อนมากขึ้นทั้งในการค้นหาหลักฐานสำหรับทฤษฎีบททางคณิตศาสตร์หรือการเล่นหมากรุก ด้วยความชำนาญอย่างยิ่ง ความก้าวหน้าด้านความเร็วในการประมวลผลและความจุหน่วยความจำของคอมพิวเตอร์ ซึ่งเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) คือความสามารถของระบบคอมพิวเตอร์ในการทำงานที่เกี่ยวข้องกับสติปัญญาของมนุษย์ หรือเป็นสิ่งมีชีวิตอัจฉริยะ อาทิ การเรียนรู้ การใช้เหตุผล การแก้ปัญหา การรับรู้ และการตัดสินใจ เป็นสาขาการวิจัยในวิทยาการคอมพิวเตอร์ที่พัฒนาและศึกษาวิธีการและซอฟต์แวร์ที่ทำให้เครื่องจักรสามารถรับรู้สภาพแวดล้อม โดยหากย้อนประวัติศาสตร์การเกิดขึ้นของเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มีอยู่ 5 ยุคสำคัญ (Turing, 1950; CNN.com, 2006; Kaplan, & Haenlein, 2019; Russell, & Norvig, 2021; Kirk-Giannini, & Goldstein, 2023; Artificial intelligence, 2025; Copeland, 2025; IBM., n.d.; Swiss Cyber Institute, 2026; MadeAi., 2026; Coursera, 2026) ดังนี้

1) ยุคจุดประกายความคิด (ค.ศ.1950–1960)

- ปี ค.ศ.1950 Alan Turing นักคณิตศาสตร์ชาวอังกฤษ เสนอบทความเรื่อง "Computing Machinery and Intelligence" ซึ่งเป็นการจุดประกายคำถามว่าเครื่องจักรคิดได้หรือไม่? และได้สร้าง Turing Test ขึ้นเพื่อใช้ประเมินความฉลาดของคอมพิวเตอร์

- ปี ค.ศ.1956 John McCarthy ได้บัญญัติคำว่า "Artificial Intelligence (AI)" ขึ้นเป็นครั้งแรกอย่างเป็นทางการในงานสัมมนาที่วิทยาลัยดาร์ตเมาท์ (Dartmouth Conference)

2) ยุคแห่งความหวังของ AI (เอไอ) (ค.ศ.1970–1980)

- นักวิจัยเน้นการพัฒนาปัญญาประดิษฐ์เชิงสัญลักษณ์ (Symbolic AI) ที่ใช้มนุษย์ป้อนกฎเกณฑ์รวมถึงระบบผู้เชี่ยวชาญยังมีข้อจำกัดด้านพลังการประมวลผลและงบประมาณจนเข้าสู่ยุคฤดูหนาว (AI Winter) ที่รัฐบาลและสถาบันต่างๆ ลดการทุนสนับสนุนงบประมาณอย่างรุนแรง

3) ยุคการขับเคลื่อนด้วยข้อมูลและสถิติ (ค.ศ.1990–2000)

- เป็นช่วงเวลาที่วงการเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มีการเปลี่ยนทิศทางจากการป้อนกฎโดยมนุษย์ มาเป็นการให้คอมพิวเตอร์เรียนรู้จากข้อมูลจำนวนมากด้วยตัวเอง หรือที่เรียกว่า การเรียนรู้ของเครื่อง (machine learning)

- ช่วงปี ค.ศ.1997 คอมพิวเตอร์ Deep Blue ของบริษัท IBM (ไอบีเอ็ม) สามารถเอาชนะ Garry Kasparov แชมป์โลกหมากรุกสากลได้สำเร็จ ซึ่งเป็นการพิสูจน์ศักยภาพของระบบคอมพิวเตอร์เชิงสถิติและการคำนวณขั้นสูงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

4) ยุคปฏิวัติการเรียนรู้เชิงลึก (deep learning) และปัญญาประดิษฐ์เชิงสร้างสรรค์ (generative AI) (ค.ศ.2010–2023)

- การมาถึงของยุคข้อมูลขนาดใหญ่ (big data) และหน่วยประมวลผลกราฟิก (GPU) ประสิทธิภาพสูงนำไปสู่ความสำเร็จของการเรียนรู้เชิงลึก (deep learning) ด้วยโครงข่ายประสาทเทียมหลายชั้น

- ปี ค.ศ.2016 AlphaGo ของ DeepMind ได้เอาชนะ Lee Sedol แชมป์โลกหมากล้อม (Go) ซึ่งขึ้นชื่อว่าเป็นเกมที่ต้องใช้สัญชาตญาณของมนุษย์

- ปี ค.ศ.2017 การคิดค้นสถาปัตยกรรมทรานส์ฟรอเมอร์ (Transformer) โดย Google ได้เปลี่ยนโฉมหน้าการประมวลผลภาษาธรรมชาติ (NLP) ไปอย่างสิ้นเชิง

- ปี ค.ศ.2022 OpenAI เปิดตัว ChatGPT (อิงสถาปัตยกรรม GPT-3.5) นำสังคมโลกเข้าสู่ยุคปัญญาประดิษฐ์เชิงสร้างสรรค์ (generative AI) อย่างเต็มตัว มีความสามารถในการสร้างข้อความ โค้ด รูปภาพ สมการ เชื่อมโยงประเด็นได้อย่างน่าอัศจรรย์และเข้าถึงคนจำนวนมากเป็นประวัติการณ์

5. ยุคปัจจุบันเป็นปัญญาประดิษฐ์อัจฉริยะ (ค.ศ.2024–ปัจจุบัน)

เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ได้ก้าวข้ามการเป็นเพียงแชตบอตตอบโต้ธรรมดาไปสู่ยุค โมเดลที่มีระบบคิดวิเคราะห์ทีละขั้นตอน (reasoning AI) เช่น OpenAI o-series และ เอเจนต์อัจฉริยะ (agentic AI) โดยสามารถวางแผน ดำเนินงานและใช้เครื่องมือทำงานที่มีความซับซ้อนยาวนานต่อเนื่องหลายชั่วโมงได้โดยอัตโนมัติ ซึ่งควบคู่ไปพร้อมกับการควบคุมดูแลด้านธรรมาภิบาล AI (AI governance) ในระดับสากล ซึ่งปัจจุบันโลกได้มีการประชุมสุดยอดความปลอดภัยจากเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ด้วย (Artificial intelligence, 2025) ดังนั้นปัญญาประดิษฐ์ในปัจจุบันมีแอปพลิเคชัน AI ที่โดดเด่น ได้แก่ เครื่องมือค้นหาเว็บขั้นสูง (เช่น Google Search); ระบบแนะนำ (ใช้โดย YouTube, Amazon และ Netflix) ผู้ช่วยเสมือน (เช่น Google Assistant, Siri และ Alexa); ยานยนต์ไร้คนขับ (เช่น Waymo) เครื่องมือสร้างสรรค์และสร้างสรรค์ (เช่น ChatGPT และ AI art) และการเล่น การวิเคราะห์เหนือมนุษย์ในเกมวางแผน (เช่น หมากรุก โกะ) นอกจากนี้ยังมีการวินิจฉัยทางการแพทย์ เครื่องมือค้นหาคอมพิวเตอร์ การจดจำเสียงหรือลายมือ การเขียนหนังสือ การเขียนงานวิจัย และแชทบ็อต

ทั้งนี้ในประเทศไทยหน่วยงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยได้นำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาใช้งานร่วมกับฐานข้อมูลขนาดใหญ่ (big data) ภายใต้โครงการเพิ่มประสิทธิภาพระบบวิเคราะห์และพยากรณ์แนวโน้มเพื่อการพัฒนาการบริหารคุณภาพชีวิตคนไทยอย่างยั่งยืนด้วยปัญญาประดิษฐ์ เพื่อจำแนกปัจจัยที่ส่งผลต่อการยกระดับการพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพและให้ประชาชนได้เข้าถึงข้อมูลคุณภาพชีวิตที่เป็นประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาคุณภาพชีวิตใน 5 ด้าน ได้แก่ ด้านการสร้างรายได้ ด้านการแก้ปัญหาหนี้สิน ด้านการแก้ปัญหาความยากจน การพัฒนาผลิตภัณฑ์ OTOP และการพัฒนาชุมชนท่องเที่ยว (กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2567) ในช่วงปี พ.ศ. 2565–2570 จะเป็นปีที่รัฐบาลใช้แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศ โดยมุ่งเน้นการลดความเหลื่อมล้ำ ยกระดับเศรษฐกิจฐานราก และเพิ่มคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งสามารถสรุปการประยุกต์ใช้ในมิติต่างๆ (กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม, 2565; เนคเทค สวทช., 2566; สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.), 2569) ดังนี้

1) ด้านการเกษตรอัจฉริยะ (smart agriculture) เพื่อเพิ่มผลผลิตและลดต้นทุน ซึ่งมีการพยากรณ์และตรวจโรคพืชโดยให้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) วิเคราะห์โรคพืช ศัตรูพืช พร้อมแนะนำวิธีรักษาได้อย่างแม่นยำ รวมถึงการบริหารจัดการน้ำและดิน โดยให้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ช่วยคำนวณปริมาณการให้น้ำ ปุ๋ย และสารอาหารแก่พืชตามสภาพอากาศและความชื้นจริงในดินเป็นการช่วยลดความสูญเสียทรัพยากรในท้องถิ่นด้วย

2) ด้านสาธารณสุขชุมชน (community healthcare) จะเป็นการแก้ปัญหาการขาดแคลนแพทย์ผู้เชี่ยวชาญในพื้นที่ห่างไกลทั่วประเทศไทยได้ โดยให้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ช่วยคัดกรองโรคระบาดและโรคเรื้อรังให้ผู้ป่วยในท้องถิ่นได้รับการรักษาอย่างทันท่วงที ลดความแออัดในสถานพยาบาล และลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงบริการสุขภาพที่มีคุณภาพให้แก่ประชาชน พร้อมกับยังใช้เป็นระบบให้คำปรึกษาเบื้องต้นตลอด 24 ชั่วโมงอีกด้วย

3. ด้านเศรษฐกิจชุมชนและการท่องเที่ยว (local economy & tourism) เป็นการนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาช่วยยกระดับผลิตภัณฑ์ชุมชน (OTOP) และส่งเสริมการท่องเที่ยวเมืองรองเพื่อกระจายรายได้ นอกจากนี้ได้ช่วยให้กลุ่มอาชีพ วิสาหกิจในชุมชนใช้ปัญญาประดิษฐ์เชิงสร้างสรรค์ (generative AI) ทำการช่วยออกแบบบรรจุภัณฑ์ โลโก้สินค้า เรื่องเล่า ชื่อเฉพาะและการคิดคำโฆษณาเพื่อการตลาดดิจิทัล ทำให้สินค้าท้องถิ่นดูสากลและเข้าถึงผู้บริโภคออนไลน์ ทั้งนี้ยังใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) แนะนำเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวยอดนิยม โฮมเสตย์และร้านอาหารท้องถิ่นได้ง่ายขึ้น

4. ด้านการบริหารจัดการเมืองและสิ่งแวดล้อม (smart city & environment) โดยในหลายท้องถิ่นใช้โดรนร่วมกับเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ในการบินสำรวจพื้นที่ป่าเป็นการเฝ้าระวังไฟป่า ฝุ่น PM2.5 และการจราจร รวมถึงการนำมาช่วยวางแผนให้รถเก็บขยะให้วิเคราะห์ทั้งปริมาณและการคัดแยกขยะในชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้มีการใช้แพลตฟอร์มรับเรื่องร้องเรียน ดังเช่น ระบบ Traffy Fondue ที่ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ช่วยจำแนกปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่ได้แจ้งเข้ามา (อาทิ ถนนพัง ขยะตกค้าง ไฟทางดับ ดินถล่ม หลุมยุบ อุบัติเหตุ จราจรติดขัด) สามารถนำส่งโดยตรงไปยังเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่

รับผิดชอบโดยอัตโนมัติเป็นการช่วยลดขั้นตอนของระบบราชการและแก้ปัญหาในชุมชนได้เร็วมากยิ่งขึ้น

ในฐานะผู้เขียนอยู่ในวงการวิชาการได้มีการนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาใช้เพื่อทำการตรวจสอบวรรณกรรมถึงความซ้ำซ้อน และการคัดลอกผลงาน (Plagiarism) ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยส่วนใหญ่จะใช้โปรแกรมตรวจจับการคัดลอกผลงาน อาทิ Turnitin และ อักขราวิสุทธิ์ (Akharavisut) เพื่อตรวจสอบร้อยละความซ้ำซ้อนของเนื้อหาก่อนที่จะอนุมัติให้จบการศึกษาหรืออนุมัติการตีพิมพ์บทความ ดังนั้นการมีเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยตรวจสอบผลงานยิ่งจะทำให้การตรวจสอบรวดเร็ว มีประสิทธิภาพและผลงานมีคุณภาพมากขึ้น ดังนั้นในฐานะผู้สอนจึงคิดว่า การนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาประยุกต์ใช้ในฐานะเครื่องมือช่วยสอนจึงเหมาะสมกับครู นักเรียน นักศึกษา ผู้วิจัย นักวิชาการ เพราะช่วยในการสืบค้นหาข้อมูลที่สงสัย ไม่เข้าใจหากไม่กล้าถามครูผู้สอนได้ ใช้สร้างภาพสื่อการสอนที่สวยงามน่าสนใจได้ ช่วยในการชี้แนวทางความคิดเห็น สร้างแนวคิดใหม่ได้ การสรุปเอกสารอัตโนมัติ การปรับเนื้อหาให้สมบูรณ์ การเปรียบเทียบแนวคิดที่หลากหลาย การช่วยแปลภาษา และการจัดการการอ้างอิง ในฐานะนักวิจัยเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ที่ควรนำมาช่วยในค้นหาวรรณกรรมเบื้องต้น อาทิ Consensus เหมาะสำหรับการหาคำตอบตามหลักฐานในสาขาต่างๆ อาทิ การแพทย์และเศรษฐศาสตร์ ได้ใช้ Research Rabbit ได้แสดงภาพความเชื่อมโยงระหว่างการศึกษากับผู้เขียน ส่วน ChatPDF เป็นการตั้งคำถามและคำตอบที่ขับเคลื่อนด้วยเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) สำหรับเอกสารวิชาการ ส่วน Scopus เป็นฐานข้อมูลวิชาการขนาดใหญ่พร้อมการติดตามการวิจัยเป็นที่ยอมรับของวงการวิชาการ และ Iris.ai สำหรับการค้นหาและการสรุปแบบสหสาขาวิชา รวมถึง Scholarcy ใช้เพื่อแบ่งเอกสารที่ซับซ้อนออกเป็นบทสรุปที่กระชับ (Sourcely, 2025) สำหรับเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ที่ผู้เขียนนำมาใช้ครั้งแรกในการเรียนการสอนมี 5 เครื่องมือที่สำคัญ คือ ChatGPT, Deepseek, Gemini, perplexity และ NotebookLM (OpenAI, 2026; Perplexity AI, 2026; Google, 2026; DeepSeek, 2026; Google NotebookLM, 2025) เพื่อให้นักศึกษาเกี่ยวกับศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคม วัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น โดยพบว่านักศึกษาใช้โปรแกรม ChatGPT มากที่สุดและบ่อยที่สุดด้วยการใช้ผ่านทางโทรศัพท์มือถือของตนเองในระหว่างเรียนได้ทันที ซึ่งมี

เป้าหมายเพื่อให้นักศึกษาได้มีโอกาสเข้าใจ เข้าถึง เรียนรู้ในองค์ความรู้ แนวคิด หลักการ นวัตกรรมหรือกลไกใหม่ๆ ได้ทันทีในสิ่งที่เป็นข้อมูลพื้นฐาน คำยาก คำสำคัญ คำเฉพาะ การให้สร้างและออกแบบผังภาพที่น่าสนใจ รวมถึงการสร้างสื่อนำเสนอรายงานหน้าชั้นเป็นต้น

ทั้งนี้ในการใช้งานปัญญาประดิษฐ์เชิงสร้างสรรค์ (generative AI) ที่เป็นโปรแกรม ChatGPT มีเหตุผลด้านความสะดวก ใช้งานง่าย สอดคล้องสภาพการณ์จริงในชั้นเรียน การใช้งานไม่ซับซ้อน สามารถใช้ได้ในช่วงการสอนได้ ซึ่งประยุกต์ใช้ได้ทันทีเพียงเปิดโปรแกรม ChatGPT เข้าระบบแล้วจะพบหน้าต่างเพื่อสร้างคำสั่งพร้อม (prompt) ในการให้ประมวลคำตอบตามคำถามที่ต้องการ ซึ่งคำสั่งพร้อมจะต้องมี 6 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) สิ่งที่ต้องการทำงาน (task) ซึ่งมักเริ่มจากการวิเคราะห์ สร้าง เขียน ประมวล สังเคราะห์ (2) บริบท (context) (3) ตัวอย่าง (examples) (4) บุคลิก (persona) อยู่ในฐานะลักษณะบุคคลหรือเชี่ยวชาญในด้านใด (5) รูปแบบ (format) ต้องการผลลัพธ์แบบรูปภาพ ตาราง แผนภูมิ ผังภาพ และ (6) อารมณ์ (tone) แสดงผลแบบทางการหรือไม่เป็นทางการ หรือลักษณะอารมณ์แบบใด ซึ่งคำสั่งต้องมีความชัดเจนและตรงประเด็น (The Rundown, 2025) โดยมีการพิมพ์คำสั่งพร้อม (prompt) ในช่อง “what can i help with?” ตัวอย่างคำสั่งพร้อม (prompt) เช่น จงสังเคราะห์นวัตกรรมระดับสากลที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคมในปัจจุบันนี้บนบริบทโลกาภิวัตน์ พร้อมยกตัวอย่างขั้นตอน วิธีการของนวัตกรรมเพื่อให้นักศึกษาระดับปริญญาตรีทางพัฒนาสังคมนำไปใช้พัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นและให้ประโยชน์ต่อประชาชนได้ทันที ได้ผลลัพธ์ข้อมูลตามคำสั่งพร้อม (prompt) (OpenAI, 2026) ดังต่อไปนี้

การสังเคราะห์นวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมในบริบทโลกาภิวัตน์ จำเป็นต้องพิจารณาทั้งมิติของเทคโนโลยีสมัยใหม่ กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน และแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเน้นการนำไปปฏิบัติได้จริงในระดับชุมชนท้องถิ่น ดังนี้

สังเคราะห์แนวโน้มนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาสังคมในบริบทโลกาภิวัตน์

1. นวัตกรรมเทคโนโลยีเพื่อสังคม (social technology innovation) เป็นเทคโนโลยีดิจิทัล เช่น แพลตฟอร์มการเรียนรู้, แอปพลิเคชันเพื่อสุขภาพ, การเก็บข้อมูลชุมชนแบบเรียลไทม์

2. นวัตกรรมแบบมีส่วนร่วม (participatory innovation) เป็นกระบวนการให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมคิด วิเคราะห์ ออกแบบ และแก้ปัญหา

3. นวัตกรรมเพื่อความยั่งยืน (sustainable development innovation) ซึ่งเน้นสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจชุมชน และการใช้ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า

ตัวอย่างขั้นตอนและวิธีการนำไปใช้ในชุมชน

1. สำรวจและวิเคราะห์ปัญหา ใช้เครื่องมือ SWOT analysis, community forum, หรือ google form survey

2. ออกแบบนวัตกรรมร่วมกับชุมชน ใช้กระบวนการ design thinking ได้แก่ (1) empathize (เข้าใจปัญหา) (2) define (ระบุปัญหาหลัก) (3) ideate (ระดมไอเดีย) (4) prototype (ทำต้นแบบ) (5) test (ทดลองใช้จริง)

3. ดำเนินงานและติดตามผล โดยการจัดเวิร์กชอปหรืออบรมให้ชาวบ้านเข้าใจและใช้นวัตกรรม และติดตามผลอย่างน้อย 1-3 เดือน และปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ

แนวทางนวัตกรรมที่สามารถนำไปใช้ทันที

นวัตกรรม	ประโยชน์	วิธีดำเนินการ
กลุ่มไลน์/เฟซบุ๊กหมู่บ้าน	สื่อสารข้อมูลรวดเร็ว	นักศึกษาช่วยจัดตั้งกลุ่มและอบรมผู้ใช้งาน
แผนที่ปัญหา/ทรัพยากรชุมชน	รู้จักทรัพยากรตนเอง	ใช้ Google My Maps หรือกระดาษแผ่นใหญ่
ระบบ QR Code ตรวจสอบข้อมูลสินค้า OTOP	เพิ่มความโปร่งใสและความน่าเชื่อถือ	สร้าง QR โดยใช้ Google Sheet + QR Generator
“ตู้ปันสุขอัจฉริยะ” พร้อมเซนเซอร์น้ำหนัก	แบ่งปันอาหารอย่างมีประสิทธิภาพ	ใช้ IoT เบื้องต้น หรือทำแบบ manual ก็ได้

สรุป นวัตกรรมทางสังคมในยุคโลกาภิวัตน์ ต้องผสาน “เทคโนโลยี” + “การมีส่วนร่วมของประชาชน” + “แนวคิดยั่งยืน” เพื่อให้นักศึกษานำไปประยุกต์ใช้ในชุมชนได้อย่างแท้จริง โดยเน้นความเรียบง่าย นำไปใช้ได้จริง และเกิดประโยชน์ต่อประชาชนในทันที

ภาพที่ 3.14 ผลลัพธ์ข้อมูลตามคำสั่งพร้อม (prompt)

ที่มา: OpenAI (2026)

จากข้อมูลประมวลผลดังกล่าวข้างต้นสามารถชี้ให้ผู้เรียนได้เห็นถึงแนวคิดนวัตกรรมที่นำไปใช้กับการพัฒนาสังคมหรือชุมชนได้ อาทิ การสร้างสรรค์ร่วมกันด้วยการคิดเชิงออกแบบ และแนวคิดการผสานเทคโนโลยี การมีส่วนร่วมของประชาชน และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งผู้เขียนคิดว่าเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มีบทบาทสำคัญในการช่วยสนับสนุนให้นักพัฒนา นักศึกษา นักวิจัย ผู้บริหารได้เข้าใจ เข้าถึงข้อมูลในสังคม ชุมชนท้องถิ่นได้อย่างรวดเร็วในการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ช่วยประเมินข้อมูลในการตัดสินใจ การให้แนวทางในการปรับปรุงการบริการสาธารณะ และการสร้างแหล่งข้อมูลขนาดใหญ่เป็นชุมชนดิจิทัล ซึ่งบทบาทสำคัญ ดังนี้

1) การวางแผนเชิงนโยบาย ซึ่งเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) จะช่วยวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐาน โครงสร้าง ประชากร ประเมินความต้องการของชุมชนเพื่อทำนายคาดการณ์ปัญหาและจัดสรรทรัพยากรได้อย่างชาญฉลาดด้วยการกระจายทรัพยากรทั่วถึงและเป็นธรรม

2) การปรับปรุงบริการสาธารณะแบบการพัฒนาเมืองหรือชุมชนอัจฉริยะ ทั้งการจราจร สาธารณูปโภค ขยะ การใช้พลังงาน การสนับสนุนการศึกษาในพื้นที่ห่างไกล และสาธารณะสุข

3) การเกษตรอัจฉริยะสามารถช่วยวิเคราะห์สภาพอากาศ พืชที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ดินสามารถช่วยลดต้นทุนให้กับเกษตรกรได้

4) การเสริมพลังให้กับพลเมือง ด้วยการมีส่วนร่วมในการใช้แชทบอท (chat bot) เพื่อรายงานปัญหาและการสอบถามได้อย่างรวดเร็ว ทั้งนี้สร้างความโปร่งใสและความรับผิดชอบด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตรวจสอบการทุจริตหรือความไม่มีประสิทธิภาพให้กับหน่วยงานรัฐได้

5) การสร้างงานและพัฒนาเศรษฐกิจ โดยการวิเคราะห์สนับสนุนผู้ประกอบการธุรกิจขนาดเล็กในการสร้างการตลาด กำหนดราคา ผลผลิตและการจัดสินค้าคงคลัง

6) การปกป้องสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ด้วยการใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ช่วยวิเคราะห์สถานการณ์และการคาดการณ์ภัยพิบัติทางธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ภัยแล้ง พายุ ซึ่งเป็นระบบการแจ้งเตือนภัยล่วงหน้า

วิธีการเบื้องต้นที่สามารถนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ไปเริ่มใช้กับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 6 ขั้นตอนแบบง่ายสามารถสรุปได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3.4 วิธีแบบง่ายที่ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ขั้นตอน	วิธีการนำ AI ใช้ในสถานการณ์	ชุมชนได้ประโยชน์
1. ศึกษาปัญหาชุมชน	ออกแบบในการทำแบบสอบถามหรือสัมภาษณ์	เข้าใจปัญหา ความต้องการจากฐานข้อมูล
2. เก็บและวิเคราะห์ข้อมูล	ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ช่วยจัดกลุ่ม วิเคราะห์ ตีความและสรุปข้อมูล	ต้องรู้แนวโน้ม สาเหตุและปรากฏการณ์ของปัญหา

ขั้นตอน	วิธีการนำ AI ใช้ในสถานการณ์	ชุมชนได้ประโยชน์
3. พัฒนาเครื่องมือ	สร้างแชทบอท (Chatbot) ระบบรายงานและปัญหาที่เกิดขึ้น	ประชาชนเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย การมีส่วนร่วม การครอบคลุมและความโปร่งใสของข้อมูล
4. ฝึกปฏิบัติการอบรม	ฝึกฝนและสอนชาวบ้านให้ใช้เทคโนโลยีเบื้องต้น	ลดช่องว่างดิจิทัล
5. ปรับปรุงและประเมินผล	ใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ติดตามผลของกิจกรรมและโครงการพัฒนาชุมชน	ปรับปรุงนโยบายและบริการให้ดีขึ้น
6. ทดลองและพัฒนา	นำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ไปทดลองใช้ในสถานการณ์จริงกับผู้นำชุมชนและกลุ่มคนต้นแบบ เพื่อใช้วางแผนและกำหนดนโยบายพัฒนา	ผู้นำขับเคลื่อนเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เพื่อใช้ทำนายอนาคตและเตรียมข้อมูลเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้กับประชาชน

ชี้ให้เห็นว่าถ้านักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้การนำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาช่วยในการวางแผนพัฒนาชุมชนท้องถิ่นสามารถทำได้ทุกขั้นตอน อาทิ ขั้นการสำรวจและค้นหาโจทย์ปัญหาในชุมชน (problem identification) เป็นการประชุมเพื่อหาปัญหาที่แท้จริง (pain point) สามารถนำปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาช่วยค้นหาคำอธิบายให้ง่ายต่อการเข้าใจของชาวบ้านได้ มาช่วยวิเคราะห์สาเหตุปัญหาที่เป็นสากลได้ เป็นต้น ขั้นจัดเตรียมและป้อนข้อมูล (data preparation) นำเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ช่วยทำการรวบรวมข้อมูลต่างๆ สามารถใช้โปรแกรม Google Forms + ChatGPT ที่เกี่ยวกับปัญหาของชุมชนที่มาจากสถิติรายได้ การบันทึกรายรับ รายจ่ายที่เกิดขึ้นของชุมชน ข้อมูลพื้นที่ฐานของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปฏิทินเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นต้น ขั้นประมวลผลข้อมูล (AI processing) ให้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ทำหน้าที่วิเคราะห์ หาความเชื่อมโยง คาดการณ์แนวโน้ม สร้างแผนงานสร้างแนวคิดใหม่ๆ หรือให้แสดงทางเลือกที่เหมาะสมได้ ขั้นประชาพิจารณ์และการตัดสินใจโดยชุมชน (human-in-the-loop) เป็นขั้นที่เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) ทำหน้าที่น้อยเพราะถือเป็นการถกเถียง ตรวจสอบ ปรับปรุง พัฒนาแผนงานให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตจริงที่เชื่อมโยงกับวัฒนธรรม และขั้นสุดท้ายการลงมือปฏิบัติและป้อนกลับ (action & feedback loop) เป็นการนำผลการปฏบัติการที่ผ่านการไตร่ตรอง กรองจากประชาพิจารณ์แล้วไปลงมือทำอย่าง

จริงจัง แล้วเก็บข้อมูลที่เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นป้อนกลับให้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เรียนรู้เพิ่มความแม่นยำในอนาคต แต่อย่างไรก็ตามสิ่งที่ต้องคำนึงถึงให้มากที่สุดคือ การใช้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) ต้องถูกต้องตามจริยธรรมไม่มีอคติใช้ข้อมูลจากข้อเท็จจริง ต้องมีความเท่าเทียมด้วยการลดช่องว่างทางดิจิทัลในทุกลุ่มช่วงวัยในสังคม ผู้เขียนปรารถนาให้ทุกคนใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) เป็นทีมงานและใช้เป็นเครื่องมือช่วยสอน ช่วยวิจัย ช่วยสรุปประเด็นสำคัญเพียงบางส่วนของวิถีการทำงานเท่านั้นต้องไม่ใช้แทนสมอง ความคิด และวิถีชีวิตจริงทั้งหมด

การสกัดขุมความรู้จากการวิจัยชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น

คำว่า ขุมความรู้ (knowledge assets) ได้ประมวลนิยามจากนักวิชาการที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้ (knowledge management) ไว้สามารถอธิบายได้ว่า ขุมความรู้ หมายถึง การหลอมรวมความรู้ สินทรัพย์ความรู้ องค์ความรู้ ความรู้เฉพาะทาง กลเม็ดเคล็ดลับในการปฏิบัติงาน และแหล่งความรู้ที่รวบรวมจากประสบการณ์การทำงานในองค์กร หน่วยงาน สถาบัน ชุมชนท้องถิ่น โดยขุมความรู้จะเกิดขึ้นจากการสกัดความรู้ที่มีในตน (tacit knowledge) และความรู้ที่ชัดแจ้ง (explicit knowledge) ด้วยกระบวนวิธี กลไกในการขับเคลื่อนความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสกัดความรู้ออกจากตัวตน การควบรวมความรู้และการผนึกฝังความรู้ (Nonaka, & Takeuchi, 1995; Henrie, & Hedgepeth, 2003; วิจารณ์ พานิช, 2549; ประพนธ์ ผาสุขยืด, 2550; กัลยารัตน์ อนนท์รัตน์, 2014) ผู้เขียนจึงสรุปว่า “ขุมความรู” หมายถึงแอ่งองค์ความรู้ที่เป็นสินทรัพย์ทางปัญญาเกิดขึ้นจากการสกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัว และความรู้ที่ชัดแจ้งขององค์กร หน่วยงาน สถาบันและชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ ที่สามารถนำออกมาแก้ปัญหา สร้างคุณค่าและมูลค่า หรือสรรสร้างประโยชน์ให้แก่องค์กรหรือชุมชนได้ตลอดเวลา ส่วนคำว่า “สกัดขุมความรู้" หมายถึง การกรองข้อมูล การรวบรวม แยกแยะ หรือดึงคัดเอาแก่นเนื้อหาสาระสำคัญของความรู้จากคลังความรู้ออกมาอย่างเป็นระบบเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการเรียนรู้ การวิเคราะห์ และการพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ๆ ซึ่งผู้เขียนได้ทำการสกัดผลการวิจัยที่เป็นข้อมูลและความรู้ ที่เกิดขึ้นจากการลงพื้นที่วิจัยในชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น โดยนำผลการวิจัยมาสกัดขุมความรู้พอสังเขปเพื่อเป็นกรณีศึกษา 2 ชุมชน ได้แก่ ชุมชน

เมือง คือชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร และชุมชนท้องถิ่น คือชุมชนคำชะโนด หมู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1. สกัดความรู้จากการวิจัยในชุมชนเมือง

ความรู้ที่สกัดจากผลการวิจัยเรื่อง การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเมือง การพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 และการออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและไพรินทร์ ขัดธิพงษ์, 2555; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) เป็นการวิจัยแบบผสมผสานที่เป็นรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงคุณภาพทั้งการสำรวจพื้นที่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มย่อย และการปฏิบัติการร่วมกับชุมชน พบข้อมูลสำคัญดังนี้

1.1 ปัจจุบันบริบทสังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ การปกครอง วิถีชีวิตที่เด่นชัด

1.1.1 สังคมวัฒนธรรรม

- มี 4 ชุมชนที่เกิดจากบริบทสังคมวัฒนธรรมเดียวกัน คือ ชุมชนวัดประชารือธรรม เมื่อประชากรมากขึ้นชุมชนขยายใหญ่ขึ้นจึงแบ่งการปกครองเป็น 4 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1, 2, 3, 4

- ชุมชนเก่าแบบ “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) อายุกว่า 126 ปี

- ประชาชนนับถือพุทธศาสนา มี “วัดประชาระบือธรรม” เป็นศูนย์รวมศรัทธาของทั้ง 4 ชุมชน

- ชุมชนมีโรงเรียนวัดประชาระบือธรรมเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานของคนในชุมชนและใกล้เคียงสะท้อนว่า ผู้คนมีพื้นฐานอ่านออกเขียนได้แน่นอน

- มีครอบครัวดั้งเดิมที่อยู่ในพื้นที่สวนผลไม้ที่สืบทอดพื้นที่มาคือ บ้านลุงดำ (ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 2) และบ้านลุงโกเมนต์ (ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 3) ลักษณะบ้านเรือนจะเป็นบ้านไม้ทรงไทยใต้ถุนสูง แต่ปัจจุบันยังมีบ้านเรือนสร้างติดกันซึ่งมีลักษณะเป็นทั้งอาคารพานิชย์ ลักษณะเป็นบ้านเรือนไม้ 2 ชั้น และที่พักอาศัยชั่วคราว

- ครอบครัวส่วนใหญ่เป็นครอบครัวเดี่ยว (พ่อ แม่ ลูก) รองลงมามีครอบครัวขยายอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งส่วนใหญ่เป็นครัวเรือนดั้งเดิม (ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อ แม่ ลูก)

- ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-3 เป็นลักษณะชุมชนเมือง ส่วนชุมชนวัดประชาระบือธรรม 4 เป็นลักษณะชุมชนอาคารสูง (อาคารพาณิชย์)

- ประเพณีที่ชุมชนได้ดำรงมั่นคงไว้เป็นหลักให้กับประชาชนในชุมชนได้มีส่วนร่วมกันทำบุญกันอย่างยิ่งใหญ่และยังคงยึดถือตราบจนทุกวันนี้ ได้แก่ ประเพณีวันสงกรานต์ และประเพณีทำบุญตักบาตรวันปีใหม่

- วิถีชีวิตเป็นแบบ “คนเมือง” ตื่นเช้ากลับมืด ทำงาน 2 อาชีพ หรือทำงาน 2 คนใน 1 ครัวเรือน (พ่อกับแม่ต้องทำงาน)

- หน่วยงานในชุมชนวัดประชาระบือธรรม ได้แก่ กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม และดุสิตระบือธรรม กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ศูนย์สุขภาพชุมชน ชมรมผู้สูงอายุ กลุ่มออมทรัพย์ 100 ปี สมเด็จย่า

- จุดทางความเชื่อของคนในชุมชน มี 2 จุด คือ วัดประชาระบือธรรม และศาลเจ้าแม่ไทรใหญ่

1.1.2 บริบทเศรษฐกิจ

- ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม (วันพุธ กับวันอาทิตย์)

- ตลาดริมคลองกลางชุมชนตั้งอยู่ 3 แยก 3 ชุมชน

- ชุมชนวัดประชาระบือธรรม มีร้านขายของชำ อาหารตามสั่ง ซ่อมโทรทัศน์ โรงน้ำแข็ง ซ่อมรถจักรยานยนต์ ทำเบาะรถยนต์ ขายยา โรงงานทำกระเป๋า โรงงานขนมปัง และร้านตัดเย็บเสื้อผ้า โรงพิมพ์ มีรถรถยนต์ มอเตอร์ไซค์เร่ขายของ มีร้านขายผักสด มีวินรถมอเตอร์ไซต์ปากซอยทางเข้าชุมชนทางถนนพระรามที่ 5 และทางถนนสามเสน

- มีร้านค้า 7-11 อยู่หน้าชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1

- กลุ่มอาชีพนวดไทย และผลิตภัณฑ์สมุนไพร เป็นกลุ่มของผู้สูงอายุถือเป็นอัตลักษณ์ของการพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุในชุมชนเมือง

1.1.3 การปกครอง พัฒนาชุมชน

- ทั้ง 4 ชุมชนถือว่าเป็นผู้นำเข้มแข็งที่ได้รับการเลือกตั้งจากประชาชน โดยผู้นำชุมชนจะมีเครือข่ายในชุมชนที่เป็นพื้นที่เชื่อมโยงบ้าน วัด โรงเรียน กลุ่มอาชีพในชุมชน กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง อาสาพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ นอกจากนี้ยังมี

พลังในการผลักดันให้ผู้สูงอายุ เป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในระหว่างวัน เป็นการสร้างรายได้เสริมให้กับตนเองและครัวเรือน

1.1.4 จุดเด่น 4 ชุมชน

- กลุ่มอาชีพต้นแบบและสร้างชื่อเสียงให้กับชุมชน ได้แก่ ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม และดุสิตระบือธรรม

- วัดประชาระบือธรรม เป็นวัดเก่าดั้งเดิม ปรับจากโบสถ์ 1 ชั้นเป็น 2 ชั้น มีพระพุทธรูปดั้งเดิมอยู่จำนวนมาก และมีจุดไหว้คือท้าวเวสสุวรรณ

- การนวดกดจุดฝ่าเท้า ผ่อนคลาย และผลิตภัณฑ์ยาหม่อง เป็นผลิตภัณฑ์โดดเด่นของเขตดุสิต

1.2 อดีตชุมชนวัดประชาระบือธรรม

การวิเคราะห์ข้อมูลจากเรื่องเล่าของชาวบ้านเป็นภาพจำของลุงอึ่งและลุงดำ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสของชุมชน โดยกล่าวว่าก่อน พ.ศ.2440 พื้นที่แห่งนี้เป็นพื้นที่ทุ่งส้มป่อยสามเสนที่ราบลุ่มและเป็นทุ่งหญ้า มีลำคลอง 1 ลำคลองเรียกว่า “คลองบางกระบือ” และมีหมู่บ้านเล็กๆ มีอยู่ไม่เกิน 10 ครัวเรือนประกอบอาชีพทำการเกษตร ทำนา ทำสวนผลไม้มีคูคลอง ล่องน้ำตามสวนผลไม้และเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว และกระบือ สัตว์เลี้ยงประเภทกระบือมีพันธุ์ดีและแข็งแรง มีชื่อเสียงมาก จึงได้ชื่อว่า “หมู่บ้านบางกระบือ” ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2440 บิดาของพระภิกษุคง และเหล่าญาติพี่น้องได้อุทิศที่ดินตั้งวัดเนื้อที่ 18 ไร่ 3 งาน 13 ตารางวา ขนานนามว่า “วัดบางกระบือ” ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็น “วัดประชาระบือธรรม” ซึ่งวัดตั้งอยู่เลขที่ 161 ถนนพระราม 5 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร สังกัดคณะสงฆ์นิกายเถรวาทนั่นเอง

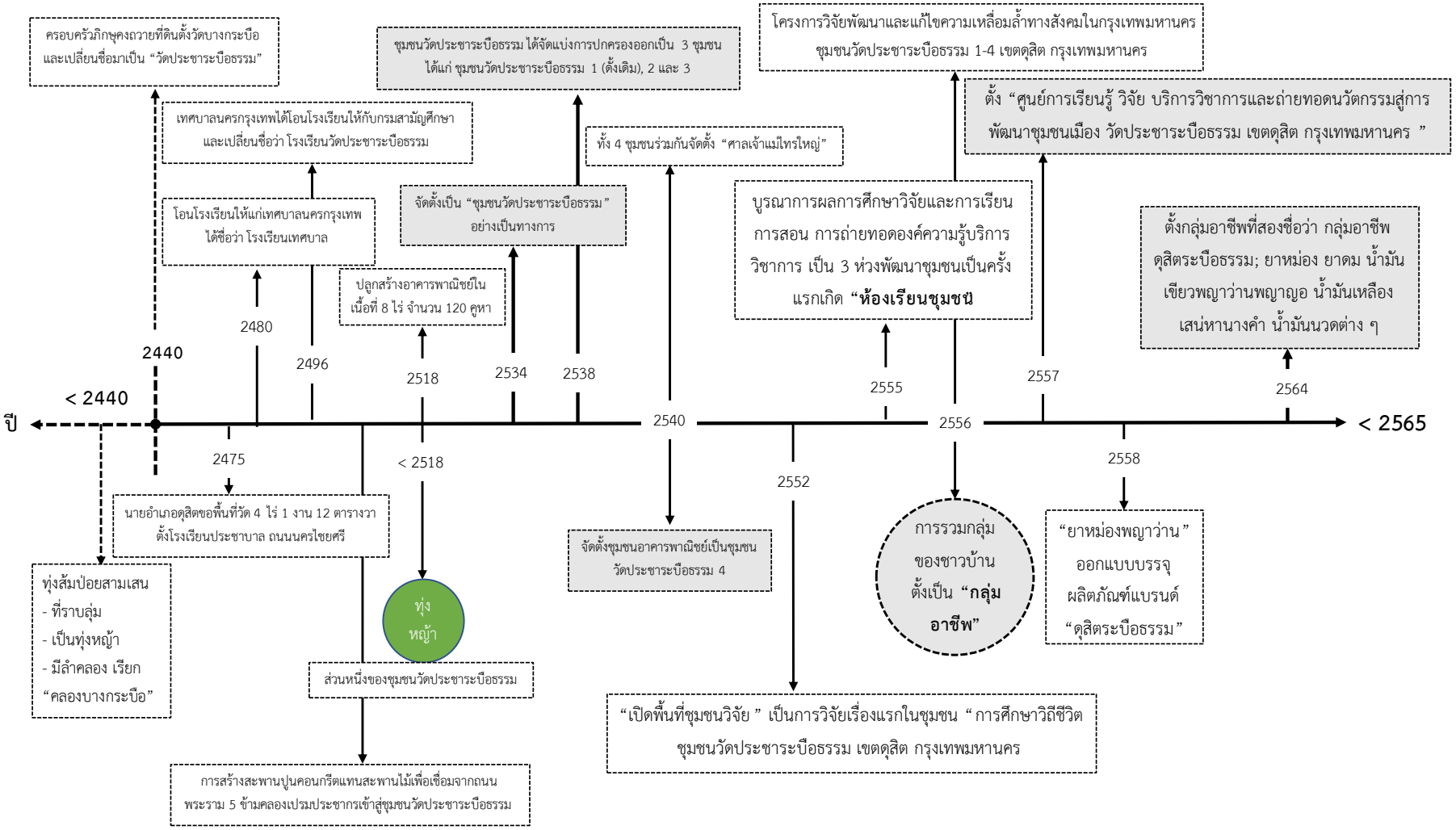

ภาพที่ 3.15 ไทม์ไลน์ประวัติชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ข้อมูลจากการวิจัยเชิงพื้นที่ของชุมชนเมืองกรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ผู้เขียนสามารถสกัดเป็นขุมความรู้ (knowledge asset) เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาสังคมดังต่อไปนี้

1) ขุมความรู้ด้านโครงสร้างและวิถีชีวิตชุมชนเมือง

- รูปแบบโครงสร้างชุมชนเมืองเป็นแบบ “บวร” (บ้าน-วัด-โรงเรียน) สะท้อนถึงการพัฒนาชุมชนที่มีรากเหง้าดั้งเดิมโดยเชื่อมโยงใจในการพัฒนาร่วมกันด้วยความความเชื่อทางพุทธศาสนา

- ชุมชนเมืองที่มีรากฐานจากชุมชนธรรมชาติทางวัฒนธรรมเก่าแก่กว่า 126 ปี จึงได้สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพระหว่างชุมชนดั้งเดิมและชุมชนเมืองสมัยใหม่

- การแบ่งชุมชนใหญ่เป็นชุมชนย่อยยึดประชากรจริงและสภาพแวดล้อม ทำให้มีฐานการเกิดชุมชนด้วยรูปแบบการปกครองและพัฒนาชุมชนที่ยืดหยุ่นตามความเหมาะสมกับบริบทเฉพาะพื้นที่

2) ขุมความรู้ด้านทุนทางสังคมวัฒนธรรม

- การยึดมั่นใน 2 ประเพณีที่มั่นคง ได้แก่ สงกรานต์และทำบุญปีใหม่ ซึ่งเป็นการสร้างความสามัคคีและสืบสานรักษารากเหง้าทางวัฒนธรรม

- การมีทุนทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีวัดประชาระบือธรรม เป็นศูนย์รวมจิตใจและกิจกรรมทางศาสนาสามารถพัฒนาต่อยอดพัฒนาทางจิตวิญญาณของชุมชน

- การมีส่วนร่วมของกลุ่มผู้สูงอายุที่ร่วมกิจกรรมพัฒนาอาชีพที่เป็นองค์ความรู้ท้องถิ่นที่มีคุณค่า อาทิ นวดแผนไทย กดจุดฝ่าเท้า ยาหม่อง ยาดม น้ำมันนวด

3) ขุมความรู้ด้านเศรษฐกิจฐานรากของชุมชนเมือง

- ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความหลากหลาย โดยมีตลาดนัดวัดประชาฯ วันพุธ และวันอาทิตย์ ตลาดนัดริมเขื่อนอยู่ตรงกลางระหว่าง 3 ชุมชน และมีร้านค้ารายย่อย โรงงานขนาดเล็ก กลุ่มอาชีพเฉพาะทางทั้งการนวดไทยและผลิตภัณฑ์สมุนไพรไทย

- จุดดีของชุมชนมีฐานเศรษฐกิจชุมชนแบบพึ่งพาตนเองและความหลากหลายทางอาชีพ

- การจัดตั้ง “กลุ่มอาชีพต้นแบบ” ชุมชนเมืองที่บริหารจัดการตนเอง ได้แก่ กลุ่มภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม กลุ่มดุสิตระบือธรรม มีพลังจากสามารถต่อยอดเป็นโมเดลพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนให้กับชุมชนเมืองที่มีรูปแบบเหมือนกันได้

4) ขุมความรู้ด้านผู้นำชุมชนและการบริหารจัดการชุมชน

- การพัฒนาชุมชนวัดประชาระบือธรรมจะเกิดพลังร่วมระหว่างผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งทั้ง 4 ชุมชนร่วมมือกันเชื่อมโยงกับภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม และภาควิชาการได้อย่างมีประสิทธิภาพ

- กลไก “การมีสวนร่วมของผู้สูงอายุ” มีพลังการเป็นผู้นำที่ไม่เป็นทางการในด้านความรู้ อาชีพและภูมิปัญญาเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ทันที

- การประสานงานร่วมกันเป็นโครงสร้างปกครองแบบเครือข่ายทำให้เกิดการพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน

5) ขุมความรู้เชิงประวัติภูมิศาสตร์เมือง

- การเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ผสมผสานผลไม้ การเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงกระบือพันธุ์ดี ทำให้เป็นต้นทุนให้กับการพัฒนาชุมชนเมืองแบบค่อยเป็นค่อยไป

- การตั้งวัดเป็นศูนย์กลาง และมีการพัฒนาโครงสร้างชุมชนรอบวัด ทำให้เป็นแบบจำลองการพัฒนาเมืองที่ยึดโยงกับรากเหง้าทางศาสนา วัฒนธรรมและสังคม

6) ขุมความรู้ด้านนวัตกรรมอาชีพผู้สูงอายุ

- การยอมรับการพัฒนาอาชีพแบบบูรณาการของผู้สูงอายุทำให้เกิด “นวัตกรรมทางสังคมที่เชื่อมโยงทุนมนุษย์กับทุนวัฒนธรรม” เป็นต้นแบบให้เยาวชนในชุมชนเอาเป็นแบบอย่างและเกิดความร่วมมือของคนในชุมชนมากขึ้น

- การรักษาภูมิปัญญาด้วยการสร้าง “รูปแบบอาชีพ” ที่เกี่ยวโยงกับวัยของผู้ขับเคลื่อนชุมชน อาทิ การนวดกดจุดฝ่าเท้า การผลิตภัณฑ์สมุนไพร การสร้างรายได้เสริม การเป็นวิทยากร การยกระดับเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของเขตดุสิต เป็นการให้คุณค่าแก่ผู้อาวุโสในชุมชน

ดังนั้นการใช้ประโยชน์จากขุมความรู้เพื่อพัฒนาชุมชนในสังคมเมือง มีสาระสำคัญ ต่อไปนี้

1) การเป็นชุมชนต้นแบบการพึ่งตนเองในการสร้างสรรค์อาชีพใหม่ให้เหมาะสมกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจเมือง

2) การพัฒนาโมเดลการสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักให้ผู้สูงอายุแบบมีส่วนร่วม

3) การสกัดความรู้ด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมและการจัดการทรัพยากรชุมชนให้สามารถนำไปใช้ในการฝึกปฏิบัติการอบรมและสร้างแรงบันดาลใจในการพัฒนาชุมชนเมืองอย่างยั่งยืน

4) การบูรณาการความรู้ท้องถิ่นกับแนวคิดเมืองน่าอยู่ในแผนพัฒนาชุมชนเขตเมืองแบบยั่งยืน

2. สกัดความรู้จากการวิจัยในชุมชนท้องถิ่น

การประมวลความรู้จากข้อมูลการวิจัยเรื่อง การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) และการวิจัยเรื่องการบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ซึ่งเป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแต่เน้นการใช้เครื่องมือวิจัย ได้แก่ การสำรวจพื้นที่ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มย่อย และการปฏิบัติการร่วมกับชุมชน พบข้อมูลสำคัญดังนี้

2.1 ภูมิสถานคำชะโนด

การมองภูมิทัศน์ของคำชะโนดจากประวัติความเป็นมา ตำนาน เรื่องเล่าที่แวดล้อมเชื่อมโยงถึงคำชะโนด จะพบว่าเมื่อ 134 ปีที่แล้ว พ.ศ.2430 ก่อตั้งบ้านแปงเมืองที่บ้านดุงใหญ่ ได้กล่าวถึง “ดงชะโนด” เมื่อมีน้ำท่วมใหญ่บ้านดุงสุดปลายน้ำไหลจะไหลลงน้ำทวนไปดงชะโนด หรือคำชะโนดไปจรดแม่น้ำสงคราม พื้นที่คำชะโนดจะเป็นป่าพรุมีต้นชะโนดขึ้นอยู่จำนวนมากรากเกี่ยวพันยึดโยงกันกลายเป็นเกาะลอยน้ำ หรือนักวิชาการเรียกว่า พื้นที่ชุ่มน้ำคำชะโนด เป็นป่าพรุน้ำจืด มีหญ้าสนมขึ้นและป่าบุ่งป่าทาม ต่อมาช่วงปี พ.ศ.2472 เป็นช่วงเวลาแห่งความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ชาวบ้านได้ประกอบอาชีพ (เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน) พึ่งพาอาศัยธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์อยู่แบบกึ่งชาวบ้านและชาวป่า มีป่าไม้น้อยใหญ่ขึ้นหนาแน่น แม่น้ำ ลำธารอุดมสมบูรณ์ไปด้วยปลาน้อยใหญ่ สัตว์ป่าที่หลากหลาย โดยเฉพาะพื้นที่ป่าคำชะโนดการเข้าถึงจะยากเพราะเต็มไปด้วยน้ำคลำ พรุ ป่าไผ่ จึงยังอยู่ในความน่าเกรงขาม ลึกลับ ความเชื่อเคร่งครัด มีข้อห้ามนำผ้าแดงผ่านคำชะโนดจากคำบอกเล่าชาวบ้าน ครั้นต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2520 เกิดกระแสการพัฒนาชนบทให้มีความทันสมัย ได้มีการปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ มีการตัดถนนเข้ามาสู่หมู่บ้านสร้างโครงสร้างพื้นฐานทำให้ป่าดงดิบ ความ

น่ากลัวจึงถูกท้าทายด้วยกระแสแห่งการพัฒนา ทำให้เกิดการสำรวจพื้นที่ป่าคำชะโนดอย่างไม่เป็นทางการของทางวัดศิริสุทโธกับชาวบ้านโดยพบว่ามีต้นชะโนดอยู่ประมาณ 2,000 ต้น (คาดว่านับเฉพาะต้นขนาดกลางและใหญ่) หากมองรอบพื้นที่ป่าคำชะโนดจะเหมือนเกาะลอยน้ำซึ่งติดอยู่กับดอนโนนตูมเพราะเป็นเนินดินที่สูงน้ำท่วมไม่ถึงมีต้นมะตูมจำนวนมาก จึงเรียกพื้นที่นั้นตามชื่อต้นไม้ที่มีอยู่เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อสารกับชาวบ้านด้วยกันเอง ส่วนพื้นที่ใกล้เคียงจะมีป่าแก ป่าไผ่ ป่าหญ้าแฝกมีพื้นที่กว้างขวางกลายเป็นลานเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้าน หากมองผ่านต้นไม้และป่าไม้เหล่านี้เข้าไปจะสามารถเห็นด้านนอกของป่าคำชะโนดว่ามีต้นชะโนดขึ้นแซมริมเกาะอยู่เพียง 3 ต้น แต่ยังมองไม่เห็นต้นยางใหญ่และต้นมะเดื่อที่อยู่ภายในป่าคำชะโนด แต่ดั้งเดิมหมู่บ้านที่ปลูกใกล้พื้นที่ป่าคำชะโนดถูกเรียกว่า “บ้านชะโนด” เพราะเรียกตามชื่อป่าคำชะโนดที่มีต้นชะโนดขึ้นเป็นป่าดง ทั้งนี้ยังมีบางคนได้สันนิษฐานคำว่า “คำชะโนด” ไม่ได้มาจากเพียงต้นชะโนด แต่เรียกตามพื้นที่ธรรมชาติที่ชาวบ้านไปหาปลา หาผัก หาของป่าในดงชะโนดพบว่ามีลักษณะเป็นน้ำซับหรือที่ชาวบ้านทางในพื้นที่เรียกว่าน้ำคำ เวลาชาวบ้านบอกกันว่าจะไปไหน ก็มักจะบอกกันว่าไปหาผักหาปลาที่คำชะโนดโน้นเด้อ จึงติดปากกันมา ซึ่งในปี พ.ศ.2520 ได้ค้นพบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ขนาดเล็กและชาวบ้านช่วยกันพัฒนาให้เป็นบ่อดินมีน้ำเย็น ใส ผุดขึ้นมาเต็มบ่อตลอดปี ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2524 เกิดเป็นเส้นทางผ่านคำชะโนดเป็นเพียงทางเกวียน 2 เส้นทาง ได้แก่ เส้นหลักเป็นทางเกวียนจากบ้านวังทองผ่านคำชะโนดไปบ้านม่วง เมืองไพร อีกเส้นเป็นทางเดินเท้าชาวบ้านผ่านเข้าทางดงนาหวายทางทิศใต้พื้นที่ตั้งหมู่บ้านชะโนด ซึ่งมีลักษณะเป็นเนินเล็กๆ น้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งถ้ามองจากหมู่บ้านลงมาจากหมู่บ้าน พื้นที่คำชะโนดจะเป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วม เป็นอ่างเก็บน้ำ เป็นบ่อน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ซึ่งอาชีพดั้งเดิมของชาวบ้านทำนาทำไร่ เมื่อเกิดถนนหนทางขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2529 ได้มีการตั้งหมู่บ้านขนาดเล็กประมาณ 40 หลังคาเรือนและเกิดการตั้งศาลไม้เล็กๆ ตรงข้ามหน้าหมู่บ้านทางเข้าเดิมไปสู่ป่าคำชะโนด (ปัจจุบันเรียกศาลเก่า) เป็นคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง ที่ได้เล่าถึงอดีตของพื้นที่คำชะโนดว่า เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ของ 2 หมู่บ้าน คือ บ้านมวง และบ้านวังทอง ซึ่งรุ่นพ่อแม่ได้ให้ฟังว่า ถ้าลงหาปลาที่หนองน้ำหรือบ่อน้ำใกล้เคียงกับคำชะโนด ต้องเรียกกันมาทุกครอบครัวเพราะถ้ามาคนเดียวจะไม่ได้ปลาเลย ถ้าไม่เชื่อทอดแหลงไปในน้ำจะได้แต่จระเข้ ส่วนช่วงฤดูแล้งชาวบ้านจะชวนกันมาต้มเกลือบริเวณคำชะโนด แต่ต้องรวมกันมาต้มช่วยกันจึงจะได้เกลือกลับบ้าน แต่ถ้าไม่เชื่อให้ต้มทั้งวันก็ไม่ได้เกลือกลับบ้าน ทำให้เห็นว่าในอดีต “ภูมิสถานคำชะโนด” เป็นภูมิสถานที่ผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือความ

ศักดิ์สิทธิ์ น่าเกรงขาม น่าเคารพนับถือของชาวบ้านที่มีต่อพื้นที่ป่าคำชะโนด ซึ่งสอดคล้องกับเรื่องเล่าของชาวบ้านว่า นับแต่กาลก่อนพื้นที่รอบป่าคำชะโนดจะมีหมู่บ้านที่ผู้คนอาศัยอยู่ใกล้เคียงหลายหมู่บ้านทั้งบ้านเมืองไพร ดอนกลอย บ้านม่วง วังทอง บ้านจันทร์ โนนเมือง ชาวบ้านล้านได้พึ่งพาพื้นที่ป่าคำชะโนดเป็นแหล่งอาหารและการขอความเป็นมงคลกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ป่าคำชะโนดซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าในป่าคำชะโนดเป็นที่อยู่ของพญานาคราชก่อนลงทำนา เก็บเกี่ยวข้าว เอาข้าวขึ้นลานขึ้นฉาง ซึ่งที่ปรากฏอย่างชัดเจนว่า ชาวบ้านได้มีการจัดพิธีบวงสรวงขอขมา ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่าคำชะโนดเรียกว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือ พญานาคาธิบดีศรีสุทโธ ซึ่งนับถือเคารพศรัทธาว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองแถบนี้ นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้พึ่งพิงระบบนิเวศธรรมชาติร่วมกัน เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ ความเชื่อกับผู้คน คือ ระบบนิเวศน้ำ ป่า ที่อยู่อาศัย อาหาร (ปลา ผัก) การทำนา เกลือสินเธาว์ใกล้ป่าคำชะโนด (ตอนนี้เป็นส่วนอ่างน้ำส่วนหนึ่งของป่าชะโนด) และความเชื่อพญานาคราช หากพิจารณาตามระบบนิเวศคำชะโนดเป็นด่านธรรมชาติ 3 ระดับ ได้แก่ (1) “บาก” เป็นลานกว้างมีต้นไผ่ปกคลุมเป็นส่วนใหญ่ (2) น้ำซับ น้ำคลำ ป่าอ้อ ป่าหวาย เป็นลานกว้างรอบรูปพระจันทร์เสี้ยว (3) ป่าพรุ ฟองดิน กลิ่นชื้น พืชเฟิร์น สลับต้นชะโนดบาง ต้นไม้ชนิดต่าง ๆ มากมาย สุดท้ายคือใจกลางเกาะคือ “ต้นชะโนด” ทึบหนา กลุ่นชื้น อับ ซากพืช ซากสัตว์ ขี้กระรอก ค้างคาว งู เตาตะพาบน้ำ จรเข้ ซึ่งความเชื่อของคนที่นี้มีคำกล่าวของคนเฒ่าคนแก่ คือ เจียมผีเฒ่า เจียมเจ้ายืน คนลบหลู่ถึงขั้นลอยบกอกแตก ความเชื่อนี้ยังสืบกันมาจนปัจจุบัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568) ครั้นต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2530 ได้มีการพัฒนาเทปูนรอบบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ที่มีขนาด 5x5 เมตร สูง 60 เซนติเมตร ต่อมาได้เกิดการปลูกบ้านหลังแรกที่อยู่ตรงข้ามกับพื้นที่ป่าคำชะโนดที่ถือว่า นอกจากนี้ในช่วงปี พ.ศ. 2532 ยังพบเรื่องเล่าที่ย้อนอดีตกว่า 83 ปี ของผู้เฒ่าผู้แก่เล่าให้ฟังว่า ทุกเรื่องที่ชาวบ้านเล่าเป็นความจริงจากสิ่งที่เห็นและเกิดขึ้นในขณะเวลานั้น เช่น เรื่องเล่าผีจ้างหนังที่มีแม่สมรกับพ่อจันทรได้เห็นว่าหลังจากที่ทำไร่กลับมาตอนโพล้เพล้ปั่นจักยานหาบคอนตระกร้ามากันสองคน ซึ่งจะกลับบ้านวังดาราห่างจากคำชะโนดอยู่ 4 กิโลเมตรซึ่งต้องผ่านป่าคำชะโนดและวัดศิริสุทโธ กำลังจะปั่นจักรยานข้ามสะพานก่อนออกจากพื้นที่แถบป่าคำชะโนดต้องหยุดให้รถฉายหนังเร่ผ่านไปก่อนและหันหลังไปมองพร้อมกับคุยกันด้วยความสงสัยว่า “รถฉายหนังไปฉายที่ไหนมืดๆ ค่ำๆ นะ” พอตื่นเช้ามาเลยได้ข่าวว่าคนที่ไปฉายหนังเมื่อคืนโดยผีหลอก เป็นต้น ไม่เคยมีใครกล้ามาปลูก ซึ่งในช่วงปี พ.ศ.2535 ได้เกิดการปลูกบ้านหลังแรกของคำชะโนดที่เป็น “บ้านเรือนแบบอยู่อาศัย” ตั้งอยู่ใกล้ชิดป่าคำชะโนด คือ บ้าน

คุณปู่จันทร และคุณย่าสมร ซึ่งแต่ก่อนอยู่บ้านวังดาราต่อมาได้ทำไร่มันสัมปะหลังที่พื้นที่ใกล้คำชะโนด ได้เดินทางถนนลูกรัง เป็นเส้นทางของกรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) ในขณะนั้น ได้ตัดผ่านจากตำบลบ้านจันทร์ ผ่านตำบลวังทองไปทางหมู่บ้านเมืองไพรตำบลบ้านม่วง ซึ่งทั้งปู่จันทร ย่าสมร ครอบครัวได้ใช้เส้นทางแห่งนี้ผ่านไปทำไร่ทุกวันจนมีโอกาสได้ซื้อที่ดิน 1 ไร่จากชาวบ้าน ซึ่งชาวบ้านบอกว่าแถวนี้ไม่มีใครกล้ามาอยู่นะ จะซื้อไปทำไม ซึ่งปู่จันทรและย่าสมรซื้อเพื่อสร้างบ้านจึงทำให้ชาวบ้านตกใจ เพราะแต่ไหนแต่ไรแล้วไม่มีใครกล้ามาปลูกบ้านแถวนี้เพราะชาวบ้านคิดว่าเป็นเขตเมืองของคำชะโนดซึ่งเจ้าปู่ศรีสุทโธ ครองอยู่บอกว่ามีสิ่งที่เป็นอาถรรพ์เยอะ แต่คำบอกเล่าต่างๆ ไม่สามารถทำลายความตั้งใจสร้างบ้านหลังแรกของคำชะโนดได้ จึงเริ่มปลูกบ้านขึ้นพอให้สามารถอยู่ได้ เป็นบ้านไม้ใต้ถุนสูง ต่อมาในช่วงปี พ.ศ.2537 มีการเข้ามาอยู่ของพระธุดงค์และการเข้ามาบวชของนายคำตา ทองสีเหลือง หรือที่ชาวบ้านบอกว่า เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าปู่ศรีสุทโธ มีการตั้งหมู่บ้านใหม่ขึ้นชื่อว่า บ้านโนนเมืองในพื้นที่มีศาลเก่าเป็นทางเข้าเกาะคำชะโนดและจัดการตนเองด้วยการนำไม้กระดานต่อเข้าไปในป่าดงชะโนด สร้างตูบ (เถียงนา) ใหม่ เดินเข้าไปสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธในป่าดงชะโนด ซึ่งทางเข้าเดิมอยู่ตรงศาลเก่าตรงทางเข้าหมู่บ้านในปัจจุบัน ต่อมาวันที่ 18 ธันวาคม พ.ศ. 2544 ที่ว่าการอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีคำสั่งที่ 746/2544 เกิดผลกระทบจากระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมภายนอกทำให้ต้นชะโนดเหี่ยวเฉา โดยเบื้องต้นได้มีการให้ส่วนราชการทุกฝ่ายดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยการนำกระสอบทรายปิดปากท่อน้ำเพื่อกันน้ำไว้และปล่อยให้น้ำจากลำห้วยทวนไหลเข้าจากทางตำบลวังทอง ปล่อยให้น้ำเข้าตามท่อทางด้านทิศตะวันตก และเริ่มให้มีการเดินเท้าสำรวจ “ต้นชะโนด” ครั้งแรกมอบให้ตำบลบ้านม่วงและตำบลบ้านวังทองดำเนินการ จนกระทั่งผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 ตำบลบ้านม่วง ได้ทำรายงานสรุปการสำรวจป่าคำชะโนดในวันพุธ ที่ 2 เมษายน พ.ศ.2545 (แรม 4 ค่ำเดือน 5) มีผู้เข้าร่วมสำรวจจำนวน 57 คนทั้งกำนันตำบลบ้านม่วง กำนันตำบลวังทอง รวมถึงผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แพทย์ประจำตำบล สารวัตรกำนัน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลทั้ง 2 ตำบล ได้ค้นพบว่า พื้นที่บนเกาะคำชะโนด มีพืชยืนต้นที่มีอายุในการเจริญพันธุ์ที่แตกต่างกันไปเชื่อกันว่ามีอายุถึง 1,000 ปี ซึ่งในขณะนั้นกลุ่มต้นชะโนดจำนวนมากที่สุด จำนวน 1,865 ต้น ส่วนอื่นเป็นเป็นไม้ประดับ ไม้ป่าละเมาะ ไม้ประเภทเถาวัลย์ ไม้ล้มลุก และไม้ที่เป็นอาหารของคนและสัตว์มากกว่า 100 ชนิด เหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์ที่ชัดเจนเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2544 ทั้งมีการสร้างถนนรอบเกาะคำชะโนด ที่ยกคันดินสูงจากระดับพื้นดินเดิมประมาณ 2 เมตร โดยมีความยาว

ประมาณ 2 กิโลเมตร เป็นการเปิดพื้นที่ให้มีการชมทิวทัศน์รอบเกาะคำชะโนด กั้นเป็นเขตแดน และป้องกันการรุกล้ำของเกษตรกรด้วย ในรอบเกาะคำชะโนดมีการพัฒนาพื้นที่ชลประทานจำนวนหลายจุดโดยมีการขุดคลองในพื้นที่รอบเกาะ กำหนดจุดช่องระบายน้ำรอบเกาะประมาณ 5 จุดมีผลต่อระบบนิเวศของเกาะคำชะโนดอาจส่งผลต่อการได้รับน้ำของต้นชะโนดไม่เพียงพอในฤดูแล้งทำให้เหี่ยวเฉาได้ ซึ่งขัดกับธรรมชาติที่น้ำไหลเข้าออกทุกทางตามฤดูกาลของระบบธรรมชาติ จนกระทั่งมีการจุดประกายการท่องเที่ยวในช่วงปี พ.ศ.2547 จังหวัดอุดรธานีโดยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) มีมุ่งเป้าเพื่อให้คำชะโนดเป็นแหล่งท่องเที่ยวจังหวัดจึงมีการเปลี่ยแปลงทางกายภาพ ได้แก่ (1) เกิดการถมพื้นที่เพื่อเป็นจุดจดรถของนักท่องเที่ยวและอาคารศาลาที่พักสำหรับผู้ที่มาท่องเที่ยวในพื้นที่วัด (2) สิ่งปลูกสร้างบริเวณวัดและแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนด โดยมีกุฏิ ตลาดร้านค้าขายสินค้าท่องเที่ยว พระใหญ่ ลานบวงสรวงข้างในหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้ายาศรีปทุมมา ยังมีการพัฒนาพื้นที่อย่างต่อเนื่องในช่วงปี พ.ศ.2549 มีการพัฒนาด้วยการเทปูนคนกรีตรอบบ่อน้ำขนาด 6x6 เมตร มีการพัฒนาปรับปรุงจากปีการท่องเที่ยวมีการสร้างสะพานปูนคอนกรีต เข้าออกทางเดียว มีขนาดกว้าง 2.5 เมตร ยาวกว่า 700 เมตร การสร้างศาลเจ้าปู่ย่า ศาลาจุดธูปเทียน จุดพักของจ้ำผู้นำกล่าวกราบไหว้ศาลปู่ฤาษี ลานจุดบั้งไฟ อาคารเอนกประสงค์สำหรับนักท่องเที่ยว ลานจอดรถทัวร์ สะพานทางเข้าเกาะคำชะโนดและสะพานทางเดินไปศาลเก่า มาจนถึงปัจจุบันทำให้ภูมิสถานคำชะโนดเชื่อมโยง 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง โดยมีคำชะโนดเป็นใจกลาง ประกอบด้วยบ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านกมลศิลป์ บ้านสามัคคี บ้านศรีเมือง บ้านหนองสว่าง บ้านหนองสวรรค์ บ้านศรีวัฒนา บ้านม่วงเหนือ บ้านศรีเมืองใต้ บ้านโนนเมือง (พื้นที่ตั้งคำชะโนด) บ้านหนองหว้า บ้านหนองชุมฮุม บ้านศรีเมืองเหนือ ทั้งหมดเป็นหมู่บ้านในชนบทมีอาชีพหลักคือเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ ทำสวนและอาชีพค้าขาย อาศัยลำทวนและแม่น้ำสงคราม มีหนองน้ำทุ่งใหญ่ อ่างเก็บน้ำกุดขามที่มีเนื้อที่ 361 ไร่ มีประชากรทั้งสิ้นกว่า 5,000 คนนับถือพุทธศาสนา แม่น้ำที่หล่อเลี้ยงภูมิสถานคำชะโนดคือ ลำน้ำทวน แม่น้ำสงครามไหล่สู่หนองน้ำทุ่งใหญ่และอ่างน้ำกุดขาม อัตลักษณ์ที่เชื่อมโยงไปถึงภูมิคำชะโนดที่มีมาแต่ในอดีตและไม่มีการสูญหายไปคือ (1) เกาะคำชะโนดและต้นชะโนด (2) ป่าพรุและอ่างเก็บน้ำกุดขาม (3) วัดศิริสุทโธและหลวงปู่คำตา (4) หมู่บ้านโนนเมือง บ้านม่วง บ้านเมืองไพร และบ้านวังทอง (5) วัดป่าดอนธาตุ (6) สะพานนาคราชศาลเจ้าปู่ย่า (7) ศาลหลักเมืองบ้านดุง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; 2568) ทั้ง 7 ภูมิสถานเชื่อมโยงวิถีชีวิตคนกับความเชื่อพญานาคที่คำชะโนดทั้งสิ้น

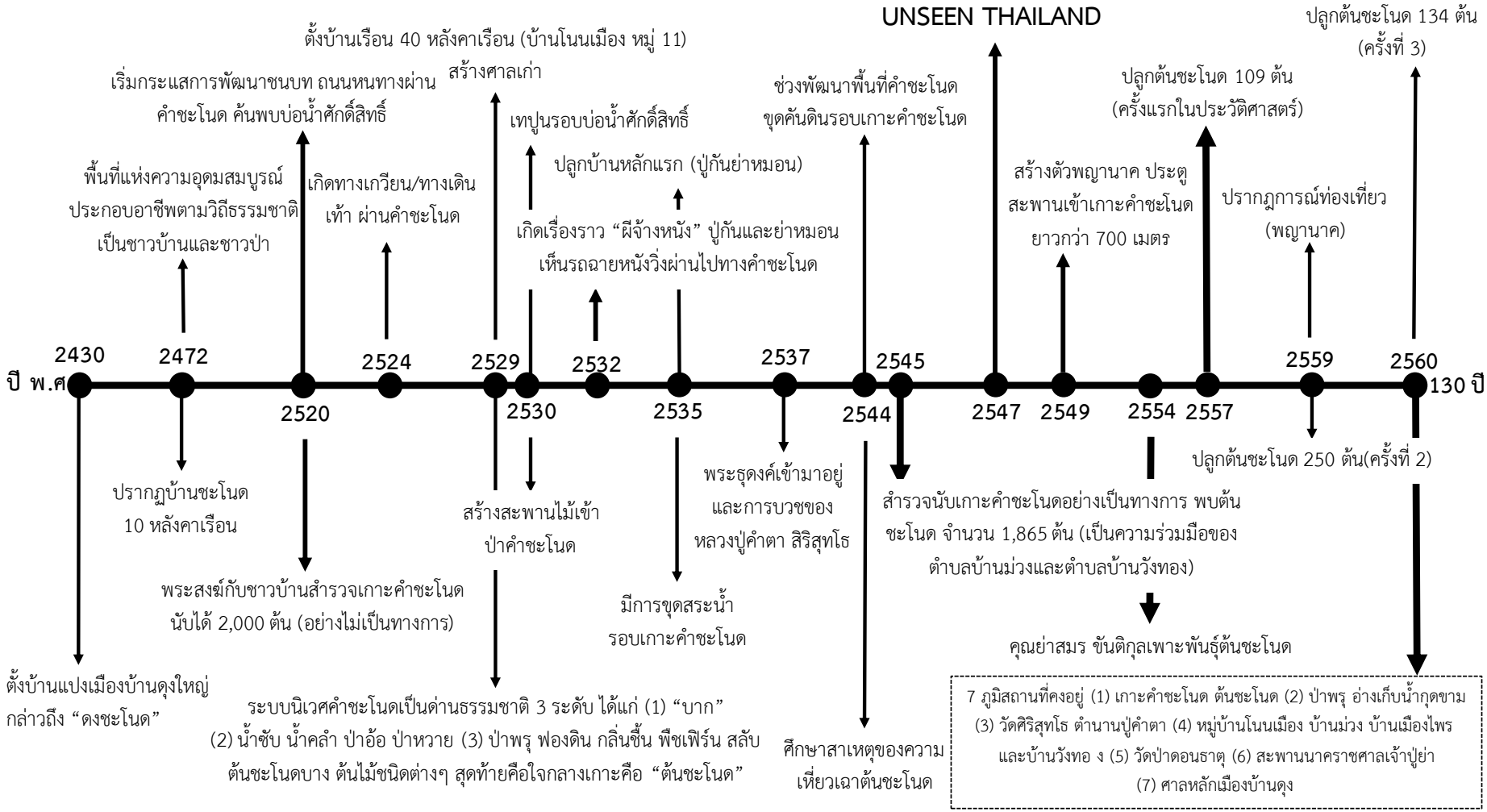

ภาพที่ 3.16 ไทม์ไลน์ประวัติความเป็นมาภูมิสถานคำชะโนด

ที่มา: ปรับปรุงจาก ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2561; 2563)

2.2 การรักษาวัฒนธรรมพิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนด

การจัดพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ (พญาศรีสุทโธนาคราช) และเจ้าย่าศรีปทุมมา (พญานาคิณีศรีปทุมมา) มีการจัดพิธีมาตั้งแต่ยุคสมัยตั้งหมู่บ้านคำชะโนดอย่างไม่เป็นทางการ ตั้งแต่ ปี พ.ศ.2520 เริ่มมีการไหว้มาแล้วแต่ไม่ยิ่งใหญ่เท่าปัจจุบัน โดยการจัดพิธีบวงสรวงต้องจัดในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 (วันวิสาขบูชา) ในอดีตเรียกพิธีบวงสรวงใหญ่นี้ว่า “ประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธประจำปีของคำชะโนด” ชาวบ้านยึดมั่นจัดให้เป็นประเพณีประจำของคำชะโนด ซึ่งในปี พ.ศ.2533 ได้มีการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ พร้อมการบูชาหลวงปู่คำตา สิริสุทโธและทำบุญบั้งไฟไปพร้อมกันเลย ซึ่งเป็นการปฏิบัติกันเฉพาะในหมู่บ้านโนนเมืองเท่านั้นด้วยมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) แสดงความเคารพนับถือต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ (2) การจรรโลงศาสนา สืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่น ตุ้มโฮมลูกหลาน ญาติมิตร (3) รักษาความสามัคคีของคนในชุมชน (ธวัชชัย ธาตุดี, 2555) แต่ในปี พ.ศ.2560 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบันได้ทำการร่วมกันจัดเป็นประเพณีท้องถิ่นประจำทั้ง 14 หมู่บ้าน ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มาจัดพร้อมเพรียงให้ยิ่งใหญ่ ในวันที่ 11 พฤษภาคม พ.ศ.2568 ผู้เขียนได้เดินทางเข้าร่วมพิธีบวงสรวงใหญ่สักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา เป็นเทศกาลบุญเดือนหก จัดขึ้นโดยศูนย์อำนวยการคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีซึ่งจัดกิจกรรมตั้งแต่วันที่ 10-13 พฤษภาคม พ.ศ.2568 แต่พิธีกรรมที่เป็นหัวใจหลักของเทศกาลบุญเดือนหกคือพิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนดที่ตรงกับขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 โดยมีรูปแบบการจัดประเพณีบวงสรวงใหญ่ ดังนี้

1) เริ่มกิจกรรมด้วยพิธีการแห่บั้งไฟและนางรำในวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 6 จากทั้ง 14 หมู่บ้านมารวมกันที่ลานพิธีบวงสรวงที่คำชะโนด

2) เช้าวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ถวายภัตตาหารเช้าพระภิกษุสงฆ์สามเณรที่ วัดศิริสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

3) ช่วงสาย เวลา 09.09 น. พิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนดต่อองค์พญานาคราชมีลำดับ 5 ขั้นตอน (คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563; 2568) ดังต่อไปนี้

“ขั้นตอนที่ 1 เตรียมสถานที่และเครื่องสักการะ

แต่ก่อนการบวงสรวงจัดขึ้นในใจกลางปีคำชะโนด แต่ด้วยจำนวนคนจำนวนมากขึ้นการบวงสรวงจึงจัดลานวังนาคินทร์คำชะโนดด้านนอกเกาะคำชะโนด มีเครื่องสักการะได้แก่ ขันห้า ดอกไม้สีขาว ดอกดาวเรือง เหล้าไห–ไก่ตัว ผลไม้ 9 อย่าง บายศรีปากชาม ซ้าย–ขวา เทียน 1 คู่ ธูป 9 ดอก ขนมหวาน 9 อย่าง น้ำเปล่า น้ำหานแดง เขียว ส้ม ชุดของหมอเครื่องประทินผิว พานบายศรีพญานาค ธัญพืช ถั่ว งาดำ งาขาว นม เนย คำหมาก คำพลู 9 คำ บุหรี่ 9 มวน

ขั้นตอนที่ 2 พิธีบวงสรวง

จ้ำ (พราหมณ์) จะนำพิธีกรรม ได้แก่ ไหว้พระกล่าวอัญเชิญ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย กล่าวขอขมา ชุมนุมเทวดา (สัคเคฯ) อ่านโองการ ตั้งจิตอธิษฐานปฏิญาณ กล่าวคำขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ถวายทานทำบุญ แผ่เมตตา

ขั้นตอนที่ 3 แก้บน รำบวงสรวง เปลี่ยนเครื่องทรง

หลายคนที่มาร่วมพิธีบวงสรวงจะนำขอไหว้ตนเองมาเพื่อแก้บนด้วย ซึ่งจะมีขันห้า คำหมาก คำพลู ขันหมากเบ็ง บายศรี ทุกอย่างเป็นคู่ นอกจากนั้นจะมีการรำบวงสรวงเป็นการรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ เมื่อเสร็จพิธีรำบวงสรวงจะเป็นการนำเครื่องทรงเข้าไปเปลี่ยนให้กับรูปเหมือนเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาที่อยู่ศาลใจกลางป่าคำชะโนดและกลางคืนจะมีการฉายหนังกลางแปลงถวายเหตุจากผีจ้างหนังสือเมื่อปี พ.ศ.2532

ขั้นตอนที่ 4 จุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ

เป็นบั้งไฟที่แห่กันมาจาก 14 หมู่บ้านของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จนครบทุกหมู่บ้าน

ขั้นตอนที่ 5 ปลูกต้นชะโนด

ซึ่งเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2566 นำโดย พระครูสุทธิจันทราภรณ์ รองเจ้าคณะอำเภอเจ้าอาวาสวัดศิริสุทโธคำชะโนด อาจารย์ภูสิทธ์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและกำนันพงษ์ศักดิ์ กำนันตำบลบ้านม่วง พร้อมผู้ใหญ่บ้านและผู้ช่วยทั้ง 14 หมู่บ้าน ปลูกต้นชะโนด ถวายปู่ศรีสุทโธและย่าศรีปทุมมา ศูนย์อำนวยการคำชะโนด ปลูกต้นชะโนดจากการเพาะเมล็ดต้นชะโนดในเกาะคำชะโนด

4) พิธีบวงสรวงงานบุญบั้งไฟคำชะโนดที่ลานจุดบั้งไฟ จัดพิธีโดยผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการของหมู่บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี และดำเนินการจุดบั้งไฟที่ลานจุดบั้งไฟไปจนครบหมดทุกบั้ง

5) กลางคืนมีการฉายหนังกลางแปลงฟรีและคณะหมอลำเป็นมหรสพถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาในวันขึ้น 15 ค่ำ แรม 1, 2 ค่ำ เดือนหก

ภาพที่ 3.17 กิจกรรมพิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนด ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 งาน

ที่มา: ศูนย์อำนวยการคำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี. (2568, พฤษภาคม 11)

2.3 การปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนดอย่างเป็นทางการ

ปี พ.ศ.2554 เกิดแนวคิดการเพาะต้นกล้าคำชะโนดอย่างเป็นทางการเพื่อนำไปปลูกในพื้นที่ป่าคำชะโนด ซึ่งจากที่เคยล่ำลือกันว่า ใครที่เพาะปลูกเมล็ดจากคำชะโนดจะมีอันเป็นไปในสิ่งที่ไม่ดีหรือโดนอาถรรพ์จากพญานาคราช แต่เมื่อต้นชะโนดเริ่มเหี่ยวเฉาและยืนต้นตายให้เห็นหลายต้น ผู้เขียนได้พูดคุยกับคุณย่าสมรและได้ร่วมกันนำเจตนารมณ์ที่จะช่วยให้ต้นชะโนดเพิ่มขึ้นหรือปลูกทดแทนต้นที่ตายและขยายพื้นที่ให้เพิ่มมากขึ้น จึงนำแนวคิดการขอบูชาแบบโบราณคือหากต้องการขอสิ่งใดกับสิ่งที่มองไม่เห็นที่รู้ว่ามีอำนาจเหนือกว่าจะเป็นทำขัน 5 ไปขอกับสิ่งนั้น จึงจะสามารถทำในสิ่งที่ปรารถนาต่อไปได้ และนี้คือความเชื่อที่เป็นคติชนของคนคำชะโนดที่บอกต่อๆ กันมา จนกระทั่งคืนวันออกพรรษา ขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 ในปีเดียวกันนี้ คุณย่าสมรได้ไปนอนจำศีลที่วัดศิริสุทโธ (คำชะโนด) และได้ทำขัน 5 เดินเข้าไปสักการะต่อหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้ายาศรีปทุมมากลางป่าคำชะโนดด้วยการเริ่มตั้งนโม 3 จบและกล่าวคำบูชาสักการะต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้ายาศรีปทุมมา จึงได้ตั้งจิตอธิษฐานถึงความตั้งใจว่า “เจ้าปู่ข้าน้อยเป็นลูกหลานมาเห็นต้นชะโนดเหี่ยวเฉาและยืนต้นตายไปหลายต้น ต้นหนุ่มต้นน้อยกะหายาก ลูกหลานสิขอเก็บเม็ดชะโนดไปเพาะเบิ่ง ถ้าเกิดแล้วสะรักษาให้เป็นต้นกล้าใหญ่ เมื่อต้นแข็งแรงพอปลูกแล้ว ลูกหลานจะนำมาปลูกแทนที่ให้ปู่ย่าคือเก่าเด้อ...สาธุ” ด้วยแรงอธิฐานนี้จึงได้นำมาเพาะพันธุ์ในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2554 จนต่อมาอีก 3 เดือนเกิดเป็นต้นกล้าและแบ่งต้นกล้าแยกออกบำรุงรักษาดูแลจนต้นใหญ่แข็งแรงเหมาะสมกับกาลเวลาประมาณ 3 ปี จึงได้นำไปปลูกอย่างเป็นทางการ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568) ดังต่อไปนี้

1) ปลูกครั้งแรกในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 นำโดยอาจารย์ภูสิทธ์ ในฐานะรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม และคุณย่าสมรผู้เพาะพันธุ์ต้นชะโนดเป็นผลสำเร็จ พร้อมด้วยหน่วยงานของรัฐ นักเรียน นักศึกษา ประชาชน พสกนิกรที่ศรัทธาและนักท่องเที่ยวคนไทยและชาวลาวได้ร่วมกันปลูกต้นชะโนดจำนวน 109 ต้น โดยแบ่งเป็น 2 ช่วงได้แก่ ช่วงแรกต้นใหญ่มีการปลูกหลัก 87 ต้นกล้า ถวายพระพร 87 พรรษามหาราชา (ในหลวงรัชกาลที่ 9) และได้ปลูกเสริมในต้นที่แข็งแรงอีก 22 ต้นกล้าในวันเดียวกันนั่นเอง ภายหลังการปลูกต้นชะโนดเสร็จแล้วคุณย่าสมรได้ทำขัน 5 ต่อหน้าศาลเจ้าปู่ศรี

สุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาเพื่อขอเมล็ดชะโนดนำไปเพาะพันธุ์ต่อไปจำนวนมากขึ้นกว่า 500 เมล็ด จนในที่สุดได้ทำการปลูกในอีก 2 ปีต่อมา

2) ปลูกครั้งที่สองในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2559 อาจารย์ภูสิทธ์และคุณย่าสมร ผู้เพาะพันธุ์ต้นชะโนดเป็นผลสำเร็จ ได้นำข้าราชการอำเภอบ้านดุง หน่วยงานรัฐภาครัฐ นักเรียน ผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องที่ ท้องถิ่น ประชาชน คณะผู้ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมา ชาวไทยและชาวลาว ได้ปลูกต้นชะโนดเพิ่มเติม 250 ต้น ทุกต้นมีการติดหมายเลขกำกับไว้ว่า (อด. SSRU 1-250) ต่อมาในวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ.2559 จังหวัดอุดรธานี ได้ประกาศเรื่องจำนวนต้นชะโนดพื้นที่คำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีที่มีการสำรวจจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดอุดรธานี เดินเท้านับทุกต้นและมีการติดหมายเลขกำกับไว้ด้วย มีต้นชะโนดทั้งสิ้น 1,944 ต้น แบ่งเป็น 2 ส่วน ได้แก่ (1) ต้นชะโนดใหญ่ จำนวน 1,275 ต้น และ (2) ต้นชะโนดขนาดเล็กแบบต้นกล้า จำนวน 669 ต้น

3) ปลูกครั้งที่สามในวันที่ 4 ตุลาคม พ.ศ.2560 ซึ่งเป็นต้นชะโนดที่เหลือจากการมอบให้ทางสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว วัดวาอารามที่สนใจ ทำให้ผู้เขียนเจ้าหน้าที่จากสถาบันวิจัยและพัฒนา นักศึกษา คณาจารย์จากศูนย์ให้การศึกษาจังหวัดอุดรธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและคุณย่าสมรผู้เพาะพันธุ์ต้นชะโนดเป็นผลสำเร็จ ได้เชิญหน่วยงานข้าราชการจากหวัดอุดรธานี อำเภอบ้านดุง หน่วยงานรัฐภาครัฐ นักเรียน ผู้นำชุมชน ข้าราชการในท้องที่ ท้องถิ่น ประชาชน คณะผู้ศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ และเจ้าย่าศรีปทุมมา ชาวไทยและชาวลาว ได้ปลูกต้นชะโนดเพิ่มเติม 134 ต้น ทุกต้นมีการติดหมายเลขกำกับไว้ว่า (อด. SSRU 1-134/2560)

4) ปลูกครั้งที่สี่ซึ่งเป็นครั้งที่ปลูกจำนวนมากที่สุด คือในวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ.2563 ขยายพื้นที่การปลูกทั้งในพื้นที่เกาะคำชะโนดและรอบเกาะคำชะโนด จำนวน 700 ต้นกล้า นำโดยอาจารย์ภูสิทธ์และคุณย่าสมร พร้อมกับตัวแทนทางอำเภอบ้านดุง หน่วยงานราชการอำเภอบ้านดุง ศูนย์อำนวยการคำชะโนดและศูนย์ให้การศึกษาจังหวัดอุดรธานี มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาพร้อมกับคณะผู้ศรัทธาทั่วประเทศไทย จนในที่สุดปัจจุบันต้นชะโนดที่อยู่บนเกาะคำชะโนด มีต้นชะโนดที่ปลูกอย่างเป็นทางการทั้งสิ้น 3,028 ต้น

เท่านั้น ส่วนการปลูกตามประเพณีแต่ละช่วงของทางหน่วยงานอื่นใดไม่ได้ทำการระบุไว้อย่างเป็นทางการ

ผู้เขียนเห็นว่า พื้นที่คำชะโนดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ร่วมสมัยที่ประชาชนกับรัฐและวิชาการร่วมมือกันรักษาให้คงอยู่ทั้งการปลูกต้นชะโนดที่เป็นการอนุรักษ์วัฒนธรรม ผสมกับความเชื่อและธรรมชาติระบบนิเวศคำชะโนดด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบแบ่งสันปันส่วน และการสร้างพลังที่เป็นพลวัตระหว่างความเชื่อดั้งเดิม (อาถรรพ์) กับ ความรู้สมัยใหม่ (การเพาะพันธุ์และดูแลพืชพันธุ์คำชะโนด) ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างมั่นคงยั่งยืน ดังนั้น “ขุมความรู้คำชะโนด” จึงมี 3 แอ่งความรู้ 18 มิติ ดังที่สกัดไว้ดังนี้

1) แอ่งความรู้ด้านภูมิสถานคำชะโนด 5 มิติ ได้แก่ ภูมิศาสตร์และระบบนิเวศ พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ อัตลักษณ์ของภูมิสถาน บทบาทของชุมชน และการพัฒนาการท่องเที่ยว

2) แอ่งความรู้ด้านระบบความเชื่อและวัฒนธรรม 5 มิติ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องพญานาค พิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนด พิธีกรรมขอพร กิจกรรมนางรำแก้บนและมหรสพในพิธีการ และบทบาทของวัด จ้ำ (พราหมณ์)

3) แอ่งความรู้ด้านการอนุรักษ์และสืบทอด 8 มิติ ได้แก่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น เรื่องเล่าชาวบ้านกับต้นชะโนด กระบวนการเพาะและปลูกต้นชะโนด ข้อมูลการปลูกต้นชะโนด การสำรวจและติดตามผลทางสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในท้องถิ่น วัฒนธรรมและความเชื่อร่วมสมัย องค์ความรู้ท้องถิ่นกับการจัดการวัฒนธรรม และต้นแบบการพัฒนาเชิงวัฒนธรรมชุมชน

อย่างไรก็ตามพื้นที่คำชะโนดมีเป้าหมายอยู่การพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของทุกองคาพยพที่มีเข้ามามีบทบาทต่อคำชะโนดโดยต้องไม่หวังผลประโยชน์เพื่อตนและพวกพ้อง ต้องอาศัยพลังของคนใน อยู่รอบ นอกพื้นที่คำชะโนดเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายรักษ์คำชะโนด หมู่บ้านและชุมชนท้องถิ่นที่อิงอาศัยพื้นที่ป่าคำชะโนดต้องยึดมั่นในการรักษา สืบสาน ต่อยอดวัฒนธรรมประเพณีบวงสรวงใหญ่และพิธีกรรมอนุรักษ์ต้นชะโนดต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ต้องออกแบบการท่องเที่ยวคำชะโนดให้เป็นพื้นที่ “การท่องเที่ยวป่าไม้ศักดิ์สิทธิ์”

ผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่วิจัยและทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

ผลลัพธ์สุดท้ายที่ต้องการจากการวิจัยและพัฒนามากที่สุดคือการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เกิดจากฐานชุมชนอย่างแท้จริง นอกจากผลการวิจัยที่ได้องค์ความรู้ใหม่แล้วต้องการเห็นการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายวิจัย ชุมชนที่ทำวิจัยเพราะการเปลี่ยนแปลงเป็นลักษณะและนิยามของการพัฒนา ดังที่กล่าวไว้ว่า “การพัฒนาชุมชน” หมายความว่า การดำเนินการเพื่อให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นอย่างมีแบบแผนทั้งทางกายภาพ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม อนามัยและจิตใจ โดยให้คนมีส่วนร่วม คนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา (ระเบียบกรุงเทพมหานครว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ.2564, 2564) ดังนั้นผู้เขียนจึงนำเสนอการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทันทีในพื้นที่วิจัย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

1. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง

1.1 “มี” วิธีการลดความเหลื่อมล้ำมิติทางสังคมในชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งพบว่า โครงสร้างสังคมเมื่อเข้าพื้นที่วิจัยมี “ปัญหาของผู้สูงอายุ” ที่ทำงานในระหว่างวันอยู่ในชุมชนจำนวนมาก โดยต้องแบกภาระหนักแทนกลุ่มช่วงวัยอื่นๆ จากการสังเกตพบข้อมูลเชิงประจักษ์ว่า นอกจากผู้สูงอายุต้องคอยดูแลลูกหลานไปส่งที่โรงเรียนแล้วต้องมาทำหน้าที่ดูแลคนในชุมชนในฐานะอาสาสมัครสาธารณสุข ในฐานะเป็นผู้นำ เป็นคณะกรรมการชุมชน เป็นมัคทายกซึ่งต้องคอยดูแลลูกบ้านในชุมชนของตนเอง คอยดูแลภารกิจของทางวัดด้วย ซึ่งการทำหน้าที่เหล่านี้ไม่มีรายได้หรือผลตอบแทนใดๆ ให้กับกลุ่มผู้สูงอายุเลย กลับซ้ำยังต้องจ่ายเงินเองจากเงินเก็บออมที่ลูกหลานวัยแรงงานออกไปทำงานหารายได้นอกชุมชนมาไว้ใช้จ่ายแต่ละเดือนไว้เผื่อให้หลานหรือใช้จ่ายในบ้านอื่นๆ อีก มีข้อมูลการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้สูงอายุหลายคน อยู่ในสถานะผู้ว่างงานกลายเป็น “ภาวะผู้เฒ่าเฝ้าชุมชน” ซึ่งหลายคนที่ต้องรอเงินสวัสดิการสังคมของผู้สูงอายุจากรัฐในแต่ละเดือนเท่านั้น บางคนโชคดีที่มีลูกหลานให้ใช้จ่ายประจำในแต่ละเดือนบ้าง บางคนเป็นข้าราชการบำนาญจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพาลูกหลานได้แต่น้อยมาก นอกจากนี้ในการสนทนากลุ่มย่อยยังพบข้อมูลสำคัญอีกว่า “ผู้สูงอายุที่เป็นกำลังหลักในการพัฒนาชุมชนที่ซ่อนตัวอยู่ในทุกกลุ่มทางสังคม (กลุ่มอาสาสมัครสาธารสุข (อสส.)/กลุ่มอาชีพ/กลุ่มผู้นำ/ชรมรมผู้สูงอายุ/กลุ่มอาสาพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (อพม.) กลุ่มกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง)” ใน

การทำงานหนักในชุมชนแบบไม่มีรายได้ ค่าตอบแทนใดๆ สิ่งนี้ คือ “จิตอาสา” ซึ่งการทำงานพัฒนาชุมชนเมืองกลายเป็นจิตอาสาของผู้สูงอายุที่ยัง “มีพลัง” อยู่ ทำให้การวิจัย “มีจุดที่เป็นคานงัดที่ดี” ที่จะสร้างกลไกในการขับเคลื่อนชุมชนเพื่อเขยื้อนทางสังคมได้ โดยต้องสร้างรายได้ให้กับกลุ่มผู้สูงอายุที่มีพลังเหล่านี้ ด้วยการเปลี่ยนผู้สูงอายุ ให้มี “นวัตกรรมอาชีพสำหรับผู้สูงอายุ” ให้ผู้สูงอายุสามารถพึ่งตนเอง มีจิตอาสา ต้องมีคุณค่าในมนุษย์ยากฐานะในทางสังคมได้ต้องมีการเชื่อมต่อกับความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐิจ คือต้องสร้างให้ผู้สูงอายุมีรายได้ที่สูงขึ้น จะเป็น “การสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลัก” เข้าไปในระบบของครอบครัว และยังเพิ่มให้ผู้สูงอายุเปลี่ยนจากผู้ขอและรอสวัสดิการสังคมกลายเป็นผู้มีศักยภาพสูงมีศักดิ์ศรีที่น่านับถือให้กับชุมชนและสังคมได้หมายถึงการได้รับการยอมรับจากสังคมเป็น “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุกรุงเทพมหานคร” ดังนั้นการลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ในอยู่ในรูปแบบผู้สูงอายุรู้จักการพึ่งตนเองได้ และเพิ่มศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ ได้รับการยอมรับนับถือมากขึ้น

1.2 “มี” วิธีการลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ด้วยการสร้างนวัตกรรมบนฐานผู้สูงอายุที่นำไปสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นได้ตามสมรรถนะและความเชี่ยวชาญ ได้แก่ การผลิตภัณฑ์สมุนไพรสร้างมูลค่าได้ สร้างรายได้และขายได้ นอกจากนี้ยังเกิดกลุ่มอาชีพใหม่ “การสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม” เพื่อรองรับการสร้างมูลค่าเพิ่มในการออกขายที่ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม ตลาดสินค้ากิจกรรมของหน่วยงานรัฐ การได้ “จังหวะโอกาส” สำคัญที่จะได้สร้างรายได้ให้กับตนเองสามารถพึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจ เป็นการเกิดกลุ่มทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร ทำให้ผู้สูงอายุได้มีโอกาสออกมาพบปะพูดคุยสนทนา แสดงตัวเองต่อเพื่อนในชุมชน ทำให้เกิด “ปฏิสัมพันธ์เชิงสังคม” ระหว่างกันในสนทนากลุ่ม มีการถ้อยทีถ้อยอาศัยแบ่งปันทำในการลงมือปฏิบัติ ร่วมกันทดลองและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วิพากษ์วิจารณ์ผลผลิตร่วมกัน ตลอดจนประเมินผลร่วมกัน ความผูกพันค่อยๆ เริ่มเกิดขึ้นในครั้งที่ 1 และสนิทกันมากขึ้นในกิจกรรมครั้งถัดไป ยิ่งมากขึ้นยิ่งทำให้คน (ผู้สูงอายุ) ในชุมชน ผูกพันกัน และยังกระเพื่อนไปสู่การผูกพันทางสังคมของผู้คนต่อชุมชนมากขึ้น และ “รายได้” ที่เกิดขึ้นนอกจากจุนเจือตนเอง ครอบครัวแล้วยังมีการแบ่งปันให้กับชุมชนในด้านกิจกรรมทำบุญชุมชน กิจกรรมช่วยเหลือคนยากจนในชุมชน การทำบุญให้กับทางวัด การให้ทุนการศึกษาในวันเด็กของชุมชน ให้ค่าใช้จ่ายแบ่งเบาภาระค่าไฟให้กับชุมชนที่อาคารตั้งอยู่ของกลุ่มอาชีพนั่นเอง

การสังเคราะห์ศักยภาพชุมชนได้พบจุดเด่นสำคัญที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุนชุมชนวัดประชาระบือธรรมที่มีเขตบริบทสังคมวัฒนธรรมเดียวกันถึง 4 ชุมชนมีปัจจัยและองค์ประกอบที่มีศักยภาพเป็นจุดเด่นที่สามารถนำมาสร้างพลังขับเคลื่อนให้เกิด “นวัตกรรม” ที่มีนิยามถึง “สิ่งใหม่ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์ แบ่งปันชุมชน” เป็นอาชีพให้กับกลุ่มผู้สูงอายุของชุมชนเมือง ทุนชุมชนที่มีพลังเป็นทั้งความรู้ ความสามารถ และคุณสมบัติที่แฝงอยู่ในชุมชนดังนี้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565)

1) ความเป็นชุมชนเก่าแก่ดั้งเดิมมากกว่า 100 ปี มี 3 เสาหลักค้ำชูชุมชน คือ บ้าน วัด โรงเรียน สร้างบริบทความสัมพันธ์เกื้อหนุนเสริมให้คน วัฒนธรรมประเพณีในชุมชน พิธีกรรมทางศาสนา กิจกรรมโรงเรียน ได้ “เชื่อมโยงเกื้อกูล” กันมาตลอด ทำให้มีความแน่นแฟ้นของ “สายสัมพันธ์ที่ดี” ถูกรักษาไว้ในชุมชนอย่างมั่นคง ส่งผ่านผู้สูงอายุหลายคนที่เล่าให้ฟังว่าพ่อแม่หลายคนที่ “เกิด เรียน ทำงาน แก่ ตายอยู่ในชุมชนนี้” ไม่เคยคิดย้ายออกไปไหน เมื่อถึงวัยเกษียณอายุแต่ยังมีแรงมีศักยภาพในตัวเองจะออกมาช่วยกิจกรรมของชุมชนเสมอ ความเป็นจุดเด่นดั้งเดิมของพื้นที่แบบคลอง บ้านสวน พื้นที่ทุ่งเลี้ยงกระบือพันธุ์ดี มีสมุนไพรกระบือเจ็ดตัวอยู่จำนวนมาก แม้ว่าปัจจุบันจะไม่มีให้เห็นแล้วในพื้นที่แล้วแต่จะมีชื่อตามสถานที่อยู่ในชุมชน เช่น คลองบางกระบือ ตลาดบางกระบือ วัดประชาระบือธรรม (อดีตชื่อวัดบางกระบือ) ชุมชนวัดประชาระบือธรรม โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม เป็นต้น ดังนั้น “ชื่อของพื้นที่” จึงเป็น “ที่รู้จัก” ของคนในเขตดุสิตมาโดยตลอดเป็น 100 ปี เมื่อกล่าวถึง ชื่อชุมชนวัดประชาระบือธรรม ทั้งหน่วยงานรัฐ เอกชน ประชาชนจะร้อง “อ๋อ” และ “พยักหน้ารับรู้” ทุกครั้ง

2) จากเด็กกลายเป็นผู้ใหญ่ จากวัยผู้ใหญ่สู่วัยชรา ทำให้ “คนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม” ได้รับการบ่มเพาะการเรียนรู้ การทำงานจากผู้คนในชุมชน วัด โรงเรียน และหน่วยงานภายนอกที่นำความรู้ ความเจริญ การพัฒนาเข้าถึงชุมชนได้สะดวกสบาย ทำให้ผู้สูงอายุในชุมชนได้รับการเรียนรู้ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนอย่างต่อเนื่อง นัยว่า ทุกคนต้องดิ้นรนทำงานหาเลี้ยงตนเองและครอบครัว ต้องมีความรู้เป็นพื้นฐานและทำงานที่หลากหลายก็ต้องมีวิชาชีพมี “ต้นทุนทางการศึกษาที่ดี มีความรู้ที่หลากหลาย และมีความอดทนต่อการทำงานหนักเป็นพื้นฐาน”

3) “วัดเปิดโอกาสเชิงพื้นที่ให้คนในชุมชนมีส่วนร่วม” ไม่เพียงคนในชุมชนเท่านั้น หน่วยงานรัฐภายนอกที่เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนจะดำเนินกิจกรรมโดยใช้พื้นที่วัดจัดกิจกรรมเสมอ และภาคเอกชนคนทำธุรกิจยังใช้พื้นที่วัด มา “สร้างตลาดนัดวัดประชา” เป็นพื้นที่ให้พ่อค้า แม่ค้ามาเช่าร้านแผงลอยขายสินค้าทั่วไปมากว่า 30 ปี โดยเก็บแผงลอยราคาถูก 10-40 บาท และมีประมาณ 100 แผงเท่านั้น และชุมชนวัดประชาระบือธรรมได้รับอนุญาตจากทางวัดให้สร้างอาคารเอนกประสงค์ สำหรับจัดกิจกรรมของชุมชนและรัฐ ยังได้รับอนุญาตให้จัดสร้างศูนย์สุขภาพชุมชนเป็นที่รวมผู้สูงอายุที่มีจิตอาสาในการพัฒนาชุมชนด้วย

4) “กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม” หรือ กลุ่มอาชีพนวดไทย ได้รับการพัฒนาความรู้ ความสามารถให้กับผู้สูงอายุมาตั้งแต่ ปี พ.ศ.2556 จนปัจจุบันกว่า 10 ปีแล้ว จากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ผู้สูงอายุมีจุดนวด มีการออมเงินเก็บส่วนรวม การทำบัญชี มีประกอบวิชาชีพจากกระทรวงสาธารณสุข มีอาชีพที่เด่นของเขตดุสิตที่นิยมนำไปออกบูธทุกครั้งที่มีกิจกรรมสร้างรายได้ สร้างอาชีพ เศรษฐกิจชุมชนถือเป็นอาชีพหลักที่สร้างรายได้เสริมให้กับผู้สูงอายุที่มีศักยภาพมีความรู้จนเป็น “วิทยากรถ่ายทอดความรู้” มีความรู้การจัดการกลุ่มอาชีพแบบครบวงจร 8 ขั้นตอน ได้แก่ ได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 พูดคุยอบรมสูตรการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร ขั้นตอนที่ 2 ทำบัญชีรายการและการไปซื้อวัตถุดิบ ขั้นตอนที่ 3 การเตรียมวัตถุดิบ ขั้นตอนที่ 4 การผลิต ขั้นตอนที่ 5 การบรรจุภัณฑ์ (บรรจุใส่ขวด) ขั้นตอนที่ 6 การออกแบบฉลากติดบรรจุภัณฑ์ (อาจารย์สร้างไฟล์ต้นแบบ) ขั้นตอนที่ 7 การจัดจำหน่ายและตลาด (วัดเป็นพื้นที่ตลาดนัดวันพุธ และอาทิตย์) และขั้นตอนที่ 8 การทำบัญชีครัวเรือน รายรับจ่ายแบบง่ายๆ จนทำให้ผู้สูงอายุในชุมชนได้รับการเชิดชูเกียรติจากกรุงเทพมหานครว่า “เป็นภูมิปัญญาผู้สูงอายุเขตดุสิต” โดย “นวดมีคุณภาพราคาถูก” ซึ่งมีลูกค้าประจำและมีชื่อเสียงที่คนในละแวกทั้งคนทำงานทั่วไป เหล่าทหาร ร้านตลาดพากันมานวดอย่างสม่ำเสมอ

5) “ผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม” ไม่เคยปฏิเสธการทำกิจกรรมพัฒนาชุมชน พัฒนาอาชีพ ส่งเสริมสุขภาพ ทำวิจัยในชุมชน จัดประชุมชาวบ้าน จะได้รับความร่วมมือจาก “ผู้นำชุมชน” เสมอ ถือเป็น “ผู้นำเข้มแข็ง” โดยมีตัวชี้วัดที่สะท้อนความเข้มแข็งของผู้นำ ได้แก่ (1) ได้รับการไว้วางใจจากประชาชน “ผ่านการเลือกตั้ง” (2) มีจิตอาสา ผู้นำชุมชนไม่มี

เงินเดือน ต้องทำงานหลายบทบาทและต้องทนต่อแรงความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชุมชน (3) นักประสาน ผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรมประสานหน่วยงานต่างๆ ที่จะนำงบประมาณมาช่วยพัฒนาชุมชน เป็นตัวแทนทุกอย่างในการประสานสำนักงานเขตในการเข้าถึงชุมชน (4) เปิดรับโอกาส ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมหรือการเข้ามาช่วยเหลือชุมชนจะเล็กน้อย จะไม่งบประมาณมาหรือไม่มีงบประมาณมาก็ต้องเปิดรับโอกาสเสมอซึ่งเกิดขึ้นกับผู้นำชุมชนที่นี้ (5) นึกถึงประโยชน์คนในชุมชนเป็นสำคัญ ทุกครั้งที่ได้คุยกันกับผู้นำชุมชนจะพบว่า กิจกรรมใดที่มาแล้วถึงประชาชน ถึงชุมชน จะรีบรับดำเนินการเลย และถ้ามีใครจะภายในหรือภายนอกมาใช้อำนาจที่จะแซะให้คนในชุมชนเปลี่ยน หรือกลุ่มอาชีพไขว้เขว่ ตนเองจะออกมา “ปกป้อง” ทันที และที่สำคัญที่สุด (6) ลงมือทำกิจกรรมและมีสวนร่วมทุกกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชนเสมอทุกกิจกรรมจะพบผู้นำอยู่ในเหตุการณ์ของกิจกรรมตลอด สะท้อนความใส่ใจ สนใจ เข้าใจ เข้าถึง พัฒนาไปพร้อมกับกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ของผู้นำต้องทำก่อนเสมอ

ชี้ให้เห็นว่าในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครมีต้นทุนชุมชนเดิมในอดีตจากชุมชนญาติพี่น้องในอดีตสู่การเป็นชุมชนเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปสู่ชุมชนในอนาคตที่มีโอกาสเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลันกับพลังการพัฒนาเขตเมืองหลวงของกรุงเทพมหานคร

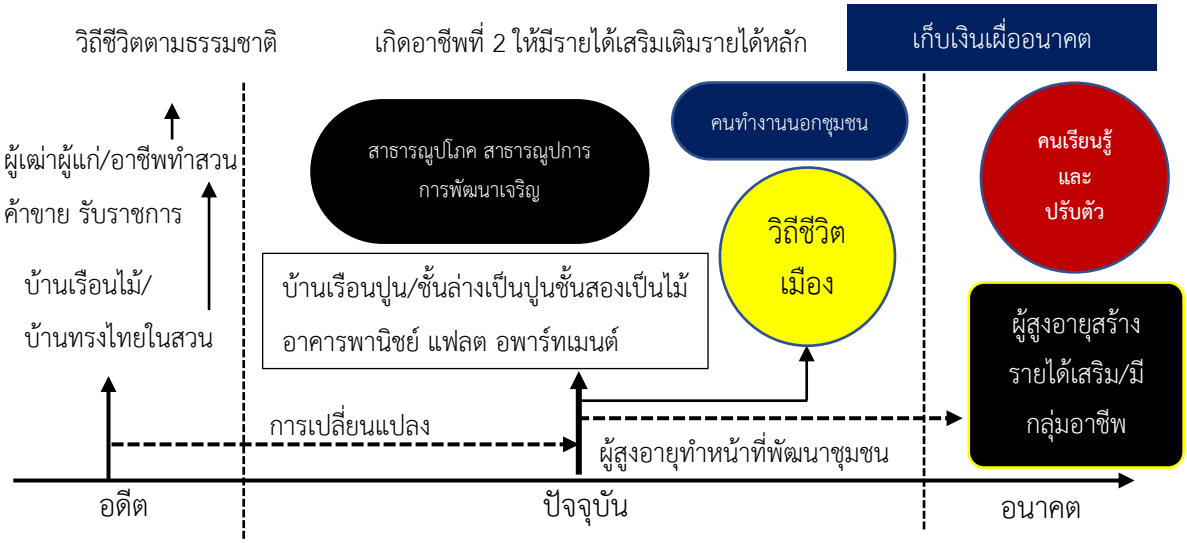

ภาพที่ 3.18 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

2. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบท

ตลอดระยะเวลาการบูรณาการ 3 ห่วงวิชาการไปรับใช้สังคม ได้แก่การเรียนการสอน การวิจัยและการบริการวิชาการสู่วิชาชีพภายในพื้นที่ชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานีตั้งแต่ปี พ.ศ.2554-2564 มีการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ ดังนี้

2.1 “มี” การตั้งศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด เพื่อร่วมรวมองค์ความรู้ 13 ฐานความรู้ ได้แก่ ฐานที่ 1 การเพาะพันธุ์ต้นคำชะโนด ฐานที่ 2 การทอผ้าซิ่นท้องถิ่นคำชะโนด ฐานที่ 3 การทอเสื่อ (ต่ำสาด) ฐานที่ 4 การทำน้ำยาล้างจาน ฐานที่ 5 การทำปุ๋ยพืชสด (น้ำหมักชีวภาพ) ฐานที่ 6 การเลี้ยงปลา 1 บ่อ 1 ครัวเรือน ฐานที่ 7 เตาเผาถ่านชีวภาพและน้ำส้มควันไม้ ฐานที่ 8 โอ่งแก๊สชีวภาพ ฐานที่ 10 หอตำนานท้องถิ่นคำชะโนด ฐานที่ 11 ไก่ดำภูพาน ฐานที่ 12 การบริหารจัดการโรงสีข้าวสำหรับครอบครัวขนาดเล็ก และฐานที่ 13 การสร้างเครื่องมือศึกษาชุมชนด้วยแผนผังเครือข่ายคติชนวิทยา (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568)

2.2 “มี” การปลูกต้นชะโนดเพิ่มเติมซึ่งจากเดิมที่มีการสำรวจเมื่อปี พ.ศ.2545 พบต้นชะโนดจำนวน 1,865 ต้น และในปี พ.ศ.2554 มีการเพาะเมล็ดพันธุ์ชะโนดและปลูกขยายพื้นที่ในเกาะคำชะโนดในปี พ.ศ.2557 เป็นต้นมาจนปัจจุบันรวมทั้งหมดต้นชะโนดบนเกาะมีจำนวน 3,028 ต้นและทราบข่าวว่าคณะกรรมการบริหารคำชะโนดได้ปลูกเพิ่มเติมในวาระสำคัญอยู่เสมอนอกจากนี้ศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนดได้ถ่ายทอดพื้นที่เพาะชำต้นชะโนดไว้ที่บริเวรคำชะโนดไว้อย่างสมบูรณ์แม้ว่านักวิจัยถอนตัวองค์ความรู้นี้ยังคงอยู่คู่คำชะโนดตลอดไป (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563)

2.3 “มี” ลวดลายผ้าซิ่นที่เป็นอัตลักษณ์ของคำชะโนดได้จดสิทธิบัตรลวดลายไว้ 16 สิทธิบัตรมาจากภูมิปัญญาของคุณย่าสมรผู้ที่เพาะพันธุ์เมล็ดชะโนดและนำเข้าไปปลูกในป่าคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561)

ส่วนสิ่งที่เกิดขึ้นเพิ่มเติม อาทิ ยุวภัฏมัคคุเทศก์คำชะโนด บายศรีขันหมากเบ็งคู่บารมี ปฏิทินวัฒนธรรมคำชะโนด เครือข่ายการมีส่วนร่วมแบบแบ่งสรรปันส่วนในท้องถิ่น ซึ่งสิ่งเหล่าได้เลือนหายไปตามอายุขัยของกลุ่มเป้าหมายวิจัย การเปลี่ยนแปลงหน้าที่การงานผู้ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสการท่องเที่ยวในการปรับพื้นที่ให้มีความอยู่รอด การมีภาระกิจตามความรับผิดชอบในการเรียนและการมีศูนย์อำนวยการที่กำกับดูแลการท่องเที่ยวคำชะโนด

อย่างไรก็ตามได้ชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้ที่สร้างการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเป็นผลลัพธ์การวิจัยที่มีร่วมกันทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่นคือ (1) การเกิดพลังให้คนในชุมชนเข้ามาเห็นปัญหา ร่วมกันแก้ ยอมรับผลร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังนี้มักจะอยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุและกลุ่มผู้นำชุมชนที่อาสาเข้ามาในการขับเคลื่อนเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ซึ่งบ่งบอกได้ว่าคน (ผู้สูงอายุ) ผู้นำเป็นผู้สร้างการเปลี่ยนแปลง เป็นกลไกหลักในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น (2) ภูมิสถานที่เป็นวัดและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ อาทิ วัดประชาระบือธรรมในชุมชนเมือง ป่าคำชะโนดเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของชุมชนชท้องถิ่น โดยพื้นที่ทั้งสองแหล่งเป็นขุมความรู้และศูนย์กลาง สืบสานทางวัฒนธรรมประเพณี สังคมและเศรษฐกิจ (3) นวัตกรรมชุมชน เป็นการสร้างสิ่งใหม่ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์ ซึ่งนับว่าเป็นพลังขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน โดยอาจเกิดเป็นอาชีพใหม่ ผลิตภัณฑ์ใหม่ กระบวนการใหม่ที่สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างคุณค่าเพิ่ม สินค้าต่อยอดเพื่อสร้างให้เกิดรายได้เพิ่มเติม วิธีการและรูปแบบใหม่ที่ช่วยให้คนร่วมกันสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชนหรือการมีฐานความรู้ที่จัดระบบความรู้แบบมีชีวิตที่สามารถการถ่ายทอดความรู้ได้แม้ผู้ถ่ายทอดความรู้ไม่อยู่ประจำแหล่งความรู้ ยกตัวอย่าง ศูนย์อำนวยการคำชะโนดเป็นนวัตกรรมการบริหารจัดการแหล่งท่องเที่ยวคำชะโนดใหม่ภายหลังจากที่เคยเกิดความขัดแย้งในการจัดการโดยชุมชน ทำให้ภาครัฐต้องเข้ามากำกับดูแลผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั่นเอง (4) ความยั่งยืนของการพัฒนาจากการวิจัย โดยพิจารณาว่าเมื่อการวิจัยจบลงประชาชนได้ดำเนินการกิจกรรม สร้างนวัตกรรมต่อเนื่องไหม คนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรรเช่นเดิมไหม และการสืบทอดสานต่อความรู้ให้คนรุ่นต่อไปได้ไหม เพราะความยั่งยืนจากการวิจัยและพัฒนาเป็นผลลัพธ์ของวิถีวิจัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น

ทั้งนี้เมื่อนำความรู้ในประเด็นสำคัญๆ ใน 3 ห่วงวิชาการไปรับใช้สังคมทั้งการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคมมาเปรียบเทียบได้สาระสำคัญดังนี้

ตารางที่ 3.5 การเปรียบเทียบประเด็นสำคัญของชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น

ประเด็นสาระสำคัญ	ชุมชนเมือง (วัดประชาระบือธรรม) เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	ชุมชนท้องถิ่น (คำชะโนด) อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
ทุนชุมชน	- โบราณความดั้งเดิม - ความยาวนานของสายสัมพันธ์ - วัด ชุมชน โรงเรียน (บวร)	- พื้นที่เกาะคำชะโนด - ตำนานความเชื่อพญานาค - วัดและต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์

ประเด็นสาระสำคัญ	ชุมชนเมือง (วัดประชาระบือธรรม) เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	ชุมชนท้องถิ่น (คำชะโนด) อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี
	- ผู้นำเข้มแข็งมีจิตอาสา - ผู้สูงอายุมีความรู้หลากหลาย	- ผ้าซิ่นอัตลักษณ์คำชะโนด - ท้องถิ่นมีพลังชุมชน - พิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนด
การพัฒนา	รูปแบบการพัฒนาเชิงเศรษฐกิจสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรควบคู่การพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุที่เป็นโครงสร้างหลักในสังคมเมือง	- รูปแบบการอนุรักษ์ต้นชะโนดผสานวัฒนธรรม - การสร้างฐานความรู้ที่เกี่ยววิถีชีวิตชาวบ้านคำชะโนด - การมีส่วนร่วมแบบแบ่งสรรปันส่วน
การเปลี่ยนแปลง	การรวมกลุ่มสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรโดยผู้สูงอายุในชุมชน	- การสร้างฐานความรู้หลากหลาย - การพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียง
ผลลัพธ์	- ลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในครัวเรือน และลดการพึ่งพารัฐ - ชุมชนบริหารจัดการตนเอง - เพิ่มศักดิ์ศรีผู้สูงอายุ - เพิ่มพลังทางสังคม	- รักษาฐานทรัพยากรท้องถิ่น - อนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่น - จดสิทธิบัตรลวดลายผ้าซิ่น

3. ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

วันนี้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏต้องฝึกฝนทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ (Empirical Problem-Solving Skill) เพราะทักษะนี้มีความเหมาะสมกับอัตลักษณ์ในวิถีการทำงานเพื่อพัฒนาท้องถิ่นสำหรับมหาวิทยาลัยราชภัฏอย่างยิ่ง เป็นทักษะที่ต้องเก็บข้อมูลจริงจากพื้นที่เป้าหมายมาเป็นอันดับแรก รวบรวมข้อมูลบริบทแวดล้อมจากหลายแหล่งมาทำการวิเคราะห์บูรณาการร่วมเป็นลำดับที่สอง ใช้ข้อมูลจากเสียงชุมชนทำการยืนยันข้อมูลเชิงประจักษ์โดยมิได้คาดเดาเอาเอง ไม่ได้อาศัยข้อมูลฝ่ายเดียว ทฤษฎี หลักวิชาการ สมมติฐาน สัญชาตญาณ หรือความคิดเห็นส่วนตัวเท่านั้น

3.1 นิยามคำว่า ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ หมายถึง ความสามารถในการระบุปัญหาที่ซับซ้อน วิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล แก้ปัญหาด้วยการสังเกตอย่างเป็นระบบ หลักฐาน ข้อมูล และ

ประสบการณ์ในสถานการณ์จริง ซึ่งทักษะนี้เกี่ยวข้องกับการรวบรวมข้อมูลที่ตรวจสอบได้ การตรวจสอบสาเหตุที่แท้จริง การทดสอบวิธีการแก้ปัญหา การประเมินผลลัพธ์ และการปรับปรุงการกระทำอย่างต่อเนื่องด้วยกระบวนการคิดเชิงไตร่ตรองและการเรียนรู้ (Dewey, 1933; Kolb, 1984) โดยคำว่า "เชิงประจักษ์" มาจากแนวคิดเรื่องประสบการณ์นิยม ที่มุ่งเน้นว่าความรู้ได้มานั้นเกิดจากการสังเกตและประสบการณ์ ทำให้การแก้ปัญหาเชิงประจักษ์จึงต้องการให้บุคคล (1) ทำการสังเกตสถานการณ์จริงในพื้นที่อย่างเป็นระบบ (2) เกิดจากการรวบรวมหลักฐานที่เชื่อถือได้ (3) ทำการวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ-ผล (4) สร้างแนวทางออกแบบนวัตกรรมและนำวิธีการแก้ปัญหาไปใช้จริงร่วมกัน (5) ทำการประเมินผลลัพธ์ร่วมกันด้วยการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์ และ (6) ต้องมีการคิดเชิงไตร่ตรองอย่างมีวิจารณญาณและปรับปรุงการปฏิบัติการในอนาคต ซึ่ง Dewey (1933) กล่าวไว้ว่า การคิดเชิงไตร่ตรอง (reflective thinking) จะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลเผชิญความไม่แน่นอนหรือสถานการณ์ที่เป็นปัญหายากหาทางออกและทำการตรวจสอบเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดปัญหานั้นอย่างเป็นระบบยังสอดคล้องกับแนวคิดของ Schön (1983) กล่าวไว้เช่นกันว่า ผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการพัฒนาต้องฝึกฝนการสะท้อนคิดจากประสบการณ์จริง นอกจากนี้การสอบสวนข้อมูลเชิงประจักษ์ต้องมั่นใจว่าเป็นวิธีการแก้ปัญหาที่ต้องมีจุดประสงค์ชัดเจน สามารถทอดสอบได้ และผลิตซ้ำได้ เพราะข้อมูลมีการรวบรวมปัญหาบนฐานสภาพแวดล้อมที่เป็นจริง (Sekaran, & Bougie, 2016) ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์เป็นความสามารถในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล ใช้ข้อมูลในสิ่งที่สังเกต สัมภาษณ์ สอบถาม สนทนา การเรียนรู้ ประสบการณ์สัมผัสด้วยตนเองอย่างมีวิจารณญาณนำข้อมูลนั้นมาใช้แก้ปัญหา พัฒนา ปรับปรุงอย่างมีจุดมุ่งหมายชัดเจน และทำซ้ำเพื่อประโยชน์ต่อคน สังคม ชุมชนท้องถิ่น โดยข้อมูลไม่อาศัยข้อมูลแต่เพียงทฤษฎี หลักวิชาการ สมมติฐาน และการคาดเดาเอาเอง

3.2 ความสำคัญของทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

ในปัจจุบันทุกสังคมย่อมมีปัญหาไม่ว่าสังคมนั้นจะเจริญรุ่งเรือง พัฒนา ล้าหลังในเมือง หรือชนบทมีปัญหาซ่อนอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ซึ่งมีหลายปัญหาที่มีความความซับซ้อนและเชื่อมโยงกันทั้งปัญหาความยากจน ความเหลื่อมล้ำทุกมิติ การทุจริตคอรัปชั่น ความขัดแย้งทางความคิดทางการเมือง การเปราะบางกลุ่มคน สังคมผู้สูงอายุ การแคลนอาหารน้ำสะอาด ความ

ล้าหลังของระบบการศึกษา การเข้าไม่ถึงระบบสุขภาพที่ดี ความไม่ทั่วถึงของรัฐสวัสดิการ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม การกระจุกของเศรษฐกิจ โครงสร้างชนชั้นทางสังคม เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ไม่สามารถแก้ไขด้วยองค์ความรู้เดียว ทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งเพียงอย่างเดียว ต้องแก้ไขจากรากของปัญหาให้มีประสิทธิภาพจำเป็นต้องเข้าใจข้อมูล เข้าถึงวิธีการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ว่า ปัญหานี้เกิดขึ้นอย่างไร มีสาเหตุจากอะไร ปัจจัยใดที่ก่อให้เกิดสาเหตุนั้น มีผลกระทบกับใคร ใครที่ต้องเป็นผู้แก้ไข จะแก้ไขด้วยวิธีการใดที่มีประสิทธิภาพที่สุด เป็นต้น ดังนั้น การแก้ปัญหาเชิงประจักษ์จะทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมระหว่างความรู้และการปฏิบัติ (Kolb, 1984) เพื่อให้เกิดการแก้ปัญหาตรงจุดหรือเกาให้ถูกที่คันอย่างแท้จริง โดยต้องเกิดวงจรการเรียนรู้ต่อเนื่องที่เชื่อมโยงวิธีการสังเกต สอบถาม รวบรวมข้อมูลหลักฐาน การวิเคราะห์ การลงมือปฏิบัติและการไตร่ตรองสะท้อนคิดนั่นเอง

3.3 กระบวนการพัฒนาทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

แนวทางการฝึกฝนทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์สำหรับนักศึกษาวิศวกรราชภัฏเพื่อให้เกิดการชำนาญในการทำงานอย่างเป็นระบบ โดยมีขั้นตอนสำคัญดังนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 เข้าไปสัมผัสอย่างเข้าใจลึกซึ้งกับชุมชน การเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนให้เกิดความเชื่อใจ ไว้วางใจและมีปฏิสัมพันธ์อันดีต่อกัน เข้าใจในวิถีชีวิต บริบทสังคมวัฒนธรรมที่เป็นปรากฏการณ์ของชุมชนในขณะนั้น

2) ขั้นตอนที่ 2 การเข้าถึง สังเกตให้เห็นปัญหาที่แท้จริง เป็นการเข้าถึงปรากฏการณ์ที่ต้องตระหนักรู้ในปัญหาที่มีอยู่จริงในปัจจุบัน โดยนักศึกษาต้องเรียนรู้การสังเกตปรากฏการณ์อย่างระมัดระวัง ละเอียดถ้วนทีทั้งความปกติ ปัญหาและความท้าท้าย ต้องแยกแยะข้อเท็จจริงกับความรู้สึกให้ชัดเจน บันทึกการสังเกตอย่างเป็นระบบ ละเอียดจากสิ่งที่สัมผัสได้ทั้งหมด โดยสามารถบันทึกแบบข้อความ เสียงและเขียนเป็นภาพได้ ซึ่งสามารถใช้เครื่องมือสำคัญทั้งบันทึกภาคสนาม กล้องถ่ายภาพ โทรศัพท์มือถือเก็บภาพและบันทึกเสียง แผนที่สำรวจชุมชนรวมถึงแบบการสังเกตภาคสนาม แบบสอบถามและแบบสัมภาษณ์ได้

3) ขั้นตอนที่ 3 ระบุปัญหาให้ตรงกับความต้องการชุมชน

ต้องระบุปัญหาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นให้ชัดเจนว่า เป็นปัญหาที่ตรงกับความต้องการของชุมชนไหม? แล้วทำการเปิดเวทีการสนทนากลุ่มเพื่อตั้งคำถามยืนยันร่วมกัน พร้อม

กับการกำหนดปัญหา ทำการวิเคราะห์สาเหตุและผลของปัญหาที่เกิดขึ้นให้ชัดเจน ตรวจสอบได้ ระหว่างนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยตรง ที่ปรึกษา ผู้สนับสนุน เครือข่ายและชุมชน โดยสามารถใช้เครื่องมือต้นไม้ปัญหา ผังก้างปลา ใช้หลักอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ได้เช่นกัน โดยขั้นตอนนี้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้พัฒนาทักษะการคิดเชิงวิพากษ์และการให้เหตุผลเชิงวิเคราะห์

4) ขั้นตอนที่ 4 รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์มีหลักฐานน่าเชื่อถือ

เมื่อระบุปัญหา วิเคราะห์สาเหตุปัญหาให้ชัดเจนแล้วต้องทำการรวบรวมข้อมูลแวดล้อมจากหลากหลายแหล่งข้อมูล ซึ่งการเก็บรวบรวมข้อมูลนี้ใช้เครื่องมือการวิจัยที่ต้องรวบรวมทั้งเชิงปริมาณ ได้แก่การรวบมสถิติ ประชากร กลุ่มตัวอย่างด้วยการทำแบบสอบถาม การสำรวจและประเมินผล มีการใช้วิธีเชิงคุณภาพที่เป็นการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การเล่าเรื่องจากชุมชน การจัดประชุม การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการและการสังเกตแบบมีส่วนร่วม โดยข้อมูลที่รวบรวมต้องมีความน่าเชื่อถือ เกี่ยวข้องโดยตรงและโดยอ้อมกับปัญหานั้นๆ ข้อมูลที่อิ่มตัว ถูกต้อง และตรวจสอบได้ (Creswell, & Creswell, 2018)

5) ขั้นตอนที่ 5 วิเคราะห์ข้อมูลให้พบสาเหตุของปัญหาที่แท้จริง

เมื่อได้รวบรวมข้อมูลมาแล้วต้องทำการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อระบุรูปแบบ แนวทาง ปัจจัย วิธีการและสาเหตุที่แท้จริงให้ชัดเจนเพื่อนำเสนอต้นแบบนวัตกรรมการแก้ไขปัญหาซึ่งอาจเป็นผลิตภัณฑ์ กระบวนการหรือวิธีการ รวมถึงรูปแบบการบริหารจัดการ บริการใหม่ๆ ได้ ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลสามารถใช้สถิติในการวิเคราะห์จากโปรแกรมวิเคราะห์สถิติทางสังคมศาสตร์ได้ การวิเคราะห์ด้วยการลงรหัสในเอกสาร (word) การวิเคราะห์ลงในตาราง (excel) การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและเชิงประเด็น การวิเคราะห์ในตารางผังทัศนภาพได้ การวิเคราะห์เชิงระบบ การวิเคราะห์จุดอ่อนจุดแข็ง (SWOT) และการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏต้องเรียนรู้และฝึกฝนให้ชำนาญ พร้อมกับการแสวงหาความรู้เพิ่มขึ้นจากใช้เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มาช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นอีกแหล่งข้อมูลที่สำคัญที่ทันสมัยน่าเชื่อถือได้มากขึ้น

6) ขั้นตอนที่ 6 ออกแบบแนวทางแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วม

เมื่อได้ข้อมูลที่มีคุณภาพ อิ่มตัว น่าเชื่อถือ ตรวจสอบและถูกต้องจะทำให้การวิเคราะห์ข้อมูลได้ถูกต้อง ตรงประเด็น แม่นยำซึ่งไม่ใช่การคาดเดาเอาเอง ซึ่งจะนำไปออกแบบวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์แบบมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น มีความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น มีระบบขั้นตอนได้ที่เป็นวิทยาศาสตร์มากขึ้น ซึ่งแนวทางแก้ไขนั้นเป็น “นวัตกรรม” ของชุมชนที่จะช่วยแก้ไขปัญหาได้ สามารถใช้เครื่องมือในการออกแบบแนวทางแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วม อาทิ การคิดเชิงออกแบบ การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การประชุมเชิงปฏิบัติการร่วมสร้างสรรค์ การออกแบบนวัตกรรมทางสังคม และการใช้ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคมเข้าไปช่วยในการออกแบบได้ อาทิ ฟ้าประทาน นาฬิกาชีวิต ไทม์ไลน์พัฒนาการ ไทม์ไลน์กระบวนการ และ M-I-C-I โมเดล (Phukamchanoad, 2026)

7) ขั้นตอนที่ 7 นำนวัตกรรมไปสู่การปฏิบัติการ

เมื่อได้ออกแบบนวัตกรรมกระบวนการ แนวทาง วิธีการ ต้นแบบไว้อย่างชัดเจน จะต้องเกิดแผนงานจำเป็นต้องรูปแบบกิจกรรม เป้าหมาย การวัดประเมินผล วันเวลาที่ชัดเจน งบประมาณ การติดตามผล ผู้รับผิดชอบในการนำข้อมูลไปสู่การปฏิบัติและดำเนินการในพื้นที่จริงเป็นการปฏิบัตการนำร่อง หรือทดลองใช้พร้อมกับกำหนดการมีส่วนร่วมตามบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียให้ชัดเจน

8) ขั้นตอนที่ 8 การประเมินผล ตรวจสอบและเรียนรู้ร่วมกัน

เป็นกระบวนการดำเนินงานมีปัญหา อุปสรรค กลไกในการทำงานของผู้รับผิดชอบได้ปฏิบัติการอย่างเต็มศักยภาพเพียงใด ได้ผลผลิตตรงกับวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพียงใด แก้ไขปัญหาได้ในระดับใด เช่น แก้ไขปัญหาได้เฉพาะบุคคล หลายครอบครัว ทั้งหมู่บ้านและชุมชน เป็นต้น เครื่องมือที่เป็นต้นแบบหรือนวัตกรรมที่นำไปใช้ปฏิบัติการมีประสิทธิภาพเพียงใด ซึ่งต้องกำหนดเกณฑ์ให้ชัดเจนว่าการประเมินผลกระบวน ผลลัพธ์ ตัวชี้วัด และต้องมีการรายงานผลสะท้อนกลับไปยังชุมชนเพื่อให้เกิดการตรวจสอบและเรียนรู้ร่วมกันได้ในเพื่อหนดแผนงานต่อไปในอนาคต

9) ขั้นตอนที่ 9 การสะท้อนคิด การแบ่งปัน เรียนรู้และการปรับปรุง

เป็นขั้นสุดท้ายที่สำคัญในการเป็นวงจรป้อนกลับของข้อมูลที่ต้องสะท้อนคิดถึงความสำเร็จ ปัญหา อุปสรรค วิธีการแก้ไข แนวทางที่จะกำหนดในอนาคตเพื่อให้เกิดการร่วมแบ่งปันความรู้พร้อมกับการปรับปรุงข้อมูลที่จะนำไปแก้ไขต่อไป ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนที่มีความสำคัญของทุกกิจกรรมโครงการในการปฏิบัติการร่วมกันกับชุมชนต้องสะท้อนคิดกลับจากผู้รับผิดชอบ ทีมทำงานเพื่อให้เห็นแนวทางแห่งความสำเร็จ ปัญหาความท้าทาย จุดที่ต้องปรับปรุงในอนาคต โดยการสะท้อนคิดสามารถเปลี่ยนประสบการณ์มาเป็นการเรียนรู้ร่วมกันได้ (Schön, 1983) ซึ่งการสะท้อนคิดยังช่วยลดอคติในการมองแนวทางการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ได้อย่างครบวงจรด้วยเช่นกัน

อนึ่งการฝึกฝนทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ต้องได้รับการฝึกฝนด้วยการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงกับชุมชน ซึ่งเหมาะสมกับการเป็นนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏอย่างยิ่ง เริ่มจาก (1) การเข้าไปเรียนรู้ให้เข้าใจชุมชน เป็นการลงพื้นที่เข้าไปร่วมกิจกรรมในชุมชน สำรวจชุมชน ร่วมสังเกตการณ์ประชุมชาวบ้าน กิจกรรมการเรียนรู้ฝึกอาชีพภายในชุมชน การจัดทำแผนที่ร่วมกับชุมชน ต้องเข้าไปให้ถึงคน ตระหนักรู้ปัญหา และเข้าใจบริบททางสังคม (2) การฝึกฝนทำวิจัยเชิงชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ในการเก็บหลักฐานเชิงประจักษ์ที่มีความน่าเชื่อถือ ทำงานวิจัยในชั้นเรียนเป็นการวิจัยขนาดเล็ก วิจัยศึกษาชุมชนเพื่อฝึกฝนการใช้เครื่องมือเก็บข้อมูล โดยเน้นประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชน อาทิ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การมีส่วนร่วมของผู้นำ เยาวชน การพัฒนาสุขภาวะผู้สูงอายุ การจัดการขยะในชุมชน การจัดการพื้นที่เรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นต้น (3) พัฒนาการปฏิบัติสะท้อนคิด ซึ่งเป็นเป้าหมายที่ต้องเปลี่ยนประสบการณ์ให้เป็นความรู้ทางวิชาชีพเพื่อสร้างการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ซึ่งเป็นการฝึกฝนด้วยการจดบันทึกการเรียนรู้ที่มองเห็น ได้ยินเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรสชาติ สัมผัสได้ รวมถึงการจดข้อมูลในสมุดบันทึกการสะท้อนคิด การถอดบทเรียนหลังปฏิบัติการและรายงานผลสรุปการเรียนรู้แต่กิจกรรม (4) การเข้าร่วมการออกแบบนวัตกรรมทางสังคมในชุมชน เป็นการทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อออกแบบวิธีการแก้ไขปัญหา ซึ่งจะเป็นจุดเริ่มต้นของสร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ให้กับชุมชน ทั้งนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น โครงการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชน ศูนย์อำนวยการ ณ จุดเดียวของชุมชน แพลตฟอร์มการสื่อสารดิจิทัลภายในชุมชน การสร้าง

แคมเปญอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การเพิ่มคุณค่ามูลค่าให้กับสินค้าด้วยเรื่องเล่าชาวบ้าน เป็นต้น ซึ่งนับว่าเป็นการนำข้อมูลหลักฐานไปใช้ในการปฏิบัติจริง (5) การสร้างสมรรถนะด้านวิศวกรรมสังคม ขั้นนี้สำคัญอย่างยิ่งเพราะเป็นการพัฒนาเชิงปลูกฝังที่ยั่งยืนให้กับนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ ซึ่งเป็นการนำทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์บูรณาการเข้ากับสมรรถนะวิศวกรรมสังคม ดังนี้

ตารางที่ 3.6 สมรรถนะวิศวกรรมสังคม

สมรรถนะวิศวกรรมสังคม	การแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์
การคิดเชิงระบบแบบเหตุและผล	ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในความซับซ้อนของปัญหาที่เป็นปรากฏการณ์จริงในชุมชนอย่างเป็นระบบ
การสื่อสารทางสังคม	การรวบรวมข้อมูล หลักฐานที่พบและแบ่งปันให้ชุมชนได้รับตระหนักรู้ร่วมกัน
การมีส่วนร่วม	การมีส่วนร่วมในการสร้างสรรค์วิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชน
นวัตกรรมสังคม	การออกแบบและสร้างนวัตกรรมในการแก้ไขปัญหาทันที
ภาวะผู้นำ	ความสามารถในการอำนวยความสะดวกในการสร้างการเปลี่ยนแปลง
ความรับผิดชอบต่อสังคม	เกิดการเปลี่ยนแปลงในการแก้ปัญหาในชุมชนอย่างแท้จริง

ดังนั้นคำว่า ทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์เป็นความสามารถในการแก้ปัญหาจากการสังเกตที่เป็นระบบเชิงเหตุและผล การรวบรวมหลักฐาน การวิเคราะห์ การลงมือปฏิบัติ และสะท้อนคิดย้อนกลับให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งสร้างสมรรถนะพื้นฐานสำหรับนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏให้มีความสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนโดยใช้ข้อมูลหลักฐานมากกว่าการคาดเดาเอาเอง ทั้งเรียนรู้การมีส่วนร่วมของชุมชน การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การเรียนรู้อย่างไตร่ตรองสะท้อนคิด และกิจกรรมสร้างนวัตกรรมทางสังคม ทำให้นักศึกษาพัฒนาศักยภาพทีละขั้นจนเป็นผู้ปฏิบัติงานที่ใช้หลักฐานเป็นเครื่องมือพื้นฐานนำไปสู่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีประสิทธิภาพและสามารถสร้างการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นที่ยั่งยืนได้ ซึ่งผู้เขียนได้สรุปกรอบการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ เป็นผังภาพไว้ดังนี้

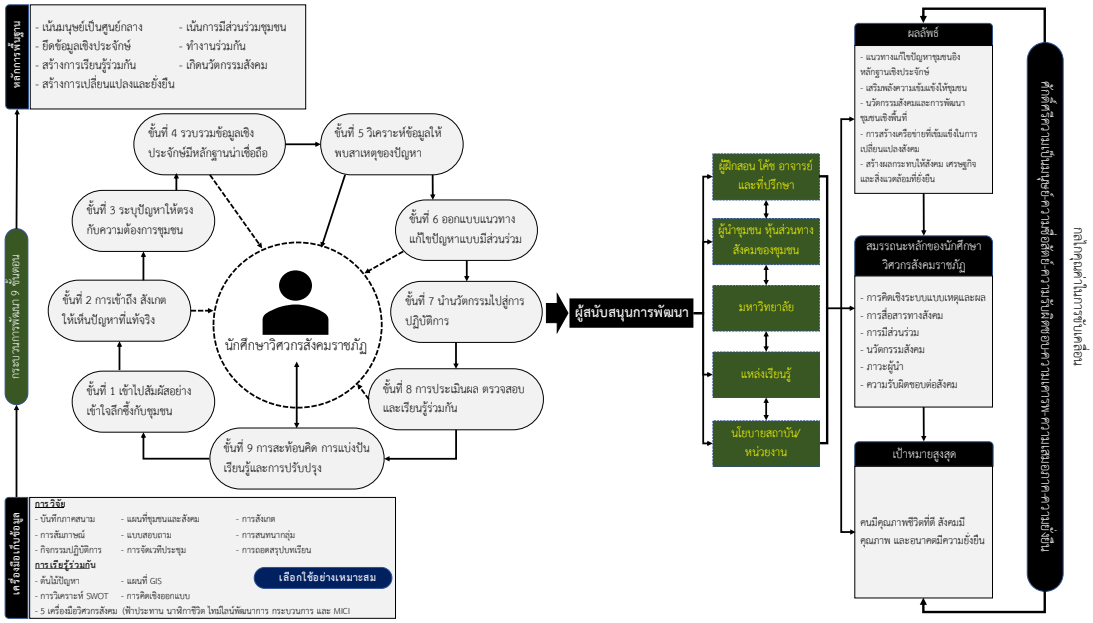

ภาพที่ 3.19 กรอบการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ

นอกจากนี้ผู้เขียนได้นำข้อมูลไปตั้งคำสั่งพร้อม (prompt) ด้วยเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) โปรแกรม ChatGPT เพื่อให้สร้างภาพการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเป็นการภาษาอังกฤษเพื่อให้เกิดการเปรียบเทียบพร้อมกับการเพิ่มรายละเอียดสำคัญซึ่งพบว่า การสร้างภาพด้วยเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI) มีความละเอียดสวยงามซึ่งประกอบด้วยภาพสัญลักษณ์ ข้อความที่เพิ่มเติมรายละเอียดมากขึ้นและเส้นที่เชื่อมโยงกันอย่างมีแบบแผน โดยมีผังภาพดังนี้

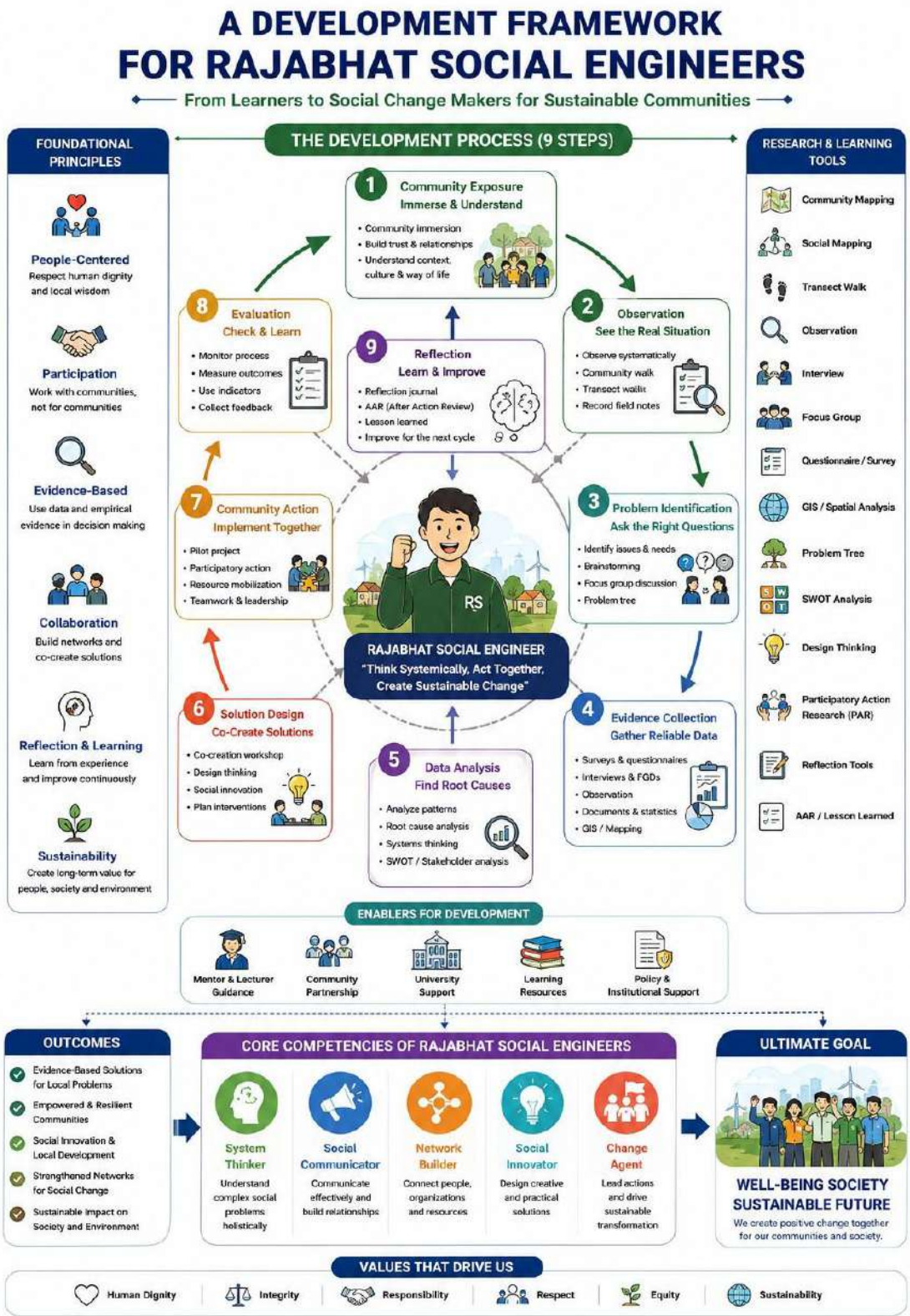

ภาพที่ 3.20 A development framework for Rajabhat Social Engineers

ที่มา: OpenAI. (2026)

บทสรุป

การบ่มเพาะนักศึกษาราชภัฏให้มีสมรรถนะวิศวกรรมสังคมเพื่อเป็นวิศวกรสังคมอย่างภาคภูมิจำเป็นต้องเรียนรู้ เข้าใจ เข้าถึง “ความรู้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น” ซึ่งความรู้นั้นจะเกิดขึ้นต้องมาจากการออกแบบการเรียนการสอนแบบบูรณาการทั้งทฤษฎีและปฏิบัติในเชิงพื้นที่ การวิจัย และการพัฒนาแบบเรียนรู้ร่วมกับชุมชน ซึ่งทุกการออกแบบต้องคำนึงถึงองค์ความรู้คู่ภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นทั้ง 2 บริบทได้แก่ บริบทชุมชนเมืองและบริบทชุมชนท้องถิ่น ยังต้องเข้าใจในสังคมเมืองใหญ่ที่มีความสลับซ้อนของปัญหาสังคม โครงสร้างสังคม ระบบเศรษฐกิจและอำนาจด้วย การสร้างนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏ ต้องยึดมั่นในวิถีแห่งวิธีของการวิจัยทั้งขนาดเล็ก (วิจัยในชั้นเรียน) ขนานกลาง (วิจัยศึกษาชุมชน) ขนาดใหญ่ (วิจัยและพัฒนาโดยใช้ฐานชุมชนและพื้นที่) เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่เป็นกลไกวิชาการนำไปสู่การแก้ไขพัฒนา เกิดนวัตกรรมและสร้างการเปลี่ยนแปลงได้ การสอนให้นักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏมีศักยภาพในการแสวงหาความรู้ ต้องสอนให้สร้างและใช้เครื่องมือวิจัยไปค้นหาข้อมูลเชิงประจักษ์ อาทิ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การจัดกิจกรรมร่วมชุมชน การถอดบทเรียน การถ่ายทอดความรู้ และการบริการวิชาการแก่สังคมเพื่อค้นหา ศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ แปลผลให้เกิดเป็นข้อมูล สาระสนเทศ ความรู้และปัญญา ซึ่งยังมีเครื่องมือใช้ในการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนทั้งผังต้นไม้ปัญหา ผังก้างปลา ฟ้าประทาน นาฬิกาชีวิต ไทม์ไลน์พัฒนาการ ไทม์ไลน์ปฏิบัติการ และ M (modify) I (improve) C (create) I (innovation) โมเดล ทั้งนี้ยิ่งสังคมมีความก้าวหน้าเครื่องมือที่นำมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลและประมวลข้อมูลเพื่อการตัดสินใจได้เกินกว่าปัญญาของมนุษย์ในมิติความรวดเร็ว หลากหลาย ลุ่มลึก สร้างความแตกต่างให้มีตัวเลือกใหม่ๆ มากขึ้น คือ เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (artificial intelligence, AI) นำมาช่วยสืบค้นข้อมูล วิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปการเขียนงานวรรณกรรม งานวิจัย เขียนบทความ เขียนหนังสือ รวมถึงการออกแบบสื่อการเรียนการสอนได้ ดังนั้นเมื่อนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้ใช้เครื่องมือการวิจัยเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ในชุมชนเมื่อนำไปวิเคราะห์ สังเคราะห์ย่อมได้ขุมความรู้ที่มีหลักฐานชัดเจน ถูกต้องและน่าเชื่อถือ ย่อมนำมาซึ่งการออกแบบแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ถูกต้อง สร้างนวัตกรรมสังคมที่ตรงกับความต้องการของชุมชนได้ สร้างเครือข่ายการพัฒนาได้มากขึ้น นำองค์ความรู้ที่เป็นสินทรัพย์ทางปัญญาเกิดขึ้น

จากการสกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัวและความรู้ที่ชัดแจ้งจากการวิจัยและเรียนรู้ร่วมกับชุมชน สามารถนำออกมาแก้ปัญหา สร้างคุณค่าและมูลค่า สร้างประโยชน์ให้แก่คนในชุมชนได้ สร้างการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลลัพธ์ได้ชัดเจน อาทิ ชุมชนเมืองผู้สูงอายุมีศักดิ์ศรี มีความเป็นผู้นำที่เข้มแข็งสูง พลังผู้สูงอายุได้สร้างนวัตกรรมใหม่ ผลิตภัณฑ์สร้างสรรค์ พลังทางสังคมจากทุนชุมชนจากภายในที่เข้มแข็งมาเป็นกลไกพัฒนาให้เกิดความยั่งยืน ส่วนนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้เกิดทักษะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ด้วยกระบวนการ 9 ขั้น ได้แก่ ขั้นที่ 1 เข้าไปสัมผัสอย่างเข้าใจลึกซึ้งกับชุมชน ขั้นที่ 2 การเข้าถึง สังเกตให้เห็นปัญหาที่แท้จริง ขั้นที่ 3 ระบุปัญหาให้ตรงกับความต้องการชุมชน ขั้นที่ 4 รวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์มีหลักฐานน่าเชื่อถือ ขั้นที่ 5 วิเคราะห์ข้อมูลให้พบสาเหตุของปัญหา ขั้นที่ 6 ออกแบบแนวทางแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วม ขั้นที่ 7 นำนวัตกรรมไปสู่การปฏิบัติการ ขั้นที่ 8 การประเมินผล ตรวจสอบและเรียนรู้ร่วมกัน ขั้นที่ 9 การสะท้อนคิด การแบ่งปัน เรียนรู้และการปรับปรุง ซึ่งสามารถสร้างสมรรถนะวิศวกรรมสังคมให้กับนักศึกษาได้ทั้งในสมรรถนะด้านการคิดเชิงระบบแบบเหตุและผล การสื่อสารทางสังคม การมีส่วนร่วม นวัตกรรมสังคม ภาวะผู้นำ และความรับผิดชอบต่อสังคม ในความเป็นจริงแล้วกลไกลการวิจัยเพื่อสร้างนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏเพราะต้องการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงในอนาตให้กับสังคม สร้างคนให้มีความรู้เป็นพลังแห่งการพัฒนา คนเป็นกลไกขับเคลื่อนการพัฒนาในสังคม เพื่อให้คนสร้างการเปลี่ยนแปลงให้กับชุมชนท้องถิ่น เพื่อสร้างคุณค่าในคนที่เป็นทุนมนุษย์ให้มีพลังในการสร้างสังคมแห่งความยั่งยืนสืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2566). **รายงานหมู่บ้านชนบทไทย ปี 2566**. https://app2.cdd.go.th/rdic/report/NRD/ReportNrd66.pdf

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2567). **โครงการเพิ่มประสิทธิภาพระบบวิเคราะห์และพยากรณ์แนวโน้ม เพื่อการพัฒนาการบริหารคุณภาพชีวิตคนไทยอย่างยั่งยืนด้วยปัญญาประดิษฐ์, CDD-AI**. https://forecast.cdd.go.th/

กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2565). **แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (พ.ศ. 2565–2570)**. สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.).

กัลยารัตน์ อนนท์รัตน์. (2014). ขุมความรู้ด้านการเรียนการสอนทางการพยาบาล. **Nursing Journal of The Ministry of Public Health**, 23(3); 12–23. https://he02.tci-thaijo.org/index.php/tnaph/article/view/16530

กาญจนา แก้วเทพ. (2538). **เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน**. สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

กาญจนา แก้วเทพ. (2556). **คุณลักษณะและวิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

กาญจนา แก้วเทพ. (2563). **คู่มือความรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม**. วนิดาการพิมพ์.

กาญจนา แก้วเทพ. (2563). **เปิดกรุ “เครื่องมือเก็บข้อมูล” ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. โครงการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ODU).

กาญจนา แก้วเทพ. (2564). **หลักการและแนวคิดในการพิจารณาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) แนวคิดและประสบการณ์ของ CBR ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก**. วนิดาการพิมพ์.

กิตติ สัจจาวัฒนา. (2017). งานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ รูปแบบงานวิจัยใหม่ ที่ท้าทายกระบวนทัศน์การวิจัยของประเทศไทย. **Area Based Development Research Journal**, 9(1), 3–7. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/95459

เก็จกนก เอื้อวงศ์. (2562). การสนทนากลุ่ม: เทคนิคการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีประสิทธิภาพ. **วารสารศึกษาศาสตร์ มสธ.**, 12 (1); 17-30. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/edjour_stou/article/download/182081/140275/611295

คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค**. ศักดิ์ศรีอักษรการพิมพ์.

จิตติ มงคลชัยอรัญญา, วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, เกศกุล สระกวีและเศรษฐภูมิ บัวทอง. (2563). **คุณค่าและมูลค่า จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ณรงค์ กุลนิเทศ (พลตำรวจโท) และสุดาวรรณ สมใจ. (2558). **ระเบียบวิจัยขั้นสูงและการออกแบบการวิจัย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มาสเตอร์พรินท์ สามเสน.

ณรงค์ เส็งประชา. (2528). **สังคมวิทยา**. พิทักษ์อักษร.

ณรงค์ เส็งประชา. (2544). **วิถีไทย**. โอเดี่ยนสโตร์.

ดิเรก ฤกษ์หร่าย. (2527). **การพัฒนาชนบทเป็นหลักการพัฒนาสังคมและแนวความคิดความจำเป็นพื้นฐาน**. กรุงสยามการพิมพ์.

ทวีศักดิ์ นพเกสร. (2548). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เล่ม 1**. ชมรมพยาบาลชุมชนแห่งประเทศไทย.

ทัศนา พฤติการกิจ. (2558). บริบทชุมชนภายใต้สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**, 9(1); 7-15. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/FEU/article/download/38991/32286/

ทัศนีย์ ทองสว่าง. (2537). **สังคมไทย**. โอเดี่ยนสโตร์.

ทิศนา แขมมณี. (2560). **ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ** (พิมพ์ครั้งที่ 21). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2553). **ชุมชนศึกษา (Community Study)**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2543). **พรมแดนความรู้ด้านการวิจัยและสถิติ**. ใน เนาวรัตน์ พลายน้อย, ชัยยันต์ ประดิษฐศิลป์, และจุฑามาศ ไชยรบ (บ.ก.). วิทยาลัยการบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา.

นฤมล นิราทร, อรศรี งามวิทยาพงศ์ และชไมพร รุ่งฤกษ์ฤทธิ์. (2550). **เศรษฐกิจนอกภาคทางการในเขตเมืองเพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

นัทนิชา โชติพิทยานนท์. (2564). **แบบสอบถามเพื่อการวิจัย (Questionnaire)**. https://elcpg.ssru.ac.th/natnicha_ha/pluginfile.php/26/block_html/content/%E0%B9%81%E0%B8%9A%E0%B8%9A%E0%B8%AA%E0%B8%AD%E0%B8%9A%E0%

นาถ พันธุมนาวิน. (2548). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์** (เอกสารคำสอน). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์.

นิคม สุวพงษ์. (2565). การถอดบทเรียน : เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้. **วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์**, 7(1); 47-60. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/saketreview/article/download/255286/173970/979831

นิภา ศรีไพโรจน์. (2531). **หลักการวิจัยเบื้องต้น** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศึกษาพร.

เนคเทค สวทช. (2566, 12 พฤษภาคม). **Traffy Fondue: แพลตฟอร์มบริหารจัดการเมืองด้วย AI เพื่อชุมชนยุคใหม่**. ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. https://www.nectec.or.th/innovation/innovation-software/traffy-fondue.html

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. (2534). **เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย**. B&B Publishing,

ประพนธ์ ผาสุขยืด. (2550). **การจัดการความรู้ ฉบับมือใหม่หัดขับ** (พิมพ์ครั้งที่ 9). ใยไหม ครีเอทีฟกรุ๊ฟ.

ประเวศ วะสี. (2541). **ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์** (พิมพ์ครั้งที่ 5). หมอชาวบ้าน.

ประเวศ วะสี. (2551). **จุดเปลี่ยนประเทศไทย หัวใจคือชุมชน**. ออฟเซทเพรส.

ปิยะวัติ บุญ-หลง. (2544). **ฐานคิดงานวิจัยท้องถิ่น งานวิจัยท้องถิ่น สื่อความหมายผ่านฐานคิดและประสบการณ์**. เชียงใหม่ บีเอส การพิมพ์.

ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกูล. (2543). “การวิจัยเชิงทดลองทางพฤติกรรมศาสตร์” ใน ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกูล, และสุภาพ ฉัตราภรณ์ (บ.ก.), **การออกแบบวิจัย** (พิมพ์ครั้งที่ 3). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พลธรรม์ จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า. **PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University**, 5(1); 1-21. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/30866

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2518). **ลักษณะสังคมไทย**. โรงพิมพ์บพิธ.

ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์. (2531). **ภูมิศาสตร์ชนบท**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2550). **แผนที่ความดี ฉบับไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม**. มติชน.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, เพ็ญนภา ปาละปิน และอเสข ขันธวิชัย. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุมิตรา นวลมีศรี, เพ็ญนภา ปาละปิน และวรรณี พรมด้าว. (2565). **การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญาเพื่อยกระดับผลิตผลชุมชนเมืองเชิงคุณค่าสู่การสร้างมูลค่าของผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ดุสิตแบรนด์** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2555). **การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและครัวเรือนของประชาชนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2555). **วิถีคนเมืองกับการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **การพัฒนาและการจัดการทุนทางวัฒนธรรมด้านการละเล่นท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของชุมชนดุสิตารามเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2559). **แนวทางการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของประชาชนตลาดน้ำสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2560). **การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2560). **แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (การประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้) ของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวงเวียงจันทร์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนาชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของประชาชน 3 จังหวัดยากจนโซนภาคเหนือภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **พญานาคบรรพกาล ตำนานคำชะโนด มัดหมี่ผ้าซิ่น วิถีถิ่นศรีสุทโธ**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **มโนทัศน์แห่งการแก้ปัญหาความยากจน**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **การพัฒนาชุมชนวิถีประชาธิปไตยตามหลักธรรมาภิบาล: หลักความโปร่งใสและหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **บุพปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในครอบครัวของหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง** (ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). สาขาวิชาการบริหารการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **นวัตกรรมการบริหารจัดการการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนเมืองกรุงเทพมหานครเพื่อการท่องเที่ยวระดับโลก** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การพัฒนาและออกแบบบรรจุภัณฑ์เพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ด้วยลวดลายผ้าไทยผสมทุนวัฒนธรรมชุมชนเมืองวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานผลการดำเนินโครงการบริการวิชาการ). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568). **ภูมิพัฒน์คำชะโนด**. สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและไพรินทร์ ขัดธิพงษ์. (2555). **โครงการวิจัยพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

มงคลชัย วิริยะพินิจ. (2560). **องค์กรแห่งการเรียนรู้และการจัดการความรู้**. ส่องสยาม.

โยธิน แสวงดี. (2541). “การสนทนากลุ่ม” ใน สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (บ.ก.), **รวมบทความทางวิธีวิทยาการวิจัย เล่ม 2**. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

โยธิน แสวงดี. (2549). “การสนทนากลุ่ม.” **สักทอง : วารสารการวิจัย**, 12 (2); 1-15.

ระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2555. (2556, 11 มกราคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 130 ตอนพิเศษ 4 ง, หน้า 1-3. สืบค้นจาก http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER072/GENERAL/DATA0000/00000261.PDF

ระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2564. (2564, 27 พฤษภาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 138 ตอนพิเศษ 114 ง, หน้า 9-33. http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER041/GENERAL/DATA0008/00008668.PDF

วรวุธ สุวรรณฤทธิ์ และคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ 41 สถาบัน. (2549). **วิถีไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 3). โอเดียนสโตร์.

วรัญญา ภัทรสุข. (2545). **ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์**. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรางคณา จันทร์คง. (2557). **ประสบการณ์ของเด็กปฐมวัยจังหวัดพิษณุโลก**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.

วาสนา จักรีแก้ว. (2557). **การสังเคราะห์ การถอดบทเรียนด้านสื่อและนวัตกรรมการสอนของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในโครงการร่วมมือในการพัฒนาบุคลากร ทางการศึกษาปฐมวัย ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิตในเขตภาคเหนือตอนล่าง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.

วิจารณ์ พานิช. (2549). **การจัดการความรู้ฉบับนักปฏิบัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

ศรีนิตย์ บุญทอง. (2548). การพัฒนาตามภูมิสังคม. **วารสารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ**, 3(3); 26.

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี. (2568, พฤษภาคม 11). **บวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 งานบุญบั้งไฟคำชะโนด ประจำปี 2568**. [Image]. https://www.facebook.com/KhamchanodOfficial/photos

สถาบันพระปกเกล้า. (2564). **ประเทศไทยในอนาคต Future Thailand : มิติที่ 2 สังคม ชนบท ท้องถิ่น"**. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.). https://www.kpi.ac.th/wp-content/uploads/2024/12/75-ประเทศไทยในอนาคต-Future-Thailand-_-มิติที่-2-สังคม-ชนบท-ท้องถิ่น.pdf

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. (2559). **การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR: Community Based Research)**. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. https://rdi.snru.ac.th/wp-content/uploads/2016/12/CBR-.pdf

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2559). **คู่มือนักวิจัยและบริการวิชาการ 2559**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2561). **คู่มือการบริการวิชาการแก่สังคม**. ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2565). **คู่มือนักวิจัยและบริการวิชาการ 2565**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 5). โอเดี่ยนสโตร์.

สมชาย วรกิจเกษมสกุล. (2554). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์**. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2552). **สังคมไทย: ลักษณะ การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2541). **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ.** โรงพิมพ์เอมี่ เทรดดิ้ง.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 5). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.). (2555). **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุวัติอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ** (รายงานการสำรวจ). สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.).

สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2569, 14 พฤษภาคม). **สวทช.-สธ.เปิดเวทีจัดทำแผน AI การแพทย์และสาธารณสุข ยกระดับบริการสุขภาพไทย**. https://www.nstda.or.th/home/news_post/workshop-ai-20260514/

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2565). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570)**. สำนักนายกรัฐมนตรี. https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/DocPlan13.pdf

สิน พันธุ์พินิจ. (2547). **เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. วิทยพัฒน์.

สิน พันธุ์พินิจ. (2568). **คู่มือการเขียนบทความเพื่อตีพิมพ์**. คิด-เอ็ด พับลิชชิ่ง.

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2014). งานวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area Based Collaborative Research) กับการสร้างความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่. **Area Based Development Research Journal**, 6(3), 123–128. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/96940

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2551). **ABC งานวิจัยรูปแบบใหม่เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่**. ชุดบริหารงานวิจัย ลำดับที่ 13 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2550). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์** (พิมพ์ครั้งที่ 14). สามลดา.

สุภางค์ จันทวานิช. (2549). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิมล ติรกานันท์. (2556). **ระเบียบวิธีการวิจัยสังคมศาสตร์: แนวทางสู่การปฏิบัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 11 ปรับปรุงใหม่). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อรพินท์ สพโชคชัย. (2537). **คู่มือการจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อัจฉรา สุขสำราญ. (2558). การถอดบทเรียนการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลธงชัย. **วารสารการพยาบาลและการศึกษา**. 8(4); 12-22.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). **มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอนก นาคะบุตร. (2545). **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย**. 21 เซ็นจูรี่.

Artificial intelligence. (2025, May 31). In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_intelligence

Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). **Active learning: Creating excitement in the classroom** (ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1). School of Education and Human Development, The George Washington University.

Bringle, R. G., & Hatcher, J. A. (2002). Campus-community partnerships: The terms of engagement. **Journal of Social Issues**, 58(3); 503-516. https://doi.org/10.1111/1540-4560.00273

Chambers, R. (1997). **Whose reality counts? Putting the first last**. Intermediate Technology Publications.

Chaskin, R. J. (2013). Community development. In **Encyclopedia of social work**. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.93

CNN.com. (2006, July 26). **AI set to exceed human brain power Archived 2008-02-19 at the Wayback Machine**. https://edition.cnn.com/2006/TECH/science/07/24/ai.bostrom/

Copeland, B. J. (2025, May 29). **Artificial Intelligence. The Editors of Encyclopaedia Britannica**. https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence

Coursera. (2026, April 22). **The history of AI: A timeline of artificial intelligence**. https://www.coursera.org/articles/history-of-ai

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). **Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches** (5th ed.). Sage.

DeepSeek. (2026). **DeepSeek-V3** [Large language model]. https://www.deepseek.com/

Dewey, J. (1933). **How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process**. D.C. Heath.

Douglas, I. (2018). Ecosystems and Human Well-Being, Editor(s): Dominick A. Dellasala, Michael I. Goldstein, Encyclopedia of the Anthropocene, **Elsevier**, 185-197. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809665-9.09206-5.

Fals-Borda, O. (1987). The application of participatory action-research in Latin America. **International Sociology**, 2(4); 329–347. https://doi.org/10.1177/026858098700200401

Ferrante, J. (2015). **Sociology: A global perspective** (9th ed.). Cengage Learning.

Fischer, C. S. (1975). The study of urban community and personality. **Annual Review of Sociology**, 1; 67-89.

Freire, P. (1970). **Pedagogy of the oppressed** (M. B. Ramos, Trans.). Herder and Herder.

Google NotebookLM. (2025). **NotebookLM**. https://notebooklm.google.com/?_gl=1*1w5zglh*_ga*MjEzNjkzNTExNS4xNzM1MDI3ODk0*_ga_W0LDH41ZCB*czE3NDg4NDU3MzYkbzQ1JGcxJHQxNzQ4ODQ2MTE0JGoyNCRsMCRoMA.

Google. (2026). **Gemini** (Gemini 3 Flash) [Large language model]. https://gemini.google.com/

Henrie, M., & Hedgepeth, O. (2003). Size Is Important In Knowledge Management. **Journal of Knowledge Management Practice**. http://www.tlainc.com/articl53.htm

Herbert, D. T., & Raine, J. W. (1976). Defining communities within urban areas: an analysis of alternative approaches. **Town planning review**, 47(4); 325.

IBM. (n.d.). **What is artificial intelligence (AI)?** Retrieved June 5, 2026, from https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence

Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. **Business Horizons**, 62; 15–25. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004

Kemmis, S., & McTaggart, R. (1982). **The action research planner**. Deakin University Press.

Kemmis, S., McTaggart, R., & Nixon, R. (2014). **The action research planner: Doing critical participatory action research**. Springer.

Kerlinger, N. F. (1986). **Foundations of Behavioral Research** (3rd ed). Holt Rinehard & Winston, Inc.

Kirk-Giannini, C. D., & Goldstein, S. (2023, October 16). "AI is closer than ever to passing the Turing test for 'intelligence'. What happens when it does?". **The Conversation**. Archived from the original on 25 September 2024.

Kolb, D. A. (1984). **Experiential learning: Experience as the source of learning and development**. Prentice Hall.

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). **Building communities from the inside out: A path toward finding and mobilizing a community's assets**. ACTA Publications.

Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. **Journal of Social Issues**, 2(4); 34–46. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1946.tb02295.x

Liamputtong, P. (2011). **Focus group methodology: Principle and practice**. Sage.

Likert, R. (1932). "A Technique for the Measurement of Attitudes". **Archives of Psychology**, 140; 1–55.

Macionis, J. J., & Plummer, K. (2012). **Sociology: A global introduction** (5th ed.). Pearson.

MadeAi. (2026, March 19). **The AI timeline: From Turing's bold idea to today's AI agents**. https://madeai.com/resources/blog/the-ai-timeline-from-turings-bold-idea-to-todays-ai-agents/

Massey, D. (1994). **Space, place and gender**. University of Minnesota Press.

Merriam, S. B. (1998). **Qualitative Research and Case Study Applications in Education**. Jossey-Bass.

Minkler, M., & Wallerstein, N. (Eds.). (2008). **Community-based participatory research for health: From process to outcomes** (2nd ed.). Jossey-Bass.

Neuman, W. L. (1997). **Social Research Method: Qualitative and Quantitative Approaches** (3rd ed.). Allyn and Bacon.

Noll, A. N. (1989). **Questionaire Design Attitude Measurement**. Basic Book Publisher Inc.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). **The knowledge-creating company**. Oxford University Press.

Nyumba, T. O., Wilson K., Derrick, C. J., & Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. **Methods in Ecology and Evolution**, 9; 20-32. https://doi.org/10.1111/2041-210X.12860.

OECD. (2006). **Rural area**. European Commission on Agriculture, ECA, (ECA/34/06/2/Sup.1, J7662; J7661). https://www.unescwa.org/sd-glossary/rural-area

OpenAI. (2026). **ChatGPT (GPT-4o)** [Large language model]. https://chat.openai.com/

Perplexity AI. (2026). **Perplexity AI**. https://www.perplexity.ai/

Phillips, R., & Pittman, R. H. (Eds.). (2014). **An introduction to community development** (2nd ed.). Routledge.

Phukamchanoad, P. (2026). Social engineering and design thinking for urban poverty alleviation in low-income communities. **International Journal of Advanced and Applied Sciences**, 13(5); 73-88. https://doi.org/10.21833/ijaas.2026.05.008

Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. **Journal of Engineering Education**, 93(3); 223–231. https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x

Puchta, C., & Potter, J. (2004). **Focus group practice**. Sage.

Reason, P., & Bradbury, H. (Eds.). (2008). **The SAGE handbook of action research: Participative inquiry and practice** (2nd ed.). Sage.

Reason, P., & Bradbury, H. (Eds.). (2008). **The SAGE handbook of action research: Participative inquiry and practice** (2nd ed.). Sage.

Rural area. (2025, May 7). In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Rural_area

Russell, S. J., & Norvig, P. (2021). **Artificial Intelligence: A Modern Approach** (4th ed.). Pearson.

SAGE Publication. (2023). **Participant Observation**. https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/48454_ch_3.pdf

Schön, D. A. (1983). **The reflective practitioner: How professionals think in action**. Basic Books.

Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). **Research methods for business: A skill-building approach** (7th ed.). John Wiley & Sons.

Shucksmith, M., & Thompson, N. (2012). Rural communities. **International Encyclopedia of Housing and Home**, 204-209. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-047163-1.00567-1

Shucksmith. M. (1994) **Conceptualising Post-Industrial Rurality**, pp. 125-132 in Bryden J (ed) Towards Sustainable Rural Communities, University of Guelph.

Smith, W. E. (2019). **The AIC approach: A practitioner's guide to participatory planning and organization development**. OD Institute.

Sourcely. (2025, Jan 21). **The Best AI Tools for Conducting Literature Reviews in 2025**. https://www.sourcely.net/resources/the-best-ai-tools-for-conducting-literature-reviews-in-2025

Strand, K., Marullo, S., Cutforth, N., Stoecker, R., & Donohue, P. (2003). **Community-based research and higher education: Principles and practices**. Jossey-Bass.

Stringer, E. T. (2014). **Action research** (4th ed.). Sage.

Swantz, M.-L. (1970). **Ritual and symbol in transitional Zaramo society with special reference to women**. Gleerup.

Swantz, M.-L. (2008). Participatory action research as a way of life. In P. Reason & H. Bradbury (Eds.), **The SAGE handbook of action research** (2nd ed., pp. 31–48). SAGE Publications.

Swiss Cyber Institute. (2026, January 21). **The history of artificial intelligence: A timeline from Turing to today**. https://swisscyberinstitute.com/blog/history-artificial-intelligence/

The Rundown. (2025). **Master the 6-step prompt formula**. https://vaulted-polonium-23c.notion.site/Master-the-6-step-prompt-formula-e1da0c9c5be54c9ab98ae5abc4830ca7

Turing, A. (1950). "Computing Machinery and Intelligence". **Mind**, 59(236); 433–460. https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433

UN-Habitat. (2020). **World cities report 2020: The value of sustainable urbanization**. United Nations Human Settlements Programme.

University of Toronto. (2023). **Participant Observation**. https://research.utoronto.ca/participant-observation

Van Dalen, D. B. (1979). **Understanding Educational Research**. McGraw Hill.

Weber, M. (1966). **The city**. Free Press. (Original work published 1921)

Wikipedia. (2023). **Participant observation**. https://en.wikipedia.org/wiki/Participant_observation

Wilkinson, K. P. (1991). **The community in rural America**. Greenwood Press.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. **American Journal of Sociology**, 44(1), 1–24. https://doi.org/10.1086/217913

Woods, M. (2004) **Rural Geography**. Sage.

“...การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นต้องเกิดขึ้นจากพลังความรู้ที่ผสานทุนปัญญาของพื้นที่โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของ “คน” ให้เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน ความรู้จะนำพาให้เกิดทั้งนวัตกรรมเชิงวิชาการ และเป็นพลังที่มีชีวิตถูกสร้าง ใช้ และพัฒนาไปพร้อมกับชุมชน ที่สำคัญที่สุดต้องเรียนรู้การสกัด “ขุมความรู้” จากบริบทพื้นที่ ให้กลายเป็นสินทรัพย์ทางปัญญาที่สามารถแก้ปัญหา สร้างคุณค่า และยกระดับคุณภาพชีวิตได้จริง...”

บทที่ 4
กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา

การออกแบบเพื่อแสวงหาความรู้ในการศึกษาชุมชนท้องถิ่นตามความเชี่ยวชาญที่เป็นต้นทุนทางวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏที่มุ่งเน้นการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่มีการเชื่อมโยงกับการเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เป็นการสร้างสรรค์เพื่อให้มหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้เป็นที่พึ่งทางปัญญาให้กับชุมชนท้องถิ่นเพื่อจะได้ก้าวหน้าทางวิทยาการสมัยใหม่ไปพร้อมกันแบบร่วมมือกัน มหาวิทยาลัยราชภัฏจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องให้เกิดการบูรณาการองค์ความรู้ของอาจารย์ นักศึกษา คู่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นผู้รู้ ผู้นำชุมชนและประชาชน ให้สร้างพื้นที่ของการเรียนรู้แบบร่วมมือกัน โดยใช้ชุมชนเป็นฐานถือเป็นแนวคิดการพัฒนาสังคมจากฐานรากที่ยั่งยืน โดยในบทนี้ผู้เขียนใช้คำว่า “กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา” เป็นการใช้ความรู้จากการวิจัยที่เชื่อมโยงในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น ตั้งแต่ความรู้ที่เกิดจากการทบทวนวรรณกรรมและผลการวิจัยที่สำคัญจาก 2 ชุมชน ในบริบทชุมชนเมือง ได้แก่ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ส่วนบริบทชุมชนท้องถิ่น ได้แก่ ชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีผลการวิจัยพื้นที่ในเมืองและพื้นที่ชนบทมุ่งเน้นมุมมองของประชาชนเกี่ยวกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งถือเป็นความรู้ที่ประชาชนและผู้นำชุมชนได้กล่าวถึงในการดำรงชีวิตและแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและประชาชนในชุมชนเสมอ จากการลงพื้นที่วิจัย บูรณาการกับการเรียนการสอนและบริการวิชาการแก่สังคมมากกว่า 10 ปีที่ใช้ชุมชนเป็นฐานการเรียนรู้ในการสร้างอาชีพ การพัฒนาคุณภาพชีวิต การออกแบบสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักให้กับประชาชนในชุมชนนั้น ทุกประสบการณ์ที่เกิดขึ้นกลายเป็นขุมคลังความรู้ (วิทยา) ที่ในการนำใช้สอน วิจัย ต่อยอดการเขียนหนังสือเพื่อการเผยแพร่ให้สาธารณะได้มีแนวทางใหม่ไว้ต่อยอดความรู้เดิมที่มีอยู่ได้ ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์เป้าหมายที่เป็นความรู้ของชุมชนอย่างจริง โดยกระบวนวิธีวิจัยที่มาจากการวิเคราะห์ สังเคราะห์เอกสารทั้งแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นแล้วตีความเชิงเหตุผล บูรณาการการวิจัยภาคสนามโดยทำการทดสอบด้วยเครื่องมือที่น่าเชื่อถือทั้งการสำรวจพื้นที่ วิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา

สังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง สัมภาษณ์เชิงลึก แบบสอบถาม สนทนากลุ่มย่อย จัดเวทีประชุมถ่ายทอดความรู้ การคิดเชิงออกแบบ และจัดอบรมกิจกรรม กระบวนวิธีเหล่านี้ถูกใช้กับกลุ่มเป้าหมายด้วยวิธีต่างกันออกไปจึงทำการวิเคราะห์ผลทั้งสถิติเชิงพรรณนา สถิติอนุมาน ใช้การวิเคราะห์เชิงเนื้อหาและเชิงประเด็น รวมถึงการได้ผลลัพธ์จาการวิจัยจนกลายเป็น “ความรู้” (วิทยา) ที่ฝังในตัวบุคคล (tacit knowledge) และความรู้แบบเปิดเผย (explicit knowledge) ของนักวิจัย ซึ่งสอดคคล้องกับพุทธศาสนาได้อธิบายความรู้ คือ ปัญญา โดยคำว่าปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุ ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจหยั่งแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการดำเนินการทำให้ลุผล ล่วงพ้นปัญหา ความรอบรู้ในกองสังขารมองเห็นตามเป็นจริง ปัญญา มี 3 ประการ ได้แก่ จินตมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการคิดพิจารณา ปัญญาจากโยนิโสมนสิการที่ตั้งขึ้นในตนเอง) สุตมยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการสดับเล่าเรียน ปัญหาจากปรโตโฆสะ) ภาวนามยปัญญา (ปัญญาเกิดจากการปฏิบัติบำเพ็ญ ญาณอันเกิดขึ้นแก่ผู้อาศัยจินตามยปัญญา) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2564) เพื่อให้เกิดความเข้าถึงความรู้ของชุมชนมากขึ้นจึงขยายความสำคัญในประเด็นสาระสำคัญดังนี้

- นิยามกระบวนทัศน์ การพัฒนาชุมชน ความรู้ (วิทยา)
- ความรู้ในบริบทสังคมชุมชนท้องถิ่น
- ความรู้ในวิธีการพัฒนาชุมชน
- ความรู้ในวิถีพัฒนาคนภายในชุมชน
- นวัตวิธีวิถีพอเพียง
- วิทยาในหลักปฏิบัติ 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียง

นิยามกระบวนทัศน์ การพัฒนาชุมชน ความรู้ (วิทยา)

รากฐานทางความคิดที่ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนท้องถิ่นจำเป็นต้องเข้าใจคำว่า “กระบวนทัศน์” ในฐานะที่กรอบมุมมองทางความคิดเชิงวิชาการที่กำหนดทิศทางพฤติกรรมของมนุษย์ จนนำมาประยุกต์สู่บริบทการพัฒนาชุมชนที่เสริมพลังให้ท้องถิ่นร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมนำการขับเคลื่อนเพื่อให้สัมฤทธิ์ผลด้วย “ความรู้” (วิทยา) ทั้งในมิติของความรู้แบบฝังตัวจากภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้าน และความรู้แบบเปิดเผยที่เกิดขึ้นจากการพิสูจน์เชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ ซึ่งถือเป็นหัวใจและเครื่องมือสำคัญในการหล่อหลอมและยกระดับสมรรถนะของนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏในยุคปัจจุบัน โดยมีรายละเอียดสำคัญดังต่อไปนี้

1. นิยามคำว่า กระบวนทัศน์

คำว่า “กระบวนทัศน์” มาจากภาษาอังกฤษคำว่า Paradigm มีรากศัพท์มาจากภาษากรีก คือ คำว่า para (beside) และ deigmo (example) แปลว่า รูปแบบที่ควรนำมาเป็นตัวอย่าง และความหมายดั้งเดิม หมายถึง แบบจำลอง (model) แบบแผน (pattern) หรือตัวเอง (example) ที่เป็นที่ยอมรับ โดยมีนัยสำคัญคือ การผลิตซ้ำ หรือ ทำซ้ำได้ โดยปรากฏขึ้นครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ.1962 ในหนังสือเรื่อง The Structure of Scientific Revolutions ของ Thomas S. Kuhn ที่ได้นิยามว่า “ชุดของความคิด” ที่เชื่อมโยงกับทฤษฎีความรู้ สมมติฐาน และความสำเร็จของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ต้องเป็นที่ยอมรับอย่างเป็นสากล เป็นตัวแบบ (แนวคิด ค่านิยม ความเชื่อ) ในการมองปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาของชุมชน เป็นลักษณะทฤษฎี กรอบแนวคิด โลกทัศน์ ซึ่งถูกเรียกว่า “ชุมชนทางวิทยาศาสตร์” (Kuhn, 1970; สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร, 2548; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563; สุภาวดี ขุนทองจันทร์, อรศรี งามวิทยาพงศ์, นภาพร อติวาณิชยพงศ์ และณัฐธเดชน์ ชุ่มปลั่ง, 2566) ซึ่ง Kuhn มองว่าความสำเร็จทางวิทยาศาสตร์ต้องได้รับการยอมรับร่วมกันของกลุ่มผู้ปฏิบัติงานในสาขาวิชาหนึ่งในช่วงเวลาหนึ่งของชุดความเชื่อหลัก (core beliefs) วิธีการและเครื่องมือ (methodology) ค่านิยมร่วม (shared values) ซึ่งวงจรการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (kuhn's cycle) ซึ่งเริ่มจากวิทยาศาสตร์ทั่วไป (normal science) พบสิ่งผิดปกติ (anomaly) ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์ (crisis) ทำการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ (scientific revolution) ให้จนเกิดเป็นการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) แล้วย้อนกลับไปเป็นวิทยาศาสตร์ทั่วไป ต่อมาในปี ค.ศ.1986 Fritjof Capra

ได้อธิบายคำว่า กระบวนทัศน์เชิงสังคม (social paradigm) ไว้ในหนังสือ The Concept of Paradigm and Paradigm Shift ที่สะท้อนความหมายว่า "มโนทัศน์ (concepts) ค่านิยม (value) การรับรู้ (perceptions) และ การปฏิบัติ (practices) ที่ชุมชนหนึ่งมีหรือกระทำร่วมกัน ซึ่งก่อให้เกิดวิสัยทัศน์ (vision) แห่งความเป็นจริง หรือเป็นโลกทัศน์ (worldview) ที่ชุมชนหนึ่งเชื่อและยึดถือร่วมกัน เป็นการอธิบาย “ความจริง” ในการดำรงอยู่ของมนุษย์ (Capra, 1986; 1997) เช่นเดียวกับแนวคิดในหนังสือ The Paradigm Dialog (ค.ศ. 1990) ว่า กระบวนทัศน์ (paradigm) หรือ ระบบความเชื่อพื้นฐาน (basic belief systems) มีโครงสร้างหลัก 3 ประการ คือ (1) ภววิทยา (ontology) (2) ญาณวิทยา (epistemology) (3) วิธีวิทยา (methodology) (Guba, 1990) อย่างไรก็ตามในกล่าวถึงกระบวนทัศน์ ยังเป็นเคร่งครัดในระเบียบที่ยึดปฏิบัติทั่วไปในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง (Barr & Tagg, 1995) ทั้งนี้กระบวนทัศน์ ยังเป็นรูปแบบของการปฏิบัติในแต่สังคมมีการปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งบุคคลจะได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมในสังคม โดยวัฒนธรรมย่อมส่งผลต่อสภาพจิตใจทำให้ละคนแตกต่างกัน (Hong, & Chiu, 2001) สำหรับการนำคำว่า กระบวนทัศน์ มาใช้ในประเทศไทยโดยคณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม (2537) โดยได้ให้คำนิยามคำว่า กระบวนทรรศน์ หมายถึง ทรรศนะพื้นฐานที่กำหนดแบบแผนการคิดและการปฏิบัติในประชาคม เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงไปกระบวนการที่เปลี่ยนเรียกว่า การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ต่อมามีช่วงระยะการปรับกระบวนทัศน์ใหม่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544) ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นที่การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้การเปิดโอกาสให้คนไทยทุกกลุ่ม สาขาอาชีพและภูมิภาคของประเทศเข้ามาร่วมแสดงความคิดเห็นและกำหนดทิศทางการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวางและการพัฒนาคนที่มุ่งเน้นให้คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2530) ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545–2549) มีการปรับกระบวนทัศน์ใหม่ในแผนพัฒนาฯ ด้วยการนำ “หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” มาใช้ในการพัฒนาประเทศไทย (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544) นอกจากนี้ โกศล ช่อผกา (2542) ได้อธิบายไว้ว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง แบบแผนการคิดหรือทัศนะพื้นฐานในการมองโลกและชีวิต ซึ่งมีเนื้อหาว่าด้วยความจริงหรือสารัตถะของสรรพสิ่ง หรือ ความสัมพันธ์

ของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นมิติด้านอภิปรัชญา รวมทั้งมิติด้านญาณวิทยา ที่ว่าด้วยวิถีทางหรือวิธีการรู้ความจริงหรือสารัตถะ ตลอดจนธรรมชาติหรือความสัมพันธ์ของสรรพสิ่ง โดยแบบแผนการคิดหรือทัศนะดังกล่าว เป็นตัวกำหนดระบบคุณค่า และแบบแผนของระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติของประชาคมหนึ่งในระยะเวลาหนึ่ง รวมถึง กรอบความคิดว่าด้วยกระบวนทัศน์สุขภาพ พ.ศ.2544 ว่า กระบวนทัศน์ มิใช่ ความใหม่ หรือระดับการเปลี่ยนแปลงแบบสิ้นเชิงเท่านั้น แต่หัวใจของกระบวนทัศน์คือ "ระดับความสำคัญ" กล่าวคือ กระบวนทัศน์มีฐานะเป็นทัศนะแม่บท หรือเป็นความเชื่อระดับรากหรือฐานคิด ที่มีอิทธิพลก่อให้เกิดทัศนะและความเชื่อ (อรศรี งามวิทยาพงศ์, 2544) นอกจากนี้คำว่า กระบวนทัศน์ ในหนังสือบุพนิมิตแห่งกระบวนทัศน์ใหม่ ได้ให้ความหมายว่า กระบวนทางความคิด ทางการรับรู้ ทางวิธีคิด และ การสะท้อนความคิด ให้เป็นความหมายหรือให้มีคุณค่าของมนุษยชาติ สำหรับดำรงอยู่ ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยอาศัยแนวคิดของวิลลิส ฮาร์แมน (Willis Harman) ปี ค.ศ.1976 ที่ระบุว่า "กระบวนทัศน์ คือ แนวทางพื้นฐานว่าด้วยความคิด การรับรู้ คุณค่า และการปฏิบัติที่สัมพันธ์เป็นการเฉพาะกับวิสัยทัศน์แห่งความจริง" (ประสาน ต่างใจ, 2545) อย่างไรก็ตามแนวคิดของ ประเวศ วะสี (2545) มีการอธิบายคำว่า กระบวนทัศน์ ด้วยแนวคิดเชิงพุทธปรัชญา ไว้ในคำว่า ทิฏฐิ แปลว่า กระบวนทัศน์ หรือ ทัศนะ หรือ ทิฐิ จะนำไปสู่การปฏิบัติ กล่าวคือ สัมมาทิฐิจะนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ และมิจฉาทิฐิ จะนำไปสู่ มิจฉาปฏิบัติ รวมถึงแนวคิดของ โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2545) ได้อธิบายไว้ว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง "ทัศนะแม่บท หรือ รากฐานของ วิธีคิดทั้งหมดเป็นทัศนะพื้นฐานหรือรากฐาน ซึ่งสัมพันธ์เชื่อมโยงกับวิธีคิดต่างๆ และกำหนดวิธีคิดของมนุษย์ในลักษณะต่างกัน" และยังพบในบทสรุปที่น่าสนใจของคำว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง กระบวนทางความคิด ทางการรับรู้ ทางวิธีคิด และการสะท้อนความคิดให้เป็นความหมายหรือให้มีคุณค่าของมนุษยชาติ ในชุมชนหนึ่ง สำหรับดำรงอยู่ ในช่วงเวลาหนึ่ง ชี้ให้เห็นว่ากระบวนทัศน์ยังเป็นกรอบความคิดและการรับรู้ที่มนุษย์ในชุมชนหนึ่งใช้ตีความทางโลกและเป็นข้อกำหนดวิถีปฏิบัติในช่วงเวลาหนึ่ง สะท้อนว่าคนอาจมองสิ่งเดียวกันต่างกันได้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหากมีการปฏิบัติที่แตกต่างกันไปแสดงว่าการเปลี่ยนมุมมองย่อมนำไปสู่การเปลี่ยนการกระทำ หากยึดกระบวนทัศน์เดิมที่ไม่สอดคล้องกับบริบท ปัญหาย่อมไม่คลี่คลาย การปรับเปลี่ยนไปสู่กระบวนทัศน์ใหม่จึงเป็นสิ่งจำเป็น และสามารถเกิดขึ้นได้เมื่อแต่ละคนเริ่มปรับเปลี่ยนจากตนเอง จนนำไปสู่การ

เปลี่ยนแปลงของสังคมและการแก้ไขวิกฤติโดยรวมได้อย่างสร้างสรรค์ (ชลลดา ทองทวี, 2545) จนกระทั่งนิยามที่สนใจอีกอย่างหนึ่งว่า กระบวนทัศน์ (paradigm) หมายถึง “วิธีคิด วิธีปฏิบัติ และวิธีให้คุณค่าบนพื้นฐานการมองโลกความจริงแบบหนึ่ง” (เสรี พงศ์พิศ, 2547) และในการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งผู้เขียนได้สรุปคำนิยามของคำว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง ตัวแบบ กรอบแนวความคิด องค์ความรู้ ทฤษฎี รูปแบบแนวทางการศึกษา ที่ใช้วิธีการทางด้านวิทยาศาสตร์ ใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา ค้นหาความจริง และสร้างแนวทางการแก้ปัญหาในเรื่องใดเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับของสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) และในปี พ.ศ.2563 ได้มีการสรุปคำว่ากระบวนทัศน์ไว้ในเอกสารคำสอนกระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐานไว้ว่า กระบวนทัศน์ หมายถึง ฉากทัศน์ ความคิด ผังความคิด ภาพมโนทัศน์ โลกทัศน์ของความคิด ทางวิธีคิด ระบบระเบียบของความคิด ความรู้ คุณค่า ที่เป็นรูปธรรม ลายแทงความคิด เค้าโครงความรู้ รูปแบบ ตัวแบบที่เป็นจริงสามารถเห็นภาพสะท้อนความจริงได้ ระเบียบวิธีการวิจัย กรอบแนวคิดทางวิทยาศาสตร์ องค์รวมความคิดความรู้ ซึ่งใช้เป็นเครื่องมือในการค้นหาความจริงภายใต้เหตุผลปัจจุบัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) นอกจากนี้ในช่วงปี พ.ศ.2500-2550 ยังมีแนวคิดการปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาสังคมที่มุ่งเน้นรูปแบบสังคมเสรีนิยม ต่อมาเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจสังคม ยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางพัฒนาและให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจ การเงินและการเมือง ทั้งนี้ยังพบว่าในงานวิจัยเอกสารเพื่อจัดทำพจนานุกรม ส่งเสริมการศึกษาและค้นคว้า ด้านพัฒนศาสตร์ (การพัฒนาร่วมสมัย) ที่มีการกล่าวสรุปว่า กระบวนทัศน์ สามารถวัดและหาปริมาณได้ พิสูจน์และสัมผัสได้ด้วยอายตนะหรือผัสสะของมนุษย์ “ความจริง” เป็นสรรพสิ่งที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่องเหมือนเครื่องจักรขนาดใหญ่ที่ประกอบขึ้นอย่างซับซ้อนจากวัตถุเป็นชิ้นๆ จำนวนมากมายที่สัมพันธ์กันอยู่แบบหยิบ แยก ถอด จากกันได้ ซึ่งอุปมาอุปมัยเหมือนลักษณะความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งอยู่ในรูปแบบกลจักรนาฬิกากระบวนทัศน์กลไก (สุภาวดี ขุนทองจันทร์, อรศรี งามวิทยาพงศ์, นภาพร อติวาณิชยพงศ์ และณัฐธเดชน์ ชุ่มปลั่ง, 2566) ผู้เขียนจึงสรุปนิยามของคำว่า กระบวนทัศน์ เปรียบเสมือนแว่นตาที่มองความจริงในโลก ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดแบบแผนความคิดพื้นฐานที่สังคมหรือชุมชนหนึ่งใช้ร่วมกันในการมองโลกที่ต้องเข้าใจความจริง และกำหนดวิธีการคิด ปฏิบัติ และให้คุณค่า ซึ่งมีอิทธิพลต่อการสร้างความรู้ การแก้ปัญหา และการพัฒนาสังคม

ชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบกลไก ซึ่งกระบวนทัศน์เริ่มต้นจากวงการวิทยาศาสตร์ และต่อมาได้ขยายสู่มิติทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และจิตวิญญาณ เมื่อทัศนะของกลุ่มคนเปลี่ยนแปลงไปสิ่งที่เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงไปนั้นเรียกว่า การปรับกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนรูปแบบความคิด มุมมอง วิธีคิด แนวปฏิบัติพื้นฐานเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทความเป็นจริง บริบทที่กำลังเผชิญ สถานการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปจนได้นำไปสู่แนวทางปฏิบัติใหม่ที่เหมาะสมกว่าแนวปฏิบัติเดิมนั่นเอง

2. นิยามคำว่า การพัฒนาชุมชน

เริ่มจากคำว่า ชุมชน มีนิยามหลักไม่แตกต่างกันทั้งแนวคิดนักวิชาการต่างประเทศและในประเทศโดยสรุปเป็นภาพรวมชี้ให้เห็นว่า ชุมชน หมายถึง หมู่ชน กลุ่มมนุษย์ องค์การทางสังคมอย่างหนึ่ง กลุ่มคนกลุ่มหนึ่งที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกันมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมีฐานะและอาชีพที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน (homogeneous) มีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานแก้ไขปัญหาของตนเองได้ มีวัตถุประสงค์ร่วมกันมีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีความเอื้ออาทรต่อกันมีการเรียนรู้ร่วมกัน ยังต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิต มีการดำรงรักษาคุณค่าและมรดกทางวัฒนธรรมและศาสนาถ่ายทอดไปยังลูกหลานทำให้แต่ละปัจเจกบุคคลในชุมชนมีวัตถุประสงค์เป้าหมายที่จะต้องหาหนทางด้วยการใช้ชีวิตอยู่ด้วยกันด้วยความรักและสันติสุขเพื่อชุมชนนั้นจะสร้างความเป็นชุมชนได้อย่างสำเร็จความรู้สึกอบอุ่นและปลอดภัย โดยกลุ่มคนที่อยู่อาศัยร่วมกันนี้จะมีการทำกิจกรรมเรียนรู้ติดต่อสื่อสารร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกันมีวัฒนธรรมและภูมิปัญญาประจำถิ่นมีจิตวิญญาณและความผูกพันอยู่กับพื้นที่ใต้การปกครองเดียวกัน (Dunham, 1958; Peck, 1987; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526; ชยันต์ วรรธนะภูติ, 2536; กาญจนา แก้วเทพ, 2538; ประเวศ วะสี, 2541; จินตนา สุจจานันท์, 2549; สมสมัย เอียดคง, 2551) ซึ่งในพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้ระบุความหมายของชุมชนไว้อย่างชัดเจนว่าหมู่ชนกลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็กอาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกันและมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, 2565) ส่วนแนวคิดของผู้เขียนได้ระบุนิยามชุมชนในการวิจัยที่เป็นชุมชนเมืองและชนบทมีการสรุป ไว้ดังนี้

1) ชุมชน หมายถึง กลุ่มคนที่มารวมตัวกันตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป มีปฏิสัมพันธ์กัน มีแบบแผนแนวทางการปฏิบัติคล้ายคลึงกัน มีพื้นที่การตั้งถิ่นฐานที่ชัดเจนแน่นอน มีความรู้สึกว่าเป็นคนชุมชนเดียวกัน และมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมแก่รุ่นต่อไป (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552)

2) ชุมชน คือ การอยู่ร่วมกับบุคคลอื่นโดยมีการปฏิสัมพันธ์ สื่อสารระหว่างกันเพื่อให้เป็นการสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีวิถีการดำรงชีวิตไม่แตกต่างกันทำจนเป็นนิสัยกลายเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละชุมชน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555)

3) ชุมชนยังสะท้อนวิถีคนที่มีความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมเดียวกันทั้งในชุมชนที่อยู่ในชนบทและในเมืองหลวง อาทิ ชุมชนคนเวียงจันทน์ในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2560)

4) ชุมชนต้องเป็นการรวมกลุ่มคนที่เข้าอยู่รวมกันมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมีความสัมพันธ์กันและมีวัฒนธรรมเดียวกัน มีการติดต่อสื่อสารหรือรวมกลุ่มกัน มีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันมีการตั้งภูมิลำเนาอยู่ในอาณาเขตทางธรรมชาติและภูมิศาสตร์ที่แน่นอน มีการทำกิจกรรมเรียนรู้ร่วมกันระหว่างสมาชิก มีความผูกพันอยู่กับพื้นที่แห่งนั้นมีกฎระเบียบอยู่ภายใต้การปกครองเดียวกัน ร่วมสุขร่วมทุกข์และเกื้อกูลต่อกัน รวมถึงมีความรู้สึกของสมาชิกในชุมชนนั้นรู้สึกว่าอบอุ่นและปลอดภัย มีการถ่ายทอดวัฒนธรรมของชุมชนแก่รุ่นต่อไป (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561)

5) ชุมชนยังหมายถึงพื้นที่ชีวิต ความคิด กิจกรรม วัฒนธรรม ปฏิสัมพันธ์ร่วมมือร่วมใจที่มีเป้าหมายของปัจเจกบุคคลที่รวมกลุ่มกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์เดียวกันในการอยู่ร่วมกันอย่างอยู่เย็นเป็นสุข (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) เมื่อพิจารณาจากนิยามทั้งหมดจะเห็นร่องรอยของความรู้ที่เกิดขึ้นจากคำนิยามที่ชี้ชัดได้ว่า ชุมชนเกิดขึ้นของคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ร่วมกันพูดคุยปฏิสัมพันธ์กัน อย่างมีวัตถุประสงค์เป้าหมายชัดเจน และลงมือทำตามวัตถุประสงค์ให้บรรลุเป้าหมายร่วมกันจนกลายเป็น “วิถีชีวิต วิธีการดำเนินชีวิตของชุมชนเดียวกัน” โดยมีเงื่อนไขคือ การพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง พึ่งพาทุนทรัพยากรในอาณาเขตของตนเอง แสดงว่าชุมชนจะต้องทำงานเป็นทีมเป็นกลุ่มต้องมีส่วนร่วมของคนที่สามารถเป็นตัวแทนได้ในตำแหน่งที่กำหนดว่า ผู้นำ ทีม คณะกรรมการ กลุ่ม จึงมิใช่การฉายเดี่ยวเก่งคนเดียวขาดการมีส่วนร่วมและการปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแม้จะมาในนามชุมชนจะชี้วัดความเป็นชุมชนมิได้

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาชุมชนมีนัยสำคัญที่สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนทั่วโลกมีอยู่หลากหลายแต่แบ่งตามลักษณะของชุมชนได้ทั้ง (1) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง (administration unit) แบ่ง 6 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขตสุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล ชุมชนเขตเทศบาลเมือง ชุมชนเขตเทศบาลนคร ชุมชนเขตกรุงเทพมหานคร (2) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม (social activity) แบ่ง 5 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ชุมชนศูนย์กลางขนส่ง ชุมชนเขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ (3) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม (social relation) แบ่ง 2 ชุมชนใหญ่ ได้แก่ ชุมชนชนบท และชุมชนเมือง (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2534) ซึ่สอดคล้องกับแนวคิดลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน มี 2 ประเภท ได้แก่ (1) ชุมชนชนบท (rural community) (2) ชุมชนเมือง (urban community) ยังมีการแบ่งชุมชนตามระดับของการพัฒนา 5 ประการ ได้แก่ ชุมชนด้อยพัฒนา ชุมชนพร้อมพัฒนา ชุมชนกำลังพัฒนา ชุมชนเร่งรัดพัฒนา ชุมชนพัฒนา (สนธยา พลศรี, 2547) ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในความเป็นนามธรรมพบว่าเป็นเรื่องของศักดิ์ศรี คุณค่า สิทธิ อุดมการณ์ อำนาจ ความสัมพันธ์ เป็นต้น หรืออาจเกี่ยวข้องกับ 4 ลักษณะ ได้แก่ (1) ทุนทางสังคม ได้แก่ วิธีคิด ระบบความรู้ในการจัดการวิถีของความเป็นชุมชน (2) คุณค่า (3) ความเป็นสังคมจำเป็นต้องมีที่ยืนให้กับทุกคน ทั้งคนชั้นกลาง ผู้ใช้แรงงานเกษตรกร ชนกลุ่มน้อย และ 4) การปรับตัว (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2543; ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2553) เมื่อกล่าวโดยสรุปจะพบว่า ระดับของชุมชนที่น่าสนใจในการแบ่งของนักวิชาการ คือชุมชนชนบทและชุมชนเมือง หรือชุมชนตามจารีตประเพณีและชุมชนตามกฎหมาย หรือชุมชนด้อยพัฒนา กำลังพัฒนาและพัฒนา ยังมีระดับของชุมชนกว้าง 5 ระดับ ได้แก่ (1) ชุมชนที่ผูกพันกับธรรมชาติ (2) ชุมชนที่ผูกพันกับการเกษตรกรรม (3) ชุมชนที่อยู่นอกภาคเกษตร (4) ชุมชนอุตสาหกรรม และ (5) ชุมชนเมืองใหญ่เมืองหลวง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555; 2560; 2561)

ต่อมากเป็นคำว่า การพัฒนาชุมชน โดยองค์การสหประชาชาติ (Bereau Of Social Affairs, UN, 1955) ได้ให้ความหมายคำว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการรวมพลังของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อปรับปรุงเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนให้เจริญรุ่งเรืองมากขึ้น ในแผนยุทธศาสตร์กรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ.2560–2564 ได้

ให้คำหมายของคำว่า การพัฒนาชุมชน ว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง วิธีการ หรือ โครงการ หรือ ขบวนการ หรือ กระบวนการ ในการสร้างเสริมความเข้มแข็งของ ความสัมพันธ์แนวราบ ระหว่างคนในชุมชน โดยการพัฒนาจิตสาธารณะ ศักยภาพ และกระบวนการเรียนรู้ ที่ส่งเสริม สนับสนุนให้ สามารถร่วมกันแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนของตนเองโดยการกระท้าร่วมกันของคนในชุมชน (กองแผนงาน กรมการพัฒนาชุมชน, 2559) ทั้งนี้การพัฒนาชุมชนยังเป็นกระบวนการในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตกลุ่มบุคคลเป้าหมาย มุ่งให้เกิดความเสมอภาคและกระจายอย่างเป็นธรรมด้านเศรษฐกิจและสังคมเพื่อลดช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนน้อยที่สุด (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2524; 2547) นอกจากนี้ยังมีการกล่าวถึงคำว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นการรวมคำว่า “การพัฒนา” กับคำว่า “ชุมชน” คือการเปลี่ยนแปลงชุมชนให้ดีขึ้นหรือเจริญขึ้นในทุกด้านโดยการพัฒนาคน กลุ่มคน สิ่งแวดล้อมทางวัตถุหรือสาธารณสมบัติหรือพัฒนาภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม (จีระพรรณ กาญจนจิตรา, 2525) ซึ่งความหมายการพัฒนาชุมชนต้องมีการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนด้วยดังนิยามว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการที่มุ่งส่งเสริมความเป็นอยู่ของ ประชาชนให้ดีขึ้น โดยอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชน เกิดจากความคิดริเริ่มของประชาชน การเปลี่ยนแปลงส่วนประกอบของชุมชนจากสภาพที่เป็นอยู่ (ไม่พึงปรารถนา) ไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ (สภาพที่พึงปรารถนา) โดยการพัฒนาชุมชนจะเป็นการเปลี่ยนแปลงชุมชนที่มีการวางแผน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2526) นอกจากนี้การพัฒนาชุมชนยังสะท้อนนิยามที่เป็นเทคนิค วิธีการและขบวนการ (สุธี ศรสวรรค์, 2538) ที่อธิบายไว้ดังนี้

1) พัฒนาชุมชน หมายถึง เทคนิค วิธีดำเนินงานโครงการอันหนึ่งอันเดียวกันในการที่จะส่งเสริมปรับปรุงชุมชน โดยรวมความช่วยเหลือจากภายนอกมาผสมผสานกับความพยายามของชาวบ้านเพื่อกระตุ้นความคิดริเริ่มจากท้องถิ่น ทั้งนี้ความเป็นผู้นำมีส่วนสำคัญยิ่งในการนำการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

2) การพัฒนาชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการที่ใช้ในการสร้างความเจริญให้ท้องถิ่น ซึ่งแต่ละแห่งจะแตกต่างกันออกไปตามความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ซึ่งคำนึงถึงความเป็นส่วนรวมในลักษณะทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และลักษณะอื่นๆ ของชุมชน

3) การพัฒนาชุมชนยังหมายถึงขบวนการอย่างหนึ่งที่รัฐบาลนำมาใช้เพื่อเป็นการกระตุ้นยั่วยุและส่งเสริมประชาชนให้เกิดความริเริ่มขึ้น การร่วมมือในการดำเนินงานปรับปรุงความเป็นอยู่ของตนเอง และเสริมสร้างท้องถิ่นให้เจริญก้าวหน้าทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย

ทั้งนี้ยังแสดงแนวคิดเกี่ยวกับการระดมประชาชนให้มีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาชนเป็นแนวคิดพื้นฐานในการพัฒนาชุมชน ไว้ว่า การช่วยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจของการพัฒนา โดยประชาชนต้องช่วยกัน ร่วมมือกัน เป็นผู้กระทำการพัฒนาตนเอง มิใช่เป็นเพียงผู้รับการพัฒนา เพราะผู้กระทำการพัฒนาเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนา คือ พัฒนาตนเอง (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2542) ทำให้การพัฒนาชุมชนเกิดขึ้นระหว่างคนกับรัฐ ตามนิยามการพัฒนาชุมชน ที่ต้องอาศัยกระบวนการรวมเอาความมานะพยายามของประชาชนกับฝ่ายรัฐบาลเข้าด้วยกันในการส่งเสริมสภาพของชุมชนในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เพื่อให้ชุมชนเหล่านั้นได้มีบทบาทเข้าร่วมในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศชาติ และเพื่อให้ประชาชนเข้ามามีส่วนสนับสนุนความเจริญของประเทศชาติ มี 2 กระบวนการสำคัญ ได้แก่ (1) ความร่วมมือของประชาชนด้วยศรัทธาที่จะสร้างเสริมระดับความเป็นอยู่ของตนให้ดีขึ้นโดยอาศัยความริเริ่มของตนเองเป็นสำคัญ (2) การกำหนดให้มีหน่วยงานของรัฐเป็นผู้ให้ความช่วยเหลือด้านเทคนิคและวิธีการ เพื่อให้ความคิดริเริ่มการช่วยตนเองและความช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ (ปาริชาติ วิลัยเสถียร และคณะ, 2543) อนึ่งการพัฒนาชุมชนต้องอาศัยพลังของคนและกลุ่มคนดังนิยามของ สนธยา พลศรี (2547) ที่กล่าวว่า การพัฒนาชุมชน คือกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน เพื่อเป็นการกำหนดแนวทางการเปลี่ยนแปลงอย่างเหมาะสม ดังแนวคิดของพรสวรรค์ เนลสัน ฮ็อดสัน (2550) ระบุว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ประชาชนสามารถดำเนินการ โดยอาศัยศักยภาพต่างๆ ที่มีอยู่ตอบสนองความต้องการของตนเองได้ในทุกด้านที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต โดยการมีส่วนร่วมของประชาชน เพื่อให้อำนาจในการต่อรองและมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน

อย่างไรก็ตามในการสรุปแนวคิดการพัฒนาชุมชนจากการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยยังได้พบว่า การพัฒนาชุมชนมีความเป็นกระบวนการ วิธีการ ขบวนการไม่แตกต่างกัน โดยเป็นกระบวนการ วิธีการนำทรัพยากรธรรมชาติและขบวนการให้การศึกษาแก่ประชาชนแบบมีแผนงาน แนวนโยบายของรัฐเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่คนเปลี่ยนแปลงทัศนะแนวคิดที่ถูกต้องและให้ชุมชนเจริญขึ้นทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองสอดคล้องตามการพัฒนาแบบยั่งยืนได้เข้ามาบทบาทในการพัฒนาเป็นอย่างมาก (อรวรวีย์ เฉลิมพงษ์, 2555) ทั้งนี้ยังพบว่าการพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธที่เน้นการจัดการชุมชนบนวิถีแห่งความเป็นจริง เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิต มีพื้นฐานความถูกต้อง มีความสบายใจ และความความสมัครสมานสามัคคีของคนในชุมชน (ทาริตา แตงเส็ง, ณัฐวิภา ทองรุ่ง และ กัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์, 2563) ชี้ให้เห็นถึงการพัฒนาชุมชนที่ต้องมุ่งเน้นกระบวนการพัฒนาคน กลุ่มคนในชุมชนให้มีความรู้ความสามารถ มีศักยภาพในการใช้ทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์สูงสุดภายใต้การขับเคลื่อนของภาคส่วนที่เกี่ยวข้องควบคู่กับการให้สิทธิเสรีภาพและเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างอิสระ (ยุทธนา กาเด็ม, 2563) ไม่เพียงเท่านั้นในการพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายชัดเจนว่าเป็นกระบวนการที่ใช้พัฒนาความรู้ของคนในชุมชนโดยการรวมกำลัง ระหว่างคนในชุมชนและหน่วยงานต่างๆ ได้ร่วมมือกันที่มีการวางแผนเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ทั้งเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (ชุติมา ถวัลย์ปรีดาและคณะ, 2564) ดังนั้นในการพัฒนาชุมชน ต้องชี้ให้เห็นผลลัพธ์ว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงคนและชุมชนให้ดีขึ้น โดยใช้พลังและความร่วมมือจากคนในชุมชนและหน่วยงานของรัฐและองค์กรในชุมชน เพื่อประโยชน์ของมนุษย์และธรรมชาติ รวมถึงการสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความก้าวหน้าและความยั่งยืน ทั้งในด้านคุณภาพชีวิต ความเป็นอยู่ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครองและสิ่งแวดล้อม โดยมีเป้าหมายสูงสุดอยู่ที่การพัฒนาที่ยั่งยืนด้วยการส่งเสริมความสุขสมบูรณ์ในทุกด้านของคนรุ่นปัจจุบัน และต้องไม่ทำให้คนรุ่นอนาคตมีการดำรงชีวิตที่ขาดแคลน (บุญยิ่ง ประทุม, 2566) นอกจากนี้ยังพบว่ามีมุมมองที่แตกต่างกันการพัฒนาชุมชนในพื้นที่เดียวกันแบบราโชมอนเอฟเฟค (Rashomon effect) ซึ่งหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งอยู่ในสถานการณ์เดียวกัน แต่อธิบายเหตุการณ์ตรงหน้าออกมาแตกต่างกัน โดยมีมุมมองทั้งในเรื่องโครงการ วิธีการ

ขบวนการ ปรัชญา กระบวนการ แนวคิด แนวทาง วิธีปฏิบัติบนฐานวิชาชีพ วิธีปฏิบัติบนฐานวิชาการ ซึ่ง 4 ประเด็นเกี่ยวข้องมากที่สุดคือ การมองในฐานะเป็นวิธีการของรัฐในการพัฒนาชุมชนไปสู่จุดหมายเพื่อการยกระดับเศรษฐกิจและสังคมของหมู่บ้านชนบทให้ดีขึ้น ส่วนคำว่าโครงการ เป็นบทบาทของหน่วยงานของรัฐ คิด แผนงาน โครงการ กิจกรรมที่หลากหลายให้คน (พัฒนากร) ไปดำเนินการระดับหมู่บ้านตำบล ส่วนคำว่า กระบวนการ เป็นสิ่งที่ประชาชน ถูกดึงเข้าสู่กระบวนการ โดยมุ่งให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงในทางดีขึ้น และขบวนการเป็นสิ่งที่ผู้นำชุมชน สร้าง ขบวนการ ประชาชน ปลุกความคิด เปลี่ยนทัศนะ ขับเคลื่อนการพัฒนา (นิรันดร์ จงวุฒิเศย์, 2564) ดังภาพต่อไปนี้

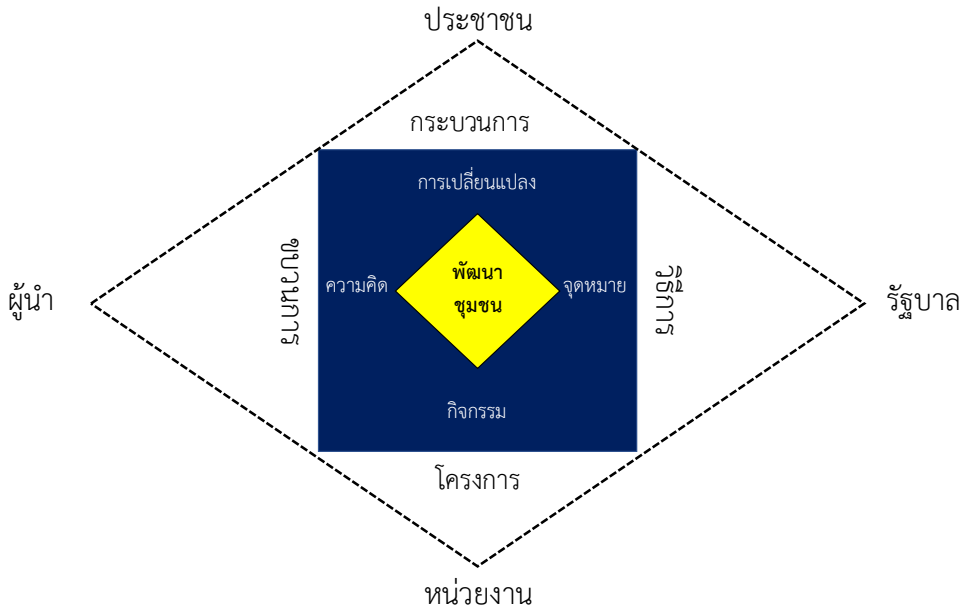

ภาพที่ 4.1 ขบวนการ 4 มุมมองของการพัฒนาชุมชน

ที่มา: นิรันดร์ จงวุฒิเศย์ (2564)

แนวคิดดังกล่าวข้างต้นผู้เขียนสรุปว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง การสอนคนในชุมชนให้มีเทคนิค วิธี กระบวนการ ขบวนการในการทำงานแบบมีส่วนร่วมกันของคนในชุมชน คนกับหน่วยงานรัฐ ให้รู้จักพึ่งตนเอง ปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น สังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีระบบแบบแผนในการจัดการอย่างสมดุลย์กับผู้คนที่อยู่ร่วมกัน จนก่อให้เกิดประโยชน์สุข ความผาสุกและเกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งการพัฒนาชุมชนมีกลไลสำคัญในการพัฒนาชุมชนเกิดขึ้นด้วยมรรคาวิธี คนเปลี่ยนแปลง ดีขึ้น มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืนต้องมีขอบเขตเฉพาะในชุมชนปักหมุดพัฒนา

3. นิยามคำว่า ความรู้ (วิทยา)

เริ่มนิยามคำว่า ความรู้ (วิทยา) จากหลักธรรมทางพุทธศาสนา ที่มีการระบุคำว่า ความรู้ในแนวพุทธธรรม ถูกแปลว่า ปัญญา เช่นเดียวกันที่เกิดจากวิธีปริยัติปัญญา ปฏิบัติปัญญา ปฏิเวธปัญญาว่าคือ ความรู้ทั่ว หมายความว่าความรู้ทั่วถึงเหตุและผล รู้เหตุถึงผล รู้ผล ถึงเหตุ ตามสัจจะคือความจริง เมื่อมีความรู้ดังกล่าวในสิ่งใด ชื่อว่ามีปัญญาในสิ่งนั้น เริ่มจากความรู้ทางอายตนะ 6 ทวาร ได้แก่ จักขุทวาร ทวารตาคือทางตา โสตทวาร ทวารคือทางหู มานทวาร คือทางจมูก ชิวหาทวารคือทางลิ้น กายทวารคือทางกาย และมโนทวาร คือทางใจ เป็นปัญญามาแต่กำเนิด เรียกว่า สชาตปัญญา ปัญญาที่เกิดมาพร้อมกับชาติเพราะว่า ความเกิดมาเป็นมนุษย์นี้เกิดมาได้ด้วยอำนาจของกุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล คือเป็นกรรมที่กระทำด้วยความฉลาด กุศลแปลว่ากิจของคนฉลาด แต่ว่าปัญญาที่แท้จริงต้องเป็นปัญญาที่รู้ทั่วถึงสัจจะ คือความจริง ตามเหตุและผล หรือรู้ทั่วถึงเหตุผลตามความเป็นจริง เป็นความรู้จริง รู้จริง รู้ถูกต้อง จับเหตุจับผลได้จริง ได้ถูกต้อง ซึ่งปัญญาในอริยสัจเป็นปัญญาสูงสุด (สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโณ), 2542) ทั้งนี้ยังมีการระดับความรู้ทางพุทธปรัชญาเถรวาทแบบกว้างมี 2 ระดับ คือ ความรู้ระดับสามัญ และความรู้ระดับสูงเป็นความรู้ที่แท้จริง (นพดล บงกชกาญจน์, 2561) โดยความรู้ในญาณวิทยาของพุทธปรัชญาเถรวาทอาจถูกจัดเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตอย่างแท้จริง 4 ประการ ได้แก่ (1) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นสมมติสัจจะ (2) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงชั้นสภาวสัจจะ (3) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นอริยสัจจะ (4) ความรู้ที่นำไปสู่ความจริงขั้นปรมัตถสัจจะ (สรวิชญ์ วงษ์สอาด และอุทัย สติมั่น, 2563) เมื่อสรุปการจัดระดับความรู้ทางพุทธศาสนาไว้ 4 ระดับ ได้แก่ (1) ความรู้ระดับวิญญาณเป็นการรับรู้ทางอินทรีย์ทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นความรู้ระดับพื้นฐาน (2) ความรู้ระดับสัญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการจำได้หมายรู้ จำได้ คิดได้ รู้จัก เข้าใจ (3) ความรู้ระดับทฤษฎี เป็นความรู้เชิงเหตุผลสรุปได้จากความเข้าใจตามแนวความคิด ความเห็น ทัศนะ ทฤษฎี (4) ความรู้ระดับญาณ ปัญญา หรืออภิญญา เป็นความรู้ที่เกิดจากการหยั่งรู้ความจริงตามธรรมชาติ เป็นความรู้สูงสุดของพุทธศาสนา (พระครูธรรมธรบงกช (คนฺธาโร) และกาญจนา ดำจุติ, 2561) ซึ่งความรู้ในทางพุทธศาสนามีระดับความรู้ชัดเจนว่า มนุษย์เริ่มมีความรู้จากการรับรู้ทางร่างกายที่มีมีตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ เป็นรากฐานความรู้ ต่อมาความรู้เริ่มละเอียดมากขึ้นเป็นความจำ ความคิด ความเข้าใจในสิ่งนั้นๆ จนมีการตั้งเป็นมุมอง แนวคิด ทฤษฎีเป็นของตนเองได้

สุดท้ายความรู้ที่สูงสุดจะเป็น การรู้แจ้งเห็นความจริงของชีวิตเป็นการหยั่งรู้ความจริงของธรรมชาติทั้งปวง

นอกจากนี้ในมิติของการเรียนรู้ของมนุษย์จะเกิดความรู้จากกระบวนการเรียนรู้ที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมอย่างถาวร ซึ่งแนวคิดนี้ Benjamin S. Bloom นักจิตวิทยาการศึกษาชาวอเมริกัน ได้กล่าวไว้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากเดิม ไปสู่พฤติกรรมใหม่ที่ค่อนข้างถาวรซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ การฝึกฝน มิใช่เป็นผลจากสัญชาตญาณ หรือธรรมชาติวุฒิภาวะ โดยการเปลี่ยนแปลงจะแบ่งเป็น 3 ประการ ได้แก่ (1) การเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ความเข้าใจ และความคิด หรือพุทธิพิสัย (cognitive domain) (2) การเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ ความรู้สึก ทัศนคติ ค่านิยม หรือ ด้านจิตพิสัย (affective domain) และความเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย หรือทักษะพิสัย (psychomotor domain) (Bloom, 1982) โดยมีรูปแบบแรกเรียกว่า Taxonomy of Educational objectives (Bloom, Engelhart, Furst, Hill, Krathwohl, 1956) ยังเป็นแนวคิดดั้งเดิมของการเรียนรู้ ต่อมามีการพัฒนาปรับปรุงให้แนวคิด Bloom's Taxonomy สอดคล้องกับการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 เรียกว่า The Revised Bloom's Taxonomy (Anderson, Krathwohl, Airasian, Cruikshank, Mayer, Pintrich, Raths, Wittrock, 2001) เปรียบเทียบในด้านพุทธิพิสัยใน 6 ระดับที่สะท้อนบันไดความรู้ได้ดังภาพต่อไปนี้

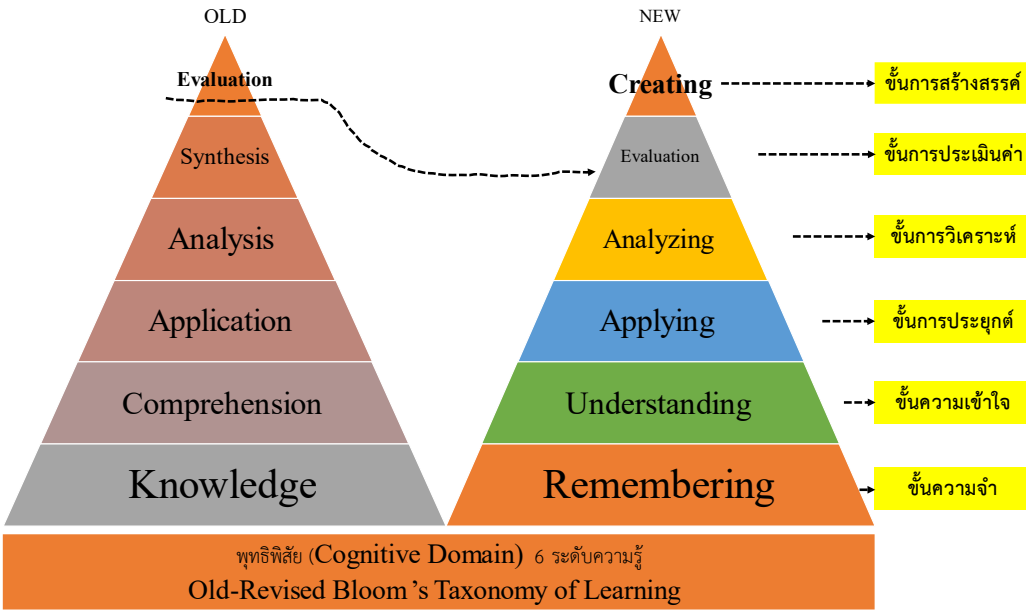

ภาพที่ 4.2 เปรียบเทียบด้านพุทธิพิสัยใน 6 ระดับความรู้ ตามแนวคิด Bloom's Taxonomy

ที่มา: Bloom, et al. (1956); Bloom (1982); Anderson, et al. (2001)

นอกจากนี้พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้ให้สืบค้นคำว่า “ความรู้” หมายถึง (1) สิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า หรือประสบการณ์ รวมทั้งความสามารถเชิงปฏิบัติและทักษะ เช่น ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์, สิ่งที่ได้รับมาจากการได้ยินได้ฟัง การคิด หรือการปฏิบัติ เช่น ความรู้เรื่องสุขภาพ ความรู้เรื่องนิทานพื้นบ้าน (2) ความเข้าใจหรือสารสนเทศที่ได้รับมาจากประสบการณ์ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, 9 พฤษภาคม) ส่วนความรู้ในเงื่อนไขตามกรอบของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องรอบด้าน ความรอบคอบเป็นการนำความรู้มาพิจารณาเชื่อมโยงกันเพื่อประกอบการวางแผนและวามระมัดระวังในการปฏิบัติ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) อย่างไรก็ตามการปรากฏขึ้นของความรู้จะมีอยู่ 3 ประเภท ได้แก่ ความรู้ที่เห็นได้เด่นชัด (explicit knowledge) ความรู้ที่ฝังลึก (implicit knowledge) และความรู้ที่ซ่อนเร้น (tacit knowledge) (ประพนธ์ ผาสุขยืด, 2548) นักวิชาการชาวญี่ปุ่น ฮิเดโอะ ยามาซากิ (Hideo Yamazaki) ได้อธิบายนิยามความรู้ในรูปแบบปิรามิดที่เป็นระดับชั้นโครงสร้างของความรู้ แต่แนวคิดของ Dave Snowden ซึ่งมีแนวคิดที่แตกต่างไปจากปิรามิดแห่งความรู้ของ Hideo Yamazaki ที่ได้ชี้ว่าความรู้เป็นสิ่งที่ซับซ้อนไม่สามารถจัดเป็นระบบที่แน่นอนได้ (บุญดี บุญญากิจ, 2547) แสดงให้เห็นว่าความรู้นั้นมีระดับที่วัดผลได้ แต่ยากที่จะออกแบบให้เป็นระบบได้เด่นชัดแน่นอน เพราะความรู้มีทั้งที่ปรากฏชัด ฝังลึกอยู่ และซ่อนเร้นอยู่ในตัวมนุษย์นั่นเอง นอกจากนี้ในมุมมองการจัดการความรู้ได้สะท้อนคำว่า การประยุกต์ใช้ความรู้ หมายถึง การปรับภูมิความรู้ องค์ความรู้ แนวคิด ทฤษฎี หลักการ หลักปฏิบัติ ตัวแบบ แม่แบบ รูปแบบขั้นตอน สิ่งประดิษฐ์ สิ่งของบางอย่างที่นำไปใช้ให้เหมาะสมกับสถานที่ วันเวลา สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ศีลธรรม วิถีชีวิตของผู้คนชุมชนท้องถิ่นเป็นไปเพื่อการแก้ไขปัญหา พัฒนา ยกระดับ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์อย่างสมบูรณ์สืบทอดต่อไปยังอีกรุ่นหนึ่ง และสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัยนิยมได้อย่างเหมาะสมทันสมัยในยุคของกลุ่มคนในอนาคต (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) สรุปได้ว่า ความรู้ (knowledge) พื้นฐานเกิดขึ้นจากรับ (สัมผัส) แล้ว รู้ ซึ่งมนุษย์เกิดความรู้ตั้งแต่สัมผัสด้วยอายตนะตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อรู้จะเกิดความเข้าใจในสิ่งที่สัมผัสว่าคือสิ่งใด ถูกต้องตามเหตุและผล รวมถึงรู้ความจริง (สัจจะ) ของธรรมชาติจนสู่ความรู้สูงสุดคือญาณปัญญา โดย

เชื่อมโยงสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันถาวรผ่านการเรียนรู้ ความรู้มีทั้งปรากฏได้อย่างชัดแจ้ง ฝังลึก และซ่อนเร้น มีการนำไปประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสมกับบริบทเพื่อพัฒนาและแก้ไขปัญหาให้มนุษย์อยู่ร่วมกันกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน

เมื่อนำแนวคิดจากฐานความรู้ในการพัฒนาความรู้ตามพุทธปรัชญา การเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ของมนุษย์ และประเภทความรู้ โดยผู้เขียนได้นำมาสังเคราะห์ใหม่ที่ต้องบูรณาการกับการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏที่ต้องใช้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนจะได้รูปแบบการเปลี่ยนแปลงความรู้ของวิศวกรสังคมราชภัฏ (Rajabhat Social Engineering Wisdom Transformation Model) ซึ่งหมายความว่า การพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏต้องเพิ่มพูนความรู้เป็นรากฐานและสร้างกระบวนการยกระดับความรู้จากการรับรู้เชิงประสบการณ์ (perceptual knowledge) ไปสู่ปัญญาแห่งการเปลี่ยนแปลง (transformative wisdom) ด้วยการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนจนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านพุทธิพิสัย จิตพิสัย และทักษะพิสัยอย่างบูรณาการแบบครบวงจร ซึ่งต้องพัฒนาความรู้ของนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏด้วยกระบวนการ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1) SEE เป็นขั้นการมองเห็นปัญหา (perceptual)

2) UNDERSTAND เป็นขั้นการเข้าใจบริบทของชุมชน (interpretive)

3) ANALYZE เป็นขั้นการวิเคราะห์เชิงระบบ (integrative)

4) CO-CREATE เป็นขั้นการสร้างนวัตกรรมร่วม (transformative)

5) TRANSFORM เป็นขั้นการสร้างการเปลี่ยนแปลง (social impact)

5 ขั้นตอนนี้คือระดับความรู้ใหม่ที่จะสามารถพัฒนาให้เป็นต้นแบบและต่อยอดเป็นทฤษฎีฐานรากสู่การทำวิจัยต่อไปได้ในการพัฒนานักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏในอนาคต

ทั้งนี้ในการสร้างความรู้ที่เป็น “ชุมชนวิทยา” จะเกิดขึ้นทั้งจากการสัมผัสอายตนะทั้ง 6 จากสัญญาที่จดจำหมายรู้ จากข้อสรุปเชิงทฤษฎี และจากพื้นที่วิจัยทั้งในบริบทชุมชนเมือง ชุมชนท้องถิ่น โดยความรู้จะเกิดในบริบทสังคมชุมชนท้องถิ่น วิธีการพัฒนาชุมชนและวิถีการพัฒนาคนในชุมชน ซึ่งผู้เขียนได้สรุปเป็นผังภาพไว้ต่อไปนี้

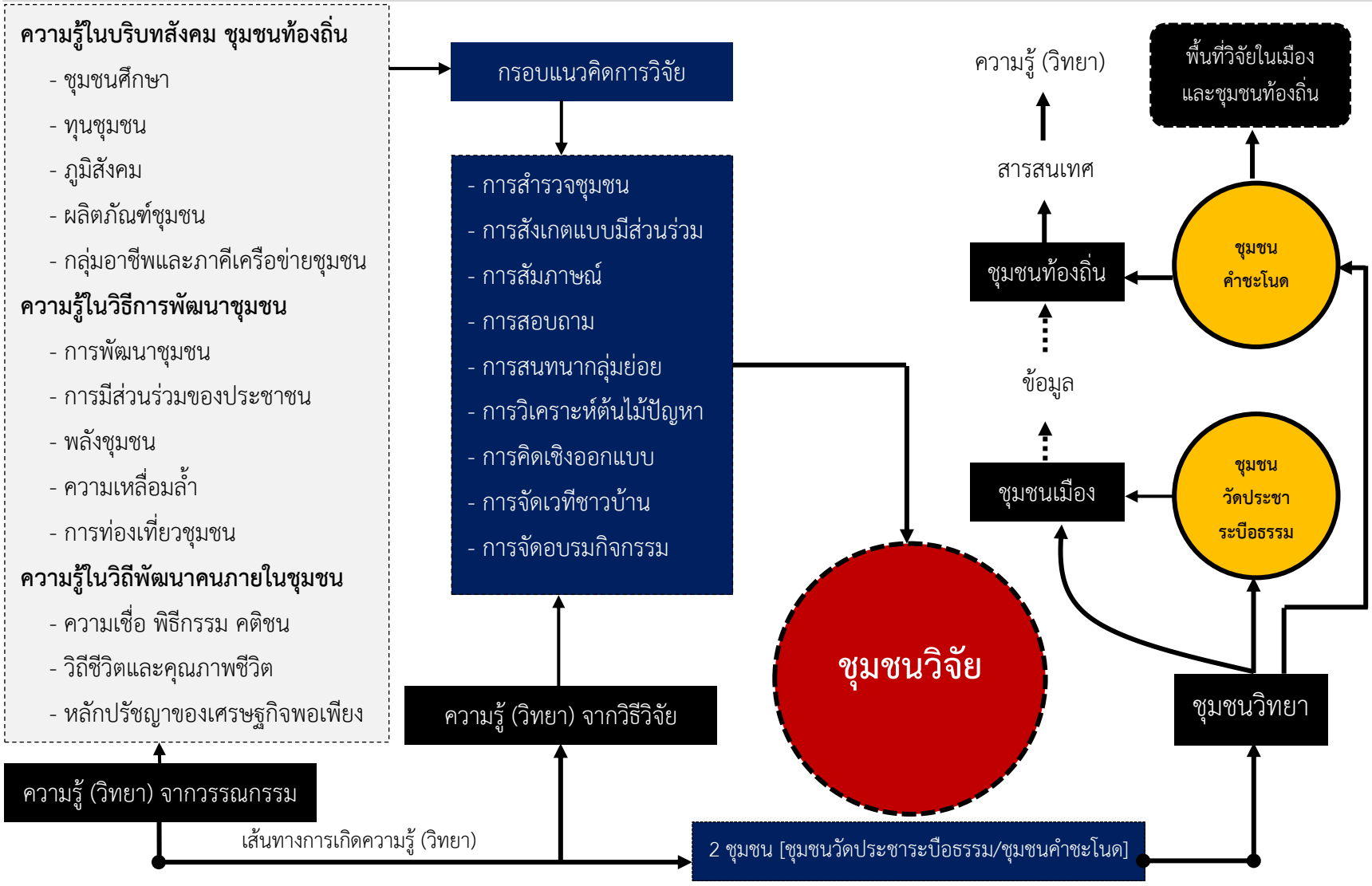

ภาพที่ 4.3 การเกิดความรู้จากวิจัยที่เป็นชุมชนวิทยา (Community Knowledge)

ความรู้ในบริบทสังคมชุมชนท้องถิ่น

ความรู้ได้เกิดขึ้นจากการทบทวนวรรณกรรมจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่มุ่งเฉพาะผลงานวิจัยของผู้เขียนนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2552-2566 ทำให้เกิดความรู้จากข้อสรุปเชิงทฤษฎีซึ่งเป็นระดับที่ 3 ตามหลักพุทธปรัชญา โดยความรู้นี้เกิดขึ้นจากการรวบรวมข้อมูลที่หลากหลายแหล่งที่มาอ้างอิงและนำมาวิเคราะห์ (analysis) สังเคราะห์ (synthesis) ซึ่งสอดคล้องกับระดับความรู้ทางพุทธศาสนาในระดับทฤษฎี เป็นความรู้เชิงเหตุผลสรุปได้จากความเข้าใจตามแนวความคิด ความเห็น ทัศนะ ทฤษฎี ถือเป็นระดับความรู้ระดับสูง โดยนำความรู้ระดับวิญญาณกับระดับสัญญามาบูรณาการเชื่อมโยงความรู้สู่การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ชุมชนวิจัย โดบตลอดระยะเวลาทศวรรษของการวิจัยที่นำองค์ความรู้จากการเรียนการสอนสู่การวิจัยของชุมชนเมือง และชุมชนชนบทมีแนวคิดด้านการพัฒนาเชิงพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ซึ่งผู้เขียนได้เรียบเรียงไว้ในการทบทวนวรรณกรรมของการทำงานวิจัย ยังมีการนำองค์ความรู้ไปใช้ในการสอนนักศึกษาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีสาระสำคัญตามแนวคิดหลักการพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่นดังนี้

1. ชุมชนศึกษา (community study)

คำว่า ชุมชนศึกษา เป็นวิธีการศึกษาชุมชนที่มีกระบวนการ ขั้นตอน แนวทางในการเข้าไปค้นหา สืบค้น เก็บข้อมูล สำรวจ เจาะลึก ฝังตัวในภาคสนาม พูดคุย สนทนา สังเกตแบบมีส่วนร่วมให้ได้มาซึ่งข้อมูลของชุมชนทั้งบริบทธรรมชาติ ภูมิสังคม ผู้คน วิถีชีวิต กิจกรรมวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ พฤติกรรม การดำรงชีวิต ทุกสิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาหนึ่งใดในช่วงเวลาฤดูกาล ในช่วงเวลาหนึ่งภาคเรียน ในช่วงเวลาหนึ่งปี ขึ้นอยู่กับ “ความเพียงพอและสมบูรณ์ของข้อมูลชุมชน” ทำให้การศึกษาชุมชน หมายถึง การสำรวจสืบค้น ตีความหมายของพฤติกรรมของคนในชุมชน อันสะท้อนความเป็นจริงของชุมชนในด้านการตั้งถิ่นฐาน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชนให้ยั่งยืนต่อไป และยังสะท้อนวิธีการศึกษาชุมชนรวมถึงการวิเคราะห์ชุมชน ไว้ว่า การศึกษาชุมชนแต่ละชุมชนสามารถทำได้หลากหลายวิธี ขึ้นอยู่กับปัจจัยขนาดของชุมชน ระยะเวลาการตั้งชุมชน ความหลากหลายชาติพันธุ์ รวมถึงปัจจัยทางนิเวศวิทยา การยอมรับสิ่งใหม่ การแพร่กระจายทางวัฒนธรรม ลักษณะบุคลิกภาพของปัจเจกบุคคล สื่อสารมวลชน และการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เป็นต้น โดย

การศึกษาชุมชนต่างๆ นั้นต้องเข้าใจสภาพข้อมูลทั่วไปของชุมชน เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานสำคัญในการวิเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงชุมชนต่อไป ซึ่งการศึกษาชุมชนสามารถใช้วิธีหลากหลายทั้งการสังเกต สัมภาษณ์ สอบถาม สนทนากลุ่ม ศึกษาเอกสาร เป็นต้น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) อีก 12 ปีต่อมาผู้เขียนในฐานะเป็นผู้วิจัยได้สรุปนิยามคำว่า ชุมชนศึกษา หมายถึง กระบวนวิธีในเสาะแสวงหาความจริงในพื้นที่เป้าหมายที่เป็นทั้งมนุษย์ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติได้อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม ชุมชน หมู่บ้าน ด้วยวิธีที่หลากหลายเพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงนำไปเพื่อกำหนดแนวทางพัฒนาให้เกิดความยั่งยืนเป็นไปตามความต้องการและปัญหาที่คนในชุมชนเพื่อพัฒนาหรือการวางแผนพัฒนาชุมชนในอนาคต (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) ซึ่งวิธีการ ขั้นตอนในการศึกษาชุมชนนั้นมีแนวคิดจากนักวิจัย นักวิชาการจากสถาบันวิจัยระบบสุขภาพ ได้ทำการคู่มือการเรียนรู้วิถีชุมชน เป็นคู่มือการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนง่าย ได้ผล และสนุก ซึ่งเป็นผลลัพธ์จากการถอดประสบการณ์ที่เคยใช้แนวคิดและเครื่องมือทางมานุษยวิทยาไปศึกษาชุมชนในลักษณะของการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพื่อทำงานวิจัยในเรื่องต่างๆ ผนวกกับการทดลองใช้เครื่องมือเหล่านี้ในการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในการทำงานชุมชนให้แก่สถานบริการสาธารณสุขหลาย จึงได้มีแนวคิดในการวางรากฐานความเข้าใจชุมชนและเครื่องมือศึกษาชุมชน 7 ชิ้น คือ แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กรชุมชน ระบบสุขภาพชุมชน ปฏิทินชุมชน ประวัติศาสตร์ชุมชน และประวัติชีวิตบุคคล โดยเครื่องมือดังกล่าวมีจุดเด่นที่น่าสนใจ คือ (1) ทำให้การลงศึกษาชุมชนมีวิธีการที่ชัดเจน (2) สร้างความเข้าใจในวิถีของชุมชนได้รวดเร็ว (3) ประยุกต์ใช้ความรู้กับงานบริการสุขภาพได้ดี ทำให้งานบริการสุขภาพสอดคล้องกับวิถีชีวิตและเชื่อมโยงกับชุมชน (4) สร้างทัศนคติเชิงบวกต่อการทำงานชุมชนทำให้ทำงานกับชุมชนได้อย่างมีความสุข (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2545) เมื่อพิจารณาอย่างแยบคายว่าการศึกษาชุมชน หรือชุมชนศึกษาเป็นการใช้เครื่องมือที่เหมาะสมในการเข้าไปในชุมชนเพื่อให้ได้ข้อมูลต่างๆ โดยเครื่องมือเหล่านี้จะกลายเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ใหม่หรือจัดความข้อมูลในชุมชนให้เกิดความเป็นระบบข้อมูลเมื่อผ่านการพิสูจน์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์จะเกิดความรู้ซึ่งเป็นความจริงในชุมชน ดังนั้นชุมชนศึกษาหรือการสำรวจชุมชน (community study-survey) หมายถึง การศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับลักษณะและสภาพต่างๆ ในชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์แนวโน้มของปัญหาและความต้องการของ

ชุมชน เพื่อใช้เป็นพื้นฐานด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้เข้าใจลักษณะของแต่ละชุมชนอย่างแท้จริง ในการกำหนดโครงการพัฒนาหรือการวางแผนพัฒนาชุมชนในอนาคต (ธนพรรณ ธานี, 2540; ชิรวัฒน์ นิจเนตร, 2528; ขบวน พลตรี, 2530) การศึกษาชุมชนสามารถวิเคราะห์ตามแนวคิดของนักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาว่ามีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ มนุษย์ สิ่งที่มนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น และสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (ไพรัตน์ เตชะรินทร์, 2524; สุรเทพ ชวลิตร, 2524; ทองคูณ หงส์ พันธุ์, มปป) นอกจากนี้การศึกษาชุมชน ยังเป็นการทำความรู้จักกับชุมชน การยอมรับในสิ่งที่ชุมชนเป็น การเรียนรู้ การทำความเข้าใจ การอธิบายอย่างเป็นระบบ การตีความความหมายที่ซ่อนอยู่ในชุมชน การวิเคราะห์ สังเคราะห์ และการสังเกตปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้คำว่า การศึกษาชุมชน จึงหมายความว่า เป็นการสำรวจและศึกษาวิเคราะห์หาความจริงในสภาวะของสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม ความต้องการและปัญหาในชุมชนเพื่อที่จะก่อให้เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาให้ดีขึ้นสามารถสร้างประโยชน์ในการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนต่อไป (มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา, 2566) การศึกษาชุมชนยังเปรียบเสมือนเป็นการทำความรู้จักและเข้าใจกับชีวิตของคนยุคหนึ่ง คือการล่วงรู้ว่าในอดีตเคยผ่านร้อน ผ่านหนาว มีบาดแผลร่องรอยจากอดีต มีวิธีการเยียวยา มีความชื่นชมสมหวังเกี่ยวกับอดีตกับปัจจุบัน การมีความทุกข์ ความหวัง ความปรารถนาความใฝ่ฝันในอนาคต สิ่งที่ทำให้ทุกข์ สิ่งที่ทำให้สุข ทั้งนี้การศึกษาชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ชีวิตของคนแต่ละรุ่นเกิดขึ้น ดำรงอยู่แล้วแตกดับไปตามแต่ละชีวิตของคนในชุมชนที่จะสามารถสืบทอดได้ เพราะชีวิตของคนรุ่นใหม่ที่เข้ามาแบกรับชีวิตของชุมชนแทนชีวิตคนรุ่นเก่า (กาญจนา คำผา, 2559) ปัจจุบันเครื่องมือในการศึกษาชุมชนมีความหลากหลายช่วยให้ผู้ศึกษาหรือนักวิจัย ที่ใช้ฐานชุมชนมีสิ่งอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ โดยเครื่องมือศึกษาชุมชนสามารถอ้างอิงอาศัยเครื่องมือของการวิจัยได้เช่นกัน ได้แก่ การใช้ข้อมูล เอกสารที่มีอยู่แล้ว แบบสำรวจ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์และแบบสัมภาษณ์ การทดสอบและแบบทดสอบ แบบวัดทัศนคติ การสนทนากลุ่ม การจัดเวที การสังเกตและแบบบันทึกการสังเกต การทดลอง เครื่องมือวัดทางวิทยาศาสตร์ การวิเคราะห์และการใช้ภาพถ่าย การถอดบทเรียน (after action review; AAR) เป็นเครื่องมือเก็บข้อมูล การรายงานตนเอง และ การประเมินแบบรูบิก (scoring rubric) (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) ชี้เห็นถึงเป้าหมายของการศึกษาชุมชนคือ การแสดง

พฤติกรรมในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลที่เป็นทั้งข้อเท็จจริงกับปรากฏการณ์ในสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยอายตนะทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เป็นทั้งสิ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติด้วยการอาศัยเครื่องมือการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบแล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาวิเคราะห์เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาที่แท้จริงและวางแผนพัฒนาให้กับประชาชนจนเกิดคุณภาพชีวิตที่ดี (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) จึงประมวลสรุปได้ว่า การศึกษาชุมชน คือ กระบวนการศึกษาที่เป็นวิธีการสำรวจข้อมูลในชุมชนอย่างเป็นระบบแบบแผน เพื่อเข้าถึงความเป็นจริงของชีวิตผู้คนที่อาศัยอยู่ในชุมชน ทั้งด้านธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ภูมิสังคม วิถีชีวิต วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และสังคม โดยใช้วิธีการหลากหลาย เช่น การสำรวจ การสังเกต สัมภาษณ์ สนทนากลุ่ม และการใช้เครื่องมือเฉพาะทาง เพื่อทำความเข้าใจความต้องการ ปัญหาและบริบทของชุมชนอย่างลึกซึ้ง ซึ่งสามารถนำไปสู่การวางแผนพัฒนาและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนจนเกิดความอยู่ดีมีสุขและความยั่งยืน โดยมีองค์ประกอบหลักคือ มนุษย์ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น ดังนั้นสิ่งที่เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการศึกษาชุมชนซึ่งจะเป็น “ปรากฏการณ์จริง” ที่ปรากฏอยู่ในชุมชนที่มองเห็นเป็นรูปธรรม (วัตถุสิ่งของเชิงประจักษ์) อาศัยการสำรวจ การเก็บข้อมูลเอกสาร การพูดคุยสนทนา การสังเกตุแบบมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชนซ้ำแล้วซ้ำเล่าวิเคราะห์เชิงเนื้อหาจะสามารถพบความรู้นี้ได้ “ทักษะกระบวนการ” ที่เป็นความรู้ในความชำนาญของบุคคลในชุมชนต่อการแก้ไขปัญหาหรือสร้างสรรค์อาชีพของผู้คนในชุมชน เป็นการเฝ้าสัมภาษณ์ สนทนากลุ่มย่อย การออกแบบกระบวนการขั้นตอนให้ได้รูปแบบ ตัวอย่าง ตัวแบบ โมเดล ซึ่งอาจเริ่มจากการออกแบบเครื่องมือในการศึกษาชุมชนตามเป้าหมายหมายที่ต้องการ “นวัตกรรมสิ่งประดิษฐ์” เกิดขึ้นจากการออกแบบทดลองที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือจากการสังเกตธรรมชาติที่ปรับตัวเกิดขึ้นเพื่อความอยู่รอดแล้วนำมาประยุกต์กับชีวิตของมนุษย์

2. ทุนชุมชน (community capital)

การวิจัยชุมชนมักจะอธิบายถึง 2 คำสำคัญคือ ทุนชุมชนและทุนสังคมที่มีความใกล้เคียงกันโดยฐานรากในการคิดและการศึกษาทุนชุมชนย่อมสะท้อนความเชื่อมโยงกันและกัน จากคำว่าชุมชน และสังคม ย่อมพบพฤติกรรมที่ซ่อนอยู่คือการมี “ปฏิสัมพันธ์” ระหว่างคนในชุมชนและคนในสังคม จึงมีสาระสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดทุนชุมชนและทุนสังคม ที่ไม่แตกต่างกันดังนี้

2.1 ทุนชุมชน

คำว่า “ทุนชุมชน” มีหลากหลายรูปแบบของทุนในสังคมจะมีทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม สัญลักษณ์ ความรู้และทุนประสบการณ์ (Bourdieu, 1977; 1986) ซึ่งเป็นแนวคิดตั้งต้นให้กับหลายการวิจัย อาทิ การวิจัยเรื่อง ทุนชุมชนและศักยภาพในการจัดการตนเอง เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น มีการกล่าวถึงทุนชุมชนไว้ว่า ทุนชุมชนที่มีผลต่อการจัดการตนเองเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วย (1) ทุนมนุษย์ ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชน และแรงงานในชุมชน (2) ทุนสังคม มีลักษณะความสัมพันธ์แบบเครือญาติ (3) ทุนกายภาพ เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างภาครัฐและประชาชนจัดสร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการในลักษณะของโครงสร้างพื้นฐาน (4) ทุนธรรมชาติ ที่ดิน น้ำ ป่า อากาศ ที่สมบูรณ์ (5) ทุนการเงิน และ (6) ทุนทางวัฒนธรรม ความรู้ภูมิปัญญา ประเพณี (วันชัย ธรรมสัจการและคณะ, 2565) ทั้งนี้ทุนชุมชนยังมีความสัมพันธ์ที่สะสมในรูปของความไว้วางใจ (trust) ความเข้าใจซึ่งกันและกัน (mutual understanding) การให้คุณค่าร่วม (shared value) และพฤติกรรมที่เชื่อมโยงสมาชิกของเครือข่ายและชุมชนเข้าด้วยกัน (Cohen & Prusak, 2001) นอกจากนี้ทุนชุมชนยังมีนิยามว่า พลังอำนาจของมนุษย์ที่เกิดจากการรวมตัวกัน มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันและกันในลักษณะของเครือข่าย โดยการจัดการทรัพยากรทั้งในมิตินามธรรม อาทิ ชุดความคิด ความรู้ ความเชื่อ และมิติที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัตถุ อาคาร สถานที่ ดังนั้นทุนชุมชนจึงจำแนกได้เป็น 6 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) ทุนมนุษย์ (human capital) (2) ทุนสังคม (social capital) (3) ทุนกายภาพ (physical capital) (4) ทุนธรรมชาติ (natural capital) (5) ทุนการเงิน (financial capital) และ (6) ทุนวัฒนธรรม (cultural capital) (Akkaraseranee, 2012) มีความสอดคล้องกันกับการวิจัยด้านทุนชุมชนในหลายพื้นที่ อาทิ ทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง ศึกษาเปรียบเทียบระหว่าง ชุมชนรางหวาย และหนองสาหร่าย อาเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า ทั้งสองชุมชนมีทุนชุมชนครบทุกด้าน ทั้งทุนการเงิน ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม และทุนธรรมชาติ (สุมาลี สันติพลวุฒิและคณะ, 2550; ฟ้าลั่น กระสังข์, 2562) นอกจากนี้ยังทุนชุมชนยังสะท้อนความเป็นทุนทางสังคมด้วย อาทิ ทุนทางสังคมหรือ social capital ปรากฏขึ้นครั้งแรกของ Lyda Judson Hanifan Rural School Community Centers ซึ่งได้อธิบายถึง

ปรากฏการณ์ต่างๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของคน เช่น สิ่งที่เกี่ยวกับการสร้างภาพลักษณ์ที่ดี การสร้างมิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจ และการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคล ครอบครัว และเครือญาติ แต่สำหรับประเทศไทยปรากฏขึ้นในปี พ.ศ.2532 บทความชื่อ ทุนสังคมกับความเจริญ ที่กล่าวถึงทุนสังคมที่ดำรงอยู่เดิมและค้นหาวิธีการสร้างให้เข้มแข็ง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2539) ต่อมาปรากฏขึ้นภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ ปี พ.ศ.2540 ในเรื่องการพัฒนาประเทศโดยให้มีโครงการเพื่อการลงทุนทางสังคม (social investment program; SIP) นั่นเอง ทั้งนี้ World Bank (1999) ได้ระบุว่า ทุนชุมชนเป็นสถาบัน ระบบความสัมพันธ์และบรรทัดฐานที่ช่วยหล่อหลอม การมีปฏิสัมพันธ์กันในสังคม ส่งผมให้เกิดการเพิ่มขึ้นของความยึดเหนี่ยวกันในสังคม สามารถนำไปพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนในชุมชนและสังคมถือเป็นทุนทางสังคม ส่วน Putnam (1993) ได้นิยามทุนทางสังคมวาลักษณะเด่นขององกรค์ทางสังคม อาทิ ความไว้วางใจ (trust) บรรทัดฐาน (norms) และเครือขาย (networks) ในประเทศไทยโดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ระบุทุนชุมชนไว้ในรูปแบบเชิงวิธีการคิด หมายถึง บรรทัดฐาน คุณค่า ความไว้วางใจ ทัศนคติ และความเชื่อ และคำว่าทุนทางสังคมเกิดจากการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำ บนฐานของความไว้เนื้อเชื่อใจ สายใยผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ที่มีการสะสมในลักษณะเครือข่ายขององค์ประกอบหลักได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม (สุวรรณี คำมั่น, 2551, 29-30 พฤศจิกายน) นอกจากนี้คำว่า ทุนทางสังคม คือชีวิตประจำวันของคน เช่น การสร้างภาพลักษณ์ที่ดี การสร้างมิตรภาพและการติดต่อ สัมพันธ์กันทางสังคม การสร้างทุนทางสังคมในชุมชนจะต้องมีการสะสมทุนก่อน คนในชุมชนต้องมีมิตรภาพที่ดี ต่อกัน เป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม มีการติดต่อสัมพันธ์ฉันญาติมิตรกับเพื่อนบ้าน การสะสม ความสัมพันธ์ทางสังคมให้คนบรรลุถึงความต้องการทางสังคมและชุมชนจะได้รับประโยชน์จากความร่วมมือของสมาชิกทุกคน สมาชิกก็ ได้รับประโยชน์ซึ่งกันและกัน อันจะนำมาซึ่งมิตรภาพ ความช่วยเหลือเกื้อกูลและความเห็นอกเห็นใจกันในสังคม ทุนทางสังคม จึงประกอบด้วย ความมีน้ำใจ ความเอื้ออาทร ความช่วยเหลือเกื้อกูล ความเป็นชุมชน ภูมิปัญญาชาวบ้าน วัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ศักยภาพในชุมชน ซึ่งเป็นมรดกของสังคมและเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวผูกพันกันของคนไทยมาช้านาน (ไมตรี อินเตรียะ, 2560)

ทุนทางสังคมเกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน กิจกรรมร่วมมือกัน ยิ่งมีมากเท่าไรก็อาจเป็นผลดีในแง่ที่ว่า เกิดการเรียนรู้ รับรู้ และส่งข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน ทำให้เกิดคุณค่าบางอย่างที่สามารถยึดโยงและยอมรับร่วมกัน ทุนทางสังคม จึงหมายถึง ความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่เราสามารถเรียกเอาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ อาทิ ความเชื่อถือไว้วางใจกัน (trust) เครือข่าย (network) สถาบัน (institution) (Treevanchai, 2003) ทั้งนี้ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2541) ได้อธิบายถึงทุนทางสังคม คือ วิธีคิด ระบบความรู้ การจัดการเป็นวิถีชุมชน อาทิ การจัดระบบความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติหรืออมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ต้องอาศัยวิธีคิดเชิงซ้อนและเกี่ยวข้องกับระบบความรู้ ภูมิปัญญา จารีต ประเพณีกฎหมาย หรือกฎเกณฑ์ทางสังคม รวมถึงการมีองค์กรเข้ามาทำหน้าที่จัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับทุนเหล่านั้น นอกจากนี้คำว่า “เครือข่ายความร่วมมือ” เป็นทุนทางสังคมในรูปแบบหนึ่ง (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2546) อย่างในชุมชนเกษตรกรรมที่ปรากฏรูปแบบของทุนทางสังคมในลักษณะของ “การลงแขก” ในบริบทสังคมไทยปัจจุบันที่ค่านิยมแบบทุนนิยมเข้ามามีบทบาทแทนที่หลักคำสอนในพุทธศาสนา และปรากฏเพิ่มมากขึ้นการเสื่อมสลายลงของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ทั้งนี้การด้อยประสิทธิภาพในการบังคับให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน ถือเป็นการเสื่อมสลายของทุนทางสังคมในชุมชนเกษตรกรรมชนบทของไทย (บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาศวัต, 2546) เมื่อประมวลแนวคิดผสมผสานระหว่างทุนชุมชนต่างประเทศและแนวคิดในประเทศไทยแล้วทำให้ในการวิจัยเรื่อง การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร จึงสรุปนิยามคำว่า ทุนชุมชน (community capital) หมายถึง สรรพสิ่งที่เป็นทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้นเองก็มี เป็นลักษณะเฉพาะมนุษย์ที่สั่งสมจากสมอง ภูมิปัญญา ความเชื่อศาสนา วัฒนธรรมประเพณี และเงินตราก็มีสร้างทั้งความสำเร็จและความยั่งยืนของชุมชนรวมทั้งต้องสร้างให้เกิดศักยภาพนำไปสู่การสร้างมูลค่าทางทุนทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางทุนสังคมได้ทุนชุมชนวัดประชาระบือธรรมที่ชัดเจนมี 5 ทุน ชุมชนได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมความรู้ ประสบการณ์ และทุนกายภาพและเครือข่าย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ผู้เขียนชี้ว่า ทุนชุมชนมีความเป็นอัตลักษณ์และเอกลักษณ์ที่สะท้อนอย่างชัดเจนในพื้นที่ชุมชนของตนเองทั้งสิ่งที่มีอยู่โดยธรรมชาติ (ทุน

ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม) และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (ทุนมนุษย์ ทุนปัญญา ทุนสังคม ทุนชุมชน) ซึ่งสื่อออกมาในรูปแบบระบบนิเวศชีวิตของคนที่มีวัฒนธรรมประเพณี จารีตขนบธรรมเนียม พิธีกรรม ความเชื่อค่านิยม กิจกรรมในการจัดการชุมชนให้เกิดการดำรงชีวิตของชีวิตผู้คนได้อยู่ร่วมกัน เกื้อกูลกันอย่างยาวนาน สืบสาน ต่อยอดให้ระบบวิถีชีวิตเกิดความมั่นคงยั่งยืน มีรูปแบบการเปลี่ยนแปลง การปรับตัวที่สามารถพึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเองให้ชุมชนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข

2.2 ทุนสังคม

คำว่า “ทุนสังคม” สะท้อนถึงความเชื่อมโยงในบริบททุนชุมชนที่เป็นมิติสังคมเมืองดังนิยามที่กล่าวว่า ทุนทางสังคมของไทยมีลักษณะเป็นระบบและซับซ้อนจนสามารถเอื้อประโยชน์ต่อการเสริมสร้างทุนมนุษย์ วิธีการเสริมสร้างทุนทางสังคมของไทยใช้ทั้งแบบตามจารีตประเพณี อาทิ การอิงคำสอนศาสนาเน้นร่วมกิจกรรมตามประเพณีและใช้ความเป็นเครือญาติ ส่วนแบบสมัยใหม่ อาทิ การกำหนดแนวปฏิบัติ กฎกติกา ระเบียบร่วมกัน ที่สำคัญคือการพาทำและการทำเป็นแบบอย่าง ตัวแบบการนำทุนทางสังคมมาใช้เสริมสร้างทุนมนุษย์ของไทยเน้นใช้การขัดเกลาทางสังคม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอด ศึกษา การฝึกปฏิบัติและการตอกย้ำ ผ่านสถาบันหลัก คือ ครอบครัว ชุมชน สถาบันศาสนาและรัฐ โดยสรุปได้ว่าทุนสังคมเกี่ยวข้องกับเครือข่ายการช่วยเหลือ การร่วมมือ กฎระเบียบแนวปฏิบัติร่วมกัน ความผูกพันพันธะสังคมและความไว้เนื้อเชื่อใจ (สุพรรณี ไชยอำพร, 2560) บางแนวคิดคำว่า ทุนทางสังคมกลายเป็นสินทรัพย์สาธารณะที่มีค่าของสังคมอันเกิดจากการที่มนุษย์ได้หล่อหลอมสั่งสมขึ้นมาเกิดเป็นบรรทัดฐาน วัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นทุนขั้นพื้นฐานของสังคมที่ช่วยเชื่อมโยงให้เกิดการพัฒนาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคมการเมืองและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน (ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี, 2559) ยังมีความเป็นเหตุและผลต่อกันทั้งการมีเครือข่าย ทุนทางสังคม และความไว้วางใจ สัมพันธ์ใกล้ชิด ความไว้วางใจเป็นฐานทุนทางสังคม ทุนทางสังคมเกิดจากเครือข่ายที่มีค่านิยมร่วมและความไว้วางใจ (จิรพรรณ นฤภัทร, 2559) ทุนสังคมส่งผลต่อการพัฒนาประเทศด้วยการที่ความไว้วางใจมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับการดำเนินการร่วมเพื่อการพัฒนาและแก้ไขปัญหาและเมื่อความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม องค์กรและเครือข่ายจะส่งผลให้คนในชุมชนเข้ามาร่วมกันพัฒนาและแก้ไขปัยหาที่เกิดขึ้นในชุมชน (พัฒ

นพงศ์ สุกิจปาณีนิจ, 2552) ในทุนทางสังคมสามารถนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้ชี้ให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมดังเช่นในชุมชนบางนางลี่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสาคร พบว่า ทุนทางสังคมที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนประกอบด้วย ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนบุคคล ทุนองค์กร ทุนเครือข่ายและเครือญาติ (สัคพัศ แสงฉาย, 2557) เมื่อพิจารณาตามความหมายของทุนสังคมจะพบว่า มีบริบทของทุนเชิงพื้นที่ซ่อนอยู่ในความเป็นส่วนหนึ่งของทุนชุมชนที่ต้องมีคุณค่าและมูลค่าในการนำมาใช้ประโยชน์ดังกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยได้สรุปนิยามของคำว่า ทุนชุมชน หมายถึง สรรพสิ่งใดๆ ก็ตามที่มีอยู่ในชุมชน ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเกิดขึ้นจากฝีมือหรือมันสมองภูมิปัญญาที่มีมูลค่า หรือคุณค่าของมนุษย์ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คน วัฒนธรรม ประเพณี หรือปัจจัยบริการด้านโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมถึงเงินที่เป็นปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ที่มีมูลค่าต่อการดำเนินวิถีชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน (วัฒนาพร ฉิมสุวรรณ์และคณะ, 2553) ดังนั้นทุนที่อยู่ในชุมชนเป็นทั้งทุนที่เป็นเงินตรา ประเภทเงนกองทุน เงินทุนที่เกิดขึ้นจากการออม การสะสมทรัพย์ งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และทุนที่มิใช่เงินตรา ได้แก่ (1) ทุนมนุษย์ (human capital) หมายถึง ความรู้ความชำนาญด้านต่างๆ ของคนทุกเพศทุกวัยในชุมชน (2) ทุนสังคม (social capital) หมายถึง ทรัพยากรทางสังคมที่ประชาชนใช้เพื่อการดำรงชีพรวมทั้งความไว้เนื้อเชื่อใจ การยอมรับซึ่งกันและกันของคนในชุมชน กลุ่มองค์กร เครือข่ายภาคประชาชน ภาคประชาสังคมที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน ตลอดจนความเชื่อถือศรัทธา และวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนาน (3) ทุนกายภาพ (physical capital) หมายถึง สิ่งที่มนุษย์ได้สร้างขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิต หรือเป็นปัจจัยพื้นฐานในการผลิตที่สนับสนุนการดำรงชีพของประชาชน และ (4) ทุนธรรมชาติ (natural capital) หมายถึง ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่เป็นตัวกำหนดศักยภาพในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพของประชาชนในชุมชน (สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2558) ทั้งนี้ยังรวมถึงทุนทางวัฒนธรรม ความรู้ ภูมิปัญญา ประเพณี ซึ่งมีวัฒนธรรมรอบชีวิต และวัฒนธรรมรอบปีที่ปรากฏในชุมชน (วันชัย ธรรมสัจการและคณะ, 2565) เพื่อแยกให้ชัดเจนสำหรับบริบทพื้นที่ที่มุ่งการใช้รูปแบบวิถีชีวิตเกี่ยวกับศาสนาที่เป็นรากของทุนวัฒนธรรม จึงชี้ให้เห็นว่า ทุนชุมชน (community capital) เป็นทรัพยากรของชุมชนเกิดขึ้นเองก็มี เป็นลักษณะเฉพาะมนุษย์

ที่สั่งสมสร้างทั้งความสำเร็จและความยั่งยืนของชุมชน (Yvonne (Bonnie) Wichtner-Zoia, 2013) ส่วนอีกทุนหนึ่งที่ทับซ้อนอยู่เป็นทุนสังคมที่สำคัญ คือ ทุนมนุษย์และทุนทางปัญญา เป็นทุนที่มีอยู่ในมนุษย์ และในชุมชนอยู่แล้วที่เกิดขึ้นจากการสร้างสรรค์ความรู้ ประสบการณ์ ทักษะ จนเกิดความชำนาญ เชี่ยวชาญแล้วนำไปใช้ประโยชน์ได้ทั้งคุณค่าและมูลค่าให้เกิดแก่ชุมชน สังคม เมื่อสะสมกันมาขึ้น สร้างสรรค์มากขึ้นจนกลายเป็นอัตลักษณ์ เอกลักษณ์ของชุมชนและสังคมกลายเป็นทุนชุมชน ทุนสังคมที่ทุกคนสามารถนำไปสร้างให้เกิดคุณค่าและมูลค่าส่งต่อให้คนรุ่นต่อไปได้อย่างยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ดังนั้นผู้เขียนจึงสรุปทุนสังคมไว้ให้ชัดเจนขึ้นว่า ทุนทางสังคมเป็นทุนสะสมที่สะท้อนความเด่นชัดของสังคมหนึ่งสังคมใดซึ่งประกอบด้วยทั้งการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นของมนุษย์ การมีอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดจากการประกอบกิจกรรม การแสดงพฤติกรรมอันมนุษย์การสร้างขึ้นอย่างเป็นแบบแผนสามารถยึดโยงวัฒนธรรม ดึงรั้งวิถีชีวิตของคนในชุมชนมารวมพลังเป็นกลุ่ม ทีม คณะ องค์กร หน่วยงานที่คนสร้างสรรค์ขึ้นจนกลายเป็นสถาบันในชุมชน อาทิ สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนาความเชื่อ สถาบันการเงินเศรษฐกิจ มีบทบาทหน้าที่ กฎกติกาเฉพาะที่เกิดขึ้นในองค์กรของตนเองภายใต้สังคมเดียวกันสำคัญของทุนสังคมคือต้องนำมาสร้างเป็นมูลค่าให้แก่คนในชุมชนหรือสังคมนั้นได้ซึ่งอาจมีลักษณะเป็นพลังชุมชน หรืออาจเป็นอำนาจละมุน (soft power) เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนยังพบว่าทุนสังคมมีลักษณะคล้ายกับภูมิสังคมต่างกันเพียงทุนสังคมนำมาใช้สร้างสรรค์ทางเศรษฐกิจ สร้างมูลค่าเพิ่มให้คนในชุมชนและสังคมได้ แต่ภูมิสังคมเป็นสรรพสิ่งที่อยู่ในชุมชนและสังคมนั้นในทุกมิติไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นเอง หรือมีอยู่ธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่เกิดใหม่ก็ดี เป็นนวัตกรรมเทคโนโลยีทั้งเก่าและใหม่ก็ได้ อาจรวมถึงแนวทางที่จะเกิดขึ้นในอนาคตถือเป็นภูมิสังคมประกอบอยู่แวดล้อมเป็นวิถีชีวิตของคนปัจจุบัน สรุปให้ชัดว่า ทุนสังคม คือ ทรัพยากรทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมและหล่อหลอมของมนุษย์ที่มีอยู่ภายในชุมชนหรือสังคม ประกอบด้วย ความสัมพันธ์ ความร่วมมือ ความไว้วางใจ ค่านิยมร่วม กฎระเบียบ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่สะสมกันเป็นทุนพื้นฐานของสังคม เพื่อนำไปใช้ในการเสริมสร้างทุนมนุษย์และพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน ผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การฝึกฝน และการสืบทอด โดยสถาบันหลัก อาทิ ครอบครัว ชุมชน ศาสนา และรัฐ ทั้งยังเชื่อมโยงกับทุนชุมชนที่เป็นทุนมนุษย์ ทุน

วัฒนธรรม และทุนธรรมชาติ โดยทุนสังคมสามารถสร้าง “มูลค่าและคุณค่า” ให้กับคนในชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งยังมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนา การแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างพลังชุมชนในในอนาคตที่มั่นคง ซึ่งทั้งทุนชุมชนและทุนสังคมเป็นสินทรัพย์ของชุมชนที่คนในสังคมนำมาเป็นต้นทุนในการพัฒนาชุมชนและสังคมให้เจริญก้าวหน้าให้คนอยู่อย่างเป็นสุขยั่งยืน

3. ภูมิสังคม (socio-geography)

คำว่า “ภูมิสังคม” เป็นคำที่ได้ปรากฏอยู่ในหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ที่ปรากฏไว้ในหนังสือพระมหากษัตริย์นักพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา ได้อธิบายว่า การพัฒนาใดๆ ต้องคำนึงถึงสภาพภูมิประเทศของบริเวณนั้น และสังคมวิทยา เกี่ยวกับลักษณะนิสัยใจคอของคนวัฒนธรรมประเพณีในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกัน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ดังพระราชดำรัส ความตอนหนึ่งว่า

> “...การพัฒนาจะต้องเป็นไปตามภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ และภูมิประเทศทางสังคมศาสตร์ในสังคมวิทยา คือ นิสัยใจคอของคนเราจะไปบังคับให้คนอื่นคิดอย่างอื่นไม่ได้ เราต้องแนะนำ เราเข้าไปช่วยโดยที่จะคิดให้เขาเข้ากับเราไม่ได้ แต่ถ้าเราเข้าไปแล้ว เราเข้าไปดูว่าเขาต้องการอะไรจริงๆ แล้วก็อธิบายให้เขาเข้าใจหลักการของการพัฒนานี้ก็จะเกิดประโยชน์อย่างยิ่ง...”

นอกจากนี้ภูมิสังคมได้ถูกอธิบายผ่านประสบการณ์ของเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนาสนองพระราชดำริเรียนรู้หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ได้เล่าว่า ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานโครงการใดโครงการหนึ่งจะทรง “ศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ” ให้ได้รายละเอียดที่ถูกต้องเพื่อที่จะพระราชทานความช่วยเหลือได้อย่างถูกต้อง ตรงความต้องการของประชาชน และทรงเตือนว่าการวางโครงการหรือกิจกรรมเพื่อการพัฒนาประเทศ ต้องให้ความเคารพและสอดคล้องกับ “ภูมิสังคม” โดย “ภูมิ” คือ ให้ความเคารพภูมิศาสตร์และ ทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่รอบตัวเราหรือภาษาชาวบ้านคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ที่อยู่รอบตัวเรา เนื่องจากแต่ละแห่ง แต่ละภูมิภาคแต่ละมุมเมืองนั้น ลักษณะแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง สำหรับ “สังคม” นั้น คือ คน โดยจะเห็น ว่าความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม หลักปฏิบัติค่านิยมของคนที่อยู่ในท้องถิ่นต่างๆ แทบจะไม่เหมือนกันเลย จึงทรงกำชับว่าต้องให้ความ

เคารพต่อสองสิ่งนี้ รวมถึงต้องมีวิธีคิดอย่าง “องค์รวม” หรือมองอย่างครบวงจร ซึ่งไม่จำเป็นต้องผูกมัดติดตำรา หรือวิชาการและเทคโนโลยีที่อาจจะไม่เหมาะสมกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่แท้จริงของคนไทย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ทั้งนี้ผู้เขียนได้วิจัยวิถีคนเมืองกับการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้สรุปคำว่า “ภูมิสังคม” ไว้ว่า บริบททางกายภาพ สภาพลักษณะของพื้นที่ วิถีชีวิต ค่านิยม ความหลากหลายของขนบธรรมเนียมประเพณีที่อยู่รอบท้องถิ่นที่อาศัย ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในแต่ละ แห่งตามภูมิประเทศ โดยการพัฒนาหนึ่งๆ ในท้องถิ่นนั้นจะต้องคำนึงเสมอ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555) นอกจากนี้มีการศึกษาวิจัยการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” ได้สรุปภูมิสังคม ไว้เช่นเดียวกันว่า ภูมิสังคม หมายถึง บริบททางพื้นที่ภูมิศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ธรรมเนียม จารีตประเพณี ข้อวัตรปฏิบัติ ค่านิยม วิถีชีวิตการดำรงอยู่ของประชาชนในพื้นที่ชุมชน ท้องถิ่นในการพัฒนาสิ่งต่างๆ เหล่าจำเป็นอย่างยิ่งในการเป็นข้อมูลเพื่อการตัดสินใจของนักพัฒนาเพื่อให้เกิดความเข้าใจ เข้าถึงแล้วพัฒนาสู่ความยั่งยืนต่อไป ซึ่งในงานวิจัยภูมิสังคมที่สามารถมองเห็นบริบทพื้นที่นาเกลือ นาข้าว พื้นที่ราบ ลำน้ำ ป่าไม้ อ่างเก็บน้ำ อาชีพ วิถีชีวิต ชุมชนชนบทและเมืองเทศบาลบ้านดุง ครอบครัวขนาดเล็ก ครอบครัวขยาย ความหลากหลายของอาชีพ การคมนาคมขนส่ง การค้าขายรายทาง เส้นทางค้าขายบายศรีตามความเชื่อคำชะโนด สถานศาสนาทางพุทธ คริตส์ ประเพณี และวัฒนธรรม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2560) ดังนั้นผู้เขียนสามารถสรุปได้ว่า “ภูมิสังคม” แยกเป็น 2 คำว่าที่มีความหมายเฉพาะคือ ภูมิ แปลว่า พื้นที่ แผ่นดิน ผืนแผ่นดิน และอีกคำหนึ่งคือ สังคม แปลว่า คน หรือกลุ่มคนที่มีปฏิสัมพันธ์อย่างเป็นระเบียบแบบแผนที่ดีงามอยู่ร่วมกันอย่างมีเป้าหมายวัตถุประสงค์ร่วมกัน ดังนั้นเมื่อสรุปคำว่า ภูมิสังคม จึงหมายถึงผืนดินที่รวมผู้คนให้อยู่ร่วมกันมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีต่อกันรวมทั้งสรรพสิ่งที่เกิดตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่ปรากฏเห็นผ่านกิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณี มีกลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือแม้ไม่ปรากฏเห็นด้วยสายตา แต่ยังสัมผัสรับรู้ว่าในแผ่นดินได้มีสิ่งที่เป็นค่านิยม ความเชื่อ ระเบียบแบบแผนปรากฏอยู่จนสะท้อนเป็นเอกลักษณ์ อัตลักษณ์เฉพาะถิ่นฐานที่แตกต่างกันออกไปตามพื้นที่ภูมิภาค ทำให้ภูมิสังคมหนึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนอีกภูมิสังคมหนึ่งก็ได้ทำให้ภูมิสังคมถูกกำหนดด้วยขอบเขต

พื้นที่และผู้คนที่อยู่ที่อาศัยอยู่ที่นั้นเป็นการเฉพาะภูมินั้นๆ ทั้งนี้ยังกล่าวถึง ภูมิสังคม ในมิติการพัฒนาว่า การพัฒนาใดๆ ต้องให้สอดคล้องกับลักษณะทางภูมิประเทศ (ภูมิ) และ วิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่ (สังคม) โดยให้ความสำคัญกับความแตกต่างเฉพาะของแต่ละท้องถิ่น ทั้งทางธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ลม ไฟ และทางสังคม เช่น ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อและวัฒนธรรม เพื่อให้การพัฒนามีความเหมาะสม ตรงความต้องการของประชาชน และเกิดความยั่งยืน โดยต้องใช้วิธีคิดแบบองค์รวม ไม่ยึดติดทฤษฎี หลักการหรือตำราเพียงอย่างเดียว ต้องเข้าใจบริบทของพื้นที่และผู้คนอย่างแท้จริงจึงสามารถนำไปสู่การพัฒนาแบบสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

4. ผลิตภัณฑ์ชุมชน (community product)

ยุคปัจจุบันทั้งมิติภาครัฐ เอกชน ประชาชนเมื่อกล่าวถึงการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ย่อมให้ความสำคัญกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชนซึ่งทุกแนวคิด นโยบาย กิจกรรมมุ่งเน้นให้เกิดทั้งคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจ ให้ประชาชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น เมื่อรายได้มากขึ้น ชีวิตของผู้คนในชุมชนย่อมดีขึ้น ดังนั้นสิ่งแรกที่มักจะนึกถึง คือการผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพโดยใช้คนในชุมชนทำเอง ใช้เอง ขายและจำหน่ายเอง ดังนั้นการปรากฏขึ้นผลิตภัณฑ์ของชาวบ้านจนยกระดับเป็นสินค้าโอท็อป (OTOP) ผลิตภัณฑ์ที่เกิดจากผลผลิตของคนในชุมชนที่มาจากทุนทรัพยากรของท้องถิ่น ซึ่งคำว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” มีการกล่าวถึงผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นของชุมชนหรือตำบลนั้นจึงเป็นการเกิดขึ้นจากความสร้างสรรค์ของผู้คนที่อยู่ในชุมชนโดยผลผลิตใดที่เกิดขึ้นจากการปลูก ทำ ออกแบบ สรรค์สร้างขึ้น เมื่อใดที่คนในชุมชนทำ ออกแบบ ผลิตและรวมกันสร้างขึ้นเองเป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนรู้จัก รับรู้ เห็นด้วยและมีโอกาสใช้ผลผลิตนั้นจะเรียกว่า “ผลิตผลของชุมชน” และสร้างสรรค์ให้มีหีบห่อที่ห่อหุ้มผลิตผลนั้นเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่ต้องนำไปใช้ได้ หยิบถือเคลื่อนย้ายติดตัว ถือซื้อขายเป็นของฝากได้มีขายในชุมชนนั้นๆ สร้างมาเพื่อเป็นของชุมชนนั้นเรียกว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” อาทิ ผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากจากทุนทรัพยากร ทุนปัญญา ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคมของคนที่อาศัยอยู่ในชุมชนได้คิดใหม่ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง และสร้างสรรค์จนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่สร้างสรรค์ของชุมชนสามารถสร้างคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจไปพร้อมกันด้วย ซึ่งตลาด

คลองลัดมะยมจึงเกิดการเพิ่มค่าด้วยการสร้างเรื่องเล่า (storytelling) สอดคล้องกับผลิตภัณฑ์ของชุมชนและความต้องการของประชาชนให้เกิดขึ้นประจำแหล่งท่องเที่ยวตลาดน้ำคลองลัดมะยม (Phukamchanoad, 2022) เมื่อกล่าวถึงคำว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” คนทั่วไปจะนึกถึงสินค้าโอท็อป (OTOP) ซึ่งมีจุดเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ.2544 โดยมีกระบวนการขับเคลื่อนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ ถือเป็นแนวคิดในการประกาศสงครามกับความยากจนเป็นหนึ่งในนโยบายเศรษฐกิจชุมชนที่สำคัญของยุทธศาสตร์การสร้างรายได้ลดรายจ่าย และขยายโอกาส มีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจน สร้างงาน สร้างรายได้ในชุมชนและ ท้องถิ่น โดยอาศัยแนวคิดจากการบรรยายของนายโมริฮิโกะ ฮิรามัทซึ (Morihiko Hiramatsu) ผู้ว่าราชการจังหวัดโออิตะ (Oita) ประเทศญี่ปุ่น ผู้ริเริ่มโครงการ One Village One Product หรือ OVOP ได้ให้แนวคิดและหลักการของโอว็อป (OVOP) ของจังหวัดโออิตะ ประเทศญี่ปุ่น แก่ผู้บริหาร ข้าราชการ ทุกกรม กระทรวง ทุกภาคส่วนได้เข้าใจและเรียนรู้จากประเทศต้นแบบการดำเนินงานโอท็อป (OTOP) โดยเฉพาะแนวคิดพื้นฐานปรัชญา 3 ประการสำคัญ คือ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (2) การพึ่งพาตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (3) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยคำว่า “ผลิตภัณฑ์” ไม่ได้หมายถึงตัวสินค้าเพียงอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการทางความคิด ขั้นตอนการบริการ แนวทางการดูแลการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รูปแบบการรักษาภูมิปัญญาไทย การท่องเที่ยวศิลปวัฒนธรรม ประเพณี การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ มีจุดเด่น และจุดขายที่รู้จักกันแพร่หลาย (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556; Jaiborisudhi, 2013; สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2558) ซึ่งเป้าหมายปลายทางของแนวคิดนี้เป็นการสร้างความเจริญ สร้างรายได้ให้กับประชาชนที่อยู่ห่างไกล ได้มีโอกาสนำผลิตภัณฑ์ชุมชนของตนเองมาสู่การสร้างสรรค์ด้วยแนวคิด วิธีการ เทคโนโลยี การตลาด รูปแบบการขายใหม่ๆ สู่ตลาดในประเทศและต่างประเทศ สามารถนำเงินเข้ามาในประเทศแล้วย้อนกับมาพัฒนาชุมชนตนเองให้เจริญรุ่งเรืองจนทำให้เศรษฐกิจถูกออกแบบให้เกิดความสร้างสรรค์ไปด้วย ซึ่งคำว่า “เศรษฐกิจสร้างสรรค์" นั้นต้องพัฒนาเศรษฐกิจบน

พื้นฐานองค์ความรู้ การสร้างสรรค์งาน และการใช้ทรัพย์สินทางปัญญาที่มีการเชื่อมโยงกับรากฐานวัฒนธรรม ความรู้ของสังคม และนวัตกรรมสมัยใหม่ นำไปสู่การผลิตสินค้าและบริการที่สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ คุณค่าทางสังคม หรือการสร้างมูลค่าที่เกิดจากความคิด ซึ่งเรียกว่า ผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ เป็นผลผลิตที่เกิดจากความคิดสร้างสรรค์และทำให้เกิดมูลค่าเพิ่มของสินค้าเป็นการพัฒนาต่อยอดจากผลิตภัณฑ์เดิมที่มีอยู่นำนำมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับยุคสมัยด้วยคุณค่าความเป็นไทยและเสน่ห์ที่สวยงาม ผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์เกิดขึ้นจากความสร้างสรรค์ การปรับตัว สั่งสม ปรับเปลี่ยน และแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมที่เป็นภูมิปัญญาของไทยที่สืบทอดเป็นมรดก เมื่อการสร้างผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์เกิดจากองค์ความรู้ด้านการออกแบบ เทคโนโลยีที่ก้าวหน้า การประยุกต์ และพัฒนาผลิตภัณฑ์นับว่าเป็นทรัพย์สินทางปัญญา (Sangaimsak, 2018) นอกจากนี้มีคำนิยามที่เกิดจากการวิจัยเรื่อง การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วม ผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน ไว้ว่า “ผลิตภัณฑ์ชุมชน” มีความสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคำว่า หนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล ซึ่งมีนัยสำคัญว่า ผลิตผลของคนในชุมชนท้องถิ่นนำมาสร้างสรรค์ให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น สามารถเป็นสินค้าประจำของชุมชนไว้ให้กับผู้มาเยือนได้ซื้อหาได้ โดยเป็นทั้งรูปแบบสิ่งของ อาหาร เสื้อผ้าที่เกิดจากวิถีชีวิต ทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นเฉพาะถิ่นต้องสะท้อนความเป็นเอกลักษณ์ อัตลักษณ์ในชุมชนท้องถิ่น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, เพ็ญนภา ปาละปินและอเสข ขันธวิชัย, 2563) ซึ่งสอดคล้องเช่นเดียวกับคำว่า ผลิตภัณฑ์ (product) หมายถึง สิ่งใดๆ ที่เสนอออกสู่ตลาดเพื่อการรู้จัก การเป็นเจ้าของ การใช้หรือการบริโภค และสามารถตอบสนองความจำเป็นและความต้องการของตลาดได้ ประกอบด้วย สินค้า บริการ ความคิด สถานที่ องค์กรหรือบุคคลโดยผลิตภัณฑ์ต้องมีอรรถประโยชน์ (utility) มีคุณค่า (value) ในสายตาของลูกค้าจึงจะมีผลทำให้ผลิตภัณฑ์สามารถขายได้ (Kotler, & Armstrong, 2007) นอกจากนี้คำว่า ผลิตภัณฑ์เป็นสินค้าอุปโภคบริโภคสินค้าอุตสาหกรรม สิ่งใดที่เสนอขายต่อตลาด และการบริการในการออกแบบรูปร่าง สีสัน หีบห่อ การใช้ชื่อยี่ห้อ การบริการและสัญลักษณ์ ซึ่งมีทั้งลักษณะที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่จับต้องได้ (tangible) และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ (intangible product) รวมถึงการ

บริการ (service) (สุดาดวง เรืองรุจิระ, 2538; นพรัตน์ ภูมิวุฒิสาร, 2543) นอกจากนี้ในการวิจัยในพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ได้สรุปนิยามคำว่า ผลิตภัณฑ์ชุมชน หมายถึง ผลิตผลที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง จะออกมาเป็นผลผลิตที่ดั้งเดิม หรือพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์ของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชน จนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนว่า “ในชุมชนนี้มีผลิตผล ผลิตภัณฑ์นี้จริง และเป็นของคนในชุมชนที่ผลิตขึ้นเอง มิได้รับมาจากภายนอก จึงจะเรียกว่า ผลิตภัณฑ์ของชุมชน โดยเมื่อได้ผลประโยชน์จากผลิตภัณฑ์ชุมชน สามารถย้อนกลับมาพัฒนาอีกครั้ง” ทั้งนี้ผลิตภัณฑ์ชุมชนเกิดขึ้นจากทุนทางปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนสังคมวัฒนธรรม ทุนทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นโดยนำมาสู่การสร้างผลิตผลหรือผลิตภัณฑ์ให้เกิดขึ้น และพัฒนาไปสู่การสร้างมูลค่าและคุณค่าให้สูงขึ้นได้ประโยชน์เป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน เมื่อนำมาใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชนเขตดุสิต ที่เป็นชุมชนเมืองต้องปรับเปลี่ยนกระบวนวิธีการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ต้องอาศัยศักยภาพของความหลากหลายของทุนปัญญาและทุนมนุษย์เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยมาช่วยในการออกแบบในการสร้างผลิตผลหรือผลิตภัณฑ์ให้เกิดขึ้นด้วยอัตลักษณ์ของชุมชนเมืองแต่ละพื้นที่ตามบริบทสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2565) ทั้งในย้ำชัดว่า ณ พื้นที่ใดมีการวิจัยผลิตภัณฑ์ชุมชนย่อมบ่งชี้ให้เห็นเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนของที่พื้นที่นั้น อาทิ ผลิตภัณฑ์ชุมชนวัดประชาระบือจึงหมายถึงการเป็น “ผลิตภัณฑ์ใหม่” ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพนวดที่มีการต่อยอดมาจากการวิจัยที่มีอยู่ในชุมชนขึ้นมาเป็น “ตำรับผลิตภัณฑ์สมุนไพรเพื่อสุขภาพผู้สูงอายุ” ค้นหาสมุนไพรที่มีชื่อใกล้เคียงท้องถิ่นดั้งเดิม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) โดยผลิตภัณฑ์มักเกิดจากกระบวนการที่สำคัญดังภาพต่อไปนี้

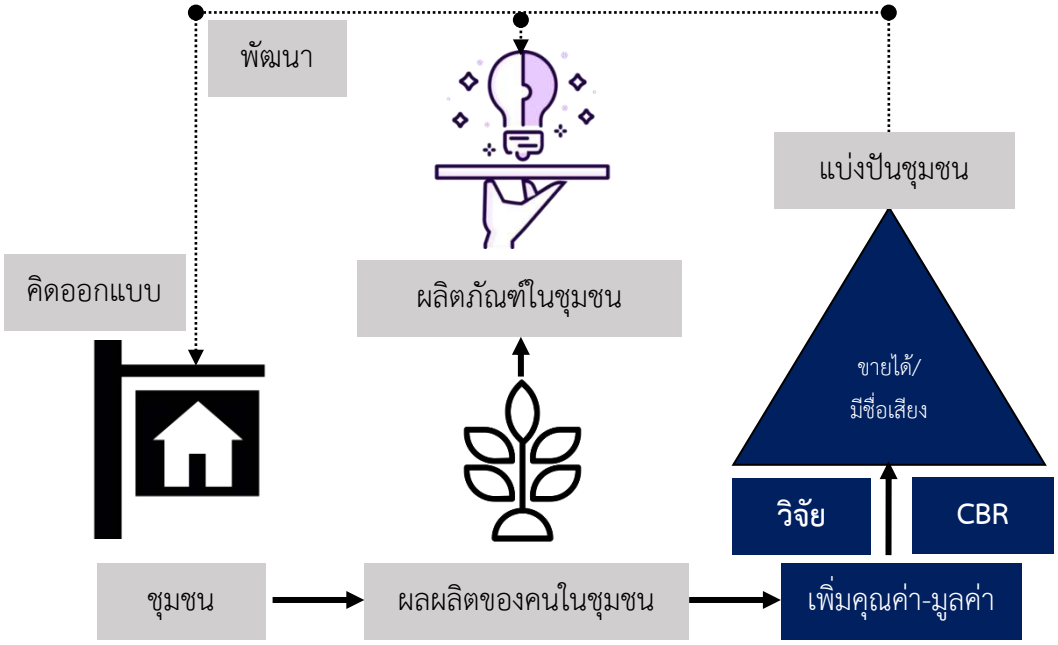

ภาพที่ 4.4 กระบวนการเกิดขึ้นของผลิตภัณฑ์ชุมชน

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ (2565)

อย่างไรก็ตามผู้เขียนยังคิดว่า ผลิตภัณฑ์ของชุมชนที่มีอยู่เดิมเป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นจากความรู้บริสุทธิ์ที่ประชาชนมีประจำชุมชน เพราะถือเป็นนวัตกรรมชาวบ้านสิ่งที่ซ่อนอยู่ในผลิตภัณฑ์ชุมชนมีองค์ประกอบการสร้างสรรค์ขึ้นจากปัญหาและความต้องการ มีการออกแบบความคิด ความคิดสร้างสรรค์ นวัตกรรมทางความคิด (process innovation) การมีส่วนร่วมของประชาชน นวัตกร คุณค่าและมูลค่า เอกลักษณ์อัตลักษณ์ของท้องถิ่น และนวัตกรรมที่เป็นตัวสินค้า (product innovation) จึงควรรักษาไว้อย่างมั่นคง ส่วนผู้ที่จะพัฒนาไม่ว่าจะเป็นลูกหลานคนรุ่นใหม่หรือนักพัฒนาชุมชนที่เข้าไปในการพัฒนาอาชีพของชุมชน แม้กระทั่งนักวิชาการที่ลงพื้นที่ไปวิจัยการออกแบบผลิตภัณฑ์ควรต่อยอดหรือสืบสานเพื่อสร้างมูลค่าและคุณค่าไปพร้อมกัน ไม่ควรทำลายของเดิมเพราะประชาชนต้องอยู่กับสิ่งที่คนนอกไปช่วยพัฒนาต้องให้ชุมชนรักในสิ่งนั้นต่อไป โดยสรุปนิยามได้ว่า ผลิตภัณฑ์ชุมชน หมายถึง ผลิตผลหรือสิ่งของที่เกิดจากการสร้างสรรค์ ประดิษฐ์ พัฒนา ออกแบบโดยคนในชุมชน นักวิจัยและนักพัฒนาจากหน่วยงรัฐ หรือเอกชน ผลิตขึ้นโดยใช้ทรัพยากร ทุนปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของตนเองในการผลิต พัฒนา หรือแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่า และคุณค่าจนกลายเป็นสินค้าและบริการที่มีอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น สามารถจำหน่ายหรือขายทั้งในชุมชนและ

นอกชุมชนได้ ผู้ซื้อสามารถจำได้ว่าเป็นของผลิตมาจากพื้นที่ใด ผลิตภัณฑ์เหล่านี้ไม่เพียงแต่สร้างรายได้ให้กับชุมชน ยังสะท้อนความคิดสร้างสรรค์ การพึ่งพาตนเอง และการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างยั่งยืน

5. กลุ่มอาชีพและภาคีเครือข่ายชุมชน (occupational groups and community networks)

เมื่อกล่าวถึงคำว่า กลุ่มอาชีพ คนทั่วไปจะนึกพฤติกรรมของชาวบ้านในการรวมกลุ่มกันในชุมชนใดชุมชนหนึ่งเพื่อจัดการผลิตผล หรือจัดทำผลิตภัณฑ์ในการประกอบอาชีพทั้งการแปรรูปอาหาร ผลไม้ ทอผ้า จักรสาน ตัดเย็บเสื้อผ้า จัดทำบายศรี ปลูกดอกไม้ เป็นต้น โดยยึดโยงความรู้ ทักษะ ความสามารถของชาวบ้านกับทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นเพื่อสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ สินค้าใหม่ไปสู่การจำหน่ายให้กับประชาชนทั่วไปและหรือลูกค้าที่สนใจทั้งในและนอกชุมชน หรือนักท่องเที่ยวที่มาเยี่ยมชมชุมชน รวมถึงผู้ที่สัญจรผ่านไปมา ซึ่งต้องสะท้อนการทำมาหากิน การประกอบอาชีพของกลุ่มคนที่มีความถนัด ความชอบ อุดมการณ์เดียวกัน โดยพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 นิยามว่า กลุ่ม หมายถึง คน สัตว์ หรือสิ่งต่างๆ ที่รวมกันเป็นหมู่ๆ หรือเป็นกลุ่มก้อน ส่วนคำว่า อาชีพ หมายถึง การเลี้ยงชีวิต การทำมาหากินและงานที่ทำเป็นประจำเพื่อเลี้ยงชีพ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, 10 พฤษภาคม) เมื่อรวมคำว่า กลุ่มอาชีพ หมายถึง การรวมกลุ่มของคนที่ทำมาหากินหรืองานที่ทำเพื่อเลี้ยงชีวิต ในประเทศไทยองค์กรที่กล่าวถึงกลุ่มอาชีพและมีนโยบายโดยตรงคือ กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทยซึ่งได้ให้นิยามไว้ว่า กลุ่ม หมายถึง การที่บุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไปมารวมกลุ่ม โดยมีการติดต่อสัมพันธ์กัน หรือปฏิสัมพันธ์กัน และมีจุดมุ่งหมายที่จะกระทำกิจกรรมอย่างใดอย่าหนึ่งร่วมกัน และความสัมพันธ์นี้จะช่วยให้สมาชิกลุ่มอยู่ร่วมกันได้ในระดับที่พอดี การที่บุคคลมารวมกันเป็นกลุ่ม จะต้องมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งหรือหลายลักษณะ ได้แก่ (1) จะต้องมีปฏิสัมพันธ์กันเสมอ (2) แต่ละคนจะถือว่าคนเองเป็นสมาชิกกลุ่ม (3) แต่ละคนในกลุ่มจะยอมรับกันเป็นสมาชิกกลุ่ม (4) มีปทัสถานร่วมกัน (5) แต่ละคนจะมีบทบาทที่ชัดเจน (6) มีการเลียนแบบลักษณะบางอย่างที่ตนเองคิดว่าเหมาะสมจากสมาชิกในกลุ่ม (7) สมาชิกมีความคิดว่ากลุ่มจะต้องให้ผลประโยชนต่อสมาชิก (8) สมาชิกจะแสวงหาเป้าหมายร่วมกัน (9) มีการรับรู้ความเป็นเอกภาพของกลุ่มร่วมกัน และ (10) สมาชิกกลุ่มจะปฏิบัติตนให้เหมาะสมสภาพแวดล้อมของกลุ่ม (กรมการพัฒนาชุมชน, 2560)

ซึ่งคำว่า “กลุ่มอาชีพ” ชี้ให้ถึงการรวมตัวของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเดียวกัน ดำเนินกิจกรรมด้านอาชีพ กิจกรรมผลิต และจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง โดยมีโครงสร้างการทำงานกลุ่ม มีคณะกรรมการดำเนินงานของกลุ่ม การมีระเบียบข้อบังคับ กฎกติการ่วมกัน ทั้งนี้กรมการพัฒนาชุมชน (2567) ยังมีการกล่าวถึง องค์กรชุมชน ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านในชุมชนเพื่อรวมกันแก้ไขปัญหาของชุมชนเช่นเดียวกัน แต่องค์กรชุมชนต้องมีการจัดตั้งแบบเป็นทางการโดยรัฐ อาทิ คณะกรรมการหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กลุ่มเกษตรกร สหกรณ์การเกษตร มีเจ้าหน้าที่คอยกำกับดูแลตามกฎระเบียบ ส่วนองค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน อาทิ กลุ่มสตรี กลุ่มทอผ้า กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนี้ยังมีองค์กรชาวบ้านที่รวมกันเป็นเครือข่ายที่ราชการตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ และผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น ยังมีองค์กรชุมชนที่ชาวบ้านจัดตั้งขึ้นเอง อาทิ การรวมตัวเพื่อดูแลรักษาต้นน้ำลำธาร การคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น และกรมการพัฒนาชุมชนได้สรุปคำว่า “กลุ่ม” หมายถึง การรวมตัวกันของบุคคลตั้งแต่สองคนขึ้นไป โดยมีวัตถุประสงค์ที่แน่ชัด และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ตลอดจนมีบรรทัดฐาน ความสามัคคี การแสดงพฤติกรรม และโครงสร้างกลุ่มที่ชัดเจน การรวมกันเป็นกลุ่มต้องประกอบด้วย (1) มีสมาชิกตั้งแต่สองคนขึ้นไป (2) มีจุดประสงค์ของการรวมกลุ่มกันที่แน่นอน (3) มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก (4) มีบรรทัดฐาน (norms) ที่กลุ่มกำหนดขึ้นมาเพื่อให้สมาชิกถือปฏิบัติ (5) มีความสามัคคี ความผูกพันและการรวมตัว (6) มีการแสดงพฤติกรรมตามบทบาทหน้าที่สมาชิก (7) มีโครงสร้างของกลุ่ม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงเส้นทางการติดต่อและการปฏิบัติระหว่างสมาชิก อนึ่งกรมการพัฒนาชุมชนยังได้ให้นิยามโดยตรงคำว่า กลุ่มอาชีพ หมายถึง การรวมตัวของชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเดียวกัน ดำเนินกิจกรรมด้านอาชีพ กิจกรรมผลิตและจำหน่ายอย่างต่อเนื่อง โดยมีคณะกรรมการดำเนินงานของกลุ่ม และมีระเบียบข้อบังคับ นอกจากนี้ยังได้ให้คำนิยาม กลุ่มอาชีพตามแนวทางการสร้างสัมมาชีพชุมชน หมายถึง กลุ่มอาชีพที่จัดตั้งขึ้นใหม่จากการรวมตัวของผู้แทนครัวเรือนในหมู่บ้านสัมมาชีพชุมชน โดยมีการกำหนดเป้าหมายตั้งแต่ 5 ครัวเรือนขึ้นไป ซึ่งผ่านการส่งเสริมการสร้างสัมมาชีพชุมชนในระดับหมู่บ้าน เรียกว่า ครัวเรือนสัมมาชีพชุมชนที่มีการประกอบอาชีพเดียวกันหรือประเภทอาชีพเดียวกัน

อย่างไรก็ตามการเกิดเป็นกลุ่มอาชีพเป็นแนวคิดของภาครัฐที่พยายามอธิบายกับประชาชนที่สนใจในการรวมกลุ่มให้สามารถดำเนินการเป็น “กระบวนการตั้งกลุ่มอาชีพ” ขึ้นเพื่อให้เกิดการยอมรับจากทุกภาคส่วน ซึ่งในการตั้งกลุ่มอาชีพภายใต้การวิจัยที่ชุมชนเมือง กรณีศึกษา ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครได้มีกลไกภาครัฐเป็นส่วนสำคัญ ได้แก่ สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยอาศัยคำสั่งกรุงเทพมหานครที่ 3808/2541 เรื่องการจัดตั้งกลุ่มอาชีพของกรุงเทพมหานคร สั่ง ณ วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ.2541 เป็นการจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการประกอบอาชีพเพื่อส่งเสริมให้เกิดการประกอบอาชีพตามความรู้ ความสามารถและความถนัด โดยมีรายละเอียดดังนี้

1) ผู้อำนวยการเขตสนับสนุนให้ผู้ที่ได้รับความเดือดร้อนจากการประกอบชีพตั้งกลุ่มมีสมาชิกไม่ต่ำกว่ากลุ่มละ 10 คน และกำหนดให้มีหัวหน้ากลุ่ม 1 คน ซึ่งได้รับมอบอำนาจจากสมาชิกกลุ่มให้เป็นตัวแทนในการทำนิติกรรมสัญญา หรือทำการอื่นใดกับกรุงเทพมหานคร

2) การยื่นขอจดทะเบียนการจัดตั้งกลุ่มอาชีพให้ยื่น ณ สำนักงานเขตที่หัวหน้ากลุ่มมีภูมิลำเนาอยู่ตามแบบ กอ. 1 โดยแนบเอกสารหลักฐานประกอบการพิจารณา (1) รายชื่อสมาชิกกลุ่มอาชีพ (2) วัตถุประสงค์การประกอบอาชีพของกลุ่ม (3) สำเนาทะเบียนบ้าน บัตรประจำตัวประชาชนของสมาชิกกลุ่มอาชีพ (4) ข้อมูลการประกอบอาชีพหรือประสบการณ์ด้านอาชีพ และ (5) หนังสือมอบอำนาจจากสมาชิกกลุ่มอาชีพ ให้หัวหน้ากลุ่มอาชีพเป็นตัวแทนในการทำนิติกรรม สัญญา หรือทำการอื่นใดกับกรุงเทพมหานคร

3) ใบทะเบียนการจัดตั้งกลุ่มอาชีพมีอายุ 1 ปีนับแต่วันจดทะเบียน

โดยการยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร ได้สรุปแนวคิดการจัดตั้งกลุ่มอาชีพจะต้องเริ่มจากภาคีเครือข่ายที่เป็นหุ้นส่วนภายในชุมชนวัดประชาระบือธรรมได้ร่วมคิด ร่วมมือกันรวมกลุ่มในการทำผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างอาชีพที่เป็นเอกลักษณ์ชุมชน ให้อาชีพนั้นมีความยั่งยืน จึงร่วมกันออกแบบกระบวนการรวมกลุ่มอาชีพขึ้นจากผู้สูงวัย อาสาสมัครสาธารณสุข และผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) นอกจากนี้ในการวิจัยได้อธิบายเกี่ยวกับการตั้งกลุ่มอาชีพว่า กลุ่มอาชีพเป็นพื้นที่เครือข่ายเรียนรู้ที่เชื่อมโยงจากชุมชนไปสู่การเรียนรู้ของคณาจารย์ นักศึกษา

สามารถใช้เป็น “ห้องเรียนชุมชน” (social lab) ได้โดยมีผู้สูงอายุ ภูมิปัญญา ผู้รู้ ผู้นำในชุมชนเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้ นอกจากนี้กลุ่มอาชีพเกิดการเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐ ได้แก่ ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยมีกิจกรรมร่วมกันด้วยการออกบูธเป็นการไปแสดงศักยภาพและความสามารถในวิชาชีพไปสร้างคุณค่าและมูลค่า สร้างอาชีพ สร้างรายได้ ได้พูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับอาชีพอื่นๆ ในพื้นที่ได้กว้างขวางมากขึ้น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ชี้ให้เห็นว่า กลุ่มอาชีพ หมายถึง การรวมตัวของคนที่มีความสามารถในการผลิตภัณฑ์สินค้า ผลิตภัณฑ์คล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะผู้คนที่ประกอบอาชีพใกล้เดียวกันในชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านอาชีพ เช่น การผลิต การแปรรูป การจำหน่ายสินค้าและบริการอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายเพื่อเลี้ยงชีพหรือสร้างรายได้ สมาชิกกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์กัน มีเป้าหมายร่วมกัน มีคณะกรรมการดำเนินงาน มีกฎระเบียบของกลุ่ม มีการสนับสนุนจากภาครัฐหรือองค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และความยั่งยืนของสังคม

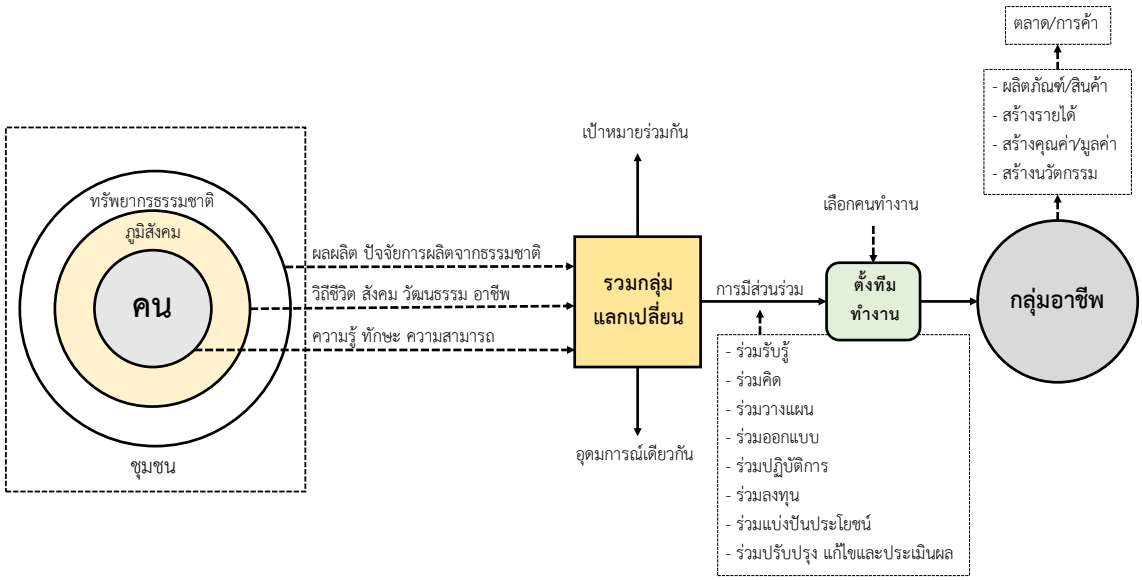

ภาพที่ 4.5 การเกิดกลุ่มอาชีพในชุมชน

ส่วนคำว่า ภาคีเครือข่ายชุมชน เป็นพันธมิตรสำคัญในการพัฒนาพื้นที่ให้เกิดผลกระทบในวงกว้าง มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยืดหยุ่น ไม่ชัดเจนเหมือนกลุ่ม ซึ่งมีโครงสร้างของสมาชิกที่แน่นอน เครือข่ายประกอบด้วยการเชื่อมโยง 3 ด้าน ได้แก่ การแลกเปลี่ยน การสื่อสาร และการอยู่ร่วมกัน โดยไม่มีศูนย์กลางหรือผู้มีอำนาจสั่งการเด็ดขาด ทุกคนสามารถเป็น

ศูนย์กลางได้ จึงทำให้เครือข่ายมีความซับซ้อนมากกว่ากลุ่มหรือองค์กรทั่วไป (Boissevain, J., & Mitchell, C, J., 1973) นอกจากนี้คำว่า เครือข่ายชุมชน ได้มีการสรุปไว้ในการวิจัยนวัตกรรมการบริหารจัดการในการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนเมืองกรุงเทพมหานครเพื่อการท่องเที่ยวระดับโลก ได้อธิบายคำว่า เครือข่ายชุมชน หมายถึง ขบวนทางสังคมที่เกิดขึ้นจากชุมชน หรือกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างกลุ่มทางสังคมที่สะท้อนภาคส่วนร่วมทั้งภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาสังคมและภาควิชาการร่วมกันในการสร้างแนวทางการบริหารจัดการในการมีส่วนร่วมที่เป็นนวัตกรรม แนวคิด รูปแบบ กระบวนวิธี ขั้นตอนให้เอื้อต่อการพัฒนา และการยกระดับเส้นทางในการท่องเที่ยวทางอาหาร (สตรีทฟู้ด) 3 เส้นทางอาหารของมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) และในการวิจัยการยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนเมืองถูกอธิบายคำว่าเครือข่ายไว้ว่า ภาคีหุ้นส่วนที่ทำงานร่วมกันในชุมชนวัดประชาระบือธรรมประกอบด้วยด้วยผู้นำชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข กลุ่มผู้สูงอายุ ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม และฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) นอกจากคำว่า เครือข่าย ยังปรากฏคำที่มีความเกี่ยวข้องกันในการวิจัยเชิงพื้นที่ (CBR) อธิบายว่าเป็นคำว่า ภาคีหุ้นส่วน ซึ่งปรากฏแนวคิดนี้อยู่ใน “แผนที่ผลลัพธ์” มี 2 ประเภท ได้แก่ ภาคีหุ้นส่วนเชิงกลยุทธ์และภาคีหุ้นส่วนที่หวังผล โดยชาวบ้านได้ร่วมทำงานทั้งร่วมกาย ร่วมความคิด ร่วมแรง ร่วมใจ ร่วมมือ ร่วมทุนทรัพย์ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมสร้างสรรค์และร่วมเสี่ยง (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) นอกจากนี้ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ได้นิยามว่า ภาคี ไว้ว่า ผู้มีส่วน ผู้เป็นฝ่าย ส่วนคำว่า เครือข่าย หมายถึง ระบบเส้นทาง หรือการปฏิบัติงานที่ติดต่อประสานกันเป็นโยงใย เช่น เครือข่ายโทรคมนาคม เครือข่ายวิทยุชุมชน, กลุ่มบุคคล หรือองค์กรที่มีความเห็นใกล้เคียงกัน มีการติดต่อสนับสนุนซึ่งกันและกัน เช่น เครือข่ายนักวิจัย (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, 11 พฤษภาคม) นอกจากนี้ยังพบคำว่า ภาคีหุ้นส่วน (partnership) เป็นคำที่มีนัยสำคัญทางความหมายที่เหมือนกัน ดังที่กล่าวว่า ภาคีหุ้นส่วน หมายถึง ความร่วมมือระหว่างหน่วยงานหรือองค์การมากกว่าหนึ่งหน่วยงานได้เข้ามาร่วมกันทำงาน หรือช่วยสนับสนุนงบประมาณเพื่อให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงตามวิสัยทัศน์เป้าหมายขององค์การที่มีร่วมกันจนนำไปสู่การเกิดพลังทวีคูณ (Christie et al, 1991;

Vilaplana, 1998; พีรสิทธิ์ คำนวณศิลป์, 2543) ทั้งนี้ภาคีหุ้นส่วนยังระบุเฉาะถึงบทบาทหน้าที่อาทิ การศึกษา ดังคำว่า ภาคีหุ้นส่วนการศึกษา ซึ่งหมายถึง การที่บุคคล กลุ่มคน หรือองค์การทำข้อตกลงร่วมกันในการกำหนดจุดหมายของภารกิจการศึกษาและการดำเนินงานที่มีองค์ประกอบและกระบวนการซับซ้อนต้องอาศัยความร่วมมือ ร่วมคิด และรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ของงานจากทุกฝ่ายจึงจะสำเร็จ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2558) อนึ่งภาคีหุ้นส่วนในการบริหารจัดการภาครัฐที่ต้องการให้กลุ่มคนหรือองค์การทำข้อตกลงร่วมกันตามนโยบายหรือจุดหมายของภารกิจการศึกษา ตามวิสัยทัศน์ที่องค์การมีร่วมกัน โดยอาศัยความร่วมมือ ร่วมคิด และรับผิดชอบต่อผลลัพธ์ของงาน จากทุกฝ่าย ซึ่งภาคีหุ้นส่วนเป็นการบริหารงานเน้นยุทธศาสตร์แบบบูรณาการโดยนำเอาศักยภาพของพื้นที่และหน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ องค์การภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน สถานประกอบการ องค์กรปกครองท้องถิ่น และสถาบันศาสนามาร่วมกันแก้ไขปัญหาและรับผิดชอบการจัดการศึกษาในการพัฒนาเขตพื้นที่ เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการจัดการศึกษา ลดความเหลื่อมล้ำในด้านความเสมอภาคทางการศึกษาและเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนในท้องถิ่น (สาริศา เจนเขว้า และเสวียน เจนเขว้า, 2562) ทั้งนี้ ภาคีหุ้นส่วนได้สะท้อนผลลัพธ์การมีพลังอำนาจ ดังนิยามที่ว่า ภาคีหุ้นส่วนเป็นความร่วมมือระหว่างองค์กรต่างๆ เพื่อนำไปสู่การเกิดพลังทวีคูณให้เกิดผลลัพธ์จากการดำเนินงานขององค์การที่มาร่วมกันให้มากที่สุด โดยผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นมีค่ามากกว่าผลรวมที่เกิดขึ้นจากความสำเร็จของแต่ละองค์การแยกกันทำในการทำโครงการหรือการดำเนินการ โดยลักษณะที่สำคัญของภาคีหุ้นส่วน คือ มีพันธกิจหน้าที่ ความรับผิดชอบเหมือนกัน ร่วมกันบูรณาการงานให้เกิดประโยชน์สูงสุด ที่มีขอบเขตชัดเจนว่ามีหน่วยงานใดร่วมเป็นสมาชิกอย่างเป็นทางการโดยฝ่ายคณะกรรมการบริหารหรือผ่านมติที่ประชุมของคณะกรรมการบริหารที่ประกอบด้วยผู้นำหรือผู้บริหาร (ประสิทธิ์ ตาติ นิจ และลำปาง แม่นมาตย์, 2556) ในมิติการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นความเป็นภาคีหุ้นส่วนของชุมชน ซึ่งหมายถึง กลุ่มสมาชิก องค์กร หน่วยงานที่อยู่ในชุมชนท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนได้ส่วนเสียในการทำงานแบบมีส่วนร่วมของทุกคนร่วมคิด วางแผน ลงมือทำ รับประโยชน์ แก้ไขปัญหาร่วมกัน ร่วมงบประมาณ ร่วมคน ร่วมเครื่องมืออุปกรณ์ ร่วมองค์ความรู้ ร่วมแบ่งปันสถานที่จนให้งานบรรลุเป้าหมายร่วมกันอย่างสมบูรณ์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ลักษณะสำคัญภาคีหุ้นส่วนเป็นแนวคิดการบริหารจัดการองค์กรภาครัฐ ดำเนินภารกิจการพัฒนาโดยใช้

กลไกตลาดและภาคเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม และมีการนำเอาหลักวิชาการมาใช้ในการจัดการภาครัฐแนวใหม่ เป็นแนวความคิดที่ได้รับการยอมรับในการบริหารท้องถิ่นในประเทศที่พัฒนาแล้ว (Chupen, 2008) แนวคิดของการบริหารแบบภาคีหุ้นส่วน เน้นยุทธศาสตร์ แบบบูรณาการ (Kamnuasilpa & Wongthanavasu, 2008) มักเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ระหว่างองค์การ (Lownders et al, 1997; Skeicher & Lowndes, 1996) การดำเนินงานของภาคีหุ้นส่วนจึงมักเป็นลักษณะที่เป็นทางการ โดยผ่านคณะกรรมการบริหาร หรือผู้นำ (Vilaplana, 1998) ยังมีความสัมพันธ์ในรูปแบบของการกำหนดนโยบาย วิสัยทัศน์ หรือกระบวนการทัศน์ของผู้นำร่วมกันเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ (สาริศา เจนเขว้า และเสวียน เจนเขว้า, 2562) แต่ในภาคีหุ้นส่วนของชุมชนจะมีลักษณะสำคัญอยู่ 5 ลักษณะ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ดังนี้

1) ลักษณะที่ 1 เป็นกลไกบริหารจัดการทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น

2) ลักษณะที่ 2 มีเครือข่าย ภาคีที่อยู่ในชุมชนเป็นฐานหลักในการร่วมทำงาน

3) ลักษณะที่ 3 มีเป้าหมายชัดเจน ขอบข่ายการทำงาน บทบาทหน้าที่ของแต่ละภาคีหุ้นส่วนไม่ทับซ้อนแต่สอดประสานซึ่งกันและกัน

4) ลักษณะที่ 4 มีหุ้นส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันอย่างแท้จริง เช่น งบประมาณ เครื่องมือ คน การจัดการ ความรู้ ผลประโยชน์ เป็นต้น

5) ลักษณะที่ 5 ชุมชนต้องรู้จักบริหารจัดการตนเอง พึ่งพาตนเอง พึ่งพากันเอง ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมสร้างประโยชน์ ร่วมติดตามประเมินผล ร่วมกันพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนเมืองจะปรากฏภาคีหุ้นส่วนที่มีองค์ประกอบสำคัญโดยพิจารณาตามบทบาทหน้าที่หลักมีภาคีครอบครัว สังคมและวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านการศึกษา สาธารณสุข การปกครอง ความเชื่อศาสนา สิ่งแวดล้อม เครือข่ายเยาวชน ซึ่งต้องเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับคน สังคม ชุมชนท้องถิ่นที่ดำรงอยู่นั้นๆ ทั้งเป็นภาคีในชุมชนและนอกชุมชนโดยมีเป้าหมายคือ การพัฒนา สร้างความเจริญขึ้นในเป้าหมายนั้นๆ ภาคีหุ้นส่วนต้องได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อผลกระทบจากการพัฒนา ต้องได้รับทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดีด้วยเช่นกัน ร่วมรับผิด รับชอบ ไปพร้อมกับคนในชุมชนท้องถิ่น กรณีภาคีในการวิจัยการ

ยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมืองกรุงเทพมหานคร พบว่ามีภาคีร่วมกันพัฒนาเชิงพื้นที่ ได้แก่ ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม ผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 อาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) เครือข่ายชุมชนเขตดุสิต ทีมยุวชนภัฏพัฒน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา หรือนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏกลายเป็นหุ้นส่วนสำคัญในการมีบทบาทร่วมเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนในบริบทพื้นที่รับผิดชอบด้วย และกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ทั้งนี้ได้มีการสรุปเป็นผังภาพเปรียบเทียบลักษณะภาคีหุ้นส่วนชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่นมีลักษณะรูปแบบเหมือนกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564; 2565) ต่อไปนี้

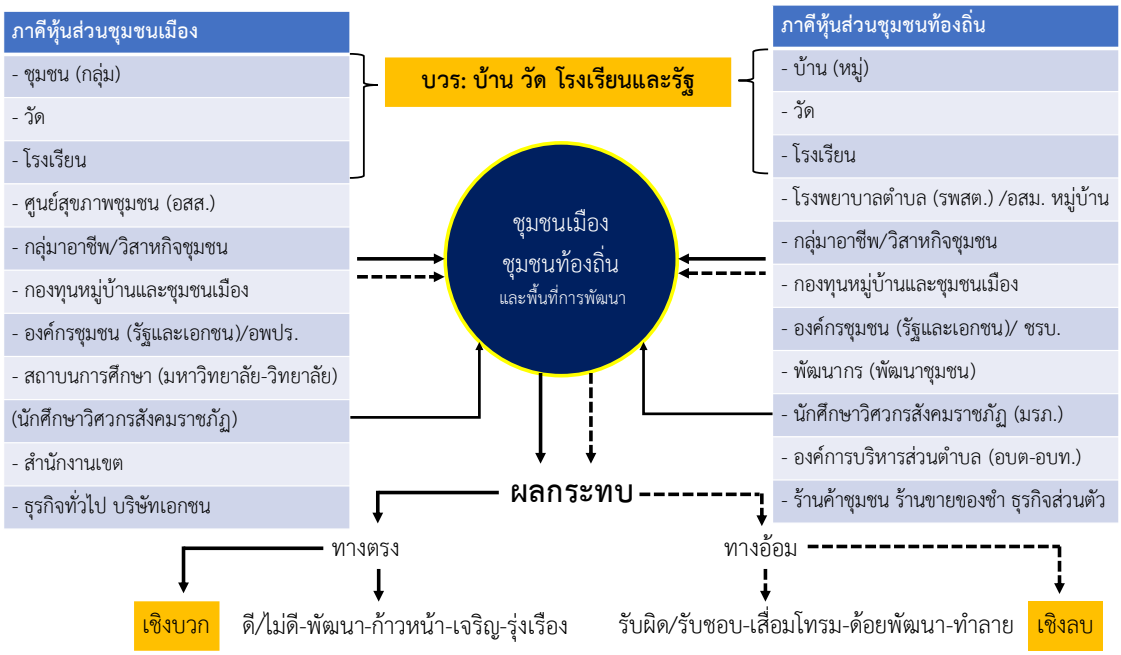

ภาพที่ 4.6 ลักษณะภาคีหุ้นส่วนชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

เมื่อมองบทบาทที่แท้จริงของนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏในฐานะกลไกการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจะไม่ใช่เป็นผู้ไปให้ความช่วยเหลือแบบชั่วคราวที่ลงพื้นที่ทำกิจกรรมแล้วเสร็จไป แต่จะเป็นตัวเร่งปฏิกิริยาทางสังคมในการใช้กระบวนทัศน์การพัฒนาสมัยใหม่ (new paradigm) “เชื่อมประสานสังคม” ชวนภาคีหุ้นส่วนทุกภาคส่วนทั้งในเมืองและท้องถิ่นให้มาร่วมคิด ร่วมรับผิดชอบ และร่วมเติบโตไปพร้อมกับชุมชนอย่างยั่งยืน ด้วย (1) กลไกเครือข่ายแนวราบ ที่เชื่อมโยงกลุ่มอาชีพเดียวกัน ข้ามหมู่บ้าน ข้ามตำบล เพื่อแลกเปลี่ยนวัตถุดิบ องค์ความรู้ และ

สร้างอำนาจต่อรองร่วมกัน (2) กลไกเครือข่ายแนวดิ่ง เชื่อมโยงจากฐานรากสู่ระดับนโยบาย นำข้อมูลเชิงประจักษ์ อาทิ ไทม์ไลน์พัฒนาการชุมชนและผังภาพเชิงภูมิศาสตร์ ซึ่งสามารถนำเสนอต่อที่ประชุมแผนพัฒนาท้องถิ่นของหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล และหรือเทศบาลได้ (3) กลไกเครือข่ายข้ามภาคส่วน โดยดึงจุดเด่นของแต่ละภาคีภาคส่วนมารวมกันสร้างสรรค์ชุมชน ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมราชภัฏได้ทำหน้าที่จัดกระบวนการทำงานร่วมกันเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการถอดรหัสความรู้ผ่านโครงการนวัตกรรมชุมชนและนวัตกรรมสังคม

ความรู้ในวิธีการพัฒนาชุมชน

การออกแบบที่มุ่งวิเคราะห์ประเด็นเชิงวิชาการทางการพัฒนาชุมชนที่เป็นภูมิทัศน์และกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนในสังคมฐานรากที่มีประเด็นเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำยังคงเป็นโจทย์ใหญ่ในเชิงโครงสร้างอาจต้องจำเป็นที่จะค้นหากระบวนทัศน์มาปลุกพลังชุมชนให้ลุกขึ้นมาพึ่งพาตนเองและกำหนดอนาคตของท้องถิ่น โดยขับเคลื่อนให้กระบวนการ “การมีส่วนร่วมของประชาชน” อย่างแท้จริงในทุกขั้นตอน และพยายามประยุกต์ใช้การท่องเที่ยวชุมชนเป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ในการกระจายรายได้ สร้างอาชีพ และยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในพื้นที่อย่างยั่งยืน ซึ่งทุกประเด็นย่อมมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันลึกซึ้งในวิธีการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. แนวคิดการพัฒนาชุมชน (community development)

คำว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นศาสตร์หนึ่งในสังคมศาสตร์ ที่ทำการศึกษาเรื่องปัญหาความต้องการ พฤติกรรม วิถีชีวิตคน การทำมาหากิน การปฏิสัมพันธ์ของคนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน การสื่อสาร การศึกษา เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การปกครอง สุขภาพ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั้งที่มนุษย์สร้างคนและเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติซึ่งบริบทที่เกิดขึ้นที่เกี่ยวข้องกับคนในชุมชนเป็นความรู้ทางสังคมวิทยา แสดงให้เห็นว่าหากต้องการความรู้ในการพัฒนาต้องมีความหลากหลายของกระบวนวิธีในการค้นหาความรู้กับคน ครอบครัว และชุมชนนั้นเจริญขึ้นมุ่งเน้นให้คนมีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ทั้งทางร่างกายกินดีอยู่ดี สุขภาพดี มีความรู้ดี อาชีพดี มีรายได้ที่ดี มีระบบปกครอง การบริหารจัดการชุมชนที่ดี และคนมีจิตใจคุณธรรมที่ดี ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาชุมชนมีความสำคัญในการสร้างโครงสร้างสังคมระดับฐานรากของประเทศ

เมื่อฐานรากเข้มแข็งมั่นคงย่อมส่งผลต่อการพัฒนาในระดับประเทศได้ ซึ่งหน่วยงานที่ดูแลการพัฒนาชุมชนระดับประเทศโดยตรงคือ “กรมพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย” มีบทบาทหน้าที่กำกับดูแลจากระดับนโยบายสู่ระดับปฏิบัติการจากส่วนกลาง จังหวัด อำเภอจนถึงฐานรากของชุมชน และชุมชนเป็นฐานรากที่สำคัญของประเทศ ถ้าคน ครอบครัว ชุมชนและสังคม *(หมู่บ้าน–ตำบล–อำเภอ–จังหวัด–ประเทศ)* มีความเข้มแข็งจากรากฐานภายในประเทศย่อมสร้างพลังความเข้มแข็งต่อสายประชาคมโลกได้ตามไปด้วย ดังนั้นการให้ความสำคัญกับการพัฒนาคน ให้ “คน” ในชุมชนมีส่วนร่วมพัฒนา มีโอกาส มีบทบาทหน้าที่ มีส่วนได้ส่วนเสียอย่างเป็นรูปธรรมย่อมนำไปสู่เป้าหมายการพัฒนาชุมชนเข้มแข็งได้อย่างยั่งยืน ซึ่งในการวิจัยได้ระบุถึงการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของคณะกรรมการชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) ได้สรุปว่า การพัฒนาชุมชน หมายถึง การกระทำให้ชุมชนเจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้น โดยการร่วมมือร่วมใจของคนในชุมชน ให้คนสามารถพึ่งตนเองได้ ให้คนมีความสามัคคี ความกลมเกลียวเหนียวแน่น การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันเพื่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนดีขึ้น โดยเฉพาะผลวิจัยที่มุ่งให้เห็นพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร จำนวน 281 คน ได้ประเด็นว่า กรรมการชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีการแสวงหาความรู้ด้านการพัฒนาชุมชนจากข้อมูลจากโทรทัศน์ และสื่อออนไลน์ กอปรกับการต้องร่วมมือกับฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงาน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยเข้าร่วมการประชุมกรรมการชุมชน การศึกษาดูงาน และการฝึกอบรมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของกรรมการชุมชน ทั้งนี้ในกระบวนการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนโดยเฉพาะด้านการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในการพัฒนาชุมชนมีส่วนร่วมมากที่สุด ชี้ให้เห็นว่า ผู้นำไม่ละเลยปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อพบปัญหาจะเร่งรัดในการค้นหาสาเหตุและแนวทางในการที่จะแก้ปัญหาทันที เมื่อสืบค้นข้อมูลเชิงคุณภาพพบว่า คณะกรรมการชุมชนไม่มีค่าตอบแทนประจำตำแหน่งเป็นการเสียสละเวลาและทุนทรัพย์เข้ามาเป็นตัวแทนให้กับประชาชนในชุมชน ทำหน้าที่บริหารจัดการกิจกรรมของชุมชนและเป็นตัวแทนที่จะเข้าประสานการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐที่จะขับเคลื่อนดูแลคุณภาพชีวิตของประชาชน ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาชุมชนต้องอาศัย “การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง” ของผู้นำ กรรมการชุมชน

และประชาชนร่วมด้วยช่วยกัน ไม่ให้การพัฒนาชุมชนตนเองตกอยู่กับคนใด กลุ่มใดต้องแบกรับภาระแต่เพียงฝ่ายเดียว

ย้อนอดีตปี พ.ศ.2483 ประเทศไทยได้มีการจัดตั้งกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้เกิดแนวคิดการพัฒนาชุมชนในระดับฐานรากของประเทศเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงการพัฒนากลุ่มประเทศเครือจักรภพที่เน้นประชาชนเป็นแกนกลางของพลังขับเคลื่อนทางสังคม การก่อเกิดปรัชญาเกี่ยวกับการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างประชาชนกับรัฐบาลจนเกิดขบวนการพัฒนาชุมชน ยังผลกระทบต่อการพัฒนาในประเทศไทยด้วยจนกระทั่งกระทรวงมหาดไทยได้ประกาศใช้แผนการบูรณะชนบทพัฒนา โดยมีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ (1) สร้างสรรค์ชีวิตจิตใจของประชาชนในชนบทให้เหมาะสมที่จะเป็นพลเมืองดี (2) ส่งเสริมให้ประชาชนมีการครองชีพที่ดีขึ้น และได้จัดตั้งสำนักงานพัฒนาการท้องถิ่นขึ้นในปี พ.ศ.2499 เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่น และมีการริเริ่มโครงการพัฒนาท้องถิ่นในปีถัดมาโดยมีปลัดพัฒนากรเป็นผู้ปฏิบัติงานซึ่งเรียกกันในภายหลังว่าพัฒนากร ต่อมาในปี พ.ศ.2505 รัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม ฉบับที่ 10 และจัดตั้งกรมการพัฒนาชุมชนขึ้นเป็นหน่วยงานในสังกัดกระทรวงมหาดไทยเมื่อวันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ.2505 ภารกิจในระยะแรกของกรมการพัฒนาชุมชนคือ ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนและการพัฒนาตนเอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าพัฒนากรต้องทำงานกับประชาชนมิใช่ทำให้ประชาชน (กรมการพัฒนาชุมชน, 2566) ทั้งนี้ความรู้ของการพัฒนาชุมชนมีขอบเขตความรู้ ดังนี้

1.1 สรุปนิยาม “การพัฒนาชุมชน” ในบริบทสังคมไทย

การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคุณภาพชีวิต ให้เกิดความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม ลดความเหลื่อมล้ำของประชาชนในชุมชน (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2524; 2547) มีองค์ประกอบที่สำคัญในการเป็นเทคนิคและวิธีการส่งเสริมให้เกิดการกระตุ้นความคิดความพยายาม ความร่วมมือโดยชุมชนท้องถิ่นด้วยการพึ่งตนเอง คำนึงถึงความต้องการ เคารพวัฒนธรรม ประเพณีของประชาชน (สุธี ศรสวรรค์, 2538) ยังสะท้อนแนวทางในการพัฒนาระหว่างรัฐและประชาชนซึ่งรัฐมีบทบาทกระตุ้น ส่งเสริม สนับสนุนทางเทคนิคแต่ประชาชนต้องเป็นคนริเริ่ม ลงมือปฏิบัติและรับประโยชน์โดยตรงจากการพัฒนา คือ พัฒนาตนเอง (นิรันดร์ จง

วุฒิเวศย์, 2542) โดยความร่วมมือของประชาชนต้องเกิดด้วยความศรัทธาในการพัฒนาชุมชน (ปาริชาติ วิลัยเสถียรและคณะ, 2543) ซึ่งเป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาชุมชนจะเป็นการพัฒนาคน กลุ่มคนให้มีศักยภาพ ร่วมกันปรับปรุงชีวิตให้ดีขึ้น ใช้พลังภายในชุมชน (สนธยา พลศรี, 2547) ให้ประชาชนมีส่วนร่วม ศักยภาพ มีอำนาจกำหนดการเปลี่ยนแปลงตนเองและชุมชน (พรสวรรค์ เนลสัน ฮ็อดสัน, 2550) ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาชุมชนในบริบทสังคมไทยคือกระบวนการที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนจริงโดยความร่วมมือจากรัฐ เพื่อสร้างองค์ความรู้ในการยกระดับคุณภาพชีวิต ลดความเหลื่อมล้ำ พัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยและสร้างศักยภาพกลุ่มผู้นำในชุมชนท้องถิ่นให้รู้จักการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนโดยยึดความปัญหา ต้องการและทุนชุมชนเป็นศูนย์กลาง

1.2 หลักการพัฒนาชุมชน

หลักในการพัฒนาชุมชนส่วนใหญ่จะยึดหลักขององค์การสหประชาชาติ ประกอบด้วย (1) การพัฒนาชุมชนต้องเริ่มต้นตั้งแต่การสนองความต้องการของชุมชน (2) ต้องมีวัตถุประสงค์เพื่อแก้ปัญหาของชุมชน หรือปรับปรุงความสุขความเจริญไปพร้อมกัน (3) ต้องดำเนินการเพื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชน (4) ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเต็มที่เพื่อเป็นการสร้างพลังชุมชน (5) ต้องแสวงหาผู้นำและพัฒนาคุณลักษณะของผู้นำในท้องถิ่นตามลักษณะของกิจกรรมและความจำเป็นของชุมชน (6) ต้องยอมรับและเปิดโอกาสให้สตรี เยาวชน ได้เข้ามามีบทบาทในโครงการพัฒนาชุมชนให้มากที่สุด (7) รัฐบาลจะต้องจัดบริการ คอยเสริมงานให้เป็นหลักประกันในประสิทธิภาพของงานและกำลังใจของประชาช (8) ต้องวางแผนงานอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ ดำเนินงานให้เกิดความเจริญพร้อมกับการมีส่วนร่วมทั้งระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ เพื่อสร้างความเจริญให้ได้ระดับกันทุกส่วนของประเทศ (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2536) นอกจากนี้นักพัฒนาต้องยึดหลักความมีศักดิ์ศรีและศักยภาพของประชาชน หลักการพึ่งตนเองของประชาชน หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน และหลักประชาธิปไตย ให้เป็นแนวปฏิบัติในการทำงานพัฒนาชุมชน (ทนงศักดิ์ คุ้มไข่น้ำ, 2540) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเริ่มมีการนำแนวทางการพัฒนาที่ใช้หลัก “บวร” ตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ผสมผสานกับการพัฒนาชุมชน ดังกรณีศึกษา ชุมชนบึงพระรามเก้า คำว่า บวร คือ บ้าน วัด และ โรงเรียน สามเสาหลัก ที่ประสานกันเป็นแกนหลักใน

การพัฒนา ไม่ว่าโลก สังคมและสิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนไป แต่หลักบวร ยังเป็นสามประสานที่มั่นคง ซึ่งคำว่า บวร เปรียบเหมือนคำสอนของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า “อกาลิโก” ที่สามารถปฏิบัติได้ และให้ผลได้โดยไม่จำกัดเวลา ทุกคนสามารถนำไปเป็นหลักยึดในการพัฒนาชุมชนได้เสมอ ชี้ให้เห็นชัดเจนไม่ว่าสังคมจะก้าวกระโดด ไปอย่างไร บ้าน วัด โรงเรียน ยังคงความเข็มแข็ง ประชาชนมีความเชื่อมั่นศรัทธาในแนวพระราชดำริ “บวร” ที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้ให้ไว้ ประชาชนร่วมสร้างให้ชุมชนมีสัมมาชีพ เป็นชุมชนที่ทำมาหากินตามกำลังและทุนที่มีอยู่ เป็นชุมชนที่มีความสามัคคี แม้ว่าจะเป็นชุมชนของคน 3 ศาสนา มีทั้งพุทธ อิสสามและคริสต์ ต่างเกื้อกูลกันและไม่มีความขัดแย้ง มีการใช้วัดจะเป็นศูนย์กลางของการทำกิจกรรมที่ไม่ใช่ศาสนากิจ ใช้ประโยชน์จากวัดให้เป็นศูนย์กลางของกิจกรรมชุมชน ให้พื้นที่วัดประสานหลายหน่วยงานเข้ามาร่วมมือกันเพื่อบรูณาการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนดีขึ้น และหลักการ “บวร” จึงเป็นหลักการที่เหมาะสมในการพัฒนาชุมชนแบบบูรณาการใช้ได้ตลอดกาลสร้างสรรค์ให้เกิดชุมชนที่มีความเข็มแข็งด้วย “บวร” อย่างชุมชน บึงพระราม 9 แห่งนี้” (สยามรัฐออนไลน์, 2564) หลักการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาผู้เขียนได้สรุปเป็นผังภาพหลักการพัฒนาชุมชนต้องเป็นหลักการพัฒนาจากฐานรากสู่ยอดย้อนผลลัพธ์จากยอดสู่ฐานรากแบบครบวงจร ดังผังภาพต่อไปนี้

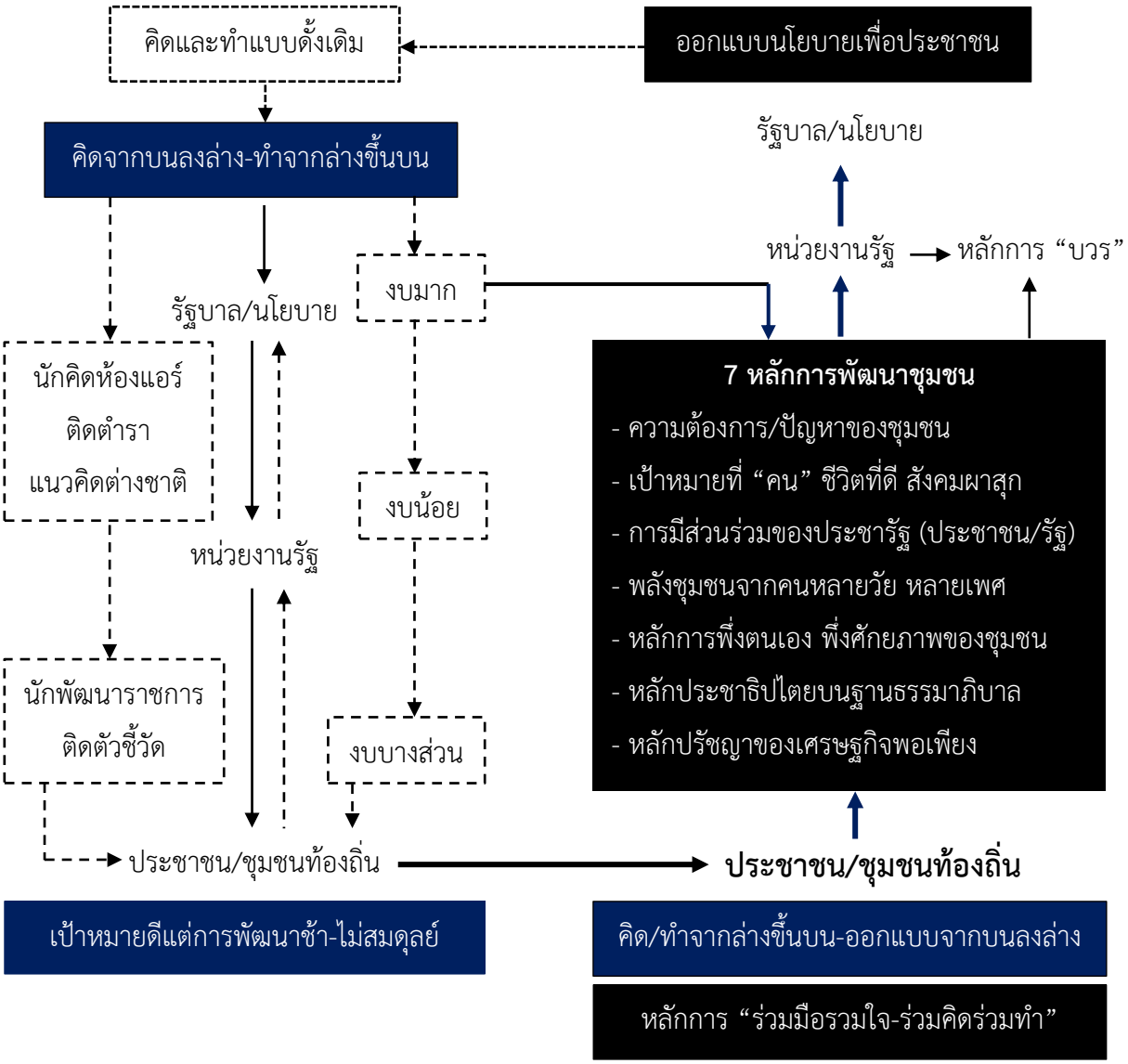

ภาพที่ 4.7 หลักการพัฒนาชุมชนคิดจากล่างขึ้นบนทำจากประชาชนสู่หน่วยงานรัฐ

1.3 กระบวนการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมี “กระบวนการ” (process) ที่เป็นลำดับขั้นตอนอย่างเป็นระบบแบบแผนที่สามารถจับต้องได้โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งในการมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน การวางแผน การดำเนินงานพัฒนา การรับผลประโยชน์จากการพัฒนา การติดตาม และประเมินผลการพัฒนา (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2542) รวมถึงการระบุให้ชัดเจนถึง กระบวนการพัฒนาชุมชน 8 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ขั้นพัฒนาตนเองรู้ว่าปัญหาของชุมชนคืออะไร (2) ขั้นศึกษาหาข้อเท็จจริงของชุมชน (3) ขั้นรวมกลุ่มกันอภิปรายสาเหตุของปัญหา (4)

ขั้นจัดลำดับความสำคัญของปัญหา (5) ขั้นร่วมกันวางแผนพัฒนา (6) ขั้นระดมทรัพยากรในการพัฒนา (7) ขั้นดำเนินการลงมือพัฒนา และ(8) ขั้นติดตามและประเมินผล (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2537) ซึ่งผู้เขียนมองว่า กระบวนการพัฒนาชุมชนต้องเกิดความสำเร็จไปทีละขั้นตอนถ้าหากขั้นแรกไม่สำเร็จจะข้ามไปขั้นต่อไปนั้นยาก หากข้ามไปโดยขั้นแรกไม่สำเร็จจะเกิดความล้มเหลวในปลายทางของการพัฒนาอย่างแน่นอน ดังนั้นแม้การพัฒนาที่มีระบบแบบองค์รวมแต่ต้องสำเร็จแบบทีละขั้น เมื่อพิจารณาความสำเร็จแบบองค์รวมจะพบว่า กระบวนการพัฒนาชุมชนมีวิธีการเชิงระบบเหมือนทฤษฎีระบบ ที่นำมาใช้ในการวิเคราะห์องค์กรแบบองค์รวมสภาพตามธรรมชาติที่มีความคิดที่มีรูปแบบวิธีการที่เป็นระบบ (Scott, 1967) เช่นเดียวกันหากพิจารณาตามแนวคิดของพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับอริยสัจ (ทุกข์–สมุทัย–นิโรธ–มรรค) หรือเชื่อมโยงสู่วิถีไตรลักษณ์ (อนิจจตา–ทุกขตา–อนัตตตา (พระพรหมคุณาภรณ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) หรือกล่าวอย่างประชาชนทั่วไปรับรู้ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ซึ่งการพัฒนาชุมชนย่อมมีกระบวนการที่เป็นระบบแบบแผนมีสิ่งนี้ย่อมเกิดสิ่งนี้ สิ่งนี้เกิดย่อมมีผลนี้ขึ้น เหตุเป็นเช่นไรย่อมเกิดผลเช่นนั้นตามหลักความจริง แต่การเกิดขึ้นของผลลัพธ์ในการพัฒนานั้นต้องมีเงื่อนไขด้านระยะเวลาและกลไกในการขับเคลื่อนที่เหมาะสมถูกต้องที่เรียกว่า “เลือกคนให้ถูกงาน ทำงานให้ถูกที่และเวลา” จะสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่เป็นกลไกเงื่อนไขในการสร้างความสำเร็จในแต่ละกระบวนการพัฒนาชุมชน ดังภาพต่อไปนี้

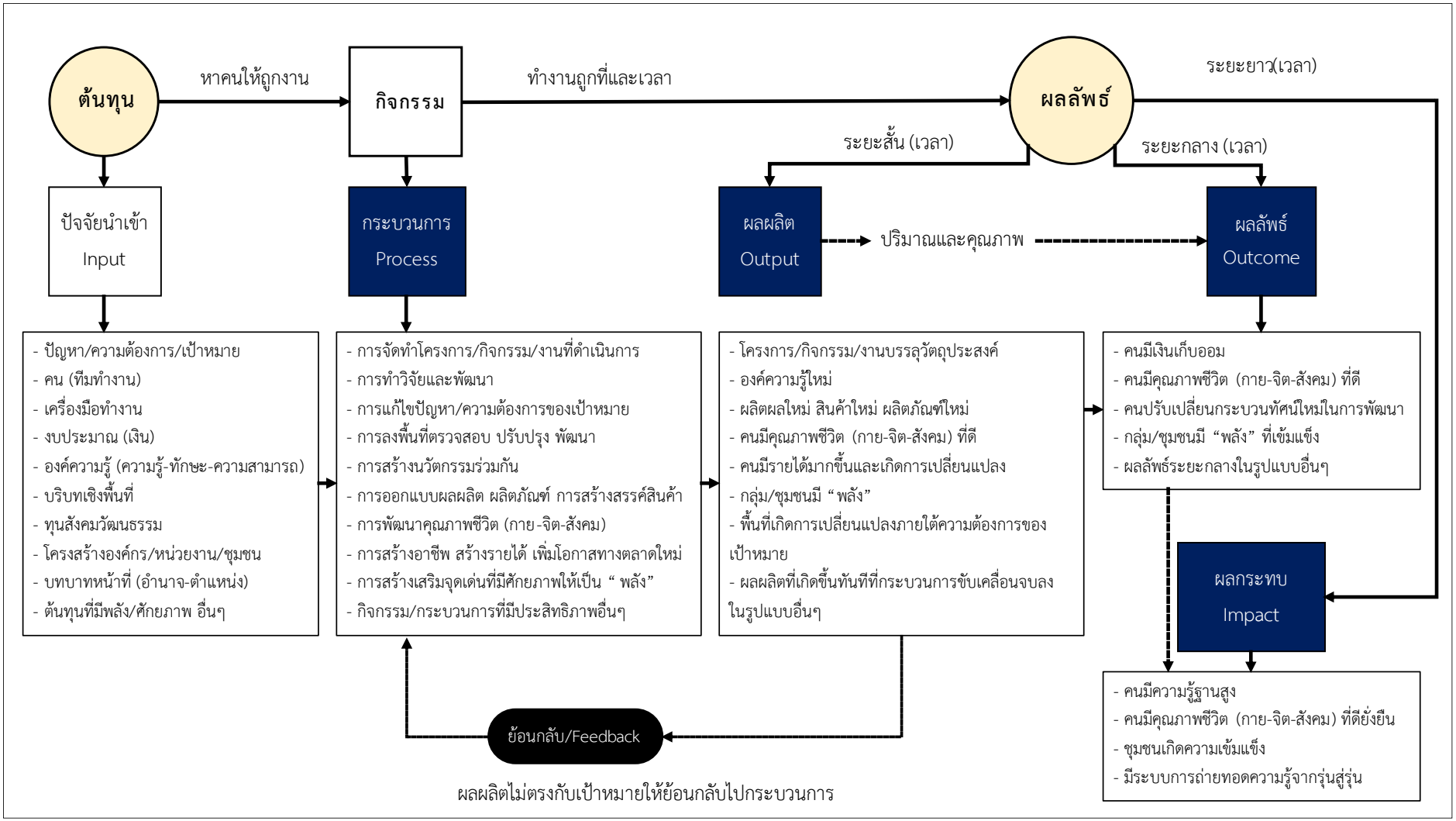

ภาพที่ 4.8 วิธีการพัฒนาชุมชนเชิงระบบ

1.4 จุดมุ่งหมายและขอบข่ายของการพัฒนาชุมชน

โดยทั่วไปการพัฒนาชุมชนมีจุดมุ่งหมายหรือขอบข่ายการพัฒนาที่ไม่มีความซับซ้อน ถ้าต้องการพัฒนาสิ่งใดในชุมชนมุ่งเป้าไปที่สิ่งนั้นเลยโดยมีขอบเขตอยู่กับชุมชนท้องถิ่นนั้นจะกว้างหรือแคบขึ้นอยู่กับการกำหนดในโครงการ หรือกิจกรรมการพัฒนาที่ออกแบบไว้ ดังนั้นเวลาที่จะทำการพัฒนาต้องอาศัยการประเมิน 3 ระดับ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) คือ ระดับที่ 1 ประชาชนดำเนินการเองได้ ระดับที่ 2 ประชาชาชนร่วมกับรัฐถึงจะดำเนินการได้ ระดับที่ 3 รัฐเป็นผู้ดำเนินการจึงจะบรรลุผล นอกจากนี้ยังพบอีกระดับหนึ่งที่สำคัญ คือ ประชาชน รัฐ เอกชนร่วมกันดำเนินการ ทำให้เห็นว่าจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการที่ต้องกระทำอย่างต่อเนื่องและค่อยเป็นค่อยไป โดยอาศัยหลักความต้องการและการริเริ่มจากประชาชนเป็นหลัก เพื่อว่าผลที่ได้รับจะเป็นการแน่นอนและถาวรตลอดไป จึงได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการพัฒนาชุมชน (จิตจำนงค์ กิติกีรติ, 2536) ไว้ดังนี้

1) มุ่งเปลี่ยนทัศนคติประชาชนให้ทันต่อเหตุการณ์มีความคิดก้าวหน้า

2) มุ่งสร้างสำนึกในการเป็นสมาชิกของชุมชน รู้จักร่วมแรงร่วมใจกันแก้ปัญหาและความเป็นอยู่ของชุมชนเพื่อความเจริญของตนเองและชุมชน

3) มุ่งสร้างรับผิดชอบในการดำเนินงานต่อตนเอง ชุมชน และประเทศชาติ

4) มุ่งให้ประชาชนรู้จักช่วยตนเอง กระตือรือร้นในการแก้ปัญหาของชุมชน มีความคิดริเริ่มและปรับปรุงความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม

ทั้งนี้การดำเนินงานพัฒนาชุมชนได้มุ่งหมายขจัดโรคร้ายของสังคม 3 ประการ ได้แก่ ความไม่รู้ ความยากจน และโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อได้พัฒนาชุมชนแล้วประชาชนในชุมชนจะได้มีความรู้ มีสุขภาพพลานามัยดี และนำความมั่นคงทางเศรษฐกิจมาสู่ชุมชนและประเทศชาติ (อภิชัย พันธเสน, 2539) นอกจากนี้ต้องมุ่งเน้นที่คนพัฒนา ชุมชนเข้มแข็ง และความสุขของคนทั้งชุมชน โดยได้กำหนดตัวชี้วัดทั้งทางด้านจิตวิสัยและวัตถุวิสัย (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2541) ดังนี้

1) คนได้รับการพัฒนาและมีความสงบสุข เป็นเป้าหมายแรกของการพัฒนาชุมชน คือ ประชาชน ซึ่งคนที่ต้องการให้เกิดขึ้นต้องเป็นคนที่มีคุณภาพ คนที่มีคุณธรรม และคนที่มีความสงบสุข โดยกำหนดตัวชี้วัด ได้แก่ (1) คนที่มีคุณภาพ เป็นคนที่มีความรู้

ความสามารถ โดยวัดจากประสิทธิผลของการปฏิบัติหน้าที่ วัดจากสุขภาพอนามัยดี และวัดจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง (2) คนที่มีคุณธรรมเป็นคนที่คิดดี พูดดี และทำดี โดยจะวัดยากโดยวัดเชิงวัตถุวิสัยอาจจะวัดคุณภาพจากการพูดดี คิดดี ทำดี ส่วนในเชิงจิตวิสัยวัดคนในกลุ่มที่มีคุณธรรม ไม่มีคุณธรรม หรือกลุ่มกลางคือ มีบ้าง ไม่มีบ้าง และ (3) คนที่มีความสงบสุข เป็นลักษณะสุดท้ายของคนที่พัฒนา คือ การเป็นคนที่มีความสงบเย็น สุข มีจิตใจเยือกเย็นมั่นคง ยิ้มแย้มแจ่มใสไม่ทุกข์ร้อน ไม่วุ่นวายใจ ไม่กังวลใจในการวัดก็ยากเช่นเดียวกัน โดยวัดจากคนมีความสุข มีความทุกข์หรือสุขบ้างทุกข์บ้าง

2) ชุมชนเข้มแข็งและมีคุณภาพ เป็นเป้าหมายให้ชุมชนอันเป็นที่อยู่ของตนเป็นชุมชนที่เข้มแข็งซึ่งมีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ ได้แก่ เป็นชุมชนเรียนรู้ (learning community) เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตัวเอง (community management) เป็นชุมชนที่มีวิญญาณ (spirituality) และเป็นชุมชนที่มีสันติสุข (peaceful) ซึ่งเป็นจุดสุดยอดของการพัฒนาชุมชน นอกจากนี้ยังได้กำหนดขอบข่ายของการพัฒนาชุมชนไว้ว่าสิ่งที่จะต้องพัฒนาในชุมชนได้แก่ สังคม เศรษฐกิจ การการเมืองการปกครอง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงการศึกษา วัฒนธรรม ครอบครัวและประชากร อนามัยและสาธารณสุข พร้อมทั้งมิตินันทนาการ (ชินรัตน์ สมสืบ, 2538; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2541) นอกจากนี้ขอบข่ายการพัฒนาชุมชนยังต้องเกิดขึ้นเพื่อความเจริญอย่างทั่วถึงคนทุกกลุ่มภายในชุมชนจำเป็นต้องให้ครอบคลุมทุกมิติทั้งคน ครอบครัว การศึกษา เศรษฐกิจ สาธารณสุข การเมืองการปกครอง ศาสนาความเชื่อ ซึ่งสิ่งต่างๆ มักหนีไม่พ้นเรื่องกินดีอยู่ดีของประชาชนในชุมชนที่แตกต่างในแต่ละบริบทมีความสะดวกสบาย อยู่ดี กินดี เป็นสุขยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) ซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปผู้เขียนคิดว่าการพัฒนาชุมชนที่ดีต้องไม่ทิ้งใครหรือสิ่งใดไว้ข้างหลัง เมื่อพัฒนาแล้วต้องยั่งยืน ดังนั้นต้องเริ่มจากความต้องการและปัญหาที่เป็นจริง (pain point) ของประชาชน คนในชุมชนต้องเป็นผู้อยากพัฒนาชุมชนของตนเอง ทำแล้วให้คนรู้จักตนเอง พึ่งตนเอง ทำด้วยศักยภาพและทุนของชุมชนเป็นสำคัญ และประโยชน์เพื่อส่วนรวม ซึ่งในประเทศไทยนักพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นที่มีเป้าหมายการพัฒนาชุมชนต้องยึดหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ใช้หลักการระเบิดจากข้างใน ใช้หลักการภูมิสังคม ใช้หลักการมีส่วนร่วม ใช้หลักการแบบองค์รวม ใช้หลักการทำตามลำดับขั้น ใช้หลักการไม่ติดตำรา ใช้หลักการแก้ไขปัญหาที่จุดเล็ก ใช้หลัก

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และใช้วิธีเข้าใจ เข้าถึงพัฒนา ทำให้แนวคิดทฤษฎีที่เกิดจากพระปรีชาญาณ ที่เป็นปัญญาคือดาบอาญาสิทธิ์ขจัดภัยให้คนได้ก้าวพ้นความยากจนอย่างยั่งยืน

2. การมีส่วนร่วมของประชาชน (popular participation)

2.1 ความสำคัญและนิยามของคำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน

วิถีการปกครองที่กล่าวถึงคำว่า “การมีส่วนร่วม” นับเป็นถ้อยคำที่สะท้อนความเป็นประชาธิปไตยมากที่สุด การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการที่สะท้อนความเป็นประชาธิปไตยซึ่งในประเทศไทยได้สะท้อนความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550 (24 สิงหาคม 2550) ตามมาตรา 87 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนได้แก่ (1) ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น (2) ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจทางการเมืองการวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมรวมทั้งการจัดทำบริการสาธารณะ (3) ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐทุกระดับในรูปแบบองค์กรทางวิชาชีพหรือตามสาขาอาชีพที่หลากหลายหรือรูปแบบอื่น (4) ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้มแข็งในทางการเมืองและจัดให้มีกฎหมายจัดตั้งกองทุนพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองเพื่อช่วยเหลือการดำเนินกิจกรรมสาธารณะของชุมชนรวมทั้งสนับสนุนการดำเนินการของกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายทุกรูปแบบให้สามารถแสดงความคิดเห็นและเสนอความต้องการของชุมชนในพื้นที่ (5) ส่งเสริมและให้การศึกษาแก่ประชาชนเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองและการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รวมทั้งส่งเสริมให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริตและเที่ยงธรรม และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 (6 เมษายน 2560) ได้ระบุไว้ในมาตรา 78 รัฐพึงส่งเสริมให้ประชาชนและชุมชนมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศด้านต่างๆ การจัดทำบริการสาธารณะทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ การต่อต้านการทุจริตและประพฤติมิชอบ รวมตลอดทั้งการตัดสินใจทางการเมืองและการอันใดบรรดาที่อาจมีผลกระทบต่อประชาชนหรือชุมชน

นิยามคำว่า “การมีส่วนร่วม” เป็นการพบปะสังสรรค์ทางสังคมของปัจเจกบุคคลและการมีส่วนร่วมของกลุ่ม (Reeder, 1974) ยังเป็นกระบวนการในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตัวเอง เน้นให้ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันกับประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ไขร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม (Erwin, 1976) นอกจากนี้แนวคิดที่สำคัญของการมีส่วนร่วมการพัฒนาโดยนิยามและองค์ประกอบต้องพิจารณา 3 มิติ ได้แก่ (1) ลักษณะการมีส่วนร่วมพิจารณาจาก 4 องค์ประกอบได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมประเมินผล (2) ผู้ที่ควรมีส่วนร่วมประกอบด้วยประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น บุคลากรของรัฐบาล และบุคลากรชาวต่างชาติที่ทำงานในท้องถิ่น (3) พฤติกรรมการเข้าไปมีส่วนร่วน ได้แก่ การริเริ่มการมีส่วนร่วมมาจากด้านบนหรือด้านล่าง การจูงใจในการเข้าร่วมมีความสมัครใจหรือบีบบังคับ โครงสร้าง ช่องทางของการมีส่วนร่วม เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการโดยตรงหรือทางอ้อม ควรให้ความสำคัญกับ ระยะเวลาและขอบเขตการมีส่วนร่วม แบบต่อเนื่องและไม่ว่าจะเป็นการขยายไปในช่วงกว้างหรือแคบ และการเสริมสร้างพลังอำนาจ (Cohen & Uphoff, 1980) การมีส่วนร่วมต้องสะท้อนลักษณะของการทำงานร่วมกันที่จะแสดงให้เห็นถึงความต้องการร่วม ความสนใจร่วมที่จะบรรลุถึงเป้าหมายร่วมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง หรือดำเนินงานร่วมกันเพื่อให้เกิดอิทธิพลต่อรองอำนาจมติชน อำนาจทางการเมือง เศรษฐกิจ การปรับปรุงสถานภาพทางสังคมในกลุ่มชุมชน (ดิเรก ฤกษ์หร่าย, 2524) ความสมัครใจ สร้างให้ประชาชนเกิดสิทธิและหน้าที่ที่จะเข้าร่วมการแก้ปัญหาทางสุขภาพและมีความรับผิดชอบ การระดมทรัพยากรท้องถิ่นและข้อเสนอแนะแนวทางใหม่ซึ่งเป็นลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนเช่นกัน (นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2533) โดยเฉพาะในหลักการพัฒนาชุมชนชนบทจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องที่มีผลกระทบต่อประชาชนเอง (ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, 2536) ชี้ให้เห็นว่าผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ในชุมชนเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาเพื่อเป็นการร่วมรับผลประโยชน์และร่วมลงทุนลงแรง (อรพินท์ สพโชคชัย, 2537; 2538) นอกจากนี้ยังสะท้อนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คือการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเป็นเจ้าของโครงการ ส่วนบุคคลภายนอกเป็นฝ่ายสนับสนุนชาวบ้านเป็นผู้วางแผน

ดำเนินตามรูปแบบและวิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคยตัดสินใจ เมื่อต้องการทางเลือกแบบใดในการแก้ปัญหา ต้องใช้ภูมิรู้ ภูมิปัญญาและภูมิธรรมในตัวบุคคลต้องมาจากชุมชนเป็นส่วนใหญ่เพื่อการระดมความคิดในการแก้ปัญหารวมทั้งเป็นผู้แก้ไขข้อผิดพลาด หรือความขัดแย้งที่เกิดขึ้นตามวิธีการของตัวเอง (กาญจนา แก้วเทพ, 2538) ในการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเมืองยังสรุปความหมายคำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นต้องคำนึงถึงการทำงานร่วมของชุมชน โดยการที่ประชาชนในชุมชนต้องเข้ามามีบทบาทในการกระทำบางสิ่งบางอย่างร่วมกับคณะกรรมการของชุมชนทั้งในเรื่องของการแสดงความคิดเห็นในการดำเนินงาน การค้นหาสาเหตุปัญหา การร่วมกันวางแผน การดำเนินงาน การรับผลประโยชน์ การติดตามประเมินผล และการร่วมรับผิดชอบซึ่งการกระทำทุกอย่ามักสะท้อนเป้าหมายสำคัญคือความต้องการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข เกิดความสันติขึ้นในชุมชน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) ในมิติการมีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองท้องถิ่นได้ถูกอธิบายความหมายไว้ว่า การที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเปิดให้ประชาชนเข้าไปร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์ นโยบาย กระบวนการบริหารและตัดสินใจของท้องถิ่นเพื่อผลประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวมอย่างแท้จริง โดยตั้งแต่เริ่มต้นไปจนจบสิ้น กล่าวคือเริ่มตั้งแต่การเกิดจิตสำนึกในตนเอง ร่วมคิดด้วยกัน ร่วมกันวางแผนดำเนินงาน ร่วมดำเนินงาน ร่วมกันติดตามประเมินผลและร่วมรับผลประโยชน์ ภายใต้เงื่อนไขความเต็มใจและความตั้งใจ ความเสมอภาคและขีดความสามารถของแต่ละบุคคล และเสรีภาพในการตัดสินใจ (อรทัย ก๊กผล, 2552) สิ่งสำคัญที่สุดเมื่อกล่าวถึงคำว่าการมีส่วนร่วมนั้นต้องเป็นกระบวนการเชื่อมต่อกิจกรรมที่สอดประสานกันอย่างลงตัวของตัวกิจกรรม ของประชาชนและชุมชน โดยเริ่มแต่กระบวนการร่วมรับรู้ เข้าใจ ร่วมคิดวิเคราะห์ สังคมเคราะห์ ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจหาทางแก้ไข พัฒนา ปรับปรุง ร่วมลงมือทำปฏิบัติ ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบในสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมมือ ร่วมใจ ร่วมทำ จนก่อให้เกิดความเข้มแข็ง หรือการเปลี่ยนแปลงทางหนึ่งทางใดได้ ซึ่งการมีส่วนร่วมนั้นเป็นพลังบางอย่างที่ทำให้เกิดการขับเคลื่อนงานได้ให้สำเร็จสมบูรณ์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559) ทั้งนี้ในการพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี” มีการสรุปนิยาม คำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง พฤติการณ์ของบุคคลในการ

รวมตัวกันกระทำกิจกรรมที่มีเป้าหมายร่วมกันทำจึงสำเร็จโดยเริ่มตั้งแต่กระบวนการเชื่อมต่อกิจกรรมที่เกิดการร่วมรับรู้ เข้าใจ ร่วมคิดวิเคราะห์ สังคมเคราะห์ ร่วมวางแผน ออกแบบแนวทางกิจกรรม ผู้รับผิดชอบ ร่วมตัดสินใจหาทางแก้ไข พัฒนา ปรับปรุง ร่วมลงมือทำปฏิบัติลงทุนทั้งเวลา สถานที่ บุคคล ร่วมรับผลประโยชน์ และร่วมรับผิดชอบในสิ่งที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมมือ นอกจากนี้ต้องร่วมมือ ร่วมแรง รวมใจกันทำเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทุกคนที่มาร่วมต่างมีบทบาทหน้าที่ทำงานให้เกิดความต่อเนื่องจนเป็นพลังกลุ่ม พลังชุมชน พลังประชาชนบางอย่างก่อให้เกิดการขับเคลื่อนงานได้ให้สำเร็จสมบูรณ์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2560) ส่วนในกระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนาชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของประชาชน 3 จังหวัดยากจนโซนภาคเหนือภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้สรุปนิยามไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเป็นขั้นตอนของพฤติกรรมเชิงสังคมของมนุษย์ที่ต้องการทำงานด้วยกัน ช่วยเหลืองานตามหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายโดยเริ่มทำตั้งแต่การรับรู้ความเข้าใจที่ตรงกัน การคิด วิเคราะห์ ออกแบบ วางแผน ลงมือทำ รับผิดชอบร่วมกัน รับผลประโยชน์ ติดตาม ประเมินผล แก้ไข ร่วมมือร่วมใจกันทำงานให้บรรลุเป้าหมายภายใต้ความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน สามารถนำทางไปสู่ความสำเร็จในเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ และสามารถแก้ไขความเหลื่อมล้ำได้ถ้าเราใช้การมีส่วนร่วมของประชาชนให้ร่วมรับผลอย่างเท่าเทียมกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาทุนมนุษย์และการพัฒนาชีวิตความพอเพียงในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง 54 หมู่บ้าน ได้สะท้อนการแสดงออกมาของประชาชนถึงการมีบทบาท หน้าที่ ให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน ต่างคนต่างออกแรงร่วมด้วยช่วยกัน ร่วมมือร่วมใจในการทำตามหน้าที่ของตัวเองในหมู่บ้านที่ตนอาศัยอยู่ให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน คิด ทำ รับ แบ่งปันกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) ผู้เขียนจึงชี้ให้เห็นว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงมิใช่เพียงการเข้าร่วมกิจกรรม โครงการที่เกิดขึ้นภายในชุมชนหรือได้รับมาจากภายนอกชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการแสดงออกถึงความเป็นเจ้าของการพัฒนา กระตุ้นพลังชุมชนของคนในชุมชน มั่นหมาย (engagement) ในสิ่งที่ทำและต้องส่งเสริมการทำงานร่วมกันแบบต่อเนื่องอย่างมีเป้าหมายที่แสดงความรับผิดชอบด้วยเพื่อให้เกิดการบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน เกิดการพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืนตั้งแต่ระดับบุคคล ชุมชน ท้องถิ่นและประเทศ

2.2 กระบวนการวิเคราะห์การมีส่วนร่วม

กระบวนการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมถือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งที่ต้องรู้และเข้าใจให้ถ่องแท้เพื่อผลลัพธ์ในการวิเคราะห์เป็นไปอย่างถูกต้อง โดยกระบวนการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมมีโครงสร้างพื้นฐานจำแนกเป็น 3 มิติ (Cohen &Uphoff, 1977) ดังนี้

1) ลักษณะของการมีส่วนร่วม มี 4 ลักษณะได้แก่ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

2) การมีส่วนร่วมของประชาชน (popular participation) จำแนกออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ได้แก่ ผู้ที่อาศัยอยู่ในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และคนต่างชาติ โดยพิจารณาคุณลักษณะของบุคคลทั้ง 4 กลุ่มที่ในเรื่องเพศ, อายุ,สถานภาพของครอบครัว, การศึกษา,การแบ่งกลุ่มในสังคมได้แก่กลุ่มชนชาติเผ่าเชื้อชาติศาสนาที่นับถือชั้นวรรณะภาษาที่ใช้แหล่งกำเนิดและอื่นๆ อาชีพ, รายได้, ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน,ระยะทางของที่พักกับที่ตั้งของโครงการความร่วมมือ, สถานภาพของการถือครองที่ดิน, สถานภาพของการได้รับจ้างงาน (ทำงานเต็มเวลาหรือไม่เต็มเวลา)

3) การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นใน 4 ประเด็น ได้แก่ (1) พื้นฐานของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับแรงที่กระทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมาจากเบื้องบนหรือเบื้องล่างและแรงที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมมาจากที่ใด (2) รูปแบบของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับรูปแบบขององค์กรและการมีส่วนร่วมโดยตรงหรือโดยอ้อม (3) ขอบเขตของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับระยะเวลาที่เข้ามามีส่วนร่วมและช่วงของกิจกรรม (4) ประสิทธิผลของการมีส่วนร่วมพิจารณาเกี่ยวกับการให้อำนาจแก่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมและปฏิสัมพันธ์ของคุณลักษณะต่างๆ ของสิ่งที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในการพัฒนาของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีส่วนต่อโครงการกิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรม” และ “บวร” เพื่อสร้างสรรค์อุดมการณ์แผ่นดินทองหนองจอกยังพบว่ามี 5 ลักษณะ ได้แก่ การมีส่วนร่วมในขั้นริเริ่มการพัฒนา การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผนการพัฒนา การมีส่วนร่วมในขั้นการดำเนินงานการพัฒนา การมีส่วน

ร่วมในขั้นรับผลประโยชน์จากการพัฒนา และการมีส่วนร่วมในขั้นประเมินผล (ทศพล กฤตยพิสิฐ, 2538) ซึ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนสะท้อนเป็นกระบวนการของการมีส่วนร่วม ซึ่งมีการวิเคราะห์ไว้ 2 รูปแบบ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559) ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมเชิงรุก หมายความถึง การมีส่วนร่วมที่ผู้ประสงค์ต้องการสิ่งหนึ่งใดให้เกิดขึ้นจากความสำเร็จ จึงต้องรุกเข้าหากลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมเกิดขึ้น ภายใต้เงื่อนไข เรื่องอะไร วิธีการอย่างไร ใครผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการมีส่วนร่วมครั้งนี้ และผลจะเกิดขึ้นกับใครบ้าง ส่วนมากจะเป็นหน่วยงานเอกชน ธุรกิจ รัฐวิสาหกิจ (2) การมีส่วนร่วมเชิงรับแบบรอคอย หมายความถึงการมีส่วนร่วมที่รอให้กลุ่มเป้าหมายมากใช้บริการหรือเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งจะเป็นการพัฒนาที่ช้าและไม่เกิดขึ้นจากความต้องการที่เป็นจริงแต่เกิดจากความจำยอมและจำเป็นของกลุ่มเป้าหมายที่มามีส่วนร่วม เช่น ต้องเป็นไปตามกฎหมาย ต้องการอำนาจทางราชการช่วยเหลือในชีวิตประจำวัน ส่วนมากจะเป็นหน่วยงานราชการที่มักทำงานแบบเช้าชามเย็นชาม ซึ่งชี้ให้เห็นว่าการวิเคราะห์กระบวนการการมีส่วนร่วมจะต้องเริ่มต้นที่การมีความต้องการ (เรื่อง) ที่ตรงกัน กำหนดบทบาทโครงสร้างหน้าที่ที่ทุกคนต้องร่วมรับผิดชอบ (ประชาพิจารณ์) สอดคล้องกับกลุ่มเป้าหมายที่ได้รับผลโดยตรง มีกระบวนการร่วมมือ ร่วมทำ ร่วมใจกัน ร่วมรับสิ่งที่จะเกิดขึ้นทั้งดีและไม่ดีร่วมกัน และร่วมกันผ่าทางทันร่วมกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) ซึ่งได้ชี้ชัดในการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เกี่ยวกับผลการวิจัยในพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือ ที่พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากการได้รับผลกระทบโดยตรงกับตัวเอง ครอบครัว ชุมชน สังคมประเทศทั้งทางดีและไม่ดี จนต้องการเข้ามีบทบาทร่วมในการพัฒนาสิ่งดีให้ดีขึ้น และสิ่งไม่ดีให้แก้ปัญหาไป การมีส่วนร่วมจึงเป็นบทบาทหน้าที่ของทุกฝ่ายที่ได้รับผลกระทบนั้น ๆ หมายความถึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการพัฒนาหรือการแก้ไขปัญหานั่นเองซึ่งหากปัญหาวงกว้างต้องเป็นภาคประชาชน เอกชน และรัฐ จะขาดภาคหนึ่งใดมิได้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2560) ในการวิจัย กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนาชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของประชาชน 3 จังหวัดยากจนโซนภาคเหนือพบกระบวนการมีส่วนร่วมมี 5 กระบวนการสำคัญ ได้แก่ (1) ขั้นแรกเริ่มเร้าการมีส่วนร่วม (2) ขั้นที่สอง ออกแบบกำหนดผู้มีส่วนร่วม (3) ขั้นที่สามลงมือทำงานร่วมกัน (4) ขั้นที่สี่รับผลของการมีส่วนร่วม (5) ขั้นสุดท้ายสรุปผลประเมินผลและใช้ประโยชน์กับการมีส่วนร่วม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) สอดคล้องกับ

การวิจัยการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดี อีสาน” ในจังหวัดอุดรธานี หนองบัวลำภู หนองคาย บึงกาย เลย มี 7 กระบวนการมีส่วนร่วม ได้แก่ (1) ร่วมคิด (2) ร่วมออกแบบความคิด (3) ร่วมวางแผน กำหนดเป้าหมาย เลือกคน (4) ร่วมลงมือทำงาน (5) ร่วมกันรับผลลัพธ์ (6) ร่วมประเมินผลและใช้ประโยชน์ (7) ร่วมกันถอดบทเรียนและติดตามต่อเนื่อง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) โดยขั้น “ลงมือทำสำคัญที่สุด” ชี้ให้เห็นว่าทุกคนมีส่วนได้ส่วนเสียต้องร่วมมือร่วมใจในพื้นที่เป้าหมายหรือชุมชนท้องถิ่น “การมีส่วนร่วม”เชื่อมต่องานระหว่างกันและกันส่วน ครั้นให้ระบุถึงระดับนั้นกำหนดได้เป็น 7 ระดับ ได้แก่ (1) ร่วมรับรู้ เข้าใจ (2) ร่วมค้นหา คิดวิเคราะห์ สังเคราะห์ (3) ร่วมวางแผน ตัดสินใจ (4) ร่วมปฏิบัติ ลงมือทำ (5) ร่วมติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล และแก้ไข (6) ร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน และ (7) ร่วมรับผิดชอบร่วมกันซึ่งมีรูปแบบการทำงานที่ยากจะแยกออกจากกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559) ดังนี้

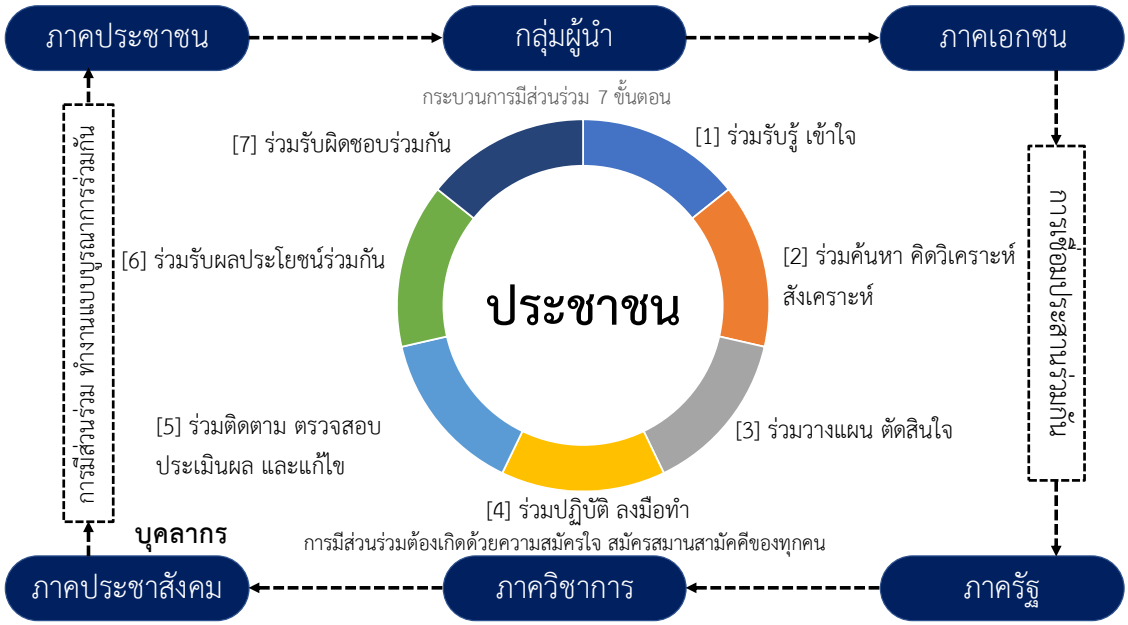

ภาพที่ 4.9 การเชื่อมโยงการมีส่วนร่วมของประชาชน

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2559) ปรับปรุง พ.ศ. 2566

2.3 การมีส่วนร่วมในดุษฎีนิพนธ์มิติตัวแปรที่สังเกตได้

คำสำคัญ “การมีส่วนร่วม” ผู้เขียนใช้เป็นคำหลักในกระบวนการสอนทุกวิชาทั้ง กระบวนทัศน์การพัฒนาพื้นฐาน เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ ชุมชนศึกษา นวัตกรรมสร้างความเข้มแข็งชุมชน วิธีวิศวกรสังคม และแทรกในกระบวนการของกิจกรรมสาขาวิชาและลงพัฒนาศึกษาชุมชน “ห้องเรียนชุมชน” โดยมีการวิจัยทั้งในส่วนที่เป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนา การมีส่วนร่วมทางการเมือง การมีส่วนร่วมในกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมในการใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในมิติทั้งชุมชนเมืองและชุมชนชนบท ในบริบทการมีส่วนร่วมของประชาชนนี้เป็นปัจจัยสำคัญในการที่ทำให้คนในชุมชนรักชุมชน ผูกพัน สามัคคีกันในครอบครัวและชุมชน จึงใช้เป็นตัวแปรเชิงประจักษ์ในดุษฎีนิพนธ์เรื่อง บุพปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในครอบครัวของหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) พบว่า “การมีส่วนร่วม” (participation) เป็นพฤติกรรมบ่งชี้ถึงรวมกันของผู้คน การร่วมกันทำงาน การทำกิจกรรมร่วมกัน การลงมือทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดตามประสงค์ การร่วมกันพัฒนาพื้นที่หนึ่งใด การมีส่วนร่วมจึงเริ่มตั้งแต่การคิด วางแผน ปฏิบัติ ติดตาม รับผล แก้ไข รับผิดชอบ ทุกสิ่งอย่างถ้าต้องการความสำเร็จหรือการขับเคลื่อนให้ดีขึ้นอย่างมีระบบ ขั้นตอน และสะท้อนความเป็นประชาธิปไตย ต้องมีพฤติกรรมของการมีส่วนร่วมด้วย ซึ่งการมีส่วนร่วมมีความสำคัญในกิจกรรมเชิงสังคมหรือเป็นแก่นแกนสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาชีวิต ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติ ทุกกิจกรรมเชิงสังคมเมื่อประชาชนหรือผู้คนได้มีส่วนร่วมกันอย่างจริงจัง ร่วมมือ ร่วมทำและร่วมใจมุ่งเป้าหมายเดียวกัน และการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว เป็นตัวแปรแฝง โดยมี (1) การมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมวัฒนธรรม (2) การมีส่วนร่วมเพื่อความทันสมัยของครอบครัว (3) การมีส่วนร่วมเพื่อการรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่นให้คงอยู่ และ (4) การมีส่วนร่วมในการสนับสนุนครัวเรือนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นตัวแปรสังเกตได้ดังรายละเอียดภาพต่อไปนี้

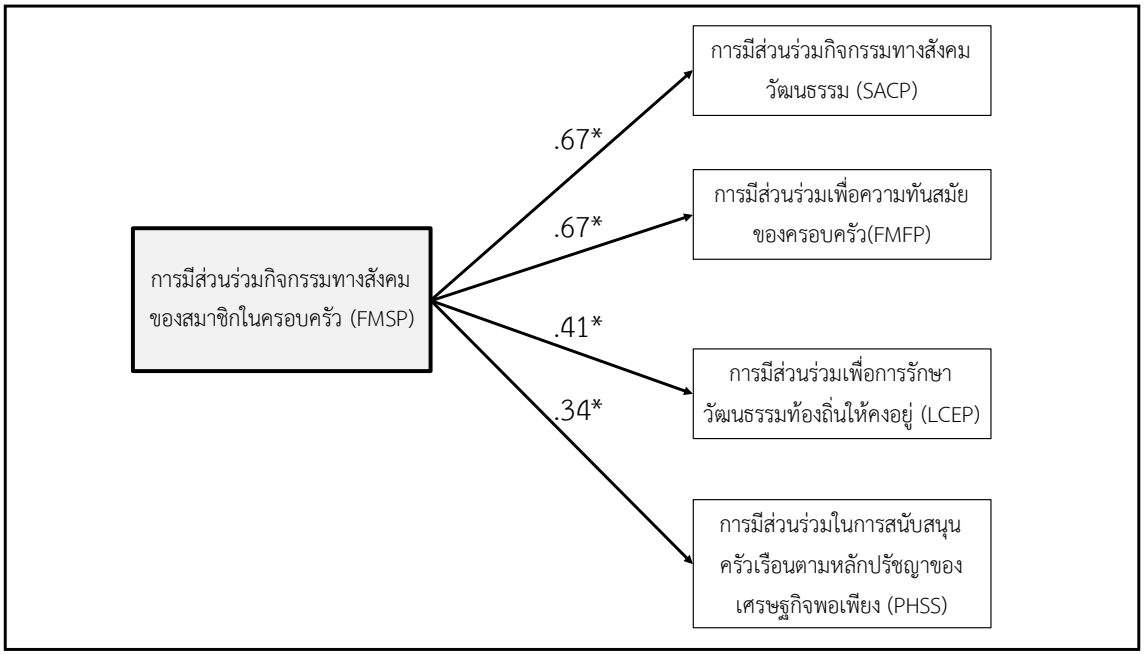

ภาพที่ 4.10 องค์ประกอบของการมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมของสมาชิกในครอบครัว
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2562)

อย่างไรก็ตามแม้ว่าผู้เขียนได้ทำการวิจัยในการมีส่วนร่วมจากพื้นที่บริบทเมืองและชุมชนท้องถิ่นทำให้หลายผลการวิจัยเพื่อพิสูจน์ได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นปัจจัยที่มีทรงพลังสูงมากที่จะส่งผลให้การทำงานประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้การมีส่วนร่วมนั้นได้สะท้อนความเป็นประชาธิปไตยในการทำงานร่วมกันอย่างแท้จริงของประชาชนในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชนได้ยกระดับพลังกายและจิตใจให้กับสมาชิกในกลุ่มได้ ในชุมชนได้ และยังบ่งชี้ถึงความสามัคคีของคนในการทำงานมุ่งสู่ความสำเร็จ เมื่อพื้นที่เปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมจะเป็นการเปิดโอกาสในการทำงานระหว่างกันของประชาชนไปด้วยเช่นกัน การมีส่วนร่วมยังเป็นการให้เกียรติคนทำงานร่วมกันของคนในชุมชน การมีส่วนร่วมยังเป็นต้นทุนของธรรมาภิบาลที่มีความโปร่งใส การมีส่วนร่วมเป็นการเชื่อมโยงไมตรีในการทำงานอย่างกัลยาณมิตรให้กับเพื่อนร่วมงาน ทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นได้ตั้งแต่เริ่มต้นคิด ออกแบบ ลงมือทำ ติดตามประเมินผล แก้ไข รับผิดชอบ รับประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันจนบรรลุเป้าหมายและถอดบทเรียน เหมือนบันไดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการทำงานไปทีละขั้นจนประสบผลสำเร็จ ดังภาพต่อไปนี้

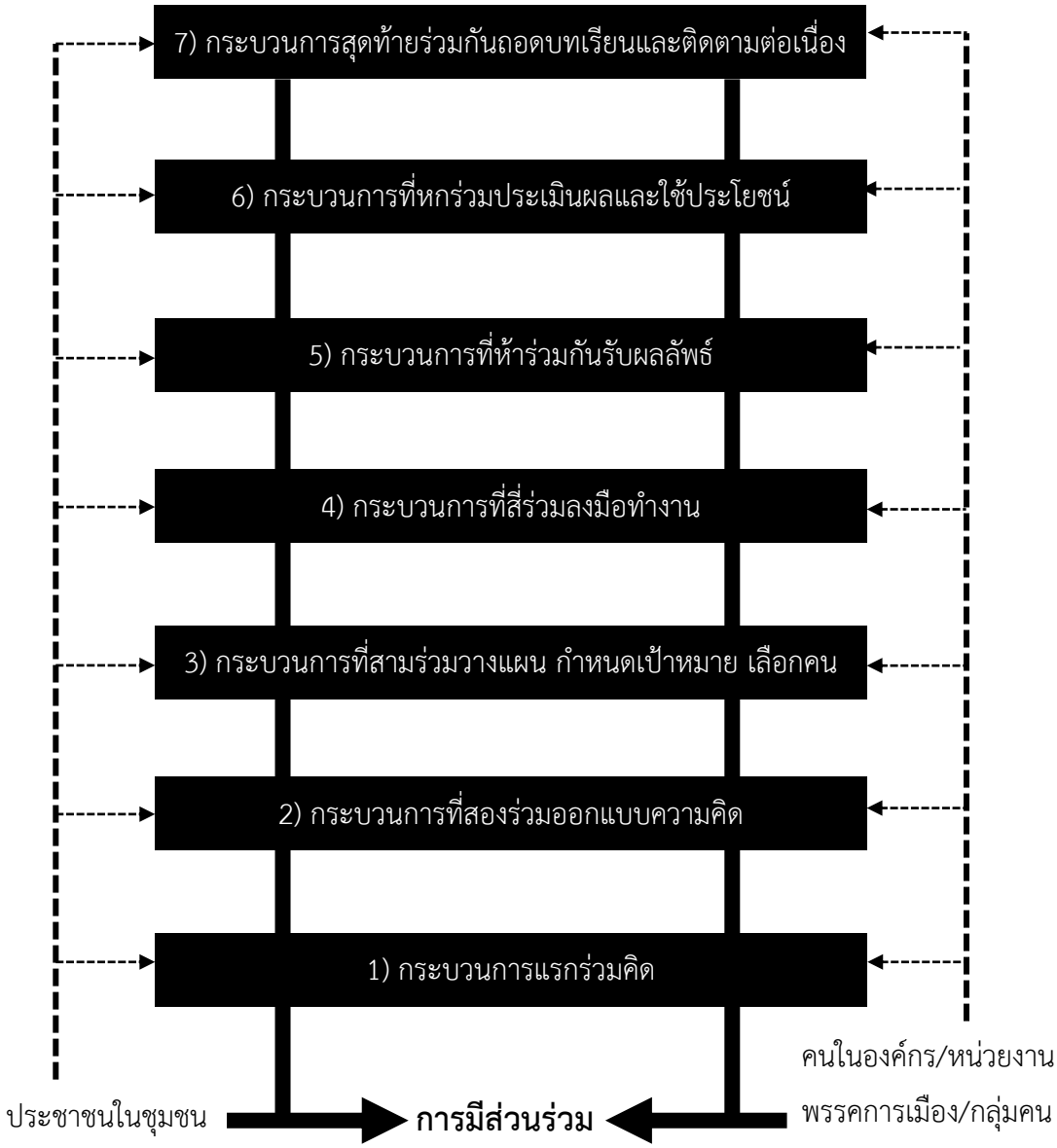

ภาพที่ 4.11 บันไดการมีส่วนร่วมของประชาชน

นอกจากนี้การวิจัยเกี่ยวกับการสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ยังสะท้อนให้เห็นว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชน” มีความสำคัญในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการพัฒนาสังคมที่ดีที่สุดเพราะปลายทางของการมีส่วนร่วม คือ ความยั่งยืน ทำให้ชี้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การหันหน้าเข้าหากัน พูดคุยกัน คิดร่วมกัน วางแผนทำงานร่วมกัน ลงมือทำงานกัน ร่วมมือร่วมใจกัน แบ่งหน้าที่กันรับผิดชอบ รับผิดชอบร่วมกัน รับประโยชน์ร่วมกัน แบ่งปันประโยชน์อย่างเป็นธรรม ติดตามผล แก้ไขปัญหาร่วมกัน สามัคคีกัน รักกัน มีความมั่นคง และยั่งยืนเป็นเป้าหมายสุดท้ายของการมีส่วนร่วมของประชาชน หากเปรียบเทียบการมี

ส่วนร่วมต้องเหมือนข้าวเหนียวที่ปั้นทางข้าวของคนอีสานและคนเหนือ สะท้อนความเป็นกลุ่มเป็นทีมมีความกลมเกลียวเหนียวแน่น เมื่อพิจารณาว่าถ้าคำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนวิธีที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการรวมพลังของคนที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในสิ่งที่วางแผนไว้ ไม่ว่ากิจกรรม หรือโครงการใดก็ตามถ้าเกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริงแล้วย่อมมีความสำเร็จไปครึ่งหนึ่ง 50 เปอร์เซ็นต์ องค์ความรู้จะสามารถชี้วัดความเสร็จ 30 เปอร์เซ็นต์ การวางแผน บทบาทหน้าที่งบประมาณ เครื่องมือ การบริหารจัดการในการทำงาน 15 เปอร์เซ็นต์ และสุดท้ายเป็นผลลัพธ์จากการมีมีส่วนร่วม การมีวินัย ความกลมเกลี่ยวเหนี่ยวแน่น การให้คุณให้โทษให้รางวัลที่เป็นธรรมเป็นประโยชน์อีก 5 เปอร์เซ็นต์ ชี้ให้เห็นการปฏิสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้

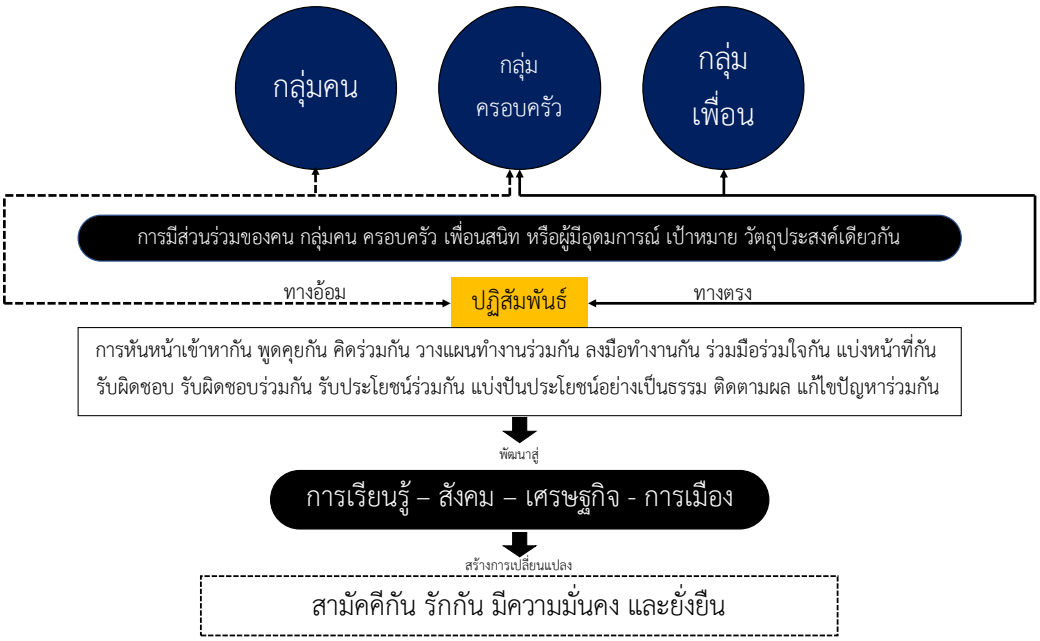

ภาพที่ 4.12 การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นปฏิสัมพันธ์ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงร่วมกัน
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563)

3. พลังชุมชน (community empowerment)

นิยามศัพท์ปฏิบัติการในการวิจัยเกี่ยวกับการสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ได้นิยามคำว่า พลังชุมชน หมายถึง กระบวนการในการเสริมสร้างศักยภาพของคนในชุมชนให้เกิดการมีส่วนร่วมในการร่วมคิด ทำ แก้ปัญหา เรียนรู้ และอยู่ร่วมกัน ฝ่าปัญหาของชุมชนไป

ด้วยกัน แบ่งสรรปันส่วนในประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ในการวิจัยได้เก็บข้อมูลกับประชาชนที่อาศัยอยู่ใน 4 ตำบลบนพื้นที่ให้นาข้าวเปลี่ยนเป็นนาเกลือ นาเกลือขยายพื้นที่มากขึ้นทำให้มีพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบมากที่สุดในอำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ (1) ตำบลโพนสูง (2) ตำบลนาคำ (3) ตำบลบ้านดุง และ (4) ตำบลศรีสุทโธ กับการตั้งคำถามถึง 2 ประเด็นใหญ่เกี่ยวกับพลังชุมชนและศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งพบว่า (1) ประชาชนมีความคิดเห็นมากที่สุดที่สะท้อนพลังชุมชนในเรื่องการมีเหตุผลในการดำรงชีวิตต้องรู้จักเคารพกติกาของชุมชนการมีส่วนร่วมในการทำงานพัฒนา งานจิตอาสา การบุญกุศล ทุกคนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมใจกันทุกงานประจำหมู่บ้านการมีระบบการสื่อสารที่ดีของทุกคนผ่านการจัดทำเวทีประชาคมหมู่บ้าน รวมถึงการเปิดโอกาสให้ประชาชนตัดสินใจในการกำหนดทิศทางการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นประชาธิปไตยแต่เป็นที่น่าแปลกใจมากที่สุดคือ การมีภาคีเครือข่ายในการพัฒนาท้องถิ่นที่หลากหลายในหมู่บ้านรวมถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน “รู้รักสามัคคี” เป็นความรู้สึกร่วมในความเป็นชุมชน มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำที่สุด โดยประเด็นที่สะท้อนถึงพลังในชุมชนยังไม่เหนี่ยวแน่นเท่าที่ควร (2) ประชาชนได้สะท้อนศักยภาพชุมชนในเรื่องการประกอบอาชีพเกษตรทฤษฎีใหม่ในการสร้างเสริมพลังชุมชนแต่ไม่สามารถอาศัยภาคีเครือข่าย องค์กรในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างชัดเจนได้ในการพัฒนาชุมชนพื้นที่ 4 ตำบล ซึ่งผู้เขียนชี้ให้เห็นว่า ประชาชนในพื้นที่ชนบท แม้อยู่ในพื้นที่ผลกระทบการทำเกษตรกรรมที่ต้องออกแบบธรรมชาติร่วมกันให้รู้จักเหตุผลในการใช้ชีวิต มีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ประมาท มีความเป็นประชาธิปไตยในชุมชน เวลาถึงวิกฤตในชุมชนรู้จักช่วยเหลือกันได้แม้ว่าจะรู้สึกยังขาดความสามัคคีกันบ้าง แต่ไม่แตกแยกหรือทะเลาะกันให้มีผลกระทบต่อชุมชนและสังคม นอกจากนี้ยังยึดมั่นในตัวแบบผู้นำที่ดี มีเหตุมีผล ผู้นำที่ทำก่อนสำเร็จแล้วจึงสอนให้ผู้อื่นรู้ตาม คิด ทำ เกื้อกูลไปร่วมกัน มีรัชกาลที่ 9 เป็นต้นแบบ มีผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังภาพนี้

ระดับ	พลังชุมชน	ค่าเฉลี่ย	ศักยภาพชุมชน	ค่าเฉลี่ย
มากที่สุด	**ภาพรวม**	**5.43**	**ภาพรวม**	**5.21**
มากที่สุด	การมีเหตุผลในการดำรงชีวิตต้องรู้จักเคารพกติกาของชุมชน	5.47	การประกอบอาชีพเกษตรทฤษฎีใหม่ของในหลวงรัชกาลที่ 9	5.50
ประชาชนเข้าใจ รับรู้ เข้าถึง อยู่กับชีวิตประจำวัน	การมีส่วนร่วมในการทำงานพัฒนา งานจิตอาสา การบุญกุศล ทุกคนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมใจกันทุกงานประจำหมู่บ้าน	5.46	การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของหมู่บ้าน	5.45
	การมีระบบการสื่อสารที่ดีของทุกคนผ่านการจัดทำเวทีประชาคมหมู่บ้าน	5.46	มีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีปราชญ์ชุมชน มีผู้รู้ในชุมชนเพื่อช่วยเหลือแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนเมื่อเกิดภัยต่อชุมชน	5.28
	การเปิดโอกาสให้ประชาชนตัดสินใจในการกำหนดทิศทางการพัฒนาหมู่บ้านอย่างเป็นประชาธิปไตย	5.45	การดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง	5.27
	หมู่บ้านของท่านมีผู้นำที่ดีมีความทุ่มเททำงาน เป็นตัวอย่างของประชาชน	5.43	การจัดทำแผนชุมชนเพื่อการพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน	5.26
	การสนับสนุนให้เกิดการรวมกลุ่มสร้างอาชีพในหมู่บ้านแบบยั่งยืน	5.43	การจัดกลุ่มอาชีพ และมีผลิตภัณฑ์ที่เป็นเอกลักษณ์ชัดเจน	5.11
	การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวต้องเรียนรู้ แลกเปลี่ยน ประชุมหมู่บ้านทุกเดือนเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงของสังคม	5.42	การมีสวัสดิการชุมชน เงินสัจจะออมทรัพย์ให้กับประชาชนในหมู่บ้าน	5.10
	การน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการชีวิตทุกครัวเรือน	5.42	การมีอาสาสมัคร	5.10
	การมีภาคี เครือข่ายในการพัฒนาท้องถิ่นที่หลากหลายในหมู่บ้าน	5.40	วิสาหกิจชุมชน	5.04
มาก	ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน “รู้รักสามัคคี” เป็นความรู้สึกร่วมในความเป็นชุมชน	5.38	การมีภาคีเครือข่าย องค์กรในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างชัดเจน	5.00

ภาพที่ 4.13 พลังชุมชนและศักยภาพชุมชน 4 ตำบล: ตำบลโพนสูง ตำบลนาคำ ตำบลบ้านดุง และตำบลศรีสุทโธ อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563)

นอกจากนี้คำว่า พลังชุมชน มีคำที่ใกล้เคียงกันว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน โดยใช้ภาษาอังกฤษว่า community empowerment ซึ่งมีคำที่ใกล้เคียงกันคือ การเสริมสร้างพลังอำนาจมาจากภาษาลาติน “passe” ซึ่งหมายถึง อำนาจ (power) กับอิสรภาพ (freedom) การมีพลังอำนาจจำเป็นต้องมีอิสรภาพไปพร้อมกันด้วย มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน เป็นกระบวนการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน ที่มีการจัดการที่เข้าถึงกระบวนการของรัฐและการเข้าถึงแหล่งประโยชน์ของชุมชนภายนอก และมีผลลัพธ์ของการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน ที่เป็นพหุลักษณ์ของชุมชน ความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ในชุมชน และการเข้าถึงแหล่งประโยชน์ภายในชุมชน (Perkins, & Zimmerman, 1995) ยังความถึงการเสริมสร้างพลังอำนาจในระดับชุมชน หมายถึงกระบวนการพัฒนาชุมชนที่พยายามส่งเสริมความตระหนักความเป็นชุมชน (sense of community awareness) แก่บุคคลที่อาศัย อันจะนำไปสู่การบรรลุชีวิตชุมชน (Edginton, et al, 1989, cited by Barnes, et al.,1997) เช่นเดียวกับคำว่า กระบวนการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชนนั้นเอง เพื่อควบคุมชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและของชุมชน (อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร, 2551) ซึ่งการเสริมสร้างพลังในชุมชนเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชนที่มีระยะเวลายาวนาน หรือไม่อย่างน้อยก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและมีการเปลี่ยนแปลงนโยบาย โดยทั่วไปอยู่ที่ 7 ปี หรือมากกว่านั้น (Raeburn,1993 cite in Laverack and Wallerstein, 2000) นอกจากนี้ UNESCO (1998) ได้ให้ความหมายของการเสริมสร้างพลังอำนาจว่า การให้พลังอำนาจแก่บุคคล อันเป็นพลังในความหมายของความเข้มแข็งภายในและความเชื่อมั่นการกล้าเผชิญ สิทธิในการตัดสินใจกับทางเลือกในชีวิต ความสามารถอันมีอิทธิพลต่อกระบวนการทางสังคมที่จะ มีผลต่อชีวิตบุคคล และทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคม ยังมีนิยามที่กล่าวว่า การเสริมสร้างพลังอำนาจว่าคือ แนวคิดที่อธิบายกระบวนการทางสังคม การแสดงถึงการยอมรับและชื่นชมการส่งเสริมพัฒนาและเสริมสร้างความสามารถของบุคคลในการตอบสนอง ความต้องการของตนเอง และแก้ปัญหาด้วยตนเอง รวมถึงความสามารถในการใช้ทรัพยากรที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เพื่อให้เกิดความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง และความรู้สึกว่าตนเองมีอำนาจ สามารถควบคุมความเป็นอยู่หรือวิถีชีวิตของตนเองได้ (Gibson, 1991) นอกจากนี้การสร้างเสริมพลังอำนาจชุมชน เป็นกระบวนการที่ครอบคลุมไปถึง

การเปลี่ยนแปลงระดับต่างๆ ทั้งปัจเจกบุคคล องค์กรและชุมชน เป็นการดูความสัมพันธ์ของระดับต่างๆ และการประยุกต์การสร้างพลังอำนาจในชุมชน มักทำคู่ไปกับการกระตุ้นการมีส่วนร่วมกับชุมชน โดยมีส่วนร่วมโดยมุ่งหวังให้เกิดการเรียนรู้ การมีความรู้สึกถึงความเป็นชุมชน โดยใช้กิจกรรมหลัก (1) การมีส่วนร่วม (2) การเรียนรู้ร่วมกัน (3) การสะท้อนความรู้สึกบทเรียนในเชิงวเคราะห์วิจารณ์ด้วยเหตุด้วยผล (4) การทำกิจกรรมกระบวนการสร้างพลังอำนาจให้เกิดให้เกิดในระดับจิตวิทยาบุคคล องค์กรและกลุ่มหรือชุมชน (Israel, Checkoway, Schulz, Zimmerman, 1994) นอกจากนี้มีคำว่า อำนาจ (power) ซึ่งทางสังคมศาสตร์มักได้รับอิทธิพลจากแนวคิดของ Max Weber มีนัยของคำว่า การเสริมพลังชุมชน (community empowerment) ที่หมายถึง กระบวนการทำงานร่วมกันของบุคคลที่มีอำนาจ ความสามารถเหนือกว่าบุคคลในชุมชนเกิดการปฏิสัมพันธ์ทางเชิงอำนาจของบุคคลและชุมชนจนเกิดเป็นศักยภาพให้บุคคลสามารถพึ่งตนเอง มีคุณค่า มีความภาคภูมิใจ รู้สึกรักหวงแหน หวังดีต่อชุมชน พัฒนาทางเศรษฐกิจสังคมให้เข้มแข็งส่งผลดีต่อชุมชน (Zimmerman; & Rapparport. 1988) กระทำการปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้านจาก “อำนาจจากภายใน” (power-from-within) จะนำไปสู่ “อำนาจร่วม” (Power-with) อย่างมีดุลยภาพ ซึ่งหมายถึงการใช้อำนาจร่วมกันระหว่างภาคีต่างๆ อย่างเสมอภาคและเป็นธรรม ซึ่งองค์ประกอบหลักของแนวคิด เกลน แลฟเวอแรค (Glenn Laverack) “การเสริมพลังชุมชน” มี 9 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วม (participation) (2) ภาวะผู้นำท้องถิ่น (local leadership) (3) โครงสร้างองค์การ (organizational structures) (4) การประเมินปัญหา (assessment of problems) (5) การถามว่า “ทำไม” (asking ‘why’) (6) การระดมทรัพยากร (resource mobilization) (7) เชื่อมโยงกับเครือข่าย (links with other people and organization) (8) บทบาทของภายนอก (role of outside agents) (9) การจัดการโครงการ (programme management) ซึ่งจะต้องทำการประเมินผลการดำเนินงานด้านการเสริมพลังชุมชนนั้น วิธีการที่เหมาะสมที่สุด ก็คือการประเมินเป็นระยะๆ เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นพลวัต (Laverack, G., 2007a; 2007b; สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2554; 2564) ในการวิจัยเกี่ยวกับการสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน ได้สรุปคำว่า “การเสริมสร้างพลังชุมชน” มีความเป็นกระบวนการที่มีลำดับ

ความสำคัญของการกระทำที่มีประสิทธิภาพ บูรณาการสอดประสานแต่ละขั้นตอนให้เกิดประโยชน์สูงสุดในการเพิ่มพลังความแข็งแกร่ง ศักยภาพ ประสิทธิภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดผลลัพธ์ที่ดี หรือแก้ไขปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่ทั้งภายในและภายนอก ดังนั้นเมื่อต้องการความสำเร็จในการเสริมพลัง ต้องเสริมสร้างกระบวนการทุกขั้นตอนให้มีพลังอำนาจประจักษ์แก่ชุมชน แต่สิ่งที่สำคัญที่สุดเพื่อให้เกิดพลังมากที่สุด คือ การมีส่วนร่วม เป็นปัจจัยสำคัญที่สุด (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) แนวคิดที่เกี่ยวกับการเสริมพลังชุมชนของ เกลน แลฟเวอแรค (Glenn Laverack) ที่มี 9 องค์ประกอบ และ 4 กิจกรรมของ อิสราเอลและคณะ (Israel, Checkoway, Schulz, Zimmerman) โดยใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมนำสู่การสร้างพลังชุมชนเพื่อถือเป็นปัจจัยหลักของการเสริมสร้างพลังชุมชน โดยพลังชุมชนที่เข้มแข็งมักเกิดขึ้นภายในชุมชนก่อนขยายพลังชุมชมสู่ภายนอก พลังชุมชนมักเกิดจากคน กลุ่มคน พื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทุนชุมชน พื้นที่กิจกรรมของชุมชน ระยะเวลาความต่อเนื่องในการจัดกิจกรรมและความบ่อยในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน พร้อมกับการใช้เทคโนโลยีมาใช้ในการเสริมพลังชุมชนมีความสะดวกรวดเร็วขึ้น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ผู้เขียนเห็นว่า “พลังชุมชน” เป็นองค์ความรู้ที่สำคัญมากในการเป็นกลไกขับเคลื่อนชุมชนให้มุ่งไปสู่ความก้าวหน้าพัฒนา เจริญรุ่งเรืองของคนและชุมชน มีหลายคำที่สะท้อนพลังชุมชน ซึ่งคำว่า การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันจะมีคำที่มีนัยสำคัญแบบเดียวกันดังคำว่า ร่วมมือร่วมใจ สามัคคีกัน กลมเกลียวเหนียวแน่น รู้รักสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันปรองดองกัน ตุ้มโฮม คนละไม้คนละมือ ฮักแพงแบ่งงานกัน ช่วยเหลือเกื้อกูล พร้อมสู้ สู้โว้ย เป็นต้น นอกจากนี้การเกิดขึ้นของพลังชุมชนจะต้องผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันของคนในชุมชนและคนในกับคนนอกชุมชนหรือภาคีเครือข่ายเพื่อให้เกิด “ความรู้” ซึ่งความรู้ของชุมชนจะเป็นพลังชุมชนที่บ่มเพาะขัดเกลา เหลาความรู้ให้กลายเปลี่ยนภูมิปัญญาที่จะใช้ในการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนได้ ถ้าหากชุมชนต้องสร้างพลังชุมชนเป็นของตนเองต้องรู้จักพึ่งผู้คน ความคิด การกระทำ การร่วมรับผิดชอบ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมกันพัฒนาด้วยศักยภาพของคนในชุมชนเอง พึ่งตนเองให้มาก พึ่งพารัฐให้น้อยลง จะเกิดพลังชุมชนมากขึ้นเมื่อไหร่ที่ชุมชนมีพลังที่เป็นของตนเองมากขึ้นจะชี้วัดความสำเร็จในการทำงานของชุมชนมากขึ้น ไม่เพียงเท่านั้นพลังชุมชนยังสามารถปกป้องต่อกรกับศรัตรูที่จะเข้ามาเอาเปรียบทำลายชุมชนได้นั่นเอง

4. ความเหลื่อมล้ำ (inequality)

ความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาระดับโลก ซึ่งองค์การสหประชาชาติ (UN) นำมาเป็นวาระสำคัญของประชาคมโลก เป็นหนึ่งใน 17 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development goals, SDGs) โดยกำหนดเป็นเป้าหมายที่ 10 การลดความไม่เท่าเทียมกันภายในและระหว่างประเทศ (goal 10: reduce inequality within and among countries) ซึ่งความเหลื่อมล้ำกันเกิดจากรายได้ เพศ อายุ ความพิการ รสนิยมทางเพศ เชื้อชาติ ชนชั้นชาติพันธุ์ ศาสนา และโอกาสยังคงมีอยู่ทั่วโลก ความเหลื่อมล้ำคุกคามการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจในระยะยาว ส่งผลเสียต่อการลดความยากจน และทำลายความรู้สึกสมหวังและคุณค่าในตนเองของประชาชน ซึ่งในทางกลับกันอาจทำให้เกิดอาชญากรรม โรคภัย และการทำลายสิ่งแวดล้อมได้ (Department of Global Communications, 2023) ในความเป็นจริงที่เป็นปรากฏการณ์จากโบราณมาจนปัจจุบันที่ไม่ว่าบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองไปมากน้อยเพียงใด คำว่า ความเหลื่อมล้ำยังมีอยู่ในสังคมเหล่านั้นไม่จางหาย แม้ว่าสังคมเหล่านั้นจะมีกฎหมายดีมีความยุติธรรมเพียงใด ความเหลื่อมล้ำก็ย่อมไม่หายไปจากโครงสร้างสังคมเหล่านั้นเพราะความเหลื่อมล้ำมันอยู่กับมนุษย์มาตลอดตั้งแต่ยุคสมัยโบราณตราบใดที่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ แบ่งระดับความรู้สูงต่ำดำขาว แบ่งผิวพันธุ์เผ่าพงศ์ แบ่งเชื่อชาติศาสนาภาษาประเทศ แบ่งฐานะเศรษฐกิจสังคม คนรวยคนจน แบ่งทาส ไพร่ เจ้าขุน มูลนาย ผู้นำ ราษฎร สามัญชนคนเดินดิน ถ้าสรรพสิ่งทั้งหลายถูกแบ่งย่อมมีความเหลื่อมล้ำซ่อนอยู่ในทางสังคมกลุ่มชนเหล่านั้นเสมอ เมื่อความเหลื่อมล้ำไม่หายไป ผู้คนที่มีปัญญาจึงพยายามที่จะลดช่องว่างของความเหลื่อมล้ำเหล่านั้นให้แคบลง แม้จะไม่เสมอเหมือนขอเพียงไม่แตกต่างกันจนเกินไปย่อมเป็นเป้าหมายที่ดีที่สุดแล้ว

ความเหลื่อมล้ำในสังคมจึงเป็นเป้าหมายหลายองค์กรที่พยายามจะเข้าไปศึกษาค้นคว้าว่าความเหลื่อมล้ำเกิดจากอะไร มีสิ่งใดบ้างที่เป็นความเหลื่อมล้ำในชุมชนหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนได้ทบทวนวรรณกรรมไว้พบว่า ความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาระดับโลกที่เกิดเป็นปรากฏการณ์ความเหลื่อมล้ำในสังคมเกิดขึ้นทั่วโลกเป็นประเด็นที่สำคัญของโลกที่องค์การสหประชาชาติตั้งเป้าหมายไว้เพื่อลดความเหลื่อมล้ำให้กำหนดเป็นเป้าหมายร่วมกันเรื่อง การลดความเหลื่อมล้ำเป็น 1 ใน 17 Global Goal เป็นข้อที่ 10 ที่กล่าวถึง การลดความเหลื่อมล้ำว่า ความไม่เท่าเทียมของรายได้มีอัตราเพิ่มขึ้น ร้อยละ 10 ของคนร่ำรวยที่สุด มีรายได้เป็นร้อยละ 40 ของ

รายได้รวมทั่วโลก ผู้ที่ยากจนที่สุดร้อยละ 10 ทำได้รายได้เพียงร้อยละ 2 – 7 ของรายได้รวมทั่วโลก ในประเทศกำลังพัฒนา ความไม่เท่าเทียมเพิ่มขึ้นร้อยละ 11 ตามการเจริญเติบโตของประชากร จากความไม่เท่าเทียมด้านรายได้เป็นปัญหาระดับโลกที่ต้องการการแก้ไข (ยูเอ็นประเทศไทย, 2561) ส่วนในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ.2558 ได้จำแนกความเหลื่อมล้ำ ไว้ 7 ประการ ได้แก่ ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา (โอกาสการเข้าถึงบริการด้านการศึกษา เด็กในเขตเมืองและเขตชนบท คุณภาพของผู้เยน ระหว่างภูมิภาค) ความเหลื่อมล้ำด้านสาธารณสุข การเข้าถึงบริการด้านสวัสดิการสังคม ความเหลื่อมล้ำด้านการถือครองที่ดิน การเข้าถึงด้านโครงสร้างพื้นฐาน ความเหลื่อมล้ำด้านการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม และได้มีรายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ในปี พ.ศ.2559 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) พบว่า (1) ในรอบเกือบ 3 ทศวรรษที่ผ่านมา สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ของประเทศไทยดีขึ้นเพียงเล็กน้อย (2) ความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษาของไทย การเข้าถึงการศึกษาภาคบังคับของคนไทยอยู่ในสัดส่วนที่สูง แต่ยงคงมีเด็กในวัยเรียนบางส่วนที่หลุดออกจากระบบการศึกษา และแนวโน้มอัตราการเข้าเรียนลดลงตามระดับการศึกษาที่สูงขึ้น (3) ความเหลื่อมล้ำด้านสาธารณสุข การกระจายบุคลากรทางการแพทย์มีความแตกต่างกันในแต่ละภูมิภาค ส่งผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำด้านคุณภาพการบริการทางสาธารณสุข (4) ความเหลื่อมล้ำด้านการคุ้มครองทางสังคม มีการขยายสวัสดิการครอบคลุมถึงกลุ่มเด็กแรกเกิดในครัวเรือนยากจน ขณะที่แรงงานนอกระบบจำนวนมากยังขาดการคุ้มครองทางสังคมอย่างเป็นระบบ (5) ความเหลื่อมล้ำด้านกระบวนการยุตธรรม ยังมีความเหลื่อมล้ำมากในด้านกระบวนการยุติธรรมด้านอาญา (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) นอกจากนี้รัฐยังมีนโยบายและการแปลงนโยบายไปสู่การปฏิบัติภายใต้นโยบายลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและสร้างโอกาสการเข้าถึงบริการของรัฐ ปี พ.ศ.2560 ถึงปัจจุบัน ได้อธิบายความเหลื่อมล้ำไว้ 9 ประการที่ชัดเจนที่สุด ได้แก่ (1) การเร่งสร้างโอกาส อาชีพ และการมีรายได้ที่มั่นคง (2) การพัฒนาระบบการคุ้มครองทางสังคม (3) โครงการพัฒนาที่อยู่อาศัยกลุ่มผู้ด้อยโอกาสและผู้มีรายได้น้อย (4) การลดความเหลื่อมล้ำด้านรายได้ (5) การลดความเหลื่อมล้ำด้านการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ (6) การลดความเหลื่อมล้ำด้านการศึกษา (7) การลดความเหลื่อมล้ำด้าน

สาธารณสุข (8) การลดความเหลื่อมล้ำด้านกระบวนการยุติธรรม และ (9) การลดความเหลื่อมล้ำด้านที่ดิน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560) ซึ่งการอธิบายเกี่ยวกับความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยแทบไม่แตกต่างกัน อาทิ ความเหลื่อมล้ำอาจเกิดได้ 4 ด้าน ด้วยกัน คือ เหลื่อมล้ำทางสิทธิ–โอกาส–อำนาจ–ศักดิ์ศรี จึงแบ่งไว้ให้ชัดเจนใน 3 ประการ ได้แก่ (1) ความเหลื่อมล้ำด้านเศรษฐกิจ (2) ความเหลื่อมล้ำด้านทรัพยากร และ (3) ความเหลื่อมล้ำด้านสิทธิ และโอกาส (สฤณี อาชวานันทกุล, 2554) จากสภาวะการเกิดความเหลื่อมล้ำในสังคมจะพบว่า ความเหลื่อมล้ำเป็นปัจจัยขัดขวางความเจริญรุ่งเรือง การพัฒนาคนและสังคม เป็นเสมือนหลุมดำแห่งความขัดแย้งที่เห็นปรากฏอย่างชัดเจนและมีอยู่จริงในทุกสังคม ซึ่งเหลื่อมล้ำแทบจะเป็นกลไกอุปสรรคที่คอยขัดขวางการพัฒนาของสังคมปัจจุบันนี้ยังไม่พบวิธีการ เครื่องมือใดๆ จะสามารถลดช่องว่างความเหลื่อมล้ำลงมาได้อย่างชัดเจนเลย ตราบใดยังมีโครงสร้างสังคมที่เป็นชนชั้น การจัดแบ่งฐานะทางสังคม รายได้ โอกาสการเข้าถึงการศึกษา ทรัพยากรธรรมชาติ สิทธิ ความเป็นธรรม ยากมากที่จะทำให้ลด ละ เลิกในสิ่งที่เรียกว่า “ความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) นอกจากนี้ความความเหลื่อมล้ำในสังคมเมืองยิ่งมีความเด่นชัดและสามารถสังเกตเห็น สัมผัสได้อย่างชัดเจนทุกมิติในชุมชนเมืองและในชุมชนชนบทดังที่ผลการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร พบว่า การประเมินความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยเทคนิคบันไดคุณภาพชีวิต 6 ด้าน ได้แก่ (1) การเข้าถึงระบบการศึกษา และการพัฒนาเยาวชน (2) ด้านการพัฒนาด้านกายภาพของชุมชน (3) ด้านการแก้ไขปัญหาความยากจน และสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน (4) การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมโดยอำนาจรัฐ (5) การเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ และ 6) การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และการตอบสนองของภาครัฐต่อความคิดเห็นของชุมชน วิธีการประเมินความเหลื่อมล้ำทางสังคมโดยเป็นการให้ชุมชนประเมินการให้คะแนนชุมชนของตนเองตาม 6 ด้านข้างต้น มีคะแนน 1-10 ตามขั้นบันไดคุณภาพชีวิต ผลปรากฏว่าภาพรวมบันไดคุณภาพชีวิตตั้งแต่อดีตจนถึงอนาคตมีค่าเฉลี่ยเพิ่มมากขึ้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นเกณฑ์ที่ดีกับผู้ร่วมประสบกับปัญหาในแต่ละด้านตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันพร้อมจะร่วมกันเผชิญกับเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต โดยมีค่าเฉลี่ยในอดีตมีเพียง 5.73 และปัจจุบันเพิ่มมากขึ้นเป็น 6.45 และในอนาคตจะมีค่าเฉลี่ยสูงถึง 8.08 ซึ่งผล

เหล่านี้ได้สะท้อนพลังของความปรารถนาว่าชุมชนในอนาคตของตนเองต้องสามารถแก้ไขปัญหาและลดความเหลื่อมล้ำในด้านต่างๆ ลงให้ได้เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น โดยมีระดับค่าคะแนนเฉลี่ยภาพรวมบันไดคุณภาพชีวิตความเหลื่อมล้ำทางสังคมของชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 ที่สะท้อนความคิดเห็นของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงอนาคตมีการปรับเพิ่มจำนวนขึ้นเช่นเดียวกับด้านอื่นๆ ทั้งนี้เพราะชุมชนเชื่อมั่นว่าปัญหาต่างๆ ต้องสามารถแก้ไขได้ถ้าทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและมีส่วนร่วมช่วยเหลือกันและกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2554) ดังภาพสรุปต่อไปนี้

ค่าเฉลี่ยบันไดคุณภาพชีวิตความเหลื่อมล้ำทางสังคม			
มิติความเหลื่อมล้ำทางสังคม	**อดีต**	**ปัจจุบัน**	**อนาคต**
การพัฒนาทางกายภาพของชุมชน	5.24	6.93	8.08
การเข้าถึงระบบการศึกษาและการพัฒนาเด็กและเยาวชน	6.35	6.75	8.32
การแก้ไขปัญหาความยากจน และสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน	6.18	5.68	7.55
การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมโดยอำนาจรัฐ	5.98	6.34	7.46
การเข้าถึงทรัพยากรของรัฐ	5.35	6.64	8.60
ปัญหาการมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และการตอบสนองของรัฐต่อความคิดเห็นของชุมชน	5.30	6.65	8.47
ภาพรวม	**5.73**	**6.45**	**8.08**

ภาพที่ 4.14 บันไดคุณภาพชีวิตความเหลื่อมล้ำทางสังคมของชุมชนวัดประชาระบือธรรม1-4
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ (2554)

อีกประเด็นที่น่าสนใจในประเทศไทยคือ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจเกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาประชาธิปไตย ซึ่งประเทศไทยมีปัญหาในการพัฒนาให้ประชาธิปไตยแบบต่อเนื่องมั่นคงและยั่งยืนซึ่งเป็นผลโดยตรงมาจากความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจในสังคมในระดับสูง ที่สำคัญความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความเหลื่อมล้ำทางสังคม ดังจะเห็นได้จากการที่ผู้ที่มีรายได้น้อย มีโอกาสในการไต่เต้าทางสังคม (social mobility) ผ่านระบบการศึกษาระดับสูงไม่มากนัก (สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์, 2553) ซึ่งความเหลื่อมล้ำทางสังคม เป็นอีกประเด็นที่น่าสนใจ คือ ความรู้สึกว่าตนไม่มีตำแหน่งสถานะในสังคม โดยเฉพาะผู้มีรายได้น้อยในภาคอีสาน ยังคงมีความรู้สึกว่าตนถูกดูหมิ่นเหยียดหยาม เพราะฐานะยากจน ความรู้น้อย พร้อมกับรู้สึกว่า สังคมมีการแบ่งชนชั้น และมีปัญหาความไม่เท่าเทียมจากการมีเงิน

ใต้โต๊ะและเส้นสาย ส่งผลให้ตนเสียโอกาสซึ่งควรจะได้รับอย่างเสมอภาค (อภิชาติ สถิตนิรามัย และคณะ, 2553) ซึ่งความรู้สึกดังที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ขียนได้สอบถามคนที่อยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือคนอีสาน พบว่า เป็นความรู้สึกที่สัมผัสได้จริงจากคำพูด สายตา พฤติกรรมที่แสดงออกต่อพวกเขาของคนในเมือง แต่เมื่อถ้าอยากลดภาวะแบบนี้จะต้องให้คนเหล่านั้นมีโอกาสในการแก้ปัญหาสภาวะที่คนอื่นมองว่าด้อยกว่าทางสังคมและเศรษฐกิจ พร้อมทั้งรัฐต้องจริงใจในการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำทางสังคมแบบนี้ เพราะในการวิจัยการมีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนาชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมชี้ให้เห็นว่า การลดความเหลื่อมทางสังคมที่เกิดขึ้นในชุมชนของตนต้องให้ประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนนั้นที่มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาและพัฒนา ซึ่งต้องได้รับประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมในการการจัดกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านของหน่วยงานรัฐ มิใช่ให้รัฐจัดเพื่อตอบตัวชี้วัดของตนเองบรรลุผลเพียงฝ่ายเดียวแต่ประชาชนต้องได้รับผลประโยชน์ในการพัฒนาอย่างแท้จริงไปพร้อมกันด้วย เพราะการเข้ามามีส่วนร่วมการพัฒนาเป็นความภูมิใจของคนในหมู่บ้าน ครอบครัว เพื่อนบ้านและประชาชนมากขึ้นเท่าใดจะทำให้การปฏิบัติตามกิจกรรมทั้งในมิติการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม และการดำรงชีวิตทั่วไป การรู้จักการพัฒนาตนเอง ไม่เบียดเบียนและพึงพอใจในชีวิตแบบพอเพียง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) เมื่อสืบสาวข้อมูลมากขึ้นในชุมชนจะพบว่า “ความเหลื่อมล้ำทางสังคม” สะท้อนความเป็นชนชั้นทางสังคม มีความเป็นเจ้านาย เป็นบ่าว คนรับใช้ สังคมอุปถัมภ์เกื้อกูลใช้อำนาจอย่างไม่เป็นธรรม สะท้อนความไม่เท่าเทียมของมนุษย์ แบ่งแยกศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ให้แตกต่างกัน สิ่งที่ประเทศไทยมองความไม่เท่าเทียมและชอบดูหมิ่นดูแคลนมักมาพร้อมกับคำพูดที่ว่า “คนจน คนรวย คนไฮโซ คนบ้านนอก คนต่างจังหวัด คนอีสาน คนลาว คนชนบท คนหลังเขา ไกลปืนเที่ยง คนภูธร คนชั้นล่าง คนรากหญ้า คนรากแก้ว คนต่างด้าว คนชั้นแรงงาน” คำพูดเหล่านี้สะท้อนความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างชัดเจน ซึ่งต้องบอกว่าคำพูด พฤติกรรมที่แสดงออกถึงการด้อยค่าไม่ว่าคนในพื้นที่ด้วยกันเอง คนต่างพื้นที่และทุกคนควรหลีกเลี่ยงถ้อยคำ พฤติกรรมด้อยค่าเหล่านั้น เพราะหากการด้อยค่าถูกผลิตซ้ำมากขึ้นจะหลอมรวมความขัดแย้งให้เกิดขึ้นตามมา ดังนั้นต้องรีบหันกลับมามองให้เห็นถึงความเท่าเทียมในฐานะที่ทุกคนเป็นมนุษย์ย่อมมีศักดิ์ศรีอย่างเท่าเทียมกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) กรณีศึกษาในความเหลื่อมล้ำที่เร่งด่วนที่ประชาชนได้ลด

และแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำในมิติสังคมและเศรษฐกิในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครด้วยการสร้างรายได้เสริมเพิ่มรายได้หลักให้กับครอบครัว และลดการพึ่งพาหัวหน้าครอบครัวและผู้หารายได้หลักที่อุ้มชูครอบครัวเพียงอย่างเดียว หันกลับมาช่วยเหลือกันทุกคน ทำให้เกิดความสุขตามมาเป็นลำดับ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) นอกจากนี้ในปัจจุบันหลายสถาบันการศึกษาได้มีการศึกษาค้นคว้าทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ในการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำ ชี้ให้เห็นความเหลื่อมล้ำว่า เป็นวิบากกรรมที่เกิดมาจากผลของการกระทำในหลายๆ ระดับที่เกิดมาตั้งแต่อดีต และสะสมพอกพูนมาจนถึงปัจจุบัน ในการแก้ไขวิบากกรรมนี้จึงต้องใช้เวลาพอสมควร มีระบวนการเกิดปัญหานั้นค่อยๆ พัฒนามาเป็น “ห่วงโซ่” ทีละเปลาะๆ โดยเงื่อนไขสำคัญต้องรู้จักใช้ภาคีหุ้นส่วนในการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคมที่มีแนวคิดรองรับคือ นิเวศแห่งความเหลื่อมล้ำที่มีผู้เล่นจริงอยู่หลายกลุ่ม คนทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) จึงไม่อาจจะเล่นลูกอยู่ตามลำพังได้ หรือไม่อาจแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำได้เพียงกลุ่มเดียวหากผู้เล่นกลุ่มอื่นๆ “ไม่เล่นด้วย” แนวคิดที่สองคือเรื่องห่วงโซ่ทั้งในขั้นตอนของการเกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำและในขั้นตอนของการแก้ปัญหา ซึ่งต้องแก้แบบห่วงโซ่ (กาญจนา แก้วเทพ, 2563) จากข้อมูลทั้งหมดได้ชี้ให้เห็นว่าสภาวะความเหลื่อมล้ำในสังคมไทยได้เกิดมานาน อาจมองไม่ชัดแต่ความเหลื่อมล้ำได้ซ่อนอยู่ในวิถีชีวิตมนุษย์ของการอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม หมู่เป็นชุมชน เป็นสังคมซึ่งเป็นปัญหาแบบห่วงโซ่ มีผู้คนเกี่ยวข้องจำนวนมาก เป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่จริงในสังคมไทย ถ้าจะแก้ไขต้องอาศัยภาคีหุ้นส่วน หลายมิติของเหลื่อมล้ำผู้คนได้กระทำกันจนชินชากลายเป็นวิถีปกติจนไม่สามารถแยกแยะได้ อาทิ ในมิติชุมชนเมืองปัญหาสังคมและเศรษฐกิจแยกให้ชัดเจนยากเพราะวิถีคนเมืองต้องแข่งขันดิ้นรนตั้งแต่เช้าจนเข้านอนทำให้ไม่มีเวลามานั่งสำรวจจนทำให้เพิกเฉยความเหลื่อมล้ำของตนเองและคนในชุมชน แต่ความเหลื่อมล้ำมีให้เห็นในสภาพจริงของชุมชนและประชาชนอยู่กับความเหลื่อมล้ำจนเคยชิน ผู้เขียนได้วิเคราะห์พื้นที่วิจัยด้วยการเขียนกรอบแนวคิดเชิงตรรกะ เพื่อให้เห็นภาพรวมการวิจัยนำไปสู่การสร้างเป็นตัวแบบในชุมชนเมืองจะได้มีแผนกิจกรรมสร้างอาชีพสร้างรายได้ของคนในชุมชนเมือง ดังภาพตัวอย่างต่อไปนี้

<table>
<tr><td colspan="2">พื้นที่ดำเนินการ:
ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร</td><td>มิติความเหลื่อมล้ำ:
การยกระดับคุณภาพชีวิต
ลดความเหลื่อมล้ำสังคมและเศรษฐกิจของประชาชน</td><td>ตัวชี้วัด/ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ:
1. การสร้างอาชีพใหม่เป็นกลุ่มนวัตกรรมสังคม 1 อาชีพ
2. เกิดรายได้เสริมให้กับครัวเรือนร้อยละ 10
3. ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนอยู่ในระดับมากที่สุด</td></tr>
<tr><td colspan="3">ต้นทุน CBR:
1. เป็นพื้นที่ทำงานวิจัยและบริการวิชาการตลอดระยะเวลา 1 ทศวรรษในการทำงานร่วมกับประชาชนของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
2. ชุมชนวัดประชาระบือธรรมเป็นพื้นที่วิจัยโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยพบว่าบริบทความเหลื่อมล้ำทางสังคมที่เป็นประเด็นปัญหาร่วมกันคือ ประชาชนที่มีโอกาสเข้าประชุมมักเป็นคนที่ทำงานอยู่กับบ้านหรือผู้สูงวัยและคนว่างงาน เมื่อเทียบกับชุมชนใกล้เคียงในเวลาในการจัดกิจกรรมจะพบว่ามีกลุ่มวัยหนุ่มสาว วัยทำงาน และเยาวชนเข้าร่วมเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้อาชีพของคนส่วนใหญ่ในชุมชนมักทำงานนอกชุมชน โดยเฉพาะอาชีพรับจ้าง ซึ่งเป็นเพราะต้องสร้าง อาชีพเพิ่มอีก 1 อาชีพด้วยสาเหตุที่รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายภายในครัวเรือน เช่นเดียวกันเมื่อเทียบกับชุมชนใกล้เคียงผู้นำเป็นข้าราชาการเกษียรณอายุ หรือยังรับราชก ารรวมถึงมีอาชีพค้าขายอยู่ประจำหลักในชุมชน จึงทำให้การขับเคลื่อนของชุมชนช้ากว่าในชุมชนอื่น โครงการพัฒนาน้อยลงไปต้องใช้เวลาบางส่วนไปประกอบอาชีพหรือต้องสร้างรายได้เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม และชุมชนบ้านพักองค์การทอผ้า รวมถึงชุมชนทหารที่อยู่รอบชุมชนวัดประชาระบือธรรม
3. มหาวิทยาลัยมีศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม มีองค์ความรู้ด้านการนวดกดจุดฝ่าเท้าให้กับประชาชนมีกลุ่มอาชีพประ จำเพื่อสร้างรายได้และเครือข่ายในการเชื่อมต่อระหว่างประชาชนและมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
4. ภาครัฐ สำนักงานเขตดุสิต และภาคประชาชน ผู้นำ 43 ชุมชนเขตดุสิต มีความสัมพันธ์ที่ดีกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา</td><td>แนวทาง action เพื่อสร้างความเป็นธรรมและลดความเหลื่อมล้ำ:
1. จัดกระบวนการ AIC หาความต้องการ ความปรารถนา แผนกิจกรรมโครงการที่สามารถเกิดขึ้นได้จาก 3 ทิศทาง คือ ชุมชนทำเองได้ ชุมชนทำงานร่วมกับรัฐ และรัฐทำได้อย่างเดียว
2. จัดกระบวนที่สามารถทำได้ด้วยงบประมาณ SEED Money
3. จัดอบรมตามกระบวนวิธีที่กำหนดรวมกันของชุมชน
4. ติดตามและขับเคลื่อนในการสร้างรายได้เสริม “ลดเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ-สังคม”
5. ปรับแก้ไข ย้อนผลกับสู่ชุมชนพัฒนาต่อเนื่อง 3 ปีให้เกิด “การพัฒนา” 5 ปีให้เกิดความพอเพียง 7 ปีให้เกิดความมั่นคง 10 ปีเกิดความมั่งคั่งและมากว่า 10 ปีเกิดความยั่งยืนต่อไป
6. ขยายผลในชุมชนใกล้เคียงเพื่อสร้างเครือข่าย</td></tr>
<tr><td colspan="3">ประเด็นการต่อยอด/ขยายผล และ Gap ทางวิชาการ และความเชี่ยวชาญของนักวิชาการ/วิจัย:
ประเด็นสำคัญในการขยายผลคือ การสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักให้กับประชาชนที่อยู่บ้าน(ในชุมชน) ให้เป็นพลังบวกในการยกระดับคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นสู่การเป็นแรงผลักดันในการพัฒนาชุมชนให้ทัดเทียมกับชุมชนอื่น ๆ อย่างมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนและดึงเครือข่ายชุมชนช่วยเหลือเชื่อมโยงเป็นพันธมิตรในการพัฒนาร่วมกัน</td></tr>
<tr><td colspan="2">Outcome จาก action:
1. ประชาชนมีส่วนร่วมในการร่วมกิจกรรม AIC ร้อยละ 60 ของคนในชุมชน
2. ชุมชนคัดเลือกคนที่มีศักยภาพในการเข้าร่วมกิจกรรม/อบรมเพื่อสร้างอาชีพใหม่และร่วมสร้างนวัตกรรมสังคมเพื่อแก้ไขลดความเหลื่อมล้ำของชุมชน
3. กลุ่มคนที่ทำงานอยู่ในชุมชน ผู้สูงวัยและคนว่างงานที่เข้าร่วมโครงการมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น (ร้อยละ 70)
4. ชุมชนมีเครือข่ายนอกชุมชนทั้งภาครัฐและผู้นำชุมชนเข้าร่วมเป็นพันธมิตรในการพัฒนาชุมชน</td><td>Impact จาก project:
1. ประชาชนมีรายได้เสริมขึ้นร้อยละ 10
2. เกิดศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและพัฒนาที่ยั่งยืน 1 ศูนย์
3. มีผลิตภัณฑ์ชุมชนในการสร้างรายได้และกำหนดแนวทางในการจัดกลุ่มอาชีพให้กับชุมชนได้</td></tr>
</table>

ภาพที่ 4.15 กรอบแนวคิดเชิงตรรกะ (logical framework) ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

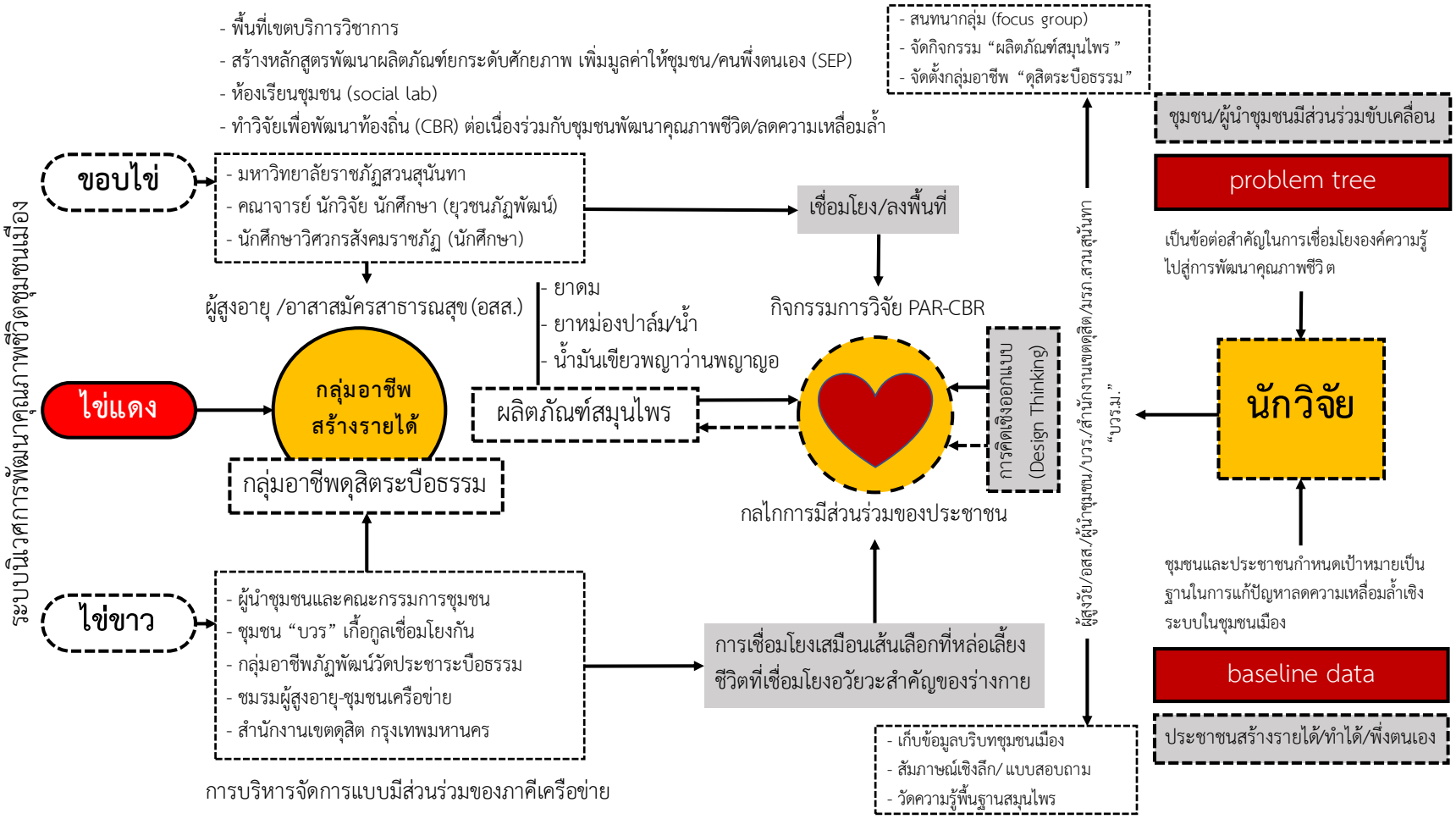

ภาพที่ 4.16 ระบบนิเวศการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเมือง

ที่มา: ปรับปรุงจาก ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564)

จากกรอบแนวคิดเชิงตรรกะ (logical framework) ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เกิดการวิจัยเพื่อยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) ได้มีการสรุปผังภาพเป็นลักษณะการทำงานแบบกระบวนการเชิงระบบ (system model) ทั้งนี้ยังพบว่า กระบวนการที่จะเกิดการลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนวัดประชาระบือธรรม คือ การเกิดหุ้นส่วนทางสังคมแบบบูรณาการทั้งภายในชุมชนและองค์กรภายนอกเป็นระบบนิเวศการพัฒนาคุณภาพชีวิตชุมชนเมือง ซึ่งแต่ละหุ้นส่วนต้องทำหน้าที่ของแต่ละหน่วยงานโดยมีเป้าหมายเดียวกันให้เกิดความสมบูรณ์ “การสร้างรายได้พึ่งพาตนเอง มีชีวิตที่พอดี” มองแบบเดียวกันด้วยการเปรียบชุมชนเป็นเหมือนร่างกายของมนุษย์ที่แต่ละอวัยวะที่ทำหน้าที่ตามบทบาทช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ และชี้ว่าหุ้นส่วนเดียวไม่สามารถดำเนินการลดความเหลื่อมล้ำได้เพียงลำพัง ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของหุ้นส่วนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นจึงจะมีทิศทางการแก้ไขได้อย่างเป็นระบบแบบแผนต่อไป

5. การท่องเที่ยวชุมชน (community-based tourism)

องค์การการท่องเที่ยวโลกแห่งสหประชาชาติ (united nations world tourism organization, UNWTO) ได้อธิบายการท่องเที่ยวโดยชุมชน (community-based tourism, CBT) หมายถึงรูปแบบที่ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมอย่างมุ่งมั่นในการวางแผน จัดการ และได้รับประโยชน์จากกิจกรรมการท่องเที่ยวในพื้นที่ของตน โดยชุมชนท้องถิ่นมีส่วนสำคัญในการพัฒนาการท่องเที่ยวและต้องเป็นผู้ได้รับประโยชน์หลักจากผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคม (Nitikasetsoontorn, 2015; UN Tourism, 2021; Rungchavalnont, 2022) ชี้ให้เห็นว่าการท่องเที่ยวโดยชุมชน (community-based tourism) คือ การท่องเที่ยวที่คำนึงถึงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม สังคม วัฒนธรรม และสถานที่ให้ดำรงอยู่ การเปิดโอกาสให้ชุมชนกำหนดทิศทางโดยชุมชน จัดการโดยชุมชนเพื่อชุมชน และชุมชนมีบทบาทเป็นเจ้าของมีสิทธิในการจัดการดูแลให้ผู้มาเยือนได้สัมผัสวิถีชีวิตของคนในชุมชนอย่างแท้จริง (สินธุ์และอุดร, 2545; 2546; 2547; เทิดชาย ช่วยบำรุง, 2551) ในประเทศไทยได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) พ.ศ. 2546 หรือเรียกสั้นว่า อพท. ได้อธิบายคำว่า การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน หมายความว่า การจัดการรูปแบบ

การท่องเที่ยวเพื่อตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสุนทรียภาพ โดยคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรที่มีคุณค่าอย่างสมเหตุสมผล และสามารถรักษาเอกลักษณ์ของธรรมชาติ วัฒนธรรมเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ส่วนคำว่า ชุมชนท้องถิ่น หมายความว่า กลุ่มคนที่อยู่รวมกันโดยได้ตั้งถิ่นฐานและสืบทอดวัฒนธรรมร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง เป็นระบบ และมีแบบแผนแน่นอนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง ทั้งนี้องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) (2558) ได้อธิบายว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ การท่องเที่ยวทางเลือก ที่บริหารจัดการโดยชุมชนอย่างสร้างสรรค์และ มีมาตรฐานก่อให้เกิดการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมท้องถิ่น และคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งนี้ การท่องเที่ยวโดยชุมชน ถือเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนสามารถบริหารจัดการทรัพยากรของตัวเอง และนำเอาหลักการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์มาใช้พัฒนาสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าให้เป็นผลิตภัณฑ์หรือประสบการณ์การท่องเที่ยวที่มีคุณค่าให้กับนักท่องเที่ยว และได้อธิบายแนวคิด 3 C ไว้ว่า การเชื่อมโยงที่มีจุดศูนย์กลางอยู่ที่ “ชุมชน” ที่ประกอบด้วยธรรมชาติ คน วัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ซึ่งชุมชนต้องบริหารจัดการการท่องเที่ยวด้วยตนเอง โดย (1) community-based tourism (CBT) การท่องเที่ยวโดยชุมชนได้เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนอย่างสร้างสรรค์ในชุมชน (2) creative tourism (CT) โดยให้ผลประโยชน์การท่องเที่ยวให้นำไปสู่ชุมชนและกระจายรายได้สู่ชุมชนโดยรอบ (3) community benefitting through tourism (CBTT) ซึ่งมีหลักการท่องเที่ยวชุมชน ประกอบด้วย (1) ชุมชนเป็นเจ้าของ (2) ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและตัดสินใจ (3) ส่งเสริมความภาคภูมิใจในตนเอง (4) ยกระดับคุณภาพชีวิต (5) มีความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม (6) คงเอกลักษณ์และวัฒนธรรมท้องถิ่น (7) ก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างคนต่างวัฒนธรรม (8) เคารพในวัฒนธรรมที่แตกต่างและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (9) เกิดผลตอบแทนที่เป็นธรรมแก่คนท้องถิ่น และ (10) มีการกระจายรายได้สู่สาธารณประโยชน์ของชุมชน

มุมมองเรื่องการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งอาจารย์จากสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (NIDA) ได้ชี้ว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชจะสำเร็จได้อย่างยั่งยืนต้องประกอบด้วยผู้นำชุมชน ผู้ประสาน และการมีส่วนร่วม (เทิดชาย ช่วยบำรุง, องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการ

ท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน), 2558) นอกจากนี้ในผลการวิจัยการพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชน “โบสถ์ ศาล เจ้า วัด มัสยิด วิถีชีวิตริมสายน้ำ” ของกลุ่มรัตนโกสินทร์ (เครือข่ายนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์, 2562) โดยกลุ่มนักวิจัยจาก 5 มหาวิทยาลัยราชภัฏ ไดแก่ มหาวิทยลัยราชภัฏพระนคร มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม มหาวิทยาลัยสวนสุนันทา มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี และมหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา พบผลการเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นที่เด่นชัด คือ มีการวิจัยใน 3 เส้นทางสำคัญ ได้แก่ เส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนตลิ่งชัน “ตลาดน้ำคลองลัดมะยม” เส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนฝั่งตะวันออก “ชุมชนมีนบุรีอุปถัมภ์และชุมชนคลองสามวา” และเส้นทางการท่องเที่ยวชุมชนฝั่งตะวันตก “ชุมชนย่านกะดีจีน” ทั้งนี้ยังมีการค้นพบผลิตภัณฑ์ที่โดดเด่นประจำชุมชนที่เป็นอัตลักษณ์ได้แก่ ขนมฝรั่งกุฏิจีน ขนมไทยบ้านป้าสายหยุด ขนมตุ๊บตั๊บ ไอศกรีมโบราณลุงชวน ว่าว ของที่ระลึกลักษณะเฉพาะของขนมฝรั่งกุฏิจีน และได้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ได้แก่ เรื่องเล่าประวัติศาสตร์ของชุมชน การจัดทำแผนที่ชุมชน การสร้างผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาและอัตลักษณ์ของชุมชน จากข้อมูลที่กล่าวมาข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นการท่องเที่ยวที่ชุมชนท้องถิ่นเป็น “เจ้าของ” และเป็นผู้จัดการกิจกรรมท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนเอง โดยมุ่งให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นธรรมต่อคนในชุมชน ทั้งกระบวนการท่องเที่ยวต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน โดยอาศัยปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการท่องเที่ยวชุมชนอย่างยั่งยืน ได้แก่ ผู้นำชุมชน การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การส่งเสริมอัตลักษณ์ท้องถิ่น การพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะในชุมชน จัดการแบบอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและวัฒนธรรม การเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ รวมถึงต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐหรือเครือข่ายภายนอก เงื่อนไขที่สำคัญคือ คนในชุมชนต้องเป็นคนอยากทำการท่องเที่ยวแบบมีส่วนร่วมจริงจังด้วยตัวของชุมชนเอง รัฐและเครือข่ายภายนอกต้องเป็นเพียงผู้สนับสนุนช่วยเหลือเท่านั้นห้ามครอบงำและชี้นำเป็นอันขาด

ความรู้ในวิถีพัฒนาคนภายในชุมชน

การพัฒนาคนในชุมชนซึ่งมีขอบเขตเฉพาะการทบทวนวรรณกรรมที่เชื่อมโยงงานวิจัยที่ผู้เขียนได้ลงพื้นที่วิจัยในมิติความเชื่อ พิธีกรรม และคติชน อันเป็นมรดกทางปัญญาที่หล่อหลอมวิถีชีวิตและคุณภาพชีวิต ของคนในบริบทเมืองและชุมชนท้องถิ่นให้มีเอกลักษณ์และเข้มแข็งจากภายใน โดยมีกรอบหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่เน้นความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดีมีฐานในยกระดับศักยภาพของคนในพื้นที่ให้สามารถพึ่งพาตนเองควบคู่ไปกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างสมดุล โดยมีประเด็นสำคัญดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ความเชื่อ พิธีกรรม คติชน

แนวคิดความเชื่อ พิธีกรรม คติชนได้จากการวิจัยเกี่ยวกับพื้นที่คำชะโนด ซึ่งมีความเชื่อพิธีกรรมเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่บนเกาะคำชะโนดเป็นความเชื่อพญานาค เมื่อพิจารณาความเชื่อจะพบว่า ความเชื่อที่เป็นเหตุเป็นผล คือ ความเชื่อ “กรรม” ในทางพุทธศาสนาซึ่งในหนังสือพุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย) ได้นิยามคำว่า “กรรม” หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาจงใจทำ ว่าโดยสาระ กรรมก็คือเจตนา หรือเจตนาเป็นกรรม การกระทำที่ดีเรียกกรรมดี การกระทำชั่วเรียกกรรมชั่ว ครั้นจำแนก “กรรม” ตามมูลเหตุ มี 2 อย่าง คือ (1) อกุศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดี กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลคือโลภะ โทสะ หรือโมหะ (2) กุศลกรรม กรรมที่เป็นกุศล การกระทำที่ดี หรือกรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คืออโลภะ อโทสะ หรืออโมหะ ครั้นเมื่อจำแนกตามทาง หรือทวาร (กรรมบถ 10) ได้แก่ (1) การกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม มี 3 อย่างประกอบด้วย ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม (2) การกระทำทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม มี 4 อย่าง ประกอบด้วย ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ และ (3) การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม มี 3 อย่าง ประกอบด้วย ไม่โลภอยากได้ของเขา ไม่พยาบาทปองร้าย เห็นชอบตามคลองธรรม (สัมมาทิฐิ) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต), 2562) ในความเชื่อของชาวบ้านเวลาประกอบพิธีกรรมจะมี “คาถาอาคม” โดยเป็นคำพูดที่มีมนต์ขลัง ซึ่งจะเวลารักษาโรคภัยไข้เจ็บ หมอสมุนไพรจะมีมนต์คาถาเป่ากำกับไปด้วยซึ่งนำมาใช้เพื่อวัตถุประสงค์บางอย่างโดยผู้มีความเชื่อ หรือผู้ปฏิบัติตามไม่รู้สึกว่าเป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มสังคม แต่รู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นตัวแทนของตนเองก็พอ (จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, 2525) เช่นเดียวกับความเชื่อของชาวบ้านที่คำชะโนดเป็นความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีอยู่จริงที่ดงชะโนด

นาคที่ปกครองผู้เป็นใหญ่ที่คำชะโนดชื่อเดิมว่า สุทโธนาค หรือปัจจุบันนามว่า พญาศรีสุทโธนาคราช ซึ่งพญาศรีสุทโธนาคราชเป็นราชาแห่งนาคนักรบและเป็นนาคที่มั่นคงในคำสัจจ์ (สัจจะ) และความเพียรพยายาม พญานาคเป็นสัตว์ให้ความอุดมสมบูรณ์ตามแหล่งน้ำต่างๆ จะมีพญานาคคอยพิทักษ์รักษา พญานาคที่คำชะโนดเป็นสีเขียว ต้นชะโนดเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ในดินแดนแห่งนี้เป็นต้นไม้แห่งชัยชนะชาวบ้านจึงเชื่อว่าสิ่งใดที่เกิดอยู่ในดงชะโนดจะมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือพญานาคคอยดูแลทุกสรรพสิ่ง พญานาคที่นี้รู้จักทานและการแบ่งปัน ชาวบ้านท้องถิ่นจึงมีความเชื่อว่าแผ่นดินลาวไทยเป็นแผ่นดินเดียวกันทั้งอาหาร ดิน น้ำ ธรรมชาติ ภาษา ความเชื่อ เชื้อสายเหล่ากอ ดังนั้นชาวบ้านท้องถิ่นคำชะโนดดั้งเดิมจะบ่นบานสารกล่าวมักจะเกี่ยวกับเรื่องการทำนา ค้าขาย หน้าที่การงาน ความปลอดภัยในการเดินทาง การคุ้มครองป้องกันภัย และเรื่องของโชคลาภ จึงมีการเกิดพิธีบวงสรวงบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือพญาศรีสุทโธนาคราช ในช่วงเวลาทำนาขอฟ้าขอฝนจนกลายไปเป็นพิธีบวงสรวงสืบกันมาจนปัจจุบัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568) ชี้ให้เห็นว่า ความเชื่อ หมายถึง การเห็นจริงด้วย เห็นตามด้วย ไว้วางใจ ไว้ใจ มั่นใจ นับถือ ยอมรับในจิตสำนึกต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งพิสูจน์ยากแต่คนในสังคม ชุมชนหนึ่งใดยอมรับหรือเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งเหล่านั้น (มานิต มานิตเจริญ, 2514; ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; ธวัช ปุณโณทก, 2528) ดังนั้นความเชื่อจึงเป็นสภาวะทางใจในการยอมรับ ไว้วางใจและนับถือ ทั้งสิ่งที่มีเหตุผลหรือเหนือธรรมชาติ โดยเกิดจากประสบการณ์ ความศรัทธา การสืบทอดทางวัฒนธรรม ซึ่งทำหน้าที่หล่อหลอมพฤติกรรมและโลกทัศน์ของบุคคลในชุมชนท้องถิ่น

ส่วนคำว่า พิธีกรรม จะปรากฏเป็นกิจกรรมตามความเชื่อที่มีความเป็นทางการ เป็นขั้นเป็นตอน มีกระบวนการจัดพิธีกรรมด้วยความศรัทธาที่มั่นคง ซึ่งพิธีกรรมมักจะสืบสานกันมาอย่างยาวนาน จากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาทิ การสืบสานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธและเจ้าย่าศรีปทุมมาที่ชาวชุมชนคำชะโนดร่วมกันจัดพิธีกรรมนี้ขึ้นในวันที่ 15 ค่ำเดือน 6 โดยในพิธีบวงสรวงมี 5 กิจกรรมสำคัญดังนี้ (ธวัชชัย ธาตุดี, 2555; คณะกรรมการบริหารคำชะโนด, 2562; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561; 2563)

กิจกรรมที่ 1 เตรียมสถานที่และเครื่องสักการะ ประกอบ ขันห้า ดอกไม้สีขาว ดอกดาวเรือง เหล้าไห-ไก่ตัว ผลไม้ 9 อย่าง บายศรีปากชาม ซ้าย-ขวา ทียน 1 คู่ ธูป 9 ดอก ขนมหวาน 9 อย่าง น้ำเปล่า น้ำหานแดง เขียว ส้ม ชุดของหมอเครื่องประทินผิว พานบายศรีพญานาค ธัญพืช ถั่ว งาดำ งาขาว นม เนย คำหมาก คำพลู 9 คำ บุหรี่ 9 มวน

กิจกรรมที่ 2 พิธีบวงสรวง มีพ่อจ้ำ (พราหมณ์) จะนำพิธีกรรมไหว้พระกล่าวอัญเชิญ กล่าวบูชาพระรัตนตรัย กล่าวขอขมา ชุมนุมเทวดา (สัคเคฯ) อ่านโองการ ตั้งจิตอธิษฐานปฏิญาณ กล่าวคำขอพรในสิ่งที่ปรารถนา ถวายทานทำบุญ แผ่เมตตา

กิจกรรมที่ 3 แก้บน รำบวงสรวง มีขันห้า คำหมาก คำพลู ขันหมากเบ็ง บายศรีทุกอย่างเป็นคู่ พร้อมกับการรำบวงสรวงเป็นการรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่สำคัญมีการเปลี่ยนเครื่องทรงให้เจ้าปู่ศรีสุทโธกับเจ้าย่าศรีปทุมมาและกลางคืนจะมีการฉายหนังกลางแปลงถวายเหตุจากผีจ้างหนังสือเมื่อปี พ.ศ.2532 และปัจจุบันมีการจ้างมหรสพ (หมอลำ) มาจัดบูชาถวายตามกำลังทรัพย์ที่ทางชุมชนคำชะโนดสามารถจัดหามาได้

กิจกรรมที่ 4 จุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นบั้งไฟที่แห่กันมาจาก 14 หมู่บ้าน ต้องมาให้ครบทุกหมู่บ้านของตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

กิจกรรมที่ 5 ปลูกต้นชะโนด เป็นพิธีสำคัญในปี พ.ศ. 2566 ที่ปลูกต้นชะโนดที่ได้จากการเพาะเมล็ดพันธุ์จากต้นชะโนดใจกลางเกาะคำชะโนด

ชี้ให้เห็นว่า พิธีกรรม จึงหมายถึง การบูชาที่ปฏิบัติในทางศาสนา หรือเป็นการปฏิบัติเชิงพฤติกรรมทางสังคมที่ถูกกำหนดโดยขนบธรรมเนียม กฎระเบียบของสังคม ค่านิยม ความเชื่อ พิธีกรรมมักเป็นรูปแบบพิธีการ ซึ่งพิธีล้วนมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น โดยพิธีกรรมจะมี ประธานในพิธี ผู้ประกอบพิธี ผู้ร่วมพิธี สถานที่ประกอบพิธี วันเวลาในการประกอบพิธี และอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้พิธีกรรมเป็นภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่นที่ซ่อนรูปแบบการดำรงชีวิตเพื่อประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อวิถีชีวิตที่พึงปฏิบัติตามความเชื่อความศรัทธาของตนเองซึ่งถือเป็นแนวปฏิบัติตามโลกียวิสัยของปุถุชน (ประสาน ทองภักดี, 2520; ราชบัณฑิตยสถาน, 2525; อุทัย หิรัญโต, 2526; ฐาปนี, 2549; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568) ผู้เขียนเห็นว่า พิธีกรรมเกิดขึ้นมาเพื่อปลอบประโลมใจและชีวิตของมนุษย์เพื่อให้เกิดความสบายใจ มั่นคงในใจ ฮึกเหิมใจ มีความหวังในใจว่าจะเป็นสิ่งที่ดีงามต่อการดำรงชีวิตในปัจจุบัน พิธีกรรมอาจหายสาบสูญหรือตายได้ หากไร้คนสืบทอด ไม่เป็นที่ต้องการของคนในปัจจุบัน ขัดขวาง หรืองมงาย พิสูจน์ไม่ได้ จับต้องไม่ได้ เป็นสิ่งที่ทำลายวิถีชีวิตของคน และพิธีกรรมจะคงอยู่ต่อไปได้ หรือเกิดใหม่ได้ถ้ามีคนสืบทอด มีคนเชื่อศรัทธา มีคนปฏิบัติตาม มีคนรักษาไว้ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นพิธีกรรมที่ผูกพันกับวิถีชีวิตและชุมชนมาอย่างยาวนาน

ส่วนคำว่า คติชน ปรากฏขึ้นในประเทศไทยเมื่อปี พ.ศ. 2509 โดยพระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) ราชบัณฑิตยสถานที่อธิบายไว้ในหนังสือคติชาวบ้าน วิทยานิพนธ์ของนางกุหลาบ มัลลิกะมาส ที่อธิบายว่า “คติชาวบ้าน” ภาษาอังกฤษว่า Folk-lore คือ เรื่องวัฒนธรรมดั้งเดิมทั้งหมดของประเทศชาติที่สืบต่อเป็นประเพณีกันมาแต่ปรัมปรา และวิทยานิพนธ์เล่มนี้มีเจตนารมณ์จะให้เป็นการแนะแนวการศึกษารายวิชา “คติชาวบ้าน” เป็นหลักสูตรภาษาไทยในระดับอุดมศึกษาของสถานศึกษาฝึกหัดครู ซึ่งมิใช่เพื่อเรียนเนื้อหาคติชาวบ้านหรือนิทานโดยตรง (กุหลาบ มัลลิกะมาส, 2509) ต่อมาปี พ.ศ. 2510 ได้มีการตีพิมพ์หนังสือของราชบัณฑิตยสถานที่เกี่ยวกับคติชนวิทยาได้เกิดขึ้นในชื่อว่า ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน ของพระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ) ชี้ให้เห็นความเป็นอยู่ของชาวไทยตั้งแต่การสร้างบ้านแปลงเมือง ข้าเจ้าบ่าวนาย สภาพของชาวบ้าน การนับถือศาสนาของชาวไทย บ้านกับวัด (พระยาอนุมานราชธน (เสฐียรโกเศศ), 2510) ต่อมาปี พ.ศ. 2516 มีการศึกษากันอย่างจริงจังจึงถูกระบุไว้เป็นรายวิชา “คติชนวิทยา” ซึ่งมีนิยามว่า เป็นวิชาซึ่งว่าด้วยการศึกษาคติชนหรือผลผลิตทางวัฒนธรรมของกลุ่มชน ผลผลิตทางวัฒนธรรมนี้เป็นมรดกที่รับทอดกันมาทั้งภายในชนกลุ่มเดียวกันและที่แพร่กระจายไปสู่ชนต่างกลุ่มด้วย (กิ่งแก้ว อัตถากร, 2520) ความเชื่อเรื่องเจ้าที่และผีปู่ย่าถือเป็นพลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2555) คติชนเกี่ยวโยงกับวัฒนธรรมที่เป็นพลังความคิดและภูมิปัญญา ศิลปและวัฒนธรรม ความหลากหลายทางชาติพันธุ์ (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2558) โดยในปัจจุบันคนไม่ให้ความสำคัญกับการศึกษาด้านคติชนวิทยา เนื่องจากความทันสมัยของวิทยการใหม่ๆ ความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงจากเทคโนโลยีที่สร้างการพลิกผันของธุรกิจ (disruptive technology) สร้างคนในมีวิถีปกติใหม่ (new normal) การอุบัติขึ้นของโรคใหม่ ไม่มีเวลาให้มนุษย์ได้ย้อนความหลังในอดีต หวนคืนเรื่องราวปรัมปรา เรื่องราวอดีตถูกลบหายไปจากความคิดของยุคสมัยใหม่ ทำให้หลายสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาได้ปรับการเรียน เปลี่ยนการสอน บูรณาการหลักสูตรให้ทันสมัยมากขึ้น ถึงอย่างไรก็ตามศาสตร์ที่เป็น “คติชนวิทยา” ยังมีความจำเป็นในการให้ความรู้ที่เรื่องพฤติกรรมของกลุ่มคนในชาติหนึ่งสังคมหนึ่งจนสร้างเอกลักษณ์ในวิถีชีวิตเป็นเรื่องราว เรื่องเล่า มุขปาฐะ รากเหง้า เผ่าพันธุ์ คำพูดคำจาภาษาสื่อสาร นิทาน การละเล่น ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ทุนสังคม ทุนปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากร

สิ่งแวดล้อม ภูมิสังคม ภูมิเศรษฐกิจ ภูมิสถาน ภูมิประเทศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้สามารถนำมาพัฒนาเป็นเศรษฐกิจสร้างสรรค์สร้างคุณค่าทางสังคมและมูลค่าทางเศรษฐกิจที่เรียกกันว่า อำนาจละมุน (soft power) ได้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568) ผู้เขียนคิดว่า คติชน ซึ่งเป็นแนวทาง วิถีทาง แนวปฏิบัติของหมู่คน กลุ่มคน ชุมชนท้องถิ่นที่ถูกสร้างเป็นเรื่องราว นิทาน ปรัมปรา คำสอน ความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี วัฒนธรรมที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติร่วมกันของกลุ่มชนนั้นยังมีความจำเป็นและมีความสำคัญต่อการพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบันและสร้างสรรค์วิถีไทยในอนาคตที่มีมูลค่าทางเศรษฐกิจและคุณค่าทางสังคมอย่างมหาศาล ต้องสร้างคติชนให้เป็นสินทรัพย์ชุมชนท้องถิ่น

2. วิถีชีวิตและคุณภาพชีวิต

วิถีชีวิตปรากฏอยู่ในนิยามของคำว่า “วัฒนธรรม” ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ.2553 ได้ให้ความหมายของ “วัฒนธรรม”ว่า วิถีการดำเนินชีวิต ความคิด ความเชื่อ ค่านิยม จารีตประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญา ซึ่งกลุ่มชนและสังคมได้ร่วมสร้างสรรค์สั่งสม ปลูกฝัง สืบทอด เรียนรู้ปรับปรุง และเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดความเจริญงอกงาม ทั้งด้านจิตใจและวัตถุอย่างสันติสุขและยั่งยืน จากนิยามแสดงว่า วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เป็นแบบแผนพฤติกรรมที่ปลูกฝัง สืบทอดกันมาจากรุ่นทวด ปู่ย่า ตายาย มาสู่รุ่นพ่อแม่ มาสู่รุ่นลูกหลาน เพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง มั่นคงในการดำรงอยู่ร่วมกันในสังคมถือเป็น “วัฒนธรรม” นั่นเอง จึงมีนิยามของคำว่า วิถีชีวิต ไม่แตกต่างกันนัก อาทิ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2539) ได้ให้ความหมายของคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง ความเป็นไปในการดำรงชีวิต และในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ได้นิยามคำว่า “วิถี” ไว้ว่า วิถี หมายถึง สาย แนว ถนน ทาง หรือ “วิถีชีวิต หมายถึง ทางดำเนินชีวิต เช่น วิถีชีวิตชาวบ้าน นอกจากนี้ประเสริฐ วิทยารัฐ (2522) ได้กล่าวสรุปคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง การอยู่อาศัยของกลุ่มคน ได้ประกอบอาชีพทำมาหากินตามสภาพแวดล้อมผูกพันกันและมีกฎระเบียบที่ตกทอดมาควบคุม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของนันทพร ศรีสุทธะ (2544) ได้สรุปความหมายของคำว่า วิถีชีวิต หมายถึง การแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ที่ทำเป็นประจำวันอย่างสม่ำเสมอ จนกลายเป็นนิสัยที่จะสะท้อนทัศนคติ และวัฒนธรรมของบุคคล เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละบุคคลในเรื่องที่อยู่อาศัย ลักษณะครอบครัว ขนบธรรมเนียมประเพณี การ

ดูแลสุขภาพ พฤติกรรมสุขภาพของบุคคลนั้น จะได้รับอิทธิพลมาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น สถานะทางเศรษฐกิจและสังคม ความแตกต่างของรายได้ การศึกษา อาชีพ ความเชื่อของบุคคล จะเป็นตัวกำหนดทำให้เกิดความแตกต่างของกิจกรรมในชีวิตประจำวัน จากทรรศนะของนักวิชาการที่กล่าวมาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า วิถีชีวิต หมายถึง แนวทางการดำเนินชีวิตของผู้คนในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ โดยการสะท้อนพฤติกรรมต่างๆ ที่แสดงถึงทัศนคติ ค่านิยม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรมและคุณธรรม จนกลายเป็นแบบแผน กฎเกณฑ์ที่สามารถร่วมกันปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) ชี้ให้เห็นว่า วิถีชีวิต คือแนวทางการดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนกระทั่ง ตาย รวมถึงปัจจัยสี่ที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต อันได้แก่ ที่อยู่อาศัย อาหารการกิน เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค นอกจากนี้วิถีชีวิตยังหมายรวมถึงความรู้เรื่องสังคม วัฒนธรรม ภูมิปัญญา การประพฤติปฏิบัติการศึกษาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ตามยังมีทรรศนะเฉพาะ “วิถีชีวิตมนุษย์” ซึ่งจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย การดำเนินชีวิตของมนุษย์จะเรียนรู้ ปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดสอดคล้องกับวัฒมนธรรมใหม่ๆ ของสังคม โดยวิถีชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปในสังคมมนุษย์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงมีความหมายแตกต่างกันไปตั้งแต่การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นเรื่องธรรมดา การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น (บุญสนอง บุณโยทยาน, 2515) ทั้งนี้รูปแบบแนวคิดเกี่ยวกับวิถีชีวิตมนุษย์ในสังคมถูกกำหนดโดยวัฒนธรรมของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ตั้งแต่ตื่นนอนจนเข้านอน พฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์ทำไม่ว่าจะเป็นการแปรงฟัน สวมใส่เสื้อผ้าเครื่องประดับตลอดจนการเล่นกีฬา ดูโทรทัศน์ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของครอบครัว เศรษฐกิจ การปกครอง การศึกษา ศาสนา เป็นต้น วัฒนธรรมจะกำหนดว่า สิ่งใดดี สิ่งใดไม่ดี สิ่งใดถูก สิ่งใดผิด รวมทั้งเป้าหมายในชีวิตว่าควรเป็นอย่างไร ฉะนั้น กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นการกิน การดื่ม การพูด การอ่าน การเขียน การคิด การทำงาน การเล่น การติดต่อสัมพันธ์ ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมทั้งสิ้น วัฒนธรรมจึงเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคม (เฌอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ และพวงเพชร สุรัตนกวีกุล, 2544) ซึ่งแต่ละชาติจะมีวิถีชีวิตแตกต่างกันออกไป โดยวิถีชีวิตของชาวไทยหรือต่างชาติก็ดี จะมีวิถีชีวิตที่เป็นลักษณะของตนเอง จึงไม่ถือว่าวัฒนธรรม

ของใครสูงหรือต่ำ ล้าหลัง ป่าเถื่อนกว่าอีกวัฒนธรรมหนึ่ง (สุพัตรา สุภาพ, 2541) ทั้งนี้มนุษย์จำเป็นต้องเรียนรู้ปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ซึ่งมีสิ่งที่จำเป็นคือคติธรรมเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และปัจจัยสี่ของมนุษย์ มนุษย์จำเป็นต้องการแลกเปลี่ยนการผลิตซึ่งกันและกันในชุมชน (สุขศิริ บุญเรือง, 2546) อนึ่งวิถีชีวิตเป็นความคิดและแนวปฏิบัติของชุมชนที่มีคุณค่า ให้ความสำคัญกับความเป็นคน หล่อหลอมกลมกลืนกันในชุมชนเป็นแรงผลักดันในการพัฒนาชุมชน และหากต้องการเข้าใจชุมชนต้องศึกษาประวัติศาสตร์ ความเป็นมาและวิถีชีวิตของชุมชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540) ชี้ให้เห็นว่า วิถีชีวิตชุมชนใดชุมชนหนึ่งมักมีความแตกต่างกันออกไปและเป็นที่ยอมรับนับถือปฏิบัติจนเคยชินของชุมชนนั้นๆ ซึ่งปัจจัยแห่งความแตกต่างมักจะมาจากเชื้อชาติ ศาสนา ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี และที่สำคัญที่สุดก็คือ วัฒนธรรม ซึ่งการศึกษาวิถีชีวิตชุมชนเพื่อให้เข้าใจจึงมีกรอบโดยทั่วไปในการศึกษาคือ การตั้งถิ่นฐาน สภาพพื้นฐานของชุมชน เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม (สุนันทา อินทนิล, 2536; สุมาลี หวังพุฒิ, 2546; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552; 2559) ส่วนคำว่า “วิถีชีวิตชุมชน” เป็นการสะท้อนการดำรงชีวิตของทุกคนในชุมชนท้องถิ่น เมื่อกล่าวถึงสังคมไทยเป็นวิถีเกษตรกรรม แสดวงว่า “ประชาชนส่วนใหญ่ในประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรมมีอาชีพเป็นชาวไร่ ชาวนา” ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตคนในสมัยสุโขทัยยังสะท้อนคำว่า “เมืองสุโขทัยนี้ดีในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” นอกจากนี้ยังมีคำพูดที่สะท้อนวิถีชีวิตในชุมชนท้องถิ่นในภาคอีสานการดำรงชีพแบบพึ่งบ้าน “เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน” ดังคำพูดของผู้เฒ่าผู้แก่ที่กล่าวว่า “บ้านเฮา กินบ่บก จกบ่ลง” แปลความหมายได้ว่า มีความอุดมสมบูรณ์ของข้าวปลาอาหาร กินเท่าไรก็ไม่หมด และในยุ้งฉางแน่นไปด้วยข้าว ส่วนการแบ่งพื้นที่ในการทำกินเป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆคือ ที่ราบลุ่มทำนา ที่หัวไร่ปลายนา และที่ป่าดงธรรมชาติ นอกจากนี้ “วิถีชีวิตของการอยู่ร่วมกัน” ยังเป็น “ระบบคุณค่าที่ทำให้กลุ่มคนอยู่รวมกันอย่างเป็นสุขได้ไม่ว่าจะเป็นพิธีสืบชะตา ดิน น้ำ ป่า พิธีบวชป่า ระบบเหมืองฝาย ความเชื่อเรื่องดอนปู่ตา การขอฝน การเอามือเอาแรงลงแขก เป็นต้น สะท้อนให้เห็นถึง “ความสุขแบบชาวบ้าน” (สำนักข่าวไทยแลนด์พลัส, 2561, 25 กุมภาพันธ์) ผู้เขียนมีแนวคิดหนึ่งว่า การเริ่มต้นของวิถีชีวิตที่ดีที่สุด คือ การมีสัมมาทิฏฐิ และมีความเข้าใจในเรื่องของบุญ เพราะสัมมาทิฏฐิมีผลทำให้มนุษย์ทุกคนดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง ดังนั้นคำว่า วิถีชีวิต ก็คือ แนวทางการดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากพฤติกรรม ความเชื่อ ค่านิยม จารีต และ

การใช้ชีวิตตามกิจวัตร ซึ่งหล่อหลอมขึ้นจากวัฒนธรรมของชุมชน สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยมีการเรียนรู้ สืบทอด และปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอดและความสงบสุขของสังคมตามยุคสมัย

ส่วนคำว่า “คุณภาพชีวิต” (quality of life) มีแนวคิดเริ่มต้นจากความกินดีอยู่ดี (well-being) ของประชาชน โดยมีแนวคิดลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ (Maslow’s Hierarchy of Need) แบ่งเป็น 5 ระดับ ได้แก่ ความต้องการทางด้านร่างกาย (physiological needs) ความต้องการความปลอดภัย (safety needs) ความต้องการทางสังคม (social needs) ความต้องการเกียรติยศ (esteem needs) และความต้องการสัจจะแห่งตน (self-actualization needs) (Maslow, 1954) ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.1 Maslow’s Hierarchy of Needs

Level in Hierarchy	Maslow Need Description
5	self-actualization needs (ความต้องการความสมบูรณ์แบบในชีวิต)
4	self-esteem or ego needs (ความต้องการความเคารพนับถือในตนเอง)
3	love and belonging needs (ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ)
2	need for safety and security (ความต้องการความมั่นคงและความปลอดภัย)
1	biological and physiological needs (ความต้องการทางชีวภาพและทางสรีรวิทยา)

ที่มา: Maslow (1954)

ทั้งนี้แบบจำลองวิวัฒนาการของทฤษฎีลำดับขั้นความต้องการของมาสโลว์ จะมีการนำเสนอในยุคแรกเริ่มเพียง 5 ระดับแรกซึ่งมีความซับซ้อนน้อยกว่า คนส่วนใหญ่มีความคุ้นเคยและได้รับการอ้างอิงถึงมากที่สุด โดยถือเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่สุด คือความต้องการทางด้านร่างกาย (สรีรวิทยา) และได้เพิ่มความต้องการระดับอื่น ๆ เข้ามาตามลำดับขั้นจากต่ำไปสูงจนเกิดเป็นแบบจำลองความต้องการไว้ทั้งหมด 7 ระดับ (Serlin, 2011) ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.2 Maslow's Hierarchy of Needs – 1970 Expression

Level in Hierarchy	Maslow Need Description
7	aesthetic needs (ความต้องการทางสุนทรียะ)
6	the desire to know and understand (ความต้องการทางสติปัญญา รู้แจ้ง และเข้าใจ)
5	self-actualization needs (ความต้องการความสมบูรณ์แบบในชีวิต)
4	self-esteem or ego needs (ความต้องการความเคารพนับถือในตนเอง)
3	love and belonging needs (ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ)
2	need for safety and security (ความต้องการความมั่นคงและความปลอดภัย)
1	physiological needs (ความต้องการทางสรีรวิทยา)

ที่มา: Serlin (2011)

นอกจากนี้ยังมีการยกระดับความต้องการให้สอดคล้องกับยุคปัจจุบัน (สังคมอุตสาหกรรม/สังคมสมัยใหม่) เงินเดือน สวัสดิการ หรือความมั่นคงขั้นพื้นฐาน ซึ่งการความต้องการของมนุษย์ใน 3 ระดับแรกตามทฤษฎีลำดับขั้นของมาสโลว์ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย และความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มไม่เพียงพอที่จะทำให้คนทุ่มเทจิตวิญญาณให้กับองค์กรได้อีกต่อไป จำเป็นต้องเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ในการบริหารจัดการองค์ไปสู่การสร้างพื้นที่ที่ทำให้คนรู้สึกมีคุณค่า มีเกียรติ และได้พัฒนาศักยภาพขั้นสูงสุด (Serlin, 2011; Edgeman, & Fraley, 2008) ดังมีตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.3 8 level Hierarchy of Needs diagram, based on Maslow's theory (1990)

Level in Hierarchy	Maslow Need Description
8	transcendence (ความต้องการหลุดพ้นจากตัวตน)
7	self-actualization needs (ความต้องการความสมบูรณ์แบบในชีวิต)
6	aesthetic needs (ความต้องการทางสุนทรียะ)
5	cognitive needs (ความต้องการทางสติปัญญาและความรู้แจ้ง)
4	esteem needs (ความต้องการความเคารพนับถือในตนเอง)
3	belongingness and love needs (ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ)

Level in Hierarchy	Maslow Need Description
2	safety need (ความต้องการความปลอดภัย)
1	biological and physiological needs (ความต้องการทางชีวภาพและทางสรีรวิทยา)

ที่มา: Serlin (2011), Edgeman, & Fraley (2008)

ทั้งนี้ได้มีแนวทางเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical approach)โดยการคำนวณการตอบสนองความต้องการอย่างเต็มที่และเพียงพอ (ร้อยละ 100) หากพิจารณาเมื่อเราเข้าใกล้ระดับที่สูงขึ้นในลำดับความต้องการ เปอร์เซ็นต์ของการตอบสนองจะลดลง อาจกล่าวได้ว่าสำหรับพลเมืองทั่วไปมีความต้องการทางกายภาพ (ร้อยละ 58) ความต้องการด้านความปลอดภัย (ร้อยละ 70) ความต้องการทางอารมณ์ (ร้อยละ 50) ความต้องการด้านความเคารพและการยกย่อง (ร้อยละ 40) และความต้องการด้านการเติมเต็มตนเอง (ร้อยละ 10) ซึ่งปรากฏการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างฉับพลันและทันทีแต่จะเป็นปรากฏการณ์ที่ค่อยๆ พัฒนาขึ้นมาและข้อเท็จจริงนี้จะปรากฏให้เห็นแก่ทุกคนในทุกด้านของชีวิตไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง ซึ่งตามทฤษฎีของมาสโลว์ ระดับความต้องการที่ต่ำกว่าหากไม่ได้รับการตอบสนองให้มีความพึงพอใจ จะส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคลมากกว่าระดับความต้องการที่สูงกว่า ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่ความต้องการไม่ได้รับการตอบสนอง พฤติกรรมของบุคคลจะเปลี่ยนแปลงไป (Nemati, 2013) ซึ่งมีการจัดลำดับความต้องการไว้ 11 ลำดับ ดังนี้

ตารางที่ 4.4 Improving Maslow's Hierarchy of Needs: New Approach to needs hierarchy

Level in Hierarchy	Nemati Need Description
11	EROS (freedom) (เสรีภาพ หรือหลุดพ้น)
10	Log (เทววิทยา)
9	aesthetic (สุนทรียะ)
8	epistemology (ญาณวิทยา)
7	dependency (การพึ่งพา)

Level in Hierarchy	Nemati Need Description
6	self-actualization (ความต้องการความสมบูรณ์แบบในชีวิต)
5	like (ความชอบ)
4	self esteem (ความเคารพนับถือในตนเอง)
3	belongingness and love needs (ความต้องการความรักและความเป็นเจ้าของ)
2	safety (ความปลอดภัย)
1	physiological (สรีรวิทยา)

ที่มา: Nemati (2013)

ในประเทศไทยมีแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มุ่งเน้นการพัฒนาให้คนรู้จักความพอประมาณ มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันภายใต้เงื่อนไขความรู้ คุณธรรมที่ดี นำไปสู่การดำรงชีวิตอย่างมีสุขกาย สุขใจ และพอใจในชีวิต เป็นการวัดคุณภาพชีวิตที่เกิดขึ้นมาคือ “ความพอมี พอกิน พอใช้” นับตั้งแต่วันพฤหัสบดี ที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2517 ดังมีใจความพระบรมราโชวาท “...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น ต้องสร้างพื้นฐานคือ ความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา...” (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552) โดยการดำรงชีวิตอยู่บนรากฐานของวัฒนธรรมไทย ให้คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัวเอง ตลอดจนใช้ความรู้และคุณธรรม เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ที่สำคัญจะต้องมี “สติ ปัญญา และความเพียร” ซึ่งจะนำไปสู่ “ความสุข” ในการดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียงอย่างแท้จริง (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) การวัดคุณชีวิตของสมาชิกในครัวเรือน ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ของครัวเรือน ลักษณะบุคคล ทัศนคติของหัวหน้าครัวเรือนต่อปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ความทันสมัยของครัวเรือน และการสนับสุนนพัฒนาครัวเรือนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีปัจจัยพื้นฐานสำคัญประกอบด้วย 3 ประการ ได้แก่ (1) สุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์แข็งแรงของสมาชิกในครัวเรือน (2) ความสัมพันธ์ที่ดีของสมาชิกในครัวเรือน (3) ความพึงพอใจในการดำรงชีวิตของสา

มาชิกในครัวเรือน (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549; ดิเรกกช ภณก้อนกลีบ, 2551) ไม่ว่าคุณภาพชีวิตจะวัดโดยฐานใดก็ตามเป้าหมาย คือ “ความกินดีอยู่ดีมีความสุข” ที่สะท้อนคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นมีองค์ประกอบกว้างๆ มีอยู่ 2 ประการ ได้แก่ ความสุขกายและความสุขใจ โดยจำแนกความสุขกาย ประกอบด้วย การมีสุขภาพร่างกายแข็งแรง การได้รับประทานอาหารครบถ้วนสมบูรณ์ทุกมื้อ การมีสิ่งอำนวยความสะดวกที่ดีเหมาะสมกับฐานะ การมีสภาพแวดล้อมที่ดี การมีงานทำ การมีการศึกษาที่ดี การมีเพื่อนร่วมงานที่ดี การมีครอบครัวที่อบอุ่น การมีรายได้ที่เหมาะสม การได้พบหากับบัณฑิต การได้อยู่ในชุมชนที่เข้มแข็งผู้นำมีธรรมาภิบาล การได้ดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนความสุขทางใจ ประกอบด้วยการได้โอกาสเข้าวัด ฟังธรรม ทำบุญตักบาตรสม่ำเสมอ การได้เข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม ประเพณีของสังคม การรู้จักตนเอง เข้าใจตนเอง ปรับตัวไม่ให้เกิดความเครียด การสวดมนต์ และการนั่งสมาธิอย่างสม่ำเสมอ การยึดหลักธรรมในชีวิตประจำวัน การมีความรู้สึกสงบร่มเย็นใจ เมตตา รู้สึกเอื้อเฟื้อ การไม่ประมาทในการดำเนินชีวิต การได้อ่านหนังสือธรรมะเป็นประจำ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559) การวัดคุณภาพชีวิตในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มี 4 ปัจจัยสำคัญ ได้แก่ (1) การมีสุขภาพดี (2) ความพึงพอใจต่อครอบครัว (3) ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว (4) ความผูกพันกับชุมชนของสมาชิกในครอบครัว (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) ชี้ให้เห็นว่า คุณภาพชีวิต (quality of life) หมายถึง ความกินดีอยู่ดีของประชาชนทั้งในด้านกายและใจ โดยมีเป้าหมายสูงสุดของคุณภาพชีวิตของคนไทย คือ การมีชีวิตที่ "พอมี พอกิน พอใช้" บนพื้นฐานของความรู้ คุณธรรม และวัฒนธรรมไทย

3. หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy philosophy)

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งพระองค์มีพระมหากรุณาธิคุณพระราชทานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไว้เป็นหัวใจแห่งการพัฒนา เครื่องมือในการพัฒนาประเทศและแนวทางในการดำรงชีวิตของประชาชนเมื่อปฏิบัติตามแล้วย่อมถึงซึ่งความสุขที่ยั่งยืน ความผาสุกที่ยั่งยืน ความอุดมสมบูรณ์ ความบริบูรณ์ ความอยู่ดีมีสุขที่ยั่งยืน โดยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้เป็นหลักการสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาตินับตั้งแต่

ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545–2549) มาจนถึงฉบับปัจจุบันเป็นฉบับที่ 13 (พ.ศ.2566-2570) และยังปรากฏอย่างชัดเจนในยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561-2580) ตามวิสัยทัศน์ของประเทศไทยว่า “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศพัฒนาแล้วด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” (ประกาศ เรื่อง ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561-2580), 13 ตุลาคม 2561) ชี้ให้เห็นว่า หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศไทยอย่างยิ่งในยุคปัจจุบันตลอดไปจนถึง 20 ปี เมื่อการปรากฏของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่มาจากแนวพระราชดำริ พระราชดำรัส พระบรมราโชวาท พระราชกิจวัตร พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ การที่พระองค์ใช้ปัญหาจากฐานรากมาวิเคราะห์ ศึกษาอย่างจริงจังตามหลักวิชาการและบูรณาการศาสตร์มาออกแบบเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ความไม่พออยู่พอกินพอใช้ของประชาชน จนเกิดเป็นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จึงสามารถยกย่องพระองค์เป็น **“บิดาแห่งปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”** โดยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีสาระสำคัญดังนี้

3.1 “พอมีพอกินพอใช้” จุดเริ่มต้นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ.2517 ได้ปรากฏขึ้นของคำว่า “พอมีพอกินพอใช้” อย่างเป็นทางการครั้งแรกและยังเป็นต้นทางสำคัญของคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ได้ปรากฏในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ดังมีใจความพระบรมราโชวาท ดังนี้

> “...การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น **ต้องสร้างพื้นฐานคือ ความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน** โดยใช้วิธีการและใช้อุปกรณ์ที่ประหยัด แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อได้พื้นฐานมั่นคงพร้อมพอควรและปฏิบัติได้แล้ว จึงค่อยสร้างค่อยเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไปหากมุ่งแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญยกเศรษฐกิจขึ้นให้รวดเร็วแต่ประการเดียว โดยไม่ให้แผนปฏิบัติการสัมพันธ์กับสภาวะของประเทศและของประชาชน โดยสอดคล้องกันด้วยก็จะเกิดความไม่สมดุลในเรื่องต่างๆ ขึ้น ซึ่งอาจกลายเป็นความยุ่งยากล้มเหลวได้ในที่สุด...”

เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2517 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราโชวาทย้ำ แก่พระสกนิกรชาวไทยให้ “พออยู่พอกิน” ดังนี้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

> "...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่สมัยใหม่ แต่เราอยู่**พอมีพอกิน** และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทย **พออยู่พอกิน** มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธาน ในทางนี้ที่จะให้**เมืองไทยอยู่แบบพออยู่พอกิน** ไม่ใช่ว่าจะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่ว่ามี**ความพออยู่พอกินมีความสงบ** เปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษา**ความพออยู่พอกิน**นี้ได้เราก็จะยอดยิ่งยวดได้..."

สืบต่อมาจนกระทั่งในปี พ.ศ.2540 ประเทศไทยเกิดภาวะเศรษฐกิจต้มยำกุ้งหรือเหตุการณ์ที่เรียกว่า"ภาวะฟองสบู่แตก" มีผลทำให้ประชาชนทั้งประเทศได้รับผลกระทบอย่างหนักจนแทบจะไม่สามารถเอาตัวรอดพ้นจากวิกฤตครั้งนั้นได้ จนกระทั่งวันพฤหัสบดีที่ 4 ธันวาคม 2540 ได้ทรงย้ำเตือนด้วยพระราชดำรัสเกี่ยวกับ "เศรษฐกิจพอมีพอกิน" พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน พระราชวังดุสิต ดังนี้ (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

> "...การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามี**เศรษฐกิจพอมีพอกิน** แบบพอมีพอกินนั้น หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง...ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไปแต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงสมควรบางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไหร่ ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก อย่างนี้ท่านนักเศรษฐกิจต่างๆ ก็มาบอกว่าล้าสมัย จริงอาจจะล้าสมัยคนอื่นเขาต้องมีการเศรษฐกิจที่ต้องมีการแลกเปลี่ยน เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจการค้า ไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียง เลยรู้สึกว่าไม่หรูหรา แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่า ผลิตให้พอเพียงได้..."

โดยในปี พ.ศ.2540 ได้ปรากฏคำว่า "เศรษฐกิจพอเพียง" ซึ่งหน่วยงานราชการทั้งหลายได้ขานรับนำไปปฏิบัติทั่วประเทศ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2542) ต่อมาเมื่อวันศุกร์ ที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงมีพระราชดำรัสย้ำเตือนด้วยความห่วงใยต่อพสกนิกร และให้เข้าใจอย่างชัดเจนตรงกันทั้งประเทศว่า "พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง" พระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมลคลเนื่องในโอกาสวัน

เฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ไว้ดังนี้ (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552)

> “...คำว่าพอเพียงมีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้นแต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ ถ้าใครได้มาอยู่ที่นี้ในศาลานี้ เมื่อเท่าไหร่ 20 24 ปี เมื่อปี 2517 2517 ถึง 2541 นี้ก็ 24 ปีใช่ไหม วันนั้นได้พูดว่า เราควรจะปฏิบัติให้พอมีพอกิน **พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง** ถ้าแต่ละคนพอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าทั้งประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดีและประเทศไทยเวลานั้น ก็เริ่มจะไม่พอมีพอกิน บางคนก็มีมากบางคนก็ไม่มีเลย สมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกิน จึงต้องมีนโยบายที่จะทำเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อที่จะให้ทุกคนมีพอเพียงได้ ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือยแต่ถ้าทำให้มีความสุขถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำสมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็หมายความอีกอย่างของเศรษฐกิจ หรือระบบพอเพียง...
>
> ...อันนี้ก็ความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจ หรือระบบพอเพียง เมื่อปีที่แล้ว ตอนที่พูดพอเพียง แปลในใจ แล้วก็ได้พูดออกมาด้วย ว่าจะแปลเป็น Self-sufficiency (พึ่งตนเอง) ถึงได้บอกว่าพอเพียงแก่ตนเอง **แต่ความจริง เศรษฐกิจพอเพียงนี้กว้างขวางกว่า Self-sufficiency คือ Self-sufficiency** นั้นหมายความว่า ผลิตอะไร มีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง (พึ่งตนเอง)...
>
> ...คนเราถ้าพอในความต้องการ ก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าทุกประเทศมีความคิด อันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ **มีความคิดว่า ทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้** แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง...”

นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงมีพระราชกระแสเพิ่มเติม (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2542; ภูมิพลอดุลยเดช,พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552)

> “...เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน เปรียบเสมือนเสาเข็มที่ถูกตอกรองรับบ้านเรือนตัวอาคารไว้นั่นเอง สิ่งก่อสร้างจะมั่นคงได้ก็อยู่ที่เสาเข็ม แต่คนส่วนมากมองไม่เห็นเสาเข็ม และลืมเสาเข็มเสียด้วยซ้ำไป...”

การปรากฏขึ้นของคำว่า “ทฤษฎีใหม่เชื่อมโยงกับเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่ง “ทฤษฎีใหม่” เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2535 ณ โครงการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดมงคลชัยพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดสระบุรี (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2542) โดยคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” ได้ถูกประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพระราชทานในวโรกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยได้รับพระราชทานพระบรม ราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน 2542 เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาชนโดยทั่วไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; 2550, มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ 23 ธันวาคม พ.ศ.2542 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายชัยมงคลในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ไว้ดังนี้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

> “...โครงการต่างๆ หรือเศรษฐกิจที่ใหญ่ ต้องมีความสอดคล้องกันดีที่ไม่ใช่เหมือน **ทฤษฎีใหม่** ที่ใช้ที่ดินเพียง 15 ไร่ และสามารถที่จะปลูกข้าวพอกิน กิจการนี้ใหญ่กว่า แต่ก็เป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน คนไม่เข้าใจว่ากิจการใหญ่ๆ เหมือนสร้างเขื่อนป่าสักก็เป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน เขานึกว่าเป็นเศรษฐกิจสมัยใหม่ เป็นเศรษฐกิจที่ห่างไกลจากเศรษฐกิจพอเพียง แต่ที่จริงแล้ว เป็น**เศรษฐกิจพอเพียง**เหมือนกัน...”

วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา ฉบับเดือนสิงหาคม พ.ศ.2542 ได้อธิบายว่า แนวคิดในการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานธนาคารข้าว และธนาคารโค-กระบือขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นของที่มาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง และได้อธิบาย “การปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง” ไว้ 5 ประการ ได้แก่ (1) ยึดความประหยัด (2) ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต (3) ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์ (4) ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางในชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก (5) ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีลดละสิ่งยั่วกิเลสให้หมดสิ้นไป โดยเน้นย้ำคำสำคัญที่สุดคือ คำว่า “พอ” คือต้องสร้างความพอที่สมเหตุสมผลให้กับตนเองให้ได้แล้วเราจะพบความสุข (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2542)

เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ.2544 ณ พระตำหนักเปี่ยมสุข วังไกลกังวล จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ทรงมีพระราชดำรัส ไว้ดังนี้ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

> “...ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียงความหมายคือ ทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง คือทำจากรายได้ 200-300 บาท ขึ้นไปเป็นสองหมื่น สามหมื่นบาท คนชอบเอาคำพูดของฉัน เศรษฐกิจพอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ เศรษฐกิจพอเพียง คือทำเป็น Self-Sufficiency มันไม่ใช่ความหมายไม่ใช่แบบที่ฉันคิด ที่ฉันคิดคือเป็น Self-Sufficiency of Economy เช่น ถ้าเขาต้องการดูทีวี ก็ควรให้เขามีดู ไม่ใช่ไปจำกัดเขาไม่ให้ซื้อทีวีดู เขาต้องการดู เพื่อความสนุกสนาน ในหมู่บ้านไกลๆ ที่ฉันไป เขามีทีวีดูแต่ใช้แบตเตอรี่ เขาไม่มีไฟฟ้า แต่ถ้า Sufficiency นั้น มีทีวีเขาฟุ่มเฟือย เปรียบเสมือนคนไม่มีสตางค์ไปตัดสูทใส่ และยังใส่เนคไทเวอร์ชาเช่ อันนี้ก็เกินไป...”

ชี้ให้เห็นว่า เมื่อปี พ.ศ.2517 ปรากฏคำว่า “พอมีพอกินพอใช้” ปี พ.ศ.2535 “ทฤษฎีใหม่” ปี พ.ศ.2540 “เศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน” ปี พ.ศ.2541 “พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง” และ “เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเสมือนรากฐานของชีวิต รากฐานความมั่นคงของแผ่นดิน” ปี พ.ศ.2542 “นิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หรือการปรากฏว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ และปี พ.ศ.2544 “Self-Sufficiency of Economy” นับจากจุดเริ่มต้นจนปัจจุบันเป็นระยะเวลา 51 ปี (พ.ศ. 2517-2568) จากแนวคิดพอมีพอกินสู่หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่ลึกซึ้งยิ่งใหญ่จนคำว่า พอเพียง เป็นทักษะชีวิตที่ผูกติดวิถีไทย หรือเรียกว่า ทักษะพอเพียง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559) เพราะธรรมชาติสภาพภูมิประเทศของไทยทำให้การประกอบอาชีพเกษตรกร มีวิถีธรรมชาติที่มีดิน น้ำ ไฟ ลม หรืออยู่กับน้ำ นา ป่า ยาเหมาะสมที่สุด ถ้าจะดำรงชีวิตเศรษฐกิจพอเพียงต้องรู้จักคำว่าพอแบบสมเหตุสมผลกับชีวิตที่จริงจังและยั่งยืน

สาเหตุของการเริ่มต้นมีพระราชดำรัสเกี่ยวกับความพอมีพอกิน พอใช้ของประชาชนก่อนปี พ.ศ.2517 นั้นจะพบสรรพปัญหาก่อเกิดให้เศรษฐกิจไม่สมดุล สังคมเหลื่อมล้ำ วัฒนธรรมถูกเลือนหาย การพัฒนาไม่ยั่งยืน ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหาและสั่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกลืมเลือนและเริ่มสูญหายไป (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ปัจจัยหนึ่งมาจากระบบอุปถัมภ์ที่ซึมลึกเข้าไปในวิถีการทำงานของคนในระบบราชการและเอกชน อีกปัจจัยหนึ่งมาจาก “มนุษย์” หรือ “ตัวประชาชนไทยเอง” ที่ยังคงมีความโลภ บริโภคอย่างฟุ่มเฟือย ตกอยู่ในภาวะหนี้สินอย่างถอนตัวไม่ออก ครอบครัวและชุมชนแตกแยก เกิดการเอารัดเอาเปรียบกันต่อสู้ดิ้นรนและแสวงหาเกินความจำเป็น ความเหลื่อมล้ำกลายเป็นบาดแผลที่เยียวยาไม่หายไปจากสังคมไทยถูกแยกชัดเจน

ระหว่างสังคมเมืองและชนบท การพัฒนาประเทศมักจะเป็นการสร้างประโยชน์ให้เพียงกลุ่มคนเพียงบางกลุ่มเท่านั้นที่มีศักยภาพการเข้าถึงอำนาจรัฐ และทรัพยากรของภาครัฐ ฉกฉวยโอกาสที่มือใครยาวสาวได้สาวเอา จนกระทั่งเกิดการกระจุกทางเศรษฐกิจมากกว่ากระจาย จึงทำให้สภาวการณ์ทางรายได้ของประชาชนเกิดความแตกต่างระหว่างคนรวยกับคนจน เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้ระหว่างคนเมือง กับคนชนบท คนที่รวยก็รวยมากเหลือเฟือ คนที่จนก็แทบจะไม่มีกิน กอบโกย โลภในการประกอบอาชีพดำรงชีวิต การได้รับพฤติกรรมตอบสนองที่ไม่เท่าเทียมกัน คนที่มีการศึกษาความรู้มากเอาเปรียบคนที่ไม่ได้รับการศึกษาก่อให้เกิดความลำบากยากเข็ญให้กับประชาชนทั่วไป ซึ่งทั้งรัฐและประชาชนต่างคนต่างสุดโต่งในการกระทำกิจกรรมต่างๆ การทุจริตแทรกซึมอยู่ตั้งแต่ชุมชนท้องถิ่นไปจนรัฐบาล การบริหารประเทศมองจากบนลงล่าง ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง จึงนำไปสู่การแก้ไขแบบเฉพาะหน้าเพียงอย่างเดียว ขาดความต่อเนื่องในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ ข้อมูลกับความเป็นจริงไม่ตรงกันในการพัฒนาประเทศ ด้วยความไม่สมดุล เหลื่อมล้ำ ไม่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม จนทำให้คนดำรงชีวิตอยู่ด้วยความยากลำบาก ยากจน อดอยาก ไม่พออยู่พอกิน ปัญหาอีกมากมายในสังคมไทยกลายเป็นจุดเริ่มที่สำคัญที่อยู่ในสายพระเนตรของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุยเดช ที่พระราชดำรัสเกี่ยวกับความพอเพียงให้กับราษฎรของพระองค์ทั่วราชอาณาจักรให้เกิดความอยู่ดีกินดีอย่างทั่วกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555; 2560; 2561) เมื่อประชาชนได้รู้จักคำว่า พอมีพอกินจนกระทั่งได้ชื่อว่า หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจากการลงพื้นที่วิจัยทั้งในชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น ได้ชี้ชัดว่า ประชาชนรู้จักดี มีความเข้าใจ แต่ยังไม่ปลงใจปฏิบัติอย่างจริงจังกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง แต่มีประชาชนกลุ่มหนึ่งตามที่ได้สืบค้นและเข้าถึงผู้ที่ตั้งใจยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้จริงจัง กลับพบว่า อาชีพและหน้าที่การงานที่ทำอยู่สามารถหล่อเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัวได้ การใช้ชีวิตจะไม่มีจุดเสี่ยง จุดอ่อนแต่จะพบกับความพร้อม ความมั่นคงในชีวิตและมีสุขภาพกายที่ดี สุขภาพใจที่รู้จักคำว่า พอดีพอใจ เห็นรอยยิ้มแห่งความสุขของคนที่ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจริงๆ ผู้เขียนมีความเชื่อมั่นว่า หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เป็นเสาหลักของชีวิตที่คอยยึดมั่นการดำเนินชีวิตของเราให้มีอยู่ มีกิน มีใช้ ไม่ยากจน เป็นเสาหลักคอยเตือนตนเองให้รู้จักพึ่งตนเอง ลด ละ เลิก

กิเลสที่พอกพูนโลภจนสุดโต่ง เป็นเสาหลักคอยเตือนใจให้รู้ระลึกว่า ชีวิตที่เป็นสุขต้องรู้จักพอดีและพอใจในสิ่งที่ดำรงชีวิตแบบพอเพียง ดังนั้นเมื่อปี พ.ศ.2517 พระองค์ทรงวางเสาเข็มชีวิตของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับคนไทยอย่างเป็นทางการนับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

3.2 นิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” จากพระราชา

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หรือพสกนิกรเรียกนามพระองค์สั้นๆ ว่า ในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งพระองค์ทรงมีพระราชดำรัส พระบรมราโชวาทในวโรกาสต่างๆ ที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552) ครั้งหนึ่งมีพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร ฯ ที่ตรัสไว้ถึง “...การบริหารแบบคนจน ไม่ติดตำราเกินไป สามัคคีและเมตตากันจะอยู่ได้...” โดยเป็นพระราชดำรัส เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2534 ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิต ใจความว่า

> “...เราไม่เป็นประเทศร่ำรวย เรามีพอสมควร พออยู่ได้ แต่ไม่เป็นประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เราไม่อยากจะเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมาก เพราะถ้าเราเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมากก็จะมีแต่ถอยกลับ ประเทศเหล่านั้นที่เป็นประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า จะมีแต่ถอยหลังและถอยหลังอย่างน่ากลัว แต่ถ้าเรามีการบริหารแบบเรียกว่าแบบคนจน แบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัคคีนี่แหละคือเมตตากัน จะอยู่ได้ตลอดไป...”

ในปี พ.ศ.2542 ได้ปรากฏนิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หรือภาษาอังกฤษว่า “Sufficiency Economy” ซึ่งคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” อย่างเป็นทางการโดยถูกประมวลและกลั่นกรองจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งพระราชทานในวโรกาสต่างๆ รวมทั้งพระราชดำรัสอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำไปเผยแพร่ เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ.2542 เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติของทุกฝ่ายและประชาชนโดยทั่วไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; 2550, มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ดังมีใจความว่า

> “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล

> รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบครอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการ ทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี”

ชี้ให้เห็นว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” คือ วิถีการดำรงชีพของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ การกิน การทำงานหรือการประกอบอาชีพ การใช้สิ่งของต้องอยู่บนพื้นฐานความพอมี พออยู่ พอกิน พอใช้ไม่สุดโต่ง ไม่หย่อนยาน ไม่เกินกำลังศักยภาพของตนเอง โดยเริ่มต้นที่การรู้จักพึ่งตนเอง หรือต้องเป็น “Self-Sufficiency of Economy” นั่นเอง นี้เป็นการเดินทางตามรอยหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอย่างมั่นคงยั่งยืน

3.3 นิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” จากประชาชน

อนึ่งพระมหากรุณาธิคุณห่วงใยประชาชน พระองค์ทรงมีแนวการปฏิบัติตนตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อไม่ให้เกิด “ความสับสนขัดแยงกันในการปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียง” พระองค์จึงได้กำหนดแนวทางให้ประชาชนสามารถดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างชัดเจนโดยเป็นการเริ่มชีวิตแบบพอเพียงสามารถประเมินตัวเองได้ (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2560; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ที่สามารถจำง่ายว่า “ลดความฟุ่มเฟือย ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์ ลดละสิ่งชั่ว ยึดความถูกต้องสุจริต ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก” ถัดจากนี้เป็นการนำนิยามจากแนวคิดของราษฎรหมู่เหล่าใต้ร่มพระบรมโพธิสมภารณ์ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ที่ได้ศึกษา เรียนรู้ วิจัย ปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียงจนอธิบายไว้เป็นการเฉพาะของตนเอง ซึ่งนำมาพอสังเขปดังนี้

สุเมธ ตันติเวชกุล (2541) ได้นิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หมายถึง ความสามารถของชุมชนเมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่งๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้นๆ ได้ โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่างๆ ที่คนไม่ได้เป็นเจ้าของ ซึ่งในระดับ

บุคคลเป็นความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อน มีความเป็นอยู่อย่างประมาณตนตามฐานะตามอัตภาพ และที่สำคัญไม่หลงใหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มีอิสรภาพ เสรีภาพ ไม่พันธนาการอยู่กับสิ่งใด โดยสรุปคือหันกลับมายึดเส้นทางสายกลางในการดำรงชีวิต ซึ่งการพึ่งตนเองยึดหลักสำคัญ 5 ประการ คือด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจ

ประเวศ วะสี (2550) ได้นิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หมายถึงพอเพียงในอย่างน้อย 7 ประการด้วยกัน ได้แก่ (1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน (2) จิตใจพอเพียงทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ (3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์ เพิ่มพูนสิ่งแวดล้อมทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ (4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง (5) ปัญญาพอเพียง (6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มชนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย และ (7) มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่วูบวาบ เดี๋ยวจนเดี๋ยวรวยแบบกะทันหัน

อำพน กิตติอำพน (2550) ได้อธิบายถึงความพอเพียง ไว้ว่าเป็นความพอประมาณที่มีเหตุผลและระบบภูมิคุ้มกัน ให้พิจารณาตามศักยภาพของตนเองและครอบครัวกับต้นทุนที่ประกอบอาชีพ ซึ่งคำว่าความพอประมาณ ก็คือความสมดุลนั่นเอง

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2550) ได้อธิบายการบริหารจัดการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง หมายรวมถึง แนวทางการดำเนินงานหรือการปฏิบัติงานที่บุคคล และหรือ หน่วยงานนำมาใช้ในการเปลี่ยนแปลง พัฒนา หรือสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขอย่างมั่นคงและยั่งยืนให้แก่ประชาชน ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ยังถือว่าการบริหารจัดการตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางหรือมรรควิธี (means) ที่นำไปสู่จุดหมายปลายทางสูงสุด (ultimate goal) คือ ประเทศชาติและประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขอย่างมั่นคงและยั่งยืน

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยาและปรียานุช พิบูลสราวุธ (2554) ได้อธิบาย หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หรือหลักพอเพียงว่า เป็นหลักการดำเนินชีวิตตามแนวทางสายกลาง ที่ไม่สุดโต่งไปข้างใดข้างหนึ่ง เป็นวิธีการที่เน้นการรักษาความสมดุลในการปฏิบัติภารกิจต่าง ๆ บนพื้นฐานของความเป็นจริง ความถูกต้องอย่างเป็นเหตุเป็นผล และไม่ประมาท ไม่เสี่ยง เป็นหลักการที่สอดคล้องกับ วิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย ซึ่งมีพื้นฐานตั้งอยู่บนคำสั่งสอนใน

พระพุทธศาสนา อันเป็นคำสอนที่เป็นสากล ทันสมัยตลอดเวลา เพราะเป็นคำสอนให้มนุษย์สามารถนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และนำไปประยุกต์ใช้ได้ทุกยุคทุกสมัย แม้ในยุคปัจจุบันในการปฏิบัติตนในทุกมิติชีวิต ทุกภาคส่วน และทุกด้านของการพัฒนาเพื่อสังคมส่วนร่วมจะได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข และเจริญก้าวหน้าไปอย่างมั่นคงและยั่งยืน

วรเดช จันทรศร (2554) ได้กล่าวถึง การดำรงชีวิตอยู่บนทางสายกลางตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งสอนให้รู้จักมองให้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มีความพึงพอใจในตนเอง ในสถานภาพที่เป็นอยู่อย่างมีความสุข ไม่เบียดเบียนผู้อื่น ไม่เบียดเบียนสังคม ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ คำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี ใช้ความรู้อย่างรอบคอบ ใช้คุณธรรมในการวางแผนดำเนินชีวิต การตัดสินใจ และการกระทำ ส่วนราษฎรอาวุโสท่านได้อธิบายไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ได้แปลว่าไม่เกี่ยวข้องกับใคร ไม่ค้าขาย ไม่ส่งออก ไม่ผลิตเพื่อคนอื่น ไม่ทำเศรษฐกิจมหภาค สิ่งเหล่านี้หลายคนอาจคิดเอาเอง พูดเอาเอง และกลัวไปเองทั้งนั้น

เกษม วัฒนชัยและจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา (2555) ซึ่งศาสตราจารย์ นพ. เกษม วัฒนชัย องคมนตรี ท่านได้กล่าวถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือ หลักคิด เพื่อจะให้เรารับมือกับการเปลี่ยนแปลงในโลกยุคโลกาภิวัตน์ โดยเฉพาะในพระบรมราโชวาทที่กล่าวไว้อย่างชัดเจนคือ “การพัฒนาประเทศจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น สร้างพื้นฐาน คือ ความพอมีพอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่เป็นเบื้องต้นก่อน ใช้วิธีและอุปกรณ์ที่ประหยัด ถูกต้องตามหลักวิชา...” ขีดเส้นใต้ คำว่า ประหยัด และถูกต้องตามหลักวิชา “...เมื่อได้พื้นฐานมั่นคง จึงค่อยสร้างความเจริญและฐานะเศรษฐกิจขั้นสูงขึ้นไป...”

อภิชัย พันธเสน (2555) ได้อธิบายไว้ว่า การพัฒนาในแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเน้นพื้นฐานการพึ่งตัวเองเป็นสำคัญ โดยพยายามนำทรัพยากรในท้องถิ่นมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ขณะเดียวกันต้องไม่เป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม หากเป็นไปได้ต้องฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น หรือเป็นการพัฒนาที่เพิ่มพูนทุนทุกประเภท ไม่ว่าทุนมนุษย์ ประกอบด้วยความเพียร ความสามารถ สติปัญญา และการพัฒนาจิต ทุนทางสังคม คือ การช่วยเหลือ เผื่อแผ่ ความซื่อสัตย์สุจริต ที่ก่อให้เกิดการร่วมมือกันทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม ทุนทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ทรัพยากรและ

สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่แล้ว ตามธรรมชาติที่เอื้อต่อการผลิต และการดำรงชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายจะต้องได้รับ การบำรุงรักษา รวมทั้งการฟื้นฟูเพื่อความยั่งยืนในการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายในอนาคต ทุนทางกายภาพ จำพวกเงินทุน เครื่องมือ เครื่องจักรและเทคโนโลยีต่างๆ ควรเพิ่มพูนมากขึ้นหรือไม่ควรจะมีน้อยไปกว่าเดิม สถานการณ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้นได้มนุษย์แต่ละคนจะต้องปราศจากซึ่งความโลภหรือความเห็นแก่ตัวมากจนเกินไป ซึ่งทำให้เราสามารถมีชีวิตอยู่ได้โดยรู้จักพอ คือ พอมีพอกิน หรือพอมีพอใช้ และตั้งอยู่ในความไม่ประมาท ซึ่งก็เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี สำหรับการพัฒนาประเทศโดยรวมจะต้องมีการพัฒนาเป็นขั้นเป็นตอน

นอกจากนี้จากบทสรุปจากการทบทวนวรรณกรรมในงานวิจัยของผู้เขียนได้สรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การครองชีวิตให้อยู่บนหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่เรียกว่า ทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา ให้รู้ เข้าใจ เข้าถึงตัวเอง วิถีชีวิตของตนเอง รากเหง้าสังคม วัฒนธรรมของตนเอง รู้จักพึ่งตนเองเป็นลำดับแรก รู้จักเผื่อแผ่คนอื่นถ้ามีมากเกินไป และปรับตัวตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงให้ดำรงอยู่อย่างไม่เบียดเบียนคนอื่นนั่นเอง ให้รู้จักคำว่า “พอดี” ทุกครั้งที่คิด ทำ เท่านี้ก็เข้าถึงความเป็นหลักของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแล้ว ชี้ให้เห็นว่า นิยามของคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง หรือ ความพอเพียง เป็นปรัชญาชี้บอกถึงทฤษฎี และแนวปฏิบัติที่นำคนให้พ้นจากความยากจน พออยู่ พอกิน อุ้มชูตนเองได้ ไม่เบียดเบียนใคร แก้ปัญหาทั้งเฉพาะได้ดี บ่งชี้ความมั่นคง ยั่งยืน มีความสันติสุขและดำรงชีวิตอยู่ดีมีสุขอย่างแท้จริง ยังมีคำนิยามของคำว่า เศรษฐกิจพอเพียง หรือความพอเพียง คือ ความสุขความดีงามเดียวของชีวิต (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559; 2560; 2561) ผู้เขียนยังยืนยันชัดเจนว่าแม้ว่ายุคสมัยจะแปรแปลี่ยนไปอย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจพอเพียง เป็นทางเดียว เป็นทางออก เป็นทางรอดของทุกคนทุกอาชีพทุกฐานะเพราะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นวิถีแห่งการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดของตัวเองและครอบครัวอย่างยั่งยืน

3.4 สรุปสาระสำคัญ “หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

การปรากฏขึ้นของ “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” หรือภาษาอังกฤษว่า “Sufficiency Economy Philosophy” ซึ่งมีหลักสำคัญที่อาศัยองค์ประกอบที่ซ่อนอยู่ในคำนิยามคำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” โดยสะท้อนภาพออกมาว่า “ 3 ห่วง 2 เงื่อนไข บนเส้นทาง

สายกลาง” และต้องยึดหลัก 5 ด้าน คือ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้านเทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจ (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2541) ทั้งนี้ยังมีนัยสำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรกให้ยึดถือหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” ประการที่สองให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน และประการที่สามให้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตาความเอื้ออาทรต่อกันและความสามัคคีของสมาชิกในชุมชน (ปรีชา ช้างขวัญยืน, 2545; วรเดช จันทรศร, 2554; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555) โดยอธิบายภาพรวมองค์ประกอบของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีหลักสำคัญ 5 ส่วน (สีลาภรณ์ บัวสาย, 2549; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2550; 2557; จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา และปรียานุช พิบูลสราวุธ, 2554; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ดังต่อไปนี้

องค์ประกอบที่ 1 หลักคิด การชี้ให้เห็นแนวทางการดำรงชีวิตตามบริบทสังคมไทยเพื่อให้ตนอยู่ได้ อยู่รอด ปลอดภัย มั่นคงและยั่งยืน

องค์ประกอบที่ 2 คุณลักษณะ ความสามารถในการประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติในทุกระดับ ยึดการปฏิบัติอยู่บนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

องค์ประกอบที่ 3 เสาหลัก 3 ห่วง โดยมีคำนิยาม ได้แก่ (1) ห่วงแรก คือ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไป และไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น (2) ห่วงที่สอง คือ ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ (3) ห่วงที่สาม คือ การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมกับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

องค์ประกอบที่ 4 เงื่อนไข ในการปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน ประกอบด้วย (1) เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วยความรอบรู้เกี่ยวกับหลักวิชาการต้องพิจารณาอย่างรอบด้าน มีความรอบคอบ ที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาเชื่อมโยงกันในการปฏิบัติการด้วยความระมัดระวัง (2) เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้อง

เสริมสร้างประกอบด้วยมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่โลภ และไม่ตระหนี่

องค์ประกอบที่ 5 แนวทางปฏิบัติที่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่คาดไว้ การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ต้องเกิดผลลัพธ์ปลายทางคือความสมดุลและยั่งยืนในการพัฒนา หรือการปฏิบัติที่ต้องให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านจิตใจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี และเศรษฐกิจ

จึงสรุปเป็นภาพรวมหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้ดังนี้

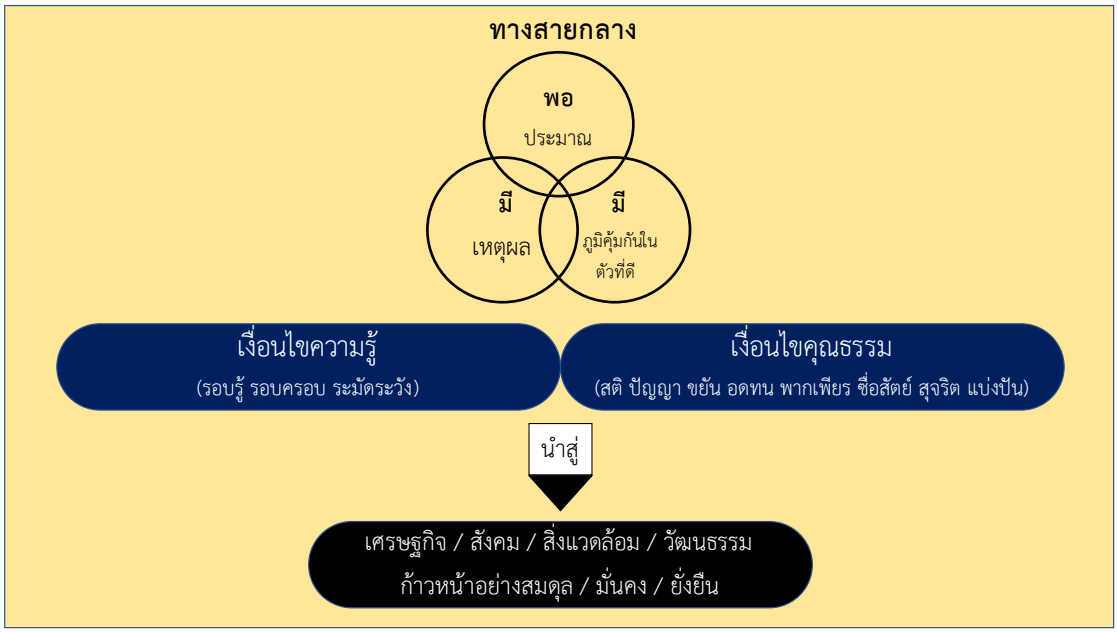

ภาพที่ 4.17 สรุปปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา: คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550)

นอกจากนี้มีการวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงด้วยวิธีเชิงระบบ (Systemic Analysis) เพื่อให้เห็นผังภาพการพัฒนาด้วยการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ที่มุ่งเน้นการพึ่งตนเองและใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่า โดยไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และมุ่งฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติให้ยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับวิธีการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ สังคม และทรัพยากรต่าง ๆ อย่างสมดุล ดังมีรูปแบบของการวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงเชิงระบบ (A Systems Analysis of Sufficiency Economy) (อภิชัย พันธเสน, 2555; อภิชัย พันธเสนและดลจิตต์ ยุกตะนันทน์, 2555) ดังภาพต่อไปนี้

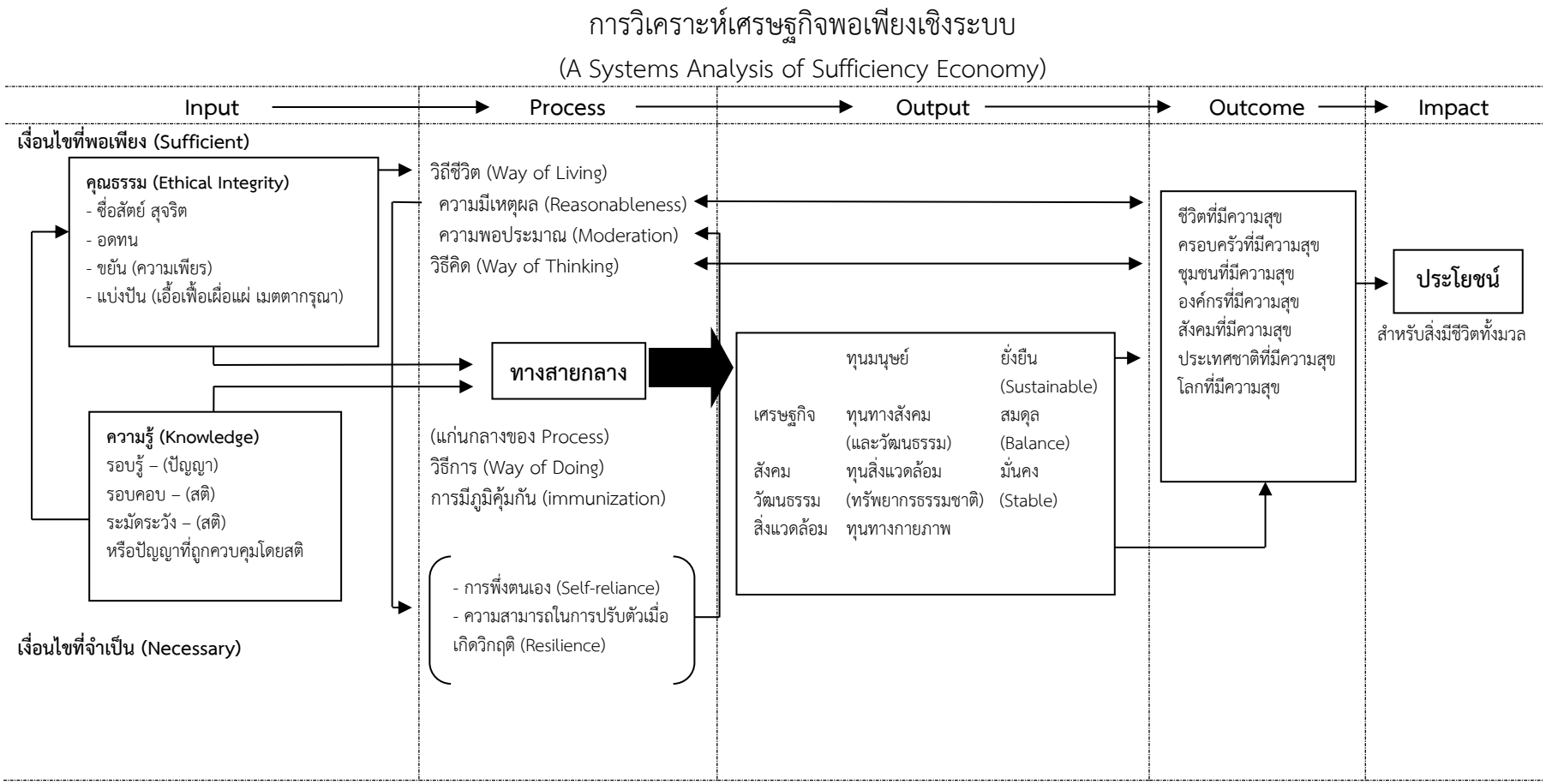

ภาพที่ 4.18 การวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงเชิงระบบ

ที่มา: อภิชัย พันธเสน (2555) และอภิชัย พันธเสนและดลจิตต์ ยุกตะนันทน์ (2555)

“คน” คือหัวใจสำคัญของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่จะขับเคลื่อนไปสู่ความสำเร็จหรือบรรลุเป้าหมายได้ ดังนั้นต้องทำให้คนมีพื้นฐานและคุณภาพชีวิตที่ดีเมื่อตนเองดีย่อมส่งผลต่อคนรอบข้าง ครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติให้ดีตามไปด้วย จำเป็นต้องเพิ่มเติม “เงื่อนไขการดำเนินชีวิต” (ความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ) โดยจำแนกออกจากเงื่อนไขความรู้และคุณธรรม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555) ซึ่งผู้เขียนได้ประยุกต์และเปลี่ยนแปลงรูปแบบการสรุปใหม่ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังภาพต่อไปนี้

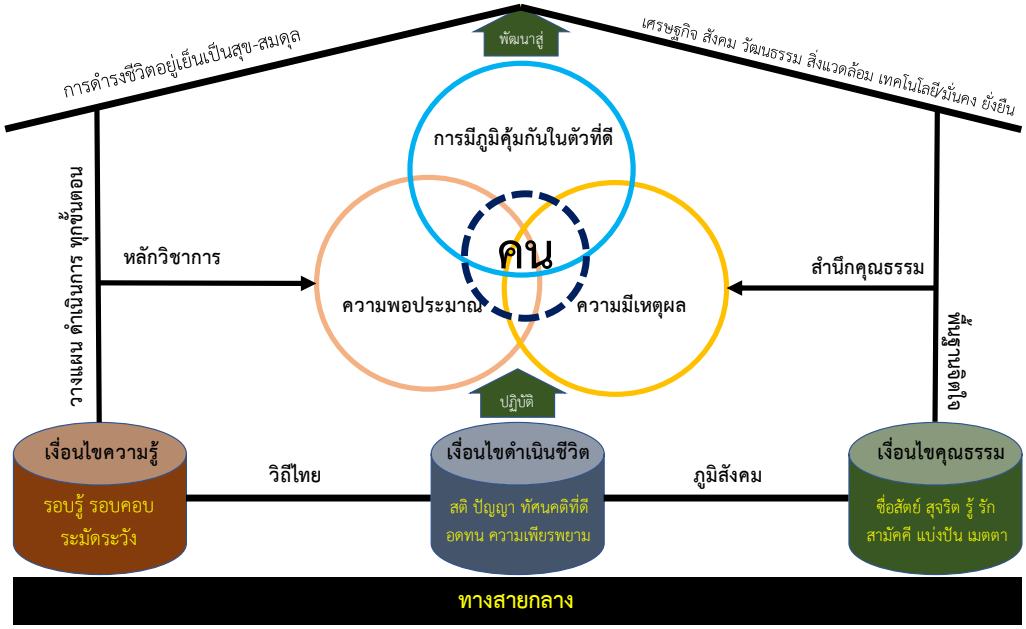

ภาพที่ 4.19 การดำรงชีวิตให้อยู่เย็นเป็นสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง “บ้านโมเดล”
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2555)

3.5 การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในทุกระดับ

การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในระดับและกลุ่มต่างๆ ได้แก่ ระดับหมายเอาบุคคลและครอบครัว ชุมชน ประเทศ ส่วนระดับกลุ่ม หมายเอาเกษตรกร นักธุรกิจ นักการเมือง เจ้าหน้าที่ของรัฐ ครูและอาจารย์ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) ได้อธิบายเนื้อหาที่เกี่ยวกับดังต่อไปนี้

1) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงระดับบุคคลและครอบครัว

2) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงระดับชุมชน

3) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงระดับประเทศ

4) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเกษตรกร เกษตรทฤษฎีใหม่ โดยสรุปขั้นตอนที่ 1 เป็นแนวทางการจัดการพื้นที่เกษตรกรรมในระดับครอบครัวที่สอดคล้องสมดุลกับระบบนิเวศ เพื่อให้พออยู่ พอกิน ส่วนขั้นตอนที่ 2 การรวมกลุ่มในรูปสหกรณ์ ร่วมมือกันในการผลิต จัดการตลาดและพัฒนาสวัสดิการของชุมชนในรูปแบบต่างๆ และขั้นตอนที่ 3 ติดต่อประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อจัดหาทุน วิชาความรู้เทคโนโลยีจากเอกชน (ปรียานุช พิบูลสราวุธ, 2549)

5) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มนักธุรกิจ

6) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจในกลุ่มนักการเมือง

7) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มเจ้าหน้าที่ของรัฐ

8) การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มครูและอาจารย์

ชี้ว่าหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ สามารถประยุกต์ใช้ได้กับทุกคน ทุกช่วงวัย ทุกอาชีพ ทุกฐานะ ทุกตำแหน่ง ทั้งคนจน คนรวย คนในเมือง คนชนบท ประยุกต์ใช้ได้ตามความเหมาะสมของศักยภาพตนเองเป็นหลักปรัชญาแห่งการพัฒนาทุนมนุษย์ที่ประยุกต์ใช้กับคนทั่วโลกให้อยู่ได้อย่างเป็นสุขให้เกิดความยั่งยืน สร้างโลกให้สงบสุขได้ สามารถแก้ปัญหาที่เป็นเป้าหมายทั้ง 17 SDGs ขององค์การสหประชาชาติได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่มีความยากจน แก้ปัญหาความหิวโหย ลดความเหลื่อมล้ำ เป็นต้น

3.6 การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในสังคมเมือง

การประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจนอกภาคทางการในเขตเมืองกรณีศึกษาในเขตดินแดง กรุงเทพมหานคร (นฤมล นิราทร, อรศรี งามวิทยาพงศ์, ชไมพร รุ่งฤกษ์ฤทธิ์, 2550) ชี้ให้เห็นมิติด้านเศรษฐกิจที่ต้องก้าวข้ามความขัดสนและต้องมีวิธีคิดแบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐาน ด้วยวิธีการประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตและการประกอบอาชีพ ได้แก่ (1) ลดรายจ่าย (2) เพิ่มรายได้ (3) วางแผนในการใช้จ่าย (4) มีกลไกและวินัยในการออมเงิน (5) พึ่งตนเอง ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (6) ดำเนินชีวิตตามอัตภาพแบบพอประมาณ (7) ยืดหยุ่นกับการใช้ชีวิต และ (8) รักษาแหล่งสนับสนุนทางสังคม สร้างเครือข่าย ทั้งนี้ในการวิจัยวิถีคนเมืองกับการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในเขตดุสิต

กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2555) ได้อธิบายว่า ประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนเมืองเขตดุสิต กรุงเทพมหานครมีระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอยู่ในระดับมากที่สุด โดยเฉพาะเกี่ยวกับเรื่องการใช้จ่ายใดๆ ก็ต้องคำนึงถึงความจำเป็นต่อการดำรงชีพและไม่สุรุ่ยสุร่าย การกระทำกิจกรรมร่วมในชุมชนหรือสังคมไม่ควรเอาเปรียบผู้อื่นและเพื่อนร่วมงาน การรู้จักประหยัดมัธยัสถ์เป็นหลักพื้นฐานสำคัญของความพอประมาณ ส่วนการปฏิบัติในกิจกรรมในระดับบุคคลและครัวเรือนตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนโดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวกับการประหยัด เช่นการปิดเครื่องใช้ไฟฟ้าเสมอเมื่อออกจากบ้านหรือไม่ได้ใช้ประโยชน์ ด้านการดำรงชีวิต ประชาชนจะให้ความสำคัญกับการประกอบอาชีพของตนและสมาชิกในครอบครัวเป็นอาชีพที่สุจริตไม่เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักพอประมาณไม่ลงทุนเกินตัวการยึดมั่น และปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนาที่ตนนับถือ ส่วนการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและครัวเรือนอยู่ในด้านจิตใจที่ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า ประชาชนรู้จักคำว่า “พอ” ที่เป็นการพัฒนาตนเอง ไม่เบียดเบียนและพึงพอใจในชีวิตที่พอเพียงซึ่งจะประยุกต์ใช้กับตนและสมาชิกในครอบครัวปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีลดละสิ่งชั่ว ประพฤติตนตามหลักธรรมทางศาสนาอยู่เสมอ ส่วนในระดับชุมชนมีการดำรงชีวิตด้วยการปรับตัวเองและครอบครัวตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีแนวทางในการดำรงชีวิตที่มีความสุขในระดับบุคคลและครอบครัว คือ การที่ผู้นำครอบครัวและสมาชิกยึดมั่นในการประกอบอาชีพที่สุจริตไม่เบียดเบียนผู้อื่น รู้จักพอประมาณและไม่ลงทุนเกินตัว แม้จะลำบากก็ต้องยึดหลักความพอเพียง ยึดมั่นและปฏิบัติตนตามหลักธรรมของศาสนาและใช้ชีวิตอย่างมีสติ สมาธิ ปัญญา เดินทางสายกลางเท่านี้ก็เพียงพอ นอกจากนี้ยังมีการชี้ชัดเฉพาะในเชิงพื้นที่ต่อการปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครเกิดขึ้นในการที่กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ได้รู้จักการใช้วัตถุดิบอย่างประหยัด และมีการจัดทำบัญชีครัวเรือน การตั้งกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ขึ้นมาเพื่อบริหารความเสี่ยงในการทำงานสถานการณ์โรคระบาดที่ต้องอาศัยเครือข่ายของชุมชนเป็นสำคัญ และในภาวะเสี่ยงต้องใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจึงสอดแทรกไปทุกประเด็นของการดำรงชีวิตในภาวะวิกฤติเศรษฐกิจปัจจุบันด้วย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564) อย่างไรก็ตามผู้เขียนได้สรุปว่าการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในชุมชนเมือง

มักจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ การวางแผนการใช้จ่าย รู้จักการออม รู้จักพึ่งตนเองไม่เบียดเบียนคนอื่น ดำเนินชีวิตแบบพอประมาณ มีการยืดหยุ่นในการใช้ชีวิตและสร้างเครือข่ายใหม่ ๆ เพื่อสร้างความคุ้นเคยใกล้ชิด สามารถเกื้อกูลกันและกันได้ประสบพบกับปัญหาต่าง ๆ ได้ ถ้าหากการประยุกต์มีความเป็นไปได้จะสำเร็จในชุมชนเมืองต้องมีพื้นฐานชีวิตให้หลุดจากความขัดสนก่อน และฝึกกระบวนการคิด และปฏิบัติตามวิถีแบบคนพอเพียงทั้งตน ครอบครัวและชุมชนไปพร้อมกันด้วย ชี้ให้เห็นว่า คนเมืองทุกคนต้องทำงาน บางครั้งหลายคนต้องทำงานมากกว่า 2 อาชีพใน 1 วัน ดังนั้นต้องรู้จักการวางแผนการใช้จ่าย ต้องรู้จักอดออม ใช้ทรัพยากรที่มีให้เกิดประโยชน์มากที่สุด นานที่สุด ลดละเลิกสิ่งฟุ่มเฟือย และสิ่งที่เป็นอบายมุขทั้งหลาย สำคัญที่สุดต้องรู้จักคุณค่าของเงิน รักในเงินที่หามาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงแล้วใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัวอย่างรู้จักคุณค่าของเงินนั้น ทั้งนี้ยังมีความเชื่อมั่นว่า “คนเมืองหรือคนชนบทสามารถประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้อย่างเท่าเทียมตามแต่บริบทของตนเอง อะไรที่เกินความจำเป็นในชีวิตต้องปรับลงมาอย่าฟุ่มเฟือย ใช้จ่ายที่ไม่ลำบากตนและครอบครัว ไม่เบียดเบียนคนอื่นจนสุดท้ายพบความสบายกายและสบายใจนั่นเอง (เพียงใช้ฐานคิด ทำ เผื่อ หมายถึง คิดดีมีเหตุผล ทำดีมีความพอประมาณไม่ประมาท เผื่อแผ่ดี เผื่อไว้ในอนาคต)” ยังพบว่า การวิจัยในปี พ.ศ.2562 คนเมืองต้องใช้เศรษฐกิจพอเพียงในเรื่องเดียวคือ “งดฟุ่มเฟือย ให้ประหยัด หัดอดออม” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559; 2560; 2561; 2562) จึงชี้ให้เห็นว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นกระบวนวิธีสอนให้คนรู้จักความสมดุลในการออกแบบวางแผนที่ชีวิตให้มีทางเดินที่เป็นทางสายกลางของตนเองและครอบครัวให้เหมาะสมกับความจริงของชีวิต จนใช้ชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นสุข อายุยืน เป็นความผาสุกอย่างแท้จริง ชี้ให้เห็นชัดเจนลงไปว่า เศรษฐกิจพอเพียงต้องรู้จักพอเพียงกับอาหารการกิน การทำมาค้าขาย การใช้ชีวิต การผลิตสิ่งของ การครองชีวิตในสังคม การดำรงตนตามหลักธรรมที่ตนเองนับถือ หัวใจของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการใช้ชีวิตอย่างมีเหตุมีผล มีความพอดีพอประมาณ มีความรู้มีคุณธรรมดำรงชีวิตอยู่บนทางสายกลางอย่างแท้จริง

การปรากฏขึ้นของรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์จากองค์กรสหประชาชาติถือเป็นผลลัพธ์ของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ได้ทูลเกล้าฯ ถวาย เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ.2549 และประกาศ

ราชสดุดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2560) เป็นหลักฐานชัดเจนของการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจเพียงกับการพัฒนามนุษย์ โดยมีใจความว่า

> “สหประชาชาติมีความปลาบปลื้มยินดีในเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ที่ได้พระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้เข้าเฝ้าฯทูลเกล้าฯถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ซึ่งเป็นรางวัลชิ้นแรกของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) จัดทำขึ้นเพื่อร่วมเฉลิมพระเกียรติในโอกาสแห่งการเฉลิมฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี
>
> ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ทรงมุ่งมั่นบำเพ็ญพระราชกรณียกิจนานัปการ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของปวงชนชาวไทยอยู่เป็นนิจ เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวโลก จึงต่างกล่าวขานพระนามพระองค์ว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์นักพัฒนา ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีพระราชหฤทัยเปี่ยมล้นด้วยพระเมตตาต่อพสกนิกรผู้ยากไร้ และผู้ด้อยโอกาสโดยไม่แบ่งแยกสถานะ ศาสนา ชาติพันธุ์ หรือหมู่เหล่า ทรงสดับรับฟังปัญหาความทุกข์ยากของราษฎร และพระราชทานแนวทางการดำรงชีวิตเพื่อให้ประชาชนของพระองค์สามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างเข้มแข็งและยั่งยืน
>
> โครงการในพระราชดำริต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชนบทมีจำนวนมากมายและมิอาจนับได้ ส่งผลต่อการสร้างสรรค์ความรู้และนวัตกรรมที่เอื้อต่อความก้าวหน้าในการพัฒนา ยังประโยชน์ให้แก่พสกนิกรทั่วหล้า อาทิ โครงการที่มุ่งเน้นการเกษตรขนาดเล็กด้วยเทคโนโลยีที่เหมาะสมโครงการที่มีการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน รวมทั้งโครงการป้องกันและบรรเทาความเดือดร้อนจากน้ำท่วมและภัยแล้ง
>
> ด้วยพระปรีชาสามารถในการเป็นนักคิดของใต้ฝ่าละอองธุรีพระบาท และคุณูปการต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นานาประเทศตื่นตัวในการปรับรูปการพัฒนาอย่างยั่งยืนภายใต้แนวคิดใหม่ ด้วยพระมหากรุณาธิคุณของใต้ฝ่าละอองธุรลีพระบาท ที่มีต่อประชาราษฎร์ ที่ได้พระราชทานปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งชี้ถึงแนวทางการพัฒนาที่เน้นความสมดุล ความพอประมาณ ความมีเหตุผล สำนึกในคุณธรรมและการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี พอที่จะต้านทานและลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จากกระแสโลกาภิวัฒน์ ด้วยปรัชญาดังกล่าวนี้ องค์การสหประชาชาติ จึงมุ่งเน้นเพียรพยามยามและส่งเสริมการพัฒนาคน ให้ความสำคัญต่อความอยู่ดีมีสุขของประชาชนเป็นเป้าหมายศูนย์กลางในการพัฒนา

> รางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์นี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีปณิธานที่จะส่งเสริมประสบการณ์และนำแนวทางการปฏิบัติในการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอันทรงคุณค่าอย่างหาที่สุดมิได้ของพระองค์ทานมาช่วยจุดประกายแนวความคิดในปรัชญาดังกล่าวสู่นานาประเทศต่อไป ในโอกาสนี้ ข้าพระพุทธเจ้ามีความปลื้มปีติ และภาคภูมิใจทูลเกล้าทูลกระหม่อม ถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุด ด้านการพัฒนามนุษย์แด่ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท”

นับเป็นความภาคภูมิใจของประชาชนชาวไทยทั้งโลกที่มีพระมหากษัตริย์สามารถยืนอยู่ในดวงใจของประชาชนคนไทย พระผู้เป็นที่เคารพนับถือ พระผู้เป็นต้นแบบการดำรงชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงให้ประชาชนทั้งโลกได้ยกย่อง สรรเสริญตราบนานเท่านาน ให้สมดั่งคำที่ได้รับยกย่องพระองค์ว่า “King of World” นั่นเอง

ผู้เขียนได้สกัดขุมความรู้จากข้อมูลที่เป็นการทบทวนวรรณกรรมโดยสร้างรูปแบบการวิเคราะห์เชิงระบบชุมชนวิทยา (ภาพที่ 4.20) ด้วยการทบทวนวรรณกรรมในการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นในสร้างความรู้ในบริบทสังคม ชุมชนท้องถิ่น วิถีวิธีการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาคนในชุมชนซึ่งจะเห็นได้ข้อมูลที่หลากหลายจากชุมชนสามารถสร้างความรู้จากการสำรวจ สืบ ค้น ตีความพฤตกรรมของผู้คนในการวิจัยที่อยู่ในสัดส่วนของการทบทวนวรรณกรรมนี้เป็นสำคัญซึ่งเมื่อข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรมที่มากยิ่งสร้างความรู้ที่น่าเชื่อถือมากขึ้น ซึ่งข้อมูลด้านการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นพบว่า มีเป้าหมายเดียวคือ การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นมุ่งที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับประชาชน ลดความเหลื่อมล้ำ สร้างความเสมอภาคทางเศรษฐกิจและสังคม โดยการอาศัยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งกับความเป็นจริงของชุมชน ซึ่งแต่ละชุมชนย่อมมีบริบทแตกต่างกันออกไป แต่สิ่งที่สกัดความรู้ที่เป็นขุมพลังในการพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่นได้นั้นต้องเข้าใจเข้าถึงข้อมูลที่สะท้อนกระบวนทัศน์ชุมชนความรู้ หรือเรียกอีกอย่างว่า ชุมชนวิทยา (community science) ดังต่อไปนี้

1) รู้เข้าใจองค์ประกอบพื้นฐานและทุนชุมชน

1.1) องค์ประกอบของชุมชน ประกอบด้วย มนุษย์ ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อยู่รวมกันและมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันภายในชุมชน สิ่งที่มนุษย์คิดค้นขึ้น ซึ่งเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์คิดค้นเพื่อช่วยอำนวยความสะดวก ทั้งระบบความคิด ปรัชญา ความรู้ นวัตกรรม และสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นเป็นสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ อากาศ ดิน น้ำ ลม ไฟ สัตว์ แร่ธาตุ ป่าไม้ เป็นต้น

1.2) รู้จักทุนชุมชน ซึ่งถือเป็นสินทรัพย์ที่มีค่าต่อการพัฒนาของสังคมและชุมชนท้องถิ่น โดยคำว่า ทุนชุมชน คือ สรรพสิ่งที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่น ทั้งธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น มีมูลค่าและคุณค่า ประกอบด้วย ทุนมนุษย์ ทุนทางปัญญา ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนภูมิสังคมทางกายภาพ ทุนทางประเพณีวัฒนธรรม และทุนการเงิน ซึ่งทุนเหล่านี้เป็นพลังชุมชนที่สะสมในรูปของความไว้วางใจ ความรู้รักสามัคคียังสะท้อนออกมาในรูปแบบวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน อีกคำหนึ่งคือ ทุนสังคม เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งแต่ละเครือข่ายมีทุนเกิดจากการสั่งสมความรู้ ประสบการณ์ กิจกรรมและพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของมนุษย์ อาทิ ความสัมพันธ์ ความร่วมมือ ความไว้วางใจ ค่านิยมร่วม กฎระเบียบ วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนสังคมที่เป็นเครือข่ายสามารถนำมาร่วมกัน เชื่อมโยงเพื่อสร้าง "มูลค่า" ให้แก่คนในชุมชนได้ ซึ่งการมีเครือข่ายและความไว้วางใจเป็นฐานรากสำคัญที่สุดของทุนทางสังคม

ระบบความรู้ในการทบทวนวรรณกรรมในการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น

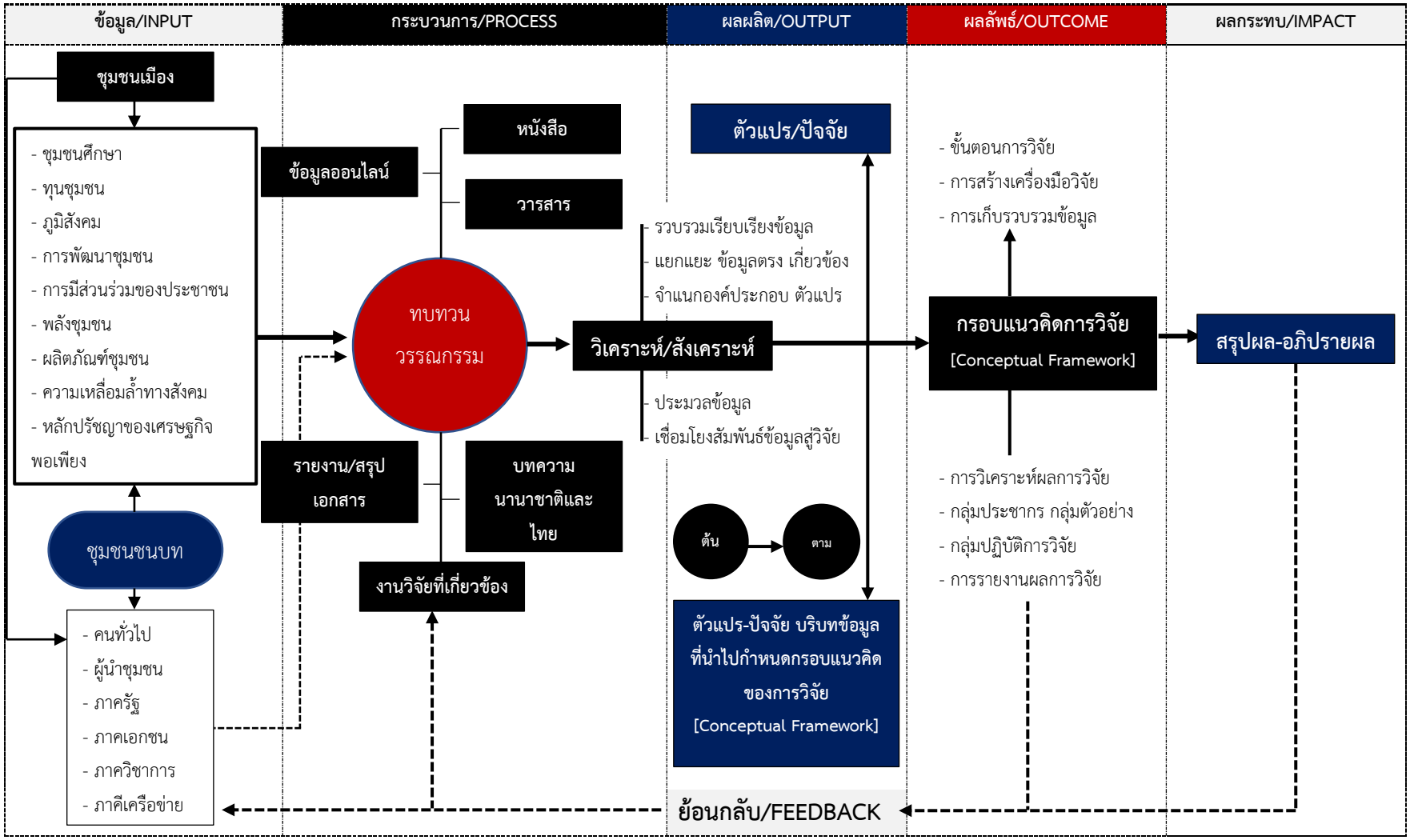

ภาพที่ 4.20 รูปแบบการวิเคราะห์เชิงระบบการสร้างความรู้จากการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น

2) รู้ เข้าใจ เข้าถึงแก่นของแนวคิดและหลักการในการพัฒนา

2.1) ภูมิสังคม (socio-geography) เป็นหลักการทรงงานในการพัฒนาสังคมของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เป็นแนวคิดที่สำคัญในการพัฒนา โดยยึดหลักการให้ความเคารพและทำความเข้าใจลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ซึ่งคำว่า “ภูมิ” หมายถึง ดิน น้ำ ลม ไฟ และวิถีชีวิต ส่วนคำว่า “สังคม” หมายถึง คน วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ของผู้คนในสังคม แต่ละพื้นที่จะมีภูมิสังคมความแตกต่างกัน ดังนั้นการพัฒนาต้องสอดคล้องกับบริบทของภูมิสังคมตามแต่ละภูมิภาค และต้องใช้วิธีคิดแบบ องค์รวม คิด มอง ลงมือปฏิบัติอย่างครบวงจร และต้องไม่จำเป็นต้องยึดติดตำราหรือวิชาการที่ไม่ตรงกับสภาพจริง

2.2) การมีส่วนร่วมของประชาชน (popular participation) ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญและเป็นเครื่องมือการพัฒนาสังคมที่ดีที่สุด เป็นหนึ่งใน 23 หลักทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ โดยการมีส่วนร่วมสามารถนำไปสู่ความยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการพฤติกรรมเชิงสังคมที่ผู้คนเข้ามามีบทบาททำงานร่วมกัน ช่วยเหลือกันตามโครงสร้างหน้าที่อันเหมาะสม ตั้งแต่การรับรู้ เข้าใจ ร่วมคิด ร่วมออกแบบ ร่วมวางแผน ร่วมลงมือทำ ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับผลประโยชน์ ร่วมติดตาม ประเมินผล และแก้ไขปัญหา เมื่อทุกคนทำหน้าที่ตามบทบาทของตนเองทั้งหมดจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมแบบสมัครใจ สมัครสมานสามัคคี จริงใจและจริงจังทำให้เกิดพลังชุมชน ความรักความผูกพัน ความสามัคคี และช่วยลดความเหลื่อมล้ำได้ อนึ่งการมีส่วนร่วมยังเป็นการสร้างพลังอำนาจให้บุคคลในการตอบสนองความต้องการ แก้ไขปัญหาแบบทรงพลังให้ตนเองได้

2.3) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy philosophy; SEP) ต้องยกให้เป็นเสาหลักของชีวิตและแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยหลักการครองชีวิตบนพื้นฐาน อยู่บนทางสายกลาง มีคุณลักษณะ 3 ห่วง ได้แก่ ความพอประมาณ (พอดี ไม่เบียดเบียนตนเอง/ผู้อื่น) ความมีเหตุผล (ตัดสินใจโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยและผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ) และ การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว (เตรียมพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง) ตั้งอยู่บนเงื่อนไขพื้นฐาน คือ ความรู้ (รอบรู้ รอบคอบ ระมัดระวัง) และ คุณธรรม (ซื่อสัตย์สุจริต อดทน ขยัน แบ่งปัน) มุ่งสู่เป้าหมายที่สำคัญคือ การพึ่งตนเองได้ ความมั่นคง ยั่งยืน และมีความสุข สิ่งที่สำคัญอย่างหนึ่งหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงยังได้รับการยอมรับจากสหประชาชาติใน

ฐานะเป็นรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์ทรงมอบไว้แด่ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ถึงแม้ประชาชนจะเข้าใจหลักการดี แต่การนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังยังเป็นความท้าทายอยู่ในปัจจุบัน ดังนั้นผู้ปฏิบัติต้องกำหนดหัวใจสำคัญของการปฏิบัติตนอยู่ที่การรู้จักคำว่า "พอดี"

2.4) หลักการ "บวร" (บ้าน วัด โรงเรียน) เป็นอีกหนึ่งหลักการพัฒนาแบบสามประสานที่เป็นแกนหลักในการพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่น ที่ยึดมั่นเป็นแกนหลักในการพัฒนามาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน เพราะธรรมชาติการรวมกลุ่มของคนไทยจะพบว่า ชุมชนท้องถิ่นหนึ่งจะมี 3 องคาพยพที่ช่วยพยุงผู้คนและสังคมไว้ช่วยให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งจากภายในชุมชนและสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตได้ในทุกมิติชุมชนท้องถิ่นด้วย

3) เข้าถึงกลไกในการพัฒนา

3.1) กลุ่มอาชีพและภาคีเครือข่าย เป็นการรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อประกอบอาชีพ ผลิต จำหน่ายสินค้า ร่วมกันพัฒนาอาชีพซึ่งถือเป็นส่วนหนึ่งขององค์กรชุมชนและพลังชุมชน ส่วนคำว่า ภาคีเครือข่าย คือขบวนทางสังคมที่เกิดขึ้นโดยตรงจากความสัมพันธ์ ความร่วมมือของกลุ่มคนและภาคส่วนประชารัฐ ได้แก่ ประชาชน รัฐ เอกชน ประชาสังคม และวิชาการ ซึ่งมีเป้าหมายร่วมกันในการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหา นอกจากนี้ยังมีรูปแบบของภาคีหุ้นส่วน คือความร่วมมือที่นำไปสู่พลังทวีคูณ ทำให้เกิดผลลัพธ์ในการแก้ไขปัญหาได้มากกว่าแยกกันทำ ซึ่งถ้ามีการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำจำเป็นต้องอาศัยกลไกภาคีหุ้นส่วนในการแก้ปัญหาแบบห่วงโซ่ต่อเนื่อง

3.2) ผลิตภัณฑ์ชุมชน เป็นกลไกที่มีพลังที่เด่นชัดเพราะเกิดขึ้นจากทุนปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนสังคม วัฒนธรรม ทุนทรัพยากรในท้องถิ่น โดยนำมาสร้างสรรค์ ต่อยอด เพิ่มค่า หาจุดต่าง การเพิ่มมูลค่าและคุณค่าให้กับสินค้าและบริการเพื่อสร้างอัตลักษณ์เฉพาะถิ่น สร้างรายได้และชื่อเสียงให้กับชุมชน โดยหัวใจของกลไกผลิตภัณฑ์ชุมชนต้องเกิดขึ้นจากการพึ่งพาตนเอง คิดอย่างสร้างสรรค์ เกิดจากทรัพยากรธรรมชาติ หรือภูมิปัญญาที่ชุมชน และการร่วมกันพัฒนาด้วยทรัพยากรมนุษย์ในท้องถิ่น

3.3) การท่องเที่ยวโดยชุมชน ถือเป็นกลไกการพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่นโดยชุมชนต้องเป็นเจ้าของและผู้จัดการ ชุมชนต้องเป็นผู้ริเริ่มและอยากทำเอง ด้วยการใช้ฐาน

ทรัพยากร วัฒนธรรม และภูมิปัญญาของตนเอง มาร่วมกันออกแบบให้ชุมชนเป็นพื้นที่กิจกรรมการเยี่ยมชม การท่องเที่ยวของผู้สนใจ เพื่อให้พื้นที่ชุมชนเกิดการเพิ่มมูลค่า สร้างรายได้ กระจายรายได้สู่ชุมชนอย่างเป็นธรรม พร้อมกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประเพณี วัฒนธรรม และส่งเสริมการเรียนรู้ ซึ่งปัจจัยนำไปสู่ความสำเร็จขึ้นอยู่กับผู้นำ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน การส่งเสริมอัตลักษณ์ท้องถิ่น การพัฒนาอย่างสร้างสรรค์ และการสนับสนุนจากภายนอก

3.4) การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ต้องเข้าใจตรงกันก่อนว่าความเหลื่อมล้ำเป็นปัญหาที่มีอยู่จริงในทุกสังคม เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาในทุกมิติทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา สาธารณสุข ทรัพยากร สิทธิ และโอกาส ซึ่งการลดความเหลื่อมล้ำนั้นทำได้ยากต้องใช้เวลาและต้องเปิดพื้นที่ให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา โดยหน่วยงานรัฐต้องจริงใจในการจัดกิจกรรมการลดความเหลื่อมล้ำที่ประชาชนได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง หมายความว่า รัฐต้องนึกถึงประโยชน์ส่วนรวมคือประชาชนก่อนที่จะทำงานเพื่อตอบตัวชี้วัดของตนเอง

4) ความท้าทายและแนวทางการแก้ไข

ปัญหาและอุปสรรคที่เป็นปรากฏการณ์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและปัญหาการลดความเหลื่อมล้ำ มักเกิดจากการบริหารจัดการในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นที่เป็นการมองจากบนลงล่าง ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างแท้จริง ขาดความต่อเนื่องและยั่งยืน ทำงานตามตัวชี้วัดมิได้พิจารณาจาก “การเปลี่ยนแปลง” ข้อมูลที่มีไม่ตรงกับความเป็นจริง และมักเกิดจากปัญหาที่ตัวบุคคลที่ยังมีความโลภ ความอยากได้จนเกินตัวจนก่อการทุจริต การบริโภคฟุ่มเฟือย หนี้สิน และการเอารัดเอาเปรียบ

แนวทางการแก้ไขและการพัฒนาที่ยั่งยืนต้องปักหมุดด้วยการ “สร้างความเข้มแข็งจากภายใน” ให้ประชาชนเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อน (วิธีคิดให้ชุมชนแก้ปัญหาตนเอง รัฐ คือผู้สนับสนุนเครื่องมือ องค์ความรู้ คน และงบประมาณ) โดยมีวิธีการเริ่มต้นจากการทำความเข้าใจชุมชนอย่างลึกซึ้งตามหลักภูมิสังคม ส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังในทุกกระบวนการ น้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิตและกิจกรรมต่างๆ ใช้หลักการ "บวร" (บ้าน วัด โรงเรียน/รัฐ) เป็นกลไกประสานงาน ต้องสร้างและใช้ประโยชน์จากทุนชุมชน

และทุนสังคม ต้องรู้จักพัฒนาศักยภาพของผู้นำและประชาชน เปิดโอกาสให้สถาบันการศึกษาร่วมทำวิจัยด้วยการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community base research; CBR) และการทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายต่างๆ ตั้งอยู่บนเงื่อนไขการพัฒนาแบบเป็นขั้นเป็นตอน ไม่ติดตำรา ค่อยๆ สร้างความเจริญและความมั่นคงอย่าผลีผลาม และต้องพัฒนาอย่างมีความต่อเนื่อง โดยกำหนดเป้าหมายสูงสุดไว้ที่การทำให้คนในชุมชนมีชีวิตที่ดี รู้จักการพึ่งตนเองได้ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขอย่างยั่งยืน

นวัตวิธีวิถีพอเพียง

ด้วยการสังเคราะห์คำสัมภาษณ์ผู้นำหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงในมิติวิถีพอเพียง วิธีพอเพียง ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนในผลการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) ชาวบ้านในหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงใน 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 ได้แก่ อุดรธานี หนองบัวลำภู หนองคาย เลยและบึงกาฬ มีความเชื่อมั่นในผู้นำที่เสียสละเวลามาทำงานให้กับหมู่บ้านท้องถิ่น “ผู้นำทำก่อนจึงทำตามสู่เชื่อมั่นคนทำที่สำเร็จ” นอกจากนี้ยังมีการนำแนวคิดเชิงประยุกต์ใช้ “นวัตวิธี วิถีพอเพียง” ดังนี้

1) วิถีพอเพียง พบว่า ประชาชนมีวิถีพอเพียงอยู่ในระดับสูงสุดในด้านจิตใจ รองลงมาด้านความพึงพอใจต่อครอบครัว ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่อง การดำรงตนเป็นผู้ยึดมั่นในหลักประชาธิปไตย มีค่าเฉลี่ยสูงสุด แต่กลับพบว่าการรวมกลุ่มพัฒนาอาชีพเป็นวิสาหกิจชุมชนมีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด

2) วิธีพอเพียง พบว่า ประชาชนมีวิธีพอเพียงด้านการลดรายจ่าย อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาด้านการเอื้ออารีต่อกัน ด้านความประหยัดมัธยัสถ์ ซึ่งเรื่องการปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ไว้ในพื้นที่บริเวณบ้าน เป็นวิธีพอเพียงที่อยู่ในระดับมากที่สุด อีกประเด็นที่มีนัยสำคัญคือความรู้รักสามัคคีในครอบครัว

เมื่อเจาะลึกกับมุมมองของผู้นำ 54 หมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง 5 จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 (กลุ่มจังหวัดสบายดีอีสาน) ได้แก่ จังหวัดอุดรธานี หนองบัวลำภู

หนองคาย บึงกาฬและเลย จำนวน 54 คน ส่วนใหญ่ที่เป็นผู้ชายที่มีอายุ 51 - 60 ปี มีสถานภาพสมรสแล้ว มีระดับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.6 หรือ ปวช.) อาชีพอยู่ภาคเกษตรกรทั่วไป (ชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน ประมง ปศุสัตว์ เลี้ยงสัตว์) ซึ่งมีรายได้ประจำต่อเดือนอยู่ระหว่าง 5,001 – 10,000 บาท ผู้นำในเกือบทุกหมู่บ้านเป็นที่รู้จักกันและเป็นเพื่อนบ้านที่สนิทสนมคุ้นเคยกันภายในพื้นที่/ชุมชน/หมู่บ้าน และชอบการพบปะพูดคุย สนทนาปรึกษาและขอความช่วยเหลือกับเพื่อนบ้านที่สนิทสนมคุ้ยเคยกันภายในชุมชน “ทุกวัน” และ “เกือบทุกวันใน 1 สัปดาห์” มีสถานะเป็นผู้เจ้าของที่ดินมากกว่า 15 ไร่ขึ้นไป นอกจากนี้ยังพบว่า ผู้นำทุกคนมีสถานะการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม กลุ่มสมาชิกทางสังคมที่ผู้นำเป็นสมาชิกคือ สมาชิกกองทุนชุมชนและชุมชนเมือง รองลงมา คือ กลุ่มออมทรัพย์หมู่บ้าน กลุ่มคณะกรรมการหมู่บ้านและกลุ่มอาชีพของชุมชน เป็นกลุ่มที่ประชาชนเป็นสมาชิกสูงสุด ทั้งนี้ผู้เขียนได้สังเคราะห์นิยามจากความคิดเห็นของประชาชนและผู้นำใน 54 หมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงในกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1 ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) นิยาม “วิถีพอเพียง” ดังนี้

1.1) วิถีพอเพียง เป็นวิถีของคนพอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันในตนเองที่ดี หรือที่เรียกว่า 3 ห่วงแห่งหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ในหลวงรัชกาลที่ 9

1.2) วิถีพอเพียง เป็นวิถีของคนประหยัด ซื่อสัตย์ อดออม ถ่อมตน เป็นคนเรียบง่าย

1.3) วิถีพอเพียง เป็นวิถีของคนพึ่งตนเอง ปลูกผักที่จำเป็นประจำบ้านทุกบ้าน เป็นวิถีของคนเรียนรู้ ที่จะอยู่อย่างสมดุลกับธรรมชาติ

1.4) วิถีพอเพียง เป็นวิถีของคนรู้จักตน รู้จักคน รู้จักสังคม และต้องเป็นคนเข้าใจคน คนเข้าใจชีวิต คนเข้าใจธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.5) วิถีพอเพียง เป็นเส้นทางชีวิตของคนฉลาดในการใช้ชีวิต เป็นวิถีของคนดีมีความรู้คู่คุณธรรม เป็นวิถีของคนไม่ประมาทในชีวิตทั้งปวง

2) นิยาม “วิธีพอเพียง” ดังนี้

2.1) วิธีพอเพียง เป็นวิธีของคนพอเพียงที่เริ่มต้นจากการลดค่าใช้จ่ายในสิ่งที่ฟุ่มเฟือย รู้จักประหยัดอดออม

2.2) วิธีพอเพียง เป็นวิธีของคนดำรงชีพด้วยการปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ เลี้ยงไก่-เป็ด-ปลา-กบ-หมู ไว้เป็นอหารสำหรับครัวเรือน

2.3) วิธีพอเพียง เป็นวิธีของคนขยันหมั่นเพียร รู้จักการอยู่แบบพอกินพอใช้ รู้จักใช้เวลาให้เกิดประโยชน์

3) นิยาม “นวัตวิธีวิถีพอเพียง” ดังนี้

3.1) นวัตวิธีวิถีพอเพียง เป็นวิธีของคนที่มีความตระหนักในการกระทำตามวิถีพอเพียงที่รู้จักการประหยัด ขยัน ไม่โลภ มีภูมิคุ้มกัน รู้จักเคารพกติกาของชุมชน ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ซื่อสัตย์สุจริต

3.2) นวัตวิธีวิถีพอเพียง เป็นวิธีของคนที่สืบสานความเป็นวิถีเดิม ค้นคิดวิธีใหม่ให้สามารถดำรงชีวิตได้จริงตามสภาพแวดล้อมอย่างเหมาะสม รู้จักบริหารจัดการพื้นที่ดินทำกินให้เหมาะสมกับการเกษตรที่วางแผนนเพาะปลูกได้ทุกฤดูกาล ดึงภูมิปัญญาจุดเด่นของชุมชนมาใช้สร้างรายได้ได้ให้กับคนในชุมชน รองรับการเปลี่ยนแปลง

3.3) นวัตวิธีวิถีพอเพียง เป็นวิธีของคนในหมู่บ้านมารวมกลุ่มสร้างอาชีพเสริมจากวัสดุ ทรัพยากรในชุมชนพัฒนาเป็นสินค้าชุมชน แปรรูปช่วยเพิ่มรายได้ให้กับคนในชุมชน เป็นกลุ่มอาชีพ เป็นกระบวนการกลุ่มที่สร้างอาชีพสร้างรายได้

ส่วนรูปแบบทุนมนุษย์ที่พ้นจากความพอเพียงของชาวอีสานตอนบน มี 3 รูปแบบสำคัญเพื่อนำไปสู่การเป็นแนวทางสร้างความสุขในการดำรงชีวิตอย่างมีความสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1 ที่หนุนส่งคนอีสานก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ประกอบด้วย (1) "ทำมาหากิน 1 สู่ทำก่อนจึงสอน 1 ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง" (2) ผู้นำทำก่อนจึงทำตามสู่เชื่อมั่นคนทำที่สำเร็จ และ (3) วิถี-วิธีพอเพียง

โดยรูปแบบทุนมนุษย์ที่พ้นจากความพอเพียงของชาวอีสานตอนบน ก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” มี 2 รูปนวัตวิธีวิถีพอเพียงที่น่าสนใจดังนี้

รูปแบบที่ 1 เกิดขึ้นจากทุนมนุษย์ที่อยู่ในสภาวะแวดล้อมของชนบทต้อง "ทำมาหากิน 1 สู่ทำก่อนจึงสอน 1 ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง" จึงสรุป 9 ขั้นตอนก้าวพ้นจากความยากจนไว้ดังภาพต่อไปนี้

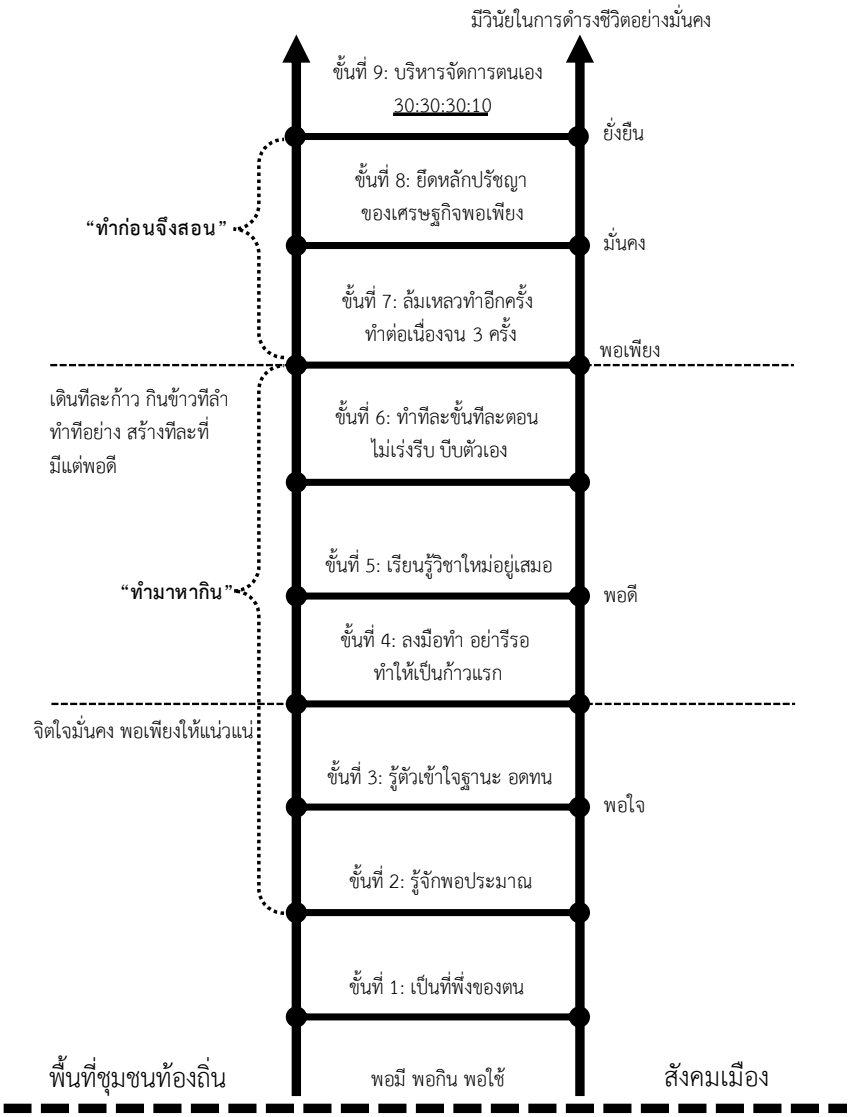

ภาพที่ 4.21 ขั้นตอนก้าวพ้นจากความยากจน “ทำมาหากินสู่ทำก่อนจึงสอนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2562)

รูปแบบที่ 2 วิถีพอเพียงวิธีพอเพียง “พาข้าวฮักแพง”

ด้วยเหตุแห่งการดำรงชีวิตที่อาศัยธรรมชาติหากวัดด้วยวัตถุและรายได้จะอยู่ในฐานะ “คนอยู่ตามอัตภาพ หรือ ยากจน” วิถีพอเพียงของชาวอีสานตอนบน 5 จังหวัด นอกจากการดำรงชีวิตในการทำมาหากินที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติแล้วยังพึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระสงฆ์และหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนาด้วย ทำให้จิตใจมีความมั่นคง สามารถนำหลักความจริงมาปรับใช้กับชีวิตได้ ทำให้พบว่า “วิถีพอเพียงจึงเริ่มต้นที่ด้านจิตใจในระดับสูงสุด” เมื่ออยู่กับ

ธรรมชาติการมีวิถีเกื้อกูลกับธรรมชาติจึงให้น้ำหนักไว้ด้วย ด้านธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีค่าเฉลี่ยที่สูงด้วย แต่มักให้คุณค่ากับเรื่องเศรษฐกิจปากท้องไม่มากนักหมายถึง กินง่ายอยู่ง่าย สืบเนื่องจากวิถีชีวิตผูกติดกับฤดูกาล คือ การทำนารอบละ 1 ครั้งใน 1 ปี จึงเป็นการทำนาเพื่อเลี้ยงชีพ มิใช่ทำนาเพื่อค้าขาย ทำให้คนชาวอีสานให้ความสำคัญกับการดิ้นรนด้านเศรษฐกิจปากท้องน้อย ซึ่งเอาเพียงประทังชีวิต แต่ถ้าหากครอบครัวใดต้องมีภาระมากขึ้นเมื่อถึงเวลานอกฤดูกาลทำนา คนที่อยู่ในวัยแรงงานของครอบครัวจะออกไปทำงานในเมืองใหญ่เพื่อส่งเงินมาเลี้ยงดูครอบครัว รอจนเริ่มต้นฤดูกาลใหม่เป็นการทำงานแบบชั่วคราวเท่านั้น เพราะงานประจำคือทำนานั่นเอง สิ่งหนึ่งที่เป็นวิธีให้อยู่รอดได้เพื่อให้ชีวิตพอดี พอเพียงกับตลอดฤดูกาลทำมาหากิน คือ การลดรายจ่าย และการเอื้ออารีต่อกันให้มากเพื่อช่วยกันและกัน จึงทำให้ผลการวิจัยชี้ชัดว่าอยู่ในระดับมากที่สุด โดยมีภาพรวมของ “วิถี-วิธีพอเพียงของคนอีสาน” ไว้ดังภาพต่อไปนี้

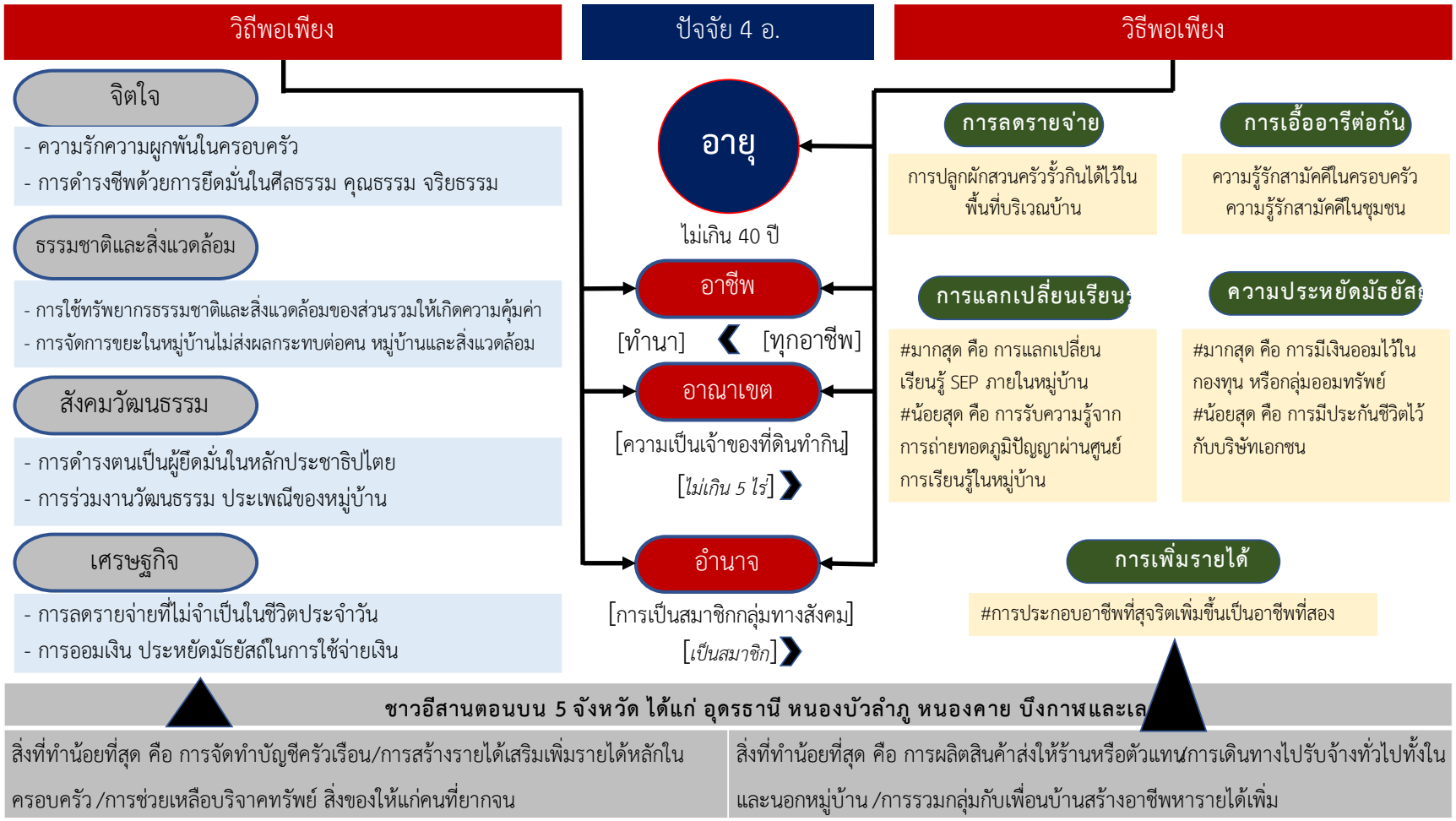

ภาพที่ 4.22 ภาพสรุป “วิถี-วิธีพอเพียง”

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2562)

เมื่อระดับความพอเพียงอยู่ในลักษณะสบายดีอีสาน หลายครอบครัวอาจไปไม่ถึงความพอเพียงซึ่งมักจะอยู่ในรูปแบบ “การไปไม่ถึงพออยู่พอกินแต่ขอให้มีอยู่มีกินก็พอ” ซึ่งคำว่า “สบายดีอีสาน” จึงเป็นความพอเพียงของคนอีสานที่ไม่ต้องการต่อสู้ดิ้นรนแข่งขันกับใคร อยู่ด้วยชีวิตบนเท้าที่มั่นคง พึ่งตนเอง อาจไม่พออยู่พอกิน แต่ขอให้มีอยู่มีกินก็พอ ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์ให้เกิดเป็นโมเดลชาวบ้าน คือ “พาข้าวฮักแพง” สำหรับบ้านบ้านก็เพียงพอ ดังภาพต่อไปนี้

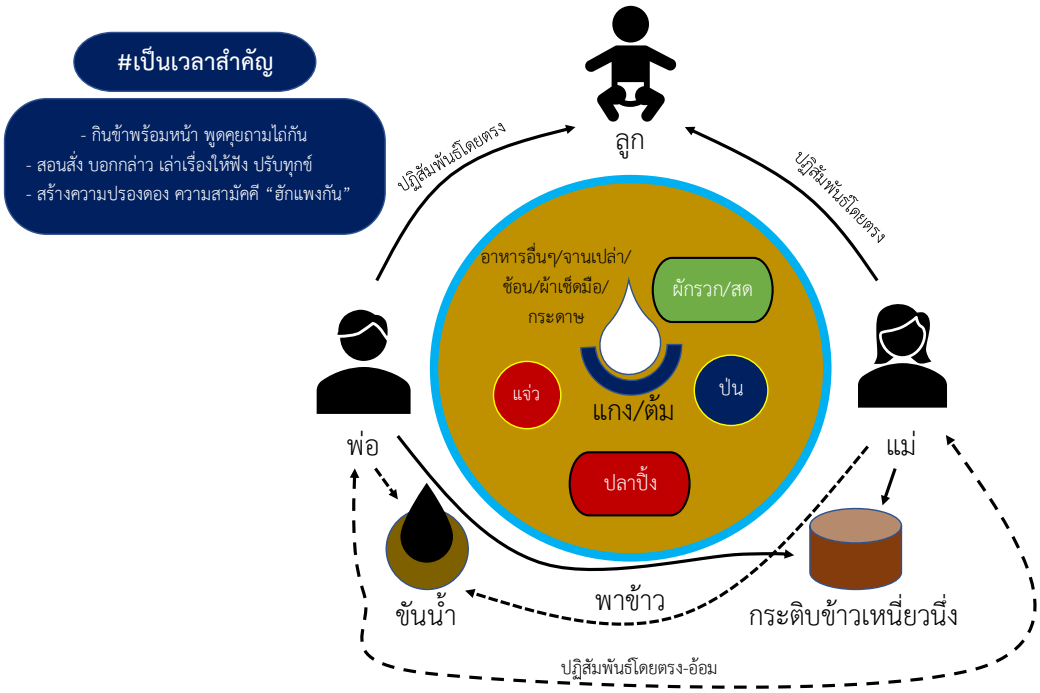

ภาพที่ 4.23 โมเดลชาวบ้าน “พาข้าวฮักแพง-สะบายดีอีสาน”
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2562)

เหตุแห่งที่มาของเศรษฐกิจพอเพียง ดังวารสารมูลนิธิชัยพัฒนา ฉบับเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2542 ได้อธิบายว่า กรอบแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงโดยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงยึดมั่นในหลักความพอเพียงทุกการพัฒนาเริ่มต้นที่ด้านการเกษตรในการแก้ปัญหาหนี้สินของเกษตรกร ด้วยการพระราชทานธนาคารข้าวและธนาคารโค-กระบือขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือราษฎร นับเป็นจุดเริ่มต้นของที่มาแห่งเศรษฐกิจพอเพียง และทรงคิด “ทฤษฎีใหม่” ขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2535 ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาช่วยเหลือราษฎรด้านการเกษตรให้มีความเข้มแข็งด้วยการพึ่งตนเอง อาศัยปัจจัยภายนอกน้อยที่สุด มี 3 ขั้น

ได้แก่ ขั้นที่ 1 มีความพอเพียง ขั้นที่ 2 รวมพลังกลุ่ม ขั้นที่ 3 สร้างเครือข่ายขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2542) อดีตเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ.2513 จุดเริ่มต้นแนวพระราชดำริโครงการธนาคารข้าวแห่งแรกของโลก เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเยี่ยมชาวไทยภูเขาเผ่าลัวะ บ้านป่าแป๋ ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ จำนวน 20,000 บาท สนับสนุนจัดตั้งธนาคารข้าวเพื่อเป็นเครื่องมือแก้ปัญหาช่วยเหลือชาวนาขาดแคลนข้าว มีเมล็ดพันธุ์ไม่เพียงพอ สามารถยืมข้าวไปบริโภคและทำพันธุ์ ต่อมาในปี พ.ศ.2519 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ทรงพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงเขตอำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้พระราชทานข้าวเปลือกให้ผู้ใหญ่บ้านหลายหมู่บ้าน เพื่อให้เป็นทุนดำเนินกิจการธนาคารข้าว และได้พระราชทานแนวทางดำเนินงานให้ชัดเจนดังมีบันทึกไว้ดังนี้ (คณะกรรมการและคณะทำงานโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดแม่ฮ่องสอน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน, 2563; สุภัทรา คำมุงคุณ, 2560, 14 ตุลาคม)

> "...ให้มีคณะกรรมการควบคุม ที่คัดเลือกจากราษฎรในหมู่บ้าน เป็นผู้เก็บรักษาพิจารณาจำนวนข้าวที่จะให้ยืมและรับคืน ตลอดจนจัดทำบัญชีทำการของธนาคารข้าว ราษฎรที่ต้องการข้าวไปใช้บริโภคในยามจำเป็นให้ลงบัญชียืมข้าวไปใช้จำนวนหนึ่ง เมื่อสามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้แล้ว ก็นำมาคืนธนาคาร พร้อมด้วยดอกเบี้ยจำนวนเล็กน้อยตามแต่ตกลงกัน ซึ่งข้าวที่เป็นดอกเบี้ยดังกล่าวก็จะเก็บรวมไว้ในธนาคาร และถือเป็นสมบัติของส่วนรวม สำหรับกรรมการควบคุมข้าวนั้น มีสิทธิ์ในการขอยืมข้าวเท่ากับราษฎรทุกประการ ต้องอธิบายให้กรรมการและราษฎรเข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง ถึงหลักการของธนาคารข้าว โดยพยายามชี้แจงอย่างง่ายๆ แต่ต้องให้แน่ใจว่าทุกคนเข้าใจดี กรรมการและราษฎรก็ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อหลักการ เมื่อยืมข้าวจากธนาคารข้าว ซึ่งเป็นของส่วนรวมไปใช้และถึงกำหนดเวลาสัญญาไว้ ก็ต้องนำข้าวมาคืนพร้อมด้วยดอกเบี้ย นอกจากว่ามีเหตุสุดวิสัย ซึ่งต้องชี้แจงให้กรรมการพิจารณาข้อเท็จจริง ราษฎรต้องร่วมมือกันสร้างยุ้งที่แข็งแรง ทั้งนี้หากปฏิบัติตามหลักการที่วางไว้ จำนวนข้าวที่หมุนเวียนในธนาคารจะไม่มีวันหมด แต่จะค่อยๆ เพิ่มจำนวนขึ้นแลจะมีข้าวสำหรับบริโภคไปจนถึงลูกหลาน ในที่สุดธนาคารข้าวก็จะเป็นแหล่งที่รักษาผลประโยชน์ของราษฎรในหมู่บ้านและเป็นแหล่งอาหารสำรองของหมู่บ้านด้วย..."

จากพระราชดำริในรายละเอียดขั้นตอนการทำงานของธนาคารข้าวของชาวบ้าน เป้าหมายสุดท้ายคือ “แหล่งอาหารสำรองของหมู่บ้านที่ยั่งยืน” โดยทั้งคณะกรรมการและชาวบ้านต้อง “ต้องมีความซื่อสัตย์ต่อหลักการ” กล่าวคือเมื่อ “ยืม” ต้องคืนให้ได้ ถ้าคืนไม่ได้ด้วยเหตุสุดวิสัยต้อง “บอกความจริง” ถอดข้อความได้ประเด็นสำคัญขั้นตอนดำเนิน “ธนาคารข้าว” ดังนี้

1) ราษฎรต้องร่วมมือกันสร้างยุ้งที่แข็งแรง

2) ราษฎรในหมู่บ้านต้องเลือก “คณะกรรมการควบคุม”

3) คณะกรรมการควบคุมมีบทบาทหน้าที่ (1) เป็นผู้เก็บรักษา พิจารณาจำนวนข้าวที่จะให้ยืมและรับคืน (2) จัดทำบัญชีทำการของธนาคารข้าว เช่น เมื่อราษฎรยืมข้าวไปใช้บริโภคให้ลงบัญชียืมข้าวไปใช้ และเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวได้แล้วให้นำมาคืนธนาคาร พร้อมด้วยดอกเบี้ยจำนวนเล็กน้อย (3) บริหารจัดการดอกเบี้ยให้ทำบัญชีไว้เป็นสมบัติส่วนรวม (4) คณะกรรมการมีสิทธิ์ในการยืมและคืนเท่าเทียมกันกับราษฎร

4) หลักการของธนาคารข้าว ให้ทุกคนเข้าใจอย่างชัดเจนว่า “ข้าวนี้เป็นของส่วนรวมเมื่อยืมไปใช้แล้ว ถึงกำหนดสัญญาต้องคืน ข้าวพร้อมดอกเบี้ยที่กำหนดไว้ร่วมกันและการปฏิบัตินี้มีเงื่อนไขความซื่อสัตย์สุจริตเป็นพื้นฐานสำคัญ

5) เมื่อเจอปัญหาราษฎรคืนข้าวและดอกเบี้ยไม่ได้ด้วยเหตุสุดวิสัย ต้องชี้แจงข้อเท็จจริงให้กรรมการรับทราบในการร่วมบริหารจัดการปัญหาช่วยกัน

6) เป้าหมายร่วมกันคือ ให้ธนาคารข้าวเป็นผลประโยชน์ของราษฎรในหมู่บ้านและเป็นแหล่งอาหารสำรองของหมู่บ้าน ให้มั่นใจและมั่นคงจนถึงลูกหลาน

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมตั้งแต่ ปี พ.ศ.2504 เป็นต้นมาตลอดระยะเวลา 64 ปี สังคมไทยได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม การเปลี่ยนแปลงมีความเป็นพลวัตกระบวนการมีความสลับซับซ้อนเชื่อมโยงกันและกันยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ ซึ่งมีทั้งทางบวก เป็นความเจริญทางวัตถุและสาธารณูปโภค ส่วนทางลบสร้างความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติอ่อนแอลง ภูมิความรู้ที่เคยใช้แก้ปัญหาและสั่งสมปรับเปลี่ยนกันมาถูกลืมเลือนและเริ่มสูญหายไป (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) เมื่อสืบค้นสาเหตุแห่งปัญหาต่างๆ ที่ซ่อนอยู่ใน

สังคมไทยในรูปแบบชนชั้นทางสังคม ระบบอุปถัมภ์เครือญาติสร้างคนในสังคมเกิดจากความเหลื่อมล้ำ ความยากจน ความไม่เท่าเทียมของสังคมและเศรษฐกิจ ที่ประชาชนได้รับ ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน การมีปัญหาระหว่างเมืองกับชนบท การสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การได้รับประโยชน์ของสินทรัพย์ในแผ่นดินทั้งที่เป็นของชาติกระจุกอยู่กับกลุ่มที่มีอำนาจ คนรวย การได้รับพฤติกรรมตอบสนองที่ไม่เท่าเทียมกัน คนที่มีการศึกษาความรู้มากเอาเปรียบคนที่ไม่ได้รับการศึกษาก่อให้เกิดความลำบากยากเข็ญให้กับประชาชนทั่วไป ปัญหาเหล่านี้อาจเป็นแรงขับให้เกิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในปัจจุบัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) อย่างไรก็ตามผู้เขียนยังเชื่อมั่นและยืนยันชัดเจนว่าหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นจากปัญหาความไม่พอดีของสิ่งที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ ซึ่งคนรวยมีอยากสาวได้สาวเอา คนจนโอกาสน้อยมือสั้นย่อมขนขวายได้น้อยไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพทำให้ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนจึงห่างกันมาก กลายเป็นชนชั้นทางสังคมที่มีคนจนเป็นฐานรากจำนวนมาก คนรวยยิ่งรวย คนจนยิ่งจนแทบไม่มีอันจะกิน ซึ่งสอดคล้องกับพระบรมราโชวาทเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2517 ที่ปรากฏคำว่า “พอมี พอกิน พอใช้” เป็นพื้นฐาน (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562) โดยสรุปได้ดังนี้

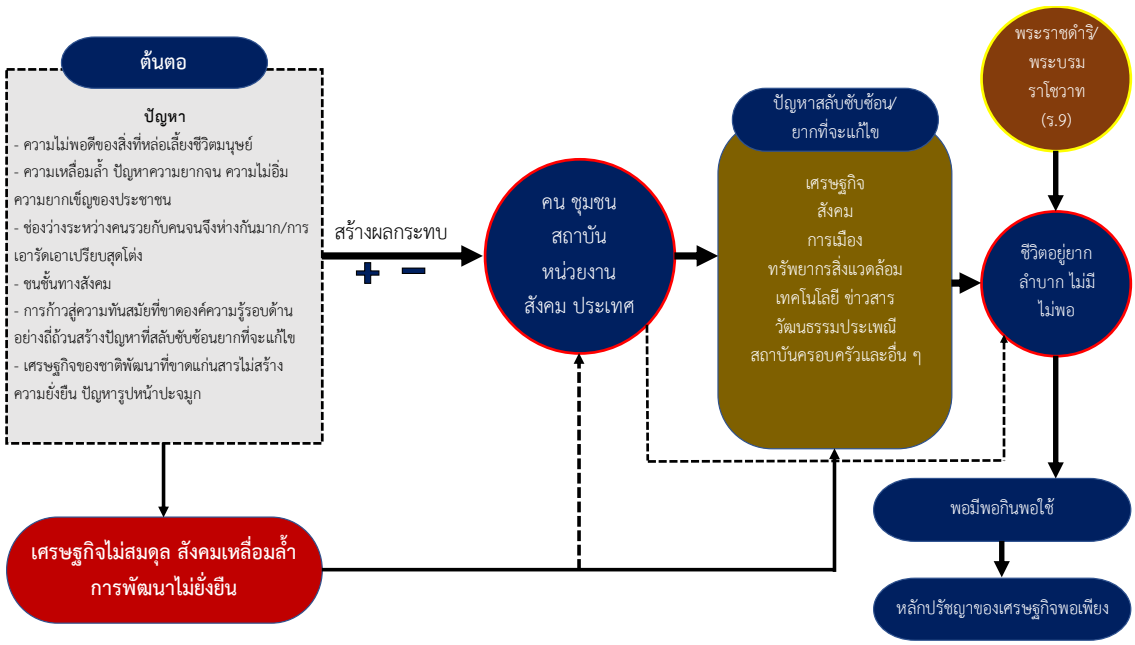

ภาพที่ 4.24 ภาพสรุปความเป็นมาหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563)

นอกจากนี้ยังมีวิถีวิธีพอเพียงประชาชนในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2560) ในการสอบถามเบื้องต้นก่อนลงพื้นที่เก็บข้อมูลชาวบ้านยังไม่เข้าใจคำว่าเศรษฐกิจพอเพียง แต่จะรู้จักคำว่า การประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ จึงใช้คำนี้เป็นการสื่อสารกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่นครหลวงเวียงจันทน์ จำนวน 400 คน ผู้ที่ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง อายุไม่เกิน 25 ปี นับถือพุทธศาสนา ซึ่งเกือบทั้งหมดจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและระดับปริญญาตรี โดยมาอาศัยอยู่ในนครหลวงเวียงจันทน์ไม่เกิน 10 ปี ซึ่งส่วนใหญ่มีภูมิลำเนาบ้านเกิดอยู่ต่างแขวง แต่ละคนมีรายได้-รายจ่ายอยู่ระหว่างเดือนละไม่เกิน 10,000 บาท และส่วนใหญ่ที่ตอบแบบสอบถามจะมีกลุ่มสมาชิกที่สังกัดสมาชิกกลุ่มชาวหนุ่ม สมาชิกสมาพันธ์แม่หญิง สมาชิกกรรมบาล และสมาชิกพรรค โดยมีภูมิความรู้เกี่ยวกับการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ใน 5 ประเด็นสาระสำคัญดังนี้

1) การใช้จ่ายใดๆ ต้องคำนึงถึงความจำเป็นต่อการดำรงชีพและไม่สุรุ่ยสุร่าย

2) การทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนหรือสังคมไม่ควรเอาเปรียบเพื่อนร่วมงานหรือผู้อื่น

3) การทำกิจการหรือการลงทุนใดๆ ต้องค้นหาข้อมูลอย่างละเอียดถี่ถ้วนและรู้จักวางแผน

4) การกระตุ้นตนเองให้เป็นคนรู้จักศึกษา หาความรู้ใส่ตัว ทั้งในด้านการดำรงชีวิต และในอาชีพของตนต้องทำสม่ำเสมอ

5) การรู้จักประหยัด มัธยัสถ์เป็นหลักพื้นฐานสำคัญของความพอประมาณ

แต่ว่าประชาชนในเขตนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ยังไม่มั่นใจกับวิถีชีวิตในประเด็นที่ว่า (1) การตัดสินใจใดๆ ในครอบครัวหรือที่ทำงานต้องยึดเหตุผลของตนเองเป็นสำคัญเสมอ และ (2) การประกอบอาชีพหลายๆ อย่างในช่วงเวลาใกล้เคียงกันเพื่อหารายได้ให้มากขึ้น รวมถึง (3) การดำรงชีวิตด้วยการเผื่อแผ่แบ่งปันเป็นความพอเพียงหรือการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ ซึ่งจากการสังเกตและสอบถามเพิ่มเติมได้นัยสำคัญว่า ในการดำเนินชีวิตปัจจุบันไม่เคยได้ตรวจสอบว่าตนเองดำรงชีวิตแบบพอมีพอกินไหม? แต่ในทุกวันใช้ชีวิตแบบคนทั่วไป มีน้อยก็ประหยัดมีมากก็แบ่งกินแบ่งใช้แบ่งเก็บ ซึ่งใช้ชีวิตตามที่ตนเองมี แม้ว่าครองชีพในนครหลวงเวียงจันทน์สูงกว่าในพื้นอื่นๆ ของประเทศ ยัง

ต้องอาศัยหรือแสวงหารายได้ หางานทำเพิ่มขึ้น ดังนั้นคนที่อาศัยอยู่ในเมืองหลวงต้องมีรายได้ต้องมั่นคง และหรือต้องเพิ่มอาชีพมากกกว่า 1 อาชีพจึงจะสามารถมาดำรงชีวิตอยู่ได้ในนครหลวงเวียงจันทน์ได้แบบพอดี หรือต้องประหยัดแบบมากเพื่อให้ประคับประคองชีวิตได้ โดยเฉพาะแนวคิดพอมีพอกินต้องนำมาใช้ให้มากที่สุด แต่สิ่งหนึ่งที่เห็นเป็นภาวะปกติคือภายหลังการเลิกงานจะเห็นการชุมแชวสังสรรค์ของคนหนุ่มสาว พนักงานรัฐ คนทำงาน ชอบสนุกสนานกิน ดื่ม ผ่อนคลาย ซึ่งร้านกินดื่มสังสรรค์ตอนเย็น กลางคืนมีอยู่ตามถนนแทบทุกสายในนครหลวงเวียงจันทน์โดยเฉพาะแถวริมโขง

เมื่อสอบถามวิถีการดำรงชีวิตแบบการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ที่ปฏิบัติเป็นกิจวัตรประจำวันของชีวิตตนเองและครอบครัวมีลักษณะของการดำรงชีวิตอยู่ในระดับที่แตกต่างกันออกไป โดยมีระดับการปฏิบัติ 5 ลำดับสูงสุด ดังนี้

1) ครอบครัวซึ่งทุกคนมีข้าวกินทุกมื้ออย่างอุดมสมบูรณ์

2) การทำงานทุกอย่างในชีวิตประจำวันมีการยึดหลักการพึ่งตนเองเสมอ

3) เวลาใช้ประโยชน์จากเครื่องใช้ไฟฟ้าแล้ว เช่น โทรทัศน์ วีดีโอ คอมพิวเตอร์ โน๊ตบุ๊ค ปริ้นเตอร์ มีการถอดสายปลั๊คทุกครั้ง

4) การวางแผนใช้จ่ายเงินสำหรับจับจ่ายใช้สอย ซื้อของที่จำเป็นสำหรับตนเองและครอบครัวในแต่ละวัน

5) ตนและครอบครัวมีการทำบุญใส่บาตรหรือบริจาคทานเสมอ

นอกจากนี้ยังพบว่าวิถีการดำเนินชีวิตที่มีการสวดมนต์ไหว้พระก่อนนอน ประชาชนมีเวลาสำรวจตัวเองในการดำรงชีวิตในแต่ละวันอย่างสงบและมีสติ รวมถึงมีการพบปะสังสรรค์กันเสมอ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ประชาชนในนครหลวงเวียงจันทน์มีการดำรงชีวิตแบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ในชีวิตประจำวันเป็นอย่างดี เข้าใจพฤติกรรมการดำรงชีวิตแบบพอเพียงและสามารถปฏิบัติเป็นไปอย่างปกติวิสัย

อย่างไรก็ตามประชาชนที่อาศัยอยู่ในนครหลวงเวียงจันทน์มีวิธีปฏิบัติในกิจกรรมและการประยุกต์ใช้แบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ระดับบุคคลและครัวเรือนมุ่งเน้นในความเอื้ออาทร เกื้อกูลต่อกัน และการดำรงชีวิต มีการปฏิบัติที่ชัดเจนที่สุด และประยุกต์ใช้ในด้านจิตใจสูงที่สุด ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.5 ระดับการปฏิบัติและการประยุกต์ใช้ประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ระดับบุคคลและครัวเรือนในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

วิธีประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้	ค่าเฉลี่ย	ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน	การปฏิบัติ
การปฏิบัติแบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้			
ด้านการลดรายจ่าย	3.27	0.72	ปานกลาง
ด้านการเพิ่มรายได้	3.08	0.88	ปานกลาง
ด้านการออม	3.13	0.87	ปานกลาง
ด้านการดำรงชีวิต	3.56	0.70	มาก
ด้านการใช้และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	3.50	0.71	มาก
ด้านการเอื้ออาทร เกื้อกูลต่อกัน	3.56	0.73	มาก
การประยุกต์ใช้ประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้			
ด้านจิตใจ	4.22	0.73	มากที่สุด
ด้านเศรษฐกิจ	3.66	0.79	มาก
ด้านสังคม	3.56	0.78	มาก
ด้านเทคโนโลยี	3.53	0.76	มาก
ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	3.41	0.82	มาก
ด้าน “พอ” พัฒนาตนเอง ไม่เบียดเบียนและพึงพอใจในชีวิตที่พอเพียง	3.90	0.75	มาก
รวม	**3.53**	**0.77**	**มาก**

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2560)

อนึ่งเมื่อวิเคราะห์รายละเอียดถึงปัจจัยพื้นฐานบุคคลพบข้อมูลที่มีความสำคัญในการออกแบบการดำรงชีวิตที่ทำให้หลุดพ้นจากความยากจนยั่งยืน ดังนี้

1) ประชาชนที่มีอายุตั้งแต่ 36 ปีขึ้นไปมีการปฏิบัติตามกิจกรรมและการประยุกต์ใช้แบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ในระดับบุคคลและครัวเรือนมากกว่าผู้ที่อายุไม่เกิน 35 ปี

2) ประชาชนที่มีอาชีพราชการ พนักงานรัฐ อาทิ ครู ตำรวจ ทหาร ผู้นำในกระทรวงต่างๆ รัฐวิสาหกิจ ธุรกิจส่วนตัว ประชาชนหรือผู้รับจ้างทั่วไป พ่อค้า แม่ค้า มีการ

ปฏิบัติตามกิจกรรมและการประยุกต์ใช้แบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ในระดับบุคคลและครัวเรือนมากกว่าอาชีพนักเรียน นักศึกษา

3) ประชาชนที่อาศัยอยู่ตั้งแต่ 31 ปีขึ้นมีการปฏิบัติตามกิจกรรมและการประยุกต์ใช้แบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ในระดับบุคคลและครัวเรือนมากกว่าผู้ที่อาศัยอยู่ในนครหลวงเวียงจันทน์ไม่เกิน 30 ปี

4) ประชาชนที่มีระดับการศึกษาระดับชั้นต้นและชั้นกลาง มีการปฏิบัติตามกิจกรรมระดับบุคคลและครัวเรือนตามแบบการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้มากกว่าผู้ที่มีระดับการศึกษาปริญญาตรีขึ้นไป

5) ประชาชนที่มีรายได้ต่อเดือนตั้งแต่ 20,001 บาทขึ้นไปมีการปฏิบัติตามกิจกรรมและการประยุกต์ใช้แบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ในระดับบุคคลและครัวเรือนมากกว่าผู้ที่มีรายได้ไม่เกิน 20,000 บาท

6) ประชาชนที่มีรายจ่ายตั้งแต่ 5,001-10,000 บาทมีการปฏิบัติตามกิจกรรมในระดับบุคคลและครัวเรือนตามแบบการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้มากกว่าผู้ที่มีรายจ่าย ไม่เกิน 5,000 บาทและ 10,001 ขึ้นไป

7) ประชาชนในนครหลวงเวียงจันทน์ที่เคยเข้ารับการอบรมจะสามารถปฏิบัติตามกิจกรรมในระดับบุคคลและครัวเรือนได้มากกว่าผู้ที่ไม่เคยเข้ารับการอบรมการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้เลย

ทั้งนี้จากมุมมองของผู้นำชุมชนและพนักงานที่ทำงานอยู่ในนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้อธิบายถึงรูปแบบและแนวทางการดำรงชีวิตแบบประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ มีข้อมูลสำคัญซึ่งผู้เขียนจะระบุถึงภาษาลาวไว้เพียงบางคำที่พบประชาชนกล่าวถึงบ่อยๆ ซึ่งเหมือนภาษาถิ่นอีสาน ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1) พฤติกรรมที่แสดงถึงการน้อมนำแนวคิดการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน พบวิธีพอเพียงด้วยการลดรายจ่ายแตกต่างกันออกไป เช่น การประหยัดการพลังงานและน้ำปะปา ปลูกผักเลี้ยงสัตว์ ใช้เงินให้ถูกต้องมีประโยชน์ ต้องคิดก่อนว่าเราจะซื้ออะไร เลือกซื้อแต่เครื่องใช้ที่จำเป็น หยุดการสังสรร ลดการไปเที่ยวเล่น รวมถึงการกินพออิ่มก็ต้องเซา(หยุด) บ่ (ไม่) ต้องกินแนวกระจุกกระจิก (ของกินเล่น) และคนถึงการไปเก็บผัก หา

หน่อไม้ เลี้ยงไก่ เป็นต้นแต่สิ่งที่ชี้ไปในทิศทางเดียวกันทั้งหมดคือ บ่ซื้อในสิ่งของที่ไม่จำเป็น ไม่จ่ายฟุ่มเฟือย ทุกคนต้องรู้จักประหยัดช่วยกัน นอกจากนี้ต้องหารายได้เสริมด้วยการขายเครื่อง (เสื้อผ้า) มีการสอนพิเศษ ซอกหาเวียกนอกโมงการ (หาทำงานพิเศษนอกเวลาทำงาน) เพิ่มขึ้นไม่อยู่นิ่ง ชี้ให้เห็นว่า ประชาชนส่วนใหญ่จะมีอย่างน้อย 2 อาชีพต่อ 1 คน เมื่อได้เงินมาทุกคนตัดสิ่งที่ไม่จำเป็นออกไป นำเงินส่วนที่เหลือจากค่าใช้จ่ายแต่ละเดือนฝากธนาคาร หยุดในสิ่งที่ไม่จำเป็น เช่น กินเหล้า เมายา ซุมแซวอื่นๆ (รวมกลุ่มตุ้มโฮม) ไม่เที่ยวเล่นจนเกินขอบเขต บ่เล่นกินฟุ่มเฟือย กินเหล้ากินเบียร์ และบางครอบครัว ได้เงินเดือนมาแต่ละเดือน ครึ่งหนึ่งไปฝากธนาคาร และใช้ครึ่งหนึ่ง ใช้ชีวิตแบบพอเพียง เน้นการอยู่กินแบบมีระเบียบวินัยเป็นระบบเก็บเล็กเก็บน้อย บ่ใช้จ่ายแบบฟุ่มเฟือย ต้องเลือกสิ่งของเครื่องใช้ให้เหมาะสมกับเศรษฐกิจครอบครัว บ่ใช้เครื่องของที่มีราคาแพง เกินความจำเป็นของครอบครัว และใช้สิ่งของที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมถึงการปลูกจิตสำนึกรักษาสิ่งแวดล้อม ปลูกไม้ทดแทนต้นไม้ที่ถูกตัดไป มีการใช้วัสดุที่เป็นมิตรต่อธรรมชาติ ที่สำคัญทุกคนในครอบครัวการเอื้ออาทร เกื้อกูล (การช่วยเหลือ) ต่อกันด้วยการฮักแพงกัน เบิ่งแงงกัน (ดูแลกัน) ในยามเจ็บป่วย มีอะไรก็โทรหากันแต่ละสัปดาห์ทุกวันเสาร์กินข้าวสามัคคี แบบครบหน้าครอบตา ญาติพี่น้อง แบ่งปันซึ่งกันและกัน เฮ็ดเวียก (ทำงาน) ช่วยกัน ไปทำกิจกรรมแบบครอบครัว กินข้าวสามัคคี รวมถึงมีการไปมาหาสู่กัน แบ่งปันกันและปรึกษาหารือกันเป็นประจำ

2) ประชาชนในนครหลวงเวียงจันทน์ส่วนใหญ่มีสุขภาพร่างกายแข็งแรงดี แต่มีบางครอบครัวที่บ่ใส่ใจเรื่องสุขภาพการกินอยู่บ่สะอาด ส่วนการศึกษาในเบื้องต้นยังได้รับจากพรรครัฐ แต่คุณภาพการศึกษาที่ได้รับจากรัฐยังไม่เพียงพอ บ่ดีปานใด๋ (ยังไม่ดีมีคุณภาพนัก) ยังไม่ทั่วถึงอีกด้วย ยังต้องพัฒนาในด้านระบบการศึกษา อาคารเรียน เครื่องมือสื่ออุปกรณ์การศึกษา ซึ่งการดำรงชีวิตในปัจจุบันบ่เพียงพอในการดำรงชีวิต ชีวิตมีการเฮ็ดเวียก (ทำงาน) ดี ประชาชนในท้องถิ่นบางครอบครัวก็ดี แต่บางครอบครัวปานกลาง เฮ็ดเวียก (ทำงาน) ตามการมอบหมายของพรรครัฐ การสัญจรในเมืองมีความแออัด ค่าแรงถูก ค่าครองชีพสูง ทุกคนต้องดิ้นรนทำงาน รายได้จึงมาจากการทำงานของสมาชิกในครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ หลายครอบครัวที่พออยู่พอกินพอใช้ แต่หลายครอบครัวที่มีรายได้บ่เพียงพอต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ส่วนการจัดการขยะและไฟแสงสว่างยังไม่เพียงพอ การสัญจรได้รับความยุ่งยาก แออัด บ่ค่อยสะดวกใน

การเดินทางถนนบางที่บ่มีการซ่อมแซม ยังเป็นขุม (หลุม) เป็นบวก (แอ่งน้ำ) ส่วนความสัมพันธภาพของสมาชิกในครอบครัวและชุมชนดีมาก มีการไปมาหาสู่กันปกติ ช่วยเหลือกันในตกทุกข์ได้ยาก การพัวพัน (การปฏิสัมพันธ์) ของสมาชิกในครอบครัวแม่นมีความสามัคคียักแพงกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีความเอกภาพกันในครอบครัว เวลาการพัวพันแม้นปกติเพราะทุกมื้อได้นั่งกินข้าวนำกัน ทุกคนมีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

3) ถ้าต้องการเพิ่มความสุขในครอบครัวจึงควรกำหนดแนวทางการดำรงชีวิตแบบการประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ มี 3 แนวทางสำคัญได้แก่ แนวทางที่ 1 ผู้นำครอบครัวและผู้ที่มีรายได้หลักของครอบครัวต้องหยุดการสังสรรค์ การกินเลี้ยงหลังเลิกงาน หรือลดการชุมแซวกันให้มาก แล้วหันมาประหยัดเงินที่ซื้อเหล้า เบียร์กินในแต่ละวันเพื่อให้มีเก็บให้กับครอบครัวเพื่ออนาคต แนวทางที่ 2 ทุกคนในครอบต้องหันกลับมาตระหนักรู้ เข้าใจ และปฏิบัติในการใช้จ่ายใดๆ ต้องคำนึงถึงความจำเป็นต่อการดำรงชีพและไม่สุรุ่ยสุร่าย การรู้จักประหยัดมัธยัสถ์เป็นหลักพื้นฐานสำคัญของความพอประมาณ และการกระตุ้นตนเองให้เป็นคนรู้จักศึกษาหาความรู้ใส่ตัว ทั้งในด้านการดำรงชีวิต และในอาชีพของตนต้องทำสม่ำเสมอ รวมถึงการทำกิจการหรือการลงทุนใดๆ ต้องค้นหาข้อมูลอย่างละเอียดถี่ถ้วนและรู้จักวางแผน และมีแนวทางที่ 3 ทุกคนในครอบครัวต้องทำงานทุกอย่างในชีวิตประจำวันที่เป็นการยึดหลักการพึ่งตนเองเสมอ และการทำกิจกรรมร่วมกันในชุมชนหรือสังคมไม่ควรเอาเปรียบเพื่อนร่วมงาน สำคัญที่สุดทุกคนต้องกลับมาบ้านเพื่อกินข้าวกันทุกมื้อ

ส่วนปัญหาอุปสรรคในการประยุกต์ใช้การประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้ในระดับบุคคลและครัวเรือนของประชาชนในเขตนครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบว่า ประชาชนเชื่อมั่นว่า “ยาก” ที่จะปฏิบัติตามได้ในสถานการณ์ปัจจุบันนับเป็นปัญหาหลักในการคิดเริ่มต้นถึง รองลงมาคิดว่า คำว่า “พอเพียง” เป็นเรื่องของเฉพาะบางคนมิใช่ของทุกคน และความพอเพียงเหมาะสำหรับเกษตรกร ไม่เหมาะกับระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ยังไม่ค่อยเข้าใจ คำว่า “พอเพียง” มันเป็นนามธรรมเกิน ดังนั้นผู้เขียนได้นำสิ่งที่เป็นนามธรรมมาวิเคราะห์ให้อธิบายให้เป็นรูปธรรมแบบง่ายซึ่งผู้ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยทั่วไปนิยมใช้กับการสำรวจตนเองในกิจกรรมการดำรงชีวิตประจำวันที่เรียกว่า “ตุ่มวิธีพอเพียง” ซึ่งเปรียบเทียบการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันมีค่าใช้จ่ายมากมายทั้งจำเป็นและไม่

จำเป็น จนบางครั้งไม่มีเหลือเก็บเลยในแต่ละเดือน จึงเปรียบเสมือนว่า บ้านเรามีตุ่มชีวิตอยู่ใน ทุกวันเราเทน้ำลงในตุ่ม แต่ตุ่มมีรูน้ำรั่วซึม ดังนั้นหากต้องการรักษาน้ำไว้แล้วเราเลือกที่จะอุดรูรั่วหรือเลือกที่จะเทน้ำลงตุ่มดังภาพต่อไปนี้

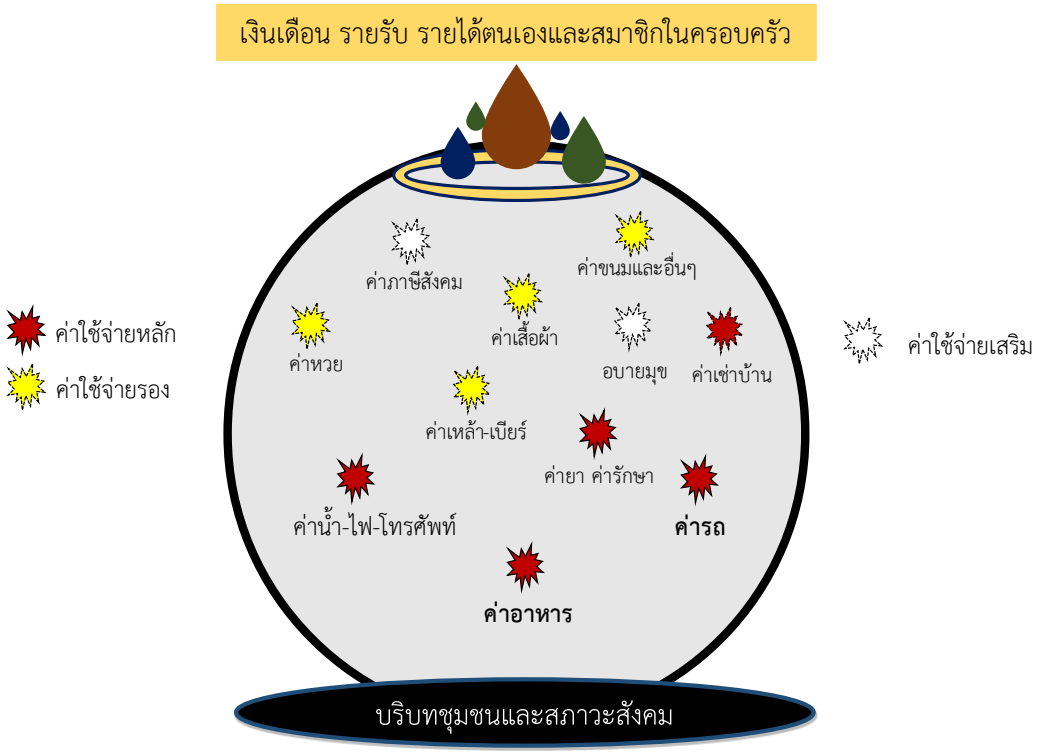

ภาพที่ 4.25 ตุ่มวิธีพอเพียงระดับบุคคลและครัวเรือน

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2560)

การยึดหลักปฏิบัติ 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียง

เมื่อปี พ.ศ.2558 ผู้เขียนได้เคยเขียน “หลัก 7 ป. อย่างพอเพียง” ไว้เป็นหนังสือเล่มแรก ในการได้มีโอกาสสอนรายวิชาเศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ ซึ่งเป็นหัวข้อหนึ่งที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนเรื่องตามรอยพ่ออยู่อย่างพอเพียง โดยหลัก 7 ป. อย่างพอเพียงเป็นแนวคิดหนึ่งในการฝึกตรวจสอบตนเองเพื่อให้ตนหนักรู้ เข้าใจ เข้าถึง ปฏิบัติ พัฒนาเพื่อให้เป็นคนพอเพียง ซึ่งมีกรอบแนวคิดหลัก 7 ป. ได้แก่ ประเมิน ประมาณ ประพฤติ ปฏิบัติ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และประยุกต์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ผ่านกระบวนการฝึกฝนตนเอง คนในครอบครัวและฝึกอบรมปฏิบัติในการสอนนักศึกษาแล้วตลอดระยะเวลา 10 จึงต้องปรับปรุง แก้ไข พัฒนาให้

เหมาะสมกับผลที่เกิดขึ้นในเชิงปฏิบัติอย่างสมบูรณ์ขึ้น ดังกรอบแนวคิดหลัก 7 ป. ไปสู่หลัก 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพ่อเพียงตามภาพต่อไปนี้

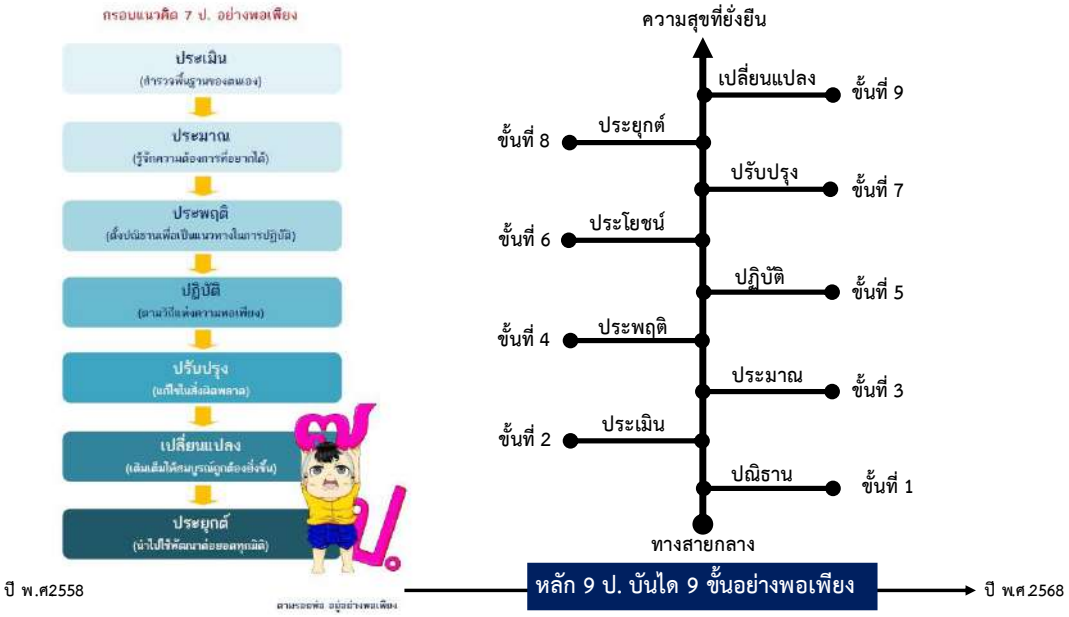

ภาพที่ 4.26 กรอบแนวคิดหลัก 7 ป. ไปสู่หลัก 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพ่อเพียง
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2558)

เหตุที่หลัก 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียงมีนัยสำคัญที่เป็นบันได กล่าวคือทุกคนที่ปรารถนาชีวิตที่พอเพียงต้อง “ลงมือปฏิบัติ” ต้องออกแรงปีนป่ายขึ้นไปทีละขั้นให้เกิดความสำเร็จไปทีละขั้นตามเส้นทางสายกลางซึ่งประกอบด้วยบันไดขั้นที่ 1 ปณิธาน บันไดขั้นที่ 2 ประเมิน บันไดขั้นที่ 3 ประมาณ บันไดขั้นที่ 4 ประพฤติ บันไดขั้นที่ 5 ปฏิบัติ บันไดขั้นที่ 6 ประโยชน์ บันไดขั้นที่ 7 ปรับปรุง บันไดขั้นที่ 8 ประยุกต์ และบันไดขั้นที่ 9 เปลี่ยนแปลง ชีวิตความพอเพียงจนเกิดเป็นวิถีชีวิตที่มีความสุขอย่างยั่งยืน

1. ทางสายกลาง (หลักมัชฌิมาปฏิปทา)

ชาวพุทธศาสนารู้จักทางสายกลางในชื่อว่า มรรค ซึ่งคำว่า “มรรค” เป็นเส้นทางแห่งความดับทุกข์ เป็น 1 ในหลักธรรมอริยสัจ 4 ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา เป็นหลักประพฤติปฏิบัติแห่งความจริงอันประเสริฐโดยแปลคำว่า อริยสัจ ตามรูปศัพท์ หมายถึง สัจจะที่พระอริยะตรัสรู้ สัจจะของพระอริยะ สัจจะที่ทำให้เป็นอริยะ และสัจจะอย่างอริยะ คือ ความจริงแท้แน่นอน ได้แก่ ทุกข์ คือความไม่สบายกายไม่สบายใจ สมุทัย

คือสาเหตุของทุกข์คือตัณหาหรือความอยาก นิโรธ คือ ภาวะที่ปราศจากปัญหาหรือนิพพาน และมรรค คือ วิธีดับทุกข์หรือวิธีแก้ปัญหา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2541; ว.วิชรเมธี, 2555) ซึ่งอริยสัจ ข้อสุดท้าย คือ มรรค เป็นหลักพื้นฐานสำคัญที่อธิบายเป็นจุดเริ่มต้นของความพอเพียง ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) (2541) ได้อธิบาย “มรรค” ไว้ว่า

> “ภิกษุทั้งหลาย ที่สุดสองอย่างนี้ บรรพชิตไม่พึงเสพ กล่าวคือ การหมกมุ่นด้วยกามสุขในกามทั้งหลาย อันเป็นการชั้นต่ำ ชั้นตลาด ของบุถุชน มิใช่อริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง และการประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตน อันเป็นทุกข์ ไม่เป็นอริยะ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อย่างหนึ่ง”
>
> “ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งทางสายกลางที่ไม่ข้องแวะที่สุดสองอย่างนั้น อันเป็นทางที่สร้างจักษุ (การเห็น) สร้างญาณ (การรู้) เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”
>
> “ก็ทางสายกลางนั้น....เป็นไฉน? ทางนั้น คือมรรคอันเป็นอริยะ มีองค์ประกอบ 8 ประการ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ” ข้อสังเกต คือความเป็นทางสายกลาง (The Middle Path หรือ Middle Way) นั้น เป็นเพราะไม่เข้าไปข้องแวะที่สุดสองอย่าง แต่มิใช่อยู่กลางระหว่างที่สุดทั้งสอง คือ 1) กามสุขัลลิกานุโยค คือ การหมกมุ่นอยู่ด้วยกามสุข 2) อัตตกิลมถานุโยค คือ การประกอบความลำบากเดือดร้อนแก่ตนเอง”

โดยมีการขยายความคำว่า “มรรค 8” กล่าวคือต้องมีองค์ประกอบแห่งความดี ความถูกต้อง 8 ประการ ดังนั้นคำว่า มรรค มีชื่อเต็มว่า อริยอัฏฐังคิกมัคค์ (อริย + อักฐังคิก + มัคค์) เรียกเป็นไทยว่า อริยอัฏฐังคิกมรรคบ้าง อริยอัษฎางคิกมรรคบ้าง อารยอัษฎางคิกมรรคบ้าง แปลว่า ทางมีองค์แปดประการอันประเสริฐทางมีองค์ 8 ของพระอริยะ ทางมีองค์ 8 ที่ทำคนให้เป็นพระอริยะ ทางมีองค์ 8 ที่พระอริยะคือพระพุทธเจ้าทรงค้นพบ หรือมรรคาอันประเสริฐมีองค์ประกอบ 8 ประการ (พระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต), 2541) ได้แก่ (1) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (right view หรือ right understanding) (2) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (right thought) (3) สัมมาวาจา วาจาชอบ (right speech) (4) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (right action) (5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (right livelihood) (6) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (right effort) (7) สัมมาสติ ระลึกชอบ (right mindfulness) และ (8) สัมมาสมาธิ จิตมั่นชอบ (right concentration) ชี้ให้เห็นว่า “มรรค 8” เปรียบเสมือนทางสายเดียว แต่มีองค์ประกอบ 8

ประการประกอบขึ้นเป็น “มัชฌิมาปฏิปทา” เช่นเดียวกับอาคาร บ้านเรือน รถ เส้นทาง กว่าจะสร้างขึ้นมาต้องมีองค์ประกอบหลายส่วนประกอบ อาทิ การสร้างเส้นทางหนึ่งกว่าจะสำเร็จเป็นถนนได้ ต้องอาศัยวัสดุอุปกรณ์ เครื่องมือ เครื่องจักร มารวมกันทำตามขั้นตอนถึงจะสำเร็จได้มีทั้งดิน หิน กรวด ทราย ลูกรัง ยาง คอนกรีต เป็นชั้นลำดับขึ้นมาจนถึงผิวทาง รวมเป็นตัวถนนหรือพื้นถนนมีของคัน เส้นแนว ความเอียงเทของที่ลาดชันโค้งเลี้ยว มีสัญญาณ เครื่องหมาย ป้ายบอกทิศทาง ระยะทาง และสถานที่ เป็นต้น ตลอดจนแผนที่ทางและโคมไฟในยามค่ำคืน ถนนประกอบด้วยส่วนประกอบสำคัญต่างๆ มากมายจนเสร็จสมบูรณ์จึงมั่นใจให้ผู้ขับรถเดินทางบนถนนทั้งกลางวันและกลางคืนมีความปลอดภัย ก็ย่อมอาศัยส่วนประกอบเหล่านี้สืบเนื่องกันไปจนบรรลุเป้าหมายปลายทางโดยไม่หลงทางนั่นเอง ดังนั้นเมื่อบุคคลมีเส้นทางอันประเสริฐเป็นแนวทางในการดำรงชีวิตแล้วต้องรู้จักการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จึงจะเป็นแนวปฏิบัติสู่ความพ้นทุกข์ เป็นข้อพึงประพฤติปฏิบัติสู่ความสำเร็จในชีวิต เป็นเครื่องชี้นำชีวิตของคนทุกหมู่เหล่าสู่การดำรงชีพที่พอเพียงพ้นจากความยากจนได้ สามารถสร้างนำความสุขที่ยั่งยืนมาสู่ตนและคนรอบข้าง และสามารถนำสู่ผลสุดท้ายของชีวิตมนุษย์จนกระทั่งดับความทุกข์โดยสิ้นเชิง เพียงให้ทุกคน “ลงมือปฏิบัติตามหลักมรรค 8 ที่พุทธศาสนากำหนดเป็นแนวทางไว้แล้วนั้น จงทำทันทีและจงทำอย่างเคร่งครัด” ก็เพียงพอที่จะประสบความสำเร็จในทุกประการ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559) สามารถสรุปอย่างสั้นๆ แบบเข้าใจง่ายคำว่า ทางสายกลาง คือ เส้นทางที่มีแบบแผนในการดำเนินชีวิตอย่างมีปัญญา มีเหตุผล สมดุล ไม่สุดดต่างเพื่อให้ตนมีแนวปฏิบัติด้วยความพอเพียงและหลุดพ้นความทุกข์ยากได้โดยยึดมั่นหลักธรรม “มรรค 8” ที่อาศัยความคิดดี การกระทำดี มีวิถีการดำรงชีวิตอย่างถูกต้อง และให้รู้จักพอเพียงอย่างมีปัญญา

2. หลักที่ 1: ปณิธาน (ความตั้งใจแน่วแน่)

คำว่า ปณิธาน เขียนว่า ประณิธาน ใช้เหมือนกันทั้งสองคำซึ่งมีความหมายถึง การตั้งใจอย่างแน่วแน่ (determination, aspiration, longing) หรือการตั้งความปรารถนา (wish, will, desire, resolution) (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2558; สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 13) ปณิธาน (Panidhāna) [ป ะ-] น. ประณิธาน. (ป.; ส.ปฺรณิธาน .) และ เป็นความตั้งใจอย่างแนวแน่ของพระโพธิสัตว์หรือพระมหาบุรุษที่มีจิตใจมุ่งมั่น หนักแน่นยิ่งเสียกว่า ภูผาสิงขร ในการบำเพ็ญบารมีสู่ความปรารถนาอันยิ่งใหญ่คือการ

บรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (บรรจบ บรรณรุจิ, 2529; คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร, 2552; พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ, 2557) ซึ่งอาจหมายรวมถึงความตั้งใจที่แน่วแน่มั่นคงต่อเนื่องไม่ขาดตอนอันเป็นความปรารถนาและการกระทำด้วยปฏิญาณตนตามเจตนาอย่างมุ่งมั่น ตั้งมั่น เชื่อมั่นในสิ่งที่ทำอย่างจริงจังและจริงใจ (พระครูสุนทรเขมาภินันท์ (เขมธมฺโม), 2560) แสดงว่า ปณิธาน (determination) คือ การตั้งปรารถนา ความตั้งใจแน่วแน่ความตั้งใจที่จะบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ (ดำรงค์ ชลสุข, 2562) อย่างไรก็ตามการตั้งปณิธานต้องมีจิตอันเป็นสัมมาทิฏฐิให้กำหนดเป็นกรอบความคิดหลัก การตั้งปณิธานตามหลักของพุทธศาสนามิใช่ความสำเร็จเพียงเหตุภายนอกเท่านั้นแต่ยังประสงค์ให้เกิดประโยชน์เรียกว่า อัตถายะ หิตายะ สุขายะ ให้เป็นผู้ตั้งมั่นมโนปณิธาน วจีปณิธาน และกายวจีปณิธานสู่การบรรลุถึงพระนิพพาน (คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร, 2552; พระครูสุนทรเขมาภินันท์ (เขมธมฺโม), 2560) ทั้งนี้มีพระราชปณิธานที่คนไทยได้ยินเป็นครั้งแรกในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อวันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2493 ก็คือ “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” เป็นพระราชปณิธานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแหงชาติ, 2554; ขจัดภัย บุรุษพัฒน์, 2563) พุทธศักราช 2562 ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหยศูรยพิมาน พระปฐมบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการออกมหาสมาคมว่า “เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎรตลอดไป” จากพระปฐมบรมราชโองการนี้ได้สะท้อนถึงพระราชปณิธานและความตั้งใจอันแน่วแน่ในการทรงงานเพื่อจะสืบสาน รักษา และต่อยอดโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและแนวพระราชดำริต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ (คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก, 2562) ชี้ให้เห็นว่าการตั้งปณิธานเป็นจุดยืนแรกที่สำคัญของความปรารถนาอย่างตั้งใจ ตั้งมั่น แน่วแน่ ไม่แปรผันในการกระทำที่มุ่งตรงสู่เป้าหมายที่ไม่คลอนแคลนหรือลดละความเพียรพยายามจนกว่าจะบรรลุสิ่งที่ปรารถนาให้เป็นรูปธรรมอย่างชัดแจ้งเห็นจริงซึ่งในหลักปณิธานในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียงจึงต้องตั้งความปรารถนาอย่างแน่วแน่ไม่แปรเปลี่ยนเป็นต้นว่า “ข้าพเจ้าขอตั้งปณิธานในชีวิตจะดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียงจนกว่าจะพบความสุขที่แท้จริง” ซึ่งปณิธานเป็นสิ่งที่ทุกคนควรตั้งไว้ให้กับ

ตนเองในการทำสิ่งหนึ่งใดให้สำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ ดังนั้นลักษณะของการปณิธาน จะต้องประกอบด้วยการมีเป้าหมายที่ชัดเจน มีแรงผลักดันจากภายในใจที่ลึกซึ้ง ไม่แปรเปลี่ยนง่าย และมีคุณค่าทางจิตใจจริยธรรมที่ดีงามนั่นเอง

3. หลักที่ 2: ประเมิน (สำรวจพื้นฐานของตนเอง)

คำว่า ประเมิน หมายถึง กำหนดหรือให้ค่าหรือราคาเท่าที่ควรจะเป็นตามหลักเกณฑ์ที่ตั้งไว้ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 14) การประเมิน (evaluation) คือ กระบวนการตัดสิน ตรวจสอบ การพิจารณาตีคุณค่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพื่อตัดสินใจในสิ่งที่ไม่มั่นใจ โดยการเลือกข้อมูลที่เหมาะสม การวางแผน การเก็บรวบรวมข้อมูลและการใช้ข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์ เพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลแก้ไขสิ่งต่างๆ และรายงานข้อมูลสรุปที่เป็นประโยชน์ต่อผู้ตัดสินใจ (Alkin, 1970; อนันต์ ศรีโสภา, 2529) และนิยมนำคำว่า ประเมิน (evaluation) มาใช้ด้านการศึกษาที่เรียกว่า CIPP model: Context evaluation (การประเมินบริบท), Input evaluation (การประเมินตัวป้อนนำเข้า), Process evaluation (การประเมินกระบวนการ), Product evaluation (การประเมินผลผลิต) (Stufflebeam, 1966) โดยหลักประเมิน เป็นวิธีการสำรวจพื้นฐานของตนเองในแต่ละด้าน ทั้งด้านลักษณะนิสัยใจคอ ฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัว สังคม ความต้องการ ความรู้ความสามารถ ศักยภาพและการมีเหตุมีผลของผู้ประเมินและของผู้ถูกประเมิน ซึ่งปัจจัยทั้งหมดอิทธิพลต่อการคิด การทำ และการตัดสินใจ ความพอประมาณ หากรู้จัก เข้าใจ และยอมรับทั้งในข้อดีและข้อเสียของตนเองอย่างถ่องแท้ ท่านก็จะสามารถเอาชนะอุปสรรคทั้งปวงได้ในที่สุด การประเมินต้องซื่อสัตย์ต่อข้อมูลด้วยความจริงใจที่จะตอบคำถามนั้นเพื่อให้ค้นหาวิธีและหนทางในการแก้ไขปัญหาให้ถูกจุด ถูกหลัก ถูกวิธี ตรงเป้าหมาย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ชี้ให้เห็นว่า การประเมิน หมายถึง กระบวนการพินิจอย่างมีระบบเพื่อตัดสินคุณค่าด้วยการอาศัยข้อมูลที่รวบรวมอย่างเหมาะสม การวางแผน การวิเคราะห์ รายงานผลข้อมูลอย่างรอบคอบเพื่อช่วยการตัดสินใจ ปรับปรุง หรือแก้ไขในสิ่งต่างๆ ให้เหมาะสม ถูกต้อง ตรงเป้าหมายโดยอาศัยความซื่อสัตย์ ความเข้าใจ และเจตนาที่แท้จริงของตนเอง โดยหลักประเมิน บันไดขั้นที่ 2 ต้องมีวิธีการประเมินความพอเพียงที่เป็นพื้นฐานตนเองตามกรอบหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ดังมีข้อคำถามในการประเมินตนเองและมีเกณฑ์ประเมินค่าดังนี้

1) คำถามประเมินตนเองด้านความพอเพียงจำนวน 30 ข้อคำถาม ตามกรอบแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันในตัว และมีเงื่อนไขคือ ความรู้ ดำเนินชีวิต และคุณธรรม

2) ประเมินค่าโดยการให้คะแนนระดับความเข้มข้นของความจริงที่ตนได้รับตั้งแต่ระดับความจริง 1-10 ซึ่งเปรียบเทียบคะแนนสามารถสะท้อนว่าระดับไม่จริงเลย ค่อนข้างไม่จริง ปานกลาง ค่อนข้างจริง จริงมากที่สุด เมื่อได้วิเคราห์คะแนนผลรวม อาทิ ผู้ประเมินตนเองตอบ 7 ทั้ง 30 ข้อ (7x30=210, 210/30=7) นำมาเทียบกับเกณฑ์ที่ตั้งค่าไว้เป็น 3 ระดับความพอเพียง ได้แก่ คะแนน 1-2 (ต่ำ: เร่งพัฒนา) คะแนน 3-6 (ปานกลาง: ควรพัฒนา) คะแนน 7-10 (สูง: พัฒนาต่อเนื่อง) ชี้ให้เห็นว่า คุณมีระดับความพอเพียงอยู่ระดับสูงให้พัฒนาต่อเนื่อง

3) ตัวอย่าง “ข้อคำถามประเมินระดับความพอเพียงในตนเอง” โดยการตอบคำถามต้องมีความจริงใจ ถูกต้อง ตรงกับชีวิตจริง และมีความซื่อสัตย์ต่อตนเอง ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.6 ข้อคำถามประเมินความพอเพียงของตนเอง 3 ด้าน คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันในตนเอง

ข้อคำถาม*	**ระดับคะแนน**									
	ไม่จริงเลย----------->จริงมากที่สุด									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
พอประมาณ										
1. ฉันใช้จ่ายเงินไม่ฟุ่มเฟือย ซื้อเฉพาะสิ่งที่จำเป็นที่สุดต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน										
2. ฉันเขียนบันทึกการวางแผนการใช้จ่ายรายเดือน										
3. ฉันหลีกเลี่ยง ลดละการซื้อของตามกระแสแฟชั่น										
4. ฉันบริโภคอาหารและใช้สิ่งของตามความจำเป็น										
5. ฉันชอบประหยัดในการใช้น้ำ ไฟ เครื่องใช้ไฟฟ้า และทรัพยากรต่างๆ ภายในบ้าน										
6. ฉันรู้จักจัดสรรเวลาให้เหมาะสมกับการเรียน การพักผ่อน และชีวิตส่วนตัว										
7. ฉันทำกิจกรรมตามความสามารถโดยไม่เกินกำลังของตนเอง										

ข้อคำถาม*	ระดับคะแนน									
	ไม่จริงเลย----------->จริงมากที่สุด									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
8. ฉันตัดสินใจเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมกับสถานะทางเศรษฐกิจของตนและครอบครัว										
9. ฉันใช้ทรัพย์สิน เงินทอง ของมีค่าที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด										
10. ฉันสามารถควบคุมความต้องการ อยากมี อยากได้เกินความปรารถนาที่เป็นกิเลสในตัวเองได้										
การมีเหตุผล										
11. ฉันคิดอย่างรอบคอบก่อนตัดสินใจทำทุกสิ่งอย่าง										
12. ฉันพิจารณาในการตัดสินใจทุกอย่างด้วยเหตุผลมากกว่าความรู้สึก										
13. ฉันมีการวิเคราะห์ปัญหาพร้อมคิดวิธีหาทางแก้ไขอย่างเป็นระบบ										
14. ฉันเปิดใจรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นก่อนตัดสินใจ										
15. ฉันรู้จักเปรียบเทียบทางเลือกต่างๆ ก่อนตัดตัดสินใจเลือกในสิ่งที่ดีที่สุด										
16. ฉันพิจารณาไตร่ตรองผลดีผลเสียก่อนทำกิจกรรม ซื้อสิ่งของ หน้าที่การงานหรือลงทุน										
17. ฉันพยายามค้นหาข้อมูลที่เกี่ยวข้องก่อนจะลงทุนหรือการใช้จ่ายในเรื่องที่มีผลกระทบต่อชีวิตและครอบครัว										
18. ฉันสามารถอธิบายเหตุผลของการตัดสินใจได้เสมอโดยไม่ปราศจากอคติและกิเลสของตนเอง										
19. ฉันไม่เชื่อตามคนอื่นโดยไม่มีเหตุผลหรือหลักฐานเป็นเชิงประจักษ์										
20. ฉันยอมรับผลของการตัดสินใจอย่างมีเหตุผลของตนเอง										
ภูมิคุ้มกันในตนเอง										
21. ฉันใส่ใจดูแลสุขภาพกาย และจิตใจของตน										
22. ฉันฝึกตนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขแม้นว่าไม่มีสิ่งฟุ่มเฟือย										

ข้อคำถาม*	ระดับคะแนน									
	ไม่จริงเลย----------->จริงมากที่สุด									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
23. ฉันหลีกเลี่ยงอบายมุข กิจกรรมการเสี่ยงด้านการพนันและสิ่งเสพติด										
24. ฉันเตรียมพร้อมในการหาทางเลือกหรือทางออกเมื่อเกิดปัญหาอย่างไม่ประมาทในชีวิต										
25. ฉันไม่ปล่อยให้ตนเองพึ่งพาผู้อื่นมากเกินไป										
26. ฉันกล้าเผชิญปัญหาไม่หนีความรับผิดชอบพร้อมแก้ไขทันทีไม่ปล่อยทิ้งไว้										
27. ฉันมีปัญหาจะมีเครือข่าย เพื่อน ครอบครัวและคนรอบข้างช่วยให้คำแนะนำ										
28. ฉันเรียนรู้จากข้อผิดพลาดในอดีตเพื่อป้องกันในอนาคต										
29. ฉันมีเป้าหมายในชีวิตในปัจจุบันและแนวทางรับมือกับความเปลี่ยนแปลงในอนาคต										
30. ฉันมีเงินเก็บหรือกองทุนสำรองเลี้ยงชีพของตนเองในกรณีฉุกเฉิน										

*ข้อคำถามนี้เป็นพื้นฐานและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามเหมาะสม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2560)

4. หลักที่ 3: ประมาณ (รู้จักความต้องการที่พอดีกับตน)

คำว่า ประมาณ หมายถึง ราวๆ หรือ กะหรือคะเนให้ใกล้เคียงจำนวนจริงหรือให้พอเหมาะพอควร และมีใกล้เคียงคือ ประมาณการ หมายถึง กะหรือกำหนดปริมาณงานหรือค่าใช้จ่ายที่กะหรือกำหนดไว้อย่างคร่าว ๆ ส่วนคำว่า ประมาณตน และประมาณตัว หมายถึง สำนึกในฐานะของตน, เจียมตัว, ไม่ทำอะไรเกินฐานะของตน (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 15) ซึ่งคำว่า ประมาณ หมายถึง การคาดคะเนหรือการตั้งเป้าหมายความต้องการของตนว่าสิ่งที่ตนต้องการคืออะไร มากน้อยแค่ไหน ที่ตนต้องการทั้งนี้ต้องอยู่บนพื้นฐานของความเป็นจริง มีเหตุผล ถูกต้อง ถูกวิธี ถูกหลักวิชาการด้วย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) นอกจากนี้ยังมีคำที่ใกล้เคียงกัน คือ ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดี ที่ไม่น้อยเกินไป

และไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นสามห่วงในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (ภูมิพลอดุลยเดช,พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2544; 2550; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557; จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา และปรียานุช พิบูลสราวุธ, 2554) ชี้ให้เห็นว่า ประมาณ หมายถึงการกะ การคาดคะเนประมาณสิ่งที่จะทำโดยไม่เกินฐานะของตนเอง ซึ่งต้องไม่ส่งผลกระทบ หรือเบียดเบียนตนเองและคนอื่น

ยกตัวอย่าง “นักศึกษาราชภัฏ 1 คนอยากได้โทรศัพท์ไว้เรียนหนังสือและไว้ติดต่อที่บ้านและใช้ทำงานพาร์ทไทม์” มีใจความว่า วันหนึ่งมีนักศึกษาราชภัฏคนหนึ่งมาปรึกษาว่าอยากได้โทรศัพท์ไว้เรียนและติดต่อพ่อแม่แต่ไม่อยากขอเงินพ่อแม่ กลัวท่านลำบากโดยอยากเก็บเงินเองและควรใช้โทรศัพท์ประมาณใดที่มีคุณภาพและเหมาะสมกับตนเอง ซึ่งมีพื้นฐานของนักศึกษาเดินทางมาจากต่างจังหวัดเพื่อเรียนหนังสือ ฐานะทางบ้านปานกลาง พ่อแม่ทำนาและค้าขาย ซึ่งครอบครัวส่งค่าเทอม ค่าหอพักและค่าใช้จ่ายเดือนละ 5,000 บาท (ประมาณเฉลี่ยวันละ 160 บาท) ส่วนค่าไฟและอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวกับการเรียนต้องประหยัดใช้เอง ซึ่งคิดประมาณตัวเองไม่ได้เลยมาปรึกษาอาจารย์ จึงได้ให้คำถามเพื่อตรวจสอบประมาณตัวเองเพื่อการตัดสินใจให้เหมาะสม ไม่เดือนร้อนตนเองและครอบครัว และใช้ชีวิตนักศึกษาแบบสบาย ดังนี้

1) เราเป็นนักศึกษาและรายได้ยังไม่มี เมื่อต้องใช้โทรศัพท์มือถือ ต้องประมาณฐานะการเงินตนเองให้ได้ เริ่มต้นด้วยการให้นักศึกษาไปสำรวจดูว่าจะให้โทรศัพท์ที่รุ่นใหม่ ให้มีขนาดพอเหมาะกับดู ค้นคว้าใช้เรียน ทำงาน พกพาสะดวก ทน ไม่แพง ไม่จำเป็นต้องติดหรูหรือที่พวกเราเรียกว่า ติดแกลม (Glamorous) สามารถซื้อได้ในเวลาอันประมาณ 2 เดือนนี้

2) เมื่อสำรวจพบว่า เป็นโทรศัพท์ที่มีราคาอยู่ประมาณ 15,000 บาท ให้ได้ภายใน 2 เดือนนี้ เริ่มปฏิบัติการเก็บเงิน หาเงินและวิธีประหยัดค่าใช้จ่าย เริ่มจาก (1) ทำบัญชีค่าใช้จ่ายในแต่ละวัน บางวันไม่มีเรียน ไม่ได้ใช้จ่าย จะมี “เงินเก็บ” (จากพ่อแม่ให้เดือนละ 5,000 บาท มีโอกาสเก็บได้เดือนละ 2,000 บาท โดยสามารถใช้เฉลี่ยวันละ 100 บาท เดือนหนึ่งใช้ 3000 บาทได้) (2 เดือนเป็นเงินเก็บได้ 4,000 บาทแน่นอน) (2) หาเงิน ต้องหางานทำซึ่งจากการสอบถามการทำงานพาร์ทไทม์จากนักศึกษารุ่นพี่ในช่วงเวลาเดียวกัน ไม่กระทบต่อการเรียน จะได้เฉลี่ยเดือนละ 5,000-6,000 บาท (2 เดือนจะได้เงินโดยประมาณรวม 10,000 บาท)

(3) วิธีประหยัดค่าใช้จ่าย อาจใช้วิธีการซื้ออาหารมาเป็นชุดและกินได้นาน “ปรุงอาหารเอง” แทนการต้องซื้อกินทุกวันจะเป็นการประหยัดได้มีโอกาสประหยัดได้เป็น “เงินเก็บเล็กผสมน้อย” ใน 2 เดือนสามารถเก็บได้อีก 1,000 บาท ซึ่งรวมทั้ง 2 เดือน นักศึกษาจะเก็บเงินได้ประมาณตามฐานะของตนเอง ไม่เดือนร้อนพ่อแม่ สามารถฝึกฝนตนเองในการดำรงชีวิตอยู่ในเมืองได้ โดยรวมทั้งสิ้นจะประมาณ 15,000 บาท แน่นอน

3) การไปซื้อเครื่องโทรศัพท์ มีหลายวิธีให้เราประหยัดด้วยการประมาณงบประมาณของเราได้ อาทิ บางร้านสามารถมีราคาสำหรับนักศึกษาได้ หรือบางร้านจะให้ผ่อนได้ไม่มีดอกเบี้ย ซึ่งสามารถอัพเกรดโทรศัพท์ที่ต้องการได้เช่นเดียวกันโดยให้สามารถใช้ได้ในเวลานาน ทนทานได้

ชี้ให้เห็นว่า การประมาณ เป็นการคาดคะเนอย่างมีเหตุผลถึงศักยภาพและทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่จริง สิ่งที่จำเป็นต้องใช้ ต้องจ่ายไม่เกินตัว เลือกสิ่งที่เหมาะสมกับสถานการณ์และฐานะของนักศึกษาและโอกาสในการเปลี่ยนแปลงในอนาคตด้วย จึงมีเงื่อนไขสำคัญ (1) งบประมาณที่มีอยู่จริง (2) วัตถุประสงค์ ความจำเป็นในการใช้งาน (3) ความเหมาะสมกับฐานะและสถานการณ์ (4) ต้องพิจารณาคุณสมบัติของโทรศัพท์ (5) โอกาสในการซื้อในอนาคต และ (6) ต้องเปรียบเทียบก่อนตัดสินใจ (รุ่น ราคา ความคุ้มค่า)

5. หลักที่ 4: ประพฤติ (การมีแบบแผนในการดำเนินชีวิตตาม)

คำว่า ประพฤติ ความเป็นไปที่เกี่ยวกับการกระทำหรือปฏิบัติตน; กระทำ, ทำตาม, ปฏิบัติ, ปฏิบัติตน, ดำเนินชีวิต (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567) ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายคำว่า ประพฤติ หมายถึง ความเป็นไปอันเกี่ยวด้วยการกระทำหรือปฏิบัติตน การทำตาม เหตุต้นเค้า, กระทำ ดำเนินตน ปฏิบัติตน, กริยา คือ ทำตาม ปฏิบัติ อาทิ ประพฤติธรรม ประพฤติดี ประพฤติชั่ว (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 15) นอกจากนี้คำว่า ประพฤติ หมายถึงการตั้งเป้าหมายการปฏิบัติ อาจคล้ายคลึงกับการตั้งปณิธาน แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ปฏิบัติจะเลือกใช้ให้เหมาะสมกับตนเอง การประพฤติตนจึงรวมถึงการวางแผนการกระทำอันนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ชี้ให้เห็นว่า ประพฤติ หมายถึง การดำเนินชีวิตไปตามแบบแผนของการปฏิบัติตนที่แสดงออก

ทางกาย วาจา ใจ เป็นไปตามหลักธรรมคำสอน ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี กฎศีลธรรม และกฎหมาย

เมื่อคำว่า ประพฤติ แปลว่า ทำตาม ที่เกี่ยวข้องกับความพอเพียงจะต้องมีต้นแบบผู้ประพฤติความพอเพียงในชีวิตเป็นกิจวัตรประจำวัน หรือทำตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามแบบการมีหลักทศพิธราชธรรมที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ที่ในทางพุทธศาสนาเรียกว่า ราชธรรม หมายถึง ธรรมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน, คุณสมบัติของนักปกครองที่ดี สามารถปกครองแผ่นดินโดยธรรมและยังประโยชน์สุขให้เกิดแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี มี 10 ประการ หรือเรียกว่า ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วย ทาน (การให้ทรัพย์สินสิ่งของ) ศีล (ประพฤติดีงาม) ปริจาคะ (ความเสียสละ) อาชชวะ (ความซื่อตรง) มัททวะ (ความอ่อนโยน) ตบะ (ความทรงเดชเผากิเลสตัณหา ไม่หมกมุ่นในความสุขสำราญ) อโกธะ (ความไม่โกรธ) อวิหิงสา (ความไม่ข่มเหงเบียดเบียน) ขันติ (ความอดทนเข้มแข็งไม่ท้อถอย) และอวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567) ในฐานะที่ผู้เขียน “รับราชการ” จะต้องประพฤติตามหลักธรรม 10 ประการเช่นเดียวกันแต่ประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมดังที่ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล เลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา (สุเมธ ตันติเวชกุล, 2549) ได้อธิบายว่า

> “...เมื่อคราวที่ไปจดทะเบียนตั้งมูลนิธิชัยพัฒนา ได้กลับมากราบบังคมทูล นี่พอเขาถามว่าอาชีพอะไร ข้าพระพุทธเจ้าตอบไม่ได้ พระองค์ท่านตอบว่า คราวหลังถ้าเขาถามว่าฉันทำอาชีพอะไร ให้ตอบว่า "ทำราชการ" ผมเล่าตรงนี้เพื่อมาสู่พวกเรา ขณะที่พระองค์ท่านทำราชการ พวกเรานี่ทำอะไร **"รับราชการ"** ใช่หรือเปล่า รับจากพระองค์มาเพื่อทำต่อ...พระองค์ท่านรักประชาชน ทำงานเพื่อประชาชน คนที่รับราชการถือว่ารับงานของราชามาทำต่อ **สิ่งแรกที่ต้องทำคือต้องรักประชาชน ทำงานเพื่อประชาชน**...” โดยข้าราชการควรประพฤติตามหลักธรรม หลักทำ ตามรอย พระยุคลบาท 10 ประการ ได้แก่ (1) ทำงานอย่างผู้รู้จริง และมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ (2) มีความอดทน มุ่งมั่น ยึดธรรมะและความถูกต้อง (3) ความอ่อนน้อมถ่อมตน เรียบง่าย และประหยัด (4) มุ่งประโยชน์คนส่วนใหญ่เป็นหลัก (5) รับฟังความเห็นของผู้อื่น และเคารพความคิดที่แตกต่าง (6) มีความตั้งใจจริงและขยันหมั่นเพียร (7) มีความสุจริต และความกตัญญู (8) พึ่งตนเอง ส่งเสริมคนดีและคนเก่ง (9) รักประชาชน (10) การเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน...”

ทั้งนี้ในฐานะผู้เขียนยังเป็นนักวิชาการด้านการพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น ยังต้องมีกรอบการประพฤติปฏิบัติตามหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) จำนวน 23 หลักการ ประกอบด้วย (1) ศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ (2) ระเบิดจากข้างใน (3) แก้ปัญหาที่จุดเล็ก (4) ทำตามลำดับขั้น (5) ภูมิสังคม (6) องค์รวม (7) ไม่ติดตำรา (8) ประหยัด เรียบง่าย ได้ประโยชน์สูงสุด (9) ทำให้ง่าย (10) การมีส่วนร่วม (11) ประโยชน์ส่วนรวม (12) บริการรวมที่จุดเดียว (13) ทรงใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ (14) ใช้อธรรมปราบอธรรม (15) ปลูกป่าในใจคน (16) ขาดทุนคือกำไร (17) การพึ่งตนเอง (18) พออยู่พอกิน (19) เศรษฐกิจพอเพียง (20) ความซื่อสัตย์ สุจริต จริงใจต่อกัน (21) ทำงานอย่างมีความสุข (22) ความเพียร: พระมหาชนก (23) รู้ รัก สามัคคี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแหงชาติ, 2554) นอกจากนี้คนไทยยังสามารถเห็นพระราชจริยวัตรของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เกี่ยวกับความพอเพียงเกี่ยวกับการใช้สิ่งของใช้เฉพาะพระองค์ อาทิ ทรงฉลองพระองค์และสนับเพลา จะทรงใช้จนกว่าจะเก่าและเลือกที่ราคาถูก ฉลองพระบาทที่ซ่อมไม่ได้อีกต่อไป หลอดยาสีพระทนต์ ดินสอไม้ทรงงาน และรถยนต์พระที่นั่งแสนเรียบง่าย ชี้ให้เห็นว่า หากนักศึกษาหรือประชาชนทั่วไปที่จะสามารถประพฤติตามที่สามารถเห็นผลลัพธ์ได้ทันทีเพื่อให้ผลลัพธ์จูงใจให้ประพฤติเป็นแบบแผนยาวนานได้ต้องมุ่งเน้นในเรื่องหลักความพอเพียงในชีวิตประจำวัน ได้แก่ การใช้สิ่งของที่มุ่งความจำเป็น อาทิ อาหารให้ทานอิ่มพอดี ดินสอ ปากกา สมุดให้ใช้ให้หมดก่อนซื้อใหม่ สิ่งของเครื่องใช้ถ้ากลับมาใช้ใหม่ให้นำกลับมาใช้ใหม่โดยไม่ต้องซื้อเพิ่มเติม เสื้อผ้า รองเท้า ให้ซื้อของที่เหมาะสมในการใช้งานและให้ซื้อของดีมีความทนทานโดยต้องซื้อทีเดียวไม่ต้องซื้อซ้ำๆ บ่อยๆ ตามกระแสนิยม เครื่องใช้ไฟฟ้าให้ใช้สิ่งที่มีเครื่องหมายระบุให้ประหยัดไฟฟ้าด้วย รวมถึงโทรศัพท์เครื่องมือสื่อสารให้ใช้เฉพาะที่จำเป็นเหมาะกับชีวิตและการใช้ทำงานเพื่อให้สอดคล้องกับระบบของหน่วยงานหรือทางการเงินที่ต้องใช้โปรแกรมทันสมัยอัพเดทได้ตลอด เป็นต้น ส่วนหลักธรรมที่ควรประพฤติ ได้แก่ ทาน ยึดมั่นในศีล 5 ภาวนา การเก็บออม การมีวินัย ความเพียร ความอ่อนน้อม ความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น

6. หลักที่ 5: ปฏิบัติ (การลงมือกระทำตามความพอเพียง)

คำว่า ปฏิบัติ หมายถึง ประพฤติ, กระทำ ดำเนิน บำรุง เลี้ยงดู (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567) ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายคำว่า ประพฤติ หมายถึง ดำเนินการไปตามระเบียบแบบแผน, กระทำตาม, ประพฤติ, ปรนนิบัติรับใช้ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 15) ทั้งนี้หลักปฏิบัติในความพอเพียงจะเกิดขึ้นจากความพอประมาณ หรือพอดี มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน โดยต้องไม่เดือดร้อนตนและคนอื่น (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) โดยผลสุดท้ายการที่ท่านปฏิบัติสิ่งใดก็แล้วแต่ ขอเพียงแต่ท่านระลึกไว้เสมอว่า ขอให้สิ่งนั้นเกิดประโยชน์ ขอให้สิ่งนั้นไม่สร้างความเดือดร้อนให้กับตนเองและผู้อื่น ขอให้สิ่งนั้นทำให้ท่านมีความสุข ขอให้สิ่งนั้นไม่ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์ใจ และขอให้สิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้องไม่ผิดกฎหมาย ศีลธรรม และจรรยาบรรณ เพียงเท่านี้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ดังนั้นคำว่า ปฏิบัติ เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกให้เห็นถึงผู้กระทำตามแบบแผน ขั้นตอนหรือวิธีการ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นต่อผู้ถูกกระทำ หรือกระทำให้เกิดผลต่อผู้กระทำเองด้วยการเป็นผลผลิตที่เกิดขึ้นตามเป้าหมาย อาทิ อาจารย์ให้นักศึกษาสรุปเนื้อหาที่เรียนเรื่อง “ความพอเพียงในกิจวัตรตลอด 1 สัปดาห์ของนักศึกษาเป็นรูปแบบวงจรความพอเพียง” โดยเขียนออกมาเป็นผังภาพ 1 ภาพด้วยการใช้โปรแกรมแคนวา (canva) ซึ่งจะชี้เห็นการกระทำ หรือการปฏิบัติ จะต้องอยู่บนเงื่อนไขซึ่งมีวัตถุประสงค์ เป้าหมาย บทบาท หน้าที่ สิ่งที่คาดหวังหรือปรารถนาต่อสิ่งใดถึงจะแสดงพฤติกรรมหรือการลงมือปฏิบัติในสิ่งนั้น อาทิ ปฏิบัติราชการ ปฏิบัติตามสัญญา ปฏิบัติต่อพ่อแม่ครูบาอาจารย์ ปฏิบัติธรรม ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดี ดังนั้นสภาวะในการปฏิบัติต้องมีสิ่งที่มุ่งหมาย ดังภาพกรอบองค์ประกอบการปฏิบัติต่อไปนี้

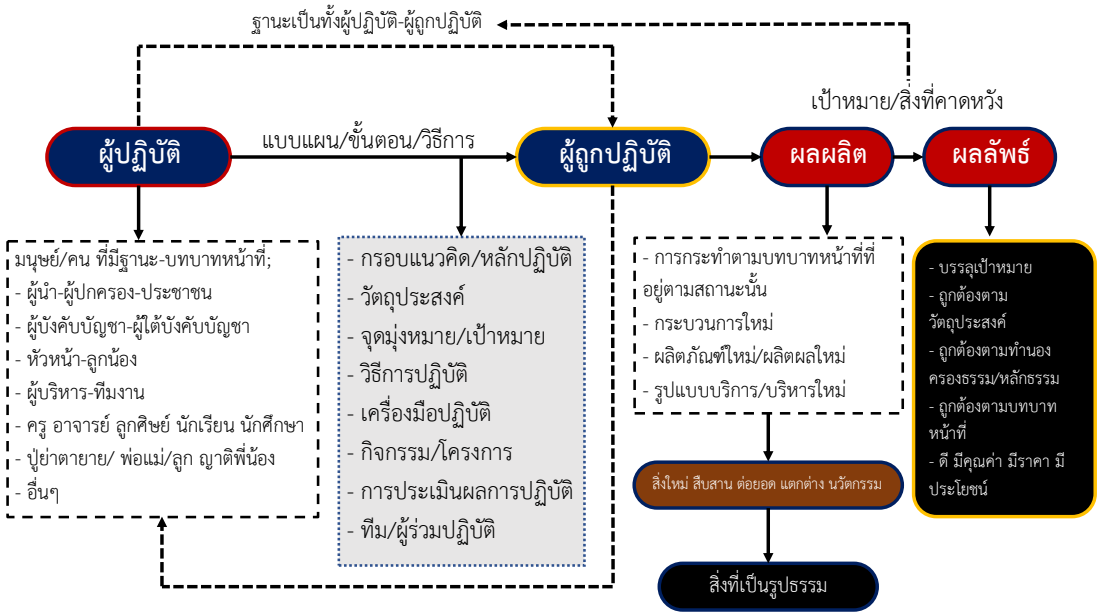

ภาพที่ 4.27 กรอบองค์ประกอบการปฏิบัติ

7. หลักที่ 6: ประโยชน์ (ผลลัพธ์ที่ดีเกิดขึ้นภายหลังการลงมือกระทำตามความพอเพียง)

คำว่า ประโยชน์ เป็นการถือเอาโภคทรัพย์ 5 (โภคอาทิยะ 5) ประกอบด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์มี 5 คือ (1) เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ให้เป็นสุข (2) เลี้ยงเพื่อนฝูงผู้ร่วมงานร่วมกิจการให้เป็นสุข (3) บำบัดป้องกันภยันตราย (4) ทำ พลี ๕ อย่าง ได้แก่ ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ อติถิพลี ต้อนรับแขก ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย ราชพลี ถวายเป็นหลวง หรือบำรุงราชการ อาทิ เสียภาษีอากร และเทวตาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา (5) ทำทานในสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติชอบ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2567) ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายคำว่า ประพฤติ หมายถึง สิ่งที่มีผลใช้ได้ดีสมกับที่คิดมุ่งหมายไว้ ผลที่ได้ตามต้องการสิ่งที่เป็นผลดีหรือเป็นคุณ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 18) ทั้งนี้ในแนวคิดทฤษฎีใหม่ ชี้ให้เห็นประโยชน์(1) ประชาชนพออยู่พอกินสามารถเลี้ยงตนเองได้ตามหลักปรัชญา “เศรษฐกิจพอเพียง” (2) ฤดูแล้งสามารถเอาน้ำที่เก็บไว้ในสระมาปลูกพืชผักต่างๆ ไม่ต้องเบียดเบียนชลประทาน (3) ฤดูฝนสามารถสร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรได้โดยไม่เดือดร้อน (4) เมื่อเกิดอุทกภัย เกษตรกรสามารถฟื้นตัวไม่ต้องพึ่งพาทางราชการมากนัก (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) นอกจากนี้ยังพบคำว่า “ประโยชน์สุขสู่ปวง

ประชา” ทั้งที่เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีใหม่ น้ำคือชีวิต พลังงานทดแทน การแก้ไขปัญหาจราจร หญ้าแฝก การขยายโอกาสทางการศึกษา มูลนิธิราชประชานุเคราะห์ฯ รวมถึงสงเคราะห์ผู้ยากไร้และเดือดร้อน และยังมีคำว่า “ประโยชน์ส่วนรวม” เป็นหนึ่งในหลักการทรงงานตามพระบรมราโชวาท มหาวิทยาลัยขอนแก่น ปี พ.ศ.2514 ที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจ ช่วยเหลือพสกนิกร พระองค์รงระลึกถึงประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแหงชาติ, 2554) ใจความว่า

> “...ใครต่อใครบอกว่าขอให้เสียสละส่วนตัวเพื่อส่วนรวมอันนี้ฟังจนเบื่ออาจจะรำคาญด้วยซ้ำว่า ใครต่อใครมาก็บอกว่าขอให้คิดถึงประโยชน์ส่วนรวม อาจมานึกในใจว่าให้ๆ อยู่เรื่อยแล้วส่วนตัวจะได้อะไร ขอให้คิดว่าคนที่ให้เพื่อส่วนรวมนั้นมิได้ให้ส่วนรวมแต่อย่างเดียว เป็นการให้เพื่อตัวเองสามารถที่จะมีส่วนรวมที่จะอาศัยได้...”

ชี้ให้เห็นว่า “ประโยชน์” ต้องเป็นผลลัพธ์ที่แสดงให้เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดี มีคุณค่าต่อผู้ปฏิบัติและผู้ถูกประโยชน์ ดังนั้นคำว่า “ประโยชน์” คือผลลัพธ์ดี มีคุณค่า มีการพัฒนา มีราคา มีการสร้างสรรค์ภายหลังการลงมือปฏิบัติต่อการใช้ทรัพย์หรือทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อให้เกิดความสุข ความมั่นคง และความยั่งยืนครอบคลุมการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน โดยไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นในสังคม

8. หลักที่ 7: ปรับปรุง (ผลลัพธ์ที่ดีเกิดขึ้นภายหลังการลงมือกระทำตามความพอเพียง)

คำว่า ปรับปรุง ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายว่า แก้ไขให้เรียบร้อยยิ่งขึ้น (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 19) มีคำว่า การปรับปรุงที่ปรากฏเป็นคำนิยามในงานก่อสร้าง ตามมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติการจัดซื้อจัดจ้างและการบริหารพัสดุภาครัฐ พ.ศ.2560 ระบุนิยามคำว่า “การปรับปรุง” หมายถึง การแก้ไข การกระทำ และหรือการดำเนินการอื่นใด อันเป็นโครงสร้างของสิ่งก่อสร้าง หรือสิ่งก่อสร้างทั้งหมดหรือบางส่วน ซึ่งได้ก่อสร้างไว้แล้วให้มีสภาพที่ดียิ่งขึ้น (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2561) โดยการปรับปรุงแก้ไขในการกระทำใด ๆ ผู้ปฏิบัติต้องมีความรอบคอบ ระมัดระวัง มักจะไม่มีข้อผิดพลาด หรือผิดพลาดเล็กน้อย ซึ่งต้องไม่ส่งผลกระทบหรือสร้างความเดือดร้อนในการดำรงชีวิตประจำวันของท่านมากนัก ดังนั้นการปรับปรุงต้องมีสติและตระหนักระลึกอยู่เสมอว่า

ทุกปัญหาต้องมีทางออก เพราะปัญหาที่เกิดขึ้น อาจเกิดจากความผิดพลาดของกระบวนการ วิธีการ หรือผลลัพธ์ การแก้ไขปัญหาต้องใช้สติ มีสมาธิ และปัญญา อย่าใช้อารมณ์ เพราะหากท่านวู่วามและแก้ไขแบบเร่งรีบ ขอให้จบสิ้นโดยไว นอกจากจะไม่แก้ปัญหาแล้ว อาจผูกรัดเงื่อนไขปัญหาให้แน่นขึ้น และขยายวงกว้างไปเรื่อยๆ จนเกินกำลังของตนในการปรับปรุงแก้ไข (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ในสังคมไทยมักได้ยินคำว่า “คนดีชอบแก้ไข คนจัญไรชอบแก้ตัว” ดังนั้นคนที่ทำสิ่งใดผิดพลาดรู้จักรีบเร่งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องถือเป็นสมบัติของคนดี แต่คนที่มักรู้จักปล่อยผ่านความผิดพลาด ทิ้งไว้ให้เป็นภาระปัญหาของคนอื่น หรือชอบโยนความผิดพลาดให้กับคนอื่น ชอบโทษลูกน้อง ผู้ใต้บังคับบัญชา และแก้ตัวไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นคนจัญไรในสังคม ดังนั้นคำว่า ปรับปรุงแก้ไข สื่อความหมายถึงคำสำคัญ ได้แก่ ทำให้ดีขึ้น สร้างสรรค์ขึ้น ยกระดับขึ้น คุณภาพที่ดี เป็นที่ยอมรับ มีความเป็นสากล พัฒนาขึ้น เจริญขึ้น รุ่งเรืองขึ้นนั่นเอง ในที่นี้ผู้เขียนได้ถอดผังภาพชีวิตการปรับปรุงตนให้พ้นจากความยากจนด้วยความพอเพียงในชีวิต ดังภาพต่อไปนี้

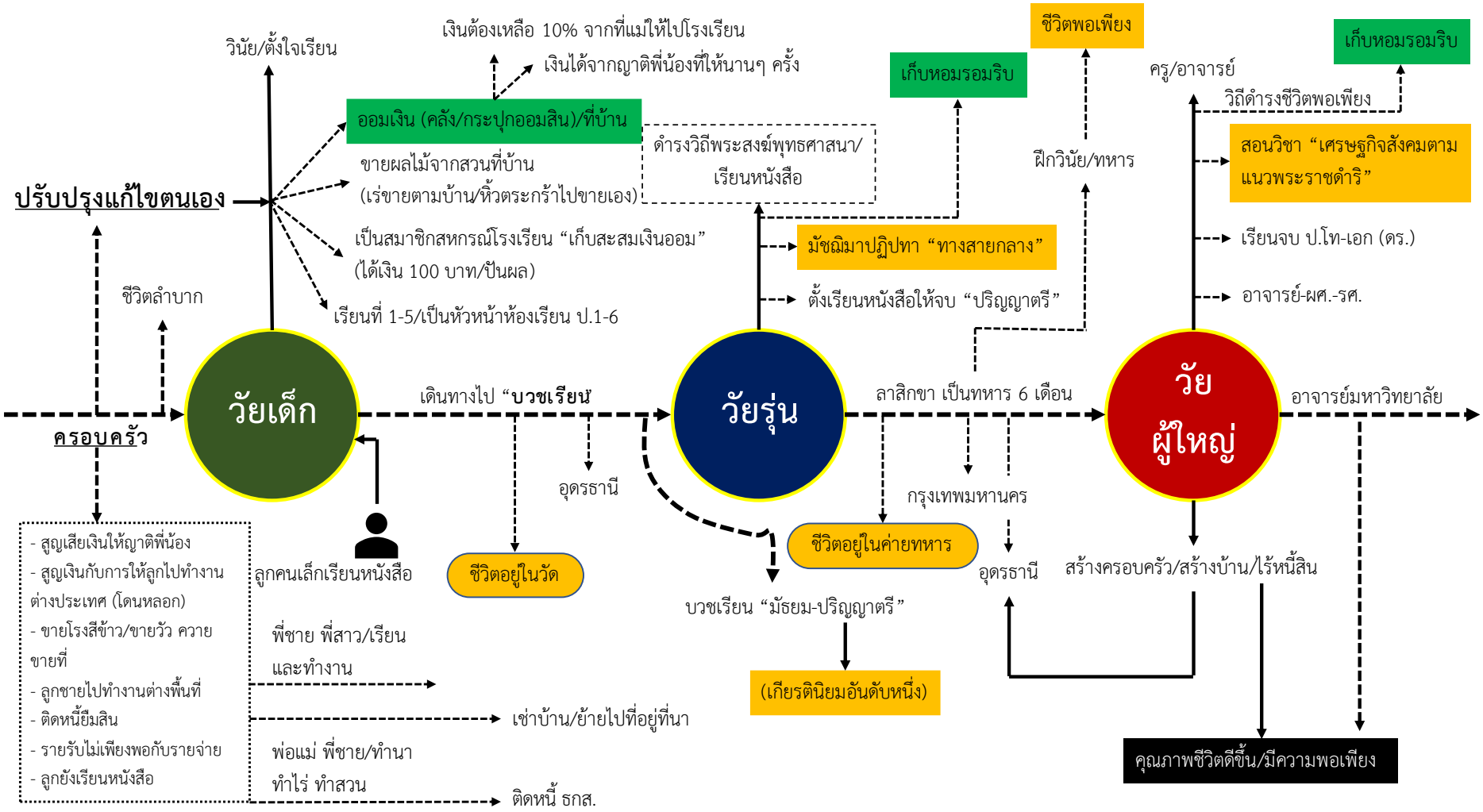

ภาพที่ 4.28 ผังภาพชีวิตการปรับปรุงตนให้พ้นจากความยากจนด้วยความพอเพียงในชีวิตผู้เขียน

9. หลักที่ 8: ประยุกต์ (นำไปใช้ในการดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม)

คำว่า ประยุกต์ ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายว่า นำความรู้ในวิทยาการต่างๆ มาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ ที่นำความรู้มาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 19) การประยุกต์มิใช่การลอกเลียนแบบแต่เป็นการนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับฐานะตนเอง บริบทสังคมวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ พื้นที่หน่วยงานองค์กรที่ตนทำงานอยู่ บทบาทหน้าที่ที่ปฏิบัติอยู่นั่นเอง โดยแนวคิดของการคิดเชิงประยุกต์ ได้นิยามไว้ว่า ความสามารถในการนำบางสิ่งมาปรับใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับบริบทสภาพแวดล้อมและเวลาในขณะนั้น เพื่อบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ นอกจากนี้การพัฒนาวิธีคิดเชิงประยุกต์จะเน้นการพัฒนาความสามารถในการนำมาใช้อย่างเหมาะสม โดยพจารณาจากบริบทขณะนั้นเป็นสำคัญ ชี้ให้เห็นว่าคนที่มีลักษณะนิสัยการพัฒนาทัศนคติและนิสัยนักคิดเชิงประยุกต์ต้องมีลักษณะ (1) การเป็นนักพัฒนาที่ไม่หยุดนิ่ง (2) การเป็นนักเศรษฐศาสตร์ที่ใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า (3) ใช้ความรู้คู่การเรียนรู้ (4) ต้องรู้จักยืดหยุ่นและคิดในแง่บวก (5) ต้องมีความสามารถคิดในมิติอื่นๆ ด้วย และ (6) รอบคอบแต่กล้าเสี่ยง (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2554) การคิดเชิงประยุกต์จึงเป็นการคิดที่ต้องการสร้างสิ่งที่ใช้ประโยชน์หรือแก้ไขปัญหา ณ เวลาหนึ่งใดให้สอดคล้องกับบริบทเชิงพื้นที่ บรรลุเป้าหมายของตนเองและชุมชนท้องถิ่น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ย้ำให้ชัดเจนว่า การประยุกต์ ยังหมายถึงการนำบางสิ่งที่อาจเป็นทฤษฎี หลักการ แนวคิด ความรู้ หรือวิธีการมาใช้ประโยชน์ในภาคปฏิบัติให้เหมาะสมกับบริบท สภาพวแวดล้อม อาจเป็นทั้งการเรียน การทำงาน หรือการบริหารตามวัตถุประสงค์ (สมชาติ โตรักษา, 2558) ในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีการใช้แนวคิด “การประยุกต์” ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมิใช่เรื่องของเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนา หรือคนยากจนเท่านั้น แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ในทุกกลุ่มอาชีพ ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ธุรกิจเอกชน ทั้งขนาดเล็กและขนาดใหญ่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแหงชาติ, 2554) ดังนั้นคำว่า การประยุกต์ คือการนำไปใช้พัฒนาต่อยอดให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าทุกมิติ โดยประยุกต์ ก็คือการพัฒนาเสริมสร้างให้เกิดประโยชน์ใช้งานอย่างรอบด้าน โดยมีรากฐานมาจากความรู้ ความเข้าใจ และเชี่ยวชาญในการปฏิบัตินั้นๆ จนเป็นวิสัย แล้วนำมาต่อยอดพัฒนาให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าหลากหลายมิติ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ชี้ให้เห็นในมิติการ

ประยุกต์ใช้ความพอเพียงในชีวิตของตนเองคือ การนำความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักปฏิบัติมัชฌิมาปฏิปทา หรือทางสายกลางมาปรับใช้กับชีวิตจริงให้ตนเองและครอบครัวอยู่ได้ อยู่รอด ปลอดภัยอย่างมีศักดิ์ศรี พึ่งตนเองได้และมีภูมิคุ้มกันในอนาคต ซึ่งการประยุกต์ต้องมีเงื่อนไขสำคัญ ได้แก่ (1) การมีความรู้ หลักการ แนวคิดพื้นฐาน (2) ความเข้าใจบริบท สถานการณ์ สภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมของตนเอง (3) ต้องมีการปรับให้เหมาะสมกับตนเอง (4) การมีเป้าหมายต้องชัดเจน (5) การมีกระบวนการติดตามผลและปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น นอกจากนี้ลักษณะที่เป็นการประยุกต์ใช้ความพอเพียงในตัวเองและครอบครัว ได้แก่ รู้จักเลือกใช้ให้เหมาะสมกับฐานะตนเอง ใช้สิ่งที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ลด ละ เลิก ความฟุ่มเฟือย พึ่งตนเองและรู้จักแบ่งปัน มีวินัยในชีวิตเรื่องการออมและรู้จักประเมินผลและพัฒนาต่อยอด

10. หลักที่ 9: เปลี่ยนแปลง (แตกต่างจากเดิมสู่ความใหม่ที่ดียั่งยืน)

คำว่า เปลี่ยนแปลง ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554 ให้ความหมายว่า ทำให้ลักษณะต่างไป (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2568, มิถุนายน 19) นอกจากนี้คำว่า การเปลี่ยนแปลง คือ การทำให้สิ่งต่างๆ เปลี่ยนไปจากที่เป็นอยู่เดิม ไม่เจาะจงว่า เป็นแบบวิธีใด ไม่เจาะจงทิศทาง หรืออัตราความเร็ว (วรทัศน์ อินทรัคคัมพร, 2548) ชี้ให้เห็นว่า เปลี่ยนแปลง คือ การเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง มีความคุ้มค่าและสามารถพึ่งพาอาศัยได้อย่างยั่งยืน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2558) ในกิจกรรมขององค์กรยังพบว่า การเปลี่ยนแปลง หมายถึง การดำเนินกจกรรม แนวทางในการปฏิบัติที่แตกต่างไป หรือเป็นการปรับปรุงหรือปรับแต่งให้เกิดความแตกต่างไปจากรูปแบบเดิม (ณัฏฐพันธ์ เขจรนันทน์, 2556; อัคริมา เชียงอารีย์, 2565) ในมุมมองต่างประเทศมีความเห็นเช่นเดียวกันว่า การเปลี่ยนแปลง หมายถึง สิ่งใดๆ ที่กระทำให้เกิดขึ้นจากกระบวนการ ความจำเป็นต้องเปลี่ยนจากสิ่งเดิมไปสู่สิ่งใหม่ พัฒนาต่อเนื่องต่อยอดไปสู่ความคิดสรรค์เป็นนวัตกรรม หรือทำไปเพื่อมุ่งหวังผลตอบแทนเพิ่มขึ้น (Havelock, 1976; Rizzo et al., 1994; Sullivan & Decker,1997; Menix, 1999; Robbins, 2001) ในการวิจัยเรื่อง การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ได้ปรากฏคำว่า การเปลี่ยนแปลง อยู่ใน 7 กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนวัดประชาระบือธรรมต้องก่อให้เกิดความรู้

ทักษะ ทัศนคติ พฤติกรรม จำเป็นเริ่มต้นที่ (1) รู้จักชุมชน (2) รวมคนสร้างทีม (3) คิดร่วมรวมกัน (4) รวมแรงรวมใจร่วมทำ (5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ (6) นำสู่การเปลี่ยนแปลง (7) แบ่งปันชุมชน ซึ่งอธิบาย “นำสู่การเปลี่ยนแปลง” สามารถอธิบายไว้ว่า “การเปลี่ยนแปลงมักเกิดขึ้นเสมอเมื่อลงมือทำ” ดังนั้นการขับเคลื่อนการวิจัยมาจากปีที่ 1 เข้าสู่ปีที่ 2 ผู้วิจัยเห็นที่แตกต่างจากอดีต เป็นภาพปัจจุบันที่เป็น “10 ภาพปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลง” ขึ้นในชุมชน (1) ชุมชนมีกลุ่มอาชีพที่เป็นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน (2) ชุมชนมีผลิตภัณฑ์ที่คนนอกชุมชนรู้จัก “นวดไทย และยาหม่องสมุนไพร” (3) ผู้นำชุมชนหวงแหนกลุ่มอาชีพและผลผลิตที่เกิดขึ้นไว้ให้กับชุมชน (ออกตัวปกป้องเมื่อเกิดปัญหาจากคนที่อิจฉา) (4) ผู้นำมีส่วนร่วมกิจกรรมเสมอถ้าไม่ว่างจะส่งตัวแทนคณะกรรมการชุมชนมาร่วมทุกครั้ง (5) ประชาชนมีรายได้ทุกเดือน (6) ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต ยกย่องกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนวัดประชาระบือธรรมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (7) สำนักงานเขตดุสิตเลือกกลุ่มดุสิตระบือธรรมออกบูธแสดงผลิตภัณฑ์เพื่อสร้างรายได้ให้ประชาชน ทั้งตลาดย้อนยุค และสร้างงาน ส่งเสริมอาชีพฟื้นฟูเศรษฐกิจชุมชนเขตดุสิต (8) เป็นพื้นที่เรียนรู้การพัฒนาอาชีพชุมชนให้นักศึกษาที่ฝึกงานเข้าเรียนรู้ของสำนักงานเขตดุสิต (9) เป็นห้องเรียนชุมชนในการสร้างกลุ่มอาชีพแบบครบวงจรสำหรับของนักศึกษา แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (10) ผู้นำขับเคลื่อนกลุ่มดุสิตระบือธรรมเป็น “วิทยากร” ถ่ายทอดความรู้ด้านการนวดไทย และการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพรให้กับนักศึกษาและประชาชนทั่วไป ซึ่งการเปลี่ยนแปลงให้คนพึ่งตนเอง มีรายได้เสริม เพิ่มศักดิ์ศรี มีภาคีเครือข่าย นอกจากนี้ได้เกิด “กระบวนการการเปลี่ยนแปลง” ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในชุมชนวัดประชาระบือธรรมให้ดีขึ้นในมิติผู้สูงอายุพึ่งตนเองได้ สร้างรายได้เสริม เพิ่มศักดิ์ศรี มีภาคีเครือข่าย ได้อาชีพผลิตภัณฑ์สมุนไพรใหม่ ด้วยวิธีปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนและภาคีหน่วยงาน โดยการสร้างคน สร้างความรู้ สร้างเรียนรู้ และใช้ความรู้บูรณาการกรอบการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ดังมี 4 กระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ได้แก่ (1) กระบวนการสร้างคนในรู้จักชุมชน (2) กระบวนการสร้างความรู้ (3) กระบวนการสร้างการเรียนรู้ และ(4) กระบวนการการใช้ความรู้ ซึ่งชี้เห็นว่า การเปลี่ยนแปลง คือ การกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งผ่านกระบวนการ หรือวิธีการ

ใดๆ ที่ทำให้สิ่งนั้น เปลี่ยนไปจากสภาพเดิม ซึ่งอาจเป็นการเปลี่ยนรูปร่าง ลักษณะ สถานะ ความคิด พฤติกรรม กระบวนการ วิธีการ หรือสถานการณ์ต่างๆ ภายใต้บริบทหรือสภาพหนึ่งๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงไปด้วย แต่ในหลักการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องมีเป้าหมายที่ดีให้เกิดความยั่งยืนด้วย สรุปคือเปลี่ยนแปลงต้องดำเนินไปในทางที่ดีมีความยั่งยืนนั่นเอง โดยผู้เขียนได้เปรียบเทียบแนวทางการเปลี่ยนแปลงชีวิตปัจจุบัน (เดิม) ไปสู่ชีวิตใหม่ในอนาคตแบบพอเพียง สามารถสรุปแบบการใช้ชีวิตพื้นฐานในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4.7 การเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงจากชีวิตเดิมไปสู่ชีวิตใหม่แบบพอเพียง

ชีวิตเดิม (อดีต)	วิธีการเปลี่ยนแปลง	ชีวิตใหม่ (ปัจจุบัน-อนาคต)
มีเงินเดือน/รายวัน	วางแผนจัดการเงินออกเป็น 5 ส่วน ดังนี้ - 10% (เก็บออม/ฝากประจำ) - 40% (ค่าใช้จ่ายประจำ) - 20% (ค่าใช้จ่ายทั่วไป/ประหยัด) - 20% (ลงทุนซื้อกองทุน) - 10% (ทำบุญ ให้พ่อแม่)	มี “เงินออม” มีเงินเก็บตามฐานะการเงินแน่นอน
พึ่งพิงพ่อแม่ พึ่งครอบครัวทุกอย่าง	เรียนรู้การพึ่งพาตนเอง อาทิ รู้จักปลูกผัก ทำอาหารใช้เอง ทำงานพาร์ทไทม์ (Parttime)	ฝึกฝนตนเอง สร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้ตนเอง ลดค่าใช้จ่าย มีสุขภาพดีและมั่นคงยิ่งขึ้น
มีการใช้จ่ายฟุ่มเฟือย ขาดการวางแผนการเงิน	เรียนรู้การวางแผนการใช้จ่าย ทำบันทึกรายรับรายจ่ายแบบง่าย	รู้คุณค่าของเงิน รู้จักประหยัด
มีการแข่งขันทางวัตถุ ชอบซื้อของตามกระแส	ปรับวิธีคิด เปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต และตั้งปณิธานชีวิตจากภายในด้วยความพอเพียง	มีสติ มีความรอบคอบ มีความสุขมากขึ้น ใจเย็นลง มีเหตุผลกับตนเองมากขึ้น
ทำงานหนัก	ปรับมุมมองและแนวปฏิบัติชีวิตพอดี มีใช้จ่ายได้ พอเพียง	ทำงานสมดุลชีวิต มีพอประมาณ มีความสุขกับฐานะตน สิ่งที่ตนมีอยู่แบบพอดี มีใช้ จ่ายได้ พอเพียง
ไม่มีเวลาให้กับครอบครัว	ปรับสมดุลชีวิตการทำงานและการใช้ชีวิตอยู่กับครอบครัว	มีคุณภาพชีวิตดีขึ้น ความสัมพันธ์ในครอบครัวแน่นแฟ้นขึ้น

ชีวิตเดิม (อดีต)	วิธีการเปลี่ยนแปลง	ชีวิตใหม่ (ปัจจุบัน-อนาคต)
ทำงานหลักอย่างเดียวไม่เต็มศักยภาพ	หารายได้เสริมเติมรายได้หลัก หาเครื่องมือใหม่และผลิตภัณฑ์ที่สามารถจำหน่ายได้ในออนไลน์	ทำให้ตนเองมีรายได้มากขึ้น ได้ใช้ศักยภาพตนเอง เรียนรู้การใช้เทคโนโลยีทันสมัย
ทำเกษตรเชิงเดี่ยว	เรียนรู้เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน ปรับพื้นที่ให้เหมาะสมกับทฤษฎีใหม่ของในหลวงรัชกาลที่ 9	ทำเกษตรแบบยั่งยืน มีอาหารกิน มีรายได้พอใช้ มีผลผลิตที่หลากหลาย
ขาดเป้าหมายชีวิต	ทบทวนตนเอง วางแผนชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง	มีเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน ดำเนินชีวิตอย่างมีคุณค่า มีแนวทางชีวิตเฉพาะตน
ไม่มีบ้าน ไม่มีทรัพย์สิน ถิ่นฐานที่มั่นคง	ออกแบบการปักหมุดชีวิต ให้ตนเอง “มีที่ยืนในแผ่นดิน” ออกแสวงหาชีวิตของตนเองและสร้างครอบครัว	มีบ้าน มีทรัพย์สิน มีถิ่นฐานที่อยู่ที่มั่นคง
ชีวิตเป็นนักศึกษา 4 ปี	- หาที่พักใกล้มหาวิทยาลัย (เดินมาเรียนได้) - ทานอาหาร 2 มื้อใหญ่ คือมื้อเช้าและเย็น - ตั้งใจเรียนในห้อง เข้าห้องสมุด เรียนภาษาอังกฤษ และเรียนรู้โปรแกรมเกี่ยวกับศาสตร์ตนเองให้เชี่ยวชาญ หาเป้าหมายที่ท้าทาย - มีส่วนร่วมกับกิจกรรมสาขา คณะ มหาวิทยาลัย เช่น ค่ายอาสาพัฒนา คณะกรรมการสโมสรนักศึกษา เป็นต้น - ทำงานพาร์ทไทม์ (Parttime) สร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวภายหลังไปจบการศึกษา - เขียนบทความไปนำเสนอในองค์กรอื่นๆ แสวงหาความรู้ใหม่ๆ เสมอ - อาสาเป็นผู้ช่วยนักวิจัยกับอาจารย์เพื่อเรียนรู้กระบวนการคิด เครื่องมือ การลงพื้นที่ การใช้เครื่องมือวิเคราะห์ผลข้อมูล - เรียนจบเป็นบัณฑิตอย่างภาคภูมิ	- เป็นบัณฑิตที่มีคุณภาพสูง มีความรู้ ทักษะและความสามารถ - มีเงินทุนสำรองในการทำงาน - เป็นทรัพยากรที่หน่วยงานต้องการเพราะถือเป็นคนที่มีทักษะที่สามารถเชื่อมโยง (Transferable skills) ในการทำงานในองค์กรสูง

ทั้งนี้หลัก 9 ป. เป็นหลักที่มีสะท้อนวงจรความเชื่อมโยงต่อกัน ยืดหยุ่น ปรับผลที่เกิดขึ้นระสั้นหรือระยะยาวได้ตามความเหมาะสมและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับตนเองได้ ดังภาพต่อไปนี้

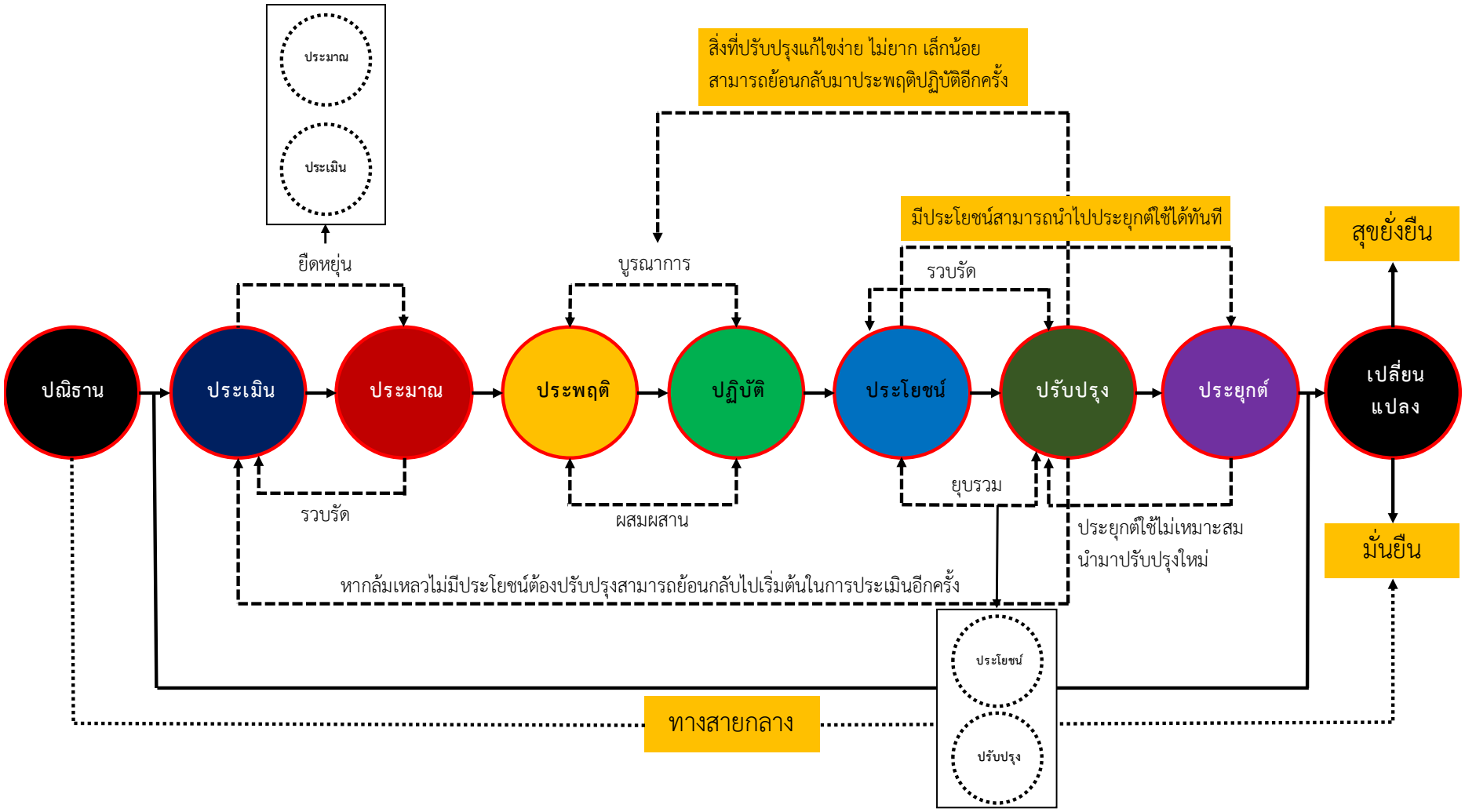

ภาพที่ 4.29 ผังภาพวงจรความเชื่อมโยงหลัก 9 ป. วิถีพอเพียง

บทสรุป

กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยาเป็นแนวคิดที่มีรากฐานจากกระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์แล้วขยายขอบเขตความรู้สู่มิติของสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจและจิตวิญญาณ โดยกระบวนทัศน์ชุมชนวิทยาจึงเป็นกรอบคิดพื้นฐานหรือแบบแผนความคิดร่วมของคนในชุมชนที่เน้นการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง การมีส่วนร่วม แก้ปัญหา สร้างความรู้ ปรับตัว และพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชนทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ถ้าหากมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา จึงเป็นการเปลี่ยนวิธีคิดและแนวทางการพัฒนาให้เหมาะสมกับบริบทที่เป็นจริงของชุมชนแต่ละช่วงเวลา โดยต้องนำไปสู่การพัฒนาความรู้ ทักษะ และคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามการเกิดความรู้จากข้อมูล ความรู้ (วิทยา) ที่เป็นการทบทวนวรรณกรรมในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีกระบวนการเกิดเป็นองค์ความรู้ด้วยการทำความเข้าใจ “ชุมชน” ในมิติที่ลึกซึ้งโดยการศึกษาชุมชน เข้าถึงภูมิสังคม จากนั้นเป็นการพินิจถึง “ทุน” หรือ “ทรัพยากร” ที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งปรากฏในรูปแบบทุนชุมชน ทุนสังคม และภูมิปัญญาหรือคติชน ซึ่งถือเป็นฐานสำหรับการพัฒนา ขับเคลื่อนต่อด้วย “กระบวนการ” และ “กลไก” การพัฒนาชุมชน ประกอบด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน กลุ่มอาชีพและเครือข่าย การสร้างผลิตภัณฑ์เชิงสร้างสรรค์ การท่องเที่ยวโดยชุมชน รวมถึงกระบวนการวิจัยฐานชุมชน ต้องคำนึงถึง “แนวคิด” “หลักการ” และ “ปรัชญา” อันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้นำทางการพัฒนาที่เป็นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) และหลักการพัฒนาแบบ “บวร” (บ้าน วัด รัฐ/โรงเรียน) และต้องพิจารณา “ปัญหาอุปสรรค” หรือ “ความท้าทาย” ที่ต้องแก้ไขปัญหาและพัฒนาโดยมี “คน” เป็นแกนกลางในการพัฒนาและทำงานร่วมกันจนเกิดเป็นพลังชุมชนนำไปสู่ การลดความเหลื่อมล้ำในสังคม ยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน และการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง ดังนั้นคำว่า กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา คือ รูปแบบการพัฒนาทางความคิดและการปฏิบัติ โดยมุ่งเน้นการใช้ฐานความรู้จากชุมชนผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ทุนทางสังคม และใช้วิธีคิดแบบมีส่วนร่วม วางเป้าหมายร่วมกันเพื่อยกคุณภาพคนในสังคมอย่างยั่งยืนและสมดุลในทุกมิติทั้งเศรษฐกิจ สังคม จิตวิญญาณ และสิ่งแวดล้อม

ทั้งนี้ในการวิจัยและพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นได้เป็นกลไกสำคัญปรากฏการเชื่อมโยงกับการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคมที่ถือเป็น 3 ห่วงองค์ความรู้ใน

การพัฒนานักศึกษาให้เป็นบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัยแล้วยังต้องนำองค์ความรู้ไปพัฒนาชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย หลักคิดนี้จึงมิใช่เรียนให้รู้อย่างเดียวต้องปฏิบัติให้เป็นทักษะและความสามารถเพื่อการเป็นหุ้นส่วนที่มีคุณภาพของสังคม ดังนั้นองค์ความรู้ที่เป็นแก่นแกนของราชภัฏ คือหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งอาจเรียกว่า ความพอเพียงหรือเศรษฐกิจพอเพียงได้ตามบริบทซึ่งมีความหมายที่มีนัยสำคัญเดียวกันกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง เมื่อสกัดเป็นขุมความรู้เพื่อนำมาใช้ปฏิบัติการทำงานและดำเนินชีวิตเป็นปกติวิสัยจึงกลายเป็น “วิถีวิธีพอเพียง” ของทั้งทุกคนได้ ดังนั้นบทนี้ได้วางกรอบในการอธิบายไว้เฉพาะความพอเพียงที่เกี่ยวกับ 3 ห่วงองค์ความรู้ที่ใช้ในการเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมที่ผู้เขียนได้เกี่ยวข้องโดยตรง ซึ่งในด้านการเรียน เป็นห่วงที่มุ่งให้นักศึกษาเข้าใจสาเหตุของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มาจากการแก้ปัญหาความยากจนโดยเฉพาะภาคเกษตรกรรมจากบางคนไม่มีข้าวกิน อดอยาก ยากจน มีน้อย แทบใช้ชีวิตต่อไปอย่างลำบาก จนเกิดคำว่า พออยู่พอกิน พอใช้ หรือให้ประชาชนมีพอกินพอใช้ในการดำรงชีวิตเป็นพื้นฐานก่อน จนมีทฤษฎีใหม่เป็นตัวแบบของประชาชนเกษตรกรรม นำไปสู่หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 3 ห่วง ได้แก่ พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว 2 เงื่อนไข ได้แก่ ความรู้ คุณธรรม รวมถึงเงื่อนไขพื้นฐานชีวิต โดยนักศึกษาสามารถประยุกต์ใช้และตรวจสอบว่าตนเองมีความพอเพียงเป็นเบื้องต้นด้วยการปฏิบัติตนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง” ไว้ 5 ประการ ได้แก่ ยึดความประหยัด ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้องสุจริต ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์ ไม่หยุดนิ่งที่จะหาทางในชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก และปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีลดละสิ่งยั่วกิเลสให้หมดสิ้นไป และสามารถยึดหลักปฏิบัติ 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียง ได้แก่ (1) ปณิธาน (2) ประเมิน (3) ประมาณ (4) ประพฤติ (5) ปฏิบัติ (6) ประโยชน์ (7) ปรับปรุง (8) ประยุกต์ และ (9) เปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามข้อมูลความพอเพียงยังมีอยู่จำนวนมากแต่ผู้สอนยังไม่เคยนำกระบวนการวิจัยไปสืบถามประชาชนในเมืองและชนบทจึงเริ่มทำการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีคุณภาพและสามารถยืนยันได้ว่าหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของชาวสังคมเมืองและชุมชนท้องถิ่นมีลักษณะเหมือนหรือต่างกัน และประชาชนในนครหลวงเวียงจันนทน์ ซึ่งประชาชน สปป.ลาวได้รับการช่วยเหลือแนวทางการพัฒนาด้านการเกษตรและการใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเช่นเดียวกับชาวไทยเป็น

ลักษณะเฉพาะถิ่น โดยพบข้อมูลสำคัญว่า ประชาชนสังคมเมืองและชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนชนบทมีวิถีการดำรงชีวิตแบบทางสายกลางอย่างมีเหตุมีผลด้วยการเข้าใจว่า การดำเนินชีวิตแบบพอเพียงต้องยึดทางสายกลางโดยมียึดวิถีชีวิตที่ไม่สุรุ่ยสุร่าย ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ประหยัดมัธยัสถ์ และมีความซื่อสัตย์สุจริต ทั้งนี้ต้องมีวิธีพอเพียงด้วยตระหนักในการดำเนินชีวิตโดยรวม ประหยัดใช้พลังไฟฟ้าในบ้านเรือนและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เอื้อเฟื้อเกื้อกูลและต้องรู้จักคำว่า “พอ” ในการดำเนินชีวิตที่ไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและพอใจในชีวิตที่พอเพียง ที่สำคัญหากคนเราต้องการความสุขที่ยั่งยืนจำเป็นต้องมีวิถีวิธีพอเพียงแบบกิจวัตรจึงจะสร้างทักษะวิถีวิธีพอเพียงให้เกิดขึ้นเมื่อพอบเจอปัญหาจะเกิดการตั้งสติ คิดรอบคอบ ประกอบด้วยปัญญาจึงจะพ้นภัยที่กำลังเผชิญได้ เมื่อเกิดการเรียนรู้ อย่างเข้าใจ และเข้าใจความพอเพียงผ่านการเรียนการสอนและการวิจัยแล้ว จำเป็นต้องนำองค์ความรู้สู่การบริการวิชาการแก่สังคม หรือ บริการวิชาการรับใช้สังคม ซึ่งหัวใจสำคัญของวิชาการรับใช้ท้องถิ่นคือการนำนักศึกษา (การเรียนการสอน) การวิจัย (อาจารย์) ไปช่วยแก้ปัญหาชุมชนหรือสังคมแบบบูรณาการองค์ความรู้ด้วย โดยเป้าหมายอยู่ที่ “การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่” อย่างยั่งยืน กล่าวคือนำองค์ความรู้ด้านความพอเพียงไปสู่ชาวบ้าน ชาวบ้านต้องเกิดความตระหนักรู้ เข้าใจ ลงมือทำ ทำอย่างต่อเนื่องจนเป็นกิจวัตร อาทิ รู้จักออมเงิน ลด ละ เลิกอบายมุขได้ ทำบัญชีแบบง่ายของตนเองหรือครัวเรือนได้ มีเงินเหลือจากการใช้จ่ายสิ่งที่ไม่จำเป็นเพิ่มขึ้น รวมกลุ่มกันได้ รู้จักแบ่งปัน และเด็กๆ เยาวชนในชุมชนมาร่วมกิจกรรมส่วนรวมมากขึ้น มีจิตอาสาเพิ่มขึ้นในชุมชน มีคนเข้าวัดมากขึ้น เป็นต้น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นการเปลี่ยนแปลงความคิด การเรียนรู้ และพฤติกรรมของผู้คนในชุมชน จึงจะเรียกว่าสำเร็จบรรลุเป้าหมายในวิชาการรับใช้ชุมชนท้องถิ่นและสังคม เงื่อนไขความสำเร็จที่สำคัญ คือ เวลาบ่มเพาะหวังผลความสำเร็จในการพัฒนาสังคม หรือเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนอาจต้องใช้เวลานาน ผู้ที่เป็นนักพัฒนาจึงต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง อดทนปฏิบัติหน้าที่อย่างไม่ย่อท้อ จงเป็นผู้เฝ้ารอความสำเร็จอย่างอดทน

เอกสารอ้างอิง

กรมการพัฒนาชุมชน. (2560). **แนวทางการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพ**. กลุ่มงานส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน.

กรมการพัฒนาชุมชน. (2566). **ประวัติกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย**. https://www.cdd.go.th/

กรมการพัฒนาชุมชน. (2567). **แนวทางการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพ ฉบับปรับปรุง ปี 2567**. กระทรวงมหาดไทย. https://district.cdd.go.th/bangsaphan/wp-content/uploads/sites/374/2024/11/แนวทางการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพ-2567.pdf

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2561). **แจ้งซ้อมความเข้าใจนิยามความหมายของคำว่า "งานก่อสร้าง" ตามมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติการจัดซื้อจัดจ้างและการบริหารพัสดุภาครัฐ พ.ศ.2560**. https://www.dla.go.th/upload/template/tempNews/2018/6/46989_1.pdf

กองแผนงาน กรมการพัฒนาชุมชน. (2559). **แผนยุทธศาสตร์กรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ. 2560 – 2564**. กรุงเทพมหานคร.

กาญจนา แก้วเทพ. (2538). **เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน**. สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

กาญจนา แก้วเทพ. (2563). **คู่มือความรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม**. วนิดาการพิมพ์.

กาญจนา แก้วเทพ. (2563). **เปิดกรุ "เครื่องมือเก็บข้อมูล" ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. โครงการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ODU).

กาญจนา คำผา. (2559). **แนวทางการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน** (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร. http://www.sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/handle/123456789/23563/PhD_Kanchana_Khampha.pdf?sequence=1

กิ่งแก้ว อัตถากร. (2520). **คติชนวิทยา**. หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์คุรุสภา.

กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2509). **คติชาวบ้าน: วิทยานิพนธ์ของนาง กุหลาบ มัลลิกะมาส**. สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2554). **การคิดเชิงประยุกต์** (พิมพ์ครั้งที่ 5). ซัคเซสมีเดีย.

เกษม วัฒนชัยและจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา. (2555). **CSR ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. ดาวฤกษ์ คอมมูนิเคชั่นส์.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ. (2545). **มิติสุขภาพ : กระบวนทัศน์ใหม่เพื่อสร้างสังคมแห่งสุขภาวะ**. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

โกศล ช่อผกา. (2542). **พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล.

ขจัดภัย บุรุษพัฒน์. (2563). สืบสานพระราชปณิธานตามรอยพระยุคลบาทชาติเข้มแข็งมั่นคง. **วารสารมุมมองความมั่นคง**, 5; 5-10. https://www.nsc.go.th/wp-content/uploads/Journal/article-00501.pdf

คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค**. ศักดิ์ศรีอักษรการพิมพ์.

คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก. (2562). **พระปฐมบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหยศูรยพิมาน พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562**. https://phralan.in.th/coronation/newsdetail.php?id=1168

คณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม. (2537). **กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm)**. ใน เอกสารวิชาการลำดับที่ 314 เล่มที่ 14/2537. กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, กรมประชาสงเคราะห์, สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการสังคมแห่งชาติ.

คณะกรรมการและคณะทำงานโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดแม่ฮ่องสอน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน. (2563). **ธนาคารข้าวจังหวัดแม่ฮ่องสอน**. https://maehongson.cdd.go.th/wp-content/uploads/sites/45/2020/01/ธนาคารข้าวจังหวัดแม่ฮ่องสอน-1.pdf

คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร. (2552). **คัมภีร์สัมภารวิบาก**. ธนาเพรส.

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=2619

คาปร้า, ฟริตจ๊อฟ. (2539). **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (ล. 1–3)**. (ประชา ปสสนธัมโม, พระ และคณะ, ผู้แปล).(พิมพ์ครั้งที่ 3). มูลนิธิโกมลคีมทอง.

คำสั่งกรุงเทพมหานคร. (2541). **การจัดตั้งกลุ่มอาชีพของกรุงเทพมหานคร**. โดยนายพิจิตต รัตตกุล, คำสั่งที่ 3808/2541 สั่ง ณ วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2541.

เครือข่ายนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์. (2562). **การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชน “โบสถ์ ศาลเจ้า วัด มัสยิด วิถีชีวิตริมสายน้ำ” ในเขตกรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย) ในแผนงานวิจัย การยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาพื้นที่บนฐานอัตลักษณ์ท้องถิ่น เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏและภาคี. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. (2525). **สังคมวิทยาศาสนา**. แพร่พิทยา.

จิตจำนงค์ กิติกีรติ. (2536). **การพัฒนาชุมชน**. โรงพิมพ์คุณพิณอักษรกิจ.

จินตนา สุจจานันท์. (2549). **การศึกษาและการพัฒนาชุมชน**. โอเดียนสโตร์.

จิรพรรณ นฤภัทร. (2559). เครือข่ายทุนทางสังคมกับปัจจัยความไว้วางใจ. **วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์**, 24(1); 47-71.

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยาและปรียานุช พิบูลสราวุธ. (2554). **ตามรอยพ่อ ชีวิตพอเพียง...สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน** (พิมพ์ครั้งที่ 9). ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

จีระพรรณ กาญจนจิตรา. (2525). **การพัฒนาชุมชน**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 4). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชยันต์ วรรธนะภูติ. (2536). **การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย ในคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**. สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ชลลดา ทองทวี. (2545). **ทีทรรศน์เกี่ยวกับเรื่องกระบวนทรรศน์: ความหมาย.** http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9773.html

ชินรัตน์ สมสืบ. (2538). **การบริหารการพัฒนาชนบท** (พิมพ์ครั้งที่ 14). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ชุติมา ถวัลย์ปรีดา, ภัทรกันย์ ระเบียบดี, รัฐพงษ์ แซ่ย่าง,วริศรา นบนอบ, สุเมธา ทัศนเปรมสิน, อัญเชิญพร ธิติยศศักดิ์, จันทรัศม์ ภูติอริยวัฒน์. (2564). ชุมชนแห่งการเรียนรู้กับการพัฒนาชุมชน. **วารสารการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม**, 1(2); 97-111. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jclmd_psru/article/download/248509/171303/916269

เฌอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ และพวงเพชร สุรัตนกวีกุล. (2544). **มนุษย์กับสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ณัฏฐพันธ์ เขจรนันทน์. (2551). **พฤติกรรมองค์การ Organizational Behaviors.** บริษัท วี.พริน.

ดำรงค์ ชลสุข. (2562). **ตั้งปณิธาน ปฏิญาณตน ของนักเรียน : กับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม**. ในคอลัมนิสต์, มติชนออนไลน์. https://www.matichon.co.th/columnists/news_1312744

ดิเรกกช ภณก้อนกลีบ. (2551). **บุพปัจจัยและผลลัพธ์ของการพัฒนาครัวเรือนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** (ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ทนงศักดิ์ คุ้มไข่น้ำ. (2540). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ทศพล กฤตยพิสิฐ. (2538). **การมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีส่วนต่อโครงการกิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรม” และ “บวร” เพื่อสร้างสรรค์อุดมการณ์แผ่นดินทองหนองจอก** (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทาริตา แตงเส็ง, ณัฐวิภา ทองรุ่ง และ กัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (2563). การพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธ. **Journal of Modern Learning Development**, 5(4); 239-253. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jomld/article/download/243758/165691

เทิดชาย ช่วยบำรุง. (2551). **รวมบทความวารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ ปี พ.ศ.2549.** สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย.

ธวัช ปุณโณทก. (2528). **ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธกับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน, วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติ ความเชื่อ**. จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช. https://ir.stou.ac.th/bitstream/123456789/1177/1/fulltext%20%289%29.pdf

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2553). **ชุมชนศึกษา (Community Study)**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นพดล บงกชกาญจน์. (2561). ญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารศึกษาศาสตร์ มมร**., 6(1); 374-391. http://ojs.mbu.ac.th/index.php/edj/article/view/194

นพรัตน์ ภูมิวุฒิสาร. (2543). **การจัดการส่งเสริมการตลาด**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, ผู้แปล. (2533). **แนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา**. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

นฤมล นิราทร, อรศรี งามวิทยาพงศ์ และชไมพร รุ่งฤกษ์ฤทธิ์. (2550). **เศรษฐกิจนอกภาคทางการในเขตเมืองเพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

นันทพร ศรีสุทธะ. (2544). **วิถีชีวิตชุมชนกับการเกิดโรคเบาหวาน กรณีศึกษาชุมชนบ้านจัว ตำบลสมัย อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. คณะกรรมการการเผยแพร่และสงเสริมการพัฒนา.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2542). **กลวิธี แนวทาง วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน**. กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.

นิรันดร์ จงวุฒิเศย์. (2564). **มรรคา พัฒนา ชุมชน ในยุคดิจิทัล**. https://phichit.cdd.go.th/wp-content/uploads/sites/37/2021/11/มรรคา-พัฒนาชุมชน-ต้นฉบับ-1Oct21.pdf

บรรจบ บรรณรุจิ. (2529). **โสตัตถกีมหานิทาน พากย์ไทย**. โรงพิมพ์มิตรสยาม.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2546). **ทุนทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ**. สำนักพิมพ์คลังนานาวิทยา.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2546). **โครงการ การก่อเกิด การผลิตซ้ำ การขยายตัวทุนทางสังคมในชบทอีสาน**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

บุญดี บุญญากิจ. (2547). **การจัดการความรู้...จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**. บริษัท จิรวัฒน์ เอ็กซ์เพรส จำกัด.

บุญยิ่ง ประทุม. (2566). **เอกสารประกอบการสอน วิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. https://race.nstru.ac.th/home_ex/e-portfolio//pic/academy/21552581.pdf

บุญสนอง บุณโยทยาน. (2515). **มนุษย์กับสังคม**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประกาศ เรื่อง ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561-2580). (13 ตุลาคม 2561). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก หน้า 1-71. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2561/A/082/T_0001.PDF

ประพนธ์ ผาสุขยืด. (2548). **การจัดการความรู้: ฉบับมือใหม่หัดขับ**. ใยไหม ครีเอทีฟกรุ๊ฟ.

ประเวศ วะสี. (2541). **ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์** (พิมพ์ครั้งที่ 5). หมอชาวบ้าน.

ประเวศ วะสี. (2545). **วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา**. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

ประสาน ต่างใจ. (2545). **บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่**. วิถีทรรศน์.

ประสิทธิ์ ตาตินิจ และลำปาง แม่นมาตย์. (2556). การสร้างภาคีหุ้นส่วนในการบริหารเทศบาลตำบลท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น . **วารสารวิจัย มข. มส. (บศ.)**, 1(2); 73-84.

ประเสริฐ วิทยารัฐ. (2522). **ภูมิศาสตร์ชนบท**. อัศดางค์การพิมพ์.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2545). ทุนนิยมกับพุทธศาสนา. **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**, 9(1); 4–96. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jbscu/article/view/170372

ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี. (2559). ทุนทางสังคมกับข้อเสนอเชิงนโยบายของการบูรณาการทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. **Asian Journal of Arts and Culture**, 16(1); 99–114. Retrieved from https://so06.tci-thaijo.org/index.php/cjwu/article/view/95384

ปาริชาติ วลัยเสถียร, สุทิตย์ อบอุ่น, สหัทยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์ ฮาซันนารี. (2542). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา** (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

พรสวรรค์ เนลสัน ฮ็อดสัน. (2550). **บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการส่งเสริมการพัฒนาองค์กรชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลปาฝา อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด** (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระครูธรรมธรบงกช (คนฺธาโร) และกาญจนา ดำจุติ. (2561). **ความรู้ ความจริง ความดี**. https://www.firstojs.com/index.php/JTPR/article/download/185/104/

พระครูสุนทรเขมาภินันท์, พระครูสุจิตติวัฒน์ และพระปลัดเวชยันต์ ฐิตะสุทโธ. (2562). ศาสตร์พระราชา : พุทธบูรณาการแห่งนวัตกรรมศาสตร์สมัยใหม่เพื่อสังคมไทยทุกระดับ. **กระแสวัฒนธรรม**, 20(37); 87-101. https://culturalapproach.siam.edu/images/magazine/w20ch37/10.academic-article1.pdf

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2541). **พุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 7). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ ครั้งที่ 30). สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ ครั้งที่ 23). สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

พระพรหมคุณาภรณ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 39). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).

พระพุทธพุกามและพระพุทธญาณ. (2557). **ตำนานมูลศาสนา**. สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) พ.ศ.2546. (2546). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 120 ตอนที่ 49 ก หน้า 2-18. https://www.dasta.or.th/uploads/file/202204/1649676683_9146954c19cdb3d7a77c.pdf

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2553. (12 พฤศจิกายน 2553). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 127 ตอนที่ 69 ก หน้า 29-39. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2553/A/069/29.PDF

พัฒนพงศ์ สุกิจปาณีนิจ. (2552). **ทุนทางสังคมกับการพัฒนาประเทศ** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต). สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พีรสิทธิ์ คำนวณศิลป์. (2543). พัฒนศาสตร์: ระบบความรู้ใหม่ ยุคหลังภาวะทันสมัย. **วารสารคณะ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, 17.

ฟ้าลั่น กระสังข์. (2562). ทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชุมชนรางหวาย และหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี . **วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์**, 5(2); 61-73. https://rsujournals.rsu.ac.th/index.php/jrgbs/article/download/537/967/

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา. (2552). **คำพ่อสอน: ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง/มูลนิธิพระดาบส** (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพ.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, เพ็ญนภา ปาละปิน และอเสข ขันธวิชัย. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุมิตรา นวลมีศรี, เพ็ญนภา ปาละปิน และวรรณี พรมด้าว. (2565). **การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญาเพื่อยกระดับผลิตผลชุมชนเมืองเชิงคุณค่าสู่การสร้างมูลค่าของผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ดุสิตแบรนด์** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2553). **รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2555). **การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและครัวเรือนของประชาชนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2555). **วิถีคนเมืองกับการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **การพัฒนาและการจัดการทุนทางวัฒนธรรมด้านการละเล่นท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของชุมชนดุสิตารามเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **ตามรอยพ่อ อยู่อย่างพอเพียง**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2559). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2559). **แนวทางการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของประชาชนตลาดน้ำสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2560). **การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2560). **แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (การประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้) ของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนาชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของประชาชน 3 จังหวัดยากจนโซนภาคเหนือภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. http://eresearch.ssru.ac.th/xmlui/handle/123456789/1949

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **มโนทัศน์แห่งการแก้ปัญหาความยากจน**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **การพัฒนาชุมชนวิถีประชาธิปไตยตามหลักธรรมาภิบาล: หลักความโปร่งใสและหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **บุพปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในครอบครัวของหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง** (ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). สาขาวิชาการบริหารการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ “ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน” ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **SDM1201 กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน (Basic Social Development Paradigm)** (เอกสารคำสอน). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **แนวทางการพัฒนาสังคมแห่งความสุข “สะบายดีอีสาน” สานพลังประชารัฐ 2 นาคู่ขนานวิถีอีสานไม่ทิ้งกัน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **นวัตกรรมการบริหารจัดการการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนเมืองกรุงเทพมหานครเพื่อการท่องเที่ยวระดับโลก** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การประยุกต์ความรู้ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมชุมชนภาคีหุ้นส่วน**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอนวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 233-266). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การพัฒนาและออกแบบบรรจุภัณฑ์เพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ด้วยลวดลายผ้าไทยผสมทุนวัฒนธรรมชุมชนเมืองวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานผลการดำเนินโครงการบริการวิชาการ). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568). **ภูมิพัฒน์คำชะโนด**. สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2566). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. http://oservice.skru.ac.th/ebookft/509/chapter%205.pdf

มานิต มานิตเจริญ. (2514). **พจนานุกรมไทย ใหม่-ทันสมัยที่สุด**. เอกศิลปการพิมพ์.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2542). เศรษฐกิจพอเพียง. **วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา** ฉบับเดือนสิงหาคม, 47-59. https://www.chaipat.or.th/publication/journal/cpf-journal-1/8723-2542_8723.html

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). **เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ไมตรี อินเตรียะ. (2560). ทุนทางสังคม. **Social Capital**, 9 (2); 14-25. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/104774/83551/266665

ยุทธนา กาเด็ม. (2563). การพัฒนาชุมชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามหลักการขององค์การสหประชาชาติ (UN). **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา**, 15(2); 257-264. https://wb.yru.ac.th/bitstream/yru/6703/1/2563-J.YRU%2015%282%29%20257-264.pdf

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2536). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. อนุเคราะห์ไทย.

ยูเอ็น ประเทศไทย. (2561). **“ลดความเหลื่อมล้ำทั้งภายในและระหว่างประเทศ”**. http://www.un.or.th/globalgoals/th/global-goals/reduced-inequalities/

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550. (24 สิงหาคม 2550). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 124 ตอนที่ 47 ก, หน้า 1-127. http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2550/A/047/1.PDF

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560. (6 เมษายน 2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก, หน้า 1 -90. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2560/A/040/1.PDF

ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). **พจนานกรมราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525**. อักษรเจริญทัศน์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525**. ราชบัณฑิตยสถาน.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (พิมพ์ครั้งที่ 2). นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2558). **พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ร่วมสมัย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2565). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **ชุมชน**. www.royin.go.th/dictionary/

ว.วชิรเมธี. (2555). **อริยสัจ TODAY**. สถาบันวิมุตตยาลัย.

วรเดช จันทรศร. (2554). **การจัดการภาครัฐตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

วรทัศน์ อินทรัคคัมพร. (2548). **ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. โอเดียนสโตร์

วรากรณ์ พูลสวัสดิ์, สรวิชญ์ วงษ์สอาด, ภรสรัญ แก่นทอง, ธงชัย ศรีเมือง และปิยนาถ อิ่มดี. (2562). การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดทางสายกลางของขงจื๊อ. **วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์**, 4(3); 489-504. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/download/224058/162720/810455

วัฒนาพร ฉิมสุวรรณ์, สุธาสินี สีขำ, สายฝน ธรรมวิชิต และปทุมมาศ ช่วงกรุด. (2553). **แนวทางการพัฒนาทุนชุมชน**. สำนักพัฒนาทุนและองค์กรการเงินชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน.

วันชัย ธรรมสัจการ, อัศวลักษ์ ราชพลสิทธิ์, ปรีดี โชติช่วง, อังคณา ธรรมสัจการ และสมฤดี สงวนแก้ว. (2565). ทุนชุมชนและศักยภาพในการจัดการตนเอง เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น. **วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช**, 14(1); 22-32. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/255221/175040/958130

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2537). **บทบาทขององค์การในท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : ศึกษากรณีจังหวัดอุบลราชธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2541). **การบริหารเมืองหลวงและการบริหารท้องถิ่นเปรียบเทียบ: อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย**. โอเดียนสโตร์.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2550). **การบริหารจัดการตามแนวทางคุณธรรมและแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง**. โฟรเพซ.

ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC). (2556). **คู่มือการใช้งานตราสัญลักษณ์ OTOP (OTOP Manual & Guideline)**. http://resource.tcdc.or.th/ebook/OTOP-Manual.pdf

สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 5). โอเดี่ยนสโตร์.

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์. (2553). **ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจกับประชาธิปไตย ในปาฐกถา 14 ตุลา ประจำปี 2553**. รายงานวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ). https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/05/d2010014.pdf

สมชาติ โตรักษา. (2558). **การประยุกต์หลักการบริหารเพื่อการพัฒนางานอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ภาควิชาบริหารงานสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. https://phad.ph.mahidol.ac.th/research/Book/2558/Apply.pdf

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโณ). (2542). **ความรู้ในแนวพุทธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 1). มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). **พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)** (พิมพ์ครั้งที่ 53). มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2564). **พจนานกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 35). วัดญาณเวศกวัน, นายสนิท ตันติวัฒนพานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/268-Buddhist-Dictionary-Buddhist-Terms-Pr.35.pdf

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2564). **พจนานกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 43). วัดญาณเวศกวัน, นายสนิท ตันติวัฒนพานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhaama.pdf

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2567). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. (พิมพ์ครั้งที่ 65) . วัดญาณเวศกวัน. https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/268

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2534). **สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน**. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2554). **การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ**. มาฉลองคุณ ซีเอสบี จำกัด.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2564). แนวคิดของเกลน แลฟเวอแรค ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน”. **วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์**, 29(1); 1-30. http://journal.innovtalk.com/upload_files/journal/journal_id_39_114.pdf

สมสมัย เอียดคง. (2551). **งานวิจัยในชุมชน**. http://www.huso.tsu.ac.th/husojournal/somsmai/somsmai_2551.pdf

สยามรัฐออนไลน์. (2564). **“บ้าน – วัด – โรงเรียน” หัวใจหลักพัฒนาชุมชนตามแนวพระราชดำริ “ในหลวงรัชกาลที่ 9”**. https://siamrath.co.th/n/268995

สรวิชญ์ วงษ์สอาด และอุทัย สติมั่น. (2563). พุทธญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารนวัตกรรมการศึกษาและการวิจัย**, 4(2); 119-134. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jeir/article/view/248085

สฤณี อาชวานันทกุล. (2554). **ความเหลื่อมล้ำฉบับพกพา**. สำนักงานปฏิรูป (สปร.).

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2526). **การพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 3). ไทยวัฒนาพานิช.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2541). **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ**. โรงพิมพ์เอมี่ เทรดดิ้ง.

สาริศา เจนเขว้า และเสวียน เจนเขว้า. (2562). การจัดการศึกษาแบบภาคีหุ้นส่วน : แนวทางการปฏิรูปการศึกษา. **วารสารการจัดการความรู้สู่การปฏิบัติที่เป็นเลิศ วิทยาลัยนครราชสีมา**, (1); 56-65.

สำนักข่าวไทยแลนด์พลัส. (2561, 25 กุมภาพันธ์). **วิถีชีวิตชุมชน วิถีเกษตรกรรม**. https://www.thailandplus.tv/archives/1777

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่เก้า (พ.ศ.2545-2549)**. คุรุสภาลาดพร้าว.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **กรอบแนวคิดการพัฒนาดัชนีชี้วัดความสุขเย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย**. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. โรงพิมพ์ ๒๑ เซ็นจูรี่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). **รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2559**. สศช. https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/04/article_20201103152925.pdf

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2560). **เศรษฐกิจพอเพียง ปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต** (พิมพ์ครั้งที่ 11). สำนักงาน กปร.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, 10 พฤษภาคม). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **“กลุ่ม” และ “อาชีพ”**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, 11 พฤษภาคม). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **“ภาคี” และ “เครือข่าย”**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, 9 พฤษภาคม). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **“ความรู้”**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 13). **ประณิธาน**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 14). **ประเมิน**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 15). **ปฏิบัติ**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 15). **ประพฤติ**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 15). **ประมาณ, ประมาณการ, ประมาณตน, ประมาณตัว**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 18). **ประโยชน์**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 19). **ประยุกต์**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 19). **ปรับปรุง**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3783

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3784

สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2558). **คู่มือการดำเนินงาน ผู้ผลิต ผู้ประกอบการ OTOP รายใหม่ พ.ศ. 2558**. บีทีเอส เพรส.

สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2558). **คู่มือสนับสนุนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน**. https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf

สินธุ์ สโรบล. (2545). **การท่องเที่ยวโดยชุมชน: แนวคิดและประสบการณ์**. วนิดาเพรส.

สินธุ์ สโรบล. (2546). **การท่องเที่ยวโดยชุมชนแนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือ**. วนิดาเพรส.

สินธุ์ สโรบล. (2547). การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน. **ประชาคมวิจัย**, 10(57); 15-21.

สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร. (2548). **กระบวนทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน**. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

สีลาภรณ์ บัวสาย, บรรณาธิการ. (2549). **เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สุขศิริ บุญเรือง. (2546). **การปลูกไม้ดอกไม้ประดับกับวิถีชีวิตของชุมชน: กรณีศึกษาบ้านศิลา ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). สถาบันราชภัฏเลย.

สุดาดวง เรืองรุจิระ. (2538). **นโยบายผลิตภัณฑ์และราคา.** รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์

สุธี ศรสวรรค์. (2538). **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของมุสลิม: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลคลองตะเคียน อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** (ภาคนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุนันท์ อินทนิล. (2536). วิถีชีวิตของชาวชุมชนน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ในสมัยรัตนโกสินทร์. **วารสารจำปาดะ**, 2(1).

สุพรรณี ไชยอำพร. (2560). ทุนทางสังคมกับการเสริมสร้างทุนมนุษย์ในเขตเมืองชายแดน กรณีศึกษาเปรียบเทียบประเทศไทยกับกัมพูชา. **วารสารพัฒนาสังคม**, 19(2); 53-67.

สุพัตรา สุภาพ. (2541). **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม: ศาสนา: ประเพณี** (พิมพ์ครั้งที่ 9). ไทยวัฒนาพานิช.

สุภัทรา คำมุงคุณ. (2560, 14 ตุลาคม). **โครงการธนาคารข้าวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ**. รายงานร้อยเรื่องเมืองไทย, สถานีวิทยุกระจายเสียงรัฐสภา & คณะอนุกรรมการฝ่ายข้อมูล สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php

สุภาวดี ขุนทองจันทร์, อรศรี งามวิทยาพงศ์, นภาพร อติวาณิชยพงศ์ และณัฐธเดชน์ ชุ่มปลั่ง. (2566). **โครงการกลุ่มวิจัยเอกสารเพื่อจัดทำพจนานุกรม ส่งเสริมการศึกษาและค้นคว้า ด้านพัฒนศาสตร์ (การพัฒนาร่วมสมัย)** (รายงานการวิจัย). วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. https://researchmap.jp/nattadech0221/published_papers/41944643/attachment_file.pdf

สุมาลี สันติพลวุฒิ, โสมสกาว เพชรานนท์, รสดา เวษฎาพันธุ์, พงษ์เทพ มังคะลี, สมหมาย อุดมวิทิต, สยุมพร โยธาสมุทร, แหลมไทย พู่วณิชย์, วีรยา ระหว่างบ้าน, สุกัญญา มาคล้าย, เกวลิน มะลิ และณัฐสุชา วุฒิปาณี. (2550). **โครงการการจัดทำระบบฐานข้อมูลและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อพัฒนายุทธศาสตร์การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง**. สศช.

สุมาลี หวังพุฒิ. (2546). **วิถีชีวิตของชาวบ้านตำบลนาทับ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา**. มหาวิทยาลัยทักษิณ.

สุเมธ ตันติเวชกุล. (2541). การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ. **วารสารน้ำ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียง**, ธ.ค. 2541 - ม.ค. 2542, 16.

สุเมธ ตันติเวชกุล. (2549). **หลักธรรม หลักทำตามรอยพระยุคลบาท** (พิมพ์ครั้งที่ 15). ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวรรณี คำมั่น. (2551, 29-30 พฤศจิกายน). **“สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน” ในกลุ่มทุนมนุษย์ “ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์”** (เอกสารนำเสนอ). การสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมูลนิธิ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

เสฐียรโกเศศ. (2510). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. ราชบัณฑิตยสถาน. pubhtml5 E-book. https://pubhtml5.com/yqiq/qhhc/

เสรี พงศ์พิศ. (2547). **ร้อยคำที่ควรรู้**. เจริญวิทย์การพิมพ์.

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน). (2558). **Community-Based tourism (ท่องเที่ยวโดยชุมชน)**. บริษัท โคคูน แอนด์ โค จำกัด. https://www.dasta.or.th/uploads/file/202312/1703229056_94d6ffe78512fe4a58d0.pdf

อนันต์ ศรีโสภา. (2529). การประเมิน. **สารานุกรมศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**, 3; 56-58. https://ejournals.swu.ac.th/index.php/ENEDU/article/view/6374/6006

อภิชัย พันธเสน และดลจิตต์ ยุกตะนันทน์. (2555). **โครงการจัดสัมมนาชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง**. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.).

อภิชัย พันธเสน, บรรณาธิการ. (2555). **เหลียวหลังเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในทศวรรษหน้า (2556-2565)**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อภิชัย พันธเสน. (2539). **แนวคิดทฤษฎีและภาพรวมของการพัฒนา**. อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

อภิชาติ สถิตนิรามัย, นิติ ภวัครพันธุ, ยุกติ มุกดาวิจิตร, ประภาส ปนตบแตง, นฤมล ทับจุมพล และวรรณวิภางค มานะโชติพงษ. (2553). **การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของชนชั้นใหม่**. รายงานการศึกษาเบื้องต้นนำเสนอต่อแผนงานสร้างเสริมการเรียนรู้กับสถาบันอุดมศึกษาไทยเพื่อการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.).

อรทัย ก๊กผล. (2552). **คู่คิด คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น**. จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์.

อรพินท์ สพโชคชัย. (2537). **คู่มือการจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อรพินท์ สพโชคชัย. (2538). **การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อรวรวีย์ เฉลิมพงษ์. (2555). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2544). **กรอบความคิดว่าด้วยกระบวนทัศน์สุขภาพ**. http://www.midnightuniv.org/datamid2001/newpage3.html

อัคริมา เชียงอารีย์. (2565). **การศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการยอมรับการเปลี่ยนแปลงองค์กรของพนักงานกลุ่มธุรกิจสายการบินในประเทศไทย ภายใต้สถานการณ์โรคระบาดโคโรน่าไวรัส** (สารนิพนธ์ปริญญาการจัดการมหาบัณฑิต). วิทยาลัยการจัดการ มหาวิทยาลัยมหิดล. https://archive.cm.mahidol.ac.th/bitstream/123456789/4336/1/TP%20HOM.004%202565.pdf

อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2543). **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2558). **กำก๊ึดกำปากงานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. http://book.culture.go.th/research/north/files/assets/common/downloads/publication.pdf

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2541). **การระดมทุนเพื่อสังคม**. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2555). **เจ้าที่และผีปู่ย่า: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อำพน กิตติอำพน. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับสังคมไทย**. เพชรรุ่งการพิมพ์.

อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร. (2551). การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน. **วารสารพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, 2 (ฉบับพิเศษ); 1-5. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/swjournal/article/view/253156

Akkaraseranee, N. (2012). **Threats of creative economy** (Volume 3). Knowledge Management and Development Office. (Public Organization).

Alkin, M. C. (1970). Evaluation theory development. **Evaluation of short-term training in rehabilitation**, 9-16. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED057208.pdf#page=16

Anderson, L. W., Krathwohl, D. R., Airasian, P. W., Cruikshank, K. A., Mayer, R. E., Pintrich, P. R., Raths, J., & Wittrock, M. C. (2001). **A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives**. Pearson, Allyn & Bacon.

Barnes, M., Rodger, R., & Whyte, C. (1997). **Empowerment though community development in recreation and leisure**. Journal online at http:/ /www.adp.lin.ca/ resource//html/Vol24/ v24n1a7.htm

Barr, R. B., & Tagg, J. (1995). From Teaching to Learning — A New Paradigm For Undergraduate Education. **Change: The Magazine of Higher Learning**, 27(6), 12–26. https://doi.org/10.1080/00091383.1995.10544672

Bereau Of Social Affairs, UN. (1995). **Social progress through community development**. The UN Publication.

Bloom, B. S. (1982). **Bloom’s taxonomy of learning**. https://www.edu.chula.ac.th/sites/default/files/users/user114/ดาวน์โหลดเอกสาร/เพิ่มเติม/เอกสารปรับหลักสูตร(66)/4.%20Bloom’s%20Taxonomy%20of%20Learning.pdf

Bloom, B. S. (Ed.). Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., & Krathwohl, D. R. (1956). **Taxonomy Of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain**. David McKay Co Inc.

Boissevain, J., & Mitchell, C. J. (1973). **Network analysis: Studies in human interaction**. Mouton and Company.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: Richardson, J., **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. Westport, CT, Greenwood, 241–58. https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2016/10/18/rbasicsbourdieu1986-theformsofcapital.pdf

Capra, F. (1986). **The Concept of Paradigm and Paradigm Shift**. Re-Vision, 9(1); 3.

Capra, F. (1997). **The Web of Life**. Flamingo.

Christie, I., Carley, M., & Legard, R. (1991). **Profitable Partnerships. A Report on Business Investment in the Community**. London: Policy Studies Institute.

Chupen, H. A. (2008). new paradigm of local governance. **Local Administration Journal 2008; 1**(4).

Cohen, D., & Prusak, L. (2001). **In good company: How social capital makes organizations work**. Harvard Business School Press.

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1977). Rural development participation: Concept and measures for project design implementation and evaluation. **Rural Development Committee Center for International Studies**, Cornell University.

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. **World Development**, (8); 213-235.

Department of Global Communications. (2023). **What is Goal 10 – Reduced Inequalities**. United Nations. https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2019/01/Goal-10-Fast-Facts.pdf

Dunham, A. (1958). Community Welfare Organization. **Social Work**, 3 (4); 115. https://doi.org/10.1093/sw/3.4.115

Edgeman, R. L., & Fraley, L. A. (2008). A System of Profound Consciousness: Building beyond Deming. **Total Quality Management & Business Excellence**, 19(7–8); 683–707. https://doi.org/10.1080/14783360802159360

Erwin, W. (1976). **Participation Management: Concept, Theory and Implementation**. Georgia State University.

Gibson, J. M. (1991). A Concept Analysis of Empowerment. **Journal of Advanced Nursing**. 16 (March); 354-361.

Guba, E. G. (1990). **Paradigm Dialog**. Sage.

Havelock, R. G (1976). **Planning for innovation through dissemination and utilization of knowledge** (6th ed.). The Institute for Social Research The university of Michigan

Hong, Y.-y., & Chiu, C.-y. (2001). Toward a paradigm shift: From cross-cultural differences in social cognition to social-cognitive mediation of cultural differences. **Social Cognition**, 19(3); 181–196. https://doi.org/10.1521/soco.19.3.181.21471

Israel, B. A., Checkoway, B., Schulz, A., & Zimmerman, M. (1994). Health education and community empowerment: conceptualizing and measuring perceptions of individual, organizational, and community control. **Health Educ Q**. Summer, 21(2); 149-70. doi: 10.1177/109019819402100203. PMID: 8021145.

Jaiborisudhi, W. (2013). **A Study on One Tambon One Product (OTOP) Project and the Product Discourse**. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/easttu/article/view/82708/65715

Kamnuasilpa, P., & Wongthanavasu, S. (2008). Partnership in public administration. **Local Administration Journal 2008**; 1(2); 20-42.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2007). **Principles of Marketing** (12th ed.). Pearson Education.

Kuhn, T. S. (1970). **The Structure of Scientific Revolutions**. (Second Edition). The University of Chicago Press.

Laverack, G. (2007a). **Health Promotion Practice: Building Empowered Communities**. Open University Press.

Laverack, G. (2007b). **Health Promotion Practice: Power and Empowerment**. Sage Publications.

Laverack, G., & Labonte, R. (2000). A planning framework for community empowerment goals within health promotion. **Health Policy and Planning**, 15(3); 255-262.

Lownders, V., Nanton, P., McCabe, A. & Skelchr, C. (1997). “Networks, Partnerships and Urban Regeneration”. **Local Economy**. 11(4), February.

Maslow, A. H. (1954). **Motivation and Personality**. Harper Collins.

Menix, K. D. (1999). **Leading Change**. In Yoder Wise, P. S. (eds), Leading and managing in nursing. Mosby.

Nemati, B. (2013). Improving Maslow's hierarchy of needs: new approach to needs hierarchy. Applied Mathematics in Engineering, Management and Technology, 1(1); 1-16.

Nitikasetsoontorn, S. (2015). The Success Factors of Community-Based Tourism in Thailand. **NIDA Development Journal**, 55(2); 24–58. https://doi.org/10.14456/ndj.2015.2

Peck, M. S. (1987). **The Different drum: community-making and peace**. Simon and Schuster.

Perkins, D. D., & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research, and application. **American Journal of Community Psychology**, 23(5); 569-579.

Phukamchanoad, P. (2022). Community-based tourism product development based on the community identity of Klong-Lad-Ma-Yom floating market, Bangkok, Thailand. **Turyzm/Tourism**, 32 (1); 59–76. https://doi.org/10.18778/0867-5856.32.1.03

Reeder, W. W. (1963). **Some Aspects of the Information Social Participation of Farm Families in New York State**. Cornell University.

Reeder, W. W. (1974). **Some Aspects of the Informal Social Participation of Focus Families In New York State** [Unpublished Ph.D. Dissertation]. Cornell University.

Rizzo, A. J., Gilman, P. M., & Mersmann, A. C. (1994). Facilitating care delivery using measures of unit culture and work characteristics. **JONA**, 24 (May); 32-37.

Robbins, S. P. (2001). **Organization behavior**. Prentice- Hall.

Rungchavalnont, P. (2022). **Community-Based Tourism: Empowering Local Champions for Sustainable Tourism in Thailand**. https://www.undp.org/thailand/blog/community-based-tourism-empowering-local-champions-sustainable-tourism-thailand

Sangaimsak, P. (2018). Customer's Purchasing Requirements of Creative Products from Thai Wisdom. **Journal of Rangsit Graduate Studies in Business and Social Sciences**, 4 (2). July-December 2018; 157-173. https://doi.org/10.14456/jrgbsrangsit.2018.28

Scott, W. G. (1967). **Organization Theory**. Richard D.Irwin,Inc.

Serlin, I. (2011). The History and Future of Humanistic Psychology. **Journal of Humanistic Psychology**, 51(4); 428-431.

Skeicher, C. McCabe, A., & Lowndes, V. (1996). **Community Networks in Urban Regeneration**. The Police Press.

Stufflebeam, D. L. (1966). A depth study of the evaluation requirement. **Theory into practice**, 5(3); 121-133. https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00405846609542011

Sullivan, E. J., & Decker, P. J. (1997). **Effective leadership and management in nursing** (4th ed). Addison Wesley Longman

Treevanchai, S. (2003). **Social Capital and the Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkhla** [Master Degree Thesis]. Faculty of Economics (English Program), Thammasat University.

UN Tourism. (2021). **Community Based Tourism Training Workshop I World Tourism Day** (27). https://www.unwto.org/node/12238

UNESCO. (1998). **Technical Working Group Meeting on Community Learning Centre Chiang Rai, Thailand**. UNESCO Principle Regional Office foe Asia and the Pacific.

Vilaplana, B. (1998). **“Partnership and Networks as News Mechanisms towards Sustainable Urban Regeneration”.** London: Development Planning Unit.

World Bank. (1999). Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia. **Working Paper**, no.6, Washington, April.

Yvonne (Bonnie) Wichtner-Zoia. (2013). **What are community capitals?**. Michigan State University Extension. https://www.canr.msu.edu/news/what_are_community_capitals#:~:text=Community%20capitals%20are%20resources%20and%20characteristics%20identified%20with%20successful%20and%20sustainable%20communities.

Zimmerman, M., & Rappaport, J. (1988). Citizen participation, perceived control and psychological empowerment. **American Journal of Community Psychology**.16(5). https://doi.org/10.1007/BF00930023

“...วิถีวิธีพอเพียง คือ หลักพื้นฐานให้ยึดเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตพอเพียงแบบมีเหตุมีผลตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อพัฒนานักศึกษาและประชาชนทั่วไปจึงไม่ใช่เพียงแค่การเรียนรู้ แต่ต้องปฏิบัติจริง บูรณาการให้เกิดในกระบวนการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการแก่สังคมสังคมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน โดยออกแบบวิถีชีวิตที่เน้นการประหยัด ความซื่อสัตย์ ความพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ปัจจุบัน และกำหนดทิศทางใช้ชีวิตอย่างมีสติ มีปัญญา หากใช้เพื่อการพัฒนาสังคมต้องอาศัยเวลา ความอดทน และมีใจมุ่งมั่นในการสร้างความเปลี่ยนแปลง...”

“...กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยาบนฐานหลักคิดการพึ่งพาตนเอง คือ การขับเคลื่อนโครงสร้างสังคม ชุมชนท้องถิ่นด้วยการยึดหลักปฏิบัติ 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียง เริ่มต้นจากปณิธาน กำหนด ประเมิน และประมาณ ศักยภาพ นำไปสู่การ ประพฤติ และ ปฏิบัติ เพื่อรังสรรค์ประโยชน์ สู่การ ปรับปรุง ประยุกต์ อย่างยืดหยุ่น ไปสู่จุดประกายการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่รากฐานชีวิตย่างยั่งยืน...”

บทที่ 5
ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์

กว่าศตวรรษที่ผ่านมา สายพานแห่งปณิธาน “ราชภัฏ” ได้ทำหน้าที่บ่มเพาะจิตวิญญาณความเป็นครูจากรุ่นสู่รุ่น หล่อหลอมทั้งความรู้ คุณธรรม และความอดทนเพื่อเป็นแม่พิมพ์ของชาติ ผลผลิตแห่งความมุ่งมั่นนี้ยังคงทำหน้าที่เป็นแสงเทียนแห่งปัญญา เจียระไนเด็กไทยทั่วประเทศ และหยั่งรากลึกเป็นรากฐานที่แข็งแกร่งของสังคมไทย เพราะ “ภูมิปัญญาของราชภัฏคือครู ภูมิพัฒนาของราชภัฏคือนักพัฒนาสร้างความเปลี่ยนแปลง” ปณิธานราชภัฏที่กล่าวว่าเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น จึงต้องทำหน้าที่เป็นปึกแห่งปัญญาที่ขับเคลื่อนฐานรากของสังคมไทยอย่างสง่างามทั่วทุกภูมิภาค บนหลักการ “สร้างพื้นที่เล็กให้สง่างาม” (small is beautiful) ซึ่งอาศัยแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์เชิงมนุษยนิยมและสังคมศาสตร์ของเอินส์ท ฟรีดริช ชูมาเคอร์ (E.F. Schumacher) ในช่วง ปี ค.ศ.1973 นั่นเอง จากประสบการณ์กว่า 1 ทศวรรษในการนำวิชาการรับใช้สังคมเชิงประจักษ์ด้วยยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต ณ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต ถือเป็นถอดรหัสความสำเร็จที่สะท้อนทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ผ่านกลไก 3 ห่วง 5 ผลลัพธ์ กล่าวคือ ขับเคลื่อนด้วย การเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการ เพื่อมุ่งสู่ผลสัมฤทธิ์ 5 ประการ ได้แก่ เกิดห้องเรียนชุมชน มีพื้นที่วิจัย คนมีความรู้ พื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลง และชุมชนมีฐานวิชาการที่เข้มแข็ง ปรากฏการณ์ราชภัฏวิชาการรับใช้สังคม คงเป็นรากเหง้าในการเกิดวิศวกรสังคมขึ้นมาว่า สังคมมีปัญหา ชุมชนต้องการพัฒนา คนต้องมีกลไกสร้างชุดความรู้ในการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้รูปแบบการศึกษาจะไม่เพียงมีความรู้ท่วมหัว มีข้อมูลท่วมโลก แต่การเรียนรู้น้อยลง เอาตัวรอดไม่ได้ แก้ปัญหาไม่เป็นเพราะไม่เคยลงมือทำ ดังนั้นในบทนี้จึงจะอธิบายจะนำวิชาการไปใช้ในการทำงานร่วมกับชุมชนได้อย่างไร ทั้งกระบวนการที่ลงทำวิจัย นำนักศึกษาใช้ฐานชุมชนเป็นห้องเรียน ร่วมปฏิบัติการผลิตภัณฑ์ในชุมชน สร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลัก สร้างกลุ่มอาชีพให้ชุมชนเกิดความยั่งยืน และยังมีตัวอย่างผลลัพธ์จาก 5 เขตพื้นที่บริการวิชาการแก่สังคมท้องถิ่น อนึ่งคำว่า ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม โดยมุ่งเน้นข้อมูลที่

ผู้เขียนได้ลงพื้นที่และปฏิบัติการเชิงประจักษ์เป็นสำคัญ ซึ่งมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเชื่อมโยงไปยังนักศึกษา อาจารย์ราชภัฏ และประชาชนในพื้นที่ชุมชนที่ได้นำความรู้จากการเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการไปร่วมเรียนรู้ ทำกิจกรรม แก้ปัญหา พัฒนาจุดที่ชุมชนด้วยความมุ่งหวังในการต้องแก้ไขร่วมกันภายใต้กรอบวิชาการเฉพาะของนักศึกษาและอาจารย์สามารถช่วยให้คนและชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในเป้าหมายที่ตรงกัน จึงได้กำหนดปณิธานราชภัฏวิชาการรับใช้สังคมท้องถิ่นเริ่มต้นจากการผสานภูมิปัญญาคู่อัตลักษณ์ที่ใช้ในการเรียนการสอนเพื่อการสร้างนักพัฒนาฐานรากที่มีคุณภาพ ขับเคลื่อนต่อเนื่องด้วยห่วงแห่งการสร้างสรรค์ที่ใช้พลังการวิจัยเชิงพื้นที่โดยนักศึกษาที่เป็นกลไกสำคัญในการทำงานอย่างมีส่วนร่วมควบคู่กับห่วงแห่งการแบ่งปันด้วยการบริการวิชาการเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต ประสานสู่ห่วงแห่งการบูรณาการในการถอดบทเรียนศาสตร์พัฒนาท้องถิ่นลงสู่พื้นที่เชิงประจักษ์ ณ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครอย่างเป็นระบบนับตั้งแต่ปี พ.ศ.2552-2565 แม้จะถอดตัวออกจากพื้นที่แล้วแต่ยังมีกลุ่มอาชีพดำเนินงานเป็นกลไกเชื่อมโยงการทำงานระหว่างชุมชนกับอาจารย์และนักศึกษาอยู่เช่นเดิม โดยกระบวนการทั้งหมดได้นำมาซึ่งผลลัพธ์เชิงประจักษ์ที่สะท้อนฉากทัศน์ความสำเร็จในการสร้างห้องเรียนชุมชนและการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ให้เกิดความเข้มแข็ง ส่งผลให้เกิดฐานวิชาการชุมชนที่ยั่งยืนอันเป็นหมุดหมายสำคัญในการพัฒนาคน สังคม และขับเคลื่อนฐานรากของประเทศชาติสืบไปได้อย่างสง่างาม ในบทนี้จึงได้อธิบายแต่ละประเด็นไว้ดังนี้

- แนวคิดเกี่ยวกับวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม
- การจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างนักพัฒนาฐานราก
- พลังการวิจัยเชิงพื้นที่โดยเครือข่ายนักศึกษา
- การบริการวิชาการเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตชุมชน
- ดุสิตระบือธรรม: องค์ความรู้บูรณาการวิชาการรับใช้สังคมเมือง
- ประยุกต์วิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพชุมชนเมืองสู่กรอบวิชาการรับใช้สังคม

แนวคิดเกี่ยวกับวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม

แนวคิดพื้นที่ฐานของวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคมซึ่งสอดคล้องที่สุดกับแนวคิดการมีส่วนร่วมทางสังคม (social engagement) ที่เกี่ยวกับกระบวนการที่บุคคล กลุ่ม องค์กร หรือสถาบันเข้าไปมีบทบาทในการปฏิสัมพันธ์ ร่วมมือ ดำเนินกิจกรรม การตัดสินใจ ร่วมแก้ไขปัญหากับสังคม ชุมชนหรือประเด็นสาธารณะ ซึ่งมีเป้าหมายร่วมกันในการสร้างประโยชน์ การพัฒนาสังคม การเปลี่ยนแปลงเชิงบวก การพัฒนาที่ยั่งยืน (Putnam, 2000; Checkoway, 2001) หากมองในบริบททางการศึกษาจะมีการเชื่อมโยงจากผู้เรียนหรือสถาบันการศึกษาร่วมกับชุมชนและสังคมด้วยการเข้าไปเรียนรู้ การวิจัย การบริการวิชาการ การดำเนินกิจกรรมเพื่อสร้างองค์ความรู้และแก้ไขปัญหาสังคมแบบมีส่วนร่วม (Boyer, 1996) แสดงว่า การมีส่วนร่วมทางสังคมเป็นกระบวนการสร้างความสัมพันธ์ ความร่วมมือ การมีส่วนร่วมระหว่างบุคคล องค์กรหรือสถาบันกับชุมชนท้องถิ่น สังคม สาธารณะเพื่อร่วมกันสร้างคุณค่า แก้ไขปัญหา และขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเพื่อประโยชน์สังคมบนพื้นฐานของความรับผิดชอบร่วมกัน ดังนั้นเมื่อมองจุดเริ่มต้นแนวคิดการมีส่วนร่วมทางสังคมจะพบว่า Ernest L. Boyer ได้เสนอแนวคิด Scholarship of Engagement ซึ่งมองว่ามหาวิทยาลัยไม่ควรเป็นเพียงผู้ผลิตความรู้ แต่ควรนำความรู้ไปเชื่อมโยงและตอบสนองต่อปัญหาของชุมชนและสังคม ต้องเป็นส่วนหนึ่งของสังคมมากกว่าการเป็นหอคอยงาช้างทางวิชาการนั่นเอง (Boyer, 1996) ต่อมา Robert D. Putnam ได้อธิบายว่า การมีสวนร่วมทางสังคมเป็นกลไกสำคัญในการสร้าง ทุนทางสังคม (social capital) ส่งผ่านการสร้างเครือข่าย ความไว้วางใจ และความร่วมมือในสังคม โดยระดับการมีส่วนร่วมทางสังคมที่สูงจะนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนและประชาธิปไตย (Putnam, 2000) ซึ่ง Barry Checkoway มองว่า การมีส่วนร่วมทางสังคมเป็นการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการสาธารณะและการตัดสินใจที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตของตนเอง (Checkoway, 2001) และ Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching ได้ขยายแนวคิดนี้เป็น community engagement ซึ่งหมายถึงความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชนเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้และทรัพยากรอย่างเกิดประโยชน์ร่วมกัน (Carnegie Foundation, 2015) ชี้ให้เห็นว่า แนวคิดการมีส่วนร่วมทางสังคม (social engagement) สู่การมีส่วนร่วมกับชุมชน (community engagement) ถือเป็นการปรับกระบวนทัศน์ใหม่จากหอคอยงาช้างทางวิชาการ

สู่หุ้นส่วนการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการถักทอทุนทางสังคมที่เป็นเครือข่าย ความไว้วางใจเป็นรากฐานสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน คืนอำนาจการตัดสินใจสู่สาธารณะได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกำหนดทิศทางอนาคตที่กระทบวิถีชีวิตตนเองเกิดเป็นพันธมิตรที่ปฏิสัมพันธ์ต่างตอบแทนระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชนเพื่อคุณค่าและประโยชน์ที่เป็นธรรมร่วมกัน

ในประเทศไทยมีมุมมองเกี่ยวกับวิชาการรับใช้สังคม บางครั้งเรียกวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม บางครั้งเรียกบริการวิชาการรับใช้สังคม ในที่นี้จะเรียกว่า วิชาการรับใช้ท้องถิ่น ตามบริบทที่ผู้เขียนอยู่ในมหาวิทยาลัยราชภัฏ จะเติมคำว่า ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่น ไว้ให้ครบถ้วน ซึ่งในทางปฏิบัติถ้าเป็นรูปแบบการให้ความรู้จากมหาวิทยาลัยไปช่วยเหลือ แก้ไขปัญหา ให้ปัญญาแก่สังคม จนกระทั่งสามารถเป็นที่พึ่งของสังคมได้ในยามมีปัญหาและวิกฤติ มักจะอยู่ในรูปแบบการบริการวิชาการแก่สังคม คือ การนำองค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยไปสู่การสร้างสรรค์ ต่อยอด ยกระดับ พัฒนาประชาชนในชุมชนเป้าหมายให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่มหาวิทยาลัยราชภัฏนิยมให้บริการวิชาการแบบให้เปล่าแก่ชาวบ้าน ซึ่งจะอยู่ในรูปแบบกิจกรรม โครงการที่จะช่วยเหลือประชาชน แต่ในมิติวิชาการรับใช้ท้องถิ่นจะต้องเป็นการใช้ความรู้เฉพาะศาสตร์วิชาตนไปช่วยแก้ไขปัญหาของคนและชุมชนเป็นฐาน ซึ่งมหาวิทยาลัยราชภัฏทุกภูมิภาคจะมีโครงการเกี่ยวกับการพัฒนาทักษะวิชาชีพในชุมชนท้องถิ่น โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ และโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน เชื่อมโยงสอดประสานในการทำงานกับท้องถิ่นเสมอ ต้องมีองค์ความรู้แบบพอเพียงให้กับชาวบ้านเสมอ ซึ่งมักมีคำพูดเสมอว่า “ทำงานกับชุมชนให้เหมือนเป็นบ้านหลังที่สองเสมอ” นอกจากนี้คำว่าชุมชนท้องถิ่น หมายถึง พื้นที่ที่ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย อาศัยอยู่ในพื้นที่ทั้งในรูปแบบพื้นที่ ทางการปกครอง ตำบล อำเภอ จังหวัด และพื้นที่ทางภูมิเวศน์วัฒนธรรม ซึ่งอาจมีความแตกต่างกันไป ตามสภาพภูมิเวศน์ วัฒนธรรม กลุ่มชาติพันธุ์ (สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2558) จนกระทั่งมีคำว่า วิชาการรับใช้สังคม ในงานการประชุมสุดยอดมหาวิทยาลัยวิจัยแห่งชาติ ครั้งที่ 1 ในวันที่ 29 - 30 เมษายน 2555 ที่ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ โดยวันที่ 29 เมษายน 2555 นายแพทย์วิจารณ์ พานิช ได้กล่าวว่า การทำงานวิชาการรับใช้สังคมไม่ควรใช้ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์หรือช่วยเหลือ แต่ควรใช้ท่าทีของความร่วมมือ และความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกัน และเคารพซึ่งกันและ

กัน นักวิชาการต้องเข้าไปร่วมทำงาน และร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ไม่ใช่เข้าไปถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้าน โดยต้องตระหนักว่า มีหลายเรื่องที่ชาวบ้านรู้ดีกว่าเรา และเราควรเรียนรู้สิ่งเหล่านั้นจากชาวบ้าน ในงานครั้งนี้มีการเสวนาเรื่องการผลิตผลงานวิจัยเพื่อรับใช้สังคมและตำแหน่งทางวิชาการร่วมกับผู้อภิปรายอีก 5 ท่าน คือ ปิยะวัติ บุญ-หลง, เปรื่อง กิจรัตน์ภร, สว่าง ภู่พัฒน วิบูลย์, นำยุทธ สงค์ธนาพิทักษ์ และเกตุ กรุดพันธ์ โดยมีการระบุว่า “ผลงานวิชาการสายรับใช้สังคมต้องมี 2 ส่วน คือ (1) มีการใช้ความรู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงดีขึ้น และ (2) เห็นผลเป็นที่ประจักษ์แก่สาธารณะ” (ปิยวัติ บุญ-หลง, กาญจนา แก้วเทพและบวร ปภัสราทร, 2559) ต่อมาในปี พ.ศ.2556 ในการประชุมชี้แจงงบประมาณของโครงการบริการวิชาการแก่สังคมของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้มีการนิยามคำว่า “บริการวิชาการแก่สังคม หมายถึง กระบวนการนำองค์ความรู้จากการเรียนการสอน การวิจัย และการให้บริการวิชาการนำไปสู่การรับใช้ชุมชนท้องถิ่น หรือสังคมเป้าหมายเพื่อเปิดพื้นที่ปักหมุดความรู้ในชุมชนท้องถิ่น ระดมปัญหาความต้องการที่แท้จริง การมีส่วนร่วมของประชาชน การให้พื้นที่เป็นฐานการวิจัย การพัฒนาอาชีพ สร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลัก แก้ปัญหาความยากจนให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่พอดีพอเพียงกับตนและครอบครัวเป็นฐานสำคัญของงานบริการวิชาการ” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2556) ครั้นต่อมามีอีกคำหนึ่งปรากฏขึ้นคือ งานวิชาการเพื่อสังคม (socially-engaged scholarship) ในปี พ.ศ.2559 ได้ปรากฏชัดว่า social ต้องครอบคลุมกลุ่มต่างๆ ในสังคม engage ต้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด (รู้ร้อนรู้หนาว) กับชุมชนภายนอกมหาวิทยาลัย ส่วนคำว่า scholarship หมายถึงความเป็นวิชาการ 3 ภารกิจ ได้แก่ การเรียนการสอน งานวิจัยและงานบริการวิชาการ ซึ่งงานวิชาการเพื่อสังคม ไม่จำกัดเฉพาะงานวิจัย แต่ต้องผสมผสานกับบริการวิชาการ งานการเรียนการสอน งานฝึกอบรม งานช่วยเหลือชุมชนเพื่อตอบสนองสังคมที่ได้รับประโยชน์ เน้นผลที่เกิดขึ้นมากกว่าเน้นความเคร่งครัดของวิธีการวิจัยเพียงอย่างเดียว ชี้ให้เห็นได้อย่างน่าสนใจว่า งานวิชาการเพื่อสังคม จัดเป็น 2 ประการสำคัญ ได้แก่ ประการที่ 1 เป็นงานวิชาการเพื่อสังคมที่ยึดภารกิจ 3 ประการไว้อย่างชัดเจนได้แก่ งานวิจัย งานบริการวิชาการ และการเรียนการสอน ต่อมาประการที่ 2 เป็นงานวิชาการเพื่อสังคม ที่ต้องระบุให้ชัดเจนว่า (1) ต้นน้ำเป็นโจทย์ที่ต้องมาจากสังคม ใช้วิชาการเข้าไปทำความเข้าใจกับสถานการณ์หรือเสนอวิธีแก้ปัญหา พัฒนา ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสิ่งที่เป็นอยู่ในสังคมและต้องบอกได้ว่าเป็นโจทย์ของ

ใคร อยู่ที่ไหน ไม่ใช่ “สังคม” กล่าวแบบลอยๆ (2) ปลายน้ำเป็นการทำงานเสร็จแล้วได้ประโยชน์อย่างไร กับใคร ที่ไหนในประเทศไทย ซึ่งส่วนนี้เป็นจุดที่แตกต่างจากงานวิชาการ ซึ่งมุ่งปัญหาของวงการวิชาการสาขานั้นๆ แต่อาจไม่สามารถตอบปัญหาของชุมชมใกล้ๆ มหาวิทยาลัยได้ (ปิยวัติ บุญ-หลง, กาญจนา แก้วเทพและบวร ปภัสราทร, 2559) จนกระทั่งในแวดวงวิชาการได้มีการระบุคำนิยามและลักษณะของวิชาการรับใช้สังคมไว้ในประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์และศาสตราจารย์ พ.ศ.2560 (31 ตุลาคม 2560) นิยามคำว่า ผลงานวิชาการรับใช้สังคม ว่า ผลงานวิชาการที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ส่งผลให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรมโดยประจักษ์ต่อสาธารณะ ผลงานที่เป็นประโยชน์ต่อสังคมนี้ต้องเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ทางด้านใดด้านหนึ่งหรือหลายด้านเกี่ยวกับ ชุมชน วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม อาชีพ เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง คุณภาพชีวิต หรือสุขภาพ หรือเป็นผลงานที่นำไปสู่การจดทะเบียนสิทธิบัตรหรือทรัพย์สินทางปัญญารูปแบบอื่นที่สามารถแสดงได้เป็นที่ประจักษ์ว่าสามารถใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคม และก่อให้เกิดประโยชน์อย่างชัดเจนหรือสร้างการเปลี่ยนแปลงจากการตระหนักและการรับรู้ปัญหาและแนวทางแก้ไขของชุมชน ซึ่งต่อมาในปี พ.ศ.2564 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้ให้คำจำกัดความของ 2 คำได้แก่ (1) บริการวิชาการ หมายถึง การให้บริการวิชาการด้านวิชาชีพแก่สังคมและชุมชน รัฐวิสาหกิจหรือ เอกชน อันก่อให้เกิดความก้าวหน้าทางวิชาการแก่สังคม โดยอาศัยความรู้และความสามารถทางวิชาการ ตลอดจนการสร้างหรือเสริมประสบการณ์ในการประยุกต์วิชาการให้เหมาะสมกับสังคมไทย และการเรียนการ สอนในมหาวิทยาลัย และ (2) การบริการวิชาการแก่ชุมชนและท้องถิ่น หมายถึง การยึดชุมชนเป็นหลัก ประชาชนต้องร่วมมือกัน ช่วยเหลือกัน พึ่งตนเอง และสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยการร่วมมือของประชาชนสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายของชาวบ้าน หรือหน่วยงานอื่นๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน โดยมหาวิทยาลัยสามารถเข้าไปสนับสนุนให้ ตรงกับความต้องการ อันจะทำให้เกิดการพัฒนาเพื่อการพึ่งพาตนเองของชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2564) จนกระทั่งมีการเรียกอย่างเป็นทางการตามประกาศของกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรมในปี พ.ศ.2565 ได้ปรับคำเรียกผลงานวิชาการรับใช้สังคมเป็นคำว่า “วิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม” และมีได้

ประกาศอย่างเป็นทางการตามประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2564 (7 มกราคม 2565) นิยามว่า “วิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม” หมายถึง องค์ความรู้ที่นักวิชาการเชี่ยวชาญในสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมโดยนำองค์ความรู้ลงสู่พื้นที่ ชุมชนท้องถิ่น นำไปใช้ประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่นและสังคมที่ต้องให้ผลเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นในด้านชุมชน วิถีชีวิต อาชีพ คุณภาพชีวิต สุขภาพ การเมืองการปกครอง ศิลปวัฒนธรรม การศึกษา สังคม และเศรษฐกิจ จนนำไปสามารถใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาสังคมและก่อให้เกิดประโยชน์อย่างชัดเจน หรือเป็นการเปลี่ยนแปลงในความตระหนักและการรับรู้ในปัญหาและแนวทางแก้ไขของชุมชนตามกรอบทั้ง 7 ข้อ ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมและการยอมรับของท้องถิ่นและสังคมเป้าหมาย (2) สภาพการณ์ของท้องถิ่นและสังคมก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (3) กระบวนการที่ทำให้ท้องถิ่นและสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น (4) ความรู้หรือความเชี่ยวชาญที่ใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (5) การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว (6) การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากความรู้หรือความเชี่ยวชาญจากสาขาของผู้ยื่นขอ และ (7) แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ต่อไป

ทั้งนี้กระบวนการขับเคลื่อนผลงานวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคมที่เป็นรูปธรรมโดดเด่นที่สุดคือ หน่วยสนับสนุนวิชาการรับใช้สังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ต้องการขับเคลื่อนนโยบายหลักสำคัญได้แก่ CMU Social Engagement Platform (พัฒนาระบบ) ซึ่งเป็นการมุ่งเน้น การเข้าถึงและสร้างประโยชน์ให้แก่สังคม ชุมชน และประชาชนในพื้นที่ โดยใช้องค์ความรู้ งานวิจัย และทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยนำการมีส่วนร่วมทางสังคม (social engagement) มาต่อยอดพัฒนาระบบงานสนับสนุนงานวิชาการรับใช้สังคม ซึ่งผลลัพธ์คือมีคณาจารย์ของมหาวิทยาลัยได้รับตำแหน่งทางวิชาการในผลงานวิชาการรับใช้สังคมจำนวนมาก(มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2566) ซึ่งขัดแย้งกับผลลัพธ์ของคณาจารย์ในมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศที่มีวิถีวิธีการทำงานรับใช้สังคมเป็นปกติวิสัยแต่กลับได้รับการประเมินผลงานวิชาการรับใช้สังคมยังน้อยอยู่ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ที่ระบบการขอผลงานของทางแต่ละมหาวิทยาลัยและการเข้าใจอย่างลึกซึ้งในประเด็นผลงานวิชาการรับใช้สังคม ซึ่งมิใช่การสงเคราะห์ การช่วยเหลือ การให้เปล่าตามความต้องการชุมชนหรือกิจกรรมโครงการทั่วไป แต่

ต้องใช้วิชาการที่เชี่ยวชาญเฉพาะศาสตร์วิชาไปแก้ปัญหาร่วมกับชุมชนอย่างเป็นระบบต่อเนื่อง ได้รับการยอมรับและสร้างการเปลี่ยนแปลงด้วยการเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมนั่นเอง ซึ่งต่อมารูปแบบของการบริการวิชาการแก่สังคมของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ใน ปี พ.ศ.2556-2564 ภายใต้ 5 เขตพื้นที่บริการวิชาการถูกกำหนดให้งานบริการวิชาการแก่สังคมแบบทั่วไปมีความเป็น “บริการวิชาการรับใช้สังคม” กล่าวคือ ภาระสำคัญของคณาจารย์ที่ต้องนำองค์วามรู้ไปถ่ายทอดให้กับคน ชุมชนท้องถิ่น และสังคมที่สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มเป้าหมายนั้นต้องเกิดขึ้นจากความต้องการ ปัญหาและแรงปรารถนาให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ ซึ่งต้องตรงศาสตร์วิชาของตนและทีมที่ลงพื้นที่ไปทำงานร่วมกับชุมชน ทำให้การออกแบบการปฏิบัติของบริการวิชาการรับใช้สังคมต้องเป็นการใช้องค์ความรู้ผนึกกำลังกับภูมิปัญญาของท้องถิ่นลงสู่พื้นที่พัฒนาคน อาชีพ คุณภาพชีวิต ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี มีความเป็นประโยชน์เชิงประจักษ์ด้วยตระหนักรู้ เข้าใจ เข้าถึง พัฒนาและไม่ทิ้งกัน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562; 2565) ดังนั้นเมื่อสรุปข้อมูลที่กล่าวมาได้สร้างแก่นที่สำคัญคือ งานวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคมที่แท้จริง เป็นการใช้องค์ความรู้เฉพาะศาสตร์ผนึกกำลังร่วมกับภูมิปัญญาของท้องถิ่นบนฐานความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมแลมีส่วนร่วมทางสังคม (social engagement) เพื่อปักหมุดความรู้และสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงประจักษ์ โดยต้องเปลี่ยนจากวิถีการทำงานแบบโครงการพัฒนาเชิงรุกทั่วไป ให้เป็นระบบการถอดบทเรียนทางวิชาการที่สอดรับกับกรอบเกณฑ์มาตรฐานสากล ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1) การเปลี่ยนผ่านเชิงกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) จาก "การสงเคราะห์ให้เปล่า" สู่ "งานวิชาการเพื่อสังคมที่เท่าเทียม" โดยงานวิชาการรับใช้สังคมไม่ใช่การบริการวิชาการแบบกิจกรรมเชิงเดี่ยว การช่วยเหลือ หรือการสงเคราะห์ให้เปล่าตามความต้องการทั่วไปของชุมชน (charity-based) หากแต่เป็น "งานวิชาการเพื่อสังคม" (socially-engaged scholarship) ที่ตั้งอยู่บนฐานคิดความสัมพันธ์แบบหุ้นส่วนที่เท่าเทียม (equitable partnership) โดยมีการเคารพภูมิปัญญาท้องถิ่น ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และขับเคลื่อนด้วยพลังบูรณาการของ 3 พันธกิจหลักของมหาวิทยาลัย ได้แก่ การเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการ

2) การมีอัตลักษณ์เชิงระบบที่สะท้อน "โจทย์ต้นน้ำจากพื้นที่ สู่ผลลัพธ์ปลายน้ำเชิงประจักษ์" ต้องอาศัยความแหลมคมของศาสตร์ที่ตนเองมีอยู่สร้างกระบวนการจัดการความรู้ทั้ง

การเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการโดย "ต้นน้ำ" ต้องเป็นโจทย์ที่มาจากปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนเฉพาะพื้นที่ (context-specific) ไม่ใช่โจทย์ที่คิดตามสังคมหรือทฤษฎีแบบลอยๆ และ "ปลายน้ำ" ต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (transformation) ในทางที่ดีขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์ต่อสาธารณะ ทั้งในมิติวิถีชีวิต อาชีพ เศรษฐกิจฐานรากและคุณภาพชีวิตตามหลักวิชาการ หรือมุ่งสู่ชีวิตที่มีความพอเพียง

3) การมีหมุดหมายทางกฎเกณฑ์ที่ใช้กรอบประเมินคุณภาพ "วิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม" ตามมาตรฐาน ก.พ.อ. โดยเริ่มจากปี พ.ศ.2555 จนถึงประกาศ ก.พ.อ. (พ.ศ.2560 และ พ.ศ.2564) ได้ยกระดับให้ผลงานวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคมเป็นช่องทางก้าวสู่ตำแหน่งทางวิชาการ (ผศ.-รองศาสตราจารย์-ศ.) อย่างเป็นทางการ ภายใต้การมีเกณฑ์ชี้วัดความเชี่ยวชาญเฉพาะศาสตร์ที่เข้มงวดตามกรอบการประเมิน 7 ประการ ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่การมีส่วนร่วมการสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงประจักษ์ การคาดการณ์ผลกระทบ ไปจนถึงแนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการของท้องถิ่นให้ยั่งยืน

4) เกิดวิกฤตย้อนแย้งเชิงโครงสร้างที่เป็นช่องว่างระบบสนับสนุนระหว่างมหาวิทยาลัยวิจัยและมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งแม้คณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏจะมีวิถีการทำงานแนบแน่นกับชุมชนจนเปรียบเสมือน "บ้านหลังที่สอง" มาอย่างยาวนาน แต่กลับมีสัดส่วนการเข้าสู่ตำแหน่งทางวิชาการด้วยผลงานวิชาการรับใช้สังคมมีอยู่ในจำนวนที่น้อย ซึ่งสวนทางกับมหาวิทยาลัยใหญ่ (เช่น มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่มีระบบ CMU Social Engagement Platform) ได้สะท้อนให้เห็นว่า จุดตัดสำคัญไม่ได้อยู่ที่การลงพื้นที่ แต่เกิดจาก "ระบบสนับสนุนและกลไกเชิงสถาบัน" และความเข้าใจที่ยังไม่ลึกซึ้งในการเปลี่ยน "งานพัฒนาชุมชนหน้างาน" ให้กลายเป็น "ข้อเสนอทางวิชาการที่ตรงตามหลักเกณฑ์" นั่นเอง

ดังนั้นจากนี้ไปจะเป็นการนำความรู้จากการเรียนการสอน การวิจัย และบริการวิชาการมาเสนอเพื่อให้เห็นวิชาการในราชภัฏไปรับใช้ท้องถิ่นและสังคมในบทบาทที่เป็นอัตลักษณ์เฉพาะศาสตร์วิชาการพัฒนาสังคม การสร้างสรรค์ร่วมกับนักศึกษา แบ่งปันความรู้สู่ชุมชนและปรับให้เกิดการบูรณาการสร้างอัตลักษณ์ชุมชนจนก่อตัวเป็นความยั่งยืนเชิงประจักษ์

การจัดการเรียนการสอนเพื่อสร้างนักพัฒนาฐานราก

การออกแบบการเรียนรู้เพื่อขับเคลื่อนการพัฒนาสังคมและชุมชนท้องถิ่น ถือเป็น "อัตลักษณ์เฉพาะศาสตร์" (disciplinary identity) ที่ต้องตั้งอยู่บนฐานรากทางวิชาการที่เข้มแข็ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งทำหน้าที่เป็นกระจกสะท้อนความเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏในฐานะการเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้ กระบวนการจัดการเรียนการสอนจึงต้องมุ่งเน้นการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ใหม่ และการสร้างสรรค์องค์ความรู้ต่อยอดเพื่อบ่มเพาะและปลูกฝังกรอบแนวคิดเชิงทฤษฎีที่สำคัญให้แก่ผู้เรียน โดยเฉพาะคณาจารย์ในฐานะผู้ถ่ายทอดและผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ จำเป็นต้องพัฒนาตนเองให้เป็นผู้เชี่ยวชาญระดับสูงในศาสตร์เพื่อสร้างความน่าเชื่อถือและความลุ่มลึกทางวิชาการ โดยต้องเข้าใจในสภาวการณ์ปัจจุบันและต้องมีสมรรถนะในการวิเคราะห์คาดการณ์ฉากทัศน์ในอนาคตควบคู่ไปกับการสืบค้นสืบสานแง่มุมทางประวัติศาสตร์และรากเหง้าของศาสตร์ จะช่วยให้นักศึกษาสามารถเข้าถึงแก่นแท้ของศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคมได้อย่างถ่องแท้ จนนำไปสู่การสร้าง “นักพัฒน์ราชภัฏ” ให้มีความสง่างามให้กับประเทศ

1. วิถีนักศึกษาพัฒนาสังคม

ราชภัฏมีศาสตร์แก่นแท้ที่เชี่ยวชาญที่สุด คือศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนาท้องถิ่นและสังคม ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างบัณฑิตมากว่า 33 ปีแล้ว ซึ่งผู้เขียนได้เขียนจากประสบการณ์ที่อยู่ในเหตุการณ์และการปฏิบัติจริงในการขับเคลื่อนการเสริมสร้างพลังปัญญาให้กับเยาวชนในศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นหลักสูตรโดยตรงในสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ซึ่งมีการเปลี่ยนผ่านตั้งแต่สาขาวิชาการจัดการนวัตกรรมสังคม มาสู่การจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม แม้ว่าตลอดช่วงการเปลี่ยน 15 ปีที่มีการปรับปรุงหลักสูตรให้มีความทันสมัยแต่แก่นแท้ของศาสตร์วิชายังเป็น “การพัฒนาท้องถิ่นและสังคม” ตามเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ.2547 อย่างมั่นคง ซึ่งในการเรียนการสอนการสร้างนักพัฒนาแห่งราชภัฏ จะต้องออกแบบการเรียนการสอนจริงในศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคม การพัฒนศาสตร์ที่เชื่อมโยงลงสู่ชุมชนท้องถิ่นในรูปแบบกระบวนการพัฒนาชุมชนเมือง ชุมชนชนบท ซึ่งมีกระบวนการที่หลากหลายในการสร้างนักพัฒนาท้องถิ่นที่มีศักยภาพสูง ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาท้องถิ่น

ในยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579) ตามกลยุทธ์ที่ 3 บูรณาการการจัดการเรียนการสอน การวิจัยของนักศึกษาและอาจารย์กับการพัฒนาท้องถิ่น โดยมีตัวชี้วัดที่น่าสนในคือ (1) อัตราการเพิ่มขึ้นของรายได้ครัวเรือนในพื้นที่การพัฒนาของมหาวิทยาลัยราชภัฏ (2) มีแหล่งเรียนรู้ด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อเสริมสร้างคุณค่า และจิตสำนึกรักษ์ท้องถิ่น (3) จำนวนวิสาหกิจชุมชนผู้ประกอบการใหม่ในพื้นที่บริการของมหาวิทยาลัยราชภัฏที่ประสบความสำเร็จจากการสนับสนุนองค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยราชภัฏ และ (4) หมู่บ้านที่มีดัชนีชี้วัดความสุขมวลรวมชุมชนเพิ่มขึ้น (ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.), 2562) ซึ่งชี้ให้เห็นว่านักพัฒนาท้องถิ่นที่มหาวิทยาลัยราชภัฏต้องการผลิตให้เป็นบัณฑิตออกไปพัฒนาแผ่นดินนั้นต้องมีกระบวนวิธีในการสร้างรายได้ให้กับประชาชนเพิ่มขึ้น ในชุมชนหมู่บ้านมีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นทุนชุมชน ประชาชนมีอาชีพมีกลุ่มอาชีพมีวิสาหกิจชุมชนที่สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนหมู่บ้านได้ รวมถึงสร้างให้คนมีความสุขร่วมกัน จึงจำเป็นต้อง “สร้าง สอน สั่ง ฝึก บ่มเพาะให้นักศึกษาเป็นบัณฑิตนักพัฒนาท้องถิ่นที่ได้ชื่อว่า **นักพัฒน์ราชภัฏ** อย่างสมภาคภูมิ”

กระบวนการเรียนการสอนตลอดระยะเวลากว่า 15 ปี (พ.ศ. 2551-2566) ได้สอน บ่มเพาะ ผลิตบัณฑิตนักพัฒน์ราชภัฏออกไปพัฒนาประเทศตั้งแต่ปีแรกเข้าสู่การจบการศึกษาอย่างสมภาคภูมิอย่างเป็นระบบแบบแผนดังภาพวิถีนักศึกษาพัฒนาสังคม ต่อไปนี้

ภาพที่ 5.1 วิถีนักศึกษาพัฒนาสังคม

ทั้งนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์รายวิชาที่สอนในหลักสูตรการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม (หลักสูตรปรับปรุง พ.ศ. 2569) ที่ถือเป็นสาขาวิชาที่ตอบโจทย์การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น ตรงกับความเป็นมหาวิทยาลัยราชภัฏที่ว่าให้มหาวิทยาลัยเปนสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เสริมสร้างพลังปญญาของแผนดิน ซึ่งองค์ความรู้ที่นำมาพัฒนานักศึกษาให้เกิดเป็น “กลไกวิศวกรรมสังคม” แยกประเด็นสำคัญดังนี้

1) การสร้างฐานคิดและอัตลักษณ์แห่งวิชาชีพ เป็นองค์ความรู้ที่ปูพื้นฐานให้มีความรู้ความเข้าในแนวคิดทฤษฎีสำหรับนักศึกษาชั้นปีที่ 1

- ประเด็นการพัฒนา ซึ่งเน้นการสร้างรากฐานทางทฤษฎีและจริยธรรมในวิชาทฤษฎีทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาและปรัชญาเบื้องต้นเพื่อการพัฒนา

- ความเป็นวิศวกรสังคม: เริ่มต้นปลูกฝังจิตสำนึกผ่านวิชาคุณธรรมจริยธรรมนำชีวิตเพื่อให้มีจิตสำนึกต่อชุมชน และทำความเข้าใจกลไกโลกและสังคมจากวิชาเศรษฐกิจและการเมืองไทย

- การเชื่อมโยงชุมชน เป็นการเรียนรู้เรื่องมรดกวัฒนธรรมกับการพัฒนาเศรษฐกิจสร้างสรรค์เพื่อเห็นคุณค่าของทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในท้องถิ่น

2) การพัฒนาทักษะการวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผลและเครื่องมือวิศวกรรมสังคม เป็นองค์ความรู้ที่กำหนดให้นักศึกษามีการฝึกวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล ปัญหาสังคมและวัฒนธรรมอย่างมีเหตุผล

- ประเด็นการพัฒนา ใช้ความรู้เชิงพื้นที่และเทคโนโลยีในวิชาภูมิสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการเข้าใจบริบทพื้นที่ก่อนการพัฒนา

- ความเป็นวิศวกรสังคม เสริมทักษะการสร้างนวัตกรรมในวิชาชุมชนกับนวัตกรรมสังคมและการสร้างเครือข่ายในวิชาประชาสังคมและเครือข่ายทางสังคมซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของวิศวกรสังคมในการสร้างพลังร่วม

- การเชื่อมโยงชุมชน ด้วยรายวิชาเกี่ยวกับกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสังคมและวัฒนธรรมเพื่อให้การทำงานพัฒนาในชุมชนเป็นไปอย่างถูกต้องตามระเบียบและคุ้มครองสิทธิของท้องถิ่น

3) การออกแบบนวัตกรรมและการปฏิบัติการเชิงพื้นที่ ซึ่งเป็นการศึกษาอย่างเข้มข้นเพื่อให้เป็น “วิศวกรสังคม” โดยออกแบบให้นักศึกษาลงมือปฏิบัติจริงในเชิงพื้นที่

- ประเด็นการพัฒนา เน้นกระบวนการวิจัยและสัมมนาด้วยวิชาระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมและวัฒนธรรมและ สัมมนาทางการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม

- ความเป็นวิศวกรสังคม ถือเป็นหัวใจสำคัญของนักศึกษาโดยตรงคือ วิถีวิศวกรสังคม ที่เน้นการเรียนรู้คู่การปฏิบัติจริงในสถานประกอบการและชุมชน เพื่อสร้างเครื่องมือและเทคนิคการแก้ปัญหาบนฐานชุมชน และการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางสังคมและวัฒนธรรม

- การเชื่อมโยงชุมชน ด้วยการให้นักศึกษาลงพื้นที่ตามวิชาการจัดการวิสาหกิจชุมชน และการจัดการโครงการทางสังคมและวัฒนธรรมให้นักศึกษาฝึกวางแผน งบประมาณและบริหารจัดการโครงการพัฒนาจริงในพื้นที่

4) การบูรณาการวิชาการรับใช้สังคมเชิงประจักษ์ โดยการประยุกต์ใช้ความรู้และทักษะทั้งหมดในสถานการณ์จริงให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

- ประเด็นการพัฒนา บูรณาการองค์ความรู้จากวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งสรุปกระบวนการจัดการทรัพยากรเพื่อเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs)

- ความเป็นวิศวกรสังคมและการรับใช้ชุมชนท้องถิ่น โดยการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ ซึ่งกำหนดให้นักศึกษาต้องลงพื้นที่ชุมชนไม่น้อยกว่า 450 ชั่วโมง เพื่อแก้ปัญหาชุมชน สวัสดิการชุมชน และการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

- ผลลัพธ์เชิงประจักษ์ โดยการผลิตนักศึกษาให้เป็นบัณฑิตจะต้องแสดงศักยภาพในการทำงานเป็นทีมและความรับผิดชอบต่อสังคมด้วยการปฏิบัติงานจริงในหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาและกระบวนการจัดการโครงการจริง

นอกจากนี้ยังพบว่ามีรายวิชาที่เป็นกลไกหลัก คือ วิถีวิศวกรสังคม (the way of the social engineer) ใช้รูปแบบการเรียนร่วมกับสถานประกอบการ (work-based learning) เพื่อให้นักศึกษาได้ฝึกประสบการณ์ในสถานการณ์จริง มุ่งเน้นการเปลี่ยนบทบาทนักศึกษาจากผู้รับความรู้เป็นนักปฏิบัติการทางสังคม โดยมีกลไกหลัก ดังนี้

1) การสร้างเครื่องมือและเทคนิคด้วยการฝึกให้นักศึกษาสร้างและใช้เครื่องมือเฉพาะทางของวิศวกรสังคมในการเข้าถึงชุมชน

2) การแก้ปัญหาโดยฐานชุมชน (community-based problem solving) เน้นเทคนิควิธีและวิถีการทำงานที่ใช้ชุมชนเป็นตัวตั้งในการแก้ไขปัญหา

3) การบูรณาการความรู้ โดยการนำความรู้ทางวิชาการมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชนอย่างยั่งยืน

4) การทำงานเป็นทีมและนวัตกรรม เป็นการฝึกกระบวนการทำงานร่วมกับผู้อื่นและการสร้างสรรค์นวัตกรรมสังคม

สรุปได้ว่าหลักสูตรการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม เป็นการแปรปรัชญาราชภัฏสู่แนวปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม ด้วยกระบวนการพัฒนาผู้เรียนแบบขั้นบันได ตั้งแต่ "สร้างฐานคิด เสริมเครื่องมือวิเคราะห์ ออกแบบนวัตกรรม ลงทำงานในสถานประกอบการ บูรณาการภาคสนาม 450 ชั่วโมง" โดยมีหัวใจหลักคือการเรียนรู้บนฐานการทำงาน (work-based learning) เพื่อผลิตบัณฑิตนักพัฒนามืออาชีพที่มีสมรรถนะวิศวกรสังคมในการขับเคลื่อนและเปลี่ยนแปลงสังคมฐานรากอย่างยั่งยืน

2. การออกแบบห้องเรียนเล็กในรายวิชาที่ใหญ่

ที่กล่าวว่า รายวิชาที่ใหญ่ หมายถึง รายวิชาที่เกี่ยวกับการประยุกต์ใช้แนวคิดเศรษฐกิจและสังคมตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร นำไปสู่การบูรณาการสถาปัตยกรรมการเรียนรู้เพื่อบ่มเพาะนวัตกรสังคม โดยการสร้างรากฐานทางปัญญาให้แก่ผู้เรียนจำเป็นต้องเริ่มต้นจากการปูพื้นฐานกรอบแนวคิด ทฤษฎี นิยาม ความสำคัญ องค์ประกอบ และระเบียบวิธีปฏิบัติอย่างเป็นระบบ จากประสบการณ์การจัดการเรียนรู้ในรายวิชาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวพระราชดำริ (socio-economics under the royal initiatives) ตั้งแต่ปี พ.ศ.2552 เป็นต้นมามีการประยุกต์ใช้แนวคิด แนวปฏิบัติในทฤษฎีใหม่ หลักการทรงงาน การสร้างนวัตกรรมแก้ไขปัญหาในพื้นที่ต่างของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มาเป็นแกนกลางในการออกแบบรายวิชา เพื่อให้สอดรับกับปรัชญาการพัฒนาท้องถิ่นของมหาวิทยาลัยราชภัฏอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ยกระดับการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคม การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น การแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์ด้วย

การปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับคุณลักษณะเฉพาะของผู้เรียนในกลุ่มสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมุ่งเน้นการแปรเปลี่ยนจากกรอบทฤษฎีจากตำราสู่การบ่มเพาะจิตวิญญาณแห่งความรับผิดชอบต่อสังคมที่ไม่ต้องยึดติดกับตำราเพื่อหล่อหลอมให้นักศึกษามีจิตอาสาและพร้อมเติบโตไปเป็น "นักปฏิบัติการ นวัตกรและวิศวกรสังคม" ที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนท้องถิ่นได้ ซึ่งมีการออกแบบการเรียนการสอนตามเกณฑ์ 30 (ทฤษฎี) 30 (ลงพื้นที่) 30 (ฝึกทักษะ/การใช้เครื่องมือวิศวกรสังคม) 10 (สะท้อนคิดเรียนรู้ด้วยตนเอง) ถือว่าเป็นการบริหารจัดการเน้นความคุ้มค่าต่อการเรียนการสอน การให้รู้จักการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอยู่ในห้องเรียนขนาดเล็กให้เกิดประโยชน์สูงสุด มีค่าที่สุด โดยพิจารณาคุณค่าจากสิ่งที่เป็นแก่นสาระของกิจกรรมที่กระทำเป็นสำคัญ ดังนั้นเราสามารถประยุกต์ใช้กับทุกสิ่งทุกอย่างที่เรามี สิ่งที่เราทำ สถานการณ์ที่เราเป็นอยู่ หรือลึกไปจนถึงที่เรากำลังคิดอยู่ขณะนี้เช่นเดียวกัน ซึ่งแนวคิดห้องเรียนเล็กในรายวิชาที่ใหญ่ (micro-classroom for macro-impact) กระบวนทัศน์การจัดการเรียนรู้ที่ใช้ห้องเรียนเล็กเป็นกลไกขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่ โดยแบ่งออกเป็น 4 ส่วนสำคัญ ดังนี้

1) ฐานคิด (Input) เป็นการนำศาสตร์พระราชาอันทรงคุณค่าอย่าง หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีใหม่และหลักการทรงงาน มาเป็นแกนหลัก เพื่อใช้เป็น "แว่นตา" ในการมองและแก้ไขปัญหาสังคม เป็นการตอบโจทย์พันธกิจของราชภัฏอย่างแท้จริง

2) กลไกเปลี่ยนผ่าน (Process - Formula 30:30:30:10) ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการออกแบบ รายวิชาขนาดใหญ่โดยถูกแบ่งย่อยกิจกรรมในห้องเรียนขนาดเล็กอย่างสมดุล แบ่งเป็นภาคทฤษฎี (30%) สร้างฐานคิด ภาคทักษะ (30%) ติดอาวุธด้วยเครื่องมือวิศวกรสังคม ภาคสนาม (30%) ปะทะสภาวการณ์จริงในชุมชน และ ภาคตระหนักรู้สะท้อนคิด (10%) เพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการสะท้อนหลักความพอเพียงในการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด

3) การปรับเปลี่ยนภายใน (Transformation) โดยเน้นย้ำการสลายกรอบ "หอคอยงาช้าง" หรือการเรียนแบบยึดติดตำรา ย้ายฐานการเรียนรู้ไปสู่การบ่มเพาะ "จิตวิญญาณความรับผิดชอบต่อสังคม" (Social Responsibility)

4) ผลลัพธ์ (Outcome) เป็นเป้าหมายสูงสุดไม่ใช่แค่บัณฑิตที่สอบผ่าน แต่เป็นการสร้างทุนมนุษย์ที่สมบูรณ์ใน 3 มิติวิชาชีพ คือเป็นทั้ง นักปฏิบัติการ (ผู้ลงมือทำ), นวัตกรสังคม (ผู้คิดค้นแนวทางใหม่) และ วิศวกรสังคม (ผู้ขับเคลื่อนและประสานพลังชุมชน) เพื่อความยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่นและสังคมแห่งอนาคต

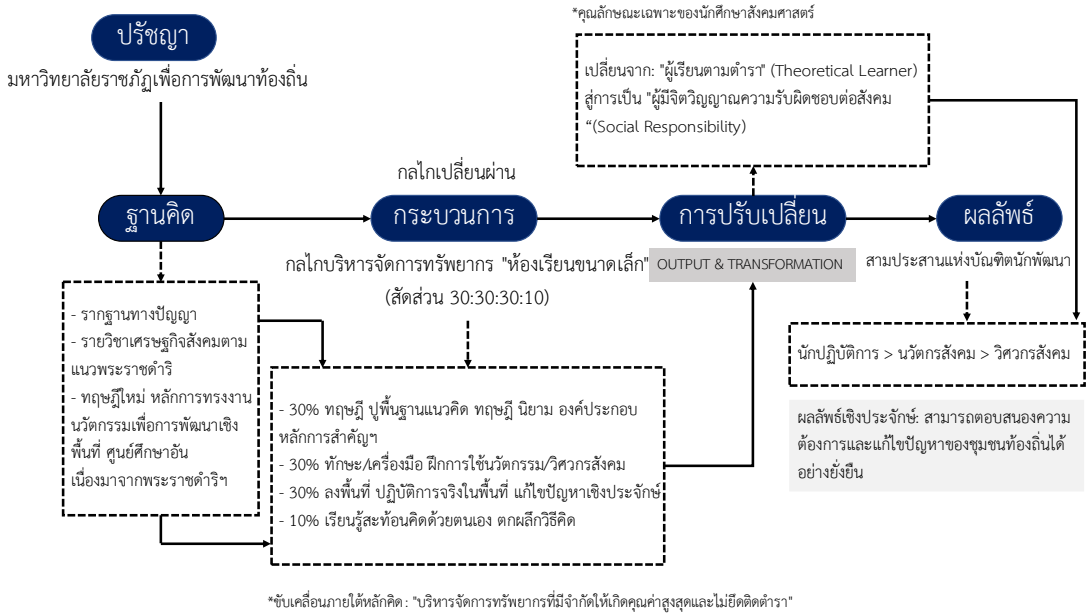

ภาพที่ 5.2 กระบวนทัศน์การจัดการเรียนรู้ห้องเรียนเล็กสู่การเปลี่ยนแปลงที่ยิ่งใหญ่

3. การสร้างห้องเรียนใหญ่ในค่ายอาสาพัฒนาท้องถิ่น พื้นที่บ่มเพาะผู้นำนักพัฒนาฐานราก

การปรับเปลี่ยนฐานการเรียนรู้จากห้องเรียนปกติสู่การสร้างห้องเรียนขนาดใหญ่ในค่ายอาสาพัฒนาท้องถิ่น ภายใต้แนวคิด "ฝึกผู้นำสร้างนักพัฒน์ราชภัฏ" คือการออกแบบโครงสร้างการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการพัฒนาสมรรถนะผู้เรียนผ่านประสบการณ์จริง (experiential learning) โดยเปิดโอกาสให้นักศึกษาได้ขับเคลื่อนบทบาทในฐานะผู้นำค่ายอาสาและประธานชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนาอย่างเต็มศักยภาพ ซึ่งกระบวนการนี้มุ่งสร้าง "ภาวะผู้นำนักศึกษา" (student leadership) ด้วยกลไกการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง (active learning) โดยมีคณาจารย์ทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาและผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ (facilitator) เท่านั้น พื้นที่ค่ายอาสาจึงเปรียบเสมือนห้องปฏิบัติการทางสังคมที่เปิดกระบวนทัศน์ให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนทักษะการพึ่งพาตนเอง การบริหารจัดการทีม การขับเคลื่อนกิจกรรมพัฒนาและนันทนาการ ตลอดจน

ทักษะการบริหารจัดการเชิงระบบ ทั้งการประสานงานภาคีเครือข่าย การบริหารงบประมาณ การจัดเก็บข้อมูลพื้นที่ และการถอดบทเรียนสะท้อนคิดร่วมกัน (reflection) โมเดลการพัฒนาเชิงพื้นที่นี้มีเฉพาะการออกแบบให้กับนักศึกษาแขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาที่ต้องผ่านกระบวนการหล่อหลอมจากค่ายผู้นำสังคมและการสร้างชุมชนอาสาพัฒนา เพื่อพบเจอกับสภาวการณ์จริงและเรียนรู้ระบบคิด การทำงานแบบมีส่วนร่วม การสร้างทีมรวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้กระบวนการทั้งหมดนี้ร้อยรัดและสอดรับอย่างแนบแน่นกับอัตลักษณ์เฉพาะของแขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมที่มุ่งผลิตบัณฑิตให้เป็นผู้ “คิดวิเคราะห์ดี มีจิตอาสา เข้าใจเข้าถึงพัฒนา เป็นที่พึ่งพาสังคม” เพื่อตอบสนองและขับเคลื่อนความเข้มแข็งของชุมชนฐานรากได้อย่างยั่งยืน

แนวคิดการสร้างค่ายอาสาให้เป็นห้องเรียนขนาดใหญ่เพื่อเป็นเสมือนห้องปฏิบัติการจริงในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ร่วมคิด ออกแบบ ลงมือทำงานในทีเป็นการให้ค่ายอาสาได้สร้างคนให้เป็นกำลังสำคัญต่อการขับเคลื่อนองคาพยพต่างๆ ในพื้นที่เป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ โดยอยู่ภายใต้โครงการค่ายผู้นำนักศึกษาฝึกทักษะการพัฒนาสังคม ซึ่งเป็นหนึ่งในภารกิจที่แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมจัดตั้งขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีบุคลิกภาพการเป็นผู้นำด้านการพัฒนาสังคม เป็นนักพัฒนาสังคมต้นแบบ สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของสาขาวิชาที่ต้องการปลูกฝังเอกลักษณ์และอัตลักษณ์ให้ผู้เรียนเป็นผู้ที่คิดวิเคราะห์ดี มีจิตอาสา เข้าใจเข้าถึงพัฒนา เป็นที่พึ่งพาสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2566) โดยมีกิจกรรมที่สร้างความผูกพันของทุกคนในค่ายผู้นำเป็นกิจกรรมเชื่อมคนในค่ายอาสา ดังนี้

1) กิ๊ฟปอบ โดยการสร้างความสามัคคีให้คนทำงานร่วมกันให้มีส่วนร่วมกับเพื่อน ต้องไม่อยู่คนเดียว ทำงานเป็นทีม มีมิตรภาพสื่อสารระหว่างกัน หากใครที่อยู่คนเดียวระหว่างกลางวันถึงกลางคืน และมีกิ๊ฟปอบติดตัวหาคนเป็นทายาทไม่ได้ คนนั้นจะเป็น ปอบ และต้องโดยทำโทษต่อไป

2) บัดเด้อบัดดี้ "ถือเป็นความลับสูงสุด" จะมีการจับบัดดี้ มีบัดเด้อตั้งแต่แรกเข้าไปค่ายเพราะการอยู่ค่ายจะคอยมีคนดูแลเราอยู่เสมอ (ตามหาบัดเด้อ ดูแลบัดดี้) แต่เราไม่รู้ตัว ซึ่งต้องไม่ให้รู้ตัวคือโจทย์ยากของกิจกรรมนี้ และจะมีการเฉลยในวันสุดท้าย ถ้าทายผิดก็จะโดย

ทำโทษ ถ้าทายถูกก็จะรอดและได้รางวัล สนุกตรงที่ในหนึ่งวันจะมี 1 คำใบ้ให้ทายที่กล่าวถึงเอกลักษณ์ของบัดเด้อ

3) ชิงธงยึดป้ายชื่อ ธงประจำกลุ่มสำคัญมาก ถ้าใครชิงธงไปและไม่สามารถชิงธงกลับคืนมาได้ในวันนั้นจะโดนทำโทษ กรณีเดียวกันคือ ป้ายชื่อต้องรักษาไว้ให้ดี อย่าวางไว้มั่ว กรรมการค่ายสามารถยึดได้แบะคืนนั้นก็จะโดนทำโทษ

4) ซองของความรู้สึก ซึ่งเป็นกระดาษแผ่นเล็กที่ทุกคนก่อนปิดค่ายจะเขียนซองของความรู้สึกที่อยากบอกเพื่อนไว้ในซองของทุกคน

ภาพที่ 5.3 กิจกรรมเชื่อมคนในค่ายอาสา

ทั้งนี้การออกค่ายผู้นำถือเป็นหัวใจสำคัญของการฝึกฝนให้นักศึกษาได้เข้าสู่สนามทางสังคมอย่างแท้จริง ซึ่งเชื่อมั่นว่า การสร้างคนต้องทำตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาร่วมอุดมการณ์ของศาสตร์ต้องมีกรอบแนวคิดแบบเดียวกัน จึงนำไปสู่การสร้างนักพัฒน์ราชภัฏตรงตามปณิธานได้อย่างสมบูรณ์ พร้อมออกไปแสวงหาความรู้ใหม่ๆ ในพื้นที่ทั่วไปประเทศดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.4 กิจกรรมค่ายผู้นำอาสาพัฒนาท้องถิ่นในหลากหลายพื้นที่ทั่วไปประเทศ

การรวมพลคนสร้างค่ายอาสาต้องเริ่มจากการพูดคุยค่าย ระเบียบ เวลา ข้อห้าม พึง ระวัง พึ่งตนเอง รู้หน้าที่ มีเพื่อน คนดูแลประสานงานในท้องถิ่น อยู่ง่าย กินง่าย เชื่อฟังสำคัญ มาก ยังต้องรู้จัก “พึ่งตนเอง” อาทิ การตั้งแคมป์นอนต้องฝึกทำเป็น ทำกับข้าวได้ ยารักษาโรค ต้องมี หาที่นอนเหมาะสม ความรู้สึกเหล่านี้จะได้ความรู้สึกอีกแบบที่ในเมืองกรุงหาไม่ได้ กล้า พอไหมที่จะเผชิญความแห้งแล้ง อยู่กับชาวบ้านผู้สร้างอาหาร กล้าพอที่จะก้าวผ่านความทุกข์ ยากลำบาก เหน็ดเหนื่อยเมื่อล้าไหม กล้าพอที่จะก้าวไปค้นหาความสุขในฐานะเป็นผู้ช่วยกัน สร้างความชุ่มชื่นให้แก่แผ่นดิน เมื่อไหร่ที่คุณกล้าออกไป คุณคือ ฅนสังคม มีอุดมการณ์เดียวกับ เรา เพราะเรากำลังสร้างนักพัฒนา นักสังคมสงเคราะห์ นักสวัสดิการสังคม นักจิตอาสา ผู้นำ ทางสังคมมืออาชีพ ให้เป็น “นักพัฒน์ราชภัฏ” เต็มหัวใจ

ภายหลังจากกิจกรรมค่ายอาสาต้องให้นักศึกษารู้จักการถอดบทเรียนเพื่อค้นหาคำตอบ ปัญหาอุปสรรค แนวทางแก้ปัญหาใหม่ๆ ปัจจัยที่ทำให้เกิดความสำเร็จซึ่งทุกค่ายพบว่า นักศึกษาเมื่อได้ลงมือทำเองมีพี่เลี้ยงที่ปรึกษาจะทำงานออกมาได้เป็นอย่างดี โดยใช้ทักษะ สามัคคีมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมจะมีความรู้รักสามัคคีกันมากกว่าในการทำงานในรั้ว มหาวิทยาลัยที่เป็นกิจกรรมวิชาการ แต่กิจกรรมค่ายเป็นกิจกรรมเอาตัวรอดมีชีวิตอยู่ใน เหตุการณ์จริง ถ้าไม่ทำจะไม่คิด ออกแบบ ร่วมกันลงมือปฏิบัติ ลองผิดลองถูก และแก้ไขปัญหา ร่วมกัน มักจะไม่ค่อยโทษกัน แต่จะคอยให้คำแนะนำและให้กำลังใจมากกว่า นี้คือบทเรียนใน การทำค่ายอาสา ผู้ที่เป็นผู้นำค่ายต้องมีความรับผิดชอบสูงกว่าคนอื่นที่เป็นลูกค่าย ซึ่งนักศึกษา ได้ร่วมกันถอดบทเรียนด้วยการเขียนเป็นผังภาพดังต่อไปนี้

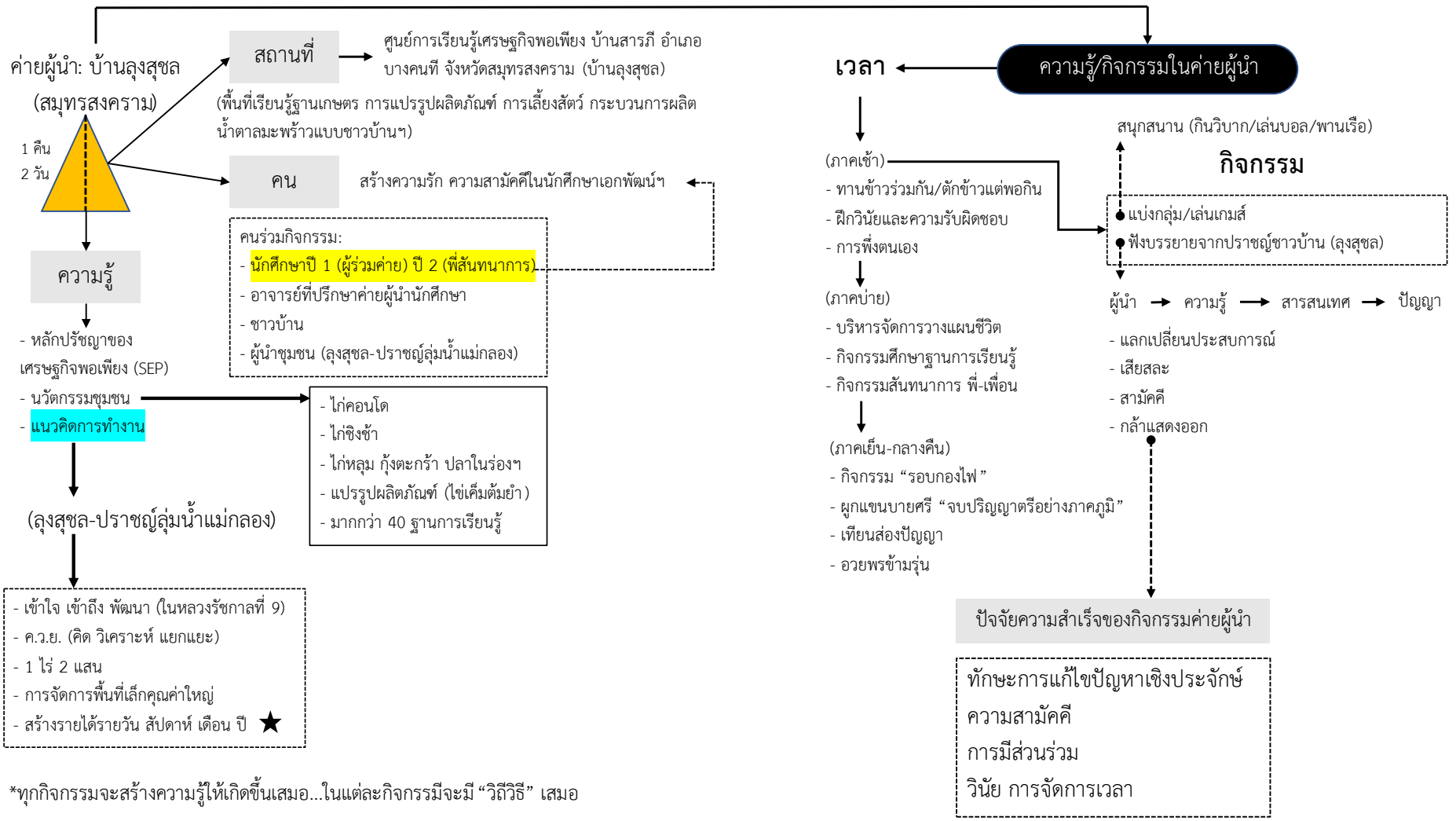

ภาพที่ 5.5 กิจกรรมถอดบทเรียนภายหลังจบไปในแต่ละค่ายอาสา กรณีศึกษา ค่ายผู้นำศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง จังหวัดสมุทรสงคราม

ทั้งนี้กระบวนการเรียนการสอนยุคใหม่ของราชภัฏต้องดึงนักศึกษาออกจากห้องสี่เหลี่ยมในรั้วมหาวิทยาลัยออกไปสู่ห้องเรียนที่กว้างใหญ่ในความเป็นจริง มีเหตุผลหลายประการที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำเช่นนั้น เพราะจากประสบการณ์การสอน การวิจัย การลงพื้นที่บริการวิชาการ การพัฒนาเชิงพื้นที่ นำไปศึกษาดูงานต่างประเทศ การฝังตัวเก็บข้อมูลในชุมชนเมือง ชุมชนชนบท การเดินทางไปในพื้นที่ห่างไกลในเขตพื้นที่บริการทำให้การเรียนการสอนต้องเปลี่ยนกระบวนทัศน์ราชภัฏใหม่ โลกเปลี่ยนแปลงไปราชภัฏต้องปรับวิธีการเรียนเปลี่ยนวิธีการสอนเพื่อให้นักศึกษาได้ความรู้ที่เอาตัวรอดในสังคมจริงได้ฝึกหัวใจนักปราชญ์ คือ “ฟัง คิด ถาม เขียน” ให้มากเพื่อให้เกิดเปลี่ยนแปลงในความรู้ของตนเอง ดังนี้

1) ความรู้มิได้อยู่ในชั้นเรียนแคบ ความรู้อยู่เครื่องอินเทอร์เน็ต อยู่ในห้องเรียนชุมชนที่เรียกว่า social lab นักศึกษาต้องรู้จักเก็บข้อมูลจากการสังเกตทางสังคม ดูการเปลี่ยนแปลงที่เป็นพลวัตของพฤติกรรมผู้คนในสังคม การลงพื้นทีชุมชนเพื่อศึกษามิใช่ไปเห็นปราฏการณ์ของชุมชนเท่านั้น แต่ต้องรู้จักไปถึงกลิ่นอาการของชุมชนที่เกิดขึ้น แล้วย้อนกลับมานั่งถกเถียงกันในชั้นเรียนแคบ สี่เหลี่ยมเพื่อแลกเปลี่ยน ตั้งคำถาม สร้างโจทย์ ลับความคิดให้แหลมคำมากขึ้น ดังนั้นห้องเรียนปัจจุบันจะไม่ใช่พื้นที่มานั่งฟังบรรยาย ดูข้อมูลจากอาจารย์ ดูหนังสือเอกสารที่อาจารย์เตรียมมาสอนแล้ว เพราะนั่นเป็นการใช้เวลาดูความสามารถของอาจารย์มากกว่าจะดูศักยภาพของนักศึกษา ห้องเรียนจึงจะทำให้เป็นเพียงพื้นที่นำข้อมูลที่นักศึกษาเก็บมาจากทุกสารทิศของชุมชนต่างๆ มาจัดระบบสารสนเทศ ถกเถียงกันจนเกิดความรู้ขึ้นมาแต่ละประเด็นที่กำหนด “ร่วมกัน”

2) นักศึกษาต้องวาดฝังภาพความคิดของตนเองให้ได้ในการทำงานสิ่งใดสิ่งหนึ่งว่า ตนมีร่องรอยความคิดอย่างไร เชื่อมโยงกันแบบไหน การฝึก “วิธีคิดเชิงระบบ” ให้เกิดขึ้นให้ได้เพราะว่าการคิดเชิงระบบ และการคิดเชิงออกแบบ จะช่วยให้นักศึกษามองภาพอนาคตและเขียนออกมาอย่างเป็นระบบ เนื่องจากนักศึกษาจำนวนมากไม่ใช้เวลาในการอ่านหนังสือที่ยืดยาว แต่จะฟังและอ่านสิ่งที่สั้นๆ ให้เข้าใจเลย ซึ่งเป็นไปได้ยากถ้าไม่มีวิธีการสอนให้คิดเป็นระบบให้เป็นวิถีการคิด

3) สำคัญมากนักศึกษาต้องออกเสาะแสวงหาความรู้ในพื้นที่ใหม่ๆ ด้วยตนเองกลุ่มเพื่อนสนิท โดยมีหลักคิดที่ว่า ประสบการณ์คือความรู้ การออกเดินทางคือการแสวงหา

ความรู้ใหม่ การได้พบผู้รู้ บัณฑิต นักปราชญ์เป็นการเรียนการสอนเพื่อฝึกฝนตนเอง โดยนักศึกษาสามารถเดินทางไปออกค่ายอาสาพัฒนา การทำงานนอกเวลาเรียน การตั้งต้นทำสตาร์ทอัพ สร้างเนื้อหาใหม่ในออนไลน์ การทำสินค้ามาขายในตลาดออฟไลน์ การไปฝึกปฏิบัติธรรมเพื่อเพิ่มสมาธิรวมถึงการไปอาสาทำงานด้านการเมืองอีกมากมายที่นักศึกษาจะสามารถทำได้ในช่วงเวลาคู่ขนานระหว่างเรียนและชีวิต กิจกรรมหรือพื้นที่กระทำเหล่านั้นจะกลายเป็น “พื้นที่ความรู้ใหม่” ของนักศึกษาที่จะนำมาใช้เรียนรู้ไปตลอดชีวิต

ดังนั้นผู้เขียนสรุปสาระสำคัญจากข้อมูลการสร้างห้องเรียนใหญ่ในค่ายอาสาพัฒนาท้องถิ่นถือเป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนผ่านจากห้องเรียนทฤษฎีสู่ห้องปฏิบัติการทางสังคมจริง ดังนี้

1) การเป็นพื้นที่บ่มเพาะผู้นำนักพัฒนาฐานราก

1.1) การปรับเปลี่ยนบทบาทการเรียนรู้ โดยเปลี่ยนจากห้องเรียนปกติสู่ "ห้องเรียนขนาดใหญ่" ภายใต้แนวคิด "ฝึกผู้นำสร้างนักพัฒน์ราชภัฏ" ซึ่งเน้นการพัฒนาสมรรถนะด้วยประสบการณ์จริง (experiential learning) โดยให้นักศึกษาแสดงศักยภาพในฐานะผู้นำค่ายและบริหารจัดการด้วยตนเอง (active learning)

1.2) การใช้ค่ายอาสาเป็นห้องปฏิบัติการทางสังคม (social lab) ค่ายอาสาเป็นพื้นที่ฝึกทักษะรอบด้าน ทั้งการพึ่งพาตนเอง การบริหารจัดการทีม การบริหารจัดการเชิงระบบ เช่น การประสานงานภาคีเครือข่าย การบริหารงบประมาณ การเก็บข้อมูลพื้นที่และ การวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันระหว่างประชาชน อาจารย์ และนักศึกษา

1.3) การเผชิญสภาวการณ์จริง โดยนักศึกษาจะได้เรียนรู้ระบบคิดและการทำงานแบบมีส่วนร่วมด้วยการลงพื้นที่จริง ซึ่งช่วยหล่อหลอมให้เกิดทักษะการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและการทำงานเป็นทีมบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.4) การสร้างบุคลิกภาพความเป็นผู้นำ มุ่งเน้นการสร้าง "นักพัฒนาสังคมต้นแบบ" ที่มีอัตลักษณ์คือ "คิดวิเคราะห์ดี มีจิตอาสา เข้าใจเข้าถึงพัฒนา เป็นที่พึ่งพาสังคม"

1.5) การฝึกจิตวิญญาณนักพัฒนา โดยการจัดกิจกรรมที่สร้างความผูกพัน (เช่น กิจกรรมกิ๊ฟปอบ, บัดเด้อบัดดี้) และการฝึกความอดทนในการอยู่ง่าย กินง่าย การกล้าเผชิญความลำบากร่วมกับชาวบ้านเพื่อค้นหาความสุขในฐานะผู้สร้างการเปลี่ยนแปลงให้แก่แผ่นดิน

2) ปัจจัยสนับสนุนให้นักศึกษามีความรู้ที่แข็งแกร่งในการพัฒนาสังคม

2.1) การเรียนรู้นอกห้องสี่เหลี่ยม นักศึกษาต้องออกจากรั้วมหาวิทยาลัยไปสู่พื้นที่ความจริงเพื่อรับรู้กลิ่นอายและพลวัตของพฤติกรรมผู้คนในสังคม ซึ่งความรู้ไม่ได้อยู่แค่ในตำราแต่อยู่ในห้องเรียนชุมชนและสังคมโลกดิจิทัล

2.2) การถอดบทเรียน เมื่อจบกิจกรรมค่ายผู้นำ ค่ายอาสาทุกครั้งต้องมีการถอดบทเรียนเพื่อค้นหาคำตอบ ปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ปัญหาใหม่ๆ ซึ่งกระบวนการนี้ทำให้นักศึกษาเกิดความรู้รักสามัคคีและทักษะการเอาตัวรอดมากกว่าการทำงานวิชาการในมหาวิทยาลัย

2.3) การฝึกวิธีคิดเชิงระบบและเชิงออกแบบ (systemic & design thinking) นักศึกษาต้องสามารถวาดผังภาพความคิดเชื่อมโยงร่องรอยความคิดของตนเองได้ เพื่อให้มองเห็นภาพอนาคตและทำงานอย่างเป็นระบบ

2.4) การแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง ด้วยการมีหลักคิดว่า "ประสบการณ์คือความรู้ การออกเดินทางคือการแสวงหาความรู้ใหม่" การได้พบปราชญ์ท้องถิ่นหรือการทำงานอาสาคู่ขนานไปกับการเรียนจะกลายเป็น "พื้นที่ความรู้ใหม่" ที่ใช้ได้ตลอดชีวิต

2.5) การใช้หัวใจนักปราชญ์ โดยฝึกฝนการ “ฟัง คิด ถาม เขียน” ให้มาก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในคลังความรู้ของตนเองอย่างต่อเนื่อง

2.6) การเปลี่ยนชั้นเรียนเป็นพื้นที่ถกเถียง ชี้ว่าห้องเรียนในมหาวิทยาลัยควรเป็นเพียงพื้นที่นำข้อมูลที่เก็บมาจากชุมชนและโลกสังคมดิจิทัลมาจัดระบบสารสนเทศและถกเถียงกันจนเกิดเป็นองค์ความรู้ใหม่ร่วมกัน

ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการสร้างห้องเรียนในค่ายอาสาช่วยให้นักศึกษาเปลี่ยนจากผู้รับความรู้เป็นผู้สร้างความรู้และสร้างผู้นำที่มีจิตวิญญาณรับใช้สังคมอย่างแท้จริง

พลังการวิจัยเชิงพื้นที่โดยเครือข่ายนักศึกษา

การนำวิจัยมาสร้างสรรค์ให้นักศึกษามีส่วนร่วมเป็นหัวใจการสร้างองค์ความรู้ใหม่เพื่อสร้างพลังที่เป็นขุมความรู้ที่ก้าวออกจากห้องเรียนไปร่วมออกแบบให้นักศึกษาได้สัมผัสวิชาการอย่างแท้จริงกับชุมชนเป้าหมายในฐานะที่เป็นเครือข่าย โดยกำหนดให้นักศึกษาเป็นกลไกวิจัยสำคัญในกระบวนการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพการการวิจัยเชิงประยุกต์ การวิจัยและการพัฒนา ซึ่งให้ชุมชนถูกออกแบบเป็นแบบห้องเรียนชุมชนของนักศึกษา ดังมีรายละเอียดสำคัญต่อไปนี้

1. ห้องเรียนชุมชน (social lab)

รูปแบบการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงไปสู่การวิจัยในเชิงพื้นที่ด้านการใช้ทรัพยากรที่เป็นทุนชุมชนเมืองที่อยู่บริบทพื้นที่เขตบริการวิชาการของมหาวิทยาลัย ซึ่งนักศึกษาศาสตร์พัฒนาสังคม การจัดการพัฒนาสังคมยึด 43 ชุมชนเมืองในเขตดุสิต กรุงเทพมหานครเป็นฐานการเรียนการสอนที่เชื่อมโยงไปสู่การศึกษาชุมชนวิทยาในเชิงวิจัยฐานชุมชน โดยเฉพาะชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครที่มี “กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม” และ “กลุ่มดุสิตระบือธรรม” ดังนั้นการเรียนการสอนผสมการวิจัยที่ใช้ชุมชนเมืองเป็นฐานจึงเริ่มนำนักศึกษาให้เป็น “กลไกการวิจัย” และองค์ความรู้ส่งผ่านห้องเรียนชุมชนที่ร่วมกันสร้างความรู้ขึ้นในชุมชน สรุปคือ การมีห้องเรียนชุมชนจะเป็นการสร้างความรู้ร่วมกันในชุมชน เกิดความรู้ที่ชุมชน มิใช่เกิดความรู้ที่รั้วมหาวิทยาลัย ดังนั้นห้องเรียนชุมชน จึงเป็นกิจกรรมเชิงปฏิบัติการที่บูรณาการการเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมในพื้นที่จริงหรือชุมชนเป้าหมายที่มีประชาชน อาจารย์และนักศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมพร้อมกันส่งข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ ผ่านเครื่องมือที่สร้างค้นหาข้อมูล สร้างกระบวนการคิดจากการสังเกตแบบมีส่วนร่วม สนทนากลุ่มย่อย สัมภาษณ์ สอบถาม เวทีประชาชน การศึกษาชุมชนและกิจกรรมปฏิบัติการตลอดจนยกระดับไปสู่การเชื่อมโยงกระบวนการคิดเชิงออกแบบให้นักศึกษามุ่งหมายที่มนุษย์ให้พบโจทย์ปัญหาที่แท้จริงของชุมชน พบสาเหตุปัญหากำหนดปัญหาได้อย่างชัดเจน ออกแบบแนวคิดที่หลากหลายมาช่วยแก้ปัญหา สามารถสร้างตัวแบบหรือนวัตกรรมทางความคิดใหม่ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ สามารถเป็นทั้ง “ต่อยอด การพัฒนา เพิ่มค่า หาจุดต่าง สร้างสรรค์ แบ่งปันชุมชน สร้างคนสืบสาน บูรณาการวิถีชีวิต” ห้องเรียนชุมชน หรือที่นักศึกษาสาขาวิชาการจัดการ

พัฒนาสังคมและวัฒนธรรม เรียกกันจนติดปากว่า โซเชียลแล็ป (social lab) เป็นภาคปฏิบัติที่สอดคล้องในรายวิชาเชิงบรรยายของที่มี 4 รายวิชาได้แก่ กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน พหุสังคมวัฒนธรรมประชาคมอาเซียน ชุมชนศึกษา และเศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ กระบวนการห้องเรียนชุมชนจึงเป็นการผสมผสานของเครื่องมือเก็บข้อมูลของชุมชนแล้วนำข้อมูลเข้าสู่กระบวนการกรองข้อมูลให้คนเกิดการตั้งคำถามมีการถกเถียงจนเกิดความรู้ นำความรู้สู่กระบวนการกรองความรู้หรือการถกเถียงอีกครั้งจะสร้างความแหลมคมของความรู้ให้เกิดเป็นสติปัญญาที่เฉียบคมมากขึ้น จนนำไปสู่การเกิดห้องเรียนชุมชนที่เป็นพื้นที่ถกเถียงกรองความรู้ที่มีความหลากหลายในการตั้งคำถาม อิสระในการตอบ เกิดความรู้ที่แตกต่าง สร้างมิตรภาพที่ผูกพัน รู้จักชุมชน เข้าใจชุมชน เข้าถึงชุมชน จนนำไปสู่การพัฒนาชุมชนที่ตรงกับความต้องการอย่างแท้จริง พื้นที่แห่งการสร้างปัญญาที่ผ่านกระบวนการเกาถูกที่คัน หรือที่เรียกว่า พัฒนาให้ตรงเป้าเกาใหถูกที่คัน ซึ่งกระบวนการขั้นตอนการลงพื้นที่ชุมชนที่สะท้อนกรอบแนวคิดห้องเรียนชุมชน ดังนี้

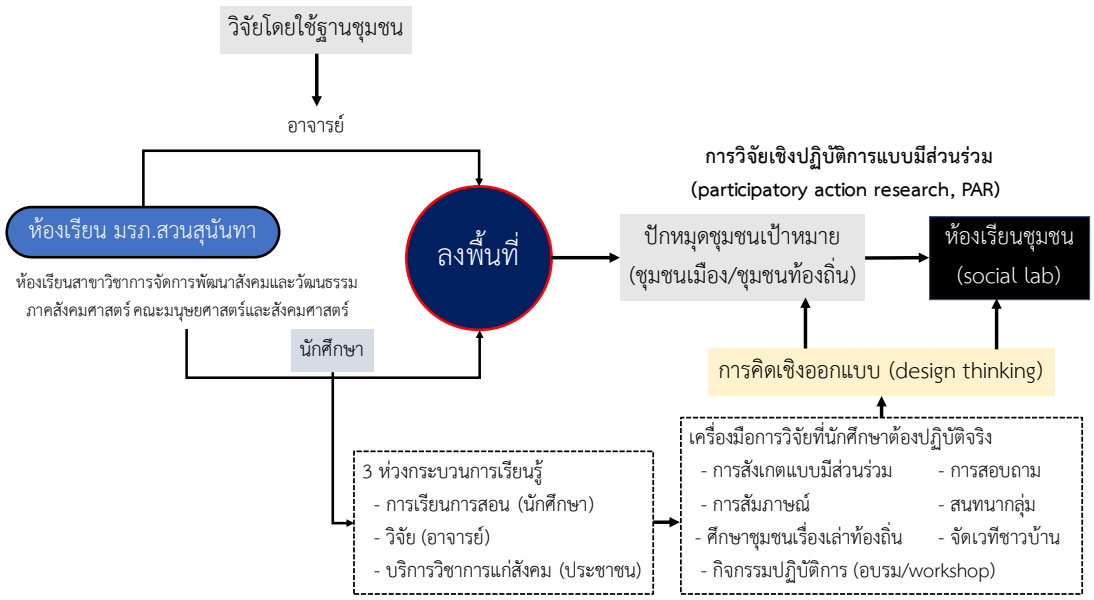

ภาพที่ 5.6 กรอบแนวคิดห้องเรียนชุมชน (social lab)

ผู้เขียนได้เขียนผังภาพไว้เพื่อสอนนักศึกษาในการเดินทางออกจากห้องเรียนสี่เหลี่ยมในรั้วมหาวิทยาลัยไปสู่ห้องเรียนชุมชนต้องกำหนดแนวทางในการไปให้ชัดเจนทั้งการเข้าถึงชุมชนต้องใช้กระบวนการใดเพื่อให้มาซึ่งข้อมูลสำคัญต่างๆ ให้ครบถ้วนให้พิจารณาตามกรอบภาพดังนี้

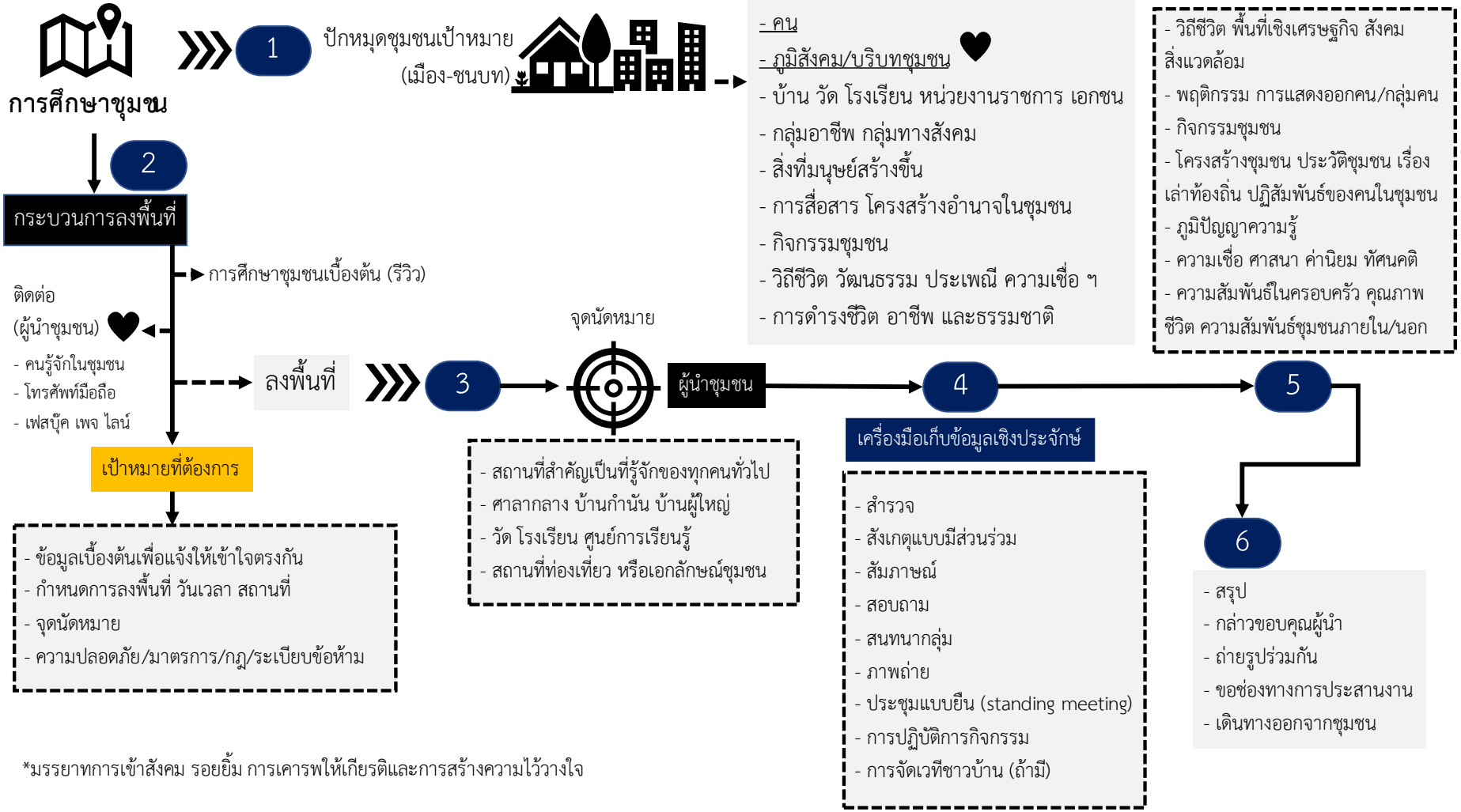

ภาพที่ 5.7 กระบวนการลงพื้นที่ศึกษาชุมชน

2. การวิจัยการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน

การวิจัยครั้งนี้นับเป็นการวิจัยครั้งแรกในฐานะของความเป็นอาจารย์ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2552 เป้าหมายเพื่อเตรียมการใช้พื้นที่ชุมชนใกล้เคียงกับมหาวิทยาลัยมาเป็นพื้นที่ศึกษาชุมชนในศาสตร์การพัฒนาสังคม จึงจำเป็นต้องศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการพัฒนาชุมชนของพื้นที่ชุมชนที่ตนอาศัยอยู่เป็นเช่นไร อยู่ในระดับดีเพียงใด จะได้นำศาสตร์เข้าสู่พื้นที่ได้อย่างเหมาะสมกับนำนักศึกษาเข้าพื้นที่ได้อย่างตรงความต้องการร่วมกันทั้งสองฝ่าย จึงต้องศึกษาเกี่ยวกับผู้นำชุมชนก่อนเพราะผู้นำชุมชนหรือประธานชุมชนและกรรมการชุมชนเกิดขึ้นจากระเบียบกรุงเทพมหานครต้องได้รับการเลือกตั้งขึ้นมาจากชาวบ้านในชุมชนโดยคณะกรรมการชุมชนประกอบด้วยตำแหน่งต่างๆ ได้แก่ (1) ประธานกรรมการ (2) รองประธานกรรมการ (3) เลขานุการ (4) เหรัญญิก (5) นายทะเบียน (6) ประชาสัมพันธ์ (7) ตำแหน่งอื่นใด ตามที่คณะกรรมการชุมชนเห็นสมควรแต่งตั้งตามระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2564 (2564, 27 พฤษภาคม) ทั้งนี้การวิจัยครั้งนี้ได้คัดเลือกนักศึกษาที่มีจิตอาสา และมีความพร้อมในการทำงานตลอดระยะเวลา 4 เดือนในภาคสนาม “นักศึกษาเป็นผู้ช่วยนักวิจัย” ที่มีหน้าที่เก็บข้อมูลแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน การสังเกตกิจกรรมแบบมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนในการประชุมของชุมชนและกิจกรรมการพัฒนาชุมชน พร้อมกับเป็นทีมงานจดบันทึกภาคสนามในการจัดสนทนากลุ่มย่อย โดยมีผลการสรุปการวิจัยดังนี้ (ภูสิทธ์ คำชะโนด, 2552)

1) วัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อศึกษาระดับการมีส่วนร่วมและสภาพปัญหาของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร และเพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

2) ระยะเวลาวิจัยกำหนดการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์สังเคราะห์ผลระหว่างเดือน พฤษภาคม – สิงหาคม พ.ศ. 2552

3) เก็บข้อมูล 308 กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย 5 แขวง 44 ชุมชน คือ แขวงดุสิต 2 ชุมชน แขวงวชิรพยาบาล 6 ชุมชน แขวงสวนจิตรลดา 3 ชุมชน แขวงสี่แยกมหานาค 3 ชุมชน และแขวงนครไชยศรี 30 ชุมชน

4) การวิจัยกำหนดกรอบแนวคิดที่ง่ายๆ เห็นภาพชัดเจนของการวิจัยที่ไม่ซับซ้อน โดยมีกรอบแนวคิดในการวิจัยประกอบด้วย ตัวแปรอิสระ (independent variables) ประกอบด้วย (1) ข้อมูลส่วนบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ ศาสนา ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ต่อเดือน ระยะเวลาที่อยู่อาศัยในชุมชน และการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม (2) ข้อมูลด้านสังคม ประกอบด้วย การรับรู้ข้อมูลข่าวสารการพัฒนาชุมชน ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของกรรมการชุมชน สำหรับตัวแปรตาม (dependent variables) ได้แก่ การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งประกอบด้วย (1) ด้านการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในการพัฒนาชุมชน (2) ด้านการวางแผนดำเนินการพัฒนาชุมชน (3) ด้านการลงทุนปฏิบัติการพัฒนาชุมชน และ (4) ด้านการติดตามประเมินผลในการพัฒนาชุมชน (Cohen & Uphoff, 1980) จากตัวแปรอิสระและตัวแปรตามสามารถนำมากำหนดเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษาได้ดังภาพต่อไปนี้

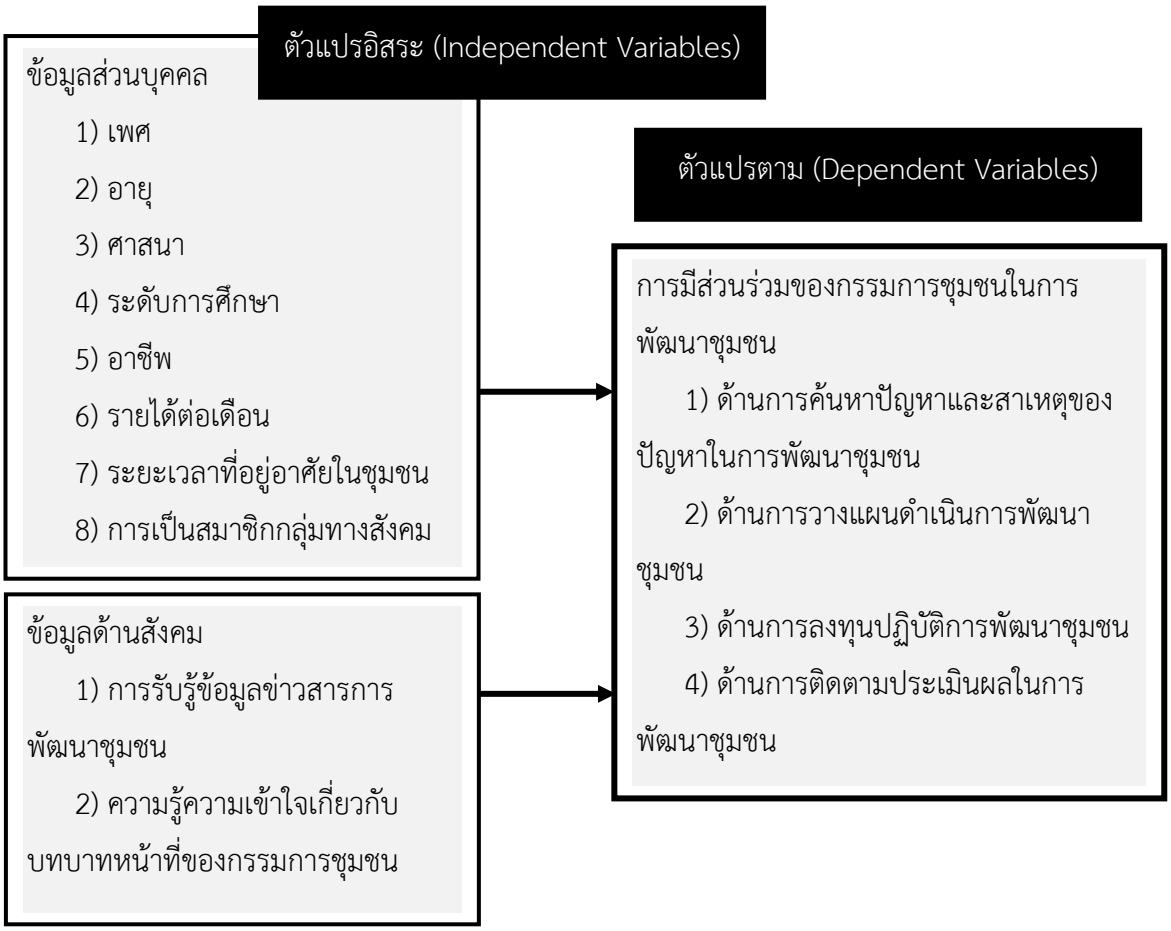

ภาพที่ 5.8 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับตัวแปรตามกรอบแนวคิดในการวิจัย

ที่มา: ภูสิทธ์ คำชะโนด (2552)

5) ผลการวิจัยที่เกิดขึ้นมีดังนี้

5.1) การรวบรวมข้อมูลจากกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร จำนวน 281 คน (ร้อยละ 91.2) การศึกษาครั้งนี้เก็บรวบรวมข้อมูลจากกรรมการชุมชนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร จำนวน 281 คน คิดเป็นร้อยละ 91.2 ของกลุ่มตัวอย่างทั้งหมด พบว่าส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุไม่เกิน 46 ปี นับถือศาสนาพุทธ มีสถานภาพสมรส สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายหรือเทียบเท่า ประกอบอาชีพรับจ้าง และมีรายได้เฉลี่ย 3,000–6,000 บาทต่อเดือน โดยส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในชุมชนมากกว่า 10 ปี และไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่มีบทบาททางสังคมมักเกี่ยวข้องกับงานสาธารณสุข การออม และความปลอดภัยของชุมชน ทั้งนี้กรรมการชุมชนมีความรู้ความเข้าใจต่อบทบาทหน้าที่ของตนในฐานะตัวแทนของประชาชนและผู้ส่งเสริมความสามัคคีในชุมชนในระดับสูง อีกทั้งมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยมีส่วนร่วมสูงสุดในด้านการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา รองลงมาคือด้านการปฏิบัติการพัฒนา การวางแผน และการติดตามประเมินผลตามลำดับส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนประกอบด้วยอายุ อาชีพ รายได้ต่อเดือน และการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคม พบผลดังนี้

5.1.1) กลุ่มกรรมการชุมชนที่มีอายุ 58 ปีขึ้นไป มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนสูงกว่ากลุ่มที่มีอายุไม่เกิน 46 ปี อย่างชัดเจน

5.1.2) กลุ่มกรรมการชุมชนที่มีอาชีพพ่อบ้าน/แม่บ้าน ผู้รับจ้าง และพนักงานรัฐวิสาหกิจ มีระดับการมีส่วนร่วมสูงกว่ากลุ่มลูกจ้างบริษัทเอกชน

5.1.3) กลุ่มกรรมการชุมชนที่มีรายได้ 6,001–9,000 บาท และกลุ่ม 15,001 บาทขึ้นไป มีส่วนร่วมสูงกว่ากลุ่มรายได้ 9,001–15,000 บาท อย่างมีนัยสำคัญ สะท้อนข้อสังเกตเชิงโครงสร้างว่า แม้ประชากรจำนวนมากเป็นผู้ที่มีรายได้ฐานราก (3,000–6,000 บาท) แต่กลับมีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาน้อย เนื่องจากอำนาจการบริหารจัดการยังคงกระจุกตัวอยู่ที่ประธานชุมชนและฝ่ายพัฒนาชุมชนฯ ของภาครัฐ

5.1.4) ปัจจัยการเป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมสะท้อนอย่างชัดเจนว่าสมาชิกและผู้ไม่เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมมีส่วนร่วมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่

ระดับ .05 ใน 3 ด้านหลัก ได้แก่ ด้านการค้นหาปัญหา ด้านการวางแผน และด้านการปฏิบัติการ ส่วนด้านการติดตามประเมินผล มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

5.2) ปัญหาและอุปสรรค การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร 5 ลำดับแรกที่มีความถี่มากที่สุด ได้แก่ ประชาชนไม่มีเวลาที่จะทำงานให้กับชุมชน รองลงมา งบประมาณในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนน้อย ประชาชนขาดความสามัคคี เกิดการแตกแยกในชุมชน แบ่งฝักแบ่งฝ่าย ประชาชนไม่ให้ความร่วมมือ และปัญหาส่วนตัว เช่น ปัญหาสุขภาพ ปัญหาการมีภาระหน้าที่ที่ต้องทำงาน ฯลฯ ส่วนปัญหาอุปสรรคที่มีความถี่น้อยที่สุด คือ หน่วยงานของรัฐ และกรุงเทพมหานครไม่เห็นความสำคัญ ปล่อยให้ชุมชนพึ่งตนเอง

5.3) ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย ถือว่าการวิจัยครั้งนี้ได้มีการเสนอแนะอย่างตรงไปตรงมาจากการผลการวิจัยโดยไม่มีการอคติใดๆ เพื่อเป็นการกำหนดทิศทางการทำวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชการให้กับนักศึกษาราชภัฏในเชิงพื้นที่ ดังนี้

5.3.1) มิติความเสียสละและการสร้างศรัทธาของผู้นำ (leadership & philanthropy) แม้ภาพรวมด้านการปฏิบัติการพัฒนาชุมชนจะอยู่ในระดับมาก แต่การมีส่วนร่วมสละทุนทรัพย์ส่วนตัวยังอยู่ในระดับปานกลาง ทั้งนี้ การอุทิศทั้งเวลาและทุนทรัพย์ของคณะกรรมการถือเป็นปัจจัยหลักในการสะท้อนจิตวิญญาณผู้นำ ซึ่งจะช่วยสร้างความศรัทธาและความเชื่อมั่นอย่างยั่งยืนจากภาคประชาชน

5.3.2) มิติการกำกับดูแลและการควบคุมคุณภาพ (monitoring & evaluation) กระบวนการติดตามและประเมินผลในทุกขั้นตอนของแผนพัฒนาชุมชนถือเป็นกลไกสำคัญ เพื่อควบคุม กำกับ และถอดบทเรียนความบกพร่อง นำไปสู่การปรับปรุงและยกระดับการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างสมบูรณ์

5.3.3) มิติสัมพันธภาพและการประสานภาคี (interpersonal relations & engagement) สำนักงานเขตดุสิตควรส่งเสริมให้เจ้าหน้าที่ลงพื้นที่อย่างทั่วถึง โดยเน้นการสร้างมนุษยสัมพันธ์และสัมพันธภาพเชิงบวก เพื่อบูรณาการการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพ

5.3.4) มิติการบริหารจัดการงบประมาณและสภาพคล่อง (budgetary administration & liquidity) สำนักงานเขตดุสิตควรปรับปรุงกลไกการจัดสรรและอนุมัติงบประมาณให้รวดเร็วและเพียงพอ เนื่องจากระบบการสำรองจ่ายล่วงหน้าที่ต้องรอการเบิกจ่ายนาน 2-3 เดือน เป็นอุปสรรคสำคัญที่บั่นทอนแรงจูงใจและความต่อเนื่องในการขับเคลื่อนงานพัฒนาของคณะกรรมการ

5.3.5) มิติการเข้าถึงบริบทที่หลากหลายและการสร้างความเข้มแข็ง (contextualized community strengthening) หน่วยงานภาครัฐและพหุภาคีควรร่วมลงพื้นที่สำรวจและสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่อบริบทประชากรที่มีความหลากหลายในทุกมิติ เพื่อร่วมกันวางรากฐานการพัฒนาชุมชนที่ปลอดภัย เข้มแข็ง และน่าอยู่อย่างยั่งยืน

อย่างไรก็ตามการยกระดับกระบวนทัศน์ทางการศึกษาในศตวรรษที่ 21 จำเป็นต้องอาศัยการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและโครงสร้างการจัดการความรู้ในชั้นเรียนอย่าง พลิกโฉม โดยผู้เขียนมีความเห็นว่าการทำวิจัยมิใช่เพียงภารกิจเสริมของคณาจารย์ แต่เป็นเครื่องมือเชิงยุทธศาสตร์ที่ขาดไม่ได้ในการแสวงหาความรู้ใหม่เพื่อส่งมอบให้กับผู้เรียนอย่างสม่ำเสมอ เพราะองค์ความรู้ที่สกัดมาจากปรากฏการณ์และข้อมูลเชิงประจักษ์ในสนามวิจัยจริง ย่อมมีความหนักแน่น แม่นยำ และน่าเชื่อถือมากกว่าการสืบค้นเพียงกรอบแนวคิดหรือทฤษฎีสำเร็จรูปของนักวิชาการในอดีตแล้วนำมารวบรวมเพื่อบรรยายในชั้นเรียน ซึ่งกระบวนการแบบเดิมนี้ถือเป็นวิธีคิดเก่าที่ทำให้ความรู้ขาดการทดสอบและพิสูจน์ในบริบทร่วมสมัย ว่ามีความสอดคล้องแตกต่าง หรือขัดแย้งกับสภาวการณ์ปัจจุบัน

ในมิติของ “วิธีคิดใหม่” (new paradigm) คณาจารย์จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนตนเองจากผู้บรรยายตามตำราสู่การเป็นผู้สร้างสรรค์โครงสร้างการวิจัยเชิงรุกเพื่อพิสูจน์สมมติฐานทางสังคมศาสตร์ด้วยตนเอง พร้อมทั้งดึงดูดให้นักศึกษาเข้ามาเป็นหนึ่งใน “กลไกหลักของกระบวนการวิจัย” (core co-researchers) อย่างเป็นระบบ การปรับเปลี่ยนบทบาทของนักศึกษาจากเดิมที่เป็นเพียงผู้รับความรู้ (passive learner) ให้กลายมาเป็นนักปฏิบัติการร่วมวิจัย (active co-practitioner) จะช่วยกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และสืบค้นอย่างต่อเนื่อง เพราะความรู้ใดที่ไม่ได้ถอนรหัสมาจากปัญหาที่แท้จริงในหน้างาน ย่อมเป็นความรู้ที่ไม่

ยั่งยืนและเสื่อมถอยไปตามกาลเวลา ในทางกลับกัน นวัตกรรมและความรู้ใหม่ๆ สามารถอุบัติขึ้นได้ทุกเมื่อในพื้นที่เปิดที่มีการปะทะสังสรรค์ทางปัญญาแบบมีส่วนร่วม

ดังนั้น การนำวิธีคิดใหม่นี้ลงสู่ภาคสนามผ่านการทำวิจัยเชิงพื้นที่ (area-based research) ในชุมชนท้องถิ่น จึงเป็นหมุดหมายสำคัญที่ทำให้นักศึกษาได้ฝึกฝนทักษะการฟัง การคิด การถาม และการเขียนเชิงวิชาการอย่างลุ่มลึก พื้นที่ทางสังคมของชุมชนจะเปลี่ยนสถานะจากสถานที่เก็บข้อมูลทั่วไปให้กลายเป็น “ห้องปฏิบัติการทางสังคม” (social laboratory) ที่สร้างผลกระทบเชิงบวก ขับเคลื่อนให้นักศึกษาและผู้วิจัยมองเห็นภาพปฏิสัมพันธ์ (interactive dynamics) ระหว่างทฤษฎีกับวิถีชีวิตจริงได้อย่างกระจ่างชัด การผลักดันให้นักศึกษาทำหน้าที่เป็นฟันเฟืองและกลไกขับเคลื่อนการวิจัยเช่นนี้ ไม่เพียงแต่จะช่วยทลายกำแพงหอคอยงาช้างของสถาบันอุดมศึกษาลงเท่านั้น แต่ยังเป็นการติดอาวุธทางปัญญาและทักษะการสร้างสรรค์องค์ความรู้ เพื่อหล่อหลอมให้นักศึกษากลายเป็นวิศวกรสังคมและนักพัฒนาฐานรากที่มีสมรรถนะสูง พร้อมขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมและยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นได้อย่างสง่างามภาคภูมิสืบไป

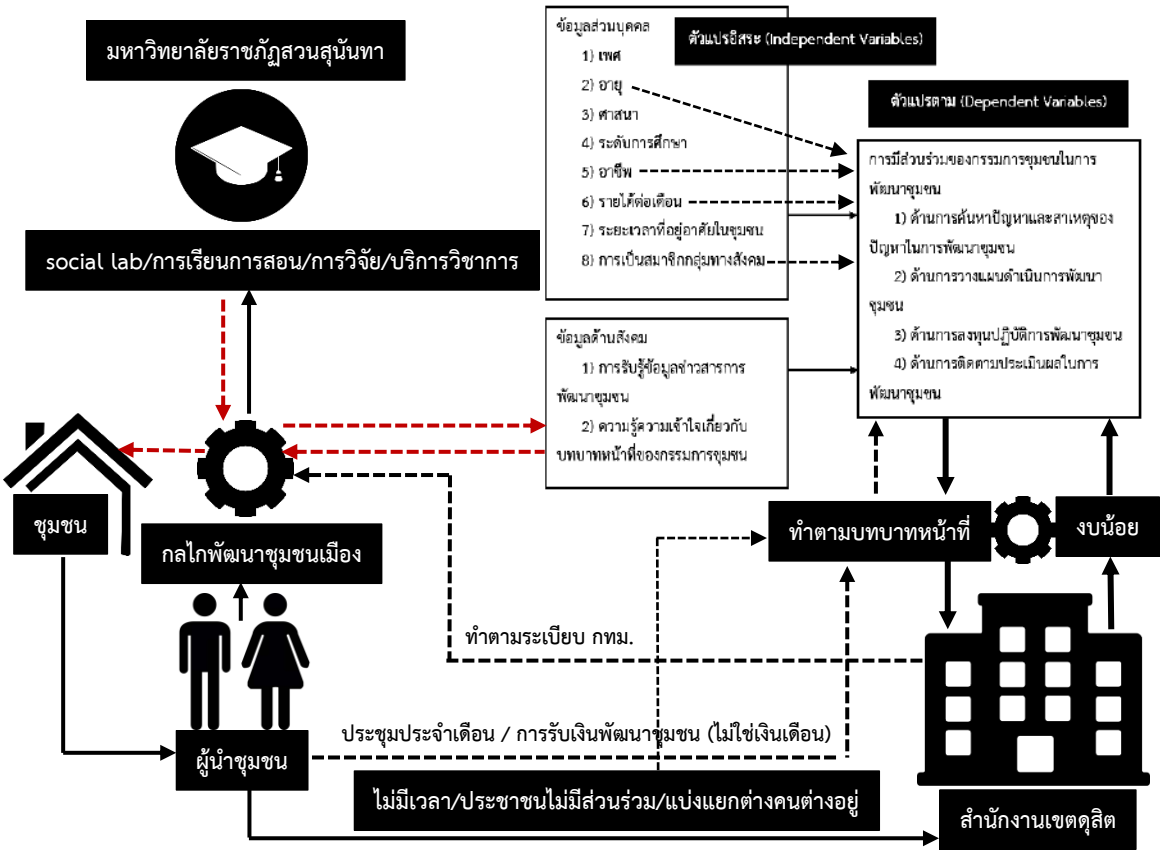

ภาพที่ 5.9 การปฏิสัมพันธ์การวิจัยการมีส่วนร่วมของผู้นำในการพัฒนาชุมชนเมือง

การทำวิจัยในเชิงพื้นที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งในปี พ.ศ.2565 ได้ทำวิจัยเกี่ยวกับการออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) พบว่า กลไกความร่วมมือและการเรียนรู้ “เด่นชัดที่สุด” ได้แก่ (1) ความร่วมมือของชุมชน เป็นการเปิดพื้นที่พร้อมรับการเรียนรู้ (Learning Community) โดยชุมชนไม่ได้เป็นเพียงผู้ให้ข้อมูลหรือผู้รับประโยชน์เท่านั้น แต่ต้องก้าวสู่การเป็นเจ้าของปัญหาและเจ้าของการพัฒนาร่วมกับนักศึกษา ส่งผลให้เกิดความไว้วางใจและการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ทางวิชาการซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของห่วงโซ่การพัฒนาโดยเป็นการเปิดประตูให้ชุมชนยอมรับการนำองค์ความรู้สากลมาผสานรวมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อแสวงหาทางออกของปัญหาร่วมกัน (2) ความร่วมมือทางวิชาการ ใช้เป็นพื้นที่ว่า “ห้องเรียนชุมชน” (social lab) สำหรับนักศึกษาซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้นักศึกษาในฐานะวิศวกรสังคมราชภัฏ ได้ฝึกฝนกระบวนการวิจัยเชิงพื้นที่อย่างครบวงจร ตั้งแต่การสำรวจทุนชุมชน การวิเคราะห์โจทย์ปัญหาที่ซับซ้อนในเมืองใหญ่ การจัดเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ ไปจนถึงการออกแบบนวัตกรรมสังคม ตลอดจนการประเมินผลและการถอดบทเรียนสะท้อนคิดเพื่อเปลี่ยนความท้าทายในพื้นที่ให้เป็นชุดองค์ความรู้ที่จับต้องได้ ซึ่งถือเป็นการยกระดับสมรรถนะทั้งด้านการคิดเชิงระบบ การสื่อสาร การสร้างภาคีเครือข่าย และทักษะการแก้ไขปัญหาผ่านสถานการณ์จริง (3) ความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามาทำหน้าที่เป็นกลไกสนับสนุนทรัพยากร องค์ความรู้ และโอกาสทางอาชีพ ได้ส่งเสริมและเรียนรู้ร่วมพัฒนาอาชีพ จนสร้างอาชีพสร้างรายได้ “ได้จริง” จนเกิด “การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม” ให้ผู้สูงอายุเกิดการพึ่งตนเอง มีรายได้เสริม เพิ่มศักดิ์ศรี มีภาคีเครือข่าย ทั้งนี้ที่สำคัญที่สุด นักศึกษาในฐานะวิศวกรสังคมทำหน้าที่เป็น "ตัวกลางเชื่อมโยง" ระหว่างองค์ความรู้ทางวิชาการกับทุนทางสังคมของชุมชน และระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐ จนเกิดเป็นห่วงโซ่กระบวนการวิจัยฐานชุมชนที่ประกอบด้วย การเรียนรู้พื้นที่ การสร้างความร่วมมือ การวิจัยเชิงประจักษ์ การพัฒนานวัตกรรม การสร้างอาชีพ และการขยายผลเชิงนโยบาย อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรม เศรษฐกิจ และสังคมอย่างยั่งยืนก่อรูปแบบห่วงโซ่กระบวนการวิจัยฐานชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ดังภาพต่อไปนี้

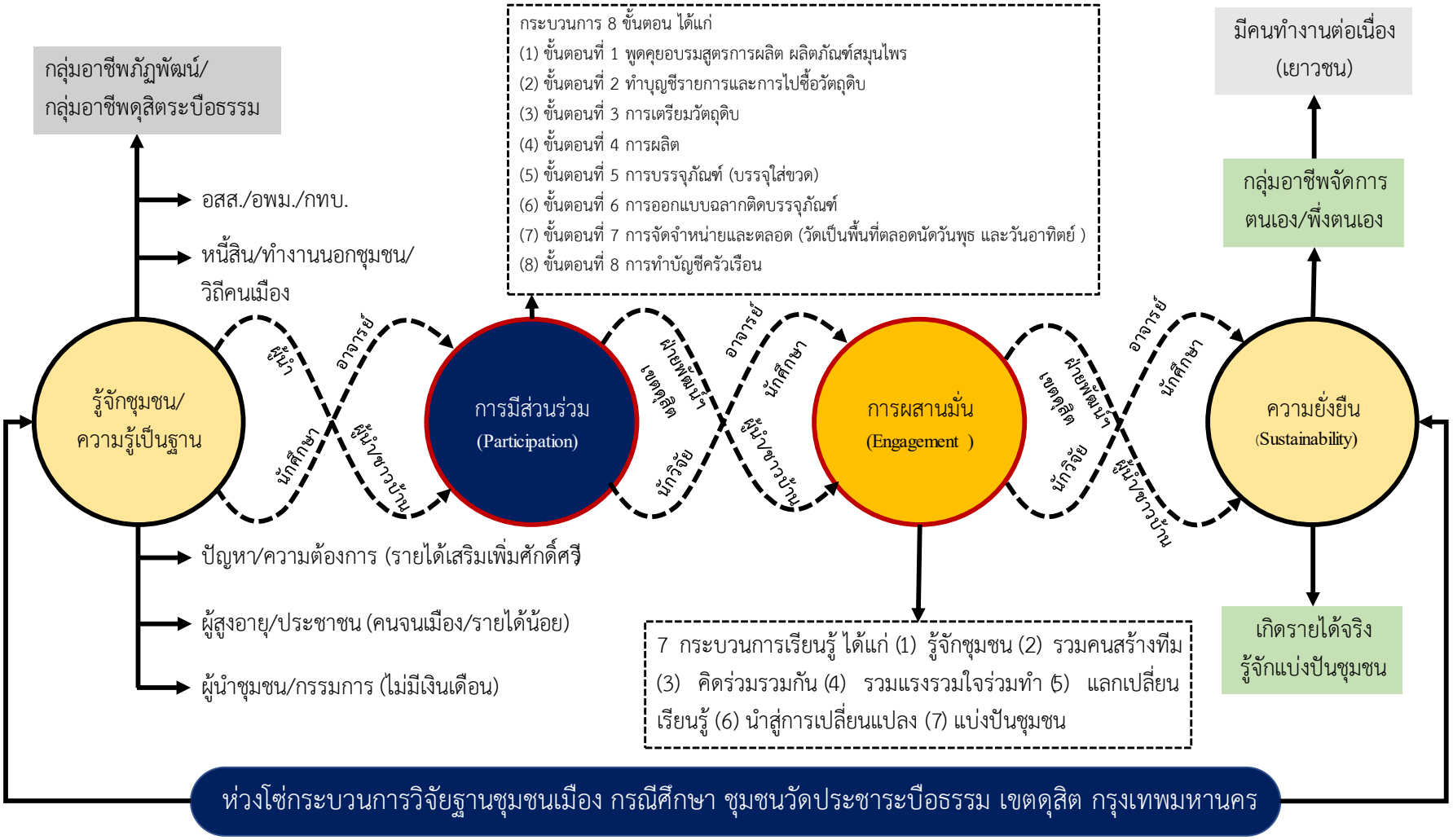

ภาพที่ 5.10 ห่วงโซ่กระบวนการวิจัยฐานชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

อนึ่งผู้เขียนได้สะท้อนคิดในประเด็นเชิงลึกถึงองค์ความรู้ที่นักศึกษาจะได้รับในฐานะเป็น “กลไกการวิจัย” มี 5 ขั้นตอนสำคัญ ดังนี้

1) การปูพื้นฐานแนวคิดและทฤษฎีเชิงรุก โดยนักศึกษาจะได้รับความรู้เชิงลึกเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี นิยามและระเบียบวิธีวิจัย รูปแบบการปฏิบัติการเก็บข้อมูล โดยเฉพาะในรายวิชาเศรษฐกิจและสังคมตามแนวพระราชดำริ ซึ่งเรียนรู้ผ่านสัดส่วนทฤษฎีร้อยละ 30 ทำให้เข้าใจแก่นแท้และรากเหง้าของศาสตร์ (genealogy of knowledge) ไม่ใช่การท่องจำแบบเดิม แต่เป็นการสร้างแว่นตาทางวิชาการเพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการลงเผชิญหน้ากับสภาวการณ์จริง

2) การเข้าถึงพื้นที่และการสำรวจทุนทางสังคม โดยนักศึกษาจะเข้าสู่พื้นที่ห้องเรียนชุมชน (social lab) ด้วยการเปลี่ยนบทบาทเป็นผู้ประสานความร่วมมือ ใช้ทักษะการสื่อสารและทักษะการประสานงานจนได้รับความรู้เชิงปฏิบัติเกี่ยวกับการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีร่วมกับชาวบ้าน เรียนรู้วิธีการสำรวจและถอนรหัสทุนทางสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงการสร้างความไว้วางใจระหว่างกันซึ่งเป็นฐานรากสำคัญในการเปลี่ยนพื้นที่ขัดแย้งหรือปิดกั้น ให้กลายเป็นพื้นที่ที่พร้อมรับการเรียนรู้ร่วมกัน

3) การวิเคราะห์โจทย์ปัญหาและการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งนักศึกษาจะได้ใช้ประโยชน์ที่เป็นสัดส่วนการลงพื้นที่ร้อยละ 30และการใช้เครื่องมือร้อยละ 30 นักศึกษาได้รับการฝึกฝนทักษะการวิจัยเชิงคุณภาพในสถานการณ์จริง ได้เรียนรู้วิธีเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ การฟัง การคิด และการตั้งคำถามเชิงลึก เพื่อแปรเปลี่ยนปัญหาเมืองที่ซับซ้อนของชุมชนวัดประชาระบือธรรม ให้กลายเป็นโจทย์วิจัยที่ชัดเจน ทำให้นักศึกษาเกิดการคิดเชิงระบบ (systems thinking) สามารถวิเคราะห์หาความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลของปัญหาสังคมได้อย่างมีวิจารณญาณ

4) การร่วมรังสรรค์และขับเคลื่อนนวัตกรรมสังคม ซึ่งจุดนี้ได้มีการเชื่อมต่อสำคัญระหว่างอาจารย์ ชุมชน และหน่วยงานภาครัฐ โดยจะทำให้นักศึกษาได้รับความรู้และทักษะในการบริหารจัดการโครงการ เป็นผู้อำนวยความสะดวกที่สำคัญในการวางแผนงบประมาณภายใต้ข้อจำกัด และการประสานงานพหุภาคี (สถาบันวิจัย-ชุมชน-ภาครัฐ) ผลลัพธ์คือนักศึกษาสามารถร่วมผลักดันการพัฒนาอาชีพและสร้างรายได้ให้แก่กลุ่มผู้สูงอายุได้จริง เกิดการแปรเปลี่ยนเชิงพฤติกรรมยกระดับคุณภาพชีวิตและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนในชุมชน

5) การประเมินผลและการถอดบทเรียนสะท้อนคิด เป็นขั้นตอนสุดท้ายที่สอดคล้องกับสัดส่วนการเรียนรู้ด้วยตนเองร้อยละ 10 โดยนักศึกษาได้รับทักษะขั้นสูงในกระบวนการถอดบทเรียนและสะท้อนคิดเพื่อตรวจสอบความสำเร็จและข้อบกพร่องของโครงการวิจัย นำไปสู่การสรุปบทเรียนและสร้างความรู้ใหม่ร่วมกับคณาจารย์ เกิดการปรับเปลี่ยนภายในตนเองจากผู้รับความรู้ตามตำราสู่การมีจิตวิญญาณความรับผิดชอบต่อสังคมที่จริงจัง

การบริการวิชาการเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตชุมชน

การนำความรู้ไปรับใช้สังคมเป็นงานบริการวิชาการแก่สังคมที่มีกลไกของนักศึกษาเข้ามาส่วนร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมกับคณาจารย์ผู้รับผิดชอบโครงการบริการวิชาการด้วย แต่นักศึกษาส่วนใหญ่จะถูกคัดกรองให้มีคุณลักษณะเฉพาะคนที่มีแวดความเป็นวิศวกรสังคม กล่าวคือมีทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล มีทักษะการสื่อสารที่ดี มีความสามารถในการประสานงานกับชุมชนและมีการคิดเชิงนวัตกรรม จะได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมแบ่งปันความรู้ให้กับประชาชนกลุ่มเป้าหมายเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตประชาชนในชุมชน ทั้งนี้ผู้เขียนได้ทำการสรุปภาพทั้งหมดของกระบวนวิธีการบริการวิชาการแก่สังคมตามการลงพื้นที่เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตในเขตบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยทั้ง 5 จังหวัด ได้แก่ พื้นที่ 1 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร พื้นที่ 2 สมุทรสงคราม พื้นที่ 3 คลองโยง ศาลายา นครปฐม พื้นที่ 4 ระนอง และพื้นที่ 5 อุดรธานี ตลอดระยะเวลา 8 ปี (พ.ศ.2556-2564) ในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการแก่สังคมในฐานะ “มหาวิทยาลัยแม่แบบที่ดีของสังคม” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2559; 2561; 2562; 2563; กองนโยบายและแผน, 2559; สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2561; 2563; มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2557; 2565) ดังมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

1. วิถีวิธีบริการวิชาการแก่สังคม

เป้าหมายที่เป็นวาระสำคัญ (agenda) ที่ผู้เขียนในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ฝ่ายบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา พร้อมทีมงานเพียง 2 คนทำงานรูปแบบเล็กแต่คุณภาพสง่างาม (small but beautiful) อย่างแท้จริงซึ่งต้องดูแลการขับเคลื่อนงานบริการวิชาการอย่างเต็มรูปแบบใน 5 พื้นที่เขตบริการวิชาการทั่วประเทศได้ออกแบบในการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้เป็นการปักหมุดตามวิถีบริบทชุมชนเมือง

และชุมชนท้องถิ่น จำแนกตามภูมิสังคมในแต่ละพื้นที่ด้วยการกำหนดกรอบแนวคิดการดำเนินงานบริการวิชาการแก่สังคม 7 ประเด็นดังนี้

1) มุ่งเน้นสนับสนุนการดำเนินงานการสร้างผลผลิตผลงานการให้บริการวิชาการของกระทรวงศึกษาธิการ ตามประเด็นหัวข้อ 7 ประเด็น เพื่อการพัฒนาเผยแพร่ความรู้ฝึกทักษะวิชาชีพแก่โรงเรียน สถานศึกษา ชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ เอกชน และสังคม ประกอบด้วย (1) การปลูกฝังระเบียบวินัยให้กับนักเรียนนักศึกษา (2) สิ่งแวดล้อมธนาคารขยะ (3) ยาเสพติด (4) การจัดกิจกรรมลดเวลาเรียน เพิ่มเวลารู้ (5) การให้นักศึกษาได้ฝึกคิดวิเคราะห์ (6) การปลูกป่า และ (7) โครงการองค์ความรู้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ

2) บูรณาการวงจร 3 ห่วงแห่งการสร้างองค์ความรู้ คือ (1) การเรียนการสอน (2) การวิจัย (3) การบริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งการบูรณาการในลักษณะดังกล่าวนั้นเป็นการเชื่อมโยงองค์ความรู้จากการเรียนการสอน การวิจัย ไปสู่การบริการวิชาการแก่สังคมเพื่อสนับสนุนให้นักศึกษามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน และนำองค์ความรู้ไปสู่การปฏิบัติจริงในดำเนินชีวิตตามบริบทของชุมชนท้องถิ่น และสังคมอย่างสร้างสรรค์

3) เกิดความร่วมมือเพื่อสนับสนุนจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการดำเนินกิจกรรม อาทิ บุคลากรมหาวิทยาลัย นักศึกษา ผู้ปกครอง ภาครัฐ ภาคเอกชน หน่วยงานวิชาชีพ ชุมชนประชาชน กลุ่มอาชีพ หรือหน่วยงานสังคมเชิงพื้นที่

4) ผลการดำเนินการต้องออกแบบให้ครบองค์ประกอบอย่างเป็นขั้นตอนตามหลัก PDC-S-A ประกอบด้วย การวางแผน (plan) การดำเนินงานและเก็บข้อมูล (do) การประเมินผลการดำเนินงาน (check) หรือ เกิดการเรียนรู้ในการทำงาน (study) และการรายงานผลการดำเนินงานพร้อมแนวทางการปรับปรุง (act) ตามแนวคิดของ W. Edwards Deming’s PDCA Cycle, Japanese QC, 1951 and PDSA Cycle in 1993 (Moen, & Norman, 2009; Moen, 2013)

5) เปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนทั้งเด็ก เยาวชน นักเรียน นักศึกษา ชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่น ในการดำเนินงานรวมทั้งควรให้ชุมชนมีการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง และได้รับผลกระทบในเชิงบวกเพื่อทำให้ชุมชนท้องถิ่นและสังคมเกิดความเข้มแข็ง

6) สนับสนุนและส่งเสริมให้อาจารย์ บุคลากร และนักศึกษาในสถาบัน ตระหนักและเห็นความสำคัญของการบริการวิชาการที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่น สังคม ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาในอนาคตที่ยั่งยืนต่อไป

7) การสร้างองค์ความรู้ที่เป็นเอตทัคคะในแหล่งเรียนรู้ของคณะ วิทยาลัย หน่วยงาน เพื่อเปิดพื้นที่ให้มหาวิทยาลัยเป็นชุมชนวิชาการ ที่เป็นแหล่งการเรียนรู้สำหรับนักเรียน นักศึกษา ตลอดจนบุคคลทั่วไป

ชี้ให้เห็นว่า การบริการวิชาการแก่สังคม เป็นกระบวนการสร้างกิจกรรมหรือโครงการเพื่อเป็นการถ่ายทอดความรู้ทั้งในรูปแบบการบรรยายและเชิงปฏิบัติการทั้งภายนอกและภายในสถานศึกษา โดยมีผู้รับบริการเป็นครู นักเรียน นักศึกษา ตลอดจนบุคคลภายนอกเข้ามารับบริการ ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวส่งผลให้เกิดการพัฒนาของพื้นที่เป้าหมายในด้านวิชาการ ทักษะวิชาชีพ ทักษะชีวิต ตลอดจนการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการเสริมสร้างให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน และมีผลก่อให"เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นแก่ชุมชนในด้านต่างๆ นานาทำให้ชุมชนหรือผู้รับบริการมีอาชีพที่สามารถสร้างรายได้และพึ่งพาตนเองได้ตามศักยภาพตนเองและรู้จักพึ่งตนเองก่อนพึ่งพารัฐ โดยการบริการวิชาการแก่สังคมเป็นกระบวนการที่สำคัญในการเปิดพื้นที่ให้นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมทำงานร่วมกับประชาชนโดยตรงซึ่งเป้าหมายคือ การให้นักศึกษารู้จักศึกษา สืบค้น วิเคราะห์ให้เห็นปัญหาแท้ของชุมชนและร่วมเป็นหุ้นส่วนในการแก้ปัญหาของชุมชนท้องถิ่นและสังคม โดยมีเป้าประสงค์ 3 ด้าน ได้แก่ (1) เป็นแหล่งเรียนรู้และปัญญาของชุมชน (2) เป็นที่พึ่งทางวิชาการที่ทุกภาคส่วนเชื่อมั่นและยอมรับ (3) เพิ่มขีดความสามารถในการให้บริการวิชาการแก่สังคมรวมถึงการเน้นการนำการบริการวิชาการเพื่อพัฒนายกคุณภาพมาตรฐานชุมชนและท้องถิ่นที่ยั่งยืน ทำให้ออกแบบ 7 กระบวนการเพื่อสร้างการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นระบบ ดังต่อไปนี้

1) กระบวนการที่ 1 ระดมความคิด ความต้องการปัญหาของประชาชน ชุมชนท้องถิ่น

2) กระบวนการที่ 2 วิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล ข้อเท็จจริงของชุมชนและท้องถิ่น ภูมิสังคม ปัญหาและความต้องการเร่งด่วน 3 ระดับ คือ (1) ประชาชนแก้ปัญหาเองได้ (2) ประชาชนร่วมกับรัฐแก้ปัญหาร่วมกัน และ (3) รัฐแก้ปัญหาเองถ่ายเดียว

3) กระบวนการที่ 3 บูรณาการระหว่างการเรียนการสอน การวิจัย บริการวิชาการแก่สังคม

4) กระบวนการที่ 4 องค์ความรู้คู่ภูมิปัญญา (Local Innovation)

5) กระบวนการที่ 5 บริการวิชาการถ่ายทอดความรู้สู่เครือข่าย และลงพื้นที่สร้างองค์ความรู้

6) กระบวนการที่ 6 ยุทธศาสตร์ราชภัฏพัฒนาท้องถิ่นบูรณาการนโยบายรัฐบาล

7) กระบวนการที่ 7 การสร้างรายได้ แก้ปัญหาความยากจน ประชาชนอยู่ดีกินดี และการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อนึ่งผู้เขียนยังได้ออกแบบเทคนิคการถ่ายทอดความรู้และจัดกิจกรรมในชุมชนที่เป็นกรณีงานบริการวิชาการให้คณาจารย์รุ่นใหม่ที่เข้าสู่การถ่ายทอดความรู้มือใหม่ในการทำงานบริการวิชการ โดยทักษะพื้นฐานที่ต้องตรวจสอบว่า รู้เรา รู้เขาเพียงใด? โดยคำว่ารู้เรา ต้องรู้จักคำว่า 5 ป. ได้แก่ รู้ (ปัญญา) รู้ (ปฏิบัติความถนัดและเชี่ยวชาญ) รู้ (ประสบการณ์) รู้ (การปรับตัว) และรู้ (การประยุกต์ความรู้) รู้จักเขา ต้องรู้ 5 ภูมิสำคัญ ได้แก่ ภูมิสังคม ภูมิศาสตร์ ภูมิพลังอำนาจ ภูมิธรรม-ความเชื่อ และภูมิปัญญา อยู่ภายใต้หลักที่สำคัญในการนำองค์ความรู้สู่เครือข่ายต้องยึดมั่นใน หลัก 6 ป. ได้แก่ ประเมินตนเองและเครือข่าย (ป1) ประสานงาน (ป2) ปฏิบัติ (ลงมือทำ) (ป3) ประยุกต์ (ป4) ประโยชน์ (ป5) และประมวลผล (ป6) โดยคุณสมบัติของนักถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ดี ได้แก่ (1) ต้องรู้จริงในเรื่องเราจะไปถ่ายทอดความรู้ (2) เป็นผู้ฟังที่ดี ใส่ใจในการสนทนา แสดงถึงความสนใจในเรื่องนั้นอย่างแท้จริง (3) ต้องทำงานเป็นทีม (4) เป็นนักเปลี่ยนแปลงที่ดี ยืดหยุ่นตามสถานการณ์ (5) คุยได้ทุกที่ ทุกเวลา มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อทุกคน (6) พูดจริง ทำจริง (7) นอบน้อม สุภาพให้เกียรติ (ยิ้มง่าย) (8) ใจเย็นเป็นกลาง (9) อดทน มีน้ำใจ ฝึกใช้คำว่า “ขอบคุณ” ให้มาก และ (10) เครื่องมือต้องพร้อมคือ สมุดโน๊ต ปากกา กล้อง เพื่อทำการบันทึกเพิ่มความจำ พร้อมกับให้ผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้มือใหม่ต้องพึงระวัง อาทิ ต้องมีเพื่อนร่วมทีมไปด้วย อย่ารับปากหรือให้คำสัญญา อย่าแสดงความไม่พอใจ หรือรังเกียจอะไรบางอย่างออกทางสีหน้าเด็ดขาด อย่าเพิ่งปฏิเสธอะไรก่อนเป็นอันขาด รีบไปรีบกลับอย่าพึงทำอย่าหายเข้ากลีบเมฆควรมีการถามไถ่ตลอดแม้ไม่ได้ลงพื้นที่แล้วก็ตาม และต้องพยายามหากลุ่มผู้ขับเคลื่อนตัวจริงให้เจอ ซึ่งมีการบริหารแบบ “วิถีวิธีการบริการวิชาการแก่สังคม” นั่นเอง

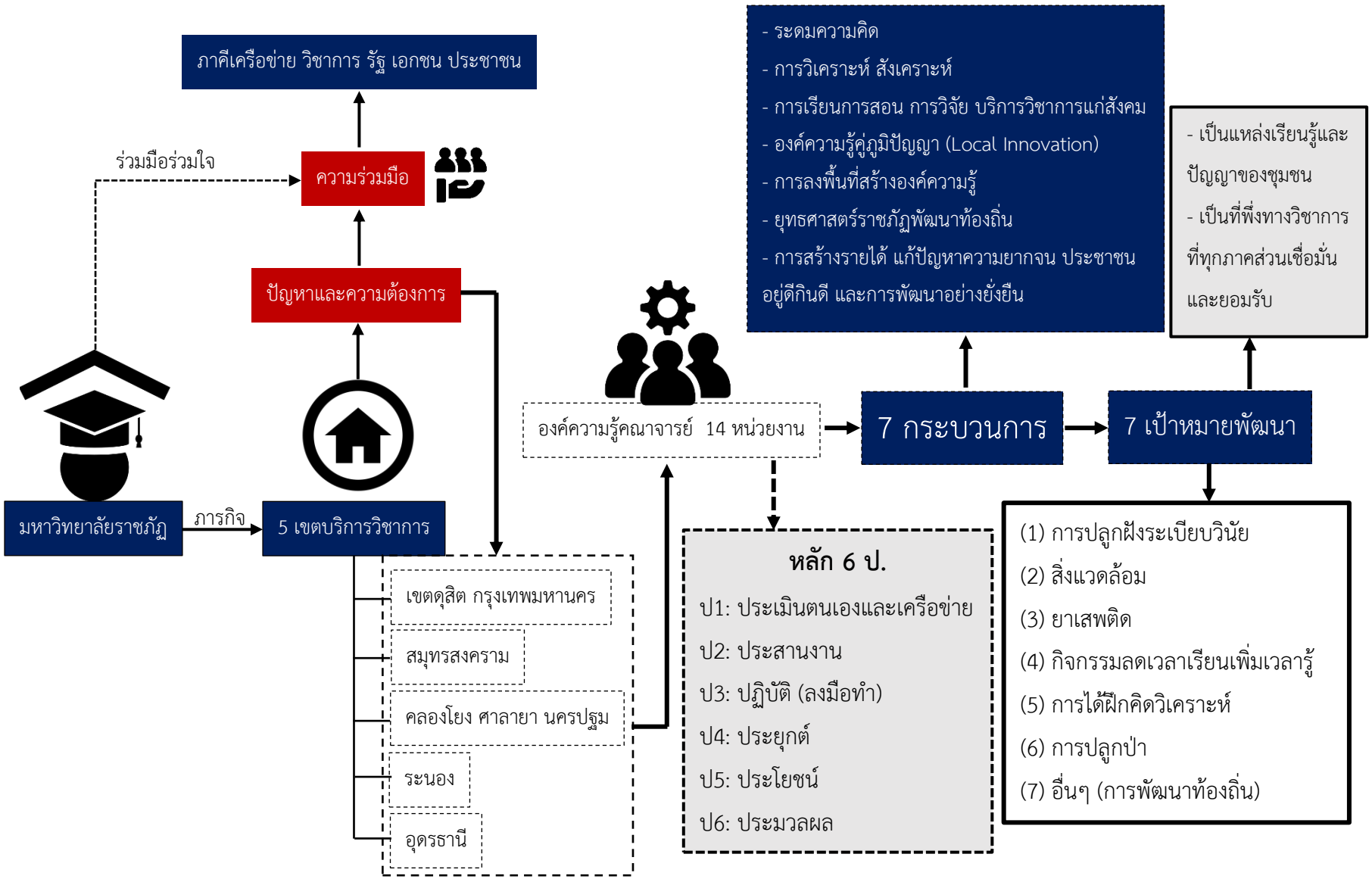

ภาพที่ 5.11 วิถีวิธีการบริการวิชาการแก่สังคม

2. องค์ความรู้รับใช้สังคม

องค์ความรู้ที่ใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นการรับใช้สังคมที่ตรงกับปณิธานของมหาวิทยาลัยราชภัฏที่เป็นสถาบันการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น เป็นพลังปัญญาของแผ่นดิน ผ่านโครงการบริการวิชาการแก่สังคมมีอยู่ 6 ด้าน ดังนี้

2.1 โครงการพัฒนาทักษะวิชาชีพในชุมชนและท้องถิ่น มีจำนวน 100 โครงการ ซึ่งมีลักษณะเป็นโครงการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ สัมมนา อภิปราย บรรยาย เพื่อสร้างแนวทางในการพัฒนาทักษะวิชาชีพในศาสตร์ที่หลากหลาย อาทิ โครงการถ่ายทอดเทคโนโลยีการผลิตน้ำส้มควันไม้จากเตาเผาถ่าน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำต้นไม้ กิ่งไม้ที่เหลือทิ้งทางการเกษตรมาเผาเป็นถ่านและน้ำส้มควันไม้ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรต่อไปได้ เมื่อมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องจึงทำให้ผลการดำเนินโครงการเป็นไปอย่างน่าพึงพอใจ ส่งผลให้ชาวบ้านสามารถนำกระบวนการเผาถ่านเพื่อให้ได้น้ำส้มควันไม้มาใช้ประโยชน์ทางการเกษตรต่อไปได้เป็นผลสำเร็จต่อมาในปี พ.ศ.2557 ได้มีการขยายพื้นที่ในการถ่ายทอดความรู้กระบวนการเผาถ่านเพื่อให้ได้น้ำส้มควันไม้จากจังหวัดสมุทรสงครามไปสู่ตำบลคลองโยง จังหวัดนครปฐม และศูนย์การเรียนรู้ฯ ชุมชนคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่สามารถนำเอาความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรในเรือกสวนไร่นาของตนเอง นอกจากนี้ยังมีโครงการพัฒนาทักษะวิชาชีพในชุมชนและท้องถิ่นเป็นการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนโดยอาศัย “ทุนชุมชน” เป็นฐานรากในการพัฒนาอันประกอบด้วย ความเชื่อความไว้วางใจ การรวมตัว ตลอดจนสินทรัพย์ทางกายภาพด้านทรัพยากรและสินทรัพย์ที่เป็นภูมิปัญญา ทำให้การดำเนินโครงการพัฒนาทักษะวิชาชีพในชุมชนและท้องถิ่น คือ การให้บริการวิชาชีพตามความต้องการของประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อเพิ่มศักยภาพของประชาชนให้มีความรู้ ทักษะวิชาชีพเพิ่มขึ้น เป็นทางเลือกในการประกอบอาชีพ มีการสร้างรายได้มีการรวมกลุ่มของอาชีพสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจและสังคมในชุมชนทิ้งถิ่นสร้างความเป็นผู้ประกอบการ วิสาหกิจชุมชน ตอกย้ำการส่งเสริมความรู้ให้มั่นคง ยั่งยืนในการพัฒนาชุมชนและท้องถิ่น

2.2 โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริศาสตร์พระราชา มีจำนวน 21 โครงการ ซึ่งเป็นโครงการตามรอยการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มา

ประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน โดยมีลักษณะเป็นการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ สัมมนา อภิปราย บรรยาย เพื่อวางแผนและคิดวิเคราะห์เพื่อการพัฒนาและเพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง ตัวอย่างโครงการที่มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง โดยมีโครงการตัวอย่างสำคัญดังเช่น โครงการปลูกป่าชายเลนตามแนวพระราชดำริ เพื่อปกปักรักษาแผ่นดินและทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ซึ่งโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสานต่อแนวพระราชดำริด้านการอนุรักษ์ป่าชายเลนและลดการกัดเซาะพื้นที่ชายฝั่งทะเล เนื่องจากพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามมีพื้นที่ป่าชายเลนลดลงจากเดิมจึงเป็นเหตุผลของการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชายเลนให้คงอยู่ ด้วยการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับนักศึกษาและประชาชนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการซึ่งส่งผลให้เกิดความตระหนักและร่วมกันฟื้นฟู อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน และเป็นกิจกรรมสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างนักศึกษากับชุมชนท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีโครงการฝึกอบรมหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การประยุกต์ใช้ตามวิถีชีวิตของเยาวชนเพื่อความสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นโครงการที่จัดอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2556 ที่จัดขึ้นในพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร และในปี พ.ศ.2557 ได้จัดโครงการขึ้นที่ชุมชนคำชะโนด จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นการปลูกฝังแนวความคิดการใช้ชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงให้กับเยาวชน โดยเยาวชนสามารถรับรู้และเข้าใจทฤษฎี 3 ห่วง 2 เงื่อนไข และสามารถนำความรู้ที่ได้มาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์ได้จริงสอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเองและครอบครัว ทั้งนี้เพื่อเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับเยาวชน ต่อมาในปี พ.ศ.2558 ได้มีการถ่ายทอดองค์ความรู้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปเผยแพร่ยังมหาวิทยาลัยแห่งชาติลาว ณ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

2.3 โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน มีจำนวน 110 โครงการ เป็นโครงการที่มีลักษณะการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ การคิดวิเคราะห์ การวางแผน การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อการผลิตนวัตกรรมชุมชนเพื่อสร้างรายได้ให้กับประชาชนในท้องถิ่น โดยมีโครงการที่โดดเด่นอยู่หลายโครงการ อาทิ โครงการอบรมการใช้แผนที่จุดเสี่ยงภัยด้านอาชญากรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร และโครงการใช้ระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์เพื่อสร้างแผนที่จุดเสี่ยงภัยด้านอาชญากรรม ซึ่งนำความรู้ทางด้านภูมิสถาปัตยกรรมมาประยุกต์ใช้ในการจัดทำแผนการใช้พื้นที่ของชุมชน และได้รับความสนใจของชาวบ้านเป็นอย่างมาก การทำให้

ชุมชนเข้มแข็ง ไม่สามารถกระทำได้โดยการสร้างจากบุคคลภายนอกชุมชน หรือกระทำโดยการสอน การฝึกอบรมเพียงเท่านั้น ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีกระบวนการในการจัดการของชุมชน มีการเรียนรู้ร่วมกัน มีกิจกรรมเพิ่มคุณค่าทุนทางสังคมและเศรษฐกิจของคนในชุมชนภายใต้ระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน เป็นเครือข่ายชุมชน และมีการขยายพันธมิตรออกไปนอกชุมชนในลักษณะของการสร้างความสัมพันธ์ ความร่วมมือกันในหลายๆด้านการที่ชุมชนท้องถิ่นจะสามารถพัฒนาไปเป็น “ชุมชนเข้มแข็ง” ได้นั้น จำเป็นต้องมีขีดความสามารถในการจัดการปัญหาของตนเองได้ในระดับหนึ่ง ด้วยการมีผู้นำที่มีความสามารถ มีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องบนพื้นฐานวัฒนธรรม ความเชื่อ คุณค่าดั้งเดิม ศาสนา และเศรษฐกิจชุมชนที่พึ่งพาเอื้อเฟื้อกันและกัน โดยกระบวนการในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งนั้น ต้องประกอบด้วยประเด็นสำคัญดังนี้

1) การบริหารจัดการกระบวนการชุมชนเข้มแข็งด้วยการส่งเสริมการรวมตัวเรียนรู้ร่วมคิดร่วมทดลองปฏิบัติจริง รวมทั้งการเสริมหนุนกลุ่มที่มีการรวมตัวอยู่แล้วให้เข้มแข็ง เน้นศักยภาพความพร้อมของชุมชน เชื่อมโยงกับการทำมาหาเลี้ยงชีพตั้งแต่ระดับปัจเจก ระดับครอบครัวจนถึงระดับชุมชน คำนึงถึงความพอประมาณและความพออยู่พอกินเป็นลำดับแรกก่อนที่จะเชื่อมต่อกับชุมชนและสังคมภายนอก มีกระบวนการจัดการองค์ความรู้อย่างเป็นขั้นเป็นตอน มีเครือข่ายการเรียนรู้ ทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2) สร้างความมั่นคงของเศรษฐกิจชุมชนด้วยการบูรณาการกระบวนการผลิตบนฐานศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชนอย่างสมดุล เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคอย่างพอเพียงภายในชุมชน สร้างความร่วมมือกับภาคเอกชนในการลงทุนสร้างอาชีพและรายได้ที่มีการจัดสรรประโยชน์อย่างเป็นธรรมแก่ชุมชน โดยการสนับสนุนให้ชุมชนมีการรวมกลุ่มรูปแบบต่างๆ พัฒนาระบบเครือข่ายเพื่อดำเนินกิจกรรมการเกษตรหรือกิจกรรมอื่นๆ ที่หลากหลาย มีการแปรรูปและการผลิตบนฐานทรัพยากรในชุมชนให้เพียงพอกับการอุปโภคบริโภคภายในชุมชน และนำส่วนเกินไปแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน หรือเชื่อมโยงเครือข่ายสู่ตลาดภายนอกชุมชน โดยมีข้อตกลงและผลประโยชน์ที่ยอมรับร่วมกันอย่างเป็นธรรม

3) สนับสนุนการนำภูมิปัญญาไทยและวัฒนธรรมท้องถิ่นมาใช้ในการสร้างสรรค์คุณค่าของสินค้าและบริการที่มีโอกาสทางการตลาดสูง เช่น อาหารสุขภาพ หัตถกรรม บริการ

สุขภาพ บริการการท่องเที่ยว เป็นต้น โดยรักษาคุณค่าเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอย่างเข้มแข็งเมื่อนำภูมิปัญญา และวัฒนธรรมท้องถิ่นไปต่อยอดขยายผลในเชิงพาณิชย์ พัฒนาระบบการบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชน ควบคู่กับการสร้างผู้ประกอบการใหม่ด้วยการพัฒนาความรู้ด้านการจัดการการตลาด องค์ความรู้เกี่ยวกับการผลิตสินค้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น พัฒนามาตรฐานสินค้า การสร้างตราสินค้า การจัดการเรื่องทรัพย์สินทางปัญญา และการพัฒนาทักษะในการประกอบอาชีพของกลุ่มต่างๆ รวมทั้งคนพิการที่สอดคล้องกับความหลากหลายของอาชีพในชุมชน เพื่อลดความเสี่ยงทางเศรษฐกิจ

4) การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติและเกื้อกูลกันด้วยการส่งเสริมสิทธิชุมชนและกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสงวน อนุรักษ์ ฟื้นฟู พัฒนา ใช้ประโยชน์และเพิ่มประสิทธิภาพบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น สร้างความตระหนักรู้ของชุมชนในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีต่อวิถีชีวิต รวมทั้งกระจายอำนาจการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นให้ชุมชนที่มีศักยภาพเข้ามามีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ สนับสนุนกลไกชุมชนและเครือข่ายในการจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการผลิตเพื่อการยังชีพของชุมชนอย่างเป็นธรรม โดยมีภาคีการพัฒนาที่เป็น “ทุนทางสังคม” ประกอบด้วย (1) หน่วยงานภาครัฐ ทำหน้าที่หนุนเสริมศักยภาพชุมชน อำนวยความสะดวกให้ประชาชนสามารถดำเนินการได้ด้วยตัวเองตลอดทั้งทำความเข้าใจกับแนวทางปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและเพิ่มบทบาทในการดำเนินการและสนับสนุนให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น (2) ภาคเอกชน ทำหน้าที่สนับสนุนวิสาหกิจชุมชน การบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชน การสร้างผู้ประกอบการใหม่ ร่วมสร้างผลิตภัณฑ์ของชุมชนจากความหลากหลายทรัพยากรและศักยภาพของชุมชน สนับสนุนทั้งในรูปเงินลงทุน โอกาสทางการตลาด องค์ความรู้ โดยมีการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม (3) ภาคประชาชน ประชาคม ทำหน้าที่รวมกลุ่ม ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยการคำนึงถึงศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น (4) สถาบันการศึกษา ทำหน้าที่วิจัยร่วมกับชุมชน และเป็นที่ปรึกษาของชุมชนในการพัฒนาด้าน

ต่างๆอาทิ ถ่ายทอดนวัตกรรม องค์ความรู้ในศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องโดยสอดคล้องและเหมาะสมกับบริบทของชุมชนท้องถิ่นที่หลากหลาย (5) สถาบันศาสนา ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมใจเชื่อมโยงสายใยของคนให้มาร่วมในการพัฒนาครอบครัว ชุมชน ปลูกฝังทัศนคติและแนวธรรมะปฏิบัติที่ถูกต้องในการดำรงชีวิตเพื่อสร้างภูมิคุ้มกัน และให้บุคลากรทางศาสนาเป็นตัวอย่างที่ดีในการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง และ (6) สื่อ ทำหน้าที่กระจายข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องให้แก่ชุมชนผลกระทบการค้าเสรีการคุ้มครองผู้บริโภคทั้งสินค้าและบริการ ตลอดทั้งการสร้างความเข้าใจและความตระหนักถึงสิทธิอันพึงมีพึงได้ของประชาชนและชุมชน

5) โครงการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ มีจำนวนทั้งสิ้น 29 โครงการ อาทิ โครงการบริการวิชาการเผยแพร่ความรู้เรื่องศิลปวัฒนธรรมในรัชกาลที่ 6 ซึ่งเป็นโครงการที่รวบรวมความรู้ไว้อย่างครบถ้วนและจัดแสดงความรู้ ณ พิพิธภัณฑ์ทางวัฒนธรรมภายในมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและวังปารุสกวัน เพื่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมที่ดีงามและสามารถเป็นคลังความรู้ให้แก่เยาวชนและผู้ที่สนใจได้เข้าศึกษา ชมการจัดแสดง ได้มีการจัดโครงการอบรมให้องค์ความรู้เกี่ยวกับมรดกทางวัฒนธรรม ผ้าทอมือโบราณ อ่างศิลาจังหวัดชลบุรี เนื่องด้วยเล็งเห็นถึงความสำคัญในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้สูญหายสนับสนุนส่งเสริมการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาการทอผ้าอ่างศิลา ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดชลบุรีให้คงอยู่ไปจนถึงอนุชนรุ่นหลังสนับสนุน ส่งเสริมการพัฒนางานศิลปหัตถกรรมและผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อการสร้างเอกลักษณ์และการผลิตสินค้าในท้องถิ่น รวมทั้งการสนับสนุนพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับผ้าไทย โดยผ้าทอพื้นเมืองถือเป็นผลิตภัณฑ์ที่มีความสำคัญนับเป็นมรดกทางวัฒนธรรม และสามารถบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ความเป็นไทยมาช้านาน ทั้งยังบอกได้ถึงความรู้และภูมิปัญญาของบรรพบุรุษไทยที่แตกต่างไปจากชนชาติอื่น และเป็นที่ยอมรับในงานหัตถกรรมที่สามารถสร้างชื่อเสียงให้เป็นที่รู้จักในระดับสากล พร้อมทั้งมีการจัดโครงการพัฒนาระบบฐานข้อมูลและสร้างสื่อมัลติมิเดียสารสนเทศช่างสิบหมู่ สำนักช่างสิบหมู่ กรมศิลปากร จังหวัดนครปฐม เพื่อการท่องเที่ยวเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมไทยจัดขึ้นเพื่อบริการวิชาการความรู้ ส่งเสริมพัฒนาระบบฐานข้อมูลและการสร้างสื่อมัลติมิเดียให้ปรากฏเห็นเป็นรูปธรรม มีการพัฒนาระบบจัดเก็บและสร้างมัลติมิเดียเพื่อเผยแพร่ให้นักท่องเที่ยวและผู้ที่สนใจได้ศึกษาจากงานสร้างสรรค์ด้านศิลปวัฒนธรรมที่ดีงามของไทยอย่างช่างสิบหมู่ ได้แก่ ช่าง

เขียน ช่างปั้น ช่างแกะ ช่างสลัก ช่างกลึง ช่างหุ่น ช่างรัก และปูน เพื่ออนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังสามารถเข้าถึงข้อมูลและสืบค้นสารสนเทศ บนอุปกรณ์สื่อสารสังคมออนไลน์และเทคโนโลยีไร้สายในปัจจุบัน

ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นสิ่งที่คนในท้องถิ่นสร้างสรรค์ขึ้นตามวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น เป็นแบบแผนการประพฤติปฏิบัติ และการแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่างๆ มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น โดยขึ้นอยู่กับปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน การสร้างบ้านเรือน อาหาร และเครื่องมือเครื่องใช้ในการดำรงชีวิต และสภาพแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ การประกอบอาชีพ ศาสนา และคติความเชื่อ ระบบอาวุโสการประกอบอาชีพและการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชนอื่นๆ คุณค่าของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นถือได้ว่าเป็นเครื่องมือที่ก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคีให้ความบันเทิงแก่กลุ่มชนในสังคมให้การศึกษาและเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางสังคม จึงถือได้ว่าศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นเป็นรากฐานของการสร้างสรรค์ความสามัคคี ความมั่นคงของชาติ เป็นสิ่งที่แสดงถึงศักดิ์ศรีเกียรติภูมิและความภาคภูมิใจร่วมกันของคนไทย ซึ่งถือว่าเป็นมรดกอันล้ำค่าที่ควรได้รับการส่งเสริมและรักษาไว้แบบแผนการขับเคลื่อนโครงการบริการวิชาการภายใต้กรอบหัวข้อโครงการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ สามารถสังเคราะห์เป็นตัวแบบหรือโมเดลการพัฒนา ให้เป็น (1) พัฒนาแหล่งเรียนรู้ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ โดยการเชื่อมโยงแหล่งมรดกวัฒนธรรมสำคัญและชุมชนโดยรอบ ด้วยการวางแผนและพัฒนาให้เชื่อมโยงสอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกันผ่านกระบวนการบริการวิชาการและฝึกอบรมโดยนักวิชาการหรือผู้เชียวชาญทั้งภายในและภายนอกมหาวิทยาลัย (2) พื้นที่อนุรักษ์ สืบสานและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์โดยการอนุรักษ์ ฟื้นฟู สืบสานและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อสร้างความตระหนักและความภาคภูมิใจให้ประชาชนคนไทยถึงความเจริญรุ่งเรืองของกรุงรัตนโกสินทร์ที่อุดมไปด้วยประเพณีและวัฒนธรรมที่งดงาม (3) สืบสานแหล่งการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น โดยการสร้างความยั่งยืนต่อชุมชนและคนในพื้นที่ โดยยึดหลักการพัฒนาอย่างสมเหตุสมผลตามสภาพภูมิสังคมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชุมชน บนพื้นฐานของการอนุรักษ์ และการไม่แสวงหากำไรสูงสุด โดยใช้แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชนที่มุ่งเน้นการเติบโตแบบที่เปิดโอกาสให้

ประชาชนมีส่วนร่วมและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนาในมิติเชิงวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นของตน และ (4) สร้างรากฐานความมั่นคงของชาติ โดยการอนุรักษ์ฟื้นฟู สืบสาน พัฒนา เผยแพร่ศิลปะและวัฒนธรรม สร้างสรรค์ ส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นรากฐานการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและประเทศชาติให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนสืบไป โดยเกิดจากการประสานความร่วมมือกันระหว่างชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐและสถานการศึกษา หรือมหาวิทยาลัยราชภัฏรวมไปถึงภาคีการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความยั่งยืน

6) โครงการถ่ายทอดบริการวิชาการหรือวิชาชีพ เพื่อพัฒนาศักยภาพชุมชนสู่ประชาคมอาเซียน มีการจัดโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการพัฒนาทักษะการสื่อสารเพื่อต้อนรับการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน โดยในปี พ.ศ.2558 เพื่อรองรับการเตรียมความพร้อมเข้าสู่ประชาคมอาเซียน (ASEAN Community) ประชาชนจึงต้องมีการปรับตัวด้านการพัฒนาทักษะด้านภาษาอังกฤษพัฒนาขีดความสามารถในด้านการใช้ภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสาร เพื่อเตรียมความพร้อมกับการก้าวเข้าสู่การเป็นประชาคมอาเซียน จึงมีการรองรับการจัดโครงการพัฒนาทักษะการสนทนาภาษาอังกฤษให้กับผู้ประกอบอาชีพขนส่งสาธารณะโดยกลุ่มเป้าหมายในการบริการวิชาการเพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้และฝึกอบรมในครั้งนี้ ได้แก่ผู้ขับรถแท็กซี่ในกรุงเทพมหานครวัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อพัฒนาศักยภาพด้านภาษาอังกฤษแก่ผู้ขับรถแท็กซี่ในกรุงเทพมหานครให้มีทักษะในด้านต่างๆ อาทิ การฟัง การพูด การอ่าน และการเขียนภาษาอังกฤษอย่างถูกต้องชัดเจน อีกทั้งเป็นการกระตุ้นให้ผู้ขับรถแท็กซี่เห็นความสำคัญของภาษาอังกฤษ เป็นการส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพชีวิต และช่วยเหลือผู้ประกอบอาชีพขับรถแท็กซี่ให้ได้มีโอกาสในการพัฒนาศักยภาพในการใช้ภาษาอังกฤษในการสื่อสารกับชาวต่างชาติ นอกจากนี้ยังมีโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการฝึกทักษะการฟัง พูด อ่าน เขียน และการสนทนาภาษาพม่าที่ใช้ในชีวิตประจำวันให้กับบุคลากรในชุมชนตำบลหงาว เพื่อเตรียมความพร้อมเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียนสืบเนื่องจากการที่ประเทศไทยได้พัฒนาเศรษฐกิจจนสามารถก้าวเข้าสู่ระบบการแข่งขันในตลาดโลกและตลาดในระดับภูมิภาค จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสนใจภาษาและสังคมของประเทศคู่ค้าเพื่อความได้เปรียบในทางการค้าและการแข่งขันในด้านต่างๆ ดังเช่น ประเทศพม่า ซึ่งนับเป็นประเทศหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับประเทศไทยในด้านเศรษฐกิจและสังคมมาเป็นระยะเวลานานโดยโครงการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้บุคลากรใน

ชุมชนตำบลหงาวที่เข้ารับการอบรมมีความรู้ภาษาพม่าในระดับพื้นฐาน ทั้งในทักษะด้านการฟัง การพูด การอ่าน และการเขียนเพื่อใช้สื่อสารในชีวิตประจำวัน นอกจากนี้เพื่อเป็นประโยชน์ในการติดต่อค้าขายระหว่างกัน อีกหนึ่งโครงการที่สำคัญคือ โครงการพัฒนามาตรฐานธุรกิจที่พักแบบโฮมสเตย์ในจังหวัดระนอง เพื่อเตรียมความพร้อมรองรับการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน โครงการดังกล่าวนี้ได้มุ่งเน้นให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจชุมชนดังเช่นการประกอบธุรกิจที่พักแบบโฮมสเตย์ ที่มีการนำเอาทุนทางวัฒนธรรมมาสร้างและเพิ่มคุณค่าทางเศรษฐกิจ นำเอาวิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้างงานสร้างอาชีพ สร้างผลิตภัณฑ์และบริการด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นให้เป็นวัฒนธรรมสร้างสรรค์ ก่อให้เกิดคุณค่าทางสังคมและนำรายได้สู่ชุมชน ซึ่งจากการศึกษาเอกสารงานวิจัยชิ้นต่างๆ คาดการณ์ว่าธุรกิจโฮมสเตย์จะเป็นธุรกิจที่มีแนวโน้มเติบโตอย่างต่อเนื่องเนื่องจากเป็นธุรกิจที่มีจุดขายและมีเสน่ห์ที่รูปแบบทางวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเร่งส่งเสริมและพัฒนามาตรฐานโฮมสเตย์เพื่อรองรับการแข่งขันและรองรับนักท่องเที่ยวต่างชาติที่จะเดินทางมาท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้นภายหลังจากที่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่การเปิดประตูสู่ประชาคมอาเซียนอย่างเป็นทางการต่อไป

7) โครงการพัฒนาแหล่งเรียนรู้และเพิ่มองค์ความรู้ขึ้น ซึ่งในปี พ.ศ.2558 ได้ก่อเกิดแหล่งเรียนรู้ที่เปิดใหม่นอกเขตรับผิดชอบของมหาวิทยาลัย จำนวน 5 แหล่ง ได้แก่ (1) แหล่งเรียนรู้พลังงานทดแทนชุมชน ณ ชุมชนตำบลกรับใหญ่ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี (2) แหล่งเรียนรู้วิจัย และบริการวิชาการ เพื่อการวิจัยด้านสุขภาพ ศูนย์การศึกษาวิจัยด้านสุขภาพการท่องเที่ยวและการโรงแรมที่พำนักระยะยาว จังหวัดระนอง (3) ศูนย์กลางแห่งการเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมเพื่อพัฒนาโรงเรียนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง โรงเรียนบ้านบางกระสั้น อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (4) แหล่งเรียนรู้เพื่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ องค์การบริหารส่วนตำบลบางนางลี่ ในตำบลบางนางลี่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และ (5) ศูนย์การเรียนรู้การปลูกและพัฒนาผลิตภัณฑ์จากหญ้าแฝก โรงเรียนบ้านก๊อหลวง ตำบลทุ่งกล้วย อำเภอภูซาง จังหวัดพะเยา แต่แหล่งเรียนรู้ต้นแบบที่เป็นหน่วยงานเจ้าภาพ (สถาบันวิจัยและพัฒนา) ดำเนินการใน 5 พื้นที่ ได้แก่ (1) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยีนวัตกรรมสู่ชุมชน ตำบลจอมปลวก อำเภอบางคนที

จังหวัดสมุทรสงคราม (2) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมเทคโนโลยีด้านพลังงานทดแทนและสิ่งแวดล้อม ตำบลบางนางลี่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม (3) ศูนย์การเรียนรู้วิจัยและบริการวิชาการเพื่ออนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนตลาดน้ำบางน้อย ตำบลกระดังงา อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม (4) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่ท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี (5) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง วัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร และ (6) ศูนย์การเรียนรู้: ห้องเรียนชุมชน เพื่อการบริการวิชาการและบริการวิชาการ ศูนย์การศึกษาจังหวัดระนอง ทั้งนี้ การดำเนินงานด้านการบริการวิชาการรับใช้สังคมได้เกิดเป็นปรากฏการณ์ความเชื่อมโยงเป็นภาคีการพัฒนาร่วมกันของทุกภาคส่วนทั้งภาคประชาสังคม ภาคธุรกิจ และภาครัฐโดยทุกภาคส่วนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคมนำไปสู่การทำงานอย่างต่อเนื่องและความยั่งยืนในฐานะ “ทุนทางสังคม” ดังต่อไปนี้

7.1) มหาวิทยาลัยราชภัฏได้มีบทบาทสำคัญในฐานะสถาบันการศึกษาหลักที่ให้การสนับสนุนทางด้านบุคลากร งบประมาณ รวมถึงทรัพยากรสำคัญต่างๆ ในการขับเคลื่อนโครงการบริการวิชาการและผลักดันให้คณาจารย์ นักวิชาการและนักวิจัยลงพื้นที่ศึกษาพัฒนาชุมชนอย่างใกล้ชิดเพื่อประสานความร่วมมือกับชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ในการคิดค้นและพัฒนานวัตกรรมที่เหมาะสมเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตของคนในชุมชน

7.2) หน่วยงานราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่หนุนเสริมศักยภาพชุมชน อำนวยความสะดวกให้ประชาชนสามารถดำเนินการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้ด้วยตัวเองตลอดทั้งทำการเผยแพร่และทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้กับประชาชนในชุมชนท้องถิ่น

7.3) หน่วยงานภาคธุรกิจเอกชนมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุน ส่งเสริมให้เกิดวิสาหกิจชุมชน โดยสนับสนุนด้านโอกาสทางการตลาด และองค์ความรู้ต่างๆ ให้กับชุมชนท้องถิ่นเพื่อการรวมกลุ่มในการสร้างอาชีพสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

7.4) ชุมชนท้องถิ่นและประชาชน มีบทบาทสำคัญในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยการคำนึงถึง

ศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยให้ความร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนรวมทั้งสถาบันการศึกษาที่ยื่นมือเข้ามาให้การส่งเสริมสนับสนุนช่วยเหลือเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืนได้ในระยะยาว

7.5) อาจารย์ นักวิชาการและนักวิจัย มีบทบาทสำคัญในการทำหน้าที่วิจัยร่วมกับชุมชน และเป็นที่ปรึกษาของชุมชน ถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญและเป็นประโยชน์แก่ชุมชนอย่างเหมาะสม สอดคล้องกับวิถีชีวิต ไม่ขัดกับค่านิยมเพื่อชุมชนสามารถนำความรู้และนวัตกรรมที่คิดค้นขึ้นมานำไปปรับใช้ได้ในการดำรงชีวิต

7.6) นักศึกษา มีบทบาทสำคัญในการลงพื้นที่ศึกษาชุมชนร่วมกับอาจารย์ประจำวิชา โดยทำการศึกษาแบบแผน วิถีการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมไปถึงเอกลักษณ์ของชุมชนท้องถิ่นเพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาไปวิเคราะห์ สังเคราะห์เพื่อสามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเอง

บทสรุปการดำเนินภารกิจของหน่วยงานเจ้าภาพ (สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา) ในการทำคุณประโยชน์แก่แผ่นดินโดยเป็นที่พึ่งทางวิชาการและการวิจัยแก่ชุมชน สังคม และประเทศชาติ เผยแพร่และถ่ายทอดองค์ความรู้จากงานวิจัยและบริการวิชาการสู่ชุมชนและสังคมนั้น เป้าหมายสุดท้ายคือการขับเคลื่อนและผลักดันให้เกิดการพัฒนาสังคมที่ยั่งยืนตามรอยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ โดยการดำเนินการที่ผ่านมาได้ยึดแนวพระราชดำริเกี่ยวกับการส่งเสริมชุมชนหรือการพัฒนาชุมชนที่สำคัญๆ ดังนี้

1) ช่วยเหลือพัฒนาให้เกิดการพึ่งตนเองได้ของคนในชุมชน โดยใช้หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เป็นจุดหลักสำคัญในการพัฒนา

2) ยึดหลักสภาพของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการดำเนินงาน ทั้งด้านสภาพแวดล้อม ทางภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละท้องถิ่นในแต่ละภูมิภาคของประเทศ

3) ส่งเสริมหรือสร้างเสริมสิ่งที่ชาวบ้านขาดแคลน และเป็นความต้องการอย่างสำคัญ คือ ความรู้ด้านต่างๆ เช่น ความรู้การทำมาหากิน การประกอบอาชีพ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การทำการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

4) นำความรู้ในด้านเทคโนโลยีการเกษตรที่เหมาะสมเข้าไปถึงมือชาวบ้านอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง โดยมุ่งเน้นให้เป็นขบวนการเดียวกับที่เป็นเทคโนโลยีทางการผลิตที่ชาวบ้านสามารถรับไปและสามารถไปปฏิบัติได้ผลจริง

ดังนั้นเป้าหมายสูงสุดของการบริการวิชาการแก่สังคมเป็นการบูรณาการศาสตร์พระราชาสู่ความยั่งยืนแบบองค์รวม ที่ปักหมุดหมายปลายทาง คือ "การพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต และการขับเคลื่อนสถาบันสังคมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน" โดยการใช้ฐานคิดที่มีรากฐานมาจากปรัชญาและแนวพระราชดำริอันสืบเนื่องมาจากฉากทัศน์ความล้มเหลวของการพัฒนาประเทศในอดีต (conventional development crisis) ซึ่งมุ่งเน้นเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจเชิงปริมาณจนละเลยมิติด้านจิตใจและสังคม ที่กล่าวว่า เศรษฐกิจดีสังคมมีปัญหาการพัฒนาไม่ยั่งยืนด้วยสภาวการณ์ดังกล่าวจึงนำไปสู่การแสวงหาทางเลือกใหม่ (alternative development paradigm) เพื่อกำหนดทิศทางการพัฒนาเริ่มจากฐานรากของประเทศ คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้เพียบพร้อมด้วยศักยภาพทางปัญญา คุณธรรม และสันติสุข อันเป็นองค์ประกอบสำคัญในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนฐานราก (community empowerment) และการเติบโตอย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ การบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทเชิงพื้นที่ สามารถจำแนกออกเป็น 4 มิติหลัก ดังต่อไปนี้

1) การสร้างดุลยภาพแห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ มุ่งขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจฐานรากให้มีความมั่นคง เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันให้กับกลุ่มอาชีพ วิสาหกิจชุมชน ผู้ผลิตรายย่อยควบคู่กับการยกระดับศักยภาพในการพึ่งพาตนเองเป็นหลักพึ่งพารัฐให้น้อยลง โดยมี "ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง" (sufficiency economy philosophy; SEP) เป็นแกนกลางในการชี้นำทิศทาง เพื่อแปรเปลี่ยนผลิตภาพไปสู่การกินดีอยู่ดี และการสร้างหลักประกันความมั่นคงในชีวิตของประชาชน

2) การธำรงรักษาวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการมองวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นและสังคมเป็นพลังละมุน หรือ ซอฟต์พาวเวอร์ ในฐานะกลไกเชิงระบบและวิถีแห่งการปรับตัวของมนุษย์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มและจุดเด่นของชุมชนท้องถิ่น และสร้างปฏิสัมพันธ์ที่สมดุลกับสิ่งแวดล้อมโดยไม่ทำลายล้าง บูรณาการร่วมกับระบบคุณธรรมอันเป็นกติกาทางจิตใจ

ของสังคม (social norms) ซึ่งเป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดความเอื้ออาทร ความสมานฉันท์ และความสามัคคี อันเป็นฐานรากของทุนชุมชน (community capital) และทุนทางสังคม (social capital) ที่เข้มแข็ง

3) การอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การมุ่งเน้นระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ผ่านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การประยุกต์ใช้นวัตกรรมเทคโนโลยีสะอาดและพลังงานทางเลือกที่ปลอดภัย ปราศจากมลพิษ เพื่อส่งมอบสภาพแวดล้อมที่ดีกว่า (a better environment) และรักษาสมดุลทางนิเวศวิทยาไว้ให้แก่คนรุ่นถัดไป

4) การปฏิรูปและเสริมสร้างศักยภาพให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคประชาสังคม ให้มีอำนาจหน้าที่และขีดความสามารถในการตัดสินใจ ออกแบบ แสวงหาทางออก และจัดการตนเองอันจะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนที่แท้จริง

อนึ่งได้ปรากฏองค์ความรู้ภัฏพัฒน์ที่มาจากคำว่า “ภัฏ” คือ ราชภัฏ ส่วนคำว่า พัฒน์ คือ การพัฒนาท้องถิ่น เมื่อนำมารวมกันจึงให้นิยามไว้ว่า “คนของพระราชาพัฒนาท้องถิ่น” ที่ต้องปลูกฝังให้คนมีวินัยที่ดี มีรายได้ อาชีพที่มั่นคง รักถิ่นเกิด จึงกำเนิดร้านค้าเพื่อพัฒนาท้องถิ่นว่า “ร้านภัฏพัฒน์” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2561) ซึ่งภัฏพัฒน์อยู่ในกระบวนการสร้างองค์ความรู้รับใช้สังคมที่ตกผลึกของความรู้ที่เกี่ยวกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น เกิดจากการสะสมองค์ความรู้ตลอดระยะเวลาในการลงพื้นที่ตั้งแต่ พ.ศ.2552 – 2562 (1 ทศวรรษ) จากประสบการณ์ผสานหลักวิชาการและภูมิปัญญาท้องถิ่น เกิดรูปธรรมที่เป็นศูนย์การเรียนรู้วิจัยและบริการวิชาการตามอัตลักษณ์ของพื้นที่ท้องถิ่น เมื่อรวมองค์ความรู้ควบคู่ภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้เป็นจุดเดียวกัน จนกลายเป็นพื้นที่พหุวิชา ห้องเรียนของสังคม ศูนย์การเรียนรู้มีชีวิต โดยมีเงื่อนไขสำคัญ 3 ประการ คือ คนจริง ทำจริง รักจริง หมายถึงคนที่ทำงานพัฒนาต้องมีความมุ่งมั่น ตั้งใจจริง เพราะต้องเจออุปสรรคมากมายที่ต้องลงมือทำจริง ลองผิดลองถูก ใฝ่เรียนรู้ ใฝ่ค้นคว้าวิจัยชาวบ้านเพื่อให้ได้ในสิ่งที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตนเองและต้องรักในสิ่งที่ตนทำ รักถิ่นฐานบ้านเกิดของตน ลงมือทำให้จนเกิดความสำเร็จจนนำไปสู่การแก้ไขปัญหาความยากจนให้คนที่ลำบากที่สุดไม่ถูกทิ้งไว้ข้างหลังของการพัฒนา ซึ่งการบรรลุเป้าหมายของการพัฒนานั้นมักอยู่ภายใต้เงื่อนไขของ “เวลา” ว่าจะสามารถเข้าถึงระดับความหลุดพ้นได้ในระดับใด โดยการบริการวิชาการที่นำความรู้ไปรับใช้สังคมได้กำหนดไว้ 5 ระดับช่วงเวลาการพัฒนา ดังนี้

1) เริ่มตั้งแต่ปีที่ 1-3 เป็นระดับการพัฒนา (รวม 3 ปีต่อเนื่อง)

2) เริ่มตั้งแต่ปีที่ 4-5 เป็นระดับความพอเพียง (รวม 2 ปีต่อเนื่อง)

3) เริ่มตั้งแต่ปีที่ 6-8 เป็นระดับความมั่นคง (รวม 3 ปีต่อเนื่อง)

4) เริ่มตั้งแต่ปีที่ 9-10 เป็นระดับความยั่งยืน (รวม 2 ปีต่อเนื่อง)

5) เริ่มตั้งแต่ปีที่ 11 เป็นต้นไปเป็นระดับความมั่งคั่ง

เมื่อพิจารณาระดับความหลุดพ้นจะเป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) หลุดพ้นจากความยากจนเป็นความพอเพียง (2) พัฒนาต่อจากความพอเพียงสู่ความมั่นคง และ (3) ก้าวหน้าจากความมั่นคงสู่การมีรายได้สูงยั่งยืน ดังภาพต่อไปนี้

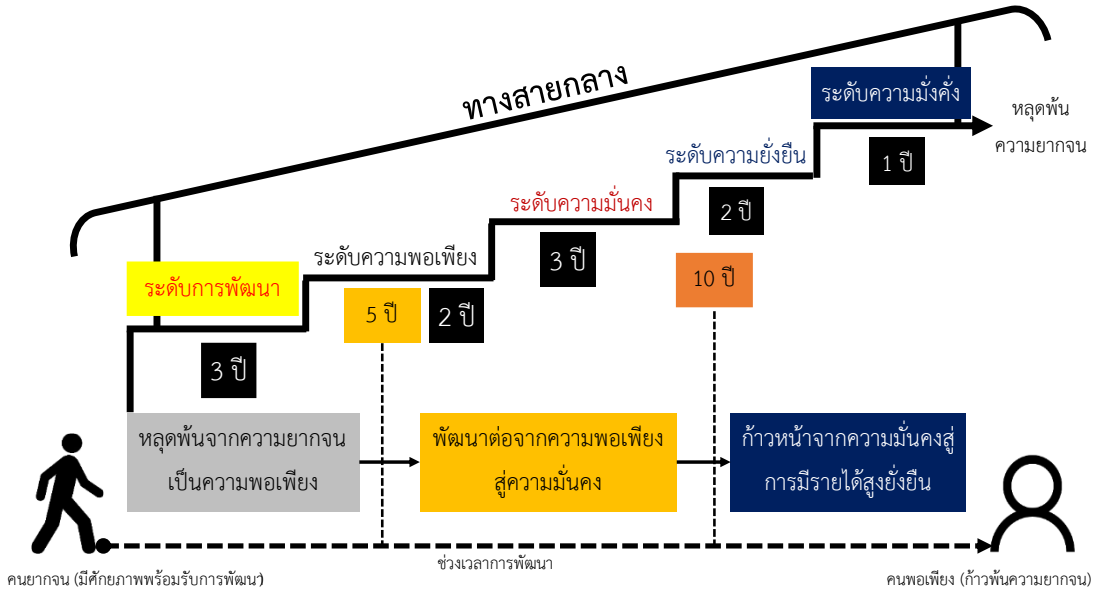

ภาพที่ 5.12 ระดับความหลุดพ้นจากความยากจน

การขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนจำเป็นต้องอาศัยกลไกการทำงานเชิงพื้นที่อย่างต่อเนื่องในระยะยาวที่ไม่ทิ้งพื้นที่ระหว่างทางดังกรณีศึกษาความสำเร็จของ "ศูนย์การเรียนรู้วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดเทคโนโลยีนวัตกรรมสู่ชุมชน ตำบลจอมปลวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม" ซึ่งต้นทุนหลักเกิดจากความร่วมมือระหว่าง ทุนมนุษย์ในท้องถิ่น (คุณลุงสุชล) ที่มีปณิธานความมุ่งมั่นสูง ผสานกับการเสริมพลังทางปัญญาผ่านกระบวนการวิจัยและบริการวิชาการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏ พร้อมเปิดรับองค์ความรู้จากหน่วยงานเชิงพื้นที่ของสมุทรสงครามตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา ศูนย์เรียนรู้แห่งนี้ได้ต้อนรับและถ่ายทอดองค์

ความรู้แก่ผู้ศึกษาดูงานจากทั่วโลกมากกว่า 500,000 คน จนกระทั่งก้าวสู่ปีที่ 11 องค์ความรู้ดังกล่าวได้ตกผลึกเป็นแนวคิดยุทธศาสตร์ในการสร้างรายได้เสริมเพื่อเพิ่มพูนรายได้หลัก โดยมีกติกาสำคัญร่วมกันเป็นพื้นฐานคือ "ห้ามละทิ้งอาชีพหลักเพื่อมุ่งหาอาชีพรอง แต่ต้องสร้างอาชีพรองเพื่อเป็นฐานรายได้เสริม" อันเป็นการดึงศักยภาพจากภูมิปัญญาท้องถิ่นและทรัพยากรในพื้นที่มาสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ เพื่อนำพาครัวเรือนให้หลุดพ้นจากความยากจนอย่างยั่งยืน โดยขับเคลื่อนผ่านกลไกเชิงพาณิชย์และสังคมที่เรียกว่า "ร้านภัฏพัฒน์" ซึ่งประกอบด้วย 10 องค์ประกอบสำคัญ ดังต่อไปนี้

1) อัตลักษณ์เชิงทัศน์ (visual identity) มีป้ายร้านค้าที่เป็นมาตรฐานและอัตลักษณ์เดียวกัน แต่สะท้อนความจำเพาะของแต่ละท้องถิ่น

2) ผลผลิตฐานราก (local raw materials) สินค้าหรือผลผลิตต้องกำเนิดจากท้องถิ่นอันเป็นที่ตั้งของร้านภัฏพัฒน์

3) นวัตกรรมจากสถาบัน (university-led innovation) ผลิตภัณฑ์ผ่านการพัฒนาและยกระดับด้วยองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ทั้งในมิติทางตรง ทางอ้อม หรือผ่านกลไกการบริหารจัดการการพัฒนา

4) พาณิชยศาสตร์ชุมชน (commercialization) มีกิจกรรมการค้าขายและสร้างรายได้ให้แก่ครัวเรือนจริง

5) การบูรณาการพันธกิจ (academic engagement) มีกระบวนการพัฒนาหนุนเสริมอย่างต่อเนื่องจากคณาจารย์และนักศึกษาในพื้นที่

6) การรวมกลุ่มทางสังคม (social cohesion) เกิดการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายของครัวเรือนภายในชุมชน

7) โครงสร้างการบริหาร (management structure) มีผู้รับผิดชอบหลักในการบริหารจัดการระบบร้านค้าอย่างชัดเจน

8) ธรรมาภิบาลและการบัญชี (accountability) มีการจัดทำบัญชีคุมระบบผลิตภัณฑ์และบัญชีรายรับ-รายจ่ายอย่างเป็นระบบ

9) จิตวิญญาณเพื่อสังคม (social corporate responsibility) มีกลไกการปันผลกำไรและแบ่งปันผลประโยชน์กลับคืนสู่สังคม

10) ภาคีเครือข่ายพหุภาคี (multilateral networks) มีเครือข่ายภาคประชาชนและหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่นร่วมรับรู้และขับเคลื่อนการทำงานอย่างบูรณาการภายใต้แนวคิดสำคัญที่สุดไว้ว่า “ร้านภัฏพัฒน์ เป็นองค์ความรู้ยอดมงกุฎของศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม เมื่อได้ประโยชน์ต้องรู้จักแบ่งปันที่ถูกกำหนดแนวทางในอนาคตของร้านภัฏพัฒน์ ให้เป็นตลาดเล็กในแหล่งท่องเที่ยวใหญ่”

ทั้งนี้มีการรวมรวมองค์ความรู้และภูมิความรู้ที่เป็นผลิตภัณฑ์สินค้าที่มีอยู่ศูนย์การเรียนรู้วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมกลายเป็นคลังนวัตกรรมและผลิตภัณฑ์ชุมชนสู่อนาคตยั่งยืน จำแนกได้ 4 กลุ่มสำคัญ ดังนี้

1) กลุ่มนวัตกรรมพลังงานและวิศวกรรมชุมชน ประกอบด้วยตู้อบพลังงานแสงอาทิตย์ แผงโซล่าเซลล์หรือไฟฟ้าพลังงานแสงอาทิตย์ ระบบโซล่าเซลล์เติมออกซิเจนในร่องน้ำเลี้ยงกุ้งตะกร้า จักรยาน 3 in 1 ระบบแก๊สชีวภาพ การผลิตไบโอดีเซล และระบบบริหารจัดการน้ำด้วยนวัตกรรม "กาลักน้ำ"

2) กลุ่มผลิตภัณฑ์มูลค่าสูงจากฐานทรัพยากรและระบบนิเวศท้องถิ่น ประกอบด้วยน้ำผึ้งดอกมะพร้าว น้ำมันมะพร้าวสกัดเย็น ครีมบำรุงผิวจากมะพร้าว การเลี้ยงชันโรงและผลิตภัณฑ์น้ำผึ้งชันโรง ข้าวเกรียบกุ้ง และกล้วยเบรกแตก

3) กลุ่มนวัตกรรมอาหารเชิงสร้างสรรค์และเวชสำอางชุมชน ประกอบด้วยไข่เค็มสูตรนวัตกรรม (รสต้มยำ/กะเพรา/กาแฟ/ปลาร้า) น้ำยาล้างจานและแชมพูสระผมจากมะกรูด น้ำยาถูพื้นและสเปรย์สมุนไพรไล่ยุง รวมไปถึงกรรมวิธีการผลิตเชื้อชีวภาพไล่แมลง

4) กลุ่มโมเดลเศรษฐกิจ พาณิชยศาสตร์ และแหล่งเรียนรู้สังคม ประกอบด้วยการปลูกพืชเศรษฐกิจสร้างรายได้รายวัน กระบวนการคิดสร้างสรรค์เพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ระบบบริหารจัดการ "ร้านค้าภัฏพัฒน์" เพื่อขจัดความยากจน พื้นที่ตลาดจำหน่ายสินค้าชุมชน และห้องสมุดวิทยาบริการ "บ้านหนังสืออัจฉริยะ"

สรุปได้ว่าคลังองค์ความรู้เหล่านี้ได้สะท้อนถึงการแปรเปลี่ยน "ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่นวัตกรรมเชิงพาณิชย์และสิ่งแวดล้อม" ที่ครบวงจรตั้งแต่ต้นน้ำ (พลังงาน/การเกษตร) กลางน้ำ (การแปรรูป/ดีไซน์) จนถึงปลายน้ำ (การตลาด/ร้านภัฏพัฒน์) เพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากให้พึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

3. ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม

การออกแบบศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม ถูกออกแบบด้วยคำนิยามว่า ศูนย์การเรียนรู้ หมายถึง พื้นที่รวบรวมองค์ความรู้สะสม ที่เป็นศูนย์การเรียนรู้หรือแหล่งเรียนรู้บริการวิชาการที่มีการสร้างองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้หรือแหล่งเรียนรู้บริการวิชการด้วย 6 กิจกรรม ดังนี้ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563)

1) สำรวจความต้องการของผู้รับบริการแห่งเรียนรู้บริการวิชาการ หรือประชุมคณะกรรมการของหน่วยงาน เพื่อวิเคราะห์การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ให้มีความทันต่อยุคสมัย ซึ่งก่อให้เกิดการเพิ่มจำนวนองค์ความรู้ใหม่

2) ออกแบบและสร้างองค์ความรู้ในแหล่งอเรียนรู้บริการวิชาการแก่สังคม โดยองค์ความรู้ต้องเกิดการบูรณาการศาสตร์ความรู้ด้านการวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อประชาชนโดยตรงและโดยอ้อม

3) ประชาสัมพันธ์เชิญชวนบุคคลทั่วไปเข้าร่วมรับฟังการถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เพิ่มใหม่ในรูปแบบที่เหมาะสมต่อสถานการณ์

4) ถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับองค์ความรู้ที่เพิ่มขึ้นในแหล่งเรียนรู้บริการวิชาการโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดความรู้ ฝึกอบรม และการเรียนรู้ร่วมกัน ตลอดจนการเข้าถึงสื่อในช่องทางที่ส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต และให้ข้อมูลคำปรึกษาเกี่ยวกับการวิจัยและการบริการวิชาการสอดคล้องกับบริบทและองค์ความรู้สะสมของศูนย์การเรียนรู้หรือแหล่งเรียนรู้บริการวิชาการ ทั้งนี้ผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้ให้คำปรึกษาต้องเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของศูนย์การเรียนรู้ เช่น วิทยากรประจำศูนย์การเรียนรู้หรือแหล่งเรียนรู้ นักศึกษาช่วยงานของศูนย์การเรียนรู้ เจ้าหน้าที่ดูแลศูนย์การเรียนรู้ และผู้สนับสนุนที่เป็นจิตอาสา

5) ประเมินความสำเร็จของการดำเนินงานศูนย์การเรียนรู้หรือแหล่งเรียนรู้บริการวิชาการ ทั้ง 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความรู้ความเข้าใจของผู้รับบริการ ด้านความพึงพอใจของผู้รับบริการ และด้านการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ของผู้รับบริการ

6) รวบรวมข้อมูลผลการดำเนินที่เกี่ยวข้องกับการให้บริการแก่ผู้รับบริการเป็นรายเดือนตลอดปีงบประมาณ ประกอบด้วย ข้อมูลบันทึกจำนวนของผู้เข้าเยี่ยมชมองค์ความรู้

ข้อมูลผู้รับบริการที่สามารถนำองค์ความรู้นำไปใช้ประโยชน์ และข้อมูลรายละเอียดการให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการวิจัยและบริการวิชาการ

การเกิดขึ้นของศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการที่ถูกขับเคลื่อนให้เป็นต้นแบบมีไทม์ไลน์ ดังภาพต่อไปนี้

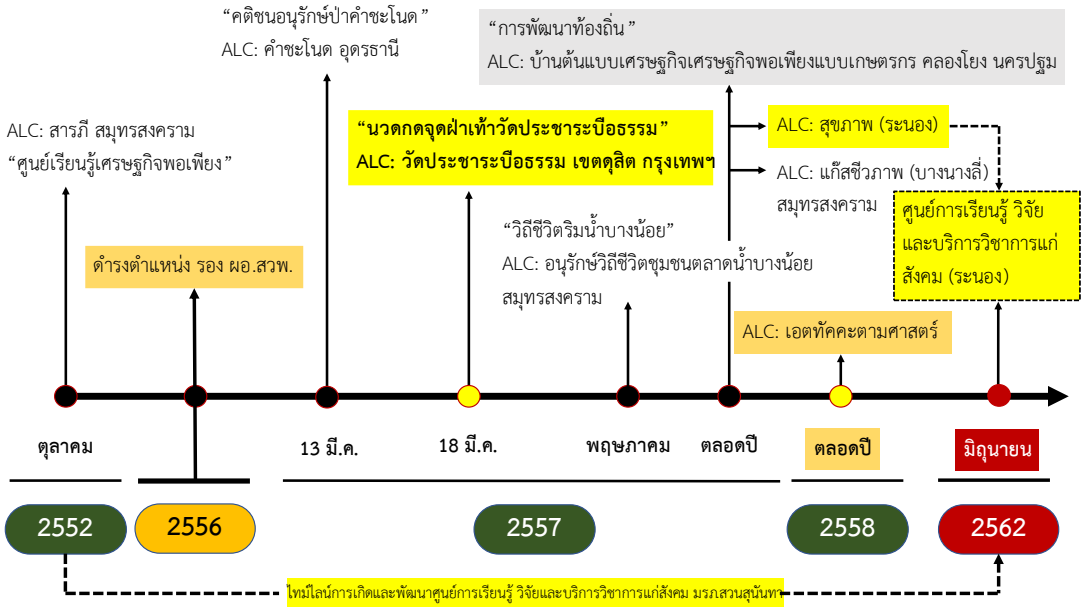

ภาพที่ 5.13 ไทม์ไลน์การเกิดขึ้นของศูนย์การเรียนรู้ วิจัยและบริการวิชาการแก่สังคม

ผู้เขียนได้ออกแบบระบบการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม เพื่อให้เห็นเป็นระบบอย่างชัดเจนว่ากระบวนการที่สร้างความสำเร็จให้กับงานบริการวิชาการนับ 8 ปีที่ปักหมุดองค์ความรู้คู่กับภูมิปัญญาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ดังภาพต่อไปนี้

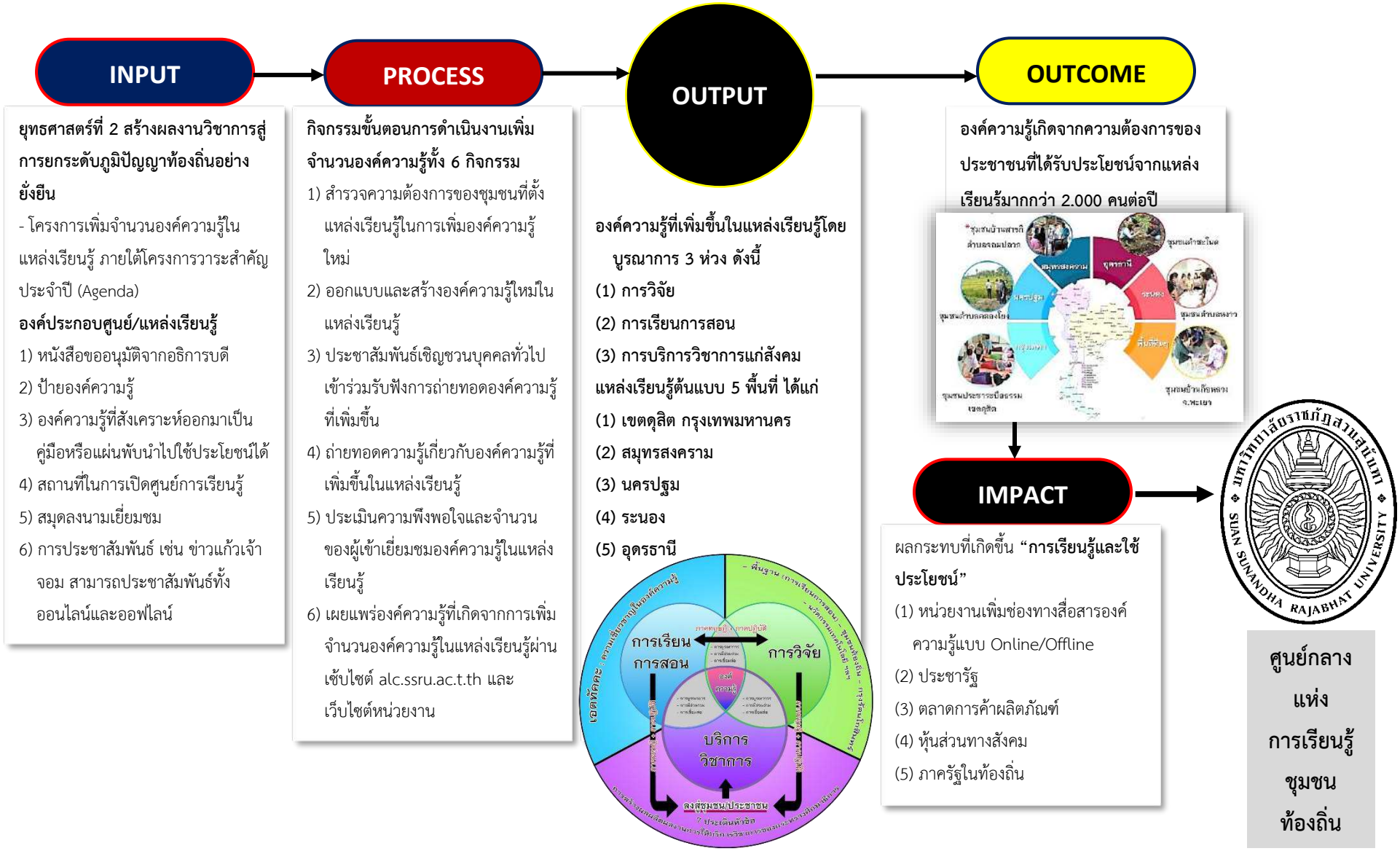

ภาพที่ 5.14 ระบบการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม

4. กระบวนทัศน์การพัฒนาครัวเรือนยากจน

การออกแบบเพื่อให้นักศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาครัวเรือนยากจนอยู่ภายใต้กิจกรรมยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อการพัฒนาคุณภาชีวิต และการเรียนรู้กับนักพัฒนาชำนาญการที่ใช้เครื่องมือพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริงในชุมชนต้นแบบ โดยมีสาระสำคัญดังนี้

4.1 การขับเคลื่อนยุทธศาสตร์ราชภัฏการพัฒนาคุณภาพชีวิต ยกระดับรายได้ให้คนในชุมชนฐานราก ซึ่งเป็น “กระบวนทัศน์การพัฒนาครัวเรือนยากจน” ที่มุ่งการทำงานแบบบันได 7 ขั้นสู่ความสำเร็จ (7-step success milestones) ในการขับเคลื่อนกลไกการแก้ไขปัญหาความยากจนเชิงบูรณาการ ดังต่อไปนี้

1) ขั้นที่ 1 การจำแนกและคัดกรองกลุ่มเป้าหมายเชิงประจักษ์ ซึ่งความสำเร็จในขั้นต้นเริ่มจากการพัฒนาระบบข้อมูลเพื่อคัดกรองและจำแนกกลุ่มเป้าหมายให้มีความแม่นยำสูง (targeting accuracy) โดยทำการแยกแยะความแตกต่างระหว่างกลุ่มคนจนจริงๆ (core poor) กลุ่มคนเกือบจน (near poor) กลุ่มคนจนเมือง (urban poor) และผู้ประสบภาวะยากจนในเงื่อนไขอื่นๆ ออกจากกันอย่างชัดเจน เพื่อนำไปสู่การออกแบบกิจกรรมและโครงการพัฒนาให้ตรงจุด “เกาให้ถูกที่คัน”

2) ขั้นที่ 2 การวินิจฉัยโจทย์ปัญหาเชิงลึก โดยความสำเร็จในขั้นนี้ต้องเจาะลึกในการค้นหาและถอดรหัส "เงื่อนไขเชิงโครงสร้างและปัญหาที่แท้จริง" (root causes) ที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการเข้าสู่ภาวะพึ่งพาตนเองและระดับการพอมีพอกินของครัวเรือนเป้าหมาย

3) ขั้นที่ 3 การค้นหากลไกมนุษย์และพัฒนาปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นการระบุตัวตนของ "ทุนมนุษย์หลักที่เป็นกำลังสำคัญในการอุ้มชูครัวเรือน" (key family caregiver) เพื่อนำมาพัฒนาศักยภาพ บ่มเพาะองค์ความรู้ ยกระดับทักษะการแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการสร้างกรรมสิทธิ์ในปัจจัยการผลิต สู่การเปิดพื้นที่ทางเศรษฐกิจให้กลุ่มคนจนสามารถสร้างมูลค่าเพิ่ม (value creation) จากสินทรัพย์ของตนเองได้

4) ขั้นที่ 4 การพัฒนาผลผลิตสู่กลไกตลาดเชิงพาณิชย์ เป็นการขับเคลื่อนให้เกิดห่วงโซ่อุปทานที่จับต้องได้ด้วยการปรับเปลี่ยนจากกรอบทฤษฎีหรือผลผลิตในครัวเรือนนำไปสู่การสร้างช่องทางการจัดจำหน่ายและการตลาดเชิงรุก เพื่อนวัตกรรมและผลิตภัณฑ์สามารถสร้างรายได้ที่เป็นตัวเงินจริง (monetization) แก่ครัวเรือนยากจน

5) ขั้นที่ 5 การวางระบบธรรมาภิบาลและการบริหารจัดการการเงิน เป็นการสร้างเสถียรภาพและภูมิคุ้มกันทางการเงินในระดับฐานราก โดยส่งเสริมให้ครัวเรือนยากจนจัดทำบัญชีรายรับ-รายจ่ายอย่างเป็นระบบและต่อเนื่อง เพื่อสร้างวินัยทางการเงินและการวางแผนชีวิตในอนาคตได้

6) ขั้นที่ 6 การเสริมสร้างทุนทางสังคมและการรวมกลุ่ม เป็นการยกระดับจากการแก้ปัญหาแบบปัจเจกบุคคลไปสู่การรวมกลุ่มทางสังคม (social cohesion) ของครัวเรือนยากจนในการขับเคลื่อนเชิงระบบเพื่อสร้างพลังเครือข่ายในการพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือซึ่งกันและกันภายในชุมชน

7) ขั้นที่ 7 การออกแบบกลุ่มให้เป็นตลาดชุมชน จะเป็นความสำเร็จขั้นสูงสุดคือการสร้างความยั่งยืนเชิงพื้นที่ ด้วยการสร้างกลไกตลาดกลางชุมชน ร้านค้ากลางบ้าน (โมเดลร้านภัฏพัฒน์) หรือตลาดนัดหมุนเวียนในท้องถิ่น เพื่อเป็นช่องทางถาวรในการกระจายสินค้าและรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจฐานรากในระยะยาว

ดังนั้นจึงมีการเขียนกรอบในการทำงานยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตยกระดับรายได้ไว้เป็นการเฉพาะฝ่ายบริการวิชาการ ดังภาพต่อไปนี้

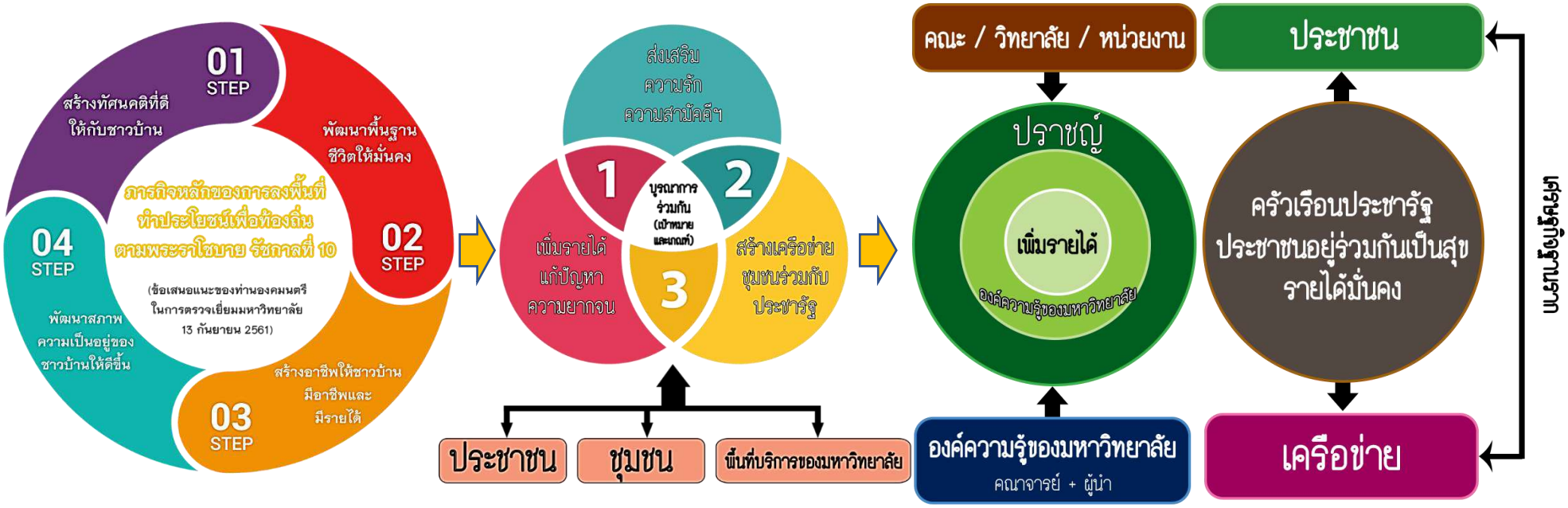

ภาพที่ 5.15 รูปแบบราชภัฏพัฒนาท้องถิ่น

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2563)

ครั้นเมื่อปี พ.ศ.2563 ถือเป็นปีแห่งความรุ่งเรืองในการใช้องค์ความรู้ในการพัฒนาท้องถิ่นที่ผู้ถ่ายทอดองค์ความรู้มีศักยภาพสูงมีความสามารถเข้าใจ เข้าถึงพื้นที่เป็นที่แบบได้รับความไว้วางใจจากประชาชนในพื้นที่ เครือข่ายหน่วยงานในท้องถิ่นมีส่วนร่วมและเปิดโอกาสให้คณาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาเข้าถึงพื้นที่อย่างเต็มกำลังและเป็นที่ยอมรับในองค์ความรู้ต่างๆ เหล่านั้นเนื่องจากการสร้างความน่าเชื่อถือมาแล้วเป็นเวลา 7 ปีกับการบริการวิชาการแก่สังคม เมื่อได้ปรับยุทธศาสตร์ราชภัฏมีความมุ่งเป้าหมายอย่างชัดเจนว่าต้องการให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีมีรายได้ที่เพิ่มสูงขึ้น หรือที่ผู้เขียนใช้เป็นวลีให้กับทีมงานว่า “สร้างชาวบ้านให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดิน” ทำให้หลุดพ้นจากความยากจนแม้เพียงเล็กๆ รายครอบครัวต้องปัดหมุดหนีจากความยากจนให้ได้อย่างยั่งยืน และในโครงการได้ระบุเป้าหมายไว้อย่างชัดเจนว่า เป้าหมายเพื่อให้คนในชุมชนสามารถบริหารจัดการชีวิตตนเองได้อย่างสมดุลและมีความเหมาะสม สามารถดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมกับการส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น เพิ่มคุณค่าและมูลค่า เสริมเศรษฐกิจฐานรากในชุมชนให้มีความ เข้มแข็งมั่นคง นำไปสู่การพึ่งพาตนเองและช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนได้อย่างยั่งยืน ส่งผลให้ชุมชนหมู่บ้านมีคุณภาพชีวิตและรายได้ที่เพิ่มขึ้น โดยมีมหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นแหล่งให้ความรู้และเป็นที่พึ่งพิงทางวิชาการ มีบุคลากร นักวิชาการที่มีศักยภาพในการให้บริการวิชาการแก่ชุมชนที่พร้อมจะขับเคลื่อนพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับเศรษฐกิจฐานราก บูรณาการการทำงานร่วมกับหน่วยงานในพื้นที่ ซึ่งโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีมีรายได้เสริมเพิ่มรายได้หลักให้ครัวเรือนยากจนในชุมชนท้องถิ่น เริ่มดำเนินการในปีงบประมาณ 2563 ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นผู้รับผิดชอบขับเคลื่อนนโยบายลงสู่ชุมชนฐานรากของแผ่นดิน ทำให้เกิดการกระจายคณาจารย์นำองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นทั่วประเทศตามเขตพื้นที่บริการวิชาการ (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2563) ดังภาพต่อไปนี้

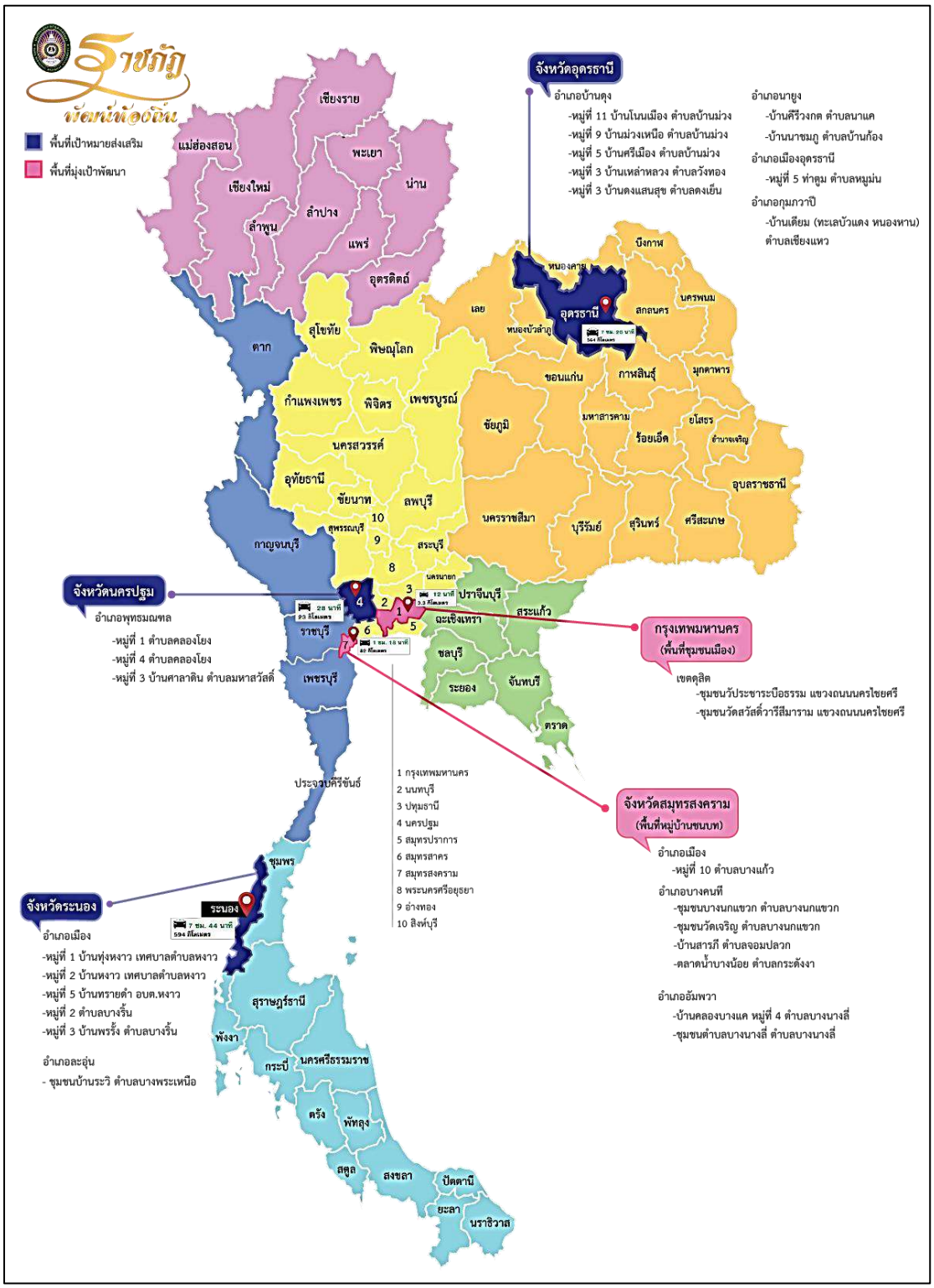

ภาพที่ 5.16 พื้นที่การดำเนินงานโครงการราชภัฏพัฒน์ท้องถิ่น

ที่มา: สถาบันวิจัยและพัฒนา (2563)

บทสรุปสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงประจักษ์ (empirical transformation) ทั้งในมิติเชิงพื้นที่และตัวบุคคลตั้งแต่ กลไกต้นน้ำ สู่ ผลลัพธ์ปลายน้ำ ดังนี้

1) การบูรณาการพลังปัญญาและพลังพหุภาคี โดยเกิดการเคลื่อนที่ของสถาบันด้วยการเคลื่อนกำลังทางวิชาการครั้งสำคัญอันมีคณาจารย์ผู้เชี่ยวชาญในแต่ละศาสตร์วิชาเข้าร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมและโครงการบริการวิชาการรับใช้สังคมจำนวนทั้งสิ้น 468 คน จาก 12 คณะวิทยาลัย และหน่วยงานภายใน ถือเป็นกลไกต้นน้ำสำคัญในการนำศาสตร์เฉพาะทางลงไปฝังตัวเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนในพื้นที่ร่วมคิด ร่วมทำ ทำเรียนรู้กับชุมชน

2) การเข้าถึงและการจัดการข้อมูลกลุ่มเป้าหมายอย่างแม่นยำ ต่อมาได้เกิดการขับเคลื่อนกระบวนการสืบสาวเจาะลึก ลงพื้นที่สำรวจครัวเรือนผู้มีรายได้น้อย พร้อมทั้งจัดทำฐานข้อมูลพื้นฐานเชิงลึกรายบุคคลเพื่อค้นหา "กำลังหลักของครัวเรือน" (key family caregiver) โดยสามารถนำครัวเรือนที่มีความยากจนเข้าสู่กระบวนการพัฒนาศักยภาพในโครงการยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นรวมทั้งสิ้น 106 ครัวเรือน ภายใต้หลักการสำคัญคือ “สร้างอาชีพรองเพื่อเพิ่มรายได้เสริมโดยไม่ละทิ้งอาชีพหลัก”

3) การยกระดับการรังสรรค์นวัตกรรมและผลิตภัณฑ์ชุมชน นี้คือ “นวัตกรรม” ที่เกิดขึ้นจากการบริการวิชาการรับใช้สังคมที่เป็นผลจากการเติมพลังความรู้และนวัตกรรมแต่ละศาสตร์วิชาเข้าสู่ครัวเรือนและชุมชน ทำให้นักพัฒนาฐานรากสามารถยกระดับและสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์หรือบริการรวมทั้งสิ้น 70 รายการ ซึ่งครอบคลุมทั้งกลุ่มอาหารแปรรูปเชิงสร้างสรรค์ หัตถกรรมสร้างมูลค่า และการท่องเที่ยวเชิงอัตลักษณ์ เช่น ท็อฟฟี่โบราณ ถั่วกรอบแก้ว เครื่องประดับจากกระดาษแปรรูป จานใบยาง น้ำบัวแดง สบู่น้ำแร่ สมุนไพรไทย-จีนแช่เท้า ขนมอาลัว หัวไชเท้าดองสไตล์เกาหลี พิมเสนน้ำสวัสดิ์วารี ยาหม่องพญาว่าน การทำบายศรีผ้าขันหมากเบ็งตลอดจนการยกระดับบริการสู่สากล เช่น โฮมสเตย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงพร้อมระบบอบสมุนไพรวิถีชุมชน มัคคุเทศก์ท้องถิ่น และการนวดกดจุดแผนไทยประยุกต์ตำรับวังสวนสุนันทา ทุกนวัตกรรมได้กลายเป็นเครื่องมือหลักในการสร้างรายได้ที่จับต้องได้จริง

4) การพัฒนาคุณลักษณะผู้เรียนและการหลุดพ้นจากความยากจน ซึ่งปลายทางของยุทธศาสตร์มุ่งส่งเสริมพื้นฐาน 4 มิติให้แก่ผู้เรียนและเยาวชนในพื้นที่ ได้แก่ การมีทัศนคติที่ถูกต้องต่อบ้านเมือง การมีพื้นฐานชีวิตและคุณธรรมที่มั่นคง การมีอาชีพรองรับ และการเป็น

พลเมืองดี โดยมีตัวชี้วัดความสำเร็จเชิงประจักษ์ ที่เป็นกรณีตัวอย่างที่ใช้เกณฑ์การวัดจำนวนรายได้ที่เพิ่มขึ้นของกำลังหลักของครัวเรือนเพื่อให้พ้นจากเกณฑ์ความยากจน หรือมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากเดิม โดยมีรายละเอียดดังภาพต่อไปนี้

กรณีครัวเรือนที่มีผลลัพธ์เกิดการเปลี่ยนแปลง พัฒนา มั่นคง ยั่งยืน

กำลังหลักของครัวเรือน	พื้นที่ดำเนินการ	รายละเอียดการมีอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้	รายได้ก่อนเข้าร่วมโครงการเฉลี่ยต่อเดือน (บาท)	รายได้หลังเข้าร่วมโครงการเฉลี่ยต่อเดือน (บาท)	รายได้ที่เพิ่มขึ้น	ผลลัพธ์ (บรรลุผลร้อยละ 40%)
1. คุณอุดม มีภูมิลำเนาอยู่ที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	การนวดกดจุดฝ่าเท้า และจำหน่ายผลิตภัณฑ์ยาหม่องน้ำมันสมุนไพรพญาว่าน	5,000	8,500	3,500	70
2. คุณเพชรปวีณ์ มีภูมิลำเนาอยู่ที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร			3,000	5,200	2,200	73.33
3. คุณศิริภาพันธุ์ มีภูมิลำเนาอยู่ที่ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	วิทยาลัยอาชีวศึกษาจังหวัดอุดรธานี อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี	การตัดเย็บเสื้อผ้า จัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่ระลึกจากผ้า วิทยากรความรู้ การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ผ้า	2,000	7,252	5,252	262.60
4. นายวิหาร มีภูมิลำเนาอยู่ที่ตำบลดงเย็น อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	ชุมชนคำชะโนด ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี	การทำบายศรีผ้า ขันหมากเบ็ง พร้อมจัดจำหน่าย และเป็นมัคคุเทศก์ประจำท้องถิ่น	3,000	5,400	2,400	80

ภาพที่ 5.17 การเปลี่ยนแปลงรายได้ของครัวเรือนเชิงประจักษ์

ที่มา: สถาบันวิจัยและพัฒนา (2563)

4.2 วันนี้คือนักศึกษาวันหน้าคือนักพัฒนาท้องถิ่นแห่งราชภัฏกระบวนทัศน์การหล่อหลอมวิศวกรสังคมด้วยห้องปฏิบัติการพื้นที่เมือง

เมื่อปี พ.ศ.2566 โดยสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ได้ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การจัดการเรียนรู้เชิงรุก (active learning) โดยผลักดันให้นักศึกษาลงพื้นที่ปฏิบัติการจริงเชิงลึก เพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกกลางในการถ่ายทอดและเชื่อมโยงองค์ความรู้สู่วิถีชีวิตครัวเรือน มุ่งเน้นการยกระดับเศรษฐกิจฐานรากด้วยการสร้างรายได้เสริมเพื่ออุดหนุนรายได้หลักให้แก่ประชาชนในบริบทชุมชนเมือง เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งหัวใจสำคัญของกระบวนการเรียนรู้และเส้นทางความรู้สู่การพัฒนาท้องถิ่น ก่อนที่นักศึกษาจะลงมือปฏิบัติการในฐานะนักพัฒนาสังคม ต้องบ่มเพาะกระบวนการและระเบียบวิธี ติดอาวุธทางปัญญาด้วยเครื่องมือพัฒนาชุมชนจากผู้เชี่ยวชาญที่ปฏิบัติงานในฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมมาร่วมถ่ายทอดและฝึกทักษะการใช้เครื่องมือขั้นต้นให้ชำนาญ จากนั้น นักศึกษาได้เข้าศึกษา

เรียนรู้ในพื้นที่ชุมชนต้นแบบที่มีโครงสร้างผู้นำเข้มแข็ง 2 แห่ง ได้แก่ ชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม และ ชุมชนพระยาประสิทธิ์ เพื่อฝึกฝนทักษะการสำรวจเชิงพื้นที่ การจัดทำผังภูมิสังคม (social mapping) และการจัดกิจกรรมชุมชน กระบวนการนี้เปรียบเสมือนการจำลองสภาวการณ์ให้ผู้เรียนได้สวมบทบาทและฝึกหัดการทำงานในวิถีของ "นักพัฒน์เชิงระบบ" ของภาครัฐ ด้วยกระบวนการทำงาน 3 มิติหลักในการทำงานจริง ดังต่อไปนี้

1) มิติการจัดการกลไกและข้อมูลชุมชน ที่ต้องฝึกการขับเคลื่อนเวทีประชาคม (community forum) การจัดทำเอกสารและแผนพัฒนาชุมชน ตลอดจนการจัดเก็บข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.)

2) มิติการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเชิงพาณิชย์ โดยการร่วมสร้างสรรค์ตราสินค้า ถอนรหัสเรื่องราว (storytelling) การออกแบบบรรจุภัณฑ์และการยกระดับช่องทางการตลาดทั้งออนแอร์ ออนไลน์ และออฟไลน์ เพื่อมุ่งสู่มาตรฐานโอท็อป (OTOP) และดุสิตแบรนด์สู่บางกอกแบรนด์

3) มิติการจัดสวัสดิการสังคม ด้วยการสำรวจและปักหมุดระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (google maps) เพื่อวิเคราะห์สิทธิ์ สวัสดิการขั้นพื้นฐานตั้งแต่เกิดจนถึงสลายช่วงชีวิต พร้อมทั้งประเมินความต้องการเพื่อหาแนวทางสงเคราะห์ทุนประกอบอาชีพ

ทั้งนี้การลงพื้นที่ของนักศึกษาร่วมเรียนรู้การพัฒนาและการขับเคลื่อนต้องภายใต้หลักการมีส่วนร่วมขั้นสูงสุด คือ ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผลประโยชน์ โดยนักศึกษาต้องทำหน้าที่นำพากลุ่มเป้าหมายเข้าสู่เวทีคืนข้อมูลและจัดทำประชาคมร่วมกัน เพื่อสืบค้นจุดแข็ง จุดอ่อน ปัญหา และอุปสรรค นำมาสังเคราะห์เพื่อจัดทำเป็นแผนพัฒนาทางเลือกทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และการวินิจฉัยชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาที่ฐานรากอย่างแท้จริง ก่อนจะส่งมอบแผนงานที่เป็นนวัตกรรมเข้าสู่แผนการพัฒนาของหลักสูตร แผนชุมชนและหน่วยงานภาครัฐอย่างเป็นระบบ ซึ่งกระบวนทัศน์การหล่อหลอมให้นักศึกษาเป็นวิศวกรสังคมด้วยห้องปฏิบัติการพื้นที่เมืองไม่เพียงแต่ยกระดับรายได้ของครัวเรือนให้เกิดขึ้นจริงในเชิงประจักษ์ แต่ยังปรับเปลี่ยนให้นักศึกษาในวันนี้ให้เติบโตไปเป็นนักพัฒนาท้องถิ่นมืออาชีพที่มีคุณค่าต่อสังคมในอนาคต โดยมีกิจกรรมลงพื้นที่ 2 ชุมชนต้นแบบ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.18 การลงพื้นที่ชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมารามและชุมชนพระยาประสิทธิ์ เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ทั้งนี้การนำนักศึกษาลงพื้นที่ยังมีการขับเคลื่อนดำเนินกิจกรรมการวิจัยและบริการวิชาการรับใช้สังคมในชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม อย่างมีคุณภาพและตรงตามความต้องการของท้องถิ่นนั้นเป็นไปตามโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้คนในชุมชนเมืองเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับเศรษฐกิจฐานราก ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2566 ที่มีการบูรณาการสอดคล้องกับศาสตร์วิชาในสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมอย่างสมบูรณ์ โดยมีการดำเนินการกิจกรรมพัฒนาครัวเรือนโดยนักศึกษาดังภาพต่อไปนี้

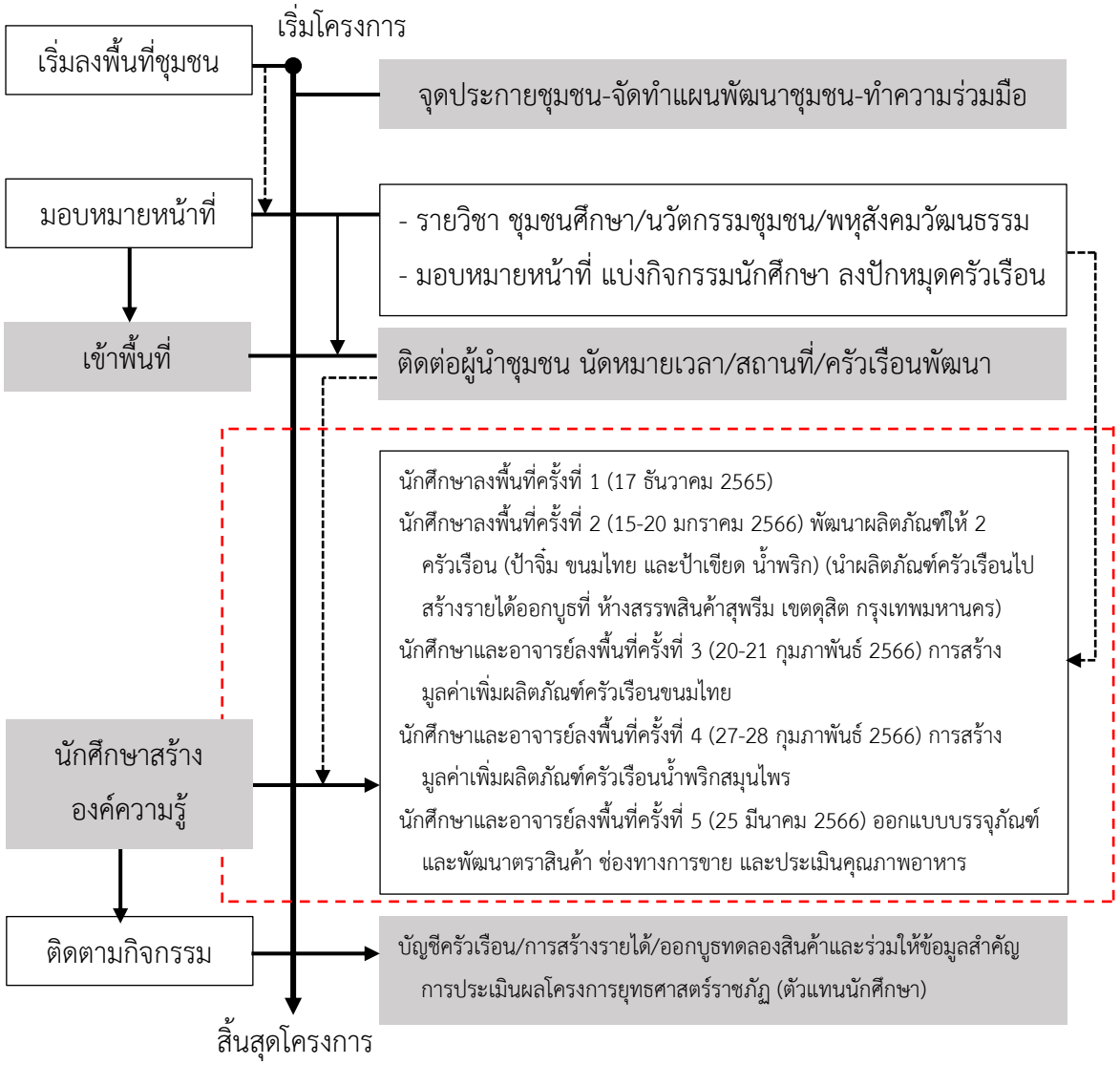

ภาพที่ 5.19 กระบวนการนักศึกษาลงพื้นที่ดำเนินกิจกรรมพัฒนาครัวเรือน

ภาพที่ 5.20 ภาพกิจกรรมกระบวนการนักศึกษาลงพื้นที่ดำเนินกิจกรรมพัฒนาครัวเรือน

วิเคราะห์การลงพื้นที่ของนักศึกษามีการถอดบทเรียนการเชื่อมโยงปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ดังนี้

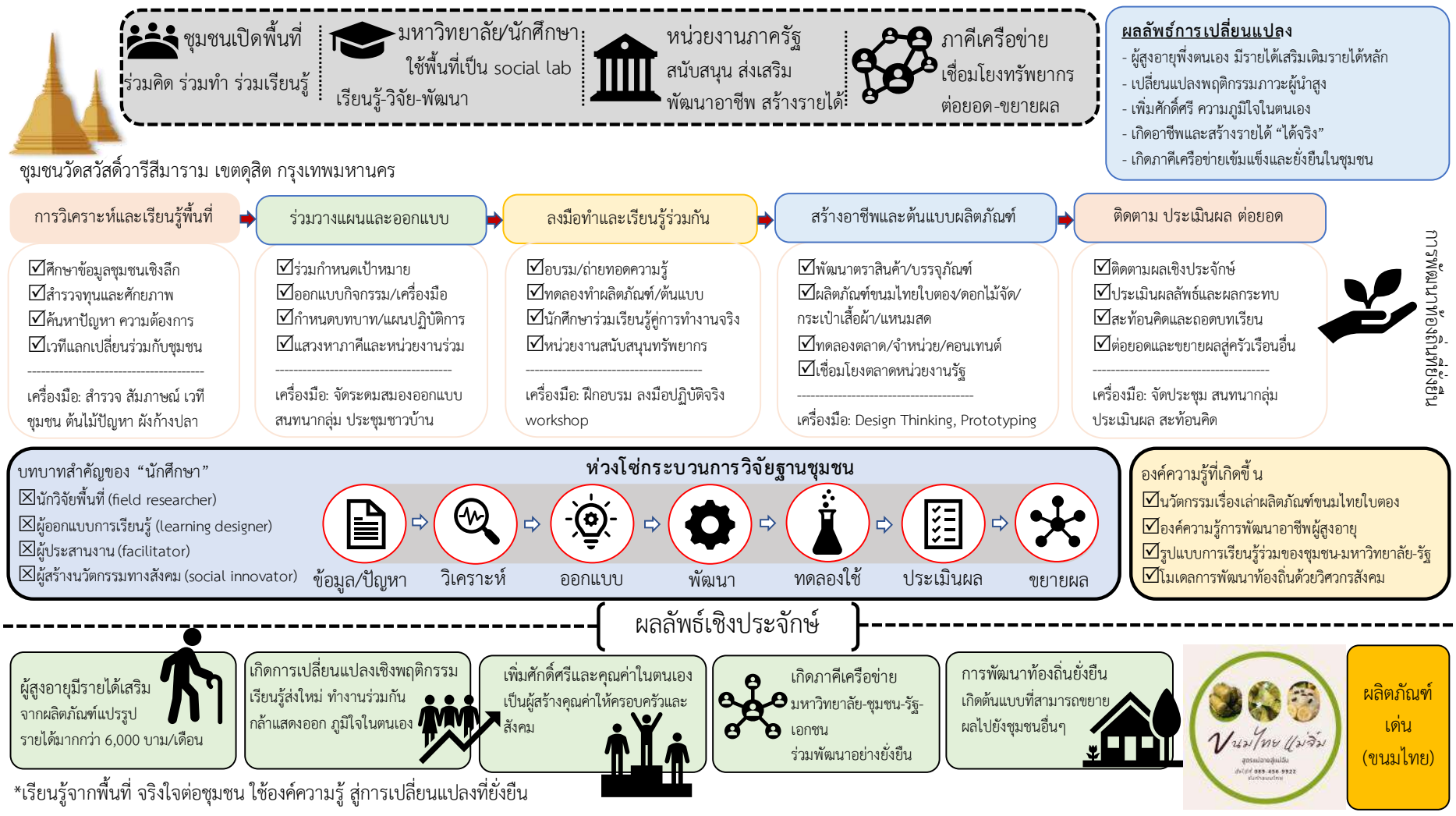

ภาพที่ 5.21 กระบวนการสร้างพัฒนวิทยาการพัฒนาครัวเรือนในชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ดุสิตระบือธรรม: องค์ความรู้บูรณาการวิชาการรับใช้สังคมเมือง

องค์ความรู้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นสู่การรับใช้สังคมเมือง เกิดขึ้นจากการบูรณาการพันธกิจหลัก 3 ด้าน ได้แก่ การจัดการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคม ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงระหว่างประชาชน นักศึกษา คณาจารย์ โดยการขับเคลื่อนอย่างจริงจังของผู้นำจากทั้ง 48 ชุมชนและหน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น ทำงานร่วมกันในฐานะหุ้นส่วนการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องยาวนานตั้งแต่ปี พ.ศ.2552-2565 โดยมีเป้าหมายร่วมกันในการสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมของผู้นำและผู้สูงอายุที่มีพลังให้เป็นต้นแบบแห่งความยั่งยืนในระยะยาว โดยการดำเนินงานได้ใช้พื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร เป็นพื้นที่นำร่องจนตกผลึกเป็นนวัตกรรมเชิงแนวคิดที่เรียกว่า “ดุสิตระบือธรรม” ซึ่งถือเป็นผลงานวิชาการรับใช้สังคมที่ประยุกต์ใช้ศาสตร์การพัฒนาสังคม มาขับเคลื่อนให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ และสร้างความเข้มแข็งจากฐานรากภายในชุมชน ซึ่งหนึ่งในความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมคือ การแก้ไขปัญหาและยกระดับกลุ่มผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ (active ageing) ด้วยการสร้างสรรค์อาชีพใหม่ ที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพทุนมนุษย์ การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกัน และการร่วมค้นหาแนวทางขับเคลื่อนกลุ่มประชากรที่ใช้ชีวิตระหว่างวันในชุมชนให้กลายเป็นกลุ่มคนที่มีศักยภาพสูง สามารถสร้างรายได้เสริมเพิ่มรายได้หลัก เสริมสร้างศักดิ์ศรีและคุณค่าในตนเอง ตลอดจนสามารถสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเพื่อพึ่งพาตนเองและส่งต่อประโยชน์คืนสู่สังคมได้ ซึ่งการสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักของครัวเรือนในเมืองถือเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่ตอบโจทย์ความต้องการที่แท้จริงของวิถีคนเมือง นำมาซึ่งความสำเร็จในการทำงานวิชาการรับใช้สังคมที่ผสมผสานทั้งการพัฒนาคน การพัฒนาอาชีพ และการยกระดับคุณภาพชีวิต ส่งผลให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธาในองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยที่สามารถหยั่งรากลึกและเติบโตร่วมกับชุมชนเมืองได้อย่างยั่งยืน จึงได้ฉายภาพรูปแบบ “ดุสิตระบือธรรม” นวัตกรรมเชิงความคิดและผลผลิตอัตลักษณ์ของผู้สูงอายุที่มีสาระสำคัญดังนี้

1. การศึกษาชุมชนเมือง: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม
2. หลักการการทำงานเชิงพื้นที่ในชุมชนเมือง
3. ศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม
4. องค์ความรู้ดุสิตระบือธรรม

1. การศึกษาชุมชนเมือง: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม

1.1 พื้นที่เขตดุสิต

พื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม ตั้งอยู่ใน“เขตดุสิต” ซึ่งเป็นเขตการปกครองหนึ่งในกรุงเทพมหานครที่เป็นเมืองหลวงและเป็นศูนย์กลางความเจริญในทุกด้าน เป็นมหานครขนาดใหญ่ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีความหลากหลายทั้งเชื้อชาติ ศาสนา ศิลปะวัฒนธรรม ประเพณีที่มีสถาปัตยกรรมอัตลักษณ์ที่ยิ่งใหญ่ ครั้นย้อนร่องรอยพื้นที่เขตดุสิต เมื่อ 138 ปีที่แล้ว ในปี พ.ศ.2428 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดินที่ยึดตามจารีตนาครบาล ดังความแถลงว่า “กรมเมืองฤๅกรมพระนครบาลนั้นเปนน่าที่ที่ได้บังคับกองตะเวนซ้ายขวา แลขุนแขงอำเภอกำนันในเขตกรุงบังคับศาลพิจารณาความฉกรรจ์มหันตโทษ” ต่อมาในปี พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ประกาศ ณ วันที่ 20 พฤษภาคม พ.ศ.2440 และมีการประกาศลักษณะปกครองท้องที่สำหรับหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ ลงวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ.2440 ใจความตามพระราชดำริว่า “เขตรแขวงกรุงเทพพระมหานคร ส่วนอำเภอชั้นนอกแลหัวเมืองในมณฑลกรุงเทพพระมหานคร ควรจะจัดการปกครองท้องที่ เป็นแบบแผนอย่างเดียวกันกับหัวเมืองทุกมณฑลเทศาภิบาล” เดือนธันวาคม พ.ศ. 2440 ภายหลังกลับจากเสด็จประพาสทวีปยุโรปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้โปรดเกล้าฯ ให้กรมพระคลังข้างที่จัดซื้อที่นา ที่สวนทางตอนเหนือของพระนคร บริเวณตำบลสามเสน ทุ่งส้มป่อย เพื่อสร้าง “สวนดุสิต” ไว้เป็นพลับพลาที่ประทับนอกพระนคร ที่มีทิศตะวันตกจรดถนนสามเสน ทิศตะวันออกจรดคลองสวัสดิเปรมประชากร ทิศใต้จรดคลองผดุงกรุงเกษม ทิศเหนือจรดคลองสามเสน โดยให้กรมศุขาภิบาลตัดถนนแบ่งพื้นที่ออกให้เป็นระบบระเบียบโดยออกแบบให้มีพระราชฐานที่ประทับอยู่ตรงกลาง รายล้อมด้วยวังพระบรมวงศานุวงศ์ บ้านเรือนขุนนางข้าราชการ และมีระบบสาธารณูปโภค น้ำประปา ไฟฟ้า รถราง และความทันสมัย ปรากฏการณ์เหล่านี้ได้เกิดนามดุสิตเริ่มปรากฏขึ้นในพื้นที่ เป็นชื่อพระราชทานนามตำบลว่า สวนดุสิต และเป็นชื่อของพระราชวังดุสิต ให้งดงามตามธรรมชาติแห่งพระราชอุทยานเถลิงพลับพลาเมื่อวันที่ 28 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2442 โดยสอดคล้องกับคำขวัญของเขตดุสิตว่า “เขตพระราชฐาน ตระการตา

หมู่พระตำหนัก ศักดิ์สิทธิ์พระปิยะ วัดเบญจเลื่องลือนาม สง่างามรัฐสภา ตึกไทยคู่ฟ้าทำเนียบเพรียบพร้อมสิ่งสำคัญ ดุจสวรรค์ชั้นดุสิต” (สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร, 2558; ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและคณะ, 2565) ได้ระบุว่า ดังนั้นลักษณะเด่นของเขตดุสิต คือ อัตลักษณ์ดุสิตที่เป็นพื้นที่ที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนาน โดยมีรากฐานการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ศาสนสถาน และวิถีเกษตรกรรมมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ก่อนจะได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ส่งผลให้พื้นที่แห่งนี้ทวีความสำคัญเป็นพิเศษนับแต่นั้นเป็นต้นมา ในฐานะที่เป็นตั้งของพระราชฐานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในทุกรัชกาลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เขตดุสิตจึงเติบโตขึ้นเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน การเมืองการปกครอง และการศึกษา ควบคู่ไปกับวิวัฒนาการของย่านและชุมชนในระดับท้องถิ่น ปัจจัยเหล่านี้หล่อหลอมให้เขตดุสิตในปัจจุบันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของชนชั้นสูงที่โดดเด่น ด้วยการผสมผสานมรดกทางวัฒนธรรมและอาคารประวัติศาสตร์ นอกจากจะเป็นที่ตั้งของพระราชวัง วัง วัด และสถานที่ราชการสำคัญระดับประเทศ เช่น รัฐสภา ทำเนียบรัฐบาล หอสมุดแห่งชาติ และพระที่นั่งอนันตสมาคมแล้ว พื้นที่แห่งนี้ยังประกอบไปด้วยย่านการค้า ย่านพักอาศัย เขตทหาร ตลอดจนสถานศึกษาชั้นนำทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับประเทศ เขตดุสิตจึงไม่ได้เป็นเพียงแค่ย่านหนึ่งในกรุงเทพมหานคร แต่ถือเป็นพื้นที่ที่มีอิทธิพลเชิงโครงสร้างและเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนประเทศและบริหารจัดการบ้านเมืองสู่อนาคตอย่างยั่งยืนที่แท้จริง

ดังนั้นในปัจจุบันเขตดุสิตมีอาณาเขตอยู่ริมฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือฝั่งพระนคร มีอาณาบริเวณติดต่อ ได้แก่ ทิศเหนือจรดเขตบางซื่อ (มีคลองบางซื่อเป็นเส้นแบ่งเขต) ทิศตะวันออกจรดเขตพญาไทและเขตราชเทวี (มีทางรถไฟสายเหนือเป็นเส้นแบ่งเขต) ทิศใต้จรดเขตปทุมวัน เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย และเขตพระนคร (มีคลองมหานาคและคลองผดุงกรุงเกษมเป็นเส้นแบ่งเขต) ทิศตะวันตก จรดเขตบางพลัด (มีแนวกึ่งกลางแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นแบ่งเขต) แบ่งเขตออกเป็น 5 แขวง ได้แก่ ถนนนครไชยศรี สี่แยกมหานาค วชิรพยาบาล ดุสิต และสวนจิตรลดา มี 43 ชุมชน โดยมีแขวงถนนนครไชยศรีที่มีจำนวนชุมชนมากที่สุดถึง 30 ชุมชน ได้แก่ พัฒนาซอยระนองกลาง ศรียานซอย 3 ซอยมิตรอนันต นครไชยศรี วัดประชาระบือธรรม 1-4 ซอยเสริมสุข พระยาประสิทธิ์ พัฒนาซอยสินทรัพย์ บ้านพักองคการทอผ้า บางกระบือ 14

พล ปตอ. พื้นที่เกียกกาย ซอยราชพัสดุ มาหนึ่ง วัดสวัสดิวารีสีมาราม สรรพาวุธนิเวศน พิชัย วัดน่อยนพคุณ ตรอกต้นโพธิ์ ม.พัน 3 รอ. ม.พัน 4 รอ. ซอยสีคาม ปนหนึ่ง กรมสรรพาวุธทหารบก บ้านพัก ขส.ทบ.สะพานแดง สื่อสารสะพานแดง ซอยสันติสุข และแฟลตสิริสาสน์เคหะสี่ย่าน ส่วนแขวงสี่แยกมหานาค จำนวน 3 ชุมชน ได้แก่ วัดญวน-คลองลำปัก หลังบ้านมนังคศิลาและริมทางรถไฟสายแปดริ้ว ส่วนแขวงวชิรพยาบาล จำนวน 4 ชุมชน ได้แก่ ทาน้ำสามเสน ราชผาทับทิมรวมใจ วัดเทวราชกุญชร และชาววัดราชา และแขวงดุสิต จำนวน 3 ชุมชน ได้แก่ สวนอ่อย ซอยโซดา และวัดโบสถ์สามเสน พร้อมทั้งแขวงสวนจิตรลดา จำนวน 3 ชุมชน ได้แก่ ข่างวัดสุคันธาราม ถนนสุคันธาราม และสุโขทัย ซอย 1 (สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร, 2558; กองสารสนเทศภูมิศาสตร์ สำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร, 2548) ชี้ให้เห็นถึงแขวงที่มีชุมชนจำนวนมากเป็นพื้นที่การกระจุกตัวของประชากรที่มีบ้านเรือนอยู่อาศัยที่เป็นของประชาชนทั่วไปและพื้นที่พักของครอบครัวทหาร แต่พื้นที่ชุมชนน้อยจะเห็นได้ว่าส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ของหน่วยงานราชการที่ตั้งพระราชวัง รัฐสภา วัดวาอารามเป็นสำคัญทำให้พื้นที่อาศัยของประชาชนน้อยลงไปนั่นเอง

1.2 บริบทชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เป็นต้นเรื่องของคำว่า “ดุสิตระบือธรรม” ตามชื่อพื้นที่ที่ทำวิจัยในชุมชนวัดประชาระบือธรรม ในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร เมื่อการวิจัยเกิดได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ให้กับชุมชนเพื่อสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนจึงมีชื่อว่า ดุสิตระบือธรรม เป็นชื่อผลิตภัณฑ์เพื่อให้จำง่ายและสื่อถึงภูมินามที่เด่นชัดด้วย ต่อมามีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพชาวบ้านจึงร่วมใจกันให้ใช้ชื่อจากผลิตภัณฑ์มาเป็นชื่อกลุ่มจึงเรียกว่ากลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรมเช่นเดียวกัน ดังนั้นเมื่อมีการสืบค้นประวัติของชุมชนวัดประชาระบือธรรมจากผลการศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) ซึ่งเป็นผลการวิจัยที่เป็นจุดเริ่มต้นการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายเชิงพื้นที่เมืองในการพัฒนาคน พัฒนาอาชีพวิถีชีวิตเมืองของประชาชนให้มีรายได้เสริมเติมรายได้หลัก สรุปความเป็นมาที่สะท้อนบริบทชุมชนวัดประชาระบือธรรมมีสาระสำคัญดังนี้

ก่อนปี พ.ศ.2440 พื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรมตั้งอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มทุ่งหญ้า สวนผลไม้ นาข้าวที่เป็นส่วนหนึ่งของทุ่งสามเสนและทุ่งส้มป่อย มี 3 สายน้ำที่ไหลผ่านคือ

คลองเปรมประชากร คลองบางกระบือและคลองน้อยนพคุณ ซึ่งไหลไปเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งชาวเรือนสามารถนำเรือสัญจร ขายของกิน ของใช้เข้ามาขาย แล้วผ่านคลองบางกระบือทะลุออกไปคลองเปรมประชากร ซึ่งสองฝั่งคลองบางกระบือยังมีหมู่บ้านเล็กๆ ชาวบ้านเรียก หมู่บ้านบางกระบือ มีอาชีพทำการเกษตร ทำสวนผักผลไม้ อาทิ ทุเรียน มังคุด ละมุด มะม่วง ปลูกผักสวนครัว ส่วนน้ำท้องร่องสวนพอถึงฤดูน้ำหลากจะมีปลาชุกชุมมาก น้ำใสสะอาด ซึ่งสมัยก่อนในชุมชนแห่งนี้จะมีการกล่าวว่า “พ่อแม่ปลูกผังทำสวน ลูกเล็กเด็กๆ เล่นน้ำจับปลากันสนุกสนาน” ยังเป็นพื้นที่ทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ วัว และกระบือ สัตว์เลี้ยงประเภทวัวและกระบือมีพันธุ์ดีและแข็งแรง มีชื่อเสียงมาก จึงได้ชื่อว่า “หมู่บ้านบางกระบือ”

ปี พ.ศ.2440 ครอบครัวของพระภิกษุคง และญาติพี่น้องได้อุทิศที่ดินและสร้างวัดขึ้นแล้วขนานนามว่า “วัดบางกระบือ” ตามชื่อหมู่บ้านและคลองบางกระบือจึงเรียกนามวัดตามลักษณะภูมิประเทศที่ตั้งวัดไปด้วยโดยมีพระภิกษุคงเจ้าอาวาสรูปแรก พ.ศ.2460-2469

ปี พ.ศ.2475 ขุนสำราญราษฎร์บริรักษ์ นายอำเภอเขตดุสิต และนายบรรณกิจท้าวสั้น ซึ่งได้ขออนุญาตต่อเจ้าอาวาสวัดประชาระบือธรรม เพื่อจัดตั้งโรงเรียนในเนื้อที่ 4 ไร่ 1 งาน 12 ตารางวา ใช้ชื่อโรงเรียนประชาบาล ถนนนครไชยศรี ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม พ.ศ. 2475 ต่อมาปี พ.ศ.2480 ได้โอนให้แก่เทศบาลนครกรุงเทพ ได้ชื่อว่า โรงเรียนเทศบาล

ปี พ.ศ.2490 ประชาชนร่วมกันพัฒนาวัดบางกระบือและเปลี่ยนชื่อวัดว่า วัดประชาระบือธรรมได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2490 เขตวิสุงคามสีมา กว้าง 21 เมตร ยาว 30 เมตร ได้ประกอบพิธีผูกพันธสีมา เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2501 โดยวัดประชาระบือธรรม ตั้งอยู่เลขที่ 161 ถนนพระราม 5 แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร สังกัดคณะสงฆ์นิกาย มีที่ดินตั้งวัดเนื้อที่ 18 ไร่ 3 งาน 13 ตารางวา

ปี พ.ศ.2496 เทศบาลนครกรุงเทพได้โอนโรงเรียนให้กับกรมสามัญศึกษา มีสภาพเป็นโรงเรียนประชาบาล และได้เปลี่ยนชื่อว่า โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม จนถึงปัจจุบัน

ปี พ.ศ.2516 มีการสร้างเป็นสะพานปูนทดแทนสะพานไม้เล็ก ไม้ใหญ่ทำสะพาน

ต่อมาเมื่อขนาดของพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรมได้ขยายใหญ่มากขึ้น ผู้คนเข้ามาอาศัยมากขึ้น การดูแลปกครองไม่ทั่วถึง จนกระทั่งเมื่อ พ.ศ.2532 กรุงเทพมหานครได้ตั้ง

ให้เป็นชุมชนวัดประชาระบือธรรมอย่างเป็นทางการโดยมีกรรมการจำนวน 19 คน แต่ต่อมาใน พ.ศ.2538 ได้แบ่งแยกออกเป็น 3 ชุมชน คือ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-3 ต่อมาใน พ.ศ. 2540 ได้จัดตั้งชุมชนวัดประชาระบือธรรม 4 ขึ้นอีก 1 ชุมชนอย่างเป็นทางการและประชาชนร่วมกันสร้างศาลเจ้าแม่ไทรใหญ่ในปีเดียวกัน

ปี พ.ศ.2552 สิ่งที่สังเกตได้จากการลงพื้นที่ทั้ง 4 ชุมชน ดังนี้

1) วิถีชีวิตประชาชนทั้ง 4 ชุมชนทั่วไปเป็น “วิถีชีวิตชุมชนเมือง”

2) การเข้าถึงพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรมสามารถเข้าได้ 2 เส้นทาง ทางแรกเข้าทางถนนพระรามที่ 5 ข้ามสะพานวัดประชาระบือธรรม ตามเส้นทางซอยวัดประชาระบือธรรมขนานกับคลองบางกระบือในการเข้าถึงชุมชนโดยใช้เส้นทางเดียวกันกับวัดประชาระบือธรรม อีกเส้นทางหนึ่งเข้าทางถนนสามเสน 32 สามารถเดินทางออกได้เพียง 2 ด้านเท่านั้น

3) ลักษณะสถาปัตยกรรมและการจัดวางผังเรือนของชุมชนวัดประชาระบือธรรมทั้ง 4 พื้นที่นี้ จึงไม่ได้เป็นเพียงแค่สิ่งปลูกสร้างเพื่อหลบแดดฝน แต่ว่าสภาวะทางกายภาพที่ไล่เรียงตั้งแต่ "เพิงพักชั่วคราว บ้านไม้ใต้ถุนสูง บ้านเดี่ยวที่มีรั้วรอบขอบชิด ไปจนถึงตึกแถวพาณิชย์" คือภาพสะท้อนที่มีพลังถึงพลวัตทางเศรษฐกิจ รูปแบบการพึ่งพาตนเอง และวิถีชีวิตที่ลื่นไหลไปตามการพัฒนาเมืองของคนในท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม โดยอยู่ภายใต้ภาพสะท้อนให้เห็นถึงความหลากหลายทางวิถีชีวิตและลักษณะการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีเอกลักษณ์แตกต่างกันไปในแต่ละบริบท ดังนี้

- ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1 ตั้งอยู่บนพื้นที่เช่าของวัด มีลักษณะการปลูกสร้างบ้านเรือนเบียดชิดติดกัน โดยแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบหลัก คือ อาคารพาณิชย์ที่ใช้เพื่อการอยู่อาศัยควบคู่กับการค้าขาย, บ้านไม้ 2 ชั้น และที่พักอาศัยชั่วคราว ซึ่งสองรูปแบบหลังนี้ใช้เพื่อการพักอาศัยเพียงอย่างเดียว

- ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 2 มีลักษณะการตั้งบ้านเรือนหนาแน่นติดกันเช่นเดียวกับชุมชนแรก แต่มีความหลากหลายของวัสดุและสถาปัตยกรรมมากกว่า โดยจำแนกเป็น 2 ลักษณะเด่น คือ บ้านกึ่งปูนกึ่งไม้ 2 ชั้นที่ใช้ประกอบธุรกิจการค้าควบคู่กับการอยู่อาศัย และบ้านไม้ชั้นเดียวใต้ถุนสูงซึ่งใช้เป็นที่พักอาศัยเพียงอย่างเดียว

- ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 3 มีลักษณะเด่นในด้านความผสมผสานและมีความเป็นส่วนตัวมากขึ้น โดยมีทั้งบ้านเดี่ยว และบ้านเดี่ยว 2 ชั้น สลับกับบ้านไม้ 2 ชั้นที่ได้รับการปรับปรุงซ่อมแซมตามคุณภาพของวัสดุ พื้นที่บางส่วนมีความเป็นส่วนบุคคลชัดเจนด้วยการสร้างรั้วรอบขอบชิด ขณะที่บางส่วนยังคงมีลักษณะบ้านเรือนปลูกติดกันหนาแน่นเหมือนชุมชนที่ 1 และ 2 ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่ใช้พื้นที่เพื่อพำนักก่อนออกไปทำงานนอกชุมชน

- ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 4 ปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์สู่ความเป็นเมืองและย่านธุรกิจอย่างชัดเจน โดยบ้านเรือนเกือบทั้งหมดเป็นอาคารพาณิชย์หรือตึกแถวสูง 3 ชั้นครึ่ง เพื่อการพักอาศัยและการทำธุรกิจในครอบครัว โครงสร้างพื้นที่ส่วนใหญ่จะใช้ชั้นล่างสำหรับการค้าขาย ทำธุรกิจ หรือจอดรถ ในขณะที่ชั้น 2 และ 3 จะใช้เป็นพื้นที่ส่วนตัวสำหรับอยู่อาศัย นอกจากนี้บางอาคารยังได้รับการดัดแปลงเป็นบ้านเช่าและห้องเช่าจำนวน 9 คูหา

4) โครงสร้างพื้นฐาน กายภาพเมือง และระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ของชุมชนวัดประชาระบือธรรมมีระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการที่สมบูรณ์ โดยมี ถนนพระรามที่ 5 และ ซอยวัดประชาระบือธรรม เป็นแกนหลักในการคมนาคมเชื่อมต่อสู่เมืองหลวงและพื้นที่ยุทธศาสตร์ทางทหาร (กองพันทหารราบที่ 3ฯ) รองรับด้วยระบบขนส่งมวลชนและบริการรถจักรยานยนต์รับจ้างในพื้นที่ กายภาพของชุมชนสะท้อนลักษณะความคล่องตัวทางเศรษฐกิจระดับฐานรากที่พึ่งพาตนเองได้อย่างครบวงจร ประกอบด้วยสถานประกอบการ ร้านค้าบริการที่หลากหลาย บริษัทเอกชน ร้านสะดวกซื้อ ตลอดจนกลไกตลาดชุมชน ได้แก่ ตลาดนัดวัดประชาและตลาดริมเขื่อน ซึ่งทำหน้าที่เป็นพื้นที่แลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ รองรับโครงสร้างอาชีพสมัยใหม่ของสมาชิกส่วนใหญ่ที่เน้นการรับจ้าง รับราชการ ค้าขาย และเป็นพนักงานในหน่วยงานภาครัฐและเอกชน โดยมีระบบบริการสาธารณสุขจากศูนย์สุขภาพชุมชนและผู้สูงอายุรองรับคุณภาพชีวิต

5) ทุนทางวัฒนธรรม จิตวิญญาณร่วมและการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ที่เป็นวิถีชีวิตและระบบคุณค่าของคนในชุมชนยังคงยึดโยงอยู่กับพุทธศาสนิกปฏิบัติอย่างมั่นคง โดยมีวัดประชาระบือธรรม เป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรม สถาบันสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่จัดกิจกรรมทางสังคม ทั้งประเพณีที่เป็นส่วนบุคคล อาทิ การบวช การแต่งงาน การปลุกเสกต่างๆ และจารีตประเพณีส่วนรวมตามวันสำคัญทางศาสนาและเทศกาลประจำปี อาทิ ปีใหม่

สงกรานต์ ลอยกระทง วันเข้าพรรษา ออกพรรษา ทุนทางวัฒนธรรมและคติชนเหล่านี้ถูกส่งผ่านและสืบทอดสู่คนรุ่นหลังด้วย "กระบวนการขัดเกลาทางสังคมในวิถีครอบครัว" (family-based socialization) ด้วยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมบุญร่วมกัน ซึ่งทำหน้าที่เป็นกลไกสำคัญในการธำรงรักษาอัตลักษณ์ ขนบธรรมเนียมดั้งเดิม และสร้างขันติธรรมทางสังคมให้คงอยู่ท่ามกลางพลวัตการเปลี่ยนแปลงของบริบทเมือง

เมื่อสรุปภาพรวมชี้ให้เห็นว่า พลวัตทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมได้สะท้อนตัวตนของชุมชนวัดประชาระบือธรรมที่ถือเป็นแบบจำลองภาพความสำเร็จของกลไก “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) ที่หยั่งรากลึกและทำหน้าที่ขับเคลื่อนสังคมมาอย่างยาวนานกว่าศตวรรษ สายสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นของคนในชุมชนที่เกื้อกูลกันมามากกว่าสองช่วงอายุคนได้ถูกบ่มเพาะมาจากความทรงจำร่วมตั้งแต่ยุคที่พื้นที่แห่งนี้ยังเป็นสวนผลไม้ ทุ่งนา และผืนดินธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งมีเส้นทางสัญจรทางน้ำเป็นเส้นเลือดใหญ่ในการหล่อเลี้ยงและเชื่อมต่อชุมชนเข้าด้วยกัน

แม้ในปัจจุบัน โครงสร้างทางกายภาพและวิถีเศรษฐกิจจะเปลี่ยนผ่านสู่สังคมเมืองอย่างสิ้นเชิง ประชาชนส่วนใหญ่เปลี่ยนสถานะมาเป็นผู้เช่าที่ดินของวัดและกรมการศาสนา และวิถีชีวิตดั้งเดิมอย่างการทำเกษตรกรรมและชาวสวนได้เลือนหายไป แทนที่ด้วยการประกอบอาชีพรับจ้าง รับราชการ รวมถึงอาชีพสมัยใหม่ที่ต้องหลั่งไหลออกไปทำงานนอกพื้นที่ในแต่ละวัน แต่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็วนี้ “ผู้สูงอายุ” กลับกลายเป็นกลุ่มผู้พำนักหลักในชุมชน ระหว่างวันที่ออกมาทำหน้าที่ดั่งผู้อภิบาลท้องถิ่น คอยขับเคลื่อนกลไกและกิจกรรมการพัฒนาชุมชนให้สอดรับกับนโยบายของภาครัฐอย่างเข้มแข็ง

ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ที่พัดพาให้ผู้คนแยกย้ายกันออกไปเติบโต “วัด” ยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมจิตใจอันศักดิ์สิทธิ์ของชาวบ้านที่ร่วมสร้างประวัติศาสตร์และสืบสานความสัมพันธ์อันดีงามมาตั้งแต่อดีต ยิ่งไปกว่านั้น วัดยังเป็นพื้นที่สาธารณะเพียงแห่งเดียวในชุมชนที่มีอาณาเขตเปิดกว้างให้ประชาชนได้เข้ามาปฏิสัมพันธ์และใช้สอยประโยชน์ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นในมิติทางสังคม วัฒนธรรมประเพณี กระบวนการพัฒนาท้องถิ่น หรือแม้กระทั่งงานสังคมสงเคราะห์เพื่อเกื้อกูลผู้ยากไร้ พื้นที่ของวัดจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงแค่การเป็นศาสนสถาน แต่ได้ปรับเปลี่ยนเป็น “พื้นที่ส่วนรวมของทุกคนอย่างแท้จริง” ที่ช่วยถักทอจิตวิญญาณความเป็นชุมชนให้คงอยู่อย่างยั่งยืน

ภาพที่ 5.22 บริบทชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 ปี พ.ศ.2552

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2552)

เมื่อพิจารณาจากพื้นที่เมื่อปี พ.ศ.2552 กับสภาพที่เกิดขึ้น ณ ปัจจุบัน (พ.ศ.2569) วิเคราะห์สภาพทั่วไปทำให้พบว่า พื้นที่บริบทสังคมไม่เปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของอาคารบ้านเรือน พื้นที่ยังคงเดิม สภาพเมื่อ 10 ปีที่แล้วไม่แตกต่างจากปัจจุบันมากนัก เพราะพื้นที่มีการเช่าไว้ในระยะยาว บางพื้นที่เป็นของเจ้าของเอกชน บ้านส่วนตัว และรอบบริเวรของชุมชนติดกับพื้นที่ทหาร คลองบางกระบือ ทุกอย่างในเชิงพื้นที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ และสิ่งสำคัญ คือ การไม่มีอาชีพกลุ่มร่วมของคนผู้สูงอายุที่เป็นกำลังสำคัญของการพัฒนาชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนวัดประชาระบือธรรมที่เห็นอย่างชัดเจน ดังนี้

1) ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1 เป็นชุมชนกลไกหลักในการขับเคลื่อนกิจกรรมพัฒนากลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม

2) ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1 มีการแข่งขันเลือกตั้งการเป็น “ประธานชุมชนและคณะกรรมการชุมชน” อย่างสมศักดิ์ศรีด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน

3) เกิดกลุ่มอาชีพ 2 กลุ่มที่มั่นคงดำรงอย่างยั่งยืนมาตลอดระยะเวลา 10 ปี คือ กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม เน้นการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อเสริมให้กับกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ที่เป็นกลุ่มอาชีพด้านการนวดไทย

4) การบูรณปฏิสังขรณ์พระอุโบสถจากชั้นเดียวเป็น 2 ชั้น

5) มีการวิจัย เป็น “ห้องเรียนชุมชน” (Social Lab) ของแขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม กลุ่มวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

6) มีศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ที่ขับเคลื่อนร่วมกันระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทากับชุมชนวัดประชาระบือธรรมจนได้รับการยอมรับจากสำนักงานเขตดุสิตและประชาชน ผู้นำใน 43 ชุมชนเขตดุสิต

ผู้เขียนสรุปสภาพที่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนไว้ดังตารางจำแนกเป็นความเหมือน ความแตกต่าง ความเด่น จุดพัฒนา และความต้องการร่วมกัน ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5.1 วิเคราะห์สภาพการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ชุมชน	ความเหมือน	ความแตกต่าง	ความเด่น	จุดพัฒนา	ความต้องการร่วมกัน
วัดประชาระบือธรรม 1	- ประชาชนส่วนใหญ่เป็นเจ้าของบ้านและผู้เช่าระยะยาว อยู่ร่วมกันมามากว่า 30 ปี - องค์กรในระดับชุมชน ทุกชุมชน คือ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง มี ศูนย์สุขภาพชุมชน (อสส.)	ส่วนใหญ่เป็นผู้เช่าพื้นที่วัดประชาระบือธรรม มีอาชีพนอกชุมชน เพราะเป็นชุมชนแออัด มีวัด และโรงเรียนประจำ มีตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม วันพุธ และวันอาทิตย์	เป็นพื้นที่แรกในการจัดตั้งชุมชนแบบไม่เป็นทางการ โดยเป็นพื้นที่วัด และมีโรงเรียนตามมา เป็นพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกันของทั้ง 4 ชุมชน	ถนนในชุมชนเป็นส้นทางลัด (แต่แคบมาก รถสวนกันต้องรู้จักที่หลับหลีก) ความสะอาด ความเป็นระเบียบ	**<u>อาชีพร่วมสร้างรายได้เสริม</u>** สำหรับผู้สูงอายุที่เป็นกำลังสำคัญของการพัฒนาชุมชน (สำหรับประชาชนที่สามารถสร้างรายได้ร่วมกันด้วยศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา)... สร้างแนวคิดร่วมด้วยกระบวนการ AIC.
วัดประชาระบือธรรม 2	- คนสวนใหญ่ที่เป็นกำลังแรงงานจะออกไปทำงานนอกชุมชน คนวัยผู้ใหญ่และสูงวัยจะอยู่ดูแลบ้าน - วิถีชีวิตแบบชุมชนเมือง	เป็นชุมชนดั้งเดิม ร่องสวนผลไม้และมีพื้นที่เช่า เจ้าของเป็นเอกชน มีตรอก ซอก ซอยระหว่างบ้านเรือน มีอาชีพตีทอง	มีร่องรอยของบ้านดั้งเดิม บ้านลุงดำ หรือ ป้าพัชนี (ร่องสวนตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5)	ความสะอาด และการสัญจรในถนนแคบต้องมีสัญญาณแจ้ง	
วัดประชาระบือธรรม 3	- ไม่มีอาชีพส่วนรวม - เป็นชุมชนหนาแน่น - ชุมชนถูกตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการโดยรัฐ (สำนักงานเขต)	มีตึก อาคารเช่าห้องพัก และบ้านเรือนแบบสมัยใหม่ และมีพื้นที่ว่างไม่ใช้ประโยชน์ มีอาชีพร้านค้าของของชำ	ไม่มี	ความสะอาดของชุมชน จะจัดระเบียบเรียบร้อย	
วัดประชาระบือธรรม 4	- มีความพร้อมในด้านสาธารณูปโภค - มีร้านขายของชำแทรกอยู่ในชุมชนบ้าง	เป็นอาคารพานิชย์ ทำธุรกิจสมัยใหม่ในชุมชน และเป็นบ้านที่อยู่อาศัยของคนมีธุรกิจ (คนมีรายได้สูง) ส่วนใหญ่เป็นอาคารพักอาศัยให้คนประชากรแฝง	ไม่มี	ไม่มีพื้นที่สาธารณะ	
		ส่วนใหญ่ชุมชนทั้ง 4 พัฒนาเต็มพื้นที่ ไม่สามารถขยายหรือพัฒนาในเชิงกายภาพได้เพราะเกี่ยวข้องกับกฎหมาย ความเป็นเจ้าของ และผลกระทบเพราะติดกับพื้นที่ทหาร			

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2552; 2565)

ตลอดการทำงานวิชาการโดยใช้ชุมชนเป็นฐานได้ใช้องค์ความรู้การเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมลงสู่ชุมชน ทุกครั้งที่ลงพื้นที่จะเป็นทุกที่ที่มีความสุขจากสิ่งที่เป็นคุณค่ามากกว่ามูลค่าเป็นกำไรทางสังคมที่เกิดเป็นบันได 7 ขั้น ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.23 บันได 7 ขั้นความสำเร็จของการทำงานชุมชน 13 ปี

2. หลักการการทำงานเชิงพื้นที่ในชุมชนเมือง

การวิเคราะห์บริบทและสภาวการณ์ก่อนการเปลี่ยนแปลง (baseline situational analysis) ของเป้าหมายสำคัญในงานพัฒนาท้องถิ่น ถือเป็นพันธกิจเชิงยุทธศาสตร์ของคณาจารย์ในสถาบันอุดมศึกษา ซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอดองค์ความรู้แก่นักศึกษาในภาคทฤษฎีพร้อมกับการบูรณาการงานบริการวิชาการรับใช้สังคมเพื่อตอบสนองต่อโจทย์ความต้องการและแก้ไขปัญหาของประชาชนในพื้นที่อย่างเป็นระบบและมีหลักวิชาการ ด้วยเหตุนี้ การทำงานพัฒนาสังคมภายใต้ศาสตร์การพัฒนาท้องถิ่น จึงมุ่งเน้นการสร้างผลลัพธ์เชิงประจักษ์ (empirical outcomes) ที่นำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ทั้งในรูปแบบการเปลี่ยนแปลงฉับพลันตามสถานการณ์ หรือการพัฒนาอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามระยะเวลาและแผนงานที่กำหนด กระบวนการดังกล่าวขับเคลื่อนผ่านการน้อมนำ “ศาสตร์พระราชา” และหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มาเป็นกรอบแนวคิดต้นแบบ (conceptual model) ในการพัฒนาพื้นที่ทั้งในบริบทชุมชนเมืองและชุมชนชนบท

หัวใจสำคัญของกระบวนการอยู่ที่การนำหลักคิดและหลักการทรงงานของพระองค์มาปรับสู่การปฏิบัติ โดยนำนักศึกษาลงพื้นที่ปฏิบัติงานจริงในบริบทชุมชนเมือง ซึ่งถือเป็นความท้าทายอย่างยิ่งเนื่องจากชุมชนเมืองมีโครงสร้างทางสังคมที่ซับซ้อน ตลอดจนมิติต่างๆ ของปัญหาที่มีความหลากหลายอันเป็นผลมาจากการย้ายถิ่นฐานของประชากรจากแต่ละภูมิลำเนาเข้ามาอยู่อาศัยร่วมกันเพื่อให้การทำงานร่วมกับชุมชนเมืองให้บรรลุผลสำเร็จ จึงได้ประยุกต์ใช้หลักการเข้าถึงพื้นที่ 7 ประการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ไปหา “ผู้นำ”

ผู้นำเป็นเรื่องสำคัญในการลงพื้นที่พัฒนากับชุมชนเมือง เพราะการเข้าถึงชุมชนต้องได้รับการอนุญาตจากผู้นำ หรือการไปเดินในชุมชนของคนแปลกหน้าต้องมีผู้นำพาไปนั่นเป็นเพราะว่า ในชุมชนส่วนใหญ่ที่เป็นชุมชนเมืองพื้นที่ทางเดินจะแคบ ตรอก ซอก ซอย เยอะมากและสำคัญเป็นพื้นที่สีแดงเป็นส่วนใหญ่ (สีแดง คือ พื้นที่ยาเสพติด) ดังนั้นน้อยมากที่ชุมชนในเขตดุสิตเมื่อ 7 ปีที่แล้วจะเป็นพื้นที่สีขาว ส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่สีแดงยาเสพติดมาก ทั้งผู้เสพและผู้จำหน่าย รวมถึงยังมีบ้านหลายหลังที่เป็นเอกชน และการไปใกล้หรือเข้าใกล้บางพื้นที่จะมี

พวกสุนัขดุมาก ด้วยเหตุนี้เองผู้นำที่รู้จักพื้นที่ของตนเองดี รู้จักคนในพื้นที่ของตนเองดี รู้จักพื้นที่ใดปลอดภัย พื้นที่ใดอันตราย การลงพื้นที่ต้องมีผู้นำ เช่นเดียวกันถ้าการปล่อยให้นักศึกษาลงพื้นที่เอง จึงเป็นเรื่องที่อันตรายมาก ครูอาจารย์ จึงต้อง “เป็นผู้นำ” ในการพาลงพื้นที่ไปรู้จัก พูดคุยกับชาวบ้าน ผู้นำก่อนแล้วจึงให้ลงพื้นที่การศึกษา วิจัย พัฒนา ในภายหลังได้อย่างราบรื่นและปลอดภัย

2.2 น้อมนำหลักการทรงงาน

การทำงานในพื้นที่ชุมชนเมือง ผู้ที่ลงพื้นที่ทั้งครูอาจารย์ นักศึกษา เจ้าหน้าที่ต้องรู้จัก “น้อมนำหลักการทรงงาน” ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มาเป็นแนวทางไว้เสมอ เพราะถ้ารู้สึกท้อแท้ “ต้องรำลึกถึง Idol เสมอแล้วเราจะ I do” ต่อไปได้ โดยผู้เขียนได้ระลึกเสมอว่า “ถ้าเราลงพื้นที่ต้องตระหนักในเรื่อง ระเบิดจากข้างใน ภูมิสังคม ทำตามลำดับขั้น การมีส่วนร่วม ไม่ติดตำรา พึ่งตนเอง พออยู่พอกิน เศรษฐกิจพอเพียง ทำงานอย่างมีความสุข รู้รักสามัคคี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554, 2561) โดยทั้ง 10 หลักการทรงงานถูกนำมาเป็นฐานคิดและแนวปฏิบัติหลักยึดที่สำคัญให้กับนักพัฒนา นักศึกษา ครูอาจารย์ศาสตร์การพัฒนาสังคม มีบางครั้งหรือเมื่อยามใดที่ท้อแท้ในการทำงานกับชุมชนท้องถิ่น หรือพื้นที่พัฒนา วุ่นวายกับผู้คน คิดงานพัฒนา ช่วยแก้ไขปัญหาไม่ออก จะนึกถึงและนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา การปฏิบัติทั้งการคิดและปฏิบัติจนเป็นกิจวัตรทั้ง 10 หลักจะเป็นเสมือนเราขึ้นลงบันได 10 ขั้น หมายความถึงทั้งผู้สอนเองและนักศึกษาสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม นำหลักการเหล่านี้เดิน “ขึ้น - ลง” อย่างมีวิถีวิธีทำงานอยู่เป็นประจำ อนึ่งนอกจากจะเป็นบันไดให้ยืนอย่างมั่นคง ยังเป็นก้าวหน้าในการสร้างองค์ความรู้ไปช่วยเหลือชุมชนท้องถิ่นและสังคมเสมอ เมื่อนำ 10 หลักการมาวิเคราะห์ในการปฏิบัติงานจริง จึงได้กำหนดกรอบช่วงแรกเป็นหลักของการทำงาน 5 ขั้น เป็นการครองงานและ 2 ขั้นต่อไปเป็นการฝึกตนครองตนให้เป็นแม่แบบที่ดีให้ได้เพื่อเป็นตัวอย่างให้คนได้ทำงานร่วมมีความสุข และรู้รักสามัคคี เพราะมีตนเองเป็นตัวอย่างที่ดีเป็นหัวใจสำคัญ จะครองใจคนในทีมงานและประชาชนจนทำให้การทำงานสำเร็จได้อย่างสมบูรณ์ ดังภาพต่อไปนี้

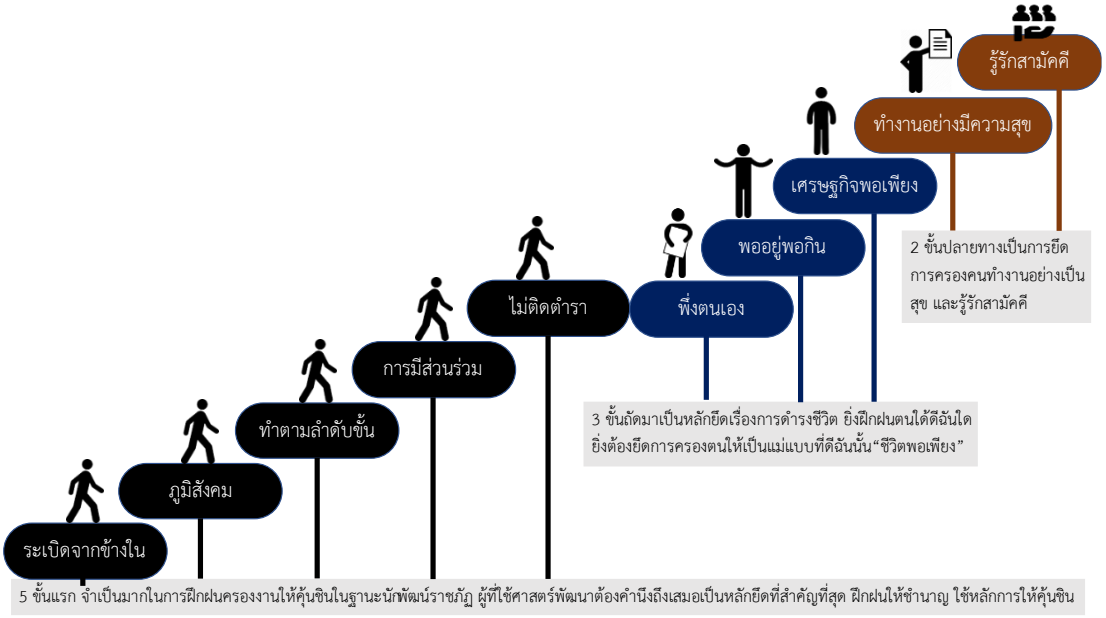

ภาพที่ 5.24 บันได 10 หลักการยึดในการทำงานพัฒนาเชิงพื้นที่ชุมชนเมือง

2.3 ประสานรอบทิศ

การลงพื้นที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ “ต้องประสานรอบทิศทาง” โดยเจ้าของพื้นที่ต้องรู้ว่าเราลงพื้นที่ไปพัฒนา นั่นคือ หน่วยงานรัฐที่ดูแลพื้นที่ ซึ่งพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร หน่วยงานที่ดูแลโดยตรงคือ สำนักงานเขตดุสิต บางพื้นที่อยู่ในพื้นที่ทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ต้องประสานให้เจ้าหน้าที่รับทราบ และที่สำคัญชุมชนมุ่งเป้าพัฒนาอยู่ในพื้นที่เขตวัดประชาระบือธรรม ต้องประสานเจ้าอาวาส เช่นเดียวกัน นอกจากจะประสานภายนอกแล้วยังต้องประสานภายใน อาทิ ทำหนังสือขออนุญาตลงพื้นที่จากอธิการบดี คณบดี และหัวหน้าสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมต้องรับรู้รับทราบ ในการประสานรอบทิศทำให้เราพานักศึกษาและทีมงานลงพื้นที่ได้อย่างมั่นใจมากขึ้น รู้สึกปลอดภัยมากขึ้น ทำงานเต็มกำลังความสามารถมากขึ้น สามารถเข้าถึงชุมชนได้ตลอดต่อเนื่องทำให้การพัฒนา กิจกรรม โครงการ กระบวนการ การส่งนักศึกษาลงพื้นที่ได้ข้อมูลตรงตามเป้าหมาย และยกระดับงานไปสู่เป้าหมายร่วมกันได้อย่างแม่นยำ

2.4 ทำงานกัดติด

บริบทของชุมชนเมืองมีลักษณะเฉพาะทางกายภาพและสังคมที่มีความซับซ้อนสูง (complex social structure) โครงสร้างประชากรมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและวิถี

ชีวิตเนื่องจากการย้ายถิ่นฐานเข้ามาประกอบอาชีพในกรุงเทพมหานคร สมาชิกส่วนใหญ่มีสถานะเป็นเพียง “ผู้เช่าที่อยู่อาศัย” ซึ่งอาจไม่ใช่ผู้นำการเปลี่ยนแปลงดั้งเดิม (change agents) ในงานพัฒนาพื้นที่ ปรากฏการณ์นี้ส่งผลให้ประชากรมีอัตราการเคลื่อนย้ายสูงตามฤดูกาลหรือตามปัจจัยทางเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องขับเคลื่อนงานในพื้นที่อย่างจริงจัง ทุ่มเท และมีความยืดหยุ่นสูง โดยใช้ “กระบวนการสร้างความผูกพันเชิงลึกดั่งเครือญาติ” (kinship-based engagement) เพื่อรับฟังทั้งสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริง พร้อมทั้งพิสูจน์ความจริงใจผ่านการทำงานอย่างต่อเนื่อง

ความท้าทายสำคัญของการพัฒนาชุมชนเมืองคือ ความยากในการสร้างผลลัพธ์เชิงประจักษ์ในระยะสั้น หากกระบวนการลงพื้นที่ขาดความต่อเนื่องและจริงจัง อาจส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์ “กลุ่มจัดตั้งเชิงผลประโยชน์” (pseudo-participants) มาร่วมกิจกรรมเพียงชั่วคราวเพื่อมุ่งหวังสิ่งของตอบแทนหรือเบี้ยเลี้ยง แทนที่จะเป็นผู้มีส่วนร่วมที่ต้องการยกระดับทักษะอาชีพและสร้างรายได้เสริมเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตอย่างแท้จริง เนื่องจากประชากรในเมืองจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการดิ้นรนหารายได้ในชีวิตประจำวันก่อนการสละเวลาเพื่อสาธารณะ

ดังนั้น กลยุทธ์สำคัญในการขับเคลื่อนโครงการให้ประสบความสำเร็จและเกิดความยั่งยืนในระยะยาว คือการค้นหาและคัดกรอง “ผู้สร้างนวัตกรรมชุมชนตัวจริง” (innovators participants) ที่มีความพร้อมและสามารถอยู่ร่วมขับเคลื่อนกิจกรรมได้ตลอดช่วงแผนการทำงานเชิงพื้นที่ร่วมกัน โดยการลงพื้นที่แบบเกาะติดและต่อเนื่อง ซึ่งความร่วมมือที่เกิดจากความจริงใจและตระหนักในปัญหาของตนเองนี้ จะเป็นปัจจัยต้นน้ำที่นำไปสู่ผลลัพธ์การยกระดับเศรษฐกิจฐานราก การเพิ่มรายได้ของครัวเรือน และความสำเร็จตามเป้าหมายของโครงการอย่างเป็นรูปธรรม

2.5 ใช้ชีวิตติดดิน

การเข้าถึงพื้นที่ของคณาจารย์และนักศึกษาจำเป็นต้องลดทอนความเป็นทางการลงให้มากที่สุด โดยการลดตัวตน ฐานะ ตำแหน่งและถอดบทบาทความเป็นผู้เชี่ยวชาญจากห้องเรียนมาสู่การเป็นผู้อำนวยความสะดวกที่พร้อมเรียนรู้วิถีชีวิตร่วมกับชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งกระบวนการนี้จะช่วยให้คณะทำงานสามารถสร้างปฏิสัมพันธ์เชิงลึกและได้ใจจากชาวบ้าน

ทีมวิจัยก็ดี ทีมบริการวิชาการรับใช้สังคมและนักศึกษาต้องทำความเข้าใจและเข้าถึงครรลองวิถีชีวิตดั้งเดิม ทั้งในมิติด้านอาหารการกิน ความเป็นอยู่ และการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านอย่างไร้รอยต่อ ในกระบวนการขับเคลื่อนกิจกรรมนั้นสิ่งใดที่ชุมชนเสนอและมีศักยภาพที่จะดำเนินการได้เอง ทีมทำงานควรส่งเสริมให้พวกเขาเป็นผู้ลงมือปฏิบัติ เพื่อลดภาระการพึ่งพาจากภายนอก และเปิดโอกาสให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างผลลัพธ์ที่เป็นรูปธรรมด้วยตนเอง สิ่งสำคัญคือต้องทำลายกำแพงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างสังคมในอดีตที่มักทำให้นักวิชาการและชาวบ้านเกิดความรู้สึกอึดอัด เกรงใจ หรือเกรงขามต่อกัน ซึ่งก่อให้เกิดโครงสร้างความสัมพันธ์แนวดิ่งที่มองว่าฝั่งหนึ่งคือ "เจ้านาย/ผู้มีความรู้สูงกว่า" และอีกฝั่งคือ "ลูกน้อง/ผู้ขาดความรู้" ดังนั้น ทีมทำงาน คณาจารย์ นักศึกษาจึงต้องตระหนักรู้และลดทอนความรู้สึกแปลกแยกเหล่านี้ในจิตใจของชาวบ้าน โดยการประพฤติตนให้กลมกลืน ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย ติดดิน และเข้าถึงได้ง่าย การหลอมรวมตัวตนเข้ากับวิถีของชุมชนอย่างต่อเนื่องและอดทนภายใต้เงื่อนไขของเวลาเช่นนี้ ในท้ายที่สุดจะนำไปสู่การพัฒนา "ภาคีเครือข่ายร่วมคิดร่วมทำ" (co-creation team) ที่เป็นตัวจริงในการขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชนเมืองอย่างยั่งยืนแท้จริง

2.6 มีสินน้ำใจ

“สินน้ำใจ” ในที่นี้หมายความว่า การให้คำชมเชย คำยกย่อง การให้เกียรติ การได้รับเชิญเป็นวิทยากร รวมถึงการให้ค่าตอบแทนกับการทำงานบ้าง ให้กับชาวบ้านที่เป็นทีมแกนนำ (innovators) ของกิจกรรม หรือโครงการพัฒนา เพราะการทำงานกับพื้นที่อาจไม่ได้มีแค่โครงการเดียว มีทั้งวิจัย บริการวิชาการ โครงการ กิจกรรมนักศึกษาร่วมพัฒนา ยุทธศาสตร์ราชภัฏ อีกมากมายที่ลงพื้นที่ไปพัฒนาถึงจะสามารถสร้างฐานให้มั่นคงกับประชาชน หรือชาวบ้านที่ร่วมทำงานโดยให้ทีมแกนนำมีกิจกรรมอยู่ตลอดเวลา หรือมีการเปลี่ยนแปลง (change) อยู่ตลอดเวลา หรือมีการเคลื่อนไหวทางสังคมอยู่ตลอดอย่างต่อเนื่อง (movement) การให้สินน้ำใจนี้ เรียกอีกภาพหนึ่งคือ “การแบ่งปัน” ทั้งผลลัพธ์ในงานที่ทำ ทั้งประโยชน์ที่เป็นมูลค่า ทั้งคุณค่ากับแกนนำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ทีมสามารถยืนอยู่ได้จนวันหนึ่งสร้างรายได้ให้กับกลุ่มอาชีพแล้ว อยู่ได้และพอเพียงกับการบริหารจัดการตนเองได้ ตัวอย่างที่ดีที่สุดคือ กลุ่มนวดอาชีพวัดประชาระบือธรรมและกลุ่มภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม

2.7 ต้องมีวิจัยและบริการวิชาการ

การวิจัยและบริการวิชาการ เป็นกระบวนที่นำเครื่องมือวิจัยและองค์ความรู้จากการบริการวิชาการลงสู่การพัฒนาชุมชนได้อย่างมีความน่าเชื่อถือที่สุด เพราะประชาชนจะเชื่อมั่นว่า ครูอาจารย์ที่ลงพื้นที่พัฒนาชุมชนเมืองมีความแตกต่างจากนักพัฒน์ของหน่วยงานรัฐท้องถิ่นทั่วไป เพราะครูอาจารย์ และนักศึกษามีวิจัย บริการวิชาการ มีองค์ความรู้จากการเรียนการสอนไปสู่ประชาชน เมื่อประชาชนเกิด เชื่อมั่นในตัวครูอาจารย์แล้วย่อมได้รับการมีส่วนร่วมจากภาคประชาชนอย่างเต็มกำลัง ที่สุดแล้วผลลัพธ์ที่ดีจากกิจกรรม โครงการพัฒนาย่อมทำให้ประชาชนมีรายได้ มีอาชีพ มีคุณภาพชีวิตในวิถีคนเมืองอย่างมีความเหมาะสมและดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขอย่างยั่งยืน

ดังนั้นเมื่อสรุปหลักการเข้าพื้นที่ 7 ประการที่ผู้เขียนเสนอไว้เป็นการสะสมประสบการณ์ตลอดระยะเวลา 7 ปีในการทำงานพัฒนาชุมชนเมืองอย่างต่อเนื่อง ทั้ง 7 ไม่ได้แยกเป็นเอกเทศแต่สอดประสานทำงานกันอย่างลงตัวมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้เขียนเรียกว่า “ 7 in One” ดังภาพต่อไปนี้

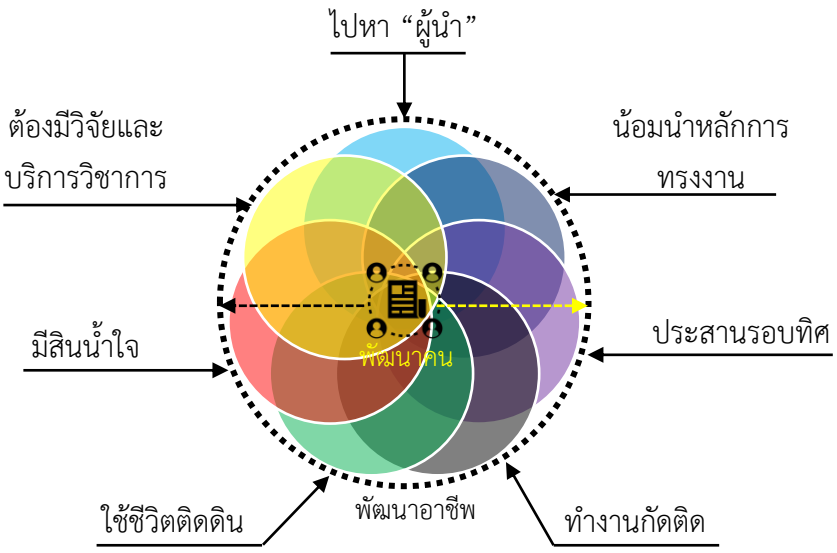

ภาพที่ 5.25 บูรณาการหลัก 7 in One

3. ศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม

การเกิดขึ้นของศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรมเป็นการเริ่มด้วยการปักหมุดการวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนเมือง ซึ่งระยะเวลาที่เชื่อมโยงองค์ความรู้สู่ชุมชนมาแล้วกว่า 14 ปี แล้ว ดังมีรายละเอียดตามไทม์ไลน์ต่อไปนี้

1) ปี พ.ศ.2552 สะพานแห่งวิชาการรับใช้สังคมได้เชื่อมโยงลงสู่ชุมชนเมืองเป็นครั้งแรกภายใต้ชื่อว่า การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งได้พบข้อเท็จจริงว่า (1) ประชาชนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม อยู่กันมากว่า 100 ปี และมี “วัด” เป็นศูนย์รวมจิตใจและกิจกรรมทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนาผูกคนรวมใจไว้เป็นหนึ่งเดียวกันด้วยพิธีกรรม และกิจกรรมในเทศกาลสำคัญทางสังคม อาทิ ทำบุญวันขึ้นปีใหม่ ทำบุญวันเทศกาล ทำบุญวันธรรมสวนะ วิถีเคยเป็นบ้านในร่องสวนผลไม้ เคยอยู่ร่วมกับธรรมชาติ บ้านอยู่ห่างกันไม่ติดกัน อยู่แบบเครือญาติ บัดนี้การพัฒนาของชุมชนทำให้ ร่องสวนหายไป ธรรมชาติหายไป สายน้ำลำคลองกลายเป็นถนนหนทาง พื้นดินกลายเป็นพื้นคอนกรีต บ้านเรือนสร้างติดๆ กัน สาธารณูปโภคและสาธารณูปการมีความสะดวกสบายมากคนจากอาชีพที่เคยมีอยู่ในชุมชน บัดนี้อาชีพของผู้คนต้องออกไปทำงานนอกชุมชนทั้ง รับราชการ ทำงานเอกชน รับจ้าง หวังเพียงใช้ “ชุมชนเป็นที่พักอาศัย” ในช่วงกลางคืนเท่านั้นวิถีชีวิตแบบเมือง ชีวิตเร่งรีบมากขึ้นทุกวันต้องดิ้นรนหารายได้มาจุนเจือครอบครัว ชุมชนในระหว่างวันคงเหลือความเงียบเหงาของผู้เฒ่าผู้แก่คนที่พอมีกำลังจะออกไปทำงานจิตอาสาพัฒนาชุมชนในฐานะประธานและคณะกรรมการชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข ปัญหาคือ ผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้นภาระหนักรายได้น้อย หรือจิตอาสามากกว่าหน้าที่ที่ได้รับในการดูแลพัฒนาชุมชน

2) ในปี พ.ศ.2554 มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้น้อมนำแนวคิด “นำองค์ความรู้รับใช้สังคม” มาขับเคลื่อนโครงการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร โดยเลือก ชุมชนเมืองวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต เป็นพื้นที่ตัวแบบจากทั้งหมด 43 ชุมชน เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่เผชิญปัญหาความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้างอย่างรุนแรง ซึ่งการศึกษาครั้งนั้นมุ่งวิเคราะห์สภาพปัญหาอย่างลึกซึ้งผ่านการเก็บข้อมูลภาคสนามด้วย การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth Interview) ร่วมกับการประเมินผลด้วย บันไดคุณภาพชีวิต ควบคู่ไปกับการประยุกต์ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมแบบ AIC (appreciation-influence-

control), การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research, PAR) และการวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based research, CBR) ผลการวิจัยพบว่า ปัญหาเร่งด่วนที่ชุมชนต้องการการแก้ไขคือ ปัญหาความยากจนและการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน จากข้อค้นพบดังกล่าว ส่งผลให้ชุมชนวัดประชาระบือธรรมกลายเป็นพื้นที่เป้าหมายหลักที่คณาจารย์ได้เข้าไปบูรณาการผลการศึกษาวิจัยร่วมกับการจัดการเรียนการสอน ในรูปแบบการถ่ายทอดองค์ความรู้และบริการวิชาการเพื่อสร้างอาชีพและพัฒนาคนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 เป็นต้นมา (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และไพรินทร์ ขัดธิพงษ์, 2555)

3) ปี พ.ศ.2555 ขับเคลื่อนบริการวิชาการแก่สังคมผ่านโครงการส่งเสริมอาชีพการนวดแผนไทยประยุกต์ ซึ่งเป็นโครงการถ่ายทอดองค์ความรู้ในศาสตร์การนวดแผนไทยประยุกต์ โดยอาจารย์วิทยาลัยสหเวชศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้เป็นวิทยากรถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับชาวบ้านของชุมชนวัดประชาระบือธรรม และยังมีอีกโครงการหนึ่งที่เป็นการสร้างแนวทางการการแก้ไขปัญหาความเหลื่อมล้ำดังกล่าวอีกหนึ่งโครงการ คือ โครงการประยุกต์หลักธรรมตามวิถีชีวิตเยาวชน 84 คนพอเพียงเพื่อความสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นโครงการการสร้างความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การประยุกต์ใช้ในระดับบุคคล

4) ปี พ.ศ.2556 รายวิชาเศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ ผสานการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร บูรณาการศาสตร์การพัฒนาสังคมกับศาสตร์การนวดแผนไทยประยุกต์ และโครงการประยุกต์หลักธรรมตามวิถีชีวิตเยาวชน 84 คนพอเพียงเพื่อความสุขอย่างยั่งยืน ก่อรูปเกิด “การรวมกลุ่มอาชีพ” เกิดขึ้นอย่างไม่เป็นทางการชื่อว่า “กลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรม” มีจำนวน 12 คน นำโดยป้าดม ผู้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการนวดกดจุดฝ่าเท้าโดยตรง

5) ปี พ.ศ.2557 สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา นำโดยฝ่ายบริการวิชาการลงพื้นที่ขับเคลื่อนปักหมุดเป้าหมายพัฒนาให้คนมีอาชีพสร้างรายได้ให้เกิดเป็นรูปธรรมจึงมีการทำความร่วมมือก่อตั้ง “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง วัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร” เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2557 เพื่อเป็นพื้นที่ศูนย์รวมการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหาชุมชนเมืองตัวอย่าง โดยเริ่มแรกนั้นมีการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านสหเวชศาสตร์ วิชา

แพทย์แผนไทยประยุกต์ เพิ่มเติมให้แก่สมาชิกของกลุ่ม และประชาชนที่สนใจ เพื่อสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักให้กับคนในชุมชน ช่วยแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างยั่งยืน และถ่ายทอดองค์ความรู้การบริหารจัดการระบบดำเนินงานของกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้า ตลอดจนเป็นแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชนเมือง โดยปัจจุบันได้เปลี่ยนชื่อศูนย์การเรียนรู้ว่า “ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม”

ภาพที่ 5.26 ความร่วมมือในการก่อตั้งศูนย์การเรียน วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม

โดยมีกิจกรรมที่ขับเคลื่อนเป็นองค์ความรู้แรก คือ อาชีพการนวดกดจุดฝ่าเท้า นวดผ่อนคลาย นวดไทยด้วยการถ่ายทอดความรู้จากคณาจารย์แพทย์แผนไทยประยุกต์ วิทยาลัยสหเวชศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นจุดเริ่มต้นแรกอาชีพของผู้สูงอายุที่มีพลังในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.27 ผู้สูงอายุที่มีพลังสร้างอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าชุมชนวัดประชาระบือธรรม

6) ปี พ.ศ.2558 มีวางแผนการดำเนินงานบูรณาการองค์ความรู้จาก แนวทางการดำรงชีวิตอย่างมีสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนในชุมชนเมือง โดยการจัดกิจกรรมการถ่ายทอดองค์ความรู้การรวมกลุ่มผลิต ”ยาหม่องพญาว่าน” พร้อมทั้งออกแบบบรรจุผลิตภัณฑ์ภายใต้แบรนด์ “ดุสิตระบือธรรม” ซึ่งสามารถใช้ผลิตภัณฑ์ยาหม่องพญาว่านนี้สำหรับการนวดของกลุ่มอาชีพ และจำหน่ายเป็นของที่ระลึกเพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่มอาชีพนี้อีกด้วย ในฐานความรู้ “การรวมกลุ่มอาชีพผลิตยาหม่องพญาว่าน” เริ่มจาก (1) ประชาสัมพันธ์รับสมัครสมาชิกลุ่มอาชีพ (2) ลงทะเบียนสมาชิกของกลุ่มอาชีพ ประชุมกลุ่มอาชีพ เพื่อการสร้างรายได้เสริม (3) มีการผลิตยาหม่องพญาว่านตามสูตร (4) มีการจัดทำบัญชีรายรับ – รายจ่าย (5) มีการบริหารจัดการวัสดุ – อุปกรณ์ และ (6) มีการบริหารจัดการเงินทุนและสวัสดิการของสมาชิกในกลุ่ม ชี้ให้เห็นว่า “ดุสิตระบือธรรม” เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2558 โดยติดฉลากที่ “ยาหม่องพญาว่าน” เป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรแรกของศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม

ภาพที่ 5.28 ผลิตภัณฑ์สมุนไพร “ดุสิตระบือธรรม”

7) ปี พ.ศ.2559 ยังมีฐานความรู้ที่เพิ่มขึ้น คือ “ฐานการนวดตัวเพื่อผ่อนคลาย” โดยมีวิธีการนวดเริ่มจาก (1) ผู้รับการนวดนอนคว่ำราบไปกับพื้นหรือที่นอน (2) เริ่มการนวดตั้งแต่บริเวณเท้าเพื่อสร้างความผ่อนคลาย แล้วจึงขยับการนวดขึ้นมาเรื่อย ๆ โดยเน้นที่บริเวณเส้นประสาทและกล้ามเนื้อเป็นส่วน ๆ (3) จากนั้นเปลี่ยนท่าให้นอนหงาย และเริ่มนวดบริเวณแขนไปจนถึงปลายนิ้วมือ (4) จากนั้นนั่งท่าหลังตรงเพื่อนวดตรงบริเวณสะบักหลัง ไหล่ ต้นคอและศีรษะ เป็นลำดับ และ (5) เมื่อนวดครบแล้วจึงคลายกล้ามเนื้อส่วนต่างๆ ให้กับผู้รับการนวดเพื่อให้เกิดความผ่อนคลาย (สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2561)

8) ปี พ.ศ.2560 เพิ่มองค์ความรู้เทคนิคการให้บริการเพื่อให้ผู้รับบริการประทับใจและกลับมาใช้บริการอีกครั้ง “ได้อย่างเต็มใจ” ต้องเริ่มจาก (1) รอยยิ้มที่เป็นมิตร (2) การจดจำชื่อลูกค้าและพูดคุยสื่อสารอย่างกันเอง (3) การถ่ายทอดความรู้ระหว่างการนวด (4) แสดงออกถึงความมีวินัยและซื่อสัตย์ต่อหน้าที่และผู้รับบริการ (5) ใส่ใจในเรื่องความสะอาดและดูแล ควบคุมคุณภาพของผลิตภัณฑ์ และ (6) กล่าวขอบคุณทุกครั้งด้วยความสุภาพและเป็นมิตรที่ดี ซึ่งทั้ง 6 ขั้นเป็นการถ่ายทอดองค์ความรู้อาจารย์จากวิชาการท่องเที่ยวและการโรงแรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

9) ปี พ.ศ.2561 ได้ดำเนินการสำรวจความต้องการ พบว่า สมาชิกกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าและชาวบ้านในพื้นที่มีความต้องการเป็นสมาชิกกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าของชุมชนและต้องการที่จะเรียนรู้วิธีการนวดกดจุดเพื่อผ่อนคลายเบื้องต้นด้วยตนเอง เพื่อฝึกฝนทักษะการ

รักษาสุขภาพเบื้องต้นด้วยตนเองได้ ซึ่งมหาวิทยาลัยได้บูรณาการกับการเรียนการสอนรายวิชาหัตถเวชกรรม 1 นำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ คือ “การทำหลักสูตรการนวดกดจุดฝ่าเท้า”

10) ป พ.ศ.2562 “การผลิตยาดมสมุนไพร” เพื่อสรางรายไดจากอาชีพเสริม ซึ่งองคความรูดังกลาวมีการตอยอดไปสูพื้นที่ชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ถายทอดองคความรูโดยสาขาแพทยแผนไทยประยุกตวิทยาลัยสหเวชศาสตร

11) ป พ.ศ.2563 “กระบวนการจัดการวัตถุดิบผลิตภัณฑจากสมุนไพร” ได แนวความคิดมาจาก zero waste คือ แนวคิดการทำให ขยะเหลือศูนย ด วยการเลือกใช วัตถุดิบที่สามารถนำมาแปรรูปใชไดใหม ลดปริมาณของเสียที่จะทิ้งใหเหลือนอยที่สุด โดยตองหมุนเวียนทรัพยากรกลับมาใชใหมให เกิดประโยชน ทั้งนี้ผลิตภัณฑของศูนยการเรียนรู ฯ มี 2 ชนิด ได แก ยาหมองสมุนไพรน้ำมันพญาวาน ชนิดเจล ชนิดน้ำ จากผลิตภัณฑดังกลาวจะเหลือเศษสมุนไพรที่ผานการคั้นน้ำจำนวนมาก จึงมีการจุดประกายความคิดในการนำเศษสมุนไพรดังกลาวมาผลิตเปน “ยาดมสมุนไพรพญาวาน” โดยเพิ่มสวนผสมอยางดอกจันทร ลูกกระวาน กานพลู พริกไทยดำ อบเชย และยาหอมเพื่อให กลิ่นหอมสดชื่นมากยิ่งขึ้น ซึ่งองคความรูดังกลาวมีการตอยอดไปสูพื้นที่ชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมารามเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ถายทอดองคความรูจากสาขาแพทยแผนไทยประยุกต์ ซึ่งเป็นการแก้ไขปญหาสังคมที่ซับซอนฝังรากมาอยางยาวนานนำไปสูการแกไขอยางตรงจุดของมหาวิทยาลัย ที่ทำให ศูนยการเรียนรู ฯ แห่งนี้เป็นต้นแบบในการแกไขปญหาความยากจนเบื้องต้นสำหรับผู้สูงอายุและสรางความเขมแข็งให กับชุมชนได อยางยั่งยืน ผานการถายทอดนวัตกรรมสูการนำไปประยุกตใช อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให หลายชุมชนตางให ความสนใจเขามาศึกษา และนำไปเปนตนแบบตอไป

12) ปี พ.ศ.2564 พัฒนากระบวนการขั้นตอนการผลิตสมุนไพร ยาหม่องเจล ยาหม่องน้ำ ยาดม และน้ำมันเขียว ให้ครบวงจร โดยการมีส่วนร่วมของ อาสาสมัครสาธารณสุข ผู้สูงวัย นักเรียนโรงเรียนวัดประชาระบือธรรม และนักศึกษาสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นเครือข่ายร่วมพัฒนาและวิพากษ์ผลลัพธ์ พิสูจน์และพัฒนากลิ่น รูปลักษณ์ รวมถึงการขาย การค้นหาลักษณ์ที่ดึงดูดใจลูกค้าที่เข้ามานวดและข้าราชการที่มาใช้บริการกับทางศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม

ภาพที่ 5.29 กิจกรรมผลิตภัณฑ์สมุนไพร “ดุสิตระบือธรรม”

13) ปี พ.ศ.2565 นักวิจัยได้มีกิจกรรมการถ่ายทอดองค์ความรู้ครบวงจร 8 ขั้นตอนตามผลการวิจัย เรื่อง “การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรม ตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร” ได้แก่ (1) การผลิต (2) การเตรียมวัตถุดิบ (3) การจัดซื้อวัตถุดิบ (4) การอบรมขั้นตอนการผลิต (5) บรรจุภัณฑ์ (6) การออกแบบสลาก (7) การจำหน่ายตลาด (8) การทำบัญชีครัวเรือน และการถ่ายทอดองค์ความรู้เชิงปฏิบัติการ เริ่มจากการผลิตผลิตภัณฑ์สมุนไพร: น้ำมันเขียวพญาญอ การนวดเพื่อสุขภาพเชื่อมโยงกับผลิตภัณฑ์สมุนไพร พหุวิธีผลิตผลคนทำผลิตภัณฑ์สมุนไพร การออกแบบลวดลายไทยผสมทุนวัฒนธรรมดุสิตบนบรรจุภัณฑ์ผลิตภัณฑ์สมุนไพร: น้ำมันเขียวพญาญอ และการสร้างเอกลักษณ์ของน้ำมันเขียว ยาหม่อง การนวดของชุมชนวัดประชาระบือธรรม จากนั้นได้มีการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ต้นแบบให้เป็นอัตลักษณ์ของ “ดุสิตระบือธรรม” เพื่อเพิ่มความน่าสนใจผลิตภัณฑ์ และดึงดูดใจลูกค้ามากขึ้น แต่ประเด็นสำคัญ คือ การสร้างรายได้เสริม เติมรายได้หลัก ลดความเหลื่อมล้ำของครัวเรือนให้รู้จักพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2564)

จากปัญหาสังคมที่ซับซ้อน และมีมาอย่างยาวนาน สู่การแก้ไขอย่างตรงจุดของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ที่ทำให้ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรมเป็นต้นแบบในการแก้ไขปัญหาความยากจน และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืน ผ่านการถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การนำไปประยุกต์ใช้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้หลายชุมชนต่างให้ความสนใจเข้ามาศึกษา และนำไปเป็นต้นแบบต่อไปให้มีแนวทางที่เด่นชัดที่สุดในกิจกรรมของศูนย์มี 3 แนวทาง ได้แก่ กิจกรรมบริการวิชาการแก่สังคม การเป็นพื้นที่วิจัยชุมชนเมือง และการเป็นห้องเรียนชุมชน (social lab) ของนักศึกษาสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมของศูนย์จะเป็นกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสำคัญที่สุด ได้แก่ (1) ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (2) โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม (3) ผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 (4) อาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) (5) เครือข่ายชุมชนเขตดุสิต (6) ทีมยุวชนภัฏพัฒน์ มรภ.สวนสุนันทา และ(7) กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ที่ได้รับจากกิจกรรม คือ องค์ความรู้การนวด การผลิตผลิตภัณฑ์ การสร้างรายได้ การทำบัญชีครัวเรือน การบริหารจัดการกลุ่มอาชีพ ซึ่งความคาดหวังของประชาชนปรารถนายกระดับผลิตภัณฑ์เป็น “ดุสิตแบรนด์” ในอนาคต

ภาพที่ 5.30 ต้นแบบห้องเรียนชุมชนกลางเมือง สร้างอาชีพ รายได้ด้วยตัวเอง

ทั้งนี้ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาชูศูนย์เรียนรู้ฯ วัดประชาระบือธรรม ต้นแบบห้องเรียนชุมชนกลางเมือง สร้างอาชีพ รายได้ด้วยตัวเอง ลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมอย่างยั่งยืน (สยามรัฐออนไลน์, 2565, 25 มิถุนายน) จนกระทั่งในปัจจุบันเกิดการจัดตั้งกลุ่มอาชีพแยกออกมาจากกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือเพื่อขับเคลื่อนอาชีพใหม่ เป็น “กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม”

แบบ กอ. ๒

คำขอเลขที่ ๒/๒๕๖๔
ทะเบียนเลขที่ ๒/๒๕๖๔

สำนักงานเขตดุสิต
กรุงเทพมหานคร

ใบทะเบียนการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ
วันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔

หนังสือฉบับนี้ นายทะเบียนกลุ่มอาชีพสำนักงานเขตดุสิต มอบให้เพื่อเป็นหลักฐานแสดงว่า กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรมยาหม่องน้ำมันเขียวสมุนไพรพญาว่าน ได้รับการจดทะเบียนเป็นกลุ่มอาชีพเขตดุสิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพนวดแผนไทยให้กับแม่บ้านชุมชน มีสมาชิกของกลุ่ม จำนวน ๑๓ คน มีนายสิทธิชัย เลิศอนันต์ เป็นหัวหน้ากลุ่ม ภูมิลำเนาอยู่บ้านเลขที่ ๒๙/๔ ซอยวัดประชาระบือธรรม แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โทรศัพท์ ๐๖๓ ๗๘๐ ๕๘๐๔ สำนักงานกลุ่มอาชีพตั้งที่เลขที่ ๑๖๑ ซอยวัดประชาระบือธรรม ถนนพระราม ๕ แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โทรศัพท์ ๐๖๓ ๗๘๐ ๕๘๐๔ ได้ขอจดทะเบียนกลุ่มอาชีพเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๖๔ และจะสิ้นสุดอายุในวันที่ ๒๐ ธันวาคม ๒๕๖๕

.....
(นายธานินทร์ เนียมหอม)
ผู้อำนวยการเขตดุสิต
นายทะเบียนสำนักงานเขตดุสิต

ภาพที่ 5.31 เอกสารและกิจกรรมเพื่อตั้งกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม

ทั้งนี้องค์ความรู้ที่สำคัญในการวิจัยซึ่งเป้าหมายที่ต้องการสร้างอัตลักษณ์จากผลิตภัณฑ์สมุนไพรให้เป็นตำรับยาสมุนไพรใช้สำหรับการนวดไทยเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2565 การวิจัยเรื่องการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญาเพื่อยกระดับผลิตผลชุมชนเมืองเชิงคุณค่าสู่การสร้างมูลค่าของผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ดุสิตแบรนด์ (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุมิตรา นวลมีศรี, เพ็ญนภา ปาละปิน และวรรณี พรมด้าว, 2565) ผู้เขียนมอบทีมนักวิจัยนำโดย พท.ป.ดร.วรรณี พรมด้าว ขับเคลื่อนในวิจัยเป็นโครงการย่อยที่ 2 การพัฒนาทุนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมบริบทเมืองสู่การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในการเสริมสร้างสุขภาวะที่ดีของคนเมืองและสร้างรายได้ให้ชุมชนอย่างยั่งยืน พบผลการวิจัยว่า ในพื้นที่เขตดุสิตมีผู้เชี่ยวชาญ ในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ มากกว่า 10 ปี และเป็นแหล่งสมุนไพรต้นแบบที่สามารถพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์จากทุนทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และแปรรูปออกแบบให้เป็นอัตลักษณ์ของท้องถิ่นได้ และได้คัดเลือกผลิตภัณฑ์ จำนวน 5 ผลิตภัณฑ์ ที่จะสามารถต่อยอด อนุรักษ์ที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งได้เป็นผลิตภัณฑ์สำหรับทา ถู นวด ได้แก่ (1) ยาดมสมุนไพร (ชิลหานางไพล) (2) พิมเสนน้ำ (หัตถาธารา) (3) ยาหม่องว่านสมุนไพร (หทัยพญาว่าน) (4) น้ำมันเหลืองสมุนไพร (เสน่ห์นางคำ) (5) น้ำมันนวด (วิมานเวชสุนันทา) และผู้ตอบแบบสอบถามโดยส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในผลิตภัณฑ์สมุนไพร อยู่ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.24) แสดงให้เห็นว่า การนำเอาผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถนำมาเสริมสร้างกระบวนการด้านสุขภาพ ทั้งทางด้านกาย และจิตใจเป็นอย่างดี และยังเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชนอีกทางหนึ่ง

ผลิตภัณฑ์ต้นแบบ 5 ผลิตภัณฑ์ ที่สามารถต่อยอด อนุรักษ์ที่มีอยู่ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ซึ่งได้เป็นผลิตภัณฑ์สำหรับทา ถู นวด ได้แก่ 1) ยาดมสมุนไพร (ชิลหานางไพล) 2) พิมเสนน้ำ (หัตถาธารา) 3) ยาหม่องว่านสมุนไพร (หทัยพญาว่าน) 4) น้ำมันเหลืองสมุนไพร (เสน่ห์นางคำ) 5) น้ำมันนวด (วิมานเวชสุนันทา) ดังภาพต่อไปนี้

หัตถาธารา (พิมเสนน้ำ)	ชิลหานางไพล (ยาดม)	หทัยพญาว่าน (ยาหม่อง)	วิมานเวชสุนันทา (น้ำมันนวด)	เสน่หานางคำ (น้ำมันว่าน)

ภาพที่ 5.32 ตำรับผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม (ต้นแบบ)

ที่มา: วรรณี พรมด้าว (2565)

เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาชุมชนเมืองต้องให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นผลลัพธ์ปลายทางในการลงพื้นที่ผสานองค์ความรู้ด้านการเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนวัดประชาระบือธรรมเป้าหมายปลายทางสุดท้ายจนก่อให้เกิดเป็นผลลัพธ์ 4 ประการ ได้แก่ ประชาชนเกิดรายได้ มีอาชีพที่มั่นคง มีศักดิ์ศรีได้รับยอมรับทางสังคม และต้นแบบการพัฒนาอาชีพชุมชนเมือง นอกจากนี้ผลลัพธ์ที่สะท้อนความยั่งยืนเพิ่มเติมเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการได้รับการยืนยันจากถ้อยคำของกลุ่มดุสิตระบือธรรม ดังนี้

1) กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรมได้ทำบัญชี หักเงินจากการนวดแต่ละครั้งของทุกคนไว้เป็น “เงินออมกลุ่ม” เพื่อนำไปช่วยเหลือสังคม และไว้บริหารจัดการกลุ่มในยามฉุกเฉิน กรณีสถานการณ์ปิดกลุ่มอาชีพเนื่องจากสถานการณ์โรคระบาดโควิด 19

2) การปันผลจากเงินออมเป็น “โบนัส” ทุกสิ้นปีให้กับคนนวดตามสัดส่วนและจำนวนที่นวดกดจุดฝ่าเท้าที่ได้ทำบัญชีไว้ทุกวัน สัปดาห์ รายเดือน

3) การออกบูธการนวดไทยและจำหน่ายผลิตภัณฑ์ร่วมกิจกรรมจากฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

4) การได้ใบรับรองประกอบวิชาชีพนวดไทย จากกระทรวงสาธารณสุข

5) การได้รางวัลการเชิดชูเกียรติ “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุกรุงเทพมหานคร”

6) การทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กับสำนักงานเขตดุสิต

7) ถามว่า สามารถอยู่ได้ไหมถ้ามหาวิทยาลัยราชภัฏถอนตัวออกจากพื้นที่ไป ชาวบ้านสามารถดำเนินการต่อได้หรือไม่ คำตอบชัดเจนจากป้าดม ผู้จัดการศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรมว่า ดำเนินการได้อย่างแน่นอนและเพียงพอกับการได้รับมาตลอดระยะเวลา 10 ปีแล้ว

8) การได้รับการยืนยันจากฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคมว่า กลุ่มอาชีพในเขตดุสิต กรุงเทพมหานครที่ยั่งยืนที่สุด คือ กลุ่มภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม และกลุ่มดุสิตระบือธรรม หรือที่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่เรียกว่า “กลุ่มป้านวดวัดประชาระบือธรรม” มีระยะเวลาดำเนินการมาแล้วมากกว่า 10 ปี

9) เป็นกลุ่มอาชีพที่ได้รับการคัดเลือกให้เป็นที่ศึกษาดูงานของนักศึกษาที่มาเรียนรู้อาชีพในชุมชนเมือง

10) การบริหารจัดการกลุ่มอาชีพแบบมืออาชีพ “ทำเอง ทำได้ ทำเป็น” มีตลาดนัดวัดประชาระบือธรรมเป็นพื้นที่ทางเศรษฐกิจใกล้เคียงและมีลูกค้าประจำทุกคน

ภาพที่ 5.33 ภาพสะท้อนเชิงประจักษ์การพัฒนาที่ยั่งยืน

ในการสร้างอัตลักษณ์ใหม่จะเป็นการครบองค์ประกอบการพัฒนาชุมชนวัดประชาระบือธรรมถูกขับเคลื่อนผ่านองค์ความรู้แบบบูรณาการ 3 ห่วง 4 ประโยชน์ที่เกิดขึ้นประกอบด้วย การเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งผู้เขียนได้ออกแบบเป็นผังภาพสรุปดุสิตระบือธรรม ไว้ดังภาพต่อไปนี้

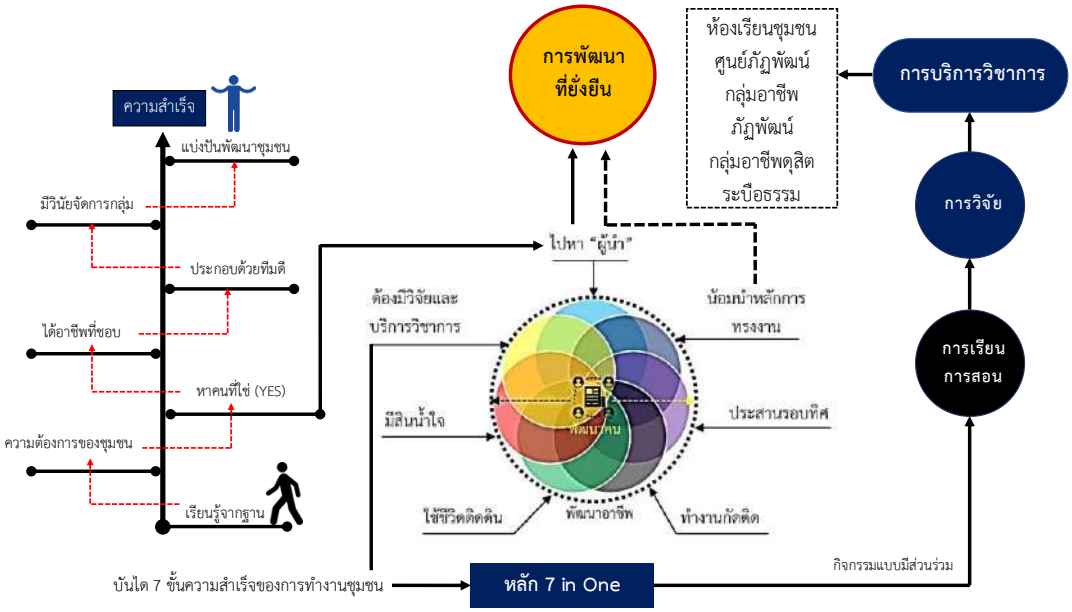

ภาพที่ 5.34 ดุสิตระบือธรรม

4. องค์ความรู้ดุสิตระบือธรรม

ผู้เขียนได้สังเคราะห์ข้อมูลทั้งความรู้ในกระบวนการเรียนการสอน การวิจัยและการบริการวิชาการรับใช้สังคมที่เชื่อมโยงในพื้นที่ชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครนำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ดุสิตระบือธรรมที่มีนัยสำคัญคือ ปรากฏการณ์แห่งความสำเร็จที่พิสูจน์ว่า ทุนทางปัญญาและทุนชุมชนเมืองเมื่อได้รับการถักทอด้วยกระบวนการทางวิชาการที่ลงมือทำแบบต่อเนื่อง และจริงใจร่วมกัน จะสามารถเอาชนะข้อจำกัดทางกายภาพเมืองที่แออัดและยังปรับเปลี่ยนเป็นพลังทางเศรษฐกิจและสังคมที่มั่นคงได้อย่างยั่งยืน ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

4.1 แกนหลักขององค์ความรู้ดุสิตระบือธรรม

องค์ความรู้ดุสิตระบือธรรม ได้จำแนกออกเป็น 3 แกนหลัก ที่ยึดโยงอยู่บนบริบททางกายภาพเมืองที่มีความซับซ้อนสูง ดังนี้

1) การเปลี่ยนชุมชนเป็นห้องเรียนชุมชน (social lab) เชิงปฏิบัติการ

1.1) กลไกเชิงทฤษฎีและปฏิบัติ โดยศาสตร์การพัฒนาสังคมไม่ได้ถูกจำกัดอยู่เพียงห้องเรียนสี่เหลี่ยม แต่เป็นการนำนักศึกษาลงสู่พื้นที่ที่มีโครงสร้างประชากรแออัดและหลากหลาย โดยบูรณาการรายวิชา อาทิ เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ และหัตถเวชกรรมเข้ากับการทำงานจริงในชุมชน

1.2) กระบวนการขัดเกลาและสร้างนวัตกร นับเป็นการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งเพื่อสร้างทักษะ "นวัตกรชุมชน" ให้กับนักศึกษาและยุวชนในพื้นที่ โดยเปลี่ยนจากโครงสร้างความสัมพันธ์แนวดิ่ง (ผู้รู้-ผู้ไร้ความรู้) มาเป็นความสัมพันธ์แนวระนาบที่เป็นภาคีเครือข่ายร่วมคิดร่วมทำ (co-creation team) อย่างแท้จริง

1.3) กระบวนการที่สอนให้นักศึกษาต้องเรียนรู้การลดตัวตนและใช้ชีวิตติดดินเพื่อสร้างความสัมพันธ์ดั่งเครือญาติกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนจากผู้รับความรู้เป็นผู้ร่วมสร้างนวัตกรรมชุมชนร่วมกับคณาจารย์และคนในท้องถิ่น

2) การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ (PAR & CBR)

2.1) การปักหมุดระเบียบวิธีวิจัย ซึ่งเป็นการนำกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research, PAR) และการวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based research, CBR) มาเป็นเครื่องมือในการสืบค้นวิถีชีวิต ทุนวัฒนธรรม ทุนสังคม (เครือข่าย) อัตลักษณ์ชุมชน เรื่องเล่าท้องถิ่นและโครงสร้างปัญหา

2.2) การวิจัยเพื่อสร้างมูลค่าเชิงคุณค่า ซึ่งได้ปรากฏชัดในการวิจัยปี พ.ศ.2565 ที่วิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญา ที่สามารถแปรเศษสมุนไพรเหลือทิ้งตามแนวคิดทำขยะให้เป็นศูนย์จนกลายเป็นตำรับผลิตภัณฑ์สมุนไพรอัตลักษณ์ประจำถิ่น 5 ผลิตภัณฑ์ ได้แก่ ชิลหานางไพล หัตถาธารา หทัยพญาว่าน เสน่หานางคำ วิมานเวชสุนันทาซึ่งสร้างความพึงพอใจในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย 4.24) ถือเป็นผลผลิตเชิงประจักษ์ที่ได้สร้างนวัตกรรมเพื่อยกระดับทุนทางปัญญาดั้งเดิมสู่มูลค่าทางเศรษฐกิจ

3) การบริการวิชาการรับใช้สังคมเป็นกลไกการพึ่งตนเองของชุมชนเมือง เป็นการนำองค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยลงไป "รับใช้สังคม" เพื่อสร้างอาชีพและรายได้เสริมเติมรายได้หลัก

3.1) การขับเคลื่อนกลไก "บวร" ประกอบด้วยการใช้พื้นที่ของ "วัด" (วัดประชาระบือธรรม) เป็นศูนย์รวมจิตใจและพื้นที่สาธารณะร่วม บูรณาการร่วมกับ "บ้าน" (ผู้สูงอายุและคณะกรรมการชุมชน) และ "โรงเรียน" พร้อมกับมีการจัดตั้ง "ศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม" เพื่อถ่ายทอดศาสตร์สุขภาพและการบริหารจัดการ กลุ่มอาชีพอย่างเป็นระบบในรูปแบบการบริหารจัดการตนเอง

3.2) การจัดการทุนมนุษย์และสวัสดิการ เป็นการเปลี่ยนกลุ่มผู้สูงอายุระหว่างวันจากภาวะพึ่งพิงให้กลายเป็น "ผู้อภิบาลท้องถิ่นที่มีพลัง" (active ageing) ด้วยกระบวนการฝึกอบรมอาชีพนวดไทยและการทำบัญชีครัวเรือน จนกลุ่มสามารถยกระดับสู่กลุ่มอาชีพที่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายกับสำนักงานเขตดุสิต ถือเป็น "กลุ่มอาชีพที่ยั่งยืน" โดยให้ชุมชนบริหารจัดการตนเองได้ (ทำเอง ทำได้ ทำเป็น) มีระบบบัญชีครัวเรือนและการปันผลโบนัส ซึ่งพิสูจน์แล้วว่าสามารถดำเนินงานต่อเนื่องได้ยาวนานกว่า 10 ปี แม้มหาวิทยาลัยจะลดบทบาทลงก็ตาม

4.2 การเชื่อมโยงองค์ความรู้ใหม่เฉพาะศาสตร์วิชาการพัฒนาสังคม

ดุสิตระบือธรรมถือเป็นรูปแบบการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากในพื้นที่เมืองหลวง ซึ่งเชื่อมโยง 3 แกนวิชาการทั้งการเรียนการสอน การวิจัยและบริการวิชาการรับใช้สังคมเข้าด้วยกันอย่างแยกไม่ได้บนพื้นฐานของหลักการสำคัญ 2 ประการ ดังนี้

1) หลักการเข้าพื้นที่ 7 ประการ (7 in One) ประกอบด้วย (1) ไปหาผู้นำ (2) น้อมนำหลักการทรงงาน (3) ประสานรอบทิศ (4) ทำงานกัดติด (5) ใช้ชีวิตติดดิน (6) มีสินน้ำใจ และ (7) ต้องมีวิจัยและบริการวิชาการ ทั้ง 7 ประการต้องสอดประสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งหลักการนี้ทำลายความแปลกแยกและสร้างความไว้วางใจในพื้นที่สุ่มเสี่ยงและซับซ้อนของเมืองใหญ่และเมืองหลวง

2) หลักการบันได 7 ขั้นสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืน เป็นโครงสร้างที่ร้อยเรียงตั้งแต่การเรียนรู้ชุมชนจากฐาน การเปิดเวทีประชุมแบบมีส่วนร่วมกระบวนการ A-I-C

(appreciation-influence-control) การค้นหาความต้องการที่แท้จริง การพัฒนาทักษะและนวัตกร การสร้างอาชีพ การสร้างทีมทำงาน การจัดการกลุ่มด้วยวินัย และการแบ่งปันผลประโยชน์พัฒนาชุมชน

ทั้งนี้ได้ก่อให้เกิดผลลัพธ์ปลายทาง (ultimate outcomes) ของความเชื่อมโยงนำไปสู่ความยั่งยืนเชิงประจักษ์ 4 มิติ คือ ประชาชนมีรายได้ มีอาชีพมั่นคง มีศักดิ์ศรีที่ได้รับการยอมรับทางสังคม (ได้ใบรับรองวิชาชีพและรางวัลภูมิปัญญาท้องถิ่น) และเกิดโมเดลต้นแบบที่ชุมชนสามารถบริหารจัดการต่อได้เองแม้สถาบันอุดมศึกษาจะถอนตัวออกจากพื้นที่ จึงชี้ให้เห็นว่าองค์ความรู้ดุสิตระบือธรรม คือการหลอมรวม "คน-พื้นที่-องค์ความรู้" เข้าด้วยกันอย่างมีระบบ โดยมี "งานวิจัยและบริการวิชาการ" เป็นเครื่องมือสร้างความเชื่อมั่น และมี "การเรียนการสอน" เป็นตัวขับเคลื่อนกำลังคน เพื่อเปลี่ยนจากสังคมเมืองที่เร่งรีบและแปลกแยก ให้กลายเป็นชุมชนที่มีการเกื้อกูล มีรายได้ และมีศักดิ์ศรีบนฐานทุนวัฒนธรรมของตนเองอย่างยั่งยืน

ประยุกต์วิจัยเพื่อพัฒนาอาชีพชุมชนเมืองสู่กรอบวิชาการรับใช้สังคม

ในปี พ.ศ.2565 ผู้เขียนได้มีการนำผลการวิจัยเรื่องการออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มาทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์เชิงลึก เพื่อยกระดับสู่องค์ความรู้เฉพาะศาสตร์การพัฒนาสังคมที่สามารถขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงเชิงบวก (social transformation) ให้แก่ชุมชนเมืองในทุกมิติ ทั้งด้านวิถีชีวิต อาชีพ คุณภาพชีวิต สุขภาพ สังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถตอบโจทย์การลดความเหลื่อมล้ำในสังคมได้อย่างเป็นรูปธรรมตามกรอบทั้ง 7 ข้อตามที่คณะกรรมการข้าราชการพลเรือนในสถาบันอุดมศึกษา (ก.พ.อ.) โดยสรุปสาระสำคัญสั้นๆ ไว้เป็นกรณีศึกษา ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565; 2566; 2568) ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมและการยอมรับของท้องถิ่นและสังคมเป้าหมาย

1.1 การมีส่วนร่วมของชุมชน

การวิจัยชุมชนจะเกิดความสำเร็จได้ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของชุมชน หรือกลุ่มเป้าหมายวิจัยให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำวิจัย หรือเป็นผู้ช่วยวิจัยท้องถิ่นเพื่อลงพื้นที่เก็บ

ข้อมูลพื้นฐานชุมชนได้ง่าย และสามารถเข้าใจปัญหา ความต้องการกับกลุ่มเป้าหมายวิจัยซึ่งในการวิจัยครั้งนี้มุ่งหมายไปที่กลุ่ม “ผู้สูงอายุ” ที่ปรากฏอยู่ในกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม ผู้นำชุมชน หรือประธานชุมชนทั้ง 4 ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานครซึ่งการมีส่วนร่วมจะเป็นความร่วมมือในการวิเคราะห์ข้อมูลต้นไม้ปัญหา และวิเคราะห์เหตุ-ผล หรือผังก้างปลาด้วยการจัดประชุมกลุ่มย่อย เวทีชาวบ้าน ซึ่งพบปัญหาสำคัญในชุมชนเป้าหมาย คือ (1) ผู้ที่อยู่ในชุมชนส่วนใหญ่ทำงานระหว่างวันจำนวนมากเป็นผู้มี“อายุมาก” ทำให้เกิดช่องว่าง “ขาดโอกาส” ที่จะทำงานสร้างรายได้ (2) หน่วยงานที่มีบทบาทส่งเสริมอาชีพในชุมชนให้ความรู้ไม่ครบวงจร ไม่ผ่านกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมและเป็นความรู้ที่ขาดการสร้างนวัตกรรมให้ทันสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง มักจะเป็นอาชีพซ้ำๆ เดียวกันทั่วไป (3) ผู้สูงอายุที่เป็นกำลังสำคัญที่มีพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาชุมชน การแก้ไขปัญหาชุมชนด้านสังคม เศรษฐกิจ สุขภาพล้วนเป็นผู้สูงอายุที่มีจิตอาสา ไม่มีรายได้ ชี้ชัดว่าในชุมชนมี “ความเหลื่อมล้ำทางรายได้กับบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาชุมชนไม่สอดคล้องกัน”

ภาพที่ 5.35 การทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU)

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

2) การยอมรับของหน่วยงานในพื้นที่เขตบริการวิชาการ

เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ.2565 ที่สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ทั้งนี้ ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม ได้เข้ามาเป็น “ผู้ช่วยวิจัยท้องถิ่น” และ “วิทยากร” ถ่ายทอดความรู้ร่วมกับการพัฒนาอาชีพซึ่งได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจากสำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยมีการทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ร่วมกันลงนามบันทึกความเข้าใจมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทากับสำนักงานเขตดุสิต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนนักศึกษาของมหาวิทยาลัยให้ศึกษาเรียนรู้และฝึกปฏิบัติงานร่วมกับสำนักงาน ช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านวิชาการ การเรียนการสอน การวิจัย บริการวิชาการ

นอกจากนี้ในการวิจัยบนฐานวิชาการรับใช้สังคม (research-based social engagement) มุ่งเน้นการออกแบบกระบวนการ “การมีส่วนร่วมของประชาชน” เพื่อเป็นกลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้แบบร่วมมือ (collaborative learning) การสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ และการปลูกฝังจิตสำนึกร่วมผ่านระเบียบวิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based research; CBR) เพื่อร่วมสร้างสรรค์ความรู้ (knowledge co-creation) ร่วมกับภาคีเครือข่ายที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชนเมือง โดยในบริบทพื้นที่ศึกษา ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ได้สร้างความร่วมมือทางวิชาการร่วมกับฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต โดยยกระดับบทบาทของเจ้าหน้าที่รัฐให้เป็น “ผู้ช่วยวิจัยท้องถิ่น” และ “วิทยากร” ในการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านการจัดตั้งกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม เพื่อสร้างช่องทางการเข้าถึงพื้นที่อย่างเป็นทางการ พร้อมกันนี้ ได้ดำเนินกระบวนการสนทนากลุ่มเฉพาะเจาะจงร่วมกับผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรมทั้ง 4 ชุมชน ควบคู่กับการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder analysis) เพื่อจำแนกบทบาทของผู้ร่วมปฏิบัติการวิจัยและกลุ่ม “พี่เลี้ยง” ในการขับเคลื่อนชุมชนอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีบทบาทตามตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 5.2 การวิเคราะห์บทบาทผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Analysis)

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	บทบาท/หน้าที่ (ตำแหน่ง)	ประเภท (ใน-นอก/ ตรง-อ้อม)	ความสำคัญ ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ระดับ อิทธิพล (H-M-L)	ผลกระทบ (H-M-L)	การมีส่วนร่วม (Engagement)	ประสานงาน
ผู้สูงอายุ	หัวหน้าครอบครัว-ว่างงาน	ใน/ตรง	ทำงานด้วยจิตอาสา เป็นพลังการพัฒนาชุมชน	สูง (High)	สูง (High)	- กลุ่มปฏิบัติการวิจัยโดยตรง - เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญด้านผู้สูงอายุและค้นหาผู้สูงอายุที่มีกำลังและกล้าตัดสินใจร่วมออกแบบนวัตกรรมอาชีพ - ร่วมปฏิบัติการทำผลิตภัณฑ์ใหม่และให้ข้อมูลภายในชุมชน	ผ่านผู้นำชุมชน 4 ชุมชน
อาสาสมัครสาธารณสุข	ผู้ปฏิบัติการศูนย์สุขภาพชุมชน	ใน/ตรง	ทำงานดูแลสุขภาพของคนในชุมชน มีจิตสาธารณะสูง ทำงานทุกวัน	สูง (High)	สูง (High)	- กลุ่มปฏิบัติการวิจัยโดยตรง - ร่วมปฏิบัติการทำผลิตภัณฑ์ใหม่ด้านสุขภาพ	คุณเพชรปวีณ์ (อสส.ชุมชน 1)
ผู้นำชุมชน	ประธานกรรมการชุมชน	ใน/ตรง	เสียสละ ทำงานแบบไม่มีค่าตอบแทน รับผิดชอบในการดูแล ปกครอง พัฒนา	สูง (High)	สูง (High)	- กลุ่มปฏิบัติการวิจัยโดยตรง - เป็นผู้ยืนยันข้อมูลชุมชน - ร่วมทำงานขับเคลื่อนกลุ่มอาชีพใหม่และผลักดันผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ -	คุณสิทธิชัย (ประธานชุมชน 1) คุณมนัส (ประธานชุมชน 2)

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	บทบาท/หน้าที่ (ตำแหน่ง)	ประเภท (ใน-นอก/ ตรง-อ้อม)	ความสำคัญ ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ระดับ อิทธิพล (H-M-L)	ผลกระทบ (H-M-L)	การมีส่วนร่วม (Engagement)	ประสานงาน
			ชุมชน และประสานงาน หน่วยงานรัฐ			เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการพัฒนากลุ่มผู้สูงอายุ	คุณวนัสนันท์ (ประธานชุมชน 3) คุณศุภมาส (ประธานชุมชน 4)
กลุ่มคณะกรรมการชุมชนเมือง	รองประธานชุมชนและเลขานุการทั้ง 4 ชุมชน	ใน/ตรง	ทำงานประสานความร่วมมือโดยตรงกับนักวิจัยและทีมในการลงพื้นที่จัดกิจกรรม	ปานกลาง (Medium)	ปานกลาง (Medium)	กลุ่มปฏิบัติการวิจัยโดยอ้อม	คุณสิทธิชัย (ประธานชุมชน 1) ประสาน 4 ชุมชน
กลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรม	กลุ่มอาชีพเกิดจากงานบริการวิชาการแก่สังคม (สวพ. มรภ.สวนสุนันทา)	ใน/ตรง	กลุ่มอาชีพที่เป็นเสมือนศูนย์การเรียนรู้อาชีพใช้ศาสตร์ของ มรภ.สวนสุนันทา (อยู่ในชุมชน)	สูง (High)	สูง (High)	- กลุ่มปฏิบัติการวิจัยโดยตรง - ปฏิบัติการวิจัยทำเป็นกลุ่มอาชีพทีมต้นแบบที่เริ่มทำอาชีพและผลิตภัณฑ์ใหม่ - ภูมิปัญญาท้องถิ่นเขตดุสิต - เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ด้านการพัฒนาอาชีพ และสร้างรายได้	คุณดม (ประธานกลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้า)

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	บทบาท/หน้าที่ (ตำแหน่ง)	ประเภท (ใน-นอก/ ตรง-อ้อม)	ความสำคัญ ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ระดับ อิทธิพล (H-M-L)	ผลกระทบ (H-M-L)	การมีส่วนร่วม (Engagement)	ประสานงาน
ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร	สนับสนุนงบประมาณจัดกิจกรรมในชุมชน กำกับดูแลการพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม	นอก/ตรง	กำกับ ดูแลติดตามการขับเคลื่อนกลุ่มอาชีพและกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน (กลุ่มเปราะบาง) โดยตรง	สูง (High)	สูง (High)	- กลุ่มภาคีเครือข่าย “พี่เลี้ยง” - เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ด้านการพัฒนาอาชีพ และออกบูธหาตลาดจำหน่ายสินค้า	คุณขวัญ (เจ้าหน้าที่ชำนาญการ/ นักพัฒน์)
โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม	กลไกการพัฒนาแบบ “บวร” (บ้าน-วัด-โรงเรียน)	ใน/อ้อม	พื้นที่ในการฝึกการเรียนรู้แบบร่วมมือของเยาวชนกับผู้สูงอายุในชุมชน	ปานกลาง (Medium)	น้อย (Low)	- กลุ่มภาคีเครือข่ายภายในทางอ้อม - ครู/นักเรียน มาร่วมจัดกิจกรรมปฏิบัติการผลิตภัณฑ์สมุนไพร	คุณสิทธิชัย (ประธานชุมชน 1) ประสานโรงเรียน
วัดประชาระบือธรรม	เจ้าอาวาส/มัคทายก (วัดเป็นศูนย์กลาง)	ใน/ตรง	เป็นพื้นที่ทดลองขาย เป็นพื้นที่จัดกิจกรรมปฏิบัติการวิจัยและตั้งกลุ่มอาชีพฯ	สูง (High)	สูง (High)	- กลุ่มภาคีเครือข่าย “พี่เลี้ยง” - อำนวยความสะดวกตลอดการวิจัย	คุณสิทธิชัย (ประธานชุมชน 1) มัคทายก

ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	บทบาท/หน้าที่ (ตำแหน่ง)	ประเภท (ใน-นอก/ ตรง-อ้อม)	ความสำคัญ ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ระดับ อิทธิพล (H-M-L)	ผลกระทบ (H-M-L)	การมีส่วนร่วม (Engagement)	ประสานงาน
อาจารย์และ นักศึกษามรภ. สวน สุนันทา	ทำวิจัยบนฐาน วิชาการรับใช้สังคม	นอก/ตรง	ปฏิบัติการวิจัยบนฐาน วิชาการรับใช้สังคม	สูง (High)	สูง (High)	- นักวิจัย - นักศึกษาเข้าร่วมเป็นทีมภาคสนาม และกลไลทำงานวิจัยเชื่อมโยง ระหว่างนักวิจัย ภาครัฐ และ ประชาชน และใช้เป็นพื้นที่ ห้องเรียนชุมชน	นักวิจัย

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2568)

2. สภาพการณ์ของท้องถิ่นและสังคมก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ประวัติและบริบทเชิงพื้นที่ก่อนการเปลี่ยนแปลง ย้อนอดีตไปเมื่อ 126 ปีที่แล้วพื้นที่ราบลุ่มและเป็นทุ่งหญ้า มีลำคลอง 1 ลำคลองเรียกว่า “คลองบางกระบือ” และยังมีหมู่บ้านเล็กๆ อีก 1 หมู่บ้านชื่อว่า “หมู่บ้านบางกระบือ” ต่อมาในปี พ.ศ.2450 สร้างวัดสำเร็จให้นามว่า “วัดบางกระบือ” ตามชื่อตามลักษณะเด่นที่มีคลองบางกระบือโดยรอบบริเวณวัด ชาวบ้านนำกระบือมาเลี้ยงกันมาก และเรียกคลองนี้ว่า “คลองบางกระบือ” ในปี พ.ศ.2475 โรงเรียนประชาบาล ถนนนครไชยศรี ปัจจุบันชื่อโรงเรียนวัดประชาระบือธรรม ในปี พ.ศ.2516 สร้างสะพานคอนกรีตถนนทางเข้าวัดประชาระบือธรรม “เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ของชุมชนเป็นการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ เปลี่ยนจากทางดิน คูคลองร่องน้ำในสวนกลายเป็นถนนคอนกรีตการพัฒนาชุมชนเริ่มมากขึ้น เริ่มมีการจัดตั้งชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2538 จึงเกิดเป็นชุมชนอย่างเป็นทางการขึ้น โดยเริ่มแรกแบ่งออกเป็น 3 ชุมชนก่อน ได้แก่ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1 -3 และปี พ.ศ.2540 เกิดขึ้นอีก 1 ชุมชนคือ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 4 สามารถสังเกตให้เห็นถึงบริบทสังคมที่ปรากฏขึ้นทั่วไปตามวิถีชุมชนเมือง พบว่า ลักษณะสภาพทั่วไปของบ้านเรือนจะสร้างติดกันซึ่งมีลักษณะเป็นทั้งอาคารพานิชย์ (พักและค้าขาย) และลักษณะเป็นบ้านเรือนไม้ 2 ชั้น (ที่พักอย่างเดียว) ซึ่งถือเป็นอีกชุมชนหนึ่งในเขตดุสิตที่มีความสมบูรณ์ของสาธารณูปโภคและสาธารณูปการทั้งโทรศัพท์สาธารณะ ตู้ไปรษณีย์ในชุมชน ระบบไฟฟ้าในชุมชน ระบบน้ำประปาที่ใช้ในชุมชน ร้านของชำ, ร้านอาหารตามสั่ง, ร้านซ่อมและร้านซักรีด มีศูนย์สุขภาพประจำชุมชนและศูนย์สุขภาพผู้สูงอายุ วัด โรงเรียนและการเป็นดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนเมืองใหญ่ ซึ่งชี้ให้เห็นการประกอบอาชีพของคนในชุมชนที่หลากหลายทั้งการประกอบอาชีพรับจ้าง ค้าขาย รับราชการ ลูกจ้างหน่วยงานของกรุงเทพมหานคร หน่วยงานรัฐและพนักงานบริษัทเอกชน นอกจากนี้ยังสามารถสังเกตเห็นช่วงเช้าผู้คนออกไปทำงานนอกบ้าน การใช้ชีวิตแบบคนเมืองตามแบบสมัยนิยมอย่างชัดเจนมีให้เห็นมากขึ้นเสมอ มีการใช้วัตถุนิยมทันสมัยมากขึ้น ลักษณะต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างต้องดิ้นรนทำมาหากิน แต่มีวัดเป็นศูนย์รวมในการทำกิจกรรมทางศาสนาและพัฒนาชุมชน (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2552) สิ่งที่สรุปได้จากการวิจัยเข้าไปรวม “สร้างการเปลี่ยนแปลง” ในพื้นที่พบว่า ณ ช่วงเวลาที่เก็บข้อมูลชุมชนไม่มีการเขียนบันทึกประวัติชุมชนได้อย่างชัดเจน ไม่มีแผนที่ชุมชนดั้งเดิมมีแต่ภาพจำจากผู้อาวุโส ไม่มี

ผลิตภัณฑ์ชุมชนที่เป็นเอกลักษณ์และสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนได้ ไม่มีกลุ่มอาชีพและการรวมกลุ่มเป็นทางการที่จัดโดยชุมชน

3. กระบวนการที่ทำให้ท้องถิ่นและสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

เริ่มการเปลี่ยนแปลงจากวิจัยสู่การตั้งกลุ่มอาชีพ “ดุสิตระบือธรรม” ดังต่อไปนี้

ปี พ.ศ.2552 “ปักหมุดวิจัยชุมชนเมือง” พบว่า วิถีชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่เป็น “วิถีคนเมือง” ที่เห็นปรากฏการณ์ทุกวันคือเช้าตรู่ผู้คนวัยทำงานที่เป็นพ่อแม่ตื่นเช้ารีบออกไปทำงาน พอถึงช่วงเวลาสายจะเห็นปู่ย่าตายายออกมาส่งลูกหลานไปโรงเรียน และจะเห็นผู้สูงวัยที่เป็นกลุ่มผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขและมีการธุรกิจค้าขายในชุมชน พร้อมกับทำงานพัฒนาชุมชนที่อยู่ระหว่างวัน ถึงช่วงเวลาบ่าย ๆ ปู่ย่าตายายจะไปรับลูกหลานแล้วทานข้าวเย็น พอช่วงมืดพ่อแม่จะกลับเข้าบ้าน ส่วนวันหยุดเสาร์อาทิตย์จะไม่ค่อยออกมาจากบ้านถือเป็นช่วงพักผ่อนของครอบครัวคนในชุมชนจะหมุนวนไปในลักษณะแบบนี้ตลอดวัน สัปดาห์ เดือน และปี ตามปฏิทินวิถีชีวิตคนเมือง

ปี พ.ศ.2554 “วิจัยลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม” พบว่าปัญหาที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรมต้องการให้แก้ไขอย่างเร่งด่วนคือ ปัญหาความยากจน และสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน

ปี พ.ศ.2555 “บูรณาการองค์ความรู้ 3 ห่วง ได้แก่ การเรียนการสอน การวิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม” โดยเริ่มต้นพัฒนาโครงการส่งเสริมอาชีพการนวดแผนไทยประยุกต์ โครงการประยุกต์หลักธรรมตามวิถีชีวิตเยาวชน 84 คนพอเพียงเพื่อความสุขอย่างยั่งยืน ซึ่งเป็นโครงการการสร้างความรู้ความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่การประยุกต์ใช้ในระดับบุคคล เริ่มวางแผนการอบรมองค์ความรู้สร้างอาชีพ

ปี พ.ศ.2556 กลุ่มชาวบ้านที่สนใจมีส่วนร่วมของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เข้าร่วมเป็นสมาชิกจัดตั้ง “กลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้า วัดประชาระบือธรรม”

ปี พ.ศ.2557 มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาจึงก่อตั้ง “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง วัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร”

ปี พ.ศ.2558 จัดกิจกรรมการถ่ายทอดองค์ความรู้การรวมกลุ่มผลิต “ยาหม่องพญาว่าน” พร้อมทั้งออกแบบบรรจุผลิตภัณฑ์ภายใต้แบรนด์ “ดุสิตระบือธรรม”

ปี พ.ศ.2559 สร้างฐานความรู้ที่เพิ่มขึ้น คือ “ฐานการนวดตัวเพื่อผ่อนคลาย”

ปี พ.ศ.2560 เพิ่มองค์ความรู้เทคนิคการให้บริการเพื่อให้ผู้รับบริการประทับใจ

ปี พ.ศ.2561 เกิดการสำรวจปัญหาและความต้องการ พบว่า สมาชิกกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าและชาวบ้านในพื้นที่มีความต้องการเป็นสมาชิกกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าของชุมชนและต้องการที่จะเรียนรู้วิธีการนวดกดจุดเพื่อผ่อนคลายเบื้องต้นด้วยตนเอง เพื่อฝึกฝนทักษะการรักษาสุขภาพเบื้องต้นด้วยตนเองได้ ซึ่งมหาวิทยาลัยได้บูรณาการกับการเรียนการสอนรายวิชา หัตถเวชกรรม 1 นำมาสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ คือ “การทำหลักสูตรการนวดกดจุดฝ่าเท้า”

ปี พ.ศ.2562 “การผลิตยาดมสมุนไพร” เพื่อสรางรายไดจากอาชีพเสริม

ปี พ.ศ.2563 “กระบวนการจัดการวัตถุดิบผลิตภัณฑจากสมุนไพร” ไดแนวความคิดมาจากการทำใหขยะเหลือศูนย์ (zero waste) ดวยการเลือกใชวัตถุดิบที่สามารถนำมาแปรรูปใชไดใหม ลดปริมาณของเสียที่จะทิ้งใหเหลือนอยที่สุด โดยตองหมุนเวียนทรัพยากรกลับมาใชใหมให เกิดประโยชน จนเกิดการผลิตเปน “ยาดมสมุนไพรพญาวาน” โดยเพิ่มสวนผสมอย่างดอกจันทร ลูกกระวาน กานพลู พริกไทยดำ อบเชย และยาหอมเพื่อใหกลิ่นหอมสดชื่นมากยิ่งขึ้น

ปี พ.ศ.2564 พัฒนากระบวนการขั้นตอนการผลิตสมุนไพร ยาหม่องเจล ยาหม่องน้ำ ยาดม และน้ำมันเขียว ให้ครบวงจร โดยการมีส่วนร่วมของอาสาสมัครสาธารณสุข ผู้สูงวัย นักเรียนโรงเรียนวัดประชาระบือธรรม และนักศึกษาสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เป็นเครือข่ายร่วมพัฒนาและวิพากษ์ผลลัพธ์ พิสูจน์และพัฒนากลิ่น รูปลักษณ์ รวมถึงการขาย การค้นหาลักษณ์ที่ดึงดูดใจลูกค้าที่เข้ามานวดและข้าราชการที่มาใช้บริการกับทางศูนย์ฯ โดยทำโครงการวิจัย “การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร” และได้จัดตั้ง “กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม” อย่างเป็นทางการ มีการจำหน่าย “น้ำมันเขียวพญาว่านพญาญอ” ตราบมาจนปัจจุบัน

ภาพที่ 5.36 ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง (หรือชาวบ้านเรียกว่า ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม)

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

กระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในชุมชนวัดประชาระบือธรรมให้ดีขึ้นในมิติผู้สูงอายุพึ่งตนเองได้ สร้างรายได้เสริม เพิ่มศักดิ์ศรี มีภาคีเครือข่าย ได้อาชีพผลิตภัณฑ์สมุนไพรใหม่ ด้วยวิธีปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับชุมชนและภาคีหน่วยงาน โดยการสร้างคน สร้างความรู้ สร้างเรียนรู้ ใช้ความรู้ บูรณาการกรอบการวิจัยแบบ (community base research; CBR) ดังมีรายละเอียดดังนี้

1) กระบวนการสร้างคนในที่รู้จักชุมชน

1.1) การค้นหาคนสร้างทีมเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยที่เริ่มจากสำรวจชุมชน โดยในการวิจัยครั้งนี้ได้ผู้นำชุมชน คณะกรรมการชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขและกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม

1.2) ให้คนในทีมต้องรู้จักชุมชน ให้รู้ว่าปัญหาแท้ที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนมีข้อเท็จจริงที่เด่นชัดอย่างไร? ซึ่งพบว่า ในช่วงระหว่างวันของชุมชนที่ต้องพัฒนาชุมชนและ

กิจกรรมของชุมชนจะมี “ผู้สูงอายุ” เป็นส่วนใหญ่ที่มีบทบาทสำคัญในการ “ทำงาน” ให้กับชุมชนนอกจากดูแลครอบครัว ลูกหลานแทนวัยทำงานแรงงานหลักแล้วยังต้อง “แบกภาระรับผิดชอบชุมชน” และส่วนใหญ่ทำงาน “จิตอาสา” โดยไม่มีรายได้ตอบแทนจากชุมชน ซึ่งยังต้องเผชิญปัญหาทางสังคม ความขัดแย้งของคนในชุมชน พรรคพวก ยาเสพติด การพนัน ขยะ และขาดรายได้เสริม แต่ในชุมชนยังมีความเป็น “บวร” ที่คอยเป็นสถาบันในชุมชนเกื้อกูลกันและขับเคลื่อนชุมชนที่สามารถดึงศักยภาพสถาบันเหล่านั้นมาร่วมพัฒนาไปพร้อมกันได้

1.3) คนในชุมชนต้องเข้าถึง “ทุนชุมชน” มีทั้งมูลค่า อาทิ กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง กลุ่มออมทรัพย์ ส่วนที่เป็นคุณค่าที่สร้างให้เกิดทุนชุมชนมาจากความผูกพันกันมานานหลายชั่วอายุคน และหลายครอบครัวไม่คิดจะย้ายจากชุมชนวัดประชาระบือธรรม ทำให้คนรักชุมชน คนมีไมตรีต่อกัน ช่วยเหลือพึ่งพากันในยามวิกฤติได้ และมีการแบ่งปันทุนให้กิจกรรมชุมชน การพัฒนาชุมชน วัด และโรงเรียน

1.4) คนเป็นหุ้นส่วนคิดโจทย์ วิเคราะห์ปัญหาร่วมกันกับภาคีเครือข่ายผู้นำชุมชนทั้ง 4 ชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข อาสาพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ นักศึกษา นักวิชาการ นักพัฒนาชุมชนของฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต ด้วยการวิเคราะห์ด้วยต้นไม้ปัญหา (problem tree) วิเคราะห์เหตุ-ผล ผังก้างปลา (fishbone diagram) และใช้กระบวนการคิดเชิงออกแบบ (design thinking)

2) กระบวนการสร้างความรู้

2.1) การมีส่วนร่วมในการทำแผนชุมชนวัดประชาระบือธรรม เพื่อกำหนดทิศทางการสร้างกิจกรรมให้เกิดรายได้แก่ผู้สูงอายุ สร้างศักดิ์ศรี มีอาชีพผลิตภัณฑ์สมุนไพร มีเครือข่ายที่ยั่งยืน

2.2) การมีส่วนร่วมจัดกิจกรรมผลิตซ้ำทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรยาหม่อง ยาดมน้ำมันเขียวพญาว่านพญาญอ (ผลิตภัณฑ์สมุนไพรแบบเจียว) เพื่อจำหน่ายและใช้ประกอบการนวดผ่อนคลาย

2.3) การมีส่วนร่วมอบรมเชิงปฏิบัติการกิจกรรมเพิ่มผลิตภัณฑ์ใหม่ ผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่เป็นสเปรย์น้ำมันมหาจักรวัดประชาระบือธรรม (ผลิตภัณฑ์สมุนไพรแบบต้ม)

2.4) การมีส่วนร่วมอบรมเชิงปฏิบัติการกิจกรรมเพิ่มผลิตภัณฑ์ใหม่: เสน่หานางคำ (ผลิตภัณฑ์สมุนไพรแบบหมัก ดอง) โดยชาวบ้านเรียกว่า “น้ำมันเหลือง”

2.5) การมีส่วนร่วมในการค้นหาสมุนไพรชนิดดั้งเดิมที่มีชื่อพ้องกับชื่อชุมชนวัดประชาระบือธรรม คือ กระบือเจ็ดตัว โดยปรากฏในตำรับพระโอสถพระนารายณ์ 64 มหาจุลทิพย์ 66 น้ำมันมหาวิศครรภราชไตล (คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, 2539; พรทิพย์ เติมวิเศษ, ธนาธิป ฉิมแพ, บุษราภรณ์ ธนสีลังกูร, ขวัญเรือน จันที, 2555) ที่ได้ระบุชื่อสมุนไพร กระบือเจ็ดตัว หรือในชื่อท้องถิ่น บัวลา, บัว, กระทู้ (ภาคเหนือ), ลิ้นกระบือขาว, ลิ้นควาย, ตาตุ่มนม (ภาคกลาง), ใบท้องแดง (จันทบุรี), กระเบือ (ราชบุรี) ซึ่งมีในบริบททางนิเวศวิทยาและการใช้ประโยชน์ พบว่ากระบือเจ็ดตัว เป็นพันธุ์ไม้ที่พบกระจายพันธุ์ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคกลางและภาคเหนือ นิยมปลูกเป็นไม้ประดับ เนื่องจากมีอัตลักษณ์ของแผ่นใบที่ตัดกันอย่างเด่นชัด รวมถึงมีการนำใบมาบูรณาการร่วมกับใบกะเพราและหญ้าตีนกาในการทำลูกประคบเพื่อการแพทย์แผนไทย ใน ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ (botanical characteristics) ถูกจัดเป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก (สูง 0.5–2 เมตร) แตกกิ่งก้านหนาแน่น มีรูอากาศรอบกิ่งและมียางสีขาวคล้ายน้ำนม ใบเป็นใบเดี่ยวเรียงสลับหรือตรงข้าม รูปไข่กลับหรือรูปใบหอก หลังใบสีเขียวเข้มเป็นมัน ท้องใบสีม่วงแดง ขอบใบจักฟันเลื่อยตื้น ช่อดอกแบบช่อกระจะแยกเพศร่วมต้น (monoecious) ขนาดเล็กสีเหลืองอมเขียว ผลแห้งชนิดแตกได้ (capsule) มี 3 พู ขนาดประมาณ 7–8 มิลลิเมตร เมล็ดทรงกลมขนาดเล็ก ส่วนในทางสรรพคุณทางยา (pharmacological properties) ปรากฏในตำรับยาไทยมีสรรพคุณโดดเด่นด้านการแพทย์แผนไทยสำหรับสตรีและการลดการอักเสบ ได้แก่ การขับน้ำคาวปลา ขับเลือดเสีย กระจายเลือด พิษบาดทะยักในปากมดลูก (สันนิบาตหน้าเพลิง) และแก้มดลูกอักเสบ นอกจากนี้ยังมีฤทธิ์ดับพิษร้อน ถอนพิษไข้ แก้พิษบาดทะยักทั่วไป รักษาอาการทางระบบทางเดินหายใจและต่อมน้ำเหลือง (ทอนซิลอักเสบ คางทูม) ตลอดจนช่วยลดอาการฟกช้ำและปวดตึงของระบบกล้ามเนื้ออย่างมีประสิทธิภาพ

2.6) การมีส่วนร่วมในการเข้าร่วมกิจกรรมจำหน่ายผลิตภัณฑ์ “ออกบูธขายผลิตภัณฑ์” เกิดขึ้น 2 ครั้ง ได้แก่ (1) ตลาดย้อนยุค (2) สร้างงาน สร้างอาชีพ เขตดุสิต ที่ห้าง

การค้าสุพรีม ถนนสามเสน กรุงเทพมหานคร เป็นการสร้างความรู้ด้านการค้าขายและจำหน่ายโดยตรงกับผู้ซื้อผลิตภัณฑ์เพื่อเก็บข้อมูลนำไปพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่อไป

3) กระบวนการสร้างการเรียนรู้

การเรียนรู้ของคนในชุมชนต้องก่อให้เกิดความรู้ ทักษะ ทัศนคติ พฤติกรรมเป็นรูปแบบกระบวนการที่เชื่อมโยงกัน 7 กระบวนการ ดังต่อไปนี้

3.1) รู้จักชุมชน เป็นการจุดประกายให้ชุมชนรู้จักตนเองให้มากขึ้น ชุมชนต้องรู้จักรากเหง้าตนเอง บอกให้ได้ว่า ชุมชนมีดีอะไร มีเอกลักษณ์อะไร มีจุดเด่นที่เข้มแข็งอะไร ต้องรู้จัก “ปัจจัย 4 ชุมชน ได้แก่ คน ทุน ความรู้ และเครือข่าย”

3.2) รวมคนสร้างทีม เป็นการรวมคนที่มีพลังบุคคลและพลังชุมชน จะอยู่ในลักษณะของคนมีความสามารถ ความเชี่ยวชาญ มีศักยภาพเฉพาะตนที่ฉายแววออกมาสร้างให้ตนเองมีอำนาจ มีอาชีพ มีฐานะทางสังคมเป็นที่ยอมรับ ดังนั้นการรวมคนสร้างทีมทำงานขึ้นมา “เรียนร่วมกัน คิดออกแบบร่วมกัน รู้ร่วมกัน ทำร่วมกัน แบ่งปันร่วมกัน” “ผู้นำ” เป็นกุญแจสำคัญที่จะเปิดพื้นที่ให้กับการรวมคนร่วมทีมกันทำงานให้สำเร็จ

3.3) คิดร่วมรวมกัน เป็นกระบวนการคิดสร้างสรรค์ร่วมกัน “คิดร่วมกัน” (Co-creation) โดยทุกคนมีน้ำหนักการคิดได้เสมอกัน คิดจากข้อเท็จจริง พูดตามความเป็นจริง ออกแบบการคิดได้อย่างหลากหลายตามสภาวะที่เป็นจริง

3.4) รวมแรงรวมใจร่วมทำ เป็นการจัดสรร “หน้าที่ตรงศักยภาพ” เป็นการ “เลือกคนให้ถูกงาน” จะเกิดพลังเชื่อมโยงรวมกันทำหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มกำลังเพราะจะเกิดฉันทะปฏิบัติ

3.5) แลกเปลี่ยนเรียนรู้ “การถอดบทเรียน” จะเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้ร่วมกิจกรรมเพื่อตอบคำถามว่า “พวกเราได้เรียนรู้ในกระบวนการกิจกรรมอย่างไร?” มีวิธีการใหม่ๆ (นวัตกรรม) สิ่งที่ไม่เคยรู้อะไร มีปัญหาอุปสรรค แล้วมีแนวทางแก้ไขอย่างไร? สิ่งสำคัญคือ การจะนำความรู้ไปใช้อย่างไร? แลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านการประชุมเวที สนทนากลุ่มย่อย สอบถามความรู้เกิดได้หลากหลายพื้นที่และกาลเวลา

3.6) นำสู่การเปลี่ยนแปลง “การเปลี่ยนแปลงมักเกิดขึ้นเสมอเมื่อลงมือทำ” จากในอดีตไม่มีเมื่อทำวิจัยแล้วเกิดให้มีสิ่งเหล่าเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนเป็นการ

เปลี่ยนแปลงไป อาทิ ชุมชนมีกลุ่มอาชีพ มีผลิตภัณฑ์ “นวดไทย และยาหม่องสมุนไพร” มีกิจกรรมสร้างความรู้เสมอ ประชาชนมีรายได้เสริมทุกเดือน หน่วยงานรัฐเข้ามาร่วมพัฒนาเชิงพื้นที่มากขึ้น คนในชุมชนได้รับการยกย่องกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนวัดประชาระบือธรรมเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร มีกลุ่มที่สะท้อนภาพลักษณ์ที่ดีและเป็นเอกลักษณ์คือกลุ่มดุสิตระบือธรรม ชุมชนเป็นพื้นที่เรียนรู้การพัฒนาอาชีพชุมชนให้นักศึกษาที่ฝึกงานเข้าเรียนรู้ เป็นห้องเรียนชุมชนในการสร้างกลุ่มอาชีพแบบครบวงจร มีผู้นำขับเคลื่อนกลุ่มดุสิตระบือธรรมเป็น “วิทยากร” และการมีภาคีเครือข่ายของชุมชนมากขึ้น ชุมชนได้เปิดรับองค์ความรู้ใหม่ๆและหลากหลายจากหน่วยงานภายนอกมากขึ้น

3.7) แบ่งปันชุมชน “เกิดรายได้” รู้จักตระหนักในการช่วยเหลือชุมชน ใส่ใจสังคมรอบข้างจัดสรรแบ่งปัน “ทุน” เกื้อกูลให้ชุมชนทั้งในรูปแบบผลิตภัณฑ์และรูปแบบเงินร่วมกิจกรรมส่วนรวม เพื่อการอยู่ร่วมกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัยจะการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพชุมชนเมืองได้อย่างความยั่งยืน

สรุปได้ว่าโมเดลการเปลี่ยนผ่านชุมชนเมืองสู่ความยั่งยืนบนฐานเชิงประจักษ์ได้สร้างให้เป็นนวัตกรรมการเรียนรู้เชิงระบบดุสิตระบือธรรมตลอดระยะเวลากว่า 1 ทศวรรษได้หล่อหลอมแนวคิดใหม่ในการพัฒนาชุมชนเมืองด้วยระบบการเรียนรู้แบบบูรณาการทั้ง 7 ขั้นตอน ที่มุ่งปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทักษะ และทัศนคติของคนในชุมชนอย่างเป็นระบบ โดยเริ่มจากการถอดรหัสชุมชนจาก “ปัจจัย 4 ด้าน ประกอบด้วย คน ทุน ความรู้ เครือข่าย” เพื่อค้นหาสิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ ก่อนยกระดับสู่การรวมคนสร้างทีมโดยมีผู้นำเป็นกลไกเปิดพื้นที่แนวระนาบให้เกิดการคิดร่วมสร้างสรรค์ (Co-creation) บนฐานความจริงใจ กระบวนการนี้ขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติด้วยการจัดสรรหน้าที่ตรงศักยภาพ จนนำไปสู่การถอดบทเรียนเพื่อสร้างนวัตกรรมร่วมกัน สร้างผลลัพธ์เชิงประจักษ์ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้าง (Social Transformation) ที่เปลี่ยนพื้นที่แออัดให้กลายเป็น “ห้องเรียนชุมชนเมืองแบบครบวงจร” ยกระดับให้ผู้สูงอายุสู่ปราชญ์ท้องถิ่นและวิทยากรวิชาชีพนวดไทย สมุนไพร พร้อมสร้างสินค้าอัตลักษณ์ที่สร้างรายได้เสริมควบคู่ไปกับกลไก การแบ่งปันทุนเกื้อกูลสังคม อันเป็นหัวใจสำคัญในการธำรงรักษาระบบเศรษฐกิจฐานรากและการพึ่งพาตนเองของชุมชนเมืองได้อย่างยั่งยืน

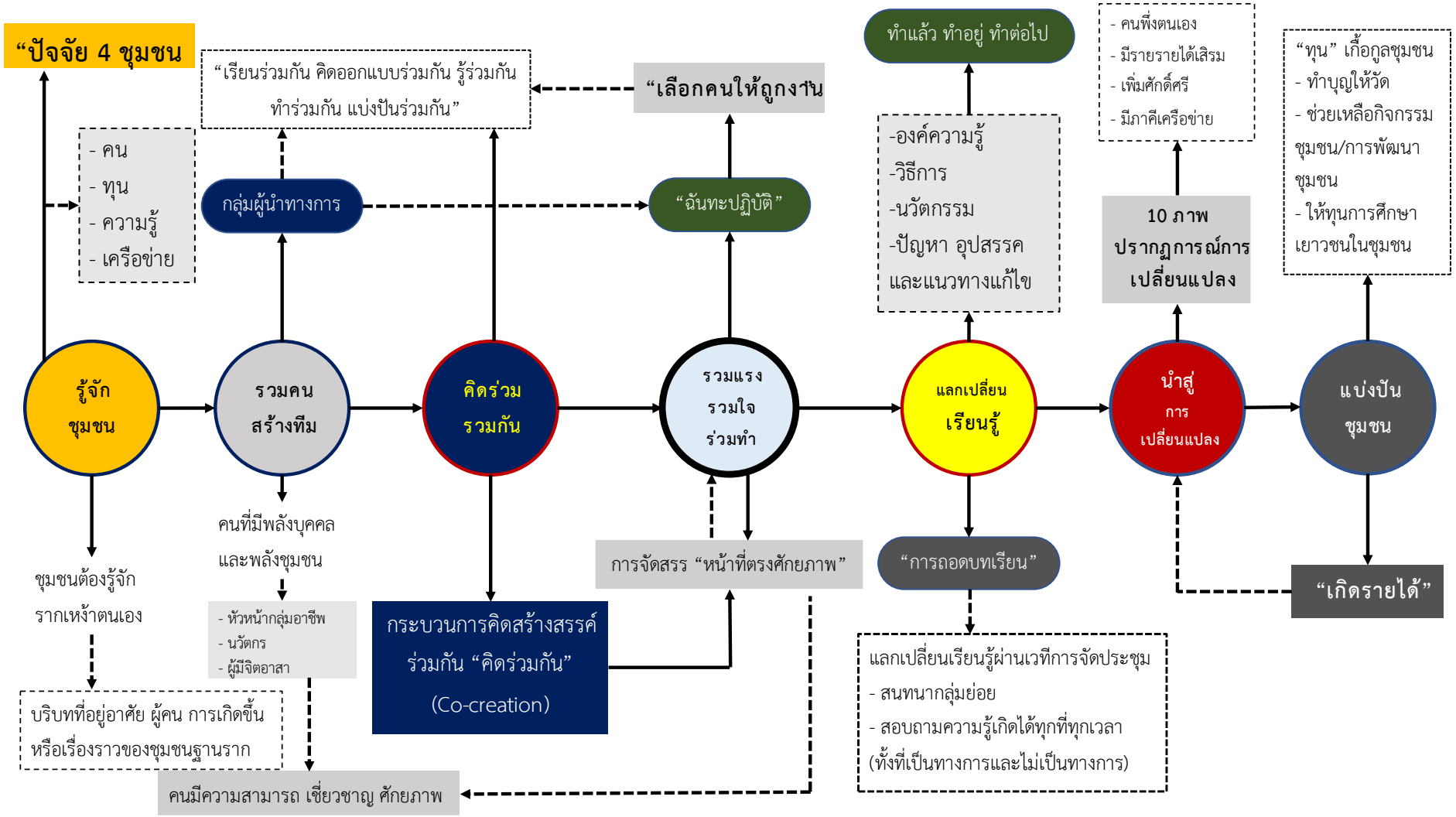

ภาพที่ 5.37 กระบวนการเรียนรู้ 7 ขั้นตอนของชุมชนเมือง

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

4) กระบวนการการใช้ความรู้

“การใช้ความรู้” เป็นปลายทางหรือเป้าหมายของความรู้ที่เกิดขึ้นจากการวิจัยซึ่ง “ต้องมีมูลค่าและคุณค่าเกิดประโยชน์” ทำให้ผู้ใช้ประโยชน์จากการวิจัยเกิดการยอมรับในผลการวิจัยนั้นได้มักจะมีเป้าหมายการใช้ความรู้ 5 ระบบนิเวศการใช้ความรู้โดยเทียบกับทฤษฎีระบบนิเวศ (Bronfenbrenner’s ecological system theory) (Bronfenbrenner, 1994) ดังนี้

4.1) ระบบจิ๋วที่เป็นตัวตน (egosystem/individual) การใช้ความรู้เพื่อตนเอง รู้จักคิด ทำ แก้ไข รักษาดูแล และพึ่งตนเอง ซึ่งในทางพุทธศาสนามีสุภาษิตว่า “อัตตา หิ อัตตโน นาโถ: ตนแลเป็นที่พึ่งของตน” ความรู้ที่เกิดขึ้นจากอายตนะภายในทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะต้องถูกใช้ความรู้หรือประโยชน์ผ่าน 6 อาตยนะภายนอกเช่นเดียวกัน คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ซึ่งคนต้องใช้ความรู้จากการมองเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การสัมผัส การรู้สึกใจนึกคิด โดยกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรมที่มีสมาชิกและผู้นำชุมชนสามารถนำความรู้ไปใช้ได้ทันทีกับตนเองเพราะการอบรมการทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรต้องให้ชาวบ้านทำเอง นักวิจัยและวิทยากร เป็นเพียง “พี่เลี้ยง” เท่านั้น ซึ่งยังใช้ความรู้ในการสร้างรายได้ตนเอง มีเงินจับจ่ายใช้สอยเฉพาะตนเองได้ในเวลาจำเป็นเร่งด่วนไม่ต้องพึ่งคนอื่น

4.2) ระดับเล็ก (microsystem) เป็นจุดที่เชื่อมต่อปฏิสัมพันธ์ชีวิตในครอบครัวใกล้ชิดกัน “พ่อ แม่ ลูก ปู่ย่า ตายาย” พูดคุยสนทนา เล่าเรื่องราวความรู้ ที่ได้ทำมา มีวิธีการพบเจอใครบ้าง ใช้ประโยชน์อย่างไร และมีรูปธรรมที่เป็น “ผลิตภัณฑ์สมุนไพร” ไปฝากให้ใช้ในครอบครัว และครอบครัวใกล้ชิด (immediate family) เป็นการ “สร้างการยอมรับการใช้ความรู้” ที่ดีที่สุด

4.3) ระดับกลาง (mesosystem) เกิดการบอกกล่าวสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนหรือองค์กรที่คุ้นเคย “ชุมชน บ้านเรือน วัด โรงเรียน ที่ทำงาน ที่ตลาดนัด” การยืนคุยนั่งลงสนทนาถ่ายทอดความรู้ ประชาสัมพันธ์ถึงความรู้ นวัตกรรมใหม่ที่ได้รับมา ความน่าสนใจเกิดการ “ชักชวน” (invite) มาร่วมกิจกรรมเพื่อให้เกิด “กระบวนการสร้างสรรค์ร่วม” (co-creation) ที่ดีสุด

4.4) ระดับภายนอกเป็นวงกว้าง (exosystem) แต่มีความใกล้ชิดหรือมีบาทบาทช่วยเหลือ สนับสนุน มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับการทำกิจกรรมทางสังคมในชุมชนหรือกลุ่มตนเอง

ที่มีความมักคุ้น “ชุมชนใกล้เคียง ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขต มหาวิทยาลัยลัย บริษัทเอกชน” โดย “การให้ความร่วมมือ” กับองค์กรหรือหน่วยงานที่เข้ามาร่วมกันพัฒนาชุมชนหรือกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม อาทิ มหาวิทยาลัยรมาร่วมทำ “วิจัย” และใช้เป็น “ห้องเรียนชุมชน” (social lab) หน่วยงานรัฐ ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต มานำผลิตภัณฑ์ชุมชนไปจัดจำหน่าย ออกร้านค้า มาหนุนเสริมอาชีพ และยกย่องให้เป็น “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” ทุกสิ่งเป็นการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่ย้อนกลับมาใช้ประโยชน์ให้แก่ชุมชนในฐานะเป็น “ผู้สร้างชื่อเสียง” ให้กับชุมชนนั่นเอง

4.5) ระดับใหญ่ที่เป็นวงไกล (macrosystem) การใช้ความรู้สู่วงกว้างจะเป็นการสร้างเพจเว็ปไซต์ของชุมชน “ให้สังคมเป็นที่รู้จัก” ตราโลโก้ดุสิตระบือธรรมไปสู่สังคมทั่วไปประเทศ ให้เป็นที่ “ยอมรับในการตกลงร่วมกัน” ใน 43 ชุมชนว่า “ผลิตภัณฑ์สมุนไพรดุสิตระบือธรรม” ของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนอันดับหนึ่งของชุมชนในเขตดุสิต นอกจากนี้การใช้ความรู้ส่งผ่านทางนักวิจัยไปสู่การเผยแพร่บทความในระดับนานาชาติที่เป็นที่ยอมรับของวงการวิชาการระดับโลก

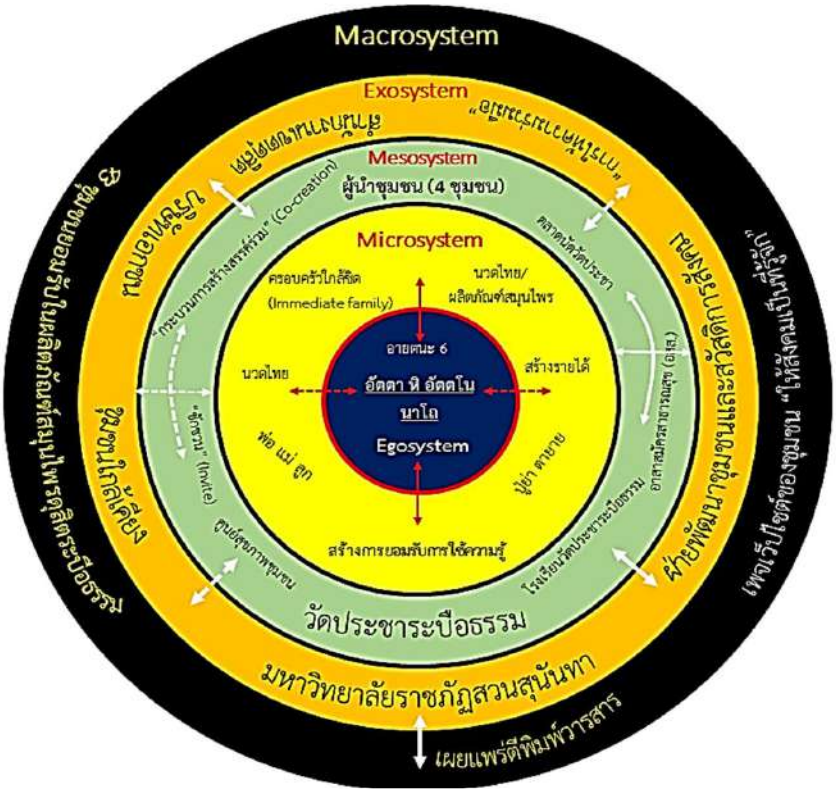

ภาพที่ 5.38 ระบบนิเวศการใช้ความรู้ (knowledge ecosystem)
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

4. ความรู้หรือความเชี่ยวชาญที่ใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง

เมื่อการวิจัยครั้งนี้ใช้องค์ความรู้เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

4.1) การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (community base research; CBR) เป็นแนวคิดตั้งต้นที่มีฐานรากการสร้างคน สร้างความรู้ และสร้างการเปลี่ยนแปลง ผ่านการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการวิจัย และเงื่อนไขอยู่ที่ “การใช้ภาคีหุ้นส่วนในการแก้ปัญหาความเหลื่อมล้ำในสังคม” มุ่งไปที่การแก้ปัญหาให้ตรงจุด หรือที่นักวิจัยเรียกว่า “เกาให้ถูกที่คัน” การใช้ชุมชนเป็นพื้นฐานเป็นตั้งโจทย์การแก้ปัญหาจากรากฐาน ให้ชุมชนมีบทบาทร่วมวิจัย สร้างคนก่อนสร้างความรู้ นิยมใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และการวิจัยแบบผสมผสาน (mixed method) สร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างของชุมชนอย่างเป็นระบบ (กาญจนา แก้วเทพ, 2556; 2563; สีลาภรณ์ บัวสาย. 2558; 2014; กิตติ สัจจาวัฒนา, 2017; จิตติ มงคลชัยอรัญญา, วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, เกศกุล สระกวีและเศรษฐภูมิ บัวทอง, 2563).

4.2) การมีส่วนร่วม (participation) มี 4 องค์ประกอบได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (4) การมีส่วนร่วมประเมินผล เป็นกระบวนการวิเคราะห์การมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน ผู้นำ เจ้าหน้าที่รัฐ และคนภายนอกด้วย (Cohen, J. & Uphoff, N., 1977; 1980) โดยมีการเชื่อมต่อกับกระบวนการมีส่วนร่วมมี 7 กระบวนการสำคัญได้แก่ (1) กระบวนการแรกร่วมคิด (2) กระบวนการที่สองร่วมออกแบบความคิด (3) กระบวนการที่สามร่วมวางแผน กำหนดเป้าหมาย เลือกคน (4) กระบวนการที่สี่ร่วมลงมือทำงาน (5) กระบวนการที่ห้าร่วมกันรับผลลัพธ์ (6) กระบวนการที่หกร่วมประเมินผลและใช้ประโยชน์ (7) กระบวนการสุดท้ายร่วมกันถอดบทเรียนและติดตามต่อเนื่อง (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2562)

4.3) ทุนชุมชน (community capital) โดยทุนชุมชนมีหลากหลายรูปแบบของทุนในสังคมจะมีทุนเศรษฐกิจ ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม สัญลักษณ์ ความรู้และทุนประสบการณ์ (Bourdieu, 1977; 1986) ทั้งนี้ยังจำแนกทุนชุมชนได้ 6 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) ทุนมนุษย์ (human capital) (2) ทุนสังคม (social capital) (3) ทุนกายภาพ (physical capital) (4) ทุนธรรมชาติ (natural capital) (5) ทุนการเงิน (financial capital) และ (6) ทุนวัฒนธรรม (cultural capital) (Akkaraseranee, 2012) สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและ

สังคมแห่งชาติ(สศช.) ประเทศไทยได้ระบุไว้ในรูปแบบเชิงวิธีการคิด (cognitive) หมายถึง บรรทัดฐาน (norms) คุณค่า (value) ความไว้วางใจ (trust) ทัศนคติ (attitudes) และความเชื่อ (belief) นอกจากนี้คำว่า “ทุนชุมชน” ยังเป็นแก่นแท้ในการเพิ่มมูลค่าเพื่อความกินดีอยู่ดีของสังคม (Adler, P.S. and Kwon, S.-W., 2002) และคำว่าทุนทางสังคมเกิดจากการรวมตัวร่วมคิดร่วมทำบนฐานของความไว้เนื้อเชื่อใจ สายใยผูกพันและวัฒนธรรมที่ดีงามของสังคมไทยผ่านระบบความสัมพันธ์ที่มีการสะสมในลักษณะเครือข่ายขององค์ประกอบหลักได้แก่ คน สถาบัน วัฒนธรรม และองค์ความรู้ซึ่งจะเกิดเป็นพลังในชุมชนและสังคม (สุวรรณี คำมั่น, 2551) ส่วนหน่วยการรัฐที่ทำงานกับชุมชนได้กำหนดทุนที่อยู่ในชุมชนเป็นทั้งทุนที่เป็นเงินตรา ประเภทเงินกองทุน เงินทุนที่เกิดขึ้นจากการออม การสะสมทรัพย์ งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และทุนที่มิใช่เงินตรา ได้แก่ (1) ทุนมนุษย์ (2) ทุนสังคม (3) ทุนกายภาพ และ (4) ทุนธรรมชาติ (สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน; องค์การมหาชน, 2558)

4.4) ผลิตภัณฑ์ชุมชน ที่เชื่อมโยงให้เกิดนวัตกรรมอาชีพ ที่อาศัยปรัชญาพื้นฐานของการเกิดขึ้นของสินค้า OTOP ทั้ง 3 ประการ คือ (1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่สากล (local yet global: think globally, act locally) คือการผลิตสินค้าที่คงไว้ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่น และอัตลักษณ์ของชุมชน (2) การพึ่งพาตนเองและคิดอย่างสร้างสรรค์ (self – reliance and creativity) คือ การปลูกจิต สำนึกในการพึ่งพาตนเอง ให้ประชาชนในท้องถิ่นเป็น ผู้ตัดสินใจเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของตนเองกิจกรรมต่างๆ ต้องมาจากความต้องการของคนในชุมชน (3) การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (human resource development) คือการส่งเสริมพัฒนาบุคลากรในท้องถิ่นให้สามารถเรียนรู้ค้นคว้า พัฒนาได้ด้วยตนเองกระตุ้นและส่งเสริมให้ทำในสิ่งใหม่ๆ ที่ท้าทายความ สามารถ และมีความคิดสร้างสรรค์เพราะผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนให้ท้องถิ่นเกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ ผู้นำชุมชนและประชาชนในท้องถิ่น (ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ, 2556; Jaiborisudhi, 2013; สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย, 2558) ชี้ให้เห็นว่าผลิตภัณฑ์ชุมชนเกิดขึ้นจากทุนทางปัญญา ทุนมนุษย์ ทุนสังคมวัฒนธรรม ทุนทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่นโดยนำมาสู่การสร้างผลิตผลหรือผลิตภัณฑ์ให้เกิดขึ้น และพัฒนาไปสู่การสร้างมูลค่าและคุณค่าให้สูงขึ้นได้ประโยชน์

เป็นของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน เมื่อนำมาใช้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของชุมชนเขตดุสิต ที่เป็นชุมชนเมืองต้องปรับเปลี่ยนกระบวนวิธีการสร้างผลิตภัณฑ์ชุมชนที่ต้องอาศัยศักยภาพของความหลากหลายของทุนปัญญาและทุนมนุษย์เชื่อมโยงกับองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยในการออกแบบสร้างผลิตผลหรือผลิตภัณฑ์ให้เกิดขึ้นด้วยอัตลักษณ์ของชุมชนเมืองแต่ละพื้นที่ตามบริบทสังคม (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และคณะ, 2565)

4.5) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (sufficiency economy philosophy, SEP) ที่เป็นฐานคติให้กับประชาชนที่เข้าร่วมวิจัยโดยให้เกิด “ความตระหนักในวิถีพอเพียง” จะคิดทำสิ่งใดให้มีเหตุผล มีความพอประมาณ และการศึกษาให้ถี่ถ้วนเป็นภูมิคุ้มกัน โดยมี 3 ห่วง ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล ความมีภูมิคุ้มกันที่ดี และ 2 เงื่อนไข ได้แก่ ความรู้วิชาการ และคุณธรรม ซึ่ง“หลักเศรษฐกิจพอเพียง” จะถูกนำไปใช้ตั้งแต่เริ่มกระบวนการคิดมีเหตุ ผล เป็นเหตุเป็นผล รู้จักค้นคว้าหาความรู้อยู่เสมอในทิศทางใหม่ๆ มีรูปแบบวิจัยใหม่ๆ เพื่อชุมชนจะได้เกิดการเรียนรู้อย่าง “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” ได้ เมื่อเข้าสู่การลงมือปฏิบัติจริงจะต้องรู้ลึก และประหยัดในวัตถุดิบที่ใช้ รู้จักประยุกต์แทนกันได้ ไม่ติดตำรา ทำแบบคนจน และรู้จักนำไปใช้แล้วถอดบทเรียนให้ได้ ทดรองตลาดได้ จำหน่ายผลิตภัณฑ์ได้ พอมีรายได้ต้องรู้จักการเก็บออม แบ่งจ่าย ให้มีความพอประมาณและสามารถเป็นภูมิคุ้มกันเราได้ (ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา, 2552; สุเมธ ตันติเวชกุล, 2541; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2542; คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2550; มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557)

4.6) ทฤษฎีระบบนิเวศ (ecological systems theory) เป็นการศึกษาพฤติกรรมของบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวบุคคลมากที่สุด จากปฏิสัมพันธ์จากจุลภาคไปมหาภาพเป็น 4 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับจุลภาคหรือระดับเล็ก (microsystem) (2) ระดับกลาง (mesosystem) (3) ระดับภายนอก (exosystem) (4) ระดับมหาภาคหรือระดับใหญ่ (macrosystem) (Bronfenbrenner, 1994) นอกจากนี้มีการใช้ความรู้ในด้าน “การสร้างสรรค์ร่วมกัน” (co-creation) ในการร่วมออกแบบนวัตกรรมอาชีพและผลิตภัณฑ์ดุสิตระบือธรรม

5. การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว

5.1) การเปลี่ยนแปลงตามมิติความเหลื่อมล้ำที่เป็นรูปธรรม

1) ลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ที่เกี่ยวกับโครงสร้างครอบครัวโดยให้ผู้สูงอายุรู้จักการพึ่งตนเองได้ และเพิ่มศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ ได้รับการยอมรับนับถือมากขึ้นในครอบครัวและในชุมชนท้องถิ่น

2) ลดความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ เป็นการสร้างรายได้เสริมไปทีละเล็กทีละน้อย หัวใจอยู่ที่มีเงินในมือประชาชนเพิ่มขึ้น ด้วยการผลิตภัณฑ์สมุนไพรสร้างมูลค่าได้ สร้างอล้วต้องขายได้ และมีกลุ่มอาชีพใหม่เพิ่มขึ้นแต่ต้องสอดคล้องเชื่อมโยงกัน “ การสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม” เป็นการรองรับการสร้างมูลค่าเพิ่มในการออกขายที่ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม ตลาดสินค้ากิจกรรมของสำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร รวมถึงร่วมจัดการออกแสดงสินค้ากับมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

5.2) สิ่งที่คาดหวังภายหลังการเปลี่ยนแปลง ชุมชนต้องสร้างรูปแบบการทำงานอย่างเป็นระบบของชุมชนโดยเริ่มจากการวิจัยชาวบ้าน และให้ความสำคัญไปที่การมีส่วนร่วมของชุมชนที่เป็นฐานรากของวิถีคนเมือง และขอความร่วมมือจากชุมชนไปยังหน่วยงานรัฐเพื่อเพิ่มเติมเนื้อหาวิชาการให้กับคนในชุมชนเป็นเรื่องราวของ “การเสริม เชื่อมต่อ ผสม ผสาน ประสาน สืบสาน ต่อยอด เปลี่ยนแปลง แบ่งปัน” มิใช่เป็นการรื้อ เปลี่ยนใหม่ โละทิ้ง จึงเป็นแนวทางในการทำงานแบบครบวงจร ซึ่งเรียกว่า “ กลไกการขับเคลื่อนงานตามยุทธศาสตร์การพัฒนาของหน่วยงานในพื้นที่กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร” ดังภาพต่อไปนี้

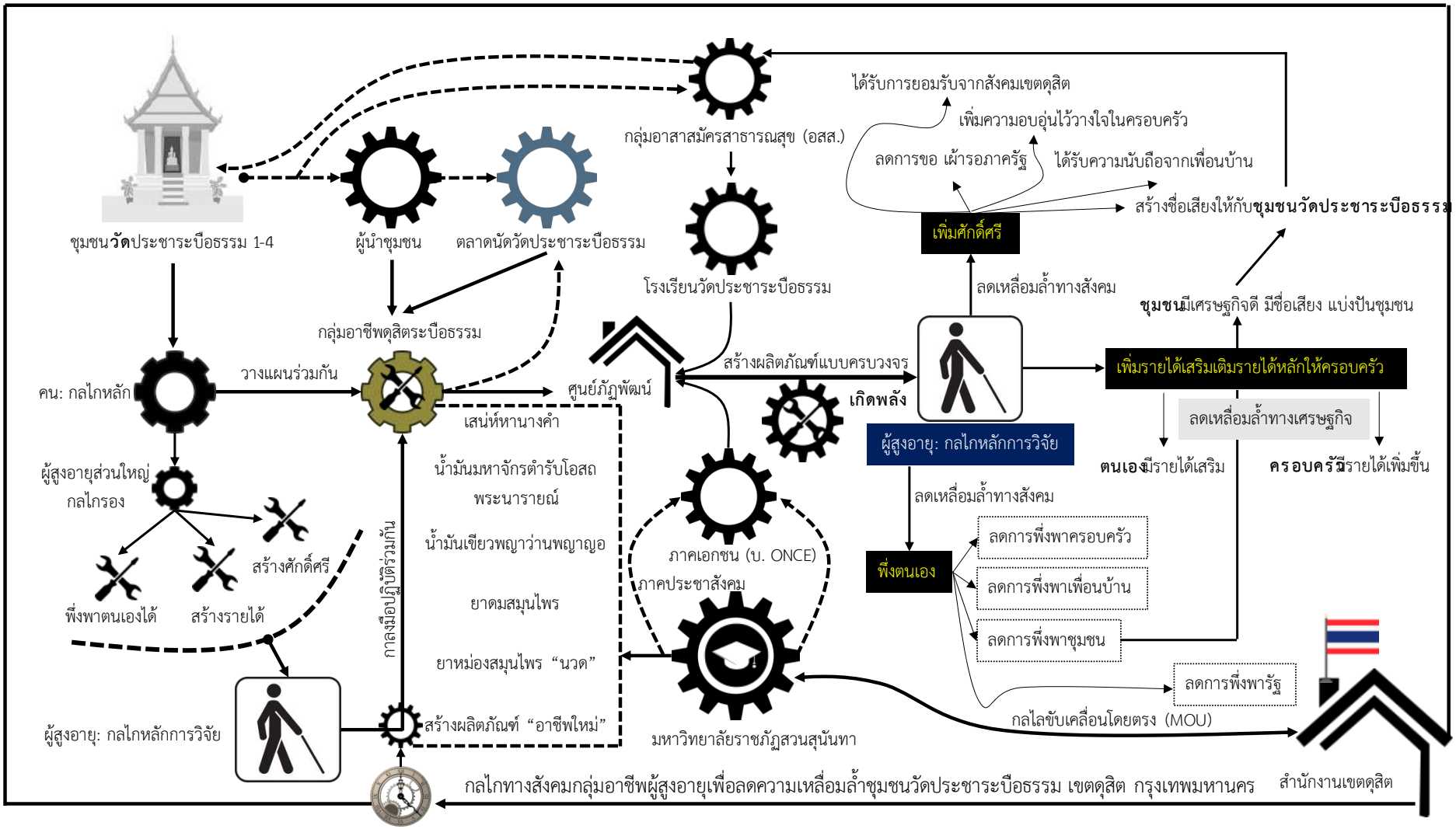

ภาพที่ 5.39 ผังภาพกลไกทางสังคมเพื่อลดความเหลื่อมล้ำในชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

6. การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากความรู้

6.1) กระบวนการวัดการเปลี่ยนแปลง จากการถอดบทเรียนพบว่า การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและสัมภาษณ์ภาคีเครือข่าย การวิเคราะห์กระบวนการวัดการเปลี่ยนแปลง คือ “ถ้าไม่มีเราทำวิจัย จะไม่มีการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้” โดยมีแนวทางการวัดจากกลุ่มต่างๆ ดังนี้

1) วัดด้วยการสังเกตและสนทนากลุ่มย่อย สอบถามกลุ่มบุคคลที่สามและเครือข่ายใกล้ชิดจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่ “ซ่อนตัว” อยู่ในกลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) คณะกรรมการชุมชน กลุ่มอาสาพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (อพม.) และชมรมผู้สูงอายุ โดยทำงานพัฒนาชุมชนในระหว่างวันของชุมชนนับว่าเป็นกลุ่มผู้สูงอายุที่มีพลัง มีจิตอาสาเข้ามาพัฒนาชุมชน

2) วัดด้วยการแสดงความคิดเห็นแบบเปิดเผย โดยการแสดงความคิดเห็นต้องมีเหตุผล ปราศจากอคติ ให้เกิดการยอมรับการเปลี่ยนแปลงโดยสาธารณะจากภาคีเครือข่ายในการวิจัย CBR ชุมชนวัดประชาระบือธรรม โดยยึด 14 ภาคีเครือข่ายที่เข้าร่วม “เวทีพูดคุย ถ่ายทอดความรู้วิจัยรับใช้สังคมและชุมชนภาคีเครือข่าย” แบ่งเป็นเครือข่ายภายในชุมชนประกอบด้วย ผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 กลุ่มผู้สูงอายุ วัดประชาระบือธรรม โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม ศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำชุมชน (อสส.) และอาสาสมัครพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (อพม.) และเครือข่ายภายนอกชุมชน ประกอบด้วย สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา สภาองค์กรชุมชนเขตดุสิต และบริษัทเอกชน

3) การวัดแผนที่ผลกระทบ (impact mapping) ประกอบด้วย(1) ปัจจัยนำเข้า (input) (2) กิจกรรม (activity) (3) ผลผลิต (output) (4) ผลลัพธ์(outcome) และ (5) ผลกระทบ (impact) โดยคำว่า ผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact) คือ คุณค่าทางสังคมที่เกิดจากการดำเนินโครงการวิจัย ซึ่งการสร้างผลลัพธ์ทางสังคมก็คือการสร้างความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตั้งแต่เริ่มต้นจนหลังดำเนินโครงการวิจัย ดังแผนที่ผลกระทบทางสังคมโครงการวิจัยการออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของ

ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นการตรวจสอบทีละขั้นตอน สรุปดังภาพต่อไปนี้

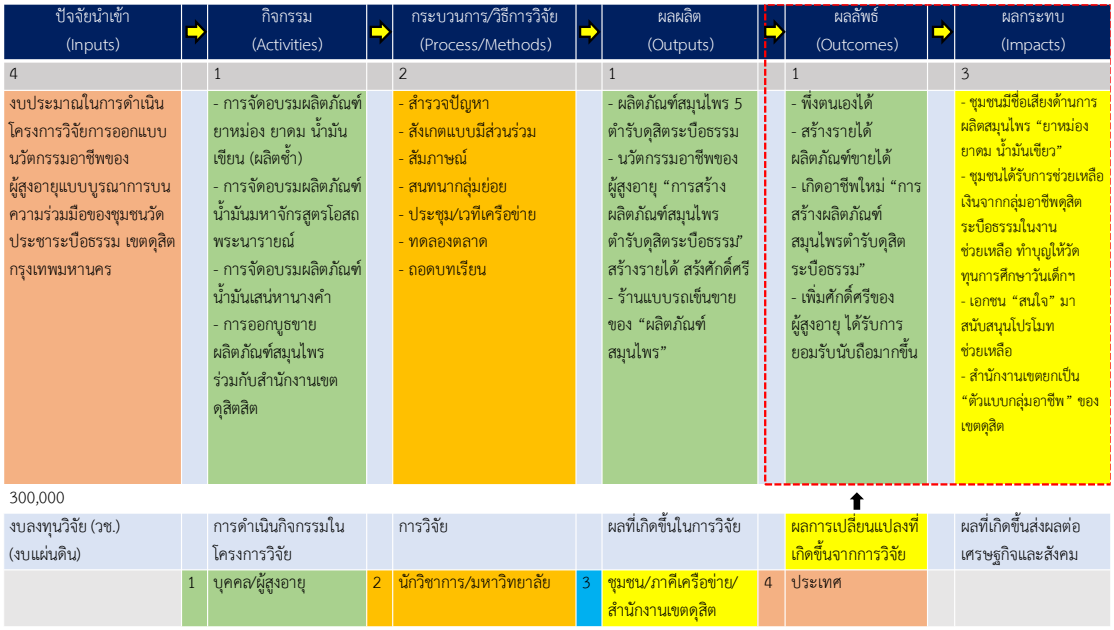

ภาพที่ 5.40 แผนที่ผลกระทบทางสังคมการวิจัยการออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

6.2) ผลที่เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม ชุมชน “มี” ดังนี้

1) มีผลิตภัณฑ์สมุนไพร 5 ตำรับดุสิตระบือธรรม ได้แก่ ยาหม่อง ยาดม น้ำมันเขียวพญาว่านพญาญอ น้ำมันมหาจักร (ตำรับโบราณ) น้ำมันเสน่หานางคำ (วิจัย) ยังมีการใช้นวัตกรรมดาวฤกษ์ (แสงสว่าง) คือนวดไทย และสมุนไพรกระบือ 7 ตัว (กำลังสืบค้นหาแนวทางการผสมให้เป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ให้เป็น “เอกลักษณ์ชุมชนที่มีรากสังคมจากชื่อ กระบือ)

2) นวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุ “การสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม” เป็นการต่อยอดอาชีพจากนวดไทย ออกมาเป็นการสร้างอาชีพให้คนส่วนใหญ่ที่มีศักยภาพเข้าถึงได้ง่ายโดยไม่ต้องใช้ใบประกอบวิชาชีพ โดยมีกลุ่มดุสิตระบือธรรม เป็นฐานรองรับอาชีพใหม่

3) วางแนวทางการพัฒนาให้เกิดร้านแบบรถเข็นขายของ “ผลิตภัณฑ์สมุนไพร” เป็นการออกแบบเบื้องต้นไว้ให้กับชุมชนและจะมีการต่อยอดร่วมกับบริษัทเอกชน (บริษัท ออล แดท วันซ์ จำกัด) ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5.41 แบบร่างตัวแบบร้านแบบรถเข็นขายของ “ผลิตภัณฑ์สมุนไพร”
ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

6.3) ผลที่เกิดขึ้นกับผู้ใช้ประโยชน์โดยตรง (user) คือ กลุ่มผู้สูงอายุ ได้แก่ (1) พึ่งตนเองได้ (2) สร้างรายได้ ผลิตภัณฑ์ขายได้ (3) เกิดอาชีพใหม่ “การสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม” และ (4) เพิ่มศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ ได้รับการยอมรับนับถือมากขึ้น

6.4) ผลการใช้ประโยชน์จากหน่วยงานยุทธศาสตร์การพัฒนาเชิงพื้นที่ ดังนี้

1) หน่วยงานภาครัฐ (ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร) ได้ใช้พื้นที่กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม และกลุ่มภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรมที่อยู่ภายใต้การเชื่อมโยง “งานวิจัย” นี้ให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการศึกษาดูงานให้กับนักศึกษาและประชาชนทั่วไป และให้การคัดเลือกเป็นกลุ่มอาชีพ หรือผลิตภัณฑ์เสมือนของเขตดุสิต หรือที่ผู้วิจัยเรียกว่า “ดุสิตแบรนด์”

2) โรงเรียนวัดประชาระบือธรรม ได้ใช้พื้นที่วิจัยเป็น “ห้องเรียนท้องถิ่น” ในการเรียนการสร้างอาชีพของผู้สูงอายุในชุมชนวัดประชาระบือธรรม

3) บริษัทเอกชน ได้เล็งเห็นผลการวิจัยที่เป็นผลิตภัณฑ์สามารถนำไปต่อยอดและพร้อมที่จะให้ดาราในสังกัดมาช่วยเหลือในการโปรโมทให้กับชุมชน “ฟรี”

4) มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้ทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ไว้กับสำนักงานเขตดุสิตในการใช้พื้นที่และผลการวิจัยให้นักศึกษาได้เข้าไปเรียนรู้ เป็น “ห้องเรียนชุมชน” ให้ผู้สูงอายุเป็น “วิทยากร” ถ่ายทอดความรู้ให้นักศึกษาสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

6.5) ความร่วมมือกับหน่วยงานภาคีในพื้นที่

1) เริ่มต้นด้วยการตอบสนองปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยการตื่นรู้ของ “ผู้นำชุมชน” กับปัญหาของผู้สูงอายุที่ต้องการสร้างอาชีพให้มีรายได้เสริมเติมรายได้หลัก จึงเป็น “ผู้นำพาเข้าหาปัญหาแท้จริงของชุมชน” ซึ่งต้องไม่นิ่งดูดายในการร่วมคิดโต้ตอบ สังเกตจากแววตาอันเป็นประกายของผู้นำชุมชนทำให้เห็น “พลัง” ที่ซ่อนอยู่ในแรงปรารถนาที่จะร่วมวิจัยและพัฒนาให้เกิดผลบรรลุเป้าหมายของชุมชนได้ ดังนั้นความร่วมมือจึงเริ่มตั้งแต่การค้นหาปัญหาของชุมชนจุดประกายให้เกิดโจทย์วิจัยให้กับนักวิจัยและนักศึกษาเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยนำองค์ความรู้วิชาการลงสู่กระบวนการทำงานร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนเป้าหมายโดยไม่นิ่งดูดายหรือปล่อยผ่านไป และไม่ทำงานตามตัวชี้วัด แต่ทำงานเพื่อช่วยเหลือชาวบ้านสร้างการเปลี่ยนแปลงอย่างแท้จริง

2) ความเชื่อมโยงบทบาทหน่วยงานในพื้นที่ที่มีเป้าหมายร่วมกัน คือ บันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ลงนามในวันที่ 6 มิถุนายน 2565 ระหว่างมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กับสำนักงานเขตดุสิต ที่ระบุไว้อย่างชัดเจนในกรอบและแนวทางความร่วมมือข้อที่ (2.1) ว่า “มหาวิทยาลัยและสำนักงานจะให้ความร่วมมือด้านงานวิชาการ การบริการวิชาการและความร่วมมือในการปฏิบัติงานร่วมกัน อาทิ การทำโครงการ งานวิจัย การฝึกอบรม การจัดการทางวิชาการกับสำนักงาน”

3) ชุมชนร่วมกับหน่วยงานและมหาวิทยาลัยสร้างความรู้และนำความรู้ไปใช้ ผ่านกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) แก้ปัญหาจากฐานราก สร้างคน สร้างความรู้

สร้างการเปลี่ยนแปลง ด้วยการใช้กระบวนการสร้างสรรค์ร่วมกัน (co-creation) ดังนั้นคำว่า “ความรู้จึงเป็นสิ่งที่สั่งสมมาจากการศึกษาเล่าเรียน การค้นคว้า ประสบการณ์ ผ่านการเรียนรู้แลกเปลี่ยนจากอายตนะทั้ง 6” ความรู้จากชุมชนจึงได้จาก (1) กระบวนการวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผลของปัญหาชุมชน (2) วิธีการทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรเพื่อสร้างรายได้ (3) การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุด้วยการสร้างสรรค์ร่วมกัน (4) กระบวนการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม และ(5) กระบวนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ซึ่งความรู้สามารถนำไปใช้บูรณาการกับหน่วยงานรัฐท้องถิ่นแบบครบวงจรการพัฒนาท้องถิ่น

7. แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่

แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นจากการวิจัยสามารถให้คงอยู่ไว้ยาวนาน 5 แนวทางสำคัญ ดังต่อไปนี้

1) นักวิจัยกำหนดหน้าที่เป็น “ที่ปรึกษา หรือ พี่เลี้ยง” ให้ผู้นำชุมชน

2) การวิจัยได้จัดตั้ง “กลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม” เชื่อมโยงกับ “กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม” ที่นักวิจัยขับเคลื่อนมาแล้วกว่า 1 ทศวรรษ และได้จัดตั้งกรรมการขับเคลื่อนกลุ่มอาชีพและสานต่อกลุ่มอาชีพทุกปีร่วมกับฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

3) พื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม และ 2 กลุ่มอาชีพเป็น “ห้องเรียนชุมชน” ของนักศึกษา แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม กลุ่มวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

4) การมีบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ของหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่เดียวกันย่อมทำให้เกิด “การธำรงรักษา” ให้มั่นคงยั่งยืน

5) กำหนดแผนการวิจัยในอนาคตเพื่อสร้าง “ชุมชนต้นแบบพฤฒพลังสัมมาชีพ” โดยบูรณาการความร่วมมือของภาคีความรู้ของกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ผู้นำชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข (อสส.) กลุ่มอาสาพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (อพม.) บวร (บ้าน วัด โรงเรียน) ภาคเอกชนในชุมชน (ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม) คณะสงฆ์วัดประชาระบือธรรม หน่วยงานภาครัฐ (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ทั้งนี้การธำรงรักษาพัฒนาการที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ โดยมีการใช้แนวคิดใยแมงมุมหุ้มชุมชน (community spiderweb) และห่วงโซ่คุณค่า (value chain) ดังภาพต่อไปนี้

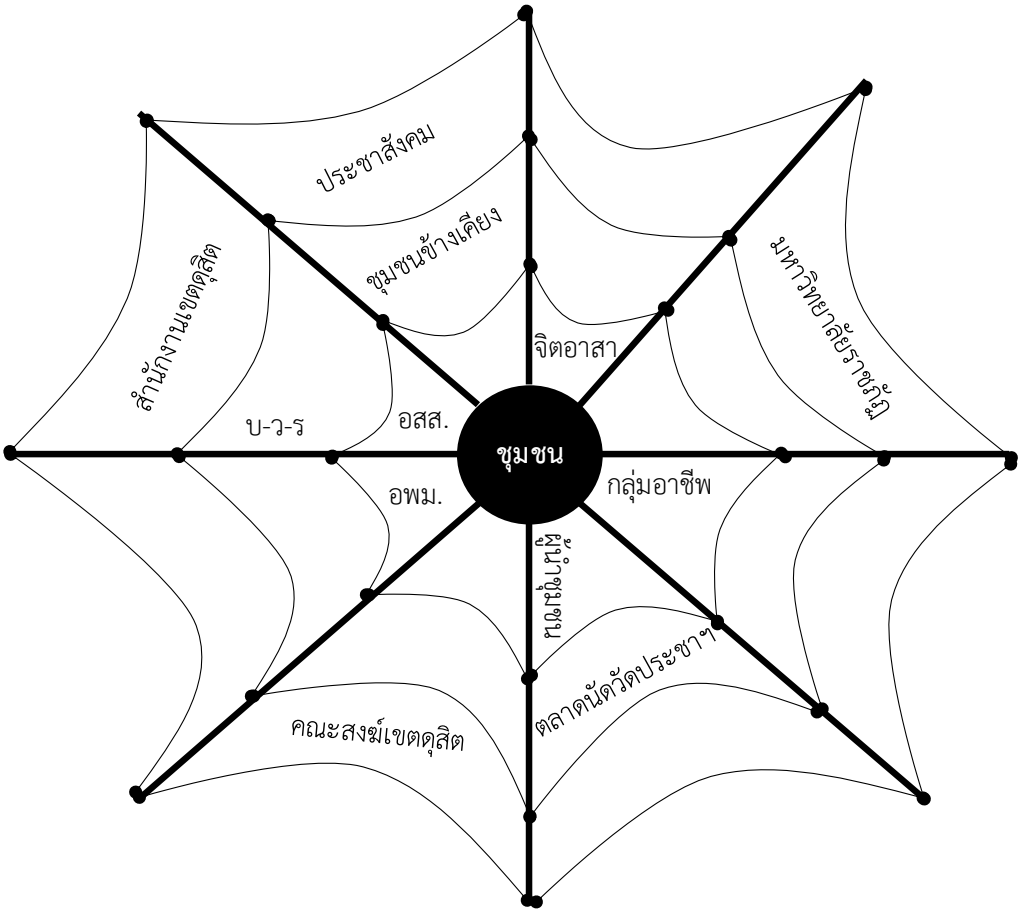

ภาพที่ 5.42 ใยแมงมุมหุ้มชุมชน (Community Spiderweb)

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

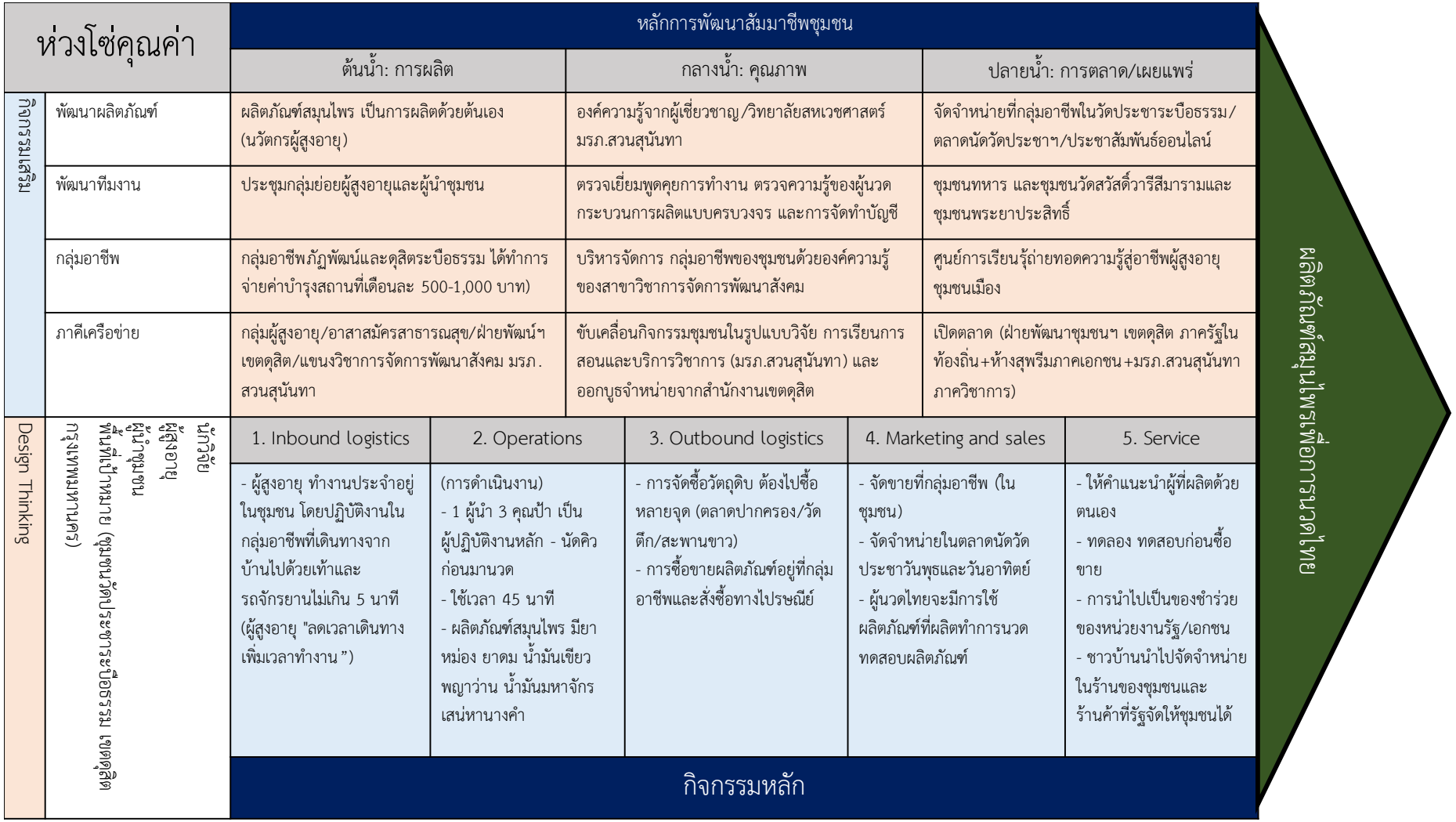

ภาพที่ 5.43 ห่วงโซ่คุณค่าดุสิตระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

ผลลัพธ์เชิงประจักษ์ฉากทัศน์ความสำเร็จในการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นที่ยั่งยืนในฐานะผลงานวิชาการรับใช้สังคมเป็นกลไกการขับเคลื่อนวิศวกรสังคมราชภัฏที่สะท้อนแนวคิดนวัตกรรมการพัฒนาสังคม ดังนี้

1) นวัตกรรมการพัฒนาสังคมที่เป็น “ระบบนิเวศแห่งการเกื้อกูลและเสริมพลัง” (ecosystem of care and empowerment)

1.1) นวัตกรรมเชิงกระบวนการ (process innovation) เปลี่ยนการทำงานแบบสั่งการจากบนลงล่าง (top-down) เป็นการทำงานแบบร่วมคิดร่วมทำ (co-creation) โดยใช้กระบวนการเรียนรู้ 7 ขั้นตอน ได้แก่ รู้จักชุมชน รวมคนสร้างทีม คิดร่วมรวมกัน รวมแรงรวมใจร่วมทำ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ นำสู่การเปลี่ยนแปลง และแบ่งปันชุมชน กระบวนการนี้ทำให้ผู้สูงอายุเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of ownership) และเป็นผู้สร้างนวัตกรรม

1.2) นวัตกรรมเชิงพื้นที่ (spatial innovation) การเปลี่ยนพื้นที่ชุมชน (บ้าน วัด โรงเรียน-รัฐ) ให้เป็น "ห้องปฏิบัติการทางสังคม" (social lab) ที่บูรณาการความรู้ทางวิชาการเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น พื้นที่เหล่านี้เป็นทั้งสถานที่อยู่อาศัยและเป็นพื้นที่สำหรับการเรียนรู้ข้ามวัย การทดลองทางธุรกิจ และการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่เข้มแข็ง

1.3) นวัตกรรมเชิงคุณค่า (value innovation) การสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับต้นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีอยู่เดิม เช่น การนำภูมิปัญญาการนวดแผนไทยมาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพร "ดุสิตระบือธรรม" ซึ่งไม่เพียงแต่สร้างรายได้เชิงเศรษฐกิจ แต่ยังสร้าง "คุณค่าทางสังคม" (social value) ในแง่ของการเพิ่มความภาคภูมิใจ การยอมรับจากสังคม และการพึ่งพาตนเองของผู้สูงอายุ

2) กลไกการขับเคลื่อนพัฒนาวิศวกรสังคมราชภัฏ (Rajabhat social engineer driving mechanism) โดยคำว่า วิศวกรสังคมราชภัฏ (Rajabhat social engineer) คือ นักศึกษาหรือบุคลากรที่มีทักษะในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชน สามารถออกแบบนวัตกรรมเพื่อแก้ปัญหา และทำงานร่วมกับภาคีเครือข่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ กลไกการขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดวิศวกรสังคมที่สมบูรณ์แบบ มี 4 ระยะ ดังต่อไปนี้

2.1) ระยะที่ 1 การบ่มเพาะฐานราก (incubation)

2.1.1) การเรียนรู้บริบทชุมชน วิศวกรสังคมต้องลงพื้นที่จริงเพื่อทำความเข้าใจรากเหง้า โครงสร้าง และพลวัตของชุมชน โดยใช้เครื่องมือวิเคราะห์ เช่น ต้นไม้ปัญหา (problem tree) และ ผังก้างปลา (fishbone diagram) เพื่อค้นหา "ปัญหาที่แท้จริง" (root cause)

2.1.2) การสร้างความตระหนักรู้ ปลูกฝังจิตสำนึกรับใช้สังคม (social engagement) และความเข้าใจในความหลากหลายของกลุ่มคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเปราะบางและผู้สูงอายุ

2.2) ระยะที่ 2 การสานพลังเครือข่าย (synergy)

2.2.1) การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder analysis) โดยระบุและทำความเข้าใจบทบาทของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข หน่วยงานภาครัฐ (สำนักงานเขต) และสถาบันการศึกษา (มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา)

2.2.2) การสร้างความร่วมมือเชิงสถาบัน จัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ระหว่างมหาวิทยาลัยและหน่วยงานท้องถิ่น เพื่อสร้างความชอบธรรมและการสนับสนุนเชิงนโยบายและทรัพยากร

2.3) ระยะที่ 3 การปฏิบัติการร่วมสร้างสรรค์ (co-creation)

2.3.1) การลงมือปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ทั้งเป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) โดยมีวิศวกรสังคมทำงานร่วมกับชุมชนในฐานะผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) ไม่ใช่ผู้สั่งการ โดยนำองค์ความรู้ทางวิชาการมาประยุกต์ใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.3.2) การพัฒนานวัตกรรมชุมชน ร่วมกันออกแบบและทดลองนวัตกรรมใหม่ๆ เช่น ผลิตภัณฑ์ชุมชน รูปแบบการบริการ หรือกระบวนการทำงานใหม่ ที่ตอบโจทย์ปัญหาและสอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน

2.4) ระยะที่ 4 การยกระดับและขยายผล (scaling & impact)

2.4.1) การประเมินผลกระทบทางสังคม เป็นการติดตามและประเมินผลลัพธ์ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม และคุณภาพชีวิต

2.4.2) การจัดการความรู้และถอดบทเรียน สรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติการ เพื่อนำไปใช้ในการเรียนการสอน และเผยแพร่สู่สาธารณะ

2.4.3) การขยายผลสู่พื้นที่อื่นๆ ในคุณลักษณะพื้นที่แบบ “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน-รัฐ) นำโมเดลความสำเร็จ (best practice) ไปประยุกต์ใช้กับชุมชนอื่นๆ เพื่อสร้างผลกระทบในวงกว้าง

รูปแบบกลไกนี้ย่อมจะช่วยให้มหาวิทยาลัยราชภัฏสามารถผลิตวิศวกรสังคมที่มีสมรรถนะสูงใช้เป็นกลไกในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมีอัตลักษณ์ ระบบแบบแผนที่ยั่งยืนสอดคล้องกับปรัชญาของมหาวิทยาลัยราชภัฏในฐานะสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น นอกจากนี้ผู้เขียนได้สังเคราะห์กลไกของวิศวกรสังคมราชภัฏเพื่อการพัฒนาอย่างเป็นระบบมีขั้นตอนและกลไก ดังภาพต่อไปนี้

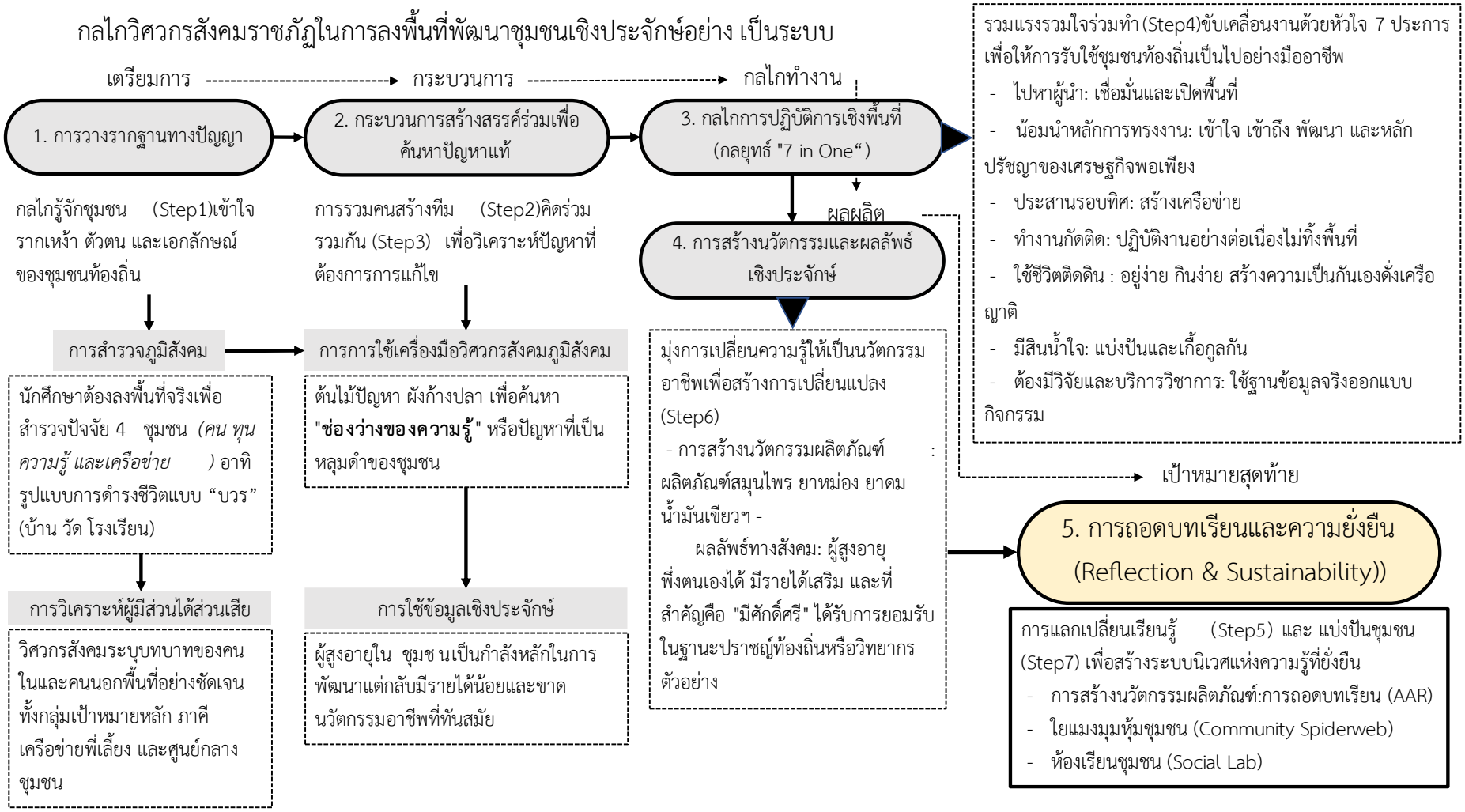

ภาพที่ 5.44 กลไกวิศวกรสังคมในการลงพื้นที่พัฒนาชุมชนเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ

บทสรุป

ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์ได้สะท้อนอัตลักษณ์เชิงปรัชญาแห่งการเป็นสถาบันอุดมศึกษาที่เป็นยอดมงกุฎทางปัญญาของแผ่นดิน ซึ่งขับเคลื่อนด้วย 2 ปีกทางปัญญา คือ ปีกแห่งความเป็นแม่พิมพ์ของชาติและปีกแห่งนักพัฒนาแม่แบบที่ดีของแผ่นดิน โดยทั้งสองมิตินี้มุ่งมั่นทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางสติปัญญาให้แก่มหาชนอย่างแท้จริง แม้ว่ามหาวิทยาลัยราชภัฏอาจไม่ใช่สถาบันการศึกษาที่มีขนาดใหญ่ที่สุด หากแต่แบกรับภารกิจและความรับผิดชอบอันยิ่งใหญ่ยิ่งต่อโครงสร้างฐานรากของประเทศ การหยิบยื่นสติปัญญาและองค์ความรู้ให้แก่ผู้คนถือเป็นการสร้างโอกาสครั้งสำคัญในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชากรส่วนใหญ่ในสังคม ทั้งกลุ่มผู้มีรายได้น้อย ฐานะพอมีพอกิน ชนชั้นล่าง และชนชั้นกลาง ให้ได้รับการศึกษาเพื่อติดปีกแห่งปัญญาให้ก้าวหน้าและเท่าเทียม

ศาสตร์แห่งราชภัฏจากพลังปัญญาแผ่นดินสู่การขับเคลื่อนวิชาการรับใช้สังคม สะท้อนวาทกรรม “ราชภัฏคนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน” ที่หยั่งรากลึกมากว่าสามทศวรรษ คือหมุดหมายทางจิตวิญญาณที่หล่อหลอมให้บุคลากรของมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งทั่วประเทศมุ่งมั่นขับเคลื่อนพันธกิจเพื่อประโยชน์สุขของอาณาประชาราษฎร์ เจตนารมณ์อันแน่วแน่นี้เน้นย้ำถึงอัตลักษณ์ของการเป็น “สถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและเสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดิน” ซึ่งเป็นเครื่องเตือนใจให้พึงระวังการเปลี่ยนผ่านจากองค์กรเพื่อการศึกษาสู่พาณิชย์ศึกษา หรือการแสวงหาลาภยศสรรเสริญจนละเลยผลประโยชน์ของมหาชน หากแต่ต้องดำรงตนเป็นที่พึ่งพิงของสังคมอย่างแท้จริง เมื่ออุดมการณ์มีความชัดเจน กระบวนการผลิตบัณฑิตจึงต้องเปี่ยมด้วยคุณภาพและศักดิ์ศรี ภายใต้หลักคิดที่ว่า “มหาวิทยาลัยราชภัฏมิได้จำกัดบทบาทอยู่เพียงการผลิตบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัย เท่านั้น หากแต่ต้องสร้างประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย” สะท้อนให้เห็นว่า พันธกิจหลักของคณาจารย์ในฐานะผู้บ่มเพาะระดับอุดมศึกษา คือการบูรณาการการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการแก่สังคมเข้าด้วยกัน นอกจากการพัฒนาผู้เรียนในชั้นเรียนแล้ว อาจารย์ต้องแสวงหาองค์ความรู้ใหม่อยู่เสมอ และนำนักศึกษาออกจากห้องเรียนสี่เหลี่ยมสัญจรสู่ “ห้องเรียนชุมชน” อันเป็นแหล่งรวมภูมิปัญญาและศาสตร์แห่งชีวิตจริงที่สามารถแก้ปัญหาสังคมอันซับซ้อนได้

การประยุกต์ใช้กระบวนการ วิศวกรสังคม และทักษะการพัฒนาสังคมในศตวรรษที่ 21 มุ่งเน้นการสร้างพื้นที่เรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning space) ในสถานการณ์จริง สอนให้นักศึกษามีทักษะการลงพื้นที่ การเข้าถึงชุมชน การแสวงหาข้อมูลเชิงประจักษ์ การออกแบบและจัดทำผังภาพเชิงระบบ ตลอดจนการถอดรหัสความรู้เพื่อนำมาวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาที่ตรงกับความต้องการแท้จริงของท้องถิ่นเป็นของมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งกระบวนการขัดเกลาทางปัญญานี้ ต้องส่งผลให้ประชาชนได้รับประโยชน์เชิงประจักษ์และสัมผัสได้ว่า ศาสตร์ของราชภัฏสามารถช่วยเหลือและเป็นที่พึ่งพาให้แก่ชุมชนในยามเผชิญวิกฤตการณ์ใหม่ๆ ได้จริง โดยการก้าวไปให้ถึงหมุดหมายปลายทางของปัญญาราชภัฏคือการยกระดับการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเป็นลำดับขั้นตั้งแต่ “พัฒนา พอเพียง มั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน” เพื่อนำพาประชาชนไปสู่ความหลุดพ้น 3 มิติ ได้แก่ (1) การหลุดพ้นจากความยากจน มุ่งสู่ความพอเพียง (2) การพัฒนาจากความพอเพียง มุ่งสู่ความมั่นคง (3) การก้าวหน้าจากความมั่นคง มุ่งสู่การมีรายได้สูงและยั่งยืน ซึ่งผลลัพธ์สุการขับเคลื่อนเชิงยุทธศาสตร์ด้วยปัญญาราชภัฏ จึงไม่ใช่เพียงแค่ให้คนมีเศรษฐกิจที่ดีเท่านั้นแต่เป้าหมายสุดท้ายคือ "ความสุขที่ยั่งยืน" ของคนสังคมทั้งแผ่นดินอย่างแท้จริง

คำว่า ดุสิตระบือธรรม เป็นการฉายภาพกระบวนวิธีในการพัฒนาชุมชนเมืองให้มีองค์ความรู้ที่แข็งแกร่งด้วยคนในชุมชน สะท้อนภาพการบูรณาการองค์ความรู้ที่เกิดจากการเรียนการสอน การวิจัย การบริการวิชาการแก่สังคม ที่เกิดการผสานความรู้คู่ภูมิปัญญาของชาวบ้านเกิดภาพของชุมชนเล็กๆ แต่มีความสง่างามด้วยการมีส่วนร่วมของคนที่มีความตั้งใจที่ยิ่งใหญ่มีแรงปรารถนาขับเคลื่อนชุมชนบนฐานความรู้และได้รับการยอมรับอย่างชัดเจน โดยผ่านหลักการ “7 in One” และใช้หลักวิธีการเข้าถึง เข้าใจ พัฒนาเชิงพื้นที่ ปักหมุดให้ชัดเจนว่าต้องการแก้ปัญหา ช่วยเหลือให้การเป็นที่พึ่งที่แตกต่างจากสิ่งที่ชาวบ้านได้รับจากหน่วยงานรัฐอื่น ๆ ในพัฒนาพื้นที่อย่างไร เน้นการพัฒนาคน ให้คนมีอาชีพมีงานทำ สร้างรายได้ให้ยั่งยืน ซึ่งหลักการ “7 in One” เป็นการใช้กับหนึ่งชุมชนประกอบด้วย (1) ไปหา “ผู้นำ” (2) น้อมนำหลักการทรงงาน (3) ประสานรอบทิศ (4) ทำงานกัดติด (5) ใช้ชีวิตติดดิน (6) มีสินน้ำใจ และ (7) ต้องมีวิจัยและบริการวิชาการ ในการศึกษาข้อมูลภูมิสังคม บริบทชุมชน ทุนชุมชนผ่านการวิจัย การเรียนการสอน และการบริการวิชาการจนนักวิจัย นักศึกษา นักวิชาการได้นำองค์ความรู้ด้านการวิจัยเป็นสะพานเชื่อมความรู้ไปใกล้ชิดภูมิปัญญาของชุมชนแบบมีไว้เนื้อเชื่อใจ

ของประชาชน ผู้นำชุมชนและเครือข่ายในท้องถิ่น จนก่อให้เกิดตัวชี้วัดสำคัญ คือ “การเปลี่ยนแปลง (change)” โดยการเปลี่ยนแปลงเป็นการวัดที่สำคัญที่สุดของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนว่าก่อนกับหลังวันที่จะลงพื้นที่พัฒนามีสิ่งใดเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นกับชุมชนวัดประชาระบือธรรม (1) กลไกหลักในการขับเคลื่อนกิจกรรมพัฒนากลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม เน้นการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพร เพื่อเสริมให้กับกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม ที่เป็นกลุ่มอาชีพด้านการนวดไทย (2) ผู้นำและกลุ่มผู้สูงอายุจิตอาสามีความเข้มแข็งขึ้นอย่างชัดเจน (3) ศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม (4) “ห้องเรียนชุมชน” (social lab) ของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏ (5) เกิดภาคีเครือข่ายและการยอมรับจากหน่วยงานในพื้นที่จนได้รับการยกย่องเกียรติคุณเป็น “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุ” และนี้ถือเป็นผลลัพธ์เชิงประจักษ์ที่ได้ก่อเกิดอัตลักษณ์ชุมชนอาชีพนวดไทยและผลิตภัณฑ์สมุนไพรดุสิตระบือธรรม เป็นโอกาสให้ชุมชนได้ชื่อเสียง ได้รับการยอมรับจากภาคีเครือข่าย ผู้สูงอายุที่เป็นกำลังสำคัญได้มีโอกาสสร้างอาชีพ ประชาชนมีรายได้เสริมเติมรายได้หลัก เพื่อศักดิ์ศรีลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเศรษฐกิจ สร้างชุมชนให้เข้มแข็ง ยกคนที่มีรายได้น้อยสู่คนที่มีรายได้พอเพียง เป็นพื้นที่ให้นักเรียน นักศึกษา ประชาชน ภาคีเครือข่ายมีโอกาสได้มาร่วมกันคิดจากฐานราก หาความรู้มาสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชน ค้นหาวิธีการใหม่ภายใต้บริบทเดิม พลังการขับเคลื่อนชุมชนในระหว่างวันตกอยู่กับพฤฒพลังที่สำคัญของกลุ่มผู้สูงอายุจะได้มีโอกาสกลับนำมาเอาพลังก้อนสุดท้ายมาขับเคลื่อนความรู้ที่หลากหลาย ที่สะสมกันมากว่า 60 ปีมาสู่การทำคุณประโยชน์ให้กับตนเอง ชุมชน และเยาวชนได้ศึกษาเรียนรู้ จนในที่สุดศักยภาพของผู้สูงอายุในชุมชนวัดประชาระบือธรรม อาจเพิ่มผลิตภัณฑ์สมุนไพรดุสิตระบือธรรมไปสู่การสร้างตำรับผลิตภัณฑ์สมุนไพรใหม่ในองค์ความรู้ของการวิจัยที่มี 5 ผลิตภัณฑ์สมุนไพร อาทิ หัตถาธารา ชิลหานางไพร หทัยพญาว่าน วิมานเวชสุนันทา เสน่หานางคำ จนนำไปสู่การพัฒนาชุมชนเมืองที่ยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

กองนโยบายและแผน. (2559). **รายงานผลการดำเนินงานโครงการวาระสำคัญประจำปี (Agenda) ปีงบประมาณ 2559** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

กองสารสนเทศภูมิศาสตร์ สำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร. (2548). **แผนที่ชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร.

กาญจนา แก้วเทพ. (2556). **คุณลักษณะและวิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

กิตติ สัจจาวัฒนา. (2017). งานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ รูปแบบงานวิจัยใหม่ ที่ท้าทายกระบวนทัศน์การวิจัยของประเทศไทย. **Area Based Development Research Journal**, 9(1); 3–7. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/95459

คณะครุศาสตร์. (2566). **ประวัติความเป็นมาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา**. https://edu.ssru.ac.th/page/1

จิตติ มงคลชัยอรัญญา, วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, เกศกุล สระกวีและเศรษฐภูมิ บัวทอง. (2563). **คุณค่าและมูลค่า จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.). (2562). **ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี** (พ.ศ. 2560-2579) (ฉบับปรับปรุง 11 ตุลาคม 2561). http://plan.nrru.ac.th/wp-content/uploads/2020/02/004.pdf

ประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รอง ศาสตราจารย์และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2560 (31 ตุลาคม 2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 134 ตอนพิเศษ 265 ง หน้า 43-67. https://fpcs.chula.ac.th/sites/default/files/u2/kpo2560.PDF

ประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2564. (7 มกราคม 2565). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 139 ตอนพิเศษ 4 ง, หน้า 22-50. https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/17193313.pdf

ปิยวัติ บุญ-หลง, กาญจนา แก้วเทพ และบวร ปภัสราทร. (2559). **งานวิชาการเพื่อสังคม: หลักการและวิธีการ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). สถาบันคลังสมองของชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

เพ็ญนภา ปาละปิน. (2565). **การยกระดับสมรรถนะผู้ประกอบการในการสร้างมนต์เสน่ห์ทางวัฒนธรรมของผลิตภัณฑ์ชุมชนเมืองเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าดุสิตแบรนด์** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และไพรินทร์ ขัดธิพงษ์. (2555). **โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานครชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุมิตรา นวลมีศรี, เพ็ญนภา ปาละปิน และวรรณี พรมด้าว. (2565). **การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญาเพื่อยกระดับผลิตผลชุมชนเมืองเชิงคุณค่าสู่การสร้างมูลค่าของผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ดุสิตแบรนด์** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2556). **บริการวิชาการแก่สังคม. เอกสารประชุมชี้แจงโครงการบริการวิชาการแก่สังคม ปีงบประมาณ 2556**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2557). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2559). **เทคนิคการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่เครือข่าย**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจน**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **บริการวิชาการรับใช้สังคม**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การพัฒนาและออกแบบบรรจุภัณฑ์เพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ด้วยลวดลายผ้าไทยผสมทุนวัฒนธรรมชุมชนเมืองวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานผลการดำเนินโครงการบริการวิชาการ). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนเมืองในการออกแบบผลิตผลจากความหลากหลายของทุนทางปัญญาและทุนมนุษย์เพื่อสร้างศักยภาพการพึ่งตนบนวิถีพอเพียง** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **ประวัติผลิตภัณฑ์สมุนไพรยาหม่องดุสิตระบือธรรม (น้ำมันเขียวสมุนไพรพญาว่าน)**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2566). **โครงการศนสังคม CSR Leader Camp**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2566). **ประวัติศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568, ธันวาคม 2). **การออกแบบอาชีพของผู้สูงอายุบนฐานการบูรณาการความร่วมมือในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (Paper presentation). การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ “ราชภัฏวิจัย ครั้งที่ 8”, ผลงานด้านรับใช้ท้องถิ่นและสังคม, มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม (ส่วนทะเลแก้ว) จังหวัดพิษณุโลก ประเทศไทย. https://runirac2025.psru.ac.th/assets/files/Proceeding-runirac8.pdf

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2566). **หน่วยสนับสนุนวิชาการรับใช้สังคม**. https://www.se.cmu.ac.th/

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2557). **รายงานผลการปฏิบัติราชการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2557**. https://ssru.ac.th/datafiles/ssrubook/file/plan11.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2565). **คู่มือการประเมินผลการปฏิบัติราชการ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565**. Flip Builder. http://ebook.ssru.ac.th/plan/b1/mobile/index.html

ระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2564. (2564, 27 พฤษภาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 138 ตอนพิเศษ 114 ง, หน้า 9-33. http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER041/GENERAL/DATA0008/00008668.PDF

วรรณี พรมด้าว. (2565). **การพัฒนาทุนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมบริบทเมืองสู่การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในการเสริมสร้างสุขภาวะที่ดีของคนเมืองและสร้างรายได้ให้ชุมชนอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2561). **คู่มือการบริการวิชาการแก่สังคม**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2563). **รายงานผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานรากภายใต้ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2564). **คู่มือการปฏิบัติงานกระบวนการบริการวิชาการ**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. https://ssru.ac.th/datafiles/process9(2).pdf

สยามรัฐออนไลน์. (2565, 25 มิถุนายน). **มรภ.สวนสุนันทา ชูศูนย์เรียนรู้ฯวัดประชาระบือธรรม ต้นแบบห้องเรียนชุมชนกลางเมือง สร้างอาชีพ-รายได้ด้วยตัวเอง**. https://siamrath.co.th/n/359917

สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร. (2558). **ดุสิตศตวรรษ**. ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER035/GENERAL/DATA0000/00000961.PDF

สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2558). **คู่มือสนับสนุนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน**. https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2014). งานวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area Based Collaborative Research) กับการสร้างความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่. **Area Based Development Research Journal**, 6(3); 123–128. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/96940

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2558). **การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: แนวคิด กระบวนการ และประสบการณ์**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุวรรณี คำมั่น. (2551, 29-30 พฤศจิกายน). **“สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน” ในกลุ่มทุนมนุษย์ “ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์”** (เอกสารนำเสนอ). การสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมูลนิธิ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

Boyer, E. L. (1996). The scholarship of engagement. **Journal of Public Service and Outreach**, *1*(1), 11–20.

Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching. (2015). **Community engagement classification framework**. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

Checkoway, B. (2001). Renewing the civic mission of the American research university. **The Journal of Higher Education**, *72*(2), 125–147. https://doi.org/10.1080/00221546.2001.11778879

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. **World Development**, (8); 213-235.

Moen, R. (2013). **Foundation and History of the PDSA Cycle**. https://www.praxisframework.org/files/pdsa-history-ron-moen.pdf

Moen, R., & Norman, C. (2009). The History of the PDCA Cycle. **Proceedings of the 7th ANQ Congress Tokyo 2009**, September 17, 2009.

Putnam, R. D. (2000). **Bowling alone: The collapse and revival of American community**. Simon & Schuster.

“...ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์ คือกลไกในการขับเคลื่อนองค์ความรู้เพื่อยกระดับสู่ยอดมงกุฎทางปัญญาของแผ่นดิน มุ่งมั่นสร้างทุนมนุษย์ให้เพียบพร้อมด้วยคุณลักษณะของ ‘ครูผู้เป็นแม่พิมพ์ของชาติ’ และ ‘นักพัฒนาผู้เป็นแม่แบบที่ดีของแผ่นดิน’ เพื่อทำหน้าที่เป็นที่พึ่งทางสติปัญญาให้แก่มหาชนอย่างแท้จริง

มหาวิทยาลัยราชภัฏพร้อมแบกรับภารกิจและความรับผิดชอบอันยิ่งใหญ่ต่อโครงสร้างฐานรากของประเทศ ด้วยการพัฒนาสติปัญญาและยกระดับองค์ความรู้ของผู้คนเพื่อขับเคลื่อนคุณภาพชีวิตของประชากรส่วนใหญ่ในสังคม โดยตั้งมั่นเป็นที่พึ่งให้แก่กลุ่มผู้มีรายได้น้อย ฐานะพอมีพอกิน สามัญชน คนชั้นกลาง ให้ได้รับโอกาสทางการศึกษาพร้อม ‘ติดปีกแห่งปัญญา’ นำพาชีวิตสู่วิถีวิธีแห่งความก้าวหน้าและเท่าเทียมอย่างยั่งยืน...”

บทที่ 6
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคม

การนำทักษะวิศวกรสังคมไปใช้ในกระบวนการเรียนการสอนของนักศึกษาเป็นการพัฒนาทักษะให้มีความชำนาญมากขึ้นทั้งในมิติการฝึกฝนทักษะทางสังคม (soft skills) ซึ่งเป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจและทำได้ให้เห็นผลในเวลาอันสั้น สาเหตุจากกรอบความคิด ชุดความคิดความเชื่อ ทัศนคติที่ของบุคคล (mindset) เกี่ยวกับทักษะวิศวกรสังคมที่เมื่อพิจารณาตามชื่อ “วิศวกรสังคม” แล้ว ทุกคนส่วนใหญ่เข้าใจในทิศทางเดียวกันว่าต้องเป็นทักษะวิชาการ (hard skills) ที่เข้มแข็งเหมือนกับวิศวกรรมศาสตร์ ในความเป็นจริงมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะวิศวกรที่มีศาสตร์ทางวิศวกรรม หรือการช่างใหญ่เกี่ยวกับการก่อสร้างโครงสร้างตึกเรือนบ้านอาคารซึ่งเกี่ยวกับเครื่องมือ เครื่องจักร อุปกรณ์ วัสดุ สิ่งของ เป็นสรรพสิ่งที่ก่อสร้างจะไม่มีชีวิต แต่วิศวกรสังคมมีหัวใจหลักมุ่งเน้นการแก้ปัญหาคนเป็นหลัก ปัญหาของชุมชนท้องถิ่นและสังคมที่คนอยู่ร่วมกันให้เกิดความผาสุก สงบสุข อยู่ดีมีสุขเป็นสำคัญ ทำให้เกิดทักษะวิศวกรสังคมแบบผสานร่วมกันแบบบูรณาการทั้งทักษะวิชา (hard skills) และทักษะทางสังคม (soft skills) ดังนั้นศาสตร์วิชาใดที่มุ่งหมายในการพัฒนาทุนมนุษย์ แก้ปัญหาสังคม ชุมชนท้องถิ่นจะมีความเป็นวิศวกรสังคมมากกว่าสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ วิศวกรรมศาสตร์ อุตสาหกรรมศาสตร์ กฎหมายและสถาปัตยกรรมศาสตร์ ทำให้พิจารณาเห็นว่าศาสตร์วิชาที่เรียนรู้กันในมหาวิทยาลัยราชภัฏส่วนใหญ่ที่มุ่งเน้นทางครุศาสตร์และการพัฒนาท้องถิ่นตามเจตนารมณ์ของราชภัฏมีความเป็นวิศวกรสังคมมากที่สุด

อนึ่งเพื่อให้มุมมองจากวิศวกรสังคมมีความเป็นรูปธรรมเด่นชัดมากขึ้นซึ่งผู้เขียนจะใช้ฐานศาสตร์ด้านการพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่นในการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคม พร้อมกับการเรียนรู้หลักการประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคม ด้วยตั้งคำถามเพื่อค้นหาคำตอบว่า บุคคลต้นแบบวิศวกรสังคม หรือบุคคลที่ควรนำมาเป็นตัวอย่างอ้างอิงของทักษะวิศวกรสังคม โดยมีบริบทที่บ่งชี้ไปให้เห็นว่า ผู้ที่มีมองเห็นปัญหาของคนในสังคมส่วนใหญ่ แล้วออกตัวไปสรรหาวิธีการแก้ไขปัญหาด้วยองค์ความรู้หรือปัญญารู้จริง แล้วนำไปแก้ไขปัญหาคนให้มีทางออก มี

โอกาส มีชีวิตที่ดีขึ้น และช่วยเหลือสังคมให้อยู่อย่างสงบสุข ซึ่งถือผู้เขียนเรียกว่า “ผู้มีวิถีวิธีวิศวกรสังคม” หมายความถึง “บุคคลที่ดำรงมั่นในวิถีการพึ่งพาสติปัญญาของตนเองเพื่อผู้คนในสังคมได้นำไปใช้ประโยชน์ให้พ้นจากความทุกข์ยาก” เช่นเดียวกับคำว่า “วิธีวิศวกรสังคม” จึงเป็นแบบแผนของปรัชญา แนวคิด ทฤษฎี ทิศทาง หลักการ กระบวนวิธีในการนำสรรพศาสตร์หรือความรู้แท้จริงของผู้นำประเทศ องค์กรระดับโลก หรือระดับประเทศนำไปออกแบบเพื่อแก้ไขปัญหา พัฒนาคนในสังคมประเทศพ้นจากความทุกข์พบความสุขที่มั่นคง พัฒนาสังคมที่ยั่งยืน จึงสรุปเบื้องต้นว่า ผู้มีองค์ความรู้ใหม่ ในการแก้ไขปัญหาคน ชุมชนท้องถิ่นและสังคมประเทศให้ได้ผลจริง สอนสั่ง นำไปใช้ในการออกแบบซ่อมแซมชีวิต แก้ปัญหา พัฒนาของคนในสังคมระยะเวลาอันยาวนานจึงถือเป็นนักวิศวกรสังคม เป็นผู้มีวิธีวิศวกรสังคมอย่างแท้จริง ในบทนี้จึงมีสาระสำคัญดังนี้

- หลักคิดวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ
- การวิเคราะห์วิศวกรสังคมเชิงพุทธทรรศน์
- กระบวนทัศน์วิศวกรสังคมราชภัฏสู่การพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนท้องถิ่น
- การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการเรียนการสอน
- การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมกับผู้นำนักศึกษาเชื่อมโยงค่ายอาสาพัฒนา
- การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการวิจัยเชิงพื้นที่
- วิถีวิศวกรสังคมกับการทำงานรับใช้ชุมชมท้องถิ่น

หลักวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ

แนวคิดวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏเป็นหลักการบูรณาการองค์ความรู้ ทักษะ ความสามารถและเทคนิควิธีที่สามารถวิเคราะห์เชิงลึกไปถึงแก่นแท้ของความเป็น “วิศวกรสังคม” ได้อย่างเป็นระบบ โดยมีต้นแบบอันสูงสุดคือ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร จากการประมวลและสังเคราะห์เอกสารเชิงประจักษ์ของหน่วยงานต่างๆ ที่ได้บันทึกเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจและหลักการทรงงานของพระองค์ ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงสภาวะและคุณลักษณะของการเป็นวิศวกรสังคมแห่งแผ่นดินที่สมบูรณ์แบบที่สุด ซึ่งเป็นเข็มทิศนำทางให้กับสถาบันราชภัฏในการผลิตบัณฑิตเพื่อรับใช้ท้องถิ่นอย่างแท้จริง ดังที่ผู้เขียนได้ประมวลแนวคิดจากพระปฐมบรมราชโองการว่าเราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและทฤฎีใหม่ หลักการทรงงานที่รวบรวมไว้เป็น 23 หลักพื้นฐาน หลักวิธีเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา หลักปฏิบัติที่ยึดมั่นในความพอเพียง การทรงงานแต่ละโครงการอย่างเป็นระบบ (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2557) แนวคิดจากนภาผ่านภูผาสู่มหานที (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2564) หลักการสอน “มองทุกอย่างที่ฉันทำ จดทุกอย่างที่ฉันพูด สรุปทุกอย่างที่ฉันคิด” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) และการนวัตกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาของพื้นที่ อาทิ (1) เครื่องกลเติมอากาศที่ผิวน้ำหมุดซ้ำแบบทุ่นลอย (กังหันน้ำชัยพัฒนา) (2) การใช้น้ำมันปาล์มกลั่นบริสุทธิ์เป็นน้ำมันเชื้อเพลิงเครื่องยนต์ดีเซล (น้ำมันไบโอดีเซล) (3) กระบวนการปรับปรุงสภาพดินเปรี้ยวเพื่อให้เหมาะแก่การเพาะปลูก (โครงการแกล้งดิน) (4) การดัดแปรสภาพอากาศเพื่อให้เกิดฝน เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่เรียกว่า ฝนหลวง เป็นต้น (สิ่งประดิษฐ์ไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2559) ซึ่งจะเห็นได้ว่าแนวคิดเหล่านี้ได้สะท้อนหลักวิชาของวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ คือการหล่อหลอมคนของพระราชาข้าของแผ่นดินให้มีทั้งอุดมการณ์รับใช้สังคมผสมผสานเครื่องมือและกระบวนการทำงานเชิงระบบบูรณาการกับทักษะการถอดบทเรียนเรียนรู้ร่วมกับศักยภาพในการสร้างนวัตกรรมข้ามศาสตร์ เพื่อลงไปซ่อมแซม พัฒนา และยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความพอเพียงสมดุลย์ จึงแสดงได้ว่า หลักวิชาของวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏต้องไม่ใช่ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งแบบเชิงเดี่ยว แต่คือ พหุวิทยาการรับใช้สังคม ที่ผนวกเอาวิธีกระบวนการ (methodology) รวมเข้ากับองค์ความรู้ข้ามศาสตร์ (multidisciplinary

knowledge) ร่วมกับจิตวิญญาณนักพัฒนา (social mindset) เข้าด้วยกัน เพื่อซ่อมแซม จัดสรรดุลยภาพและสร้างนวัตกรรมตอบโจทย์ชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ มั่นคง และยั่งยืน ชี้ให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงเป็น ต้นแบบวิศวกรสังคมและนักสร้างนวัตกรรมแห่งแผ่นดิน อันเป็นแบบอย่างให้นักศึกษาได้เรียนรู้และน้อมนำมาเป็นหลักปฏิบัติในการ “คิด-ทำ-นำไปใช้-แบ่งปัน” เพื่อรับใช้สังคมอย่างเป็นรูปธรรม

อย่างไรก็ตามผู้เขียนยังยืนยันว่า การรู้จักการยึดหลักความเป็นจริงในบริบทของราชภัฏ โดยตรงที่ว่าราชภัฏต้องรักจักตนเองจึงจะสามารถสร้างนักวิศวกรสังคมราชภัฏที่เป็นมนุษยทัศน์ที่เป็นมุมมอง ความคิด ความเข้าใจ หรือวิสัยทัศน์ที่มีต่อธรรมชาติและตระหนักถึงคุณค่าของมนุษย์ รวมถึงการสร้างนวัตกรรมการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนอย่างมีหลักปรัชญาที่จะใช้เป็นเข็มทิศนำทางในการพัฒนาสถาบัน บุคลากร และนักศึกษา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. ปรัชญาแห่งปณิธานและสืบสานพระบรมราโชบาย

มหาวิทยาลัยราชภัฏดำรงอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีด้วยนามพระราชทานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ว่า “ราชภัฏ” อันหมายถึง “คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน” ซึ่งปรัชญาการก่อเกิดของ “วิศวกรสังคม” คือการสืบสานพระบรมราโชบายด้านการศึกษาแห่งองค์พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 10) ที่ทรงมุ่งหวังให้มหาวิทยาลัยราชภัฏยกระดับคุณภาพการศึกษาและพัฒนาท้องถิ่นของตนอย่างยั่งยืน วิศวกรสังคมราชภัฏจึงเป็นนักศึกษาที่บ่มเพาะทั้งในห้องเรียน และเป็น “กลไกชีวิตทางปัญญา” ที่ถูกส่งออกไปรับใช้และสร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่แผ่นดิน

2. ปรัชญาการซ่อมแซมและสร้างสมดุลสังคม

ในมิตินิติรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา เมื่อสังคมเกิดภาวะชำรุดจากการเสียสมดุลระหว่างผลประโยชน์ปัจเจกบุคคล (individual interest) ผลประโยชน์สาธารณะ (public interest) และ ผลประโยชน์ทางสังคม (social interest) (นงรัตน์ อิสโร, 2564) ปรัชญาของวิศวกรสังคมคือการทำหน้าที่เป็น “ผู้ซ่อมแซมและจัดสรรสมดุลใหม่” โดยใช้ศาสตร์และศิลป์ในการเข้าไปจัดระเบียบโครงสร้างความเหลื่อมล้ำ บำบัดทุกข์ บำรุงสุข และประสานประโยชน์ของทุกภาคส่วนในชุมชนให้กลับคืนสู่สภาวะดุลยภาพที่สมบูรณ์

3. ปรัชญาการหล่อหลอมมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยคุณลักษณะ 4 ประการ

ปรัชญาวิศวกรสังคมเชื่อในการสร้างมนุษย์ที่ยึดมั่นในฐานรากแห่งความดีงาม โดยการน้อมนำพระบรมราโชบายมาเป็นแกนกลางในการบ่มเพาะคนไทยให้สมบูรณ์ด้วยคุณลักษณะ 4 ประการ ได้แก่ (1) มีทัศนคติที่ดีและถูกต้อง (positive & right attitude) ต่อบ้านเมืองและสังคม (2) มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคงเข้มแข็ง (strong moral & life foundation) มีคุณธรรมแยกแยะผิดชอบชั่วดี (3) มีอาชีพมีงานทำ (career & employability) สามารถพึ่งพาตนเองและเลี้ยงดูครอบครัวได้ และ (4) เป็นพลเมืองดีมีระเบียบวินัย (good & disciplined citizenship) ยึดมั่นในกฎหมายและประโยชน์ส่วนรวม (ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.), 2562)

4. ปรัชญาแห่งการปฏิบัติและสมรรถนะแห่งอนาคต

วิศวกรสังคมราชภัฏต้องถูกเจียระไนด้วยกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง (learning by doing) จนเกิดเป็นทักษะติดตัว 4 ประการ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสืบค้นและแก้ปัญหาสังคม ได้แก่ (1) ทักษะนักคิด (critical thinker) การคิดเชิงเหตุและผล วิเคราะห์ปัญหาอย่างเป็นระบบ แม่นยำและตรงจุดด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ (2) ทักษะนักสื่อสาร (communicator) การถ่ายทอดและสื่อสารองค์ความรู้เพื่อการแก้ปัญหาอย่างมีประสิทธิภาพ (3) ทักษะนักประสาน (co-creator & collaborator) การทำงานร่วมกับผู้อื่นโดยปราศจากข้อขัดแย้ง ระดมสรรพกำลังและทรัพยากรทุกภาคส่วนมาร่วมแก้ปัญหา และ (4) ทักษะนักสร้างนวัตกรรม (community innovator) การแปรรูปองค์ความรู้และทุนวัฒนธรรมให้กลายเป็นนวัตกรรมชุมชนที่ใช้ได้อย่างแท้จริง

5. แก่นแท้แห่งปรัชญา คือ ห้องเรียนไร้ผนังกับการสร้าง "บัณฑิตของแผ่นดิน"

แก่นแท้ของ “ปรัชญาวิศวกรสังคมราชภัฏ” คือการเปลี่ยน “ชุมชนท้องถิ่น” ให้เป็นห้องเรียนกว้างใหญ่ที่ไร้ผนัง บ่มเพาะให้นักศึกษาราชภัฏที่ไม่เพียงมุ่งหาปริญญาบัตรเพื่อตนเองอย่างเดียว แต่ยกระดับการผลิตบัณฑิตให้เป็น “นักคิด นักสื่อสาร นักประสาน และนักสร้างนวัตกรรมชุมชน” ที่ทรงพลัง ผู้มีความพร้อมในการใช้สติปัญญาและทักษะความเชี่ยวชาญให้ลงไปปักหลัก ร่วมสุข ร่วมทุกข์ และขับเคลื่อนชุมชนฐานรากให้หลุดพ้นจากความยากจน นำพาประเทศชาติไปสู่ความพอเพียง มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนอย่างแท้จริง

การวิเคราะห์วิศวกรสังคมเชิงพุทธทรรศน์

โครงสร้างสังคมยุคปัจจุบันอยู่ท่ามกลางวิกฤตการรุกรานของประเทศมหาอำนาจที่ต้องการทรัพยากรของอีกประเทศหนึ่งที่ตนเองมีเช่นเดียวกันแต่ใช้ไปแล้วและกำลังจะหมดไป ภาวะความเหลื่อมล้ำของคนในสังคม ลงไปจนถึงภาวะที่กำลังมีการฟื้นฟูดุลยภาพของชุมชนท้องถิ่นซึ่งหมายถึง กระบวนการปรับแก้ไข ซ่อมแซม และเยียวยาความสับสนวุ่นวายหรือความเหลื่อมล้ำที่เกิดขึ้นในชุมชนให้กลับคืนสู่สภาวะสมดุล ปลอดภัย และพึ่งพาตนเองได้ ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และจิตวิญญาณของผู้คน จำเป็นต้องอาศัยกลไกการพัฒนาที่บูรณาการทั้งศาสตร์ทางปัญญาและจิตวิญญาณ ซึ่งวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏในฐานะผู้ที่เป็นนวัตกรผู้ทำหน้าที่ซ่อมแซม จัดสรร และสร้างสมดุลใหม่ให้กับสังคมจึงมีทั้งแนวคิดทางการบริหารจัดการเชิงพื้นที่และต้องมีรากฐานเชื่อมโยงอย่างลึกซึ้งกับ “พุทธทรรศน์” หรือกรอบมองโลกและชีวิตตามหลักพุทธศาสนาเพื่อเป็นกลไกเยียวยาจิตใจของผู้คนในสังคมด้วย โดยมีองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็น “มหาต้นแบบวิศวกรสังคมแห่งสัจธรรม” ผู้ทรงใช้ระเบียบวิธีสืบค้นโจทย์ปัญหาชีวิต (อริยสัจ 4) การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงระบบ (อิทัปปัจจยตา) และการสร้างนวัตกรรมเชิงโครงสร้างเพื่อความเท่าเทียม (สังฆมณฑล) ในการดับทุกข์ของมหาชน การวิเคราะห์วิศวกรสังคมด้วยเลนส์พุทธทรรศน์จึงเป็นการถอดรหัสองค์ความรู้เพื่อสร้างปรัชญานำทางและเครื่องมือปฏิบัติการ ให้แก่นักศึกษาราชภัฏในการหล่อหลอมตนเองให้เปี่ยมด้วยทัศนคติ คุณธรรม และทักษะการสร้างนวัตกรรมชุมชน เพื่อขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความพอเพียงต่อเนื่อง มั่นคงและยั่งยืน

ทั้งนี้ผู้เขียนได้นำข้อมูลที่เกี่ยวกับ (1) มองเห็นปัญหาในสังคมพุทธกาล ซึ่งเชื่อมโยงไปสู่ชมพูทวีปที่มีอาณาบริเวณประเทศอินเดีย ปากีสถาน เนปาล และบังคลาเทศในปัจจุบัน หรือภารตประเทศ ความแตกต่างของคนในสังคมชมพูทวีปมีทั้ง 6 นิกาย 4 วรรณะ 4 อาศรม 6 ลัทธิ การแบ่งชนชั้นวรรณะกลายเป็นภูมิสังคมที่มี 4 จำพวก ได้แก่ พวกชาติสูง คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ และศูทร (ธนู แก้วโอภาส, 2542; พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2543; คณาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550; พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ, 2557; สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย, 2557; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) จัดแบ่งความเชื่อเป็น 2 พวก คือ พวกที่เชื่อว่า “ตายแล้วเกิด” และพวกที่เชื่อว่า “ตายแล้วสูญ”

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2455) หลักคำสอนของทุกศาสนาในโลกถือเป็นการสั่งสอนและเตรียมจิตใจของมนุษย์ให้เข้าสู่ความหลุดพ้นที่เชื่อในโลกหน้า (ประยงค์ แสนบุราณ, 2547; ประยงค์ แสนบุราณและพิริยานาถ พีรยาวิจิตร, 2567) (2) เข้าถึงปัญหาด้วยพระองค์เอง ที่เกี่ยวกับการทำนายลักษณะ ตั้งพระนามว่า “สิทธัตถะ” แต่คนมักเรียกว่า โคตมะ ตามเชื้อสายตระกูล การมีพระโอรสนามว่า “ราหุล” แปลว่า บ่วงที่ร้อยรัด ก่อนการตัดสินพระทัยออกผนวช การทอดพระเนตร 4 เทวทูต คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, 2455) จนกระทั่งการเสาะแสวงหาพุทธปัญญาอันเป็นปรีชาญาณที่เป็น “ความจริงอันประเสริฐ หรือ อริยสัจ” (พระไตรปิฎก, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พิสูจน์ความรู้ (อริยสัจ 4) ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้เอง ซึ่งอริยสัจที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในปฐมเทศนาหาใครคัดค้านไม่ได้ เป็นธรรมที่ใครๆ ข่มไม่ได้ เป็นธรรมที่ไม่มัวหมอง เป็นธรรมที่ไม่ถูกตำหนิ เป็นธรรมที่ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้แจ้ง ซึ่งอริยสัจ มี 4 ประการ (พุทธทาสภิกขุ, 2527; พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2545; รังษี สุทนต์, 2549; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2559) ดังนี้

1) ทุกข์ (suffering; unsatisfactoriness) คือ ความทุกข์ เป็นสภาวะที่ทนได้ยาก ไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ไม่สมดุล ไม่มั่นคง ไม่ยั่งยืนไร้แก่นสาร ไม่เที่ยงแท้

2) ทุกขสมุทัย (the cause of suffering, origin of suffering) คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์, สาเหตุให้ทุกข์เกิด มีกามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา

3) ทุกขนิโรธ (the cessation of suffering; extinction of suffering) คือ ความดับทุกข์

4) มรรค หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (the path leading to the cessation of suffering) คือ ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) หรือ ทางแห่งความดับทุกข์ 8 ประการอันประเสริฐ (อริยอัฏฐังคิกมรรค) ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

ซึ่งประเด็นดังกล่าวได้นำมาวิเคราะห์ในมุมมองวิศวกรสังคมราชภัฏที่เชื่อมโยงกับหลักวิธีการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา และการสร้างนวัตกรรมของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ดังต่อไปนี้

1. มองเชิงสัญลักษณ์มิติพุทธทรรศน์

มองพระพุทธเจ้าในฐานะวิศวกรสังคมผู้ยิ่งใหญ่ ที่มองจากมิติทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์สามารถยกระดับพระพุทธเจ้าให้ทรงเป็น "วิศวกรสังคมผู้ยิ่งใหญ่แห่งโลกยุคโบราณ" (The Great Social Engineer), โดยบริบทของชมพูทวีปเมื่อราว 2,600 ปีก่อน เป็นสังคมที่มีโครงสร้างสลับซับซ้อนและเหลื่อมล้ำอย่างสุดโต่งที่มีระบบวรรณะที่แบ่งแยกมนุษย์ตามสายโลหิต (กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร) พระองค์มิได้มุ่งเน้นเพียงความหลุดพ้นส่วนบุคคล แต่ทรงมีปณิธานในการซ่อมแซมและสร้างสมดุลทางสังคม (social rebalancing) ทรงมองเห็นว่าปัญญาที่มีอยู่ในสังคมขณะนั้นไม่สามารถไขความจริงหรือแก้ทุกข์ให้ผู้คนได้อย่างกระจ่างแจ้ง จึงทรงกล้าตัดสินใจแสวงหาทางเลือกใหม่เพื่อดับรากเหง้าของปัญหาทางสังคมและจิตวิญญาณ

2. เส้นทางการตรัสรู้

การก่อกำเนิดจากกระบวนการสืบค้นสู่ระเบียบวิธีวิจัยเชิงพื้นที่ หากพิจารณากันอย่างเป็นสากลพบว่า กระบวนการวิธีการค้นหาองค์ความรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในรูปแบบการวิจัยเชิงคุณภาพและปฏิบัติการทดลอง ในฐานะวิศวกรสังคมราชภัฏสามารถเรียนรู้กระบวนการทำงานจาก "เส้นทางการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า" ซึ่งเปรียบเสมือนการทำวิจัยและพัฒนาเชิงลึกดังนี้

2.1 ขั้นสืบค้นและทดลอง โดยพระองค์ทรงเริ่มต้นจากการทบทวนวรรณกรรม ด้วยการศึกษา 18 ศาสตร์ และสำนักดาบสต่างๆ แต่พบว่ายังไม่ใช่คำตอบ จากนั้นทรงเข้าสู่ช่วงการทดลองทางคลินิกด้วยการบำเพ็ญ "ทุกรกิริยา" (การทรมานตน) จนกระทั่งค้นพบผลลัพธ์ที่เป็นนวัตกรรมแห่งความจริงคือ ทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) ซึ่งไม่ตึงหรือหย่อนจนเกินไป

2.2 ขั้นการวิเคราะห์เชิงระบบ โดยพระองค์ทรงถอดรหัสความเชื่อมโยงของสรรพสิ่งด้วยหลักอิทัปปัจจยตา (ความมีสิ่งใดที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัย หรือเมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมีตามเหตุปัจจัย) และปฏิจจสมุปบาท (การอาศัยกันและกันเกิดขึ้น) ซึ่งทั้งสองหลักเป็นกฎแห่งเหตุและผล

ในทางพุทธศาสนา ซึ่งมีนัยสำคัญว่าทุกสิ่งในโลกไม่ได้เกิดขึ้นแบบลอยๆ ไม่มีเหตุบังเอิญ แต่เกิดจากเหตุปัจจัยต่อเนื่องกันโดยแสดงผลลัพธ์จากเหตุปัจจัยที่สัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ

2.3 การเชื่อมโยงกับหลัก "เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา" ดังนี้

1) เข้าใจ พระองค์ทรงลงพื้นที่สัมผัสปัญหาแท้ของชีวิตผ่าน "เทวทูต 4" (คน แก่ เจ็บ ตาย และสมณะ) นอกกำแพงพระราชวัง

2) เข้าถึง พระองค์ทรงคลุกคลีและทดลองปฏิบัติอย่างจริงจังในพื้นที่จริง ณ ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ใกล้กับแม่น้ำเนรัญชรา แคว้นมคธ

3) พัฒนา พระองค์ทรงสร้างองค์ความรู้ "อริยสัจ 4" (ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค) เพื่อเป็นเครื่องมือในการดับปัญหาที่ต้นเหตุจึงสามารถดับเหตุที่เป็นปัญหาได้อย่างสิ้นเชิง

3. นวัตกรรมที่เกิดใหม่โดยพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงสร้างนวัตกรรมเชิงสังคมที่พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ ซึ่งในฐานะนักศึกษาที่เรียนรู้วิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏควรนำมาเป็นแบบอย่าง ดังนี้

3.1 นวัตกรรมด้านโครงสร้างสังคม ซึ่งมีการจัดตั้ง "คณะสงฆ์" ถือเป็นการสร้าง "สังคมไร้วรรณะ" ที่สมบูรณ์แบบที่สุดในยุคสมัยโบราณที่ตั้งอยู่ท่ามกลางของชนชั้นวรรณะที่เข้มแข็งนั้น พระองค์ทรงรับคนจากทุกวรรณะเข้ามาอยู่ภายใต้พระธรรมวินัยเดียวกัน ยึดหลักความเท่าเทียมและธรรมาภิบาล

3.2 นวัตกรรมด้านกระบวนการเรียนรู้และสื่อสาร พระองค์ทรงใช้การสอนตามบริบท "ภูมิสังคม" เช่น การโปรดปัญจวัคคีย์ด้วยภาษาสันสกฤตสำหรับพราหมณ์ แต่โดยทั่วไปแล้วทรงใช้ภาษาปรากฤต (ภาษาพูดของชาวบ้านท้องถิ่น) และพิจารณาถึงตรรกะที่เหมาะสมกับนักปฏิบัติ หรือการสื่อสารกับยสกุลบุตรที่กำลังสับสนวุ่นวาย ทรงใช้ภาษาท้องถิ่น (ภาษามาคธี หรือมคธ) เพื่อให้เข้าถึงคนทุกระดับและทรงหลีกเลี่ยงการใช้ภาษาสันสกฤต ที่เป็นภาษาชั้นสูงของพราหมณ์เพื่อให้เข้าถึงคนทุกชนชั้น

3.3 นวัตกรรมเชิงการจัดการและนิเวศวิทยา พระองค์ทรงกำหนดพุทธบัญญัติที่เป็นระบบจัดการ วินัย ข้อวัตรปฏิบัติ อาทิ การวางระเบียบเรื่องที่อยู่อาศัย (เสนาสนะ) และการรักษาสิ่งแวดล้อมป่าไม้ ดังเห็นได้จากการประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพานที่ล้วนสัมพันธ์กับระบบนิเวศป่าไม้

4. การประยุกต์สู่ "4 คุณลักษณะ 4 ทักษะ" ของวิศวกรสังคมราชภัฏ

พุทธจริยาของพระพุทธเจ้าสะท้อนสมรรถนะของวิศวกรสังคมราชภัฏได้อย่างชัดเจน ดังมีสาระสำคัญต่อไปนี้

4.1 คุณลักษณะ 4 ประการ

1) มีทัศนคติที่ดี มีเมตตาต่อสรรพสัตว์อย่างไม่เลือกชั้นวรรณะ

2) มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง มีจิตใจที่แน่วแน่ไม่หวั่นไหวต่อกิเลสและอุปสรรค

3) มีอาชีพมีงานทำ ปฏิบัติพุทธกิจ 5 ประการสม่ำเสมอตลอด 45 พรรษา

4) เป็นพลเมืองดี ทรงเป็นต้นแบบการรับใช้สังคมโดยไม่หวังผลตอบแทน

4.2 ทักษะ 4 ประการ

1) นักคิด การวิเคราะห์ปัญหาด้วยอริยสัจ 4 และเหตุปัจจัยให้เกิดผล

2) นักสื่อสาร การแสดงปฐมเทศนาเพื่อเปลี่ยนทัศนคติของผู้คน

3) นักประสาน มองถึงการเชื่อมโยงในการรวมพลังพระอรหันต์ 1,250 รูป ในวันมาฆบูชาเพื่อวางรากฐานการทำงานเผยแผ่

4) นักสร้างนวัตกรรม การสร้างทางสายใหม่ (มรรค 8) หลักอริยสัจ 4 ของพ พุทธศาสนาให้แก่สังคมชมพูทวีปและเผยแพร่หลักคำสอนไปยังประเทศต่างๆ ทั่วโลก

ชี้ให้เห็นบทสรุปเชิงปรัชญาจากพุทธพจน์สู่ข้าของแผ่นดิน ในการเป็นวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ คือการเจริญรอยตามบาทพระศาสดาในฐานะนักปฏิบัติการทางสังคมที่ใช้ปัญญานำทาง ซึ่งมิใช่เพียงการทำงานตามคำสั่ง แต่เป็นการลงพื้นที่จริงเพื่อสัมผัสความทุกข์ยากของราษฎร และรู้จักวิธีการนำนวัตกรรมแห่งสัจธรรมไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับภูมิสังคม วัฒนธรรมองค์กร รูปแบบของหน่วยงานเพื่อสร้างความเข้มแข็งและยั่งยืนให้แก่สังคม ชุมชนท้องถิ่น ให้เต็มเปี่ยมสมดังปณิธานการเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่าชีวิตของมนุษย์มิได้สมบูรณ์เพียงเพราะมีรูปสมบัติ ทรัพย์สมบัติ ตระกูลสมบัติ คุณสมบัติ หรือปัญญาสมบัติ หากแต่สิ่งเหล่านี้เป็นเพียงองค์ประกอบของการดำรงชีวิตในวิถีคฤหัสถ์ ซึ่งยังไม่ใช่เป้าหมายสูงสุดของการพัฒนาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงตระหนักว่า แม้จะทรงเพียบพร้อมด้วยสิ่งที่มนุษย์ทั่วไปปรารถนา แต่ชีวิตยังคงถูกผูกพันด้วยความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย อันเป็นความ

จริงที่ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยงได้ การทอดพระเนตรเห็นความทุกข์ของสรรพชีวิตในสังคมชมพูทวีปจึงมิใช่เพียงการรับรู้สภาพปัญหา หากแต่เป็นการตั้งคำถามต่อรากเหง้าของความทุกข์ และแสวงหาความจริงที่สามารถอธิบายและนำพามนุษย์ให้พ้นจากพันธนาการแห่งชีวิตได้ ทั้งนี้การเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์จึงมิใช่การละทิ้งโลก หากแต่เป็นการเดินทางของนักแสวงหาความรู้ผู้มุ่งค้นหาความจริงสูงสุด พระองค์ทรงศึกษากับครูผู้ทรงภูมิ ทดลองแนวทางแห่งการบำเพ็ญทุกกรกิริยา และตรวจสอบทุกวิถีแห่งการเรียนรู้ด้วยพระองค์เอง กระทั่งทรงค้นพบว่า ความสุดโต่งทั้งสองด้านที่มิใช่หนทางแห่งการหลุดพ้น จึงทรงหวนระลึกถึงประสบการณ์แห่งสมาธิในวัยเยาว์และทรงดำเนินตามมัชฌิมาปฏิปทา จนในคืนวันเพ็ญวิสาขมาสได้ทรงบรรลุญาณทั้งสาม ได้แก่ ปุพเพนิวาสานุสติญาณ จุตูปปาตญาณ และอาสวักขยญาณ ก่อนตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พร้อมกับการค้นพบที่ยิ่งใหญ่ คือ อริยสัจ 4 อันเป็นความจริงสูงสุดของชีวิต ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ซึ่งเป็นทั้งหลักธรรมและเป็นกระบวนการวิเคราะห์ปัญหา ค้นหาสาเหตุ ออกแบบแนวทางแก้ไข และลงมือปฏิบัติเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบ ตลอดระยะเวลากว่าสองพันห้าร้อยปี พระพุทธศาสนายังคงดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง เพราะมิได้เป็นเพียงศาสนาแห่งศรัทธา หากเป็นศาสตร์แห่งการพัฒนามนุษย์ที่ตั้งอยู่บนเหตุและผล ด้วยหลักอริยสัจ โอวาทปาติโมกข์ และพระธรรม 84,000 พระธรรมขันธ์ ซึ่งเป็นองค์ความรู้สำหรับการพัฒนาชีวิต จิตใจ และสังคมอย่างรอบด้าน จวบจนปัจจุบัน หลักธรรมเหล่านี้ยังคงได้รับการสืบทอดโดยพระสงฆ์ อุบาสก อุบาสิกา และพุทธศาสนิกชนทั่วโลกอย่างต่อเนื่อง

ในมิติของการพัฒนาสังคม ผู้เขียนเห็นว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นต้นแบบของ “วิศวกรสังคม” (social engineer) อย่างแท้จริง เพราะทรงใช้กระบวนการสังเกต วิเคราะห์ สืบค้น ทดลอง สังเคราะห์ และสร้างองค์ความรู้ใหม่จากประสบการณ์ตรง ก่อนถ่ายทอดเป็นระบบการเรียนรู้ที่สามารถเปลี่ยนแปลงมนุษย์จากภายในสู่ภายนอก จากการแก้ไขปัญหาของปัจเจกบุคคลไปสู่การสร้างสังคมแห่งปัญญา เมตตา และสันติสุข ดังนั้นเมื่อพิจารณาในเชิงวิชาการ พระพุทธองค์มิใช่เพียง “ศาสดาของพระพุทธศาสนา” แต่ยังทรงเป็น "บรมครูแห่งการพัฒนามนุษย์และวิศวกรสังคมของโลก" ผู้ทรงวางรากฐานกระบวนการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงที่ยังคงคุณค่าและร่วมสมัยต่อการพัฒนาสังคมมนุษย์ตราบจนปัจจุบันและอนาคต

กระบวนทัศน์วิศวกรสังคมราชภัฏสู่การพัฒนาตนเองและพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ภาพจำในอดีตของผู้เขียนเกี่ยวกับบริบทสังคมชนบทอันเป็นฐานรากของประเทศไทย คือภาพสะท้อนเชิงประจักษ์ของความยากจนและความไร้เสถียรภาพในวิถีชีวิต ชุมชนเกษตรกรจำต้องฝากฝากชีวิตไว้กับกฎเกณฑ์ธรรมชาติ ทั้งวิกฤตฝนแล้ง น้ำท่วม ความอดอยาก ตลอดจนภาวะการอพยพย้ายถิ่นฐานเพื่อความอยู่รอด คุณภาพชีวิตที่ขาดการดูแลอย่างทั่วถึงและโอกาสทางการศึกษาที่จำกัด ได้ตอกย้ำช่องว่างแห่งความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างเด่นชัด จนถึงปัจจุบัน แม้เวลาจะล่วงเลยและโครงสร้างสังคมจะหมุนเวียนเปลี่ยนไป แต่วงจรอุปสรรคเดิมๆ เหล่านี้ยังคงปรากฏให้เห็นอยู่เช่นเดิม ทั้งความเหลื่อมล้ำเชิงโครงสร้าง การแบ่งแยกชนชั้น และการลดทอนคุณค่าความเป็นมนุษย์ตามถิ่นฐานภูมิลำเนา สิ่งเหล่านี้คือสัญญาณเตือนว่า กระบวนทัศน์การพัฒนาแบบเดิมอาจไม่เพียงพออีกต่อไป เพราะหัวใจสำคัญที่สุดของการขับเคลื่อนประเทศ คือการยกระดับ "ทุนมนุษย์" ให้มีความแข็งแกร่งอย่างแท้จริง ทั้งในมิติกาย จิตใจ ปัญญา และสังคม

ด้วยเหตุนี้ การปลูกฝังกระบวนทัศน์วิศวกรสังคมราชภัฏจึงเข้ามาทำหน้าที่เป็นเข็มทิศทางปัญญาและระเบียบวิธีปฏิบัติการเชิงระบบ โดยเริ่มต้นจากการน้อมนำศาสตร์พระราชามาเป็นต้นแบบทางความคิดเพื่อบูรณาการเข้ากับทัศนคติและสมรรถนะแห่งอนาคต การขับเคลื่อนในวิถีใหม่นี้ก้าวข้ามการผลิตบัณฑิตในเชิงปริมาณ แต่มุ่งเน้นการเปลี่ยนผ่านตนเองภายในของทั้งอาจารย์และนักศึกษา เริ่มจากการพัฒนาตนเองให้เปี่ยมด้วยจริยศาสตร์และจิตวิญญาณแห่งการรับใช้สังคม ก่อนขยายผลไปสู่การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

กระบวนการดังกล่าวมุ่งบริหารจัดการนวัตกรรมเชิงประจักษ์เพื่อเปลี่ยนพื้นที่ชุมชนให้เป็น “ห้องปฏิบัติการสังคม” ที่ไร้ผนังและกำแพง โดยยึดมั่นในหลักการทรงงานเข้าใจ เข้าถึง พัฒนาเป็นกลไกสำคัญในการฟื้นฟูดุลยภาพ ยกระดับทุนมนุษย์ ต่อยอดทุนทางวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจสังคมนำองค์ความรู้และนวัตกรรม ที่ต้องลงไปซ่อมแซมและแก้ปัญหาได้ตรงจุดเกิดเหตุทำการปลดล็อกประชากรฐานรากให้หลุดพ้นจากวัฏจักรความยากจนข้ามรุ่น (generation) นำพาชุมชนท้องถิ่นไปสู่ความพอเพียง มั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนอย่างเป็นรูปธรรม

หากมองในมิติความเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏที่สะท้อนบทบาทการเป็นผู้สอน (ครู) ผู้ประสานงาน ผู้อำนวยความสะดวกและนักวิจัยเชิงพื้นที่ ทำให้มองกระบวนทัศน์วิศวกร

สังคมที่สอนทั้งทฤษฎีในห้องเรียน และวางสถาปัตยกรรมของกระบวนการเรียนรู้ในสังคมไร้ผนังกั้นไร้กำแพงที่เป็นกลไกในการพัฒนาคนที่เปลี่ยนความคิดของทั้งอาจารย์และนักศึกษาให้พร้อมทำงานร่วมกับชุมชนอย่างมีระบบแบบแผน ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจกลไกวิศวกรรมสังคมที่เป็นระบบฟันเฟืองแห่งการพัฒนา 5 ขั้นที่ร้อยเรียงการพัฒนาตนเองไปสู่การขับเคลื่อนนวัตกรรมชุมชนเชิงประจักษ์ ดังนี้

1) ขั้นที่ 1 กลไกการเปลี่ยนกระบวนทัศน์พัฒนาตนเองภายใน ก่อนที่นักศึกษาจะไปซ่อมแซมสังคม แก้ปัญหาชุมชน พัฒนาคุณภาพชีวิตต้องรู้จักการจัดระเบียบตัวเอง เรียนรู้วิธีการและเครื่องมือในการลงชุมชนให้ได้ ซึ่งต้องมองให้เห็นเป็นกลไกการสร้างสายเลือดใหม่แห่งการพัฒนา ด้วยการปรับปรับสภาวะจิตใจ (inner shift) โดยการละทิ้งความรู้สึกด้อยค่า เปลี่ยนทัศนคติจากการเป็น "ผู้รอรับโอกาส" ไปสู่การเป็น "ผู้สร้างโอกาสและรับใช้สังคม" รวมถึงต้องหล่อหลอมคุณลักษณะ 4 ประการให้เกิดกับตนเองด้วยการปลูกฝังวินัยและการทำกิจกรรมจริง ให้มีทัศนคติที่ถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง มีทักษะอาชีพ และเป็นพลเมืองดีที่มีจิตสาธารณะ

2) ขั้นที่ 2 กลไกห้องเรียนชุมชน โดยการเปลี่ยนบทบาทของอาจารย์จากผู้บรรยาย (lecturing) ไปเป็นโค้ชและนักออกแบบการเรียนรู้ (learning facilitator) และเปลี่ยนชุมชนจากพื้นที่เก็บข้อมูลวิจัยไปเป็นห้องปฏิบัติการชีวิตจริงหรือเป็นห้องเรียนสังคมที่ไร้ผนังกั้น ซึ่งมีกระบวนการกลไกในการสร้างพื้นที่เรียนรู้ร่วม (co-learning space) ด้วยการทำลายกำแพงระหว่างมหาวิทยาลัยกับชุมชน นำนักศึกษาลงพื้นที่ไปเผชิญปัญหาจริง (real world problems) ที่ไม่สามารถหาคำตอบได้จากตำรา หรือนอกห้องเรียนที่ไม่ยึดติดตำราพร้อมกับการถอดบทเรียนหรือการสะท้อนคิด (reflective practice) ถอดบทเรียนระหว่างการลงพื้นที่ตามหลักการสอน "มองทุกอย่างที่ทำ จดทุกอย่างที่พูด สรุปทุกอย่างที่คิด" ตามแนวทางการสอนที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ทรงสอนคณะตามเสด็จลงพื้นที่แก้ปัญหาให้กับประชาชนทั่วประเทศ ทำให้นักศึกษาฝึกทักษะการเป็นนักคิด นักสังเกตเชิงวิเคราะห์ และนักแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์

3) ขั้นที่ 3 กลไกระเบียบวิธีปฏิบัติการเชิงพื้นที่ ที่ยึดวิธีการแก้ปัญหาสังคมที่ต้องหลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์หรือคิดเอาเองโดยไม่ได้กลั่นกรองเชิงหลักวิชา ดังนั้นต้องมี "หลัก

วิชาการเชิงประจักษ์" ที่นำระเบียบวิธีวิจัยแบบมีส่วนร่วมมาออกแบบและพัฒนาเป็นเครื่องมือทำงานให้กับนักศึกษา ด้วยการยึดหลักกระบวนการกลไก "เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา" ตามหลักวิธีของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ที่ประกอบด้วยการเข้าใจโดยให้นักศึกษาใช้ทักษะวิศวกรสังคมสืบค้นข้อมูลปัญหากลุ่มเป้าหมายอย่างเป็นระบบ (การวินิจฉัยชุมชม การทำแผนที่ภูมิสังคม การวิเคราะห์ห่วงโซ่อุปทานชุมชน) การเข้าถึงเป็นการใช้ทักษะนักสื่อสาร และนักประสาน สร้างความไว้วางใจ ทำงาน ร่วมกับ ชาวบ้าน ไม่ใช่ ทำให้ ชาวบ้าน และการพัฒนาร่วมกันด้วยการระดมสรรพกำลังระหว่างอาจารย์ นักศึกษา ปราชญ์ชาวบ้าน และหน่วยงานรัฐเพื่อออกแบบทางออกร่วมกัน

4) ขั้นที่ 4 กลไกการจัดการนวัตกรรมท้องถิ่น "เกาให้ถูกที่คัน" โดยต้องมองว่านวัตกรรมของวิศวกรสังคมไม่จำเป็นต้องเป็นเทคโนโลยีสูง ทันสมัยหรือไฮเทคราคาแพง แต่ต้องเป็นนวัตกรรมทางผลิตภัณฑ์ ปัญญาและกระบวนการ ที่เหมาะสมกับบริบทภูมิสังคมและจับต้องได้จริง (appropriate & actionable innovation) โดยมีกระบวนการกลไกที่เป็นการยกระดับทุนทางวัฒนธรรมและทรัพยากรท้องถิ่น ด้วยการแปรรูปภูมิปัญญาดั้งเดิมให้กลายเป็นผลิตภัณฑ์หรือบริการที่มีมูลค่าเพิ่ม อีกทั้งต้องมีการแก้ปัญหาจากจุดเล็ก ที่เน้นการแก้ปัญหากลุ่มผู้มีรายได้น้อย ชนชั้นกลาง ชนชั้นล่าง และกลุ่มเปราะบางที่ขาดโอกาส เพื่อสร้างผลกระทบเชิงบวกต่อคุณภาพชีวิตโดยตรง

5) ขั้นที่ 5 กลไกใยแมงมุมหุ้มชุมชน โดยมองในมิติระบบนิเวศและการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชน (community ecosystem & sustainability) ซึ่งหมายความถึงเมื่อลงพื้นที่ร่วมพัฒนาชุมชนแล้ว อาจารย์และนักศึกษาถอนตัวออกจากพื้นที่แล้ว ชุมชนยังคงเดินหน้าต่อไปได้เอง จำเป็นต้องสร้างกระบวนการกลไกที่เป็นการสร้างภาคีเครือข่าย (social network) หรือที่เรียกว่า “ทุนสังคม” (social capital) ที่เชื่อมโยงปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน ให้กลายเป็นโครงข่ายหนุนเสริม และต้องมีการส่งมอบนวัตกรรมและความรู้ (knowledge transfer) ด้วยการถ่ายทอดองค์ความรู้ ทักษะให้นวัตกรชุมชนรุ่นใหม่ในพื้นที่เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งทั้งหมดในกลไกวิศวกรรมสังคม เป็นกระบวนการเจียระไนคน (นักศึกษา) กลายเป็นบัณฑิตที่มีทั้งสติปัญญาและหัวใจรับใช้แผ่นดิน กอปรกับการเปิดพื้นที่โอกาสให้

นักศึกษาและองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยเป็นเครื่องมือลงพื้นที่ไปรับใช้ ซ่อมแซมแก้ไข พัฒนาองค์กรชุมชน และยกระดับคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุนี้การสังเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์สู่การออกแบบกระบวนทัศน์วิศวกรสังคมราชภัฏอย่างสมบูรณ์และเป็นรูปธรรม ผู้เขียนจึงได้บูรณาการอุดมการณ์และจริยศาสตร์จากพุทธธรรม อันเป็นกรอบคิดสำคัญที่ปรากฏเด่นชัดในพระราชจริยวัตรและหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ในฐานะองค์ต้นแบบวิศวกรสังคมแห่งแผ่นดิน ผสานเข้ากับประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติการเชิงพื้นที่ เพื่อกำหนดเป็นแนวทางในการพัฒนาตนเองและการยกระดับชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ดังนี้

1. รากฐานอุดมการณ์และจริยศาสตร์ของนักพัฒน์ราชภัฏ

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร นำมาใช้เป็นหลักธรรมสำหรับการปกครองแผ่นดินของมหากษัตริย์ มีหลักใหญ่ อาทิ จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ พรหมวิหาร ขัตติยพละและทศพิธราชธรรม โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมที่หลายหน่วยงานนำมาเป็นหลักปกครองของผู้นำทุกระดับ ทุกองค์กร หน่วยงาน มีทั้งหมด 10 ประการ (กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, 2530; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551; วชิรญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, 2456-2556, 2553; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2556; ประยงค์ แสนบุราณ, 2558; สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย (ป. อ. ปยุตฺโต), 2560) ดังนี้

1) ทาน เป็นผู้มีการอวยทานเพื่อประชาราษฎร์ สาธารณะประโยชน์

2) ศีล เป็นผู้มีการรักษาศีล สำรวมระวังกายและวาจา

3) ปริจาคะ เป็นผู้มีความเสียสละความสุขเฉพาะตนเพื่อประโยชนสุขของประชาชน

4) อาชวะ เป็นผู้มีใจซื่อตรง ทรงสัตยไรมารยา ปฏิบัติภารกิจโดยสุจริต

5) มัททวะ เป็นผู้มีความอ่อนโยน สุภาพนุ่มนวล

6) ตปะ เป็นผู้มีเดชข่มกิเลสได้ มีความเปนอยูที่สม่ำเสมอเรียบง่าย

7) อักโกธะ เป็นผู้ไม่เกรี้ยวโกรธง่าย มีเมตตาประจำใจ ไม่วู่วามขาดสติ

8) อวิหิงสา เป็นผู้ไม่กดขี่ข่มเหง ไมบีบคั้นกดขี่อาฆาตเกลียดชัง

9) ขันติ เป็นผู้มีความอดได้ทนได้ตอความลำบากตรากตรำ

10) อวิโรธนะ เป็นผู้ไม่คลาดธรรมมีหลักธรรม ยุติธรรม เที่ยงธรรม นิติธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีที่หนักแน่น

หลักทศพิธราชธรรมจึงเป็นหลักธรรมต้นแบบของผู้จะเป็นผู้นำในการพัฒนาสังคม หรือการเป็นนักศึกษาวิศวกรสังคม โดยเฉพาะหลักมัททวะ คือ ความอ่อนโยน และขันติ คือความอดทน

ทั้งนี้ มีความพยายามถอดองค์ความรู้จากศาสตร์พระราชามาเชื่อมโยงกับศาสตร์การพัฒนาสังคมอย่างเป็นระบบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าการพัฒนาสังคม คือพัฒนศาสตร์ที่ต้องอาศัยพหุวิทยาการในการขับเคลื่อนทั้งภารกิจการจัดการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบ่มเพาะนักศึกษาให้เปี่ยมด้วยจิตวิญญาณนักพัฒน์ราชภัฏซึ่งเป็นผู้พร้อมด้วยความรู้ทางพัฒนศาสตร์และสมรรถนะวิศวกรสังคมด้วยการประยุกต์ใช้หลักการทรงงาน 23 ประการของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เป็นวิถีปฏิบัติการเชิงพื้นที่ นานกว่าหนึ่งทศวรรษได้มีการสั่งสมประสบการณ์และหล่อหลอมตนเอง พัฒนานักศึกษาตามหลักการทรงงานที่สอดคล้องกับบริบทชุมชนและสังคมเพื่อออกแบบเป็นแนวปฏิบัติการพัฒนาท้องถิ่นภายใต้อัตลักษณ์ “นักพัฒน์ราชภัฏ” อย่างเป็นรูปธรรมดังนี้

1) วิถีปฏิบัติยึดหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มาเป็นแนววิถีทางปฏิบัติอย่างมั่นคง

2) นักพัฒน์ราชภัฏที่เป็นอาจารย์ นักศึกษาที่เรียนองค์ความรู้ในมหาวิทยาลัยราชภัฏต้องมีจิตวิญญาณของนักพัฒน์

3) ยึดมั่นในการพัฒนาตนเป็นอันดับแรกก่อนพัฒนาผู้อื่น “ผู้นำต้องทำก่อนจึงสอนผู้อื่นเรียนรู้ตาม” ด้วยการนำหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มาประยุกต์ใช้ทั้งการศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ มีความเพียรดั่งพระมหาชนก และมีความซื่อสัตย์ สุจริต จริงใจต่อกัน

4) การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น เป็นเป้าหมายที่เชื่อมโยงองค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยไปสู่ประชาชนและชุมชน ไม่มองเพียงนักศึกษาจะเป็นบัณฑิตเท่านั้นต้องมองประชาชนที่จะได้รับความรู้ให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย สามารถประยุกต์หลักการทรงงาน

ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ มาประยุกต์ใช้ทั้งระเบิดจากข้างใน ทำตามลำดับขั้น ไม่ติดตำรา ภูมิสังคม การมีส่วนร่วม และเศรษฐกิจพอเพียง

5) เกาให้ถูกที่คัน ด้วยการใช้หลักการทรงงานที่ตรงประเด็น แก้ปัญหาที่จุดเล็ก บริการรวมที่จุดเดียว และประโยชน์ส่วนรวม

6) รู้ตน รู้คน รู้สังคม ด้วยทักษะวิศวกรสังคม และมีปณิธานที่จะเรียนรู้ เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา

7) ฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคมและใช้กระบวนการวิศวกรรมสังคมไปช่วยแก้ไขปัญหา ซ่อมแซมพัฒนาองค์กรชุมชน และพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีมีความยั่งยืน

ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่ารากฐานอุดมการณ์และจริยศาสตร์ของนักพัฒน์ราชภัฏ สร้างขึ้นจากการบูรณาการ ทศพิธราชธรรม อันเป็นหลักธรรมาภิบาลต้นแบบตามรอยพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ประยุกต์เข้ากับหลักการทรงงาน 23 ประการ เพื่อหล่อหลอมจิตวิญญาณนักพัฒนาเชิงพื้นที่ที่เปี่ยมด้วยความอ่อนโยนและความอดทน เพื่อฝึกฝนให้เกิดสมรรถนะหลักของวิศวกรสังคม ที่สะท้อนอัตลักษณ์นักพัฒน์ราชภัฏขับเคลื่อนผ่านระเบียบวิธีปฏิบัติการ 3 มิติหลัก ได้แก่ การพัฒนาตนเองก่อนพัฒนาผู้อื่น (self-actualization) ด้วยการน้อมนำความเพียรและความสุจริตมาเป็นเข็มทิศ “ผู้นำต้องทำก่อน จึงสอนผู้อื่นได้” การบูรณาการพหุวิทยาการเชิงพื้นที่ (area-based integration) ทำการเปลี่ยนองค์ความรู้สู่การปฏิบัติจริง ยึดหลักระเบิดจากข้างใน เข้าใจ เข้าถึง พัฒนาและภูมิสังคม เพื่อยกระดับประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดิน และการแก้ปัญหาตรงจุดเกิดเหตุ (micro-targeting innovation) เป็นการใช้ทักษะวิศวกรสังคม เกาให้ถูกที่คัน มุ่งซ่อมแซม จัดสรรสมดุล และสร้างประโยชน์ส่วนรวมเพื่อคุณภาพชีวิตที่ยั่งยืนนั่นเอง

2. วิถีการพัฒนาตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ข้อมูลเชิงประจักษ์ที่ใช้ในการพัฒนาตนเองในฐานะนักพัฒน์ราชภัฏ เพื่อสะท้อนวิถีการพัฒนาตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นการออกแบบโครงสร้างทางปัญญาที่เริ่มจากการยกระดับจิตใจและการจัดระเบียบชีวิตภายใน ก่อนขยายผลไปสู่การสร้างคุณประโยชน์แก่สังคมอย่างเป็นรูปธรรม การขับเคลื่อนในมิติแรกเริ่มด้วยการ สร้างภูมิคุ้มกันทางชีวิต ที่มีการจัดการทรัพยากรส่วนบุคคล วางแผนทางการเงิน และปลูกฝังวินัยการออม

อย่างเคร่งครัด เพื่อสร้างฐานรากการพึ่งพาตนเองที่มั่นคง นำไปสู่การเข้าถึง ความสุขเชิงสร้างสรรค์ อันเป็นการจัดสมดุลระหว่างความสุขส่วนตน และสุขจากการสร้างประโยชน์แก่ผู้อื่น ซึ่งยกระดับวิญญาณสู่การเป็นผู้ให้ไร้ความบีบบังคับ และเชื่อมโยงสู่การสร้างมูลค่าเพิ่มจากทุนทางวัฒนธรรมทั้งของชุมชนเมืองและชุมชนท้องถิ่น การจัดการพื้นที่ 1 ไร่ 2 แสน วิศวกรรมสังคมเชิงอนุรักษ์ที่เป็นการสืบสานภูมิปัญญาและมรดกทางธรรมชาติด้วยการพัฒนาเชิงพื้นที่ กรณีปลูกป่าที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ทุกกระบวนการที่เกิดขึ้นเป็นการหล่อหลอมร่วมกันในทุกมิติของกลไกการสร้างเสริมทุนมนุษย์ที่แข็งแกร่ง ส่งผลให้นักพัฒน์ราชภัฏก้าวสู่การเป็น “ต้นแบบนักปฏิบัติการทางสังคม” ที่พร้อมรับใช้แผ่นดินและนำพาชุมชนสู่ความยั่งยืน อนึ่งบทพิสูจน์สำคัญจากการลงพื้นที่ทำงานร่วมกับประชาชนทั้งชุมชนเมืองและชุมชนชนบทด้วยการน้อมนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักวิธีการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ไปประยุกต์ใช้ในทำงานรับใช้สังคมในฐานะ นักวิชาการราชภัฏ ชี้ให้เห็นว่า หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นหลักการแห่งการสร้างความสุขของมนุษย์ที่สัมผัสได้จริง เป็นเหมือนเกราะป้องกันตัวเองจากบริบทภายนอกบุคคล เป็นหลักชัยในชีวิตที่มองไม่เห็นเป็นรูปธรรมแต่เมื่อลงมือทำจึงรู้ว่ามีอยู่จริงเป็นสิ่งสำคัญของมนุษย์ เหมือนกับอากาศที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์ขาดไม่ได้ แม้จะมองไม่เห็นแต่รู้สัมผัสได้ว่ามีอยู่จริง พอได้ปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมากขึ้น ทำให้ตัวเราเองเข้าสู่วิถีแห่งความสุขของการดำรงชีวิต ณ ปัจจุบันเป็นภูมิคุ้มกันในอนาคต ความสุขเกิดขึ้นได้อย่างไร? กับการปฏิบัติตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และนี้คือสิ่งที่ผู้เขียนค้นพบกับตัวเองเป็นข้อมูลเชิงประจักษ์ที่สำคัญ ดังนี้

2.1 ความสุขเกิดขึ้นกับตนเอง

“ตัวเราเอง” นี้แหล่ะที่ถือเป็นหัวใจสำคัญของทุกสิ่งที่อย่างในการตัดสินใจว่า “นี้คือความสุข” และนี้คือความทุกข์ ทำให้การปฏิบัติตนเองตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นกับตัวผู้เขียนมาตั้งแต่เล็ก ซึ่งเกิดขึ้นจาก “การลงมือทำ” ตั้งแต่อายุ 7 ขวบ เมื่อปี พ.ศ.2528 “รู้จักพึ่งตนเอง หารายได้เพื่อไปโรงเรียน” โดยที่บ้านเป็นบ้านสวนมีผลไม้ที่หลากหลายทุกฤดูกาล เป้าหมายทำสวนเพื่อกินในครอบครัวเท่านั้น แต่ผลไม้ออกมากเกินเหลือจากกินในครอบครัว ทำให้ข้าพเจ้าทดลองนำไปขายโดยใส่ตระกร้าไปขายตามบ้าน และมีการนำไปขายเวลามีงานฉายหนังกลางแปลง พอได้เงินมานำไปให้คุณแม่ คุณแม่แบ่งปันรายได้ให้

เพื่อไปโรงเรียน ตอนนั้นเรารู้สึกมีความสุขมากโดยไม่เบียดเบียนคนอื่น และที่สำคัญในทุกวันที่เราได้เงินไปโรงเรียนจะได้ใช้เงินของตนเองที่หาได้ไปทุกวันๆ ละ 5 บาท แต่จะใช้เพียง 3 บาท อีก 2 บาทจะต้องมาหยอดกระปุกออมสินไว้เป็นประจำ เรื่องการเงินไปโรงเรียนแทบไม่สร้างความเดือดร้อนให้ที่บ้านเลย ถือเป็นความสุขที่เกิดขึ้นในทุกๆ วันในการรู้จักพอประมาณ รู้จักเก็บออม กระทั่งการปรากฏของเรื่องราวการมีเหตุผลที่เป็นการวางแผนการเงินของตนเองเกิดขึ้นตอนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ตัวเราต้องดูแลสหกรณ์ของโรงเรียนจึงซื้อหุ้นสหกรณ์ไว้ว่า “ถ้ามีการซื้อสินค้าในสหกรณ์มาเท่าไหร่ก็จะมีการปันผลสิ้นปีมากเท่านั้น ซึ่งคิดว่าจะไม่ทิ้งการซื้อไปของตนให้ตกน้ำ และการซื้อของคนอื่นที่ไม่มีหุ้นยินยอมโอนสิทธิ์การซื้อให้เรา เราถือว่าเป็นการเก็บออมไว้” ผลลัพธ์สุดท้ายที่เกิดในการเปลี่ยนแปลงชีวิตครอบครัวในขณะนั้น ทำให้ชีวิตลำบากมาก ต้องไปบวชเรียนต่อที่วัดสุนทรประดิษฐ์ตั้งอยู่ในตัวเมือง จังหวัดอุดรธานี แต่ที่บ้านไม่มีเงินเลย ซึ่งต้องพาผู้ปกครองไปด้วย ในครั้งนั้นเองเราได้ใช้เงินก้อนสุดท้ายจากการปันผลจากสหกรณ์จำนวน 100 บาท ใช้เป็น “ค่าเดินทาง” ให้เราและคุณพ่อไปรับรองยืนยัน จึงได้ “บวชเรียน” มาจนระดับปริญญาตรี เมื่อเราย้อนทบทวนเหตุการณ์ครั้งนั้นจึงได้รู้ว่าสิ่งที่เราได้วางแผนซื้อหุ้นสหกรณ์ เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีให้กับเราเอง ย้อนทบทวนทุกครั้ง “มีความสุข” ทุกครั้งที่ตั้งแต่อายุ 7 ขวบจวบจนปัจจุบันอายุ 47 ปี เราไม่เคยอาศัยเงินที่บ้านของพ่อแม่เลย มีแต่ตอบแทนคืนให้ท่านเป็นการตอบแทนบุญคุณด้วยความกตัญญูอยู่เสมอ

“ความสุขของเรา นับตั้งแต่คุณแม่เล่าเรื่องราวของเราตอนเด็กๆ ให้หลานฟัง เราจะเห็นว่า รอยยิ้มและเสียงหัวเราะแบบมีความสุขเกิดขึ้นด้วยเช่นกัน”

2.2 ความสุขเพื่อประโยชน์ผู้อื่น

ตลอด 8 ปีที่ดำรงตำแหน่งบริหารทำงานด้านบริการวิชาการแก่สังคม (พ.ศ. 2557-2564) เดินทางแต่ละปีไปพื้นที่ซ้ำๆ เพื่อพัฒนาต่อยอดมากกว่า 100,000 กิโลเมตรในเขตพื้นที่บริการวิชาการแก่สังคม โดยใช้หลักคิดที่ว่า “ไม่พัฒนาแบบผีตองเหลือง ที่พัฒนาปีเดียวแล้วจากไปในพื้นที่อื่น” ต้องใช้หลักการพัฒนาค่อยเป็นค่อยไป จนพอเพียง ในระยะ 3 ปีต่อเนื่อง แล้วยกระดับสู่การอยู่ดีกินดี ในระยะ 2 ปีต่อเนื่อง นำไปสู่การพัฒนาแบบอยู่ดีมีสุข ในระยะ 3 ปีต่อเนื่อง แล้วเกิดการพัฒนาแบบมั่งคั่งในระยะเวลา 2 ปีต่อเนื่อง จนบรรลุ 10 ปีต่อเนื่องในเรื่องการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทำให้เราเกิดความภูมิใจและมีความสุขทุกครั้งที่ได้นำองค์

ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏลงไปพื้นที่พัฒนาให้ผู้คนมีรายได้ มีคุณภาพชีวิต มีอาชีพที่มั่นคง จนจำได้ว่า ผู้ที่ได้รับประโยชน์นั้นมีอยู่มากมาย (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2563) ดังนี้

2.2.1 การลงพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

การปฏิบัติการเชิงพื้นที่ร่วมกับผู้นำชุมชน 43 ท่าน ด้วยกระบวนการเรียนการสอนแบบใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based learning) หรือ “ห้องเรียนชุมชน” (social lab) นับเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพื้นที่การเรียนรู้ที่ไร้ผนังไร้กำแพงกั้น พื้นที่แห่งนี้เปิดโอกาสให้ชาวบ้านทำหน้าที่เป็นวิทยากรบอกเล่าบริบทชุมชนเมืองแบบเผชิญหน้า เพื่อหล่อหลอมและเจียระไนทักษะวิศวกรสังคมให้แก่นักศึกษาการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรมในสังคมศาสตร์ โดยการก้าวข้ามข้อจำกัดจาก “ห้องเรียนสี่เหลี่ยมในรั้วมหาวิทยาลัย ไปสู่ห้องเรียนสังคมใหญ่ในชีวิตจริง” ความสำเร็จของการบูรณาการกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวข้างต้นมิได้จำกัดอยู่เพียงการขยายขอบเขตความรู้ของนักศึกษา หากแต่ยังสามารถสร้างคุณค่าและสุขภาวะให้แก่คนในชุมชนเมืองอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งการประยุกต์ใช้วิธียอดนิยมอย่างการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ต่อยอดสู่การวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (CBR) จนนำไปสู่การตั้งกลุ่มอาชีพ “นวดกดจุดวัดประชาระบือธรรม” ขึ้นในปี พ.ศ. 2557 ซึ่งเป็นกลไกสร้างรายได้และความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้สูงอายุในพื้นที่เรื่อยมา จนกระทั่งได้ทำการยกระดับองค์ความรู้ทางพัฒนศาสตร์สู่วิชาการรับใช้สังคม จนตกผลึกเป็นระบบบริหารจัดการอาชีพแบบครบวงจร ภายใต้การจัดตั้ง “กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม” เพื่อทำกิจกรรมการให้บริการนวดเพื่อสุขภาพและการพัฒนาผลิตภัณฑ์สมุนไพรภายใต้แบรนด์ “ดุสิตระบือธรรม” โดยมีแกนนำผู้สูงอายุ ได้แก่ ป้าดม ป้าเทียบ และป้าอ๊อด เป็นผู้บริหารจัดการและถ่ายทอดเรื่องราวด้วยรอยยิ้มและความภาคภูมิใจ ในความเพียรพยายามนี้ได้ปรากฏเชิงประจักษ์ด้วยการได้รับการการันตีคุณภาพผ่านการรับรองในระดับชาติ โดยได้รับรางวัลเชิดชูเกียรติ “ภูมิปัญญาผู้สูงอายุกรุงเทพมหานคร” เมื่อวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2565 และได้รับการอนุมัติ ใบอนุญาตเป็นผู้ให้บริการในสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ จากกรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม พ.ศ.2565 สะท้อนถึงการบรรลุเป้าหมายการสร้าง “อาชีพที่มั่นคง สุจริต และถูกต้องตามหลักวิชาชีพ” อย่างสมภาคภูมิ อันเป็นการสืบสานปณิธานการสร้าง “บัณฑิตของแผ่นดิน” ที่มอบความสุขและคุณค่าให้แก่ทั้งผู้ให้และผู้รับอย่างแท้จริง

2.2.2 การลงพื้นที่คลองโยง พุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557 ปรากฏการณ์การพัฒนาเชิงพื้นที่ได้ก่อตัวขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ณ ชุมชนตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม โดยการเริ่มประสานความร่วมมือระหว่างคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทากับทีมงานผู้ใหญ่บ้านและผู้นำชุมชน ณ พื้นที่แห่งนี้ได้ยึดมั่นในหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเกราะสร้างภูมิคุ้มกันทางชีวิตของคนรุ่นพ่อรุ่นแม่ ไปสู่รุ่นลูกหลานโดยยังคงรักษาวิถีชีวิตเกษตรกรรมดั้งเดิมควบคู่กับการอนุรักษ์เอกลักษณ์และวัฒนธรรมชุมชนย่านชานเมืองไว้อย่างเข้มแข็ง ความร่วมมือที่หนักแน่นได้นำไปสู่การจัดตั้ง “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาท้องถิ่นตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” เพื่อเป็นพื้นที่เปิดให้คณาจารย์นำองค์ความรู้มหาวิทยาลัยราชภัฏลงไปประยุกต์ใช้ประโยชน์จริงรอบพื้นที่วิทยาเขตนครปฐม ให้สอดรับกับวิถีชีวิตราษฎร์ ทั้งการผลิตพืชผลเกษตรปลอดสารพิษ การปลูกผักสวนครัว การเลี้ยงปลาและกบในกระชัง การแปรรูปข้าวด้วยโรงสีครัวเรือน การผลิตถ่านชีวภาพ น้ำส้มควันไม้ และการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ทั้งนี้ศูนย์เรียนรู้ยังได้ทำหน้าที่เป็นฐานการพัฒนาองค์ความรู้ภายในตนเองเพื่อขยายตัวอย่างต่อเนื่องเชิงระบบ โดยใน ปี พ.ศ.2558 ได้เพิ่มฐานเรียนรู้ “การเลี้ยงปลาในร่องคันนา” และ ปี พ.ศ.2559 ได้ขยายผลสู่ “ฐานการผลิตแก๊สชีวภาพจากขยะอินทรีย์ชนิดถัง” ซึ่งช่วยลดปริมาณขยะและลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือน การน้อมนำศาสตร์พระราชาผสานรวมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเช่นนี้ ได้ส่งผลให้เกิดนวัตกรรมสร้างรายได้ที่ทำให้ชาวบ้านและชุมชนเข้าถึงวิถีชีวิตที่มั่นคงยั่งยืน ต่อมาใน ปี พ.ศ.2560 ยุทธศาสตร์การพัฒนาได้ยกระดับสู่มิติ “ระบบโลจิสติกส์ในชีวิตประจำวันสำหรับประชาชน” และใน ปี พ.ศ.2561 จากการสำรวจความต้องการเชิงลึกของพื้นที่ พบว่าเกษตรกรต้องการทางเลือกในการกำจัดแมลงเพื่อลดการใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและเพิ่มต้นทุน คณาจารย์จึงได้ร่วมกันถ่ายทอดองค์ความรู้เรื่อง “การผลิตสมุนไพรปราบศัตรูพืช” โดยนำสมุนไพรท้องถิ่นที่มีสรรพคุณจำเพาะมาผสมผสานเป็นนวัตกรรมชีวภาพจำแนกตามกลุ่มรสชาติ ได้แก่ (1) สมุนไพรหลักรสขม (บอระเพ็ด, สะเดา, กลอย) มีสรรพคุณในการกำจัดเพลี้ย (2) สมุนไพรหลักรสเมาเบื่อ (หนอนตายยาก, ใบน้อยหน่า) มีสรรพคุณในการฆ่าหนอน เพลี้ย และแมลงศัตรูพืช (3) สมุนไพรรองรสฝาด (ใบทับทิม, ขมิ้น) มีสรรพคุณในการป้องกันเชื้อรา (4) สมุนไพรรองรสเปรี้ยว (มะกรูด) มี

สรรพคุณในการไล่แมลง และ(5) สมุนไพรเสริมประเภทน้ำมันหอมระเหย (ตะไคร้หอม, โหระพา) มีสรรพคุณในการไล่แมลง ซึ่งการพัฒนาการที่เกิดขึ้นทั้งหมดเป็นบทสรุปแห่งความสำเร็จเชิงประจักษ์ขององค์ความรู้มหาวิทยาลัยราชภัฏที่สามารถ “ก้าวออกจากรั้วมหาวิทยาลัยอันคับแคบ สู่รั้วสังคมที่กว้างใหญ่ไพศาล” เพื่อสร้างความสุข ยกระดับคุณภาพชีวิต และสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง

2.2.3 การลงพื้นที่บ้านสารภี บางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

การออกแบบในการจัดการนวัตกรรมเชิงพื้นที่และการพึ่งตนเองอย่างยั่งยืนที่สะท้อนบทเรียนเชิงประจักษ์จากจังหวัดสมุทรสงคราม นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้ก้าวข้ามขอบเขตการทำงานในเมือง สู่การขับเคลื่อนองค์ความรู้ในพื้นที่ชนบท ด้วยตระหนักว่าการทำวิจัยและการบริการวิชาการเฉพาะในรั้วมหาวิทยาลัยนั้นไม่เพียงพอต่อการพัฒนาประเทศ การนำองค์ความรู้ลงสู่ชุมชนท้องถิ่นจึงเป็นปณิธานสำคัญที่สอดคล้องกับพันธกิจหลักของมหาวิทยาลัยราชภัฏในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ผู้เขียนได้ลงพื้นที่เพื่อต่อยอดและสืบสาน “ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดเทคโนโลยีนวัตกรรมสู่ชุมชน” ณ ตำบลจอมปลวก อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีคุณสุชลผู้เป็นดั่งปราชญ์ชาวบ้านแห่งลุ่มน้ำแม่กลอง เป็นผู้นำชุมชนในการร่วมสำรวจปัญหา คิดค้นนวัตกรรม และประสานผู้เชี่ยวชาญเข้ามาถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง ซึ่งในการทำงานร่วมกันดังกล่าวส่งผลให้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ บ้านสารภีถือกำเนิดขึ้นในฐานะพื้นที่หลอมรวมนวัตกรรมชาวบ้านเข้ากับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามรอยพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ปัจจุบันศูนย์แห่งนี้พัฒนาฐานเรียนรู้เชิงประจักษ์ที่ใช้งานได้จริงรวม 52 ฐานความรู้ ครอบคลุม 4 หมวดหลัก ได้แก่ สุขภาพชุมชน พลังงานทดแทน เศรษฐกิจพอเพียง และการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร นวัตกรรมเหล่านี้เน้นการบริหารจัดการพื้นที่ 1 ไร่ให้เกิดรายได้ต่อเนื่อง ทั้งรายวัน รายสัปดาห์ และรายเดือน อาทิ ไก่คอนโด ไก่ชิงช้าสวรรค์ กุ้งตะกร้า การเลี้ยงปลาในคลอง กาลักน้ำ จักรยานปั่นน้ำ แก๊สชีวภาพและไข่เค็มรสต้มยำ ตลอดจนการถอดบทเรียนโมเดล “1 ไร่ 2 แสน” ซึ่งสร้างรายได้ 200,000 บาทได้จริงในพื้นที่จำกัด ความสำเร็จที่ยาวนานกว่า 13 ปีนี้ ได้พิสูจน์ถึงความมั่นคงและยั่งยืนในการดำรงชีวิตของคุณสุชลและครอบครัว อันเป็นภาพสะท้อน

แห่งความสุขและคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ควบคู่กันนี้ ในระหว่างการปฏิบัติการเชิงพื้นที่ ผู้เขียนได้ขยายผลการพัฒนาไปยังชุมชนตลาดน้ำบางน้อย เพื่ออนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนและเสริมสร้างพลังทางเศรษฐกิจแก่ชาวบ้าน ด้วยการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้วิจัยและบริการวิชาการเพื่ออนุรักษ์วิถีชีวิตชุมชนตลาดน้ำบางน้อย รวมถึงการยกระดับผลิตภัณฑ์เด่นอย่าง ไอศกรีมมะม่วงหาวมะนาวโห่ แล้ว ยังได้เข้าไปถ่ายทอดนวัตกรรม “การทำน้ำมันเหลืองตำรับวังสวนสุนันทา” ซึ่งเป็นผลิตภัณฑ์สมุนไพรที่มีสรรพคุณบรรเทาอาการปวดเมื่อย เคล็ดขัดยอก สูดดม แก้หวัด คัดจมูก และเวียนศีรษะ โดยมีกรรมวิธีการผลิตเชิงวิทยาศาสตร์และภูมิปัญญา 2 ส่วนสำคัญที่เป็นองค์ประกอบและกรรมวิธีการผลิตน้ำมันเหลืองตำรับวังสวนสุนันทา ดังนี้

1) ส่วนผสมกลุ่มที่ 1 (สมุนไพรสดสกัด) ประกอบด้วย ไพลสด (แก้ฟกช้ำ บวม ขัดยอก), ขมิ้นอ้อย (แก้ลม เคล็ดขัดยอก), ขมิ้นชัน (สมานแผล ลดผื่นคัน), และ เถาวัลย์เปรียง (บรรเทาปวดเมื่อยและเส้นเอ็น) โดยมีขั้นตอนการเตรียม ด้วยการนำสมุนไพรทั้งหมดล้างให้สะอาด หั่นชิ้น แล้วตำพอแหลก จากนั้นนำไปเจียวหรือทอดในน้ำมันระกำหรือน้ำมันมะพร้าวด้วยไฟอ่อนจนแห้งกรอบ กรองเอาเฉพาะน้ำมันสมุนไพรบริสุทธิ์

2) ส่วนผสมกลุ่มที่ 2 (สารระเหยและน้ำมันหอมระเหย): ประกอบด้วย เมนทอลเกล็ด, การบูร, พิมเสน, น้ำมันระกำ, น้ำมันยูคาลิปตัส, น้ำมันกานพลู และ แต่งกลิ่นด้วยน้ำมันหอมระเหย (เช่น กลิ่นลาเวนเดอร์) โดยมีขั้นตอนการผสม ด้วยการนำพิมเสน เมนทอล การบูร และน้ำมันระกำใส่ภาชนะคนจนละลาย เติมน้ำมันกานพลูและน้ำมันยูคาลิปตัส ผสมให้เข้ากัน

3) ขั้นตอนการบรรจุ เป็นการนำน้ำมันสมุนไพรที่ได้จากส่วนผสมกลุ่มที่ 1 มาผสมรวมกับส่วนผสมกลุ่มที่ 2 ให้เป็นเนื้อเดียวกัน แต่งกลิ่นตามต้องการ แล้วจึงบรรจุลงในขวดบรรจุภัณฑ์ที่สะอาดและมิดชิด

การขับเคลื่อนนวัตกรรมเชิงพื้นที่ทั้งสองแห่งนี้ได้ช่วยสร้างอาชีพและรายได้ให้แก่คนในท้องถิ่นอย่างเป็นรูปธรรม และยังเป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่สะท้อนถึง “รอยยิ้มแห่งความสุข” และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอย่างยั่งยืนด้วยกระบวนทัศน์วิศวกรสังคมแบบสมบูรณ์

2.2.4 การลงพื้นที่จังหวัดระนอง

คำเรียกหาผู้ใหญ่ใจดีที่คอยดูแลอาจารย์และทีมทำงานเมื่อเวลาลงพื้นที่จังหวัดระนอง คือ ป้าปุ๊ ผู้ที่คนทำงานจะมีความสุขทุกครั้งเมื่อพบเจอ ป้าปุ๊ถือว่าเป็นผู้ให้โอกาส

ผู้มีส่วนร่วม ผู้ประสานสิบทิศ ผู้ปิดงานในพื้นที่จังหวัดระนองเมื่อเราเข้าไปพัฒนาชาวบ้านในบ้านหงาว โรงเรียนดวงกมล และศูนย์เรียนของนักเรียนชาวพม่า ทุกครั้งที่ไประนอง “ป้าปุ๊” จะบอกว่า มีความสุขมากที่อาจารย์เอฟได้ลงพื้นที่มาช่วยคนระนอง มาอีกนะ สิ่งที่บ่งชี้ถึงความสุขที่เราได้เข้าไปช่วย คือ “รอยยิ้มของผู้คน” เราทำตามในหลวงรัชกาลที่ 9 คือ ขาดทุน คือกำไร ซึ่งสิ่งที่พวกเราได้ทำให้กับชาวบ้านเป็นการนำทั้งความรู้ งบประมาณ กำลังคนลงไปบริการวิชาการสู่บริการวิชาชีพจนเกิดห้องเรียนชุมชนด้านสุขภาพ “นวดไทยที่ระนอง” ขึ้นมีผู้ได้ใบประกอบอาชีพ 4 คนที่ประสบความสำเร็จ ซึ่งป้าปุ๊คอยดูแลทุกคนอย่างดีเยี่ยม เราเห็นคนมีงานทำ มีรายได้ มีรอยยิ้ม พวกเรามีความสุขและไม่ต้องการกำไรที่สร้างมูลค่าให้กับตนเอง แต่ได้กำไรที่เป็นคุณค่ามาสู่หัวใจที่จะสร้างแรงบันดาลใจให้เราได้ก้าวต่อไป

3. ความสุขบนแผ่นดินบ้านเกิด

เมื่อได้ดีแล้วให้กลับไปช่วยเหลือบ้านเกิด เป็นคำบอกกล่าวของพ่อแม่ที่อยู่ต่างจังหวัดนิยมบอกกลับลูกหลานที่เข้าไปเรียนและทำงานจนประสบความสำเร็จแล้วให้กลับมาช่วยเหลือบ้านตนเอง ดังนั้นคำว่า “แผ่นดินบ้านเกิด” ที่ผู้เขียนกล่าวถึง คือ “คำชะโนด” เมื่อมีหน้าที่การงานและตำแหน่งที่พึ่งตนเองได้แล้ว จะได้มีโอกาสไปใช้ความรู้เพื่อช่วยเหลือส่วนร่วมด้วยการนำองค์ความรู้กลับไปพัฒนาบ้านเกิด เป็นเจตนารมณ์ที่ผู้เขียนสำนึกไว้เสมอ จุดเริ่มต้นที่อยากตอบแทนคุณของแผ่นดินเพื่อสร้างความสุขแห่งแผ่นดินเริ่มต้นจากวิกฤติน้ำท่วมใหญ่ของประเทศในปี พ.ศ.2554 ข้าพเจ้าได้เดินทางกลับมาบ้านเกิด พร้อมกับการมีเวลาว่างที่จะได้ไปกราบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำแผ่นดินเกิดของผู้คนแถบลุ่มน้ำโขงคือ เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคราช และเจ้าย่าศรีปทุมมานาคิณี ที่ขชะโนด จึงได้พบต้นชะโนดเหี่ยวเฉา หลายต้นยืนต้นตาย และอีกจำนวนหนึ่งได้ล้มตายตามอายุขัย จึงได้นำความมาปรึกษากับคุณย่าสมรซึ่งเป็นผู้ปลูกบ้านหลังแรกที่แผ่นดินคำชะโนด พร้อมกับได้พูดคุยกับผู้ใหญ่บ้าน จึงได้ตกลงกันว่า “เราจะปลูกต้นชะโนดเพิ่มในส่วนที่ว่าง” แต่ทั้งสองกลุ่มไม่มีใครกล้าจะนำเมล็ดชะโนดออกมาจากปากเพราะมีเรื่องเล่าขานว่า “ถ้าใครนำเอาเมล็ดชะโนดออกจากป่าโดยไม่ได้ขออนุญาตจะมีอันเป็นไป” นับแต่นั้นมาจึงไม่มีใครกล้าเอามาปลูกถือว่า “เป็นของศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่น” ซึ่งข้าพเจ้ากับคุณย่าสมร ได้อาสาเปิดบ้านให้เป็นพื้นที่เพาะปลูกต้นชะโนดเป็นพื้นที่ทดรอง โดยเริ่มพิธีกรรมในการขมาด้วยการทำขัน 5 บายศรีมีคำบูชาในวันออกพรรษา 1 ครั้งและวันเพ็ญ 15 ค่ำเดือน 12 อีก 1 ครั้ง

จึงได้ทำพิธีขอเมล็ดชะโนดโดยคุณย่าสมร เป็นผู้นำกล่าวขอที่ศาลเจ้าปู่ย่าใจกลางคำชะโนด โดยมีคำมั่นสัญญาว่า “เมื่อเพาะต้นโตแล้วประมาณ 3 ปี จะนำเข้ามาปลูกคืนให้ใจกลางป่าชะโนดทั้งหมด” ด้วยการพัฒนาเชิงพื้นที่ด้านคติชนวิทยาที่เกี่ยวกับ 3 คำ คือ ต้นชะโนด พญานาค วิถีความเชื่อ นับจากวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2554 มากระทั่งวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2557 เป็นเวลา 3 ปีบริบูรณ์ จึงเกิด “พิธีกรรมที่ยิ่งใหญ่เป็นครั้งแรกของแผ่นดิน คือ ปลูกต้นชะโนดกลางป่าชะโนด” ขึ้นนำโดยคุณย่าสมร ประชาชน และมหาวิทยาลัยราชภัฏ พร้อมหน่วยงานราชการในพื้นที่อำเภอบ้านดุง และผู้มีจิตศรัทธาต่อพญาศรีสุทโธนาคราช (เจ้าปู่ศรีสุทโธ) และพญานาคินีศรีปทุมมา (เจ้าย่าศรีปทุมมา) ทั้งไทยและชาวลาวมาร่วมปลูกกันอย่างยิ่งใหญ่ของแผ่นดิน 2 ฝั่งโขง ทำให้ครั้งนั้นได้ทำการเพาะพันธุ์ต้นชะโนดต่อมาเรื่อย ซึ่งการเพาะพันธุ์ครั้งที่ 2 ก่อนนำไปปลูกมีการสำรวจจากทางจังหวัดอุดรธานีพบว่า มีต้นชะโนดใหญ่ 1,275 ต้น และต้นชะโนดเล็ก 669 ต้น (ต้นเล็กมี จำวน109 ต้นที่ปลูกครั้งที่ 1 อยู่ในการสำรวจด้วย) การปลูกขยายพันธุ์ต้นชะโนดที่ผู้เขียนได้นำคณะไปปลูกจำนวน 4 ครั้ง รวมทั้งสิ้น 3,028 ต้นกล้า ซึ่งมีการปลูกขยายพันธุ์ต้นชะโนดในป่าคำชะโนดเกิดขึ้นอย่างเป็นทางการจำนวน 4 ครั้ง ได้แก่ ปี พ.ศ.2557 จำนวน 109 ต้น ต่อมาปี พ.ศ.2559 จำนวน 250 ต้น (ปลูกได้ 500 ต้น ส่วนที่เหลือ 250 ต้นมอบให้ปลูกที่บ้านภูคำชะโนด 27 ต้น ถวายวัดที่สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว 13 ต้น ถวายให้วัดเกาะเกิ้ง มหาสารคาม 100 ต้น ถวายให้วัดที่สกลนคร 30 ต้น มอบให้อำเภอน้ำโสมอีก 70 ต้นและเหลือไว้ที่ศูนย์ภัฏพัฒน์คำชะโนด 10 ต้น) ในปี พ.ศ. 2560 จำนวน 134 ต้น ต่อมาปี พ.ศ. 2564 เพาะไว้ 5 ต้น (ทดสอบเพาะไว้ที่บ้านภูคำชะโนด) และล่าสุด ปี พ.ศ. 2563 จำนวน 700 ต้น (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2557; 2561; 2563; 2565) ดังภาพสรุปต่อไปนี้

ภาพที่ 6.1 ภาพ 4 ขั้นการบ่มเพาะต้นชะโนด

การดำรงชีวิตแบบพอเพียงเป็นการสร้างดุลยภาพแห่งจิตใจสู่นวัตกรรมสังคมยั่งยืน ต้องมองให้เห็นการกระทำของกาย ใจ และสังคมนี้จึงเป็นการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง ต้องไม่หยุดอยู่เพียงการสร้างความสมบูรณ์ทางกายภาพหรือวัตถุ หากแต่เป็นออแบบโครงสร้างทางจิตใจแห่งความพอเพียงที่ต้องเริ่มจากการหยั่งรากความพอเพียงภายในจิตวิญญาณ บ่มเพาะสติปัญญาเพื่อลด ละ และเลิกกิเลสอันพอกพูน นำพาตนเองสู่อิสรภาพบนทางสายกลางที่เต็มเปี่ยมด้วยความสุขอันสงบเย็น เมื่อจิตใจบรรลุถึงสภาวะ “พอ” อย่างแท้จริง สภาวะดังกล่าวจะถักทอเป็นพลังแห่ง “การให้” ที่พร้อมปรารถนาดีและมุ่งสร้างประโยชน์สุขให้แก่สังคมอย่างยั่งยืน เมื่อมโนทัศน์แห่งความพอเพียงถูกหลอมรวมเข้ากับ “อัตลักษณ์วิศวกรสังคม” จึงเกิดเป็นกลไกการขับเคลื่อนพัฒนาการทางสังคมที่เปี่ยมพลังและเป็นรูปธรรม **วิศวกรสังคมจึงเป็นผู้ใช้สติปัญญาและองค์ความรู้บูรณาการเข้าถึงหัวใจของชุมชนท้องถิ่น เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาเชิงโครงสร้าง เพิ่มคุณค่าแก่ทรัพยากร แสวงหาความช่วยเหลือและหนุนเสริมภาคีเครือข่าย ควบคู่ไปกับการสงวนรักษา และสืบสานต่อยอดมรดกภูมิปัญญาแห่งบรรพบุรุษ ให้กลายเป็นต้นทุนมนุษย์ ทุนทางปัญญาที่สืบทอดสู่คนรุ่นหลังอย่างมีความเข้าใจ สามารถนำไปปฏิบัติการจริงได้อย่างต่อเนื่อง ยั่งยืน และสมภาคภูมิ**

การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการเรียนการสอน

ก้าวแรกของวิชาวิศวกรสังคมในมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2564 เริ่มด้วยกระบวนการเรียนการสอนในหมวดวิชาศึกษาทั่วไปในกลุ่มวิชามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยมีชื่อว่า GEN0119 วิศวกรสังคม ปัจจุบันมีรหัสวิชา คือ GEZ0111 วิศวกรสังคม โดยมีผู้สอน 2 คน ด้วยการสอนกลุ่มใหญ่นักศึกษาจะเข้าเรียนได้ทั้งในชั้นเรียนเป็นรูปแบบออนไซต์ (on-site) ได้ หรือเรียนผ่านระบบออนไลน์ (on-line) ออนดีมานต์ (on-demand) โดยใช้ผ่านระบบที่เรียกว่า เฟล็กสะเปซ (flexspace) ซึ่งมีสำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ รับผิดชอบหลักสูตรในหมวดวิชาศึกษาทั่วไป (สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์, 2564)

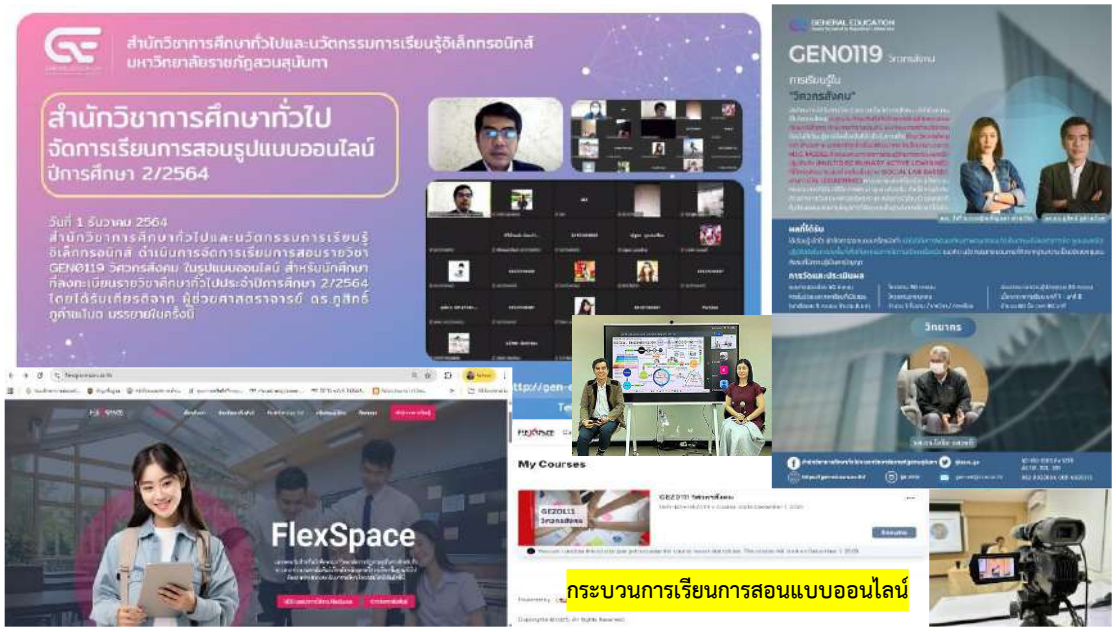

ภาพที่ 6.2 การจัดการเรียนการสอนแบบออนไลน์รายวิชาวิศวกรสังคมตั้งแต่ปี พ.ศ.2564

การเรียนการสอนแบบออนไลน์ 100 ร้อยเปอร์เซ็นต์ รายวิชาวิศวกรสังคมมุ่งเน้นรูปแบบบรรยายและศึกษาด้วยตัวเอง โดยให้นักศึกษาเรียนรู้ในเอกสารประกอบการสอน และมอบหมายงาน โดยรวมจึงมุ่งวิชาการเป็นสำคัญ ซึ่งในปี พ.ศ.2564 ภาคเรียนที่ 2 ประจำปีการศึกษา 2564 ซึ่งเป็นภาคเรียนแรกที่เปิดให้ทำการเรียนการสอนได้กำหนด รายละเอียดของรายวิชา (course specification) สำหรับรายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม (social engineers) มีจำนวน 3 หน่วยกิต มีจำนวนผู้เรียน 200 คน สาระสำคัญดังนี้

1) การพัฒนานักศึกษาให้มีทักษะการเป็นวิศวกรสังคม และส่งเสริมให้วิศวกรสังคมได้ปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ต่อการพัฒนาพื้นที่ชุมชนเป้าหมายอย่างเป็นรูปธรรม

2) การพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมให้แก่นักศึกษา และเพื่อให้นักศึกษาได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น

3) ระบุคำอธิบายรายวิชาให้ชัดเจนว่า แนวคิด บทบาท และจริยธรรมของวิศวกรสังคม ภาวะผู้นำและการทำงานเป็นทีม การบูรณาการและการสร้างนวัตกรรม การประยุกต์ใช้แนวคิดของวิศวกรสังคมและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อพัฒนาตนเองและชุมชนท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

4) การพัฒนาผลการเรียนรู้ของนักศึกษาในด้านคุณธรรม จริยธรรมที่ต้องพัฒนา มุ่งที่การมีวินัย ความรับผิดชอบ ซื่อสัตย์ สุจริต เสียสละ และอดทน ด้านความรู้ที่ต้องพัฒนา มุ่งให้มีความรู้ เข้าใจและเห็นคุณค่าของตนเอง ผู้อื่น สังคม ศิลปวัฒนธรรม และธรรมชาติ ด้านทักษะทางปัญญาที่ต้องพัฒนาด้วยการมีทักษะการแสวงหาความรู้ตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ด้านทักษะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและความรับผิดชอบที่ต้องพัฒนาในด้านการมีจิตอาสาและสำนึกสาธารณะ ส่วนด้านทักษะการวิเคราะห์เชิงตัวเลข การสื่อสาร และการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ต้องพัฒนาคือการใช้ภาษาในการสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ

รายวิชาวิศวกรสังคมได้กำหนดแผนการสอนที่กำหนดไว้ดังนี้

ตารางที่ 6.1 แผนการสอน

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน (ชม.)	กิจกรรมการเรียนการสอน/สื่อที่ใช้/ผู้สอน
1	แนวคิดของวิศวกรสังคม - ความหมายของวิศวกรสังคม - ความสำคัญ องค์ประกอบของวิศวกรสังคม - ทฤษฎีที่เกี่ยวกับวิศวกรสังคม - หลักปรัชญาของวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ	3	1. การบรรยาย อธิบาย ยกกรณี ศึกษาวิศวกรสังคม มิติเมืองและชนบท 2. ถาม-ตอบและตัวแทนนำเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับภาวะความเป็นวิศวกรสังคมฯ 3. อภิปรายร่วมกันในชั้นเรียน 4. อธิบายสรุปเพิ่มเติมในประเด็นสำคัญเกี่ยวกับวิศวกรสังคม ตอบข้อสงสัย และ Coaching 5. ทดสอบแบบทดสอบย่อยประจำบทเรียน **ผู้สอน:** รศ.ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด
2	การพัฒนาสังคมบริบทเมืองและชุมชนท้องถิ่นไทย - ความหมาย โครงสร้างและลักษณะของสังคมเมืองและชุมชนท้องถิ่นไทย - พลวัตการพัฒนาชุมชนเมืองของไทย - การพัฒนาชุมชนเมืองอย่างยั่งยืนในศตวรรษที่ 21 - พลวัตการพัฒนาชุมชนชนบทของไทย	3	1. บรรยายเนื้อหาวิชาประกอบสื่อ 2. ถาม-ตอบ ร่วมกันวิเคราะห์อภิปรายเกี่ยวกับประเด็นที่สังคมกำลังให้ความสนใจ 3. กำหนดให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 4. ทดสอบความรู้ด้วยแบบทดสอบย่อยประจำบท **ผู้สอน**: ผศ.ว่าที่ ร.ต.หญิงเพ็ญนภา ทิศวงศ์

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน (ชม.)	กิจกรรมการเรียนการสอน/สื่อที่ใช้/ผู้สอน
	- การพัฒนาชุมชนชนบทอย่างยั่งยืนในศตวรรษที่ 21		
3	ศาสตร์พระราชา - ความหมาย ความสำคัญ องค์ประกอบของศาสตร์พระราชา - 2 หลัก 1 ทฤษฎี 1 วิธีการตามศาสตร์พระราชา - ศาสตร์พระราชา: จากนภาผ่านภูผาสู่มหานที - โมเดล: โคก หนอง นา: ป่า น้ำ ข้าว	3	1. การบรรยาย อธิบาย ยกกรณีศึกษา เล่าประสบการณ์การลงพื้นที่วิจัยในพื้นที่ต่าง ๆ กับความเข้าใจ การปฏิบัติจริงในพื้นที่เมืองและต่างจังหวัด 2. ถาม-ตอบและตัวแทนนาเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ “ศาสตร์พระราชา” [ตั้งคำถาม] 3. อภิปรายร่วมกันในชั้นเรียน 4. ศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 5. อธิบายสรุปเพิ่มเติมในประเด็นสำคัญเกี่ยวกับศาสตร์พระราชา ตอบข้อสงสัยกับคำว่า “โคก หนอง นา โมเดล” 6. ทดสอบแบบทดสอบย่อยประจำบทเรียน **ผู้สอน:** รศ.ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด
4	เครื่องมือและทักษะของวิศวกรสังคม - การฝึกทักษะชีวิต ฟ้าประทาน นาฬิกาชีวิต - 7 เครื่องมือในการศึกษาและพัฒนาชุมชน - 4 ทักษะวิศวกรสังคม - เทคโนโลยีดิจิทัลเครื่องมือพัฒนาชุมชนยุควิถีปกติใหม่ - การผสมผสานเครื่องมือและทักษะของวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม	3	1. บรรยายเนื้อหาวิชาประกอบสื่อ 2. กำหนดให้ผู้เรียนออกแบบเครื่องมือสำหรับการพัฒนาชุมชนโดยสอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจสังคม 3. วิเคราะห์ และอภิปรายกรณีศึกษาร่วมกันในประเด็นการใช้เครื่องมือและทักษะของวิศวกรสังคม 4. กำหนดให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 5. ทดสอบความรู้ด้วยแบบทดสอบย่อยประจำบท **ผู้สอน**: ผศ.ว่าที่ ร.ต.หญิงเพ็ญนภา ทิศวงศ์
5	การออกแบบและสร้างนวัตกรรมของวิศวกรสังคม	3	1. การบรรยาย อธิบาย ยกกรณีศึกษา เล่าประสบการณ์การลงพื้นที่วิจัยในพื้นที่ต่าง ๆ กับ

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน (ชม.)	กิจกรรมการเรียนการสอน/สื่อที่ใช้/ผู้สอน
	- ความสำคัญในการออกแบบและสร้างนวัตกรรมของวิศวกรสังคม - การคิดเชิงออกแบบ (Design Thinking) - แบบจาลองเชิงธุรกิจ (Lean-Business model canvas) และกิจการเพื่อสังคม (Social Enterprise) - กระบวนการสตาร์ทอัพ (Startup process) - ทักษะชีวิตในศตวรรษที่ 21		ความเข้าใจ การปฏิบัติจริงในพื้นที่เมืองและต่างจังหวัด 2. ถาม-ตอบและตัวแทนeเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ “เล่าสู่กันฟังในการใช้เครื่องมือ” [ตั้งคำถาม] 3. ลงมือปฏิบัติในการคิด เขียน วาด เชื่อมโยงแต่ละเครื่องมือในการออกแบบและสร้างนวัตกรรมของวิศวกรสังคม และอภิปรายร่วมกันในชั้นเรียน 4. ศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 5. อธิบายสรุปเพิ่มเติมในประเด็นสำคัญเกี่ยวกับเครื่องมือที่เหมาะสมกับการใช้ในชุมชนท้องถิ่นจริงทั้งชุมชนเมืองและชุมชนชนบท 6. ทดสอบแบบทดสอบย่อยประจำบทเรียน **ผู้สอน:** รศ.ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด
6	การประยุกต์องค์ใช้ความรู้และการทางานแบบมีส่วนร่วมกับภาคีหุ้นส่วนของชุมชน - ความหมาย ความสำคัญ ลักษณะและองค์ประกอบของภาคีหุ้นส่วนของชุมชน - รูปแบบและกลไกการมีส่วนร่วมของภาคีหุ้นส่วนในการพัฒนาชุมชน - จุดอ่อน จุดแข็ง โอกาสและอุปสรรคในการทำงานของภาคีหุ้นส่วนของชุมชน - การบูรณาการความร่วมมือของภาคีหุ้นส่วนในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน - นวัตกรรมการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับภาคีหุ้นส่วนของชุมชนในยุคเศรษฐกิจสังคมดิจิทัล	3	1. บรรยายเนื้อหาวิชาประกอบสื่อ 2. ถาม-ตอบ ร่วมกันวิเคราะห์อภิปรายเกี่ยวกับประเด็นที่สังคมกำลังให้ความสนใจ 3. กำหนดให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 4. ทดสอบความรู้ด้วยแบบทดสอบย่อยประจำบท **ผู้สอน**: ผศ.ว่าที่ ร.ต.หญิงเพ็ญนภา ทิศวงศ์
7	บทบาทหน้าที่และจริยธรรมของวิศวกรสังคม - ความสำคัญ องค์ประกอบบทบาทหน้าที่ของวิศวกรสังคม	3	1. การบรรยาย อธิบาย ยกกรณีศึกษา เล่าประสบการณ์การลงพื้นที่วิจัยในพื้นที่ต่าง ๆ กับ

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน (ชม.)	กิจกรรมการเรียนการสอน/สื่อที่ใช้/ผู้สอน
	- คุณธรรมของวิศวกรสังคมตามแนวพุทธศาสนา - จริยธรรมและจรรยาบรรณของวิศวกรสังคม - จิตอาสาพัฒนาของวิศวกรสังคม		ความเข้าใจ การปฏิบัติจริงในพื้นที่เมืองและต่างจังหวัดในการใช้จริยธรรมต่อคน ชุมชนท้องถิ่น 2. ถาม-ตอบและตัวแทนนำเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับ “เล่าสู่กันฟังในบทบาทหน้าที่ จริยธรรมของนักวิจัย” [ตั้งคำถาม] 3. ศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 4. อธิบายสรุปเพิ่มเติมในประเด็นสำคัญเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ และจริยธรรมของวิศวกรสังคมที่เหมาะสมกับชุมชนเมืองและชุมชนชนบท 5. ทดสอบแบบทดสอบย่อยประจำบทเรียน **ผู้สอน:** รศ.ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด
8	การจัดการและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน - นวัตกรรมการจัดการความขัดแย้งเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน - การเสริมสร้างธรรมาภิบาลเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน - ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน - การเสริมสร้างและพัฒนาภาวะผู้นำเพื่อชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืน - ตัวแบบการจัดการและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน	3	1. บรรยายเนื้อหาวิชาประกอบสื่อ 2. ถาม-ตอบ ร่วมกันวิเคราะห์อภิปรายเกี่ยวกับประเด็นที่สังคมกำลังให้ความสนใจ 3. กำหนดให้ผู้เรียนศึกษาเอกสารประกอบการสอนประจำบท 4. ทดสอบความรู้ด้วยแบบทดสอบย่อยประจำบท **ผู้สอน**: ผศ.ว่าที่ ร.ต.หญิงเพ็ญนภา ทิศวงศ์

ที่มา: สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ (2564)

นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2564 มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้ออกแนวัตกรรมดิจิทัลเพื่อการบ่มเพาะทักษะวิศวกรสังคมในระบบการจัดการเรียนการสอนผ่านแพลตฟอร์มออนไลน์ ถือเป็นการวาง “สถาปัตยกรรมดิจิทัลเพื่อการศึกษา” ที่เป็นระบบและมีเอกภาพ โดยผู้เรียนจะเข้าสู่ระบบผ่านรหัสประจำตัวเพื่อเข้าถึงโครงสร้างรายวิชาอย่างครบวงจร ทั้งปฏิทินการศึกษาราย

ภาคเรียน ตารางเรียน รายละเอียดเกณฑ์การประเมินกิจกรรม เอกสารประกอบการสอน ตลอดจนสื่อการเรียนรู้ตามรายหน่วยบทเรียน ควบคู่กับการสถาปนาช่องทางสื่อสารไร้สายผ่านกลุ่มแอปพลิเคชันไลน์เพื่อเชื่อมโยงอาจารย์ ผู้ช่วยสอน และนักศึกษาไว้ด้วยกันอย่างเป็นระบบ

โครงสร้างการเรียนรู้ออนไลน์ดังกล่าว จึงเป็นทั้งการส่งผ่านเนื้อหาตามหลักสูตร และเป็นกลไกการสกัดขุมความรู้และเชื่อมโยงองค์ความรู้เพื่อปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของผู้เรียน ให้สามารถเข้าใจ เข้าถึง และประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมอันเป็นหัวใจสำคัญของปณิธานมหาวิทยาลัยราชภัฏในการพัฒนาท้องถิ่น มุ่งปลูกฝังจิตวิญญาณแห่งความเป็นนักวิศวกรสังคมราชภัฏให้หลอมรวมเป็นหนึ่งเดียวกับชุมชน การวางแบบแผนทางวิชาการนี้จึงเป็นการบูรณาการอย่างแนบแน่นระหว่าง “คุณลักษณะ วิธีการ และเป้าหมาย” เพื่อหล่อหลอมทักษะทางสังคม (soft skills) ให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียนอย่างเป็นรูปธรรม อันจะนำไปสู่การเติบโตเป็นนวัตกรสังคมที่พร้อมรับใช้และยกระดับชุมชนท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

ต่อมาในปี พ.ศ.2565 ได้มีการออกแบบด้วยการเชิญวิทยากรจากภายนอกและการทดลองให้นักศึกษาออกแบบโครงการและลงพื้นที่ปฏิบัติจริงกลับพบว่า มีเพียงบางคนที่ทำจริง ซึ่งถือเป็นส่วนน้อยมากซึ่งทำให้ผู้สอนต้องปรับกระบวนการเรียนการสอนด้วยการทดสอบรายบุคคลทำให้เกิดความยุ่งยากมากเพราะผู้สอนมี 2 ต่อนักศึกษาที่ลงทะเบียนมากกว่า 500 คนขึ้นไป ดังนั้นในปี พ.ศ.2566 เป็นต้นมาจึงใช้วิธีการเข้าเรียนด้วยโปรแกรมเฟล็กสะเปช (flexspace) ซึ่งผู้เรียนจะต้องเข้าไปติดตามการเรียนเฉพาะตนเองทั้งเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมการทดสอบ การทำกิจกรรมให้ครบตามที่อาจารย์กำหนดไว้ ซึ่งอาจารย์จะเป็นผู้สอนบรรยายตามเอกสารประกอบการสอนและเสริมสื่ออื่นๆ ที่ทันสมัย โดยนักศึกษาสามารถเข้าเรียนได้ทั้ง 3 รูปแบบคือ นักศึกษาสามารถเข้าเรียนในชั้นเรียนที่มหาวิทยาลัยได้ สามารถเรียนผ่านระบบออนไลน์ และเข้าใช้โปรแกรมเฟล็กสะเปช (flexspace) ทำงานที่มอบหมายจึงทำให้นักศึกษาอยู่ที่ไหนก็เรียนได้เป็นอีกประเด็นในการลดเหลื่อมล้ำทางความรู้ที่จะเกิดขึ้นสำหรับคนที่อาศัยอยู่ในเมืองและชนบทเช่นเดียวกัน

ภาพที่ 6.3 รวมภาพบรรยากาศการเรียนรายวิชาวิศวกรสังคม

ที่มา: สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ (2567)

การวางยุทธศาสตร์การพัฒนานวัตกรรมการสอนสู่การเปลี่ยนแปลงเชิงผลลัพธ์เพื่อการยกระดับคุณภาพการจัดการเรียนการสอนในรายวิชาวิศวกรสังคม ประจำภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2567 ถือเป็นหมุดหมายสำคัญของการพัฒนานวัตกรรมการเรียนรู้เชิงรุก (active learning innovation) โดยได้มีการปรับปรุงคลังข้อสอบวัดผลร่วมกับผู้ทรงคุณวุฒิ ควบคู่กับการเปลี่ยนผ่านสื่อการสอนจากรูปแบบสไลด์หลายหน้าไปสู่แผนภาพสรุปมโนทัศน์หน้าเดียว (one-page visual summary) ผ่านแพลตฟอร์มแคนวา (canva) ซึ่งช่วยให้นักศึกษาสามารถตกผลึกและสังเคราะห์ประเด็นสำคัญของแต่ละบทเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพและเห็นภาพรวมอย่างเป็นระบบ ตลอดกระบวนการปรับปรุงสื่อการสอนและบรรยากาศการเรียนรู้ที่มีความทันสมัย ไร้ความตึงเครียด พร้อมสอดแทรกวิทยากรรับเชิญพิเศษ ส่งผลให้ผู้เรียนจำนวนรวม 2,147 คน ใน 8 กลุ่มเรียน สะท้อนความพึงพอใจต่อรายวิชาในระดับดีเยี่ยม (ค่าเฉลี่ย 4.50) พร้อมทั้งเสียงสะท้อนเชิงประจักษ์ที่ยืนยันถึงความเข้าใจในเนื้อหา ความเป็นกันเองของผู้สอน และความประทับใจในสื่อวิดีทัศน์การสอน จนผลลัพธ์สะท้อนความสำเร็จเชิงประจักษ์ทั้งหมดนี้ถูกนำมาประมวลและสังเคราะห์ด้วยทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง (theory of change; ToC) เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าการปรับเปลี่ยนสื่อและการเรียนการสอนในระยะเริ่มต้น (short-

term outcomes) รวมถึงทัศนคติและเจตคติที่ดีของผู้เรียนในระยะกลาง (intermediate outcomes) ได้ทำหน้าที่เป็นฐานรากสำคัญในการขับเคลื่อนและสร้างผลกระทบในระยะยาว (long-term impact) มุ่งสู่การหล่อหลอมนักศึกษาให้มีอัตลักษณ์และทักษะวิศวกรสังคมอย่างสมบูรณ์ต่อไป (Anderson, 2005; Funnell, & Rogers, 2011; Taplin, Clark, Collins, & Colby, 2013) ซึ่งเป็นการออกแบบวางแผนอย่างมีตรรกะเป็นเหตุเป็นผล มีกระบวนการที่กระทำไปสู่ผลลัพธ์ที่เปลี่ยนเกิดว่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นระบบอย่างเป็นขั้นตอนที่มีรูปแบบเป็นตรรกะที่มีเหตุผล (Logic Model) (Taylor-Powell, Jones & Henert, 2003; Berra, 2018)

ลำดับ	ภาคเรียน	ปีการศึกษา	คลังข้อสอบ	ระดับความคิด/ พฤติกรรม					รวม
				ความจำ (Remember)	เข้าใจ (Understand)	การคิดขั้นสูง			
						นำไปใช้ (Apply)	วิเคราะห์ (Analyze)	ประเมินค่า/ สร้างสรรค์ (Evaluate/ Create)	
1	2	2566	กลางภาค	3	56	19	2	0	80
			ปลายภาค	0	63	17	0	0	80
รวมทั้งสิ้น				3	119	36	2	0	160

ภาพที่ 6.4 ตัวอย่างผลการตรวจประเมินคุณภาพ IOC ข้อสอบรายวิชาวิศวกรสังคม

ที่มา: สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ (2568).

บัตรข้อสอบ (Item Card) หมวดวิชาศึกษาทั่วไป ปีการศึกษา 2568

ปีการศึกษา 2568	**ข้อสอบ**	☑ กลางภาค	☐ ปลายภาค	**บทที่ 1**	**ข้อที่** 4	
รายวิชา : GEZ0111 วิศวกรสังคม	**ระดับความคิด/ พฤติกรรม**	☑ ความจำ	☑ เข้าใจ	☑ นำไปใช้	☑ วิเคราะห์	☐ ประเมินค่า/สร้างสรรค์
ผู้ออกข้อสอบ : รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด	**ระดับความยากง่าย**	☐ ง่าย	☐ ค่อนข้างง่าย	☐ ปานกลาง	☐ ค่อนข้างยาก	☑ ยาก

วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรม : 1. สามารถจดจำ เข้าใจ วิเคราะห์นิยามและคุณลักษณะบุคคลที่เด่นชัดในการเป็นวิศวกรสังคมได้

สถานการณ์ของคำถาม: (เช่น รูปภาพ, เนื้อหาที่เกี่ยวกับคำถาม, กลอน ฯลฯ)

"วิศวกรสังคม" เป็นกระบวนการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมให้กับนักศึกษาโดยการจัดการเรียนรู้ข้ามศาสตร์แบบลงมือปฏิบัติจริง (Multidisciplinary Active Learning) ที่ใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐาน (Social Lab Based) ผ่านการ Coaching ของคณาจารย์ต่างคณะต่างสาขา และปราชญ์ชาวบ้านเพื่อให้นักศึกษาต่างคณะต่างสาขาร่วมดำเนินกิจกรรมแก้โจทย์ปัญหาเชิงพื้นที่ (Area Based) ด้วยตัวนักศึกษาเองตลอดกระบวนการ โดยมุ่งเป้าที่การสร้างนักศึกษาให้กลายเป็นบัณฑิตนักคิด นักสื่อสาร นักประสาน และนักนวัตกรรม ซึ่งสอดคล้องกับ มาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547 ที่สรุปว่า ...ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่เสริมสร้างพลัง ปัญญาของแผ่นดิน ฟื้นฟูพลังการเรียนรู้ เชิดชูภูมิปัญญาของท้องถิ่น สร้างสรรค์ศิลปวิทยา เพื่อความเจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงและยั่งยืนของปวงชน...

คำถาม : นิยามของคำว่า วิศวกรสังคม เป็นกระบวนการพัฒนาทักษะให้ใช้ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐาน (Social Lab Based) สอดคล้องกับอุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏตามมาตรา 7 แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547 ในเรื่องใด?

ตัวเลือกที่ 1 การพัฒนาคุณภาพชีวิต

ตัวเลือกที่ 2 การพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียน

ตัวเลือกที่ 3 การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

ตัวเลือกที่ 4 การพัฒนานวัตกรรมชุมชน

เฉลย : ตัวเลือกที่ถูกต้อง **ข้อที่** 3

คำอธิบายตัวเลือกที่ถูกต้องเพราะ : วิศวกรสังคม เป็นกระบวนการที่พัฒนานักศึกษาให้มีการเรียนรู้แบบข้ามศาสตร์โดยใช้การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเป็นฐาน (Social Lab Based) เช่นเดียวกันอุดมการณ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏตามมาตรา 7 ที่ระบุอย่างชัดเจนว่า ให้มหาวิทยาลัยเป็นสถาบันอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น...

แบบประเมินดัชนีความสอดคล้องของข้อสอบ (IOC) สำหรับผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาประเมิน และให้คำแนะนำ				**ข้อเสนอแนะ**
คำชี้แจง ให้ท่านพิจารณาว่าข้อสอบที่สร้างขึ้น สอดคล้องกับวัตถุประสงค์	**ความคิดเห็นผู้ทรงคุณวุฒิ**			
ที่กำหนดหรือไม่ โดยพิจารณาให้น้ำหนัก ดังนี้	**+1**	**0**	**-1**	.....
โปรดทำเครื่องหมาย ☑ ที่ช่อง +1	☐	☐	☐	.....
โปรดทำเครื่องหมาย ☑ ที่ช่อง 0				.....
โปรดทำเครื่องหมาย ☑ ที่ช่อง -1				.....

ภาพที่ 6.5 ตัวอย่างข้อสอบใหม่ด้วยการทำบัตรข้อสอบ

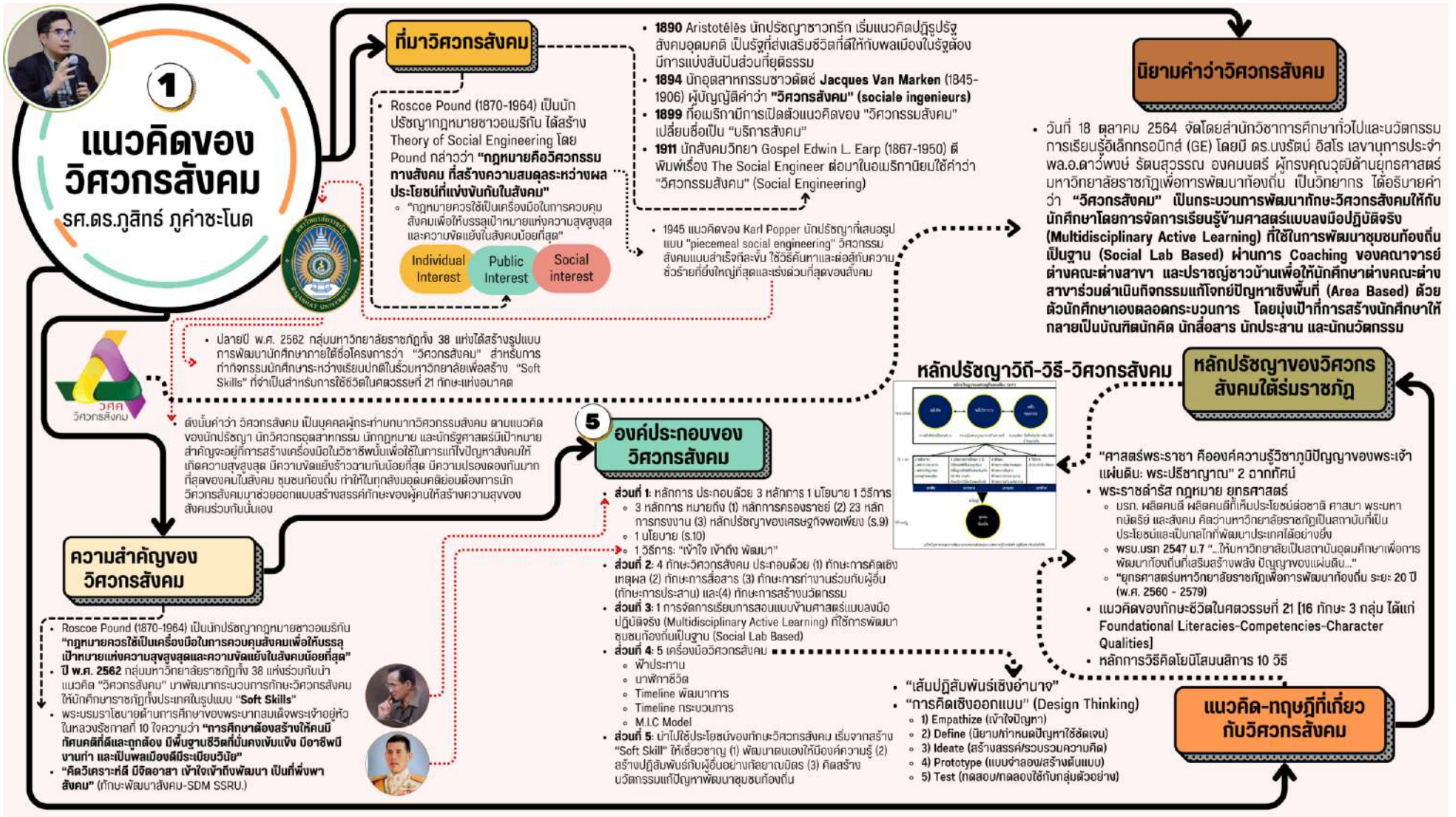

ภาพที่ 6.6 สรุปข้อมูลเอกสารการสอนวิชาวิศวกรสังคมหน้าเดียว (one-page visual summary)

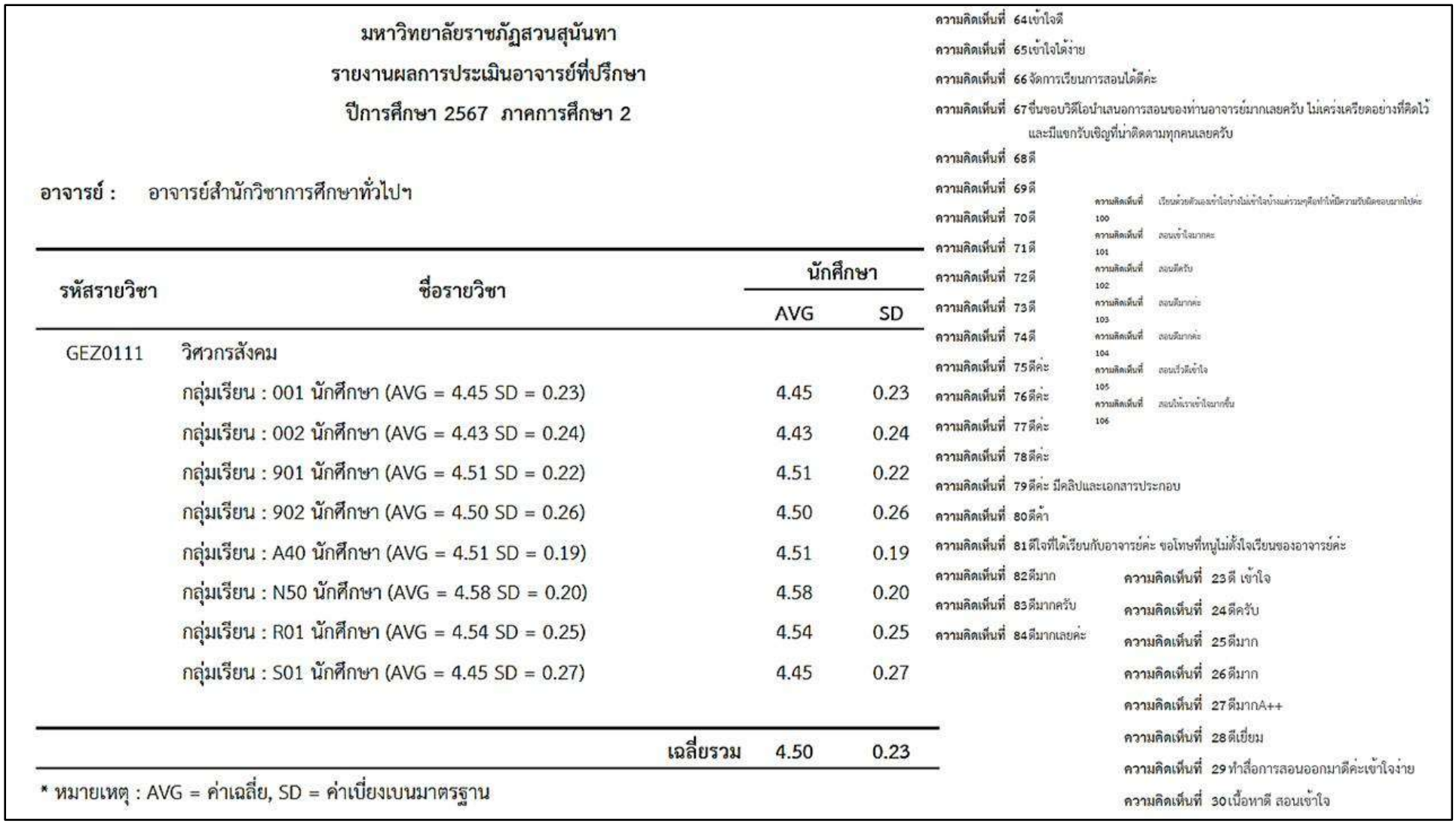

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

รายงานผลการประเมินอาจารย์ที่ปรึกษา

ปีการศึกษา 2567 ภาคการศึกษา 2

อาจารย์ : อาจารย์สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปฯ

รหัสรายวิชา	ชื่อรายวิชา	นักศึกษา	
		AVG	SD
GEZ0111	วิศวกรสังคม		
	กลุ่มเรียน : 001 นักศึกษา (AVG = 4.45 SD = 0.23)	4.45	0.23
	กลุ่มเรียน : 002 นักศึกษา (AVG = 4.43 SD = 0.24)	4.43	0.24
	กลุ่มเรียน : 901 นักศึกษา (AVG = 4.51 SD = 0.22)	4.51	0.22
	กลุ่มเรียน : 902 นักศึกษา (AVG = 4.50 SD = 0.26)	4.50	0.26
	กลุ่มเรียน : A40 นักศึกษา (AVG = 4.51 SD = 0.19)	4.51	0.19
	กลุ่มเรียน : N50 นักศึกษา (AVG = 4.58 SD = 0.20)	4.58	0.20
	กลุ่มเรียน : R01 นักศึกษา (AVG = 4.54 SD = 0.25)	4.54	0.25
	กลุ่มเรียน : S01 นักศึกษา (AVG = 4.45 SD = 0.27)	4.45	0.27
	เฉลี่ยรวม	4.50	0.23

* หมายเหตุ : AVG = ค่าเฉลี่ย, SD = ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ความคิดเห็นที่ 64 เข้าใจดี
ความคิดเห็นที่ 65 เข้าใจได้ง่าย
ความคิดเห็นที่ 66 จัดการเรียนการสอนได้ดีค่ะ
ความคิดเห็นที่ 67 ชื่นชอบวิธีโอนำเสนอการสอนของท่านอาจารย์มากเลยครับ ไม่เคร่งเครียดอย่างที่คิดไว้ และมีแซกรับเชิญที่น่าติดตามทุกคนเลยครับ
ความคิดเห็นที่ 68 ดี
ความคิดเห็นที่ 69 ดี
ความคิดเห็นที่ 70 ดี
ความคิดเห็นที่ 71 ดี
ความคิดเห็นที่ 72 ดี
ความคิดเห็นที่ 73 ดี
ความคิดเห็นที่ 74 ดี
ความคิดเห็นที่ 75 ดีค่ะ
ความคิดเห็นที่ 76 ดีค่ะ
ความคิดเห็นที่ 77 ดีค่ะ
ความคิดเห็นที่ 78 ดีค่ะ
ความคิดเห็นที่ 79 ดีค่ะ มีคลิปและเอกสารประกอบ
ความคิดเห็นที่ 80 ดีค่ำ
ความคิดเห็นที่ 81 ดีใจที่ได้เรียนกับอาจารย์ค่ะ ขอโทษที่หนูไม่ตั้งใจเรียนของอาจารย์ค่ะ
ความคิดเห็นที่ 82 ดีมาก
ความคิดเห็นที่ 83 ดีมากครับ
ความคิดเห็นที่ 84 ดีมากเลยค่ะ
ความคิดเห็นที่ 100 เรียนด้วยตัวเองเข้าใจบ้างไม่เข้าใจบ้างแต่ความคุ้มค่าที่ให้มีความรับผิดชอบมากไปค่ะ
ความคิดเห็นที่ 101 สอนเข้าใจมากค่ะ
ความคิดเห็นที่ 102 สอนดีครับ
ความคิดเห็นที่ 103 สอนดีมากค่ะ
ความคิดเห็นที่ 104 สอนดีมากค่ะ
ความคิดเห็นที่ 105 สอนเร็วดีเข้าใจ
ความคิดเห็นที่ 106 สอนให้เราเข้าใจมากขึ้น
ความคิดเห็นที่ 23 ดี เข้าใจ
ความคิดเห็นที่ 24 ดีครับ
ความคิดเห็นที่ 25 ดีมาก
ความคิดเห็นที่ 26 ดีมาก
ความคิดเห็นที่ 27 ดีมากA++
ความคิดเห็นที่ 28 ดีเยี่ยม
ความคิดเห็นที่ 29 ทำสื่อการสอนออกมาดีค่ะเข้าใจง่าย
ความคิดเห็นที่ 30 เนื้อหาดี สอนเข้าใจ

ภาพที่ 6.7 ตัวอย่างรายงานการประเมินผู้สอน

ที่มา: สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ (2568)

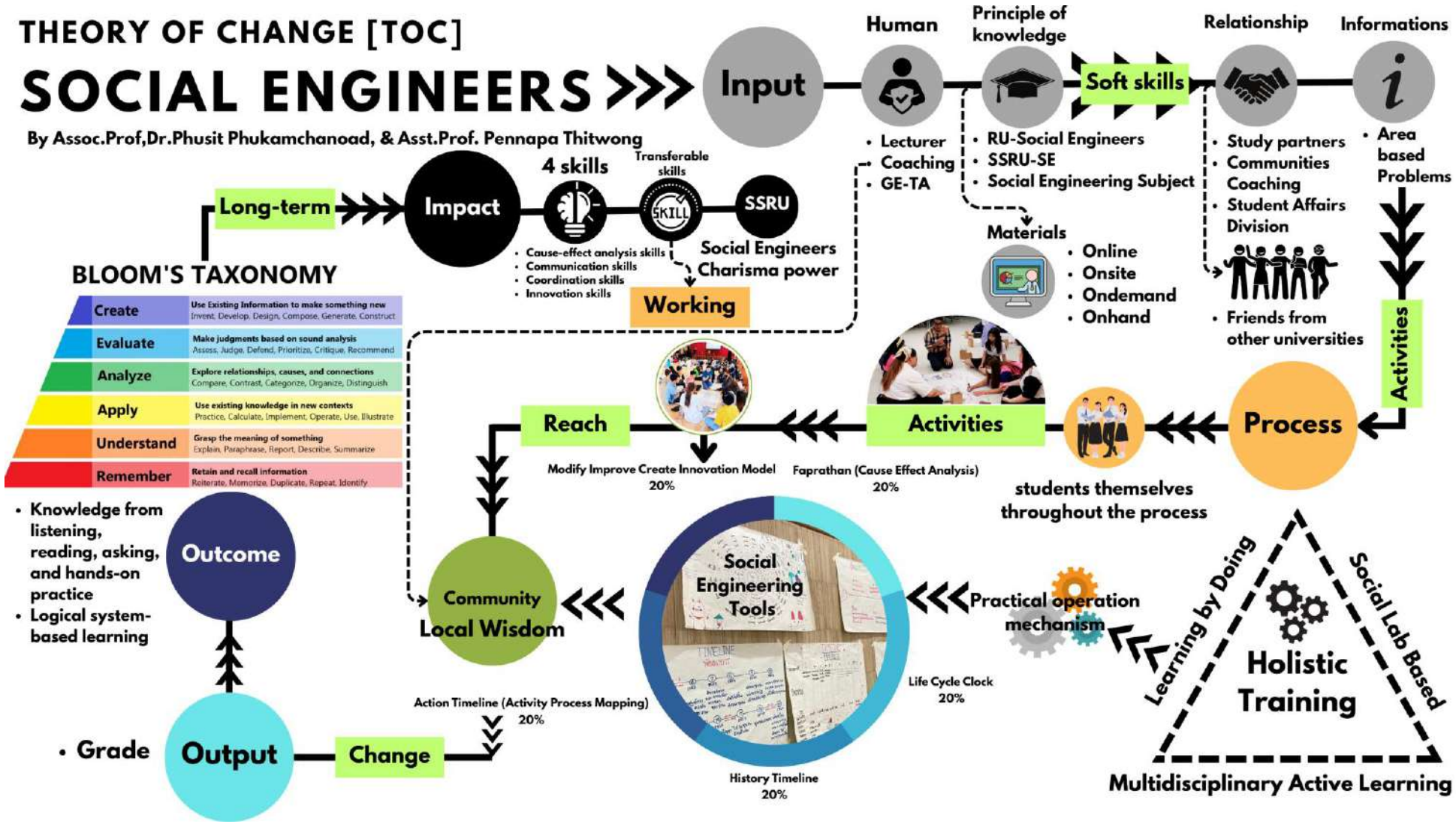

ภาพที่ 6.8 ผังภาพการสังเคราะห์กระบวนการเกิดการเปลี่ยนแปลงของผู้เรียนในรายวิชาวิศวกรสังคมตามทฤษฎีการเปลี่ยนแปลง (Theory of Change)

การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมกับผู้นำนักศึกษาเชื่อมโยงค่ายอาสาพัฒนา

การฝึกทักษะวิศวกรสังคมถูกนำไปประยุกต์ใช้กับการฝึกฝนจริงแบบเป็นลักษณะโครงการเฉพาะของฝ่ายกิจการนักศึกษาซึ่งต้องฝึกใช้กับนักศึกษาวิศวกรสังคมต้นแบบซึ่งถือเป็นกลุ่มผู้นำนักศึกษา โดยผู้เขียนจะแยกเป็นการประยุกต์ใช้ในการฝึกทักษะวิศวกรสังคมของผู้นำนักศึกษา และการนำไปประยุกต์ใช้จริงกับการให้นักศึกษาฝึกการสร้างค่ายอาสาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมในรูปแบบที่ผู้เขียนเป็นที่ปรึกษา (coaching) เท่านั้น

1. การฝึกทักษะวิศวกรสังคมในการพัฒนาผู้นำนักศึกษา

การสะท้อนวิวัฒนาการการบ่มเพาะทักษะวิศวกรสังคมจากนโยบายสู่ปฏิบัติการเชิงพื้นที่ โดยจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมในมหาวิทยาลัยราชภัฏ ระยะแรกเริ่มต้นจากกิจกรรมโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับนักศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ โดยได้รับการขับเคลื่อนผ่านที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.) ทั้ง 38 แห่ง เพื่อกำหนดทิศทางการดำเนินงานให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ต่อมาได้มีการพัฒนาคู่มือการพัฒนานักศึกษาด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมเพื่อเสริมสร้างทักษะทางสังคม (soft skills) ควบคู่กับการผลักดันแนวคิดดังกล่าวเข้าสู่หลักสูตรการเรียนการสอนในหมวดวิชาการศึกษาทั่วไป ซึ่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาได้นำมารีเริ่มจัดการเรียนการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ.2564 เป็นต้นมา รวมถึงการส่งเสริมและบ่มเพาะผู้นำนักศึกษาให้เป็นต้นแบบวิศวกรสังคมผ่านฝ่ายกิจการนักศึกษาของมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ ในฐานะผู้สอนในรายวิชาวิศวกรสังคมและเป็นวิทยากรบรรยายเชิงปฏิบัติการ ผู้เขียนได้นำหลักวิชามาประยุกต์สู่การฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคมในพื้นที่จริงร่วมกับผู้นำนักศึกษาคณะกรรมการสโมสรนักศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในครั้งแรกปรากฏขึ้นด้วยหัวข้อ “วิถี-วิธี วิศวกรสังคม” ภายใต้โครงการปรับความคิดบิดมุมมองทดลองทำค่ายสร้างผู้นำและวิศวกรสังคม เมื่อปี พ.ศ.2566 ซึ่งจากการสำรวจสภาวะความรู้เบื้องต้นก่อนเริ่มปฏิบัติการ พบว่า ผู้นำนักศึกษายังขาดความเข้าใจและเกิดความสับสนอย่างยิ่งถึงความจำเป็นในการฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคม โดยส่วนใหญ่เข้าใจว่าตนเองมีศาสตร์วิชาชีพเฉพาะที่เรียนอยู่แล้ว และเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าวิศวกรสังคมจำกัดอยู่เฉพาะผู้ที่ศึกษาในสาขาวิชาเอกวิศวกรรมศาสตร์หรือสาขาการพัฒนาสังคมโดยตรง ผู้เขียนจึงได้ทำหน้าที่สร้างความเข้าใจว่า “วิศวกรสังคม” คือการเติมเต็มทักษะทางสังคม (soft skills) ซึ่งเป็นทักษะการเรียนรู้

ในศตวรรษที่ 21 ที่จำเป็นสำหรับการประกอบอาชีพในอนาคตของบัณฑิต มิใช่ทักษะทางวิชาการเฉพาะด้าน (hard skills) ตามศาสตร์หลักของผู้เรียน เมื่อเข้าใจถึงบริบทความรู้พื้นฐานและประเด็นปัญหาของผู้นำนักศึกษาแล้ว การพัฒนาศักยภาพในครั้งที่สอง จึงเกิดขึ้นในวันที่ 8–9 กรกฎาคม พ.ศ.2567 ผ่าน โครงการบ่มเพาะนักศึกษาวิศวกรสังคมโดยมีชุมชนเป็นฐาน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา โดยมุ่งเน้นการปฏิบัติการเรียนรู้ร่วมกับภูมิปัญญาด้านผลิตภัณฑ์ของชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม ในฐานะโค้ชชุมชน (community coaching) นำโจทย์จริงจากพื้นที่มาบูรณาการร่วมกับเครื่องมือวิศวกรสังคมทั้ง 5 ชนิด เพื่อถอดบทเรียนและสร้างนวัตกรรมต้นแบบให้แก่ชุมชน ต่อมาในการพัฒนา ครั้งที่สาม เมื่อวันที่ 3–4 สิงหาคม พ.ศ.2567 ได้มีการขยายผลองค์ความรู้ภายใต้ โครงการพัฒนาและสร้างอัตลักษณ์นักศึกษาภาควิชาสังคมศาสตร์ด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม โดยต่อยอดจากกลุ่มผู้นำนักศึกษาสู่นักศึกษาที่มีทักษะด้านการพัฒนาสังคม วัฒนธรรม และภูมิศาสตร์ เพื่อมุ่งสู่การทำงานในชุมชนท้องถิ่น สังคมเมือง และพื้นที่เป้าหมาย และในการพัฒนา ครั้งล่าสุด เมื่อวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2568 ได้มุ่งเน้นการยกระดับศักยภาพผู้นำนักศึกษาและนักศึกษาภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ด้วยกระบวนการวิศวกรสังคมอย่างเข้มข้นด้วยการปฏิบัติจริงในการออกแบบร้านค้าภายในหน่วยงาน จากการทำหน้าที่เป็นวิทยากรบรรยายเชิงวิชาการและฝึกปฏิบัติการตลอดช่วงเวลาดังกล่าว ผู้เขียนจึงได้ประมวลและถอดบทเรียนกระบวนการฝึกทักษะวิศวกรสังคมเชิงปฏิบัติการ ดังปรากฏรายละเอียดต่อไปนี้

1) กระบวนการที่ 1 ปรับกรอบความคิด (mindset) ว่า ทักษะวิศวกรสังคมที่ใช้ในการเรียนการสอนของมหาวิทยาลัยราชภัฏนั้นเป็นทักษะทางสังคมในศตวรรษที่ 21 โดยการอธิบายถึงวิถี-วิธี วิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏเป็น “soft skills: social engineer” ซึ่งผู้ที่จะมีทักษะวิศวกรสังคมได้ตามแนวคิดนี้ต้องฝึกฝน 4 ทักษะย่อย ได้แก่ ทักษะการวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการประสานทำงานร่วมกัน และทักษะการสร้างนวัตกรรม โดยต้องฝึกปฏิบัติบ่อยๆ ทำซ้ำๆ กับ 5 เครื่องมือ ประกอบด้วย ฟ้าประทาน นาฬิกาชีวิต ไทม์ไลน์พัฒนาการ ไทม์ไลน์กระบวนการ และ M (modify) - I (improve) - C (create) โมเดล ซึ่งเส้นทางการบ่มเพาะจะฝึกขั้นพื้นฐานตาม 5 เครื่องมือไปก่อน สามารถค้นหาเครื่องมืออื่นๆ ที่

เหมาะสมได้ สิ่งที่จะได้รับจากการฝึกฝนคือทักษะการคิดวิเคราะห์ การสื่อสาร การประสานทำงานร่วมกัน และการสร้างนวัตกรรม

ภาพที่ 6.9 ผังภาพการออกแบบเส้นทางการบ่มเพาะวิศวกรสังคมสู่การปฏิบัติจริงร่วมกับชุมชน

ภาพที่ 6.10 ผังภาพเครื่องมือที่ใช้ฝึกทักษะวิศวกรสังคม

สรุปว่าผู้นำนักศึกษาที่มีแววทักษะวิศวกรสังคมต้องมีจุดยืนมั่นคงชัดเจน (ขา-จุดยืน) ต้องคิดวิเคราะห์รู้เหตุรู้ผล (สมอง-คิดเป็น) รู้จักพูดจาสนทนาสื่อสารถูกที่ถูกเวลา (ปาก-พูดเป็น) ลงมือทำงานร่วมกับผู้อื่นประสานงานกับคนที่ใช่ในพื้นที่ (มือ-ทำงานและประสานงานเป็น) และรู้จักสร้างสิ่งใหม่ให้เกิดประโยชน์ส่วนรวม (สร้างนวัตกรรม) ให้เกิดขึ้นแก่ชุมชนท้องถิ่นซึ่งนวัตกรรมจะเป็นได้ทั้งกระบวนการใหม่หรือผลิตภัณฑ์ใหม่ก็ได้ ซึ่งมองให้เห็นเส้นทางการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมอย่างครบวงจรเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

2) กระบวนการที่ 2 กรองคนสร้างทีม (team work) เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมากในการเป็นวิศวกรสังคมเนื่องจากว่า การแก้ไขปัญหาและความต้องการมาจากฐานรากคือชุมชนท้องถิ่น หรือสังคมในเมืองด้วยวิธีการสร้างนวัตกรรมมาช่วยแก้ไขปัญหาหรือหาทางออกให้กับชุมชน ซึ่งปัญหาหรือโจทย์ปัญหาใน 1 ชุมชนหรือหมู่บ้านหรือพื้นที่หนึ่งใดมีปัญหาที่หลากหลายและปัญหาเหล่านั้นมีรากสาเหตุแห่งปัญหาที่เกี่ยวพันเชื่อมต่อโยงใยกันไปมาเหมือน “ป่าปัญหา” จึงไม่สามารถแก้ไขด้วยคนเดียว องค์ความรู้เดียว ปัญญาเดียวได้ ต้องอาศัยการทำงานที่รวมหลายผู้รู้ หลายหลักวิชา หลายพลังปัญญามาช่วยกันแก้ไข จำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องสรรหาทีมทำงานให้มาจากหลากหลายศาสตร์วิชา โดยในกิจกรรมนี้จึงให้เวลาให้ผู้นำนักศึกษาได้รู้จักกันมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน “รู้เขารู้เรารวมคน” ให้เกิดขึ้นตามความถนัดและเชี่ยวชาญ ทั้งนี้ที่ผู้เขียนเรียกว่า ป่าปัญหา สืบเนื่องจากโครงการวิจัยพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนดและไพรินทร์ ขัดธิพงษ์, 2555) ได้พบปัญหาในชุมชน 1 ชุมชนมีปัญหาที่เกิดขึ้นให้เห็นเด่นชัดมีอยู่หลายปัญหาและที่ซ่อนไว้มีอีกจำนวนมากหลายปัญหาที่เกิดขึ้นมาจากรากสาเหตุของปัญหาเดียวกัน อาทิ ปัญหาการทำร้ายกันในครอบครัว พบว่ามาจากสาเหตุเรื่องยาเสพติด การว่างงาน รายได้น้อย ความเครียดจากค่าครองชีพ การไม่เชื่อฟังเกเร อบายมุข และการมีชู้ผิดศีลธรรม เป็นต้น ซึ่งที่สำคัญที่สุดพบว่าปัญหาในชุมชนจะมีทั้งปัญหาหลักที่ต้องเร่งแก้ไขด่วนทันที ปัญหารองที่ไม่มีผลกระทบในวงกว้างของชุมชนสามารถรอได้ และปัญหาย่อยที่เกิดขึ้นเป็นรายครอบครัวที่สามารถแก้ไขในครัวเรือนและสามารถควบคุมปัญหาของตนเองได้ ซึ่งปัญหาที่สลับซับซ้อนสามารถถอดออกมาเป็นรูปแบบได้ดังภาพต่อไปนี้

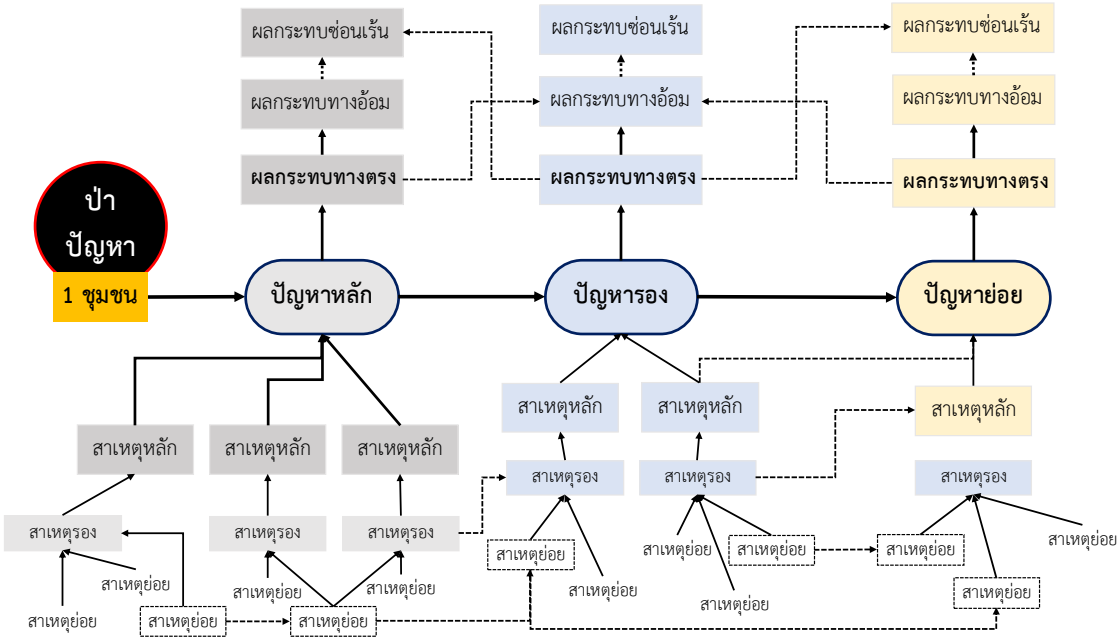

ภาพที่ 6.11 รูปแบบป่าปัญหาของ 1 ชุมชน

การสร้างทีมกลุ่มผู้นำนักศึกษาที่เข้าร่วมฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการมีอยู่ 5 ขั้นตอน ดังนี้

2.1) ขั้นที่ 1 ตั้งทีมข้ามศาสตร์ คัดเลือกเพื่อนร่วมงาน “สร้างทีมคนทำงาน” แบบผสมผสานศาสตร์ คละสาขาวิชา ซึ่งนักศึกษาที่เข้าร่วมประกอบด้วยทีมสโมสร สาขาวิชาอังกฤษธุรกิจ สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม สาขาวิชาภาษาญี่ปุ่น และคณะนิติศาสตร์

2.2) ขั้นที่ 2 สื่อสารสนทนากลุ่ม “ให้รู้จักเพื่อนร่วมทีม” นักศึกษาวิศวกรสังคมต้องทำการ “สื่อสารสนทนาภายในกลุ่ม” เพื่อสร้างความคุ้นเคยและรู้จักกัน รู้จักศาสตร์ของเพื่อนร่วมทีม (หาแวว ผู้ประสานงาน) ชื่อที่สังคมเพื่อน/ออนไลน์รู้จัก IG Facebook ช่องทางที่สื่อสารกันได้สะดวก ปัญหาอุปสรรค (ความเสี่ยง)

2.3) ขั้นที่ 3 คัดเลือกผู้ประสานงาน กำหนดให้แต่ละทีม คัดเลือก “ผู้ประสานงาน” หน้าที่เป็นผู้ขับเคลื่อนประสานงานเพื่อน สนทนาเพื่อน เชื่อมประสานงานทีมอื่น ประสานพื้นที่ ประสานงาน การพูดคุยปรึกษากับที่ปรึกษา (coaching) ประสานโครงการ ซึ่งต้องเป็นทั้งตัวตั้ง ตัวตีและตัวตึงของทีม

2.4) ขั้นที่ 4 ตั้งกลุ่มสื่อสารออนไลน์ กำหนดให้มีช่องทางที่ใช้ในการประสานงาน อาทิ ไลน์กลุ่ม กูลเกิ้ลทีม (google team) กลุ่มเฟสบุ๊ค (facebook) ซึ่งสอดคล้อง

กับการทำงานของคนรุ่นใหม่ (Gen Y-Z) ต้องการความรวดเร็ว สั้น กระชับชัดเจน ตรงไปตรงมา อิสระทางความคิด ใช้เวลาอยู่กับสังคมสื่อสารออนไลน์ ใช้ชีวิตแบบดิจิทัล จำเป็นต้องมีช่องทางการสื่อสารออนไลน์ (online) และออกแบบใช้เครื่องมือดิจิทัลที่เหมาะสม

2.5) ขั้นที่ 5 เครื่องมือเก็บข้อมูล เป็นกระบวนการเตรียมความพร้อมว่า ณ ปัจจุบันนี้ตัวเองและทีมมีเครื่องมืออะไรบ้างที่สามารถเก็บข้อมูลได้ต้องทำการสำรวจเครื่องมือติดตัว อาทิ โทรศัพท์มือถือ ไอแพด แทปเล็ต สมุดโน้ต ปากกา กระดาษ เครื่องบันทึกเสียง ซึ่งต้องเป็นเครื่องติดตัวที่สามารถใช้ได้ตลอดเวลาในสถานการณ์ที่จำเป็นเร่งด่วนในการเก็บข้อมูลแก้ปัญหา จดบันทึกทันที ไม่ให้ลืมความคิด ข้อมูลนั้นถ้าคิดได้ต้องบันทึกให้จำได้ หรือออกแบบแนวคิดไว้ได้ทันที

3) กระบวนการที่ 3 ระดมความคิด (ideate) ขั้นตอนนี้ยากและสำคัญกว่าที่คิด เพราะว่า ทีมทำงานต้องหาคนที่เป็นผู้เริ่มหรือพิธีกรในการนำพาทุกคนในทีมร่วมกันคิดและต้องหาผู้ลิขิตคอยเก็บตกความคิดของคนในทีมซึ่งมีความสามารถสรุปความคิดของทุกคนออกมาให้ทุกคนตรวจสอบความถูกต้อง เหมาะสม ครบถ้วนของข้อมูลความคิดอาจเขียนเป็นผังความคิดได้ ซึ่งเราจะได้ผู้นำที่ทำหน้าที่ “นักประสาน” เป็นคุณลักษณะสำคัญของผู้นำนักศึกษาที่มีทักษะวิศวกรสังคม

ภาพที่ 6.12 ที่ปรึกษา (coaching) ต้องให้คอยแนะนำ ตั้งคำถามและตอบคำถามที่เหมาะสม

ภาพที่ 6.13 ที่ปรึกษา (coaching) ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภาพที่ 6.14 ที่ปรึกษา (Coaching) เชี่ยวชาญเฉพาะต้องให้คอยแนะนำตามความเหมาะสม

โดยขั้นตอนนี้ต้องมีผู้ฝึกสอนคอยให้คำปรึกษา (coaching) อย่างใกล้ชิดเพื่อให้การระดมความคิดฉายภาพให้ตรงกับเป้าหมายและคอยตรวจทานความคิดด้วยการตั้งคำถามตอบแบบ 2 ทางเพื่อให้ความคิดแหลมคมตรงประเด็นชัดเจนมากขึ้น

4) กระบวนการที่ 4 ลงข้อมูลในผังภาพ (format) เป็นการนำข้อมูล (data) ที่เก็บได้จากการข้อมูลเอกสาร การลงพื้นที่สำรวจ แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ บันทึกภาคสนาม และการสนทนากลุ่มที่เกิดขึ้นมาวิเคราะห์รายประเด็นและประมวลข้อมูลเป็นแบบองค์รวมมาประเมินความเหมาะสมว่าข้อมูลที่เก็บมาเหมาะสมกับ 5 เครื่องมือ อาทิ ข้อมูลที่เน้นวิเคราะห์โจทย์ปัญหาต้องการหาสาเหตุที่แท้จริงต้องใช้เครื่องมือฟ้าประทาน ข้อมูลที่ต้องการค้นหาช่วงผู้ที่เหมาะสมหรือเวลาที่เหมาะสมกับการทำงานของทีมจะต้องเริ่มต้นด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลวิถีชีวิตประจำวันควรใช้นาฬิการชีวิต ข้อมูลที่ศึกษาประวัติความเป็นมาในการพัฒนาการของชุมชน พื้นที่เป้าหมายควรใช้เครื่องมือไทม์ไลน์พัฒนาการ ข้อมูลที่มีน้ำหนักไปในเรื่องผลิตภัณฑ์หรือสินค้าชุมชนที่เป็นขั้นตอนการผลิตเหมาะที่จะใช้ไทม์ไลน์กระบวนการของแต่ละผลิตภัณฑ์ ส่วนข้อมูลที่ต้องการพัฒนาสิ่งที่มีอยู่ให้เกิดเป็นสิ่งใหม่ ต่อยอดจากสิ่งเดิมจะด้วยการปรับแก้ปรับปรุง คิดนวัตกรรมใหม่ควรใช้เครื่องมือ M-I-C โมเดล ซึ่งการเลือกใช้เครื่องมือที่เหมาะสมจะนำไปสู่การลงข้อมูลในผังภาพที่แตกต่างกันออกไปแต่ข้อมูลทั้งหมดต้องเชื่อมโยงต่อกันเป็นกระบวนการอย่างต่อเนื่องจึงต้องอาศัยการพิจารณาแบบองค์รวมเป็นสำคัญ เมื่อถอดข้อมูลจากการถ่ายทอดความรู้พบว่า ผู้นำนักศึกษาวิศวกรสังคมควรฝึกเครื่องมือตามลำดับดังนี้

4.1) ลำดับที่ 1 นาฬิกาชีวิต ซึ่งเมื่อต่างคนต่างที่มาหลากหลายศาสตร์วิชา เมื่อมารวมกันอยู่เป็นทีมเดียวกันจำเป็นต้องสื่อสารสนทนาพูดคุยให้รู้จักการดำเนินชีวิตแต่ละช่วงเวลาที่ทำเป็นกิจวัตรประจำวันในช่วง 7 วันในรอบ 24 ชั่วโมงเพื่อให้รู้จักกันมากขึ้น รู้จักตัวเราเอง และรู้จักเขาที่เป็นเพื่อนร่วมทีม เป็นกระบวนการหาคนที่เหมาะสมจะมาทำงานตามความเหมาะสม วางคนให้เหมาะกับงานที่ทำ (put the right man on the right job) หาช่วงเวลาที่จะไปทำงานร่วมกัน ดังผังภาพที่กลุ่มผู้นำนักศึกษาได้ออกแบบเกี่ยวกับนาฬิกาชีวิตของทีมขนมไทยใบตอง

4.2) ลำดับที่ 2 ฟ้าประทาน เป็นการใช้เครื่องมือที่อยู่ในช่วงจังหวะการลงพื้นที่ค้นหาโจทย์ของชุมชน หรือค้นหาปัญหาที่แท้จริงของชุมชน (pain point) เมื่อค้นหาปัญหาและความต้องการที่ถูกต้องตรงกันระหว่างทีมวิศวกรสังคมและประชาชนในชุมชนแล้วต้องวิเคราะห์ข้อมูลสืบค้นหาต้นตอ หรือสืบสาวหาสาเหตุของปัญหาที่ต้องการแก้ไขให้เจอซึ่งอาจใช้เครื่องมือผังก้างปลา และต้นไม้ปัญหา หรือใช้หลักอริยสัจ 4 คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรคก็ได้ เมื่อเจอสาเหตุปัญหาแล้วโดยถูกกำหนดว่า นี้คือสาเหตุจริงของปัญหา ต้องเร่งดำเนินการออกแบบแก้ไขที่ต้นต่อนั้นอย่างเป็นระบบแบบแผนตามหลักวิชาการและการมีส่วนร่วมของประชาชน

4.3) ลำดับที่ 3 ไทม์ไลน์พัฒนาการ ซึ่งเป็นช่วงเวลาประวัติชุมชนหรือประวัติของเป้าหมายที่ต้องการแก้ไข พัฒนา ส่งเสริม สนับสนุนให้ดีขึ้น เป็นการเล่าเรื่องราวจุดประเด็นสำคัญกิจกรรมที่ทำให้สิ่งหนึ่งใดเกิดขึ้นในเวลานั้นหรือช่วงเวลานั้นๆ ซึ่งจุดสำคัญต้องเป็นจุดที่ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่สะท้อนเวลา บุคคล กิจกรรม ความต่อเนื่อง หรือการจบลงแล้วของกิจกรรมด้วย ซึ่งจะทำให้นักศึกษาวิศวกรสังคมได้ใช้ทักษะการสื่อสาร การวิเคราะห์เชิงเหตุผล การประสานการทำงานร่วมกันของประชาชนในชุมชนพื้นที่เป้าหมายด้วย

4.4) ลำดับที่ 4 ไทม์ไลน์กระบวนการ เป็นการเจาะลึกในขั้นตอนกระบวนการของการผลิตสินค้าหรือผลิตภัณฑ์หรือลงลึกถึงการเกิดขึ้นของปัญหานั้นๆ เพื่อแยกแยะสัดส่วนทั้งหมดให้เห็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ส่วนที่เกินไปส่วนใดที่ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างเต็มกำลัง หรือส่วนใดที่ต้องเพิ่มขึ้นหรือลดลงเพื่อให้สินค้า ผลิตภัณฑ์ หรือปัญหานั้นๆ หายไปได้ โดยใช้หลักการ “ลด ละ เลิก” สัดส่วนใดมากเกินความจำเป็นให้ลดลง ขั้นตอนใดที่ละรวบกันได้ให้รวมกันเพื่อลดขั้นตอน สิ่งใดที่ไม่จำเป็นต้องใช้หรือมีไว้เกินจำเป็นให้เลิกไปซึ่งทักษะที่ใช้มากที่สุดคือการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผลและการสื่อสาร

นอกจากกระบวนการเฉพาะที่เจาะลึกในปัญหา ผลิตภัณฑ์ สินค้าที่ต้องการแก้ไข พัฒนายังพบว่ามีกระบวนการร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่เชื่อมโยงบูรณาการในระดับชุมชนที่ใช้กระบวนการวิศวกรสังคม อาทิ การรู้จักผู้นำและทีมวิศวกรสังคมอย่างดี การจัดการและเตรียมเครื่องมือเก็บข้อมูลให้พร้อม วิธีการลงพื้นที่ปฏิบัติการจริงในชุมชน และเรียนรู้ถอดบทเรียนสร้างนวัตกรรมร่วมกัน

ภาพที่ 6.15 กระบวนการร่วมพัฒนาชุมชนท้องถิ่นด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม

4.5) ลำดับที่ 5 M-I-C โมเดล เป็นกระบวนการสำคัญในการสร้างนวัตกรรมซึ่งเป็นทักษะทางสังคมในศตวรรษที่ 21 โดยมีนัยของนวัตกรรมทั้งที่เป็นความคิดเป็นนวัตกรรมและผลิตภัณฑ์เป็นนวัตกรรมที่เกิดขึ้นด้วยการปรับเปลี่ยนใหม่ (modify) การแก้ไขปรับปรุง (improve) และการออกแบบ (create) ซึ่งกระบวนการ M-I-C โมเดลเป็นการรวมทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล การสื่อสาร การประสานทำงานร่วม และการสร้างนวัตกรรมให้เกิดขึ้น ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมจะต้องบูรณาการข้อมูลที่ได้จากการฝึก 4 ทักษะ 5 เครื่องมือมาสร้างนวัตกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดที่ไม่เคยมีอยู่ในชุมชนนั้นๆ ให้เกิดขึ้น ดังตัวอย่างผลลัพธ์จาก M-I-C โมเดลของทีมขนมไทยใบตอง พบว่า ข้อมูลประวัติการพัฒนาการของผลิตภัณฑ์ กระบวนการผลิตภัณฑ์ที่จำขึ้นใจทุกขั้นตอน ผลิตภัณฑ์เป็นที่รู้จักของคนในชุมชนและลูกค้าในพื้นที่ ซึ่งเหมาะที่จะเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ควรค่าแก่การได้ถ่ายทอดให้เยาวชนรุ่นต่อไปที่อาศัยอยู่ในชุมชนได้รู้จักผลิตภัณฑ์ชุมชนและยกระดับให้เป็นวิทยากรได้ในอนาคตจึงมีการยกระดับให้ผู้ผลิตขนมไทยใบตองเป็นภูมิปัญญาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานครและกำหนดแนวทางการนำสูตรการทำขนมไทยใบตองไปจดอนุสิทธิบัตรนั่นเอง

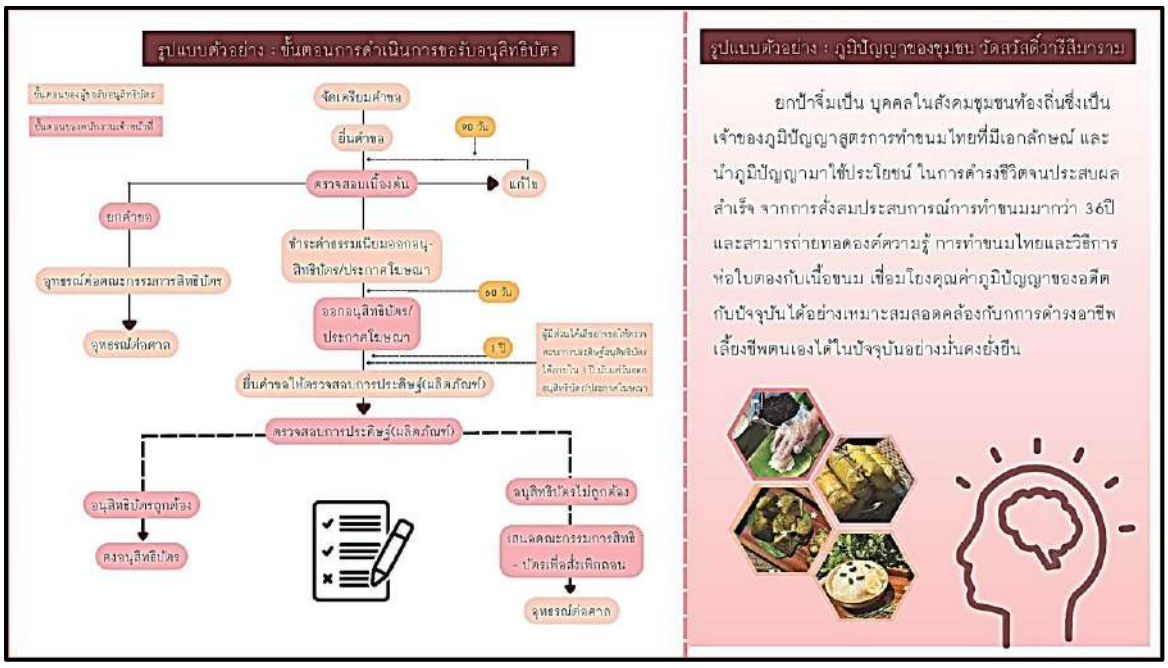

ภาพที่ 6.16 ผลลัพธ์จาก M-I-C โมเดลของทีมขนมไทยใบตอง

5) กระบวนการที่ 5 นำไปใช้ (apply) ในเบื้องต้นผู้นำนักศึกษาสามารถนำผลลัพธ์ที่ได้จากการร่วมกันเขียนผังภาพ มาสังเคราะห์และสะท้อนแนวคิด รูปแบบ ตลอดจนกระบวนการทำงาน เพื่อนำเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษา (coaching) ในการประเมินและตรวจสอบความถูกต้องของการลงข้อมูลตามแบบฟอร์มผังภาพ (format) ควบคู่กับการวิพากษ์วิจารณ์เชิงสร้างสรรค์ เพื่อประเมินความสามารถในการสรุปความและการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชุดข้อมูลในแต่ละผังภาพอย่างเป็นระบบและมีแบบแผน โดยกระบวนการนี้นับเป็นกลไกสำคัญในการปลูกฝังและฝึกฝนทักษะการสื่อสาร การคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล การทำงานร่วมกันเป็นทีม และการคิดเชิงนวัตกรรมที่มีรากฐานมาจากความคิดสร้างสรรค์ได้เป็นอย่างดี ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้โดยตรงกับการเรียนรู้ในรายวิชาวิศวกรสังคม ตลอดจนกลุ่มรายวิชาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ รายวิชากระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคม การจัดการโครงการทางสังคม ชุมชนกับนวัตกรรมสังคม และนวัตกรรมการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากนี้ นักศึกษายังได้นำเครื่องมือ "ฟ้าประทาน" มาใช้ในการวิเคราะห์โจทย์ปัญหาร่วมกันในชั้นเรียน เพื่อฝึกฝนทักษะการคิดวิเคราะห์ในการสืบสาวหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา นำไปสู่การประมวลข้อมูลเพื่อถ่ายทอดเป็นผังภาพต้นไม้ปัญหา (problem tree) ได้อย่างถูกต้องและเป็นระบบต่อไป

ภาพที่ 6.17 นำเสนอความเข้าใจในการลงข้อมูลตามผังภาพ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคม (กลุ่มนักศึกษาต้นแบบวิศวกรสังคม)

ภาพที่ 6.18 นำเสนอความเข้าใจในการลงข้อมูลตามผังภาพ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคม (กลุ่มผู้นำนักศึกษา)

ภาพที่ 6.19 นำเสนอความเข้าใจในการลงข้อมูลตามผังภาพ 5 เครื่องมือวิศวกรสังคมส่วนหนึ่งในการเรียนการสอนกลุ่มนักศึกษาภาคสังคมศาสตร์

2. การใช้ทักษะวิศวกรสังคมกับนักศึกษาค่ายอาสาพัฒนา

การนำทักษะวิศวกรสังคมไปใช้ประโยชน์จริงให้เห็นผลลัพธ์ในเชิงพื้นที่โดยนักศึกษาปฏิบัติการทุกขั้นตอนจะเป็นช่วงเวลาในการออกค่ายอาสาของเหล่านักศึกษา ในประเด็นนี้ผู้เขียนในฐานะ “ที่ปรึกษาชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา” ของคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ได้ลงพื้นที่เฝ้ามองกระบวนการทำงาน กิจกรรมสันทนาการ การแก้ไขปัญหา การประสานงานกับประชาชน ผู้นำ ผู้รับผิดชอบพื้นที่ การสร้างนวัตกรรมให้พื้นที่ การเป็นผู้ให้โอวาททั้งเปิดและปิดค่ายอาสาพัฒนา การมีส่วนร่วมในกิจกรรม การให้คำปรึกษา การคอยช่วยเหลือดูแลหากร้องขอมา เสมือนหนึ่งผู้เขียน “อยู่ในเหตุการณ์” ทั้งหมดที่เกิดขึ้นตลอดระยะเวลา 7 ปี (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2562-2568) ได้ถอดบทเรียนและวิเคราะห์ให้สอดคล้องหรือมากกว่าที่ใช้ทักษะวิศวกรสังคม โดยมีกรอบแนวคิดว่า ปักหมุดพื้นที่เฉพาะส่วนรวม แก้ไขปัญหาหรือพัฒนาเชิงพื้นที่ ทำงานเป็นทีมจากหลากหลายศาสตร์วิชา มีผู้รู้เป็นที่ปรึกษา (coaching) นักศึกษามีส่วนร่วมปฏิบัติทั้งกระบวนการค่ายอาสา รู้จักพึ่งพาตนเอง และทำงานแบบขาดทุนคือกำไร มีสาระสำคัญดังนี้

2.1 คำนิยามปฏิบัติการ

1) ปักหมุดพื้นที่เฉพาะส่วนรวม หมายถึง การกำหนดเป้าหมายที่ไปค่ายอาสาต้องเป็นพื้นที่เฉพาะส่วนรวมซึ่งพิจารณาศักยภาพของนักศึกษาด้วย โดยเป้าหมายที่ปักหมุดไว้ที่โรงเรียนขนาดเล็กที่อยู่ห่างไกล ขาดแคลนวัสดุอุปกรณ์และมีจุดหนึ่งใดในโรงเรียนที่ต้องแก้ไขหรือพัฒนาให้ดีขึ้นตามระยะเวลา 5 วัน

2) แก้ไขปัญหาหรือพัฒนาเชิงพื้นที่ หมายถึง การออกแบบแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาในพื้นที่จะต้องได้รับการลงพื้นที่สำรวจ สอบถาม สัมภาษณ์ ประชุมโดยการเก็บข้อมูลทั้งหมดด้วยตัวตนเองเพื่อให้เข้าใจ เข้าถึงปัญหาและความต้องการที่แท้จริงระหว่างพื้นที่เป้าหมายกับนักศึกษาแล้วจึงนำข้อมูลสรุปเพื่อปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาทำการตัดสินใจร่วมกันเพื่อลงพื้นที่ไปพัฒนา

3) ทำงานเป็นทีมจากหลากหลายศาสตร์วิชา หมายถึง การตั้งทีมทำงานขึ้นมาจากนักศึกษาหลายสาขาวิชา หลากหลายคณะและวิทยาลัยเพื่อให้สามารถนำความรู้ที่มีไปใช้ในการแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาเชิงพื้นที่ที่มีความสลับซับซ้อนของปัญหาและความต้องการได้ทันที

4) มีผู้รู้เป็นที่ปรึกษา (coaching) หมายถึง ทีมที่ตั้งขึ้นมาต้องมีผู้รู้คอยให้คำปรึกษาหลักซึ่งสามารถเข้าถึงได้เมื่อติดขัดปัญหาเกี่ยวกับองค์ความรู้ที่มีอยู่ยากที่จะแก้ไขปัญหานั้นได้ต้องอาศัยองค์ความรู้ที่สูงขึ้นจึงจำเป็นต้องมีผู้รู้ หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นให้คำแนะนำชี้แนะแนวทางได้

5) นักศึกษามีส่วนร่วมปฏิบัติทั้งกระบวนการค่ายอาสา หมายถึง ทุกคนที่อยู่ในทีมทำงานต้องมีส่วนได้ส่วนเสียแบบมีส่วนร่วมกับปฏิบัติการค่ายอาสาตั้งแต่เริ่มรับรู้ ตั้งทีม คิด วางแผนทำงาน ลงมือปฏิบัติการ ลงทุน แก้ไข ติดตาม ประเมินผล รับผิดชอบ รับประโยชน์ร่วมกัน

6) รู้จักพึ่งพาตนเอง หมายถึง นักศึกษาที่อยู่ในค่ายอาสาต้อง “เรียนรู้การพึ่งตนเอง” ก่อนเป็นลำดับแรกรู้จักคิด วางแผน วางตัว เข้าร่วมกิจกรรม เปิดใจเรียนรู้สิ่งใหม่อยู่ร่วมกับเพื่อนต่างคณะ ลดความเป็นตัวตน ออกจากโลกส่วนตัวไปสู่โลกสังคม กินง่ายอยู่ง่าย ดูแลความปลอดภัยของตนเองให้มากขึ้น เมื่อการพึ่งตนเองแล้วแต่ปัญหาหรือความต้องการมากเกินกว่าที่จะพึ่งตนเองสามารถพึ่งกันเองและพึ่งผู้อื่นได้ตามลำดับ

7) ทำงานแบบขาดทุนคือกำไร หมายถึง การลงทุนใช้จ่ายเพื่อประโยชน์ส่วนรวมแม้ว่าจะเหนื่อยทั้งกาย ค่าตอบแทนไม่มี จิตอาสาเต็มร้อย เงินที่ลงทุนไปอยู่ค่ายและระดมทุนมาเพื่อ นักเรียน โรงเรียนที่ห่างไกล ชุมชนท้องถิ่นที่ทุรกันดาร ทุ่มสรรพสิ่งเพื่อประโยชน์สังคมทั้งหมดแต่ได้กำไรเป็นความสุข รอยยิ้ม ความชื่นชม แสงแห่งโอกาสและความหวังของนักเรียน ครู ผู้ปกครอง ชุมชนท้องถิ่นเพียงพอให้นักศึกษาทำงานอย่างมุ่งมั่นตั้งใจ

2.2 องค์ประกอบสำคัญ

1) ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ประกอบด้วย กลุ่มภายในมหาวิทยาลัย ได้แก่ (1) นักศึกษาที่เป็นคณะกรรมการชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา (2) อาจารย์ที่ปรึกษาชมรม (3) นักศึกษาจากหลากหลายสาขาวิชาและคณะที่สมัครเข้าร่วมค่ายอาสา (4) แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคม กลุ่มวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ (5) ฝ่ายกิจการนักศึกษาและศิลปวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (6) สมาคมศิษย์เก่าสวนสุนันทา ในพระบรมราชินูปถัมภ์ และ (7) กองพัฒนานักศึกษา ฝ่ายกิจการนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา กลุ่มภายนอกมหาวิทยาลัย ได้แก่ โรงเรียนเป้าหมาย ผู้นำชุมชน ภาคเอกชนที่ให้การสนับสนุนงบประมาณและสิ่งของบริจาค และผู้ปกครองของนักศึกษาที่เข้าร่วมค่ายอาสาทุกคน

2) การลงพื้นที่เป้าหมาย ทีมคณะกรรมการชมรมต้องลงพื้นที่เก็บข้อมูล สำรวจพื้นที่ ปัญหาและความต้องการด้วยตนเอง นำมาสรุปข้อมูลจัดทำเป็น (ร่าง) โครงการเสนออาจารย์ที่ปรึกษาและปรับร่างโครงการให้สมบูรณ์เพื่อขออนุมัติตามเส้นทางหนังสือราชการ

3) การจัดทำหนังสือราชการ เมื่อเตรียมเอกสารโครงการสมบูรณ์แล้วนักศึกษาต้องทำเรื่องขออนุมัติโครงการด้วยการจัดทำบันทึกข้อความผ่านจากอาจารย์ที่ปรึกษาชมรมผ่านคณะไปยังมหาวิทยาลัยตามลำดับ การติดตามเส้นทางเอกสารนักศึกษาดำเนินการด้วยตนเอง

4) งานเอกสารและการสื่อสาร ซึ่งจะเกี่ยวกับเอกสารที่เป็นรายชื่อนักศึกษาเข้าร่วมค่ายอาสา ป้ายชื่อ เอกสารการขอรับการสนับสนุนในหน่วยงานต่างๆ การออกแบบเสื้อชมรมเพื่อจำหน่ายเป็นทุนการไปค่ายอาสา การสร้างสื่อประชาสัมพันธ์ผ่านเพจชมรมนั่งรถไฟ

อาสาพัฒนา และการทำหนังสือไปประสานการจ่ายค่าเดินทางของนักศึกษากับการรถไฟแห่งประเทศไทย

5) การกำหนดบทบาทหน้าที่ โดยคณะกรรมการชมรมต้องมีบทบาทหน้าที่สำคัญ ได้แก่ ประธานชมรม มีบทบาทสำคัญคือการบริหารจัดการชมรมทั้งหมด และเป็นหัวหน้ากลุ่มย่อยทำงานในเชิงพื้นที่ ส่วนรองประธานชมรม มีหน้าที่ลงพื้นที่สำรวจและเตรียมความพร้อมในพื้นที่ก่อนปฏิบัติงานจริง พร้อมกับเป็นหัวหน้ากลุ่มย่อยทำงานในเชิงพื้นที่ ส่วนกรรมการฝ่ายเอกสาร ทำหน้าที่ดูแลเรื่องเอกสารทั้งหมดและเป็นหัวหน้ากลุ่มย่อยทำงานในเชิงพื้นที่ ส่วนกรรมการฝ่ายสื่อสาร ทำหน้าที่ดูแลเรื่องการเก็บภาพเพื่อจัดทำสื่อประชาสัมพันธ์ต่างๆ ให้กับชมรม และเป็นหัวหน้ากลุ่มย่อยทำงานในเชิงพื้นที่ ส่วนฝ่ายสันทนาการ ต้องทำหน้าที่ดูแลเรื่องกิจกรรมสันทนาการของลูกค่ายอาสาตลอดโครงการ และฝ่ายเหรัญญิก กำกับดูแลเรื่องการเงิน การเบิกจ่ายและประสานงานเชิงพื้นที่ทั้งหมด พร้อมกับเป็นหัวหน้ากลุ่มย่อยทำงานในเชิงพื้นที่ หากงานหรือกิจกรรมใดมีผลกระทบนอกขอบเขตที่กำหนดจะต้องปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาชมรมทันทีและให้การตัดสินของอาจารย์ที่ปรึกษาถือเป็นที่สิ้นสุด

6) กิจกรรมสันทนาการ เป็นกลไกสำคัญในการอยู่ร่วมกันที่สร้างความกลมเกลี่ยวเหนี่ยวแน่และสร้างมิตรภาพในการอยู่ร่วมกันของคนหมู่มาก ก่อให้เกิดความรู้รักสามัคคีที่ดีมากในการเข้ากิจกรรมกิ๊ฟปอบ ชิงธง บัดเด้อบัดดี้ กีฬากระซับมิตร ซองความรู้สึกและเปิดใจชาวค่าย

7) การฝึกทักษะวิศวกรสังคม กำหนดให้คณะกรรมการชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนาเป็นกลุ่มผู้นำนักศึกษาที่ต้องเข้าร่วมฝึกปฏิบัติการทักษะวิศวกรสังคมที่คณะจัดขึ้นเพื่อเรียนรู้เครื่องมือพื้นฐานและทักษะจำเป็นที่ต้องนำไปบูรณาการจัดทำค่ายอาสา

8) หลักการทำงาน ค่ายอาสาพัฒนาทุกครั้งต้องเน้น “การมีส่วนร่วม” ของทุกคนในค่ายอาสาเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนค่าย ซึ่งการมีส่วนร่วมต้องเกิดเป็นรูปธรรมอาทิ ทุกคนมีกลุ่มที่มีงานรับผิดชอบหน้าที่ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมออกแบบ ร่วมลงมือทำ ร่วมแก้ไข ร่วมกันปิดงานและส่งมอบงาน

9) การประเมินผลและสรุปโครงการ โดยคณะกรรมการชมรมต้องทำการประเมินผลกิจกรรมที่ได้จัดทำค่ายอาสาพัฒนาเป็นเอกสารแบบประเมิน สรุปค่าใช้จ่ายและ

โครงการทั้งหมดนำส่งหน่วยงาน พร้อมกับการทำสื่อเพื่อขอบคุณผู้สนับสนุนและสื่อสารกิจกรรมในค่ายอาสาพัฒนาผ่านเพจชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา

2.3 กระบวนการทำงาน

2.3.1 กระบวนการทำงานก่อนไปค่ายอาสาพัฒนา

1) นักศึกษาจัดตั้ง “ทีมทำงาน” คณะกรรมการชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา จำนวน 6 คน ประกอบด้วย ประธานชมรม 1 คน รองประธานชมรม 1 คน กรรมการ 2 คน เลขานุการ 1 คนและเหรัญญิก 1 คน

2) ประชุมทีมแบ่งหน้าที่ให้มีความรับผิดชอบร่วมกัน โดยคัดและจัดคนให้เหมาะสมกับงาน (put the right man on the right job) โดยคัดประธานและรองประธานจะต้องเป็นผู้ที่มีทักษะการประสานงานภายนอกและภายในได้ กล้าตัดสินใจ สั่งการควบคุมและให้โอกาสเพื่อนร่วมงาน ส่วนกรรมการต้องประสานงานภายในสมาชิกชมรมและสื่อสารสังคมมีทักษะการสื่อสารดิจิทัลได้ทั้งทำคอนเทนต์ การตัดต่อคลิป การทำเอกสารผ่านระบบออนไลน์ การจำหน่ายจ่ายแจกผลิตภัณฑ์ชมรม ส่วนเลขานุการต้องทำงานด้านเอกสารทั้งหมดของชมรมในการติดต่อหน่วยงานราชการภายในและหน่วยงานเอกชนที่ขอรับการสนับสนุนจากภายนอก ส่วนเหรัญญิกต้องดูแลเรื่องงบประมาณทั้งหมดของโครงการพร้อมกับเป็นผู้ประสานงานในเชิงพื้นที่ได้เพื่อพิจารณางานกับเงินให้สอดคล้องกัน แต่ทุกคนต้องมีทักษะคิดวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผลและทักษะการแก้ไขปัญหา เพราะปัญหาเกิดขึ้นในทุกบทบาทหน้าที่และช่วงการดำเนินกิจกรรม

3) ปฏิบัติการในบทบาทหน้าที่ โดยสิ่งปรากฏให้เห็นเป็นรูปธรรม คือ การจัดทำเพจชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา เปิดโลกชมรม การเขียนโครงการค่ายอาสานั่งรถไฟไปพัฒนา การลงพื้นที่เพื่อสำรวจปัญหาที่เป็นจริง การขอรับสิ่งของและงบประมาณในการสนับสนุนกิจกรรม การเปิดรับการบริจาคสิ่งของที่คณะ การจัดทำเสื้อชมรมเพื่อการจำหน่ายในการหางบประมาณเดินทางไปค่ายอาสาพัฒนา การแจ้งกำหนดการ การจัดทำหนังสือถึงการรถไฟแห่งประเทศไทยเพื่อการสนับสนุนการเดินทางไปค่ายอาสาพัฒนา และการจัดทำเอกสารไปราชการของนักศึกษาและการแจ้งนัดหมายการเดินทางนั่งรถไฟที่สถานีรถไฟหัวลำโพง กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ 6.20 กิจกรรมก่อนเดินทางไปค่ายอาสานั่งรถไฟไปพัฒนาครั้งที่ 7 (พ.ศ.2568)

2.3.2 กระบวนการทำงานในค่ายอาสาพัฒนา

1) การเดินทางโดย “รถไฟ” ของชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา นับเป็นเอกลักษณ์ของการจัดค่ายอาสาพัฒนาตั้งแต่ปี พ.ศ.2562-2568 (7 ปี)

ภาพที่ 6.21 เอกลักษณ์ของชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา คือ การนั่งรถไฟ

2) “การทำพิธีเปิดค่ายอาสาพัฒนา” ผูกแขนรับขวัญ และแนะนำผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรมและสถานที่พักและจุดอำนวยความสะดวกของการอยู่ร่วมกันในค่ายอาสาพัฒนา โดยการจัดเปิดกิจกรรมอย่างเป็นทางการร่วมกันระหว่างนักศึกษาชาวค่ายอาสาพัฒนา โรงเรียนวัด คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้ปกครองและผู้นำชุมชน

ภาพที่ 6.22 พิธีเปิดโครงการค่ายอาสานั่งรถไฟไปพัฒนา

3) จัดกลุ่มเพื่อ “แบ่งหน้าที่ตามสี” โดยกำหนดให้หัวหน้ากลุ่มได้พบกับสมาชิกกลุ่มในการเข้าฐานปฏิบัติการทำงาน ได้แก่ ฐานที่ 1 โรงอาหาร: ทำความสะอาด ทำไม้กันนกและทาสีอาคาร ฐานที่ 2 BBL: วาดสื่อการเสริมสร้างพัฒนาการของเด็กๆบนถนนภายในโรงเรียน ฐานที่ 3 อาคาร: วาดรูประบายสีอาคาร ฐานที่ 4 รั้วยางรถและป้ายหน้าโรงเรียน: ติดตั้งป้ายทางเข้าโรงเรียน และฐานที่ 5 สนามวอลเลย์บอล: ทาสีสนาม

ภาพที่ 6.23 กิจกรรม 5 ฐาน

4) เริ่มปฏิบัติการ “ออกแบบและดำเนินการงาน” อย่างมีส่วนร่วมช่วยกันเพื่อให้งานแต่ละฐานกับเวลาที่อยู่ในค่ายอาสาให้เสร็จ โดยใช้หลักคิดว่าไม่ทิ้งงานไว้ข้างหลังเป็นภาระของผู้อื่น ซึ่งฐานไหนที่ง่ายเสร็จเร็วก่อนเวลากำหนดให้สามารถส่งมอบงานได้ และนำทีมไปช่วยเหลือฐานปฏิบัติการอื่นๆ แต่ถ้าฐานไหนยากละเอียดต้องทำงานทั้งกลางวันและกลางคืนตามเหมาะสม โดยแต่ละกลุ่มต้องมีการประเมินความสำเร็จให้ทุกคนร่วมค่ายรับทราบทุกวันช่วงทำกิจกรรมสันทนาการตอนกลางคืน

5) สมาชิกค่ายต้องเข้าร่วมกิจกรรมสันทนาการ อาทิ กิ๊ฟปอบ ชิงธง บัดดี้บัดเด้อ ในช่วงเวลาที่อยู่ในค่ายอาสาพัฒนาตลอดระยะเวลา 5 วัน และกิจกรรมการมีส่วนร่วมกับชุมชนท้องถิ่น อาทิ จิตอาสา และกีฬา

6) กิจกรรมที่เป็นการเปิดใจและเขียนความรู้สึกถึงเพื่อนทุกคนผ่าน “เพื่อนพ้องน้องพี่ซองนี้จากใจ”

7) กิจกรรมอำลาปิดค่ายอาสาพัฒนาและมอบสิ่งของที่ได้รับบริจาคมาให้กับน้องและทางโรงเรียนไว้ใช้งานในอนาคต

ภาพที่ 6.24 ทำงานกลางคืน

ภาพที่ 6.25 กิจกรรมสันทนาการของนักศึกษาและกิจกรรมจิตอาสาร่วมกับชุมชนท้องถิ่น

ภาพที่ 6.26 เพื่อนพ้องน้องพี่ซองนี้จากใจ

ภาพที่ 6.27 ปิดค่ายอาสาพัฒนา

2.3.2 กระบวนการทำงานหลังปิดค่ายอาสาพัฒนา

1) การเดินทางกลับจากค่ายโดย “รถไฟ” ของชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา เป็นอีกภาพที่ประทับใจเพราะทุกคนจะมีโอกาสได้อ่านความในใจที่เพื่อนพ้องน้องพี่ได้เขียนให้กับทุก

คนที่ร่วมกันทำงาน ร่วมกันฝ่าฟันอุปสรรค ร่วมกันต่อสู้กับแรงกดดันของเวลากับงานที่ต้องทำ จนงานสำเร็จแล้วเราได้กลับบ้านร่วมกันบนรถไฟขบวนเดียวกันรางเดียวกันนั่นเอง (ภาพที่ 7.34)

2) คณะกรรมการชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา ได้ถอดบทเรียน ทำสื่อเพื่อขอบคุณผู้ให้การสนับสนุนผ่านเพจชมรม สรุปโครงการและงบประมาณส่งให้หน่วยงาน พร้อมกับเลี้ยงขอบคุณทีมงานทุกคนที่ร่วมกันทำงาน และสำคัญที่สุดได้ให้ที่ปรึกษาทำบันทึกถึงฝ่ายกิจการนักศึกษาทำการบันทึกหน่วยกิตของกิจกรรมค่ายอาสาพัฒนานี้เป็นอันสิ้นสุดโครงการนั่งรถไฟอาสาไปพัฒนา

ภาพที่ 6.28 นั่งรถไฟกลับอ่านความในใจจากเพื่อนพ้องน้องพี่

2.4 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในฐานะผู้อยู่ในเหตุการณ์

2.4.1 กิจกรรมเชื่อมคนในค่ายอาสาพัฒนา ซึ่งทักษะวิศวกรสังคมที่ใช้มากที่สุดคือทักษะการสื่อสารและการประสานงาน รองลงมือคือทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล โดยอธิบายผ่านกิจกรรมดังนี้

1) กิ๊ฟปอบ เป็นกิจกรรมที่ต้องการสร้างความสามัคคีให้คนทำงานร่วมกันให้มี การมีส่วนร่วมกับเพื่อนในค่ายอาสาพัฒนา โดยต้องไม่อยู่คนเดียว ต้องเดินไปไหน

ต้องมีเพื่อนร่วมทางไปด้วย ต้องทำงานเป็นทีม เพื่อสร้างมิตรภาพการสื่อสารระหว่างกัน สร้างความคุ้นเคยกัน หากใครที่อยู่คนเดียวระหว่างกลางวันถึงกลางคืน และมีกิ๊ฟปอบติดตัวหาคนเป็นทายาทไม่ได้ คนนั้นจะเป็น ปอบ ที่ชอบอยู่คนเดียวและต้องถูกทำโทษจากเพื่อนร่วมค่ายนั่นเอง ซึ่งกิ๊ฟปอบจะมีเงื่อนไขคือ ห้ามให้ส่งกิ๊ฟให้เพื่อนในขณะทำงานอยู่นั่นเอง

2) บัดเด้อบัดดี้ เป็นกิจกรรมซ่อนความลับแต่คอยดูแลซื้อขนมให้คนที่เป็นบัดดี้ "ถือเป็นความลับสูงสุด" จะมีการจับบัดดี้ มีบัดเด้อตั้งแต่แรกเข้าไปค่ายเพราะการอยู่ค่ายจะคอยมีคนดูแล (take care) ทุกคนจากเพื่อนร่วมค่ายอยู่เสมอซึ่งจะเป็นการตามหาบัดเด้อดูแล (take care) บัดดี้ตามคำใบ้ถึงลักษณะตัวตนของบัดเด้อให้กับบัดดี้ในทุกวัน ซึ่งเราจะไม่รู้ตัว การที่ไม่รู้ตัว จึงเป็นโจทย์ยากของกิจกรรม ต้องอาศัยการวิเคราะห์ สังเกตเพื่อนร่วมค่ายเสมอ ทั้งนี้จะมีการเฉลยว่าใครเป็นบัดเด้อบัดดี้ของตนเองในวันสุดท้าย ถ้าทายผิดก็จะโดยทำโทษ ถ้าทายถูกก็จะรอดและได้รางวัล ความสนุกจะอยู่ที่แต่ละวันจะมี 1 คำใบ้ให้ทายและวิเคราะห์ในเอกลักษณ์ของบัดเด้อ

3) ชิงธงยึดป้ายชื่อ จะเป็นกิจกรรมฝึกการตรวจสอบของสำคัญที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเองและกลุ่มที่ตนเองสังกัดในการทำงานฐานต่างๆ จะมีป้ายชื่อที่ติดตัวห้ามวางทิ้งหากมีคนเก็บได้จะคนที่ทำป้ายชื่อหายจะถูกทำโทษ และธงประจำกลุ่มซึ่งจะมีความสำคัญมาก ถ้าใครชิงธงไปและไม่สามารถชิงธงกลับคืนมาได้ในวันนั้นจะโดนทำโทษในช่วงกิจกรรมสันทนาการช่วงกลางคืนของแต่ละวันนั่นเอง

4) ซองของความรู้สึก ซึ่งจะเป็นการเขียนความรู้สึกจากเพื่อนพ้องน้องพี่ซองนี้จากใจของสมาชิกทุกคนที่อยู่ในค่าย โดยส่วนใหญ่จะเป็นการเขียนก่อนปิดค่ายอาสา 1 วันเพราะถือว่าสมาชิกทุกคนได้อยู่ร่วมทำกิจกรรมสันทนาการ ร่วมทำงานฐานต่างๆ คอยดูแลช่วยเหลือกันตลอดที่อยู่กันมานานพอสมควร ซึ่งสามารถสะท้อนความรู้สึกถึงเพื่อนๆ ออกมาได้

5) เลี้ยงขอบคุณ ก่อนปิดค่ายอาสาในทุกครั้งจะมีการเลี้ยงขอบคุณตัวเอง ขอบคุณกันเอง ขอบคุณครูผู้บริหารและผู้นำชุมชนท้องถิ่นที่ให้การช่วยเหลือเกื้อกูลให้กับนักศึกษาค่ายอาสาพัฒนาทุกคน ซึ่งส่วนใหญ่ที่เห็นมักจะเป็นการกินหมูกระทะและแลกของขวัญ เฉลยบัดเด้อบัดดี้และกล่าวความในใจนั่นเอง

2.4.2 งานสร้างสรรค์ การปรากฏขึ้นของความคิดสร้างสรรค์ที่เป็นต้นทางของการสร้างนวัตกรรมในฐานกิจกรรมที่สามารถสังเกตเห็นได้ตลอด ซึ่งการออกค่ายอาสาพัฒนาจะเห็นกิจกรรมที่นักศึกษาจำนวนมาสามารถช่วยกันทำได้ง่ายและเร็วที่สุด คือการวาดรูป ทาสีบนผนังที่ว่างเปล่าสร้างขึ้นให้เกิดคุณค่า ดึงดูดความสนใจมากขึ้น โดยต้องเหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ของสถานที่นั้นๆ อาทิ โรงอาหารจะวาดรูปเกี่ยวกับผัก ผลไม้ ห้องสมุดจะวาดเกี่ยวกับการ์ตูน สมุดหนังสือ ถนนหน้าห้องนักเรียนอนุบาลจะทำการวาดรูปอักษรเพื่อให้การการเรียนรู้โดยใช้สมองเป็นฐาน BBL (Brain-Based Learning) เป็นต้น

ภาพที่ 6.29 งานสร้างสรรค์

2.4.3 การใช้ทักษะวิศวกรสังคมในค่ายอาสาพัฒนา

ค่ายอาสาพัฒนาถือเป็นพื้นที่แบบจำลองที่ดีที่สุดในการใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการลงมือปฏิบัติจริงที่บูรณาการทั้งทักษะวิชา (hard skills) และทักษะทางสังคม (soft skills) อย่างเต็มสมบูรณ์แบบ โดยเริ่มจากการลงพื้นที่หาโจทย์จากโรงเรียนเป้าหมาย ชุมชนท้องถิ่น ตั้งทีมทำงาน มีช่องทางการสื่อสารเป็นเพจ เฟสบุ๊ค ไอจี ชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา ทั้งการประสานการทำงานเชิงพื้นที่ การประชุมร่วมกับชุมชน โรงเรียนค้นพบจุดสำคัญในการพัฒนา (pain point) และออกแบบให้เกิดสิ่งใหม่ด้วยการร่วมคิดร่วมอย่างสร้างสรรค์ (co-creation) บนฐานกิจกรรมที่หลากหลาย เมื่อวิเคราะห์รายประเด็น ดังนี้

1) การเรียนรู้แบบข้ามศาสตร์ ในค่ายอาสาพัฒนาที่จังหวัดกาญจนบุรี นครราชสีมา พิษณุโลกและชลบุรี จะมีนักศึกษาจากหลากหลายคณะเข้ามาร่วมกิจกรรม อาทิ คณะมนุษยศาสตร์และศาสตร์ คณะวิศกรรมศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์คณะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คณะวิทยาการจัดการ วิทยาลัยนวัตกรรม และวิทยาลัยการจัดการอุตสาหกรรมบริการ

2) การทำงานเป็นทีม ใน 1 ค่ายจะมี 5-7 ทีมตามแต่ละฐานกิจกรรมที่ปฏิบัติการ แต่ละทีมจะมีผู้นำในการทำงานซึ่งจะเป็นผู้มีประสบการณ์เคยผ่านค่ายอาสาพัฒนาหรือผู้ที่เคยผ่านการจัดกิจกรรมภายในคณะมาแล้วโดยแต่ละทีมจะทำการคละศาสตร์จับสลากแบ่งงานตามฐานกิจกรรม

3) แก้ไขปัญหาโจทย์ของชุมชนหรือพื้นที่เป้าหมาย โดยคณะทำงานที่มีประธานชมรมต้องลงมาสำรวจดูพื้นที่ด้วยตนเองพร้อมกับทำการประชุมประเด็นปัญหากับผู้บริหาร คณะครู กรรมการสถานศึกษา จุดนี้สำคัญคณะทำงานสามารถเข้าใจ เข้าถึงและมีแนวทางการพัฒนา ซึ่งนักศึกษาต้องใช้ชุมชนเป็นฐานในการปฏิบัติการด้วยตัวนักศึกษาทั้งสิ้น

4) นักศึกษาต้องเรียนรู้ เข้าใจ เข้าถึง และฝึกฝน 4 ทักษะวิศวกรสังคม ประกอบด้วยการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผลร่วมกันก่อนทำงาน ซึ่งในการทำงานเป็นทีมต้องฝึกทักษะการสื่อสารในที่สาธารณะไว้ด้วย เพราะต้องเกี่ยวข้องกับผู้บริหารสถานศึกษา ครู และผู้นำชุมชนท้องถิ่น ต้องรู้จักการสื่อสารภายในทีมทำงานเพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมมือที่ชัดเจนด้วย อีกทั้งยังต้องฝึกให้แต่ละคนประสานทำงานระหว่างกลุ่มทำงาน โดยใช้กิจกรรมในค่ายอาสาพัฒนามาเป็นเครื่องมือในการสร้างการประสานกิจกรรมได้ อาทิ การจับปอบคนที่ชอบอยู่คนเดียว ชิงธง บัดเด้อบัดดี้ เปิดใจ รายงานผลแต่ละทีม การสันทนาการได้เรียนรู้การพึ่งพาตนเองและพึ่งพาอาศัยกันและกัน สุดท้ายต้องสร้างสิ่งใหม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ตรงตามเป้าหมาย ซึ่งวัดผลด้วยการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมของเพื่อนในค่ายอาสาที่รู้จักกันมากขึ้น คุยกับเพื่อนต่างสาขา ต่างคณะมากขึ้น ได้เรียนรู้เชิงสังคม มีทัศนคติเชิงบวกมากขึ้น การมีรอยยิ้ม มีความสุขและการมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยการมีวินัยตรงต่อเวลา

5) ความใกล้ชิดของอาจารย์ที่ปรึกษา ครูในโรงเรียน กรรมการสถานศึกษา ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน หากเกิดสิ่งใดที่เกินความรู้ของนักศึกษาในค่ายอาสาพัฒนาผู้รู้เหล่านี้จะเป็นเพียงการให้ความรู้ให้คำปรึกษาได้ทันที

6) นักศึกษาลงมือปฏิบัติการด้วยตนเองทุกขั้นตอน

6.1) ตั้งทีมทำงาน จัดตั้งเป็นคณะกรรมการชมรมนั่งรถไฟอาสาพัฒนา

6.2) เปิดรับสมัครสมาชิกของโลกชมรม

6.3) หาพื้นที่ หาโจทย์ที่ต้องการความช่วยเหลืออยู่ในพื้นที่ระยะทาง 100-300 กิโลเมตรเพื่อความสะดวกในการเดินทางเพื่อให้เข้าถึงความต้องการและปัญหาได้เร็วขึ้น และการเดินทางโดยรถไฟต้องไม่ใช้เวลานานจนเกินไปของสมาชิกค่าย พื้นที่เป้าหมายต้องเป็นโรงเรียนที่ต้องการความช่วยเหลือจริงๆ ที่ถูกประเมินจากคณะกรรมการชมรมแล้วว่าขาดแคลนขาดโอกาส

6.4) เขียนโครงการเพื่อขออนุมัติ ต่อฝ่ายกิจการนักศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา โดยต้องชัดเจนทั้งสาระสำคัญของโครงการทั้งหมด มีกำหนดการและภาพถ่ายประกอบการส่งเอกสารตามระบบราชการ

6.5) เมื่อผ่านการอนุมัติแล้ว นักศึกษาได้ เปิดรับบริจาคเพื่อหางบประมาณและผู้สนับสนุน (สำคัญ) เป็นการระดมงบประมาณจากผู้ให้การสนับสนุนหลายหน่วยงาน หน่วยงานเอกชนที่เคยสนับสนุนทุกปี รวมถึงผู้ปกครองของนักศึกษาที่เห็นลูกหลานอยากไปทำคุณประโยชน์เพื่อส่วนร่วม ช่วยเหลือแบ่งปันให้น้องๆ ที่ขาดแคลนในถิ่นที่ห่างไกล รวมถึงช่วยกันซื้อเสื้อชมรม

6.6) เริ่มสมัครสมาชิกค่ายอาสาพัฒนา

6.7) เตรียมอบรมแนะนำการอยู่ค่ายของสมาชิกและรับสมาชิกที่พร้อมไปร่วมกัน

6.8) ทำหนังสือมาราชการให้กับทุกคนขออนุญาตผู้ปกครอง ได้รับอนุญาตจากอธิการบดี ให้เอกสารของทุกคน

6.9) ก่อนวันเดินทางประชุมสมาชิกค่ายเพื่อเตรียมสิ่งของจำเป็นของตนเองที่ต้องอยู่ค่ายหลายวัน และทีมล่วงหน้ามาเพื่อเตรียมสถานที่ประสานงานกับพื้นที่ทุกอย่างนักศึกษาต้องทำเอง

6.10) สร้างกลุ่มไลน์เพื่อสื่อสารและประสานงาน พร้อมนัดหมาย วัน ว. เวลา น. ส. สถานที่ให้ชัดเจน

6.11) วันเดินทาง คณะการมการชมรมร่วมเดินทางโดยรถไฟที่หัวลำโพง สถานีรถไฟบางซื่อ สถานีรถไฟบางกอกน้อย เป็นต้น

6.12) ถึงค่ายมีการนัดประชุม และให้ทุกคนได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกัน กินข้าวหม้อเดียวกัน ทำกิจกรรม และนอนหอพักแบบรวมในพื้นที่เดียว (แยกหญิง-ชาย) ชัดเจน

6.13) คณะกรรมการชมรมแบ่งหน้าที่ให้ครบทุกฐานกิจกรรม และต้องประชุมเพื่อติดตามหรือถอดบทเรียนทุกวันหลังกิจกรรมสันทนาการทุกคน นอกจากนี้ยังต้องติดตามผลงานและตรวจสอบ แก้ไขงาน เตรียมปิดโครงการในเชิงพื้นที่เพื่อส่งมอบงานให้เสร็จสมบูรณ์

2.4.4 ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริง

1) การเกิดขึ้นของค่ายอาสาพัฒนา ได้เปิดพื้นที่การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนท้องถิ่น องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้อำนวยการและคณะครูโรงเรียนบ้านวังมะเดื่อ เข้ามามีส่วนร่วมต้อนรับนักศึกษาอาจารย์ แม้ในช่วงเวลาทำกิจกรรมจะมีครูอยู่ในเหตุการณ์คอยร่วมด้วยช่วยกันอยู่เสมอ

2) นักศึกษาได้แสดงบทบาทเต็มที่แตกต่างจากที่เรียนในชั้นเรียน โดยมีการออกแบบกิจกรรมเป็นทีมเป็นกลุ่ม เป็นฐานซึ่งมีผู้รับผิดชอบและลูกทีมทำงานประชุมกันตลอด ทั้งออกความคิด ร่างแบบ แก้ไข ลงสี ลงมือทำความสะอาด ทำงานแบบร่วมมือ กัดติด ประเมินความสำเร็จของงานแจ้งความคืบหน้าให้ทุกทีมรับทราบร่วมกันในทุกวัน

3) นักศึกษามีการออกแบบกิจกรรมสันทนาการเพื่อสร้างความสามัคคี ความผูกพันที่ดี การพูดคุยสนทนาเป็นเพื่อน บัดดี้บัดเด้อ ชิงธง กิ๊ฟปอป สร้างสื่อลงโพสต์ กิจกรรมร่วมกับน้องๆ นักเรียน กิจกรรมฟุตบอลกระชับมิตรนักศึกษา อาจารย์ ครู หัวหน้าหน่วยงาน ประชาชน และผู้ปกครอง

4) กิจกรรมเล่าความในใจที่อยู่ร่วมกัน ตลอดการทำงานตั้งแต่วันแรกจะมีการบาดเจ็บจากากรทำงาน การเจ็บป่วยจากอาหาร จากอากาศ สภาพแวดล้อมต่างๆ เกิดขึ้นกับนักศึกษาหลายคนและนักศึกษานั้นเองได้เป็นผู้คอยดูแลช่วยเหลือกัน พอมาเล่าเรื่องราวต่างๆ เหมือนทำงานหนักที่ไม่เคยทำมาก่อนเมื่ออยู่บ้านทำให้เล่าเรื่องราวจากหยาดเหงื่อสู่หยาดน้ำตาได้อย่างเข้าถึงใจของตนเอง

5) ได้เห็นรอยยิ้มของน้องๆ เป็นกำไร แม้ว่าจะลงทุน ทำงานเสียงบประมาณค่าใช้จ่ายเพียงใดก็คุ้มค่า สมดั่งหลักการทรงงานของในหลวงรัชกาลที่ 9 ว่า ขาดทุนคือกำไร

6) ได้เห็นพลังราชภัฏของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏในการลงพื้นที่ไปพัฒนาท้องถิ่นอย่างแท้จริง

เมื่อนำข้อมูลมาสรุปเป็นกระบวนการวิศวกรรมสังคมราชภัฏ โดยใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการยกระดับนักศึกษาสู่การเป็นนักปฏิบัติการทางสังคมที่มีทักษะในศตวรรษที่ 21 เพื่อเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาผู้นำนักศึกษาและผู้นำค่ายอาสาพัฒนาที่เชื่อมโยงไปยังการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ สามารถสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

1) นิยามและทัศนคติแห่งวิศวกรสังคม (mindset and skills)

การเป็นวิศวกรสังคมมิใช่เป็นเพียงวิชาชีพ แต่คือ ทักษะทางสังคม (soft skills) ที่บัณฑิตพึงมีเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาและสร้างนวัตกรรมร่วมกับชุมชน โดยมีหัวใจหลัก 4 ทักษะ 5 เครื่องมือ ดังนี้

1.1) 4 ทักษะสำคัญ ประกอบด้วย (1) ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล (คิดเป็น) (2) ทักษะการสื่อสาร (พูดเป็น) (3) ทักษะการประสานงานร่วมกับผู้อื่น (ประสานเป็น) และ (4) ทักษะการสร้างนวัตกรรม (ทำเป็น)

1.2) 5 เครื่องมือปฏิบัติการ ได้แก่ นาฬิกาชีวิต (ทำความรู้จักตนเองและทีม) ฟ้าประทาน (วิเคราะห์รากเหง้าของปัญหา) ไทม์ไลน์พัฒนาการ (เข้าใจอดีตพื้นที่) ไทม์ไลน์กระบวนการ (แยกแยะขั้นตอนการผลิต/ปัญหา) และ M-I-C Model (Modify-Improve-Create เพื่อสร้างนวัตกรรม)

2) กระบวนการบ่มเพาะนักศึกษาเป็นกลไกขับเคลื่อน (The Development Process) การพัฒนานักศึกษาให้เป็นวิศวกรสังคมต้นแบบมีแบบแผน 5 กระบวนการ ดังนี้

2.1) ปรับกรอบความคิด (mindset) สร้างความเข้าใจว่านี่คือทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 ที่ต้องฝึกฝนผ่านการลงมือทำซ้ำๆ

2.2) กรองคนสร้างทีม (teamwork) เน้นการจัดทีมข้ามศาสตร์เนื่องจากปัญหาชุมชนมีความซับซ้อนดั่ง "ป่าปัญหา" จึงไม่สามารถแก้ได้ด้วยความรู้เพียงศาสตร์เดียว

2.3) ระดมความคิด (ideate) ฝึกการทำงานเป็นทีมภายใต้การแนะนำของที่ปรึกษา (coaching) เพื่อหาทางออกที่แหลมคมและตรงประเด็น

2.4) ลงข้อมูลในผังภาพ (format) นำข้อมูลเชิงประจักษ์จากการลงพื้นที่มาวิเคราะห์ผ่าน 5 เครื่องมืออย่างเป็นองค์รวมเพื่อหาทางออกที่ยั่งยืน

2.5) นำไปใช้ (apply) นำผลลัพธ์ไปปฏิบัติจริงทั้งในรายวิชาและการทำงานรับใช้สังคม

3) การขับเคลื่อนงานเชิงพื้นที่ผ่านค่ายอาสาพัฒนา (fieldwork in action)

นักศึกษาทำหน้าที่เป็นกลไกหลักในการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ (social lab) ผ่านค่ายอาสาพัฒนาที่บูรณาการทักษะวิชา (hard skills) และทักษะสังคม (soft skills) อย่างสมบูรณ์แบบ โดยมีหลักการทำงานสำคัญ ดังนี้

3.1) ปักหมุดพื้นที่เฉพาะส่วนรวม โดยการมุ่งเน้นโรงเรียนห่างไกลหรือชุมชนที่ขาดแคลนเพื่อเข้าไปแก้ปัญหาที่ตรงจุด (pain point)

3.2) การมีส่วนร่วมเชิงลึก (co-creation) นักศึกษาต้องลงพื้นที่สำรวจและออกแบบกิจกรรมร่วมกับชุมชน ตั้งแต่ต้นน้ำ (วางแผน) กลางน้ำ (ลงมือทำ) จนถึงปลายน้ำ (ส่งมอบงาน)

3.3) กลไกสันทนาการสร้างมิตรภาพ การใช้กิจกรรมทั้งกิ๊ฟปอบ บัดเด้อบัดดี้ และชิงธง เพื่อฝึกการสังเกต การสื่อสาร และการทำงานเป็นทีมท่ามกลางแรงกดดัน

3.4) ปรัชญา "ขาดทุนคือกำไร" ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ นักศึกษาได้เรียนรู้ที่จะสละความสะดวกสบายส่วนตัว ทุ่มเทแรงกายแรงใจเพื่อประโยชน์ส่วนรวม โดยผลกำไรคือความพึงพอใจ รอยยิ้มของชุมชน และการพึ่งพาตนเองได้ของนักศึกษา

4) ผลลัพธ์เชิงประจักษ์และการเปลี่ยนแปลง (empirical outcomes)

กลไกวิศวกรสังคมจะช่วยเปลี่ยนนักศึกษาให้เป็น "บัณฑิตของแผ่นดิน" ที่มีทัศนคติเชิงบวก มีวินัย และมีความสามารถในการสร้างนวัตกรรมที่ยกระดับชุมชนได้จริง ทั้งการพัฒนาผลิตภัณฑ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่อนุสิทธิบัตร การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ไว้ให้กับทางโรงเรียนที่ไปค่ายอาสาพัฒนา นับเป็นพลังของมหาวิทยาลัยราชภัฏในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างสมบูรณ์

การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการวิจัยเชิงพื้นที่

ข้อมูลจากบทความวิจัยที่มีการเผยแพร่สาธารณะและงานวิจัยที่ผู้เขียนได้ร่วมออกแบบทักษะวิศวกรสังคมลงสู่พื้นที่ พบว่าส่วนใหญ่เป็นการประยุกต์ใช้ 5 เครื่องมือ ได้แก่ ฟ้าประทานนาฬิกาชีวิต ไทม์ไลน์พัฒนาการ ไทม์ไลน์กระบวนการ และ M (modify) - I (improve) - C (create) โมเดล ไปเรียนรู้ร่วมกับนักศึกษา และบูรณาการใช้กับการพัฒนาเชิงพื้นที่แบบมีส่วนร่วมระหว่างนักศึกษากับประชาชนที่เป็นผู้ใช้ผลวิจัย ซึ่งถือเป็นความนิยมในพื้นที่มหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งทั่วประเทศ ทั้งนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์บทความที่เกี่ยวกับวิศวกรสังคมที่ใช้กับนักศึกษาทางภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือมาอธิบายเพื่อให้เห็นประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมดีสำหรับนักศึกษา ดังต่อไปนี้ (แก้วตา ผิวพรรณ, 2565; พลกฤต แสงอาวุธ, บุษยมาศ เหมณี, 2565; เอกราช ดีนาง, คณิศรา ธัญสุนทรสกุล, ฐิรพร ไพศาล, 2566)

1. วิเคราะห์น้ำหนักองค์ประกอบ (factor loading) และความถี่ที่ปรากฏ (frequency) เกี่ยวกับทักษะวิศวกรสังคมที่ประยุกต์ใช้ได้ดีที่สุด โดยเรียงความสำคัญจากมากไปน้อยดังนี้

1.1 ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล (analytical thinking/ cause-effect analysis) เป็นทักะพื้นฐานสำคัญที่สุดที่งานวิจัยได้กล่าวถึงเป็นอันดับแรก ซึ่งเป็นการมุ่งเน้นปัญหาแท้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่และเป็นสิ่งที่ท้าทายโดยการตัดสินใจอยู่บนพื้นฐานข้อมูลมากกว่าความรู้สึก

1.2 ทักษะการสื่อสาร (communication) เป็นทักษะที่ใช้บ่อยที่สุดในการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อแก้ปัญหา ตรวจสอบข้อเท็จจริงให้มั่นใจก่อนสื่อสารออกไปเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องในทีม ประชาชนและสังคม

1.3 ทักษะการประสานงานและทำงานร่วมกับผู้อื่น (collaboration) มุ่งการทำงานร่วมกันเป็นทีมที่ต้องการความขัดแย้งน้อยที่สุดและต้องเชื่อมมั่นในพลังการระดมสรรพกำลังจากความแตกต่างของบุคคล

1.4 ทักษะการสร้างนวัตกรรมเพื่อสังคม (social innovation) เป็นทักษะที่ต้องพยายามสร้างให้เกิดขึ้นในการแก้ปัญหานั้นด้วยการคิดค้นวิธีการใหม่ๆ สิ่งใหม่ๆ เพื่อแก้ปัญหาเดิมในชุมชนด้วยการบูรณาการข้ามศาสตร์เข้าด้วยกัน

1.5 ทักษะการประยุกต์ใช้องค์ความรู้สู่การปฏิบัติ (application & action) เป็นทักษะสำคัญในเชิงปฏิบัติการด้วยการนำนวัตกรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในพื้นที่จริง และมีความสามารถในการนำทั้ง 4 ทักษะข้างต้นไปลงมือปฏิบัติจริงเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้

2. นวัตกรรมเชิงกระบวนการและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับนักศึกษาได้สร้างสรรค์ขึ้น อาทิ (1) นวัตกรรม "ฝายชะลอน้ำ" เพื่อแก้ปัญหาภัยแล้ง (แก้วตา ผิวพรรณ, 2565) (2) นวัตกรรมการจัดการข้อมูลด้วย 5 เครื่องมือ ได้แก่ ฟ้าประทาน, นาฬิกาชีวิต, ไทม์ไลน์พัฒนาการ, ไทม์ไลน์กระบวนการ และ M-I-C Model (3) นวัตกรรมแก้ปัญหาความยากจนและคุณภาพชีวิต (4) รูปแบบการเรียนรู้ "UDRU Youth of Challenge and Change" (เอกราช ดีนาง, คณิศรา ธัญสุนทรสกุล, ฐิรพร ไพศาล, 2566) และ (5) เครือข่ายวิศวกรสังคมต้นแบบ (social engineer network) การสร้างระบบเครือข่ายระหว่างนักศึกษาและชุมชนเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ต่อเนื่องและยั่งยืน (social engineer corporation-C5) (พลกฤต แสงอาวุธ, บุษยมาศ เหมณี, 2565)

3. ปัจจัยความสำเร็จในการนำนโยบายวิศวกรสังคมไปสู่การปฏิบัติ ดังนี้

3.1 ปัจจัยด้านบุคลากรและพี่เลี้ยง (personnel & mentors) ความสำเร็จขึ้นอยู่กับหน้าที่เป็น "โค้ช" (coach) หรือ "พี่เลี้ยง" เพื่อถ่ายทอดความรู้และฝึกทักษะให้กับนักศึกษา

3.2 ปัจจัยด้านชุมชนท้องถิ่นและการบูรณาการ (local community & integration) ต้องเกิดความร่วมมืออย่างใกล้ชิดให้หน่วยงานรัฐ มหาวิทาลัย ประชาชนในพื้นที่มีส่วนร่วมและเป็นเครือข่ายที่สร้างความสำเร็จเพิ่มขึ้นด้วยการบูรณาการข้ามหน่วยงานเพื่อสนับสนุนทรัพยากรร่วมกัน

3.3 ปัจจัยด้านนโยบายและวัตถุประสงค์ (policy & objectives) ต้องมีความชัดเจนและความสอดคล้องกันเพื่อวางแผนการทำงานในระยะยาวให้สามารถประยุกต์ใช้เครื่องวิศวกรสังคมได้อย่างเหมาะสมและมีประสิทธิภาพ

3.4 ปัจจัยด้านเครื่องมือและการวัดผล (tools & indicators) ต้องการสนับสนุนให้นักศึกษาใช้ 5 เครื่องมือ (ฟ้าประทาน, นาฬิกาชีวิต, ไทม์ไลน์พัฒนาการ, ไทม์ไลน์กระบวนการ และ M-I-C model) ในการลงพื้นที่จริงเพื่อค้นหาและแก้โจทย์ปัญหาเชิงพื้นที่อย่างต่อเนื่องและเป็นระบบเพื่อบ่มเพาะทักษะทางสังคม (soft skills) แบบตรงจุด

3.5 ปัจจัยด้านการสื่อสารและสภาพแวดล้อม (communication & environment) ต้องมีการสื่อสารและประสานงานกับองค์กรภายนอกและภาคประชาชนให้มากขึ้น เพื่อสร้างความเข้าใจที่ตรงกันและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานด้วยการตระหนักในสภาพแวดล้อมที่เป็นเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมือง สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีด้วย

4. ข้อเสนอแนะในการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคม คือ ควรสร้างเกณฑ์มาตรฐาน (Standardization) ของแบบประเมินทักษะวิศวกรสังคมเพื่อให้ใช้ร่วมกันได้ทั้ง 38 แห่งทั่วประเทศ

5. ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นกับนักศึกษาที่ได้เรียนรู้ทักษะวิศวกรสังคม ดังนี้

5.1 ทักษะทางสังคม (soft skills) ทั้ง 4 ประการ โดยนักศึกษาได้รับการบ่มเพาะทักษะพื้นฐานที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ได้แก่ ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการทำงานร่วมกับผู้อื่นโดยปราศจากข้อขัดแย้ง (การประสานงาน) และทักษะการสร้างนวัตกรรมเพื่อสังคม

5.2 ประสบการณ์จากการปฏิบัติงานจริงในการแก้ปัญหา ซึ่งนักศึกษาสามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ที่หลากหลายศาสตร์วิชามา บูรณาการแก้ปัญหาชุมชนในมิติต่างๆ เช่น ปัญหาความยากจน ความเหลื่อมล้ำ และปัญหาคุณภาพชีวิต

5.3 การพัฒนาทัศนคติและคุณลักษณะบุคคล โดยนักศึกษาได้รับการพัฒนาทัศนคติที่ดีและถูกต้อง มีพื้นฐานชีวิตที่มั่นคง เห็นปัญหาเป็นสิ่งท้าทาย และมีความกล้าที่จะลงมือทำสิ่งใหม่ๆ ออกจากกรอบเดิมไปสู่เส้นทางการพัฒนาใหม่ๆ เพื่อการเรียนรู้

5.4 การเห็นคุณค่าในตนเอง โดยนักศึกษาเกิดการรับรู้ถึงศักยภาพของตนเองในการเป็น "ผู้นำการเปลี่ยนแปลง" (change agent) ที่สามารถสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนและประเทศชาติได้ เข้าถึงหัวใจของวิศวกรสังคมที่เป็นผู้ใช้การคิดเชิงเหตุ-ผลในการตัดสินใจและแก้ปัญหาบนฐานข้อมูลจริง ไม่ใช้สัญชาตญาณหรือความรู้สึกเพียงอย่างเดียว รู้จักการค้นหาและแก้โจทย์ปัญหาเชิงพื้นที่อย่างเป็นระบบ นำไปสู่การสร้างนวัตกรรมที่ตอบโจทย์ภูมิสังคม เพื่อให้ชุมชนสามารถ พึ่งพาตนเองและจัดการตนเองได้ สอดคล้องกับแนวทาง "คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน"

นอกจากนี้มีการนำแนวคิดวิศวกรสังคมไปประยุกต์ใช้กับการท่องเที่ยวชุมชนนั้นเปรียบเหมือนมัคคุเทศก์อัจฉริยะที่ถือทั้งแผนที่และกล่องเครื่องมือที่มุ่งพัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ มีการสร้างอาชีพและรายได้ที่มั่นคงจากต้นทุนในชุมชน ด้านสังคม ช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตและสาธารณูปโภคจากการท่องเที่ยว ด้านสิ่งแวดล้อมเกิดการรักษาความสมบูรณ์ของธรรมชาติและจัดการของเสียอย่างเป็นระบบ และด้านวัฒนธรรม สร้างความคงเอกลักษณ์และความภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ให้ถูกวัฒนธรรมเมืองครอบงำจนทำให้ประชาชนลืมถิ่นฐานเดิม (เกสสิณี ตรีพงศ์พันธุ์, 2564) อนึ่งยังพบผลการวิจัยเรื่อง การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม กรณีศึกษากลุ่มอาชีพชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (เพ็ญนภา ทิศวงศ์และภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2568) ได้อธิบายว่า กระบวนการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนเริ่มต้นจากการนำเอาเครื่องมือวิศวกรสังคม ประกอบด้วยนาฬิกาชีวิตมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อเลือกเวลาที่เหมาะสมในการนัดหมายผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ต่อมานำเครื่องมือฟ้าประทานมาใช้ในการคิดวิเคราะห์เกี่ยวกับสภาพปัจจุบัน ปัญหาศักยภาพ ความต้องการของเจ้าของผลิตภัณฑ์และกลุ่มอาชีพ จากนั้นไทม์ไลน์พัฒนาการถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษาประวัติความเป็นมาของผลิตภัณฑ์ และไทม์ไลน์กระบวนการนำมาใช้สำหรับศึกษาขั้นตอนการผลิตผลิตภัณฑ์และในขั้นตอนสุดท้ายคือการเสาะหาทางเลือกที่เหมาะสมเพื่อทำการพัฒนาผลิตภัณฑ์ตามศักยภาพโดยใช้เครื่องมือ M-I-C โมเดล ขณะทำการพัฒนาด้วยเครื่องมือวิศวกรสังคมได้มีการใช้ทักษะวิศวกรสังคมอย่างครบถ้วน ประกอบด้วย ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการประสานงาน และทักษะการเป็นนักสร้างนวัตกรรม สำหรับข้อค้นพบเกี่ยวกับผลของการใช้กระบวนการวิศวกรสังคมต่อการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ประกอบด้วย (1)

ผลิตภัณฑ์มีความสอดคล้องกับความต้องการของตลาดและชุมชน (2) ยกระดับองค์ความรู้และนวัตกรรม (3) สร้างความยั่งยืนให้กับผลิตภัณฑ์และชุมชน (4) ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และ (5) แก้ไขปัญหาและพัฒนาผลิตภัณฑ์อย่างเป็นระบบ ทั้งนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์และสังเคราะห์ภาพรวม ประโยชน์ของวิศวกรสังคมกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน ดังนี้

1) การวิเคราะห์ปัญหาและวางแผนอย่างมีกลยุทธ์ โดยการใช้ทักษะการคิดวิเคราะห์ผ่านเครื่องมือฟ้าประทานที่เป็นผังก้างปลา จะช่วยให้ผู้วิจัยค้นพบรากเหง้าที่เป็นสาเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง อาทิ ผลิตภัณฑ์ขาดความหลากหลาย ขาดความคิดสร้างสรรค์ ขาดเอกลักษณ์ ขาดเรื่องราว ซึ่งถ้าวิเคราะห์พบปัญหาตรงจุดย่อมสามารถวางแผนแก้ไขได้ตรงจุด

2) เพิ่มประสิทธิภาพและลดความผิดพลาด เมื่อมีความสามารถในการใช้เครื่องมือนาฬิกาชีวิต จะช่วยให้การนัดหมายผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง (เจ้าของผลิตภัณฑ์ ผู้นำชุมชน และทีมพัฒนา) เป็นไปอย่างราบรื่นในเวลาที่สะดวกทุกฝ่าย ลดความผิดพลาดในการประสานงานและการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนได้สะดวก รวดเร็ว แก้ปัญหาทันเวลา

3) การสร้างมูลค่าเพิ่มและนวัตกรรม การใช้เครื่องมือ M-I-C โมเดล จะทำให้นักวิจัย นักศึกษาที่เป็นผู้ช่วยนักวิจัยสามารถสร้างสรรค์นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ใหม่ (create) อาทิ การนำ เศษผ้าเหลือทิ้งจากการตัดเย็บชุด มาทำเป็นของใช้ชิ้นเล็กทั้งผ้าผูกผม ฐานรองแก้วน้ำ ซึ่งช่วยให้ใช้เงินทุนได้อย่างคุ้มค่าและลดขยะในกระบวนการผลิตแบบครบวงจร

4) ความสอดคล้องกับความต้องการของตลาด ซึ่งกระบวนการวิศวกรสังคมจะช่วยวิเคราะห์ศักยภาพของทั้งผู้ผลิต ผลิตภัณฑ์และสินค้าเพื่อออกแบบให้ตรงกับความต้องการของตลาดมากขึ้น

5) ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเอง เป็นแนวทางที่ต้องเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ให้ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับประโยชน์ ทำให้ชุมชนเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน (ownership) สามารถจัดการการเงินและจัดการวิถีชีวิตตนเองได้ในระยะยาว

6) ลดต้นทุนและเพิ่มช่องทางการตลาด ทักษะวิศวกรสังคมสามารถช่วยปรับปรุงกระบวนการผลิตให้มีคุณภาพดีขึ้นแต่ต้นทุนต่ำลงได้ รวมถึงการสร้างช่องทางใหม่ๆ

ผ่านเว็บไซต์ หรือการออกงานแสดงสินค้าในพื้นที่ตลาดนัด ห้างสรรพสินค้า และเทศกาลของชุมชนได้

การวิจัยที่อธิบายแนวคิดว่า “นักศึกษาคือกลไกวิศวกรรมสังคม” อย่างแท้จริงซึ่งมีเป็นการขยายขอบความรู้จากชั้นเรียนสู่การวิจัยเพื่อแก้ปัญหาครัวเรือนรายได้น้อย ด้วยการบูรณาการวิศวกรรมสังคมและการคิดเชิงออกแบบเพื่อการบรรเทาความยากจนผู้มีรายได้น้อยในชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (Phukamchanoad, 2026) โดยระบุว่า กระบวนการวิศวกรรมสังคมเป็นการพัฒนาทุนมนุษย์ โดยมีนักศึกษาเป็นกลไกวิศวกรรมสังคมเชื่อมโยงชุมชน เริ่มตั้งแต่กระบวนการวินิจฉัยชุมชน (community diagnosis) ที่ต้องเก็บเตรียมคน เครื่องมือ เก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ วิเคราะห์เชิงเหตุผล วินิจฉัย และส่งคืนข้อมูลซึ่งต้องอาศัยนักศึกษาที่หลากหลายสาขาวิชาทั้งการพัฒนาสังคม วัฒนธรรม มนุษยศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ประยุกต์ ซึ่งคัดกรองก่อนการลงพื้นที่ภาคสนามได้นักศึกษาผ่านการอบรมเชิงปฏิบัติการรวมกันเป็นเวลา 5 วัน เพื่อพัฒนาสมรรถนะหลัก 4 ด้าน ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ การสื่อสาร การประสานงาน และการสร้างสรรค์นวัตกรรม นอกเหนือจากนั้น การอบรมยังได้แนะนำเครื่องมือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 5 ชิ้น ซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของระเบียบวิธีวิจัยในโครงการนี้ ได้แก่ แผนผังวิเคราะห์เหตุ-ผล (ฟ้าประทาน), นาฬิกาชีวิต, ไทม์ไลน์พัฒนาการ, ไทม์ไลน์กระบวนการ และแบบการปรับปรุง–พัฒนา–สร้างสรรค์–นวัตกรรม (MICI Model) ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ได้นำไปประยุกต์ใช้ร่วมกับสมาชิกในชุมชนในเวลาต่อมา โดยในการเข้าสู่พื้นที่ภาคสนามของนักศึกษาจะได้รับการสนับสนุนและอำนวยความสะดวกจากผู้นำชุมชนในฐานะทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยง (Mentor) ช่วยสร้างความไว้วางใจ ตระหนักถึงความละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรม และช่วยให้การประสานงานเป็นไปอย่างราบรื่น ซึ่งในการออกแบบกรอบการวิจัยได้นำแนวคิดของวิศวกรสังคม (Social engineering; SE) การคิดเชิงออกแบบ (Design Thinking; DT) การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-based research; CBR) วิธีการเข้าใจ เข้าถึง พัฒนาของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ และอริยสัจ 4 ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรคของพระพุทธเจ้าโดยขั้นตอนแรก ซึ่งสอดคล้องกับสัมผัสเข้าใจในปัญหาหรือความทุกข์ยากของประชาชน โดยนักวิจัยและนักศึกษาวิศวกรสังคมได้มีส่วนร่วมกับชุมชนด้วยการลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจภูมิสังคม การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ การสำรวจ และ

สนทนากลุ่มย่อยเพื่อให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งถึงชีวิตประจำวัน ความท้าทาย และพลวัตของชุมชน ขั้นตอนที่สอง ซึ่งสอดคล้องกับสาเหตุของปัญหา หรือความทุกข์และวิเคราะห์ กำหนดปัญหาให้ชัดเจน โดยมุ่งเน้นไปที่การระบุสาเหตุรากเหง้าของความยากจนและความเปราะบางทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้มีรายได้น้อยที่เป็นกลุ่มเป้าหมายโดยใช้เครื่องมือที่นักศึกษาได้ร่วมกันฝึกอบรมและเรียนรู้มาทำแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน เช่น ผังก้างปลา ผังต้นไม้ปัญหาและการอภิปรายตามประเด็น ขั้นตอนที่สามเป็นวิธีการในการคิดวิธีแก้ไขหรือนวัตกรรมที่จะแก้ปัญหา ซึ่งได้บูรณาการขั้นตอนระดมความคิดเพื่อให้เห็นเส้นทางการแก้ไขปัญหาและสร้างต้นแบบกิจกรรมหรือนวัตกรรมอาชีพ ถ้ามีอยู่สามารถต่อยอดใช้ Modify–Improve–Create–Innovation (MICI) โมเดล ซึ่งนักศึกษาวิศวกรสังคมและผู้เข้าร่วมได้ร่วมกันสร้างสรรค์วิธีการแก้ปัญหาด้วยการฝึกอบรมทักษะและการวางแผนร่วมกันได้ โดยมีอาจารย์ นักพัฒนชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นที่ปรึกษา (Coaching) ขั้นตอนสุดท้ายการดับทุกข์ เป็นการนำวิธีการแนวทาง หรือนวัตกรรมต้นแบบนั้นไปสู่การปฏิบัติโดยให้ครัวเรือนรายได้น้อยและครัวเรือนต้นแบบการดำรงชีวิตที่เลือกไปใช้และประเมินความเป็นไปได้ทั้งสังคมและวัฒนธรรมรวมถึงผลลัพธ์ ผลกระทบทางเศรษฐกิจภายในชุมชน ที่สำคัญโมเดลนี้ทำให้การวิจัยสามารถดำเนินการพร้อมกันในมิติการวิเคราะห์ วัฒนธรรม และจริยธรรม สร้างกระบวนการที่เน้นมนุษย์เป็นศูนย์กลางและทำซ้ำได้ โดยมีพื้นฐานมาจากบริบททางสังคมและจิตวิญญาณของสังคมไทย ทั้งนี้ในการวิจัยได้ค้นพบว่า โมเดลการพัฒนาสัมมาชีพที่ยั่งยืน 9 ขั้นตอน (The Nine-Stage Sustainable Livelihood Development Model) ซึ่งเป็นการสังเคราะห์องค์ความรู้เชิงประจักษ์ให้กลายเป็นแนวทางที่มีโครงสร้างชัดเจนสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจฐานราก โมเดลนี้พัฒนาขึ้นผ่านกระบวนการปฏิสัมพันธ์และการทำงานร่วมกันระหว่างอาจารย์ นักศึกษาวิศวกรสังคมและชุมชน มีแนวทาง (roadmap) ตั้งแต่การระบุปัญหาไปจนถึงการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืนในระยะยาว โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1) ขั้นตอนที่ 1 การทำความเข้าใจและระบุปัญหาของชุมชน (understanding and identifying community issues) ผ่านกระบวนการสนทนาด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง (empathetic dialogue) และการจัดเวทีเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้นักวิจัยและผู้มี

ส่วนร่วมได้ค้นหาต้นตอที่แท้จริงของปัญหาความยากจนร่วมกัน จนสามารถสร้างแผนผังต้นไม้ปัญหาและกำหนดเป้าหมายการพัฒนาร่วมกันได้

2) ขั้นตอนที่ 2 การสำรวจคนและการประเมินทักษะ (surveying people and assessing skills) การสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับข้อจำกัดทางเศรษฐกิจ ทักษะความสามารถ และเงื่อนไขของแต่ละครัวเรือน ผ่านการสำรวจและการสัมภาษณ์ ตลอดจนการทำผังรวมทักษะ (skills mapping) เพื่อจับคู่ชาวบ้านกับยุทธศาสตร์การพัฒนาสัมมาชีพที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตประจำวันรวมถึงข้อจำกัดของกลุ่มเป้าหมายได้

3) ขั้นตอนที่ 3 การสร้างความผูกพันและเสริมพลังผู้นำชุมชน (engaging and empowering community leaders) โมเดลนี้ตระหนักถึงความไว้วางใจที่ชุมชนมีต่อผู้นำท้องถิ่น จึงเน้นย้ำการฝึกอบรมและเสริมพลังให้แก่ผู้นำเพื่อทำหน้าที่เป็น "ตัวแทนแห่งการเปลี่ยนแปลง" (agents of change) ที่สามารถประสานงานการเรียนรู้ ขับเคลื่อนการดำเนินงานของกลุ่ม และเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างภาควิชาการกับการปฏิบัติจริง

4) ขั้นตอนที่ 4 การสร้างทีมงานร่วมปฏิบัติการ (building a collaborative work team) นักศึกษา อาจารย์ นักวิจัย ชาวบ้าน และผู้นำชุมชน ร่วมกันจัดตั้งกลุ่มทำงานเพื่อดำเนินการวิเคราะห์แบบมีส่วนร่วม การสร้างผลิตภัณฑ์ต้นแบบ และการทดสอบระบบ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างทั่วถึงและการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน

5) ขั้นตอนที่ 5 บูรณาการ 3 ห่วงองค์ความรู้ (integrating the “three knowledge rings”) โมเดลนี้ขับเคลื่อนด้วยองค์ความรู้ 3 ส่วน ได้แก่ ความเชี่ยวชาญทางวิชาการจากมหาวิทยาลัย ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากชุมชน และทักษะภาคปฏิบัติจากผู้เชี่ยวชาญและผู้ประกอบการ การบูรณาการนี้ช่วยให้แนวทางการแก้ปัญหามีพื้นฐานอยู่บนหลักฐานเชิงประจักษ์และรากเหง้าทางวัฒนธรรมไปพร้อมกัน ทั้งนี้ได้บูรณาการห่วงเกี่ยวกับการเรียนการสอนระดับอุดมศึกษาในรั้วมหาวิทยาลัย ห่วงการวิจัย องค์ความรู้ในระดับสูงจำเป็นต้องผ่านกระบวนการวิจัย การเก็บข้อมูลที่หลากหลายมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ สร้างเครื่องมือในการเก็บข้อมูลให้เดินคู่ขนานระหว่าง “วิชาการ” กับ “วิชาชีพ” จนนำไปสู่ห่วงบริการวิชาการแก่สังคมนั่นเอง

6) ขั้นตอนที่ 6 การร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (co-creating community-based innovations) การแปลงแนวคิดให้กลายเป็นนวัตกรรมที่จับต้องได้ เช่น การปรับปรุงผลิตภัณฑ์ การออกแบบบรรจุภัณฑ์ กลยุทธ์การสร้างแบรนด์ และโมเดลธุรกิจที่เรียบง่าย ซึ่งสะท้อนถึงทั้งความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของท้องถิ่นและมรดกทางวัฒนธรรม

7) ขั้นตอนที่ 7 การนำนวัตกรรมไปประยุกต์ใช้ในภาคปฏิบัติ (applying innovations in practice) การนำนวัตกรรมไปทดลองใช้ในสถานการณ์จริงโดยครัวเรือนเป้าหมาย โดยมีนักศึกษาคอยติดตามกระบวนการผลิต ตรวจสอบคำแนะนำป้อนกลับ (feedback) และบันทึกข้อมูลทางการเงิน ซึ่งช่วยให้สามารถปรับปรุงและตรวจสอบความถูกต้องของระบบได้แบบเรียลไทม์

8) ขั้นตอนที่ 8 การขยายผลและการถอดบทเรียน (scaling and extracting lessons learned) ผลิตภัณฑ์ต้นแบบที่มีศักยภาพสูงทางเศรษฐกิจจะได้รับการนำเสนอผ่านการจัดนิทรรศการและแบ่งปันให้แก่ชุมชนอื่น ตลอดจนมีการบันทึกกระบวนการสะท้อนคิดผ่านการทบทวนหลังการปฏิบัติงาน (after-action reviews: AAR) และการสรุปบทเรียนร่วมกัน

9) ขั้นตอนที่ 9 การบ่มเพาะความยั่งยืนในระยะยาว (fostering long-term sustainability) กระบวนการในขั้นสุดท้ายเน้นการเสริมพลังให้แก่ครอบครัวเป้าหมายเพื่อให้สามารถรักษาและถ่ายทอดนวัตกรรมสัมมาชีพของตนเองได้ มีการจัดการองค์ความรู้อย่างเป็นระบบผ่านสื่อทัศนภาพ การจัดเวทีแบ่งปันทักษะ และการผสานองค์ความรู้นั้นเข้าเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างชุมชน

ด้วยการผสานรวมแนวคิดการคิดเชิงออกแบบ (design thinking) เข้ากับหลักการพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา (Buddhist development principles) และกระบวนการวิศวกรรมสังคมแบบมีส่วนร่วม (participatory social engineering) โมเดลนี้จึงนำเสนอแนวทางที่เป็นองค์รวมและสามารถนำไปปรับใช้ซ้ำได้ในการแก้ไขปัญหาความยากจนในเมือง นอกจากนี้ โมเดลดังกล่าวยังทำหน้าที่เป็นพื้นที่การเรียนรู้ที่สร้างการเปลี่ยนแปลง (transformative learning) ให้แก่นักศึกษา ช่วยให้นักศึกษาสามารถประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิชาการเพื่อไปรับใช้สังคมและการพัฒนาคนให้อยู่บนฐานชุมชนในโลกแห่งความเป็นจริง

ทั้งนี้ยังพบว่าในการวิจัยได้แสดงให้เห็นว่ากระบวนทัศน์วิศวกรสังคมสามารถใช้เป็นกรอบความคิดเชิงปฏิบัติการที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนาผลิตภัณฑ์โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในบริบทชุมชนเมือง (Thitwong, & Phukamchanoad, 2026) การบูรณาการกระบวนการจัดการเรียนการสอนทางวิชาการเข้ากับการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ช่วยส่งเสริมให้นักศึกษาระดับปริญญาตรีและคนในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้สูงอายุ ได้ทำงานร่วมกันในฐานะผู้ร่วมเรียนรู้และผู้สร้างนวัตกร ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนอกจากจะช่วยเสริมสร้างทักษะทางสังคมที่สำคัญ (soft skills) ให้แก่ผู้เรียน ทั้งด้านการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล การสื่อสาร การประสานงาน และการสร้างสรรค์นวัตกรรมแล้ว ยังช่วยยกระดับสมรรถนะของชุมชนในการวิเคราะห์ปัญหา การปรับปรุงกระบวนการผลิต และการสร้างนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ การประยุกต์ใช้เครื่องมือวิศวกรสังคม อาทิ เครื่องมือฟ้าประทาน เส้นเวลาการพัฒนา (development timeline) และ M-I-C โมเดล ช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมสามารถสืบสาวหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาผลิตภัณฑ์ รวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการผลิต นำมาสู่การออกแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ และการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์มูลค่าเพิ่ม การพัฒนาดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการเพิ่มรายได้แก่ครัวเรือน เสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มอาชีพ และสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจอย่างเป็นรูปธรรม กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันยังส่งเสริมการสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วม ชุมชนเกิดความมั่นใจในศักยภาพการบริหารจัดการการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การจัดกิจกรรมรวมกลุ่ม ตลอดจนการสร้างความร่วมมือกับภาคีเครือข่ายภายนอก การบูรณาการสถาบันหลักในท้องถิ่น ได้แก่ บ้าน วัด และโรงเรียน (บวร) มีส่วนช่วยหนุนเสริมโครงสร้างทางสังคมดั้งเดิม และรองรับความยั่งยืนของความพยายามในการพัฒนาเชิงพื้นที่ ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนในการวิจัยนี้ว่า วิศวกรสังคมสามารถยกระดับทุนมนุษย์ กระตุ้นให้เกิดนวัตกรรมชุมชน และเสริมพลังแก่ตัวแสดงในท้องถิ่นในการจัดการปัญหาการพัฒนาของตนเอง การวางรากฐานการพัฒนาผลิตภัณฑ์บนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม จึงเป็นวิถีทางสู่การพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน และเป็นต้นแบบที่สามารถนำไปปรับใช้ในชุมชนเมืองอื่นๆ ที่มุ่งยกระดับสุขภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้สามารถนำไปปรับใช้ให้สอดคล้องกับบริบทชุมชนที่หลากหลาย ตลอดจนการบูรณาการเข้าสู่นโยบายการพัฒนาท้องถิ่นระยะยาวต่อไป

อย่างไรก็ตามถ้าหากอุปมาอุปไมยวิศวกรสังคมกับงานด้านพัฒนาสังคม จากมุมมองผู้เขียนที่ได้นำความรู้ด้านการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นที่ลงพื้นที่ไปทำงานวิจัย บริการวิชาการแก่สังคมและได้ใช้ทักษะวิศวกสังคมไปปฏิบัติการด้วย พบว่า วิศวกรสังคม เป็นเสมือน “ผู้ถักทอความรู้และสายสัมพันธ์แห่งการพัฒนา” ที่ต้องเริ่มฝึกฝนตั้งแต่ตนเอง (นักคิด) ขยายสู่เครื่องมือ (นักสำรวจ) ประสานผู้คน (วาทยากร) และจบที่การสร้างสิ่งใหม่ (นักสร้างสะพาน หรือสร้างเขื่อน) เพื่อความมั่นคงของบ้าน (ชุมชน) อาทิ ถ้าเป็น "ช่างสร้างสะพาน" วิศวกรสังคมจะที่ไม่ได้แค่สร้างทางผ่าน แต่ต้องใช้การคิดวิเคราะห์เป็นฐานรากที่มีความแข็งแกร่ง ใช้การประสานงานเป็นโครงสร้างเหล็กที่เชื่อมโยงอิฐ หิน ปูน ทราย และผู้คน และใช้นวัตกรรมเป็นพื้นถนนเพื่อเชื่อมองค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยไปสู่การพัฒนาที่มั่นคงของชุมชนท้องถิ่น หากเป็นผู้ที่สร้างเขื่อนอย่างมั่นคง จะต้องมีความสามารถในการใช้ทักษะการคิดวิเคราะห์คือ ฐานรากที่ต้องแข็งแรง ใช้ทักษะสื่อสารและประสานงานเป็นเสมือนบานประตูระบายน้ำที่ต้องทำงานสัมพันธ์กัน สร้างนวัตกรรมคือ น้ำ ให้ถูกจัดสรรไปสร้างคุณประโยชน์แก่ประชาชนในการทำไร่นา สร้างน้ำประปาให้คนเมืองและชนบท เช่นเดียวกันหากฐานรากไม่แน่น (ขาดการคิดเชิงเหตุผล) หรือประตูฝืด (ขาดการประสานงาน) เขื่อนย่อมไม่สามารถสร้างคุณค่าที่ยั่งยืนแก่คนในพื้นที่ได้อย่างสมบูรณ์แท้จริง

วิถีวิศวกรสังคมกับการทำงานรับใช้ชุมชมท้องถิ่น

ผู้เขียนมีหลักคิดพื้นฐานว่า **มหาวิทยาลัยราชภัฏมิได้ผลิตบัณฑิตเฉพาะในรั้วมหาวิทยาลัยเท่านั้นแต่ยังพัฒนาชาวบ้านให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย** จึงได้ออกแบบลงพื้นที่ทำงานร่วมกับชุมชนเสมือนการนำวิชาการไปรับใช้ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งต้องทำงานในพื้นที่ชุมชนเมือง โดยในหัวข้อนี้จะยกกรณีศึกษา ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2566) ลงพื้นที่ร่วมวิจัย การเรียนการสอน และบริบการวิชาการรับใช้สังคมตั้งแต่ปี พ.ศ.2552-2566 ได้ยึดมั่นหลักวิชาหรือองค์ความรู้ที่ตนมีอยู่ ทำอยู่พัฒนาอยู่แล้วนำไปร่วมสร้างสรรค์กับชุมชน ซึ่งจะหยิบยกประเด็นสำคัญที่เป็นวิถี-วิธีวิศวกรสังคมในมุมมองการทำงานกับประชาชนตลอด 14 ปีให้สรุปพอสังเขป ดังนี้

1. พัฒนาการ 3 ห่วงการเรียนการสอน การวิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม

ความเป็นหลักวิชาที่มีองค์ความรู้ย่อมแตกต่างจากภูมิปัญญาของชุมชนท้องถิ่นที่มีในการนำไปบูรณาการพัฒนาสังคมร่วมกับประชาชนที่มีวิถีวิธีแบบเดิม ดังนั้นผู้เขียนจึงนำหลักการวิจัยที่ลงพื้นที่ไปทำวิจัยร่วมกับชุมชนเป็นห่วงแรกที่จะได้ข้อมูลที่จะนำมาวิเคราะห์และเขียนให้เป็นระบบแบบแผนทางวิชาการ และนำผลการวิจัยร่วมกับการเรียนการสอนลงไปถ่ายทอดความรู้และคืนข้อมูลให้กับชุมชน ซึ่งมีการบูรณาการ 3 ห่วงวิชาการเพื่อใช้เป็นกลไกการพัฒนาสังคมมีคติวิศวกรสังคมที่ใช้เครื่องมือและทักษะวิศวกรสังคมให้เกิดขึ้นทั้ง 4 ทักษะ คือ การคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล การสื่อสาร การประสานทำงานร่วมกัน และการสร้างนวัตกรรม ซึ่งข้อมูลต่อไปนี้จะเป็นการสะท้อนช่วงเวลาลำดับเหตุการณ์ของกิจกรรมที่เกิดขึ้นในแต่ละปี และวิวัฒนาการของระบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาพื้นที่ (area-based learning ecosystem) ที่บูรณาการการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการเข้าด้วยกันอย่างต่อเนื่องตลอดช่วงระยะเวลา 15 ปี ตั้งแต่ปี พ.ศ.2552-2566 จนก่อให้เกิดองค์ความรู้ นวัตกรรม และการสร้างศักยภาพของชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมในรูปแบบการใช้พื้นที่เป็นห้องเรียนชุมชน (social lab) โดยเป็นห่วงโซ่การพัฒนาองค์ความรู้จากเข้าใจพื้นที่ วิจัยปัญหา สร้างอาชีพ ตั้งศูนย์เรียนรู้ พัฒนานวัตกรรม สร้างเครือข่าย ไปสู่ยกระดับคุณภาพชีวิต มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1.1 ระยะที่ 1 การทำความเข้าใจพื้นที่ (understanding the community) ไทม์ไลน์ช่วงเริ่มต้นของการดำเนินงานมุ่งสร้างฐานความรู้เกี่ยวกับบริบทชุมชน ผ่านการศึกษาวิถีชีวิต การมีส่วนร่วมของประชาชน และการวิเคราะห์ปัญหาของพื้นที่ นักศึกษาไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้เก็บข้อมูลเพียงอย่างเดียว แต่ฝึกการลงพื้นที่เพื่อเรียนรู้ เข้าใจ และเข้าถึงชุมชน ซึ่งเป็นรากฐานของการวิจัยเชิงพื้นที่และการวิจัยฐานชุมชน โดยมีการเชื่อมโยงกับทักษะวิศวกรสังคม ได้แก่ (1) นักคิด (critical thinking) วิเคราะห์ปัญหาและทุนชุมชน (2) นักสื่อสาร (communication) สร้างความไว้วางใจและเรียนรู้ร่วมกับประชาชน

1.2 ระยะที่ 2 การร่วมสร้างการเปลี่ยนแปลง (co-creation for community development) เมื่อเข้าใจปัญหาของพื้นที่ชุมชนแล้ว กระบวนการวิจัยจึงพัฒนาไปสู่การสร้างอาชีพ ลดความเหลื่อมล้ำ และถ่ายทอดองค์ความรู้ด้วยโครงการบริการวิชาการ โดยมีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการก่อตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ซึ่งสะท้อนการเปลี่ยน

บทบาทของมหาวิทยาลัยจากผู้ถ่ายทอดความรู้เป็นหุ้นส่วนการพัฒนาของชุมชน ซึ่งมีการเชื่อมโยงกับทักษะวิศวกรสังคม ได้แก่ (1) นักประสานงาน (collaboration) สร้างความร่วมมือกับชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ และ (2) นักสร้างนวัตกรรม (innovation) พัฒนาผลิตภัณฑ์และต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

1.3 ระยะที่ 3 การสร้างระบบนิเวศแห่งการเรียนรู้ (social lab ecosystem) การพัฒนาก้าวสู่การจัดตั้งห้องเรียนชุมชน (social lab) ซึ่งเปลี่ยนพื้นที่จริงให้เป็นห้องเรียนสำหรับนักศึกษา รวมเรียนรู้กับประชาชนในพื้นที่ชุมชน การเรียนรู้จึงเกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติจริง การวิจัย และการพัฒนาชุมชนพร้อมกัน ส่งผลให้เกิดนวัตกรรมชุมชน การใช้สื่อออนไลน์ การสร้างรายได้ และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงกับทักษะวิศวกรสังคม ได้แก่ (1) นักสื่อสาร (communication) ถ่ายทอดองค์ความรู้และการตลาดออนไลน์ และ (2) นักสร้างนวัตกรรม (innovation) พัฒนาผลิตภัณฑ์และกระบวนการเรียนรู้

1.4 ระยะที่ 4 การสร้างความยั่งยืน (sustainable community innovation) ไทม์ไลน์ช่วงสุดท้ายต้องแสดงให้เห็นการยกระดับสู่การวิจัยฐานชุมชน (CBR) อย่างเต็มรูปแบบ มีการพัฒนากระบวนการผลิตครบวงจร การจัดทำบันทึกข้อตกลงร่วมกัน (MOU) ระหว่างมหาวิทยาลัยกับสำนักงานเขต การสร้างผลิตภัณฑ์ใหม่ และการจัดตั้งกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม ซึ่งสะท้อนว่าการพัฒนาพื้นที่ได้เปลี่ยนจากโครงการ ไปสู่ระบบการพัฒนาที่สามารถดำเนินต่อได้ด้วยชุมชนเอง ซึ่งมีการเชื่อมโยงกับทั้ง 4 ทักษะวิศวกรสังคม ได้แก่ (1) นักคิด (critical thinking) ใช้ข้อมูลวิจัยพัฒนาผลิตภัณฑ์ (2) นักสื่อสาร (communication) ถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชน (3) นักประสานงาน (collaboration) เชื่อมโยงเครือข่ายและภาคี และ (4) นักสร้างนวัตกรรม (innovation) สร้างอาชีพและนวัตกรรมบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่น

หากวิเคราะห์ข้อมูลจากไทม์ไลน์พัฒนาการตลอด 15 ปี กับการเกิดทักษะวิศวกรสังคม จะพบว่า ด้านการเรียนการสอนจะสร้างทักษะเชิงวิชาการที่เป็นการฝึกฝนให้เกิดทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล ทักษะการสื่อสารเป็นสำคัญ ต่อเมื่อที่ลงพื้นที่ทำวิจัยจะได้ใช้ทักษะครบทั้ง 4 ทักษะ ได้แก่ ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการประสานงานทำงานร่วมกัน และทักษะการสร้างนวัตกรรมที่เป็นองค์ความรู้ทั้งในมิติที่เป็นนวัตกรรมกระบวนการ (process innovation) และผลิตภัณฑ์นวัตกรรม (product innovation) ยิ่งเมื่อ

ได้นำองค์ความรู้จากการวิจัยไปสู่การถ่ายทอดองค์ความรู้สู่ชุมชนเป็นงานบริการวิชาการแก่สังคมจะพบว่ายิ่งต้องสร้างให้สิ่งที่เพิ่มคุณค่าและมูลค่าเพื่อสร้างรายได้เสริมเติมรายได้หลักให้กับประชาชนให้เกิดขึ้นจริง จนเกิดวงจรการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงการสร้างคน การสร้างองค์ความรู้ และการพัฒนาพื้นที่เข้าด้วยกันเป็นอันเดียวกันที่สมบูรณ์

2. ฟ้าประทานกับการค้นหาปัญหาและสาเหตุแท้เพื่อแก้ให้ตรงจุด

เครื่องมือฟ้าประทานสร้างคนให้เป็นคนคิดแบบมีเหตุมีผล หมายความว่า ทุกปัญหาย่อมมีสาเหตุที่มาจะไม่เกิดขึ้นโดยขาดเหตุปัจจัยแน่นอน เหตุเป็นเช่นใด ผลย่อมเป็นเช่นนั้นซึ่งเป็นแนวคิดในการประยุกต์ใช้หลักธรรมอริยสัจ 4 ใน 2 หลักแรกคือ ทุกข์ (ความทุกข์/ปัญหา) และสมุทัย (สาเหตุของทุกข์/ปัญหา) ยังนำแนวคิดเครื่องมือต้นไม้ปัญหา (problem tree) และผังก้างปลา (fishbone diagram) ที่เป็นการพบปัญหาแล้วสืบค้นหาสาเหตุของปัญหาให้เจอแล้วหาทางแก้สาเหตุนั้นให้ตรงจุด ซึ่งในการวิจัยและบริการวิชาการแก่สังคมนั้นสิ่งที่ต้องทำอันดับแรกคือ การเปิดเวทีชาวบ้านเพื่อระดมความต้องการและปัญหาที่มีอยู่จริงในชุมชน เป็นการ “ระดมปัญญาระเบิดปัญหาในใจชุมชน” ทั้งที่แก้ได้ด้วยตนเอง แก้ง่ายด้วยการร่วมมือกับรัฐ แก้ยากต้องให้รัฐดำเนินการ โดยปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2554 เปิดเวทีระดมความต้องการของประชาชนอย่างเป็นทางการครั้งแรกของเขตดุสิต ซึ่งกิจกรรมระดมความต้องการของประชาชนในชุมชนเมืองเป็นกิจกรรมที่สำคัญมากในการคิดจากปัญหาของประชาชนอย่างแท้จริง คิดและร่วมกันคิดจากฐานรากของชุมชนเพื่อสร้างโจทย์วิจัย ออกแบบการเรียนการสอนให้กับนักศึกษาในการลงพื้นที่ทำกิจกรรมร่วมกับชุมชน และที่สำคัญต้องทำบริการวิชาการแก่สังคมเพื่อให้ชาวบ้านได้เห็นความเป็นรูปธรรมของงานวิชาการ “สัมผัสวิชาการ” ได้วิชาการต้องใช้ประโยชน์ได้จริงๆ ชาวบ้านจึงจะเกิดความเชื่อ หรือ ศรัทธาในตัวนักวิจัย นักวิชาการ หรือศาสตร์การพัฒนาสังคมอย่างเต็มใจ ดังนั้นการเปิดพื้นที่ระดมความต้องการของประชาชนจึงมีความสำคัญมากสำหรับการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น โดยการเปิดเวทีให้ประชาชนได้แสดงความเห็นและได้เสนอความต้องการที่หลากหลายทำให้สามารถวิเคราะห์ความต้องการให้พัฒนาตรงจุดแม่นยำมากขึ้น ซึ่งมีข้อมูลความร่วมมือที่เกิดขึ้นจากเสียงของประชาชนมีความสำคัญยิ่ง ซึ่งมีลักษณะแบบเดียวกับ “การระเบิดจากข้างใน” และ “การมีส่วนร่วม” (สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, 2560; สำนักงานสภาพัฒนาการ

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2561) ซึ่งนับเป็นแนวทางทรงงานของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ โดยปัญหาที่เกิดขึ้นกับประชาชนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 ได้สะท้อนถึงปัญหาความเหลื่อมล้ำเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นร่วมกันของชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2555 หรือช่วง 15 ปีที่ผ่านมา (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และไพรินทร์ ขัดธิพงษ์, 2555) ซึ่งหลายปัญหาที่เกิดขึ้นได้รับการแก้ไขไปเรียบร้อยแล้ว แต่ที่ผู้เขียนได้หยิบประเด็นปัญหาต่างๆ มาแสดงไว้เพราะต้องการให้ผู้อ่านทราบว่า ในชุมชนเมืองมีปัญหาจริงๆ ซ่อนอยู่ ถ้าหากข้อมูลที่เป็นปัญหาแท้ถูกซ่อนไว้ประชาชนไม่กล้านำเสนอในที่สาธารณะย่อมจะไม่ถูกนำมาแก้ไขให้ตรงจุด แต่เมื่อไหร่ที่กล้าพูดความจริงเสนอในสิ่งที่เป็นปัญหาอย่างแท้จริงย่อมจะได้ร่วมกันคิดค้นหาทางแก้อย่างเป็นระบบแบบแผน “ปัญหาแท้” ที่ปรากฏในชุมชนเมือง ดังต่อไปนี้

2.1 สภาพปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านการพัฒนาทางกายภาพของชุมชน จากการศึกษาสภาพกายภาพของชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1–4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร พบว่าชุมชนกำลังเผชิญ วิกฤตความเหลื่อมล้ำด้านสิ่งแวดล้อมและโครงสร้างพื้นฐาน ซึ่งจัดเป็นปัญหาร่วมระดับวิกฤตที่สะท้อนถึงภัยคุกคามต่อสุขภาวะและความปลอดภัยในชีวิตของประชาชน ทั้งคนในพื้นที่และผู้สัญจรภายนอกอย่างร้ายแรง ส่งผลให้ชาวบ้านคาดหวังการแก้ไขปัญหาเชิงรุกจากหน่วยงานภาครัฐอย่างเร่งด่วน โดยจำแนกลักษณะของปัญหา สาเหตุ และปัจจัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างได้ดังนี้

1) ลักษณะและมิติของปัญหาทางกายภาพ

1.1) มิติทางสุขาภิบาลน้ำและสิ่งแวดล้อม พบว่า ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1–4 มีวิถีชีวิตผูกพันกับสายน้ำโดยมีคลองบางกระบือและคลองวัดน้อยนพคุณไหลผ่าน ทว่าปัจจุบันลำคลองทั้งสองสายอยู่ในสภาวะเสื่อมโทรมอย่างหนัก น้ำมีสีดำเข้ม สะสมขยะปริมาณมาก และส่งกลิ่นเหม็นรบกวนตลอดเวลา เมื่อยามน้ำลดจะปรากฏชั้นดินโคลนสีดำสนิทจนไม่พบพืชน้ำชนิดใดสามารถเจริญเติบโตได้

1.2) มิติเส้นทางคมนาคมและสัญจร สภาพถนนหลักที่เชื่อมต่อจากถนนพระราม 5 เข้าสู่ชุมชนระยะทางราว 500 เมตรแรก เป็นถนนสองช่องจราจรพร้อมทางเท้า แต่เมื่อผ่านหน้าวัดประชาระบือธรรมไปอีกประมาณ 800 เมตร ทางเท้าจะหมดไป ถนนขนาบด้วยกำแพงโรงเรียน บ้านเรือน และกำแพงวัด ทำให้ความกว้างของถนนแคบลงอย่างมาก แม้

ผู้คนในท้องถิ่นจะเกิดความคุ้นชินในการขับรถหลีกเลี่ยงกันเอง แต่สำหรับผู้สัญจรภายนอกถือเป็นจุดเสี่ยงอันตรายอย่างยิ่ง นอกจากนี้ สภาพพื้นที่ภายในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1–3 มีลักษณะเป็นชุมชนเมืองแออัด โดยพื้นที่ขอบนอกติดถนนจะเป็นบ้านเดี่ยว อาคารพาณิชย์ หรือทาวน์เฮาส์ แต่เมื่อลึกเข้าไปภายในตรอกซอย จะเป็นพื้นที่แออัดที่มีทางเดินแคบเพียงไม่เกิน 1 เมตร ซึ่งพอให้เดินสวนกันได้เท่านั้น

1.3) มิติระบบไฟฟ้าและแสงสว่างสาธารณะ ซึ่งระบบไฟฟ้าส่องสว่างรายทางประสบปัญหาชำรุดบกพร่อง ทั้งหลอดไฟขาด กล่องควบคุมและสายไฟเสียหาย ตลอดจนการขาดแคลนเสาไฟฟ้าในตรอกซอยหลายจุด ส่งผลให้เส้นทางสัญจรทั้งสายหลักและสายย่อยตกอยู่ในความมืดในยามค่ำคืนและเป็นปัจจัยก่อให้เกิดอุบัติเหตุแก่ชาวบ้านอยู่บ่อยครั้ง

2) สาเหตุและปัจจัยเงื่อนไขของปัญหา

สภาวะความเสื่อมโทรมทางกายภาพดังกล่าว เกิดจากปัจจัยทับซ้อนทั้งภายนอกและภายในชุมชน ดังนี้

2.1) ปัจจัยภายนอกเชิงโครงสร้างและนโยบาย ลำคลองกลายเป็นแหล่งรองรับน้ำเสียจากครัวเรือน ร้านค้า และค่ายทหารในพื้นที่ใกล้เคียง โดยขาดระบบบำบัดน้ำเสียที่มีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกัน กลไกการบริหารราชการส่วนท้องถิ่นของเขตยังเข้าถึงชุมชนได้น้อย และยังขาดแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาสิ่งแวดล้อมชุมชนที่ชัดเจน ประกอบกับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกไม่ตรงกับความต้องการจริงของคนในพื้นที่ ส่วนประเด็นที่เป็นความต้องการวิกฤตกลับไม่ได้รับการตอบสนองอย่างทันท่วงที

2.2) ปัจจัยภายในและทุนทางสังคม อุปสรรคสำคัญประการหนึ่งมาจากสภาวะความอ่อนแอของทุนทางสังคมภายใน ชุมชนขาดความกลมเกลียวและความเข้มแข็ง มีความขัดแย้งเชิงความคิดแฝงตัวอยู่ ซึ่งสะท้อนผ่านการขาดความร่วมมือในกิจกรรมสาธารณะ ส่งผลให้ภาระการพัฒนาชุมชนตกอยู่กับกลุ่มกรรมการชุมชนเพียงกลุ่มเดียว (ภาวะกระจุกตัวของการทำงาน) อีกทั้งยังขาดระบบการตรวจสอบและถ่วงดุลกันเองภายในชุมชน ซึ่งกลายเป็นข้อจำกัดสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

2.2 ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านการเข้าถึงระบบการศึกษาและการพัฒนาเด็กและเยาวชน โดยมีสภาพและมิติของปัญหา พบว่าการศึกษาสภาพการจัดการศึกษาในชุมชนวัด

ประชาระบือธรรม 1–4 ซึ่งมีโรงเรียนวัดประชาระบือธรรม สังกัดกรุงเทพมหานคร (เปิดสอนระดับประถมศึกษาปีที่ 1–6) เป็นสถานศึกษาหลักในพื้นที่ พบปัญหาความเหลื่อมล้ำทางการศึกษาอย่างเด่นชัด โดยเฉพาะการขาดแคลนสื่อการเรียนการสอน และการกักกันโอกาสในการเข้าถึงหลักสูตรเสริมศักยภาพหรือการเรียนพิเศษของโรงเรียนไว้เฉพาะกลุ่มนักเรียนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี ซึ่งขัดต่อหลักการของสถานศึกษาภาครัฐ ยิ่งไปกว่านั้น ทั้งโรงเรียนและชุมชนยังขาดการพัฒนาหลักสูตรทักษะอาชีพเชิงปฏิบัติการที่สามารถนำไปสร้างรายได้จริง ตลอดจนขาดแคลนกิจกรรมส่งเสริมเยาวชนเชิงรุกอย่างต่อเนื่อง โดยกิจกรรมส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นเพียงกิจกรรมตามวาระสำคัญ เช่น วันเด็กแห่งชาติ ซึ่งจัดร่วมกับหน่วยงานภายนอก ประกอบกับเยาวชนส่วนใหญ่ขาดความสนใจเข้าร่วม และหลายครอบครัวมุ่งเน้นการประกอบอาชีพจนละเลยการมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน นอกจากนี้มีสาเหตุและปัจจัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่สะท้อน (1) ปัจจัยด้านกระบวนการและแผนพัฒนา เยาวชนถูกวางสถานะให้เป็นเพียงผู้รับบริการมากกว่าผู้มีส่วนร่วม อีกทั้งโรงเรียนและชุมชนยังขาดแผนยุทธศาสตร์และโครงการพัฒนาเยาวชนที่ชัดเจนและยั่งยืน (2) ปัจจัยด้านสถาบันครอบครัว สภาพทางเศรษฐกิจบังคับให้ผู้ปกครองต้องทำงานหนักจนขาดการดูแลเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ส่งผลให้เยาวชนขาดที่ปรึกษาในการดำเนินชีวิต และสุ่มเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาพฤติกรรมเชิงลบ

2.3. ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านการแก้ไขปัญหาความยากจนและการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชน พบว่าสภาพและมิติของปัญหาที่ชัดเจนถึงปัญหาความยากจนและความเสื่อมถอยของทุนสังคมในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1–4 ที่มีรากเหง้าหยั่งลึกมาอย่างยาวนาน โดยปรากฏชัดนับแต่การปรับเปลี่ยนกายภาพเชิงพื้นที่จากการสร้างสะพานคอนกรีตเข้าสู่ชุมชนในปี พ.ศ.2516 ปัจจุบันภาระการพัฒนาชุมชนตกอยู่กับกลุ่มผู้สูงอายุที่ขาดอาชีพเสริมและรายได้ ขณะที่อัตราการว่างงานขยายตัวสูงขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนและแรงงานไร้ทักษะ ส่วนประชากรวัยทำงานที่มีศักยภาพมักออกไปประกอบอาชีพนอกพื้นที่ตั้งแต่เช้าตรู่ ทำให้ชุมชนซบเซาในยามกลางวัน สภาพการณ์ดังกล่าวนำไปสู่การลดทอนความเข้มแข็งของชุมชน เกิดความแตกแยก แบ่งพรรคแบ่งพวกเชิงอำนาจอย่างชัดเจน ซึ่งสะท้อนผ่านกระบวนการแข่งขันคัดเลือกคณะกรรมการชุมชน นอกจากนี้ยังมีสาเหตุและปัจจัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างถึง (1) ปัจจัยด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ได้สัมพันธภาพระหว่างคนในชุมชนลดระดับลงสู่การต่างคนต่างอยู่ การ

ปฏิสัมพันธ์จำกัดอยู่เพียงงานประเพณีประจำปี เช่น วันสงกรานต์ วันปีใหม่ หรือกิจกรรมบุญของวัดประชาระบือธรรมเท่านั้น (2) ปัจจัยด้านอุดมการณ์และการเมือง การมีความคิดเห็นทางการเมืองที่ฝักใฝ่ต่างฝ่าย ก่อให้เกิดความอคติและความแตกแยกเชิงความคิด สะท้อนออกมาในรูปของการเมินเฉย ขาดความร่วมมือและไม่ร่วมแรงร่วมใจในการพัฒนาท้องถิ่น

2.4 ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมโดยอำนาจรัฐ โดยมีสภาพและมิติของปัญหาที่แม้ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1–4 จะตั้งอยู่ในพื้นที่เขตบริการของสำนักงานเขตดุสิตและใกล้เคียงกับหน่วยงานราชการหลายแห่ง แต่กลับประสบปัญหาความไม่เป็นธรรมจากการใช้อำนาจรัฐอย่างต่อเนื่อง ประชาชนสะท้อนถึงการปฏิบัติหน้าที่อย่างสองมาตรฐานของเจ้าหน้าที่รัฐ โดยเฉพาะการเอื้อประโยชน์ การดูแล และการอำนวยความสะดวกให้แก่ญาติมิตรหรือพวกพ้องของตนมากกว่าประชาชนทั่วไป ขณะเดียวกันข้อร้องเรียนของชาวบ้านและข้อขอความร่วมมือต่อหน่วยงานภาครัฐมักถูกละเลย ไม่ได้รับการตรวจสอบหรือไม่มีการตอบสนอง ยิ่งไปกว่านั้นโครงการที่ภาครัฐนำลงมาขับเคลื่อนในพื้นที่ เช่น โครงการป้องกันปัญหายาเสพติด หรือการแจกจ่ายสิ่งของช่วยเหลือ กลับสร้างความไม่พึงพอใจเนื่องจากการดำเนินงานที่ไม่โปร่งใสและไม่ตรงบริบทเกิดขึ้นเฉพาะกลุ่ม โดยมีสาเหตุและปัจจัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่เป็น (1) ระบบอุปถัมภ์และผลประโยชน์แอบแฝง เกิดจากการเล่นพรรคเล่นพวกเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนและกลุ่มพวกพ้องในชุมชนมากกว่าการคำนึงถึงประโยชน์สาธารณะ (2) เจตคติและวัฒนธรรมการทำงานของภาครัฐ เจ้าหน้าที่รัฐขาดความจริงใจ ความทุ่มเท และจิตสาธารณะในการเข้าถึงทุกข์สุขของประชาชน โดยจะเข้ามาปฏิสัมพันธ์เฉพาะเมื่อได้รับการร้องเรียนอย่างหนักหรือเมื่อมีผลประโยชน์เกื้อกูลเท่านั้น

2.5 ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านการเข้าถึงทรัพยากรและสวัสดิการของรัฐ โดยพบว่า สภาพและมิติของปัญหาของประชาชนในชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1–4 ประสบข้อจำกัดในการเข้าถึงสวัสดิการและทรัพยากรของรัฐในหลากหลายมิติ ทั้งการรักษาความปลอดภัยจากเจ้าหน้าที่ตำรวจที่ไม่ทั่วถึง โดยมุ่งตรวจตราเฉพาะถนนสายหลักแต่ละเลยพื้นที่ตรอกซอย ด้านสวัสดิการผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นกลุ่มประชากรหลักที่อาศัยในพื้นที่ตลอดเวลา ได้รับเบี้ยยังชีพเพียง 500 บาทต่อเดือน ซึ่งไม่สอดคล้องกับอัตราค่าครองชีพในเมืองหลวงและขาดการส่งเสริมอาชีพเสริม ส่วนมิติระบบการบริการสาธารณสุข ผู้ใช้สิทธิประกันสุขภาพ (บัตรทอง)

สะท้อนว่าได้รับบริการและยารักษาโรคที่มีคุณภาพต่ำ ส่งผลให้ระยะเวลาการรักษาเนิ่นนาน ตลอดจนการขาดแคลนเวชภัณฑ์ในศูนย์สุขภาพชุมชน อย่างไรก็ดี กลุ่มบุคคลที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่รัฐกลับได้รับการบริการและสิทธิประโยชน์ที่ดีกว่าอย่างเห็นได้ชัด นอกจากนี้ยังมีสาเหตุและปัจจัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง (1) นโยบายการจัดสรรทรัพยากรที่ไม่สอดคล้องกับภูมิสังคม โดยการกำหนดนโยบายและการจัดสรรสวัสดิการของภาครัฐมีลักษณะสั่งการจากบนลงล่าง (Top-down) มีการคำนวณจากเอกสารที่เป็นข้อมูลเดิม ไม่เป็นปัจจุบัน รายงานทางเดียวขาดการสำรวจบริบทภูมิสังคมและสภาวะค่าครองชีพจริงของชุมชนเมือง (2) เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและโครงสร้างเหลื่อมล้ำ ซึ่งประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ประกอบอาชีพรับจ้างหาเช้ากินค่ำ มีภาระหนี้สินมากกว่าเงินออม สภาวะความยากจนจึงกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการเข้าถึงทรัพยากรรัฐที่มักผูกติดกับฐานานุรูปทางเศรษฐกิจ และ (3) การขาดความเข้มแข็งและระบบการร้องเรียนที่ไม่สัมฤทธิ์ผล ข้อร้องเรียนของประชาชนถูกละเลย ขณะเดียวกันคนในชุมชนเกิดสภาวะความเฉื่อยชา เฉยเมย ขาดความสามัคคี และมุ่งเน้นประโยชน์ส่วนตน จึงขาดพลังในการเรียกร้องสิทธิและการเข้าถึงทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ

2.6 ปัญหาความเหลื่อมล้ำด้านการมีส่วนร่วมและการตอบสนองของรัฐต่อข้อคิดเห็นของชุมชน ซึ่งพบว่าสภาพและมิติของปัญหาของชุมชนเมืองอยู่ที่กระบวนการมีส่วนร่วมและการแสดงความคิดเห็นซึ่งในชุมชนวัดประชาระบือธรรมมักถูกผูกขาดโดยกลุ่มผู้นำชุมชนหรือผู้มีอำนาจบางกลุ่มเท่านั้น แม้ว่าผู้เข้าประชุมส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ กลุ่มคนว่างงาน และผู้ประกอบอาชีพในครัวเรือน แต่คนกลุ่มนี้กลับมีบทบาทในการแสดงความคิดเห็นน้อยมาก เนื่องจากขาดการเปิดโอกาส และความประสงค์ที่จะหลีกเลี่ยงความขัดแย้งในชุมชน ส่งผลให้ปัญหาสำคัญหลายประการไม่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาแก้ไข ขณะเดียวกัน การตอบสนองของภาครัฐต่อข้อเสนอแนะของชุมชนอยู่ในระดับต่ำยิ่ง (ข้อเสนอได้รับการตอบสนองเพียงประมาณ 1 ใน 10 เรื่อง) ซึ่งสะท้อนถึงช่องว่างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนอย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีสาเหตุและปัจจัยเงื่อนไขเชิงโครงสร้าง (1) โครงสร้างอำนาจและการผูกขาดการทำงาน โดยการขับเคลื่อนกิจกรรมชุมชนตกอยู่กับกลุ่มคนเพียงบางกลุ่ม เกิดการกีดกันและหลีกเลี่ยงการถกเถียงเพื่อป้องกันความขัดแย้ง ขณะที่เยาวชนและคนวัยทำงานขาดการมีส่วนร่วมและขาดจิตสาธารณะต่อส่วนรวม (2) กลไกการรับฟังและการตอบสนองของภาครัฐ

ยังขาดประสิทธิภาพ เพราะว่าหน่วยงานภาครัฐยังไม่สามารถเข้าถึงและเข้าใจบริบทความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ส่งผลให้นโยบายและการแก้ไขปัญหาที่ส่งลงพื้นที่มาพัฒนาและแก้ไขปัญหาไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างตรงจุด

เมื่อนำปัญหาทั้ง 6 มิติสะท้อนถึงสภาวะวิกฤตเชิงโครงสร้างและสัมพันธภาพที่ซับซ้อน ทำให้การแก้ไขปัญหาแบบแยกส่วนโดยภาครัฐในอดีตไม่สามารถประสบความสำเร็จได้เนื้องจากขาดการเข้าใจภูมิสังคม ผู้เขียนจึงนำข้อมูลมาสังเคราะห์เพื่อสร้างระบบนิเวศการสร้างองค์ความรู้ที่เชื่อมโยงกระบวนการวิศวกรรมสังคมและทักษะวิศวกรสังคม เป็นกลไกขับเคลื่อนหลักเพื่อเปลี่ยนผ่านชุมชนจากผู้รับบริการที่ไร้พลัง สู่นวัตกรสังคมผู้ร่วมสร้างสรรค์ ด้วย 4 มิติการพัฒนาทางวิศวกรรมสังคม ดังต่อไปนี้

1) การสืบสาวหาสาเหตุเชิงโครงสร้างด้วยทักษะนักคิดวิเคราะห์

1.1) การเชื่อมโยงปัญหา พบว่าปัญหาความเสื่อมโทรมของคลองบางกระบือ คลองวัดน้อยนพคุณ ความมืดในตรอกซอย ความยากจน และยาเสพติด มิใช่ปัญหาโดดเดี่ยว แต่เกิดจากสาเหตุรากเหง้า (root cause) เดียวกัน คือ การขาดแผนพัฒนาเชิงโครงสร้างของรัฐ ความอ่อนแอของทุนสังคม การทิ้งขยะและน้ำเสียลงลำคลองโดยตรง

1.2) กระบวนการวิศวกรรมสังคมได้นำเครื่องมือวิศวกรสังคม อาทิ เครื่องมือฟ้าประทานที่เป็นผังภาพต้นไม้ปัญหา (problem tree) เข้าไปจับคู่กับผู้แทนชาวบ้าน ผู้สูงอายุ และเยาวชน เพื่อจำแนกสภาวะปัญหาออกจากสาเหตุที่แท้จริง

1.3) นิเวศองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเกิดการตกผลึกความรู้ร่วมกันว่า ปัญหาทางกายภาพและเศรษฐกิจเชื่อมโยงกับพฤติกรรมคนในชุมชนและการละเลยของภาครัฐ ทำให้ชุมชนมองเห็นภาพรวมของระบบและหยุดที่จะโยนความผิดให้กันและกัน ต้องร่วมกันแก้ไข ไม่ให้ปัญหาตกเป็นหน้าที่ของคนใดคนหนึ่ง กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่ต้องแก้ไขอย่างเป็นระบบ

2) การเปิดพื้นที่สื่อสารสะพานเชื่อมความสัมพันธ์ด้วยทักษะนักสื่อสาร

2.1) การเชื่อมโยงปัญหา ที่เป็นความแตกแยกแบ่งฝักแบ่งฝ่าย การขัดแย้งทางการเมือง การเล่นพรรคเล่นพวก และพฤติกรรมต่างคนต่างอยู่ ตลอดจนช่องว่างระหว่างเยาวชน ผู้สูงอายุ และภาครัฐ

2.2) กระบวนการวิศวกรรมสังคม มีการใช้ทักษะการสื่อสารเชิงสร้างสรรค์และการเป็นผู้ฟังที่ดี เพื่อจัดตั้งห้องเรียนชุมชนหรือพื้นที่กลางในการถกแถลงอย่างสร้างสรรค์และสันติ ละทิ้งความอคติทางการเมือง เปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุ เยาวชน และคนว่างงานได้มีเสียงในการแสดงความคิดเห็นเท่าเทียมกับกลุ่มผู้นำ หรือเรียกอีกอย่างว่า การฟังเสียงจากชุมชน (community voice)

2.3) นิเวศองค์ความรู้ที่เกิดขึ้น โดยการสร้าง “กระบวนทัศน์การสื่อสารเพื่อความสมานฉันท์” ช่วยสร้างความเห็นอกเห็นใจ ฟื้นฟูความสัมพันธ์ในชุมชน และลดแรงต้านทางการเมือง ทลายภาวะการทำงานกระจุกตัวอยู่เพียงกลุ่มกรรมการชุมชน

3) การบูรณาการภาคีและการถ่วงดุลอำนาจด้วยทักษะนักประสานงาน

3.1) การเชื่อมโยงปัญหา ที่มีการเอื้อประโยชน์แก่พวกพ้องโดยอำนาจรัฐ การบริการสาธารณสุขสองมาตรฐาน นโยบายที่ไม่ตรงภูมิสังคม และการที่ชุมชนขาดพลังในชุมชนกับการต่อรองกับหน่วยงานภายนอก

3.2) กระบวนการวิศวกรรมสังคม นำเครื่องมือการประสานงานและกลไก “บ้าน วัด โรงเรียน” (บวร) เข้ามาถักทอเป็นเครือข่ายความร่วมมือ ควบคู่กับการใช้ข้อมูลเชิงประจักษ์จากการสืบสาวปัญหา หาสาเหตุของปัญหา ยื่นเสนอต่อหน่วยงานภาครัฐ (อาทิ สำนักงานเขตดุสิต สถานีตำรวจ หรือศูนย์สาธารณสุข) อย่างเป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผล

3.3) นิเวศองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับชุมชนจากเดิมที่เป็นผู้ใช้อำนาจกับผู้ยอมจำนนมาเป็น “ภาคีร่วมพัฒนา” (co-developers) ชุมชนสามารถใช้องค์ความรู้เป็นเครื่องมือในการตรวจสอบ ถ่วงดุล และเรียกร้องสิทธิทรัพยากรที่เท่าเทียมอย่างสมภาคภูมิ

4) การต่อยอดนวัตกรรมเชิงพื้นที่และการพึ่งตนเองด้วยทักษะนวัตกรสังคม

4.1) การเชื่อมโยงปัญหา ที่มีปัญหาความยากจน ผู้สูงอายุขาดรายได้ เยาวชนไร้ทักษะอาชีพ โรงเรียนขาดหลักสูตรอาชีพ และการขาดเบี้ยสวัสดิการที่เพียงพอต่อค่าครองชีพในสังคมเมือง

4.2) กระบวนการวิศวกรรมสังคม ใช้กระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) และการวิจัยโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (CBR) ถอดมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสร้าง

มูลค่าเพิ่ม (ดังเช่น บทเรียนกลุ่มอาชีพนวดกดจุดและแบรนด์ผลิตภัณฑ์สมุนไพรดุสิตระบือธรรม) เพื่อสร้างระบบเศรษฐกิจฐานรากที่บริหารจัดการตนเองได้

4.3) นิเวศองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นด้วยการยกระดับจากความรู้ดั้งเดิมสู่นวัตกรรมผลิตภัณฑ์และบริการเพื่อสุขภาพ เกิดเป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจชุมชนที่สร้างงาน สร้างรายได้ให้ผู้สูงอายุและคนว่างงาน ลดการพึ่งพาสวัสดิการรัฐเพียงอย่างเดียว และสถาปนาความมั่นคงทางชีวิตอย่างยั่งยืน

ชี้ให้เห็นว่า นิเวศการสร้างองค์ความรู้เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืนได้เชื่อมโยงกันอย่างเป็นเอกภาพ โดยมี นักศึกษาวิศวกรสังคม ทำหน้าที่เป็น “ตัวเร่งการเรียนรู้” (catalyst) นำองค์ความรู้จากมหาวิทยาลัยลงสู่พื้นที่ชุมชน ขณะที่ คนในชุมชน ทำหน้าที่เป็นนวัตกรร่วม (co-innovators) ที่ดึงเอาบริบทจริงและภูมิปัญญามาแก้ปัญหาตนเอง ทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ได้จึงไม่ใช่เพียงการแก้ปัญหาเรื่องสาธารณูปโภคหรือการบริการของรัฐเป็นจุดๆ ไปแต่เป็นการสร้างทุนมนุษย์ที่มีภูมิคุ้มกันให้ชุมชนเมืองมีโครงสร้างทางสังคมที่เข้มแข็ง มีเศรษฐกิจฐานรากที่พึ่งตนเองได้ และมีศักยภาพในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชนของตนเองได้แบบครบวงจรอย่างเป็นระบบ

นอกจากนี้ยังพบข้อมูลที่สะท้อนเสียงจาก “43 ผู้นำชุมชนเมือง” ในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร โดยการจัดเวทีชาวบ้านระดมความต้องการของผู้นำชุมชน ปี พ.ศ.2556 (ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2556) ได้สะท้อนปัญหาและความต้องการโดยเสียงส่วนใหญ่ของผู้นำชุมชน พบว่า ประชาชนอยากมีอาชีพเสริมที่สามารถเพิ่มรายได้ให้ตนเองกับครอบครัวได้บ้างโดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ติดตลาด หรือมีตลาดนัดชุมชน รองลงมาเป็นความต้องการที่อยากลดปัญหายาเสพติดภายในชุมชน และอยากให้ผู้สูงอายุสุขภาพดีมีรายได้เสริมพึ่งตนเองได้ มีศักดิ์ศรีเพิ่มขึ้น ซึ่งในครั้งนี้ได้ทำการ “หยั่งเสียงยกมือ” จากเวทีระดมความคิดเห็นพบว่า ประชาชนมีความต้องการที่จะส่งเสริมสุขภาพให้กับประชาชนในชุมชนเป็นสำคัญ และประชาชนส่วนใหญ่สะท้อนออกมาในรูปความต้องการที่จะให้เกิดเป็นโครงการหรือกิจกรรม โดยแบ่งเป็น 3 ระดับดังต่อไปนี้

1) โครงการระดับชุมชนพึ่งตนเอง (community-led initiatives) ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาที่ประชาชนและองค์กรชุมชนมีศักยภาพในการขับเคลื่อนและบริหารจัดการได้ด้วยตนเอง

โดยมีโครงการลำดับความสำคัญ 3 อันดับแรก ได้แก่ (1) โครงการพัฒนาทักษะและฝึกสอนฟุตซอลแก่เยาวชน มุ่งแก้ปัญหาการขาดส่วนร่วมของเยาวชนในการพัฒนาชุมชน ตลอดจนความเสี่ยงต่อการพนัน ยาเสพติด และพฤติกรรมความรุนแรง การนำกีฬาฟุตซอลมาเป็นเครื่องมือช่วยส่งเสริมการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ สร้างความสามัคคีในหมู่คณะ และเสริมสร้างสุขภาวะทางกายที่แข็งแรง (2) โครงการธนาคารขยะ มุ่งจัดการข้อจำกัดด้านพื้นที่และการจัดเก็บขยะที่ไม่เป็นระเบียบในชุมชนเมืองที่มีความแออัดสูง โครงการนี้นอกจากจะช่วยลดปริมาณขยะและมลพิษที่เป็นแหล่งสะสมของเชื้อโรคแล้ว ยังช่วยปลูกฝังวินัยการคัดแยกขยะ และสร้างรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชนผ่านการหมุนเวียนวัสดุรีไซเคิล (3) โครงการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด แม้ในอดีตจะมีความพยายามจัดกิจกรรมร่วมกับภาครัฐและกรุงเทพมหานคร เช่น โครงการครอบครัวสัมพันธ์ แต่สภาวะปัญหายาเสพติดในปัจจุบันกลับยิ่งทวีความรุนแรง ชุมชนจึงมีความเชื่อมั่นว่าหากปรับเปลี่ยนรูปแบบมาให้ประชาชนเป็นผู้ขับเคลื่อนหลักเชิงรุกอย่างต่อเนื่อง โดยมีภาครัฐสนับสนุนด้านงบประมาณและบุคลากร จะช่วยควบคุมและลดทอนความเสี่ยงต่อเยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

2) โครงการระดับความร่วมมือระหว่างชุมชนและภาครัฐ (co-managed initiatives) เป็นโครงการพัฒนาที่จำเป็นต้องผสานพลังความร่วมมือระหว่างชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ เพื่อก้าวข้ามข้อจำกัดด้านทักษะและความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ประกอบด้วย (1) โครงการฝึกทักษะอาชีพ มุ่งสร้างรายได้และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นความต้องการวิกฤตของประชาชน แต่จำเป็นต้องอาศัยศักยภาพจากภาครัฐในฐานะผู้สนับสนุนด้านองค์ความรู้ วิทยากรผู้เชี่ยวชาญ และเครื่องมือฝึกอบรม ทั้งนี้ ชุมชนคาดหวังให้ภาครัฐช่วยเชื่อมโยงการพัฒนาไปสู่การสนับสนุนช่องทางการจัดจำหน่ายและการตลาดหลังจากสิ้นสุดการฝึกอบรม (2) โครงการส่งเสริมสุขภาพด้วยการแพทย์แผนไทย เป็นโครงการหนึ่งที่ประชาชนมีความต้องการให้เกิดขึ้นในปี 2555-2556 และถือเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาวะเชิงป้องกันและการฟื้นฟูสุขภาพของคนในชุมชน โดยเฉพาะการเพิ่มศักยภาพการปฏิบัติงานของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.) ให้สามารถดูแลสุขภาพประชาชนในเบื้องต้น ควบคู่ไปกับการสร้างโอกาสในการต่อยอดเป็นอาชีพสร้างรายได้ให้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ

3) โครงการระดับภารกิจภาครัฐ (state-provided infrastructure & services) เป็นโครงการพัฒนาที่ต้องอาศัยกำลัง งบประมาณ และเครื่องมือเฉพาะทางของภาครัฐเป็นผู้ปฏิบัติการหลัก เนื่องจากเกินขอบเขตความสามารถที่ชุมชนจะดำเนินการได้ด้วยตนเอง ได้แก่ (1) โครงการฝึกอบรมคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศสำหรับคน 3 วัย แม้ชุมชนจะขาดแคลนสถานที่ อุปกรณ์คอมพิวเตอร์ และวิทยากร แต่ประชาชนทุกช่วงวัย—ตั้งแต่เด็ก เยาวชน วัยทำงาน จนถึงผู้สูงอายุ—ต่างให้ความสนใจในการเรียนรู้ทักษะเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT) โครงการนี้จึงมีความสำคัญยิ่งในการสร้างภูมิคุ้มกันทางดิจิทัลและการรู้เท่าทันเทคโนโลยีในยุคโลกาภิวัตน์ (2) โครงการติดตั้งและปรับปรุงระบบไฟฟ้าส่องสว่างในจุดเสี่ยง เป็นภารกิจเร่งด่วนในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมทางกายภาพยามค่ำคืน เพื่อลดจุดเสี่ยงภัย เสริมสร้างความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน และป้องกันอุบัติเหตุให้แก่ประชาชนในชุมชนและผู้สัญจรไปมาได้อย่างทันท่วงที เป็นอีกโครงการหนึ่งที่ประชาชนต้องการและอยากให้เกิดขึ้นภายในปี พ.ศ. 2555-2556

นอกจากนี้ผู้นำและประชาชนยังต้องการเห็นความเปลี่ยนแปลงในชุมชนในหลากหลายมิติซึ่งโดยส่วนใหญ่มักจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของสุขภาวะของชุมชน ได้แก่ (1) โครงการความสะอาดในชุมชน (2) โครงการดูแลผู้สูงอายุ (3) โครงการหน้าบ้านหน้ามอง (4) โครงการช่วยดูแลลูกหลาน (5) โครงการพัฒนาด้านสุขภาพและร่างกาย (6) โครงการฝากบ้านไว้กับเพื่อนบ้าน (7) โครงการขุดลอกท่อระบายน้ำ (8) โครงการกลุ่มออมทรัพย์วันละ 1 บาท (9) โครงการตัดแต่งกิ่งไม้ในชุมชน และ(10) โครงการแอโรบิคชุมชน อย่างไรก็ตาม “การนำความต้องการไปสู่การปฏิบัติจริง” ในการระดมความคิดเห็น ปัญหา ความต้องการจากผู้นำชุมชนจำเป็นต้องถูกคัดเลือกให้ปฏิบัติจริงเร่งด่วน คือ “ความต้องการการสร้างอาชีพได้และส่งเสริมสุขภาพของคนในชุมชน” เกิดแนวทางให้นักวิจัยได้คัดเลือกประเด็นปัญหาและความต้องการไปดำเนินการทำวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชาการแก่สังคม

ก่อนการดำเนินงานบริการวิชาการแก่สังคมอย่างเต็มรูปแบบ ได้มีการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นร่วมกับผู้นำชุมชนและประชาชนอย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลา 3 ปี เพื่อร่วมกันวิเคราะห์และจำแนกสภาวะปัญหา ตลอดจนความต้องการที่แท้จริงของพื้นที่ ภายใต้แนวดำเนินงาน “มุ่งเป้าตรงจุด สะท้อนปัญหาตรงประเด็น” นำไปสู่การค้นพบข้อเท็จจริงเชิงลึกที่มี

ความเฉพาะเจาะจง (ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2558; 2559) ทั้งนี้ ผลจากการประมวลและสังเคราะห์ข้อมูลการสำรวจสภาพปัญหา ข้อเสนอแนะ และภารกิจของภาคส่วนต่างๆ ในพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ พ.ศ.2557 ถึง พ.ศ.2559 ชี้ให้เห็นถึงพลวัตและความท้าทายที่มีลักษณะทับซ้อนและเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ ทั้งในมิติเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการบริหารจัดการภาครัฐ ซึ่งสามารถจำแนกและสรุปเนื้อหาเชิงบูรณาการออกเป็น 4 มิติหลัก ดังนี้

1) มิติการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากและสังคมสร้างสรรค์ ซึ่งปัญหาความยากจนและการขาดโอกาสทางเศรษฐกิจของกลุ่มผู้ค้ารายย่อยและกลุ่มผู้สูงอายุ ซึ่งมีแนวโน้มเพิ่มจำนวนขึ้นตามโครงสร้างสังคมสูงวัยเป็นประเด็นเร่งด่วนที่ต้องได้รับการแก้ไข

1.1) พื้นที่ค้าขายและการสนับสนุนอาชีพ ชุมชนต้องการให้เพิ่มพื้นที่ค้าขายเชิงผ่อนผันโดยไม่จำกัดเฉพาะสถานที่ราชการ พร้อมทั้งรับการสนับสนุนงบประมาณพัฒนาอาชีพจากฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต (ทั้งในรูปแบบทุนสนับสนุนกลุ่มอาชีพไม่เกิน 5,000 บาท และการยื่นเสนอในนามบุคคล) เพื่อต่อยอดอาชีพท้องถิ่น อาทิ การนวดไทย และการออกแบบผลิตภัณฑ์ดุสิตระบือธรรม รวมถึงการจัดหาช่องทางการตลาดอย่างเป็นรูปธรรม

1.2) การส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุ มุ่งเน้นการรวมกลุ่มผู้สูงอายุเพื่อจัดทำกิจกรรมออมทรัพย์และประกอบอาชีพเสริมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งนอกจากจะช่วยสร้างรายได้และเพิ่มพูนคุณค่าในตนเองแล้ว ยังเป็นกลไกสำคัญในการดูแลสุขภาวะทางจิตใจและสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคมสูงวัย

1.3) การเสริมสร้างศักยภาพทางปัญญาและเทคโนโลยี สังคมต้องการยกระดับคุณภาพการศึกษาทั้งในและนอกระบบ โดยเน้นการขอความอนุเคราะห์จากสถาบันอุดมศึกษาในการบริหารจัดการห้องสมุดชุมชน และการสนับสนุนบุคลากรผู้เชี่ยวชาญมาถ่ายทอดทักษะด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ (IT) เพื่อใช้ประโยชน์จากคอมพิวเตอร์ที่ได้รับการจัดสรรให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

2) มิติการยกระดับสุขภาวะและสวัสดิการคุณภาพชีวิต ซึ่งเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางสุขภาพและสวัสดิการสังคมดำเนินงานผ่านกลไกการบริการสาธารณสุขขั้นปฐมภูมิ และระบบการจัดสรรสวัสดิการรัฐ

2.1) การส่งเสริมสุขภาพทุกช่วงวัย โดยมีศูนย์บริการสาธารณสุข 38 (เขตดุสิต) ร่วมกับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสส.) ขับเคลื่อนการดูแลสุขภาพเชิงรุก ตั้งแต่การสร้างภูมิคุ้มกันในเด็กเล็ก การดูแลวัยทำงาน ตลอดจนการติดตามประเมินสุขภาพผู้สูงอายุและผู้ป่วยติดเตียงถึงเคหสถาน อย่างไรก็ตาม ชุมชนยังต้องการการสนับสนุนด้านการซ่อมแซมบ้านเรือนให้แก่ผู้ยากไร้และผู้ป่วยอนาถา (วงเงินไม่เกิน 20,000 บาทต่อราย) เพื่อยกระดับสุขอนามัยในที่อยู่อาศัย

2.2) การบริหารจัดการเบี้ยยังชีพ ปัญหาความซ้ำซ้อนและข้อมูลไม่ตรงตามจริงในการจ่ายเบี้ยยังชีพ (ผู้สูงอายุ ผู้พิการ ทุนการศึกษา และผู้ผูกขาดรายได้) มีสาเหตุหลักมาจากการย้ายที่อยู่อาศัยโดยไม่แจ้งย้าย หรือการไม่แจ้งเสียชีวิตเพื่อรับสิทธิเกินจริง ซึ่งต้องอาศัยการบูรณาการฐานข้อมูลที่ถูกต้องระหว่างชุมชนและสำนักงานเขต

3) มิติการจัดการสิ่งแวดล้อมและโครงสร้างพื้นฐานกายภาพ ซึ่งสะท้อนสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมและปัญหาโครงสร้างพื้นฐานในพื้นที่แออัดส่งผลกระทบตรงต่อสุขภาวะและความปลอดภัยของประชาชน

3.1) วิกฤตสิ่งแวดล้อมและลำคลอง ปัญหาน้ำเสีย ขยะมูลฝอย และกลิ่นเหม็นในลำคลองสาธารณะ มีสาเหตุจากการระบายน้ำทิ้งจากครัวเรือนและการทิ้งขยะลงแหล่งน้ำอย่างขาดสุขอนามัย ซึ่งเป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องการการร่วมมือระหว่างราษฎรและภาครัฐในการฟื้นฟูและสร้างจิตสำนึกเชิงอนุรักษ์

3.2) สิทธิการใช้ประโยชน์พื้นที่และการจราจร ซึ่งเป็นความขัดแย้งจากการจอดรถยนต์กีดขวางทางเท้าและตรอกซอย นำไปสู่ปัญหาจราจร ชุมชนแออัด และอาชญากรรม โดยมีข้อจำกัดด้านอำนาจหน้าที่ กล่าวคือ สำนักงานเขตรับผิดชอบเฉพาะพื้นที่ทางเท้า ขณะที่พื้นที่การจราจรบนถนนเป็นอำนาจบังคับใช้กฎหมายของเจ้าหน้าที่ตำรวจ (สน.สามเสน) ซึ่งมีมาตรการบังคับใช้กฎหมายและเปรียบเทียบปรับอย่างเข้มงวด

4) มิติการบริหารจัดการเชิงบูรณาการ ความปลอดภัย และการลดความรุนแรง สะท้อนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ตลอดจนการสร้างความสมานฉันท์ในชุมชน ต้องอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างภาครัฐและภาคประชาชนอย่างใกล้ชิด

4.1) การป้องกันอาชญากรรมและยาเสพติด ชุมชนต้องการให้เจ้าหน้าที่ตำรวจ สน.สามเสน ลงพื้นที่ตรวจตราความปลอดภัยและสอดส่องปัญหายาเสพติดเชิงรุก โดยมุ่งหวังการตอบสนองต่อเหตุฉุกเฉินอย่างรวดเร็ว (ภายใน 3 นาที) ควบคู่กับการขับเคลื่อนโครงการ "ชุมชนสีขาว" เพื่อสร้างพื้นที่ปลอดสิ่งเสพติดโดยมีชุมชนต้นแบบ

4.2) การลดความรุนแรงและการป้องกันภัยสังคม เป็นการนำมาตรการทางกฎหมายและกลไกชุมชนมาใช้นำร่องเพื่อลดความรุนแรงในครอบครัวและการแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบ

4.3) กระบวนการมีส่วนร่วมและการทำงานเชิงรุก โดยชาวบ้านมีความประสงค์ให้ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ภาครัฐหมั่นลงพื้นที่สุ่มตรวจและติดตามแก้ไขปัญหาอย่างสม่ำเสมอ โดยยึดกระบวนการบูรณาการแบบมีส่วนร่วมที่ให้ "ชุมชนเป็นศูนย์กลาง" เพื่อสร้างโมเดลต้นแบบการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ทั้งนี้ได้บทสรุปเชิงสังเคราะห์ภาพรวมปัญหาและความต้องการของชุมชนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (พ.ศ.2557–2559) ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้ประสบความสำเร็จนั้นไม่สามารถแยกส่วนการดำเนินงานได้แต่ต้องอาศัยกลไกการบริหารจัดการแบบบูรณาการอย่างมีส่วนร่วมที่แท้จริงเชื่อมโยงระหว่างเศรษฐกิจ (การสร้างอาชีพและรายได้) สุขภาวะ (การดูแลสุขภาพและสวัสดิการ) กายภาพสิ่งแวดล้อม (การจัดการขยะและที่อยู่อาศัย) และความมั่นคงปลอดภัย (การปราบปรามยาเสพติดและลดความรุนแรง) โดยปรับเปลี่ยนบทบาทของภาครัฐจากการเป็นผู้สั่งการให้มาเป็นผู้สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการทำงานของประชาชนในพื้นที่เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนและภาคีเครือข่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการตนเองได้อย่างแท้จริง

ต่อมาในปี พ.ศ.2560 เป็นจุดเริ่มต้นทำความร่วมมือในการปฏิบัติกิจกรรมกับชุมชน ซึ่งแนวคิดนี้เกิดขึ้นในการจัดเวทีชาวบ้านระดมความต้องการของประชาชน ได้จัดทำความร่วมมือกิจกรรมสำคัญในการยึดพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม “ทำงานวิชาการพัฒนาท้องถิ่น” ใน

มิติชุมชนเมือง ซึ่งขณะนั้นผู้เขียนดำรงตำแหน่งเป็นรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา นำทีมลงพื้นที่เปิดเวทีทำความร่วมมือกับประชาชนและภาครัฐ ในการทำความร่วมมือทำงานในการพัฒนาท้องถิ่นร่วมกัน โดยใช้ศาสตร์วิชาด้านการจัดการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏ โดยเก็บข้อมูลและทำความร่วมมือจากประชาชน ผู้นำชุมชน ตัวแทนภาคประชาชน หน่วยงานรัฐ และภาคเอกชน (ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา, 2560) มีสาระสำคัญดังนี้

1) นักเรียนชั้น ม.3 ยังมีคนที่ยังอ่านหนังสือไม่ออกอยู่บ้าง

2) มีผู้สูงอายุจำนวนมากในชุมชน ซึ่งต้องการการตรวจและดูแลสุขภาพให้กับผู้สูงอายุในชุมชน,

3) ชุมชนบางแห่งนั้นรวมตัวกันยาก, มีความเห็นแก่ตัว, ชุมชนยังไม่มีความเข้มแข็ง, ยังคงมีกลุ่มคนที่ไม่มีรายได้ และส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้เช่าที่เป็นคนถิ่นอื่นอพยพมาอยู่ในกรุงเทพมหานคร, เยาวชนบางส่วนในชุมชนยังติดยาเสพติดหรือมีส่วนเกี่ยวข้องกับยาเสพติดอยู่

4) มีทหาร ตำรวจ กำกับดูแลความปลอดภัยให้ประชาชนอย่างใกล้ชิด

5) มีการกู้ยืมหนี้นอกระบบ เนื่องจากชาวบ้านไม่มีรายได้ที่แน่นอนและไม่สามารถกู้ยืมเงิน สินเชื่อจากธนาคารหรือสถาบันทางการเงินได้, มีความต้องการให้ขับเคลื่อนและผลักดันให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง โดยอยากให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆของชุมชน

6) ชุมชน ม.พัน 4 รอ. นั้นมีความพร้อมในการเอื้อเฟื้อสถานที่ให้ทำกิจกรรมได้

7) ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการ และถ่ายทอดนวัตกรรมสู่การพัฒนาชุมชนเมือง วัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต จังหวัดกรุงเทพมหานคร มีความต้องการให้มหาวิทยลัยถ่ายทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับการให้บริการที่ประทับใจสำหรับการนวดกดจุดฝ่าเท้า

จนกระทั่งปี พ.ศ.2565 ถือเป็นปีแห่งความสำเร็จในการดำเนินงานพัฒนาเชิงพื้นที่ตลอดระยะเวลา 15 ปี ซึ่งได้รับความไว้วางใจและการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่น ด้วยการขับเคลื่อนเชิงรุกของสาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา โดยความสำเร็จดังกล่าวเป็นรูปธรรมอย่างยิ่งเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ.2565 โดยมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาร่วมกับสำนักงานเขตดุสิต ได้จัดพิธีลงนามบันทึกความเข้าใจ (MOU) ความร่วมมือทางวิชาการเพื่อส่งเสริมและสนับสนุนนักศึกษาให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติงานจริงในพื้นที่ มุ่งเน้นการ

แลกเปลี่ยนเรียนรู้ การจัดการเรียนการสอน การวิจัย ตลอดจนการบริการวิชาการแก่สังคมร่วมกัน อันนับเป็นการสถาปนาความร่วมมือระดับนโยบายระหว่างองค์กรการศึกษาและหน่วยงานบริหารราชการท้องถิ่นอย่างแท้จริง จากกรอบความร่วมมือดังกล่าวนำไปสู่การกำหนดพื้นที่เป้าหมายการพัฒนา ณ ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งมีอัตลักษณ์เป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่ที่ยึดโยงด้วยโครงสร้างความสัมพันธ์แบบ “บ้าน วัด โรงเรียน” (บวร) เชื่อมโยง 4 ชุมชน 6 ผู้นำ (ผู้นำชุมชน 4 ชุมชน เจ้าอาวาส และผู้อำนวยการโรงเรียน) ทำงานบูรณาการด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม การแบ่งปันทรัพยากร บุคลากร และองค์ความรู้เพื่อพัฒนาชุมชนเป็นเอกภาพอย่างยั่งยืน

3. การสร้างความเปลี่ยนแปลงชุมชนเมือง

การนำองค์ความรู้การพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่น วิธี 3 ห่วงวิชาการและวิถี-วิธีวิศวกรสังคมนำสู่การรับใช้สังคมชุมชนท้องถิ่น การเห็นผลลัพธ์การพัฒนานั้นต้องอาศัยเวลานาน ไม่สามารถรีบร้อนให้เกิดผลอย่างทันทีทันใดในการพัฒนาได้ แต่สามารถวัดกระบวนการที่นำไปสู่การพัฒนาที่ถือว่าเป็นผลลัพธ์ได้เช่นเดียวกัน คือ การวัดผลลัพธ์ด้วย “การเปลี่ยนแปลง” ที่เกิดขึ้นจะเห็นผลลัพธ์ได้ทันที ซึ่งได้ก่อรูปขึ้นตั้งแต่การนำกระบวนการวิจัยเข้าสู่ชุมชนเมื่อปี พ.ศ.2552 เป็นต้นมา โดยเกิดกระบวนทัศน์การเปลี่ยนแปลงชุมชนเมืองจากงานวิชาการที่เข้าใจยากไปสู่ การปฏิบัติที่สัมผัสได้จริง ดังนี้

3.1 ปรัชญาและรากฐานการเปลี่ยนแปลง (foundational paradigm) การสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนเมืองไม่สามารถทำให้เกิดขึ้นได้ทันที แต่ต้องอาศัย "เวลา" (time) และการวัดผลลัพธ์ด้วยกระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงพฤติกรรมและโครงสร้างชุมชน โดยมีหลักยึดสำคัญ ได้แก่ (1) หลักทรงงาน 5 ประการ ประกอบด้วย ระเบิดจากข้างใน ภูมิสังคม ทำตามลำดับขั้น การมีส่วนร่วม และไม่ติดตำรา (2) วิธีการ "เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา" เป็นหัวใจหลักในการลงพื้นที่เพื่อสร้างการยอมรับและความยั่งยืน

3.2 กลไกหลักการเข้าถึงพื้นที่ (access mechanism & key actors) บริบทชุมชนเมืองที่มีความแออัดและซับซ้อนกลไกสำคัญในการขับเคลื่อน คือ (1) ผู้นำ คือผู้เบิกทางที่ดีที่สุด โดยผู้นำชุมชนคือผู้ที่รู้จักพื้นที่เสี่ยงและจุดเปราะบางได้ดีที่สุด การทำงานต้อง "มีผู้นำ" เพื่อความปลอดภัยและประสิทธิภาพ ซึ่งครูอาจารย์ต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำพานักศึกษาลงพื้นที่ใน

ระยะแรก (2) จากวิชาการสู่บริการวิชาชีพ การเปลี่ยนบทบาทนักศึกษาให้เป็นศูนย์กลางในการทำวิจัย และให้มีอาจารย์และประชาชนเป็นผู้ร่วมและเป้าหมายร่วมกัน เพื่อให้เกิดวิชาการที่สัมผัสได้จริงๆ ซึ่งช่วยสร้างรายได้เสริมและเพิ่มศักดิ์ศรีให้คนในชุมชน

3.3 กระบวนการ 7 ขั้นตอน จากบริการวิชาการสู่บริการวิชาชีพ (The 7-Step Professional Service) เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรม การทำงานต้องผ่านขั้นตอนที่เป็นระบบ ดังนี้

1) เห็นปัญหาและความต้องการแท้ เช่น ปัญหาผู้สูงอายุที่ขาดรายได้หรือขาดผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ชุมชน

2) รวมคนคิดร่วมมือกัน ดึงศักยภาพ "คนใน" (ที่มีเวลา) และ "คนนอก" (เครือข่าย) มาสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยน

3) แสวงหาองค์ความรู้ ใช้ความเชื่อมั่นในตัว "ครูอาจารย์" เป็นตัวเชื่อมโยงความรู้สู่ประชาชน

4) ลงมือทำทันที (learning by doing) เน้นการปฏิบัติมากกว่าการนั่งฟังทฤษฎี โดยให้ชุมชนทำจนช่ำชองเชี่ยวชาญ

5) ถอดบทเรียน เพื่อค้นหา "ช่องว่างของความรู้" (gap analysis) และกำหนดทิศทางที่สร้างสรรค์ โดยหัวใจสำคัญอยู่ที่การตั้งคำถามเพื่อการสะท้อนคิด (reflective inquiries) เพื่อสำรวจประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ได้แก่ (1) "พวกเราได้เรียนรู้ในกระบวนการกิจกรรมอย่างไร?" เพื่อสำรวจการรับรู้ของผู้เข้าร่วม (2) การค้นหา วิธีการใหม่ๆ หรือนวัตกรรมที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงาน (3) การระบุ สิ่งที่ไม่เคยรู้มาก่อน เพื่อชี้ให้เห็นถึงการขยายขอบเขตความรู้ และ (4) การวิเคราะห์ ปัญหา อุปสรรค และแนวทางการแก้ไข ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ

6) ไถ่ถามตามติด การไม่ทิ้งชุมชนหลังจบโครงการ (ตลอดกว่า 14 ปี) ช่วยสร้างความคุ้นเคยจนชุมชนเปิดเผยข้อมูลทั้งหมด

7) สร้างกลไกการเรียนรู้และพลังเครือข่าย ให้คนในสอนคนในจนเกิดความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองและต่อรองการพัฒนากับภาครัฐได้

3.4 ระบบนิเวศการใช้ความรู้ 5 ระดับ (the 5 knowledge ecosystems) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่จำนำไปสู่ความสมบูรณ์ได้เมื่อความรู้ถูกนำไปใช้ในระดับต่างๆ ตามทฤษฎีระบบนิเวศของการพัฒนาชุมชน เริ่มจากระดับตนเอง (egosystem) คนในชุมชนรู้จักคิดทำ และใช้ความรู้สร้างรายได้พึ่งตนเองได้ ระดับครอบครัว (microsystem) เกิดการยอมรับความรู้ด้วยการใช้ผลิตภัณฑ์จริงในครัวเรือน ระดับกลุ่มและชุมชน (mesosystem) เกิดการบอกต่อและชักชวนเพื่อนบ้านมาร่วมสร้างสรรค์ (co-creation) ระดับพื้นที่หน่วยงานที่สนับสนุน (exosystem) การเชื่อมโยงกับมหาวิทยาลัยและเขตพื้นที่เพื่อหนุนเสริมอาชีพ และระดับสังคมวงกว้าง (macrosystem) การสร้างการยอมรับในระดับนโยบาย เว็บไซต์ชุมชน และการเผยแพร่องค์ความรู้สู่ระดับนานาชาติ (Bronfenbrenner, 1994)

3.5 ผลลัพธ์เชิงประจักษ์ กรณีศึกษา "ดุสิตระบือธรรม" ที่เป็นกระบวนการสร้างการเปลี่ยนแปลงได้พิสูจน์ผลด้วยปรากฏการณ์ในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เช่น ชุมชนมี กลุ่มอาชีพและผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ (นวดไทยและยาหม่องสมุนไพร) ผู้สูงอายุได้รับ ใบประกอบอาชีพ และถูกยกย่องเป็น "ภูมิปัญญาท้องถิ่น" ของเขตดุสิต มีการเกิด ห้องเรียนชุมชนสำหรับนักศึกษาได้เรียนรู้การพัฒนาอาชีพแบบครบวงจร และผู้นำชุมชนเปลี่ยนบทบาทเป็น วิทยากรถ่ายทอดความรู้ให้คนรุ่นหลัง ซึ่งการสร้างการเปลี่ยนแปลงชุมชนเมืองตามวิถีวิศวกรสังคม คือการใช้ "พลังความรู้" ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมเชิงรุก โดยเปลี่ยนความถนัดของมหาวิทยาลัยให้กลายเป็นเครื่องมือสร้างรายได้และศักดิ์ศรีให้กับประชาชนอย่างยั่งยืน

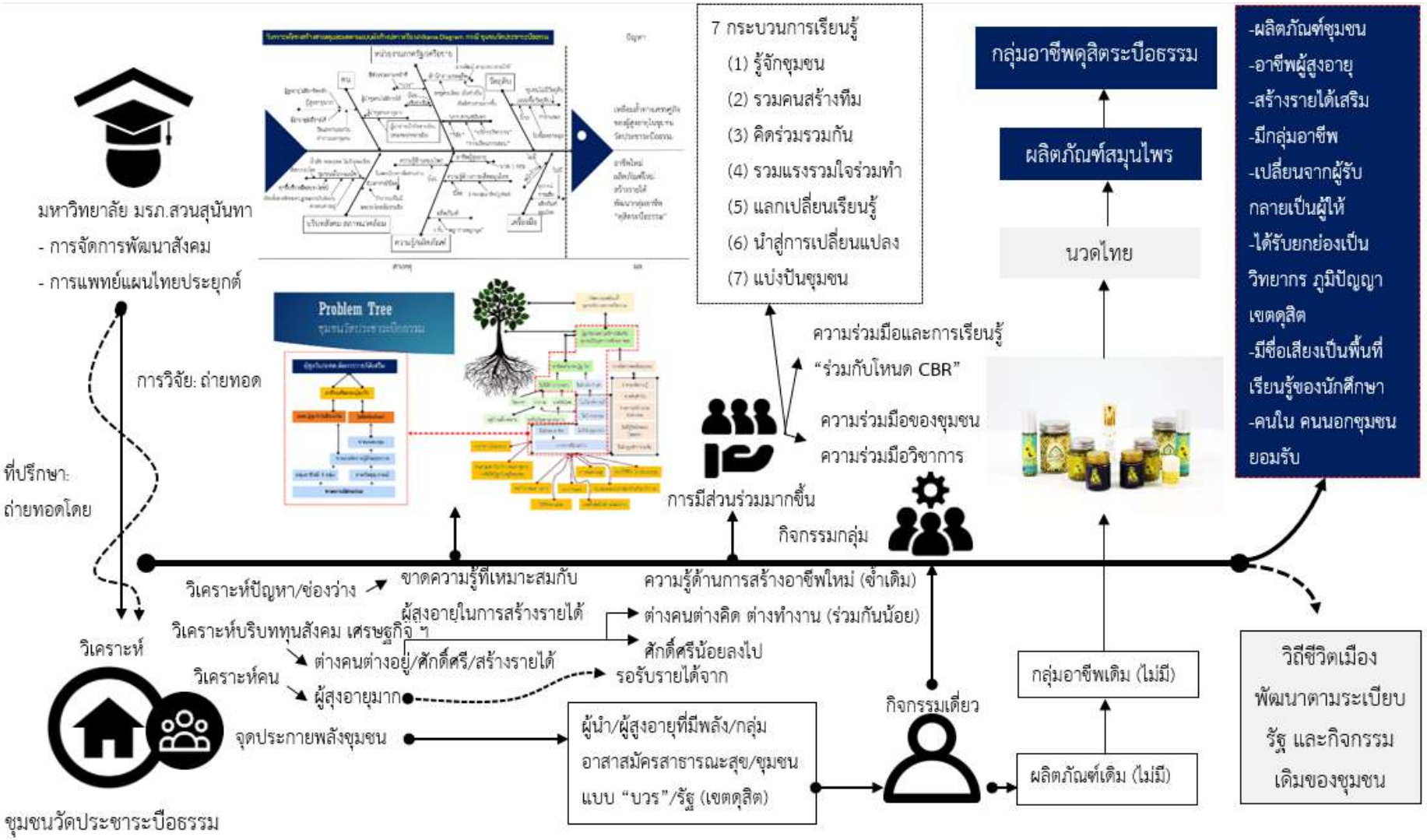

ภาพที่ 6.30 ภาพเส้นทางการเปลี่ยนแปลงด้วยพลังความรู้สู่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม

ที่มา: ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2565)

4. นวัตกรรมชุมชน

ผู้เขียนคิดว่าสิ่งที่สร้างใหม่เป็นนวัตกรรมกระบวนการ (process innovation) และผลิตภัณฑ์นวัตกรรม (product innovation) ซึ่งสิ่งที่เป็นนวัตกรรมไม่เคยเกิดขึ้นในชุมชนวัดประชาระบือธรรมก่อนจะมีการวิจัย การเรียนการสอน และการบริการวิชาการรับใช้สังคม ดังนี้

4.1 กลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ

ไทยกำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุแบบสมบูรณ์และมีผู้สูงอายุจำนวนมากในชุมชนออกมาพัฒนาชุมชนแบบไม่มีค่าตอบแทน หลายคนที่มีศักยภาพมีพลังที่อยากทำงานจึงออกแบบให้ผู้สูงอายุที่มีสุขภาพดีต้องมีรายได้เสริมเติมรายได้หลัก ลดความเครียด เพิ่มศักดิ์ศรี จนในปี พ.ศ.2556 เกิด “การจัดตั้งกลุ่มอาชีพนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรม” ขึ้นอย่างเป็นทางการโดยการจัดตั้งกลุ่มกับฝ่ายพัฒนาชุมชนและสวัสดิการสังคม สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ซึ่งนับเป็น “กลุ่มอาชีพแรกของชุมชนวัดประชาระบือธรรม” ที่เปิดประกอบการด้วย “การนวดไทย” ภายใต้การทดสอบอาชีพนวดและตรวจสอบศักยภาพการนวดไทยด้วยวิชาการแพทย์แผนไทยประยุกต์ วิทยาลัยสหเวชศาสตร์ โดยมีผู้สูงอายุบริหารจัดการกลุ่มด้วยตนเองแบบครบวงจร ผู้สูงอายุพึ่งตนเองได้ ลดภาระให้ลูกหลาน สร้างรายได้เสริมให้ครอบครัว เป็นวิทยากรให้คนรุ่นใหม่ด้วยภูมิปัญญาชุมชนได้ ครั้นต่อมาในปี พ.ศ.2565 เปลี่ยนชื่อกลุ่มใหม่เป็น “กลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม” นับแต่นั้นเป็นต้นมา แต่ว่าชาวบ้านยังเรียกติดปากกันสั้นๆ ว่า กลุ่มนวดวัดประชาฯ นั่นเอง

4.2 การบริหารเงินแบบยั่งยืน

เมื่อเกิดกลุ่มอาชีพต้องเกิดรายได้ขึ้นในครั้งนี้เองจึงคิดใหม่ด้วยการนำองค์ความรู้ด้านบริหารจัดการกลุ่มอาชีพที่เป็นตามบทบาทหน้าที่ การดูแลวัสดุอุปกรณ์ การเปิดปิดกลุ่มนวด การบริการ การจัดสรรเงินรายได้เพื่อให้เกิดความยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการเงินต้องออกแบบการแบ่งสรรปันส่วนรายได้ที่ได้มาของแต่ละคนให้ตนเองอยู่ได้ กลุ่มอยู่รอด ผู้เขียนให้แนวคิดว่า “ต้องพึ่งตนเองให้ได้และมีเงินบริหารจัดการตนเองให้อยู่รอด” โดยจะเพิ่งพารัฐให้น้อยที่สุด ผู้เขียนจึงออกแบบการจัดการตนเองของกลุ่มอาชีพเรื่องผลประโยชน์ (เงิน) ให้มีความโปร่งใสและเป็นธรรมกับทุกคน สิ่งที่ประชาชนไม่เคยมีมาก่อน คือ แบ่งเงินเก็บออม ใช้ส่วนกลาง ขยันทำงาน สิ้นปีมีโบนัส เมื่อวิกฤติโควิด 19 เอาเงินเก็บมาช่วยเหลือ วิกฤติ

ครอบครัวให้กู้ยืมก่อน ผ่อนไม่มีดอก และมีเงินช่วยเหลือกิจกรรมสังคมของชุมชนทั้งวันเด็ก สงกรานต์ บุญกฐินด้วย ซึ่งมีรูปแบบการจัดการเงิน ดังนี้

1) การนวด 1 ครั้ง ได้เงิน 200 บาท ต่อคน ใช้เวลา 45-60 นาที หักให้กลุ่ม 20 บาทต่อ 1 ครั้ง/คน โดยการลงบัญชีทุกครั้งหลังจากนวดเสร็จ ส่วนที่เหลือ 180 ให้เป็นรายได้ของแต่ละคนที่ได้นวด คนที่ทำงานคนนั้นได้รายได้ โดยให้รู้จักการแบ่งปันลูกค้าให้กันโดยไม่ต้องแย่งลูกค้ากัน เน้นที่ลูกค้าสมัครใจ ซึ่งฝีมือการนวดที่ดีที่สุดคือ ป้าดม รองลงมาคือ ป้าเทียบ ป้าอ็อด และป้าพจน์

2) ให้นำเงิน 20 บาทต่อครั้งของส่วนกลางที่นวดได้ให้รวบรวมไว้ที่ประธานกลุ่มอาชีพ (ป้าดม) โดยเมื่อครบ 1 เดือนให้รวบรวมเงินที่มีแบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ให้นำเงิน 500-1000 บาท จ่ายค่าบำรุงสถานที่ (ให้กับทางประธานชุมชนวัดประชาระบือธรรม) ที่กลุ่มมาใช้อาคารอเนกประสงค์ในการเป็นสถานที่จัดเป็น “กลุ่มอาชีพนวด” ส่วนที่ 2 เปิดบัญชีร่วมกันของสมาชิกโดยมีประธานกลุ่มอาชีพนวดและสมาชิกอีก 2 คนเปิดบัญชีธนาคารไว้เพื่อนำเงิน 500 บาท ฝากเป็นประจำทุกเดือน (ต้องมีเงินฝากไว้ใช้จ่ายในอนาคตเมื่อเกิดวิกฤตการณ์ที่ไม่คาดฝัน) ส่วนที่ 3 ให้เก็บไว้เป็นเงินค่าใช้จ่ายทั่วไปของกลุ่มอาชีพ อาทิ จ้างซักผ้าปูเตียงนวด ซื้อของบูชาปู่หมอชีวกโกมารภัจจ์ ซื้อสมุด ปากกาไว้จดบันทึกต่าง ๆ เป็นต้น

3) เมื่อถึงช่วงกิจกรรมของชุมชน อาทิ กิจกรรมวันเด็ก กิจกรรมทำบุญวัดประชาระบือธรรม กิจกรรมที่ระดมเงินเพื่อบริจาคช่วยเหลือสังคม ให้กลุ่มนำเงินส่วนที่ 3 ที่เหลือจากค่าใช้จ่ายในแต่ละเดือนแบ่งไป “ทำบุญ” ร่วมกับคนในชุมชน รู้จักแบ่งปันให้กับสังคม คืนรายได้ที่ได้มาให้กับเด็กเยาวชนและสังคมด้วย

4) เมื่อถึงวันจัดตั้งกลุ่ม 7 มีนาคม ของทุกปีจะมีการนำเงินจากส่วนที่ 2 ที่นำไปฝากธนาคารไว้ครึ่งหนึ่ง เป็นต้นว่าในรอบ 1 ปี (12 เดือน x ฝาก 500 บาท/เดือน = 6000 บาท) ให้นำเงิน 3,000 บาทมาจัดการตามสัดส่วนของคนที่นวด ซึ่งคนที่นวดได้มากจะได้มากตามไปด้วยถือเป็น “**เงินปันผล หรือ โบนัส**” ให้กับกลุ่มอาชีพนวดทุกปี

5) มีการตรวจสอบบัญชี ค่าใช้จ่ายทุกระยะตามความเหมาะสมเพื่อให้เกิดความมีวินัยและความซื่อสัตย์ต่อตนเองและเพื่อนสมาชิกในกลุ่ม ซึ่งกลุ่มที่นี้เริ่มจาก 12 คน มาเหลือ 7 เหลือ 4 และเหลือ 3 ในปัจจุบัน ผ่านความขัดแย้งเรื่องงบประมาณ เรื่องการปรับตัว

เข้าหากัน ลูกค้า การออกไปทำส่วนตัวไม่เอากลุ่ม การถูกซื้อตัวผู้นวดไปอยู่ในธุรกิจสปา ร้านนวด การมาขอยึดกลุ่มนวดไปเป็นของตนเอง เรื่องขัดแย้งจากคำพูด การพูดคุยที่มีปัญหาในการทำงาน การอยากมีบทบาทที่สูงเพื่อได้รับการยอมรับจากอาจารย์ ซึ่งมีสารพัดเรื่องราว ดังนั้น ผู้เขียนต้องทำงานในชุมชนเมืองที่ได้พบเจอปัญหามากกว่าที่บ้านตนเองเสียอีก ทำให้การทำงานในชุมชนเป็นเรื่องที่ท้าทายศักยภาพของตนเองมากขึ้น เพราะเราทำเพื่อให้ชาวบ้าน ไม่ได้ทำเพื่อเอามาเป็นของตนเอง ดังนั้นจะนึกถึงภาพของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่พระองค์ลงพื้นที่ไปทำงานให้กับชาวบ้านพสกนิกรด้วยตัวของพระองค์เอง นึกถึงคำว่า “ขาดทุนคือกำไร” ทำให้นึกถึงรอยยิ้มของชาวบ้านที่ได้รับประโยชน์จากผลงานวิชาการที่นำไปพัฒนาชุมชน

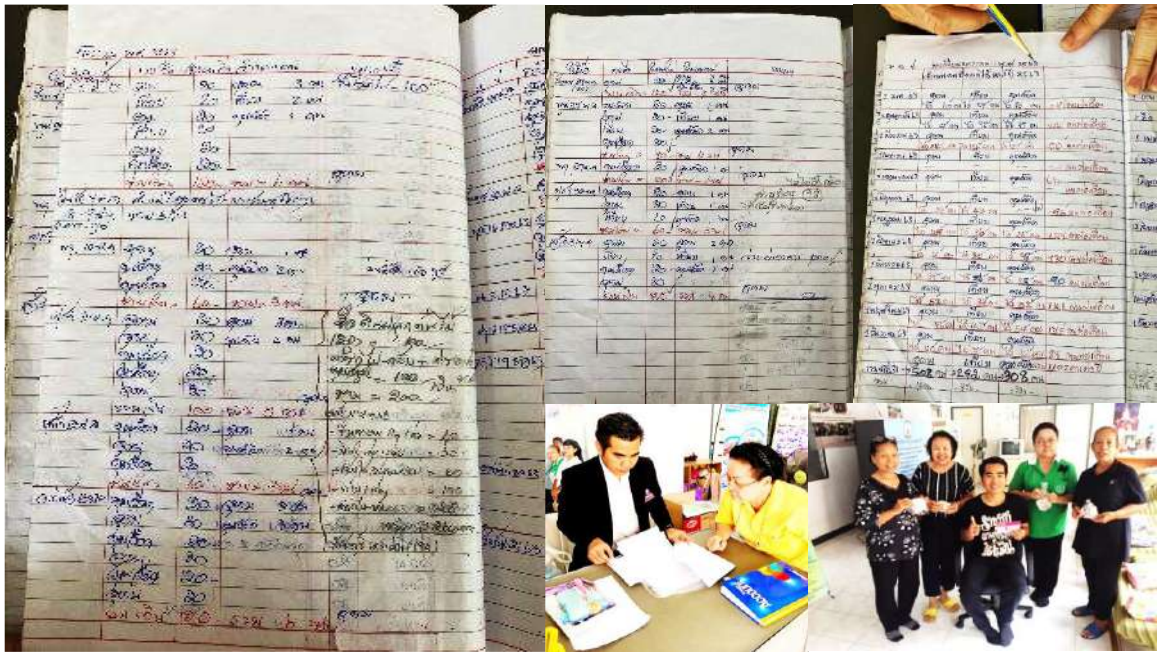

ภาพที่ 6.31 การทำบัญชีและโบนัส

4.3 สร้างแบรนด์ดุสิตระบือธรรม

ปัญหาที่ต้องเกิดขึ้น คือ ผู้นวดต้องใช้ยาหม่องที่ไปหาซื้อยากลำบากและมีความร้อนของยาหม่องเป็นชนิดสีเหลืองที่จะมานวดลูกค้า มีผลต่อผิวหนังด้วยถ้าใช้ในเวลานานและบ่อยครั้ง จึงเริ่มหาองค์ความรู้ด้านการผลิตสมุนไพรให้เป็น “ยาหม่องประจำกลุ่มนวดกดจุดฝ่าเท้าวัดประชาระบือธรรม” ขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งเป็นชนิดเย็นสีเขียวมรกต “ยาหม่องพญาว่าน” และเริ่มสร้างภาพจำผ่านเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์และตั้งชื่อให้มีเอกลักษณ์ของชุมชน เขตดุสิต ได้ชื่อตามบรรจุผลิตภัณฑ์ภายใต้แบรนด์ดุสิตระบือธรรม ซึ่งสามารถใช้ผลิตภัณฑ์ยาหม่องพญา

ว่านนี้สำหรับการนวดของกลุ่มอาชีพ และจำหน่ายเป็นของที่ระลึกเพื่อสร้างรายได้เสริมให้กับกลุ่มอาชีพนี้อีกด้วย ในฐานความรู้ “การรวมกลุ่มอาชีพผลิตยาหม่องพญาว่าน” เพื่อสร้างรายได้เพิ่มเติมรายได้หลักสอนประชาชนให้รู้จักสร้างอาชีพมีการบริหารจัดการเงินทุนและสวัสดิการของสมาชิกในกลุ่มได้อย่างยั่งยืน โดยมีผู้เป็นภูมิปัญญาผู้สูงวัยจำนวน 3 คน ได้แก่ ป้าอุดมป้าเทียบ และป้าอ็อด จึงเป็นผลสำเร็จทางการประกอบอาชีพ ซึ่งนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2558 จึงเกิดชื่อที่เป็นทางการว่า “**ดุสิตระบือธรรม**” โดย 2 กลุ่มอาชีพ ได้แก่ ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม และดุสิตระบือธรรม

ภาพที่ 6.32 ทำผลิตภัณฑ์ใหม่ยาหม่องพญาว่าน

จนเป็นการผสานองค์ความรู้วิจัยเพิ่มกลไกทางสังคม นำไปสู่การสร้างนวัตกรรมอาชีพผู้สูงอายุให้เกิดรายได้จริงที่ยั่งยืน กระทั่งเกิดคำนิยามใหม่กับคำว่า “นวัตกรรมอาชีพ หมายถึง อาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้จริงเพื่อให้ผู้คนได้ทำหน้าทางสังคม พัฒนาชุมชนพร้อมกับเกื้อหนุนให้เกิดสุขภาวะชุมชนให้คนเปลี่ยนพฤติกรรม สร้างมิตรภาพก่อให้เกิดคุณค่าในความเป็นมนุษย์ สร้างสัมพันธภาพกับความเป็นเมือง” เป็นนิยามเฉพาะในการพัฒนาเชิงพื้นที่ในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) ซึ่งมีทั้งการใช้การคิดเชิงออกแบบ (design thinking) การเชิงโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community base research) การนำหลักธรรมอริยสัจของพระพุทธศาสนามาเป็นรากฐานแนวคิดในการนำไปแก้ปัญหาจริงที่

เกิดขึ้นในชุมชนวัดประชาระบือธรรม แก้ปัญหาคน ความรู้ สู่การเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามมีเงื่อนไขสำคัญ คือ บริบททางสังคมมีความเป็นพลวัตเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาอาจจะเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับคน สภาวะทางเศรษฐกิจ (งาน) การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (ย้ายถิ่น) นโยบายการพัฒนา ความก้าวหน้าของความรู้และเทคโนโลยี และโรคอุบัติใหม่ (โควิด 19) ดังนั้นการแก้ปัญหาของคนในชุมชนถ้านำไปสู่การทดลองใช้แล้วแต่มีผลไม่สมบูรณ์สามารถย้อนกลับไปสู่การวิเคราะห์ปัญหา ระดมความคิดสร้างตัวแบบ สร้างต้นแบบใหม่ได้เสมอตามความสอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบันได้เสมอ การพัฒนาชุมชนวัดประชาระบือธรรมที่ผ่านการวิจัย การเรียนการสอน และบริการวิชาการสู่บริการวิชาชีพนั้นทำให้การคาดการณ์สิ่งที่จะตามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นใน 2 ลักษณะ ได้แก่ (1) การเปลี่ยนแปลงตามมิติความเหลื่อมล้ำที่เป็นรูปธรรม ประกอบด้วย (1.1) ลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ประกอบด้วย ผู้สูงอายุรู้จักการพึ่งตนเองได้ และเพิ่มศักดิ์ศรีของผู้สูงอายุ ได้รับการยอมรับนับถือมากขึ้น และ (1.2) ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย ผลิตภัณฑ์สมุนไพรสร้างมูลค่าได้ สร้างรายได้และขายได้ นอกจากนี้ยังเกิดกลุ่มอาชีพใหม่ “การสร้างผลิตภัณฑ์สมุนไพรตำรับดุสิตระบือธรรม” เพื่อรองรับการสร้างมูลค่าเพิ่มในการออกขายที่ตลาดนัดวัดประชาระบือธรรม ตลาดสินค้ากิจกรรมของสำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร รวมถึงร่วมจัดการออกแสดงสินค้ากับมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา (2) สิ่งที่คาดหวังภายหลังการเปลี่ยนแปลง คือ รูปแบบการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จึงให้ความสำคัญไปที่ฐานรากชุมชนวิถีคนเมือง เนื้อหาวิชาการจึงเป็น “การเสริมเชื่อมต่อ ผสม ผสาน ประสาน สืบสาน ต่อยอด เปลี่ยนแปลง แบ่งปัน” มิใช่เป็นการรื้อ เปลี่ยนใหม่ โละทิ้ง เป็น “กลไกการขับเคลื่อนงานตามยุทธศาสตร์การพัฒนาของหน่วยงานในพื้นที่ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร” (ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, 2565) อย่างไรก็ตามสิ่งที่สะท้อนแนวคิดและวิธีการจากวิชาการไปสู่การพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่นต้องเรียนการการประยุกต์ใช้ความรู้รูปแบบที่หลากหลาย ดังตัวอย่างที่ผู้เขียนได้วิเคราะห์และสร้างผังภาพนี้ขึ้นมาเพื่อชี้ให้เห็นว่ารูปแบบวิธีคิดที่เป็นวิชาการสามารถบูรณาการไปใช้ประโยชน์ให้กับประชาชนได้เสมอ

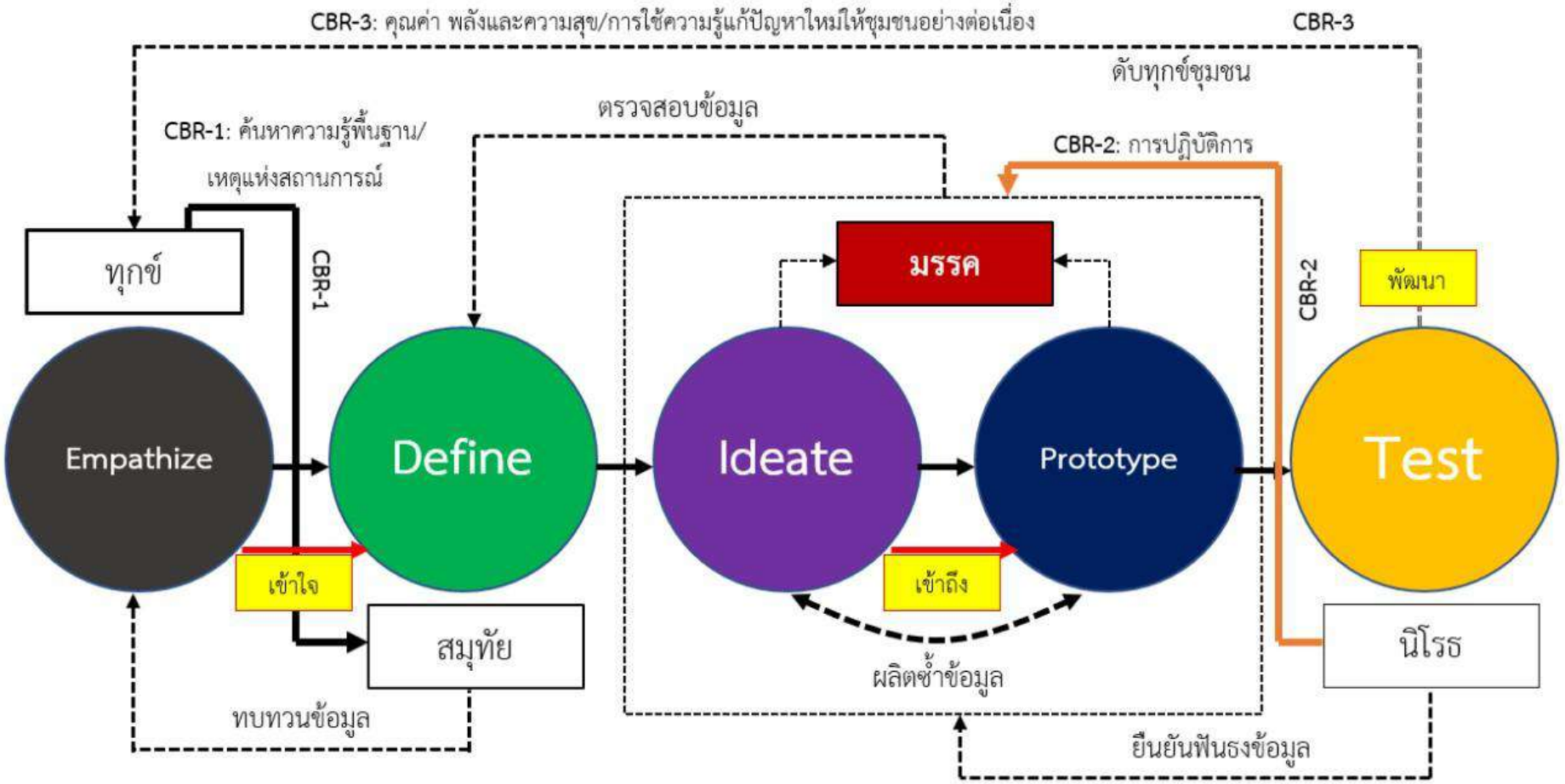

ภาพที่ 6.33 รูปแบบ อริสัจจ์ 4, CBR, Design Thinking, เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา ในการวิเคราะห์ชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

ที่มา: Stanford d.school (2021); Phukamchanoad (2023); บัญชร แก้วส่อง (2562); ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด (2564; 2565)

5. กลไกความสำเร็จในการพัฒนาสังคมเมือง

ความสำเร็จในการพัฒนาสังคมเมืองกรณีศึกษาชุมชนเมือง (วัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร) ผู้เขียนพบว่า การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการเรียนรู้ในการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ จนเห็นถึง 3 ศักยภาพหลักที่ส่งผลต่อการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพ ผ่านกระบวนการเรียนรู้แบบผสมผ่านของตั้งรับ (passive learning) ได้ส่งผ่านประสบการณ์เดิมที่เกิดขึ้นจากอ่าน ฟัง ศึกษา แสวงหาความรู้ จนเกิดเป็นทักษะชีวิตความเชี่ยวชาญเฉพาะบุคคลขึ้น และเชิงรุก (active learning) ได้ส่งผ่านการวิจัยแบบมีส่วนร่วมโดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดอาชีพใหม่ในการสร้างรายได้เสริม ไปเติมรายได้หลักของครอบครัว เป็นการเรียนรู้ร่วมกันให้องค์ความรู้แบบจับต้องได้ มีแนวทางที่จะสร้างอาชีพสร้างรายได้ “ได้จริง” ซึ่งเป้าหมายสำคัญต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ดังนี้

1) ความเชี่ยวชาญเฉพาะบุคคล นับเป็นคุณสมบัติเดิมของผู้สูงอายุที่ติดตัวมาก่อนเข้ารวมกลุ่มอาชีพ โดยมีคุณสมบัติเด่นชัดในด้านการทำสมุนไพรสด ลูกประคบในชุมชน ทำให้เชี่ยวชาญด้านสมุนไพร การผลิตแบบชาวบ้าน มีความความรอบคอบเป็นต้นทุนสูง (ป้าเทียบ) ด้านการทำบัญชีธนาคาร ทำงานตนเกษียณอายุมาจากธนาคารเอกชนทำให้เชี่ยวชาญด้านการบัญชีต้นทุน รายรับ รายจ่าย จึงทำให้มีความละเอียด รอบคอบมากที่สุด (ป้าอ๊อด) ด้านการตัดเย็บผ้าที่ต่างประเทศ นอกจากความสามารถด้านเย็บผ้า ยังมีการทำบัญชีแบบส่วนตัวอย่างง่าย และการสรุปงานในฐานะหัวหน้าที่รับผิดชอบงานด้วย (ป้าดม) ซึ่งผู้สูงอายุที่เข้ามารวมกลุ่มในการขับเคลื่อนการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพ มีต้นทุนของการมีภูมิความรู้ ความสามารถ ความรับชอบและมีวินัยเฉพาะตน ส่งผลต่อการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพให้สามารถขับเคลื่อนได้ด้วย “เรียนรู้การแบ่งงานกันทำตามความถนัด” โดยมีการจัดประชุมแบ่งงานกัน สอบถามปัญหาของกันและกันตลอดทุกเดือน

2) วิชาการสู่วิชาชีพ เกิดการมีส่วนร่วมมือ ร่วมใจในการทำวิจัยที่กลุ่มผู้สูงอายุต้องการ คือ “ยอมรับและจับต้องได้” จึงเกิดขึ้นด้วยการนำหลักวิธีการของพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร “เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา” มาออกแบบให้ผู้สูงอายุทุกคนเข้าร่วมวิจัยจะต้องเข้าใจในกระบวนการทำวิจัย กระบวนการผลิตภัณฑ์ทำสมุนไพร การนำไปใช้ให้เหมาะสม การสร้างรายได้ การเรียนรู้ของผู้เข้าร่วมวิจัยจะต้องเริ่มต้น

ได้แก่ (1) ประชุมกลุ่มย่อยและแบ่งกลุ่มย่อยแจ้งวัตถุประสงค์ ผู้เข้าร่วม ความรู้ที่จะได้ วิทยากร แบ่งหน้าที่ให้ผู้สูงอายุได้ใกล้ชิดกับวิทยากรและได้พูดคุยกันมากขึ้น (2) แบ่งงานสำคัญ เก็บความรู้ขั้นตอน กระบวนการผลิตสมุนไพร วิธีการใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ โดยมีผู้เก็บความรู้เป็นของชุมชน (ป้าอ๊อด เป็นผู้บันทึก) โดยอยู่ใกล้ชิดกับวิทยากร (3) ทุกคนต้องเรียนรู้ด้วยการลงมือทำ (learning by doing) เน้นลงมือทำ (doing) เพื่อให้ทุกคนสัมผัสกับกระบวนการเรียนรู้ ทำ แก้ปัญหาร่วมกัน ทุกคนมักจะทำ พูด บอก ขอ ดูไปพร้อมกัน (4) ผู้วิจัยเป็นผู้สังเกตแบบมีส่วนร่วม เก็บภาพและเป็นที่ปรึกษากระบวนการกลุ่มเท่านั้น และ (5) ทุกครั้งต้องถอดบทเรียน แลกเปลี่ยนเรียนรู้หลังกิจกรรมให้เกิดการเรียนรู้ ปัญหา ข้อบกพร่อง แนวทางการแก้ไข ตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลที่บันทึก สิ่งที่จะต้องทำวางแผนพัฒนากลุ่มอาชีพ หรือผลิตภัณฑ์ต่อไปในอนาคต

3) การตั้งกลุ่มอาชีพ เป็นการปักหมุดให้มั่นคงและยั่งยืนในเชิงพื้นที่ เนื่องจากการตั้งกลุ่มอาชีพเป็นพื้นที่เป็นการสร้าง “เครือข่ายเรียนรู้” ที่เชื่อมโยงไปถึงคณาจารย์นักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ใช้เป็น “ห้องเรียนชุมชน” ที่มีผู้สูงอายุเป็นวิทยากรในการถ่ายทอดความรู้ และมีผู้นำชุมชนวัดประชาระบือธรรม เป็นผู้แจ้งข่าวสารให้กับชาวบ้านได้รับรู้ในกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ในส่วนการตั้งกลุ่มอาชีพ มีการเชื่อมโยงกับหน่วยงานภาครัฐ โดยมีป้าอ๊อด ป้าดม ป้าเทียบ พี่เล็กเป็นทีมงานหลักในการลงพื้นที่หาสมาชิกในการตั้งกลุ่มอาชีพดุสิตระบือธรรม และเก็บข้อมูล เขียนแบบฟอร์ม ประสานงานสำนักงานเขตดุสิต เป็นหน้าที่ของป้าอ๊อด ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ทั้งหมดผู้สูงอายุเป็นผู้ดำเนินการเองทั้งหมด ทั้งนี้ “การออกบูธ” เป็นการไปแสดงศักยภาพและความสามารถในวิชาชีพไปสร้างคุณค่า และมูลค่า สร้างอาชีพ สร้างรายได้ ได้พูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้กับอาชีพอื่นๆ ในเขตดุสิตได้กว้างขวางมากขึ้น ซึ่งเป็นผลลัพธ์การพัฒนาเชิงพื้นที่ชุมชนมุ่งเน้นถึงคุณภาพสังคม (social quality) ด้านความมั่นคง ครอบคลุม สมานฉันท์ และเสริมพลังสังคม (Beck et al., 2001; สุรสิทธิ์ วชิรขจร, 2015; กฤติยา อนุวงศ์, สุรสิทธิ์ วชิรขจร, 2560)

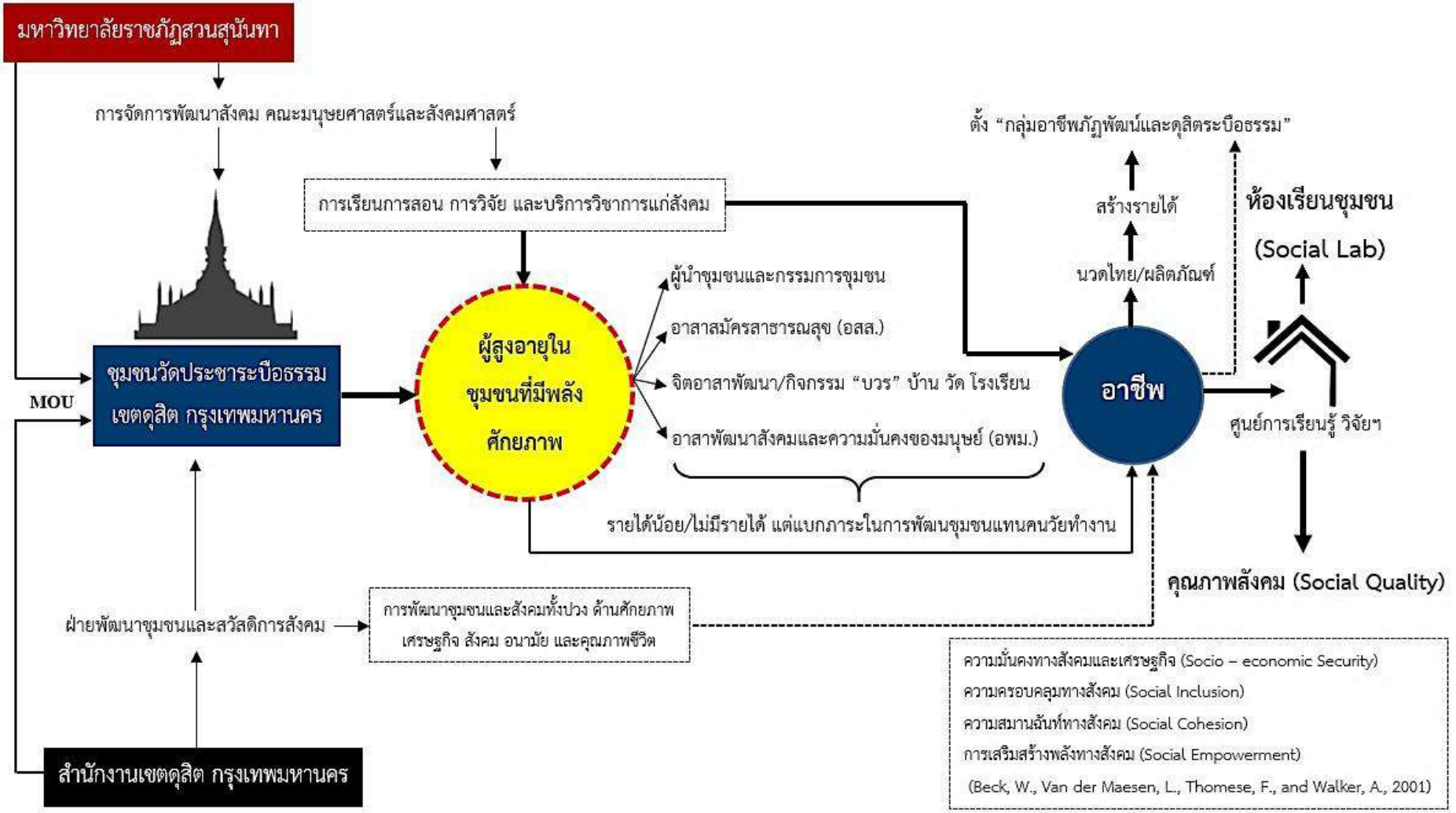

ภาพที่ 6.34 กลไกความสำเร็จในการพัฒนาสังคมเมืองกรณีชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

บทสรุป

การตามหาผู้เลิศที่เป็นวิศวกรสังคมนั้นทำได้ยาก เพราะไม่เคยมีใครบอกว่า ตนเองนี้แหล่ะคือวิศวกรสังคม เพราะในความเป็นจริงแล้วทุกคนมีสิทธิ์เป็นวิศวกรสังคมได้ทั้งนั้น อย่างไรก็ตามจำเป็นต้องคัดกรองผู้ที่มีลักษณะของ “วิธีวิศวกรสังคม ซึ่งอธิบายว่า “ต้องเป็นผู้มีศาสตร์วิชา ความรู้เฉพาะ ปัญญาและศิลป์ในการออกแบบซ่อมแซมชีวิต ซ่อมแซมสังคมที่มีปัญหาเพื่อแก้ไขปัญหา พัฒนาคนให้พ้นจากความทุกข์นำไปสู่การพบความสุขที่มั่นคง พัฒนาสังคมที่ยั่งยืน” โดยผู้เขียนได้ขอหยิบยกมาเป็นต้นแบบวิศวกรสังคม คือ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าศาสดาของศาสนาพุทธ และพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งอนุมานได้ว่า ผู้ที่มีวิถีวิธีวิศวกรสังคม นั้นต้องเป็นผู้พบเห็นปัญหา ค้นสาเหตุ หาวิธีแก้ปัญหา บรรลุผลเพื่อคนและสังคมอยู่เย็นเป็นสุข ลักษณะที่โดดเด่นดังนี้

1) “การสัมผัสชีวิต” การลงพื้นที่ไปพบเห็นปรากฏการณ์ของปัญหาแท้ในชีวิตและสังคม ซึ่งการสัมผัสพบเห็นปรากฏการณ์ของปัญหาแท้ เป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งเพราะเป็นจุดเริ่มต้นในการตั้งคำถามในสิ่งที่เป็นอยู่ เกิดขึ้น มีปรากฏเฉพาะหน้าว่าสิ่งเหล่านั้นเป็นอย่างไร มีปัญหาซับซ้อนแค่ไหน ทำไม้ต้องเป็นสิ่งนั้น “ต้องพบเห็นด้วยตนเอง” สัมผัสให้ถึงซึ่งปัญหาเหล่านั้น ทุกข์เหล่านั้น ปรากฏการณ์ที่แตกต่างจากตนเองและสังคมที่ตนเองได้รับรู้ เป็นอยู่ในปัจจุบันขณะ การเห็นด้วยตนเองจะรับรู้ปัญหาผ่านอายตนะ 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ การลงพื้นที่ “สัมผัสชีวิต”

2) “ความจริงของชีวิต” โดยความจริงต้องถูกค้นหาให้เห็นถึงรากเหง้าเผ่าพันธุ์ของปัญหา พระพุทธเจ้าเห็นการเกิด การแก่ การเจ็บ การตาย จนเห็นถึงความจริงของชีวิตมนุษย์ว่า มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปเป็นธรรมชาติ แต่คำถามของพระพุทธเจ้ามีล้ำกว่านั้นคือ ทำอย่างไรจึงไม่ต้องต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย นี้คือโจทย์ที่ยากจะแก้ไขได้ด้วยวิชาการหรือสรรพศาสตร์ที่พระองค์ได้เล่าเรียนมาในฐานะเจ้าชายกษัตริย์ ทำให้ต้องออกเสาะแสวงหารากเหง้าของทุกข์ในชีวิตมนุษย์ให้เจอแล้วหาทางแก้ไขให้พ้นจากทุกข์เหล่านั้นและในความจริงอีกเช่นกันของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ เสด็จแปรพระราชฐานไปใน 4 ภาคพื้นที่ของแผ่นดินไทยพบว่า คนไทยยังยากจนอยู่อีกมากมายต้องการความช่วยเหลือแม้ว่าเศรษฐกิจจะดี แต่สังคมมีปัญหา การพัฒนาย่อมไม่ยั่งยืน พระองค์ทรงค้นหาสาเหตุของความยากจนที่มีความ

หลากหลายแต่ละท้องถิ่นตามบริบทพื้นที่ที่ยังเป็นภูเขา ป่าไม้ เทือกสวนไร่นา เกษตรกร ปัญหาต่างๆ มีรากเหง้าของสาเหตุแตกต่างกันออกไป จนเข้าใจว่าทำอย่างไรชีวิตของประชาชนของพระองค์มีอยู่มีกิน จะพอมีพอกิน พอใช้ในชีวิตที่ตอนอยู่อาศัยได้เข้าถึงภูมิสังคมของประชาชน แล้วค้นหาแนวทางการพัฒนาจนเกิดโครงการเพื่อช่วยเหลือประชาชนมากมากกว่า 4,741 โครงการกระจายอยู่ทั่วประเทศ ชี้ให้เห็นว่า ผู้ที่มีวิธีวิศวกรสังคมต้องสืบเสาะคิดค้นหาความจริงของทุกข์หรือปัญหาให้เจอสาเหตุที่แท้จริงอย่างไม่หยุดยั้งจนกว่าจะบรรลุเป้าหมายให้คนพ้นทุกข์และปัญหาเหล่านั้น

3) “ความรู้ ปัญญา” หัวใจสำคัญที่สุดคือต้องมีความรู้ ปัญญา เหตุแห่งสร้างผู้นำที่ยิ่งใหญ่ได้ทุกยุคทุกสมัย คนที่มีความรู้มีปัญญามักจะเคี่ยวเข็ญชีวิตของตนเองในมีวิถีทางการแสวงหาความรู้เสมอ จะเห็นร่องรอยของการสร้างนวัตกรรมที่เป็นรูปธรรมในรูปแบบเครื่องมือ หนทาง วิธีการ คำสอน หนังสือ ตำรา สิ่งประดิษฐ์ที่แตกต่างและนำมาใช้ในการแก้ปัญหาของตนเอง และผู้คนในสังคมได้ เช่นเดียวกับอริยสัจ 4 ในหัวข้อมรรคมีองค์ 8 ประการที่พระพุทธเจ้าได้ใช้เป็นหนทางที่ใช้ในการสอนเพื่อให้คนปฏิบัติในการพ้นทุกข์ของมนุษย์ ได้แก่ (1) ความเห็นชอบ (2) ความดำริชอบ (3) การเจรจาชอบ (4) การกระทำชอบ (5) การเลี้ยงชีพชอบ (6) ความพยายามชอบ (7) การระลึกชอบ และ (8) ความตั้งจิตมั่นชอบ ซึ่งเมื่ออ่านแล้วไม่มีสิ่งใดที่ทำยากเลย อยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนอยู่แล้วมีเงื่อนไขอย่างเดียวคือ เป็นสิ่งที่ชอบ เป็นสิ่งที่ดีงาม เป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทั้งนี้ไม่ต่างจากการปฏิบัติของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ซึ่งพระองค์ต้องศึกษา ค้นคว้า วิจัย ทดลองทำที่สวนจิตลดา สำเร็จแล้วค่อยนำไปใช้ในการช่วยเหลือประชาชน พระองค์ทรงสร้างศูนย์ศึกษาอันเนื่องมาจากพระราชดำริไว้ 6 แห่งเพื่อเป็นพื้นที่ศึกษา วิจัย ทดลองหนทางวิธีการในการแก้ไขปัญหาในเชิงบริบทชุมชนท้องถิ่นนั้นเมื่อสำเร็จแล้วจึงเปิดพื้นที่ให้คนได้เข้าไปศึกษาเรียนรู้ ที่มีความโดดเด่นแตกต่างกันไป ได้แก่ (1) พื้นที่ตัวอย่างแห่งความสำเร็จด้านป่าหาย น้ำแห้งแล้ง ดินเลว ก็พัฒนาได้ (2) พื้นที่ตัวอย่างแห่งความสำเร็จด้านป่าพรุเสื่อมโทรม สะสมดินเปรี้ยว แกล้งดินอย่างเดียว พัฒนาได้ อย่างยั่งยืน (3) พื้นที่ตัวอย่างแห่งความสำเร็จด้านการพัฒนาจากยอดเขาสู่ท้องทะเล (4) พื้นที่ตัวอย่างแห่งความสำเร็จด้านสร้างน้ำ เพิ่มป่า พัฒนาชีวิตที่พอเพียง (5) พื้นที่ตัวอย่างแห่งความสำเร็จด้านต้นทางเป็นป่าไม้ ปลายทางเป็นประมง ระหว่างทางเป็นเกษตรกรรม และ (6) พื้นที่ตัวอย่างแห่ง

ความสำเร็จด้านฟื้นดินคืนป่า เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต นอกจากนี้ยังมีโครงการฝนหลวง และสิ่งประดิษฐ์แก้ปัญหาน้ำเสียที่เรียกว่า กังหันน้ำชัยพัฒนา และยังมีแนวคิดที่ใช้เพื่อให้ประชาชนดำรงชีวิตคือ หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สิ่งเหล่านี้คือความรู้ ปัญญาที่ยิ่งใหญ่ซึ่งผู้เขียนได้นำมาเป็นตัวแบบและแบบอย่างที่ดีสำหรับผู้มีวิธีวิศวกรสังคม ควรนำมาเป็นตัวแบบในการสร้างสรรค์ตนเองเพื่อก้าวสู่บันไดของความเป็นนักวิศวกรสังคมอย่างสมบูรณ์

4) “การนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์” ถ้าความรู้ ปัญญาที่คิด ศึกษา ค้นคว้าวิจัยสร้างปฏิบัติขึ้น บรรลุรู้แจ้งแต่ถ้ายังไม่นำไปใช้ประโยชน์ให้เกิดขึ้นกับคนผู้ที่มีทุกข์ยาก ชุมชนที่มีปัญหา สังคมที่ต้องการการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาให้ดีขึ้น ยังไม่เข้าสู่การเป็นวิถีวิธีวิศวกรสังคม เพราะเป้าหมายของวิศวกรสังคมต้องถูกความรู้ ปัญญาเหล่านั้นไปสู่การช่วยเหลือคน ชุมชน สังคมให้มีชีวิตของผู้คนดีขึ้น ชุมชนที่แก้ปัญหาตนเองได้ สังคมพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนั้นวิธีการนำไปใช้ประโยชน์สามารถส่งผ่านความรู้ ปัญญาที่เกิดขึ้นทางการสอนเทศนา เผยแพร่อบรมการทำให้ดู การถ่ายทอดความรู้และนวัตกรรมที่สร้างขึ้นมานั้นให้เกิดกับผู้คนที่มีปัญหาและความต้องการแก้ปัญหา พ้นความทุกข์ยาก มีเป้าหมายที่รับความรู้ชัดเจนอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ซึ่งในครั้งพุทธกาลภายหลังที่การตรัสรู้แจ้งเห็นธรรมแล้วพระพุทธเจ้าได้โปรดปัญจวัคคีย์ที่อยู่ป่าอิสิปตนะมฤคทายวันด้วยการเทศนาเป็นกลุ่มผู้คนแรกที่ปรารถนาธรรมจากพระพุทธเจ้า ส่วนองค์ความรู้ของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรฯ ได้นำความรู้ไปใช้กับประชาชนทั่วทุกภูมิภาคและมีการตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาทั้ง 6 แห่งทุกภูมิภาคแตกต่างกันไป

5) “การเปลี่ยนแปลงที่มั่นคงยั่งยืน” เป้าหมายสุดท้ายของวิถีวิธีวิศวกรสังคมเมื่อนำความรู้ ปัญญาการแก้ไขปัญหาคน ชุมชน สังคมต้องเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีเจริญ ก้าวหน้า พัฒนาเท่านั้นเพราะฐานการนำวิถีวิธีวิศวกรสังคมไปใช้ในการแก้ไขปัญหา ถ้าแก้ไขไม่ได้ ไม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจะเป็นเรียนรู้มากขึ้น มีโอกาสมากขึ้น มีแนวทางซ่อมแซมชีวิตตนเองมากขึ้น ทำให้การเปลี่ยนแปลงชี้ชัดผลลัพธ์ของวิถีวิธีวิศวกรสังคมให้เห็นเป็นรูปธรรมได้ ดังนั้นผลลัพธ์จำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงที่มั่นคงยั่งยืนแม้ผู้คิดสร้างองค์ความรู้ หรือปัญญาของท่านเหล่านั้นไม่ได้มีชีวิตอยู่แต่ยังมีคนใช้องค์ความรู้เหล่านั้นอยู่ในการดำรงชีวิตให้ดีขึ้น ทำให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น สังคมร่มเย็นเป็นสุขอย่างยั่งยืน บัดนี้ตราบสามสหัสวรรษที่คำสอนพุทธศาสนามั่นคงยั่งยืนมาจนปัจจุบันยังมีคนศึกษาหลักธรรมคำสอนยึดมั่น

ในการปฏิบัติอยู่ตราบจนทุกวันนี้ เช่นเดียวกันในการยึดมั่นหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มากกว่า 50 ปีนับแต่ พ.ศ.2517 ถึงปัจจุบันนี้ยังมีคนนำหลักการทรงงาน วิธีการพัฒนา หลักปรัชญาของเศษฐกิจพอเพียง ศาสตร์พระราชาซึ่งในหลักสูตรการเรียนการสอนในมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ยังคงดำเนินการสอนนักศึกษา และพื้นที่ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของลุงสุชลที่จังหวัดสมุทรสงครามยังดำเนินการเปิดให้คนเข้ามาเรียนรู้ 1 ไร่ สองแสน โรงเรียนศาสตร์พระราชา และยังมีการทำวิจัยเกี่ยวกับหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียงอย่างต่อเนื่องมั่นคงและยั่งยืนในชุมชนท้องถิ่นไทย

จากคุณลักษณะที่โดดเด่นของต้นแบบวิศวกรสังคมพบว่า เป็นผู้ปฏิบัติการด้วยตนเองทุกขั้นตอน ซึ่งแบบอย่างนี้เป็นตัวอย่างที่ดีที่จะให้นักศึกษา คณาจารย์ได้นำมาเป็นตัวอย่างในการประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน การวิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม ซึ่งสามารถสร้างได้ทั้งทักษะวิชาการ (hard skills) และทักษะทางสังคม (soft skills) ได้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักศึกษามสามารถนำมาเป็นทักษะทางสังคมในศตวรรษที่ 21 ที่เรียกว่า ทักษะวิศวกรสังคม มี 4 ทักษะย่อย ได้แก่ ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุ-ผล ทักษะการสื่อสาร ทักษะการประสานทำงานร่วมกับผู้อื่น และทักษะการสร้างนวัตกรรม โดยใช้ในกระบวนการเรียนการสอนได้อย่างดี ยิ่งนำไปประยุกต์ใช้ในกิจกรรมค่ายอาสาพัฒนาจะพบว่า นักศึกษาได้ใช้กระบวนการวิศวกรสังคมเข้าไปบูรณาการทุกขั้นตอนและทุกขั้นตอนของกิจกรรมค่ายอาสาพัฒนาใช้ 4 ทักษะครบสมบูรณ์ เช่นเดียวกับคณาจารย์ที่ลงพื้นที่วิจัยด้วยบูรณาการ 3 ห่วงวิชาการเพื่อการพัฒนาสังคมชุมชนท้องถิ่น ได้มีการประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัยและบริการวิชาการสู่วิชาชีพยังนำไปสู่ผลลัพธ์ปลายทางคือ เปลี่ยนกระบวนทัศน์ประชาชนเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของปวงชน

เอกสารอ้างอิง

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2530). **พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระธรรมราชราชูถัมภ์**. โรงพิมพ์การศาสนา.

กฤติยา อนุวงศ์ และสุรสิทธิ์ วชิรขจร. (2560). การพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมคุณภาพเพื่อรองรับไทยแลนด์ 4.0. **วารสารพัฒนาสังคม**, 19(1); 197-217.

เกสสิณี ตรีพงศ์พันธุ์. (2564), การบูรณาการวิศวกรสังคมสำหรับการท่องเที่ยววิถีชีวิตในชนบทของไทยสู่ความยั่งยืน. **วารสารบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง**, 4(3); 16-32. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/ibas/article/download/250105/171045/931115

แก้วตา ผิวพรรณ. (2565). โครงการบ่มเพาะวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนานวัตกรรมในการเพิ่มศักยภาพพัฒนาเชิงพื้นที่ในอำเภอเขาค้อ. **วารสาร มจร การพัฒนาสังคม**, 7(3); 148–164. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/JMSD/article/view/259488/175867

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). **ประวัติพระพุทธศาสนา**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.). (2562). **ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579)** (ฉบับปรับปรุง 11 ตุลาคม 2561). http://plan.nrru.ac.th/wp-content/uploads/2020/02/004.pdf

ธนู แก้วโอภาส. (2542). **ศาสนาโลก** (พิมพ์ครั้งที่ 3). เอมีเทรดดิ้ง.

นงรัตน์ อิสโร. (2564). **คู่มือพัฒนานักศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ**. อมรินทร์.

บัญชร แก้วส่อง. (2562). **ยุทธศาสตร์การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) http://www.tsdf.nida.ac.th/elctfl/articlefile/article-file-10181.pdf

ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). **ปรัชญาอินเดีย**. โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

ประยงค์ แสนบุราณ. (2558). หลักธรรมในการปกครองของพระพุทธศาสนา. **Journal of Humanities and Social Sciences (HUSOKKU)**, 31(3); 139–158. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/32293

ประยงค์ แสนบุราณ และพิริยานาถ พีรยาวิจิตร. (2567). ศึกษาวิเคราะห์บทบาทและการเผยแพร่ลัทธิแห่งวิถีอนุตตรธรรม. **วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง**, 13(2); 129–142. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NBJ/article/view/272720

ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2556). **คู่มือบริการวิชการแก่สังคม**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2558). **คู่มือบริการวิชการแก่สังคม**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2559). **ผลการสำรวจปัญหาและความต้องการของชุมชนใน 5 พื้นที่รับผิดชอบของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประจำปีงบประมาณ 2559**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2560). **ผลการสำรวจปัญหาและความต้องการของชุมชนใน 5 พื้นที่รับผิดชอบของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประจำปีงบประมาณ 2560**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2543). **พระพุทธประวัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)** (พิมพ์ครั้งที่ 19). สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2556). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์. (ป.อ. ปยุตฺโต). (2554). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 16). สหธรรมิก.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhaama.pdf

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2557). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย** (พิมพ์ครั้งที่ 4). เอกพิมพ์ไท.

พลกฤต แสงอาวุธ และบุษยมาศ เหมณี. (2565). การนำนโยบายการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมไปปฏิบัติ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการยุวชน มรส. สร้างชาติ. **วารสารวิชาการธรรมทรรศน์**, 22(2); 71–82. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/download/251972/173457/951600

พุทธทาสภิกขุ. (2527). **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น ชุดธรรมโฆษณ์**. มูลนิธิธรรมทาน ไชยา.

พุทธทาสภิกขุ. (2527). **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย ชุดธรรมโฆษณ์**. มูลนิธิธรรมทาน ไชยา.

เพ็ญนภา ทิศวงศ์ และภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568). **การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม กรณีศึกษากลุ่มอาชีพชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน. (2565). **วิศวกรสังคม** (ปรับปรุง). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และไพรินทร์ ขัดธิพงษ์. (2555). **โครงการวิจัยพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานคร ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2557). **การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ในองค์ความรู้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด มหาวิทยาลัยราภัฏสวนสุนันทา**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **ตามรอยพ่อ...อยู่อย่างพอเพียง**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2560). **การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. http://eresearch.ssru.ac.th/xmlui/handle/123456789/1949

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ “คำชะโนด” อนุรักษ์ “รุกขนาคา” เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมีสุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าวนวัตวิถีสู่ทะเลอีสาน อาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม “วิถีวิธีบ้านดุง”** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2564). **การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2566). **พัฒนาสังคม: กระบวนทัศน์พัฒนาอาชีพชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร**. ผลงานวิชาการในลักษณะอื่น: ผลงานวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม (อนุสาขาวิชา รหัส 611005 พัฒนาสังคม). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2557). **เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2564). **จากนภาผ่านภูผาสู่มหานที**. https://www.chaipat.or.th/30thanniversary/from-the-mountain-to-the-sea.html

รังษี สุทนต์. (2549). **ความรู้เรื่องอริยสัจ 4**. บทความวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. https://www.mcu.ac.th/article/detail/14263

ราชกิจจานุเบกษา. (2561, 13 ตุลาคม). **ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580)**. เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/document/SAC/NS_PlanOct2018.pdf

ราชกิจจานุเบกษา. (2565, 1 พฤศจิกายน). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570)**. เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258 ง. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13150

วชิรญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, 2456-2556 (2553). **ทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย (ป.อ. ปยุตฺโต). (2560). **ธรรมของพระราชา**. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/640-Royal-VirtuesTH600811.pdf

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2455). **พุทธประวัติ เล่ม 1**. โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid=3784

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112418.pdf

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. โรงพิมพ์ ๒๑ เซ็นจูรี่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2551). **เรียนรู้หลักการทรงงาน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ๒๑ เซ็นจูรี่.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนาเพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2559). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการประยุกต์ใช้**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=9103

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2552). **ทฤษฎีใหม่: หลักการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน**. สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2555). **จอมปราชญ์แห่งการพัฒนา "น้ำคือชีวิต"**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2560). **หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช** (พิมพ์ครั้งที่ 13). สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2560). **เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต** (พิมพ์ครั้งที่ 11). สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2565). **แผนแม่บทศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2566–2570**. สำนักงาน กปร.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2566). **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ**. สำนักงาน กปร. https://www.rdpb.go.th/th/Studycenter

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). **22 ลุ่มน้ำในประเทศไทย และพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564**. กองวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์น้ำ กรมทรัพยากรน้ำ. http://sonwr.onwr.go.th/wp-content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย. (2557). **พุทธประวัติ.** https://lei.onab.go.th/th/content/category/detail/id/72/iid/460

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์**. สศช. http://www.nesdb.go.th/.

สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์. (2564). **สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปฯ จัดการเรียนการรายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม ในรูปแบบออนไลน์ ปีการศึกษา 2/2564**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. https://gen-ed.ssru.ac.th/news/view/pr021264005

สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์. (2567). **ภาพบรรยากาศการเรียน Gen-Ed รายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม**. Facebook. https://www.facebook.com/search/top/?q=GEN0119%20%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B8%A8%E0%B8%A7%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%AA%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B8%A1

สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์. (2568). **ตารางสรุปผลการตรวจสอบข้อสอบรายวิชาศึกษาทั่วไป (รายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม)**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์. (2568). **รายงานผลการประเมินอาจารย์ ปีการศึกษา 2567 ภาคการศึกษา 2 รายวิชา GEZ0111 วิศวกรสังคม**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สิ่งประดิษฐ์ไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2559). **พระบิดาแห่งการประดิษฐ์ไทย**. https://thaiinvention.nrct.go.th/main/invention_father.php

สุรสิทธิ์ วชิรขจร. (2015). คุณภาพสังคม: จากยุโรปสู่ประเทศไทย. **Journal of Social Development and Management Strategy**, 12(1). https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsd/article/view/31290

อำพล เสนาณรงค์. (2557). **เกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ**. สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ.

อุดมพร อมรธรรม. (2549). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว**. สำนักพิมพ์แสงดาว

เอกราช ดีนาง, คณิศรา ธัญสุนทรสกุล และฐิรพร ไพศาล. (2566). การพัฒนาตัวบ่งชี้ทักษะวิศวกรสังคมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. **วารสารสหวิทยาการวิจัยและวิชาการ**, 3(4); 371–88. https://doi.org/10.14456/iarj.2023.196

Anderson, A. A. (2005). **The community builder's approach to theory of change: A practical guide to theory development**. The Aspen Institute. https://assets.aspeninstitute.org/content/uploads/files/content/docs/rcc/rcccommbuildersapproach.pdf

Beck, W., Van der Maesen, L., Thomese, F., & Walker, A. (2001). **Social Quality: A Vision for Europe**. Kluwer International.

Berra, Y. (2018). **Theory of change and logic models**. https://pcar.org/sites/default/files/resource-pdfs/tab_2018_logic_models_508.pdf

Bronfenbrenner U. (1994). Ecological models in human development. In T. Husén & T. N. Postlethwaite (Eds.). Oxford, UK: Pergamon. **The international encyclopedia of education**, 2(3); 1643-47. https://impactofspecialneeds.weebly.com/uploads/3/4/1/9/3419723/ecologial_models_of_human_development.pdf

Funnell, S. C., & Rogers, P. J. (2011). **Purposeful program theory: Effective use of theories of change and logic models**. John Wiley & Sons.

Phukamchanoad, P. (2023). Urban community study on design thinking: A case study of product development in Wat Pracharabuedham community 1–4, Dusit District, Bangkok, Thailand. **Kasetsart Journal of Social Sciences**, 44(1); 61–72. Retrieved from https://so04.tci-thaijo.org/index.php/kjss/article/view/264448

Phukamchanoad, P. (2026). Social engineering and design thinking for urban poverty alleviation in low-income communities. **International Journal of Advanced and Applied Sciences**, 13(5); 73-88. https://doi.org/10.21833/ijaas.2026.05.008

Stanford d. school. (2021). **Steps of Design Thinking Stanford University**. http://dschool.stanford.edu/dgift/.

Taplin, D. H., Clark, H., Collins, E., & Colby, D. C. (2013). Theory of change. Technical papers: a series of papers to support development of theories of change based on practice in the field. **Act Knowledge**, New York, NY, USA.

Taylor-Powell, E., Jones L., & Henert, E. (2003). **Enhancing program performance with logic models. University of Wisconsin-Extension**. https://fyi.uwex.edu/programdevelopment/files/2016/03/lmcourseall.pdf

Thitwong, P., & Phukamchanoad, P. (2026). Social Engineering and Human Capital Development in Urban Community Product Innovation. **International Journal of Special Education**, 41(13s); 265–291. Retrieved from https://internationalsped.com/index.php/ijse/article/view/4168

บทส่งท้าย

ก้าวถัดไปของวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน

นับจากฐานรากของ “มหาวิทยาลัยราชภัฏ” ที่ได้ประกาศความเป็นเอตทัคคะด้านการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยได้ปรับบทบาทสู่การเป็นสถาบันการศึกษาที่เสริมสร้างพลังปัญญาของแผ่นดินให้เกิดการพัฒนาพื้นที่ด้วยองค์ความรู้อย่างเป็นระบบครบวงจร โดยใช้ศาสตร์วิชาครูนำทางการสร้างนวัตกรรมสังคม กลไกวิศวกรสังคม และการมุ่งพัฒนาทุนมนุษย์ร่วมกันจากหลากหลายศาสตร์ให้เกิดทีมพัฒนศาสตร์ ซึ่งการปรากฏขึ้นของคำว่าวิศวกรสังคมภายใต้ร่มราชภัฏนี้ มุ่งเน้นการสร้างทักษะทางสังคม (soft skills) ที่เป็นทักษะในศตวรรษที่ 21 ให้แก่นักศึกษา พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนห้องเรียนสี่เหลี่ยมให้กลายเป็น “ห้องเรียนชุมชน” (social lab) เพื่อเรียนรู้ปัญหาจริงในเชิงพื้นที่ ปฏิบัติการวิจัยและการบริการวิชาการร่วมกับชุมชนจริง การใช้เครื่องมือวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์และการผสานหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้เข้ากับวิถีชีวิตจริง ณ ปัจจุบันทั้งของนักศึกษาและประชาชนเพื่อนำไปสู่การสร้างความเปลี่ยนแปลงที่ตอบโจทย์ความต้องการแท้จริงและวัดผลได้ของท้องถิ่น ก้าวต่อไปของวิศวกรสังคมจะไม่เพียงแค่การแก้ไขปัญหาเป็นครั้งคราวเท่านั้น แต่ต้องเป็นการตอกเสาเข็มขององค์ความรู้ของมหาวิทยาลัยราชภัฏให้แน่นหนักเชื่อมเป็นคานรับยึดโยงภูมิปัญญาชุมชนท้องถิ่นให้เป็นโครงสร้างสถาปัตยกรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของมนุษย์ พร้อมกับการถักทอกระบวนการคิดเชิงระบบให้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความรู้ ยกระดับคุณภาพชีวิตและสังคม ผลักดันตนเองและประชาชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์การพัฒนาและนำพาชุมชนไปสู่ความหลุดพ้นจากความยากจนที่ยั่งยืน

ทั้งนี้มุมมองในอนาคตที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็นเพียงแง่มุมเฉพาะของผู้เขียนที่ได้สัมผัส ศึกษา ค้นคว้า วิจัยในมิติการพัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาเท่านั้น อาจทำให้เกิดความเห็นต่างได้แน่นอนถือเป็นการสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้เกิดประโยชน์แก่แวดวงวิชาการต่อไป

ตกผลึกองค์ความรู้ศาสตร์แห่งการสร้างคนกลไกพัฒนาเชิงพื้นที่

จากการเดินทางขององค์ความรู้ตลอด 6 บทผู้เขียนได้ตอกย้ำความเป็นอัตลักษณ์อันเข้มแข็งของมหาวิทยาลัยราชภัฏในฐานะคนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน ซึ่งสะท้อนผ่านคำสำคัญอย่าง “**ภัฏพัฒน์**” อันหมายถึงการใช้ปัญญาและศาสตร์แห่งการพัฒนาไปขับเคลื่อนท้องถิ่นให้เจริญดีงาม จากรากฐานอันยาวนานกว่าหนึ่งศตวรรษในศาสตร์วิชาครู มหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งทั่วประเทศได้ยกระดับและขยายบทบาทสู่การเป็น “เอตทัคคะด้านการพัฒนาท้องถิ่น” อย่างสมภาคภูมิ

การปรากฏขึ้นของ “**วิศวกรสังคม**” จึงเปรียบเสมือนกลไกรักษาสมดุลของคนและสังคม ที่คำว่าวิศวกรสังคมมิได้หมายถึงช่างเทคนิคก่อสร้างโครงสร้างกายภาพ แต่มีคือ “เทวดานายช่างใหญ่ผู้ซ่อมแซมชีวิตและสังคม” กลไกนี้ทำหน้าที่รักษาสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม และกฎเกณฑ์สาธารณะ โดยการปรับเปลี่ยนฐานการบ่มเพาะจากห้องเรียนสี่เหลี่ยมออกสู่ห้องเรียนชุมชนเพื่อบูรณาการทักษะวิชาการ (hard skills) และทักษะทางสังคม (Soft Skills) ที่ออกแบบไว้เป็นทักษะวิศวกรสังคมสำหรับศตวรรษที่ 21 ให้แก่นักศึกษาสามารถลงมือแก้ปัญหาจริงในพื้นที่ได้ทันที

ผู้วาดลวดลายแห่งสถาปัตยกรรมทางปัญญาแห่งการพัฒนาท้องถิ่นได้ทำลายกำแพงที่กั้นความรู้จากหอคอยงาช้างทางวิชาการสู่การเป็นที่พึ่งพาให้กับสังคม ด้วยการบ่มเพาะวิศวกรสังคมให้มีทักษะทางสังคมด้วยการเผชิญปัญหาที่เป็นจริงของประชาชนในชุมชนท้องถิ่น ใช้พลังบูรณาการ 3 ห่วงวิชาการเข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์แบบ ได้แก่ การเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการรับใช้สังคม โดยเปลี่ยนจากเป้าหมายการสร้างบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัยไปสู่การ “สร้างประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดิน และสมรรถนะวิศวกรรมสังคม 9 ขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การเข้าไปสัมผัสอย่างเข้าใจลึกซึ้งกับชุมชน การเข้าถึงสังเกตให้เห็นปัญหาที่แท้จริง การระบุปัญหาให้ตรงกับความต้องการชุมชน การรวบรวมข้อมูลเชิงประจักษ์มีหลักฐานน่าเชื่อถือ การวิเคราะห์ข้อมูลให้พบสาเหตุของปัญหา การออกแบบแนวทางแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วม การนำนวัตกรรมไปสู่การปฏิบัติการ การประเมินผล ตรวจสอบและเรียนรู้ร่วมกัน รวมถึงการสะท้อนคิด การแบ่งปัน เรียนรู้และการปรับปรุง การใช้เครื่องมือวิเคราะห์เชิงพื้นที่ (อาทิ ผังต้นไม้ปัญหา, ฟ้าประทาน, M-I-C-I Model) ผสานร่วมกับพลังเทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI)

เข้ามาเป็นผู้ช่วยในการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูลที่ลุ่มลึกและรวดเร็วเกินขีดจำกัดมนุษย์ เพื่อนำไปสู่การสร้างนวัตกรรมสังคมที่แม่นยำและแก้ปัญหาได้ตรงจุด

การลงพื้นที่ด้วยการนำศาสตร์วิชาการพัฒนาสังคมในมิติการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปร่วมเรียนรู้กับชุมชนจะพบสิ่งที่สำคัญหนึ่งคือ กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยาที่สะท้อนวิถีวิธีพอเพียงในยุคสมัยใหม่ที่มีการใช้ทุนชุมชน ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคมและภูมิปัญญาเป็นฐานมีหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) เป็นแกนกลางผลักดันด้วยวิถีวิธีพอเพียงทั้งในสังคมเมืองและชุมชนท้องถิ่นถือเป็นความรู้ใหม่ที่ค้นพบจากการวิจัยว่า ทั้งคนเมืองและคนชนบทล้วนนึกถึงการปฏิบัติตนตามวิถีทางสายกลางที่คล้ายกันคือการ "รู้จักพอ" ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นซึ่งเป็นเกราะคุ้มกันภัยในยุควิกฤต

องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นในหนังสือเล่มนี้คือ วงจรการพัฒนาภัฏพัฒน์ โดยได้นำเสนอว่าการพัฒนาท้องถิ่นมิได้เริ่มต้นที่งบประมาณ เพราะในอดีตถ้าไม่มีเงินหรืองบประมาณพื้นที่นั้นๆ จะไม่ได้พัฒนา งบหมดก็จะหยุดพัฒนา แต่มุมมองใหม่จะต้องเริ่มต้นที่ “ การพัฒนาศักยภาพมนุษย์" วงจรนี้ประกอบด้วย 6 ขั้นตอนที่หมุนเวียนเป็นระบบนิเวศการเรียนรู้ ได้แก่ เข้าใจพื้นที่ไปสู่การสร้างความไว้วางใจ ทำการวิจัยร่วมกับชุมชน เกิดการสร้างองค์ความรู้ นำไปพัฒนาคนและนวัตกรรม ย้อนส่งคืนคุณค่าให้พื้นที่ กระบวนการนี้เปลี่ยนนักศึกษาจากผู้รับความรู้เป็น “นักสร้างความรู้” และเปลี่ยนชุมชนจากผู้รับบริการเป็น “หุ้นส่วนทางวิชาการ” อย่างเต็มตัว

นอกจากนี้ราชภัฏบริการวิชาชีพ ได้ถูกออกแบบให้ทำงานเชิงรุกต้องใช้กลยุทธ์ "7 in One" (ไปหาผู้นำ น้อมนำหลักการทรงงาน ประสานรอบทิศ ทำงานกัดติด ใช้ชีวิตติดดิน มีสินน้ำใจ และมีวิจัยและบริการวิชาการ) ที่ตั้งอยู่บนฐานคิด “บวร” (บ้าน วัด รัฐ/โรงเรียน) เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงเชิงประจักษ์ ดังเช่นกรณี "ดุสิตระบือธรรม" ที่เปลี่ยนผู้สูงอายุให้เป็นปราชญ์ท้องถิ่นและสร้างรายได้จากผลิตภัณฑ์สมุนไพร เป้าหมายคือการนำพาประชาชนผ่าน 3 ขั้นตอนคือ การหลุดพ้นความยากจน สร้างความมั่นคงในความพอเพียง นำไปสู่การสร้างความมั่งคั่งและยั่งยืนแบบเฉพาะตนเอง

จุดตกผลึกที่ลึกซึ้งที่สุดคือการถอดแบบอย่างจาก 2 ต้นแบบ "วิถีวิธีวิศวกรสังคม" (social engineer’s mindset & methodology) ที่นับเป็นระดับมหาบุรุษ ได้แก่ (1) องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ทรงใช้กระบวนการอริยสัจ 4 และมรรคมีองค์ 8 ในการวิเคราะห์รากเหง้า

ของทุกข์และวางแนวทางให้มนุษย์มีเส้นทางแห่งการพ้นทุกข์อย่างเด็ดขาด (2) พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (ในหลวงรัชกาลที่ 9) ผู้เป็นดั่งต้นแบบวิศวกรสังคมบริบทสังคมไทยผู้ทรงงานด้วยการลงพื้นที่สัมผัสชีวิตเข้าใจ เข้าถึงภูมิสังคมและสร้างศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ ไว้ตามบริบทเชิงพื้นที่ทั้ง 6 แห่งทั่วประเทศ และพระราชทาน “หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และ “ทฤษฎีใหม่” ไว้เป็นให้ประชาชนไว้เป็นแนวทางการในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว ชุมชนท้องถิ่น สังคมประเทศให้มีความสุข มั่นคงและยั่งยืน

ดังนั้นเมื่อกล่าวถึงวิศวกรสังคมจึงเป็นผู้ที่มีองค์ความรู้ มีเครื่องมือ วิธีการ มีคุณธรรมจริยธรรม และวิถีชีวิตที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงคุณค่าของมนุษย์ทีละระดับจากการหลุดพ้นจากความยากจนมุ่งสู่ความพอเพียง จากความพอเพียงมุ่งสู่ความมั่นคงและจากความมั่นคง มุ่งสู่ความยั่งยืนโดยมีเป้าหมายสูงสุดคือ “ความสุขที่ยั่งยืน” ของประชาชนทั้งแผ่นดิน

ข้อจำกัดและหมุดหมายในอนาคตของภัฏพัฒน์วิศวกรสังคม

หนังสือเล่มนี้กำลังส่งเสียงบอกสถาบันการศึกษาให้ได้รู้ว่ากระบวนการพัฒนาท้องถิ่นที่มุ่งเน้นวิศวกรสังคม มีข้อจำกัดที่เป็นประเด็นท้าทายในปัจจุบันและหมุดหมายในต้องก้าวข้ามให้ได้โดยเร็ว ดังนี้

1. ข้อจำกัดและประเด็นท้าทายของวิศวกรสังคม

1.1 ความซับซ้อนของปัญหาที่เกินขีดจำกัดของศาสตร์เดียว ปัญหาในชุมชนและสังคมไทยปัจจุบันทั้งในบริบทเมืองและชนบทมีความสลับซับซ้อน การสร้างคนเก่งเพียงศาสตร์เดียวอาจสามารถแก้ปัญหาเฉพาะตนหรือครอบครัวได้ แต่ไม่สามารถแก้ปัญหาเชิงโครงสร้างของชุมชนได้อีกต่อไป

1.2 ทักษะวิศวกรสังคมไม่จำกัดเพียงเป็นรายวิชา หากพิจารณาข้อจำกัดที่สำคัญคือทักษะวิศวกรสังคม ต้องไม่ใช่สร้างได้เฉพาะเพียงจากการสอนทฤษฎีในห้องเรียน หากนักศึกษาไม่ได้รับโอกาสในการเผชิญปัญหาจริงหรือลงมือปฏิบัติในสถานการณ์และพื้นที่จริง สมรรถนะทักษะวิศวกรสังคมจะไม่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง

1.3 เงื่อนไขของระยะเวลาในการบ่มเพาะวิศวกรสังคม การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมคนและการพัฒนาสังคม ชุมชนท้องถิ่นให้สำเร็จได้นั้นต้องใช้เวลานาน ความสำเร็จจึงต้องการวิศวกรสังคมและนักพัฒนาที่มีจิตใจเข้มแข็ง อดทน ความเพียรพยายามที่สามารถเฝ้ารอติดตามผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องได้โดยไม่ย่อท้อ

1.4 การเข้าถึง "ความจริง" ในพื้นที่ ในการหาต้นตอหรือรากเหง้าของปัญหา (root cause) ทำได้ยากหากปราศจากการลงพื้นที่ "สัมผัสชีวิต" อย่างลึกซึ้งด้วยอายตนะทั้ง 6 หากวิศวกรสังคมและนักพัฒนาติดอยู่กับตำราหรือข้อมูลทุติยภูมิเพียงอย่างเดียวมากจนเกินไป จะไม่สามารถสร้างนวัตกรรมที่ตอบโจทย์ความต้องการแท้จริงได้

2. หมุดหมายในอนาคตของราชภัฏ

2.1 จงมองมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้ง 38 แห่งเป็น “หนึ่งเดียว” ที่เชื่อมโยงด้วยสายใยแห่งปัญญา เพื่อเป็นท่อส่งถ่ายบุคลากรชั้นเลิศและองค์ความรู้ที่จำเป็น สลับหมุนเวียนไปช่วยเหลือสังคม ทั้งผ่านการเรียนการสอน การวิจัยร่วมและการบริการวิชาการรับใช้ท้องถิ่น พร้อมทั้งปรับกระบวนทัศน์ของผู้บริหารสถาบันการศึกษาจากการแข่งขันเพื่อเอาชนะ ไปเป็นการจับมือเพื่อเติบโตไปข้างหน้าด้วยกัน ในขณะเดียวกันมหาวิทยาลัยราชภัฏต้องกล้าเผชิญหน้ากับความจริงเนื้อในของตนเองด้วยการยุติการสร้างฐานอำนาจของกลุ่มคนรุ่นเก่าที่ยึดติด รื้อรากถอนโคนระบบอุปถัมภ์และเครือญาติที่เปิดช่องให้เส้นสายเข้ามาปิดกั้นคนเก่งและคนรุ่นใหม่ เพราะระบบนี้คือยาพิษที่ค่อยๆ กัดกินองค์กรจากเนื้อใน และฉุดรั้งให้ราชภัฏเสื่อมลงไปในที่สุด

2.2 ปรับบทบาทสถาบันเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเดียวไปสู่การเป็นระบบคลังองค์ความรู้เชิงพื้นที่แบบครบวงจร และเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ตลอดชีวิต (life-long learning) ที่สามารถพร้อมรับการตอบสนองต่อภัยพิบัติและการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วของโลก

2.3 การมุ่งผลิตนักศึกษาให้เป็นบัณฑิตเพียงอย่างเดียวมาสร้าง "ประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดิน" หมุดหมายสูงสุดคือการถ่ายทอดองค์ความรู้เพื่อยกระดับประชาชนทั่วไปให้มีปัญญาและพึ่งตนเองได้ ที่กำหนดเป้าหมายความสุขที่ยั่งยืน 3 ระดับจาก (1) หลุดพ้นความยากจนสู่ความพอเพียง (2) พัฒนาสู่ความมั่นคง และ (3) ก้าวไปสู่การมีรายได้สูงและความยั่งยืน

3. หมุดหมายภัฏพัฒน์วงจรสร้างมหาวิทยาลัยราชภัฏเป็นสถาบันสร้างปัญญา สร้างคน และสร้างอนาคตของท้องถิ่น ประกอบด้วย 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) เข้าใจพื้นที่ การวิเคราะห์ภูมิสังคมและทุนชุมชน (2) สร้างความไว้วางใจ การเข้าถึงชุมชนด้วยความซื่อสัตย์และสม่ำเสมอ (3) วิจัยร่วมกับชุมชน ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (CBR/PAR) เป็นสะพานเชื่อม (4) สร้างองค์ความรู้ สกัดขุมความรู้จากข้อมูลเชิงประจักษ์ (5) พัฒนาคนและนวัตกรรม สร้างคนผ่านการลงมือปฏิบัติจริง (learning by doing) และ (6) ส่งคืนคุณค่าให้พื้นที่ การสร้างการเปลี่ยนแปลง (change) ที่เห็นผลเป็นรูปธรรมวัดผลได้ในพื้นที่เป้าหมาย

สารจากผู้เขียนขอชี้ให้เห็นถึงแก่นสำคัญจากหนังสือ “ภัฏพัฒน์วิศวกรสังคม” การเปลี่ยนผ่านกระบวนทัศน์จากห้องเรียนสี่เหลี่ยมสู่ห้องเรียนชุมชนด้วยการใช้กลไกวิศวกรสังคมในฐานะเสมือนเทวดานายช่างใหญ่ในการซ่อมแซมชีวิตและรักษาสมดุลของสังคม ที่ไม่ได้มุ่งหวังเพียงการผลิตบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัย แต่มุ่งมั่นสร้างประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดิน โดยการบูรณาการสามห่วงวิชาการทั้งการเรียนการสอน การวิจัย และการบริการวิชาการ รับใช้สังคม ชุมชนท้องถิ่นเข้าด้วยกันอย่างแนบแน่น เพื่อให้สมดังคำกลอนและผังภาพต่อไปนี้

“ภัฏพัฒน์ จิตวิญญาณ งานสร้างชาติ
สืบพระราช ปณิธาน งานแผ่นดิน
วิศวกรสังคม สร้างปัญญา ศาสตร์และศิลป์
พัฒนาท้องถิ่นสถาพร มั่นคง ยิ่งยืนนาน”

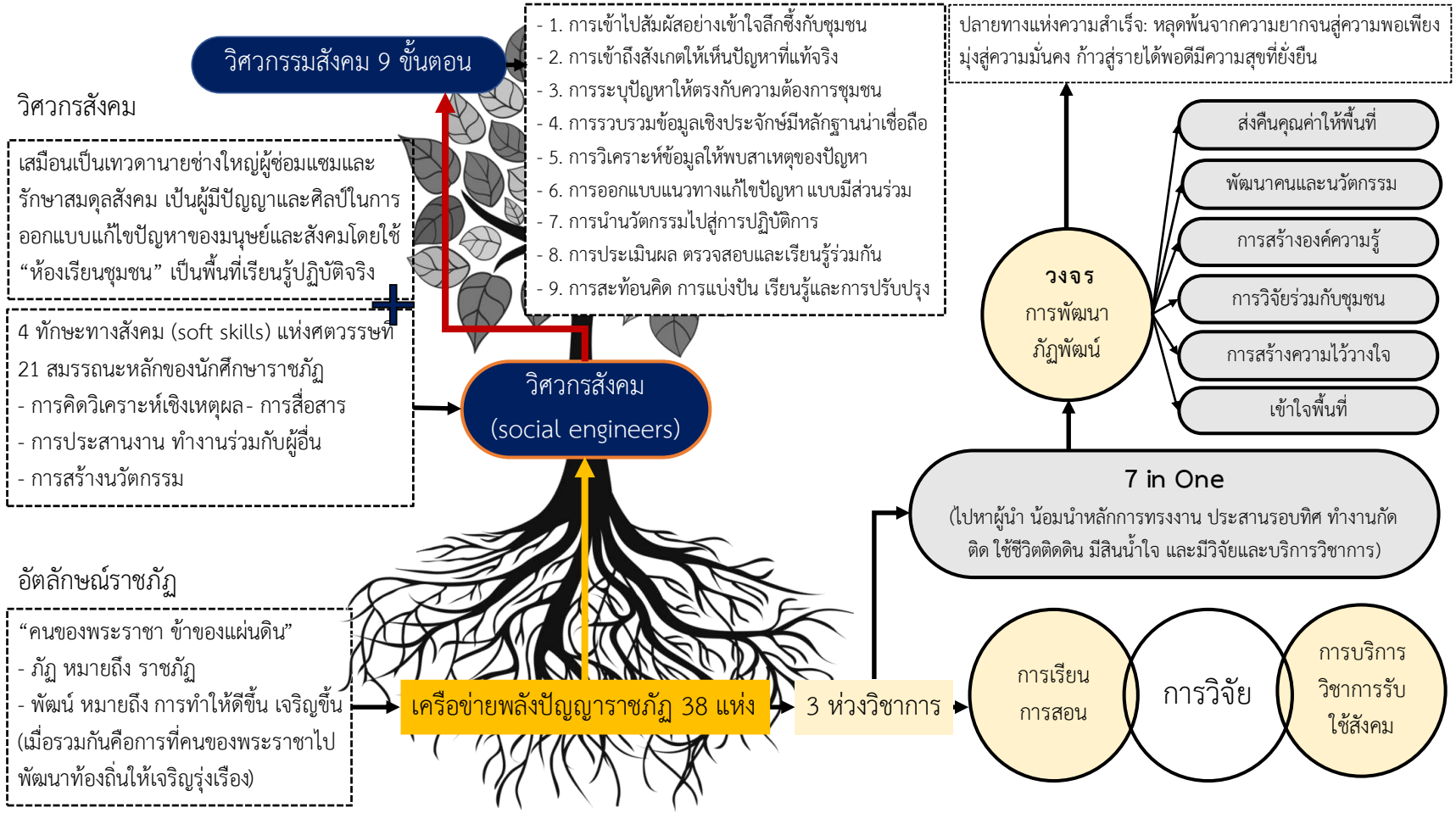

ภาพที่ 7 ภัฏพัฒน์พลังปัญญาแห่งราชภัฏสู่การเป็นวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

“มหาวิทยาลัยราชภัฏมิได้ผลิตบัณฑิตในรั้วมหาวิทยาลัยเพียงเท่านั้น แต่ยังสร้างประชาชนให้เป็นบัณฑิตของแผ่นดินด้วย”

“...วิศวกรสังคม คือ ผู้ที่ลงมือสัมผัสปัญหาจริง ค้นหารากเหง้าของปัญหา ใช้ความรู้และปัญญาออกแบบแนวทางแก้ไขให้เป็นรูปธรรม นำไปใช้ให้เกิดประโยชน์จริง และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มั่นคงยั่งยืนต่อคน ชุมชน และสังคม ด้วยตนเอง โดยผู้ที่เป็นต้นแบบวิศวกรสังคมมีพระพุทธเจ้าและรัชกาลที่ 9 เป็นแบบอย่างสำคัญ ซึ่งแนวคิดนี้สามารถนำไปพัฒนาให้เป็นทักษะวิศวกรสังคมสำหรับการเรียน การวิจัย และการพัฒนาสังคมในศตวรรษที่ 21 ได้อย่างดี...”

บรรณานุกรม

กฎกระทรวงการจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา พ.ศ. 2564. (25 มีนาคม 2564). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่มที่ 138 ตอนที่ 21 ก หน้า 1-11. https://www.ops.go.th/th/aboutus/legal-ops/138-m-regulation/5882-2022-02-27-03-02-10

กฎกระทรวงกำหนดสาขาวิชาชีพวิศวกรรมและวิชาชีพวิศวกรรมควบคุม พ.ศ.2565 (2565, 6 กรกฎาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 139 ตอนที่ 42 ก. หน้า 17-33.

กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2566). **รายงานหมู่บ้านชนบทไทย ปี 2566**. https://app2.cdd.go.th/rdic/report/NRD/ReportNrd66.pdf

_____. (2567). **โครงการเพิ่มประสิทธิภาพระบบวิเคราะห์และพยากรณ์แนวโน้ม เพื่อการพัฒนาการบริหารคุณภาพชีวิตคนไทยอย่างยั่งยืนด้วยปัญญาประดิษฐ์, CDD-AI**. https://forecast.cdd.go.th/

กรมการพัฒนาชุมชน. (2560). **แนวทางการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพ**. กลุ่มงานส่งเสริมสัมมาชีพชุมชน สำนักเสริมสร้างความเข้มแข็งชุมชน.

_____. (2566). **ประวัติกรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย**. https://www.cdd.go.th/

_____. (2567). **แนวทางการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพ ฉบับปรับปรุง ปี 2567**. กระทรวงมหาดไทย. https://district.cdd.go.th/bangsaphan/wp-content/uploads/sites/374/2024/11/แนวทางการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพ-2567.pdf

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. (2530). **พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระธรรมราชราชูถัมภ์**. โรงพิมพ์การศาสนา.

กรมศิลปากร. (2564). **แผนที่แมคคาร์ธี**. https://www.finearts.go.th/main/view/30470-แผนที่แมคคาร์ธี

กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2561). **แจ้งซ้อมความเข้าใจนิยามความหมายของคำว่า “งานก่อสร้าง” ตามมาตรา 4 แห่งพระราชบัญญัติการจัดซื้อจัดจ้างและการบริหารพัสดุภาครัฐ พ.ศ.2560**. https://www.dla.go.th/upload/template/tempNews/2018/6/46989_1.pdf

กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม และกระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม. (2565). **แผนปฏิบัติการด้านปัญญาประดิษฐ์แห่งชาติเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (พ.ศ. 2565–2570)**. สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (สวทช.).

กระทรวงวัฒนธรรม. (2560). **พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช**. กลุ่มประชาสัมพันธ์ สำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2507). **ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507**. องค์การค้าของคุรุสภา.

กฤติยา อนุวงศ์ และสุรสิทธิ์ วชิรขจร. (2560). การพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมคุณภาพเพื่อรองรับไทยแลนด์ 4.0. **วารสารพัฒนาสังคม**, 19(1); 197-217.

กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง. (2546). **กรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=9211

กองนโยบายและแผน. (2559). **รายงานผลการดำเนินงานโครงการวาระสำคัญประจำปี (Agenda) ปีงบประมาณ 2559** (เอกสารที่ไม่มีการตีพิมพ์). สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม. (2566). **เบื้องหลังการทำแผนที่เมืองไทย “ฉบับแรก” ในสมัยรัชกาลที่ 5**. https://www.silpa-mag.com/history/article_64436

กองแผนงาน กรมการพัฒนาชุมชน. (2559). **แผนยุทธศาสตร์กรมการพัฒนาชุมชน พ.ศ. 2560 – 2564**. กรุงเทพมหานคร.

กองสารสนเทศภูมิศาสตร์ สำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร. (2548). **แผนที่ชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพมหานคร.

กัลยารัตน์ อนนท์รัตน์. (2014). ขุมความรู้ด้านการเรียนการสอนทางการพยาบาล. **Nursing Journal of The Ministry of Public Health**, 23(3); 12–23. https://he02.tci-thaijo.org/index.php/tnaph/article/view/16530

กาญจนา แก้วเทพ. (2538). **เครื่องมือการทำงานแนววัฒนธรรมชุมชน**. สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา.

_____. (2556). **คุณลักษณะและวิธีวิทยางานวิจัยเพื่อท้องถิ่น** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

_____. (2563). **คู่มือความรู้การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) กับความเหลื่อมล้ำในสังคม**. วนิดาการพิมพ์.

_____. (2563). **เปิดกรุ “เครื่องมือเก็บข้อมูล” ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. โครงการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (ODU).

_____. (2564). **หลักการและแนวคิดในการพิจารณาโครงการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) แนวคิดและประสบการณ์ของ CBR ภาคกลาง ตะวันตก ตะวันออก**. วนิดาการพิมพ์.

กาญจนา คำผา. (2559). **แนวทางการสืบทอดประเพณีฮีตสิบสองเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน** (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร. http://www.sure.su.ac.th/xmlui/bitstream/handle/123456789/23563/PhD_Kanchana_Khampha.pdf?sequence=1

กิ่งแก้ว อัตถากร. (2520). **คติชนวิทยา**. หน่วยศึกษานิเทศก์กรมการฝึกหัดครู โรงพิมพ์คุรุสภา.

กิตติ สัจจาวัฒนา. (2017). งานวิจัยเพื่อพัฒนาเชิงพื้นที่ รูปแบบงานวิจัยใหม่ ที่ท้าทายกระบวนทัศน์การวิจัยของประเทศไทย. **Area Based Development Research Journal**, 9(1); 3–7. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/95459

กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2509). **คติชาวบ้าน: วิทยานิพนธ์ของนาง กุหลาบ มัลลิกะมาส**. สมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย.

เก็จกนก เอื้อวงศ์. (2562). การสนทนากลุ่ม: เทคนิคการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพที่มีประสิทธิภาพ. **วารสารศึกษาศาสตร์ มสธ.**, 12 (1); 17-30. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/edjour_stou/article/download/182081/140275/611295

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2549). **ผู้ชนะ 10 คิด** (พิมพ์ครั้งที่ 5). ซัคเซส มีเดีย.

_____. (2554). **การคิดเชิงประยุกต์** (พิมพ์ครั้งที่ 5). ซัคเซสมีเดีย.

เกษม วัฒนชัย. (2558). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับความเข้มแข็งของโรงเรียน**. ศูนย์สถานศึกษาพอเพียง มูลนิธิยุวสถิรคุณ. ธนิธการพิมพ์

เกษม วัฒนชัยและจิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา. (2555). **CSR ตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. ดาวฤกษ์ คอมมูนิเคชั่นส์.

เกสสิณี ตรีพงศ์พันธุ์. (2564), การบูรณาการวิศวกรสังคมสำหรับการท่องเที่ยววิถีชีวิตในชนบทของไทยสู่ความยั่งยืน. **วารสารบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง**, 4(3); 16-32. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/ibas/article/download/250105/171045/931115

แก้วตา ผิวพรรณ. (2565). โครงการบ่มเพาะวิศวกรสังคมเพื่อพัฒนานวัตกรรมในการเพิ่มศักยภาพพัฒนาเชิงพื้นที่ในอำเภอเขาค้อ. **วารสาร มจร การพัฒนาสังคม**, 7(3); 148–164. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/JMSD/article/view/259488/175867

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, คณิศร เต็งรัง, ราตรี ปิ่นแก้ว และวรัญญา เพ็ชรคง. (2545). **วิถีชุมชน: เครื่องมือ 7 ชิ้นที่ทำให้งานชุมชนง่ายได้ผลและสนุก**. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ. (2545). **มิติสุขภาพ : กระบวนทัศน์ใหม่เพื่อสร้างสังคมแห่งสุขภาวะ**. สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

โกศล ช่อผกา. (2542). **พุทธกระบวนทัศน์เชิงนิเวศวิทยาแนวลึก** (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหิดล.

ขจัดภัย บุรุษพัฒน์. (2563). สืบสานพระราชปณิธานตามรอยพระยุคลบาทชาติเข้มแข็งมั่นคง. **วารสารมุมมองความมั่นคง**, (5); 5-10. https://www.nsc.go.th/wp-content/uploads/Journal/article-00501.pdf

คณะกรรมการขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชา สภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ. (2560). **การขับเคลื่อนสืบสานศาสตร์พระราชาเพื่อการปฏิรูปประเทศ**. สำนักกรรมาธิการ 1 สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ปฏิบัติหน้าที่สำนักงานเลขาธิการสภาขับเคลื่อนการปฏิรูปประเทศ.

คณะกรรมการโครงการเฉลิมพระเกียรติของสภานิติบัญญัติแห่งชาติ รวบรวมกฎหมายที่สนับสนุนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สภานิติบัญญัติแห่งชาติ. (2560). **ศาสตร์ของพระราชา: ผู้นำโลกในการพัฒนาอย่างยั่งยืนรวมกฎหมายสนับสนุนโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

คณะกรรมการบริหารคำชะโนด. (2562). **ตำนานคำชะโนด ดินแดนแห่งพญานาค**. ศักดิ์ศรีอักษรการพิมพ์.

คณะกรรมการฝ่ายประชาสัมพันธ์งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก. (2562). **พระปฐมบรมราชโองการ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในการออกมหาสมาคม ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมไหยศูรยพิมาน พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช 2562**. https://phralan.in.th/coronation/newsdetail.php?id=1168

คณะกรรมการร่วมภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม. (2537). **กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm)**. ใน เอกสารวิชาการลำดับที่ 314 เล่มที่ 14/2537. กระทรวงแรงงานและสวัสดิการสังคม, กรมประชาสงเคราะห์, สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิการสังคมแห่งชาติ.

คณะกรรมการและคณะทำงานโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ จังหวัดแม่ฮ่องสอน สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดแม่ฮ่องสอน. (2563). **ธนาคารข้าวจังหวัดแม่ฮ่องสอน**. https://maehongson.cdd.go.th/wp-content/uploads/sites/45/2020/01/ธนาคารข้าวจังหวัดแม่ฮ่องสอน-1.pdf

คณะครุศาสตร์. (2566). **ประวัติความเป็นมาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา**. https://edu.ssru.ac.th/page/1

คณะสงฆ์กรุงเทพมหานคร. (2552). **คัมภีร์สัมภารวิบาก**. ธนาเพรส.

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2550). **การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=2619

_____. (2550). **หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. สศช. https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/03/article_20150728110210.pdf

_____. (2550). **การประยุกต์ใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียง**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=2619

คณะอาจารย์ผู้สอนรายวิชาคนราชภัฏ. (2565). **เอกสารประกอบการสอน รายวิชาคนราชภัฏ รหัสวิชา 000401**. หลักสูตรหมวดการศึกษาทั่วไป มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2550). **ประวัติพระพุทธศาสนา**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2550). **มนุษย์กับสังคม**. มหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัย.

ครูบ้านนอกดอทคอม. (2551). **ประวัติความเป็นมาของการศึกษาไทย**. https://www.kroobannok.com/createpdf.php?article_id=3345

คาปร้า, ฟริตจ็อฟ. (2539). **จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ (ล. 1–3)**. (ประชา ปสสนธัมโม, พระ และคณะ, ผู้แปล).(พิมพ์ครั้งที่ 3). มูลนิธิโกมลคีมทอง.

คำสั่งกรุงเทพมหานคร. (2541). **การจัดตั้งกลุ่มอาชีพของกรุงเทพมหานคร**. โดยนายพิจิตต รัตตกุล, คำสั่งที่ 3808/2541 สั่ง ณ วันที่ 3 ธันวาคม พ.ศ. 2541.

เครือข่ายนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏกลุ่มรัตนโกสินทร์. (2562). **การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชน "โบสถ์ศาลเจ้า วัด มัสยิด วิถีชีวิตริมสายน้ำ" ในเขตกรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย) ในแผนงานวิจัย การยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์เพื่อพัฒนาพื้นที่บนฐานอัตลักษณ์ท้องถิ่น เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏและภาคี. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.).

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์. (2525). **สังคมวิทยาศาสนา**. แพร่พิทยา.

จำนงค์ อดิวัฒนสิทธิ์, เสาวคนธ์ สุดสวาท, เฉลียว ฤกษ์รุจิพิมล, ประพีร์ วิริยะสมบูรณ์, สุดา ภิรมแก้ว และสุรพันธ์ เพชราภา. (2552). **สังคมวิทยา** (พิมพ์ครั้งที่ 14). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

จิตจำนงค์ กิติกีรติ. (2536). **การพัฒนาชุมชน**. โรงพิมพ์คุณพิณอักษรกิจ.

จิตติ มงคลชัยอรัญญา, วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, เกศกุล สระกวีและเศรษฐภูมิ บัวทอง. (2563). **คุณค่าและมูลค่า จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น**. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)

จินตนา สุจจานันท์. (2549). **การศึกษาและการพัฒนาชุมชน**. โอเดียนสโตร์.

จิรพรรณ นฤภัทร. (2559). เครือข่ายทุนทางสังคมกับปัจจัยความไว้วางใจ. **วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์**, 24(1); 47-71.

จิรายุ อิศรากูร ณ อยุธยา และปรียานุช พิบูลสราวุธ. (2552). **ตามรอยพ่อ ชีวิตพอเพียง...สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน**. สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ โครงการวิจัยเศรษฐกิจพอเพียง.

_____. (2554). **ตามรอยพ่อ ชีวิตพอเพียง...สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน** (พิมพ์ครั้งที่ 9). ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

จีระพรรณ กาญจนจิตรา. (2525). **การพัฒนาชุมชน**. มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). นิทรรศการ "๑๐๐ เรื่องจามจุรี ๑๐๐ ปีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย" ร้อยเรื่องราวจากรั้วจามจุรี, **๑ พระราชปณิธาน**. http://www.cu100.chula.ac.th/story/30/

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540). **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 4). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชนินทร์ วิศวินธานนท์. (2548). ความ (มัก) เข้าใจผิดเกี่ยวกับ"เทพแห่งวิศวกรรม". **วารสารช่างพูด**, ฉบับที่ 4/48, วารสารข่าวรายเดือน, คณะวิศวกรรมศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชยันต์ วรรธนะภูติ. (2536). **การกำหนดกรอบคิดในการวิจัย ในคู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่องานพัฒนา**. สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ชลธิชา เนียมนาภา. (2557). **แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์พื้นที่คำชะโนด อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญาภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลลดา ทองทวี. (2545). **ทีทรรศน์เกี่ยวกับเรื่องกระบวนทรรศน์: ความหมาย.** http://www.midnightuniv.org/midnight2545/document9773.html

ชินรัตน์ สมสืบ. (2538). **การบริหารการพัฒนาชนบท** (พิมพ์ครั้งที่ 14). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

ชุติมา ถวัลย์ปรีดา, ภัทรกันย์ ระเบียบดี, รัฐพงษ์ แซ่ย่าง,วริศรา นบนอบ, สุเมธา ทัศนเปรมสิน, อัญเชิญพร ธิติยศศักดิ์, จันทรัศม์ ภูติอริยวัฒน์. (2564). ชุมชนแห่งการเรียนรู้กับการพัฒนาชุมชน. **วารสารการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม**, 1(2); 97-111. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jclmd_psru/article/download/248509/171303/916269

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2559). **7 ทศวรรษ แห่งการครอบสิริราชสมบัติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับการ สืบสานศิลปวัฒนธรรม**. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.

_____. (2563). **ศาสตร์พระราชา ในเอกสารทางวิชาการ สืบสานศาสตร์พระราชา ฉบับที่ 6 ศูนย์ศึกษาศาสตร์พระราชาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่**. วนิดาการพิมพ์.

เฌอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ และพวงเพชร สุรัตนกวีกุล. (2544). **มนุษย์กับสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ณรงค์ กุลนิเทศ (พลตำรวจโท) และสุดาวรรณ สมใจ. (2558). **ระเบียบวิจัยขั้นสูงและการออกแบบการวิจัย** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มาสเตอร์พรินท์ สามเสน.

ณรงค์ เส็งประชา. (2528). **สังคมวิทยา**. พิทักษ์อักษร.

_____. (2544). **วิถีไทย**. โอเดี่ยนสโตร์.

ณัฏฐพันธ์ เขจรนันทน์. (2551). **พฤติกรรมองค์การ Organizational Behaviors.** บริษัท วี.พริน.

ณัฏฐพงศ์ ทองภักดี. (2550). ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง: ความเป็นมาและความหมาย. **วารสารพัฒนบริหารศาสตร์,** 47 (1); 1-25. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NDJ/article/view/2695/2068

ดำรงค์ ชลสุข. (2562). **ตั้งปณิธาน ปฏิญาณตน ของนักเรียน : กับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม**. ในคอลัมนิสต์, มติชนออนไลน์. https://www.matichon.co.th/columnists/news_1312744

ดิเรก ฤกษ์หร่าย. (2527). **การพัฒนาชนบทเป็นหลักการพัฒนาสังคมและแนวความคิดความจำเป็นพื้นฐาน**. กรุงสยามการพิมพ์.

ดิเรกกช ภณก้อนกลีบ. (2551). **บุพปัจจัยและผลลัพธ์ของการพัฒนาครัวเรือนตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง** (ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เดชา ปุญญบาล. (2560). 9 ตามรอยบาท ศาสตร์พระราชา. **วารสารสมาคมนักวิจัย**, 22(2); 13-20.

ทนงศักดิ์ คุ้มไข่น้ำ. (2540). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. คณะมนุษย์ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ทวีศักดิ์ นพเกสร. (2548). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เล่ม 1**. ชมรมพยาบาลชุมชนแห่งประเทศไทย.

ทศพล กฤตยพิสิฐ. (2538). **การมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีส่วนต่อโครงการกิจกรรมการพัฒนาตามแนวทาง “บรม” และ “บวร” เพื่อสร้างสรรค์อุดมการณ์แผ่นดินทองหนองจอก** (วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ทัศนา พฤติการกิจ. (2558). บริบทชุมชนภายใต้สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท. **วารสารวิชาการมหาวิทยาลัยฟาร์อีสเทอร์น**, 9(1); 7-15. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/FEU/article/download/38991/32286/

ทัศนีย์ ทองสว่าง. (2537). **สังคมไทย**. โอเดี่ยนสโตร์.

ทาริตา แตงเส็ง, ณัฐวิภา ทองรุ่ง และ กัมปนาท วงษ์วัฒนพงษ์. (2563). การพัฒนาชุมชนตามแนววิถีพุทธ. **Journal of Modern Learning Development**, 5(4); 239-253. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/jomld/article/download/243758/165691

ทิศนา แขมมณี. (2560). **ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ** (พิมพ์ครั้งที่ 21). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ (ทปอ.มรภ.). (2562). **ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560-2579)**. https://plan.dru.ac.th/dataupload/Plan_1390874699_2022-10-30.pdf

_____. (2562). **ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2560 – 2579)** (ฉบับปรับปรุง 11 ตุลาคม 2561). http://plan.nrru.ac.th/wp-content/uploads/2020/02/004.pdf

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. (2543). **ทศบารมี ในพระพุทธศาสนาเถรวาท** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มหามกุฏราชวิทยาลัย. https://dhammayut.org/wp-content/uploads/2019/10/ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท.pdf

เทิดชาย ช่วยบำรุง. (2551). **รวมบทความวารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ ปี พ.ศ.2549.** สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวไทย.

ธนู แก้วโอภาส. (2542). **ศาสนาโลก** (พิมพ์ครั้งที่ 3). เอมีเทรดดิ้ง.

ธวัช ปุณโณทก. (2528). **ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธกับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน, วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติ ความเชื่อ**. จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย.

ธวัชชัย ธาตุดี. (2555). **ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมธิราช. https://ir.stou.ac.th/bitstream/123456789/1177/1/fulltext%20%289%29.pdf

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์. (2553). **ชุมชนศึกษา (Community Study)**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นงรัตน์ อิสโร. (2562). **วิศวกรสังคม (Social Engineer)**. เอกสารสรุปผลการอบรมเชิงปฏิบัติการสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาประเทศ.

_____. (2564). **คู่มือพัฒนานักศึกษาเพื่อการพัฒนาประเทศ**. อมรินทร์.

_____. (2564). พระบรมราโชบายด้านการศึกษากับภารกิจของกลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏในการเป็นสถาบันอุมศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น. **วารสารทหารพัฒนา,** 45 (2); 53-63. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/AFDCJournal/article/view/248325

นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2543). **พรมแดนความรู้ด้านการวิจัยและสถิติ**. ใน เนาวรัตน์ พลายน้อย, ชัยยันต์ ประดิษฐศิลป์, และจุฑามาศ ไชยรบ (บ.ก.). วิทยาลัยการบริหารรัฐกิจ มหาวิทยาลัยบูรพา.

นพดล บงกชกาญจน์. (2561). ญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารศึกษาศาสตร์ มมร**., 6(1); 374-391. http://ojs.mbu.ac.th/index.php/edj/article/view/194

นพรัตน์ ภูมิวุฒิสาร. (2543). **การจัดการส่งเสริมการตลาด**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, ผู้แปล. (2533). **แนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา**. สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

นฤมล นิราทร, อรศรี งามวิทยาพงศ์ และชไมพร รุ่งฤกษ์ฤทธิ์. (2550). **เศรษฐกิจนอกภาคทางการในเขตเมืองเพื่อการขับเคลื่อนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

นัทนิชา โชติพิทยานนท์. (2564). **แบบสอบถามเพื่อการวิจัย (Questionnaire)**. https://elcpg.ssru.ac.th/natnicha_ha/pluginfile.php/26/block_html/content/%E0%B9%81%E0%B8%9A%E0%B8%9A%E0%B8%AA%E0%B8%AD%E0%B8%9A%E0%

นันทพร ศรีสุทธะ. (2544). **วิถีชีวิตชุมชนกับการเกิดโรคเบาหวาน กรณีศึกษาชุมชนบ้านจัว ตำบลสมัย อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

นาถ พันธุมนาวิน. (2548). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์** (เอกสารคำสอน). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์.

น้ำเงิน จันทรมณี. (2551). แผนที่เดินดิน : เครื่องมือสำคัญในการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน. **วารสารความปลอดภัยและสุขภาพ**, 2(5), 39-42.

นิคม สุวพงษ์. (2565). การถอดบทเรียน : เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้. **วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์**, 7(1); 47-60. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/saketreview/article/download/255286/173970/979831

นิเชต สุนทรพิทักษ์. (2550). **เส้นทาง...ราชภัฏ**. เพชรเกษมพริ้นติ้ง.

นิตยสาร ดิ อะลามี่. (2562). **ถอดบทเรียน ยุทธศาสตร์พระราชทาน: เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา**. การบรรยายพิเศษของ ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล กรรมการและเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา, การประชุมเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนตามกลไกประชารัฐ ครั้งที่ 9 (1/2562) มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ จังหวัดนราธิวาส, ประเทศไทย. http://www.thealami.com/main/content.php?page=sub&category=5&id=2157

นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2539). **สังคมไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลง**. คณะกรรมการการเผยแพร่และสงเสริมการพัฒนา.

นิภา ศรีไพโรจน์. (2531). **หลักการวิจัยเบื้องต้น** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศึกษาพร.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์. (2542). **กลวิธี แนวทาง วิธีการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาชุมชน**. กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย.

_____. (2564). **มรรคา พัฒนา ชุมชน ในยุคดิจิทัล**. https://phichit.cdd.go.th/wp-content/uploads/sites/37/2021/11/มรรคา-พัฒนาชุมชน-ต้นฉบับ-1Oct21.pdf

เนคเทค สวทช. (2566, 12 พฤษภาคม). **Traffy Fondue: แพลตฟอร์มบริหารจัดการเมืองด้วย AI เพื่อชุมชนยุคใหม่**. ศูนย์เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์และคอมพิวเตอร์แห่งชาติ. https://www.nectec.or.th/innovation/innovation-software/traffy-fondue.html

บรรจบ บรรณรุจิ. (2529). **โสตัตถกีมหานิทาน พากย์ไทย**. โรงพิมพ์มิตรสยาม.

บัญชร แก้วส่อง. (2562). **ยุทธศาสตร์การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR)**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) http://www.tsdf.nida.ac.th/elctfl/articlefile/article-file-10181.pdf

บัวพันธ์ พรหมพักพิง และสุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2546). **ทุนทางสังคม : มรดกเก่าจะนำเราไปรอดจริงหรือ**. สำนักพิมพ์คลังนานาวิทยา.

บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2546). **โครงการ การก่อเกิด การผลิตซ้ำ การขยายตัวทุนทางสังคมในชบทอีสาน**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____. (2560). **แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา : จากความมั่นคั่งทาง วัตถุสู่ความอยู่ดีมีสุขประชาชาติ**. โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

บุญดี บุญญากิจ. (2547). **การจัดการความรู้...จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ**. บริษัท จิรวัฒน์ เอ็กซ์เพรส จำกัด.

บุญธรรม กิจปรีดาบริสุทธิ์. (2534). **เทคนิคการสร้างเครื่องมือรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิจัย**. B&B Publishing,

บุญยิ่ง ประทุม. (2566). **เอกสารประกอบการสอน วิชาทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. สาขาวิชาการพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. https://race.nstru.ac.th/home_ex/e-portfolio//pic/academy/21552581.pdf

บุญสนอง บุณโยทยาน. (2515). **มนุษย์กับสังคม**. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เบญจวรรณ ถนอมชยธวัช, ผ่องศรี วาณิชย์ศุภวงศ์, วุฒิชัย เนียมเทศ และณัฐวิทย์ พจนตันติ. (2559). ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21: ความท้าทายในการพัฒนานักศึกษา. **วารสารเครือข่ายวิทยาลัยพยาบาลและการสาธารณสุขภาคใต้**, 3(2); 208-222. https://he01.tci-thaijo.org/index.php/scnet/article/view/58038/47990

ประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รอง ศาสตราจารย์และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2560 (31 ตุลาคม 2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 134 ตอนพิเศษ 265 ง หน้า 43-67. https://fpcs.chula.ac.th/sites/default/files/u2/kpo2560.PDF

ประกาศ ก.พ.อ. เรื่อง หลักเกณฑ์และวิธีการพิจารณาแต่งตั้งบุคคลให้ดำรงตำแหน่งผู้ช่วยศาสตราจารย์ รองศาสตราจารย์ และศาสตราจารย์ พ.ศ. 2564. (7 มกราคม 2565). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 139 ตอนพิเศษ 4 ง, หน้า 22-50. https://ratchakitcha.soc.go.th/documents/17193313.pdf

ประกาศ เรื่อง ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ.2561-2580). (13 ตุลาคม 2561). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก หน้า 1-71. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2561/A/082/T_0001.PDF

ประกาศกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. (29 พฤศจิกายน 2564). **การกำหนดให้สถาบันอุดมศึกษาสังกัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา ประจำปีงบประมาณ 2565**, หน้า 1-3. https://pub.nstda.or.th/gov-dx/wp-content/uploads/2021/11/educational-group.pdf

ประพนธ์ ผาสุขยืด. (2548). **การจัดการความรู้: ฉบับมือใหม่หัดขับ**. ใยไหม ครีเอทีฟกรุ๊ฟ.

_____. (2550). **การจัดการความรู้ ฉบับมือใหม่หัดขับ** (พิมพ์ครั้งที่ 9). ใยไหม ครีเอทีฟกรุ๊ฟ.

ประไพ เอกอุ่น. (2542). **การศึกษาไทย**. ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา.

ประยงค์ แสนบุราณ. (2547). **ปรัชญาอินเดีย**. โอ.เอส. พริ้นติ้ง เฮ้าส์.

_____. (2558). หลักธรรมในการปกครองของพระพุทธศาสนา. **Journal of Humanities and Social Sciences (HUSOKKU)**, 31(3); 139–158. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/32293

ประยงค์ แสนบุราณ และพิริยานาถ พีรยาวิจิตร. (2567). ศึกษาวิเคราะห์บทบาทและการเผยแพร่ลัทธิแห่งวิถีอนุตตรธรรม. **วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง**, 13(2); 129–142. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/NBJ/article/view/272720

ประเวศ วะสี. (2541). **ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์** (พิมพ์ครั้งที่ 5). หมอชาวบ้าน.

_____. (2545). **วิถีมนุษย์ในศตวรรษที่ 21 สู่ภพภูมิใหม่แห่งการพัฒนา**. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

_____. (2551). **จุดเปลี่ยนประเทศไทย หัวใจคือชุมชน**. ออฟเซทเพรส.

_____. (2554). **ระบบการศึกษาที่แก้ความทุกข์ยากของคนทั้งแผ่นดิน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ศูนย์จิตตปัญญาศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล.

ประสาน ต่างใจ. (2545). **บุพนิมิตกระบวนทัศน์ใหม่**. วิถีทรรศน์.

ประสิทธิ์ ตาตินิจ และลำปาง แม่นมาตย์. (2556). การสร้างภาคีหุ้นส่วนในการบริหารเทศบาลตำบลท่าพระ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น. **วารสารวิจัย มข. มส. (บศ.)**, 1(2); 73-84.

ประเสริฐ วิทยารัฐ. (2522). **ภูมิศาสตร์ชนบท**. อัศดางค์การพิมพ์.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. (2545). ทุนนิยมกับพุทธศาสนา. **วารสารพุทธศาสน์ศึกษา**, 9(1); 4–96. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/jbscu/article/view/170372

ปัณณพงศ์ วงศ์ณาศรี. (2559). ทุนทางสังคมกับข้อเสนอเชิงนโยบายของการบูรณาการทุนทางสังคม เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น. **Asian Journal of Arts and Culture**, 16(1); 99–114. Retrieved from https://so06.tci-thaijo.org/index.php/cjwu/article/view/95384

ปาริชาติ วลัยเสถียร, สุทิตย์ อบอุ่น, สหัทยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และชลกาญจน์ ฮาซันนารี. (2542). **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา** (รายงานการวิจัย). สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ปิยวัติ บุญ-หลง, กาญจนา แก้วเทพ และบวร ปภัสราทร. (2559). **งานวิชาการเพื่อสังคม: หลักการและวิธีการ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). สถาบันคลังสมองของชาติและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ปิยะวัติ บุญ-หลง. (2544). **ฐานคิดงานวิจัยท้องถิ่น งานวิจัยท้องถิ่น สื่อความหมายผ่านฐานคิดและประสบการณ์**. เชียงใหม่ บีเอส การพิมพ์.

ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกูล. (2543). “การวิจัยเชิงทดลองทางพฤติกรรมศาสตร์” ใน ผ่องพรรณ ตรัยมงคลกูล, และสุภาพ ฉัตราภรณ์ (บ.ก.), **การออกแบบวิจัย** (พิมพ์ครั้งที่ 3). มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2556). **คู่มือบริการวิชการแก่สังคม**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2558). **คู่มือบริการวิชการแก่สังคม**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2559). **ผลการสำรวจปัญหาและความต้องการของชุมชนใน 5 พื้นที่รับผิดชอบของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประจำปีงบประมาณ 2559**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2560). **ผลการสำรวจปัญหาและความต้องการของชุมชนใน 5 พื้นที่รับผิดชอบของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประจำปีงบประมาณ 2560**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

พงศ์อินทร์ ศุขขจร. (2517). **ประวัติการศึกษาไทย**. สมเจตน์การพิมพ์.

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. (2564). **“วิศวกร”**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2564). **“วิศวกรรม”**. https://dictionary.orst.go.th/

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั้นส์.

_____. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั้นส์.

พรสวรรค์ เนลสัน ฮ็อดสัน. (2550). **บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลในการส่งเสริมการพัฒนาองค์กรชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณีองค์การบริหารส่วนตำบลปาฝา อำเภอจังหาร จังหวัดร้อยเอ็ด** (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระครูธรรมธรบงกช (คนฺธาโร) และกาญจนา ดำจุติ. (2561). **ความรู้ ความจริง ความดี**. https://www.firstojs.com/index.php/JTPR/article/download/185/104/

พระครูสุนทรเขมาภินันท์, พระครูสุจิตติวัฒน์ และพระปลัดเวชยันต์ ฐิตะสุทโธ. (2562). ศาสตร์พระราชา : พุทธบูรณาการแห่งนวัตกรรมศาสตร์สมัยใหม่เพื่อสังคมไทยทุกระดับ. **กระแสวัฒนธรรม**, 20(37); 87-101. https://culturalapproach.siam.edu/images/magazine/w20ch37/10.academic-article1.pdf

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2543). **พระพุทธประวัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2548). **วันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา** (พิมพ์ครั้งที่ 4). มูลนิธิพุทธธรรม.

_____. (2541). **พุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 7). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. (2545). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)** (พิมพ์ครั้งที่ 19). สำนักพิมพ์ธรรมสภา.

_____. (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

_____. (2556). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2558). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ ครั้งที่ 30). สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

_____. (2558). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ ครั้งที่ 23). สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

_____. (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 34). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhaama.pdf

_____. (2559). **พจนานุกรมพุทธศาสตร ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 39). มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต).

พระพุทธพุกาม และพระพุทธญาณ. (2557). **ตำนานมูลศาสนา**. สำนักพิมพ์ศรีปัญญา.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญโญ. (2557). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย** (พิมพ์ครั้งที่ 4). เอกพิมพ์ไท.

พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน) พ.ศ.2546. (2546). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 120 ตอนที่ 49 ก หน้า 2-18. https://www.dasta.or.th/uploads/file/202204/1649676683_9146954c19cdb3d7a77c.pdf

พระราชกฤษฎีกายกฐานะสถาบันฝึกหัดครูเป็นวิทยาลัยครูตามพระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ. 2518. (29 สิงหาคม 2518). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 92 ตอนที่ 174 ก ฉบับพิเศษ หน้า 5-8. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2518/A/174/5.PDF

พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยราชภัฏ พ.ศ. 2547. (14 มิถุนายน 2547). **ราชกิจจานุเบกษา.** เล่ม 121 ตอนพิเศษ 23 ก หน้า 1-24. https://www.mhesi.go.th/images/2563/pusit/legal-all/6p2547.pdf

พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2553. (12 พฤศจิกายน 2553). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 127 ตอนที่ 69 ก หน้า 29-39. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2553/A/069/29.PDF

พระราชบัญญัติวิทยาลัยครู พ.ศ. 2518. (27 กุมภาพันธ์ 2518). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 92 ตอนที่ 48 ก ฉบับพิเศษ หน้า 23-43. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2518/A/048/23.PDF

พระราชบัญญัติวิศวกร พ.ศ. 2542. (2542, 29 พฤศจิกายน). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 116 ตอนที่ 120 ก. หน้า 77-96.

พระราชบัญญัติสถาบันราชภัฏ พ.ศ. 2538. (24 มกราคม 2538). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 112 ตอนที่ 4 ก หน้า 1-21. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2538/A/004/1.PDF

พระวินัย วิสุทฺธสาโร (เกษมสุข). (2561). **การวิเคราะห์คุณค่าของหลักธรรมที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก** (วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา). มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พลกฤต แสงอาวุธ และบุษยมาศ เหมณี. (2565). การนำนโยบายการพัฒนาทักษะวิศวกรสังคมไปปฏิบัติ: ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการยุวชน มรส. สร้างชาติ. **วารสารวิชาการธรรมทรรศน์**, 22(2); 71–82. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/dhammathas/article/download/251972/173457/951600

พลธรรม์ จันทร์คำ. (2551). พญานาค: จากอุดมการณ์ที่เมืองคำชะโนดสู่กระบวนการทำให้เป็นสินค้า. **PSDS Journal of Development Studies, Puey Ungphakorn School of Development Studies, Thammasat University**, 5(1); 1-21. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/gvc-tu/article/view/30866

พัชรินทร์ สิรสุนทร. (2547). **แนวคิดและทฤษฎีด้านการพัฒนาสังคม**. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร.

พัฒนพงศ์ สุกิจปาณีนิจ. (2552). **ทุนทางสังคมกับการพัฒนาประเทศ** (วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาเศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต). สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พัฒนภาณุ ทูลธรรม. (2564). พัฒนศาสตร์: จากการแสวงหาความหมายสู่การสร้างพื้นที่ความรู้ใหม่ในกระแสการเปลี่ยนผ่าน. **มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์**, 38(3); 231-252. https://so01.tci-thaijo.org/index.php/HUSO/article/view/248719

พัทยา สายหู. (2526). **ความเข้าใจเกี่ยวกับกลไกของสังคม**. พิฆเณศ.

พิชัย ผกาทอง. (2547). **มนุษย์กับสังคม**. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พีรสิทธิ์ คำนวณศิลป์. (2543). พัฒนศาสตร์: ระบบความรู้ใหม่ ยุคหลังภาวะทันสมัย. **วารสารคณะ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น**, 17.

พุทธทาสภิกขุ. (2527). **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคต้น ชุดธรรมโฆษณ์**. มูลนิธิธรรมทาน ไชยา.

_____. (2527). **อริยสัจจากพระโอษฐ์ ภาคปลาย ชุดธรรมโฆษณ์**. มูลนิธิธรรมทาน ไชยา.

เพ็ญนภา ทิศวงศ์ และภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568). **การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชนด้วยกระบวนการวิศวกรสังคม กรณีศึกษากลุ่มอาชีพชุมชนวัดสวัสดิ์วารีสีมาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

เพ็ญนภา ปาละปิน. (2565). **การยกระดับสมรรถนะผู้ประกอบการในการสร้างมนต์เสน่ห์ทางวัฒนธรรมของผลิตภัณฑ์ชุมชนเมืองเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าดุสิตแบรนด์** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **เครื่องมือวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 31-54). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **บทบาทหน้าที่และจริยธรรมของวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 103-130). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ไพฑูรย์ เครือแก้ว. (2518). **ลักษณะสังคมไทย**. โรงพิมพ์บพิธ.

ไพฑูรย์ ปิยะปกรณ์. (2531). **ภูมิศาสตร์ชนบท**. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม. (2550). **แผนที่ความดี ฉบับไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม**. มติชน.

ฟ้าลั่น กระสังข์. (2562). ทุนชุมชนกับกระบวนการมีส่วนร่วมสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเอง: ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างชุมชนรางหวาย และหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี . **วารสารรังสิตบัณฑิตศึกษาในกลุ่มธุรกิจและสังคมศาสตร์**, 5(2); 61-73. https://rsujournals.rsu.ac.th/index.php/jrgbs/article/download/537/967/

ภัทรพัฒน์ ผลิตภัณฑ์จากมูลนิธิชัยพัฒนา. (2569). **รู้จักภัทรพัฒน์**. https://www.patpat9.com/aboutus

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา. (2552). **คำพ่อสอน: ประมวลพระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง/มูลนิธิพระดาบส** (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพ.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน. (2564). **วิศวกรสังคม**. สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **วิศวกรสังคม** (ปรับปรุง). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และไพรินทร์ ขัดธิพงษ์. (2555). **โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาและแก้ไขความเหลื่อมล้ำทางสังคมในกรุงเทพมหานครชุมชนวัดประชาระบือธรรม 1-4 เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, เพ็ญนภา ปาละปิน และอเสธ ขันธวิชัย. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุมิตรา นวลมีศรี, เพ็ญนภา ปาละปิน และวรรณี พรมด้าว. (2565). **การพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากบนวิถีความหลากหลายของทุนทางปัญญาเพื่อยกระดับผลิตผลชุมชนเมืองเชิงคุณค่าสู่การสร้างมูลค่าของผลิตภัณฑ์อัตลักษณ์ดุสิตแบรนด์** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด, สุวรีย์ ยอดฉิม และเพ็ญนภา ปาละปิน. (2563). **การพัฒนาผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์บนฐานอัตลักษณ์ชุมชนตลาดน้ำคลองลัดมะยม** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2552). **การมีส่วนร่วมของกรรมการชุมชนในการพัฒนาชุมชนเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2552). **การศึกษาวิถีชีวิตชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2553). **รูปแบบการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2555). **การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลและครัวเรือนของประชาชนในเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2555). **วิถีคนเมืองกับการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2556). **บริการวิชาการแก่สังคม. เอกสารประชุมชี้แจงโครงการบริการวิชาการแก่สังคม ปีงบประมาณ 2556**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2557). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2557). **การเพาะพันธุ์ต้นชะโนด ในองค์ความรู้ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย บริการวิชาการและถ่ายทอดนวัตกรรมท้องถิ่น ชุมชนคำชะโนด มหาวิทยาลัยราภัฏสวนสุนันทา**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2558). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2558). **การพัฒนาและการจัดการทุนทางวัฒนธรรมด้านการละเล่นท้องถิ่นแบบมีส่วนร่วมของชุมชนดุสิตารามเพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2558). **ตามรอยพ่อ อยู่อย่างพอเพียง**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

_____. (2559). **SIM2110 เศรษฐกิจสังคมตามแนวพระราชดำริ (Social-Economics under the Royal Initiatives)** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2559). **เทคนิคการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่เครือข่าย**. สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2559). **แนวทางการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและวิถีชีวิตของประชาชนตลาดน้ำสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2560). **การพัฒนาสังคมแห่งความสุขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงบนพื้นที่ผลกระทบนาข้าวและนาเกลือด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2560). **แนวทางการดำรงชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (การประหยัดมัธยัสถ์พอกินพอใช้) ของประชาชนอาเซียน กรณีศึกษานครหลวงเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2561). **กระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารการพัฒนาชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมของประชาชน 3 จังหวัดยากจนโซนภาคเหนือภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). **กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน** (เอกสารประกอบการสอน). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). **การออกแบบลายผ้าซิ่นวิถีวัฒนธรรมคำชะโนดความเชื่อพญานาคด้วยวิธีมัดหมี่ลวดลายผ้าทอมือ** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). **พญานาคบรรพกาล ตำนานคำชะโนด มัดหมี่ผ้าซิ่น วิถีถิ่นศรีสุทโธ**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). **มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจน จากพอยู่พอกินสู่มีอยู่มีกิน มีชีวิตที่พอเพียงอย่างยั่งยืน จากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสู่ศาสตร์พระราชาพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม แขนงวิชาการจัดการพัฒนาสังคมภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ร่วมกับสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). **มโนทัศน์การแก้ปัญหาความยากจน**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562). **การพัฒนาชุมชนวิถีประชาธิปไตยตามหลักธรรมาภิบาล: หลักความโปร่งใสและหลักการมีส่วนร่วมของประชาชนในพื้นที่เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562). **บริการวิชาการรับใช้สังคม**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2562). **บุพปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในครอบครัวของหมู่บ้านต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง** (ดุษฎีนิพนธ์หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). สาขาวิชาการบริหารการพัฒนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2562). **รูปแบบการพัฒนาทุนมนุษย์เพื่อก้าวพ้นจากความยากจนสู่ "ระดับความพอเพียง: สบายดีอีสาน" ภายใต้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของประชาชนกลุ่มจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบน 1** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **SDM1201 กระบวนทัศน์พัฒนาสังคมพื้นฐาน (Basic Social Development Paradigm)** (เอกสารคำสอน). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **การบริหารการพัฒนาอัตลักษณ์ "คำชะโนด" อนุรักษ์ "รุกขนาคา" เมืองอุดรธานีสู่การมีส่วนร่วมของประชาชนร้านค้าผลิตผลคนรากหญ้า อยู่ดีมี สุข ลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **การพัฒนาพื้นที่ผลกระทบนาเกลือและนาข้าวนวัตวิถีสู่ทะเลอีสานอาหารวัฒนธรรมเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจคู่ขนานคุณค่าทางสังคม "วิถีวิธีบ้านดุง"** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **การวิจัยและพัฒนาสังคมรากหญ้า เศรษฐกิจภูมิปัญญา ประชารัฐมีส่วนร่วมผสาน นวัตวิถีอีสานบูรณาการท่องเที่ยววัฒนธรรมลดความเหลื่อมล้ำอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **การสร้างพลังชุมชนวัฒนธรรมแห่งความดีสู่การเชื่อมวิถีชีวิตคนสองนามหานครแห่งการท่องเที่ยวอีสานตอนบน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์**. โรงพิมพ์ ดี-วิทย์.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2563). **แนวทางการพัฒนาสังคมแห่งความสุข “สะบายดีอีสาน” สานพลังประชารัฐ 2 นาคู่ขนานวิถีอีสานไม่ทิ้งกัน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2564). **นวัตกรรมการบริหารจัดการการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนเมืองกรุงเทพมหานคร เพื่อการท่องเที่ยวระดับโลก** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

_____. (2564). **การยกระดับศักยภาพกลุ่มอาชีพในชุมชนวัดประชาระบือธรรมตามบริบทชุมชนเมือง กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

_____. (2564). **นวัตกรรมการบริหารจัดการการมีส่วนร่วมเครือข่ายชุมชนเมืองกรุงเทพมหานครเพื่อการท่องเที่ยวระดับโลก** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **กรอบแนวคิดห้องเรียนชุมชน (Social Lab)**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **การประยุกต์ความรู้ในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมชุมชนภาคีหุ้นส่วน**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 233-266). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **การพัฒนาและออกแบบบรรจุภัณฑ์เพิ่มคุณค่าผลิตภัณฑ์สมุนไพรกลุ่มอาชีพภัฏพัฒน์ด้วยลวดลายผ้าไทยผสมทุนวัฒนธรรมชุมชนเมืองวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานผลการดำเนินโครงการบริการวิชาการ). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2565). **การมีส่วนร่วมของผู้นำชุมชนเมืองในการออกแบบผลิตผลจากความหลากหลายของทุนทางปัญญาและทุนมนุษย์เพื่อสร้างศักยภาพการพึ่งตนบนวิถีพอเพียง** (รายงานการวิจัย). สำนักคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) และมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมของวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 55-105). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **การออกแบบนวัตกรรมอาชีพของผู้สูงอายุแบบบูรณาการบนความร่วมมือของชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทาและสำนักงานวิจัยแห่งชาติ (วช.).

_____. (2565). **แนวคิดของวิศวกรสังคม**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 1-30). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **ประวัติผลิตภัณฑ์สมุนไพรยาหม่องดุสิตระบือธรรม (น้ำมันเขียวสมุนไพรพญาว่าน)**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2565). **ศาสตร์พระราชา**. ใน ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด และเพ็ญนภา ปาละปิน, เอกสารประกอบการสอน วิชา GEN0119 วิศวกรสังคม. (น. 133-202). สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2566). การคิดเชิงออกแบบบนฐานทุนชุมชนเมืองเพื่อการพัฒนา สัมมาชีพที่ยั่งยืน. **วารสารวิจัยราชภัฏธนบุรี รับใช้สังคม**, 9(2); 42–58. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/DRURDI/article/view/264808

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2566). **โครงการฅนสังคม CSR Leader Camp**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2566). **ประวัติศูนย์ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม**. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2566). **พญานาคบรรพกาล ตำนานภูมิคำชะโนด มัดหมี่ผ้าซิ่น วิถีพัฒนาถิ่นศรีสุทโธ**. สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2566). **พัฒนาสังคม: กระบวนทัศน์พัฒนาอาชีพชุมชนเมือง กรณีศึกษาชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร**. ผลงานวิชาการในลักษณะอื่น: ผลงานวิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม (อนุสาขาวิชา รหัส 611005 พัฒนาสังคม). สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2567). **ผังภาพวิเคราะห์ต้นไม้ปัญหา**, ในรายวิชา การจัดการโครงการทางสังคม. สาขาวิชาการจัดการสังคมและวัฒนธรรม ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2568). **ประมวลสรุปสาระสำคัญของ วิศวกรสังคม (GEZ0111)**. สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.https://ssrudlp.ssru.ac.th/data-file/teacher_work/file/165fe661c91a48bbba242e20d52aeb0c.pdf

_____. (2568). **ภูมิพัฒน์คำชะโนด**. สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด. (2568, ธันวาคม 2). **การออกแบบอาชีพของผู้สูงอายุบนฐานการบูรณาการความร่วมมือในชุมชนวัดประชาระบือธรรม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร** (Paper presentation). การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ “ราชภัฏวิจัย ครั้งที่ 8”, ผลงานด้านรับใช้ท้องถิ่นและสังคม, มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม (ส่วนทะเลแก้ว) จังหวัดพิษณุโลก ประเทศไทย. https://runirac2025.psru.ac.th/assets/files/Proceeding-runirac8.pdf

มงคลชัย วิริยะพินิจ. (2560). **องค์กรแห่งการเรียนรู้และการจัดการความรู้**. ส่องสยาม.

มนตรี แย้มกสิกร. (2546). **การพัฒนารูปแบบการสอนเพื่อพัฒนาการคิดเชิงระบบของนิสิตระดับปริญญาตรี สาขาเทคโนโลยีการศึกษา** (ปริญญานิพนธ์การศึกษาดุษฎีบัณฑิต). สาขาการวิจัยและพัฒนาหลักสูตรบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. (2566). **หน่วยสนับสนุนวิชาการรับใช้สังคม**. https://www.se.cmu.ac.th/

มหาวิทยาลัยราชภัฏ. (2568, เมษายน 21). In **Wikipedia**. https://th.wikipedia.org/wiki/มหาวิทยาลัยราชภัฏ

มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี. (2566). **แผนพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ระยะ 5 ปี (แผนปฏิบัติราชการ พ.ศ.2566-2570) ฉบับทบทวนประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567**. https://www.kru.ac.th/kru/plan.php

มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร. (2567). **แผนกลยุทธ์ ประจำปี พ.ศ. 2566-2570 (ฉบับปรับปรุงปี 2568) มหาวิทยาลัยราชภัฏกำแพงเพชร**. https://mua.kpru.ac.th/FrontEnd_Plan/public/uploads/strategic_plan/174581052728280404252530301010.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏจันทรเกษม. (2565). **แผนปฏิบัติราชการระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570)**. https://op.chandra.ac.th/plan/images/pdf/Action%20plan%20CRU%202566-2570.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ. (2568). **ข้อมูลมหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ**. https://www.cpru.ac.th/about/

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย. (2564). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย ระยะ 5 ป (พ.ศ. 2565 – 2569)**. https://crru.ac.th/strategic_plan/

มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. (2564). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่ ระยะ 6 ปี (พ.ศ. 2565 - 2570)**. https://plan1.cmru.ac.th/documents/univ/PLAN_2565-2570.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี. (2565). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี พ.ศ. 2566 – 2570**. https://www.tru.ac.th/files/page/filepage_1619580554.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี. (2567). **แผนปฏิบัติการมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566-2570**. https://plan.dru.ac.th/dataupload/Plan_1251838529_2024-04-04.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม. (2568). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม พ.ศ. 2566 - 2570 (ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 3 พ.ศ. 2568)**. https://dept.npru.ac.th/plan/index.php?act=6a992d5529f459a44fee58c733255e86&lntype=attach_file_left&slm_id=4617

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา. (2568). **ปรัชญา วิสัยทัศน์ พันธกิจ อัตลักษณ์**. https://www.nrru.ac.th/th/university/1d67e003e4d972836365d011f113a096

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช. (2567). **แผนปฏิบัติราชการ ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570) มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช (ฉบับปรับปรุง กันยายน 2567)**. https://drive.google.com/file/d/1hzfXHV_dY6zBV4BLkjS7tIvDXTxQbK_A/view

มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์. (2564). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์ ระยะที่ 2 (ปี พ.ศ. 2566 - 2570) ฉบับทบทวน ปี พ.ศ. 2565**. https://www.nsru.ac.th/th/vision

มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา. (2565). **แผนปฏิบัติการเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Action Plan) มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570)**. https://plan.bsru.ac.th/th/strategic-action-plan-2566-2570/

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. (2563). **ความเป็นมา วันราชภัฏ 14 กุมภาพันธ์ "คนของพระราชา ข้าของแผ่นดิน"** (โลโก้). https://www.bru.ac.th/วันราชภัฏ/

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์. (2565). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ระยะ 5 ปี (พ.ศ.2566 – 2570)**. https://www.bru.ac.th/wp-content/uploads/2025/04/O5.2.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. (2564). **ประวัติมหาวิทยาลัย**. มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร

_____. (2565). **แผนยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566-2570)**. https://mplan.pnru.ac.th/files/NewUploadPlan/StrategicActionPlan/Planpnru5Year/Planpnru5Year.pdf

_____. (2566). **ประวัติมหาวิทยาลัย**. https://www.pnru.ac.th/article/1

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. (2566). **แผนยุทธศาสตร์ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570) ของมหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ฉบับปรับปรุงครั้งที่ 1 พ.ศ. 2566**. https://www.aru.ac.th/myadmin/uploads/plan/download/20240625-e7e488a8.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม. (2568). **แผนปฏิบัติราชการและแผนปฏิบัติการประจำปี 2568**. https://psru.ac.th/files/action_plan2568.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี. (2568). **ปรัชญา/วิสัยทัศน์/พันธกิจ**. https://www.pbru.ac.th/pbru/resolution

มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์. (2567). **แผนปฏิบัติราชการระยะ 5 ปี(พ.ศ. 2566 – 2570) มหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบูรณ์ (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2567)**. https://www.pcru.ac.th/main/

มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต. (2567). **แผนยุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏภูเก็ต พ.ศ.2566 – 2570 ฉบบทบทวน เพื่อใช้ปี พ.ศ.2568**. https://www.pkru.ac.th/images/arit/ita/2568/stragitic_pkru_2566-2570-2568.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม. (2567). **แผนปฏิบัติราชการ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568 มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม**. https://plan.rmu.ac.th/th/wp-content/uploads/2025/04/แผนปฏิบัติราชการ-มรม-2568-Edit.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา. (2564). **แผนการพลิกโฉมมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2566-2570 (ฉบับแก้ไข)**. https://drive.google.com/file/d/1qHlwiEdSltGYaL3X5M8hSj6NYUYMInIR/view

มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด. (2567). **แผนกลยุทธมหาวิทยาลัยราชภัฏรอยเอ็ด ระยะ 5 ป (พ.ศ. 2566 – 2570) ฉบับทบทวน ประจำปงบประมาณ พ.ศ. 2567**. https://plan.reru.ac.th/uploads/1730945987.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์. (2567). **แผนปฏิบัติการ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2568**. https://plan1.rru.ac.th/plan1/

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. (2568). **ปรัชญาการศึกษา, ปรัชญา, วิสัยทัศน์ และ พันธกิจ**. https://www.rbru.ac.th/vision

มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. (2563). **แผนการพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง 2563-2580**. https://plan.lpru.ac.th/web2015/plan63_80.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย. (2567). **แผนปฏิบัติราชการ ระยะ 5 ป (พ.ศ. 2566 – 2570) สำนักงานอธิการบดี ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2567**. https://lru.ac.th/

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. (2566). **แผนกลยุทธ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. 2566 -2570**. https://plan.vru.ac.th/wp-content/uploads/2023/09/แผนกลยุทธ์-66-70-ปรับปรุง-66-9-7-66.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ. (2568). **ข้อมูลเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ**. https://www.sskru.ac.th/philosophy/

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. (2568). **ข้อมูลเกี่ยวกับมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร**. https://www.snru.ac.th/

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2566). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. http://oservice.skru.ac.th/ebookft/509/chapter%205.pdf

_____. (2567). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา ระยะ 5 ปี (พ.ศ. 2566 – 2570) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2567 (ฉบับปรับปรุงระยะครึ่งแผน) และฉบับ ทบทวนประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2568**. https://plan.skru.ac.th/admin/attach_file/news/1000395/1000395.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2557). **รายงานผลการปฏิบัติราชการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2557**. https://ssru.ac.th/datafiles/ssrubook/file/plan11.pdf

_____. (2565). **คู่มือการประเมินผลการปฏิบัติราชการ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565**. Flip Builder. http://ebook.ssru.ac.th/plan/b1/mobile/index.html

_____. (2568). **มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา**. https://ssru.ac.th/about_vision-and-strategy.php

_____. (2568). **รายงานประจำปีและสารสนเทศ 2568**. กองนโยบายและแผน สำนักงานอธิการบดี. https://plan.ssru.ac.th/attachment/1298/2026061578b96e701a4b1975ca6f5e4e7c769c8144c83ff7235

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎ์ธานี. (2562). **ยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี ระยะ 20 ปี พ.ศ. 2561-2580**. https://plan.sru.ac.th/wp-content/uploads/sites/7/2020/07/sru-development-plan-2561-2580-20year.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์. (2567). **แผนยุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์ ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566-2570 ฉบับทบทวนปีงบประมาณ พ.ศ.2568**. https://www3.srru.ac.th/storage/uploads/2568/O5SRRU_STRATEGY_2025.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง. (2562). **ยุทธศาสตร์พัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึงระยะ 20 ปี (พ.ศ. 2563–2582)**. https://plan.mcru.ac.th/download/Plan/PS20y63-82.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. (2567). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ระยะ 5 ปี พ.ศ. 2566 – 2570 (ฉบับปรับปรุง 2567)**. https://www.udru.ac.th/planUDRU6670/o5StrategicPlanUDRU2566-2570Edit2567_v3.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์. (2566). **แผนยุทธศาสตร์การพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ ปีงบประมาณ พ.ศ. 2565-2569 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2566)**. https://plan.lpru.ac.th/web2015/plan63_80.pdf

มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี. (2568). **แผนปฏิบัติราชการรายปี ปีงบประมาณ พ.ศ. 2568**. https://drive.google.com/file/d/1uuAQzDYUFh5nVOcdWaLgKAvHi-CFNBg6/view

มานิต มานิตเจริญ. (2514). **พจนานุกรมไทย ใหม่-ทันสมัยที่สุด**. เอกศิลปการพิมพ์.

มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ. (ม.ป.ป.). **ประวัติการทำแผนที่ประเทศไทย. แผนที่ เล่มที่ 12**. https://saranukromthai.or.th/oldchild/1079

มูลนิธิชัยพัฒนา. (2542). เศรษฐกิจพอเพียง. **วารสารมูลนิธิชัยพัฒนา** ฉบับเดือนสิงหาคม, 47-59. https://www.chaipat.or.th/publication/journal/cpf-journal-1/8723-2542_8723.html

_____. (2557). **เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

_____. (2564). **จากนภาผ่านภูผาสู่มหานที**. https://www.chaipat.or.th/30thanniversary/from-the-mountain-to-the-sea.html

_____. (2569). **เรื่อง “ภัทรพัฒน์” สร้างความยั่งยืน**. https://www.chaipat.or.th/30thanniversary/item/10373-2019-10-22-11-31-38.html

ไมตรี อินเตรียะ. (2560). ทุนทางสังคม. **Social Capital**, 9 (2); 14-25. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/104774/83551/266665

ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์ และสุวรรณา เรืองกาญจนเศรษฐ์. (2553). **ทักษะชีวิต**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).

ยุทธนา กาเต็ม. (2563). การพัฒนาชุมชนจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามหลักการขององค์การสหประชาชาติ (UN). **วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏยะลา**, 15(2); 257-264. https://wb.yru.ac.th/bitstream/yru/6703/1/2563-J.YRU%2015%282%29%20257-264.pdf

ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580). (2561, 13 ตุลาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก. หน้า 1-71.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2536). **หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท**. อนุเคราะห์ไทย.

ยูเอ็น ประเทศไทย. (2561). **“ลดความเหลื่อมล้ำทั้งภายในและระหว่างประเทศ”**. http://www.un.or.th/globalgoals/th/global-goals/reduced-inequalities/

โยธิน แสวงดี. (2541). “การสนทนากลุ่ม” ใน สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (บ.ก.), **รวมบทความทางวิธีวิทยาการวิจัย เล่ม 2**. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

_____. (2549). “การสนทนากลุ่ม.” **สักทอง : วารสารการวิจัย**, 12 (2); 1-15.

รวีโรจน์ สิงห์ลำพอง, มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. (2566). **14 กุมภาพันธ์ วันมหาวิทยาลัยราชภัฏ**. https://ssru.ac.th/news-detail.php?id=265

ระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2555. (2556, 11 มกราคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 130 ตอนพิเศษ 4 ง, หน้า 1-3. สืบค้นจาก http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER072/GENERAL/DATA0000/00000261.PDF

ระเบียบกรุงเทพมหานคร ว่าด้วยชุมชนและกรรมการชุมชน พ.ศ. 2564. (2564, 27 พฤษภาคม). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 138 ตอนพิเศษ 114 ง, หน้า 9-33. http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER041/GENERAL/DATA0008/00008668.PDF

รังษี สุทนต์. (2549). **ความรู้เรื่องอริยสัจ 4**. บทความวิชาการ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. https://www.mcu.ac.th/article/detail/14263

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2550. (24 สิงหาคม 2550). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 124 ตอนที่ 47 ก, หน้า 1-127. http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2550/A/047/1.PDF

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560. (6 เมษายน 2560). **ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 134 ตอนที่ 40 ก, หน้า 1 -90. https://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2560/A/040/1.PDF

ราชกิจจานุเบกษา. (2561, 13 ตุลาคม). **ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580)**. เล่ม 135 ตอนที่ 82 ก. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/document/SAC/NS_PlanOct2018.pdf

_____. (2565, 1 พฤศจิกายน). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570)**. เล่ม 139 ตอนพิเศษ 258 ง. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=13150

ราชบัณฑิตยสถาน. (2525). **พจนานกรมราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525**. อักษรเจริญทัศน์.

_____. (2539). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525**. ราชบัณฑิตยสถาน.

_____. (2546). **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542** (พิมพ์ครั้งที่ 2). นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.

_____. (2558). **พจนานุกรมศัพท์ศึกษาศาสตร์ร่วมสมัย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. สำนักงานราชบัณฑิตยสภา.

_____. (2565). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **ชุมชน**. www.royin.go.th/dictionary/

ว.วชิรเมธี. (2555). **อริยสัจ TODAY**. สถาบันวิมุตตยาลัย.

วชิรญาณสังวร, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง, 2456-2556 (2553). **ทศพิธราชธรรมของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. มหามกุฏราชวิทยาลัย.

วรชาติ มีชูบท. (2560). **ย้อนอดีตล้านนา ตอน รวมเรื่องน่ารู้จากแผนที่เมืองนครเชียงใหม่** (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรเดช จันทรศร. (2554). **การจัดการภาครัฐตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

วรทัศน์ อินทรัคคัมพร. (2548). **ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม**. โอเดียนสโตร์

วรรณภา พิพัฒน์ธนวงศ์. (2557). ทักษะชีวิตวัยรุ่นไทยในศตวรรษที่21. **วารสารมหาวิทยาลัยพายัพ**, 24(2); 39-. 63. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/pyu/article/view/133726

วรรณี พรมด้าว. (2565). **การพัฒนาทุนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมบริบทเมืองสู่การสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์สมุนไพรในการเสริมสร้างสุขภาวะที่ดีของคนเมืองและสร้างรายได้ให้ชุมชนอย่างยั่งยืน** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

วรวุธ สุวรรณฤทธิ์ และคณาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศ 41 สถาบัน. (2549). **วิถีไทย** (พิมพ์ครั้งที่ 3). โอเดียนสโตร์.

วรัญญา ภัทรสุข. (2545). **ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์**. โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วรากรณ์ พูลสวัสดิ์, สรวิชญ์ วงษ์สอาด, ภรสรัญ แก่นทอง, ธงชัย ศรีเมือง และปิยนาถ อิ่มดี. (2562). การพัฒนาชุมชนตามแนวคิดทางสายกลางของขงจื๊อ. **วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์**, 4(3); 489-504. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/download/224058/162720/810455

วรางคณา จันทร์คง. (2557). **ประสบการณ์ของเด็กปฐมวัยจังหวัดพิษณุโลก**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.

วัฒนาพร ฉิมสุวรรณ์, สุธาสินี สีขำ, สายฝน ธรรมวิชิต และปทุมมาศ ช่วงกรุด. (2553). **แนวทางการพัฒนาทุนชุมชน**. สำนักพัฒนาทุนและองค์กรการเงินชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน.

วันชัย ธรรมสัจการ, อัศวลักษ์ ราชพลสิทธิ์, ปรีดี โชติช่วง, อังคณา ธรรมสัจการ และสมฤดี สงวนแก้ว. (2565). ทุนชุมชนและศักยภาพในการจัดการตนเอง เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนของชุมชนท้องถิ่น. **วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช**, 14(1); 22-32. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/nakboot/article/download/255221/175040/958130

วาสนา จักรีแก้ว. (2557). **การสังเคราะห์ การถอดบทเรียนด้านสื่อและนวัตกรรมการสอนของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กในโครงการร่วมมือในการพัฒนาบุคลากร ทางการศึกษาปฐมวัย ของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิตในเขตภาคเหนือตอนล่าง** (รายงานการวิจัย). มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.

วิจารณ์ พานิช. (2549). **การจัดการความรู้ฉบับนักปฏิบัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 3). สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

_____. (2555). **วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ในศตวรรษ ที่ 21**. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

_____. (2556). **การสร้างการเรียนรู้สู่ศตวรรษที่ 21**. โรงพิมพ์มูลนิธิ.

วิชิตวงศ์ ณ ป้อมเพชร. (2549). พระยาโอวาทวรกิจ ครูรุ่นแรกของสยาม จากโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ และนักโต้วาทีไร้เทียมทาน. ใน **ศิลปวัฒนธรรม ฉบับกันยายน 2549** (2 มกราคม 2565). https://www.silpa-mag.com/history/article_56097

วินทร์ เลียววาริณ. (2560). **ท่ามกลางประชาชน: เรื่องเล็กๆในรัชสมัยอันยิ่งใหญ่** (พิมพ์ครั้งที่ 1). บริษัท 113 จำกัด.

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ. (2537). **บทบาทขององค์การในท้องถิ่นที่มีต่อการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : ศึกษากรณีจังหวัดอุบลราชธานี** (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2541). **การบริหารเมืองหลวงและการบริหารท้องถิ่นเปรียบเทียบ: อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส ญี่ปุ่น และไทย**. โอเดียนสโตร์.

_____. (2550). **การบริหารจัดการตามแนวทางคุณธรรมและแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง**. โฟรเพซ.

วิษณุ เครืองาม. (2560). **ปาฐกถาพิเศษ "ศาสตร์พระราชา ศาสตร์แห่งแผ่นดิน"**. ณ ห้องประชาธิปก สถาบันพระปกเกล้า วันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2560.

ศรีนิตย์ บุญทอง. (2548). การพัฒนาตามภูมิสังคม. **วารสารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ**, 3(3); 26.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (2564). **ปฏิทินชุมชน, โครงการคลังข้อมูลชุมชนและเครือข่ายข้อมูล**. https://communityarchive.sac.or.th/content-document/tools_70e40c31e9bf765382d7acd06bb608ee1623838763

_____. (2564). **แผนที่ชุมชน, โครงการคลังข้อมูลชุมชนและเครือข่ายข้อมูล.** https://communityarchive.sac.or.th/content-document/tools_eff080347b0363fd63caa984542939221623834717

ศูนย์สร้างสรรค์งานออกแบบ (TCDC). (2556). **คู่มือการใช้งานตราสัญลักษณ์ OTOP (OTOP Manual & Guideline)**. http://resource.tcdc.or.th/ebook/OTOP-Manual.pdf

ศูนย์อำนวยการคำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี. (2568, พฤษภาคม 11). **บวงสรวงใหญ่เจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 งานบุญบั้งไฟคำชะโนด ประจำปี 2568**. (Image). https://www.facebook.com/KhamchanodOfficial/photos

สถาบันการศึกษาทางไกล, สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. (2548). **ชุดการเรียนทางไกล หมวดวิชาพัฒนาสังคมและชุมชน (เล่ม 2) รหัส พช 30 (CO 30) ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย**. โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).

สถาบันพระปกเกล้า. (2563). **แผนที่เดินดิน**. สถาบันพระปกเกล้า.

_____. (2564). **ประเทศไทยในอนาคต Future Thailand : มิติที่ 2 สังคม ชนบทท้องถิ่น"**. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.). https://www.kpi.ac.th/wp-content/uploads/2024/12/75-ประเทศไทยในอนาคต-Future-Thailand-_-มิติที่-2-สังคม-ชนบท-ท้องถิ่น.pdf

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. (2559). **การวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR: Community Based Research)**. งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร. https://rdi.snru.ac.th/wp-content/uploads/2016/12/CBR-.pdf

สถาบันวิจัยและพัฒนา. (2559). **คู่มือนักวิจัยและบริการวิชาการ 2559**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2561). **คู่มือการบริการวิชาการแก่สังคม**. ฝ่ายบริการวิชาการแก่สังคม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2563). **รายงานผลการดำเนินงานโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตและยกระดับรายได้ให้กับคนในชุมชนฐานรากภายใต้ยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2564). **คู่มือการปฏิบัติงานกระบวนการบริการวิชาการ**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. https://ssru.ac.th/datafiles/process9(2).pdf

_____. (2565). **คู่มือนักวิจัยและบริการวิชาการ 2565**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สนธยา พลศรี. (2547). **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 5). โอเดี่ยนสโตร์.

สมเกียรติ ตั้งกิจวานิชย์. (2553). **ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจกับประชาธิปไตย ในปาฐกถา 14 ตุลา ประจำปี 2553**. รายงานวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) โดยสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (ทีดีอาร์ไอ). https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/05/d2010014.pdf

สมชาติ โตรักษา. (2558). **การประยุกต์หลักการบริหารเพื่อการพัฒนางานอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน** (พิมพ์ครั้งที่ 2). ภาควิชาบริหารงานสาธารณสุข คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. https://phad.ph.mahidol.ac.th/research/Book/2558/Apply.pdf

สมชาย วรกิจเกษมสกุล. (2554). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์และสังคมศาสตร์**. มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโณ). (2542). **ความรู้ในแนวพุทธธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 1). มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย (ป.อ. ปยุตฺโต). (2560). **ธรรมของพระราชา**. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/640-Royal-VirtuesTH600811.pdf

_____. (2562). **พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)** (พิมพ์ครั้งที่ 53). มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

_____. (2564). **พจนานกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม** (พิมพ์ครั้งที่ 43). วัดญาณเวศกวัน, นายสนิท ตันติวัฒนพานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/dictionary_of_buddhism_pra-muan-dhaama.pdf

_____. (2564). **พจนานกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 35). วัดญาณเวศกวัน, นายสนิท ตันติวัฒนพานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน. https://www.watnyanaves.net/uploads/File/books/pdf/268-Buddhist-Dictionary-Buddhist-Terms-Pr.35.pdf

_____. (2567). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์** (พิมพ์ครั้งที่ 65). วัดญาณเวศกวัน. https://www.watnyanaves.net/th/book_detail/268

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2455). **พุทธประวัติ เล่ม 1**. โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2534). **สังคมวิทยาชุมชน: หลักการศึกษา วิเคราะห์ และปฏิบัติงานชุมชน**. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

_____. (2552). **สังคมไทย: ลักษณะ การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา** (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม. (2554). **การสถาปนาอำนาจของผู้ไร้อำนาจ**. มาฉลองคุณ ซีเอสบี จำกัด.

_____. (2564). แนวคิดของเกลน แลฟเวอแรค ว่าด้วย “การเสริมพลังชุมชน”. **วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์**, *29*(1); 1-30. http://journal.innovtalk.com/upload_files/journal/journal_id_39_114.pdf

สมสมัย เอียดคง. (2551). **งานวิจัยในชุมชน**. http://www.huso.tsu.ac.th/husojournal/somsmai/somsmai_2551.pdf

สมาคมครูภาษาไทยแห่งประเทศไทย. (2560). **พระบรมราโชบายด้านการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 10**. https://www.atttth.org/พระบรมราโชบายการศึกษา/

สยามรัฐออนไลน์. (2564). **“บ้าน – วัด – โรงเรียน” หัวใจหลักพัฒนาชุมชนตามแนวพระราชดำริ “ในหลวงรัชกาลที่ 9”**. https://siamrath.co.th/n/268995

_____. (2565, 25 มิถุนายน). **มรภ.สวนสุนันทา ชูศูนย์เรียนรู้ฯวัดประชาระบือธรรม ต้นแบบห้องเรียนชุมชนกลางเมือง สร้างอาชีพ-รายได้ด้วยตัวเอง**. https://siamrath.co.th/n/359917

สรวิชญ์ วงษ์สอาด และอุทัย สติมั่น. (2563). พุทธญาณวิทยาตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท. **วารสารนวัตกรรมการศึกษาและการวิจัย**, 4(2); 119-134. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jeir/article/view/248085

สฤณี อาชวานันทกุล. (2554). **ความเหลื่อมล้ำฉบับพกพา**. สำนักงานปฏิรูป (สปร.).

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2526). **การพัฒนาชุมชน** (พิมพ์ครั้งที่ 3). ไทยวัฒนาพานิช.

_____. (2541). **การพัฒนาชุมชนแบบจัดการ.** โรงพิมพ์เอมี่ เทรดดิ้ง.

_____. (2547). **ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม** (พิมพ์ครั้งที่ 5). สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สาริศา เจนเขว้า และเสวียน เจนเขว้า. (2562). การจัดการศึกษาแบบภาคีหุ้นส่วน : แนวทางการปฏิรูปการศึกษา. **วารสารการจัดการความรู้สู่การปฏิบัติที่เป็นเลิศ วิทยาลัยนครราชสีมา**, (1); 56-65.

สำนักข่าวไทยแลนด์พลัส. (2561, 25 กุมภาพันธ์). **วิถีชีวิตชุมชน วิถีเกษตรกรรม**. https://www.thailandplus.tv/archives/1777

สำนักงานเขตดุสิต กรุงเทพมหานคร. (2558). **ดุสิตศตวรรษ**. ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER9/DRAWER035/GENERAL/DATA0000/00000961.PDF

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_w3c/ewt_dl_link.php?nid=3784

_____. (2549). **กรอบแนวคิดการพัฒนาดัชนีชี้วัดความสุขเย็นเป็นสุขร่วมกันในสังคมไทย**. สศช.

_____. (2549). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112418.pdf

_____. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. โรงพิมพ์ ๒๑ เซ็นจูรี่.

_____. (2551). **เรียนรู้หลักการทรงงาน ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ๒๑ เซ็นจูรี่.

_____. (2554). **การทรงงานพัฒนาประเทศของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

_____. (2554). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/download/article/article_20160323112431.pdf

_____. (2554). **พระมหากษัตริย์นักพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขสู่ปวงประชา**. ศูนย์การพิมพ์เพชรรุ่ง.

_____. (2559). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=6422

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และการประยุกต์ใช้**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=9103

_____. (2560). **รายงานการวิเคราะห์สถานการณ์ความยากจนและความเหลื่อมล้ำในประเทศไทย ปี 2559**. สศช. https://www.nesdc.go.th/wordpress/wp-content/uploads/2025/04/article_20201103152925.pdf

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. (2552). **ทฤษฎีใหม่: หลักการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน**. สำนักงาน กปร.

_____. (2555). **จอมปราชญ์แห่งการพัฒนา "น้ำคือชีวิต"**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

_____. (2560). **จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที**. พงษ์วรินการพิมพ์.

_____. (2560). **เศรษฐกิจพอเพียงปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงชีวิต** (พิมพ์ครั้งที่ 11). สำนักงาน กปร.

_____. (2560). **หลักการทรงงานในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช** (พิมพ์ครั้งที่ 13). สำนักงาน กปร.

_____. (2565). **แผนแม่บทศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ พ.ศ. 2566–2570**. สำนักงาน กปร.

_____. (2566). **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิกุลทองอันเนื่องมาจากพระราชดำริ**. สำนักงาน กปร. https://www.rdpb.go.th/th/Studycenter

_____. (2569). **ขั้นตอนการทรงงาน**. สำนักงาน กปร. https://www.rdpb.go.th/th/king/working-process

สำนักงานทรัพยากรน้ำแห่งชาติ. (2564). **22 ลุ่มน้ำในประเทศไทย และพระราชกฤษฎีกากำหนดลุ่มน้ำ พ.ศ. 2564**. กองวิเคราะห์และประเมินสถานการณ์น้ำ กรมทรัพยากรน้ำ. http://sonwr.onwr.go.th/wp-content/uploads/2021/07/22-basin-in-thailand.pdf

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.). (2555). **รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการอนุวัติอนุสัญญาสหประชาชาติว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ** (รายงานการสำรวจ). สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (วว.).

สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ. (2548). **สุดยอดนวัตกรรมไทย.** สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ กระทรวง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.

สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดเลย. (2557). **พุทธประวัติ.** https://lei.onab.go.th/th/content/category/detail/id/72/iid/460

สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ. (2569, 14 พฤษภาคม). **สวทช.-สธ.เปิดเวทีจัดทำแผน AI การแพทย์และสาธารณสุข ยกระดับบริการสุขภาพไทย**. https://www.nstda.or.th/home/news_post/workshop-ai-20260514/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, 10 พฤษภาคม). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **“กลุ่ม” และ “อาชีพ”**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, 11 พฤษภาคม). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **“ภาคี” และ “เครือข่าย”**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, 9 พฤษภาคม). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554. **“ความรู้”**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 13). **ประณิธาน**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 14). **ประเมิน**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 15). **ปฏิบัติ**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 15). **ประพฤติ**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 15). **ประมาณ, ประมาณการ, ประมาณตน, ประมาณตัว**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 18). **ประโยชน์**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 19). **ประยุกต์**. https://dictionary.orst.go.th/

_____. (2568, มิถุนายน 19). **ปรับปรุง**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. (2568, มิถุนายน 9). **ศาสตร์, พระ, ราชา**. https://dictionary.orst.go.th/

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2539). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540-2544)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3783

_____. (2544). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)**. สศช. https://www.nesdc.go.th/ewt_dl_link.php?nid=3784

_____. (2561). **ศาสตร์กษัตริย์**. สศช. http://www.nesdb.go.th/.

_____. (2565). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570)**. สำนักนายกรัฐมนตรี. https://www.nesdc.go.th/download/Plan13/DocPlan13.pdf

สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปและนวัตกรรมการเรียนรู้อิเล็กทรอนิกส์. (2564). **สำนักวิชาการศึกษาทั่วไปฯ จัดการเรียนการรายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม ในรูปแบบออนไลน์ ปีการศึกษา 2/2564**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. https://gen-ed.ssru.ac.th/news/view/pr021264005

_____. (2567). **ภาพบรรยากาศการเรียน Gen-Ed รายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม**. Facebook. https://www.facebook.com/search/top/?q=GEN0119%20%E0%B8%A7%E0%B8%B4%E0%B8%A8%E0%B8%A7%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%AA%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%84%E0%B8%A1

_____. (2568). **ตารางสรุปผลการตรวจสอบข้อสอบรายวิชาศึกษาทั่วไป (รายวิชา GEN0119 วิศวกรสังคม)**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

_____. (2568). **รายงานผลการประเมินอาจารย์ ปีการศึกษา 2567 ภาคการศึกษา 2 รายวิชา GEZ0111 วิศวกรสังคม**. มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

สำนักส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย. (2558). **คู่มือการดำเนินงาน ผู้ผลิต ผู้ประกอบการ OTOP รายใหม่ พ.ศ. 2558**. บีที เอส เพรส.

สำนักสนับสนุนขบวนองค์กรชุมชน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). (2558). **คู่มือสนับสนุนการพัฒนาระบบเศรษฐกิจและทุนชุมชน**. https://web.codi.or.th/wp-content/uploads/2019/05/book_Economic041258.pdf

สิ่งประดิษฐ์ไทย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. (2559). **พระบิดาแห่งการประดิษฐ์ไทย**. https://thaiinvention.nrct.go.th/main/invention_father.php

สิน พันธุ์พินิจ. (2547). **เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์**. วิทยพัฒน์.

_____. (2568). **คู่มือการเขียนบทความเพื่อตีพิมพ์**. คิด-เอ็ด พับลิชชิ่ง.

สินธุ์ สโรบล. (2545). **การท่องเที่ยวโดยชุมชน: แนวคิดและประสบการณ์**. วนิดาเพรส.

_____. (2546). **การท่องเที่ยวโดยชุมชนแนวคิดและประสบการณ์พื้นที่ภาคเหนือ**. วนิดาเพรส.

_____. (2547). การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน. **ประชาคมวิจัย**, 10(57); 15-21.

สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร. (2548). **กระบวนทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน**. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

สีลาภรณ์ บัวสาย, บรรณาธิการ. (2549). **เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล**. อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2014). งานวิจัยเพื่อพัฒนาพื้นที่ (Area Based Collaborative Research) กับการสร้างความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่. **Area Based Development Research Journal**, 6(3); 123–128. retrieved from https://so01.tci-thaijo.org/index.php/abcjournal/article/view/96940

_____. (2551). **ABC งานวิจัยรูปแบบใหม่เพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่**. ชุดบริหารงานวิจัย ลำดับที่ 13 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

สีลาภรณ์ บัวสาย. (2558). **การวิจัยเพื่อท้องถิ่น: แนวคิด กระบวนการ และประสบการณ์**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุขศิริ บุญเรือง. (2546). **การปลูกไม้ดอกไม้ประดับกับวิถีชีวิตของชุมชน: กรณีศึกษาบ้านศิลา ตำบลศิลา อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น** (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). สถาบันราชภัฏเลย.

สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. (2550). **ระเบียบวิธีการวิจัยทางสังคมศาสตร์** (พิมพ์ครั้งที่ 14). สามลดา.

สุดา ภิรมย์แก้ว. (2544). **มนุษย์กับสังคม**. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สุดาดวง เรืองรุจิระ. (2538). **นโยบายผลิตภัณฑ์และราคา.** รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์

สุทิน ยลทรัพย์ศิริ, พระราชปริยัติมุนี (เทียบ สิริญาโณ) และแม่ชีกฤษณา รักษาโฉม. (2018). รูปแบบการบริหารงานวิศวกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา. **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, 5(3); 551–567. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/view/143535

สุธี ศรสวรรค์. (2538). **ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของมุสลิม: ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลคลองตะเคียน อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา** (ภาคนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต). สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.

สุนันท์ อินทนิล. (2536). วิถีชีวิตของชาวชุมชนน้ำน้อย อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ในสมัยรัตนโกสินทร์. **วารสารจำปาดะ**, 2(1).

สุพรรณี ไชยอำพร. (2560). ทุนทางสังคมกับการเสริมสร้างทุนมนุษย์ในเขตเมืองชายแดน กรณีศึกษาเปรียบเทียบประเทศไทยกับกัมพูชา. **วารสารพัฒนาสังคม**, 19(2); 53-67.

สุพัตรา สุภาพ. (2541). **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม: ศาสนา: ประเพณี** (พิมพ์ครั้งที่ 9). ไทยวัฒนาพานิช.

สุภัทรา คำมุงคุณ. (2560, 14 ตุลาคม). **โครงการธนาคารข้าวอันเนื่องมาจากพระราชดำริ**. รายงานร้อยเรื่องเมืองไทย, สถานีวิทยุกระจายเสียงรัฐสภา & คณะอนุกรรมการฝ่ายข้อมูล สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. https://dl.parliament.go.th/backoffice/viewer2300/web/viewer.php

สุภางค์ จันทวานิช. (2549). **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ**. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาวดี ขุนทองจันทร์, อรศรี งามวิทยาพงศ์, นภาพร อติวาณิชยพงศ์ และณัฐธเดชน์ ชุ่มปลั่ง. (2566). **โครงการ กลุ่มวิจัยเอกสารเพื่อจัดทำพจนานุกรม ส่งเสริมการศึกษาและค้นคว้า ด้านพัฒนศาสตร์ (การพัฒนาร่วมสมัย)** (รายงานการวิจัย). วิทยาลัยพัฒนศาสตร์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. https://researchmap.jp/nattadech0221/published_papers/41944643/attachment_file.pdf

สุมาลี สันติพลวุฒิ, โสมสกาว เพชรานนท์, รสดา เวษฎาพันธุ์, พงษ์เทพ มังคะลี, สมหมาย อุดมวิทิต, สยุมพร โยธาสมุทร, แหลมไทย พู่วณิชย์, วีรยา ระหว่างบ้าน, สุกัญญา มาคล้าย, เกวลิน มะลิ และณัฐสุชา วุฒิปาณี. (2550). **โครงการการจัดทำระบบฐานข้อมูลและตัวชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนเพื่อพัฒนายุทธศาสตร์การเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง**. สศช.

สุมาลี หวังพุฒิ. (2546). **วิถีชีวิตของชาวบ้านตำบลนาทับ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา**. มหาวิทยาลัยทักษิณ.

สุมิตร สุวรรณ. (2554). **รัฐกับแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา**. ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน. https://pirun.ku.ac.th/~fedusmsw/publication/p10.pdf

สุเมธ ตันติเวชกุล. (2541). การดำเนินชีวิตในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงตามแนวพระราชดำริ. **วารสารน้ำ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ ศูนย์ศึกษาเศรษฐกิจพอเพียง**, ธ.ค. 2541 - ม.ค. 2542, 16.

_____. (2549). **หลักธรรม หลักทำตามรอยพระยุคลบาท** (พิมพ์ครั้งที่ 15). ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุรสิทธิ์ วชิรขจร. (2015). คุณภาพสังคม: จากยุโรปสู่ประเทศไทย. **Journal of Social Development and Management Strategy**, 12(1). https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jsd/article/view/31290

สุวรรณี คำมั่น. (2551, 29-30 พฤศจิกายน). **"สู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน" ในกลุ่มทุนมนุษย์ "ทุนทางสังคมกับการพัฒนาทุนมนุษย์"** (เอกสารนำเสนอ). การสัมมนาวิชาการประจำปี 2551 จัดโดย มูลนิธิชัยพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และมูลนิธิ สถาบันการวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

สุวิมล ติรกานันท์. (2556). **ระเบียบวิธีการวิจัยสังคมศาสตร์: แนวทางสู่การปฏิบัติ** (พิมพ์ครั้งที่ 11 ปรับปรุงใหม่). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เสฐียรโกเศศ. (2510). **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน**. ราชบัณฑิตยสถาน. pubhtml5 E-book. https://pubhtml5.com/yqiq/qhhc/

เสรี พงศ์พิศ. (2547). **ร้อยคำที่ควรรู้**. เจริญวิทย์การพิมพ์.

ห้องสมุดมั่นพัฒนา. (2561). **ศาสตร์พระราชา...ศาสตร์เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน**. http://www.manpatanalibrary.com/newsdetail.phpMid=23

องค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน (องค์การมหาชน). (2558). **Community-Based tourism (ท่องเที่ยวโดยชุมชน)**. บริษัท โคคูน แอนด์ โค จำกัด. https://www.dasta.or.th/uploads/file/202312/1703229056_94d6ffe78512fe4a58d0.pdf

อนันต์ ศรีโสภา. (2529). การประเมิน. **สารานุกรมศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**, 3; 56-58. https://ejournals.swu.ac.th/index.php/ENEDU/article/view/6374/6006

อภิชัย พันธเสน และดลจิตต์ ยุกตะนันทน์. (2555). **โครงการจัดสัมมนาชุดโครงการวิจัยและพัฒนาเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง**. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.).

อภิชัย พันธเสน, บรรณาธิการ. (2555). **เหลียวหลังเพื่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงในทศวรรษหน้า (2556-2565)**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

อภิชัย พันธเสน. (2539). **แนวคิดทฤษฎีและภาพรวมของการพัฒนา**. อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

อภิชาติ สถิตนิรามัย, นิติ ภวัครพันธุ, ยุกติ มุกดาวิจิตร, ประภาส ปนตบแตง, นฤมล ทับจุมพล และวรรณวิภางค มานะโชติพงษ. (2553). **การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจและสังคมของชนชั้นใหม่**. รายงานการศึกษาเบื้องต้นนำเสนอต่อแผนงานสร้างเสริมการเรียนรู้กับสถาบันอุดมศึกษาไทยเพื่อการพัฒนานโยบายสาธารณะที่ดี (นสธ.).

อรทัย ก๊กผล. (2552). **คู่คิด คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น**. จรัญสนิทวงศ์การพิมพ์.

อรพินท์ สพโชคชัย. (2537). **คู่มือการจัดการประชุมเพื่อระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

_____. (2538). **การสร้างการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

อรวรวีย์ เฉลิมพงษ์. (2555). **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

อรศรี งามวิทยาพงศ์. (2544). **กรอบความคิดว่าด้วยกระบวนทัศน์สุขภาพ**. http://www.midnightuniv.org/datamid2001/newpage3.html

อัคริมา เชียงอารีย์. (2565). **การศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการยอมรับการเปลี่ยนแปลงองค์กรของพนักงานกลุ่มธุรกิจสายการบินในประเทศไทย ภายใต้สถานการณ์โรคระบาดโคโรน่าไวรัส** (สารนิพนธ์ปริญญาการจัดการมหาบัณฑิต). วิทยาลัยการจัดการ มหาวิทยาลัยมหิดล. https://archive.cm.mahidol.ac.th/bitstream/123456789/4336/1/TP%20HOM.004%202565.pdf

อัจฉรา สุขสำราญ. (2558). การถอดบทเรียนการดูแลสุขภาพผู้สูงอายุอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลธงชัย. **วารสารการพยาบาลและการศึกษา**. 8(4); 12-22.

อานันท์ กาญจนพันธุ์, บรรณาธิการ. (2543). **พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว).

_____. (2558). **กำกึ๊ดกำปากงานวิจัยวัฒนธรรมภาคเหนือ**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. http://book.culture.go.th/research/north/files/assets/common/downloads/publication.pdf

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2541). **การระดมทุนเพื่อสังคม**. สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

_____. (2544). **มิติชุมชน : วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจ และการจัดการทรัพยากร**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____. (2555). **เจ้าที่และผีปู่ย่า: พลวัตของความรู้ชาวบ้าน อำนาจและตัวตนของคนท้องถิ่น**. ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

อำพน กิตติอำพน. (2550). **ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงกับสังคมไทย**. เพชรรุ่งการพิมพ์.

อำพล เสนาณรงค์. (2557). **เกษตรทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ**. สำนักงาน กปร.

อุดมพร อมรธรรม. (2549). **ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงพระเจ้าอยู่หัว**. สำนักพิมพ์แสงดาว

อุมาพร ห่านรุ่งชโรทร. (2551). การเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชน. **วารสารพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**, 2 (ฉบับพิเศษ); 1-5. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/swjournal/article/view/253156

เอกราช ดีนาง, คณิศรา ธัญสุนทรสกุล และฐิรพร ไพศาล. (2566). การพัฒนาตัวบ่งชี้ทักษะวิศวกรสังคมของนักศึกษามหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. **วารสารสหวิทยาการวิจัยและวิชาการ**, 3(4); 371–88. https://doi.org/10.14456/iarj.2023.196

เอนก นาคะบุตร. (2545). **ทุนทางสังคมและประชาสังคมในเมืองไทย**. 21 เซ็นจูรี่.

เอนก รักเงิน และสุธี โกสิทธิ์. (2564). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการสำรวจแผนที่เดินดิน: ชุมชนมอญ บ้านเสากระโดง อำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วารสารมหาจุฬานาครทรรศน์**, 8 (3); 113-128. https://so03.tci-thaijo.org/index.php/JMND/article/download/251155/168506

Akkaraseranee, N. (2012). **Threats of creative economy** (Volume 3). Knowledge Management and Development Office. (Public Organization).

Alkin, M. C. (1970). Evaluation theory development. **Evaluation of short-term training in rehabilitation**, 9-16. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED057208.pdf#page=16

Alkire, S., Comim, F., & Qizilbash, M. (Eds.). (2010). ***The capability approach: Concepts, measures and applications***. Cambridge University Press.

Anderson, A. A. (2005). **The community builder's approach to theory of change: A practical guide to theory development**. The Aspen Institute. https://assets.aspeninstitute.org/content/uploads/files/content/docs/rcc/rcccommbuildersapproach.pdf

Anderson, L.W., Krathwohl, D.R., Airasian, P.W., Cruikshank, K.A., Mayer, R.E., Pintrich, P.R., Raths, J., Wittrock, M.C. (2001). **A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives**. Pearson, Allyn & Bacon.

Artificial intelligence. (2025, May 31). In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Artificial_intelligence

Asplund, M., & Welle, C. G. (2018). "Advancing Science: How Bias Holds Us Back". **Neuron.** 99(4); 635–639. doi:10.1016/j.neuron.2018.07.045

Barnes, M., Rodger, R., & Whyte, C. (1997). **Empowerment though community development in recreation and leisure**. Journal online at http:/ /www.adp.lin.ca/ resource//html/Vol24/ v24n1a7.htm

Barr, R. B., & Tagg, J. (1995). From Teaching to Learning — A New Paradigm For Undergraduate Education. **Change: The Magazine of Higher Learning**, 27(6), 12–26. https://doi.org/10.1080/00091383.1995.10544672

Bayer, S., & Hettinger, A. (2019). Storytelling: A Natural Tool to Weave the Threads of Science and Community Together. **Bulletin of the Ecological Society of America**, 100(2); 1–6. https://www.jstor.org/stable/26607530

Beck, W., Van der Maesen, L., Thomese, F., & Walker, A. (2001). **Social Quality: A Vision for Europe**. Kluwer International.

Benjamin, W. (1973). The storyteller. In H. Arendt (Ed.), (Harry Zohn, Trans.), **Illuminations** (pp.83-109) London, UK: Fontana/ Collins.

Bereau Of Social Affairs, UN. (1995). **Social progress through community development**. The UN Publication.

Bernstein, H. (2006). Studying development/development studies. **African Studies**, 65(1); 45-62.

Bernstein, R. (1999, September 20). 'Development as Freedom': How freedom pays off in economic well-being. **The New York Times**. https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/books/99/09/19/daily/092099sen-book-review.html

Berra, Y. (2018). **Theory of change and logic models**. https://pcar.org/sites/default/files/resource-pdfs/tab_2018_logic_models_508.pdf

Bloom, B. S. (1982). **Bloom's taxonomy of learning**. https://www.edu.chula.ac.th/sites/default/files/users/user114/ดาวน์โหลดเอกสาร/เพิ่มเติม/เอกสารปรับหลักสูตร(66)/4.%20Bloom's%20Taxonomy%20of%20Learning.pdf

Bloom, B. S. (Ed.). Engelhart, M. D., Furst, E. J., Hill, W. H., Krathwohl, D. R. (1956). Taxonomy Of Educational Objectives, **Handbook I: The Cognitive Domain**. David McKay Co Inc.

Boissevain, J., & Mitchell, C, J. (1973). **Network analysis: Studies in human interaction**. Mouton and Company.

Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). **Active learning: Creating excitement in the classroom** (ASHE-ERIC Higher Education Report No. 1). School of Education and Human Development, The George Washington University.

Botezatu, C., Condrea, I., Oroian, B., Hrituc, A., Etcu, M., & Slătineanu, L. (2019, November). **Use of the Ishikawa diagram in the investigation of some industrial processes**. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering (682(1); 012012). IOP Publishing. DOI 10.1088/1757-899X/682/1/012012

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In: Richardson, J., **Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education**. Westport, CT, Greenwood, 241–58. https://www.socialcapitalgateway.org/sites/socialcapitalgateway.org/files/data/paper/2016/10/18/rbasicsbourdieu1986-theformsofcapital.pdf

Boyer, E. L. (1996). The scholarship of engagement. **Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences**, 49(7), 18–33. https://doi.org/10.2307/3824459

_____. (1996). The scholarship of engagement. **Journal of Public Service and Outreach**, 1(1); 11–20.

Bradley, A. (1995, May 24). The importance of being Ernest. **Education Week**. https://www.edweek.org/education/the-importance-of-being-ernest/1995/05

Brandt, R. (1995, February 1). A portrait of Ernest Boyer. **ASCD Educational Leadership**. https://ascd.org/el/articles/a-portrait-of-ernest-boyer

Bringle, R. G., & Hatcher, J. A. (2002). Campus-community partnerships: The terms of engagement. **Journal of Social Issues**, 58(3); 503-516. https://doi.org/10.1111/1540-4560.00273

Britannica Editors. (2025, November 3). Amartya Sen. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/money/Amartya-Sen

_____. (2025, October 23). Roscoe Pound. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/biography/Roscoe-Pound

_____. (2026, April 3). Karl Popper. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/biography/Karl-Popper

Britannica Editors. (2026, March 23). Karl Mannheim. In **Encyclopedia Britannica**. https://www.britannica.com/biography/Karl-Mannheim

_____. (n.d.). Peter F. Drucker. In **Encyclopedia Britannica**. Retrieved April 25, 2026, from https://www.britannica.com/money/Peter-F-Drucker

Bronfenbrenner U. (1994). Ecological models in human development. In T. Husén & T. N. Postlethwaite (Eds.). Oxford, UK: Pergamon. **The international encyclopedia of education**, 2(3); 1643-47. https://impactofspecialneeds.weebly.com/uploads/3/4/1/9/3419723/ecologial_models_of_human_development.pdf

Brown, T. (2008). Design thinking. **Harvard business review**, 86(6); 84.

_____. (2009). **Change by Design**. Harper Collins Publisher.

Cadogan, B. (2013). **Welfare policy: Governance history and political philosophy**. Background Paper for the 2013 Statement on the Long-Term Fiscal Position. New Zealand Treasury.

Cambridge Dictionary. (2021). **Engineer**. https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/engineer

Capra, F. (1986). **The Concept of Paradigm and Paradigm Shift**. Re-Vision, 9(1); 3.

_____. (1997). **The Web of Life**. Flamingo.

Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching. (2015). **Community engagement classification framework**. Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching.

Castells, M. (2010). **The rise of the network society** (2nd ed.). Wiley-Blackwell.

CBC News. (2005, November 11). Management guru Peter Drucker dies. **CBC News**. https://www.cbc.ca/news/world/management-guru-peter-drucker-dies-1.525829

Chambers, R. (1983). **Rural development: Putting the last first**. Longman.

_____. (1994). The origins and practice of participatory rural appraisal. **World Development**, 22(7); 953-969. https://doi.org/10.1016/0305-750X(94)90141-4

_____. (1997). **Whose reality counts? Putting the first last**. Intermediate Technology Publications.

_____. (2004). **Ideas for development: Reflecting forwards** (IDS Working Paper 238). Institute of Development Studies. https://opendocs.ids.ac.uk/articles/report/Ideas_for_development_reflecting_forwards/26480617

_____. (2005). **Ideas for development**. Earthscan.

Chambers, R., Saxena, N. C., & Shah, T. (1990). **To the hands of the poor: Water and trees**. Westview Press.

Chaskin, R. J. (2013). Community development. In **Encyclopedia of social work**. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.93

Checkoway, B. (2001). Renewing the civic mission of the American research university. **The Journal of Higher Education**, *72*(2), 125–147. https://doi.org/10.1080/00221546.2001.11778879

Christie, I., Carley, M., & Legard, R. (1991). **Profitable Partnerships. A Report on Business Investment in the Community**. London: Policy Studies Institute.

Chupen, H. A. (2008). new paradigm of local governance. **Local Administration Journal 2008; 1**(4).

Ciesla, P., Nodzynska, M., Baprowska, A., & Bílek, M. (2017). Implementation of Ishikawa diagram into project-based education. **Project-Based Education in Science Education: Empirical Text XV**, 44-60.

CNN.com. (2006, July 26). **AI set to exceed human brain power Archived 2008-02-19 at the Wayback Machine**. https://edition.cnn.com/2006/TECH/science/07/24/ai.bostrom/

Cohen, D., & Prusak, L. (2001). **In good company: How social capital makes organizations work**. Harvard Business School Press.

Cohen, J. M., & Uphoff, N. T. (1977). Rural development participation: Concept and measures for project design implementation and evaluation. **Rural Development Committee Center for International Studies**, Cornell University.

_____. (1980). Participation's place in rural development: Seeking clarity through specificity. **World Development**, (8); 213-235.

Cook D. J., & Mulrow C. D., & Haynes R. B. (1997). Systematic reviews: synthesis of the best evidence for clinical decisions. **Ann Intern Med**; 126(5); 376-80.

Copeland, B. J. (2025, May 29). **Artificial Intelligence. The Editors of Encyclopaedia Britannica**. https://www.britannica.com/technology/artificial-intelligence

Cornwall, A., & Scoones, I. (Eds.). (2022). **Revolutionizing development: Reflections on the work of Robert Chambers** (1st ed.). Routledge.

Coursera. (2026, April 22). **The history of AI: A timeline of artificial intelligence**. https://www.coursera.org/articles/history-of-ai

Cox, M. (2016). **The role of design thinking in innovation**. Retrieved from https://medium.com/pancentric-people/the-role-of-design-thinking-in-innovation-ba68a3d91683

Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). **Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches** (5th ed.). Sage.

Curedale, R. (2013). **Design thinking. Process and Methods Manual**. Design Community College Inc.

Dam, R. F., & Siang, T. Y. (2021). **5 Stages in the Design Thinking Process**. Retrieved from https://www.interaction-design.org/literature/article/5-stages-in-the-design-thinking-process

DeepSeek. (2026). **DeepSeek-V3** [Large language model]. https://www.deepseek.com/

Delabrer, N. (2017). **Field notes and participant observation in ethnographic studies: a skill summary**. Media Ethnography. https://medium.com/media-ethnography/field-notes-and-participant-observation-in-ethnographic-studies-a-skill-summary-bb74e3881258

Delft University of Technology. (2026). **Jacob Cornelis (Jacques) van Marken**. Retrieved April 21, 2026, from https://www.tudelft.nl/en/community/alumni/inspiring-alumni/historical-alumni/jacob-cornelis-jacques-van-marken

Department of Global Communications. (2023). **What is Goal 10 – Reduced Inequalities**. United Nations. https://www.un.org/sustainabledevelopment/wp-content/uploads/2019/01/Goal-10-Fast-Facts.pdf

Development studies. (2024, December 5). In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Development_studies

Dewey, J. (1933). **How we think: A restatement of the relation of reflective thinking to the educative process**. D.C. Heath.

Douglas, I. (2018). Ecosystems and Human Well-Being, Editor(s): Dominick A. Dellasala, Michael I. Goldstein, Encyclopedia of the Anthropocene, **Elsevier**, 185-197. https://doi.org/10.1016/B978-0-12-809665-9.09206-5.

Drucker Foundation for Nonprofit Management, Hesselbein, F., Goldsmith, M., & Somerville, I. (2002). **Leading for innovation and organizing for results**. Jossey-Bass.

Drucker, P. F. (1973). **Management: Tasks, responsibilities, practices**. Harper & Row.

_____. (1985*).* **Innovation and entrepreneurship: Practice and principles**. Harper & Row.

_____. (2002). **Managing in the next society**. St. Martin's Press.

Dunham, A. (1958). Community Welfare Organization. **Social Work**, 3 (4); 115. https://doi.org/10.1093/sw/3.4.115

Edgeman, R. L., & Fraley, L. A. (2008). A System of Profound Consciousness: Building beyond Deming. **Total Quality Management & Business Excellence**, 19(7–8); 683–707. https://doi.org/10.1080/14783360802159360

Ellis, M. R. (2011). Pound, Roscoe (1870-1964). In **Encyclopedia of the Great Plains**. University of Nebraska–Lincoln. http://plainshumanities.unl.edu/encyclopedia/doc/egp.law.043

Elsayed, K., & Daif, R. (2019). Use of the Ishikawa Diagram to Understand the Employees' Perceptions Towards Nepotism in Tourism and Hospitality Industry (November 12, 2019). **Journal of Tourism and Hospitality Management**, 7(2) (June 2019), SSRN: https://ssrn.com/abstract=3485816

Erwin, W. (1976). **Participation Management: Concept, Theory and Implementation**. Georgia State University.

Eyler, J., & Giles, D. E., Jr. (1999). **Where's the learning in service-learning?** Jossey-Bass.

Fals-Borda, O. (1987). The application of participatory action-research in Latin America. **International Sociology**, 2(4); 329–347. https://doi.org/10.1177/026858098700200401

Ferrante, J. (2015). **Sociology: A global perspective** (9th ed.). Cengage Learning.

Fieldnotes. (2025, July 20). **In Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Fieldnotes

Fischer, C. S. (1975). The study of urban community and personality. **Annual Review of Sociology**, 1; 67-89.

Freire, P. (1970). **Pedagogy of the oppressed** (M. B. Ramos, Trans.). Herder and Herder.

Funnell, S. C., & Rogers, P. J. (2011). **Purposeful program theory: Effective use of theories of change and logic models**. John Wiley & Sons.

Gibson, J. M. (1991). A Concept Analysis of Empowerment. **Journal of Advanced Nursing**. 16 (March); 354-361.

Gochhayat, S. A. (2010). 'Social Engineering by Roscoe Pound': Issues in **Legal and Political Philosophy** (November 15, 2010). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1742165 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1742165

Google NotebookLM. (2025). **NotebookLM**. https://notebooklm.google.com/?_gl=1*1w5zglh*_ga*MjEzNjkzNTExNS4xNzM1MDI3ODk0*_ga_W0LDH41ZCB*czE3NDg4NDU3MzYkbzQ1JGcxJHQxNzQ4ODQ2MTE0JGoyNCRsMCRoMA.

Google. (2026). **Gemini** (Gemini 3 Flash) [Large language model]. https://gemini.google.com/

Guba, E. G. (1990). **Paradigm Dialog**. Sage.

Harriss, J. (2005). Great promise, hubris and recovery: a participant's history of development studies. A radical history of development studies: Individuals, **institutions and ideologies**, 17.

Havelock, R. G (1976). **Planning for innovation through dissemination and utilization of knowledge** (6th ed.). The Institute for Social Research The university of Michigan

Henrie, M., & Hedgepeth, O. (2003). Size Is Important In Knowledge Management. **Journal of Knowledge Management Practice**. http://www.tlainc.com/articl53.htm

Herbert, D. T., & Raine, J. W. (1976). Defining communities within urban areas: an analysis of alternative approaches. **Town planning review**, 47(4); 325.

Hikam, A. S., Ramadhani, M. N., Azis, A., Nst, M. F. R., Kurniawan, V. P. P., & Prastyo, Y. (2024). Analysis of the performance of operators who do not work according to the Standard Operating Procedure which causes Not Good products to be delivered to customers using the 5W+ 1H method. **Review: Journal of Multidisciplinary in Social Sciences**, 1(10); 421-431.

Hofstede, G. (1979). The history of a social invention. In **Futures for work: A book of original readings** (pp. 11-29). Dordrecht: Springer Netherlands.

Hong, Y.-y., & Chiu, C.-y. (2001). Toward a paradigm shift: From cross-cultural differences in social cognition to social-cognitive mediation of cultural differences. **Social Cognition**, 19(3); 181–196. https://doi.org/10.1521/soco.19.3.181.21471

IBM. (n.d.). **What is artificial intelligence (AI)?** Retrieved June 5, 2026, from https://www.ibm.com/think/topics/artificial-intelligence

IEP Editors. (n.d.). Paulo Freire (1921—1997). In **Internet Encyclopedia of Philosophy**. Retrieved April 25, 2026, from https://iep.utm.edu/freire/

Interaction Design Foundation, Dam, R. F., & Siang, T. Y. (2021, December). **What is design thinking and why is it so popular?**. https://eclass.aueb.gr/modules/document/file.php/MISC418/Lecture3_Reading-Design_Thinking.pdf

Ishikawa, K. (1968). **Guide to Quality Control**. JUSE.

_____. (1976). **Guide to Quality Control**. Asian Productivity Organization.

_____. (1990). **Introduction to Quality Control**. J. H. Loftus (trans.). 3A Corporation.

Israel, B. A., Checkoway, B., Schulz, A., & Zimmerman, M. (1994). Health education and community empowerment: conceptualizing and measuring perceptions of individual, organizational, and community control. **Health Educ Q**. Summer, 21(2); 149-70. doi: 10.1177/109019819402100203. PMID: 8021145.

Jaiborisudhi, W. (2013). **A Study on One Tambon One Product (OTOP) Project and the Product Discourse**. https://so02.tci-thaijo.org/index.php/easttu/article/view/82708/65715

Kaizen institute. (n.d). **Understanding the Ishikawa Diagram: A Key Tool for Root Cause Analysis**. https://kaizen.com/insights/ishikawa-diagram-root-cause-analysis/#:~:text=The%20Ishikawa%20diagram%20was%20developed,in%20production%20and%20operations%20processes.

Kamnuasilpa, P., & Wongthanavasu, S. (2008). Partnership in public administration. **Local Administration Journal 2008**; 1(2); 20-42.

Kaplan, A., & Haenlein, M. (2019). Siri, Siri, in my hand: Who's the fairest in the land? On the interpretations, illustrations, and implications of artificial intelligence. **Business Horizons**, 62; 15–25. https://doi.org/10.1016/j.bushor.2018.08.004

Kemmis, S., & McTaggart, R. (1982). **The action research planner**. Deakin University Press.

Kemmis, S., McTaggart, R., & Nixon, R. (2014). **The action research planner: Doing critical participatory action research**. Springer.

Kerlinger, N. F. (1986). **Foundations of Behavioral Research** (3rd ed). Holt Rinehard & Winston, Inc.

Kernbach, S. (2018, July). Storytelling Canvas: A visual framework for developing and delivering resonating stories. In 2018 22nd **International Conference Information Visualisation** (IV) (pp. 390-395). IEEE.https://doi.org/10.1109/iV.2018.00073.

Kirk-Giannini, C. D., & Goldstein, S. (2023, October 16). "AI is closer than ever to passing the Turing test for 'intelligence'. What happens when it does?". **The Conversation**. Archived from the original on 25 September 2024.

Kirylo, J. D. (2011). **Paulo Freire: The man from Recife** (Counterpoints: Studies in the Postmodern Theory of Education, Vol. 385). Peter Lang.

Knop, K., & Mielczarek, K. (2018). Using 5W-1H and 4M Methods to Analyse and Solve the Problem with the Visual Inspection Process-case study. **In MATEC Web of Conferences** (183; 03006). EDP Sciences. DOI: 10.1051/matecconf/201818303006

Kolb, D. A. (1984). **Experiential learning: Experience as the source of learning and development**. Prentice Hall.

Kothari, U. (2005). From colonial administration to development studies: a post-colonial critique of the history of development studies. A radical history of development studies: Individuals, **institutions and ideologies**, 47-66.

Kothari, U. (Ed.). (2019). **A radical history of development studies: Individuals, institutions and ideologies**. Bloomsbury Publishing.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2007). **Principles of Marketing** (12th ed.). Pearson Education.

Kretzmann, J. P., & McKnight, J. L. (1993). **Building communities from the inside out: A path toward finding and mobilizing a community's assets**. ACTA Publications.

Kuhn, T. S. (1970). **The Structure of Scientific Revolutions**. (Second Edition). The University of Chicago Press.

Larsson, B., Letell, M., & Thorn, H. (2012). Transformations of the Swedish Welfare State: From social engineering to governance? Palgrave Macmillan, **Basingstoke**, p.281.

Laverack, G. (2007a). **Health Promotion Practice: Building Empowered Communities**. Open University Press.

_____. (2007b). **Health Promotion Practice: Power and Empowerment**. Sage Publications.

Laverack, G., & Labonte, R. (2000). A planning framework for community empowerment goals within health promotion. **Health Policy and Planning**, 15(3); 255-262.

Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. **Journal of Social Issues**, 2(4); 34–46. https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1946.tb02295.x

Lewis, P. J. (2011). Storytelling as Research/Research as Storytelling. **Qualitative Inquiry**, 17(6); 505-510. https://doi.org/10.1177/1077800411409883 (Original work published 2011)

Liamputtong, P. (2011). **Focus group methodology: Principle and practice**. Sage.

Likert, R. (1932). "A Technique for the Measurement of Attitudes". **Archives of Psychology**, 140; 1–55.

Liliana, L. (2016, November). A new model of Ishikawa diagram for quality assessment. In **Iop conference series: Materials science and engineering** (161(1); 012099). IOP Publishing. DOI 10.1088/1757-899X/161/1/012099

Looise, J. K. (2017). Tussen paternalisme en human resource management: De personele innovaties van Van Marken en de Nederlandse Gist-en Spiritusfabriek (1870-1900). **Tijdschrift voor HRM**, 1-21.

Lownders, V., Nanton, P., McCabe, A. & Skelchr, C. (1997). "Networks, Partnerships and Urban Regeneration". **Local Economy**. 11(4), February.

Macionis, J. J., & Plummer, K. (2012). **Sociology: A global introduction** (5th ed.). Pearson.

MadeAi. (2026, March 19). **The AI timeline: From Turing's bold idea to today's AI agents**. https://madeai.com/resources/blog/the-ai-timeline-from-turings-bold-idea-to-todays-ai-agents/

Mannheim, K. (1940). **Man and society in an age of reconstruction: Studies in modern social structure** (E. Shils, Trans.). Harcourt, Brace and Co.

Maslow, A. H. (1954). **Motivation and Personality**. Harper Collins.

Massey, D. (1994). *Space, place and gender*. University of Minnesota Press.

Maurya, A. (2023). **Social Engineering**. https://www.legalserviceindia.com/legal/article-10706-social-engineering.html

Maytwin, P. (2561). **21st-Century Skill: ทักษะแห่งศตวรรษที่ 21**. https://medium.com/base-the-business-playhouse/21st-century-skill-ทักษะแห่งศตวรรษที่-21-898985d417ce

McManaman, J. S. (1958). Social Engineering: The Legal Philosophy of Roscoe Pound, **St. John's Law Review**, 33 (1); 1-47.

Menix, K. D. (1999). **Leading Change**. In Yoder Wise, P. S. (eds), Leading and managing in nursing. Mosby.

Merriam, S. B. (1998). **Qualitative Research and Case Study Applications in Education**. Jossey-Bass.

Merriam-Webster. (1983). Engineer. In **Webster's ninth new collegiate dictionary** (9th ed., p. 412). Merriam-Webster.

Merriam-Webster. (1983). Social engineering. In **Webster's ninth new collegiate dictionary** (9th ed., p. 1119). Merriam-Webster.

_____. (2024). **Social engineering**. https://www.merriam-webster.com

Meyer, R. A., Cannon, D. F., & Kent, W. E. (1996). The Fishbone (Ishikawa) Diagram: A Dynamic Learning Tool. **Hospitality & Tourism Educator**, 8(1); 45–47. https://doi.org/10.1080/23298758.1996.10685711

Minkler, M., & Wallerstein, N. (Eds.). (2008). **Community-based participatory research for health: From process to outcomes** (2nd ed.). Jossey-Bass.

Moen, R. (2013). **Foundation and History of the PDSA Cycle**. https://www.praxisframework.org/files/pdsa-history-ron-moen.pdf

Moen, R., & Norman, C. (2009). The History of the PDCA Cycle. **Proceedings of the 7th ANQ Congress Tokyo 2009**, September 17, 2009.

MPHI. (2023). **Problem tree diagram guide**. https://miophi.org/wp-content/uploads/2023/07/Problem-Tree-Guide_Final_7.24.2023_Fillable.pdf

Mulgan, G. (2017). **Big mind: How collective intelligence can change our world**. Princeton University Press.

_____. (2017, December 22). Cognitive economics: How self-organization and collective intelligence works. **Evonomics**. https://www.evonomics.com/cognitive-economics-self-organization-collective-intelligence/

_____. (2019). **Social innovation: How societies find the power to change**. Policy Press.

Mulgan, G. (n.d.). **About**. Geoff Mulgan. Retrieved April 25, 2026, from https://www.geoffmulgan.com/about

Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., & Sanders, B. (2007). **Social innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated**. The Young Foundation. https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/Social-Innovation-what-it-is-why-it-matters-how-it-can-be-accelerated-Full-report.pdf

Nemati, B. (2013). Improving Maslow's hierarchy of needs: new approach to needs hierarchy. Applied Mathematics in Engineering, Management and Technology, 1(1); 1-16.

Neuman, W. L. (1997). **Social Research Method: Qualitative and Quantitative Approaches** (3rd ed.). Allyn and Bacon.

Nitikasetsoontorn, S. (2015). The Success Factors of Community-Based Tourism in Thailand. **NIDA Development Journal**, 55(2); 24–58. https://doi.org/10.14456/ndj.2015.2

Noll, A. N. (1989). **Questionaire Design Attitude Measurement**. Basic Book Publisher Inc.

Nonaka, I., & Takeuchi, H. (1995). **The knowledge-creating company**. Oxford University Press.

Noveck, B. S. (2017, November 30). How to mobilize group intelligence. **Nature**, 551; 157-158. (Reposted on Medium) https://bethnoveck.medium.com/how-to-mobilize-group-intelligence-5a1b6513dd70

Nyumba, T. O., Wilson K., Derrick, C. J., & Mukherjee, N. (2018). The use of focus group discussion methodology: Insights from two decades of application in conservation. **Methods in Ecology and Evolution**, 9; 20-32. https://doi.org/10.1111/2041-210X.12860.

ODI Global. (2009). **Planning tools: Problem Tree Analysis**. https:// www.odi.org/publications/5258-problem-tree-analysis

OECD. (2006). **Rural area**. European Commission on Agriculture, ECA, (ECA/34/06/2/Sup.1, J7662; J7661). https://www.unescwa.org/sd-glossary/rural-area

_____. (2018). **Social innovation: Policy perspectives**. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264291364-en

Oh, H., & DeVylder, J. (2013). The pedagogy of recovery. **Psychiatric Services**, 64(10), 1059. https://doi.org/10.1176/appi.ps.201300250

OpenAI. (2026). **ChatGPT (GPT-4o)** [Large language model]. https://chat.openai.com/

Östlund, D. (2007). "A knower and friend of human beings, not machines: The business career of the terminology of social engineering, 1894–1910". **Ideas in History**. 2 (2); 43–82. ISSN 1890-1832. Retrieved 2016-09-05.

Oxford University Press. (2023). **Social engineering**. In Oxford English Dictionary.

Parrish, P. (2006). Design as Storytelling. **TECHTRENDS TECH TRENDS,** 50; 72–82. https://doi.org/10.1007/s11528-006-0072-7

Peck, M. S. (1987). **The Different drum: community-making and peace**. Simon and Schuster.

Perkins, D. D., & Zimmerman, M. A. (1995). Empowerment theory, research, and application. **American Journal of Community Psychology**, 23(5); 569-579.

Perplexity AI. (2026). **Perplexity AI**. https://www.perplexity.ai/

Phillippi, J., & Lauderdale, J. (2017). A Guide to Field Notes for Qualitative Research: Context and Conversation. **Qualitative Health Research**, 28(3); 381-388. https://doi.org/10.1177/1049732317697102

Phillips, R., & Pittman, R. H. (Eds.). (2014). **An introduction to community development** (2nd ed.). Routledge.

Phukamchanoad, P. (2022). Community-based tourism product development based on the community identity of Klong-Lad-Ma-Yom floating market Bangkok, Thailand. **Turyzm/Tourism**, 32(1); 59–76. https://doi.org/10.18778/0867-5856.32.1.03

_____. (2023). Urban community study on design thinking: A case study of product development in Wat Pracharabuedham community 1–4, Dusit District, Bangkok, Thailand. **Kasetsart Journal of Social Sciences**, 44(1); 61–72. https://so04.tci-thaijo.org/index.php/kjss/article/view/264448

_____. (2026). Social engineering and design thinking for urban poverty alleviation in low-income communities. **International Journal of Advanced and Applied Sciences**, 13(5); 73-88. https://doi.org/10.21833/ijaas.2026.05.008

Plieninger, T., Hui, C., Gaertner, M., & Huntsinger, L. (2014). The impact of land abandonment on species richness and abundance in the Mediterranean Basin: a meta-analysis. **PloS one**, 9(5); e98355.

Polfus, J. L., Manseau, M., Simmons, D., Neyelle, M., Bayha, W., Andrew, F., ... & Wilson, P. (2016). Łeghágots' enetę (learning together) the importance of indigenous perspectives in the identification of biological variation. **Ecology and Society**, 21(2).

Polletta, F., Chen, P. C. B., Gardner, B. G., & Motes, A. (2011). The sociology of storytelling. **Annual review of sociology**, 37(1); 109-130. https://doi.org/10.1146/annurev-soc-081309-150106

Popper, K. R. (1945). **The open society and its enemies** (Vols. 1–2). Routledge.

_____. (1959). **The logic of scientific discovery.** Hutchinson.

Popper, K. R. (1961). **The poverty of historicism** (2nd ed.). Routledge & Kegan Paul.

_____. (1963). **Conjectures and refutations: The growth of scientific knowledge**. Routledge.

Popper, K. (1971). **The Open Society and Its Enemies Princeton**. Princeton University Press

Pound, R. (1905). The scope and purpose of sociological jurisprudence. **Harvard Law Review**, 19(1); 1–24.

_____. (1911). The scope and purpose of sociological jurisprudence [Part 1]. **Harvard Law Review**, 24(8); 591–619. https://doi.org/10.2307/1324345

_____. (1912). Social engineering. **Proceedings of the American Sociological Society**, 6; 23–48.

_____. (1912). The scope and purpose of sociological jurisprudence [Part 2]. **Harvard Law Review**, 25(6); 489–516. https://doi.org/10.2307/1324775

Pound, R. (1922). **An introduction to the philosophy of law**. Yale University Press.

Prince, M. (2004). Does active learning work? A review of the research. **Journal of Engineering Education**, 93(3); 223–231. https://doi.org/10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x

Puchta, C., & Potter, J. (2004). **Focus group practice**. Sage.

Putnam, R. D. (2000). **Bowling alone: The collapse and revival of American community**. Simon & Schuster.

Rantanen, T. (2024, June 5). Karl Mannheim (1893–1947): A cosmopolitan outsider at LSE. **LSE History**. https://blogs.lse.ac.uk/lsehistory/2024/06/05/karl-mannheim-1893-1947-a-cosmopolitan-outsider-at-lse/

Reason, P., & Bradbury, H. (Eds.). (2008). **The SAGE handbook of action research: Participative inquiry and practice** (2nd ed.). Sage.

Redactie, E. (2017). Human engineering. In **Management** begrippenlijst. https://www.ensie.nl/management-begrippenlijst/human-engineering

Reeder, W. W. (1963). **Some Aspects of the Information Social Participation of Farm Families in New York State**. Cornell University.

_____. (1974). **Some Aspects of the Informal Social Participation of Focus Families In New York State** [Unpublished Ph.D. Dissertation]. Cornell University.

Reggiani, A. H. (2007). **God's Eugenicist: Alexis Carrel and the Sociobiology of Decline**. Berghahn Books.

Rizzo, A. J., Gilman, P. M., & Mersmann, A. C. (1994). Facilitating care delivery using measures of unit culture and work characteristics. **JONA**, 24 (May); 32-37.

Robbins, S. P. (2001). **Organization behavior**. Prentice- Hall.

Rowe, P. G. (1991). **Design thinking**. MIT press.

Rungchavalnont, P. (2022). **Community-Based Tourism: Empowering Local Champions for Sustainable Tourism in Thailand**. https://www.undp.org/thailand/blog/community-based-tourism-empowering-local-champions-sustainable-tourism-thailand

Rural area. (2025, May 7). In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Rural_area

Russell, S. J., & Norvig, P. (2021). **Artificial Intelligence: A Modern Approach** (4th ed.). Pearson.

SAGE Publication. (2023). **Participant Observation**. https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/48454_ch_3.pdf

Saideeg, A. (2016). Bloom's Taxonomy, Backward Design, and Vygotsky's Zone of Proximal Development in Crafting Learning Outcomes. **International Journal of Linguistics**. 8(2); 158-186. https://dx.doi.org/10.5296/ijl.v8i2.9252

Sangaimsak, P. (2018). Customer's Purchasing Requirements of Creative Products from Thai Wisdom. **Journal of Rangsit Graduate Studies in Business and Social Sciences**. 4 (2). July-December 2018; 157-173. https://doi.org/10.14456/jrgbsrangsit.2018.28

Schiefer, U., & Döbel, R. (2001). **MAPA—PROJECT**. A Practical Guide to Integrated ProjectPlanning and Evaluation. OSI.

Schön, D. A. (1983). **The reflective practitioner: How professionals think in action**. Basic Books.

Scott, W. G. (1967). **Organization Theory**. Richard D.Irwin,Inc.

Sekaran, U., & Bougie, R. (2016). **Research methods for business: A skill-building approach** (7th ed.). John Wiley & Sons.

Sen, A. (1981). **Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation**. Oxford University Press.

_____. (1985). **Commodities and capabilities**. North-Holland.

_____. (1992). **Inequality reexamined**. Harvard University Press.

_____. (1999). **Development as freedom**. Oxford University Press.

_____. (2005). Human rights and capabilities. **Journal of Human Development**, 6(2); 151-166. https://doi.org/10.1080/14649880500120491

Senge, P. M. (1990). **The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization**. Doubleday Currency.

Serlin, I. (2011). The History and Future of Humanistic Psychology. **Journal of Humanistic Psychology**, 51(4); 428-431.

Serrat, O. (2008). **Storytelling**. https://ecommons.cornell.edu/server/api/core/bitstreams/b1c64774-8222-47c8-b630-fdb11d9f61b7/content

_____. (2017). The Five Whys Technique. In: Knowledge Solutions. **Springer**, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-10-0983-9_32

Shucksmith, M., & Thompson, N. (2012). Rural communities. **International Encyclopedia of Housing and Home**, 204-209. https://doi.org/10.1016/B978-0-08-047163-1.00567-1

Shucksmith. M. (1994) **Conceptualising Post-Industrial Rurality**, pp. 125-132 in Bryden J (ed) Towards Sustainable Rural Communities, University of Guelph.

Skeicher, C. McCabe, A., & Lowndes, V. (1996). **Community Networks in Urban Regeneration**. The Police Press.

Smith, W. E. (2019). **The AIC approach: A practitioner's guide to participatory planning and organization development**. OD Institute.

Sourcely. (2025, Jan 21). **The Best AI Tools for Conducting Literature Reviews in 2025**. https://www.sourcely.net/resources/the-best-ai-tools-for-conducting-literature-reviews-in-2025

Sproule, A. (2000). **Thomas Alva Edison: The World's Greatest Inventor** (1st U.S. ed.). Woodbridge, Blackbirch Press.

Stanford d. school. (2021). **Steps of Design Thinking Stanford University**. http://dschool.stanford.edu/dgift/

Stanford Encyclopedia of Philosophy. (2022). Karl Popper. In E. N. Zalta (Ed.), **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Winter 2022 ed.). https://plato.stanford.edu/archives/win2022/entries/popper/

Stanford Social Innovation Review. (2015). Collective impact. **Stanford Social Innovation Review**. https://ssir.org/articles/entry/collective_impact

Start, D., & Hovland, I. (2004). **Tools for Policy Impact: A Handbook for Researchers**. Overseas Development Institute. http://www.odi.org.uk/RAPID/Publications/Documents/Tools_handbook_final_web.pdf

Starzyńska, B., & Hamrol, A. (2013). Excellence toolbox: Decision support system for quality tools and techniques selection and application. **Total Quality Management & Business Excellence**, 24(5-6); 577-595.

Strand, K., Marullo, S., Cutforth, N., Stoecker, R., & Donohue, P. (2003). **Community-based research and higher education: Principles and practices**. Jossey-Bass.

Stringer, E. T. (2014). **Action research** (4th ed.). Sage.

Stufflebeam, D. L. (1966). A depth study of the evaluation requirement. **Theory into practice**, 5(3); 121-133. https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/00405846609542011

Sullivan, E. J., & Decker, P. J. (1997). **Effective leadership and management in nursing** (4th ed). Addison Wesley Longman

Swantz, M.-L. (1970). **Ritual and symbol in transitional Zaramo society with special reference to women**. Gleerup.

_____. (2008). Participatory action research as a way of life. In P. Reason & H. Bradbury (Eds.), **The SAGE handbook of action research** (2nd ed., pp. 31–48). SAGE Publications.

Swiss Cyber Institute. (2026, January 21). **The history of artificial intelligence: A timeline from Turing to today**. https://swisscyberinstitute.com/blog/history-artificial-intelligence/

Szpojankowski, A. O. (2019). Law as a Social Engineering Tool in the Legal Philosophy of Roscoe Pound. **Studies in the Philosophy of Law**, 19(1); 94-107.

Taplin, D. H., Clark, H., Collins, E., & Colby, D. C. (2013). Theory of change. Technical papers: a series of papers to support development of theories of change based on practice in the field. **Act Knowledge**, New York, NY, USA.

Taylor, F. W. (1911). **The principles of scientific management**. Harper & Brothers.

Taylor-Powell, E., Jones L., & Henert, E. (2003). **Enhancing program performance with logic models. University of Wisconsin-Extension**. https://fyi.uwex.edu/programdevelopment/files/2016/03/lmcourseall.pdf

The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2024). **Social engineering**. Encyclopaedia Britannica. https://www.britannica.com

The New York Times. (1915, March 22). **F. W. Taylor, expert in efficiency, dies**. The New York Times.

The Rundown. (2025). **Master the 6-step prompt formula**. https://vaulted-polonium-23c.notion.site/Master-the-6-step-prompt-formula-e1da0c9c5be54c9ab98ae5abc4830ca7

Thitwong, P., & Phukamchanoad, P. (2026). Social Engineering and Human Capital Development in Urban Community Product Innovation. **International Journal of Special Education**, 41(13s); 265–291. Retrieved from https://internationalsped.com/index.php/ijse/article/view/4168

Tiwari, K. S. (2023). **Roscoe Pound Theory of Social Engineering**. https://www.legalserviceindia.com/legal/article-10837-roscoe-pound-theory-of-social-engineering.html#:~:text=According%20to%20Pound%2C%20%22Law%20is,resolving%20individual%20and%20social%20problems.%22

Treevanchai, S. (2003). **Social Capital and the Performances of Savings Groups: A Case Study in Songkhla** [Master Degree Thesis]. Faculty of Economics (English Program), Thammasat University.

Turing, A. (1950). "Computing Machinery and Intelligence". **Mind**, 59(236); 433–460. https://doi.org/10.1093/mind/LIX.236.433

UN Tourism. (2021). **Community Based Tourism Training Workshop I World Tourism Day** (27). https://www.unwto.org/node/12238

UNESCO. (1998). **Technical Working Group Meeting on Community Learning Centre Chiang Rai, Thailand**. UNESCO Principle Regional Office foe Asia and the Pacific.

_____. (2021). **Education for sustainable development: A roadmap**. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000374802

UNESCO. (2021). **Reimagining our futures together: A new social contract for education**. UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/

UN-Habitat. (2020). **World cities report 2020: The value of sustainable urbanization**. United Nations Human Settlements Programme.

United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2025). **The Sustainable Development Goals Report 2025**. New York.

University of Toronto. (2023). **Participant Observation**. https://research.utoronto.ca/participant-observation

Van Dalen, D. B. (1979). **Understanding Educational Research**. McGraw Hill.

Van Marken, J. C. (1894). **Sociale ingenieurs**. Delft: Van Marken.

Vesely, A. (2008) Problem tree: a problem structuring heuristic. **Central European Journal of Public Policy**, 2(2); 68–81.

Vianna, M., Vianna, Y., Adler, I. K., Lucena, B., & Russo, B. (2012). **Design thinking: business innovation**. MJV Press.

_____. (2012). **Design thinking**. Inova6o em neg6cios.

Vilaplana, B. (1998). **"Partnership and Networks as News Mechanisms towards Sustainable Urban Regeneration".** London: Development Planning Unit.

Vives, J. R. (n.d.). Ernest L. Boyer, 1928-1995. **Yale-New Haven Teachers Institute**. https://teachersinstitute.yale.edu/pubs/A19/boyer6.html

Wang, H., Li, S., & Wang, Q. (2018). **Introduction to social systems engineering** (pp. 580-710). Springer.

Weber, M. (1966). **The city**. Free Press. (Original work published 1921)

Weiss, W., Bolton, P., & Shakar, A. (2000). **Rapid Assessment Procedures (RAP): Addressingthe Perceived Needs of Refugees and Internally Displaced Persons through ParticipatoryLearning and Action**. Baltimore: CERTI and USAID. http://www.certi.org/publications/Manuals/rap-16_section3.pdf

Wikipedia contributors. (2002, May 4). Amartya Sen.

In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Amartya_Sen

_____. (2016, May 1). **Paulo Freire**. Wikipedia, The Free Encyclopedia.

Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Paulo_Freire

Wikipedia contributors. (2024). Social engineering (political science).

In **Wikipedia, The Free Encyclopedia**. Retrieved

from https://en.wikipedia.org/wiki/Social_engineering_(political_science)

_____. (2026, April 23). Karl Mannheim.

In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Mannheim

_____. (2026, April 23). Karl Popper.

In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Karl_Popper

_____. (2026, April 23). Roscoe Pound.

In **Wikipedia**. https://en.wikipedia.org/wiki/Roscoe_Pound

_____. (n.d.). Peter Drucker. In **Wikipedia**. Retrieved April 25, 2026,

from https://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Drucker

Wikipedia. (2023). **Participant observation**.

https://en.wikipedia.org/wiki/Participant_observation

_____. (2023). **Social engineering (political science)**.

https://en.wikipedia.org/wiki/Social_engineering_%28political_science%29

Wilkinson, K. P. (1991). **The community in rural America**. Greenwood Press.

Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. **American Journal of Sociology**,

44(1), 1–24. https://doi.org/10.1086/217913

Wolff, H. W. (1897). **People's banks: A record of social and economic success**

(2nd ed.). P. S. King & Son.

_____. (1897). The co-operative movement in the Netherlands. T**he**

Economic Review, 7; 120–136.

Wong, K. C., Woo, K. Z., & Woo, K. H. (2016). Ishikawa Diagram. In: O'Donohue, W., Maragakis, A. (eds) Quality Improvement in Behavioral Health. **Springer**, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-26209-3_9

Woods, M. (2004) **Rural Geography**. Sage.

World Bank. (1999). Social Capital, Household Welfare and Poverty in Indonesia. **Working Paper**, no.6, Washington, April.

World Economic Forum. (2016). **New Vision for Education: Fostering Social and Emotional Learning through Technology**. https://www3.weforum.org/docs/WEF_New_Vision_for_Education.pdf

_____. (2016). **Ten 21st-century skills every student needs**. In Jobs and the Future of Work. https://www.weforum.org/stories/2016/03/21st-century-skills-future-jobs-students/

World Neighbors. (2000). **World Neighbors Field Guide: From the Roots Up**, World Neighbors Inc. Prepared by Oliver Ferguson and Kathryn Heinz, July 2014. https://meas.illinois.edu/wp-content/uploads/2017/02/MEAS-Participatory-Methods-Tip-Sheet-Problem-Tree-Analysis.pdf

Wrege, C. D., & Greenwood, R. G. (1991). Frederick W. Taylor: The father of scientific management myth and reality. **Journal of Management History**, 1(2), 6–18.

Wrege, C. D., & Greenwood, R. G. (1991). **Frederick W. Taylor, the father of scientific management: Myth and reality**. Business One Irwin.

Yvonne (Bonnie) Wichtner-Zoia. (2013). **What are community capitals?**. Michigan State University Extension. https://www.canr.msu.edu/news/what_are_community_capitals#:~:text=Community%20capitals%20are%20resources%20and%20characteristics%20identified%20with%20successful%20and%20sustainable%20communities.

Zaro, J. J., & Salaberri, S. (1995). **Storytelling**. Heinemann.

Zimmerman, M., & Rappaport, J. (1988). Citizen participation, perceived control and psychological empowerment. **American Journal of Community Psychology**.16(5). https://doi.org/10.1007/BF00930023

ดรรชนี

ก

กรองคนสร้างทีม..... 785
กระบวนการการใช้ความรู้ 715
กระบวนการตั้งกลุ่มอาชีพ 442
กระบวนการที่ทำให้ท้องถิ่นและสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น 707
กระบวนการพัฒนาชุมชน 453
กระบวนการสร้างการเรียนรู้..... 712
กระบวนการสร้างคนในรู้จักชุมชน..... 709
กระบวนการสร้างความรู้ 710
กระบวนทัศน์..... 407
กระบวนทัศน์การพัฒนาครัวเรือนยากจน . 654
กระบวนทัศน์ชุมชนวิทยา 405
กระบวนทัศน์วิศวกรสังคมราชภัฏ 754
กลไกการวิจัย..... 630
กลไกความสำเร็จในการพัฒนาสังคมเมือง 850
กลุ่มมหาวิทยาลัยราชภัฏ..... 21
กลุ่มอาชีพ..... 443
กลุ่มอาชีพผู้สูงอายุ..... 844
กลุ่มอาชีพและเครือข่าย 212
กลุ่มอาชีพและภาคีเครือข่ายชุมชน..... 440
การคาดการณ์สิ่งที่จะามมาหลังจากการเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นแล้ว..... 720
การคิดเชิงออกแบบ 195
การจัดกลุ่มสถาบันอุดมศึกษา 14, 16
การจัดการเรียนรู้เชิงรุก..... 301
การจัดกิจกรรมร่วมชุมชน 326
การจัดเวที..... 325
การใช้ทักษะวิศวกรสังคมกับนักศึกษาค่ายอาสาพัฒนา..... 794
การถอดบทเรียน 329
การถ่ายทอดความรู้..... 337
การท่องเที่ยวชุมชน..... 482
การบริหารเงินแบบยั่งยืน 844
การประเมินผลลัพธ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากความรู้ 722
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคม 743
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการเรียนการสอน 769
การประยุกต์ใช้ทักษะวิศวกรสังคมในการวิจัยเชิงพื้นที่..... 812
การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในทุกระดับ..... 511
การปลูกต้นชะโนดในเกาะคำชะโนดอย่างเป็นทางการ 366
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบท. 374
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเมือง ... 369

การฝึกทักษะวิศวกรสังคมในการพัฒนาผู้นำนักศึกษา 782
การพัฒนาชุมชน 411, 450
การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม 125
การมีส่วนร่วมของชุมชน 699
การมีส่วนร่วมของประชาชน 458
การมีส่วนร่วมและการยอมรับของท้องถิ่นและสังคมเป้าหมาย 699
การรักษาวัฒนธรรมพิธีบวงสรวงใหญ่คำชะโนด 363
การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน 294
การเล่าเรื่อง 207
การวิเคราะห์วิศวกรสังคมเชิงพุทธทรรศน์ 748
การวิจัยการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน 622
การวิจัยเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่น 283
การศึกษาชุมชนเมือง: ชุมชนวัดประชาระบือธรรม 667
การสนทนากลุ่มเฉพาะ 323
การสร้างความเปลี่ยนแปลงชุมชน 840
การสร้างห้องเรียนใหญ่ในค่ายอาสาพัฒนาท้องถิ่น 610
การสังเกตแบบมีส่วนร่วม 303
การออกแบบห้องเรียนเล็กในรายวิชาที่ใหญ่ 608

ข

ขุมความรู้ 350
เข้าใจ เข้าถึง พัฒนา 165, 229, 719, 751

ค

คติชน 488
คติชนวิทยา 488
คติราชภัฏ 16
ความเข้าใจจริงในปัญหา 200
ความเชื่อ พิธีกรรม คติชน 485
ความเป็นราชภัฏ 18
ความรู้ (วิทยา) 418
ความรู้หรือความเชี่ยวชาญที่ใช้ในการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 717
ความสุขเกิดขึ้นกับตนเอง 760
ความสุขบนแผ่นดินบ้านเกิด 766
ความสุขเพื่อประโยชน์ผู้อื่น 761
ความเหลื่อมล้ำ 474
คิดร่วมรวมกัน 712
คุณภาพชีวิต 492
เครือข่ายชุมชน 215
เครื่องมือฝึกฝนทักษะวิศวกรสังคม 230
เครื่องมือวิศวกรสังคมตามศาสตร์การพัฒนาสังคม 174

จ

จากนภา ผ่านภูผา สู่มหานที 169
จุดมุ่งหมายและขอบข่ายของการพัฒนาชุมชน 456

ฉ

ฉากทัศน์ศาสตร์พระราชา..... 111

ช

ชุมชนท้องถิ่น..... 279

ชุมชนเมือง..... 274

ชุมชนศึกษา..... 423

ใช้ชีวิตติดดิน..... 681

ด

ดุสิตระบือธรรม..... 666

ต

ตะแกรงกรองความรู้..... 76

ต้องมีวิจัยและบริการวิชาการ..... 683

ท

ทฤษฎีใหม่..... 156

ทักษะ 3 ห่วงองค์ความรู้เพื่อ
การพัฒนาสังคม..... 217

ทักษะการคิดวิเคราะห์เชิงเหตุผล..... 812

ทักษะการประยุกต์ใช้องค์ความรู้สู่การปฏิบัติ
..... 813

ทักษะการประสานงานและทำงานร่วมกับผู้อื่น
..... 813

ทักษะการสร้างนวัตกรรมเพื่อสังคม..... 813

ทักษะวิศวกรสังคม..... 218

ทักะการแก้ไขปัญหาเชิงประจักษ์..... 376

ทางสายกลาง..... 539

ทำงานกัดติด..... 680

ทุนชุมชน..... 426

ทุนสังคม..... 430

เทคโนโลยีปัญญาประดิษฐ์ (AI)..... 341

เทวทูต 4..... 751

ไทม์ไลน์ประวัติศาสตร์..... 180

น

นวัตกรรมชุมชน..... 844

นวัตกรรมที่เกิดใหม่โดยพระพุทธเจ้า..... 751

นวัตกรรมสังคม..... 130

นวัตวิธีวิถีพอเพียง..... 522, 524

น้อมนำหลักการทรงงาน..... 679

นักพัฒน์ราชภัฏ..... 604, 614

นำไปใช้..... 792

แนวคิดการพัฒนาชุมชน..... 448

แนวคิดวิศวกรสังคม..... 101

แนวทางการติดตามและธำรงรักษาพัฒนาการ
ที่เกิดขึ้นให้คงอยู่..... 726

บ

บริการวิชาการถ่ายทอดความรู้..... 331

บริบทชุมชนวัดประชาระบือธรรม..... 669

บุคคลต้นแบบวิศวกรสังคม..... 148

แบ่งปันชุมชน..... 713

แบบสอบถาม..... 308

แบบสัมภาษณ์..... 315

ป

ปฏิทินชุมชน..... 184

ปฏิบัติ 551
ปณิธาน 541
ประพฤติ 548
ประมาณ 546
ประเมิน 543
ประยุกต์ 556
ประโยชน์ 552
ประสานรอบทิศ 680
ปรับกรอบความคิด 783
ปรับปรุง 553
เปลี่ยนแปลง 557
ไปหา “ผู้นำ” 678

ผ

ผลิตภัณฑ์ชุมชน 435
ผังต้นไม้ปัญหา 186
ผู้นำวิศวกรสังคมไทย 173
แผนที่เดินดิน 174

ฝ

ฝึกผู้นำสร้างนักพัฒน์ราชภัฏ 610

พ

พลังชุมชน 468
พอมีพอกินพอใช้ 497
พัฒนศาสตร์ 62
พัฒนาการวิศวกรสังคม 103
พัฒนาสังคม 270
พาข้าวฮักแพง 525
พิธีกรรม 486
พื้นที่ชุมชนชนบท 268
พื้นที่ชุมชนเมือง 267

ฟ

ฟ้าประทานกับการค้นหาปัญหาและสาเหตุแท้เพื่อแก้ให้ตรงจุด 825

ภ

ภัฏพัฒน์ 67
ภูมิสถานคำชะโนด 357
ภูมิสังคม 433

ม

มรรค 8 540
มหาวิทยาลัยทำงานร่วมกับชุมชน 134
มหาวิทยาลัยแห่งการพัฒนาท้องถิ่น 12
มองเชิงสัญลักษณ์มิติพุทธทรรศน์ 750
มีสินน้ำใจ 682

ย

ยอดแห่งความรู้แก้จนสอนคนพอเพียง 153
ยุทธศาสตร์ราชภัฏเพื่อพัฒนาท้องถิ่น 50
ใยแมงมุมหุ้มชุมชน 727

ร

รวมคนสร้างทีม 712
รวมแรงรวมใจร่วมทำ 712
ระดมความคิด 787
ระดับความหลุดพ้น 648

รากฐานอุดมการณ์และจริยศาสตร์ของนักพัฒน์ราชภัฏ 757
ราชภัฏ 1, 3
ราชภัฏพัฒนศาสตร์ 56
ราชภัฏวิชาการรับใช้ท้องถิ่นเชิงประจักษ์ . 595
โรงเรียนฝึกหัด 4

ล

ลงข้อมูลในผังภาพ 789
แลกเปลี่ยนเรียนรู้ 75

ว

วันราชภัฏ 17
วิชาการรับใช้ท้องถิ่นและสังคม 597
วิถีชีวิต 489
วิถีนักศึกษาพัฒนาสังคม 604
วิถีพอเพียง 522
วิถีวิจัยกลไกสร้างวิศวกรสังคมราชภัฏ 265
วิถีวิธีบริการวิชาการแก่สังคม 631
วิถีวิธีภัฏพัฒน์ 73
วิถีวิธีแห่งการพัฒนา 165
วิถีวิศวกรสังคมกับการทำงานรับใช้ชุมชนท้องถิ่น 822
วิทยาลัยครู 9
วิธีพอเพียง 522
วิศวกร 139
วิศวกรรมสังคม 146
วิศวกรรมสังคมเกี่ยวกับอุตสาหกรรม 119
วิศวกรรมสังคมทางกฎหมาย 121
วิศวกรรมสังคมแบบแยกส่วน 124
วิศวกรสังคม 143
วิศวกรสังคมและวิศวกรรมสังคม 116, 139

ศ

ศาสตร์พระราชา 56
ศูนย์การเรียนรู้ วิจัย และบริการวิชาการแก่สังคม 651
ศูนย์การเรียนรู้ภัฏพัฒน์วัดประชาระบือธรรม 684

ส

สถาบันราชภัฏ 11
สภาพการณ์ของท้องถิ่นและสังคมก่อนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น 706
สมรรถนะวิศวกรรมสังคม 382
สร้างแบรนด์ดุสิตระบือธรรม 846
สังคม 141
สัมผัสวิชาการ 75
เส้นทางการตรัสรู้ 750

ห

หลัก 7 in One 683
หลักการ "บวร" 520
หลักการการทำงานเชิงพื้นที่ในชุมชนเมือง 678
หลักการพัฒนาชุมชน 451
หลักการสอน “คนทำงาน” 150
หลักทศพิธราชธรรม 757

หลักปฏิบัติ 9 ป. บันได 9 ขั้นอย่างพอเพียง 538
หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง 159, 496, 503, 507
หลักวิศวกรสังคมใต้ร่มราชภัฏ 745
ห่วงโซ่กระบวนการวิจัยฐานชุมชน.....628
ห้องเรียนชุมชน (Social Lab).....619

อ

องค์ความรู้ดุสิตระบือธรรม 696
องค์ความรู้ “อริยสัจ 4” 751
องค์ความรู้รับใช้สังคม 636
อนาคตราชภัฏ 83
อัตลักษณ์วิศวกรสังคม.....769

ประวัติผู้เขียน

รองศาสตราจารย์ ดร.ภูสิทธ์ ภูคำชะโนด

หน่วยงานที่สังกัด

สาขาวิชาการจัดการพัฒนาสังคมและวัฒนธรรม

ภาควิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

เลขที่ 1 ถนนอู่ทองนอก แขวงดุสิต เขตดุสิต

กรุงเทพมหานคร 10300

E-mail: phusit.ph@ssru.ac.th

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ.2562 ปร.ด. (การบริหารการพัฒนา (การบริหารงานภาครัฐและเอกชน)), มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา
- พ.ศ.2551 ศศ.ม. (การพัฒนาสังคม), สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ (นิด้า)
- พ.ศ.2545 พธ.บ. (การบริหารการศึกษา (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง)), มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ.2545 นศ.บ. (นิเทศศาสตร์), มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

ผลงานและการทำงานสำคัญ

- พ.ศ.2558 หนังสือ ตามรอยพ่ออยู่อย่างพอเพียง
- พ.ศ.2561 นักวิจัยดีเด่น (38 มหาวิทยาลัยราชภัฏ ภายใต้ชื่อว่า “ราชภัฏวิจัย”)
- พ.ศ.2563 สิทธิบัตรการออกแบบผลิตภัณฑ์: ลวดลายผ้า 16 สิทธิบัตร
- พ.ศ.2564 หนังสือ นวัตวิธี วิถีพัฒนา ภูมิปัญญาภัฏพัฒน์, “วิศวกรสังคม”
- พ.ศ.2568 หนังสือ ภูมิพัฒน์คำชะโนด
- พ.ศ.2556-2564 รองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ฝ่ายบริการวิชาการ สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา

ความเชี่ยวชาญ

สังคมวิทยา พัฒนาสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่น การบริหารการพัฒนา การวิจัยเชิงคุณภาพและวิศวกรสังคม

วัดแววนวัตกรสังคม
และสร้างเครือข่ายขยายผลให้ยั่งยืน